Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1930/1931

11942000688

COBISS 0

Rp. II-102/VII-1-4

Народна и универзи... библиотека — Ско...
чс. II 74...
либ. D. 688/942
пр. 16

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1930

РС II 102/1930/1931

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 1.

688/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1930

Народна библиотека — София
Д Инв.№ 688/1942

ДАРЪ
отъ Македон. Нау-
ченъ институтъ

Съдържание

стр.

Проф. А. Селищевъ, Днешната югозападна граница на българската говорна область 1

Проф. Н. П. Благоевъ, Критиченъ погледъ върху известията на Лъвъ Дяконъ за българитѣ 25

Хр. Шалдевъ, Областьта Боймия въ югозападна Македония 49

Д-ръ Саулъ Мезанъ, Еврейството въ Македония 83

Хр. Шалдевъ, Народни обичаи въ Боймия 101

Рецензии и книжовни вести

Fr. Hýbl, Dějiny národa bulharského. Díl I. Praha, 1930, 302. — Рец. отъ Л. Милетичъ 123

Новата сръбска карта на Македония подъ сръбска власть — въ мѣрка 1 : 100,000. — Рец. отъ А. Иширковъ. . . 126

D. Drosos, La fondation de l'Alliance balcanique. Etude d'histoire diplomatiqne. Athènes, 1929, 122. — Рец. отъ Д-ръ Вл. Алексиевъ 129

Α. Δ. Κεραμόπουλλος, Μακεδόνια καὶ Μακεδονες. Ἐν Ἀθήναις, 1930, 48. — Рец. отъ В. Бешевлиевъ. 136

Стеван Тановић, Српски народни обичаји у Тевђелијској кази. Београд-Земун, 1927, XIV+483. — Рец. отъ Хр. Вакарелски 141

Къмъ статията на проф. А. Селищевъ за семейството на Д. Миладиновъ. — Съобщава Царевна Алексиева род. Д. Миладинова 145

По въпроса за истинския портретъ на Д. Миладиновъ. — Съобщава Царевна Алексиева род. Д. Миладинова. 147

Българскитѣ учени и Югославия 151

Съдържание на книгата въ резюме на французки. . . 153—171

Table des matières

Page

Prof. A. Sélichtchev, La frontière sud-ouest actuelle du domaine linguistique bulgare 1

Prof. N. P. Blagoev, Aperçu critique sur les informations de Leo Diakonus au sujet des Bulgares 25

Hr. Chaldev, La région Boïmïa dans la Macédoine du sud-ouest 49

D-r Saoul Mezan, L'élément israélite en Macédoine 83

Hr. Chaldev, Coutumes nationales en Boïmïa 101

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Fr. Hýbl, Histoire du peuple bulgare (En langue tchèque). Première partie. Prague 1930, 302. — Compte rendu de L. Milétitch. 123

La nouvelle carte serbe de la Macédoine sous la domination serbe, à l'échelle 1:100,000 — C. r. du prof. A. Ichirkov. 126

D. Drosos, La fondation de l'Alliance balcanique. Étude d'histoire diplomatique. Athènes, 1929, 122. — C. r. du D-r Vl. Alexiev. 129

A. Δ. Κεραμόπουλλος, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες. Ἐν Ἀθήναις, 1930, 48. C. r. de V. Bechevliev. 136

Stéphan Tanovitch, Coutumes popoulaires serbes dans l'arrondissement de Guevguéli. Belgrade, 1927, XIV+483. (En serbe). — C. r. de Hr. Vakarelsky. 141

Complément aux informations du prof. A. Selichtchev sur la famille de D. Miladinov. — Communiqué par Tzarevna Alexieva, née D. Miladinova. 145

Au sujet du véritable portrait de D. Miladinov. — Communiqué par Tzarevna Alexieva, née D. Miladinova. . . . 147

Les savants bulgares et la Yougoslavie. 151

Les articles de la Revue en résumé en français. . . . . . 153—171

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ДНЕШНАТА ЮГОЗАПАДНА ГРАНИЦА НА БЪЛГАРСКАТА ГОВОРНА ОБЛАСТЬ.

Отъ проф. А. Селищевъ.[1]

Българската югозападна езикова погранична линия, като се почне отъ планинскитѣ вериги на Горуша и Грамосъ и отъ рѣката Бѣлица на югъ, извива отъ селото Слимица (Слимница) къмъ изтокъ и по-нататъкъ къмъ северъ, къмъ българското село Лобаница и къмъ българо-албанското градче Биглища. Отъ Биглища линията отива въ северозападна посока, така че на изтокъ оставатъ българскитѣ села Ракитска, Зърновско, Леска, Пустецъ, Гломбочица, Подбуче. Отъ Подбуче тя се отправя къмъ южния брѣгъ на Охридското езеро, къмъ българския манастиръ св. Наумъ. На западъ отъ посочената граница се намиратъ албански селища. Само два съседни пункта на югъ сж български: това сж корчанскитѣ села Дрѣново и Бобощица. Отдѣлни български семейства сж били запазени до недавно време (въ края на XIX в. и въ самото начало на XX в.) и въ редъ села въ Корчанско: Совяни, Синица, Пиргъ, Рамбецъ, Булгарецъ, Хотища, Братовица. Въ самия градъ Корча до неотколе е имало въ две махали българско население. Въ нѣкои сега албански села старцитѣ още помнятъ предишната българска речь. На западъ отъ Охридското езеро населението е албанско. Само на северозападъ се държи или поне се е удържало до началото на 1900 г. българско население въ селата Линъ (повече албански семейства), Райца (българи-мохамедани), Радожда, Влахци, Калища (повече албански семейства). Отъ Струга пограничната линия отива на западъ отъ Дринъ; албанското село Заградчани и влашкитѣ села Горна и Долна Бѣлица

[1] Тази статия е часть отъ едно съчинение на проф. Селищевъ, „Славяно-албански отношения“, което ще бжде обнародвано. (Бел. на Ред.).

оставатъ на западъ отъ тази линия[1]. Велеща бѣше сѫщо така въ последно време предимно албанско село. Българскитѣ села Вранища, Октиси, Вехчани (Вевчани), Подгорци, Боровецъ, Ябланица (има и албанци) сѫ на истокъ отъ пограничната линия. Тукъ се намира северната часть на планинския хребетъ на Ябланица. По-нататъкъ границата отива на северозападъ по хребета на Голо-бърдо. Погранични български села въ края на 90-тѣ години на XIX в. бѣха тукъ Борово, Себище, Търново, Лешничанъ, Торбачи. Като български тѣ сѫ посочени въ очерка на проф. Йорд. Ивановъ, „Българо-албанската етнична граница“.[2] Но споредъ други сведения, почерпени изъ статистически данни отъ 1916 г., селото Борово, а сѫщо така намиращитѣ се на северъ села Косовецъ и Торбачи сѫ албански.[3] Селото Себище споредъ сѫщитъ данни е смѣсено, българо-албанско. Отъ селото Торбачи пограничната линия преминава на другата страна на Дринъ, оставя на истокъ българо-албанския градъ Дебъръ и българското село Сушица и отива на северъ надлъжъ по Дринъ. Редица села на самия Дринъ сѫ албански: Коняри, Солокики, Спасъ, Рашани, Блато, Майтаръ, Чернене, Войникъ, Чанка, Ковачица. Следващето на северъ село на Дринъ Деолани (Деволани) е българо-албанско. Отъ тукъ, при хълма Кенокъ, границата се извива на истокъ къмъ българското мохамеданско село Жерноница и по-нататъкъ къмъ Мавровитѣ ханове (въ района на село Маврово). Въ едно село на северозападъ отъ посочената граница, въ селото Брижданъ (Бърждановъ) на Дринъ, статистическитѣ данни отъ 1916—1918 г. г. отбелязаха 4 българи, 9 власи, 40 цигани и 1003 албанци.[4] (Една махала отъ това село носи наименование отъ славянски произходъ: Домазетой). Въ 60-тѣ години на XIX в. и въ друго село отъ този районъ, въ с. Ме-

[1] У Ханъ и едното и другото село сѫ отбелязани като български: „Zusammen 200 rein bulgarische Häuser“ (H a h n, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. II. 1863. Denkschr. d. K. Ak. d. Wissensch. Phil.-hist. Cl. Bd. 16. Wien. 1869, стр. 46).

[2] Мак. Прегледъ, I, 1905, кн. 4, стр. 46.

[3] Balkan-Archiv, 1925, стр. 66.

[4] F r. S e i n e r, Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in dem von den österr.-ungar. Truppen 1916—1918 besetzten Gebiete (Schriften der Balkankommission. Linguist. Abteilung. XIII. 1922, стр. 50).

ланъ или Мелна (на северъ отъ Деолани) се намира българско население.[1]

Селата, разположени по горното течение на Радика (Горнарѣка), сега сж албански.

Отъ Мавровитѣ ханове западната граница на българската езикова область отива къмъ Рудока-планина, къмъ превала Враца и къмъ селата на Призренската гора, разположена между Шаръ-планина, Рудока-планина и Коритникъ. Славянското население на Гора е било принудено да промѣни вѣроизповѣдането си — станало мохамеданско. Но традиционната славянска речь се запазила въ много села и у мнозина отъ тѣхнитѣ жители. Главнитѣ основни черти на тази речь сж български, каквито ни представятъ говоритѣ и въ северозападна Македония (За това по-подробно се говори въ моята книга „Пологъ", стр. 408—410). Господствуващото значение на албанцитѣ, които живѣятъ въ Гора и въ съседство съ нея, и общността на религията съ обусловили силното албанско въздействие надъ горянцитѣ. Тѣ, както и другитѣ българи-мохамедани въ западна Македония, нерѣдко се считатъ албанци. Като албанци сж посочени тѣ и въ преброяването, направено презъ време на австрийската окупация въ 1916—1918 г. г.[2] Опититѣ на сръбското правителство да открие училища въ нѣкои села на Горна-рѣка се оказаха безуспѣшни: къмъ началото на 1929 год. тамъ не е останалъ нито единъ учитель.[3] Въ нѣкои семейства и въ нѣкои села на Гора българската речь излѣзла съвсемъ отъ употрѣба, като е отстжпила на албанската.

Отъ Гора пограничната линия се отправя на североизтокъ презъ Шаръ-планина, отъ нейния връхъ Люботрънъ и отъ тамъ на изтокъ, северно отъ бълграското село Рогачево, на североизтокъ отъ планинския хребетъ Рогачъ и отива къмъ положкия Дервентъ при Вардаръ и по-нататъкъ на североизтокъ къмъ Скопска Черна-гора (Вж. етнографската карта на Пологъ, приложена къмъ моята работа за Пологъ).

Селата на призренското Ополе сж станали всички ал-

---

[1] Hahn, op. c. Abteil. II, 57 ff.

[2] Seiner, Ergebnisse der Volkszählung in Albanien, стр. 54—56.

[3] С. Милосављевић, Просветне прилике Горње Реке (Јужни Преглед, IV, № 2. Скопље, 1929, стр. 70).

бански. Албански сж и много отъ селата въ другитѣ призренски жупи.

Въ днешно време славянски сж следнитѣ най-близки до Призренъ села: Върбичане, Новоселяне (Шаръ-планински срезъ), Селце (Севце), Върбещица, Яжинце, Щърпце, Беревце, Готовуша (Сириничска жупа), Средско, Живиняне (Средска жупа); останалитѣ села на тази жупа сж или смѣсени или албано-мохамедански: Речане, Небрегоще.

Славянската речь на населението на призренскитѣ жупи Средска и Сириничъ представя елементи на две славянски езикови области: българо-македонска и сръбска. Елементи отъ българска речь е имало и въ езика на онова славянско население, което е живѣло нѣкога на северъ и на северозападъ отъ Призренъ; чертитѣ на славянската топографска номенклатура свидетелствуватъ за това. Така, въ тази речь е имало думи съ *жд* и *шт* вм. праславянскитѣ *dj, *tj, *-kt' (*Гражденикъ, Ображда, Любижда, Селогражде, Чрьвоглажде* въ документъ отъ XIV в., *Торажда, Сѣножештани* въ документъ отъ XIV в., *Небрегоште, Добруштa*); думи съ *-ец* вм. по-раншно *-ьць (Нашецъ. Тупецъ* и др.). По-подробно за това вж. въ моята работа за Пологъ, стр. 411—416. Въ допълнение на етнографскитѣ и лингвистични посочвания, изложени въ тази книга, ще отбележимъ тукъ резултатитѣ отъ етнографскитѣ наблюдения на A. Haberlandt, които се отнасятъ къмъ Призренската область. Тѣзи резултати съответствуватъ на онѣзи езикови явления, за които говорихъ въ своята работа. „Около Призренъ, пише Haberlandt, кжщата представя вече съвсемъ ясно източенъ характеръ (постройка отъ тухли); по селата кжщитѣ сж разположени терасовидно по скалитѣ на хълмоветѣ; често се срѣщатъ огромни каменни врати. Градинитѣ и нивитѣ въ всичко сж родствени съ българскитѣ, пъкъ и начинитѣ на отглеждане полетата иматъ връзка съ югоизтокъ, сжщо така не въ по-малка степень и носията по боя, украшения, а отчасть и по съставъ. . . . . Възъ основа на казаното трѣбва да предположимъ съ несъмненность, че по-голѣмата часть отъ населението въ посока къмъ Митровица—Печь води своя произходъ отъ по-нови преселници и че то е отъ друго произхождение, отколкото онова, което се намира въ южна Метохия. Първото принадлежи къмъ сръбската народность, а второто представя по-

стари черти, а освенъ това, както бѣ посочено по-горе, много нѣща го приближаватъ къмъ македонцитѣ, косвено къмъ българитѣ.“ [1]

На западъ отъ горепосоченитѣ югозападни предѣли на българската езикова область не се намиратъ сега български селища, освенъ онѣзи мѣста, които отбелязахъ въ Корченско, и четиримата българи въ селото Брижданъ въ Долни Дебъръ, въ района на Пешкопия. Напротивъ, албански селища на изтокъ отъ посочената погранична линия, въ западна Македония, има на много мѣста. Компактни населени райони тукъ албанцитѣ не представятъ: тѣхнитѣ села се намиратъ на българска територия, или пъкъ албанци заематъ часть отъ това или онова българско село. По статистически данни отъ 1912—1913 г. г., въ Македония, като се включи и съседниятъ Прешовски край на северъ, е имало 194,195 албанци (1,103,111 българи, 548,225 турци, 267,862 гърци, 79,401 власи, 43.570 цигани, 106,360 останало население). Най-голѣмо число албанци се намира въ западнитѣ и северни краища на Македония: въ Положско (въ Тетовско и Гостиварско) 43,260, въ Дебърско 33,575, въ Битолско 14,400, въ Скопско 13,240 (Въ Прешовско — 20,000 албанци)[2]. Албанскитѣ селища въ Македония не сж отъ много старъ произходъ. Албанцитѣ се въдворяватъ тукъ предимно въ течение на XVIII—XIX в. Областьта на старитѣ албански поселения сж планинскитѣ мѣстности на северъ отъ срѣдна Шкумба, въ басеина на Мати и на северъ отъ нея. По свидетелство на документи, въ западна Македония албанци се появяватъ въ края на XIII в. и въ XIV в. Така, на панаира (на панагюръ), който става въ ноември при манастира св. Георги въ района на градъ Скопье, се стичало населението на Македония и на съседнитѣ на северъ и на западъ области. Тукъ се срѣщали гърци, българи, сърби, власи и албанци. „И всаки кто приходи на нь (на този па-

---

[1] Arthur Haberlandt, Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien. Wien. 1927, стр. 157. — Д-р J. Ердељановић се отнася отрицателно къмъ мнението на А. Хаберландтъ, че населението въ Призренско има общи черти съ македонцитѣ, а чрезъ тѣхъ съ останалитѣ българи. Вж. неговия рефератъ въ Гласник географског друштва, св. 6, Беогр. 1921, стр. 132. Но това е, както е известно, общата теза на сръбската етнография.

[2] I. Ivanoff, La Question macédonienne. Paris. 1920. Стр. 187. Отъ сжщия, Българитѣ въ Македония. София. 1915. Стр. CII—CIV.

наиръ), любо грькь или бльгаринь, или срьбинь, латинь, арбанасинь, влахь да дава законоую цариноу ѭкоже оу Хтѣтобоу и оу Грачаници и по всѣхь црьквахь инихь". Така постановявалъ хрисовулътъ на краль Милутинъ, даденъ на манастира св. Георгия-Горга (ок. 1299—1330 г.[1]). Въ XIV в. се споменуватъ албанци и власи съ тѣхнитѣ стада въ областьта Пологъ. Стефанъ Душанъ и Урошъ утвърдили за Тетовския манастиръ планината при Новъ-долъ. При това ктиторитѣ посочили, че отъ нея не могатъ да се ползуватъ ни травничарьтъ (сбирачъ на налога за планинскитѣ пасбища), нито пъкъ нѣкой арбанасинъ или влахъ[2]. И всрѣдъ оседналото население въ Пологъ е имало въ XIV в. албанци. Въ описа на владѣнията на Тетовския манастиръ се съобщава за нѣкой си Прогонъ, който незаконно владѣялъ тетовската Плешь, принадлежеща на този манастиръ[3]. Това име *(Прогонъ)* го е носилъ очевидно албанецъ. Има сведения и отъ XV в. за заседнали албанци въ Пологъ: въ вакуфа Кебиръ-Мехмедъ-Челеби е споменатъ синътъ Гинъ (G'in ogli) въ тетовското село Кърпине: задъ лозето на това лице се е намирало въ планината лозето на Кебиръ-Мехмедъ[4]. Името Гинъ показва, че неговиятъ носитель е билъ албанецъ.

Въ XIV—XV в. албански селища е имало и въ западноохридския и дебърския край. Въ първата половина на XIV в. сж признали властьта на Византия албанскитѣ родове, които живѣели въ Охридското и Деволското краище[5]. Въ 40—60 г. на XV в. се водила героична борба между управителя на срѣдна Албания Георги Скендербегъ Кастриотъ и турцитѣ (1444—1468). Въ областьта на Скендербегъ влизали Мати, Кроя, Дебъръ. „Долни Дебъръ е заобиколенъ съ плодородни полета

---

[1] Ст. Новаковић, Законски споменици. Беогр. 1912. Стр. 620, Р. М. Грујић, Властелинство св. Ђорђа код Скопља (Гласник Скопског Научног Друштва. I. 1925. Стр. 72—73).

[2] Грамота, дадена на Тетовския манастиръ въ 1337—1346 г. Споменик, III, стр. 30. Новаковић, Законски споменици, стр. 660. Селищевъ, Пологъ. Стр. 92.

[3] Селищев, Полог, стр. 92.

[4] Гл. Елезовић, Турски споменици у Скопљу (Гласник Скоп. Научног. Друштва, I, св. 2, 1926, стр. 455,461). Селищев, Полог стр. 109.

[5] В. Макушевъ, Историческія разысканія о славянахъ въ Албаніи въ срѣдніе вѣка. Варшава, 1871. Стр. 41.

и е богатъ съ всѣкакви плодове. Тамъ живѣятъ албанци и епироти. Но Горни Дебъръ е гористъ, суровъ, сѫщо така плодоносенъ и се доближава по еднаквостьта на обичаитѣ къмъ Македония. Тамъ живѣятъ българи или трибали. Това е воинственъ народъ, много послушенъ на Скенденбергъ въ своята служба и преданость“[1]. Тогава живѣели албанци и въ областьта Голо-бърдо: албанцитѣ въ Калабрия, преселени тукъ въ XV в., се наричатъ Galabardhenej — т. е. хора изъ Голо-бърдо[2].

По-далечъ на северо-западъ отъ Македония, въ Призренския край, вече въ XV в. се намирали албански овчарски селища, катуни. Въ грамотата на Стефанъ Душанъ за манастира арх. Михаилъ и Гаврилъ при Призренъ (1348—1353) сѫ отбелязани деветь албански катуни въ Призренско: „А се арбанаси. Катоунь Гонов'ци. Катоунь Магьер'ци. Катоунъ Бѣлоглавци. Катоунь Флоковци. Катоунь Чрьньча. Катоунь Цапар'ци. Катоунь Гонов'ци. Катоунь Шпинадин'ци. Котоунь Новаци“[3]. Три катуна носѣли славянски названия, приети отъ по-раншното население на тази мѣстность — отъ славянитѣ: Бѣлоглавци, Чрьньча, Новаци. Тогава имало албанци и въ Шпинадия (на северъ отъ Призренъ): „и придасмо му (монастырю) оть црьковне землѣ оть арбанась Шпинадию“[3]. Въ сѫщия документъ сѫ споменати албански селища въ Горни Пилотъ (на западъ отъ мѣстото, гдето се сливатъ Бѣли и Черни Дринъ): тамъ имало нѣколко албански села — Шикля, Крупиада, Крьнорь[4] и други вѣроятно.

Документи отъ XIV в. сочатъ не само на овчарско и на заседнало албанско население въ западна Македония и въ Призренско, но и на албанци, които се занимавали съ военно дѣло. Като въоржжена стража и войници, тѣ служатъ по охраната на манастирскитѣ владѣния и у знатни хора. Така е било въ Призренско, въ Македония, въ гръцкитѣ, венецианскитѣ и после турскитѣ области. Съ голѣма известность сѫ се

[1] Barleti, Historia de vita et moribus ac rebus praecipue adversus Turcas gestis Georgii Castriot. (Ползувамъ се отъ нѣмския преводъ въ издание отъ 1577 г., кн. V, стр. 59).

[2] Вж. бележката на K. Treimer въ Slavia, III, стр. 447.

[3] Новаковић, Закон. споменици, стр. 688.

[4] Пакъ тамъ, стр. 695.

[5] Пакъ тамъ, стр. 691.

ползували въ течение на дълго време наемнитѣ войници албанци и въоржжената стража. Въ числото на войницитѣ на манастира св. Николай при селото Добруша (на северозападъ отъ Призренъ) се намиралъ въ 1355 г. Гинъ Бѣли[1]. Всрѣдъ слугитѣ на властелина Иванъ Пробѣштитовичъ, който купилъ земя и нивя въ Щипъ (източ. Македония), се е намиралъ „Гино арбанасин“[2].

XIV и XV вѣкъ е време на много силно, понѣкога бурно разселване на албанцитѣ, които се спускали отъ планинитѣ и се устремявали къмъ съседнитѣ краища, както ще се каже подробно за това на друго мѣсто. Въ своето движение вече въ това време тѣ притѣснявали въ много мѣстности славянското население. Най-голѣма експансия — експансия бурна, разрушителна, разбойническа — придобива движението на албанцитѣ на изтокъ и северъ въ края на XVII в. и въ XVIII-XIX в. Слабостьта на турската власть въ Албания и Македония, самовластието на албанскитѣ паши, беднотията на много планински албански мѣстности, хищностьта и разбойничеството, развити въ предшествуващитѣ вѣкове на подивяване на страната подъ турска власть, бѣгството отъ кръвното отмъщение — всичко това е обуславяло преселението и нахлуванията на албанцитѣ въ югоизточна Албания, въ Македония и Стара Сърбия. Кървавъ тероръ е съпровождалъ въдворяването на албанцитѣ въ тѣзи краища. Може би само въ малко мѣста се установявали добросъседски отношения между славяни и албанци. Господствуващето положение на мохамеданина въ отношението му къмъ гяуритѣ, хищничеството на пришелцитѣ, бездействието на турската власть по обуздаване разбойничествуващитѣ албанци — всичко това угнетявало славянското население. Този гнетъ е станалъ още по-силенъ презъ втората половина на XIX в. при изострюването на религиозното развитие, при пробуждащето се национално-обществено движение, при вмѣшателството въ това движение на чуждестранни агенти, при рѣзко проявилата се държавна немощь на Турция. Пълни сж съ ужасъ докладитѣ на консулитѣ отъ Битоля и Призренъ за условията на живота на славянското и изобщо на християнско население въ тѣзи области. Крайната експлоатация на населе-

[1] Новаковић, Закон. споменици, стр. 719.

[2] Пакъ тамъ, 306. Документъ 1350 г.

нието отъ страна на бейоветѣ и откупвачитѣ на държавната десетина, останалитѣ тежки данъци, насилията на стражата (на поляцитѣ), разбойничеството на албанцитѣ мохамедани, бездействието на властьта, нерѣдкото нейно подпомагане на разбойницитѣ— за всичко това свидетелствуватъ многочислени факти изъ до сега необнародвани доклади на руски консули, които на друго мѣсто изцѣло ще се печататъ (въ съч. „Българо-албански отношения“ — вж. по-горе, на стр. 1 бележ. на Редакцията). „Нашитѣ села, се оплаквали жителитѣ на Прилепъ, заприличаха на касапници“ . . . (Докладъ отъ Битоля отъ 25 ноември 1876 г.). „Християнитѣ въ Горни и Долни Дебъръ, които съставятъ малцинство отъ населението на страната, се задъхватъ отъ нетърпимия гнетъ на мохамеданското (гего-албанско) мнозинство. Трудно е да си представимъ насилията, на които ги подхвърлятъ албанцитѣ. Отдавайки на последнитѣ по-голѣмата часть отъ произведенията на своя трудъ за правото на дишане, за правото на животъ, както подобава на истински заклети роби. . . — тѣ (дебърскитѣ християни) все пакъ нито за единъ часъ не сж сигурни за своето“ (Изъ сжщия докладъ). За Охридската область митрополитъ Натанаилъ писалъ по сжщото време: „Да кажемъ накратко: такива насилия, че ако нѣкой остане живъ презъ деня, съмнява се, дали ще доживѣе до утрешния день“... Така е било тамъ и по-късно, следъ руско-турската война. „Следъ пристигането ми въ Охридъ азъ веднага бѣхъ удивенъ, като намѣрихъ християнското население потънало тъй да кажа въ маразъмъ, мжченъ за описване. Намѣрихъ обяснението незабавно: заобиколено съ мохамеданско (албанско) население, постоянно враждебно, насилническо, намиращи удоволствие въ убийства и грабежи, нещастнитѣ християни, като не намиратъ въ правителственитѣ органи никаква защита и гаранция, изгубили съвършено вѣра за по-добро бждеще и се предали на унилость, чийто неизбѣжни последствия не ще описвамъ . . .“ (Докладъ на вице-консула Наги отъ 15 окт. 1880 г.). Още по-ужасенъ билъ животътъ на славянското християнско население въ Призренско, въ Дяковската и Печска нахии. Ето напр. извадки отъ съобщението на призренския консулъ Тимаевъ отъ 26 ноември 1866 год.: „. . . На 23 октомврий се дигнаха арнаутитѣ сжщо така въ Печската нахия (както и въ Дяковската) противъ католицитѣ; но тъй като католическитѣ кжщи тамъ сж разхвърлени еднакво въ християн-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ОКОПИЕ

скитѣ села, за намиране на по-изгодна плячка арнаутитѣ започнаха да грабятъ и православнитѣ кѫщи и села. Главни бунтовници въ Печската нахия сѫ Рѣканцитѣ, предимно изъ селата Истиникъ, Стреовце и Суха Сверка. Не особено много разбойници сѫ преминали отъ Дяковската нахия въ Печската... Рѣканцитѣ отъ споменатитѣ села като се надигнали хищнически преминали следнитѣ села: Сверка, Будисафце, Крушево, Ноглавке (първитѣ три села принадлежатъ къмъ старата патриаршия), Берково, Видѣнъ, Злокукяне, Главичица, Почешко, Раговацъ и други. Въ всички тия села разбойницитѣ разграбвали до кокалъ всичко, каквото намирали. Тѣ замъквали добитъка, облѣклото; смъквали отъ главитѣ на женитѣ кърпитѣ, а отъ нозетѣ имъ башмацитѣ. Всички тѣзи задигнати вещи ги изпращали въ своитѣ села и въ Малесия. Разбойницитѣ събирали данъци, измѫчвали християнитѣ, изнасилвали женитѣ, като прогонвали мѫжетѣ отъ леглата имъ, изхвърляли мрътвитѣ отъ гробоветѣ. Получихъ отъ 23 ноември известия, че християнитѣ сѫ били дошли до отчаяно положение, което не се прекратявало и до сега. Тѣ умиратъ отъ гладъ и студъ лишени отъ хлѣбъ и убѣжища, изъ които били изгонени . . . Такова е положението въ Печската нахия; въ самия градъ не е по-добре. Тамъ Ибраимъ Заимъ, Хейрадинъ Бонда, Хайдинъ Мерча, Юса Касапинъ и други връзватъ православнитѣ на улицата, биятъ ги, остригватъ имъ мустацитѣ за опозоряване, разбиватъ кѫщитѣ и дюкянитѣ, грабятъ, изнудватъ пари. На страната на разбойницитѣ били даже членоветѣ на Печския меджлисъ като напр.: Абдулахъ Жаричъ, Измаилъ Юсуфъ, Муртеза Мулязимъ, Регенъ-ага, Измаилъ Госка, жандармски чаушъ съ сина си Муслинъ Чаушъ. Говори се, че тѣзи хора подучватъ разбойницитѣ, какво и какъ да вършатъ, и имъ съобщаватъ, какви разпореждания се взиматъ въ меджлиса ... Пишатъ ми отъ Печь, че злодеянията на арнаутитѣ сѫ неизчислими, страданията на християнитѣ неимовѣрни и неизразими, докато тукашнитѣ турски власти увѣряватъ, че всичко било спокойно и нѣмало нищо необикновено. На тѣзи увѣрения въ никой случай не трѣбва да се вѣрва, тъй като имамъ положителни доказателства за безредието и неспокойно положение на страната".[1]

[1] Архивъ на Мин. на Външн. Дѣла IV-2. Призренъ. 1869. Докладъ подъ № 65.

Въ новитѣ мѣста на своето жителство албанцитѣ сж запазвали предишния характеръ на живота си, съблюдавали старитѣ обичаи и преди всичко обичая за кървното отмъщение съ неговия ритуалъ . . . „Особено тежко впечатление на тукашнитѣ християни направи смъртьта на Василъ отъ селото Влахци, намираще се близу до Битоля. Безъ да закачамъ въпроси, доколко е справедлива сждебната присжда, която осжди Васила съ наказание да му се отсѣче главта за извършеното отъ него убийство на мохамеданина Хусеинъ, което споредъ слухове е станало въ форма на самозащита, присжтствуващитѣ при изпълнение на присждата били особено развълнувани, когато видѣли, че била допустната вдовицата на Хусеина да вземе отъ ржцетѣ на импровизирания палачъ ножа, съ който нанесла първитѣ два удара по шията на осждения, а когато заструила кръвь отъ ранитѣ, тя намокрила съ нея кърпата си и я отнесла съ себе си“.[1]

— „Какво да правя?“ — казваше намѣстникътъ валия въ Битоля — „нито сждилищата, нито администрацията не постжпвятъ справедливо! . . . Ако биха ми дали пълномощие, отъ каквото има нужда положението на страната, азъ безъ сждъ бихъ пребилъ съ тояги половината отъ тукашнитѣ (битолскитѣ) мохамедани.“ Това напълно точно приведено изявление на едно висше административно лице отъ Битолския виляетъ красноречиво характеризира непоносимо тежкитѣ условия, въ които сж поставени тукашнитѣ християни, и прави излишни другитѣ пояснения.[2]

Въ споменатитѣ по-горе консулски доклади сж представени редица други факти изъ живота въ западна Македония и Стара Сърбия презъ втората половина на XIX в.

Нахлувания и насилствено заселване на албанци въ Македония сж ставали чакъ до последно време, до балканската война 1912—13 г. Документирани данни свидетелствуватъ, че нѣкои мѣста въ западна Македония сж станали албански въ течение на XIX в. или едва въ последнитѣ десетолѣтия. Такова е напр. посочването на Пременика отъ дебърския манастиръ

---

[1] Съобщения на консула въ Битоля В. Максимовъ отъ 4 окт. 1875 г. № 194. Архивъ на Мин. на Външнитѣ Дѣла V—A_2. Битоліа. 1875 г.

[2] Докладъ на сжщия консулъ отъ 3 окт. 1876 г., № 187. Архив. на Мин. Вън. Д. V—A_2. Битоліа. 1876.

св. Иванъ Бигоръ, — единъ поменикъ, запълненъ съ имена на поклонници отъ края на XVIII в. и първата половина на XIX в.: изъ много дебърски села, нѣкои отъ които сега сж мохамедански и албански, отивали на поклонение въ този манастиръ българитѣ Богоя, Волканъ, Волче, Соколъ, Пейчинъ, Огненъ, Торпко, Безцена, Славка, Билка, Любика, Перуника, Цвѣта, Змейка и др.[1] Поклонници е имало и изъ западно-дебърскитѣ села Халайбеговци (Милошъ, Петро, Сорбинъ, Гьоргьо, Невено), Блато (Божо и др.), Коняри, Баланци (на югъ). Сега тѣ сж албански села. Имало поклоници и изъ селата на Голо-бърдо; отъ с. Вичища (Ядро, Богданъ, Волкѣшъ, Тѣрпко. Митре и др.); отъ с. Голевища (Огненъ, Дроздо, Сорбинъ, Раянъ, Стойко и др.). И тѣзи села сега сж албано-мохамедански. Още въ 70—80 г. г. на XIX в. последнитѣ две села били българо-християнски.[2]

Въ течение на последното полустолѣтие окончателно се е албанизирала и дебърската Горна-рѣка. Горнорѣканцитѣ се срещнали съ албанци отъ ранно време. Въ XVIII и XIX в. при неограничената власть на дебърскитѣ паши е станало голѣмо заселване на албанци въ Горна-рѣка, повикани тукъ отъ пашитѣ или заселени доброволно. Албанцитѣ сж имали предимството въ обществено отношение. Тѣхнитѣ насилия и произволи надъ българското християнско население нѣмали граници. Пришелцитѣ албанци убивали и ограбвали мѣстното население. „Нищо не значи; убитъ е славянинъ.“ („Ска нурцон! Је врау н'и шкин“), казвали тѣ презрително при убийство на нѣкой християнинъ славянинъ.[3] Българското население се спасявало чрезъ бѣгство изъ роднитѣ си села. Много бѣжанци се отправяли къмъ Пологъ и въ областьта на Скопье. Останалитѣ въ Горна-рѣка въ течение на времето и по силата на житейскитѣ обстоятелства се поалбанчили; предишниятъ традиционенъ български езякъ излѣзълъ отъ употрѣба; за-

---

[1] Важното значение на този паметникъ посочи проф. Л. Милетичъ. Той публикува и извлѣчение отъ този паметникъ въ „Исторически и художествени паметници въ манастира св. Иванъ Бигоръ (Дебърско)“. (Спис. на Бълг. Акад. на наукитѣ. кн. XVI. 1918. Стр. 21—34).

[2] Ст. Верковичъ, Топографическо-этнографическій очеркъ Македоніи. СПб. 1889. Стр. 323—324.

[3] Т. Смиљанић, Мијаци, Г. Река и Мавровско Поље (Насеља и порекло становништва. Књ. 20, стр. 83).

почнали да се ползуватъ отъ албанския езикъ. Освенъ господствуващето положение на албанцитѣ, за поалбанчване на населението сж допринасяли женитбитѣ на славяни за албанки; албанката не е усвоявала езика на своя мжжъ; децата вече не учели бащиния си езикъ, а говорѣли езика на майкитѣ си — албанския. Житейскитѣ обстоятелства не сж извикали нужда у младото поколѣние да се ползува съ българския си езикъ: господството въ живота е принадлежало на албанцитѣ.

За поалбанчване е допринесла и промѣната на вѣрата: за да придобиятъ нѣкои права въ обществено отношение, мнозина горнорѣканци станали мохамедани. Обаче часть отъ населението и следъ своето поалбанчване е запазила християнството. Поменикътъ на дебърския манастиръ св. Ив. Бигоръ съдържа въ себе си много имена на поклонници отъ горнорѣканскитѣ села. Имената на тѣзи поклонници сж въ по-голѣмата си часть славянски, разпространени широко всрѣдъ българското население въ Македония и България. Напр. изъ селото Бѣличица: Цвѣтко, Милица, Ело, Стрéзо, Донко, Стойно, Спасéнъ, Цвѣто, Змейко, Новакъ. Но не е известно, к о г а, въ кои години тѣзи лица сж били въ манастира. Ние разполагаме съ други данни, които показватъ, че още въ 30—50-тѣ г. г. на XIX в. въ Горна-рѣка е билъ запазенъ българскиятъ езикъ. Отъ Горно-рѣканското село Нивища билъ родомъ Герасимъ Бочовичъ (Бочоичъ). Въ 23-тѣ години на XIX в. той е билъ игуменъ въ манастира на Меника около Горно-рѣканского село Върбяни. Тукъ той билъ последенъ игуменъ.[1] Той е билъ принуденъ да напустне този манастиръ. Въ 1831 г. той е билъ вече въ Марковъ манастиръ, недалечъ отъ Скопье, и ревностно се е стараелъ да възобнови този манасгиръ, както свидетелствува за това приписката, направена отъ него въ 1840 г. въ единъ черковенъ уставъ отъ XIV в. (въ Хлудовската сбирка въ Москва, № 122). Тази приписка има значение въ историческо и лингвистично отношение; тя показва, колко тежки сж били условията за сжществуване на Марковия манастиръ; тя представлява нѣкои черти на българския езикъ на горнорѣканеца Герасимъ Бочовичъ.[2] Герасимъ Бочовичъ билъ спомоществователь за изда-

[1] Насеља и потекло становништва, Кн. 20, стр. 74.

[2] Приписката е издадена и анализирана отъ мене въ втория томъ на „Ученія Записки Высшей Школы г. Одесы“, стр. 85—90.

ване книгата на Кирила Пейчиновичъ „Утѣшение грѣшнымъ“, написана въ 1831 г. Въ числото на спомоществователитѣ К. Пейчиновичъ отбелязалъ „ѿ марковъ манастиръ їгꙋменъ Герасимъ со дрꙋжини егѡ“ (Ржкописенъ екземпляръ на „Утѣшеніе“ въ Соф. Нар. Б., № 2895). Спомоществователи за издаване тази книга имало и други горнорѣканци: отъ селата Върбенъ, Грекане, Сенце, Бѣличица (списъкътъ на спомоществователитѣ се намира въ ржкописния екземпляръ на „Утѣшеніе). Изъ Горна-рѣка имало спомоществователи и на други български издания отъ 40-тѣ и 50-тѣ години на XIX в. Отъ селото Стразимиръ — Атана́сій Іѡвановъ (Первоначална наꙋка за дѡлжностите на человѣка. Фран. Соадіа. Въ Цариградѣ. 1844). Отъ с. Върбенъ — Сїла̀нъ (Перв. наꙋка), Терпо (Перв. наꙋка). Отъ с. Сенце—Зѡсима́ Лаза́ревъ (Перв. наꙋка), Пе́търъ х. Билби́левъ (Перв. наꙋка). Отъ с. Бѣличица — попъ Христо (Житіе св. Григо̀рия Архїепископа Омири́тскаго. Въ Бѣлый градъ. 1852). И така въ 40—50-гѣ години на XIX в. въ Горна-рѣка живѣели хора, които сѫ ценѣли славянската, българската книга и сѫ я четѣли. Българския езикъ сѫ знаели и нѣкои албанци отъ Горна-рѣка. Така, отъ тѣхната срѣда е билъ въ с. Бѣличица попъ Серафимъ, който се подписалъ върху книгата „Житіе Григоріа Омиритскаго“. При името на този попъ е отбелязано: „арнаутинъ.“

За чертитѣ на българската речь на горнорѣканцитѣ можемъ да сѫдимъ по немного данни: по приписката на игумена Герасимъ, по топографическитѣ названия, по славянскитѣ думи, които сѫ влѣзли въ езика на горнорѣканцитѣ.

Това е билъ единъ говоръ отъ западно-македонски типъ. Той се е намиралъ въ най-близка връзка съ езика на българското население въ Дебърско и Горни Пологъ. Ето нѣкои черти отъ горнорѣканския говоръ:

1) *жд* вм. *dj: *гражд* — „помѣщение за добитъка“ (или по албански *ар*).

2) *ъ-о* вм. *ж*: *Дъбово-Добово* (съ *о* е предадено въ поменика въ манастира св. Иванъ Бигоръ).

Въ топографската номенклатура на Горна-рѣка имаме архаизма *он* вм. *ж*, напр. *Лонг*, наименование на гора въ долината на с. Жужне. Съ този коренъ имаме много топографски названия въ Македония и въ другитѣ балкански области, сравн. напр. *Лънк (Лонк)* въ Д. Преспа, *Лънга* въ Костурско, *Лок.*

(ѫ>ъ>о) въ района на дебърското село Ростуше, *Лажани (ѫ>ъ>а)*въ Прилепско; отъ сѫщия коренъ е и названието *По-лог* (Пологъ) съ значение на „храсталакъ", „мѣсто съ неголѣма гора". Сѫществителното *лѫг* е преминало въ албански: łog(ε).[1]

По-подробно за тѣзи названия се говори въ моята работа за Пологъ (стр. 316—317).

3) *е* вм. *ь: Топлецъ, Градецъ, Бродецъ* (и по алб. *Вау), Скъртецъ* (топографически названия); *день, велїгдень* (приписка на от. Герасимъ).

4) *ол, ор* вм. *ł*, *r̥* между съгласни: *Волковия* (село), *Ворбенъ* (село), *порво* (зап. на от. Герасимъ).

5) Предаване падежнитѣ отношения чрезъ общъ падежъ: ѿ река, ѿ кѵмановѡ, за вечна памѧтъ, лежеха ѵ негѡ, тремоть на монастїрѡть, ѿ тѵрці (прип. на о. Герасимъ).

6) Фамилни имена на *-ов (-евъ), -овци (-евци):* Билбїлевъ, Іѡвановъ, Лазáревъ, Іковъ (подписници на български книги отъ 40—50-тѣ години на XIX в.); Красовитъ, Томовитъ, Маноловитъ — фамилии на днешни жители отъ с. Кракорница (-т — елементъ отъ албанския членъ за множ. ч.), Кузовци, Поповци, Ивановци — днешни „албански фамилии въ с. Бродецъ.

7) Членна форма за мѫж. р. ед. ч. *-от*: тремоть на манастїрѡть (прип. на о. Герасимъ).

8) Предлогъ *со* (прип. на о. Герасимъ).

9) Съчетания на имена съ кратка мѣстоименна форма *(го, му. . .)* въ вин. и дат. пад.: каменетѡ ги донесохъ ѿ Кѵмановѡ (прип. на о. Герасимъ).

Окончателното изчезване на българския езикъ въ Горнарѣка е било предшествувано отъ единъ периодъ на двоезичие, когато въ всѣкидневния говоръ се употрѣбявали българскиятъ и албанскиятъ езикъ. Въ това време били пренесени много думи отъ предишната всѣкидневна речь въ албанската. По всѣка вѣроятность не само въ лексикално, но и въ фонетично отношение се отразяватъ елементи на предишната горнорѣканска речь въ днешния албански езикъ на горнорѣканцитѣ. Това можемъ да предполагаме възъ основа на посочвания отъ наблюдатели, че арнаутитѣ отъ Дебъръ се присми-

[1] *N. Jokl*, Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen. Berlin u. Leipzig, 1923. Стр. 173.

ватъ на горнорѣканцитѣ за тѣхния разваленъ албански езикъ. Старитѣ албанци, напр. преселницитѣ изъ Мати (въ с. Върбянъ) говорятъ чистъ албански езикъ.[1] Въ лексикално отношение сѫ се запазили много славянски названия, които се отнасятъ къмъ кѫщата, къмъ обикновения домашенъ животъ, къмъ облѣклото, къмъ членоветѣ на семейството. Напр. *гражд* (помѣщение за добитъка), *трем, дома* (съ окончание *а*: елементъ на албанската членна форма за женски родъ; това име минало въ категорията на имената отъ женски родъ подъ влияния на съответното албанско име *шпија;* и това име е въ употрѣба), *ватра, герен, верига, затвор* (съ което заключватъ нощно време вратата), *скривница* (килеръ), *гати* (покривъ; *-и* елементъ отъ членната форма за мѫж. р. ед.), *брана, плуг, плужица, разбой, стройник, колач, чайник* (връзка на долни дрехи), *рогозина, кожуф* и др.[2]

Топографскитѣ названия на главнитѣ мѣстности сѫ останали старитѣ. Славянски названия се употрѣбятъ и за много други мѣстности. Но за рѣкитѣ, изворитѣ, ливадитѣ, горитѣ, полетата и другитѣ селски мѣстности има повече албански названия. Ето напр. нѣколко названия отъ района на с. Ничпуръ: Шуло, Гури, Горид, Мула, Амбл, Крой Фтоет, Фушийа, Гури Стомит, Гури Шушец, Кумла е Редити, Гури Куш (<Куч<Кућ), Ворете Мла, Крой Дулес, Крой Сми лит и др. Славянски названия има немного: Топлец, Градец. Много отъ албанскитѣ названия сѫ преводъ на славянскитѣ. Напр. Шуло вм. Присой, Чури Куш (Кућ) вм. Червенъ Каменъ, Крой Милес вм. Милевъ Изворъ, Дарда Маде (dar∂a ma∂e) вм. Голѣма Круша (така, „Голѣма Круша“ се нарича една мѣстность напр. въ района на дебърското село Долно Мелничани) и др.

Посочихме сѫдбата на българското население на Горнарѣка за да отбележимъ главнитѣ страни и явления на процеса на поалбанчване на българското население, — процесъ, произлѣзълъ въ този край не много отдавна. Съ сѫщата цель ще направимъ още нѣколко забележки за албанцитѣ въ Пологъ — въ разкошната мѣстность по горното течение на Вардаръ, между Шаръ-планина, Рудока-планина, Суха Гора и Жеденъ-планина.

---

[1] Насеља и потекло становништва, књ. 20, стр. 79, 118.

[2] Извлѣчено отъ описанието на Т. Смиљанић, Насеља, књ. 20.

Ако не по-рано, то вече въ XIV в. албанци сѫ преминавали съ своитѣ стада въ Пологъ. За това свидетелствуватъ хрисовулътъ на Стефанъ Душанъ и на Урошъ за тетовския манастиръ (вж. по-горе). Тогава е имало и заседнали албанци въ Пологъ, както показва албанското име „Прогонъ“ на единъ тетовски житель (описание на имението на тетовския манастиръ отъ XIV в., вж. по-горе). Въ 80-тѣ години на XIV в. Пологъ се е намиралъ въ връзка съ владѣтелитѣ на албанската область Мати. Иванъ Кастриотъ се е оженилъ за Воисава, дъщеря на единъ положки болярин-славянинъ. Въ дома на Кастриотитѣ славянскиятъ езикъ се употрѣбявалъ както и албанскиятъ. Въ XV в. е споменатъ въ единъ турски вакъфъ синътъ на албанеца *Гина,* който притежавалъ лозе при положкото село Кърпино. Но заседналитѣ тогава въ Пологъ албанци били единични семейства. Силнитѣ раздвижвания на албанци въ Пологъ произхождатъ отъ по-късно време, XVIII—XIX в.. въ периода на неограничената власть на тетовскитѣ паши. Въ това време етнографскиятъ обликъ на края се е измѣнилъ доста силно: появило се многочислено албанско население. Пашитѣ, по своето произхождение сами свързани съ Албания, сѫ имали около себе си много чиновници албанци. Така напр. въ с. Теарце пашитѣ поселили албанци, събрани отъ тѣхъ въ Долни-Дебъръ, въ Призренския край и въ Мати. Паша Абдурахманъ изгонилъ изъ селата Стража и Котлино (въ северния Пологъ) старото българско население и поселилъ тамъ албанци. Не само по покана на пашитѣ и бейоветѣ се заселвали тукъ албанци, но и доброволно и разбойнически.

Заселването на албанцитѣ въ едно или друго село въ Пологъ било предшествувано отъ нахлуване на албнски чети, грабежи и плѣнъ. Плѣненитѣ е трѣбвало да се откупуватъ. Тероризираното население е било принудено да напуска своитѣ пасбища и поля, които се намирали далечъ отъ селото. Мжжетѣ търсѣли срѣдства за поминъкъ вънъ отъ родното си мѣсто, като отивали далечъ за печалби. Появяватъ се напр. две-три албански семейства и се заселватъ въ селото. Въ тѣхъ има силно чувство за защита на семейството, на тѣхния фисъ, чиито членове сѫ свързани съ връзкитѣ на кръвното отмъщение. Ако албанскиятъ тероръ е ставалъ непоносимъ, старото българско население съвсемъ е напускало родното си мѣсто, а часть отъ него се поалбанчвала. Понѣкога самото българско

население извиквало албанци за защита отъ други албански разбойници. Следъ тѣзи повикани или наети албанци идвали после тѣхнитѣ сродници. Така е било напр. въ селото Горанци. Обикновено албанцитѣ се заселвали въ планинскитѣ села, а после се спускали въ долината.

Въ 1839 г. въ Пологъ се е намиралъ нѣмскиятъ ботаникъ А. Гризебахъ. Като се отправилъ къмъ шаръ-планинския връхъ Кобилица, той преминалъ презъ албанскитѣ села Селце и Вейце. За външния изгледъ на тѣхнитѣ обитатели той отбелязва: „Недовѣрието въ погледа съставя характерна черта у всички планинци албанци (Gebirgsalbanesen) въ тази область, и никога пѫтешественикътъ не ще смѣси съ тѣхъ българина или турчина (einen Bulgaren oder Türken)[1].

Албанцитѣ, заселени въ Пологъ, произлизатъ отъ Дебъръ, Мати, Дукаджьина, Мирдита и отъ Люма, по-малко отъ Метохия, Пордимъ и Косово[2]. Така изъ Шкодренския санджакъ е дошелъ фисътъ Кабашъ, който живѣе въ планинскитѣ мѣстности на Шаръ[3].

Отъ края на XVIII и първитѣ десетолѣтия на XIX в. се появяватъ сведения за албански насилия въ Пологъ и Скопската область[4]. Въ 60-тѣ и 70-тѣ години на XIX в. албанското население и албанското засилване сѫ били доста значителни. За това свидетелствуватъ руската пѫтешественица по Македония и Албания М. Ф. Карлова и рускитѣ консули въ Призренъ Е. Тимаевъ и И. С. Ястребовъ. Ние отбелязахме тѣзи съобщения въ книгата си за Пологъ. За да си представимъ по-добре албано-българскитѣ отношения въ този край, ще напомнимъ още веднажъ тѣзи свидетелства. Въ бележкитѣ на Карлова четемъ: „По пѫтя отъ Скопье за Тетово, като спрѣхме въ хана Групшинъ, ние веднага забележихме, че се намираме вече всрѣдъ друго население, отколкото по-рано. Хората, които се тълпѣха при вратитѣ на хана, говорѣха езикъ съвършено неразбираемъ,

---

[1] A. Griesebach, Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839. II. Göttingen. 1841. Стр. 305.

[2] Јов. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. III. Стр. 1071—1073. Отъ сѫщия: Балканско полуостров. Беогр. 1922. Стр. 178. В. Кънчевъ, Македония. Стр. 92—94.

[3] Докладъ на призренския консулъ Тимаевъ отъ 26 апр. 1867 г. подъ № 63. Архив Мин. на В. Д. IV 2. № 6. Призренъ.

[4] Селищев, Полог, стр. 120—125.

и нѣкакъ си изподъ вежди, недружелюбно ни изглеждаха. Всички бѣха въоржжени съ пищови и ками на пояса, а мнозина освенъ това и съ дълги кременлии пушки на рамо. Бѣха облѣчени въ бѣли куртки съ увиснали ржкави, тъмночервени или отъ друга боя бешмети и бѣли фустани, отъ часть сукнени, отъ часть басмѣни. На главата си имаха обикновенъ червенъ фесъ, на краката си едни имаха *чорапи* (дебели, вълнени), други нѣщо въ видъ на партенки, а вмѣсто башмаци нѣкакви парчета отъ кожа, които покриваха прасцитѣ и часть отъ стжпалата и бѣха завързани съ омотана около нога врѣвчица. Дрехитѣ на всички безъ изключение бѣха крайно изпокжсани и разнищени, но затова пъкъ оржжието имъ бѣше въ чистота и редъ. Това бѣха албанци, наричани *геги*, които въ тѣзи мѣста изповѣдватъ мохамеданска вѣра. Тукъ тѣ живѣятъ смѣсени съ българи, като се отличаватъ рѣзко отъ тѣхъ не само по езикъ, вѣроизповѣдание и по това, че носятъ оржжие, но и съ самия си външенъ изгледъ, безъ да се гледа на това, че въ тѣзи мѣста самитѣ българи носятъ албанска носия и ходятъ въ фустани. Но българитѣ сж нѣкакъ си по-дебели, по-месести, по-тежки, лицата имъ у повечето сж кржгли и доста добродушни; напротивъ албанецътъ е слабъ, жилестъ, лицето му е продълговато и съ орловъ носъ, очитѣ му сж по-ярки и по-черни, отколкото у българитѣ (макаръ че и у последнитѣ очитѣ у повето сж черни). Особено характеризира тѣзи албанци необикновено суровиятъ погледъ, отъ който се вижда, че сж разбойнически народъ. И наистина, щомъ отпжтувахме изъ Скопье, започнаха да ни заобикалятъ съ предохранителни мѣрки, а най-много се грижеше нашиятъ гавазинъ Мустафа, който, самъ бидейки албанецъ, добре знаеше нравитѣ на своитѣ съотечественици. . . Непрекжснато той ни твърдѣше, че тукъ трѣбва да бждемъ внимателни, че тукъ е *Албания*, страна дива, че народътъ се казва *геги*, хора недобри, че такива разбойници, като гегитѣ, свѣтътъ не е родилъ. . . По тѣзи мѣста, както забелязахъ, темата на разговора у християнитѣ е друга, отколкото въ Македония. Тамъ, въ Македония, всѣки разговоръ българитѣ свеждатъ за гърцитѣ, за тѣхнитѣ притѣснения и коварни действия, а отъ турцитѣ тѣ въ сжщность малко се оплакватъ, тѣ казватъ, че турцитѣ въ последно време, т. е. следъ Кримската война станали по-добри

и не притѣсняватъ тѣхната вѣра; че християнитѣ сега живѣятъ несравнено по-свободно, отколкото по-рано и че всичко би било добре, ако да не бѣха гърцитѣ. Като започнемъ отъ Тетово разговорътъ е вече другъ, и сжщия разговоръ азъ слушахъ после въ Гостиваръ, въ Кичево, въ Охридъ, въ Корча, съ една дума навсѣкжде, гдето българитѣ живѣятъ заедно съ албанци-мохамедани: за грабежи, разбойничество, убийства отъ страна на мохамеданитѣ, оскърбление на християнската вѣра, поругание на светинитѣ и т. н., — ето за какво ще ви разказватъ и ще се оплакватъ, че всичко това се върши всрѣдъ бѣлъ день и че остава ненаказано. . . че нѣма животъ отъ албанцитѣ“[1].

Страшни насилия сж причинявали на българското население албанцитѣ бегове и тѣхнитѣ близки. Тѣ не само икономически угнетявали българитѣ християни, но и оскверняваали семейната честь на християнския домъ. Е. Тимаевъ съобщава отъ Призренъ въ 1867 г.: „Въ Тетово (Скопски санджакъ) между християнитѣ се разпространи панически страхъ. Тѣ не само не смѣятъ да излѣзатъ въ своитѣ поля, но дори на улицата, въ града. Името *гяуръ* е постоянно въ устата на всѣки мохамеданинъ. Насилия, убийства, грабежи ставатъ всѣки часъ“[2]. „Въ Тетово, пише сжщиятъ консулъ въ 1869 г., положението на християнитѣ, поради жестокитѣ насилия и многочислени грабежи, е най-отчаяно, толкозъ повече, че въ злодеянията взиматъ участие влиятелнитѣ лица въ града“[3].

За необуздания произволъ и насилия отъ страна на албанскитѣ чифликчии въ Тетово съобщава Ястребовъ въ 1871 и 1872 г.: „Въ Тетовско християнитѣ до тамъ сж угнетени отъ мохамеданитѣ, че не показватъ даже признаци на животъ отъ страхъ да не бждатъ подложени на по-голѣми преследвания и насилия отъ страна на мохамеданитѣ. Тамъ сжществува дори особено, така да се каже, дружество отъ 30 души подъ началството на нѣкой си чифликчия Селимъ-бей Дървалъ и Абдулахъ Дървалъ, което си е поставило за задача да лишава отъ имущество и честь тамошнитѣ християни, като грабятъ тѣхнитѣ

---

[1] М. Ф. Карлова, Турецкая провинція (Вѣстникъ Европы. 1870, кн. 7, стр. 174—175).

[2] Копие отъ доклада на колеж. асесоръ Тимаевъ до Господина посланика при Отоманската Порта. Призренъ. 8. априлъ (1867 г.) подъ № 52. (Архивъ на Мин. на В. Д. Азиятски Департ. IV-2. 1866—1869. № 6).

[3] Докладъ отъ 10 ян. 1869 г. (пакъ тамъ).

жени и главно тѣхнитѣ дъщери. Нѣкои отъ тѣзи последнитѣ, наистина. следъ известно време пускатъ на свобода, но останалитѣ на сила ги принуждаватъ да приематъ мохамеданството. Оплакванията на християнитѣ за този начинъ на действие на злодеитѣ сѫ оставали винаги безъ последствия, и християнитѣ по неволя сѫ се подчинили на своята горчива сѫдба и сѫ престанали да търсятъ гдето и да било помощь, като сѫ изгубили надежда за благоприятенъ изходъ отъ това плачевно положение"[1]. „Въ своитѣ рапорти до Ваше Превъзходителство — пише Ястребовъ — съобщихъ за угнетяването на християнитѣ отъ нѣкои си Дървалъ, Есадъ-ага и Еминъ-бей съ тѣхната компания. Четири месеца следъ това злодеянията на тѣзи турци изкараха изъ търпение християнитѣ въ гр. Тетово. Тѣ ми представиха оплакване съ молба за застѫпничество за тѣхъ. Азъ не се забавихъ да обърна внимание на Сафетъ-паша[2] върху положението на християнитѣ въ този окрѫгъ, като му описахъ съ думитѣ на поднесеното ми отъ тетовчани оплакване за въпиещитѣ злодейства на споменатитѣ фанатици. Силни съ богатството си въ страната, не боейки се отъ никого, тѣ си поставили задача да посѣгатъ на живота, честьта и имота на християнитѣ. Тетовчани, като приключватъ оплакването си, не отминаватъ да не кажатъ, че тѣ не могатъ да изчислятъ, колко християнски девойки и жени сѫ били обезчестени отъ тѣзи фанатици, или пъкъ грабнати отъ кѫщитѣ на тѣхнитѣ бащи и мѫже, колко кѫщи сѫ били ограбени и опожарени по селата за малко съпротивление на тѣхнитѣ желания!"[3]

За икономическия гнетъ, който е изпитвало населението отъ страна на албанскитѣ бегове, може да се сѫди напр. по следното съобщение за Есадъ-паша, притежатель на единъ отъ чифлицитѣ въ положкото село Ратае: „Всички християни въ това село не сѫ собственици, а наематели на турчина бей, който, очевидно, самъ не живѣе тамъ, но изсмуква отъ своитѣ наематели всичката имъ плъть и кръвь, — до такава степень раздърпанъ и беденъ видъ иматъ християнитѣ и селото."[4] Въ

---

[1] Копие отъ доклада на вице-консула въ Призренъ Ястребовъ до посланика въ Цариградъ, генер. адют. Игнатиевъ, отъ 12 януарий 1871 подъ № 6 (Архив на Мин. на В. Д., Азиат. Департ. V-А$_2$. 1871 № 668).

[2] Валия въ Призренския вилаетъ.

[3] Докладъ отъ 23 януар. 1872 г., № 10. (Пакъ тамъ, 1872 г., № 669). П. А. Риттихъ, По Балканамъ. СПб. 1909, стр. 174—175.

1913 г., при появата на сръбскитѣ войски въ Пологъ, този Есадъ-паша се скрилъ въ Албания. Пашата не могълъ да извика нищо друго у населението, което той измжчвалъ въ течение на много години, освенъ ненависть и злоба. Една бабичка въ положското село Лешокъ между другото така ми разказваше презъ лѣтото на 1914 год. за този знатенъ албанецъ: „Пашата, ще отиде на конь на нивата, ще хване коня съ ржка за юздата и ще започне да го гони по нивитѣ. Много мжки и страхъ ведѣхме отъ този паша, който правѣше зулумъ. Работѣха му ангария на Връбница, работѣха му по полята и лозята. На тѣзи, които му работѣха, той не даваше нито хлѣбъ, нито вино, нито ракия. Есадъ-паша Ратайски (отъ село Ратае) — много мжки видѣхме отъ него.“ [1]

Гнетътъ и разбойничеството на албанцитѣ не се прекратявали до последно време. Ето напр. условията на живота въ горно-положския градъ Гостиваръ: „Още въ 1900 г., когато бѣхъ тамъ, — пише проф. Йов. Цвиичъ, — пазарището представяше разбойническо мѣсто, съвсемъ небезопасно, върху което често се проливаше кръвь. . . . Около града свободно се разхождаха албанци-бѣглеци, и цѣлото пазарище, особено немногото християни, които бѣха тамъ, се намираха въ най-голѣмъ страхъ. Както Печь и Дяковица, Гостиваръ принадлежи къмъ числото на градоветѣ на анархията и насилията. Съобщаваха ми, че албанскитѣ бѣглеци, обогатени отъ награбена плячка, се поселяватъ въ Гостиваръ. Албанскитѣ семейства се поселили тукъ въ града преди 150—160 години“.[2] Презъ лѣтото на 1901 г. сж разказвали на П. А. Риттихъ въ Тетово за ужаситѣ, които е изпитвало християнското население въ Гостиваръ: „Християнитѣ не могатъ да излизатъ на улицата и вънъ отъ града. Арнаутитѣ залавятъ всѣкиго, биятъ го, държатъ го въ затворъ и го пускатъ едва следъ голѣмъ откупъ. Нѣколко дена преди нашето пристигане, отъ Тетово за Гостиваръ пжтувало едно момче при свои роднини. За да не попадне въ ржцетѣ на арнаутитѣ, момчето се скрило на дъното на колата съ овощия. Албанцитѣ подушили, арестували колата и коларя, измъкнали момчето, били го безпощадно и въ

---

[1] Селищев, Отчетъ. Казань. 1915, стр. 28.

[2] Ј. Цвијић, Основе за географију Македоније и Старе Србије, III, стр. 1070.

края на краищата му отрѣзали ухото и го изпратили за кебапъ на тетовския каймакаминъ. Всѣки день идвали нови ужаси отъ Гостиваръ.“ [1]

Следъ преминаването на Пологъ подъ властьта на Сърбия въ 1913 год. арнаутитѣ били значително обуздани. Но все пакъ страхътъ предъ арнаутското хищничество и разбойничество не напускаше жителитѣ и въ 1914 г., както знамъ това по собствени наблюдения. Въ периода на войната отъ 1915—1918 г. страшниятъ албански тероръ се е възобновилъ. Значителлното и съ елементи на стара организация скотовъдство по богатитѣ пасбища на Шаръ-планина станало съвсемъ невъзможно поради разбойничеството и грабежитѣ отъ страна на арнаутитѣ.[2]

Заселването на албанцитѣ въ Пологъ е ставало въ течение на цѣлия XIX вѣкъ. Изселването на българитѣ отъ роднитѣ имъ мѣста е ставало сѫщо така въ течение на цѣлото това време. Въ бележкитѣ на А. Стояновъ за селата на Пологъ въ началото на 90-тѣ години на XIX в. се казва, че българското население въ много села постоянно се е намалявало: българитѣ се преселвали или въ Тетово или отивали по други мѣста, като търсѣли по-сносни условия за сѫществуване. Така напр. въ селата Горанци, Озорнище, Милетино.[3] Нѣкои села сѫ станали албански едва въ края на XIX в., както това е показано въ моята работа за Пологъ (стр. 42—43).

Българското население или е промѣнявало своето мѣстожителство подъ арнаутски натискъ, или се поалбанчвало. Албанизацията е била много подпомогната чрезъ потурчването на християнски семейства. Като ставало мохамеданско, българското население усвоявало албанския езикъ, макаръ че въ всѣкидневния жвотъ е подържало и своя български езикъ. Така напр. торбеши има въ селата Урвичъ и Еловяни, а по-рано торбешки сѫ били и селата Врановце (въ Г.-Пологъ) и Ораше (въ Д.-Пологъ). Съ течение на времето съвсемъ се измѣнилъ етническиятъ обликъ на нѣкои положски торбеши: тѣ станали напълно албанци и въ национално и въ езиково отношение. Българскиятъ езикъ въ тѣхната срѣда не е неизвестенъ — при случай на нужда тѣ се ползуватъ съ него — но все пакъ

---

[1] Риттихъ, По Балканамъ, стр. 170.

[2] С. М. Милосављаевић, Бачијање на Шар-планини (Гласник Скоп. Научн. Друштва, III, стр. 212).

[3] Извлѣчения отъ тѣзи бележки вж. въ моята книга за Пологъ, стр. 57—72.

не го считатъ за свой роденъ езикъ, а албанския. Само развалинитѣ на черквитѣ и напустнатитѣ гробища съ надгробнитѣ кръстове напомнятъ за предишното българо-християнско население. Така е въ албанскитѣ села Яжинце, Радуша, Церово (развалини отъ манастиръ и черква), Стримница, Г.-Седларце, Врановце, Форино, Търново (развалини отъ две черкви), Страяни, Сърбиново (развалини отъ манастиръ), Падалища.

Вѣ резултатъ на всички обстоятелства, за които се говори по-горе, българитѣ въ Пологъ се оказватъ малцинство въ сравнение съ албанцитѣ (макеръ и въ незначително помалъкъ брой): Въ 1912 год. българи е имало тамъ 33,940, а албанци — 43,230.

Житейскитѣ обстоятелства сѫ принудили положкитѣ българи да влѣзатъ въ общуване съ албанцитѣ, заселени въ Пологъ. Въ резултатъ на тѣзи общувания имаме взаимни заимствувания въ бита и въ езика. Напр. въ селата на Горни Пологъ сѫ въведени въ женската носия на българкитѣ нѣкои албански елементи, усвоени сѫ и албанскитѣ названия за тѣзи нововъведения, напр.: *книш* (алб. kniš) — „кошуля“, *брес* (алб. brez) — „поясъ“ (въ с. Дуфъ, Леуново, Никифорово и др.).

Взаимнитѣ връзки на албанци и българи сѫ предизвикали двоезичия въ много села въ Пологъ, гдето много българи владѣятъ албански езикъ, а и много албанци говорятъ добре и български.

Ние изложихме обстоятелствата на проникването и утвърдяването на албанския елементъ въ Горна-рѣка и въ Пологъ. Необхадимо е да обърнемъ внимание на славяно-албанскитѣ отношения и тѣхнитѣ резултати въ тия области за да си представимъ сѫдбата на славянското население въ срѣдна и южна Албания: и тамъ при сѫщитѣ по съдържание обстоятелства се е настанилъ и закрепналъ албанскиятъ елементъ, а славянскиятъ е билъ принуденъ да остане въ подчинено положение; и тамъ презъ време на двоезичието сѫ преминали къмъ езика на по-силната група — албанския.

На друго мѣсто ще направимъ бележки за областитѣ на западъ отъ Македония — областитѣ въ басеинитѣ на Деволъ-Семени, Воюса, Шкумба, Мати и Шкодренското езеро.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

КРИТИЧЕНЪ ПОГЛЕДЪ ВЪРХУ ИЗВЕСТИЯТА НА ЛЪВЪ ДЯКОНЪ ЗА БЪЛГАРИТѢ.

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.

Известията на Лъвъ Дяконъ за българитѣ сж важни, защото авторътъ е билъ съвременикъ на събитията, които описва и защото главно предава личнитѣ си наблюдения и впечатления. При това той съобщава и такива известия, каквито не се намиратъ у другитѣ византийски историци, които сж се ползували или не — отъ труда му. Но въпрѣки това известията на Лъвъ Дяконъ за българитѣ и до сега още не сж разгледани въ нѣкоя специална студия. Въ желанието си да попълнимъ тая празнина въ нашата историческа литература, ние ще се опитаме тукъ по-обстойно да ги разгледаме. Впрочемъ това и ни се налага, защото въ студията си „Царь Борисъ II“[1] ние нѣмахме възможность по-обстойно да разгледаме нѣкои известия на Лъвъ Дяконъ за българитѣ. Това още е нужно и защото Л. Д. поради тежкия си и тъменъ стилъ доста неясно съобщава известията си и защото не ги предава по хронологиченъ редъ. Той често прекжсва описанието на събитията, прави разни прибавки и не посочва времето, когато тѣ сж станали. Посочената пъкъ хронология отъ Hase, който е издалъ неговата история, по наше мнение, не е напълно вѣрна.

За по-голѣма ясность най-напредъ ще говоримъ за произхода на Лъвъ Дяконъ, за значението на историята споредъ него и за изданията на труда му. Следъ това ще разгледаме всѣко известие отдѣлно, като изучванията си ще раздѣлимъ на следнитѣ части: воененъ походъ на византийцитѣ противъ българитѣ; първи руски воененъ походъ противъ българитѣ; втори руски воененъ походъ противъ българитѣ; воененъ

[1] Н. П. Благоевъ, Годишникъ на Соф. университетъ, юр. факултетъ, кн. XXV.

походъ на византийцитѣ противъ руситѣ въ България и първи военен походъ на византийския императоръ Василий II противъ българитѣ и завладяването на гр. Верия отъ българитѣ.

I

Лъвъ Дяконъ. — Значение на историята. — Издания на историята му.

Лъвъ Дяконъ се е родилъ около 950 година въ прекрасното азиатско село Калой, което се е намирало въ политѣ на планината Тмолъ и около изворитѣ на рѣката Каистри, която се влива въ Ефеския заливъ. Баща му се е наричалъ Василий.[1] Той още твърде младъ е отишълъ да се учи въ Цариградъ, гдето е билъ ржкоположенъ за дяконъ. Въ качеството си на придворенъ дяконъ той е придружавалъ византийския императоръ Василий II въ военния му походъ противъ българитѣ въ 986 година, присжтствувалъ е въ обсадата на гр. София и следъ поражението на византийцитѣ въ Ихтиманскитѣ проходи едвамъ се е спасилъ.[2] Лъвъ Дяконъ пише съвременна византийска история, която почва отъ 959 година и свършва въ 975 година и която е подраздѣлена на 10 книги. Той е написалъ историята си следъ 992 година и, навѣрно, смъртьта ще да му е попрѣчила да я довърши така, както първоначално е проектиралъ.

Лъвъ Дяконъ а предприелъ да пише история, защото споредъ него тя е твърде полезна и защото отъ всички добрини тя най-много помага на човѣка въ живота му. Споредъ него историята съобщава разнообразни дѣла и учи човѣцитѣ, кои дѣла да възприематъ и кои пъкъ дѣла да избѣгватъ, така че да не отминаватъ полезнитѣ и пригръщатъ вреднитѣ. При това историята оживява и подмладява мъртвитѣ и не остава да потънатъ въ забрава събитията, които отдавна сж станали. Понеже пъкъ въ негово време сж станали чудни и необикновени събития, явили сж се страшни небесни явления, станали сж невѣроятни земетресения, паднали сж гръмове, валѣли сж силни дъждове, станали сж голѣми войни, предприети сж били военни походи на всѣкжде въ свѣта, много градове и села сж били изселени и изобщо сж станали много страшни и чудновати работи, които не би трѣбвало да бждатъ забра-

[1] L. Diaconus, p. 5.
[2] ibid, p. 173.

вени, затова той е решилъ да ги опише, за да послужатъ за поука на бѫднитѣ поколения.[1]

Между тия известия има и доста много такива и за българитѣ, които авторътъ самъ лично е видѣлъ, преживѣлъ или пъкъ е събралъ отъ съучастницитѣ и очевидцитѣ на събитията. Лъвъ Дяконъ обещава да бѫде обективенъ историкъ, защото споредъ него историята преди всичко трѣбва да бѫде достовѣрна. Възъ основа на това съ голѣма вѣроятность може да се предположи, че и известията му за българитѣ сѫщо сѫ достовѣрни.

Историята на Лъвъ Дяконъ се е запазила само въ единъ ржкописъ. Тя изцѣло най-напредъ е била издадена отъ B. Hase въ парижкото издание на византийскитѣ историци отъ 1819 г. Подиръ е била препечатана въ бонското издание на сѫщитѣ историци въ 1828 година и най-после е била приповторена отъ Migne въ Patrologia graeca, t. 117, col. 635—926.[2] Ние си служимъ съ бонското издание.

II

Нарушение на българовизантийския договоръ за миръ отъ 927 година. — Воененъ походъ на императоръ Никифоръ II Фока противъ българитѣ. — Изпращане на патриций Калокиръ въ Русия.

Първото и най-старото известие на Лъвъ Дяконъ за българитѣ е за нарушението на българовизантийския договоръ за миръ отъ 927 година. Той казва, че когато византийскиятъ императоръ Никифоръ II Фока, който е царувалъ отъ 16 августъ 963 г. до 10 дек. 969 г., се е занимавалъ съ тържествата, които сѫ били устроени по случай победитѣ му противъ арабитѣ въ Азия,[3] тогава именно сѫ пристигнали въ Цариградъ български пратеници и му заявили, че тѣхния началникъ иска обикновения данъкъ и за това сега ги е изпратилъ при него. Императоръ Никифоръ II, който по свидетелството на автора е билъ човѣкъ твърдъ и лесно не се е гнѣвилъ, въ този случай, следъ като необикновено много се е разсърдилъ и прекомѣрно се е надулъ, съ по-високъ отъ обикновения си гласъ е казалъ: „Страшно нѣщо сега сполетѣ византийцитѣ,

[1] ibid, p. 3—4.
[2] K. Krumbacher, Geschichte der byz. Litteratur, 2 Aufl. 266—269.
[3] L. Diaconus, p. 61.

ако тѣ, следъ като съ оржжие съкрушиха всички противници, като роби плащатъ данъкъ на единъ беденъ впрочемъ и мръсенъ скитски народъ.“ Следъ това, като се е обърналъ къмъ баща си Варда, който е заседавалъ заедно съ него, защото е билъ произведенъ въ чинъ кесарь, въ недоумение го е попиталъ: „Какво значи плащането данъци на българитѣ, което тѣ искатъ отъ византийцитѣ? Нима ти, безъ да знаешъ, робъ си ме родилъ? И азъ, свещениятъ византийски императоръ, да бжда подчиненъ, като плащамъ данъкъ на единъ най-беденъ и мръсенъ народъ?“ Тогава той заповѣдалъ веднага да биятъ българскитѣ пратеници съ плесници, и като се е обърналъ къмъ тѣхъ имъ е казалъ: „Идете и кажете на вашия кожогризецъ и кожооблѣченъ владѣтель, че най-могжщиятъ и най-великиятъ византийски императоръ скоро ще дойде въ страната ти и като ти даде напълно данъци, та ти, който отъ прадѣди си троенъ робъ, ще се научишъ да признавашъ византийскитѣ владѣтели за господари, а не отъ тѣхъ да искашъ данъци като отъ роби“.[1]

Отъ всички византийски историци само Лъвъ Дяконъ съобщава за изпратенитѣ въ Цариградъ български пратеници, за биенето имъ и за изпжждането имъ отъ императоръ Никифоръ II Фока. Но въпрѣки това този фактъ ще да исторически е вѣренъ, защото авторътъ е билъ съвременикъ на събитието и, навѣрно, добре е билъ осведоменъ. Обаче той не казва, въ коя година това е станало. Хазе въ изданието си на историята на Лъвъ Дяконъ бележи, че това е станало въ 966 година,[2] която приематъ и Златарски[3] и Баласчевъ.[4] Обаче мнението му не ще да е вѣрно, защото Иоанъ Скилица изрично казва, че императоръ Никифоръ II Фока въ началото на пролѣтьта на третата година отъ царуването си, т. е. въ 966 г. е предприелъ воененъ походъ противъ арабитѣ въ Сирия, отъ гдето се е завърналъ презъ месецъ декемврий сжщата 966 година.[5] Това потвърждава и арабскиятъ историкъ Яхя Антиохийски, който казва, че императоръ Никифоръ II Фока въ 966 година е билъ

---

[1] ibid, p. 61—62.

[2] ibid, p. 61—63.

[3] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 570.

[4] Д. Г. Баласчевъ, Българитѣ презъ посл. десетгодишнини на десетия вѣкъ, ч. I, стр. 4.

[5] Cedrenus, II, p. 364.

въ Азия, гдето се е занималъ съ завоюването на мусулманскитѣ земи.[1] Че действително българскитѣ пратеници не ще да сѫ пристигнали въ Цариградъ въ 966 година, косвено установява и Лъвъ Дяконъ, който казва, че императоръ Никифоръ II Фока веднага, следъ като е изпѫдилъ българскитѣ пратеници, събралъ е достатъчно войска и се е отправилъ противъ българитѣ.[2] Това събитие пъкъ споредъ Иоанъ Скилица е станало презъ месецъ юний 967 година.[3]

Отъ изложеното до тука ясно се установява, че българскитѣ пратеници сѫ пристигнали въ Цариградъ, за да получатъ отъ византийцитѣ уговорения данъкъ, презъ пролѣтьта на 967 година и че тогава императоръ Никифоръ II Фока ги е нагрубилъ, заповѣдалъ е да ги биятъ съ плесници и ги е изпѫдилъ и съ това е нарушилъ българовизантийския договоръ за миръ отъ 927 година, съ който византийцитѣ между другото сѫ се били задължили да плащатъ данъкъ на българитѣ.[4]

Споредъ Л. Дяконъ императоръ Никифоръ II Фока, следъ като е пусналъ българскитѣ пратеници да се завърнатъ въ отечеството си, е събралъ достатъчно войска, отправилъ се е противъ българитѣ и съ пристѫпъ е завладѣлъ българскитѣ крепости, които сѫ били съседни на византийцитѣ. Следъ като пъкъ е разгледалъ страната и видѣлъ, че тя е стръмна и укрепена, не се е осмѣлилъ да навлѣзе въ вѫтрешностьта ѝ. Защото, казва Лъвъ Дяконъ, поетически казано, въ страната на българитѣ отъ всѣкѫде злото съ зло е закрепено и укрепената и гориста страна ограждатъ стръмнини и пропасти, а отъ задъ тя е блатиста и мочурлива; защото страната извънредно е водна и твърде много е гориста и отъ всѣкѫде е заобиколена съ непроходими планини, понеже тя е заселена близо до Стара-планина и Родопитѣ и покрай нея текатъ най-голѣмитѣ отъ рѣкитѣ. Затова императоръ Никифоръ, като я погледналъ, е помислилъ, че не трѣбва дезорганизирана да поведе византийската войска презъ тѣзи опасни мѣста та да даде възможность на българитѣ да я изколятъ като добитъкъ. Защото, продължава историкътъ, се говори, че много пѫти се

---

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 177.
[2] L. Diaconus, p. 62. — [3] Cedrenus, p. 372.
[4] Theophanis Continuati. p. 413—415. Cedrenus, 309—310.

е случвало византийцитѣ да потърпятъ несполуки въ тѣснинитѣ на България и да попаднатъ въ гибель.[1]

Военниятъ походъ на императоръ Никифоръ II Фока противъ българитѣ е безспоренъ исторически фактъ, защото за него известяватъ и византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара. Първиятъ казва, че императоръ Никифоръ II Фока въ четвъртата година отъ царуването си, месецъ юний на десетия индиктъ, е отишълъ да посети градоветѣ въ Тракия и следъ като е стигналъ до така наречения голѣмъ окопъ, е писалъ на българския владѣтель Петъръ да не позволява на маджаритѣ да минаватъ р. Дунавъ и да повреждатъ византийскитѣ владения.[2] Вториятъ пъкъ казва, че понеже маджаритѣ сж ограбвали византийскитѣ тракийски области, императоръ Никифоръ II Фока е писалъ на българския владѣтель да не имъ позволява да минаватъ р. Дунавъ и да повреждатъ страната на византийцитѣ. Но той не е послушалъ, като му е отговорилъ: „Когато тѣ воюваха противъ насъ, ти не иска да ни помогнешъ, при всичко че бѣ помоленъ. И сега, когато ние, принудени, сключихме съ тѣхъ договоръ за миръ, ти искашъ ние да нарушимъ договора, да вдигнемъ оржжие противъ тѣхъ и да почнемъ неоправдана война.“[3]

Лъвъ Дяконъ пакъ не казва, въ коя година и кога императоръ Никифоръ II Фока е предприелъ военния си походъ противъ българитѣ, но тази празнина попълва Иоанъ Скилица, който казва, че това е станало въ четвъртата година на неговото царуване и презъ месецъ юний,[4] т. е., презъ месецъ юний 967 година, защото императоръ Никифоръ II Фока се е възкачилъ на византийския императорски престолъ на 16 августъ 963 година.[5] Впрочемъ това се установява и отъ изложението на Лъвъ Дяконъ, който казва, че императоръ Никифоръ II Фока, следъ като е изгонилъ българскитѣ пратеници, е събралъ достатъчно войска и се е отправилъ противъ българитѣ.[6] Понеже пъкъ, както установихме, изпжждането на българскитѣ пратеници е станало въ началото или презъ пролѣтьта на 967 го-

---

[1] L. Diaconus, p. 62—63.
[2] Cedrenus, II, p. 372.
[3] Zonaras, IV, p. 87.
[4] Cedrenus, II, 372.
[5] Ibid, II, p. 351. L. Djaconus, p. 48.
[6] L. Diaconus, p. 62.

дина, затова съ голѣмо основание може да се приеме, че и византийскиятъ воененъ походъ противъ българитѣ е билъ предприетъ презъ сѫщото време или малко по-късно. Но въпрѣки това Златарски подържа, че императоръ Никифоръ II Фока въ 966 година е предприелъ военния си походъ противъ българитѣ.[1] Ние не можемъ да приемемъ това мнение, защото както казахме, Иоанъ Скилица изрично твърди, че той е билъ предприетъ презъ месецъ юний 967 година и защото, както по-горе установихме, императоръ Никифоръ II Фока въ 966 година е билъ въ Азия, гдето е воювалъ противъ арабитѣ.

Лъвъ Дяконъ разказва, че императоръ Никифоръ II Фока, следъ като е стигналъ на българската граница и видѣлъ, че страната е заобиколена съ стръмни планини, е намѣрилъ за умѣстно да не се излага на опасность въ непроходимитѣ и опасни български мѣста. Затова съ войската се е завърналъ въ Цариградъ и изпратилъ при тавроскититѣ, които на обикновения езикъ сѫ се наричали руси, известния Калокиръ, който впрочемъ е билъ смѣлъ и деятеленъ човѣкъ, следъ като предварително го е произвелъ въ чинъ патриций, съ цель да имъ раздаде златото, съ което го е снабдилъ и което е възлизало на петнадесеть центинарии, т. е., около 1,620,000 златни лева и да ги заведе въ страната на българитѣ, за да я завладѣятъ. И Калокиръ бързо е заминалъ при руситѣ.[2]

За произвеждането на Калокира въ чинъ патриций и изпращането му въ Русия известяватъ и Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара. Първиятъ казва, че понеже царь Петъръ не е обърналъ внимание на искането на императоръ Никифоръ II Фока и по разни причини го е отхвърлилъ, затова последниятъ, следъ като е произвелъ въ чинъ патриций Калокира, който е билъ синъ на херсонския първенецъ, изпратилъ го е при руския князъ Светославъ за да го наговори съ обещания за подаръци и много почести да предприеме воененъ походъ противъ българитѣ.[3] Вториятъ пъкъ казва, че следъ като царь Петъръ е отказалъ на императоръ Никифоръ II Фока, последниятъ е изпратилъ посолство на руския князъ Светославъ, като го е

---

[1] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 572, 578.
[2] L. Diaconus, p. 63.
[3] Cedrenus, II, p. 372.

отправялъ противъ българитѣ; за тази цель той е изпратилъ въ Русия Калокира, сина на херсонския първенецъ.[1]

Никой отъ поменатитѣ трима автори изрично не казва, кога императоръ Никифоръ II Фока е изпратилъ Калорика въ Русия. Златарски мисли, че Калорикъ е билъ изпратенъ въ Русия въ края на 966 или въ началото на 967 година.[2] Ние не сподѣляме това мнение, защото императоръ Никифоръ II Фока отъ военния си походъ противъ българитѣ ще да се е завърналъ въ Цариградъ презъ месецъ августъ или септември 967 гедина. Затова по-близко до истината ще да е, че Калокиръ е билъ изпратенъ въ Русия въ края на 967 или въ началото на 968 година.

III

Договоръ между патриций Калокиръ и князъ Светославъ. — Узнаване за договора и укрепяване на Цариградъ отъ императоръ Никифоръ II Фока. — Изпращане пратеници въ България. — Първо руско нашествие въ България.

Споредъ разказа на Лъвъ Дяконъ, патриций Калокиръ, който по поржка на императоръ Никифоръ II Фока е билъ изпратенъ при руситѣ, следъ като е пристигналъ и се е сприятелилъ съ руския князъ, когото съ подаръци е подкупилъ и съ съблазнителни обещания е омаялъ, защото, казва авторътъ, руситѣ сж твърде много користолюбиви, тѣ особено много сж лакоми и наклони къмъ обещанието и приемането подаръци, убедилъ го е да събере силна войска и да се отправи противъ българитѣ съ условие, следъ като ги победи, страната имъ до подчини подъ своята власть и да я владѣе като своя собствена, а пъкъ на Калокира да помогне противъ византийцитѣ, за да завладѣе царството и да спечели византийската императорска власть. При това Калокиръ е обещалъ да даде на князъ Светославъ голѣми и неизказани богатства, които щѣлъ да вземе отъ императорскитѣ съкровища.[3]

За пристигането на патриций Калокиръ въ Русия и за споразумението му съ князъ Светославъ твърде въ кратко съобщаватъ и Иоанъ Скилица[4] и Иоанъ Зонара[5]. Обаче никой

---

[1] Zonaras, IV, p. 87.
[2] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 576, 578.
[3] L. Diaconus, p. 77.
[4] Cedrenus, II, p. 372.
[5] Zonaras, IV, p. 87.

отъ поменатитѣ трима автори изрично не казва, кога точно патриций Калокиръ е пристигналъ въ Русия и кога между него и князъ Светославъ е било постигнато споразумение и сключенъ договоръ. Хазе въ изданието си на историята на Лъвъ Дяконъ бележи, че това е станало въ 969 година.[1] Златарски мисли, че патриций Калокиръ е пристигналъ въ гр. Киевъ не по-рано отъ пролѣтьта на 967 година.[2] Ние, възъ основа на казаното по-горе, мислимъ, че патриций Калокиръ е пристигналъ въ гр. Киевъ въ края на 967 или въ началото на 968 година.

Византийскиятъ императоръ Никифоръ, пише Лъвъ Дяконъ[3], следъ като се е известилъ за това, което се отнася за руситѣ и понеже презъ цѣлия си животъ е билъ мнителенъ, недовѣрчивъ, предпазливъ и внимателенъ и не е билъ робъ на удоволствията, защото, продължава авторътъ, никой не може да каже, че го е видѣлъ дори и въ младини да се е веселилъ, тогава се е отдалъ на разнообразни занаятия, като е приготовлявалъ пехотната войска, въоржжавалъ е военнитѣ части, обучавалъ е конната фаланга, обличалъ е конницитѣ въ желѣзни ризници, строилъ е метателни машини, които е поставилъ върху кулитѣ на градскитѣ стени и най-после е привързалъ къмъ кулата, която споредъ обичая се е наричала Кентинарий, тежка желѣзна верига и следъ като я подпрѣлъ на твърде голѣми стълбове, я потеглилъ презъ Боспора и я привързалъ на кулата Кастелий, която се е намирала на другата страна на провлака.[4]

---

[1] L. Diaconus, p. 77.

[2] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 576, 578.

[3] L. Diaconus, p. 78. *Ὁ δὲ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ Νικηφόρος, τὰ περὶ τῶν Ταύρων διαγνούς*,... Тѣзи думи, които преведени на български езикъ гласятъ, „византийскиятъ императоръ Никифоръ щомъ се е известилъ за това, което се отнася за руситѣ“, по наше мнение се отнасятъ къмъ сключения договоръ между патриций Калокиръ и князъ Светославъ, споредъ който първиятъ е трѣбвало да се възкачи на византийския императорски престолъ, а вториятъ да завладѣе България. Златарски ги отнася къмъ поражението на българитѣ отъ руситѣ (История на българ. държава т. I, г. 2, стр. 584, бел. 1), но ние не сподѣляме това мнение и мислимъ, че се отнасятъ къмъ постигнатото споразумение между князъ Светославъ и Калокиръ.

[4] L. Diaconus, p. 78—79.

Лъвъ Дяконъ горното известие съобщава, следъ като преди това говори за първото нашествие на руситѣ въ България, за първото поражение на българитѣ отъ руситѣ и за смъртьта на царь Петра, като казва, че тѣзи събития въ България сѫ станали по-късно.[1] Отъ това пъкъ може да се заключи, че императорътъ Никифоръ е почналъ да приготовлява войската си и да укрепява Цариградъ преди руситѣ да навлѣзатъ въ България.

Лъвъ Дяконъ изрично не казва, кога императорътъ Никифоръ се е известилъ за сключения договоръ между патриция Калокиръ и князъ Светославъ и е почналъ да укрепява Цариградъ и приготовлява войската си. Хазе въ изданието си на историята му бележи, че това е станало въ 969 година,[2] която приема и Златарски.[3] Ние мислимъ, че императоръ Никифоръ за сключения договоръ между патриция Калокиръ и князъ Светославъ ще да се е известилъ още въ началото на пролѣтьта на 968 година и тогава именно е почналъ да укрепява Цариградъ и приготовлява войската си. Това между другото се установява и отъ известието на Лъвъ Дяконъ, че императоръ Никифоръ е приготовлявалъ войската си и укрепявалъ Цариградъ преди руситѣ да навлѣзатъ въ България.[4]

Споредъ Лъвъ Дяконъ императоръ Никифоръ е билъ човѣкъ деятеленъ и дълбокомислещъ, като никой отъ ония, които авторътъ е познавалъ, затова той е мислилъ, че за него не ще да е полезно, ако едновременно воюва и противъ руситѣ и противъ българитѣ. Той още е мислилъ, че за него

---

[1] Ibid. p. 78. *Ἀλλὰ ταῦτα μὲν κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπράττετο ὕστερον.* Съ тѣзи думи, които преведени на български езикъ гласятъ: „тѣзи събития въ България сѫ били извършени по-късно", авторътъ твърди, че първото нашествие на руситѣ въ България, първото поражение на българитѣ отъ руситѣ и смъртьта на царь Петра сѫ станали следъ укрепяването на Цариградъ и изпращането пратеници въ България. Златарски споредъ насъ погрѣшно приема, че тѣзи думи се отнасятъ само за смъртьта на царь Петра (История на българската държава, т. I, ч. 2, стр. 592).

[2] Ibid. 77—79.

[3] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 584, бележка 1.

[4] L. Diaconus, p. 79.

ще бѫде полезно, ако придобие единия отъ тия два народа, т. е., руситѣ и българитѣ, защото е смѣталъ, че така по-лесно ще надвие другия и по-скоро ще го победи.

Понеже пъкъ не е считалъ за умѣстно да преговаря съ руситѣ, защото е знаелъ, че съ тѣхъ нѣма лесно да сключи договоръ споредъ желанието си, щомъ единъ пѫть патриций Калокиръ се е отклонилъ отъ правия пѫть, не е признавалъ неговата власть и еималъ голѣмо влияние върху Светослава, затова е намѣрилъ за по-умѣстно да изпрати посолство при едновѣрцитѣ си българи. И така той е изпратилъ у тѣхъ пратеницитѣ си патриций Никифоръ, съ прѣкоръ Еротикъ, и евхаитския епископъ Филотей като имъ е напомнювалъ еднаквостьта на вѣрата, защото, казва авторътъ, българитѣ безъ противоречие сѫ изповѣдвали християнското учение, е поискалъ моми отъ царския родъ, за да ги омѫже за синоветѣ на императора Романъ и така чрезъ роднинството да се затвърди неразривно споразумение и приятелство между византийци и българи.[1]

Лъвъ Дяконъ изрично не казва, кога императоръ Никифоръ е изпратилъ посолството си въ България. Хазе въ изданието си на историята му бележи, че това е станало въ 969 година,[2] която приема и Златарски.[3] Обаче това не се сгажда напълно съ известията на Лъвъ Дяконъ. Последниятъ изрично твърди, че императоръ Никифоръ, щомъ въ началото на пролѣтьта на 968 година се е известилъ за сключения договоръ между патриция Калокиръ и князъ Светославъ и за предстоещия воененъ походъ на руситѣ противъ България и Византия, веднага е почналъ да укрепява столицата си гр. Цариградъ и да приготовлява войската си и че той е смѣталъ, че това за него ще бѫде твърде вредно, ако едновременно воюва и противъ руситѣ и противъ българитѣ и затова е решилъ да встѫпи въ преговори и се помири съ последнитѣ. За тази цель той още презъ пролѣтьта на 968 година е изпратилъ въ България пратеницитѣ си патриция Никифоръ Еротикъ и евхаитския епископъ Филотей, чрезъ които, като е напомнювалъ на българитѣ еднаквостьта на вѣрата, имъ е предлагалъ да дадатъ две моми отъ българския царски родъ за жени

---

[1] L. Diaconus, p. 79. — [2] Ibid.

[3] Б. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 595-597.

на двамата синове на византийския императоръ Романъ II и така чрезъ роднинството споразумението и приятелството между византийци и българи да стане неразривно. Византийскитѣ пратеници сѫщевременно ще да сѫ съобщили на българитѣ и за предстоещия руски воененъ походъ противъ България. Българитѣ, твърде естествено, много ще да сѫ се изплашили отъ неочакваното известие за руското нашествие въ България и затова веднага сѫ изпратили въ Цариградъ пратеници, които сѫ имали за задача да съобщатъ на императора Никифоръ че българитѣ приематъ неговитѣ условия за споразумение и приятелство и да се споразумѣятъ съ него върху срѣдствата за отбрана отъ руситѣ. По свидетелството на кремонския епископъ Лиутпрандъ българскитѣ пратеници сѫ пристигнали въ Цариградъ на 28 юний 968 година и сѫ били приети съ голѣми почести. На официалния обѣдъ, който е билъ даденъ на 29 юний сѫщата 968 година, на първия български пратеникъ е било дадено по-предно мѣсто отъ Лиутпранда, поради което последниятъ се е счелъ за обиденъ и въ знакъ на протестъ е напусналъ обѣда.[1] Българовизантийскитѣ преговори сѫ били привършени въ разстояние на една седмица и българскитѣ пратеници веднага сѫ напуснали Цариградъ и сѫ заминали за България.[2]

Отъ изложеното ясно се установява, че императоръ Никифоръ още презъ пролѣтьта на 968 година чрезъ пратеницитѣ си патриций Никифоръ Еротикъ и евхаитския епископъ Филотей пръвъ е направилъ на царь Петра предло-

---

[1] Luitprandi, Legatio ad Nicephorum Phocam. въ L. Diaconus, p. 351 „Liudprandi, Relatio de legatione constantinopolitana, cap. 19, p. 144-145. Tunc omnes praeter fratrem cachinno commoti, discreptationem dimiserunt, neque in invisam domum reduci praeceperunt, magnaque custodiri cautela usque in sanctorum apostolorum religiosis cunctis celebrem diem. Qua celebritate me satis aegrotum, necnon et Bulgarorum nuntios, qui pridie venerant, ad sanctos apostolos sibi obviare praecepit. Cumque post naeniarum garrulitatem et missarum celebrationem ad mensam invitaremur, in citeriori mensae margine, erat sine latitudine longa, Bulgarorum nuntium, Ungarico more tonsum, aenea catena cinctum, et ut mens mihi suggerit, catechumenum, mihi preponit, ad vestram plane, domini mei augusti, contumeliam. In vobis contemptus, in vobis spretus, in vobis abiectus. Led gratias ago domino Iesu Christo, cui vos servitis omni spiritu vestro, quod habitus sum pro nomine vestro dignus contumelias pati. Verum, domini mei, meam non considerans, sed vestram iniuriam, mensam reliqui.

[2] *К. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους*, т. IV, сел. 160.

жение за споразумение и приятелство и му е съобщилъ за руския воененъ походъ противъ България. Това напълно установява и Лъвъ Дяконъ, който изрично твърди, че първото руско нашествие въ България, първото поражение на българитѣ отъ руситѣ и смъртьта на царь Петра сѫ станали покъсно отъ укрепяването на Цариградъ и изпращането на византийскитѣ пратеници въ България[1]. Понеже пъкъ е известно, че руситѣ за пръвъ пѫть сѫ навлѣзли въ България презъ първата половина на месецъ августъ 968 година[2] и царь Петъръ е умрѣлъ на 30 януарий 969 година[3], затова съ голѣма положителность може да се твърди, че императоръ Никифоръ II още презъ пролѣтьта на 968 година е изпратилъ въ България пратеницитѣ си патриций Никифоръ Еротикъ и евхаитския епископъ Филотей, чрезъ които пръвъ е предложилъ на царь Петра споразумение, приятелство и съюзъ противъ руситѣ.

По думитѣ на Лъвъ Дяконъ князъ Светославъ е билъ човѣкъ деятеленъ, смѣлъ, храбъръ и предприемчивъ. Той, убеденъ отъ обещанията на патриция Калокиръ, не е билъ въ състояние да задържи стремежа си; но възнесенъ отъ надеждитѣ за богатство и мечтаейки да завладѣе страната на българитѣ, бързо е свикалъ всички безъ разлика руси на военен походъ. И така, като е събралъ една войска отъ шестдесеть хиляди силни мѫже, безъ наемницитѣ, се е отправилъ противъ българитѣ. Когато пъкъ е плувалъ покрай р. Дунавъ и бързалъ да слѣзе на суша, българитѣ, следъ като сѫ разбрали това, което е ставало, го посрещнали, организирани въ една тридесетхилядна войска. Но руситѣ, следъ като твърде смѣло сѫ излѣзли отъ корабитѣ си, сѫ поставили напредъ щитоветѣ си, измъкнали сѫ мечоветѣ си и яросно сѫ нападнали българитѣ, които, понеже не сѫ могли да издържатъ нито първия натискъ, сѫ се обърнали въ бѣгство и срамно сѫ се затворили въ гр. Доростолъ, който е била силна българска крепость. Тогава, продължава Лъвъ Дяконъ, се говори, че и българскиятъ владѣтель Петъръ, мѫжъ боголюбивъ и благочестивъ, силно опечаленъ поради неочакваното пора-

[1] L. Diaconus, p. 78.
[2] Cedrenus, II, p. 372.
[3] Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 83.

жение, е претърпѣлъ, апоплектиченъ ударъ и, следъ като е поживѣлъ кратко време, се е поминалъ[1].

За първото руско нашествие въ България и за първото поражение на българитѣ отъ руситѣ съобщаватъ още и Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара. Първиятъ казва, че руситѣ, следъ като сж били наговорени, разбира се, отъ патриция Калокиръ, презъ месецъ августъ на единадесетия индиктъ, въ петата година отъ царуването на Никифора, сж навлѣзли въ България, много български градове и области сж опустошили и, следъ като сж взели много плячка, сж се завърнали въ отечеството си[2]. Вториятъ пъкъ казва, че руска войска е предприела воененъ походъ противъ българитѣ и, следъ като е ограбила много тѣхна земя и взела много плячка, е напуснала страната.[3]

Лъвъ Дяконъ не казва, кога и въ коя година руситѣ сж предприели първия си воененъ походъ противъ България и сж победили българитѣ. Сжщо така той не казва и кога царь Петъръ е умрѣлъ. Обаче отъ другитѣ извори това положително се знае. Така Иоанъ Скилица изрично твърди, че руситѣ сж навлѣзли въ България презъ месецъ августъ на единадесетия индиктъ и въ петата година отъ царуването на императоръ Никифоръ II Фока, т. е., презъ месецъ августъ на 968 година, защото е известно, че последниятъ се е възкачилъ на византийския императорски престолъ на 16 августъ 963 година.[4] Рускиятъ първоначаленъ лѣтописецъ пъкъ известява, че князъ Слатославъ въ 967 година е предприелъ първия си воененъ походъ противъ България.[5] Обаче той грѣши или пъкъ ще да има предъ видъ пристигането на патриция Калокиръ въ гр. Киевъ и споразумението му съ князъ Светославъ. Отъ църковната служба за царь Петра се установява, че той е умрѣлъ на 30 януарий 969 година,[6]

---

[1] L. Diaconus, p. 77—78.

[2] Cedrenus, II, p. 372. *Πεισθέντες οὖν οἱ Ῥὼς καὶ ἐπελθόντες τῇ Βουλγαρίᾳ κατὰ τὸν Αὔγουστον μῆνα, τῆς ιά ἰνδικτιῶνος, πέμπτῳ τῆς βασιλείας ἔτει τοῦ Νικηφόρου, πολλὰς πόλεις καὶ χώρας ἠδάφισαν τῶν Βουλγάρων, καὶ λείαν ὅτι πλείστην περιβαλόμενοι ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.*

[3] Zonaras, IV, p. 87. *Ἐπιστρατεύει τοίνυν κατὰ Βουλγάρων σύνταγμα Ῥωσικόν, καὶ χώραν αὐτῶν πολλὴν ἐλῄσατο καὶ λείαν οὐκ εὐαρίθμητον ἐκεῖθεν ἀπήλασε.*

[4] Cedrenus, II, p. 372.

[5] Chronica Nestoris, ed. Fr. Miklosich, p. 37.

[6] Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 83.

И така възъ основа на поменатитѣ извори за най-приемливо трѣбва да се счита, че князъ Светославъ първия си военен походъ противъ българитѣ е предприелъ въ края на първата половина или въ началото на втората половина на 968 година и че е навлѣзълъ въ България въ първата половина на месецъ августъ сѫщата година. Нека отбележимъ, че Баласчевъ възъ основа само на руския първоначаленъ лѣтописецъ подържа, че князъ Светославъ е предприелъ първия си военен походъ противъ българитѣ въ 967 година[1]. Но той грѣши, защото не взима предъ видъ и другитѣ извори, а особено Иоанъ Скилица.[2]

IV.

Второ руско нашествие въ България. — Първа българска молба до императоръ Никифоръ II Фока за помощь. — Изпращане момитѣ отъ царския родъ въ Цариградъ и втора молба за помощь. — Сражения и отношения между българи и руси. — Произходъ на българитѣ. — Българска победа при р. Ахелой.

Лъвъ Дяконъ нищо не съобщава за втория военен походъ на князъ Светославъ противъ България. Но за него говорятъ Иоанъ Скилица, Иоанъ Зонара и първоначалниятъ руски лѣтописецъ. Първиятъ казва, че руситѣ въ шестата година отъ царуването на императоръ Никифоръ II Фока, т. е., въ 969 година пакъ сѫ предприели военен походъ противъ България и сѫ извършили сѫщитѣ злини като предишнитѣ и дори по-лоши[3]. Вториятъ пъкъ казва, че въ следната година руситѣ сѫ направили на българитѣ не по-малко злини отъ предишнитѣ[4]. Първоначалниятъ руски лѣтописецъ казва, че въ 969 година князъ Светославъ е казалъ на майка си Олга и на боляритѣ си, че желае да живѣе въ българския градъ Преславецъ (възможно Преславъ) защото тамъ е била срѣдата на неговата земя, а пъкъ въ 971 година навлѣзълъ въ България, победилъ българитѣ и завладѣлъ столицата имъ

---

[1] Г. Д. Баласчевъ, Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишнини на X вѣкъ, ч. I, стр. 6.

[2] Cedrenus, II, p. 372.

[3] Cedrenus, II, p. 372. *Καὶ τῷ ἑκτῳ δὲ πάλιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ χρόνῳ ἐπεστράτευσαν κατὰ Βουλγαρίας, καὶ τὰ ὅμοια τῶν προτέρων ἢ καὶ χείρονα διεπράξαντο.*

[4] Zonaras, IV, p. 87. *Καὶ τῷ ἐπιόντι δ' ἐνιαυτῷ οὐχ ἧττον τῶν προτέρων οἱ Ῥὼς τὰ Βουλγάρων ἐκάκωσαν.*

гр. Преславъ[1]. Въ сѫщностъ пъкъ князъ Светославъ втория си военен походъ противъ българитѣ е предприелъ въ 969 година и тогава ги е победилъ и превзелъ столицата имъ гр. Преславъ, а въ 971 година войната е била свършена, защото въ началото на месецъ августъ сѫщата 971 година между византийци и руси е билъ сключенъ договоръ за миръ[2].

За второто руско нашествие въ България въ никой отъ изворитѣ изрично не се казва, както за първото, кога точно руситѣ сѫ навлѣзли въ България. Навѣрно това ще да е станало въ края на месецъ юлий или въ началото на месецъ августъ 969 година, защото на 15 августъ сѫщата 969 година се свършва шестата година отъ царуването на византийския императоръ Никифоръ II Фока и защото, както ще видимъ, въ месецитѣ септемврий и октомврий руситѣ вече сѫ били въ България и между тѣхъ и българитѣ сѫ се водили ожесточени сражения.

Споредъ сведенията на Лъвъ Дяконъ българитѣ сѫ простирали умолителни ржце, горещо молейки императора Никифоръ II Фока да имъ помогне. И когато той се е готвилъ за военен походъ, разбира се противъ руситѣ и въ помощь на българитѣ, въ Цариградъ е пристигнало известието за превзиманто на гр. Антиохия отъ византийцитѣ[3]. Авторътъ не казва, какъ и кога българитѣ сѫ молили императоръ Никифоръ II Фока да имъ помогне. Разбира се, че тѣ сѫ го молили или чрезъ пратеници или пъкъ съ писма. Но кога? Това пъкъ се установява отъ непосрѣдствено следващето известие, че когато последниятъ се е готвилъ за военен походъ, разбира се противъ руситѣ и въ помощь на българитѣ, въ Цариградъ е пристигнало известието за превземането на Антиохия отъ византийцитѣ. Последното пъкъ събитие е станало на 29 октомврий 969 година[4], но въ Цариградъ за него сѫ се известили въ

---

[1] Chronica Nestoris, p. 38, 40.

[2] L. Diaconus, p. 155—156. Cedrenus, II, 412. Zonaras, IV, 101. Chronica Nestoris, p. 42.

[3] L. Diaconus, p. 81 *Οἱ μὲν δὴ Μυσοὶ (Βούλγαροι) χεῖρας ἱκέτιδας ἐφήπλουν, ἐπαμῦναι σφίσι δυσωποῦντες τὸν αὐτοκράτορα. ἐν ᾧ δὲ πρὸς τὴν ἐκστρατείαν διεσκευάζετο, ἡ τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας ἅλωσις ἐπηγγέλλετο, ἄρτι κατὰ τὰς ἐκείνου ὑποθήκας ἁλοῦσα. . .*

[4] *Σπ. Π. Λάμπρος, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ.* V, *σελ.* 80.

срѣдата на месецъ ноември сжщата година[1]. Отъ това пъкъ може да се заключи, че въ месецитѣ октомврий и ноември 969 година руситѣ сж били вече въ България и че между тѣхъ и българитѣ сж се водили кървави сражения. Обаче последнитѣ сж се чувствували слаби и затова сж молили византийския императоръ Никифоръ по-скоро да имъ се притече на помощь. Последниятъ, по свидотелството на Лъвъ Дяконъ, за да изпълни българовизантийския договоръ за миръ и съюзъ, който въ началото ва месецъ юлий 968 година е билъ сключенъ между него и царь Петра, и личното му споразумение съ царь Бориса II отъ началото на следната 969 година, действително се е готвилъ да помогне на българитѣ въ войната имъ противъ руситѣ.

Л. Дяконъ казва, че българитѣ сж изпратили на императоръ Никифоръ исканитѣ отъ него две моми отъ български царски произходъ за жени на малолѣтнитѣ византийски императори, които, споредъ българскитѣ сватбени обичаи, като невести, качени на кола, сж заминали за Цариградъ и сжщевременно съ сълзи на очитѣ си го молили, колкото е възможно по-скоро да имъ помогне и да отстрани и направи безцелна руската секира, която е висила на вратоветѣ им[2]. И авторътъ прибавя, че той действително е щѣлъ да имъ помогне и да победи руситѣ, както е победилъ и всички, противъ които е повѣлъ византийскитѣ военни сили. Но човѣшкитѣ дѣла, казва той, зависятъ отъ малко наклонение и сѣкашъ висятъ окачени на нѣкой тънъкъ конецъ и иматъ обичай да вематъ съвсемъ противно направление отъ очакваното[3]. Въ последната часть отъ цитираното известие авторътъ има предъ видъ и говори за убийството на императора Никифоръ,

---

[1] *К. Παπαῤῥηγὸπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, τ.* IV, *σελ.* 173.

[2] L. Diaconus, p. 79—80. *Οἱ δὲ Μυσοὶ ἄσμενοι τὴν πρεσβείαν ἐδέχοντο, καὶ κόρας ἐξ αἵματος τοῦ βασιλικοῦ ἐπὶ ἁμαξῶν ἀναβιβάσαντες (εἰθισμένον δὲ γυναιξὶ Μυσῶν, ἐφ' ἁμαξῶν ὀχεῖσθαι), τῷ αὐτοκράτορι Νικηφόρῳ ἐξέπεμπον, ἀπαμῦναι σφίσιν ὅτι τάχιστα ποτνιώμενοι, καὶ τὸν τοῖς αὐχέσιν αὐτῶν ἐπικείμενον πέλε κυν τῶν Ταύρων ἀποτρέψαι καὶ κενὸν ἀπεργάσασθαι. καὶ κἂν ἐπήμυνε τούτοις, καὶ τρόπαια κατὰ τῶν Ταύρων ἐστήσατο, ἐπεὶ καὶ κατὰ πάντων, πρὸς οὓς ἂν τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀντεπήνεγκε δύναμιν. ἀλλ' ἀπὸ μικρᾶς ῥοπῆς αἰωρούμενα τὰ ἀνθρώπινα καὶ ὡς ἔκ τινος εἰπεῖν λεπτῆς κρόκης ἐκκρεμαννύμενα, καὶ εἰς τὸ ἐναντίον εἴωθε περιχωρεῖν.*

[3] L. Diaconus, p. 80.

което е било извършено скоро следъ това, т. е., на 10 срещу 11 декември 969 година.

Лъвъ Дяконъ изрично не казва,кога българитѣ сж изпратили момитѣ въ Цариградъ и кога повторно сж молили императора да имъ помогне. Обаче отъ факта, че той следъ като говори за изпратенитѣ моми и исканата помощь веднага и непосрѣдствено говори и за смъртьта на императора Никифоръ, е ясно, че момитѣ сж били изпратени и помощь е искана къмъ края на месецъ ноември или въ началото на месецъ декември 969 година. Това още се установява и отъ факта, че на друго мѣсто Лъвъ Дяконъ, като говори за убийството на императоръ Никифоръ II Фока, казва, че тогава момитѣ токущо сж били пристигнали въ Цариградъ[1].

Отъ изложеното, мислимъ, ясно се установява, че руситѣ дори и въ краи на есеньта 969 година не ще да сж били превзели българската столица гр. Преславъ и пленили царь Борисъ II, защото последниятъ до тогава още е билъ въ сношение съ византийцитѣ. Руситѣ, навѣрно, ще да сж завладѣли гр. Преславъ къмъ края на 969 година.

На две мѣста у Лъвъ Дяконъ се споменува, че князъ Светославъ твърде много се е гордѣялъ съ победитѣ си противъ българитѣ[2]. Отъ това пъкъ известие може да се заключи, че българитѣ сж указали голѣма съпротива на руситѣ и че между първитѣ и вторитѣ сж се водили голѣми сражения, но най-после руситѣ сж победили, защото сж били по-многочислени и защото имъ е билъ началникъ князъ Светославъ, който е билъ храбъръ и опитенъ полководецъ и който самъ се е сражавалъ като пантеръ[3]. Че между руситѣ и българитѣ сж станали голѣми сражения, се установява и отъ факта, че първитѣ сж постжп-

---

[1] ibid p. 86 *Ἤδη δὲ τῆς νυκτὸς ἐπελθούσης, κατὰ τὸ εἰθισμένον ἡ βασιλὶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα εἰσφοιτήσασα, λόγους διῆει περὶ τῶν ἐκ Μυσίας νεωστὶ ἀφιγμένων νυμφῶν, ὅτι, »ἄπειμι τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτῶν ἐπισκήψασα, ἔπειτα δὲ φοιτήσω πρὸς σέ. . .*

[2] ibid. p. 105. *Ὁ δὲ Σφενδοσλὰβος, ταῖς κατὰ τῶν Μυσῶν νίκαις ἐπὶ μέγα αἰρόμενος, καὶ τῇ βαρβαρικῇ αὐθαδείᾳ ὑπέροπλα βρενθυόμενος. . .*

„ibid. p. 139. *τῇ δὲ Σκυθικῇ ἀπονοίᾳ παρακροτούμενος, καὶ ταῖς κατὰ Μυσῶν νίκαις γαυρούμενος, εὐπετῶς ᾤετο καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν καταγωνίσασθαι δύναμιν.*

[3] Chronica Nestoris, p. 37, 40.

вали много жестоко къмъ последнитѣ. Лъвъ Дяконъ известява, че князъ Светославъ въ природната си жестокость е направилъ българитѣ много плашливи и страхливи и че съ жестокостьта си той е сплашилъ противницитѣ си и ги е покорилъ. Сжщиятъ още известява, че когато въ началото на 970 година князъ Светославъ е завладѣлъ българския градъ Пловдивъ, за да всѣе страхъ у българитѣ, той е заповѣдалъ да се набиятъ на колове двадесеть хиляди българи[1]. Разбира се, че това е твърде много преувеличено, затова и самъ Лъвъ Дяконъ го предава като слухъ. Но въпрѣки това безспоренъ исторически фактъ е, че руситѣ сж постжпвали много жестоко къмъ българитѣ, защото последнитѣ не само сж били тѣхни противници и неприятели, но и защото сж съдействували на византийцитѣ, които сж считали за свои съюзници. Поради това, следъ като византийцитѣ съ съдействието на българитѣ сж завладѣли българската столица гр. Преславъ, князъ Светославъ е заповѣдалъ да се изколятъ триста видни българи, а пъкъ другитѣ, които сж били твърде много, е заповѣдалъ да се оковатъ въ вериги и хвърлятъ въ затворитѣ[2]. Защото, казва Иоанъ Скилица, се е страхувалъ отъ въстание[3]. При това руситѣ на сила заставяли българитѣ да взиматъ участие въ военнитѣ имъ походи противъ византийцитѣ[4].

Като взима поводъ отъ преговоритѣ между византийския императоръ Иоанъ Цимиски и князъ Светославъ за прекратяване на войната между руси и византийци и за сключване между тѣхъ договоръ за миръ, Л. Д. дава и нѣкои известия за произхода на българитѣ. Той по слухъ съобщава, че българитѣ сж били преселници отъ севернитѣ котраги, хазари и кумани и че сж се изселили отъ своето отечество. Въ времето на византийския императоръ Константинъ IV Погонатъ, като се скитали въ Европа, сж завзели сегашното си отечество и тамъ се настанили. Страната се е нарекла България по името на тѣхния родоначалникъ, който се и наричалъ Българинъ.

Л. Д. казва, че за българитѣ е имало и друго предание, което приблизително е било такъво. Византийскиятъ импера-

---

[1] L. Diaconus, p. 105.
[2] L. Diaconus, p. 139. Cedrenus, II, p. 397—398.
[3] Cedrenus, II, p. 400.
[4] L. Diaconus, p. 108. Cedrenus, II, p. 384, 386.

раторъ Л. Д. описва сражението между българи и византийци при р. Ахелой въ 917, понеже въ това сражение византийскитѣ войски сѫ се командували отъ Лъвъ Фока, който билъ дѣдо на въстаника Варда Фока. Лъвъ Дяковъ казва, че следъ смъртьта на императоръ Лъвъ VI и неговиятъ братъ Александъръ, понеже византяйската държава зле се е управлявала отъ малолѣтния му синъ Константинъ и жена му императрица Зоя, началникътъ на българитѣ Симеонъ, човѣкъ смѣлъ и твърде войнственъ, — който отдавна се е бунтувалъ и желаелъ война съ византийцитѣ, когато му се е отдавалъ случай не е преставалъ да опустошава западна и източна Тракия, — възнесенъ отъ скитското и обикновено безумие, заповѣдалъ да го признаватъ за императоръ на византийцитѣ. Последнитѣ, понеже не сѫ могли да понесатъ явната гордость и обида на скита, българина, сѫ решили да употрѣбятъ оръжие противъ него. И като поставили за командуващъ на войската началника на войскитѣ Лъвъ Фока, който тогава по храбрость и победи превъзходствувалъ другитѣ военачалници, а пъкъ Романа за адмиралъ на огненоснитѣ кораби, изпратили сѫ първия да нападне българитѣ по сухо, а втория по море. Авторътъ по слухъ предава, че Лъвъ, следъ като е преминалъ границата и е навлѣзълъ въ България, необикновено храбро се е сражавалъ и е изклалъ неизброено множество неприятели, така че Симеонъ е изпадналъ въ страшно положение и не е знаелъ, какво да прави и какъ да избѣгне такъвъ смѣлъ и непобедимъ мѫжъ. И когато и другитѣ българи сѫ се отчаяли и сѫ се обърнали въ бѣгство, — авторътъ пакъ по слухъ предава — нѣкой отъ адютантитѣ е съобщилъ на Лъва, че адмиралътъ Романъ твърде бързо е отплувалъ за Цариградъ съ цель да вземе царската власть. Лъвъ, твърде много огорченъ отъ неприятното известие, преустановилъ е преследването и, като е далъ гърбъ на българитѣ, бързалъ е да се завърне въ столицата, та дано да изпревари отплуването на Романа та той да завладѣе византийската царска власть. Симеонъ като е видѣлъ неоправданото и чудноватото бѣгство на византийцитѣ, първоначално се е уплашилъ, защото е помислилъ, да не е нѣкоя измама и да последва гибель за българитѣ, като бѫдатъ увлѣчени. Обаче като се е увѣрилъ, че тѣ безразборно бѣгатъ, последвалъ ги е и немилостиво е избилъ неизброено множество. Историкътъ прибавя, че дори

и въ негово време сѫ могли да се видатъ купове отъ кости при Анхиало, гдето тогава безславно е била избита бѣгащата византийска войска.[1]

Сражението при рѣката Ахелой е известенъ исторически фактъ. За него съобщаватъ продължителтъ на Теофана, Симеонъ Логотетъ, Лъвъ Граматикъ, Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара. Симеонъ Логотетъ и Лъвъ Граматикъ почти буквално възпроизвеждатъ известието на продължителя на Теофана, който казва, че византийцитѣ сѫ били напълно разбити при рѣката Ахелой и че въ това сражение е станало такова страшно клане на византийцитѣ, каквото отъ много вѣкове не се е помнило. Главнокомандуващиятъ имъ пъкъ Лъвъ Фока едвамъ се е спасилъ въ гр. Месемврия, като е избѣгалъ.[2] Иоанъ Скилица съобщава две версии за българовизантийското сражение при рѣката Ахелой. Споредъ първата версия първоначално византийцитѣ сѫ обърнали въ пълно бѣгство българитѣ и сѫ избили много българи, обаче главнокомандуващиятъ Лъвъ Фока случайно се е спрѣлъ на единъ изворъ, за да се умие отъ потьта, и тогава коньтъ му се е изпусналъ и безъ него е избѣгалъ въ лагера. Византийцитѣ, като сѫ видѣли това, сѫ помислили, че главнокомандуващиятъ е убитъ, уплашили сѫ се, паднали сѫ духомъ и сѫ спрѣли преследването на българитѣ, а пъкъ нѣкои сѫ се обърнали въ бѣгство. Симеонъ, като забелѣзълъ това, е отправилъ българитѣ противъ отпадналитѣ вече духомъ византийци и окончателно ги е разбилъ[3]. Споредъ другата пъкъ версия, въ която почти се възпроизвежда разказа на Лъвъ Дяконъ, поражението на византийцитѣ при р. Ахелой е станало така: Когато Лъвъ Фока е обърналъ въ бѣгство Симеона и го е преследвалъ, ненадейно се е известилъ, че адмиралътъ е заминалъ съ цѣлата флота съ цель да завземе царската власть. Той, поразенъ отъ това известие, защото самъ е претендиралъ на царската власть, преустановилъ е преследването и се е завърналъ въ лагера, за да се ужъ извести за станалото. Понеже пъкъ се е разнесълъ слухъ между войската, че главнокомандуващиятъ е избѣ-

[1] L. Diaconus, p. 122—124.

[2] Theophanis Continuati, p. 388—339, 723—724. L. Gramaticus, Chronographia, p. 294—295.

[3] Cedrenus, II, p. 286.

галъ, тогава и другитѣ, като сѫ се уплашили, сѫщо сѫ бѣгали. Симеонъ, като е видѣлъ, че бѣгатъ, се е нахвърлилъ съ всичката войска и е обърналъ византийцитѣ въ бѣгство. Авторътъ приключва изложението си като казва, че не знае, дали първата или втората версия е вѣрна, но безспорно е, че византийцитѣ сѫ били разбити и изложеното е станало[1]. Иоанъ Зонара по-кратко възпроизвежда изложението на Иоанъ Скилица за поражението на византийцитѣ при рѣката Ахелой, като казва: Понеже императрицата Зоя не е могла да понесе честитѣ нашествия на Симеона въ тракийскитѣ области, сключила е договоръ съ мухамеданитѣ и следъ като е събрала източнитѣ и западнитѣ войскови части, възложила е войната противъ Симеона на Лъвъ Фока, който е билъ главнокомандуващъ на войскитѣ. Последниятъ следъ като е почналъ сражението славно е победилъ българитѣ и мнозина отъ тѣхъ е убилъ. Понеже пъкъ е билъ твърде много уморенъ и обленъ въ потъ и вследствие на това изнемощелъ, при единъ изворъ е слѣзналъ отъ коня си и почивалъ. Въ това време коньтъ избѣгалъ отъ ржцетѣ му и безъ яздача е тичалъ въ бойното поле. Понеже пъкъ той е билъ известенъ, въ страхъ е хвърлилъ войскитѣ, които сѫ помислили, че главнокомандуващиятъ е убитъ, настѫпило е смущение между тѣхъ и поради това преустановили сражението и спрѣли преследването. Симеонъ, който отъ едно високо мѣсто е гледалъ това, което е ставало въ византийската войска, събралъ своята войска, хвърлилъ се е противъ византийцитѣ и като ги нападналъ възмущени, всички безъ разлика ги е обърналъ въ бѣгство, отъ кѣкои сѫ убили българитѣ като сѫ ги гонили а пъкъ нѣкои сѫ погинали като сѫ били стѫпкани помежду си. Главнокомандуващиятъ пъкъ едвамъ е успѣхъ да избѣза въ Месемврия. Тогава мнозина и отъ полководцитѣ и отъ началницитѣ на частитѣ сѫ погинали.[2]

Отъ изложеното е ясно, че поражението на византийцитѣ и победата на българитѣ при рѣката Ахелой въ 917 година е безспоренъ исторически фактъ и ще да е станалъ така, както го описва Лъвъ Дяконъ, защото той е живѣлъ кратко време следъ събитието и еималъ възможность да го провѣри у очевидцитѣ и съучастницитѣ, отъ които нѣкои ще да сѫ били живи и въ негово време. Продължителътъ пъкъ на Теофана по разни лични причини и съображения не ще да е предалъ напълно историческата истина. (Ще се свърши).

[1] Ibid. II, p. 287. [2] Zonaras, IV, p. 53—54.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ОБЛАСТЬТА БОЙМИЯ ВЪ ЮГОЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ

Отъ Хр. Шалдевъ.

Македония е страна съ твърде разнообразна повърхнина. Многобройнитѣ планини и тѣхнитѣ клонове, които се простиратъ въ разни посоки, както и многобройнитѣ рѣки съ притоцитѣ си, като тия на Вардаръ, Струма, Места, Бистрица и Черни-Дринъ, правятъ повръхнината на Македония твърде разнообразна, разпокжсана и я раздѣлятъ на множество подобласти, всѣка отъ които носи свое име.

Броятъ на тѣзи подобласти въ Македония достига до 50. Една отъ тѣзи е и нашата Боймия, за която става дума подолу и която се включва между Погледъ и Гандачъ — два мощни клона на Паякъ планина.

Тѣзи подобласти по чисто орографски причини представляватъ всѣка поотдѣлно нѣщо като географско цѣло, та поради това и населението ѝ често се отличава, както по своя типъ, носия и диалектъ, тъй и по занятие.

Поради това изучаването природата, живота и миналото на всѣка подобласть представлява научен интересъ, и всичко, каквото би се написало за тѣхъ, е приносъ къмъ географията и историята на Македония. Това именно ме накара да се заема съ проучването на нашата Боймия и да изнеса тукъ часть отъ онова, което съмъ можалъ да узная за нея.

1. ПАЯКЪ ПЛАНИНА.

Паякъ планина е най-южната отъ планинитѣ, които се простиратъ край дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ. На югъ и югоизтокъ отъ нея се простира обширното и равно Солунско поле; на западъ е Мегленската котловина, известна съ своето плодородие и мекъ климатъ; на северъ чрезъ седловината „Саркади-Легенъ“ Паякъ планина се съединява съ Кожухъ планина, която малко по̀ на северъ отъ седловината кулминира съ скалисти планински върхове като Дрѣна (2092), Яребична (Кечи-Кая — 2058), Порта (2050), Мала и Суха Рупа, които, наредени

въ полукржгъ, образуватъ грамаденъ планински циркусъ, отъ който води началото си единъ важенъ притокъ на р. Меглешница; на с. и с. изтокъ Паякъ планина граничи съ Гевгелийската котловина и Циганската клисура (Ченгене-боазъ). Намирайки се срѣдъ поменатитѣ низини, Паякъ, макаръ да е и срѣдно висока планина, изглежда като значително високъ хорстъ, когато се вижда отъ югъ, ю.-изтокъ и западъ.

По своя планъ Паякъ планина има звѣздиста форма. Главното ѝ било се простира въ меридианна посока. То започва отъ седловината Саркади-Легенъ, върви на югъ, като при върховетѣ Гацови метеризи (Бешъ-бунаръ), Пашана и Байрацитѣ (Байрактаръ-тепе) се разклонява въ три посоки, образувайки три мощни планински дѣла.

Първиятъ дѣлъ се именува сжщински Паякъ и още Корнишорска планина, погрѣшно отбелѣзвана въ нѣкои военни карти подъ име Гумендженска планина. Билото на тоя клонъ върви въ южна, меридианна посока и кулминира съ върховетѣ Паякъ (1460 м.), Проса (980 м.), Остра Тумба Цървена-Бара (1050 м.) и Три Тумби, въ подножието на които се намиратъ мочури; водата на тия мочури се изтича подпочвено надъ селата Обръ (Дерменликъ) и Въдрища чрезъ нѣколко карстови извори. Тоя дѣлъ е най-мощниятъ клонъ на Паякъ, поради което и е далъ името си на цѣлата планина. Простира се между долинитѣ на рѣкитѣ Меглешница и Грамошъ (Корнишорска рѣка). Източнитѣ му склонове сж кжси и стръмно се спускатъ къмъ коритото на р. Грамошъ, а западнитѣ сж по-полегати и силно еродирани отъ многобройнитѣ притоци на Меглешница, поради което той е по-мжчно проходимъ.

Вториятъ дѣлъ се именува Погледъ и се огражда отъ долинитѣ на рѣкитѣ Грамошъ и Боимица. Отъ в. Байрацитѣ до в. Кашкопъ главното му било върви въ източна посока, а после въ ю. източна, бързо снишавайки се отначало, като при селата Рамель, Куфалово и Постолъ (Пела) политѣ му сж високи до 100 м. надъ морското равнище. Погледъ кулминира съ върховетѣ Кашкопъ (1300 м.), Погледъ (1430 м.), Байрацитѣ (1420 м., Гацови Метеризи (Бешъ-бунаръ) и Голата Чука (1307 м.). Надъ с. Крива се издига столообразна височина подъ име „Починалото“. С.-Западнитѣ склонове на Погледъ се спускатъ стръмно къмъ коритото на Грамошъ, а ю.-източнитѣ отначало сж стръмни, по после

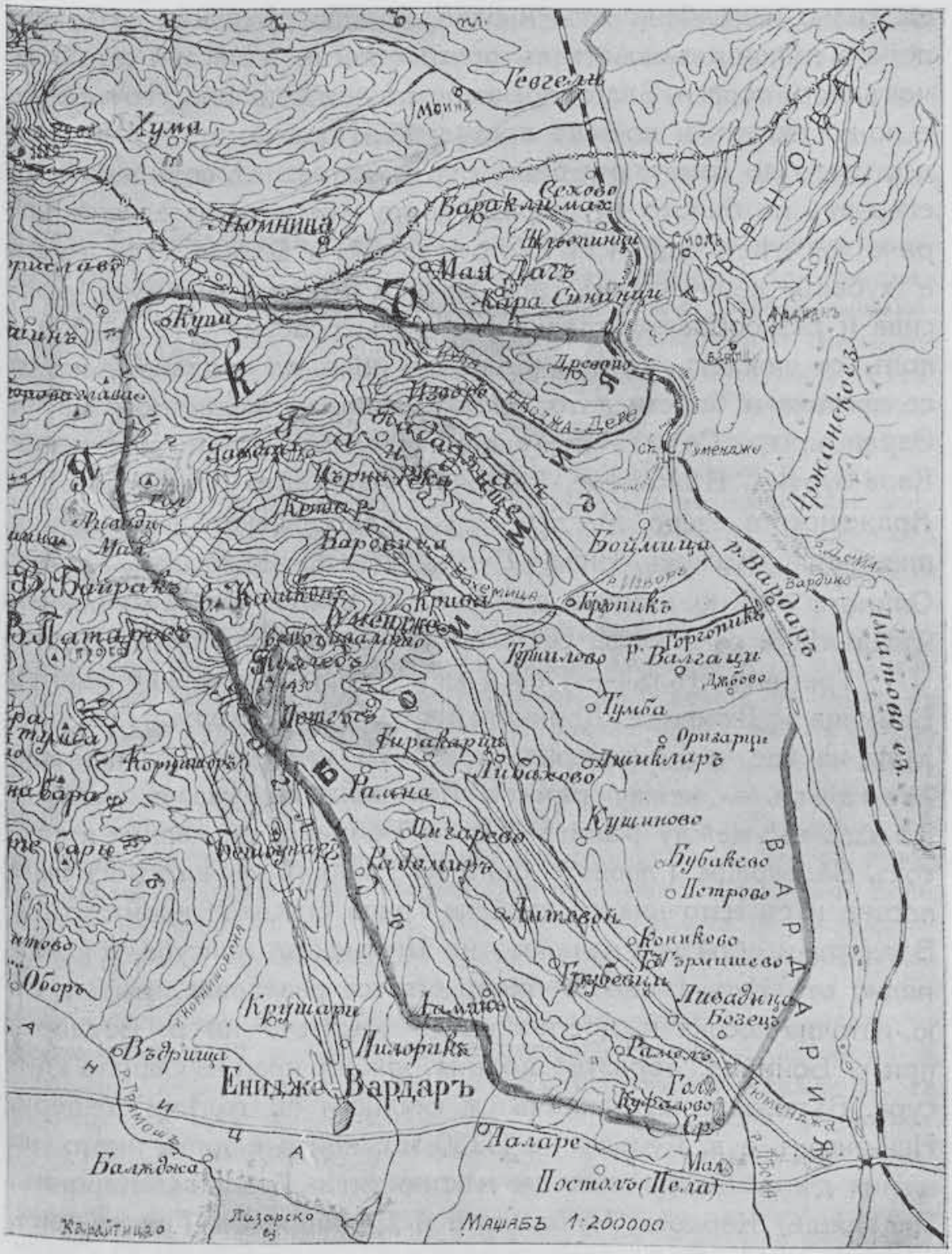
Хума
Севгели
Сехово
Баракли мах
Помница
Мала Рака
Кара Синанци
Куги
Изворе
Бойлица
Ениджа Вардаръ
Въдрища
Балджыка
Постолъ (Пела)
Мащабъ 1:200000

сѫ дълги и полегати, достигайки до коритото на р. Вардаръ и равната полска область Вардарията. Последнитѣ, политѣ сѫ силно издълбани отъ многобройнитѣ рѣкички, като при полето нѣкои свършватъ съ почти отвесни и високи до 30 м. чакълисти тераси. Благодарение на рѣчнитѣ долини, Погледъ е по-достѫпенъ и по-леко проходимъ. Понеже буковитѣ гори достигатъ до самото му било, отъ ю.-изтокъ тѣ се виждатъ да стърчатъ по билото му, поради което мѣстното население нарича тоя дѣлъ още и съ името Честитѣ Буки. Погледъ е хубавъ, величественъ; отъ него се открива обширна, красива и разнообразна гледка отъ тукъ, особено отъ в. Кашкопъ се виждатъ цѣлото Солунско поле, по срѣдата на което се протака и блѣсти като широка бѣла лента коритото на р. Вардаръ, гр. Солунъ съ удобния му заливъ и заострения Кара-бурунъ, Бѣло-море, Енидже-Вардарското (Пазарското) и Арджанското езера, Мегленската и Гевгелийската котловини и планинитѣ Кожухъ, Нича, Дурла, Докса, Бѣласица, Круша, Олимпъ; а въ ю.-източна посока на далечния тъменъ хоризонтъ мъжделѣе и се показва светогорскиятъ масивенъ връхъ Атонъ.

Третиятъ дѣлъ — Гандачъ се простира между рѣкитѣ Боймѝца и Люмница. Долината на р. Купа (Коджа) го раздѣля на две части: северна, която се именува Грипа или Маядагъ — межеу рѣкитѣ Люмнишка и Купа, и южна — Гандачъ, между рѣкитѣ Купа и Боимица, съ малкия и притокъ Валеараци. Главното било на Гандачъ върви въ източна посока и съ източния си край на Грипа стѣснява коритото на Вардаръ и образува началото на Циганската клисура, а ю.-западно отъ Купа главното било, като се раздвоява, върви въ ю.-източна посока и, достигайки до коратото на р. Вардаръ, при с. Боймѝца, образува долния, южен край на сѫщата клисура. Върховетѣ на Гандачъ сѫ скалисти съ голѣми пещери. Най-високъ е в. Гандачъ (1150 м.), който е далъ името на цѣлия дѣлъ. Около него сѫ мѣстноститѣ Градини, Карпинъ, Падалище, Карлесъ, Чуканалата и Дилинджосъ. Гандачкиятъ дѣлъ, както и Паяшкиятъ, е по-мѫчно проходимъ.

Северниятъ дѣлъ на Паякъ, който отъ мѣстното население се именува Скриена (а въ картитѣ Шкрене), е най-малъкъ. Отъ в. Байрацитѣ главното му било постепено се снишава и на северъ до седловината Саркади-Легенъ достига до 960 м. височина, та представлява удобно мѣсто за минаване

отъ Гевгелийската въ Мегленската котловина и обратно съ пѫтища отъ Люмница за Ошине и Бериславци (Бориславъ) и отъ Хума за Бериславци. Скриена, както споменахъ, свързва Паякъ пл. съ Кожухъ планина, та чрезъ нея и презъ Градечка, Благуша и Бѣласица е въ връзка съ тракийския масивъ, а на западъ чрезъ Кожухъ и Нича е въ връзка съ западно македонскитѣ планини и Динарската планинска система.[1]

[1] Въ сегашния си видъ Паякъ пл. се е оформила въ края на третичната ера, когато се е образувала бѣломорската депресия. Тогава по нея се образували голѣмитѣ процепи, които при дилувия се разширили повече, а презъ алувия се покрили съ дебели пѣсъчни насипи. Презъ дилувия сѫщо се е образувала и Циганската клисура, когато водитѣ на разтопилитѣ се снѣжници въ северна и срѣдна Македония нахлули на югъ къмъ Бѣло море, като предварително залѣли широкото пространство между планинитѣ Градежка, Бѣласица, Круша, Кожухъ и Паякъ, за което ни свидетелствуватъ дебелитѣ дилувиални и обширни алувиални пѣсъчни наслаги, намиращи се между тѣзи планини, а после южно отъ клисурата образували обширното алувиално солунско поле, по срѣдата на което тече р. Вардаръ.

Непосрѣдствено отъ алувиалнитѣ полета Солунско, Пазарско и Мегленско почватъ политѣ на Паякъ пл., които завършватъ съ тераси и които представляватъ продълговати ридища, въ основата на които се виждатъ дилувиални чакълисти наслаги. Такива тераси има по цѣлото протежение между Циганската клисура и с. Боймица, а най-вече между станция Гумендже и с. Боймица, които достигатъ до 30 м. височина. Отъ с. Боймица до гр. Гумендже ридоветѣ на Погледъ и Гандачъ постепенно се издигатъ. На това растояние отъ около 14 к. м., както и онова на отсрещната страна къмъ Мегленската котловина и Пазарското поле, политѣ на Паякъ пл. сѫ силно издълбани отъ водата на многобройнитѣ рѣкички и суходолици. Отъ брѣговетѣ на тѣзи рѣки и суходолици се вижда, че алувиалниятъ пѣсъченъ насипъ тукъ представлява дебелъ пластъ. Отъ Гумендже, с. Обръ и с. Лесково, които се намиратъ по различнитѣ страни на Паякъ пл., се почватъ стръмнитѣ склонове на планината, по които се показватъ каменисти скали. На всѣкѫде тѣ сѫ разноцвѣтни кристалични варовници: бѣли, червеникави и синкави. Тукъ-тамъ по склоноветѣ на Гандачъ се срѣщатъ пегматични жилки отъ разноцвѣтни кремъци, които планинското мѣстно население чупи на парченца и ги продава на полянитѣ за подлагане на диканитѣ; по склоноветѣ на Погледъ се срѣщатъ още варовитъ туфъ (край Гумендже), каолинъ (край с. Петгъсъ), глинести шисти, филити и аргелити (край с. Крива), както и пѣсъчни плочи, съ които се покриватъ кѫщитѣ на планинскитѣ села (Баровица, Лесково и др.). Върховетѣ на Паякъ пл. сѫщо състоятъ отъ варовици. Нѣкои отъ тѣхъ представляватъ антиклинали, наведени малко къмъ Циганската клисура.

По всичко се вижда, че Паякъ пл. състои главно отъ кристалични разноцвѣтни варовници, между които въ малки периметри се

Паякъ пл. е богата съ минерали. Въ недрата ѝ се срѣщатъ злато, медь, каменни вѫглища, каолинъ, варовитъ туфъ, глинести шисти, кремъци и пѣсъчни плочи. Нѣкои отъ златнитѣ и мѣдни руди сѫ били експлоатирани до края на XVIII в.; до скоро златоносниятъ пѣсъкъ на р. Боймица се промиваше отъ златари. Каолинътъ около с. Петгъсъ се употрѣбява за вѫтрешна мазилка на кѫщитѣ, а отъ варовития туфъ се строятъ черкви, мостове и пр. Има и минерални извори, какъвто е Сарай-Баня въ мѣстностьта Пашинска, недалече отъ с. Ливада.

Общото впечатление на пѫтешественика-изследователь е, че Паякъ пл. е сочна и добре залѣсена планина. Широкитѣ ѝ била сѫ покрити съ гѫста и сочна трѣва и представляватъ удобни пасища за многобройни стада отъ дребенъ и едъръ добитъкъ. Непосрѣдствено отъ билата ѝ на долу се почва поясътъ на гѫститѣ гори, които състоятъ главно отъ букъ, габеръ (бѣлъ и черенъ), кестени, кленъ, чемширъ и джбъ. А по политѣ ѝ освенъ джба голѣми пространства заема смриката. Тукъ вирѣятъ всички видове плодни дървета включително и срѣдиземноморскитѣ овощни: лозата, смокината, калинката (нарътъ), бадемътъ, сирката и кумарката. Последното овощно дръвче расте въ диво състояние и се срѣща само въ Гандачния дѣлъ, въ мѣстностьта Падалище; другаде въ Македония то не се срѣща. Плодоветѣ му зрѣятъ презъ есеньта; тѣ сѫ червени, зърнести и много вкусни; понеже сѫ изобилни, селянитѣ-планинци отъ тѣхъ си варятъ и хубава ракия.

Въ Паякъ пл. живѣе разновиденъ дивечъ: сърна, еленъ, дива свиня, дива коза, вълкъ, лисица, орелъ; мечката отдавна е изтребена.

Паякъ пл. е и добъръ хидрографиченъ изворъ. Отъ нея извиратъ много рѣки, едни отъ които се вливатъ въ р. Вардаръ, а други — въ Енидже-Вардарското езеро, а чрезъ Кара-

---

срѣщатъ кремъци, варовитъ туфъ, глинести шисти, каолинъ. Паякъ пл орографски се свързва съ планинитѣ отъ стария тракийски масивъ и отъ Динарската планинска сиетема, а по състава на скалитѣ си тя спада повече къмъ западно македонскитѣ планини, или е преходна зона, както казва Цвиичъ (J. Цвиић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Сърбије, т. I, стр. 417, 1900 год.).

азмакъ въ Бѣло море. Тѣ сж: Мегленица, Грамошъ, Лѣска, Гумендженска, Боймица, Изворска, Купа и Люмницъ.

Паякъ пл. е изобщо добре населена. Понеже е срѣдно висока, селища се срѣщатъ както по стръмнитѣ ѝ склонове, така и по билата ѝ. Селищата, които сж разположени по склоноветѣ и политѣ ѝ, възлизатъ на 47, отъ които 35 сж български, 6 — влашки, 5 — турски и 1 смѣсено — българотурско. Кжщитѣ на селищата сж групирани та нѣма ни едно колибарско село.

Населението се занимава съ земледѣлие и скотовъдство, а това отъ планинскитѣ села още и съ дърводѣлство, използувайки богатитѣ селско-общински и частни гори за приготовляване на строителенъ материалъ, който продава на полянитѣ и занаятчиитѣ дърводѣлци.

Макаръ и Паякъ пл. да е срѣдновисока, въ нея изобщо сж построени малко пжтища, поради което е и мжчно проходима. Поради това тя е давала приемъ на българскитѣ хайдути и четници, които подъ водителството на Апостолъ Петковъ и др. войводи сж дали редъ сражения съ турския аскеръ, по-важни отъ които сж тия при в. Гандачъ и Гумендже презъ 1903 г., въ с. Крива презъ 1912 год.

Презъ Паякъ пл. минаватъ само два главни пжтя: 1) коловозенъ, който съединява Ениджевардаръ съ Гевгели и минава по билото на Погледъ; той има стратегическо значение, построенъ е отъ турското правителство и подържанъ отъ мѣстното население чрезъ отбиване на пжтната повинность, и 2) пешеходенъ, който кръстосва коловознитѣ и съединява Боймия съ Мегленъ, минавайки презъ селищата Боймица, Горгопикъ, Тушилово, Гумендже, Баровица, Ливада за Ошине и Нжте. До 1912 год. тоя пжть бѣ шосиранъ до с. Боймица до гр. Гумендже, а презъ общоевропейската война е шосиранъ до с. Баровица, подъ билото на Погледъ. Презъ сжщата война бѣ построена тѣснолинейната желѣзница отъ станция Гумендже до с. Люмница до билото на Паякъ, а сжщо и шосе отъ Гумендже за гр. Солунъ покрай р. Гумендженска. Пешеходни пжтища има между всички села — планински и полски.

2. БОЙМѝЯ.

Широката планинска долина, която се включва между билата на двата Паячни дѣла — Погледъ и Гандачъ — и р. Вардаръ, се именува отъ мѣстното и околно население Боймѝя, или както се отбелязва въ нѣкои научни трудове и подробни карти Бохемия[1].

За пръвъ пѫть това име срещнахъ още като ученикъ въ голѣмата и подробна карта, издание на книжарницата на Хр. Г. Дановъ, а после въ съчинението на В. Кънчевъ за орографията и етнографията на Македония. Но кога, какъ и защо е дадено това име на тази голѣма планинска долина, не ми бѣ известно. Лично азъ отдавна съмъ се интересувалъ да узная произхода му, но и до сега не съмъ успѣлъ да намѣря нѣкакво обяснение отъ нѣкой старъ или новъ географъ, пѫтешественикъ или историкъ, или пъкъ да бѫде по-пояснено отъ нѣкое народно предание отъ мѣстното население. Може да се допустне предположението, че тукъ още презъ срѣднитѣ вѣкове ще да сѫ се заселили бохемци (чехи), които, като добри и изкусни рудари, сѫ обработвали намиращитѣ се тукъ медни и златни руди и образували селището Боймица, та и мѣстността да била наречена Бохемия. Селото Боймица се намира почти на еднакво растояние отъ селищата Гумендже и Изворъ, гдето край първото има златни, а край второто медни руди. Това предположение се подкрепя до нѣкѫде както отъ името на селото, тъй и отъ окончанията на нѣкои мѣстни семейни имена, които въ живия говоръ и сега се изговарятъ съ окончания като на нѣкои чешки имена, като: Канинъ, Дубинъ, Църнакъ, Шалда и др.

Покойнитѣ К. Иречекъ и В. Кънчевъ въ своитѣ трудове сами споменуватъ името Бохемия, което отнасятъ както къмъ нашата область, тъй и къмъ Вардарската котловина, включваща се между планинитѣ Градешка, Фурка и Кожухъ и е въ съседство съ нашата Боймѝя. Кантакузенъ я нарича *Βοιμί*, а проф. Иорданъ Ивановъ — Боемия, и я посочва като най-южна область на „Константиновата земя“.[2]

---

[1] Карта на Христо Г. Дановъ, мащабъ 1:420000; К. Иречекъ — История на българитѣ, изд. Славовъ, стр. 25; В. Кънчевъ, Орография и етнография на Македония, стр. 82.

[2] Йорд. Ивановъ, Северна Македония, стр. 130.

Константинъ, последниятъ отъ Дѣяновцитѣ, презъ 1377 год. е издалъ въ Струмица грамота, въ която между другото се казва: „Приложи св. великомученику Пантелеймону церковь св. Георгия у Боими (к. н.) съ людми съ виногради съ воденичиемъ и со всѣми купеницами и заселци...“[1] Такива светогорски имоти и метоси има около Гумендже, и думата Боими ще да е областно име, а не на нѣкое селище.

Сѫщото дарение на светогорския манастиръ св. Пантелеймонъ се прави и въ грамотата на Стефанъ Душанъ, издадена на 12. VI. 1349 г.[2]). Като се има предъ видъ, че въ старо време всѣки новъ владѣтель е потвърждавалъ правата на манастиритѣ и правата на последнитѣ върху близкитѣ и далечнитѣ имъ имоти, както и правата на областнитѣ владѣтели, влизащи въ състава на държавата му, то и Душановото дарение, което сѫ прави, за да се избѣгне клетвата на предшественика му, ще да е повторене на нѣкое отъ българскитѣ царе, които преди него сѫ владѣли нашата область.[3]

За съжаление, подобни писмени паметници — грамоти отъ времената, когато юж. Македония е влизала въ границитѣ на България, не сѫ запазени. Запазено е обаче предание срѣдъ населението, споредъ което Рилскиятъ манастиръ е ималъ въ Боймия свой метохъ съ обширни имоти, какъвто е манастирчето надъ Гумендже въ мѣстностьта „Градище“, гдето до скоро имаше развалини на църква и гдето населението отъ съседнитѣ села отива да извършва служба. Гумендже, Крива, Баровица и Черна Рѣка, всички съседни на манастирчето, предъ турцитѣ въ Енидже-Вардаръ и правителството минаваха за „вакъвски“ села.

Твърде е вѣроятно, че презъ времето на Симеоновото царуване, когато южнитѣ граници на България сѫ достигнали до р. Галикъ, нѣколко километра с.-западно отъ Солунъ, на южния край на Циганската клисура да е билъ настаненъ нѣкой боилъ,

---

[1] Гласник, кн. XXIV, стр. 254.

[2] Ibid. стр. 23 б.

[3] Така: Въ Рилската грамота Ив. Шишманъ задължава наследницитѣ да пазятъ правата на манастиря св. Иванъ съ думитѣ: „Обаче же и по сѫмрьти царства ми кого изволитъ Г-дъ Богъ вѣчньй и посадитъ на престолѣ моемъ... то да не оуяти что... нѫ паче да навѣетъ и да потвърждаетъ и придаваетъ яко есть лѣпо православнымъ царемь творити“. Въ сѫщата грамота се говори за правата на други далечни манастирски имоти, имената на които не се споменуватъ.

който, като клисуархъ, ще да е билъ задълженъ да пази прохода отъ нахлуване на неприятелски войски въ вѫтрешностьта на българската държава отъ къмъ Солунското поле, както и да пропуска минаващи отъ тукъ чужди търговци. Тукъ, на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ той може да е основалъ селището Боймица (Боими), надъ което се издигатъ, като естествена крепость, отвесни високи брѣгове на Гандачкитѣ поли, за което се споменува въ Константиновата грамота; а жителитѣ на планинската долина ще да сѫ били задължени да му помагатъ и, като на бойци, цѣлата тѣхна область може би да е била наречена Боимия. Мѣстното и околно население я нарича Боймѝя. Така я наричатъ и турцитѣ.

Стратегическото значение на нашата область е било ценено по-късно отъ византийцитѣ, които презъ византийското робство на България сѫ обръщали особено внимание на клисуритѣ, които се пазѣли отъ клисуархи съ особени привилегии. И храбриятъ Иоанъ Кантакузенъ ще трѣбва да е билъ запознатъ съ тая область, та я нарича съ името ѝ *Βοιμί*; Ценено е било значението на клисурата и отъ българскитѣ царе и полузависимитѣ князе презъ второто царство, та ние виждаме, че на по-северната вардарска клисура „Демиръ Капия“ е била въздигната силната крепость „Просѣкъ“, южно отъ която се намира Горна Боймѝя съ центъръ Валандово. Следъ завладѣването на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ, последнитѣ сѫ запазили привилегиитѣ на часть отъ населението на нашата область. Четиритѣ планински селища въ Боймѝя —Гумендже, Крива, Баровица и Църна-рѣка сѫ съставлявали четири вакъвски села— „Дьортъ-вакъфъ-кьой“, които се именуваха така и до последно време. Съ особени привилегии се е ползувалъ при царуването на Мухамедъ II тукашниятъ „воевода“, който е управлявалъ Боймѝя и цѣлата Вардария до гр. Солунъ. Jacobo de Promontorio de Campis, като разправя „за управлението и приходитѣ на султана“, пише, че въ воеводството „Вардарая“ имало две кадии и субаши, които давали голѣмъ приходъ, 12,000 дуката, и че най-голѣмиятъ господарь тукъ билъ нѣкой си Ели-бей Евренесъ-оглу, потомъкъ на Евренесъ бей, който въ време на война билъ длъженъ да има 1500 души конници, негови роби, отъ които 100 души да сѫ съ брони (вж. Известия на историческото дружество въ София, кн. IX стр. 18—19). Туй свидетелство ни обяснява сѫществуването на тритѣ голѣми ханища

въ Гумендже съ обширни и добре обзаведени конюшни, съ многобройни стаи на втория етажъ и съ по една голѣма фурна въ всѣки единъ, предназначението на които изпърво трѣбва да е било за споменатата конница.

Боймия има трижгълна форма и е обърната къмъ югоизтокъ. Повръхнината ѝ е хълмиста и е силно издълбана отъ дъждовната и рѣчна вода на многобройни рѣки, рѣкички и суходолици. Коритата на рѣкитѣ и суходолицитѣ изобщо сж съ дълбоки и стръмни, почти отвесни брѣгове. По тѣхъ се вижда, че почвата на Боймия представлява дебелъ пѣсъченъ пластъ и че подъ тоя пластъ за основа лежатъ варовици. По южнитѣ склонове на Гандачъ се срѣщатъ отдѣлни периметри, жилки отъ кремъци, а по тия на Погледъ — варовитъ туфъ, глинести шисти, филити и агрелити, каолинъ и хума. Общо взето почвата навсѣкжде е плодородна та въ по-низката ѝ половина, въ полска Боймия се получаватъ две жетви.

Боймия има мекъ климатъ. Гандачъ я пази отъ северния студенъ вѣтъръ, и понеже е наводнена и открита къмъ Бѣло море, тя е подъ влиянието на източния бѣломорски вѣтъръ. Климатътъ ѝ е изобщо срѣдиземноморски, който характеризира цѣлата флора на областьта. По липса на метеорологически данни не може да се опредѣли срѣдната му годишна температура, както и амплитудата между януарското и юлското време. Въ Боймия снѣгътъ не се задържа дълго време, падащемъ той се топи, или ако се напласти върху земята, не може да се задържи повече отъ нѣколко дена; по-дълго той се задържа по билата на Паякъ и стръмнитѣ ѝ склонове.

Владѣещитѣ тукъ вѣтрове сж с.-западния, с.-източния и ю.-източния. С.-западниятъ вѣтъръ, наричанъ „Вардарски“, не се чувствува силно, понеже на пжтя му се изпрѣчватъ Гандачъ и Кожухъ планина. По-силенъ е с.-източниятъ, който отъ мѣстното население се именува „бѣлашки“, понеже духа откъмъ Бѣласица планина. Най-силенъ вѣтъръ е ю.-западниятъ или „орнишорския“, който често прави пакости: разкрива и събаря покриви, чупи дървета; лѣте тоя вѣтъръ донася и градъ. Дъждъ вали презъ всичкитѣ годишни времена, но главно презъ пролѣтьта и есень. Валежитѣ сж достатъчни та сухитѣ години въ Боймия сж редки.

Рѣкитѣ, които протичатъ презъ Боймия, сж многобройни, макаръ и маловодни. Най-главна отъ тѣхъ е Боймица (Горго-

пичка), дълга 45 к. м. Главното ѝ корито минава по най-ниската часть на долината. Тя е най-многоводна, а презъ пролѣтьта при топенето на снѣговетѣ е непроходима, освенъ по бродоветѣ ѝ; водата ѝ лѣте слабо намалява. Образува се отъ два главни притока: Крива-рѣка и Черна-рѣка, които извиратъ отъ подбилото на Погледъ надъ селата Крива и Баровица и се съединяватъ с.-западно отъ гр. Гумендже, гдѣто до Балканската война имаше развалини отъ каменни мостове върху дветѣ рѣки, а презъ общоевропейската сж построени нови мостове. До тукъ двата притока сж бързотечни; образуватъ бързеи и малки водопади, та по коритото на Крива-рѣка сж построени много воденици и тепавици (батани). Следъ съединяването на двата голѣми притока р. Боймица тече при по-малъкъ наклонъ на едно разстояние отъ нѣколко километра. Тукъ коритото ѝ е много широко, около единъ километъръ, и дълбоко до 300 м. После тя навлиза въ тѣснина, която се нарича „Портитѣ“, гдето брѣговетѣ ѝ сж отвесни като на вардарската „Демиръ-капия“ и образува дълбоки вирове. Щомъ като мине тѣсninата, увесътъ ѝ още повече намалява, коритото ѝ се разширява и е затлачено съ чакълъ и пѣсъкъ, гдето растатъ буйни и гжсти върбалаци. Надъ с. Горгопикъ презъ турско време бѣ построенъ дългъ дървенъ мостъ, а подъ селото тя се раздвоява и се втича въ р. Вардаръ срещу с. Вардино.

На северъ отъ Боймица текатъ рѣкитѣ Изворска (Валеараци), която извира отъ Гандачъ и Купа (Коджа), и взима водитѣ си подъ билото на Скриена до с. Купа. И дветѣ рѣки сж маловодни и леко пребродими, съ тѣсни и дълги басейни, но лѣте непресъхващи; тѣ се вливатъ въ р. Вардаръ при Циганската клисура.

На юго-западъ отъ Боймица протича Гуменджeнска или Малечката рѣка съ главенъ притокъ Чикарчиеца. Тя и притоцитѣ ѝ извиратъ отъ Погледъ надъ селата Крива и Петгъсъ и е по-дълга отъ Боймица — около 55 км., но е помаловодна, поради което населението я нарича „малечка рѣка“; коритото ѝ е плитко и тѣсно и непосрѣдствено отъ брѣговетѣ се почватъ многобройни черничеви градини. Лѣте водата ѝ много намалява поради отбиването ѝ въ язове (вади) за напояване намиращитѣ се край нея черничеви градини и люцернови ливади. Мренитѣ и пъстървата отъ тая рѣка сж много вкусни. Влива се въ р. Вардаръ надъ моста до с. Куфалово.

По на ю.-западъ е р. Лѣска, която сжщо извира отъ Погледъ и преди да се влѣе въ р. Кара-азмакъ образува много мочури (азмаци). Тя е маловодна и лѣте съвсемъ пресъхва въ долното си течение.

Край брѣговетѣ на поменатитѣ рѣки на много мѣста по срѣдното и долното имъ течение се срѣщатъ гжсти и високи яворови дървета — корни, които се използуватъ отъ населението — получаватъ дъски, греди, чатми, мертеци и дърва за горене.

Растителностьта на Боймия е богата и разнообразна. Цѣлата область е потънала въ зеленина, особено Горна Боймия. Широкитѣ била на Паякъ, Скриена, Погледъ и Гандачъ презъ пролѣтьта, лѣтото и есеньта сж покрити съ тлъста пасбищна трева, която изхранва многобройни стада отъ дребенъ добитъкъ, овци и кози. Стръмнитѣ склонове на сжщитѣ планински дѣлове сж обрастнали съ гжсти широколистни дървета—букъ, кестенъ, черенъ и бѣлъ габеръ, чемширъ, липа, ясенъ, джбъ и пр., които споредъ измѣрванията на гумендженското горско управление възлизатъ на 460,366 дюлюма, отъ които 229,180 д. сж частни и 231,1800 д. държавни и които съставляватъ благосъстоянието на планинското население. Въ политѣ на Погледъ и Гандачъ освенъ джбъ, смрика, парнаръ и руй вирѣятъ: смокина, праскова, бадемъ, сирка, кумарка, лоза, черница, а отъ културнитѣ тревисти растения, освенъ всички видове зърнени храни, варива и шушулкови растения, още памукъ, сусамъ, анасонъ, нахутъ, оризъ и тютюнъ.

3 НАСЕЛЕНИЕ.

Населението на Боймия е групирано въ 31 селища, 25 отъ които сж чисто български, едно смѣсено, турско-български (Боймица), едно чисто турско (Шиклара) и 4 чисто влашки (Г. Ливада, М. Ливада, Църна рѣка и Купа). Околийски центъръ на Боймия е гр. Гумендже. Споредъ статистическитѣ данни, които ни дава покойниятъ В. Кжнчевъ, населението въ Боймия презъ 1900 год. е възлизало на 16,835 души, по села и народность както следва:

№ по редъ	Име на селището	Население					
		българи	турци	власи	цигани	гърци	Всичко
1	Гумендже.	3150	—	—	—	—	3150
2	Крива	1300	—	—	—	—	1300
3	Баровица. . . .	750	—	—	—	—	750
4	Църна рѣка . . .	—	—	400	—	—	400
5	Ливада голѣма . .	—	—	1500	—	—	1500
6	Ливада малка. . .	—	—	600	—	—	600
7	Изворъ	190	—	—	—	—	190
8	Древено	125	—	—	—	—	125
9	Боймица	1200	625	—	—	—	1825
10	Горкопикъ	760	—	—	—	—	760
11	Тошилово.	220	—	—	—	—	220
12	Тумба	540	—	—	—	—	540
13	Вългаци	140	—	—	—	—	140
14	Джбово.	276	—	—	—	—	276
15	Оризари (Чалтикъ)	380	—	—	—	—	380
16	Шиклата	30	655	—	—	—	685
17	Кубакево (Бабакьой)	346	60	—	—	—	406
18	Петрово	620	—	—	—	—	620
19	Тагармишево(Тек-ри вермешли	—	95	—	—	—	95
20	Кониково.	170	—	—	—	—	170
21	Кошиново (Икизлеръ)	130	—	—	—	—	130
22	Либаово	145	—	—	—	—	145
23	Герокорци (Доганджи)	290	—	—	—	—	290
24	Петгъсъ	330	—	—	—	—	330
25	Рамна	150	—	—	—	—	150
26	Романово	60	—	—	—	—	60
27	Литовой	200	—	—	—	—	200
28	Грубевци.	400	—	—	—	—	400
29	Рамель.	200	—	—	—	—	200
30	Ливадица	198	—	—	—	—	198
31	Купа.	—	—	600	—	—	600
	Всичко .	12300	1435	3100	—	—	16835

Десеть години по-късно, а именно презъ 1910 год. българската екзархия нареди чрезъ своитѣ органи — архиерейскитѣ намѣстници и учителитѣ по селата, ржководени отъ околий-

скитѣ инспектори, да произвеждатъ щателно преброяване на населнието въ всички села по околии въ Македония по представени отпечатани формуляри, въ които да се впишатъ имената на селищата, както официално се пишатъ и както населението ги именува, броятъ на кжщитѣ и семействата имъ, броятъ на населението по полъ, народность, вѣра и имотно състояние. Резултатитѣ отъ това преброяване за нашата Боймия сж следнитѣ:

№ по ред.	Имена селището	Брой на кжщитѣ	Брой на семействата	Жители			Българи	Турци	Цигани	Власи	Гърци	Чифлигари	Черкви
				м.	ж.	всичко							
1	Гумендже. . .	881	981	2478	2468	4946	4946	—	—	—	—	—	2
2	Крива	224	224	482	480	962	962	—	—	—	—	—	1
3	Баровица . .	154	154	424	424	848	847	—	—	—	—	—	1
4	Църна-рѣка . .	165	165	472	471	943	—	—	—	943	—	—	1
5	Ливада голѣма.	400	400	880	880	1760	—	—	—	1760	—	—	1
6	Ливада малка .	100	100	230	210	440	—	—	—	440	—	—	—
7	Изворъ . . .	28	28	89	70	159	159	—	—	—	—	159	1
8	Древене . . .	25	25	64	60	124	124	—	—	—	—	124	1
9	Боймица . . .	350	350	743	742	1485	978	379	128	—	—	116	2
10	Горгопикъ . .	127	127	324	316	640	640	—	—	—	—	189	1
11	Тошилово . .	49	49	189	162	351	351	—	—	—	—	83	1
12	Тумба	90	90	280	242	522	522	—	—	—	—	80	1
13	Вългаци . . .	21	21	74	61	135	135	—	—	—	—	135	1
14	Джбово . . .	43	43	94	93	187	170	—	17	—	—	150	1
15	Оризарци . .	81	81	231	222	452	452	—	—	—	—	308	2
16	Шиклара . . .	211	211	609	608	1217	—	1217	—	—	—	—	—
17	Бубакево . .	48	48	164	150	314	314	—	—	—	—	314	1
18	Петрово . . .	110	110	355	344	699	689	—	10	—	—	299	1
19	Тагармишево .	8	8	23	20	43	43	—	—	—	—	—	—
20	Кониково. . .	14	27	66	63	129	129	—	—	—	—	129	1
21	Кушиново . .	20	24	65	56	121	121	—	—	—	—	—	1
22	Либаново. . .	18	18	64	64	128	128	—	—	—	—	128	1
23	Герокорци . .	38	49	138	119	257	257	—	—	—	—	207	1
24	Петгъсъ . . .	59	65	166	157	323	323	—	—	—	—	323	1
25	Рамна. . . .	30	30	90	85	175	175	—	—	—	—	175	1
26	Романово . .	30	30	78	77	155	155	—	—	—	—	105	—
27	Литовой . . .	33	43	100	97	197	197	—	—	—	—	197	1
28	Грубевци. . .	42	57	161	139	300	300	—	—	—	—	300	1
29	Рамелъ. . . .	92	92	88	87	175	175	—	—	—	—	175	1
30	Ливадица . .	28	44	95	96	191	191	—	—	—	—	191	—
31	Купа	95	102	300	300	600	—	—	—	600	—	—	1
	Всичко. .	3614	3796	9616	9362	18978	13484	1596	155	3743	—	3387	30

Както се вижда отъ горната таблица, населението на Боймия до Балканската война е възлизало на 18978 души, отъ

които българи 13484 души, власи 3743 и турци 1596 души. Гърци и сърби нѣма. Сърбитѣ се опитаха да създадатъ свои съчувственици — сърбомани въ с. Крива, но не успѣха, а гърцитѣ имаха свои съчувственици — гъркомани почти въ всички села по нѣколко домакинства, но най-силни бѣха въ гр. Гумендже, с. Крива и с. Петрово. Съпоставени дветѣ таблици по отношение на общия брой на населението въ Боймия, ни даватъ една разлика само отъ 2143 души прирастъ на жителитѣ за 10-годишенъ периодъ, и при това прирастътъ е чувствителенъ за населението само въ гр. Гумендже, гдето мнозина селяни следъ хуриета почнаха да се заселяватъ. Малкиятъ процентъ на прираста се обяснява и отъ обстоятелството, че въ последнитѣ години мнозина временно или за винаги почнаха да емигриратъ въ Америка и България. Последната статистика при това ни дава по-подробни сведения, а именно за броя на населението по полъ, за броя на кжщитѣ, домакинствата и черквитѣ въ всѣко селище, както и за броя на чифлигаритѣ въ тѣхъ. Отъ нея се вижда, че българитѣ заематъ първо мѣсто и съставляватъ 71% отъ цѣлото население, власитѣ 19.7%, турцитѣ — 8.4%. Отъ сжщата таблица се вижда, че само въ българскитѣ села има чифлигари, че отъ 25-тѣ български села 20 сж чифлици и че 28.8% отъ българитѣ сж чифлигари. Безимотното състояние на боимскитѣ българи, особено въ полска Боймия датира отъ старо време. Както се вижда отъ писмената грамота на Константинъ Дѣянъ, на манастиритѣ сж били подарявани цѣли села заедно съ жителитѣ имъ. Много повече трѣбва да сж били селата, които съ жителитѣ имъ принадлежали на мѣстни, областни благородници. Турското завоевание е увеличило още повече безимотното състояние на селянитѣ. Известно е, че турскитѣ военачалници, за да бждатъ по-експанзивни въ военнитѣ си действия при нападенията имъ на чужди земи, получавали цѣли участъци земя отъ новозавоеванитѣ области като даръ отъ своя върховенъ вождъ — султана, комуто споредъ шераатския турски законъ всички земи въ държавата му сж негова собственость и може да разполага съ тѣхъ, както си иска. Единъ отъ такивато военачалници е и Евренесъ бей, който заедно съ великия везиръ Хайрединъ, следъ като превзелъ Драма, Кавала, Сѣръ, Кукушъ и Беръ презъ 1362

год. стигналъ до стенитѣ на гр. Солунъ.[1]) Скоро следъ това той завладѣлъ и крепостьта Вардаръ, която се намирала между престолния градъ на Филипа II Македонский Пела (Постолъ) и р. Вардаръ, и като я разрушилъ, между Пела и Воденъ основалъ новъ градъ — Енидже-Вардаръ.[2]) Въ новия градъ Евренесъ бей и неговитѣ потомци следъ смъртьта имъ били погребани тукъ въ специални гробници. Енидже-Вардаръ за турцитѣ бѣше свещенъ градъ съ известни привилегии за жителитѣ му. На Евренесъ и неговитѣ потомци били дадени като даръ за заслугитѣ имъ плодороднитѣ земи отъ Солунското поле — Вардарията, полето около града Енидже-Вардаръ и селищата отъ долна, полска Боймия, жителитѣ на които се смѣтали тѣхни „роби“. Всичкитѣ тѣзи земи образували едно „воеводство“ подъ името „Вардария“.[3])

Презъ първото десетолѣтие на настоящия вѣкъ чифлигарското население частично или групово бѣ почнало да откупува чифлишката земя отъ беговетѣ чрезъ сроково изплащане. Но въ надвечерието на разрешаването на аграрния въпросъ въ Боймия и Вардарията при доброволно спогаждане между бегове и чифлигари се обяви Балканската война, а после и всесвѣтската, които не само че попрѣчиха на откупуването на земитѣ, но подпомогнаха новитѣ завоеватели, гърцитѣ да изпѫдатъ българското население отъ вѣковнитѣ имъ домашни огнища по силата на конвенцията за „доброволно изселване“, за да обезбългарятъ тази чисто българска область, като на изселилитѣ се и декларирали имотитѣ си се дадоха оценки въ облигации на стойность едва отговаряща на наема за изтеклото време отъ изселването имъ до получаването на облигациитѣ. Изселването по силата на конвенцията трая до края на 1928 г., и до тая година голѣма часть отъ българското население подъ формата на „доброволно изселване“ и всичкото турско население отъ Боймия бѣ прогонена. По сведения на делегати, които заминаваха по селата си за уреждане на деклариранитѣ имоти, броятъ на старото, туземно население въ Боймия по семейства можемъ да представимъ въ следната таблица:

---

[1]) К. Иричекъ, История на българитѣ стр. 427.

[2]) В. Кънчевъ, Орогр. и Етногр. на Македония, стр. 54.

[3]) Известия на Историческото дружество въ София, кн. IX, стр. 18.

№ по редъ	Име на селището	Брой на семействата до 1912 г.				Изселили се семейства следъ 1912 г.				Останали семейства до 1928 г.			
		бълг.	турци	власи	всичко	бълг.	турци	власи	всичко	бълг.	турли	власи	всичко
1	Гумендже	981	—	—	981	180	—	—	180	801	—	—	801
2	Крива	224	—	—	224	30	—	—	30	194	—	—	194
3	Баровица	154	—	—	154	54	—	—	54	100	—	—	100
4	Черна рѣка . . .	—	—	165	165	—	—	—	—	—	—	165	165
5	Голѣма Ливада . .	—	—	400	400	—	—	200	200	—	—	200	200
6	Малка Ливада . .	—	—	100	100	—	—	50	50	—	—	50	50
7	Изворъ	28	—	—	28	28	—	—	28	—	—	—	—
8	Древено	25	—	—	25	25	—	—	25	—	—	—	—
9	Боймица	249	101	—	350	183	101	—	284	66	—	—	66
10	Горгопикъ . . .	127	—	—	127	106	—	—	106	21	—	—	21
11	Тошилово	49	—	—	49	18	—	—	18	31	—	—	31
12	Тумба	90	—	—	90	88	—	—	88	2	—	—	2
13	Вълчаци	31	—	—	31	31	—	—	31	—	—	—	—
14	Джбово	43	—	—	43	39	—	—	39	4	—	—	4
15	Оризарци	81	—	—	81	54	—	—	54	27	—	—	27
16	Шиклата	—	211	—	211	—	211	—	211	—	—	—	—
17	Бубакево	48	—	—	48	46	—	—	46	2	—	—	2
18	Петрово	110	—	—	110	56	—	—	56	54	—	—	54
19	Тагармишево . .	8	—	—	8	8	—	—	8	—	—	—	—
20	Кониково	27	—	—	24	27	—	—	27	—	—	—	—
21	Кошиново. . . .	24	—	—	24	20	—	—	20	4	—	—	4
22	Либаово	18	—	—	18	16	—	—	16	2	—	—	2
23	Геракарци . . .	49	—	—	49	45	—	—	45	4	—	—	4
24	Петгъсъ	65	—	—	65	20	—	—	20	45	—	—	45
25	Рамна	30	—	—	30	2	—	—	2	28	—	—	28
26	Романово	30	—	—	30	30	—	—	30	—	—	—	—
27	Литовой	43	—	—	43	40	—	—	43	—	—	—	—
28	Грубевци	57	—	—	57	57	—	—	57	—	—	—	—
29	Рамелъ	92	—	—	92	92	—	—	92	—	—	—	—
30	Ливадица	44	—	—	44	44	—	—	44	—	—	—	—
31	Купа	—	—	102	102	—	—	—	—	—	—	102	102
	Всичхо . .	2727	312	767	3806	1342	312	250	1904	1385	—	517	1902

Отъ горната таблица се вижда, че отъ всичкото население въ Боймия, което презъ 1912 г. е възлизало на 3,806 домакинства или около 19,000 души, следъ настаняването на гърцитѣ въ южна Македония половината се е изселело и че отъ българското се е изселило 50%, отъ турското — 100% и отъ влашкото — 20%. На тѣхно мѣсто съ настанени бѣжанци отъ И. Тракия, М. Азия и Кавказъ. Новитѣ пришелци не представляватъ едно етническо цѣло, и въ продължение на изминатитѣ 15 години не само, че не успѣха да се приспособятъ къмъ новитѣ климатични и почвени условия, ами представляватъ едно тежко бреме на гръцката държава, — последица

отъ „мѫдрата“ и „далновидна“ политика на г. Елевтеросъ Венизелосъ, — смѣтатъ се като гости въ Македония и живѣятъ съ надеждата, че рано или късно ще се завърнатъ по бащинитѣ си кѫтища. За илюстрация ще приведа сведенията на Италянската търговска камара за вноса въ Македония презъ Солунското пристанище за 1928 г., възлизащъ на 235,028 тона стока, отъ които 100,348 т. зърнени храни и брашно, а износътъ е 9 пѫти по-малъкъ отъ вноса и при това най-голѣмото перо отъ износа е тютюнътъ — 24,375 т., сурови материали — 5,656 т. и вино — 1774 т.[1]. Отъ това се вижда, че въ най-плодородната часть на Гърция — Македония вносътъ на жито и брашно е доста голѣмъ $^1/_3$ и ни показва, че плодороднитѣ македонски полета, които до вчера се разработваха отъ рѫката на македонския земедѣлецъ, пустѣятъ и не могатъ да изхранятъ мѣстното население. За отбелязване е фактътъ, че гръцкитѣ бѣжанци не желаятъ да се заселяватъ въ планинскитѣ села, въ които болгарското население е останало почти всичкото.

Селата въ Боймѝя сѫ разположени главно по политѣ на Паякъ пл. съ изключение на 8, които сѫ по стръмнитѣ и склонове и билото ѝ. Тѣ сѫ: Крива, Баровица, Голѣма и Малка Ливада, Купа, Черна рѣка, Изворъ и Дреново. Кѫщитѣ имъ сѫ групирани, та нѣма ни едно колибарско село. Разположението на селата едно отъ друго въ полска Боймѝя е на близко разстояние: на 3 до 5 км. Кѫщитѣ имъ изобщо нѣматъ голѣми дворове. Въ полска Боймѝя обикновено тѣ сѫ керпични и едноетажни съ отдѣление за живѣене на хората и добитъка, както и за прибиране на хранителнитѣ продукти. Но има и такива, които представляватъ една четвъртита голѣма стая, въ половината отъ която се прибира добитъкътъ, а въ другата живѣятъ хора. Такива сѫ кѫщитѣ въ чифлигарскитѣ села. Напротивъ, кѫщитѣ въ планинскитѣ села сѫ изобщо двоетажни и масивни; покрити сѫ съ керамиди или плочи.

Главното занятие на населението въ Боймѝя е земледѣлие и скотовъдство; но жителитѣ отъ планинскитѣ села се занимаватъ още и съ лозарство, бубарство и дърводѣлие; овощарството, което има благоприятни климатични и почвени условия и което поради близостьта на многолюдния и тър-

[1] в. „Вардаръ“ год. I. бр. 9.

говски градъ Солунъ би могло да достави добъръ доходъ за издръжка, не е развито и не е застжпено: овощни дръвчета тукъ се отглеждатъ само да се задоволятъ до нѣкжде домашнитѣ нужди, за да не се прибѣгва до закупване на овощия. Отъ индустриалнитѣ растения тукъ се сѣятъ въ голѣмо количество черница, сусамъ, анасонъ, памукъ, а въ последно време и тютюнъ. Отъ сусама се приготовлява шарлаганъ, който се употрѣбява за приготовяване на всички видове ястия.

Въ антропологическо отношение населението въ Боймия се отличава отъ това въ съседнитѣ ѝ области — Мегленъ, Сланицата и Вардарията. Но по типъ, говоръ и носия то е най-близко до онова въ Търновото и по ю. склонове на Бѣласица. Боимци иматъ следнитѣ антропологически черти: ръстъ срѣденъ, който клони повече къмъ високъ, чело широко и изправено, носъ правиленъ, коса черна или кестенява и мургавъ цвѣтъ на кожата. Напротивъ населението на Мегленъ и Сланицата се отличава съ срѣденъ и клонещъ къмъ нисъкъ ръстъ, лице малко и продълговато, чело наведено, носъ малъкъ и малко сплеснатъ, рѣдка брада и мустаци и възжълтеникавъ цвѣтъ на кожата. Общо взето боимци сж снажни и тѣлесно здрави хора. Тѣ се отличаватъ отъ съседитѣ си и по облѣклото си. Обикновено горното облѣкло на боимеца е отъ вълнени платове (шаяци), скроени широко. Той се облича съ калеври (шалвари), а за работа съ дзиври (беневреци), съ вълнена дулама (минтанъ), дълъгъ, широкъ и обикновено червенъ поясъ, съ който преподпасва дуламата и шалваритѣ и най-отгоре кундугунъ или купаранъ, подплатени съ кожа; подъ горнитѣ дрехи носи вълнена аба (фанела), дълга кушуля (риза) съ широки ржкави и загии (гащи) съ широки и дълги ногавйци (крачоли), когато носията на ю. западнитѣ му съседи е повече отъ памучни платове и съ потѣсна кройка.

Боимскиятъ говоръ спада къмъ западнобългарското наречие съ изхвърляне на нѣкои звукове въ началото и срѣдата на думитѣ, съ съкращение на нѣкои думи и други особености. Така, звукътъ х се изхвърля отъ всички думи, които почватъ се него: Ристо (вм. Христо), лепъ (вм. хлѣбъ), ѷбаво (вм. хубаво), ѳро (вм. хоро), ѳдамъ (вм. ходъ), и пр.; изхвърля се тъй и въ срѣдата на много думи: ѷо (ухо), сѷо (сухо), глѷо (глухо) и пр. Като типични съкратени думи въ изречения,

които при изговарянето имъ мжчно се разбиратъ, ще приведа нѣколко: „Къд беше, къд кь-ойш, к'-ям леп, к'-йом на лòйзто“ и др. Изхвърлено е личното мѣстоимение за ж. р. ѝ, вмѣсто което се употрѣбява това за м. р. *му*: „му речѐх (вм. ѝ казахъ), му бàцах ръка (вм. ѝ цѣлувахъ ржка); изгубено е и числителното за м. р. *два* което се замѣства съ *две* за всички родове: *две* жени, *две* деца, *две* човеци, *две* койня; а членътъ *ът* се изговаря *ут*: човѣкут, пътут, койнут и пр. Въ боимския говоръ е запазенъ старобългарскиятъ звукъ *дз*, който звучи въ думитѣ дзвезда, дзвер, дзиври, дзастра (сутринь), дзвонецъ много ясно; запазено е сжщо старобългарското *оба*: òбата са ўбави, òбата да дòйдат, с'òбите ръци рабòти“ и пр

Боимци притежаватъ ценни душевни качества: тѣ изобщо сж добродушни до наивность, набожни, гостоприемни, трудолюбиви и родолюбиви. Но тѣ сж и много сприхави и при обида или предизвикателство сж отмъстителни и въ много случаи отиватъ до жестокость. При обща опасность тѣ сж единодушни и действуватъ като единъ човѣкъ, не щадейки сили и срѣдства, но иначе за дребни нѣща се каратъ помежду си и опорито се преследватъ.

4. УЧЕБНО ДѢЛО.

Епохата на възраждането е заварила учебното дѣло въ Боймия въ плачевно състояние. Въ това отношение гръцката митрополия като че се е придържала о максимата: за българитѣ колкото е възможно по-голѣмо невежество. Грамотностьта по селата се е подържала отъ известно само селско семейство, което е давало на селото, „граматики“, т. е. хората, които сж знаели да четатъ и пѣятъ въ черква, гдето е имало такава, и които сж били селски писари. Това тѣхно качество — граматикъ е дало и прѣкора на семействата Граматикови, каквито въ Боймия се срѣщатъ въ много села.[1] До 60-тѣ години на миналия вѣкъ гърцитѣ сж нѣмали училище и въ Гумендже. До тогава тукъ е имало келийно училище при Иверския метохъ, въ който сж обучавали изпращанитѣ отъ Света гора калугери. Имало е и частни училища, като това на попъ Тодоръ, попъ Митре, Заринъ и др., въ които сж обучавали

[1] Въ Тушилово, Боймица, Тумба, Бозецъ, Либахово, Жубовци, Куфалово и пр.

мѣстни свещеници. Последнитѣ сж обучавали желаещи младежи въ кжщитѣ си по черковнитѣ гръцки книги. Ония, които сж искали да получатъ по-високо образование, отивали сж да следватъ въ Воденъ, Беръ или Солунъ. Като пръвъ гръцки учитель, който е билъ пратенъ въ Гумендже отъ воденската митрополия, се сочи нѣкой си Гребенара, проучителствувалъ въ града само две години — презъ 1861/62 и 1862/63 г. Следъ него билъ назначенъ даскалъ Вангелъ х. Никовъ отъ Воденъ, внукъ на владиката Никодимъ. Тукъ той учителствувалъ нѣколко десетки години. По времето на първитѣ години на учителствуването на даскалъ Вангелъ, а именно презъ 1866/67 г. въ Зографския метохъ се открило първото българско частно училище отъ духовника дѣдо Харалампий Айдариновъ, родомъ отъ Гумендже, и заради тоя му грѣхъ, по докладъ на воденския митрополитъ Никодимъ до братството въ Зографския манастиръ, той билъ извиканъ въ Св. Гора. За учебната 1867/68 г. билъ назначенъ учительтъ Ристо отъ Родопитѣ. Той се явилъ въ града съ торба на рамо и потърсилъ нѣкаква работа. Първенцитѣ Хр. Севиновъ, Димо Румалиевъ и Ристо Шалдевъ, следъ като го запитали, дали знае „да учи деца по бугарски“, условили го за български учитель, като предварително, докато стареитѣ уредятъ въпроса съ отварянето на училището, било уговорено да остане въ дюкяна на последния старей като работникъ коларь и известно време да живѣе въ самия дюкянъ, а после да отвори училището. Христо Родопски е пръвиятъ български учитель въ Гумендже, който е обучавалъ децата въ свободното здание на Зографския метохъ, гдето до тогава се е помѣщавало гръцкото училище. Това здание е било напуснато отъ гръцкия даскалъ Вангелъ първо, защото духовникътъ отъ Зографския метохъ е служилъ въ параклиса си на славянобългарски езикъ и често е разговарялъ предъ даскала и ученицитѣ за българско четмо и писмо и, второ, защото гъркоманитѣ предпочели да заематъ за училище две църковни сгради въ центъра на града, които били въ непосрѣдно съседство съ двора на черквата имъ, та чрезъ това да се разшири черковниятъ дворъ. Учительтъ Христо, за който се казва, че билъ пратенъ отъ Зографския мънастиръ, не е можалъ да проучителствува цѣлата година: къмъ края на учебната година по настояването на гръцкия владика билъ изгоненъ отъ мѣстния мюдуринъ. Следъ него до 1872/73 г. сж учителствували

учительтъ Иванъ, Йорданъ Каракашевъ съ сестра си и Алексо отъ Велесъ, Григоръ Колчаковъ отъ Гайтаниково. Презъ това време въ училището се получавало сп. „Читалище“.[1] За Гумендженското българско училище е настжпила нова ера съ назначаването на учитель Никола Мановъ. Той е родомъ отъ гр. Пиротъ (1848 г.). Първоначалното си образование е получилъ въ родния си градъ, а после е следвалъ въ софийското и пловдивското класни училища при учителитѣ Хр. Павловъ, Благоевъ и Губиделниковъ. Следъ завършването на класното училище въ Пловдивъ презъ 1873 г. Н. Мановъ се обърналъ къмъ книжара Д. В. Манчовъ да му намѣри нѣгде учителско мѣсто. „Презъ това време книжаритѣ и книгоиздателитѣ, както се изразява г. Н. Мановъ, извършваха работата по учебното дѣло, както сега министрътъ на народното просвѣщение; тѣ знаеха, где има български училища, въ кои училища има вакантни мѣста и за какви, именно учители и изпращаха кандидатитѣ съ препоржчителни писма до мѣстнитѣ стареи, които приемаха тѣзи писма като назначителни. Прекозаинтересованитѣ само се спогаждаха за заплатата и храната.“ Д. В. Манчевъ е изпратилъ Н. Мановъ съ препоржчително писмо до своитѣ хора въ Солунъ, гдето е ималъ клонъ книжарница,[2] за да бжде назначенъ въ мѣстното българско училище. Но поради карантина въ Деде-Агачъ и Цариградъ Н. Мановъ закъснѣлъ съ пристигането си въ Солунъ, та вакантното учителско мѣсто било заето отъ Хр. Захариевъ отъ Т. Пазарджикъ. Хората отъ книжарницата му препоржчили Гумендже, отъ гдето пристигнали стареитѣ Хр. Севиновъ и Димо Румалиевъ. Съ последнитѣ той се спазарилъ да имъ учителствува за 3,500 гр. годишна заплата и заедно съ тѣхъ заминалъ за Гумендже. Тукъ той учителствувалъ две години — презъ 1873/74 и 1874/75 г., а после заминалъ за Самоковъ, гдето го заварила освободителната война, следъ която той е билъ дълги години сждия и адвокатъ въ София. Като учитель въ Гумендже Н. Мановъ е допринесълъ твърде много за добрата уредба на училището; по негово настояване било поправено и нагодено старото училищно помѣщение, а до това време обучението е

[1] Читалище, г. III, 1872 г. стр. 587.

[2] Книжарницата била закрита отъ турското правителство презъ 1876 г. (в. Зорница бр. 25, отъ 18.VI. 1876 г.)

ставало въ „долното“ училище — фабриката; той е въвелъ „звучната метода“ въ обучението, а съ добритѣ си обноски къмъ децата и гражданитѣ привлѣкълъ е въ българското училище повече отъ 100 ученика, та гръцкиятъ даскалъ Вангелъ останалъ само съ нѣколко момчета. Освенъ това той е обучавалъ и възрастни хора, които били свършили гръцки класни училища, учителствували въ селата като гръцки учители, после станали български. Най-после при напускането на Гумендже той успѣлъ да убеди нѣколцина граждани да изпратятъ децата си за по-голѣма наука въ Пловдивския пансионъ. И наистина той взелъ съ себе си Гъно Миндовъ, Димо Севиновъ и Тано Тошковъ, които първоначално завелъ въ Пиротъ, а после ги настанилъ самъ въ Пловдивския пансионъ. На следната година за Пловдивъ заминали Гоно Бинчевъ, Ив. Миндовъ, Ив. Калдиевъ, а Димитъръ Шалдевъ — въ Одринския католически пансионъ. Съ една дума Н. Мановъ създаде интересъ у гражданитѣ да пращатъ децата си на учение въ голѣмитѣ български просвѣтителни центрове. Отъ изпратенитѣ момчета Гоно Миндовъ, Ив. Калдиевъ, Тано Тошктвъ и Ив. Миндовъ завършиха вище образование: първиятъ въ Русия, втория въ София, а последнитѣ двама се поминаха като студенти, заболѣли отъ туберкулоза въ Загребския университетъ; отъ другитѣ момчета Дим. Шалдевъ завърши Солунската гимназия, Гоно Бинчевъ и Димо Севиновъ завършиха само пети класъ на Пловдивската гимназия, а Гоно Севиновъ, който заминалъ следъ освобождението на България, се поминалъ като ученикъ въ Габрово. По тоя нещастенъ случай Хр. Севиновъ е заминалъ за Габрово и после разгледалъ София и Пловдивъ, та разказвалъ на народа за свободата на България.

За уч. 1875/76 г. билъ назначенъ за учитель Вениаминъ Мачуковски, човѣкъ образованъ и владѣещъ нѣколко езика — френски, турски, латински и руски. Като униятски възпитаникъ, той обходилъ Италия и Франция, а после и Русия, а като учитель въ Гумендже той работилъ върху българомакедонска граматика, преписъ отъ коятоималъ учительтъ Гоно Пейковъ. Той е билъ слабо общителенъ човѣкъ, а при това е мразѣлъ поповетѣ. По донесение на гръцкия владика Вениаминъ следъ свършването на учебната година напусналъ Гумендже и заминалъ за Цариградъ, гдето почналъ да се занимава съ журналистика — издавалъ вестникъ.

Неговъ замѣстникъ билъ Хр. Бучковъ, родомъ отъ Кукушъ. Той е учителствувалъ две години — презъ 1876/76 1877/78 г., въвелъ е обучаването на френски и турски езикъ въ училището, а неговъ помощникъ билъ Гоно Пейковъ, който е ржководилъ I и II отдѣление. Хр. Бучковъ е билъ деятеленъ, буенъ и решителенъ, не се спогаждалъ съ спокойния и умния старей Хр. Севиновъ, та, следъ като се скарали, билъ принуденъ да напусне Гумендже.

Презъ първата половина на 70-тѣ години на миналия вѣкъ се отворили български училища въ следнитѣ боимски села: въ Тумба и Горгопикъ презъ 1874/75 г., въ Герокорци — 1875/76 г., въ Рамелъ, Литовой, Кониково, Петрово, Оризарци, Бубаково — 1876/77 г. Интересътъ къмъ откриване на родни, български училища срѣдъ населението въ Боймия е билъ голѣмъ, обаче настжпилитѣ неблагоприятни политически събития, — срѣдногорското въстание, руско-турската освободителна война, въстанията въ Кресна и Малешевията и сръбско-българската война, били използувани отъ гръцката пропаганда, която попрѣчила на това, а гръцкиятъ владика успѣлъ даже да закрие всички отворени въ селата български училища. Непрекжснато останало да действува само българското училище въ с. Тумба, въ което първъ български учитель билъ Петъръ п. Георгиевъ отъ с. Стояково, а после Гоно Пейковъ, Хр. Деношевъ и др. Непрекжснато работило и българското училище въ Гумендже, въ което за 1878/79 г. билъ назначенъ Хр. Урумовъ. Той е първиятъ български учитель, назначенъ отъ екзархията, и е учителствувалъ заедно съ общинския учитель Гоно Пейковъ три години — до 1880/81 г. Презъ последната година, за да бжде махнатъ отъ Гумендже, гръцкиятъ владика Александросъ чрезъ свои орждия успѣлъ да подхвърли между книжата му една картина, която представлявала разпокжсаната С. Стефанска България, та следъ направения му обиксъ билъ изпратенъ на заточение. Следъ него за главни учители били назначени единъ следъ другъ Хр. Бандуловъ (презъ 1881/82 и 1882/83) и Нано Пандовъ отъ Кукушъ (презъ 1883/84 и 1884/5 г.). Последниятъ събиралъ фолклорни материали въ града и селата и обнародвалъ сведения за Гумендже, Горгопикъ и Пела, които е пращалъ на К. Шапкаревъ. При него епитропитѣ отъ черквата се оформяватъ като църковна община, която се сдобила и съ печатъ.

Следъ Нано Пандовъ Гумендженското училище се обръща въ класно училище, въ което идватъ на учение момчета отъ селата. При главния учитель Ив. п. Ставревъ, който учителствува две години (презъ 1885/86 и 1886/87 г.), се откри първи класъ, а презъ 1888/89 г. при учителствуването на глав. учитель Дим. Шалдевъ се откри и втори класъ. Ив. п. Ставревъ уреди доста училището и го постави въ хармония съ черквата. Той въведе черковното пѣние като учебенъ предметъ, задължи ученицитѣ да правятъ спѣвки два три пжти презъ седмицата подъ ржководството на учителя Гоно Пейковъ, да отиватъ редовно въ черква и подъ редъ да четатъ апостола; по-гласовититѣ и по-напредналитѣ пъкъ ученици на две групи по 7—8 души помагаха въ пѣнието на двамата пѣвци — дѣсния и лѣвия. Благодарение на това черквата почна да се пълни още повече съ богомолци и да привлича такива отъ гръцката. Презъ 1890/91 — 1893/94 г. глав. учитель на класното училище бѣше Григоръ п. Димитровъ, който продължи училищния редъ, създаденъ отъ Ив. п. Ставревъ. Той напусна учителството, понеже прие духовенъ санъ, а после бѣ назначенъ за архиерейски намѣстникъ въ Енидже Вардаръ.

Назначениятъ за уч.1894/95 г. гл. учитель Лазарь Димитровъ, филологъ, разширилъ дейностьта на учителитѣ извънъ училищнитѣ сгради, той открилъ вечерни курсова за обучение на неграмотнитѣ, отворилъ е и недѣлно училище за повдигане умствения уровень на хората отъ по-старитѣ генерации, които наистина имаха нужда отъ едно просветено и живо ржководство. Поставената широка задача обаче той можа да приложи само една година. Поради нападението на гр. Мелникъ отъ въстаническитѣ чети на Борисъ Сарафовъ той е билъ наклеветенъ отъ гръцкия владика Александросъ като бунтовникъ и е билъ принуденъ преждевремено да напусне Гумендже. Отъ 1895/96 оо 1902/903 год. единъ следъ други били главни учители Левъ п. Василевъ една година, Алекс. Чакъровъ и Дим. Шалдевъ — по две години и К. Мавродиевъ — три години. При учителствуването на Ал. Чакъровъ се основава кржжокъ на В.М.Р.О. и той и колегитѣ му взиматъ живо участие въ организирането на гражданството. Презъ 1900/901 г. се открилъ III кл. и Гумендженското класно училище се превърнало на пълна прогимназия. За уч. 1904/905 г. гл. учитель билъ Ал. Маджаровъ, който поради обѣсването на гръцкия

инструкторъ Яне Пецула напусналъ града. Поради сжщата причина се премѣстили въ други училища и всичкитѣ други негови колеги, следъ като били освободени отъ затвора въ Солунъ, като невинни.

Отъ 1905/906 до 1912/913 г. главни учители единъ следъ други по 4 години били К. п. Ташевъ и х. Лазо п. Серафимовъ. Презъ 1906 г. на Лазаровдень училищата били затворени поради устроена отъ гърцитѣ афера. Последната се състояла въ следното. За да си отмъстятъ за обѣсването на Яне Пецула, гърцитѣ поставили бомби на тавана на класното бълг. училище-фабриката, които били старателно опаковани въ една кошница. Въ кошницата било оставено и писмо, въ което се казвало, че бомбитѣ трѣбвало да бждатъ хвърлени по три въ помѣщението на кавалерийския взводъ при Зографския метохъ, въ мюдурлука, въ гръцкото училище и гръцката черква. Предизвестено за това, правителството направило обискъ, при който полицейскиятъ приставъ въ присжтствието на българскитѣ учители се отправилъ направо къмъ мѣстото, гдето била поставена кошницата и, при подзимането ѝ, весело извикалъ: „Кърмъзи ямурта, кърмъзи ямурта!“ — „червени яйца, червени яйца.“ Всички учители били заловени и изпратени въ Енидже Вардаръ, а отъ тамъ въ Солунъ. Ученето въ дветѣ училища до края на учебната година се водило само отъ две учителки, които не били арестувани. Отъ писмото после се доказало, че всичко това е скроено отъ гърцитѣ, тъй като авторитѣ на писмото, гърци, сж написали съ много грѣшки несвойственитѣ тѣмъ български звукове *з, ж, ч, ш, щ, ж*.

Учебното дѣло презъ последното десетолѣтие въ Гумендже доста много се е разширило: учителскиятъ персоналъ въ дветѣ основни училища и прогимназията бѣ достигналъ до 9 души, а ученицитѣ — кржгло до 400. Училищнитѣ помѣщения се оказали недостатъчни, та училищното настоятелство бѣ помислило за направа на нова училищно помѣщение и бѣ образуванъ фондъ „Училищна сграда“. Обаче поради честитѣ афери фондътъ, който въ първитѣ години бѣ достигналъ до 180 лири, вмѣсто да се увеличи, се намалявалъ и достигналъ до 25 лири. Презъ 1909 г. архиерейскиятъ намѣстникъ свещ. Ник. Поповъ повдигналъ въпроса за усилване на фонда и започване строежъ на нова училищна сграда. Противопоставилъ се на

това председателтъ на училищното настоятелство х. Тано Зариновъ, изтъквайки липсата на пари. Сѫщото нѣщо той изтъкна и предъ покойния Никола Милевъ, който бѣ дошелъ да разгледа града. Презъ м. октомврий 1910 г. за архиерейски намѣстникъ-председатель въ Гумендже бѣ назначенъ свещ. Георги Дачевъ отъ Щипъ. Младъ и буенъ, той започналъ да действува по тоя въпросъ подъ влиянието на свойствения на възрастьта му идеализъмъ, отколкото на хладния разсѫдъкъ и сухитѣ смѣтки. Въ редъ заседания съ училищното настоятелство той повдигалъ въпроса за изграждане на нова училищна сграда, но винаги срѣщалъ упоритата съпротива на х. Тано Зариновъ. Най-после презъ м. мартъ 1911 г. въпросътъ билъ сложенъ предъ общоградско събрание, което се състояло следъ божествената литургия. Народътъ, въпрѣки съпротивлението на х. Тано, единодушно решилъ да се развали долното, класното училище—фабриката и тукъ да се издигне нова масивна сграда, като всѣки се надпреварвалъ да даде кой каквото има и може: греди, мертеци, дъски, тухли, варь, гвоздеи, керамиди, лозе, бахча, а Хр. Ив. Стаменитовъ обещалъ да заплати надницитѣ на зидаритѣ-майстори отъ почването на сградата до покриването и измазването ѝ. Избрана била строителна комисия, за председатель на която билъ посоченъ Хр. Стаменитовъ. Въ сѫщото време за насърдчение свещ. Г. Дачовъ и гл. учитель х. Лазаръ п. Серафимовъ внесли по 5 лири турски. Председателтъ и гл. учитель си заминали въ кѫщи, а народътъ отъ събранието се отправилъ за старото училище, гдето за нѣколко само часа съборилъ цѣлата двоетажна стара сграда и покрива на пространния ѝ тремъ, като керамидитѣ, дървения материялъ и камънитѣ били натрупани на отдѣлни мѣста. Когато следъ следобѣдната почивка председателтъ билъ предизвестенъ за направеното и отишелъ да види, то предъ работящия народъ той изказалъ удивлението си и казалъ: „Когато народътъ иска, всичко може да направи“. Сѫщиятъ день заминалъ и х. Тано и саркастически подметналъ: „Лесно е да се разваля, но мѫчно е да се прави“. И еднитѣ и другитѣ думи, казани по адресъ на народа, станали достояние между всички въ града и повдигнали още повече настроението му. На другия още день десетки коне пренасяли камъни отъ близката мѣстность „Грамади“; друга група подпомагала тухларитѣ да приготвятъ по-скоро и повече тухли и

керамиди, а по-късно други групи пренасяли дървенъ материалъ — греди и мертеци отъ явори и кестени отъ Паякъ пл. и близкитѣ яворови кории. Вънъ отъ одобряването на плана, който по-рано билъ приготвенъ, трѣбвало е да се получи разрешително за строежъ, за каквото не били направени никакви постжпки предъ съответнитѣ административни власти. За тази цель на мюдурина Ахмедъ ефенди, познатъ на архиерейския намѣстникъ, билъ устроена богата гостба, та той тогава обещалъ, че нѣма да прави въпросъ за това, въпрѣки липсата на официално разрешение: „Азъ съмъ разрешителното, казалъ той на събралитѣ се първенци. Стройте и не се бойте. За всичко азъ ще отговарямъ. Измажете само отъ вънъ горното училище". Скоро билъ положенъ основниятъ камъкъ, и когато строежътъ стигналъ първия етажъ, намѣстникътъ съобщилъ писмено въ екзархията за всичко сторено досега. Отъ тамъ му отговорили, че това е „необмислена и луда работа, която се преследва отъ законитѣ на страната", поради което екзархията му предписва да спре строежа на училището. Въ края на втория месецъ той пакъ съобщилъ въ екзархията, че новото училищно помѣщение е вече покрито и му се отговорило както първия пжть. Къмъ началото на м. май с. г. сградата била напълно готова и на 11 май следъ божествената литургия свещенницитѣ, облѣчени въ църковнитѣ си одежди и народътъ се отправили въ новото училище, което тържествено осветили, за което екзархията пакъ била уведомена. Пренесени били чиноветѣ и училищнитѣ помагала, които презъ времето на строежа на новото училище се намирали въ кжщата на дѣдо Ристо Дѣлевъ, който по-рано билъ отпусналъ да служи презъ това време за училище, и почнали учебнитѣ занятия. Гъркоманитѣ късно се досетили да протестиратъ за строежа на новото училище. Първоначално тѣ сж изразили своя протестъ предъ каймакамина въ Ениджe Вардаръ, който изпритилъ комисия да проучи основанията на гъркоманитѣ. Комисията направила огледъ на старото училище и докладвала, че ново училище не е строено, а е ремонтирано старото. Гъркоманитѣ после се оплакали и предъ валията въ Солунъ, който изпратилъ нова комисия. Последната била заведена по околната улица пакъ при старото училище и следъ даденото угощение направила сжщия докладъ та оплакването на гъркоманитѣ и предъ последната инстанция останало безъ по-

следствие. Сжщото училищно помѣщение следъ настаняването на гръцкото управление въ Гумендже било окупирано отъ гръцкитѣ власти и обърнато въ околийско управление.

Следъ сръбско-българската война, както е известно, отношенията между България и Турция се подобриха и за българитѣ въ Боймия настжпи по-благоприятно време, презъ което населението масово почнало да минава подъ ведомството на екзархията и да си отваря наново свои училища. Такива били открити презъ 80-тѣ и 90-тѣ години на миналия вѣкъ въ всички български села, освенъ въ най-малкитѣ чифлигарски села като Тагормишево, Древено, Романово и др. Следната таблица ни показва годинитѣ, презъ които били открити български училища въ селата, и броя на учащитѣ се презъ учебната 1911/912 година.

№ по редъ	Име на селището	Жители	Кога е открито училището	Забавачница		I отд.		II отд.		III отд.		IV отд.		Всичко			Учителски персоналъ
				м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	всич	
1	Гумендже . .	4,946	1866	61	54	47	34	34	16	29	9	2	4	191	117	308	9
2	Крива . . .	962	1907	25	23	32	21	22	8	24	4	1	—	104	56	160	2
3	Баровица . .	848	1897	10	7	38	40	30	10	19	6	5	—	102	63	165	2
4	Изворъ . . .	159	1892	14	4	2	—	2	—	—	—	—	—	18	4	22	1
5	Боймица . .	978	1892	25	21	8	22	7	5	6	3	10	—	56	51	107	2
6	Горгопикъ. .	640	1875	20	17	14	17	2	4	5	3	8	—	49	41	90	1
7	Тушилово . .	351	1897	11	3	11	11	8	4	5	1	—	—	35	19	54	1
8	Тумба . . .	522	1874	20	8	15	—	4	1	5	—	2	—	47	9	56	1
9	Вългаци . .	135	1898	2	4	4	1	5	—	5	—	—	—	16	5	21	1
10	Дебово . .	170	1889	4	9	2	2	—	—	1	—	—	—	7	11	18	1
11	Оризарци . .	452	1888	10	—	3	—	3	—	7	—	4	—	27	—	27	1
12	Бубакево . .	314	1892	10	8	10	6	5	2	7	—	1	—	33	16	49	1
13	Петрово . .	689	1888	7	6	11	9	—	—	4	1	4	—	26	16	42	1
14	Кониково . .	129	1884	5	4	3	1	4	—	—	—	—	—	12	5	17	1
15	Кошиново .	121	1898	6	3	4	3	1	2	1	—	1	—	13	8	21	1
16	Либахово . .	128	1899	1	5	—	1	2	1	3	2	5	—	11	9	20	1
17	Гиракарци. .	257	1876	4	1	15	7	1	2	2	—	3	—	25	10	35	1
18	Петгъсъ . .	323	1903	9	8	19	9	—	2	—	—	—	—	28	19	47	1
19	Рамна . . .	175	1907	8	10	8	16	4	—	—	—	—	—	20	26	46	1
20	Литовой . .	197	1889	5	4	6	5	4	1	—	—	—	—	15	10	25	1
21	Грубевци . .	300	1887	21	9	9	2	5	—	3	—	4	—	42	11	53	1
22	Рамель . . .	175	1889	20	10	6	4	6	—	3	—	—	—	35	14	49	1
23	Ливадица . .	191	1903	4	2	5	—	7	—	5	—	—	—	21	2	23	1
24	Гумендженско III кл. училище	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36	8	44	—
	11·3%	13,262	—	302	220	272	211	156	58	135	29	68	4	969	530	1,499	34

Като съпоставимъ броятъ на ученицитѣ съ броя на жителитѣ отъ селата, въ които сме имали български училища, безразлично на това, че въ нѣкои отъ тѣхъ е имало и гръцки училища, излиза, че на 100 души жители се падатъ 11·3 ученика, процентъ, който ни показва, какво интересътъ на това население къмъ просвѣтата е повече отъ задоволителенъ.

Училищата и учителскиятъ персоналъ се издържатъ отъ общинитѣ, като само тѣзи, въ селата на които имаше гръцки училища, се субсидираха отъ екзархията. Приходитѣ за издръжката на училищата се получаваха отъ черковния пангаръ и отъ подаряванитѣ на черквата предмети и имоти. Въ Гумендже българската черква имаше много недвижими имоти: лозя, черничеви градини, ливади, ханища, магазини и къщи, подарявани отъ благочестиви българи. Освенъ това за усилване училищната каса мнозина граждани опредѣляха еженедѣлна парична вноска, не по-малка отъ 1 грошъ, която се събираше отъ специаленъ училищенъ слуга, който обхождаше съ подпечатена тенекиена кутия всѣка сжбота всички лица по списъкъ.

Презъ епохата на възраждането и до последно време най-голѣми заслуги въ полето на учебното дѣло въ Боймия иматъ скромнитѣ учители Георги Пейковъ и Захарий Гьоревъ.

Георги Пейковъ или, както е известенъ срѣдъ помладото поколение въ Боймия, „учительтъ Гоно“ е роденъ на 14. IX. 1848 г. въ гр. Гумендже. Майка му се казвала Карамфила Граматикова отъ с. Тушилово, а баща му — Пейко Поповъ, родомъ отъ Гумендже. Първоначалното си образование той е получилъ въ родния си градъ при гръцкитѣ даскали Гребенара и Вангелъ х. Никовъ отъ Воденъ, преди които такива сж му били частнитѣ учители свещеницитѣ Заринъ и Тодоръ. Следъ това той заминалъ въ гр. Беръ, гдето завършилъ мѣстното класно училище. Преди това той е билъ запознатъ и съ славянското четмо, което му е било преподавано отъ зографския духовникъ Харалампий Айдориновъ. Следъ като се завърналъ отъ Беръ, той билъ назначенъ за учитель въ с. Тушилово, гдето е учителствувалъ като гръцки учитель две години — презъ 1867/68 и 1868/69 г. За следната учебна година той билъ условенъ за учитель въ с. Горгопикъ, гдето е учителствувалъ 6 години — до 1874/75 г. Презъ последната година той почналъ да обучава децата на славянобългорско

четмо. „Тукъ въ Горгопикъ, казваше ми той, Сали бей Стамболиу ми донесе български вестникъ, какъвто за първъ пѫть прочетохъ и се решихъ да обучавамъ децата по български. Дѣдо Кольо обаче не се съгласи, та бѣхъ принуденъ да напусна селото. За следната 1875/76 г. заминахъ за с. Тумба, въ което имаше българско училище и се условихъ за учитель по препоржка на гумендженския учитель Вениаминъ.“ Тамъ е учителствувалъ до 1879/80 г.—6 години. Отъ 1880/81 до 1882/88 г. той е втори учитель въ гумендженското българско училище, въ което е ржководилъ I и II отдѣление. Презъ 1888/89 г. той е билъ пакъ учитель въ Тумба, а следнитѣ две години се върналъ въ Гумендже, следъ които той е учитель по селата въ Боймия: по 2 години въ селата Горокорци и Тушилово. Презъ време на Илинденското въстание той е билъ арестуванъ и затворенъ въ Солунъ, безъ да има нѣкаква вина. Солунскиятъ сждъ го оправдалъ, но правителството му запретило да учителствува. Въпрѣки това за учебната 1905/906 г. той се условилъ за учитель въ с. Бубаково, но следъ тримесечно учителствуване отново билъ задържанъ отъ мюдурина въ Гумендже и поставенъ подъ полицейски надзоръ, като „опасенъ човѣкъ за държавата“. Следъ хуриета правата му били възвърнати и последователно е учителствувалъ въ селата Тушилово — 3 години и въ Петгъсъ — 2 години. Тукъ го е заварила балканската война, презъ която селото било окупирано отъ гръцки войски. На 16. VI. 1913 г. той е билъ заловенъ и заедно съ 188 българи първенци отъ Гумендже изпратенъ на заточение въ о. Трикери, отъ гдето е билъ освободенъ на 14. XI. 1913 г. Следъ пристигането въ родния си градъ мѣстнитѣ гръцки власти му забранили да живѣе тукъ, като му заявили да се маха въ България, за която цѣли 50 години е работилъ. Заминалъ е въ Тракия, гдето е учителствувалъ отъ 1913/14 до 1919/920 г.. до окупацията на тая българска земя отъ гръцкитѣ войски. Следъ това той заминалъ за с. Ботево, Царибродско, отъ гдето пъкъ го изпждили сърбитѣ при окупацията на западната покрайнина, та завършилъ последната учебна година въ с. Сеславци, Софийско, следъ която се пенсиониралъ. Така завърши своята $55\,^{1}/_{2}$ годишна учителска дейность тоя скроменъ работникъ въ полето на българското народно училище. Като човѣкъ той бѣше скроменъ и непретенциозенъ, а като учитель — всецѣло предаденъ на учебното дѣло. Той е подобенъ на героя на

Гоголевия Акакий Акакиевичъ въ „Шинелъ“,— нищо друго не го интересуваше освенъ училището и ученицитѣ. Той бѣше посветенъ въ революционнитѣ работи, но революционнитѣ подвизи бѣха чужди за него, защото не подхождаха на темперамента му, на разбиранията му като педагогъ, а турското правителство го преследваше като опасенъ човѣкъ на държавата и като голѣмъ комита. Неговата заслуга къмъ българската идея и българското племе се заключава въ това, че въ продължение на 55 години той ревностно работи за успѣха на българското учебно дѣло, слушайки само своето началство и строго действувайки по училищнитѣ закони и наредби.

Захарий Гьоревъ е роденъ на 8. IV. 1871 г. въ гр. Куманово. Баща му се е казвалъ Гьоре Ивановъ Стамболиевъ, а майка му — Мара Гьорева. Малъкъ още, той останалъ сиракъ: баща му се поминалъ презъ 1876 г., а майка му на следната година. Следъ като завършилъ първо отдѣление, редъ години слугувалъ ту като млѣкарь, ту като тенекеджия, докато чичо му Василъ го извикалъ при себе въ Цариградъ. Тукъ той съ помощьта на частенъ учитель завършилъ IV отдѣление и презъ 1884 г. екзархията му отпустнала стипендия да следва въ скопското 4-класно училище, следъ завършването на което продължилъ образованието си въ солунското педагогическо училище. За уч. 1891/92 г. той е билъ назначенъ учитель въ с. Грубевци, отъ когато силно се привързва къмъ Боймия, която му станала второ отечество. Като учитель той е билъ деятеленъ и между възрастнитѣ, които е обучавалъ на четмо и писмо. Освенъ това той е посещавалъ близкитѣ села и говорилъ на селянитѣ да си отворятъ и тѣ училище, защото гръцкиятъ владика не желае да се просвѣщаватъ децата имъ. Поради това гръцкиятъ владика Александрасъ го наклеветилъ предъ турското правителство като неблагонадеженъ човѣкъ та билъ откаранъ въ Енидже-Вардаръ. Но следъ разпита му, отъ който се видѣло, че не е провиненъ въ нищо, каймакаминътъ, доволенъ отъ отговоритѣ му на турски езикъ, го освободилъ. Въ Грубевци той е учителствувалъ непрекъснато 10 години, и тукъ се оженилъ за едно мѣстно момиче. Интересувалъ се е за живота на населението и събиралъ фолклоренъ материалъ, който е изпращалъ въ цариградския в. „Новини“ да се печати[1]. Той е билъ и деятеленъ членъ въ ВМРО,

[1] в. Новини бр. 21, 23, 71 и 73.

въ която е билъ посветенъ презъ 1898 г. Редъ години той билъ районенъ ржководитель, а въ надвечерието на Илинденското въстание станалъ нелегаленъ. Тогава той получилъ назначение съ 15 момчета да скжса телеграфнитѣ жици и да събори телеграфнитѣ стълбове между Енидже-Вардаръ и р. Вардаръ. Възложената му задача той е изпълнилъ, като скжсалъ телеграфнитѣ жици на едно разстояние отъ 15 км., а следъ това съ момчетата се прибралъ при Апостолъ Петковъ, четата на когото се е намирала на Паякъ пл. между Петгъсъ и Корнишоръ. Като нелегаленъ той е взелъ участие въ нѣколко сражения, а именно на 10. X. 1903 г. при в. Гандачъ, на 21. XI. 1903 г. при с. Радомиръ, на Великдень 1904 г. при с. Корнишоръ и на 2. V. 1904 г. при с. Мандолево, гдето сражението е траяло цѣлъ день. Презъ м. VIII. 1904 г. съ нѣколко момчета той е заминалъ за България, гдето е останалъ до 1908 г. Следъ обявяването на хуриета обаче се върналъ обратно въ Македония и получилъ назначение въ с. Крива. Тукъ при обезоржжителната акция (1910 г.) билъ подозренъ като членъ въ възобновената ВМРО и, за да избѣгне участьта на колегата си Дим. Лѣшниковъ, когото турцитѣ обѣсиха въ Енидже-Вардаръ, се прибралъ въ Солунъ и отъ тукъ съ чуждъ паспортъ, като евреинъ, заминалъ за България, гдето непрекжснато е учителствувалъ до 1. XI. 1927 г., когато се пенсиониралъ. За дългогодишната му учителска дейность той е награденъ съ орденъ за гражданска заслуга V степень. Въпрѣки напредналата си възрасть и голѣми страдания той е още жизнерадостенъ, радва се на израстнали и настанени вече три свои рожби и очаква всѣки день да види свободата на родината си — Македония.

ЕВРЕЙСТВОТО ВЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ Д-ръ Саулъ Мезанъ.

I

Римско-гръцка епоха.

Повечето историци приематъ, че евреитѣ сж придружавали навсѣкжде странствуващитѣ по моретата финикийци, свои братя по произходъ и езикъ, отъ които само вѣрата ги е дѣлила. Наедно съ тѣхъ тѣ сж стигнали въ най-древни времена до Херсонъ отъ една страна и до Мароко и Испания отъ друга. Месемврия, едно отъ най-старитѣ селища въ България, сжществуваще вече въ 513 год. пр. Христа, може би дължи своето основание на предприемчивитѣ тирци и сидонци. Ако това предположение би се оказало вѣрно, то тамъ трѣбва да се търси най-старата еврейска колония въ България. Розанесъ предполага, че персийски и мидийски евреи сж придружавали Дариевитѣ войски презъ време на персийскитѣ походи противъ скититѣ (513 год. преди Р. Хр.). Това предположение е невѣроятно, като се вземе предвидъ, че персийската флота се е състояла почти изключително отъ финикийци, и може да се допусне въ този случай, че не само мидийски и персийски, а може би и палестински евреи сж участвували въ тия походи. Въ такъвъ случай евреи сж могли да преминатъ презъ Македония по време на II-та персийска война въ 480—479 пр. Хр. Много вѣкове преди Христа култътъ на семитическото божество Елъ, подъ имената Геосъ Хипсистъ или Теосъ Мегасъ, е билъ доста разпространенъ на Балканския п-овъ, а знае се съ положителность, че храмоветѣ на Теосъ Мегасъ сж били въ повечето случаи прикрити синагоги или най-малко полу-еврейски храмове. Еврейскиятъ царь Иродъ Агрипа (10 г. пр. Хр. — 40 г. сл. Хр.) въ едно свое писмо до императора Калигула споменава за сжществуването на още тогава твърде стари еврейски поселения въ Македония, а александрийскиятъ фи-

лософъ Филонъ Евреинътъ (10 г. пр. Хр. — 60 г. сл. Хр.) потвърждава тия данни. При появата на християнството сѫсѫществували синагоги между друго въ Тесалоники, Филипи и Берое (в. Дѣяния на Апостолитѣ), а сѫботната почивка и еврейскитѣ празници се спазвали отъ множество елини и елино-македонци.

На 168 г. пр. Р. Хр., презъ време на войнитѣ на последния македонски царь Персей (178—168 г.) срещу римлянитѣ, последнитѣ заиматъ Тесалоники и Берое; последниятъ градъ е билъ тогава най-богатото селище между Хилиакмонъ и Аксиосъ, населенъ отъ гърци, римляни, траки и евреи.

Презъ 54 г. сл. Хр. пристига въ Солунъ Саулъ отъ Тарсъ, нареченъ впоследствие св. Павелъ, придруженъ отъ Силасъ, Тимотеосъ, а възможно и отъ Лука. Саулъ и Силасъ отсѣдатъ въ Язоновия домъ, срещу синагогата на евр. община. Три сѫботи подредъ е проповѣдвалъ апостолъ Павелъ въ синагогата предъ присѫтствуващитѣ тамъ богомолци, евреи и поеврейчени елини. Четвърть отъ еврейското население е обитавало тогава северо-изт. часть на града, недалече отъ голѣмия търговски пазаръ, близу до улица Касандра (или Via Egnatia) водеща презъ Валона въ Римъ, Хиподрома и Акропола. Въ черквата Св. Георги още се пази амвонътъ, отъ който билъ проповѣдвалъ ап. Павелъ и расказвалъ за рождението, живота, дѣлата и смъртьта Исусови. Тогава именно сѫ и станали инциденти между евреитѣ отъ една страна и Язонъ отъ друга, вследствие на което ап. Павелъ и другаритѣ му побѣгнали къмъ Берое. Но пратеници отъ страна на солунскитѣ евреи ги настигатъ въ този градъ и ги принуждаватъ да се оттеглятъ отвѫдъ морето. Когато по-късно, презъ 57—58 г. ап. Павелъ се връща въ Солунъ, той не срѣща вече такъво съпротивление, и християнското учение се разпространява сравнително лесно на почвата, подготвена вече отъ вѣкове, благодарение на синагогитѣ и храмоветѣ на Теосъ и Хипсистъ — Апостолъ Павелъ посещава този пѫть и гр. Филипи, римска колония въ източна Македония. Тамъ въ единъ сѫботенъ день той излиза вънъ отъ града, край една рѣка, гдето е предполагалъ да се извършва богослужение, безъ съмнение еврейско, и наистина намира насъбрали се жени, предъ които проповѣдва своето учение. Впоследствие той бива нападнатъ и затварянъ за пропагандиране „еврейски обичаи“ (Деяния Апо-

столови XVI, 13). Филипийскитѣ евреи трѣбва да не сж били многобройни, тъй като ап. Павелъ, който споменава синагогитѣ въ други македонски градове, не говори за такива въ Филипи. По-късно сжщиятъ, въ посланието си до филипийцитѣ, предупреждава последователитѣ на християнството да не се вслушатъ въ агитациитѣ на „привърженицитѣ на обрѣзването" [Посл. до Филип. III 2, 3], което показва ясно, че македонскитѣ евреи сж продължавали да реагиратъ срещу разпространението на християнството.

Еврейското население въ Македония наскоро се увеличава вследствие на притока отъ бѣжанци, идещъ отъ Палестина, следъ окончателното покоряване на тази страна отъ римлянитѣ (70 г. сл. Хр.). Наедно съ бѣжанцитѣ сж пристигали сжщо многобройни, превърнати въ роби военно-плѣнници и мирни жители, които се продавали публично по стъгдитѣ на голѣмитѣ римски центрове и въ повечето случаи били откупувани и освобождавани отъ своитѣ сънародници. Тъй като голѣма часть отъ римскитѣ легиони, участвували въ юдейската война, сж идѣли отъ Мизия и Македония, и впоследствие сж се завърнали пакъ въ своитѣ постоянни квартири, предполага се, че тѣ сж довели съ себе си значително число роби, което е допринесло да се увеличи еврейското население въ Полуострова.

Презъ време на римския езически режимъ евреитѣ въ Македония, както и въ останалитѣ части на империята (освенъ въ Иерусалимъ) свободно сж изповѣдвали своята вѣра, а впоследствие сж били признати за пълноправни римски граждани. Тази свобода на изповѣданията е траяла до обявяването на християнството за държавна вѣра (325). Вече въ 339 г. смѣсенитѣ бракове между евреи и християни сж били забранени подъ страхъ на смъртно наказание. Презъ годината 379 сж избухнали повсемѣстни вълнения срещу евреитѣ въ тракоилирийскитѣ провинции, за което сжществува едиктътъ на императоръ Теодосий I до управителитѣ на тѣзи области, съ който имъ съобщава, че е осведоменъ, какво евреитѣ сж преследвани и синагогитѣ имъ разрушавани та нарежда да се възстанови редътъ, като държи отговорна администрацията въ случай, че се повторятъ подобни оплаквания" (С. А. Розанесъ, въ Евр. Трибуна II 256; Codex Theodos. XVI 8 — De Jud. Caelicol. et Samarit.).

На 395 г. римската империя се раздвоява на Западна и Източна; подъ властьта ва последната подпадатъ и македонскитѣ евреи. Не е известно досега, на какъвъ езикъ сѫ говорѣли презъ тази епоха македонскитѣ евреи, но взимайки предвидъ преобладаващето влияние, на александрийскитѣ елиногласни евреи и факта, че самитѣ римски евреи сѫ говорѣли дълго време на гръцки — еврейскитѣ катакомби въ Римъ иматъ многобройни гръцки надписи — малко основания има да се мисли, че имеино подъ византийско влияние еврейскитѣ колонии на Балканитѣ сѫ загубили своя гръцки характеръ. Латински и еврейски надписи ни сѫ известни досега само въ Bononia и Oescus, римски военни колонии въ Мизия. Колкото се отнася до македонскитѣ евреи, най-вѣроятното е, че тѣ сѫ били по езикъ въ преобладаващата си часть гръцки непрекѫснато до 1492 год.

До 395 г. македонскитѣ евреи сѫ имали еднаква участь и сѫ били еднакво третирани съ всички други евреи, населяващи обширната империя. Тѣ сѫ били облагани съ специалния данъкъ fiscus judaicus, отначало вѫтрешно-еврейски, предназначенъ за Иерусалимския храмъ, а впоследствие, следъ разрушението на това светилище, постѫпленията отъ този налогъ, по две драхми на човѣкъ годишно, сѫ отивали въ имперското съкровище.

Отъ 396 г. нататъкъ македонскитѣ евреи подпадатъ подъ властьта на Източната римска империя или Византия, а впоследствие на българитѣ, сърбитѣ, кръстоносцитѣ и епирцитѣ до покоряването на страната отъ турцитѣ (XIV в.).

* * *

Македонцитѣ сѫ означавани въ библейската и равинската литература подъ названието „Kittim“ (Данаилъ XI 30: „ . . Защото Китимски кораби ще дойдатъ противъ него“) погрѣшно преведено въ българо-протестантското издание на библията съ „Кипъръ“, чието наименование на еврейски е „Каприсѝнъ“. Евзебий (267—240), епископъ кесарейски, авторъ на знаменитата Църковна история, и евреитѣ Иосифъ Флавий и Горионидъ (в. Knobel, Völkertafel, стр. 103) сѫщото подразбиратъ подъ Kittim—Македония. Въ апокалиптичната литература македонската държава се отъждествява съ четвъртия звѣръ на Данаиловото видение (Данаилъ TII 7—11: „Подиръ

това, като погледнахъ въ нощнитѣ видения, ето четвъртия звѣръ, страшенъ и ужасенъ и твърде якъ; той имаше голѣми желѣзни зжби, съ които пояждаше и сломяваше, като стжпкуваше останалото съ нозетѣ си; той се различаваше отъ всички звѣрове, които бѣха преди него; и имаше десеть рога. Като разглеждахъ роговетѣ. . . .") Отъ първата книга Макевейска е ясно, че „Китимъ" е еврейско название на Македония (Гл. I 1: „Следъ като Александъръ, синъ на Филипа, македонецъ, следъ като излѣзе изъ земята Китимъ, разби Дария. . ;" гл. VIII 5: „Тѣ (римлянитѣ) сж сжщо разбили на война и покорили Филипа и Персия, китийски царь. . ."). Следъ разпадането на Александровата империя, гръко-сирийскитѣ диадохи подпадатъ подъ общото название македонци (II Мак. VIII 20: . . . „И за битката Вавилонъ противъ галатитѣ, какъ тѣ дошли само 8,000 на брой съ 4,000 македонци, и когато македонцитѣ се разколебали. . ."). По късно въ равинската литература македонцитѣ често подпадатъ подъ общото название Yaván=Гърция (Targ. Yer. къмъ Gen. X 2; Targ. на I Chron. I, 5; Yoma X-a; Gen. R XXXVII 1 споредъ Tewish Encyclopaedia, VIII, 244).

Отъ гръко-македонско-сирийското владичество въ Палестина сж останали множество македонски изрази въ езика на еврейскитѣ елинисти, особено въ превода на библията на 70-тѣ тълковници, наречень Септуагинта (в. Swete, Introduction to the Old Testament in Greek стр. 291, Cambridge, 1900). Сжщо така нѣкои мѣстности въ Палестина сж придобили македонски наименования напр. Вереа, Дионъ, Пела и пр.

II.

Византийска славянска епоха.

(IV—XIV в.).

Византийското владичество въ Македония е съпроводено съ най-голѣми нещастия за евреитѣ. Самата империя, въпрѣки преобладаващето влияние на гърцитѣ и на елинския езикъ, не е имала въ себе си нищо, което да напомня съвременнитѣ намъ или даже тогавашнитѣ национални държави, и съ право тя е наречена иерократическа или църковна държава, Kirchenstaat, тъй като патриаршията въ сжщность, а не императорътъ, е най-често съсредоточавала въ себе си държавната власть и е направлявала духовния и политически животъ на

обширната империя. Нетърпимостьта, фанатизъмътъ и мракобѣсието сж били отличителнитѣ черти на тази държава, която инакъ се слави като пазителка на древната елинско-римска култура. Наистина при Аркадия (395—408 год.) евреитѣ сж се ползували още отъ закрилата на императорската власть, но при Теодосий II (408—450) зловредната роля на духовенството наддѣлява; при Зенона (474—491) положението имъ се влошава още повече, а при Юстиняна преследването на друговѣрцитѣ и другомислящитѣ бива въведено като система на държавното управление. Тъй напр. свидетелскитѣ показания на евреитѣ нѣмали никаква стойность предъ сжда, ако сж били дадени противъ подсждимъ християнинъ; евреитѣ сж участвували въ носенето на повинноститѣ и разходитѣ на градскитѣ общини, обаче не сж могли да участвуватъ въ управлението имъ; забранявало имъ се да празднуватъ Пасхата преди християнския Великдень и даже четенето на библията въ еврейския оригиналъ — въ синагогитѣ четенето на библията е трѣбвало да става на гръцки или латински; талмудическото Второучение или Deuterosis (на евр. Мишна́) сжщо е било забранено; насилствени кръщения сж ставали даже масово и пр. (Евр. Енц. V, 545—554). При това състояние на нѣщата никакъ не е чудно, че отношенията между византийци и евреи сж ставали все по-враждебни и че омразата на евреитѣ спрѣмо империята почва да се проявява при всѣки удобенъ случай. Твърде е вѣроятно, че по онова време отношенията между славяни и евреи да сж били дружески, тъй като първитѣ сж били още езичници въ по-голѣмата си часть, а и дветѣ страни ги е обединявала омразата спрѣмо Византия, обаче никакви положителни данни не сжществуватъ за тази епоха.

Интересни сж отношенията на солунскитѣ братя св. Кирилъ и Методий спрямо еврейството. Константинъ Философъ, вѣроятно още отъ Солунъ добре запознатъ съ еврейството, е билъ изпратенъ въ Хазарското ханство съ мисия да се бори противъ прозелитизма на евреи и мохамедани (Панонски жития, I, § 8). Въ Херсонъ, гдето е пребивавалъ вѣроятно дълго време, той „изучи еврейския езикъ и книжнина, като преведе осъмтѣ части на граматиката и по този начинъ обогати своя разумъ“. Споредъ сжщитѣ жития Константинъ е изучавалъ въ Херсонъ и самарянски книги. Сетне той „се качи на кораба и се опжти за Хазарската страна, между Меотското езеро и Каспийскитѣ

врата на Кавказкитѣ планини“ (Пан. ж., I, § 9) последванъ отъ Методия (ibid., II, § 4).

Следвещитѣ вѣкове сж съвършено нѣми относно историята на македонското еврейство. Едва къмъ XI вѣкъ достигатъ у насъ точни сведения за него. Отъ единъ документъ, намѣренъ въ Каиро и публикуванъ въ Jew. Quart. Rev. IX 27—29, — писмо, изпратено отъ Триполи въ Цариградъ — се узнава, че императоръ Алексей I Комненъ (1081—1118), съвременикъ на първия кръстоносенъ походъ, и тогавашниятъ цариградски патриархъ (хегемонъ) освободили солунскитѣ евреи отъ плащането налози (Евр. Енц. XIII 837). Едва ли съображенията на императора и патриарха сж били, че евреитѣ сж могли да минатъ на страната на кръстоносцитѣ и съ тази щедрость да сж смѣтали да ги привържатъ къмъ себе си. Тогавашното солунско еврейство не е представлявало нито по численость, нито по сила или срѣдства факторъ съ значение за империята, а самитѣ кръстоносци съ огънь и мечь сж унищожавали на всѣкжде по пжтя си еврейскитѣ общини. Най-вѣроятно е, че солунскитѣ евреи по онова време сж били толкова изпаднали, че не сж могли да посрѣщатъ своитѣ задължения спрямо държавното съкровище. Къмъ края на год. 1095 еврейскитѣ общини въ Византия, особено тия въ Солунъ и Цариградъ сж били обзети отъ едно особено буйно движение. Напредването на рицаритѣ-кръстоносци на пжть за светия Ерусалимъ и кървавата следа, оставена отъ тѣхъ вследствие на системното разрушаване еврейскитѣ общини, намиращи се на пжтя имъ, се тълкуватъ отъ ужасенитѣ евреи като сигурно указание, че ерата, пълна съ страдания, която трѣбва да предшествува на идването на Спасителя-Месия, е вече настжпила. При това постоянно сж пристигали отъ Германия нови тълпи бѣжанци въ окаяно положение и разправяли на своитѣ едноплеменници въ Солунъ и Цариградъ за преживенитѣ ужаси като имъ показвали незарастналитѣ още рани, получени презъ време на погромитѣ. Сжщевременно тѣ носѣли и разпространявали невѣроятния слухъ, че десеттѣ загубени колѣна сж намѣрени наново и че тѣхната войска чака нѣмскитѣ кръстоносци веднажъ да встжпятъ въ Палестина, за да се нахвърли върху тѣхъ и ги унищожи, както билъ вече предрекълъ пророкъ Михей (гл. 14, стр. 13). Тия слухове, както и тълкуванията на разни тъмни библейски или талмудски изречения, сж възбуждали византий-

ското еврейство горещи надежди, че идва вече царството на Месията. Въ Солунъ се разправяло навсѣкжде за признаци и чудеса, по които се сждѣло за приближаващето спасение, носилъ се е даже слухъ, че самиятъ солунски епископъ билъ казалъ на евреитѣ: „Защо стоите още тукъ? Продайте своитѣ кжщи и имоти и тръгвайте веднага, защото ние имаме сигурни данни, че вашиятъ Месия е вече на пжть и че нашиятъ императоръ нѣма да ви откаже своето съдействие (Dubnow, IV, 419). Всичко това тъй е подействувало върху духоветѣ на солунскитѣ евреи, че тѣ изоставяли всекидневната работа, събирали се въ синагогитѣ, молѣли се и очаквали въ силно душевно напрежение настжпването на очакваното отъ вѣкове спасение. Даже и учениятъ и високонадаренъ тѣхенъ духовенъ глава и сжщевременно глава на всичкитѣ еврейски общини въ Македония, равинътъ Тобия бенъ Елиезеръ, не е билъ чуждъ на месианското движение и побързалъ да изпрати „спасителната весть“ въ Цариградъ.

Тобия бенъ Елиезеръ е първиятъ забележителенъ македонски евреинъ. Живѣлъ е презъ XI в. въ Костуръ, отгдето е и родомъ. Споредъ както свидетелствуватъ неговиятъ съотечественикъ равинъ Иеуда Москони и равинъ Менахемъ Тамаръ (споредъ Мартинъ Буберъ), той е, може би, (но едва ли) синъ на равинъ Елиезеръ бенъ Ицхакъ Старши отъ Майнцъ (споредъ Цунцъ) и ученикъ на прочутия равинъ Шимшонъ. Талмудистъ, граматикъ и литургически поетъ, Тобия бенъ Елиезеръ е авторъ на бележитата книга Lékakh Tov или Pesiktà Zutarta, коментаръ на Петокнижието и на Петтѣ Megilót, написана къмъ 1097 г., преработена отъ автори презъ 1107—1108 г., печатана последователно въ Венеция (1546 г.), Вилна (1880 и 1884 г.), Майнцъ (1887 г.), Франкфуртъ/М. (1895 г.), а на латински, по превода на Уголино, въ Венеция (1744—1769 г.) въ Thesaurus Antiquitatum Sacrarum. Тази книга е не само коментаръ на тъй наречените Петь Книги Моисееви, но съдържа сжщо изучвания върху извънредно трудни въпроси отъ граматиката на еврейския езикъ, както и твърде изящни и точни преводи на религиозно-литературни откжслеци, писани на еврейско-вавилонски езикъ.

Застжпвайки гледището на най-чистото еднобожие, Тобия бенъ Елиезеръ е на мнение, че известни пасажи отъ Ста-

рия Заветъ съ антропоморфически оттенъкъ трѣбва да се тълкуватъ въ преносенъ смисълъ.

Отличенъ познавачъ на еврейския езикъ, което е било немалко нѣщо въ тази тъмна епоха, Тобия бенъ Елиезеръ е обладавалъ истински поетически талантъ, проявенъ въ четири акростишни поеми, вмъкнати въ текста на неговата книга. Той е познавалъ твърде добре мохамеданството, а отъ неговитѣ полемики съ еврейската караитска секта предполагатъ, че известна часть отъ живота си той е прекаралъ въ Палестина. Ние обаче мислимъ, че костурскиятъ равинъ е можелъ да полемизира съ цариградскитѣ караити; колкото се отнася до мохамеданството, той е могълъ лесно да се запознае съ него въ Солунъ, главното пристанище на Бѣло-море.

Ученикъ на Тобия бенъ Елиезеръ е учениятъ равинъ Маиръ Костурски, за когото е известно, че е авторъ на една студия върху религиознитѣ коментари на Ибнъ-Езра.

Интересенъ фактъ отъ XII вѣкъ е заимането на Охридската митрополия отъ покръстения евреинъ Левъ Мунгъ (къмъ 1107 г. в. Конст. Иречекъ, Исторія Болгаръ XIII 280 Одесса 1887). Отъ предшественика му Теофилактъ (около 1085—1107) се знае, че гр. Охридъ останалъ и подиръ падането на Самуиловото царство важенъ търговски градъ, отличаващъ се, по свидетелствуването на арабския географъ Едризи (1153) съ великолепни постройки. Ние не знаемъ нищо друго за този архиепископъ отъ еврейски произходъ. Самото му име е по всѣка вѣроятность нѣмско (сравнете съ Соломонъ Мункъ, прочутъ ориенталистъ) та би могло да се предположи съ голѣма вѣроятность, че той принадлежи на оная група евреи отъ централна Европа, имигрирала въ Византия вследствие на първия кръстоносенъ походъ, както се спомена по-горе. Самиятъ градъ Охридъ изглежда да е давалъ по онова време приютъ на цветуща еврейска община, ако се сѫди по това, че тя именно е дала най-бележития и образованъ македонски евреинъ, Иеуда Москони, съ когото ще се занимаемъ по-нататъкъ.

Съвършено малко ни е известно за евреитѣ въ Македония презъ XII и XIII столѣтие. Тѣхното положение е продължавало да бѫде окаяно подъ властьта на Източната римска империя, обаче справедливостьта изисква да подчертаемъ, че тѣ все пакъ сѫ били много по-добре отколкото въ повечето евро-

пейски страни, изключвайки Испания, Португалия и България.

Съ второто българско царство настжпва нова ера за балканското еврейство, пълна съ надежди за по-добри времена — Асеновци обявяватъ на Византия не само политическа, но и икономическа война. Тѣ отварятъ широко вратитѣ на своето господарство на дубровничани, италианци и евреи, които нанасятъ смъртенъ ударъ на гръцката търговия въ дунавскитѣ страни. Може да се каже съ положителность, че по онова време българското оржжие е носило навсѣкжде вѣротърпимость и е давало възможность за животъ и миренъ напредъкъ на еврейството и на други религии.

Измежду голѣмитѣ неприятели на евреитѣ е билъ тогава и лукавиятъ Киръ Тодоръ, епирски императоръ и владѣтель на Солунъ, който измѣняйки на договорния съюзъ съ Иоана Асеня II, билъ разбитъ и плененъ (1230 г.) отъ последния въ боя при Клокотница (Семидже). Българскиятъ царь е знаялъ много добре за омразата на евреитѣ къмъ Киръ Тодора, и когато последниятъ, възползвайки се отъ слабия надзоръ, подъ който е билъ поставенъ, почналъ да интригува противъ победителя, Иоанъ Асенъ II извикалъ двама евреи и имъ заповѣдалъ да го ослѣпятъ, вѣрвайки, че тѣ съ готовность ще се нахвърлятъ върху притеснителя на тѣхното племе. Последнитѣ наистина приематъ ролята на палачи, обаче единъ пжть Киръ Тодоръ въ тѣхни ржце, тѣ се трогватъ отъ молбитѣ на неприятеля на собствения имъ народъ, и знаяйки добре, какво ги очаква, тѣ все пакъ намиратъ въ себе си куражъ да се откажатъ отъ тази позорна роля. Ние предполагаме, че не само хуманитарни съображения, но и политически причини сж диктували такова поведение на тия двама евреи. Солунско-епирскиятъ тронъ се е заималъ тогава отъ Киръ Тодоровия братъ, императоръ Мануилъ, отъ когото евреитѣ биха могли да очакватъ жестоки гонения върху подвластнитѣ му солунски евреи. Въ този случай тия двама срѣдновѣковни евреи сж се показали много по-умни, предвидливи и себеотрицателни отъ ония цариградски евреи, които въ началото на XIX в. безразсждно сж изпълнили заповѣдьта на турскитѣ власти да влачатъ трупа на нещастния вселенски патриархъ Григорий по улицитѣ на отоманската столица, съ което сж дали поводъ да бждатъ избити отъ разяренитѣ гърци до 5,000 евреи въ Морея (1821 г.). Иоанъ Асенъ II, разгнѣвенъ отъ отказа на двамата

евреи, заповѣдва последнитѣ да бѫдатъ умъртвени, като бѫдатъ хвърлени отъ една висока скала въ морето (Дубновъ, V, 222). Ние предполагаме обаче, че тази трагедия се е разиграла въ В.-Търново, а не въ Солунъ; въ такъвъ случай двамата нещастници трѣбва да сѫ били хвърлени въ Янтра. Доколко сѫ били прави евреитѣ да не предприематъ такова дѣло срещу Киръ Тодора, се вижда отъ факта, че само десеть години следъ това Иоанъ Асенъ II се оженилъ за Ирина, дъщеря на ослѣпения по негова заповѣдь императоръ, който съ помощьта на своя зеть сваля отъ престола брата си Мануила и предава короната на своя синъ Иоана (Иречекъ, стр. 349).

Най-много известенъ и забележителенъ македонски евреинъ е Иеуда бенъ Моше Москона, талмудистъ, граматикъ и философъ-метафизикъ, роденъ въ Охридъ на 1328 г. Той е единъ отъ голѣмитѣ срѣдновѣковни пѫтешественици: посетилъ е отначало Хиосъ, Кипъръ, Негропонтъ, Лаодикея, Бероя-Караферия (а не Ст.-Загора, както погрѣшно е означено въ „Гр. Сливенъ“ т. I) и Египетъ. Той е изучавалъ извънредно прилежно еврейскитѣ науки подъ ржководството на равинъ Шемария бенъ Елия Критянина, а най-много при равинъ Овадия, Мицри, въ Египетъ, следъ което той пребивава въ Мароко, Италия и Навара. Презъ 1362 той се намира въ Перпинянъ, гдето дружи съ учения Моисей Нарбони и астронома Давидъ Бонджйорнъ.

Познавайки основно еврейскитѣ и арабски философски школи Москона изучава най-внимателно Ибнъ-Езровия коментаръ на Петокнижието и още тридесеть и други коментара, и самъ написва новъ трактатъ на сѫщата тема, но съ нови и оригинални идеи. Отъ този трактатъ изпъква огромната ерудиция на Иеуда Москона, който е изучилъ още съчиненията на Шемуелъ бенъ Хофни, арабския преводъ на библията, извършенъ отъ Саадия, коментаритѣ на Маймонида върху Ипократъ и Авероесъ и много други.

Вѣченъ скитникъ, принуденъ да напусне родния си край поради смѫтнитѣ тогава времена, Иеуда Москона е писалъ много книги, които рѣдко е изкарвалъ до край. Между позабележителнитѣ негови творби сѫ: En Gedi (метафизическа), Reakh Nikhoakh (върху жъртво-приношенията), Taamé ha-Mivtá (филологическа) и пр. Предговорътъ му на свърхкоментара на Ибнъ-Езра е публикуванъ въ Otzar-Tov (1878 стр. 1—10).

Запазенъ е и до днесъ списъкътъ на книгитѣ, съдържащи се въ частната библиотека на Москона, който ни дава ясна представа за голѣмия брой събрани отъ него ржкописи на бележити автори, отъ които е черпилъ своитѣ знания.

Най-забележителната еврейска община презъ срѣднитѣ вѣкове, както и сега, е била солунската. Прочутиятъ еврейско-испански пжтешественикъ равинъ Бенямин бенъ Иона де Тудела, който я посетилъ презъ 1170 година, намира тамъ около 500 евреи, занимаващи се съ различни занаяти. Начело имъ стояло лице „ефоръ", назначено отъ правителството. Презъ XIII и XIV в. общината значително се увеличила поради наплива на емигранти отъ Германия, Франция и Италия, което показва, че положението на евреитѣ въ тия страни е било още по-тежко, отколкото въ Византия. Италианскитѣ емигранти образували тогава две самостойни общини, една сицилийска и друга апулска.

По твърде вѣроятното тълкуване на Лелевеля, Бенямин де Тудела трѣбва да е пребивавалъ сжщо и всрѣдъ българомакедонскитѣ славяни, за което се сжди по привежданитѣ отъ него славянски наименования на рѣки и градове (Брокхаузъ-Ефронъ, X, 920—921). Той споменава Влашката земя, подъ което той разбира навѣрно околностьта на Солунъ, и говори за власитѣ като приятели на евреитѣ и врагове на гърцитѣ, прибавяйки, че жителитѣ на тази страна често носили еврейски библейски имена като Аврамъ, Яковъ и др. По всичко изглежда, че Бенямин де Тудела не е билъ въ състояние да различи власи отъ българо-македонци, всрѣдъ които еврейскитѣ имена сж били на почить презъ времето на Самуила.

Колкото се отнася до охридската еврейска община, тя е сжществувала до 1453 г., когаво Мохамедъ II, следъ превземането на Цариградъ, преселилъ охридскитѣ евреи въ Цариградъ, гдето още е сжществувала т. н. Охридска синагога.

III.

Отоманска епоха.

(1430—1912 г.)

Съ превземането на Солунъ отъ султанъ Мурада II (май 1430 г.) положението на евреитѣ се измѣня коренно и на тѣхъ биватъ дадени сѫщитѣ права както и на останалото немусулманско население, като равинитѣ биватъ изравнени по санъ и знаечение съ вождоветѣ на гръцкото духовенство (Евр. Енцикл., XIII, 837—838). Религиознитѣ водители на евреитѣ добиватъ тогава правото да управляватъ общинитѣ си, да устройватъ собствени духовни сѫдилища, да прибиратъ държавнитѣ данъци отъ евреитѣ и да ги внасятъ въ държавното съкровище (Franco, 29). Благоприятнитѣ условия, при които се, намирала тогава солунската еврейска община, сѫ описани въ писмото на Исакъ Царфати́ до германскитѣ и унгарскитѣ евреи, съ което той ги съветва да се преселятъ въ Турция. Отговаряйки на тая покана многобройни нѣмски евреи приижда̀тъ въ Солунъ, гдето числото имъ къмъ края на XV в. е вече тъй значително, че Бенямин̀ъ Алеви отъ Нюрнбергъ издава особенъ молитвеникъ, нагоденъ за тѣхното богослужене.

Срещу признатото имъ право свободно да изповѣдватъ своята вѣра, да живѣятъ навсѣкѫде въ империята, да притежаватъ движими и недвижими имоти въ селата и градоветѣ и да търгуватъ безъ препятствие, македонскитѣ евреи, подобно на сънародницитѣ имъ отъ другитѣ части на империята, биватъ обложени съ редица данъци и такси, най-важни отъ които сѫ:

1. Харадж̀ъ, отъ 10 до 40 сребърни аспри на глава, тогава равни на 0,26 — 1,04 зл. франка. Отъ този данъкъ бивали освобождавани главнитѣ равини (или Хахамъ-башии), общинскитѣ свещеници (хазани), духовнитѣ учители (хахами), резницитѣ (шохети), застѫпницитѣ на равинскитѣ интереси (хахамъ-чауши) и общинскитѣ управници (миллетъ-чауши), както и всички лица, ползуващи се съ правилегии, дарени имъ съ султански ферманъ (семействата Аламанъ и Евладъ-Муса Хамонъ). Събирането на този данъкъ е ставало отъ общинскитѣ управници, които се заклевали предъ свещенитѣ свитъци на Закона, че съвестно сѫ изпълнили своя дългъ и следъ това внасяли сумитѣ въ държавното съкровище. Често пѫти богатитѣ членове на общината сѫ внасяли данъцитѣ, дължими отъ крайно беднитѣ (Franco 28—29).

2. Салония́ или годишенъ данъкъ.

3. Орду́-акчеси́, за издръжка на войската.

4. Ресим̀-кѫсме́т, върху наследствата.

5. Чаир-акчеси́, за издръжка на султанскитѣ пасбища.

6. Казá-акчесй, околийски данъкъ.

7. Касаб-акчесй, такса върху месото.

8. Данъкъ за издръжка на султановитѣ соколи.

9. Раб-акчесй, внасянъ отъ религиознитѣ общини.

10. Джелб-акчесй, въ полза на султановитѣ стада.

11. Бедел-харджи или баш-харджи, за освобождаване отъ военна служба. Евреитѣ, които не сж могли да плащатъ този данъкъ, сж били длъжни да отбиватъ военната повинность (при султанитѣ Мурадъ II, 1421—11451 и Мохамедъ II Завоевателя, 1451—1481) въ създадения нарочно за немусулманитѣ воененъ корпусъ Гареба (Franco, 31).

12. Данъкъ за царскитѣ куриери.

13. Данъкъ за купуване скжпи кожи (fourrures) за султана (Franco, 50).

Освенъ това евреитѣ сж били подлагани на седъмь вида ангарии: 1. Крепостна — Хисáр-япмасй; 2. Окопна — истихкиантáбиа; 3. За косене на ливадитѣ и изравняване на неравни мѣста — ямадж ве-чаир бичмек; 4. Държавна повинность — бедéлишлемéк; 5. Дворцова и сждилищна стража — серай ве-мишкемé беклемек; 6. Полицейска коллаук; 7. Квартируване на новобранци — евиане хич ве-аджамй огланй.

Отъ тѣзи данъци сж могли сжщо да се откупуватъ (Franco, 50—51). За данъка харадж има сведения, че евреитѣ сж били облагани веднага следъ преминаването имъ подъ турско владичество; за останалитѣ данъци и ангарии най-старитѣ сведения датиратъ отъ XVI в.

Въ началото на турското владичество македонското еврейство се е състояло, значи, отъ различни по произходъ, култура, езикъ, обичаи и религиозенъ ритъ групи, най-важнитѣ отъ които сж:

Елиногласнитѣ евреи, стари жители на страната. Къмъ тази група принадлежатъ по всѣка вѣроятность писателитѣ Тобия бенъ Елиезеръ и Маиръ отъ Костуръ, а съ положителность — Иеуда Москони. Интересното е, че еврейскитѣ историци, които говорятъ за тия автори, ги окачествяватъ като български равини, което вѣроятно се основава на данни отъ тѣхнитѣ писания. Отъ елиногласнитѣ евреи сж останали и досега множество гръцки термини въ езика на македонскитѣ евреи, като *παπόν* (дѣдо), *μανά* (майка), *παπας* (попъ), *σκουλαρίκα* преиначено въ скуралича (обица) и пр., както и собственитѣ имена Хурсй, Зафйра, Калó, Полити, Поликáръ, Пилосóфъ, Москона, Галипапа, Калонимосъ и пр. Несамо по езикъ, но и по кръвь сж били тѣ родствени на гърко-македонцитѣ, тъй като еврейскитѣ общини въ Македония сж погълнали всички ония еврействуващи гърци, траки и македонци, поклонници на Геосъ Мегасъ, които не сж минали къмъ християнст-

вото. Византийскитѣ евреи сж се молѣли по особенъ ритуалъ Minhag Romania, запазенъ и до днесъ на нѣкои мѣста.

Италиянски евреи отъ Апулия, Сицилия, а вѣроятно още отъ Венеция и Далмация, може би и отъ Генуа, отъ гдето били изгонени презъ XII в. Тѣ сж оставали трайни следи въ разговорния езикъ на македонскитѣ евреи и множество собствени имена, запазили се до днешно време — Galanti, Trani, Mitrani, Fano, Mifano, Taranto, Arditi, Finzi, Scinto, Allatini и пр.

Французски и провански евреи, отъ които произхождатъ семействата Франсесъ, Царфати, Камхи и др.

Германски евреи, принадлежащи къмъ той наречения ашкеназки (нѣмски) ритъ. Отъ тази група вѣроятно произхожда и прочутиятъ писатель Максъ Нордау. Близки къмъ тази група сж били маджарскитѣ евреи, дошли особено много въ България презъ времето на царетѣ Иванъ Шишманъ III и Срацимиръ Бдински (краятъ на XIV в.).

Къмъ гореказанитѣ групи се прибавили въ последствие вѣроятно и малоазийски евреи, дошли съ завоевателитѣ, но числото и влиянието имъ сж били незначителни.

Може да се допусне съ положителность, че испански евреи сж почнали да се настаняватъ въ Солунъ вече следъ 1391 г., като последствие на голѣми погроми, които сж опустошавали еврейскитѣ общини въ християнскитѣ държавици Полуострова. Има положителни данни, че презъ тази година множество испански евреи сж били продавани като роби въ Критъ, гдето ги откупвали тѣхнитѣ сънародници. Веднажъ осободени, предприемчиви и културни, каквито сж били, тѣ не може да не сж отивали и да не сж се настанявали въ Солунъ. Семейството Бенвенисте е сжществувало въ Костуръ преди 1492. Голѣмото заселване на испански евреи обаче идва следъ падането на Гренада (1492).

Веднага следъ издаването на указа на кралетѣ Фердинандъ Арагонски и Изабела Кастилска (1-и мартъ 1492 г. Гренада), множество евреи напущатъ страната преди още изтичането на дадения за изселване срокъ — това сж били въобще имотни хора (споредъ Зомбартъ), пристигнали въ Македония (Солунъ) при сравнително добри условия. Много по-нещастни сж били ония, които сж дочакали изтичането на срока, надѣвайки се, че указътъ ще бжде отмѣненъ. Повечето отъ тѣхъ съ били или бедни хора или пъкъ притежатели на недвижими имоти.

Малка часть отъ тѣхъ е можала да стигне на сигурно мѣсто; останалитѣ сж измрѣли отъ чума, гладъ, лишения и болести, или пъкъ сж били продавани като роби по цѣлото протежение на срѣдиземноморскитѣ брѣгове. Голѣмиятъ португалски и испански, а посетне неаполски държавникъ донъ Исакъ Абрабанелъ подъ клетва е удостовѣрилъ, че отъ 300,000 испански евреи, притежаващи повече отъ 1,000,000 златни дукати въ наличность, само 10,000 сж могли да се спасятъ. Като се вземе предъ видъ, че бѣжанцитѣ сж се пръснали по цѣла сев. Африка, Италия, Морея и Егейскитѣ острови, Цариградъ, Одринъ, Смирна, България и Македония, то въпрѣки, че Солунъ е билъ предпочитанъ отъ тѣхъ, то едвали числото на поселилитѣ се въ Македония испански евреи е надвишавало 2,000 души. Числото на потомцитѣ на испанскитѣ евреи днесъ е около 600,000 т. е. има едно 60-кратно увеличение за около $4^1/_3$ столѣтия, то цифрата 2,000 умножено по 60 дава приблизително броя на македонскитѣ евреи днесъ.

Пристигайки въ Солунъ, испанскитѣ евреи намиратъ на чело на общината главния равинъ Шемуелъ Франко, ученъ старикъ, почитанъ отъ всички, излѣзълъ изъ срѣдата на италианскитѣ евреи (Franco, 23). Новодошлитѣ носятъ съ себе си една висока цивилизация, измежду тѣхъ има хора съ рѣдко образование, добре запознати съ арабската и еврейската наука, мнозина завършили испански или португалски университети и отлично знаещи латински езикъ, сжщо испански, италиянски и португалски; не малко отъ тѣхъ сж били преподаватели въ виши учебни заведения въ Пиренейския полуостровъ. Между тѣхъ напримѣръ се намиралъ учениятъ и богатъ Донъ Иеуда Бенвенисте (или Банбанесте), внукъ на стария Авраамъ Бенвенисте, финансовъ съветникъ на краля Хуанъ II Кастелски. Успѣлъ да спаси голѣма часть отъ имотитѣ на своето семейство, той основава въ новото си мѣстожителство една голѣма и богата библиотека, която дава възможность на ученитѣ равини да подържатъ и увеличаватъ своитѣ знания. Тъй се постави началото на прочутата солунска талмудска академия, въ която малко време следъ това държавникътъ донъ Исакъ Абрабанелъ изпраща най-малкия си синъ, Шемуелъ, да се усъвършенствува въ еврейскитѣ науки (Franco, 41—42) Другъ членъ на сжщото семейство Бенвенисте, на име Шемуелъ или донъ Самуелъ, основава сжщо тъй едно талмудско училище съ богата библио-

тека, унищожени отъ пожаръ презъ 1545 г. (Jüdische Lexikon, I 837—838).

Въ тѣзи новоосновони научни срѣдища се развива интенсивна дейность, и ние виждаме още въ първитѣ години следъ 1492 г. редица бележити писатели, учени и равини, най-забележителнитѣ отъ които сж: Иосефъ Паси, Маиръ Арама, Шеломо Кавалиеро, Шемуелъ Узиелъ, Шемуелъ Елъ-Бохри (Алъ Багри?) Иосифъ бенъ Яхия, Шеломо Митрани, Шеломо Хазанъ, Аврамъ Сидалво, многобройнитѣ Тайтасáкъ, Яковъ бенъ Хабибъ (авторъ на Енъ-Яковъ), Перахиа Акоенъ и неговиятъ синъ Даниелъ (философи и астрономи), Аронъ Афия или Афиусъ (сжщо), Моше Алмознино (сжщо) и пр. сжщо и кабалиститѣ Иосефъ бенъ Шеломо Тайтасáкъ и Шеломо Франко.

Разпредѣлени на тридесеть и шесть различни групи, споредъ провинциитѣ, отъ които произхождатъ (Арагония, Кастилия, Португалия и пр.), тѣ запазватъ презъ течение на цѣлия XVI в. испанския езикъ въ изисканата отъ литературата чистота дотамъ, че Гонзалво де Илиескасъ, забележителенъ испански пжтешественикъ, който посетилъ града презъ срѣдата на сжщото столѣтие, отбѣлѣзва съ удивление, че евреитѣ въ Солунъ, даже и много младитѣ, говорятъ костилски не по-зле отъ самия него (Franco, 40).

Презъ всичкото време на срѣдновѣковието, евреитѣ и арабитѣ въ Испания сж били едничкитѣ носители на цивилизацията въ западна Европа. Чрезъ тѣхъ се е запазила, развивала и е проникнала въ латинскитѣ страни философията на Платона и Аристотеля, медицината на Ипократа и Диоскарида, астрономията, математиката, географията и другитѣ науки на древнитѣ елини. Въ саммата Византия е царувало толкова религиозно мракобѣсие, че елинската култура дължи своето запазване и своето влияние вѣрху ренесанса много по вече на араби и евреи, отколкото на византийцитѣ. Носители на такава висока култура, испанскитѣ евреи веднага следъ настаняването си въ Македония откриватъ печатница въ Солунъ (началото на XVI в.), запознаватъ турцитѣ съ приготвянето на барутъ, развиватъ банковото дѣло и международната търговия до такава степень, че Солунъ става най-голѣмиятъ центъръ на търговията и мореплаването въ източната часть на Срѣдиземно море. Лѣкаритѣ-евреи, изхождащи отъ прочутия университетъ въ Саламанка, сж превъзхождали въ всѣко отношение своитѣ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

колеги отъ други народности. Познаващи много чужди езици и имащи постоянни връзки съ своитѣ съплеменници и съотечественици, разпръснати по цѣлия басейнъ на Срѣдиземно море, въ тѣхни ржце се съсрѣдоточаватъ политическитѣ и икономическитѣ сношения съ външния свѣтъ. И трѣбва да се съжалява, че низкостоящата по култура срѣда, въ която тѣ сж попаднали, ориенталската инертность на господствуващитѣ турци, фанатизъмътъ и назадничеството на гръцката православна църква, както и омразата и ненавистьта, която сж питаели къмъ християнството тия жъртви на инквизицията и на каталогическата нетърпимость, сж попрѣчили на испанскитѣ евреи да развиятъ една нова, балканска или отоманска цивилизация въ тия страни, които по вѣрски и политически причини бѣха откжснати отъ движението на западния хуманизъмъ. Попаднала на такава лоша почва и при такива лоши условия, културата на испанскитѣ евреи не само не можеше да вирѣе, но бѣше предварително осждена на задушаване. Така и стана въ последствие, следъ единъ сравнително блѣскавъ периодъ отъ около два вѣка.

(Ще се свърши).

Народни обичаи въ Боймия.

Съобщава Хр. Шалдевъ.[1]

Въ Боймия сѫ запазени много битови обичаи, които се извършватъ въ опредѣлени дни и съ опредѣлена цель. Най-характерни отъ тѣхъ, които сѫ подържали борческия и свободолюбивъ духъ на населението въ Боймия, сѫ русалийскитѣ и Тодорички игри. Други обичаи сѫ: лазарки, сватбени, коледарски, панагиритѣ и дудулицитѣ, за които тъй сѫщо тукъ ще дамъ сведения.

1. Русалии.

Русалийскитѣ игри се извършватъ отъ възрастни хора, които при специално облѣкло и въоръжение обикалятъ селата въ Боймия и съседнитѣ ѝ области съ цель да събератъ срѣдства въ натура и пари за обществени нужди: направа на училище, черква, манастирче и пр. Русалийскитѣ дружини се отличаватъ отъ „джалджийскитѣ", които ставатъ сѫщо въ южна Македония и които се отличаватъ съ карневалския си характеръ; тѣ се отличаватъ и отъ тъй наречените „бабари", които ставатъ въ з. Македония — въ Прилепско и др. Русалийскитѣ игри се почватъ на първия или най-късно на втория день на Коледа и траятъ до Богоявление, презъ тъй наречените „Погани дни", когато женитѣ нито ператъ, нито кѫпятъ децата си. За обичая Русалии, който се извършва по българскитѣ села между Енидже Вардаръ и Кукушъ, подробно писа К. Шапкаревъ, „Русалии, древенъ и твърде интересенъ български обичай, запазенъ и до днесъ въ южна Македония". Пловдивъ 1884 г. За сѫщия обичай съ огледъ и къмъ други, сродни обичаи вж. у М. Арнаудовъ „Кукери и русалии" (Сбор. за нар. умотворения и народописъ. Кн. XXXIV. Издава Бълг. Акад на Наукитѣ. 1920, глава V. стр. 139 нап.). Азъ тукъ ще опиша обичая Русалии точно както го извършватъ въ Боймия.

[1] Вж. по-горе статията за „Боймия" отъ сѫщия авторъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

* * *

Русалийскитѣ дружини се формиратъ на първия день на Коледа и се състоятъ отъ 25—40 души. Презъ тоя день църковнитѣ настоятели — епитропитѣ и стареитѣ следъ църковния отпускъ се събиратъ въ пристройкитѣ на църквата, гдето опредѣлятъ ржководителитѣ на дружината или дружинитѣ, ако сѫ повече, района имъ, който ще обходятъ. Всѣка дружина има двама ржководители: „протъ“ и „балтаджия“ и единъ водачъ — „главатарь“, съ двама помощници „кеседжии“. Протътъ (стареятъ) и балтаджията не взиматъ участие въ игритѣ, тѣ само съпроваждатъ дружината, събиратъ подаръцитѣ отъ населението и се спогаждатъ съ селскитѣ стареи за приемането на дружината въ селото. Главатарьтъ е най-личниятъ човѣкъ въ дружината: той я води при пѫтуването и играта и нему сѫ подчинени всички русалии. Двамата кеседжии сѫ помощници на главатаря, и докато последниятъ е винаги на чело на дружината и води играта, единиятъ кеседжия застава до него, а другиятъ — въ срѣдата на редицата, като отъ време на време се дръпватъ отъ играещата дружина, заставатъ предъ своята половина отъ редицата и съ насочена сабя къмъ играещитѣ наблюдаватъ да се спазватъ безупрѣчна стѫпка и редъ, та по такъвъ начинъ вториятъ взима мѣстото на първия кеседжия, а първиятъ става вторъ. Освенъ горнитѣ длъжностни лица въ всѣка русалийска дружина се избиратъ по двама „калаузи“ (патраулъ), които вървятъ предъ дружината на известно растояние, когато тя се движи отъ село на село, и които известяватъ ржководителитѣ и главатаритѣ си за евентуална среща съ друга русалийска дружина. Всѣка дружина води съ себе си двама гайдарджии или доуладжии.

Всѣки русалия е длъженъ да носи специално облѣкло и въоръжение. Русалиитѣ се обличатъ съ нови долни дрехи, нови цървули и навои, съ бѣла и кѫса до колѣни плисирана фустанела отъ памучно платно, минтанъ, който заедно съ фустанелата приподпасва съ червенъ поясъ, а надъ нея отъ раменетѣ до подмишницитѣ си завързватъ кръстообразно две червени кърпи, подъ които се закачватъ разни сребърни украшения; на главата пъкъ носятъ фесъ, обвитъ съ пъстра или червена кърпа.

Въоръжението на русалията се състои само отъ една сабя или ятаганъ, които извънъ игритѣ се носятъ окачени на

лѣвото бедро, а при играта сѫ дигнати съ дѣсната ржка. Балтаджията е въоржженъ съ секира (балтия), която носи окачена на лѣвата ржка и съ която чрезъ дигане на горе дава знакъ на дружината да почне или да свърши играта. Протътъ (стареятъ) не носи оржжие, а една тояга, върху която дарителитѣ при игритѣ поставятъ дрехи, кърпи, чорапи и др. подобни нѣща. Огнестрелни оржжия по обичая на русалиитѣ е забранено да се носятъ. Така облѣчена и въоржжена, русалийската дружина е внушителна и всѣва респектъ и възхищение у зрителитѣ.

Всѣки русалия, преди да се причисли къмъ дружината, се прощава съ роднинитѣ и близкитѣ си приятели, прегръщайки и целувайки се, като че тръгва на война, отъ гдето не се знае дали ще се върне живъ, а въ кѫщи се връща, следъ като дружината се разформира. Отъ кѫщи той отива въ дома на главатаря или на опредѣленото отъ последния мѣсто, отъ гдето цѣлата дружина отива въ селския мегданъ за първа игра и отъ гдето тя заминава по селата на опредѣления отъ стареитѣ районъ. Когато дружината стигне селския мегданъ, насъбралиятъ се народъ е въ срѣдата, а русалиитѣ стройно играятъ около мегданя. Въ срѣдата на мегданя сѫ народътъ, протътъ, балтаджията и музикантитѣ. Следъ изиграване на нѣколко игри дружината тръгва за опредѣленото близко село, изпратена до извънъ селото отъ цѣлия народъ и съ огледъ да стигне въ набелязаното село преди залѣзъ слънце. Съгласно съ русалийския обичай дружината не бива да влиза нощно време, а винаги денемъ или най-късно преди залѣзъ слънце.

Когато русалиитѣ стигнатъ набелязаното село, дружината се спира край селото, а протътъ и балтаджията отиватъ да запитатъ селскитѣ стареи, дали ще приематъ дружината имъ, и следъ получения утвърдителенъ отговоръ последната се отправя къмъ селския мегданъ, гдето вече се е насъбралъ народъ. Тукъ тя играе известно време и после русалиитѣ се разотиватъ, като въ всѣка кѫща се настаняватъ не по-малко отъ двама русалии. Споредъ повѣрие русалиитѣ се преследвали отъ самовили та затова всѣкога трѣбвало да бѫдатъ най-малко двама, за да може тогози, който изпълнява нѣкаква работа, при която не може да действува съ сабята си, другарьтъ му да го пази, махайки въ въздуха съ гола сабя. Вечерьта

русалиитѣ сѫ по разквартируванитѣ кѫщи, гдето биватъ богато угощавани. Сутриньта рано, при първото удряне на тѫпанитѣ, всички русалии сѫ готови и, следъ като добре закусятъ, при второ удряне на тѫпанитѣ се събиратъ въ кѫщата, гдето сѫ протътъ и балтаджията и отъ гдето почватъ да играятъ по една игра въ всѣка селска кѫща. Първата игра се играе въ двора на кѫщата, гдето сѫ пренощували протътъ и балтаджията. При дадения знакъ отъ балтаджията дружината е въ пъленъ редъ: главатарьтъ застава начело, до него отъ лѣво е първиятъ кеседжия, а въ срѣдата на редицата е вториятъ. При второ подаденъ знакъ отъ балтаджията свирцитѣ засвирватъ, а когато той дигне сѣкирата високо, дружината съ обнажени саби въ ржце почва играта, вървейки следъ своя главатарь подъ тактъ и правейки всички движения, които главатарьтъ ѝ прави: подскачане на единъ кракъ, завъртване, навеждане на лѣво и на дѣсно, подклекване; а кеседжиитѣ, спирайки се сегизъ-тогизъ съ насочени саби къмъ играещитѣ отъ съответната половина, наблюдаватъ и напомнятъ на играещитѣ, че трѣбва да пазятъ образцовъ редъ и дисциплина. Когато играта трѣбва да се прекрати, балтаджията дава знакъ, и всички единодушно и високо извикватъ: „ èeee!“ и веднага се отправятъ къмъ вратата на кѫщата, на която по редъ всѣки русалия прави кръстообразенъ знакъ; а ако има болни, такъвъ знакъ правятъ върху всѣки болникъ, за да оздравѣе. Следъ получения подаръкъ дружаната прескача плета и навлиза въ двора на съседната кѫща, и така по редъ изрежда всички селски кѫщи, пропускайки само тѣзи, въ които има родилки.

Презъ време на играта на никого не се позволява да мине предъ или презъ редицата на дружината. Ако предъ дружината би се позволила да замине друга русалийска дружина, то въ такъвъ случай ставали сбивания съ сопитѣ. Така, презъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ въ Гумендже били образувани две русалийски дружини по случай на граденето на новата черква. Следъ като обиколили районитѣ са и се завърнали въ града, едната дружина почнала играта си на площада, по-рано отъ другата; главатарьтъ на последната, надуманъ отъ свои близки стареи, се опитва да влѣзе въ площада и да играе и той. Настѫпва скарване и сбиване съ шашкитѣ. Насъбралиятъ се народъ се спусналъ да ги разтървява съ молба да

не се пролива кръвь. Между помирителитѣ билъ и Петгъшкиятъ бегъ, който сѫщо молилъ за помиряване, като имъ казвалъ: „Азъ съмъ турчинъ и за направата на новата ви черква подарихъ цѣла кория дърва, а вие искате за основи да ѝ поставите християнска кръвь? Грѣхота отъ Бога и срамота отъ хората е да се биете! Трѣбва да се помирите, като виновницитѣ се дръпнатъ и поискатъ извинение.“ Дошлата по-късно дружина се дръпнала на страна и поискала прошка, и въ знакъ на помиряване всички се разцелували. Русалийскитѣ дружини сѫ избѣгвали среща и когато пѫтуватъ отъ едно село въ друго. Заради това всѣка дружина имала по двама „калаузи“, които вървѣли предъ дружината, и когато забелѣзвали, че насреща имъ идва друга русалийска дружина, съобщавали на главатаритѣ си и едната е трѣбвало да се отбие отъ пѫтя и да тръгне въ друга посока. При неразбирателство и упорство неминуемо настѫпвали сбивания, при които сѫ били давани и жертви. Убититѣ се заравяли на мѣстото, гдето е станало сбиването, безъ да бѫдатъ опѣти отъ свещенникъ, а върху гробоветѣ имъ сѫ натрупвани грамади камъне. Такива гробища се именуватъ „русалийски“ и такива има между селата Кониково и Кошиново, между Срѣдно и долно Куфалово, между Мустачево и Еледжиево, до с. Постолъ, между Бугариево и Каваклиево. За да се избѣгватъ подобни сбивания и даване жертви, въ по-ново време турското правителство е позволявало русалийскитѣ игри само при задължение отъ страна на селскитѣ стареи и главатаря, че ще се избѣгватъ нещастни сбивания.

Когато селата, които русалиитѣ обхождатъ, сѫ малки и на близко разстояние, то въ единъ день тѣ обикалятъ нѣколко, като предварително се известяватъ стареитѣ на селата, въ кое именно време ще пристигне дружината.

На „неядка“ — деня преди Богоявление — следъ обща игра на селския мегданъ дружината отива въ черква, влизайки презъ женската врата и нареждайки се предъ северната олтарна врата. Явява се свещеникътъ, който чете молитва по отдѣлно на всѣки русалия, като се мѣсти постепенно къмъ пангара на църквата и после къмъ владишкия тронъ, гдето задължително трѣбва да свърши четенето. Тукъ отъ владишкия тронъ той поръсва всички русалии, които отиватъ и целуватъ по редъ всички икони на иконостаса и после излизатъ презъ

южнитѣ врата на притвора и тукъ оставятъ оржжието си. Следъ това, гологлави, повторно влизатъ въ черквата, запалватъ по нѣколко свещи, правятъ три пжти метания и излизатъ отъ черква като чисти християни. Сега вече могатъ да си отидатъ въ кжщи и се сношаватъ съ домашнитѣ си. Следъ пристигането въ кжщи русалията се сдрависва съ всички, целува ржка на по-старитѣ и съблича всичкитѣ си дрехи, горни и долни, които споредъ повѣрие трѣбва да се изператъ вънъ отъ селото. На Богоявление стареитѣ даватъ гостба на всички русалии, а събранитѣ пари преброяватъ, даренията сортируватъ и продаватъ чрезъ наддаване. Въ Боймия русалийскитѣ дружини се формироваха до 90-тѣ години на миналия вѣкъ. Апостолъ Петковъ, като войвода, се обличаше въ русалийско облѣкло.

2. Тодорички игри.

На Тодоровъ день, презъ първата великопостна седмица, следъ божествената служба населението отъ Горна Боймия отъ по на две-три села се събира редовно всѣка година на съборъ на междата на селскитѣ имъ синури за съвмѣстна веселба и игри. Така, населението отъ Гумендже, Крива и Петгъсъ се събира на ливадата при Вълкановата воденица, която е на границата на селскитѣ синури, а населението отъ Тушилово, Горгопикъ и Тумба — на опредѣлено мѣсто между тѣзи три села. Презъ тоя день тукъ се стичатъ мжже и жени, старци и деца, продавачи на разни дѣтски лакомства и играчки. Подъ звуковетѣ на гайди, зурли и тжпани презъ цѣлия день се въртятъ народни хора отъ млади булки, моми и ергени. Последнитѣ се надпреварватъ и въ други игри: — хвърляне камъкъ, скачане на една или три крачки и пр. Годеницитѣ се срѣщатъ съ бждещитѣ си свекърви, целуватъ имъ ржка и получаватъ подаръци. Младежитѣ пъкъ отъ 14 до 18-годишна възрасть отъ съседнитѣ села малко се интересуватъ за тѣзи игри; тѣхъ занимава краятъ на предстоящия двобой, за да се види, кой ще излѣзе победитель. А за спечелването на тая победа тѣ сж се упражнявали въ селата си дълго време, раздѣлени на две групи, представляващи дветѣ бждещи неприятелски страни. За Тодоровъ день всѣки младежъ се снабдява съ нова „п р а г я“ (пражка), приготвена отъ сплетено лико отъ черничеви пржчки. Единиятъ край на пражката е съ „к л е т к а“ (бримка), въ която се поставятъ двата първи пръста на дѣ-

сната ржка — показалецъ и срѣдниятъ; въ срѣдата пражката има сжщо бримка — „чуперокъ“, на който се поставя камъкъ, който ще се хвърли на далечно разстояние, а другиятъ край на пражката е по-тънъкъ и гладъкъ, та при хвърлянето на камъка се притиска съ палеца о показалеца и срѣдния пръсти, до като пражката съ камъка се завъртва нѣколко пжти и при повдигането на палеца пражката силно изплесква, а камъкътъ отлита надалече въ желаната посока. Понеже, навсѣкжде не могатъ да се намиратъ подходещи камъни, то всѣко момче си носи презъ рамо „т у б у л е“ (торбица), въ която се поставятъ камъни за запасъ. Момчетата отъ едното село образуватъ една дружина съ свой главатарь, който заема срѣдата на разгънатата дружина. Негови помощници сж „чаушитѣ“, които сж отлѣво и отдѣсно на редицата и които ржководятъ малкитѣ групи и действуватъ: настжпватъ или отстжпватъ по командата на главатаря. Когато главатарьтъ даде знакъ за настжпление, всички прашници усилено хвърлятъ камъни и викатъ „а й - д е!“ Често пжти при отстжпление на дружината нѣкои бойци-прашници биватъ залавяни отъ противника и се смѣтатъ за „е с и р и“ (пленници); за да ги направятъ безвредни, вързватъ имъ ржцетѣ отзадъ съ пояситѣ или съ пражкитѣ си и ги пазятъ въ тила на дружината, гдето сж и раненитѣ отъ дружината. Държането спрямо пленницитѣ е добро — тѣхъ нито ги биятъ, нито ги оскърбяватъ съ нѣщо.

Боятъ между неприятелскитѣ дружини почва около 2 ч. следъ пладне въ черничевитѣ градини, гдето дънеритѣ на черницитѣ представляватъ удобни позиции за прикриване. Той се почва отъ 2—3 малки групички, къмъ които постепенно се събиратъ останалитѣ момчета-бойци. Обикновено наддѣлява тая страна, която разполага съ повече бойци и по-решителни ржководители. По-слабата постепенно отстжпва къмъ селото си, въ което се скрива и се признава за победена. Когато бойното щастие се мѣни и борещитѣ се страни запазватъ позициитѣ си далече отъ селата имъ, то привечеръ единъ отъ главатаритѣ на дружинитѣ извиква „б а р ъ ш ъ!“ и боятъ престава. Тогава враждуващитѣ страни приятелски се ржкуватъ, предаватъ се пленницитѣ и се почватъ други игри: хора или атлетически борби, докато най-после се сбогуватъ и си разотиватъ по домоветѣ си.

3. Свадбени обичаи

Свадбитѣ въ Боймия и околийския ѝ центъръ Гумендже се извършватъ около гроздоберъ, когато хората разполагатъ съ повече парични и други срѣдства. Тукъ до последно време сж запазени старинни обичаи, които представляватъ известенъ интересъ.

Две-три седмици преди сватбата бащата на момчето следъ черковния отпускъ се отправя въ кжщата на момичето и се уговарватъ съ баща му, въ коя недѣля ще стане сватбата. Родителитѣ на момичето следъ това закупватъ и набавятъ всичко необходимо за невестинското облѣкло.

Сватбата се почва една седмица преди вѣнчаването на младоженцитѣ съ пѣсни и хора отъ посестримитѣ и побратимитѣ. Тоя день се нарича з а ф а т о к ъ и тогава всѣки обещава, кой, кога и каква работа ще извърши презъ течение на седмицата. Преди да се разотиватъ, играятъ хоро, като почватъ съ пѣсеньта:

Шò е югриѝла ѐсната мисечѝна.
Ѐсната мисечѝна пу то рàмну пòле.
Пу то рамно поле — Стоянови дворе.
— Не е, мале, не е ясната мисечѝна,
Туку е, мале, туку Яна, бела Яна.
Яна, бела Яна, язе шо я сакам.
Язе шо я сакам и она шо ме сака.
Нижи, мале, нижи три низи фурѝни.
Пуши, мале, пуши три мина стройнѝци.
Тримина стройници — мойте три вуйковци.
Белки ни я дадат Яна, бела Яна.
— Нижах, сино, нижах три низи фурини.
Пущих, сино, пущих три мина стройници.
Три мина стройници — твойте три вуйковци.
Пущих, сино, пущих, па не ни я дават,
Па не ни я дават Яна, бела Яна.
Па не ни я дават, от' сме сирумàси.
— Ако сме, мале, ако сме, сирумаси
Ако сме сирумаси, дилким сме юнаци.
Па ки ни я дадат, Яна, бела Яна.

Въ четвъртъка става к а л е с в а н е т о (поканването), което се прави само отъ мжжка страна. За цельта още сутриньта въ

кѫщата на момчето се събиратъ момичетата отъ най-близкитѣ му роднини и се опредѣля, кои други момичета да се поканятъ, които ще калесватъ роднинитѣ и приятелитѣ на зета. Следъ обѣдъ групата поканени момичета пристигатъ една по една съ честена[1] на глава и съ мащрапа (кана), пълна съ вино, които подаватъ на свекървата и поднасятъ честитяванията си съ думитѣ: „Честита ви радость! Младитѣ да се кердосатъ!“ Като се събератъ всички поканени момичета, групово тръгватъ да канятъ посоченитѣ семейства съ колачета, които носятъ въ копринени кърпи и на които казватъ: „Здраве и клайнате имате отъ. . . да дойдете на сватба!“ На кума момичета поднасятъ особенъ колакъ. Най-после се кани и невѣстата, на която поднасятъ пакъ особенъ колакъ. Когато момичетата посестрими свършатъ съ поканването, връщатъ се въ кѫщата на момчето и почватъ хора, и въпрѣки че има свирци започватъ хорото съ пѣсеньта: Шо е югрияла ясната мисечина и пр.

Въ сѫщность сватбата почва въ сѫбота и трае три дни, — до понедѣлникъ включително. Въ сѫбота следъ обѣдъ женитѣ или момичетата на поканенитѣ отиватъ съ честена и кана съ вино въ кѫщитѣ на момчето и момичето, за да честитятъ радостьта, гдето до късно вечерь играятъ хоро. Следъ като се разотидатъ, за вечерята пристигатъ мѫжетѣ имъ, като всѣки носи по шишенце ракия. Гоститѣ, по отдѣлно мѫже и жени, заематъ трапезитѣ, които изпълватъ всички кѫщни стаи: ядатъ, пиятъ, пѣятъ и играятъ подъ звуковетѣ на гайди или зурни и тѫпани до късно презъ нощьта. Въ недѣля зараньта следъ църковния отпускъ поканенитѣ мѫже се отбиватъ въ кѫщитѣ на младоженцитѣ и правятъ само една обикновена визита, за да дойдатъ после заедно съ женитѣ си, за да взематъ участие въ вѣнчалния обредъ. Само побратимитѣ и посестримитѣ отъ сутринь сѫ около момчето и невѣстата и присѫтствуватъ на всички обреди презъ тоя день. Така, побратимитѣ присѫтствуватъ при бръсненето на зетя, при обличането му, целуването ржка на гоститѣ и приемането на невѣстата. При бръсненето[2] на зетя побратимитѣ държатъ бѣлата кърпа за край-

[1] Честина е сито или решето, пълно съ пшеница и цветя, съ което се отива на сватба за чостито.

[2] По обичая бръснарьтъ трѣбва да има живи родители; сѫщо и момчета — побратими, които държатъ бѣлата кърпа.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

чицитѣ ѝ, а момичетата отъ най-близки роднини, раздѣлени на две групи съ кърпи въ ржце две по две, играятъ ржчерица и пѣятъ подходещи пѣсни, като почватъ съ следната:

Поминàх село Древòно,
Шо видѐх момче убàво.
На сиво конче вяше —
Ветър му чумбар вѐеше.
Даваш ли ме, мале, за него,
Ил' ки пубегнам пу негу.
Се редом одих и дойдѐх,
Кат' Гюрга мома не видѐх.
Една на порти стоеше,
Гюргина руба носеше,
Гюргина руба носеше —
Гюргиното лице не беше.

Следъ обръсването зетьтъ се облича въ новитѣ си дрехи и му се дава въ ржка обвързана съ сърмени конци китка съ прикачена златна пара и, придруженъ отъ побратимитѣ, отива да целува ржка на сватоветѣ, които го даряватъ съ пари. Когато се свърши този обредъ, сватбаритѣ тръгватъ за невѣстината кжща. При излизането имъ женитѣ и момитѣ пѣятъ:

Триж блазѐ му, триж блазѐ му на тà майка
Що е сѝна, що е сѝна изгледàла.
Да го прàти, да го прàти за нивѐста.
За нивеста, за нивеста нарън Мара. . .

Въ сжщото време въ невѣстинската кжща сж посестримитѣ, които сжщо не се отдѣлятъ отъ невѣстата презъ цѣлото свадбено шествие и взиматъ участие въ всички обреди. Невѣстата си мие главата и се облича въ присжтствието на посестримитѣ, като старитѣ дрехи оставатъ въ майчината ѝ кжща. При обличането посестримитѣ ѝ помагатъ, нагласяватъ ѝ червеното покривало, златнитѣ тельове, вѣнеца и бѣлото перо на главата; тѣ ѝ стъкмяватъ златната китка и презъ всичкото време пѣятъ подходещи пѣсни:

Màро ле, нàша другàрко,
Стѝга си мòма одѝла,
Стига си танец водѝла,
Стига си момче лъжàла.

Чини се, Маро, чини се,
Чини се млада нивеста
Сус зелен венец на глава,
Сус бело перо отгоре,
Сус покривало на очи,
Сус тельове отгоре.
На чужда кукя ке одиш
На свекор ред да правиш,
На свекор диван да стоиш,
На свекоръ и на свекърва.
Наръчай, Маро, поръчай
На твойте верни другарки
Да ми ти двори измитат,
Да ми ти цветя поливат,
Да ми ти майка разтъжат.

Следната пѣсень се пѣе на два гласа — първитѣ 3 стиха съ една мелодия, а следнитѣ 6 стиха — съ друга.

Нȍси, мȍме, нȍси кȉтки, дрȍбни кȉтки
Кȉтки, дрȍбни кȉтни-сȉтни теменȕжки
Носи, моме, носи до дека си мома.

Море пуста младост скоро поминȕва,
Пуста младос скоро поминува, бре!
Море като роса пу зелѐна трева,
Като роса пу зелена трева, бре!
Море като трева пу ширȍко поле.
Като трева пу широко поле, бре!

При пристигането на младоженеца въ кѫщата на невѣстата последната го опръсква съ чаша вино. Следъ черпнята на дошлитѣ сватбари невѣстата имъ цѣлува ржка и получава парични подаръци. На тръгване отъ кѫщи първи излизатъ сватбаритѣ отъ момковата сватба, като мѫжетѣ вървятъ напредъ, а следъ тѣхъ женитѣ имъ; по сѫщия редъ вървятъ сватбаритѣ на невѣстата, като единъ отъ мѫжетѣ носи въ тепсия излупена червена лубеница, окичена съ цвѣтя.* Невѣстата заедно съ посестримитѣ, две отъ които я подпиратъ подъ мишка. Тя върви много бавно и гдето срещне мѫже или жени

* Изнасянето на лубеницата вече напълно увѣрява дошлитѣ сватбари отъ момковата страна, че невѣстата имъ даватъ и че е вече тѣхна.

низко имъ се кланя. Когато при вѣнчаването свещеникътъ подаде вино на младоженцитѣ и кума, последниятъ обичайно подскача три пѫти и високо извиква: „ѝ ху ху! ѝ ху ху! ѝ ху ху!“ Следъ свършването на вѣнчалния обредъ, когато невѣстата цѣлува иконитѣ на иконостаса, свекърътъ взима на рамо одеялото, на което при вѣнчаването сѫ стояли младоженцитѣ, и заедно съ младоженеца самички бързо отиватъ въ кѫщи по най-прѣкия пѫть, за да посрещнатъ невѣстата и сватбаритѣ отъ дветѣ страни.

При тръгването отъ черква сватбаритѣ отъ двѣтѣ сватби вече се смѣсватъ, като мѫжетѣ вървятъ напредъ, а женитѣ следъ тѣхъ. Най-подиръ вървятъ натоварenитѣ коне съ сандъцитѣ, въ които е чеизътъ на невѣстата. Когато сватбаритѣ стигнатъ кѫщата на момчето, майката-свекърва съ група жени и съ честина на глава посрѣща невѣстата вънъ отъ дворнитѣ порти и, пѣейки, бавно върви гърбомъ къмъ входнитѣ кѫщни врата, като презъ това време шегобийци я чернятъ съ сажди, окачватъ ѝ низи отъ червенъ и чесновъ лукъ или отъ пиперки и подхвърлятъ разни остроти. Пѣсеньта, която пѣе групата жени, е следната:

Бре нивѐсто черноòка, бре нивѐсто черноòка,
Дѐка òдиш, бре нивѐсто, дѐка òдиш в'чӯжда кӯкя.
В'чужда кукя, бре нивесто, в'чужда кукя — в'чужди люди.
На йден свекор, бре нивесто, на йден свекор мед и млеко.
На свекърва, бре нивесто, на свекърва мед и млеко.
На йден девер, бре нивесто, на йден девер мед и млеко,
На две золви, бре нивесто, на две золви, на две кучки. . .

Когато се стигнатъ кѫщнитѣ врата, свекървата спира и подава шишенце съ вода, отъ което невѣстата три пѫти пийнува и после три пѫти бавно и низко до земята се кланя, като презъ това време свекървата държи честината надъ главата ѝ. Честината следъ това се поставя на покрива, а невѣстата почва да дарява членоветѣ отъ зетовата кѫща и най-близкитѣ му роднини, като почва отъ най-малкото дете, което има живи родители. Когато невѣстата свърши съ дара, другаркитѣ ѝ я въвеждатъ въ кѫщи, но преди да прескочи прага зетьтъ си иззува едната обувка, съ която удря невѣстата три пѫти по гърба, а побратимитѣ му отниматъ обувката и после му искатъ откупъ. Когато невѣстата отведатъ въ опредѣлената

стая, другаркитѣ ѝ дръпватъ тельоветѣ отъ предъ очитѣ ѝ на страна и отъ тогава тѣ вече се отдѣлятъ отъ нея. Сватбата презъ тоя донь се приключва съ така нареченото „Невѣстинско хоро“, въ което взиматъ участие и младоженцитѣ.

Понедѣлникътъ е последниятъ день на сватбата, деньтъ на „поклонитѣ“. Презъ тоя день близкитѣ и далечни роднини се събиратъ на общъ обѣдъ, като си донасятъ по една погача, тава съ приготвено ядене и кана съ вино. Преди обѣдъ се пие „благата ракия“, а после група мѫже на чело съ музиката отива въ кѫщата на невѣстината майка да я поздравятъ. Тукъ тѣ биватъ почерпени и заедно съ гоститѣ на невѣстината сватба и съ печена кокошка на върлина връщатъ визитата на първитѣ, отъ гдето получаватъ печена мисирка (пуйка) или пѣтель. Следъ това почва се обѣдътъ, презъ който пристига отъ невѣстината кѫща „поклонъ“— голѣма погача, която се оставя предъ кума на общата трапеза и върху която всѣки хвърля своя парiченъ дарь. Сѫщиятъ поклонъ после се занася на женската сватба и тукъ сватбаритѣ поднасятъ своя дарь, който се прибира отъ майката на невѣстата и се предава на младоженцитѣ презъ идната недѣля, когато тѣ отиватъ на първичъ при нея и когато се изяжда поклонътъ. На общитѣ обѣди въ сѫбота вечерьта и въ понеделника се поднася на сватбаритѣ булгуръ. Това е едро скълцана пшеница, сварена и попарена съ мась. Получава се нѣщо като пилафъ, който е много вкусенъ и върху който най-много се нахвърлятъ децата.

4. Лазарски.

Следъ заговяване за Великдень група момичета, гласовити и пѣснопойни, се събиратъ всѣки день да се упражняватъ въ пѣние на пѣсни, които ще пѣятъ на Връбница, — недѣлята следъ Лазаровдень. Тази група отъ момичета се нарича „лазарки“. Групата се състои отъ 4 или 6 момичета. Цельта на групитѣ лазарки е да пѣятъ лазарски пѣсни предъ роднини и познати и да си събератъ подаръци за Великдень — яйца и пари, въ зависимость кой какво пожелае да имъ подари. Поради това една отъ лазаркитѣ, обикновено най-малката, когато групата почне да обикаля селото или махалата, носи кошничка. Презъ време на упражненията момичета пѣятъ и вършатъ друга работа: плетатъ, предатъ, шиятъ и пр. На самия день

Връбница (Цвѣтница) групата момичета, облѣчени въ празднично облѣкло и съ по две сдиплени и държани въ ржцетѣ кърпи, тръгва по махалата или селото да пѣе лазарски пѣсни, подходещи за всѣко лице, което срещнатъ или което ги чака предъ портитѣ си. Пѣсеньта се запѣва отъ едната половина на групата, а другата половина повтаря куплета, като презъ време на пѣенето момичетата движатъ ржцетѣ предъ пояса и гржditѣ си съ сдипленитѣ кърпи и на често вдигатъ пръститѣ на нозетѣ си. Пѣснитѣ сж разнообразни и се отнасятъ за възрастьта, пола, положението, занятието и пр. на лицето, на което лазаркитѣ пѣятъ.

За малко момче.

Мѝло мàло малечкàво
Мѝла кàпа, мѝло мàло, мѝла кàпа наредѐна.
Наредѐна, мило мало, наредѐна, накичѐна.
От нӳнкото, мило мало, от нункото донесѐна
Кòга ветър, мило мàло, кога вѐтър подуйнӳва,
Мила капа, мило мило, мила капа дзънгарӳва;
Кога слънце, мило мило, кога слънце югреѝова,
Мила капа, мило миле, мила капа прилъскӳва.

За малко момиче.

Имàла мàйка блàга абълка
Крѝла я, крѝла под облàците,
Да не я види летното слънце
Летното слънце, зимното югче.
Ако я види, ки я поцърне.

Мòри, рѝбо, бѐла рѝбо! Нѝм ми врàжи в'мòйта вòйчка![1]
Ки те кàжам, бѐла рѝбо, ки те кàжам на мàйка ми.
Да изплѐти, „ „ да изплѐти тѐнка мрѐжа.
Ки те фатам, „ „ ки те фатам, ки те дробам,
Ки те дробам, „ „ ки те дробам залък малък,
Ки те сварам, „ „ ки те сварам за Благовец.

Нѝм ми пàлай мòма, мàле, ним ми кòня трòши!
Мòмата е, мила мàле, на гòрната мéла.

---

[1] войчка = водичка.

На гòрната мàла, мàле, на лѐвата стрàна.
Ако не верȕваш, мàле, оди да я вѝдиш;
Оди да я вѝдиш, мале, шо мунѝста носи;
Шо муниста носи, мале, на рȕдото гърло.
Зàйдно ги нижàхме, мале, на йднà вечерѝна;
На йднà вечерѝна, мале, пу йднà масечѝна,
Пу йдна мисичѝна, мале, на йднà ругузѝна.

Òй ти, Нѝко, дѐли Нѝко, сам овчàрин, сам кеàя.
Шò ти влѐзе, дѐли Нѝко, шò ти влѐзе сѝлно стàдо
Силно стадо, дели Нико, йуд момѝна ми градѝна.
Му йзгризàя, дели Нико, дрòбно бѐло цвѐте,
Дробно цвете, дели Нико, дробно цвете бел босѝлек,
Тежка глоба, дели Нико, тебе те глобѝя:
Сека сълба, дели Нико, сека сълба и форѝна,
Секой корен, дели Нико, секой корен и стотѝна.

Зѐ си лȕдо тѐнка пȕшка, зе си млàдо тенка пȕшка,
Та отѝди на планѝна, да си лòви дрòбни пѝлци,
Да си лови дробни пилци, добри пилци-ирибѝци.
Не ми били дробни пилци, дробни пилци ирибѝци,
Тук ми била бела Неда, язи нея шо я сакам,
Язи нея шо я сакам, она мене шо ме сака.

За ергенинъ.

Кòйн го вѝеш, лȕдо, кòйн го кършиш
Кат вѐйка „ орийòва, орийòва,
Като сълба, „ босильова, босильова,
Като ремен, „ окол пояс, окол пояс,
Като река, „ ка прииде, ка прииде,
И ти така, „ по момите, по момите.

Пѝиш, пѝиш, млàд Андòйне, рòйно блàго вѝно.
Пѝех, пѝех, мой другàре, сѐга не го пѝям,
Оти имам, мой другàре, кòйнче аджамѝя.
Яз го теглям, мой другаре, на зелена трева,
Яз го теглям, мой другаре, на студена вода,
Той ме тегли, мой другаре, на момина порта.
Испаднала, мой другаре, момината майка:

— Ти шо пàлаш, врашко чедо, на нашата порта?
Язи немам, врашко чедо, мома за'рмасàне
Язи имам, врашко чедо, мома за мъжѐйне.

Се сакàхме, мàле, сò йдна мòма,
Се сакàхме, мàле, нѐ се зѐхме.
Се армаса, мале, за барчет ми.[1]
Ме кания, мале, на армасут.
Страм ми падна, мале, не отидох.
Ме кания, мале, на сватбата,
Ме кания, мале, баш побратим.
Даль' да одам, мале, иль' да не ом?
Оди, синко, оди, оди не се люти!
Ка отидех, мале, и я видех,
И я видех, мале, и ма виде —
Права стана, мале, ръка баца,
Ръка баца, мале, и заплака.

За несгодена мома.

Кадъ̀н, Кàтка, войводѐнка, Кàтка стои на бунàрут,
На бунàрут, кадъ̀н Кàтка, на бунàрут до амбàрут.
Лудо иде, „ „ лудо иде ут уздолу.
Ут далеко, „ „ ут далеко глава върти,
Ут по-близко, „ „ ут по-близко проговàря:
Върти, върти, „ „ върти, върти кова вода!
Да напоям, „ „ да напоям мойта коня.
Дай на койнют „ „ дай на койнют сус кòвата,
А на мене, „ „ сус ỳстата.

— Шò пу пóле бѐгаш, бре Дòно, бòса голуглàва,
Бòса голуглàва, бре Дòно, гòла распашàна?
— Бегам, бегам, стара бре мале, още по-надолу.
На път стритех, стара бре мале, момче годенджийче,
Момче годенджиче, бре мале, моми шо годява.
На арните моми. „ „ лошите момчѝня,
На лошите моми, „ „ арните момчиня.
На мене се падна, „ „ идно стàро аро,
Идно старо аро, „ „ старо дуодѐно!

---

[1] барчет = братучед.

За сгодена мома.

Мори Нѐдо, бела Нѐдо! Внѣтре, Нѐдо, постелю̀ваш,
Внѣтре, Недо, постелюваш, надвор ягне устрелюваш
Пустели си, бела Недо, пустели си, нареди си
Ки ти дойдет, бела Недо, ки ти дойде свекърва ти
Свекърва ти, бела Недо, свекърва ти, ятърва ти,
Ки ти донцат, бела Недо, ки ти донцат голем бакшиш
Свекървата, бела Недо, свекървата — пендолѝрка
Ятървата, бела Недо, ятървата — сърмен колан.

Кàк те сонѝх, Нѐдо, дал ме сонѝ, дал ме сонѝ?
— Ние бàхме, Нѐдо, на лòзята, на лòзята
Та станàхме, Нѐдо, два голу̀ба, два голу̀ба
Та паднахме, Нѐдо, на църквата пилорѝчка
Бог да бие, Нѐдо, поповито пилорички
Та летнахме, Нѐдо, зайно, зайно, токмо, токмо
Та паднахме, Нѐдо, на лозята, пилорички
Бог да бие, Нѐдо, падарито пилорички
Шо ни нази, Нѐдо, пропадия, распадия;
Та литнахме, Нѐдо, зайно, зайно, токмо, токмо
Та паднахме, Нѐдо, уфъ нивите пилорички
Бог да бие, Нѐдо, орачито пилорички,
Шо ни нази, Нѐдо, пропадия, распадия.

За невеста въ положение.

Бре нивѐсто църноòка, бре кадъно калешàта,
Ако ѝмаш гòлем късмет, да ни рòдиш мъжко дете,
Да ни родиш мъжко дете, мъжко дете ѝ мала мома.
Ний ки ойме, бре нивѐсто, ний ки ойме в' Солун града.
Ки купуйме, бре нивесто, ки купуйме, ки търгуйме:
На детенце, бре нивесто, на детѐнце либадѐнце,
А на мома, бре нивесто, и на мома антерѝка.

За булка съ първа рожба.

Ей Стàно, Стàно, убàва Стàно
От' не си, Стано, като шо беше,
Като шо беше, убава Стано,
Като шо беше ланска година.
Ланска година, убава Стано,

Ланска година, ланското лето.
Дил' ме пѝтате мои другà̀чки
Дил' ме пѝтате, яз ки ви кажам:
Язи си имам, мои другачки,
Язи си имам синджир на ръце,
Синджир на ръци, мои другачки,
Синджир на ръци, мжжко ми дете.
Не ме устава, мои другачки,
Не ме устава нокя да спиям,
Нокя да спиям, мои другачки,
Нокя да спиям, дейня да шетам.

За невеста, омжжена далече.

— Варай слънце, мѝлно слънце
Шò те пѝтам, дà ми кà̀жеш,
Когу шеташ, варай слънце,
Когу шеташ, когу гледаш?
Дал' я виде, варай слънце,
Дал' я виде, мойта майка,
Мойта майка, мило слънце,
Мойта майка, мойто татко.
Мойто татко, милно слънце,
Мойто татко, мойте братк'я.
Мойте братк'я, милно слънце,
Мойте братк'я, мойте снаи,
Мойте снаи, мило слънце
Мойте снаи, мойте сестри.

— Дил' ме пѝташ, брѐ нивѐсто, дил' ме пѝташ, ки ти кà̀жам:
Твóйто тà̀тко, бре нивѐсто, твóйто тà̀тко вѝно тò̀чи
Вино точи, бре нивесто, вино точи, сълзи рони
Сълзи рони, бре нивесто, сълзи рони теб те чека.
Твойта майка, бре нивесто, твойта майка поклон прави
Поклон прави, бре нивесто, поклон прави сълзи рони
Сълзи рони, бре нивесто, сълзи рони теб те чека.
Твойте браткя, бре нивесто, твоите браткя койня коват
Койня коват, бре нивесто, койня коват сълзи ронат
Сълзи ронат, бре нивесто, сълзи ронат теб те чекат.
Твойте снаи, бре нивесто, твойте снаи постелю̀ват
Постелю̀ват, бре нивесто, постелю̀ват сълзи ронат
Сълзи ронат, бре нивесто, сълзи ронат, теб те чекат.

Твойте сестри, бре нивесто, твойте сестри двори метат
Двори метат, бре нивесто, двори метат сълзи ронат
Сълзи ронатъ, бре нивесто, сълзи ронат, теб те чекат.

На ученикъ.

Има́ла ма́йка сѝн питими́я,
Та го пущи́ла у̀ка да у̀чи.
Ука да учи, поп да се чини.
Поп да се чини, дяк да се стори.

За кехая.

Кà̀та вѐчер, дѝмни Ма́рко, кà̀та вѐчер, кà̀та дзà̀стра
Дѝмна гò̀ра, дѝмни Мà̀рко, дѝмна гò̀ра убидȕва;
Една вечер, димни Марко, една вечер не отиде.
Кога 'тиде, димни Марко, кога 'тиде на дзастрата,
Кога 'тиде, що да види — димна гора изгорена!
Изгорена, димни Марко, изгорена упланата.
Сите търла, димни Марко, сите търла изгорѐни
Су се овци, димни Марко, су се овци и ягнѐта.
Па си викна, димни Марко, па си викна да си плаче.

5. Коледни обичаи.

Коледнитѣ обичаи започватъ веднага следъ коледнитѣ заговезни. На заговезни вечерьта, следъ като се устрои заговезната вечеря, мжжетѣ отъ нѣколко близки и роднински кжщи се събиратъ въ една кжща на продължителна нощна гощавка до зори, когато при разотиването си викатъ: „Коледа! Коледа!“ Децата ставатъ и тѣ почватъ да викатъ сжщо, колкото имъ гласъ държи: „Коледа!“. Това тѣ вършатъ въ продължение на цѣлитѣ пости сутринь и вечерь. Деньтъ преди Рождество Христово въ Боймия се нарича К о л е д а. Презъ тоя день още преди зори женитѣ ставатъ и мѣсятъ колаци за раздаване на коледаритѣ. Призори групи деца съ тояги въ ржце и отъ порта на порта чукатъ и викатъ „Коледа!“ Домакинката излиза и подава на всѣки коледарь по колаче.

Игнатовъ день (2. I) се нарича день на „ягнищата и пилищата“. Презъ тоя день мжжетѣ посещаватъ близкитѣ си и кехаитѣ и, преди да влѣзатъ въ кжщи, въ двора викатъ: „църъ, църъ, църъ!“ После взиматъ въ ржка вейки,

които поставятъ въ огнището съ благословиитѣ: „На ви ягнища, на ви пилища, здраве и берикетъ! Ка сили огинутъ, така да сили и домакинутъ“. Презъ тоя день не се позволява да се изнесе огънь или какво и да е отъ кѫщи, защото се смѣта, че берикетътъ (плодородието) заедно съ огъня ще излѣзе отъ кѫщи. Обичая да се поставятъ пръчки въ огъня продължава отъ Игнатовъ день до Богоявление. Сѫщевременно се забелѣзва, кой пръвъ ще посети кѫщата, и после следатъ, дали е дошелъ съ щастие или съ нещастие и се посочва като добъръ или лошъ — „хаирлия или хаирзъсъ човекъ“.

Коледната вечерь срещу Рождество Христово се нарича „Бъдни вечерь“. За тая вечерь стопанинътъ на всѣка кѫща се снабдява съ бучумъ, — дебело дърво или голѣмъ пънь, който се поставя въ огнището и трѣбва да гори непрекѫснато три дени. Тоя пънь се нарича бъдникъ. Пепельта му се събира и съ нея се туря по малко на коренитѣ на плодниитѣ дървета, за да бѫдатъ запазени отъ червеи, бръмбари и др. насѣкоми и за да дадатъ повече плодъ. Вечерата на бѫдни вечерь е разнообразна: на трапезата се поставя освенъ погачата съ парата, саралията (посна баница, залѣта съ сиропъ) и приготвеното ястие, още отъ всичко, каквото за ядене има въ кѫщи: орехи, калинки, смокини, леблебия, пекмезъ, разни мармалади, грозде, лубеница и пр. Всичко това се поставя на софрата (трапезата), която се нарежда при входната кѫщна врата. Когато стареятъ заповѣда, да се почне вечерята, две момчета отиватъ при софрата, подигатъ я на ржце и три пѫти казватъ: „Божике, Божике, ела да вечеримъ!“ [1] Вратата остава отворена презъ нощьта на бѫдни вечерь, както и презъ първия и втория день на Рождество Христово. Когато трапезата се пренесе до огнището и всички се наредатъ около нея, стареятъ взима погачата съ парата, прекръства се, прекадява съ тамянъ софрата и раздробява погачата на парчета, като всѣко отчупено парче подава на членоветѣ отъ семейството по възрасть, не забравяйки Бога, имота, кѫщата и занаята, като участници на вечерата, на които сѫщо се отдѣлятъ парчета отъ погачата. Следъ това всѣки се заема да търси парата и, който я намѣри, счита се за

[1] Единъ отъ вънъ отговаря: „Вечерайте, вечерайте! Ясъ утре ки домъ на печеното прасе!“

щастливецъ. Когато вечерата свърши, сѫщитѣ момчета дигатъ трапезата и я поставятъ въ единъ отъ жглитѣ на стаята, безъ да бѫде разчистена отъ чиниитѣ до сутриньта. Трапезата тукъ се нарежда и стои презъ тритѣ рождественски празднични дни.

6. Св. Трифунъ (13 февруарий).

Населението на Боймия зачита тоя църковенъ светецъ като покровитель на лозята и го нарича „Трипонъ“. Презъ тоя день тамъ, гдето има лозя, става голѣмъ водосветъ, на който пристѫтствува цѣлото население. Следъ освещаването на водата всѣки си взема отъ нея по малко въ едно шишенце и си занася въ кѫщи. Тукъ тя се туря въ по-голѣмъ сѫдъ-котелъ или гюмъ, които сѫ пълни съ обикновена пивка вода. Съ тая вода единъ отъ челядьта поръсва всичкитѣ си лозя съ босилекова китка, пѣейки тропаря „Спаси Господи люди твоя.“ Поръсването на лозята съ осветена вода става за да се избѣгне всѣка напасть, която би дошла отъ бръмбари, скакалци, червеи, мравки и др. насѣкоми, които повреждатъ лозята и които презъ тоя день се проклинатъ. Презъ сѫщия день стопанинътъ отрѣзва по нѣколко лозови пръчки отъ всѣка лоза, смѣтайки, че съ това се почва рѣзането на лозята, безъ да се очаква опасность отъ замръзване, тъй като народното повѣрие е, че Сечко сѣче, ама на лѣто мирише.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

7. Дудулица.

При продължителна суша и бездъждие освенъ църковнитѣ литии, които се извършватъ отъ свещеницитѣ и народа, въ Боймия е запазенъ и стариятъ обичай Дудулица, който безспорно е остатъкъ отъ предихристиянското езичество. За случая момичета отъ една махала се съгласяватъ да направятъ една отъ другарскитѣ си „дудолъ“. Това момиче се окичва съ дълга зелена трева отъ главата до петитѣ, обикновено съ „бъзель“ (бъзъ), и се развежда по селото, като при кръстопѫтищата и по важнитѣ мѣста на селото групата момичета се спиратъ и пѣятъ:

Дудулѝца мòли бòга: ой дудѐле, мѝли бòже,
Да зарòси ситна рòса, ой дудѐле, мѝли бòже,
Да се роди жито просо, ой дуделе, мили боже,

Де се пълнат амбарите, ой дуделе, мили боже,
Да се женат ергените, ой дуделе, мили боже,
Ергените и момите, ой дудуле, мили боже,
Да се раждат мъжки деца, ой дудуле, мили боже!

При пѣенето на горната пѣсень женитѣ отъ близкитѣ кжщи излизатъ съ паниче брашно и канче или гюмче вода, посипватъ малко брашно върху главата на дудулицата и я поливатъ съ вода; остатъка отъ брашното предаватъ на групата момичета, които пѣятъ и съпровождатъ дудулицата. Освенъ брашно поднасятъ се като даръ и разни дрехи, съ които дудулицата обличатъ.

Рецензии и книжовни вести.

Fr. Hýbl, Dějiny národa bulharského. Díl. I. Praha 1930, 8⁰ 302. Издание на „Hystorický Klub v Praze“ подъ редакцията на Jan Slavík.

Следъ смъртьта на професоръ Фр. Хибълъ — 31.VI. 1929 г. — Историческиятъ Клубъ въ Прага посмъртно издаде гореозначеното съчинение на покойния „История на българския народъ“. Въ предговора г. Янъ Славикъ, известенъ добъръ познавачъ на най-новата история на славянитѣ, счита книгата на Хибълъ добра и истински потрѣбна. Отъ изданието на Иречековата история на българския народъ насамъ се е изминало повече отъ половина столѣтие, а презъ туй време образътъ на българското минало въ науката, благодарение на по-нови изследвания, значително се е измѣнилъ, а освенъ това и последнитѣ петдесеть години сж пълни съ важни исторически събития, така че Хибълъ, споредъ г-нъ Славикъ, е продължитель на Иречека въ пълния смисълъ на думата. Да, така би трѣбвало да бжде,—една нова история на българския народъ, сега излѣзла отъ перото на единъ чески професоръ, би трѣбвало да превъзхожда Иречековата история и да я допълня съобразно съ досегашнитѣ резултати на българската историография. А въ сжщность и книгата на Хибълъ, както и не давно излѣзлото съчинение на проф. Бидло „История на славянството“ (вж. резенцията ми въ Македонски Прегледъ, год. IV. Кн. 1, стр. 149 нат.) показва, че ческата историческа наука по отношение на южното славянство е въ значителенъ упадъкъ. Следъ Иречековата книга, въ която всичко е надлежно аргументирано възъ основа на историческата литература, която всжду се посочва, напротивъ въ труда на Хибълъ виждаме една популярна компилация, изпълнена съ много неточности, а срещу това едно сумарно посочване на по-новата литература, въ която личатъ безъ всѣка оговорка популярни, тенденциозни и дори некритични съчинения. А че авторътъ въ характеристиката си на българския народа не се е спиралъ подробно върху досежнитѣ етнографски и филоложки въпроси, не може да се извини съ туй, че вмѣсто това повече внимание билъ посветилъ на стопанскитѣ и социални отношения. Историята е тѣсно свързана съ историческата етнография, а последнята не може по никой начинъ да се отминава, особено когато се говори за междуславянскитѣ племенни сродства въ по-далечното минало. Великитѣ представители на ческата историческа наука, между които е и Иречекъ, въ своитѣ доводи не пренебрѣгватъ етнографичнитѣ данни а така сжщо и даннитѣ на славянското езикознание, и въ това отно-

шение иматъ голѣмо предимство предъ историка Хибълъ, който откъмъ тази страна се указва просто некритиченъ. Следъ ясното и напълно аргументирано изложение у Иречека, и то както въ неговата българска, така сѫщо и въ неговата сръбска история, относително заселението на южнитѣ славяни на Балканския полуостровъ съ огледъ къмъ славянобългарскитѣ и сръбскитѣ племена, г. Х. бѣше длъженъ тамъ, гдето е на друго мнение, да приведе научни доказателсва. А г. Х., който действително често се отклонява отъ своитѣ предшественици говорейки върху епохата на славянско заселване на Полуострова, избѣгва всѣка аргументация и се приравнява съ популярни писатели, нелишени и отъ тенденциозность. Когато е думата за праславянската родина, Хибълъ смѣта за умѣстно да се позове и на резултатитѣ отъ изследванията на езикознанието , етнографията и археологията (вж. стр. 35), но не постѫпва така, когато се касае да се различатъ заселенитѣ на Полуострова земи отъ дветѣ югославянски етнични групи — славяно-българската и сръбско-хърватската. Споредъ него излиза, като че ли по време на заселението не сѫ сѫществували дветѣ народностни югославянски групи, напълно обособени и по своя езикъ, което сега се счита безспоренъ наученъ фактъ, а представя, като че ли славянобългари и сърбохървати тогава сѫ били единъ етниченъ конгломератъ отъ племена, много малко отличаващи се етнически и езиково, безъ развито племенно сир. народностно съзнание, което ужъ тепърва по-сетне се е развило. А известно е отъ хода на историческия развой и на двата югославянски народа отъ самото начало на живота имъ на Полуострова до наши дни, че това не е било така, че напротивъ и двата се чувствували национално обособени и поради това се проявява помежду имъ съревнование, което скоро се изражда и въ политическа вражда, източникъ на кървави стълкновения презъ течение на вѣковетѣ и до сега. Споредъ автора по време на заселението на Полуострова не е имало значителни различия между българскитѣ и сърбохърватскитѣ племена. „Другъ въпросъ е, — казва г. Х. — какъ сѫ се появили още въ най-старо време въ наречията и въ обичаитѣ на «полуостровнитѣ племена» зародишитѣ на по-сетнешното езиково раздѣление на двата народа „сръбски“ и „български“ и где е била границата между дветѣ държави. Този въпросъ има силна политическа подкваса (Otázka ta má silnou příchuť politickou), понеже тукъ се касае за народностната принадлежность на населението, за което днесъ и двата народа се домогватъ, именно жителитѣ на Македония и на нѣкои околии на сръбско-българската граница. Като вземемъ предъ видъ, какъ съ неправилни налитания (nepravidelným postupem) славянитѣ се настанявали на Полуострова, отъ какви нерѣдко различни краища идѣли преселници, нахлувайки въ една и сѫща область, колко сравнително сродни (příbuzné) сѫ още и день днешенъ езицитѣ сръбски и български и какъ неосетно (pozvolná) преминаватъ едно въ друго редъ преходни наречия, ще дойдемъ лесно до заключение, че на територията, заселена отъ южнитѣ славяни, не е можело въ онуй време да сѫществуватъ ясно (přesně) разграничени езикови групи, че е имало множество сродни наречия, а между които по-отдалеченитѣ различия се изравнявали чрезъ неосетни преходи, както

това е всѫду, гдето известна етнографична цѣлость се е заселила на по-голѣмо пространство. Завършени народности (uzavřené národnosti) сѫ пониквали тепърва чрезъ развитието на общъ писменъ езикъ, а тукъ, пъкъ е имало голѣмо влияние образуването на по-разпространени политически организми (сир. държави), чието развитие е подкрепяло и втълпявало на по-дребнитѣ мѣстни единици съзнание за взаимното имъ сродство". Въ онова време, славянитѣ съзнавали по-ясно само онѣзи различия, чрезъ които сѫ отличавали отъ други народи всичкитѣ имъ съплеменици, ако и да сѫ говорѣли на к а к в о т о и да е наречие — „at'už mluvili kterýmkoli nářečím", (вж. стр. 45). Отъ този цитатъ се вижда, каква е научната стойность на книгата на г. Хибълъ, който така съ общи фрази игнорира днешната историческа и езикова наука досежно характернитѣ черти, легнали въ основата на народностната самобитность на българитѣ и сърбитѣ. Интересно е, че възгледътъ, който авторътъ прокарва по тая тема, напълно съвпада съ държавната сръбска теза относително македонскитѣ българи, споредъ която тѣ сѫ още ненапълно опредѣлили се „славяни", говорещи наречия, твърде сродни на сръбския езикъ и пр. — теза, на която първъ виденъ проповедникъ съ явна политическа тенденция стана покойниятъ сръбски географъ Цвиичъ. Случаенъ или неслучаенъ, този съвпадежъ твърде понася на всички, които за политически изгоди явно бравиратъ науката, съгласили се да бждатъ македонскитѣ българи отродени чрезъ силата на своитѣ нови завоеватели. Забележително е още, че горе изтъкнатото ненаучно становище на автора не е всѫду издържано по-нататъкъ въ книгата. Това се вижда въ отдѣла, гдето се говори за борбитѣ на царь Самуила за да затвърди своето македонско царство. Така напр. се казва, че Самуилъ, нахлулъ въ земята на зетския князъ Владимиръ, проникналъ сетне и въ Босна и „въ земятл на сѫщинскитѣ сърби дори до Расция" (do území vlastních srbů až k. Rašcé, 120 стр.). Авторътъ тукъ признава, че западнитѣ, сир. македонскитѣ земи сѫ образували центъра и сѫщинската основа на царь Самуиловата държава, че столицата му е била въ Преспа и Охридъ и пр., че на сръбскитѣ племена (kmenům srbským). Самуилъ оставилъ домашнитѣ имъ княьзе. Любопитно е още, че авторътъ, споменувайки намѣрения надгробенъ надписъ отъ 903 год. поставенъ отъ Самуила на гроба на неговитѣ родители, казва само, че е писанъ „кирилски", ако и да е известно, че той и откъмъ езика е български надписъ. Като говори на друго мѣсто за народностния характеръ на славянския елементъ, който е влѣзълъ въ състава на българскитѣ славяни, за които се споменува и у византийскитѣ писатели отъ 19 в. (*Σκλάβοι-Βούλγαροι*), авторътъ пакъ повтаря своята неутрална теза, че писменията езикъ — Кирилометодиевскиятъ — потискалъ между славянитѣ проявитѣ на племенно различие и ги надъхвалъ съ съзнание за взаимна държавна общность. Авторътъ пакъ изрично твърди: „Между славянитѣ «български» и «сръбски» не е имало и презъ късното срѣдновѣковие по-основни различия, освенъ негли принадлежностьта имъ къмъ дветѣ държави. По тази причина не бива за онова време да се поставя опредѣлена граница между сърби и българи мимо границитѣ на политическитѣ държави. Наречията, съ които народътъ си е служилъ въ обиходната речь, сѫ

преминавали незабелязано едно въ друго — взаимно се проникивали." Тази своеволна, очевидно внушена теза на автора, който не е ималъ нито понятие за сжщинскитѣ македонски български наречия, напълно се опровъргава между друго и отъ македонската диалектология, изучвана и разработвана днесъ и отъ небългари, като напр. отъ руския проф. А. Селищевъ, споредъ която македонскитѣ наречия рѣзко се отличаватъ въ цѣлата си основа, която е българска, отъ сръбския езикъ, така че никакво въ сжщность значително взаимно проникване и изравнение на наречията у двата народа не се е вършило.

Такава едностранчива е книгата на Хибълъ. Тя стига до края на 18. в. Въ нея твърде накратко, твърде сбито се изреждатъ събитията по начинъ, издаващъ безразборно компилативния ѝ характеръ. Явно е, че авторътъ не е сжщински специалистъ историкъ, че черпи отъ втора и трета ржка, че не е способенъ всѣкога строго критично да се отнесе къмъ своитѣ източници, що се вижда и отъ цитуваната библиография, впрочемъ твърде непълна. Далечъ не може този новъ продуктъ на чешката историография да заеме достойно мѣсто покрай Иречековото дѣло.

Л. Милетичъ.

Новата сръбска карта на Македония подъ сръбска власть — въ мѣрка 1 : 100,000.

Рускитѣ войски въ време на руско-турската война (1877—1878) не можаха да навлѣзатъ въ Македония, съ малко изключение на Горно Джумайско, и затова тѣхниятъ картографски щабъ не можа да изработи генерална карта на тая область, както стори това въ завзетитѣ отъ руски войски земи на Турция. За Македония дълго време си служихме първо съ австрийскитѣ генерални карти 1 : 300,000, после съ 1 : 200,000 и съ прегледната 1 : 750,000. Възъ основа на руската и австрийска карта турскиятъ генераленъ щабъ издаде карта на Европейска Турция въ мащабъ 1 : 210,000, която бѣше преведена и издадена на български отъ нашия картографически институтъ.

Въ предвечерието на Балканската война 1912 година сръбското географско отдѣление на главния генераленъ щабъ изработи за часть отъ Македония карта въ мѣрка 1 : 150,000. Въ самата война 1912—1913 тая карта бѣше реамбулирана. Тепърва отъ 1914 година се е започнало да се изработва топографска карта на припадналата къмъ Сърбия македонска часть въ мѣрка 1 : 50,000. Извършили се много тригонометрически триангулации въ Македония. Всесвѣтската война е попрѣчила за понататъшната системна работа. Въ свръзка съ воденето на голѣмата война сърбитѣ, подпомогнати отъ всички югославяни и отъ чехи доброволци, отпечатаха въ Солунъ карта на югославянскитѣ земи въ мѣрка 1 : 200,000.

---

[1] „Ani mezi Slovany «bulharskými» a «srbskými» nebylo za pozdějšího středověku podstatnějších rozdílů, leda příslušnosti k dvojímu státnímu celku; z té příčiny nelze pro ty doby stanoviti nějakou přesnou hranici mezi Srby a Bulhary mimo hranice držav politických. Nářečí, jichž lid užíval v obecne mluvě přecházela zvolna v sebe a pronikala se navzájem" (стр. 131).

Както сръбскитѣ съюзници, така и сърбитѣ, въ своитѣ бойни сектори сж направили подробни топографски снимки въ мѣрка 1:25,000.

Когато се свърши голѣмата всесвѣтска война, сърбитѣ почнали да изработватъ топографска карта на Македония подъ сръбска власть въ мѣрка 1:50,000. Работата почнала въ 1920 година. Сръбската триангулационна мрежа била свързана съ гръцката триангулация отъ I степень. Отъ 1920 година до 1924 сж поставени много пирамиди, измѣрени сж много стотини точки и извършени дълги точни нивелировки. Въ 1921 г. е извършена точна нивелировка на линията Ристовецъ—Гевгелий. Въ 1922 г. сж измѣрени базиси при Прилепъ и Струмица. Въ 1923 год. е извършено 350 км. дълго точно нивелиране и сж били измѣрени 14,000 кв. км. пространство.

Военно-географскиятъ институтъ на Югославия въ Бѣлградъ, на който началникъ е генералъ Бошковичъ, е много добре уреденъ следъ създаването на голѣмата югославянска държава. Въ тоя институтъ е изработена възъ основа на снимкитѣ въ мѣрка 1:50,000 специалната карта на Македония подъ сръбска власть въ мѣрка 1:100,000.

Изработката на тази специална карта на Македония *1:100,000* е много добра и прегледна. Тя представява ценень приносъ къмъ картографията на Балканския полуостровъ, отстранява много грѣшки на предишнитѣ карти. Грѣшкитѣ отъ картитѣ преминаваха въ географскитѣ статии и книги, затова въ бждеще не може да пише човѣкъ върху Македония подъ сръбска власть безъ да има на ржка новата сръбска карта за тая область.

Изохипситѣ въ картата на Македония сж презъ 20 метра, но прекарани сж и помощни изохипси презъ 10 и 5 м. въ слабо вълниститѣ и въ равнитѣ покрайнини.[1]

По отношение на височинитѣ можемъ да кажемъ, че въ австрийската и турска карта тѣ сж изобщо по-малки отколкото показаха нови измѣрения въ Пиринъ и Бѣласица, сжщото забелѣзваме въ сръбската карта на Македония.

За Шаръ-планина по недуразумение дълго време Люботрънъ (Ботенъ) се смѣташе най-високъ връхъ въ Балканския полуостровъ съ височина 3050 м., както бѣше отбелязанъ въ старата австрийска карта въ мѣрка 1:300,000. Отпосле той лека-полека се развѣнчаваше. Въ австрийската карта 1:200,000 бѣше му дадена височината 2,700 м. Von Steeb, като разгледа многобройнитѣ измѣрения на Люботрънската височина, се произнесе, че височината 2,510 м. може да се различава отъ действителната височина най-много съ 10 метра[2]. Въ сръбската карта

[1] За изработването на Македонската карта вижъ статията на генералъ С. П. Бошковичъ, О изворним картографским радовима Српског географског оделења главног ђенералштаба и Војног географског института краљевине Срба, хрвата и словенаца, печатана въ Sbornik I Sjezdu slov. geografů a ethnografů v Praze 1924. Praha 1926, стр. 9.

[2] Въ моитѣ бележки, печатани въ В. Кжичовата Орохидрография 1911 г., стр. 191—192) азъ подробно излагамъ въпроса за Люботрънската височина.

сега височината на Люботрънъ е 2,492 м. Важното е обаче, че много върхове на Шаръ-планина сѫ по-високи отъ Люботрънъ: Кобилица 2,526, Черни връхъ 2,587, Езерска Чука 2,604 и Бистра, най-високиятъ връхъ се дига до 2,640 метра.

Въ Скопска Черна Гора най-високиятъ връхъ споредъ сръбската карта е Рамна, 1,651 м., на австрийската карта най-високиятъ безименъ връхъ е 1,804 м.

Проходътъ Буковикъ на пѫть отъ Гостиваръ за Кичево е въ сърб. к. 1,179 м., въ тур. 1,050 м. Още Oestreich повиши височината на 1,150 и у Дерока е 1,184 м.

Въ Суха-планина (въ ср. к. Сува планина) върхътъ Мирска вода е въ ср. к. високъ 2,180, а въ тур. само 1,000 м. Голѣма е разликата въ височинитѣ на върховетѣ въ Суха гора: Добра вода у ср. к. има 2,062, въ тур. 1350 м. Въ сръбската карта сѫ означени още следнитѣ върхове: Конярникъ 1,874, Кула 1,917, Брезовецъ 1,896, Туринско кале 1,808, Белезникъ планина 1,808, Скала 1,826 и Дупенъ каменъ 1,845 м. — Манастиръть св. Никола при р. Треска ср. к. има 292 м., а въ тур. 400 м.

Въ пл. Якупица въ ср. к. връхътъ Якупица има 1,986 м., а въ австр. карта 2,550 м., но въ ср. к. на Якупица пл. се издига върхътъ Марина Рупа 2,492 м. Oestreich наричаше Якупица Сагакова планина, а на най-висока неинъ връхъ Бегова опредѣли той височината 2,530 м.

Бигла планина е висока споредъ австр. карта 1,300 м., а спорсдъ срб. 1,575 м.

Въ Бѣласица планина височината Гандачъ има въ австр. к. 1,150 м., а въ срб. 1,620 м.

Особено голѣми различия въ височинитѣ, предадени въ турската и сръбската карти, сѫ въ листа Кавадарци. Ще изреда нѣколко върхове и планини, като означа първо височинитѣ споредъ турската и срещу тѣхъ височинитѣ въ сръбската: Зелка 1,250 — 1,425 м.; Козякъ 1,550 — 1814 м.; Соколъ 1,450 — 1,822 м.; Кожухъ 1,500 — 2,138 м.; Добро поле 1,500 — 1,877 м.; Суха Рупа 1,149 — 1,520.

Въ Кратовския листъ се издига най-високо Супница — въ срб. к. 1,652, въ авст. (Сюпина) 1,669 м., а особено голѣма е разликата въ височината на Дубровница (въ австр. к. Дубровница) — въ сърб. 1,131, а въ австр. 1,500 м.

Въ листа Крива Паланка, гдето имаме височинитѣ споредъ руското измѣрване, разликата въ височинитѣ на руската триверстова карта и новата сръбска въ мащабъ 1:100,000 не се много отличаватъ: Църноокъ въ срб. 1871, въ руската 1,874, Мара планина 1540 — 1549, Руенъ 2,252 — 2,225 м, Султанъ тепе 2,085 — 2,104 м.

Въ Плачковица планина най-високъ връхъ е Лисецъ (въ сръб. к. Лисац) — 1754 м. Въ Малешевската планина най-високо се издига Чингене кале — въ срб. 1,744, въ австр. 1,400 м. Огражденъ е високъ споредъ сръб. к. 1,744, австр. 1.514 м. Въ Влахина пл. върхътъ Занога въ ср. к. има 1,577, въ ав. 1,415 м.

Въ листа Прилепъ—Битоля най-високо се издига Каймакчаланъ, въ ср. к. 2,521 м., въ авст. 2,517 м. Въ Селечка пл. върхътъ Високо има въ ср. к. 1,472, въ авср. — 1,506 м.

Голѣми сж промѣнитѣ въ сръбската карта по отношение на мѣстоположението. Съвсемъ друга форма иматъ нѣкои отъ езерата, особено Преспанското, както и вървежътъ на рѣки и планини.

Голѣма е разликата въ имената на планини, върхове, рѣки и особено на селища въ сръбската карта и въ предишнитѣ карти на Македония. Трѣбва да признаемъ, че много имена сж правилно писани, но има и имена, които сж писани въ духа на сръбския езикъ, когато въ старитѣ карти тѣ сж означени тъй, както ги изговаря населението. Нѣколко примѣра: Въ сръбската карта е писано с. Тломено вмѣсто Тлъмено или Тлъменци, Лисац вм. Лисецъ, Буковац вм. Буковецъ, Лепенац вм. Лепенецъ, Ресан вм. Ресенъ, и други отъ тоя родъ. Забелязва се голѣма непоследователность въ употрѣбата на нѣкои български имена, — употрѣбяватъ се често напр. българскитѣ форми долъ и голѣма, но не липсуватъ тукъ-таме и сръбскитѣ форми до и велика.

Като сравнимъ сръбската нова карта съ гръцкитѣ нови карти на южна Македония и западна Тракия, ще забележимъ, че сърбитѣ не сж промѣняли заваренитѣ имена на селищата въ Македония, както сж сторили това гърцитѣ, въ чиито карти съ мжка можемъ да се ориентираме: толкозъ много сж промѣнени имената и то не само на села но и на градове.

Повтарямъ това, което казахъ по-рано, че новата сръбска карта на Македонля е голѣмъ приносъ къмъ картографията на Балканския полуостровъ. Нови листове въ сжщата мѣрка има и за старата югоизточна часть на Сърбия. Въ изработването на новата сръбска карта сж помагали руски геодези и картографи. Може би на тѣхъ се дължи точното отбелязване на българскитѣ имена на селища, планини, върхове и рѣки.

А. Иширковъ.

D. Drosos, La fondation de l'Alliance balcanique. Etude d'histoire diplomatique. Athènes, 1929, стр. 122.

Предлаганата отъ Д. Дрососъ книга обхваща, макаръ и въ най-кратки черти, всички въпроси, които се отнасятъ до основаването на Балканския съюзъ отъ 1912 година, осветлени отъ гръцко гледище. За Дрососъ освобождението на християнскитѣ народи отъ Турция има значение дотолкова, доколкото е свързано съ интереситѣ на оная часть отъ християнскитѣ народи, която, най-разпръсната по брѣговетѣ ия Срѣдиземноморието, образува гръцкия елементъ. Като се обещава да запази нужното за всѣка историческа работа спокойствие при издирването и да проследи развитието на повдигнатитѣ въпроси отдалече, авторътъ, забравилъ обещанието си, още отначало влага въ книгата си тенденции, които сме свикнали да четемъ и наблюдаваме въ поникналитѣ презъ последнитѣ години многобройни гръцки книги отъ сжщия родъ. Така, гръцкиятъ авторъ вмѣсто да ни обясни, какъ разбира положението на гръцкитѣ поселища и гръцкитѣ поселници въ предѣлитѣ на отоманската империя, вмѣсто да проследи „оня толкова интересенъ исторически процесъ“ на „концентрация на гръцката нация въ модерната гръцка държава“ и ни даде основанията на постоянното „прибиране“

на гърцизъма отъ брѣговетѣ на Черно море, отъ южна Русия, Молдава и Влашко къмъ Цариградъ — тогавашния пръвъ духовенъ центъръ на гръцко-християнската култура — напротивъ изведнажъ ни изправя предъ събитията отъ 1908 година, когато споредъ него, младотурското движение се е оформило съ цель да се бори предимно, ако не и единствено, съ гърцизъма. На българския народъ, който не е ималъ нуждата да се движи „концентрично", който гжсто населяваше по-голѣмата часть отъ европейскитѣ владѣния на Турция и който бѣ въ своя собственъ домъ, авторътъ забравя да даде заслуженото мѣсто, като си спомня за него само предъ наличностьта на младотурската опасность, когато всички народи, които населяватъ Империята, е трѣбвало да забравятъ миналото и взаимнитѣ вѣковни борби. Такритѣ, отправени отъ представителитѣ на всички християнски църкви, включително съ българската и гръцката, до централното правителство въ Цариградъ, сж дадени по инициатива на патриаршията; повдигнатия въпросъ за подобрение на положението на немюсюлманскитѣ училища, въпросътъ за административната, въ известни отношения и юрисдикционна самостойность на църковнитѣ общини, въпросътъ за военната повинность на младежитѣ-християни, въпросътъ за приложение на правата и свободитѣ, гарантирани отъ Мидхадъ-пашовата конституция отъ 1876 година, и найсетне въпросътъ за активното участие на българи и гърци въ политическия животъ на Империята (правото да изпращатъ свои избранници въ турския парламентъ, правото на участие на християнитѣ въ администрирането на държавата) — всички тѣзи въпроси до единъ за Дрососъ сж подигани и разрешавани поради благосклоннитѣ къмъ другитѣ християнски народности грижи на цариградската патриаршия. Авторътъ не споменава нищо или почти нищо за преговоритѣ въ Солунъ, водени между така наречените конституционни клубове — на които единъ день историята на българитѣ въ Македония и Тракия ще трѣбва да отдаде заслуженото като на първи, проявени висши обществени и политически центрове —, той не говори за преговоритѣ въ Цариградъ между представители на екзарха и на патриарха, не казва нито дума за установения планъ на общо действие между депутатитѣ българи и депутатитѣ гърци, нито за изборната борба, презъ която на нѣкои избирателни области бѣ предоставена свободата сами да установяватъ своитѣ листи; той не се докосва и до грижитѣ и старанията на българскитѣ водители, безъ чиято добра воля и предвидливость не можеха да се получатъ макаръ и минимални временни резултати отъ годинитѣ 1908—1912.

Едностранното освѣтление на събитията отъ тѣзи години дава и едностраненъ ходъ на по-нататъшното развитие на подетата отъ автора тема.

Той твърди, че центърътъ на политическата подготовка за сближението между християнскитѣ народи въ Империята, предимно между българи и гърци, трѣбвало да търсимъ въ канцелариитѣ на външното министерство въ Атина. Посещението на диадоха въ Велико Търново, грижитѣ за изглаждане конфликтитѣ около анексията на Босна и Херцеговина, българската независимость, отношенията между насъ българитѣ и сърбитѣ, неудобствата за балканската политика на помирение, про-

излизащи отъ съревнованието на руската и австро-унгарската външна политика, се нагаждаше отъ автора по начинъ щото да се изтъкнатъ „голѣмитѣ грижи на политиката на стария гръцки краль Георги и неговото правителство", като грижи, насочени къмъ сближението на балканскитѣ народи и балканскитѣ държави, и къмъ издигането на идеала „Балканитѣ за федериранитѣ балканци". Тази е централната тенденция въ книгата на Дрососъ. Какъ сж обаче развити въпроситѣ по отдѣлно?

Най-голѣмата грижа на външната политика на гръцкото кралство за нѣколкото години, които предхождатъ балканскитѣ войни, е островъ Критъ. Затрудненията при развитието и разрешението на критския въпросъ не произлизатъ само отъ упорството на турцитѣ да задържатъ този полупотурченъ островъ. На помощь на това упорство идватъ и смѣткитѣ на нѣкои отъ великитѣ сили, които гледатъ на Критъ като на единъ отъ най-важнитѣ търговски и стратегически вжзели въ източния басеинъ на Срѣдиземно море. Избухналата итало-турска война, и италианската окупация на непосрѣдственитѣ до Критъ острови на Додеканеза плашатъ Гърция, и тя бърза да осигури положението си. Но бързайки да направи това, тя има само единъ изходъ — да се сближи съ България, евентуално и съ Сърбия. Така гръцката политика, имайки за главенъ обектъ критския въпросъ, „незабелязано сама подготвя почвата за бждещето балканско сближение." Обаче това откровение на автора, който косвено дава да се разбере, че гърцитѣ въ момента не сж могли да мислятъ освенъ за критския въпросъ, скоро пресъхва. Въ книгата си авторътъ веднага минава къмъ въпроса за сждбата на християнскитѣ населения ва отоманската империя, като се старае да отдаде най-голѣмата грижа за тѣхъ пакъ на гръцкото правителство, което въ действителность не знае, какъ да излѣзе отъ заплетения критски въпросъ, следъ като английскитѣ военни кораби арестуватъ единадесеттѣ критски народни представители, които искатъ да минатъ Егея и да се отзоватъ въ атинската камара, а гръцки офицери отъ флотата се бунтуватъ въ Саламинъ и сж готови отъ Палеонъ-Фалиронъ да бомбардиратъ Атина. Не много следъ тѣзи събития гръцкиятъ министъръ въ София Панасъ запитва Т. Тодоровъ, тогавашенъ министъръ на финанситѣ и замѣстникъ на заминалия за чужбина Ив. Ев. Гешовъ, какво становище би заела България, ако евентуално турцитѣ нападнатъ Гърция. Тогава Тодоровъ вмѣсто направо да отговори, поставилъ Панасъ въ течение на разговоритѣ си съ турския министъръ въ София Асимъ-бей, който, заминавайки за Цариградъ, поискалъ да узнае становището на България по гръцко-турскитѣ враждувания относно критския въпросъ. Тодоровъ, съобщава Дрососъ, побързалъ да увѣри Асимъ-бея, че България нѣма да мръдне, ако гърцитѣ нападнатъ първи, но че България не ще може да остане спокойна, ако Турция първа атакува гърцитѣ. Задоволството, което въ този случай получилъ Панасъ, го накарало да побърза да съобщи на правителството си въ Атина това, което му било съобщено въ София и което авторътъ на книгата отбелязва като пръвъ положителенъ резултатъ, полученъ вследствие на „старанията на Гърция да сближи балканскитѣ народи." За задкулисниттѣ въздействия на заинтересуванитѣ велики сили нито дума; за действията на българската дипломация презъ

сѫщото време, известни отъ публикуванитѣ до сега официални документи, сѫщо тъй — пълно мълчание. Авторътъ на книгата не е могълъ да премълчи само отиването на кореспондента на в-къ „Таймсъ“ Баучѐръ отъ София въ Атина и старанията му да помири българската и гръцката тези по балканскитѣ въпроси. Гърция дълго време протака тия разговори и едва въ началото на 1912 год. тогавашниятъ гръцки министъръ на външнитѣ работи Грипарисъ натоварва софийския си представитель да увѣри София, че по принципъ гръцкото правителство е съгласно да влѣзе въ по-близко разбирателство съ българското правителство за установяването на единъ евентуаленъ съюзъ, и по такъвъ начинъ авторътъ самъ несъзнателно дава доводи, че инициативата за сключването на предстоящитѣ съюзни отношения не може да се търси само въ желанието на Гърция да осигури правилното разрешение на критския въпросъ.

Между това на сцената изпъква, съ цѣлата си острота, подклажданиятъ отъ заинтересована страна албански въпросъ. Мирдитскитѣ албански племена отъ северъ, повечето отъ които сѫ католици, повлияни отъ продължителностьта на итало-турската война въ Триполисъ, въставатъ, и тѣхното въстание повлича кракъ и на други албански племена отъ югъ. Това е втората черна точка за гръцката политика. Гърцитѣ се боятъ отъ естественото разширение на албанскитѣ претенции върху Епиръ и бързатъ да вмъкнатъ и този въпросъ въ своитѣ грижи и своитѣ дипломатически разговори. Явно е, че главоломнитѣ събития отъ 1911 и началото на 1912 година, споредъ признанията на автора, който, трѣбва да отбележимъ, е директоръ на единъ отдѣлъ отъ гръцкото Външно министерство, едно по едно изненадватъ гърцитѣ, които сѫ принудени да търсятъ българското приятелство за разрешението имъ по редъ: конституционнитѣ свободи въ Империята и използуването имъ за гръцкия елементъ; критския въпросъ и епирския въпросъ. За Македония гърцитѣ отначало не говорятъ, не сѫ могли и да говорятъ въ положението, въ което сѫ се намирали. Така се идва до по-конкретни преговори, почвата за които е вече отдавна подготвена. Чувствувайки, казва авторътъ, благоразположението на българското правителство и старанията на двѣтѣ страни да сложатъ на карта балканскитѣ въпроси, атинскиятъ кабинетъ скоро следъ това се решава да изпрати въ София предварителенъ проектъ за отбранителенъ договоръ (un avant-projet de Traité défensif), придруженъ съ декларация, първиятъ членъ на която е гласѣлъ: Гърция да не допусне критскитѣ народни представители да отидатъ въ атинския парламентъ, докато за това не се получи съгласие на турското правителство. Отъ българска страна, продължава авторътъ, къмъ декларацията е билъ прибавенъ специаленъ членъ, въ който се е казвало, че Гърция трѣбва да последва старанията на България за въвеждането на единъ автономенъ режимъ въ Македония и Тракия. „Това българско предложение, дословно се казва въ книгата, което бѣ отъ естество да повдигне непреодолими мѫчнотии между двѣтѣ страни, за щастие биде оттеглено отъ самия Ив. Евст. Гешовъ въ течение на по-сетнешнитѣ преговори, та следъ нѣкои малки измѣнения въ текста на споразумението на 17 май

1912 година въ софийската гръцка легация е билъ подписанъ съюзниятъ договоръ между дветѣ страни. Но тъй като 17 май е билъ вторникъ, единъ лошъ день споредъ православни суевѣрия, Ив. Евст. Гешовъ е настоялъ на документа да стои датата 16 май, понедѣлникъ, а не 17 май, вторникъ. Размѣната на ратификацията е станала на 16 юний 1912 година, а по-късно самиятъ договоръ е билъ придруженъ отъ единъ военененъ договоръ отъ 11 септември 1912 година, приподписанъ отъ българска страна отъ Ив. Евст. Гешовъ и генералъ Фичевъ, а отъ гръцка страна— отъ софийския представитель Панасъ и гръцкия капитанъ Метаксасъ."

Сръбско българскитѣ преговори сж предадени накратко и документално, почти безъ никакви коментарии. Но подготовката за сключването на съюза между всички балкански държави се смѣта сжщо тъй за заслуга на гръцката дипломация, и особено на Коромиласъ, тогавашенъ министъръ на външнитѣ работи въ Атина. Тъй въ книгата дословно се казва, че Коромиласъ презъ августъ 1912 година предписва на гръцкитѣ представители въ София, Бѣлградъ и Цетина да предложатъ на българското, сръбското и черногорско правителства да сключатъ формаленъ балкански съюзъ. Но събитията се развиватъ съ голѣма бързина и балканскитѣ държави скоро осъмватъ предъ Кочанскитѣ клането, които наелектрезирватъ общественото мнение въ България, независимо отъ „подготовката, която тогавашното българско правителство по дипломатически редъ дава на тия събития". На 12 септември турцитѣ обявяватъ обща мобилизация и трупатъ войскитѣ си край Одринъ, а Коромиласъ съобщава на Панасъ въ София, че споредъ гръцкитѣ официални сведения отъ Цариградъ известията за турската мобилизация „сж твърде противоречиви", затова гърцитѣ искатъ да забавятъ съ нѣколко дни мобилизацията на своитѣ войски, толкова повече, че гръцкото правителство очаквало презъ тѣзи нѣколко дни да попълни числото на морскитѣ си бойни единици съ поржчани въ чужбина нови параходи. Подъ натиска на другитѣ балкански държави обаче Гърция се вижда принудена да даде заповѣдь за мобилизация на силитѣ си на 17 септември. На 16 септември 1912 година нашиятъ представитель въ Атина съобщава на Коромиласъ следната телеграма на министръ-председателя Гешовъ отъ София: „Турската мобилизация започна. Настойте гръцкото правителство да заповѣда обща мобилизация за утре. Въ замѣна на това ние се отказваме отъ резервата, относеща се до критския въпросъ, формулирана въ декларация та-анексъ къмъ отбранителния съюзенъ договоръ (който гласи, че България не е съгласна щото критскитѣ депутати да отидатъ въ атинското събрание, т. е. Критъ да се обяви присъединенъ къмъ Гърция, докато турцитѣ не се противятъ на това. — б. н.). Ние очакваме гръцкото правителство да приеме предложението, което му предоставяме въ съгласие съ Сърбия. Предъ видъ на това, че не остава време, наложително е да не се повдигнатъ въпроситѣ, които биха изисквали нови преговори съ сърбитѣ. Ние декларираме отъ наша страна, че при уреждане въпроса за реформитѣ (за реформи въ Македония? б. н.) отъ Европа, ще работимъ енергично, въ съгласие съ Гърция, въ полза на исканията, съдържащи се въ такритѣ на църковнитѣ глави. Повтаряме, че е необходимо щото

гръцката мобилизация да бѫде заповѣдана утре, заедно съ нашата и тази на Сърбия". Презъ сѫщия день, 16 септемврий, министрътъ на външнитѣ работи на Гърция писмено съобщава на българския министъръ: „Гръцкото правителство, като взима актъ отъ декларацията на българското правителство, въпрѣки че му се налага да отложи мобилизацията за нѣколко дни, ще заповѣда тя да стане по суша и по море още тази вечерь". Въ действителность гръцката мобилизация се обявява на 17-ий, и Гърция изтръгва съгласието на България Критъ да бѫде присъединенъ къмъ Гърция, преди тази последната да е още взела участие въ войната срещу отоманската империя. Паралелно съ развитието на напрегнатитѣ моменти и преговоритѣ, които се явяватъ като резултатъ на тази напрегнатость, „споредъ гръцки официални документи", които Дрососъ предава изцѣло, на 19 септемврий, значи два дена следъ обявяването на гръцката мобилизация, Коромиласъ билъ изпратилъ до гръцкитѣ представители въ София, Бѣлградъ и Цетина следната програма за реформи въ европейскитѣ владѣния на отоманската империя, които турцитѣ ще трѣбвало незабавно да приложатъ: Етническа автономия на народноститѣ въ Империята съ всичкитѣ ѝ последствия; пропорционално за всѣка народность представителство въ парламента; пълно участие въ администрацията; пълно признаване на църковнитѣ общини и на училищата; да престане всѣко народностно измѣстване въ полза на турцитѣ; християнитѣ войници да отбиватъ военната повиность въ областитѣ, къмъ които се числятъ; реорганизация на жандармерията въ Европейска Турция подъ управлението на швейцарски и белгийски офицери; валиитѣ да бѫдатъ сѫщо швейцарци и белгийци, утвърдени отъ Силитѣ, а къмъ тѣхъ да има съветници, избрани по системата на областнитѣ избори; къмъ Великия везириатъ да се създаде единъ съветъ отъ по наполовина членове християни и турци, който ще следи за правилното въвеждане на реформитѣ подъ опеката на великитѣ сили. Българското и черногорското правителство, казва се въ книгата, веднага сѫ се съгласили съ гръцкото правителство по всички точки на тая програма, сръбското правителство обаче се е противопоставило най-енергично. То е поискало всички тия деветь точки да бѫдатъ сведени въ три, и предложението да се направи не чрезъ Силитѣ, а направо въ Цариградъ. Между това, на 25 септемврий 1912 година, Черна-гора избързва и започва военнитѣ действия като обявява и войната по всички изискани правила на международнитѣ договори, а само нѣколко дни по-рано въ Цариградъ се разиграватъ събития, които сѫ давали да се види, че младотурцитѣ нѣмало да се съгласятъ съ прокарването на никакви реформи. Старанията на руската и австрийската дипломации да издействува отстѫпки отъ Портата оставатъ безрезултатни. Тукъ се изреждатъ редъ извадени отъ гръцкитѣ архиви документи, за да се докаже желанието на гърцитѣ да използуватъ поникналия остъръ конфликъ между Портата и балканскитѣ държави единствено за разрешението на тѣхни непосрѣдствени интереси, а при евентуалното поставяне на албанския въпросъ Гърция да не остане изиграна. Що се отнася до правата на християнскитѣ населения на тогавашната Турция, Дрососъ се старае да докаже, че тогава Гър-

ция била искрена въ желанието си да не се развързва изцѣло въпросътъ за „турското наследство", понеже тя е смѣтала това опасно за гръцкитѣ национални интереси, еднакво за гърцитѣ, живѣещи въ крайбрѣжията на Европейска Турция както и за тия отъ брѣговетѣ и вжтрешностьта на Мала-Азия.

Дрососъ при това нигде не е ясенъ и категориченъ по отношение на българското население въ Македоиия и Тракия, макаръ и мълчаливо да не отказва неговата сила и неговитѣ права. А голѣмитѣ противоречия въ книгата на Дрососъ се състоятъ тъкмо въ това, че той отначало и въ последствие въ изложението си нѣколкократно говори за нуждата отъ сближение на балканскитѣ народи на почвата на автономията на населенията въ предѣлитѣ на Европейска Турция, а на края казва, — че ако турцитѣ бѣха били по-примирителни по критския въпросъ, Гърция никога не би влѣзла като членъ въ Балканския съюзъ. Нѣщо повече, авторътъ, види се за да илюстрира порелиефно настроенията на нѣкои гръцки срѣди къмъ насъ българитѣ, прибавя, че ако турцитѣ да бѣха били по-умни, Гърция никога не би отишла да се бие противъ тѣхъ „рамо до рамо съ вѣковнитѣ неприятели на гърцизъма". Това, изпуснато въ книгата настроение, идва да заличи всички старания на автора да доказва, че исторически и спокойно погледнато на събитията, предшествуващи балканскитѣ войни, Гърция е била единствена, която „искрено е желаела споразумение и съюзъ между балканскитѣ народи". Дрососъ не се е двоумилъ да постави тия две противоречиви една до друга тези и да изложи себе си, а заедно съ това и ония, отъ името на които пише книгата. Нѣщо повече, той прави на края заключения, че другитѣ балкански държави не биха могли да постигнатъ „резултати, като тия, които сж на лице", ако Гърция не бѣ искала да имъ помогне срещу турцитѣ, да даде пжть на „засилването на славянството на Балканския полуостровъ". А малко следъ това Дрососъ казва, че турцитѣ били на сила накарали гърцитѣ „веднажъ за винаги съ силата на топоветѣ" да разрѣжатъ гордиевия вжзелъ на Балканитѣ.

Явно е, че тука сме предъ една набърже стъкмена, тенденциозно написана работа и че освенъ нѣкои интересни съобщения и разкрития, въ книгата нѣма изложено нищо трайно, което да може да послужи като приносъ къмъ „дипломатическата история и подготовката на Балканския съюзъ отъ 1912 година и на последвалитѣ го войни", както самъ авторътъ твърди. Такива сж отъ сжщия авторъ и нѣкои други книги, издадени на гръцки следъ войнитѣ, като „Българската схизма", „Първитѣ конституционни избори въ отоманската империя" и други, въ които обективното състояние на нѣщата е силно преиначено безъ полза даже за интереситѣ на гръцкия народъ, отъ „името на който", както стои въ специално м о т о на разгледаната книга, се пишатъ тѣзи „историко-дипломатически" студии.

Д-ръ Вл. Алексиевъ.

А. Δ. Κεραμόπουλλος, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες. Ἐν Ἀθήναις, 1930, стр. 48.

Подъ горния надсловъ г. Керамопулосъ, професоръ по археология въ Атинския университетъ, е написалъ една брошура, посветена на The society of hellenic studies по случай на 50 годишнината му. Въ тази брошура поменатиятъ професоръ разглежда въ популярна форма повече отъ археоложко становище въпроса за народностьта на старитѣ македонци и застжпва, както и другояче не може да се очаква, мнението за гръцкия произходъ на старитѣ македонци.

Керамопулосъ започва работата си съ следнитѣ думи, изпълнени съ патосъ: „Всички македонци днесъ вѣрватъ и твърдятъ, че сж гърци, готови да умратъ за тази народность, както и всѣкой другъ гръкъ има сжщото убеждение. При все това искамъ да ги запитамъ, какъ се убеждаватъ, че сж отъ край време членове на този народъ. . .“ Отъ приведенитѣ думи ясно личи, че авторътъ, както много други негови съотечественици, приема днешнитѣ македонци за непосрѣдствени потомци на старитѣ. Именно тази предпоставка обуславя становището и по-нататъшното изложение на автора и показва, защо днешнитѣ гърци толкова много се занимаватъ съ въпроса за народностьта на старитѣ македонци и защо тъй силно настояватъ, че тѣ сж били гърци. Споредъ атинския професоръ „и днесъ още мозина чуждии историци, като разглеждатъ нѣкои тъмни мѣста (*χωρία τινὰ σκοτειναὶ*) у гръцки и латински писатели, много по-късни отъ Херодота,[1] и като ги тълкуватъ превратно, мислятъ твърдоглаво, че македонцитѣ не били гърци, въпрѣки силното противопоставяне на С. Хаджидакисъ съ филоложка ученость и точность и съ вѣрата на вѣрващия отъ първитѣ християнски времена.“ И наистина Керамопулосъ се намира изцѣло подъ влиянието на Хаджидакисовитѣ работи. Доколко обаче работитѣ на Хаджидакисъ представятъ образецъ на филоложка ученость и точность (*φιλολογικῆς σοφίας καὶ ἀκριβείας* 5) любознателниятъ читатель може да види у Г. И. Кацаровъ въ сп. Минало, год. I, стр. 159 и сл., Царь Филипъ II Македонски, София 1922, 10 и сл.; В. Бешевлиевъ, Македон. Прегледъ III (1927) кн. 1, 123 и сл. и IV (1928) кн. 3, 178 и сл., както и „Народностьта на старитѣ македонци“ въ Бълг. истор. библиотека, год. II, кн. 2 и сл.

Керамопулосъ не се спира нигде въ работата си да разгледа тѣзи „тъмни мѣста на гръцки и латински писатели“ за да ги разясни·

[2] Че това твърдение не е вѣрно, се вижда не само отъ Хесиодовия фрагментъ № 5 ed. Rzach, за който става по-сетне дума въ писмото на Wilamowitz (вж. края на рецензията), но и отъ любознателната статия на W. Aly, Barbarika Mominea въ сп. Philologus Bd. LXXXV (1929), 42 ff., гдето се разглеждатъ сведенията на автори, по-стари отъ Херодота, за негръцкия обликъ на старитѣ македонци. Дали тази статия е останала неизвестна на атинския професоръ или я премълчава както Хесиодовия фрагментъ?

Той изобщо малко се позовава на писменни данни и не дава никакъвъ критиченъ апаратъ. Изглежда, че за него въпросътъ за народностьта на старитѣ македонци е толкова ясенъ и простъ та нѣма нужда отъ никакви по-дълбоки обоснования.

Керамопулосъ най-напредъ разглежда старата история на Македония отъ времето на Александра I и неговитѣ предци, при което изказва нѣкои и други съмнителни твърдения. Така напр. народностното окончание *-στης*, напр. въ *Λυγκῆσται*, за което се приема обикновено, че е илирийско, той смѣта за чисто гръцко, безъ да привежда каквито и да било езикови доказателства (9_1). Пеласгитѣ били гърци, и понеже тѣхното име се свързва съ пелагонци, следвало било и тѣзи последнитѣ да бѫдатъ гърци (12). Пелопонескиятъ Арсосъ билъ основанъ отъ бѣжанци отъ племето орести въ Македония (11). На стр. 12—13 *Δυρόπες* се свързва съ *Δωριεῖς*. Това мнение е изказано вече отъ Fick въ B. B. XXIV 299. Дали Керамопулосъ е дошелъ независимо до това предположение или го е взелъ отъ Fick, отъ текста не се вижда. Излишно е да се спирамъ на други подобни съмнителни твърдения, които иматъ единствената цель да докажатъ, че не само старитѣ македонци сѫ били гърци, но че и всички племена, които сѫ влизали въ състава на македонската държава като линкести, орести, елиноти, алмоти и др. сѫ били най-чистокръвни елини.[1] Сѫщо така не представя особенъ интересъ подробното разглеждане на Thukydides II 99, гдето се разказва за образуването на македонската държава.

Много по-голѣмо внимание заслужава това, що казва Керамопулосъ въ свръзка съ археологическитѣ находки въ Македония, понеже той самиятъ е преди всичко археологъ. Той се спира най-напредъ доста подробно върху находкитѣ отъ Требенище.[2] Гробоветѣ принадлежатъ споредъ него на предводители, убити въ война около 520 г. пр. Хр., когато е царувалъ въ Македония Аминтъ I. Тѣзи лица не сѫ били царе, ако трѣбва да се вѣрва на преданието, че македонскитѣ царе се погребвали въ Еге. Богатството на украшенията показва, че не се касае за обикновенни мъртъвци, нито за лица отъ двора на нѣкой подвластенъ владетель, но за мъртъвци отъ двора на македонския владетель въ Еге. Може би това сѫ били членове отъ царската фамилия, а може би и нѣкои подвластни князе. Намѣрената златна ржка съ пръстенъ може би принадлежи на нѣкой сродникъ на царското семейство въ Еге и князъ на съюзнитѣ и подвластни племена. Понеже отъ това, което знаеме че е станало при смъртьта на Александра Велики, се вижда, че пръстенътъ е билъ знакъ на власть, седъмтѣ мъртъвци сѫ били погребени очевидно въ приятелска или по-добре въ нечужда земя (14—18).

Отъ разкопкитѣ, направени презъ и следъ европейската война, споредъ Керамопулосъ може да се установи следното за историята на Македония:

---

[1] Вж. за илирийския характеръ на тѣзи племена у Г. И. Кацаровъ Царь Филипъ II Македонски, София 1929, стр. 24.

[2] Вж. B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte. Berlin 1927.

1. Презъ неолитичната епоха около преди 3000 год. пр. Хр. Македония се е населявала отъ народъ, дошелъ отъ северъ, отъ брѣговетѣ на срѣдното течение на Дунава, както показватъ културнитѣ остатъци.

2. Презъ началото на медната епоха (около 3000 г. пр. Хр.) Македония отъ Струма нататъкъ и цѣла Гърция е била населена отъ азиятски народъ, който оставилъ много мѣстни имена (на *-νθ-* и *-σσ-*).

3. Презъ срѣдата на медната епоха (около 2000 г. пр. Хр. и нататъкъ) Халкидика била нападната отъ малоазиятски народъ, а останалата часть на Македония се заела отъ народи, дошли отъ северъ презъ долината на Вардаръ и презъ планинскитѣ проходи на западна Македония. Часть отъ тѣхъ е нахлула по всѣка вѣроятность въ Епиръ презъ планинскитѣ проходи на по-сетнешна Илирия, друга часть достигнала на югъ въ Тесалия, а по-късно още по-на югъ. Може би всички тѣзи племена да сж били сродни на народитѣ отъ неолитичната епоха, но въ всѣки случай сж били носители на гръцки езикъ. Една часть обаче останала въ Македония, основала градоветѣ Амидонъ, Европа, Аталанте и др., покорила Халкидика и останалата часть отъ Македония до Струма. Тѣзи познавали вече желѣзото (1600 г. пр. Хр.) и се запознали съ микенската култура около 1350 г. посрѣдствомъ своитѣ южни събратя.

4. Но презъ 1150 г. пр. Хр. едно временно нахлуване на северни народи донася катастрофи, опожаряване на селищата по краищата на централна Македония, както това се узнава отъ разкопкитѣ, поради което жителитѣ на голѣми тълпи отъ цѣла Македония се спуснали на югъ (*κινοῦνται πρὸς νότον ἰσχυραὶ αὐτῶν ἐξ ὅλης τῆς Μακεδονίας ὁμάδες*) и изтласкали дорийцитѣ отъ тесалийския Пеласгиотисъ, които отъ своя страна предизвикали ново движение къмъ югъ, като последица на което се явява установяването на гръцкитѣ племена въ Гърция (стр. 18—25).

Севернитѣ народи, които сж дали първоначалния тласъкъ, сж били илирийцитѣ (*Ἀλλ' ἐν τῇ περὶ τῆς νῦν ὁ λόγος περιόδῳ οἱ οὕτως ἰσκορῶς ἐγκατεστημένοι Ἰλλυριοὶ πρὸς βορρᾶν τῶν Ἑλλήνων, ἐκινήθησαν πρὸς νότον καὶ νοτιοανατολικά, παραγαγόντες οὕτω τὴν νέαν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς νότον*). Приведеното до тукъ е съставено безспорно възъ основа на сериозни трудове на чужди учени като: P. Kretschmer, Glotta I 11 ff., Buck, Classical Philology XXI (1926) 1 sqq., Blegen and Haleg, American Journal of Archaeology 1928, 141 sqq., Casson, Macedonia, Thrace and Illyria 1926, Heurtleg, Annual of the British School at Athens 1926—7, 1927—8, и затова отговаря въ общи черти на досегашнитѣ научни изследвания. По-нататъкъ обаче Керамопулосъ дава вече свои собствени произведения. Така споредъ него и следъ нахлуването на илиритѣ въ Македония били останали гърци, които успѣли да отблъснатъ илиритѣ, да си отвоюватъ селищата и да образуватъ отдѣлни царства като еллиоти, орести, пелагони, ботии, еорди и др., които по-късно се обединили въ една голѣма македонска държава. За тѣзи си твърдения атинскиятъ професоръ не привежда никакви доказателства, защото въ сжщность такива не могатъ да се приведатъ. Твърденията на автора сж само едни най-голи предположения, каквито всѣки човѣкъ, ученъ и неукъ, може да си прави, когато иска да доказва нѣща, за които има предварително съставено миение.

Но още по-несъстоятелни, дори смѣшни сж доказателствата, които привежда Керамопулосъ въ следващитѣ страници за гръцкия характеръ на старитѣ македонци. Така напр. споредъ него следъ гръко-персийскитѣ войни у всичкитѣ гърци включително и македонцитѣ се породило желание да се слеятъ въ едно цѣло, точно тъй както това станало следъ европейската война съ сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ и съ чехитѣ и словацитѣ, понеже следъ такива събития въ душата на еднородни народи се явявалъ стремежъ къмъ обединение (30). По всичко личи, че атинскиятъ професоръ не знае или не иска да знае както старата така и най-новата история. Най-сетне желанието на Александра I да участва въ олимпийскитѣ игри, както и походътъ на неговиятъ великъ едноименикъ срещу Персия говорѣли били все за елинското чистокръвие на старитѣ македонци. Споредъ Керамопулосъ излиза, че и участието на мароканцитѣ, негритѣ, жълтоликитѣ и др. въ френската армия презъ европейската война показва сжщо тъй тѣсно, кръвно родство на тѣзи народи съ френския!

Напоследъкъ въ безпристрастната европейска наука се привеждатъ все по-вече и по-вече доказателства за негръцкия характеръ на стария македонски езикъ. Керамопулосъ не казва нищо за езика на старитѣ македонци, види се за да не изпадне въ нѣкое неудобно положение. Само на стр. 35 и сл пише:

„Онѣзи, които искатъ да намѣрятъ езика на старитѣ македонци, за да се убедятъ за тѣхния племенъ съставъ, пренебрѣгватъ твърде важното доказателство, доказателство живо и сжществуващо, това сж туземцитѣ гърци македонци, на които коренътъ въ тази страна достига до хилядолѣтия преди Христа и които въ гжсти маси навсѣкжде, въпрѣки клането, изселванията и унищоженията, които е преживѣлъ нашиятъ народъ презъ срѣдновѣковието, сж останали непромѣнени, руси и снажни най-малко въ планинскитѣ заграждания на равнинитѣ, гдето никакъвъ приселникъ не е могълъ да завиди на сждбата имъ, и това докаазателство е толкова силно за народностния съставъ на македонцитѣ презъ цѣлото историческо време, колкото най-малко археологическитѣ находки отъ Пжтели, Вардаръ, Бобище."

Каква доказна стойность обаче могатъ да иматъ археологическитѣ находки на атинския професоръ, самъ ни казва на стр. 29: „Между това отъ 7 в. започватъ морскитѣ търговски сношения съ южнитѣ гърци и продължаватъ презъ 6 в., когато се внасятъ чуднитѣ медни сждове отъ Требеница (*Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ* 7-*ου αἰῶνος ἄρχεται ἡ θαλλασσία ἐμπορικὴ μετὰ τῶν νοτίων ἐπιμειξία καὶ ἐξακολουθεῖ κατα τὸν* 6-*ον, ὅτε εἰσάγονται τὰ θαυμαστὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα τῆς Τρεμπένιστας*). Страхувамъ се да не би и „живитѣ доказателства" да сж сжщо така внесени отъ Гърция или Мала-Азия следъ европейската война или да сж насила погърчени българи, па може и да сж победени гърци.

На края атинскиятъ професоръ съветва населението въ Македония да съдейства за извършване на археологически разкопки.

За отбелязване е, че въ „по-важната литература" (*κυριωτέρα Βιβλιογραφία*), която авторътъ дава на страница 45, липсватъ много важни съчинения, напр. O. Hoffmann, Die Makedonen, Göttingen 1906., I. Kaerst, Geschichte des Hellenismus, Leipzig, 1917, Г. И. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски, София 1922 г., нѣкои работи на Fick и др.

Керамопулосъ завършва работата си съ едно приложение, което именно е най-ценното въ неговата книга. Това е едно частно писмо отъ най-голѣмия класически филососъ U. v. Wilamowitz до автора. Ние трѣбва да бждемъ много благодарни на г. Керамопулосъ, че е направилъ публично достояние това писмо, гдето великиятъ нѣмски ученъ изказва непринудено своето безпристрастно, мѣродавно мнение по въпроса за народностьта на старитѣ македонци. Поради извънредно голѣмата важность на казаното писмо привеждамъ нѣмския текстъ изцѣло, както е даденъ у Керамопулосъ на стр. 47, заедно съ български преводъ на най-важното мѣсто.

Charlottenburg 22 Iuli 1929.

Hochgeehrter Herr College,

. . . Vor allem ziehen mich die Schlüsse an, die sie aus dem Funde in Trebenischte ziehen, auch für die Volksgeschichte. Ich war im wesentlichen zu denselben Schlüssen gelangt, nur dass ich natürlich in dem Arhäologischen nur lernen kann. Eine Differenz über die Dorer ist zu lang tür einen Brief, beeinträchtigt (aber) die Hauptsache nicht. Gewiss ist die Mitte der Balkanhalbinsel, also das spätere innere Makedonien, der älteste Sitz der Hellenen, den wir erreichen können. Ueber die Makedonen selbst hätte man sich niemals gestritten, wenn Hesiod den Glauben gefunden hätte, den er verdient. Bei ihm ist Makedon ein Vetter des Hellen, was der Wahrheit ganz entspricht. Hellenisie ert ist dies Volk odér besser sind diese im Lande gebliebenen Stämme, zu denen auch die Epiroten gehörten, allmählich durch den Verkehr und die Schule. Philippos II hat die Hellenisierung des Adels planmässig und mit Zwang durchgeführt. Im Inneren ist, wie est scheint, die Hellenisierung nie recht tief gegangen, aber darln ward durchaus kein Gegensatz der Rassegefühle; in Lakonien war der Unterscheid der Sprache nicht viel anders. Wenn man nur eine makedonische Inschrift fände. . .

In echter Ergebenheit.

U. v. Wilamowitz.

„ . . . За самитѣ македонци никога не би се спорило, ако Хесиодъ бѣше намѣрилъ довѣрието, което той заслужава. У него Македонъ[1] е братовчедъ на Хеленъ,[2] което отговаря напълно на истината. Този народъ или по-добре останалитѣ въ страната племена, къмъ които принадлежатъ и епиротитѣ, сж били елинизирани постепенно чрезъ сношения и училище. Филипъ II е прокаралъ елинизацията на благородницитѣ планомѣрно и съ насилие. Въ вжтрешностьта, както изглежда, елинизацията не е отишла твърде дълбоко, но отъ това не е произлѣзла никаква противоположность на расовитѣ чувства. . ."

В. Бешевлиевъ.

---

[1] Македонъ, родоначалникътъ на македонцитѣ.

[2] Хеленъ, родоначалникътъ на елинитѣ = гърцитѣ.

Стеван Тановић, Српски народни обичаји у Ђевђелијској кази. Прикупио описао — учитељ. Српска краљевска академија. Српски етнографски зборник, књига четрдесета. Друго одељење. Живот и обичаји народни. Књига 16. Београд-земун. Графички завод „Макарије" А. Д. 1927, 8⁰, XIV+483. Цена 60 динара.

Всички научни институти на сърбитѣ следъ войната съ една ревность сж се заели да работятъ за проучването на новоприсъединенитѣ краища откъмъ югъ, на така официално наричаната „Јужна Србија". И всичкитѣ „научни" изследвания грижливо избѣгватъ да се обмълвятъ за истинския етниченъ ликъ на тази часть отъ следвоенна Сърбия; нѣщо повече дори, тѣ избѣгватъ да споменатъ името „Македония". Потвърждение на това еи едно отъ последнитѣ издания на Сръбската академия на наукитѣ, гореотбелязаното съчинение върху Гевгелийско.[1] Сждейки по заглавието трѣбва да се приеме, че въ тази область живѣятъ сърби, щомъ се пише за „српски обичаји". Книгата е снабдена съ два предговора: Първиятъ (стр. XIII—XIV) отъ известния сръбски етнографъ Тих. Р. Джорджевичъ, а вториятъ (стр. 1—2) отъ автора ѝ. Редактирали сж я сжщиятъ Джорджевичъ и началникътъ при министерството на просвѣтата въ Бѣлградъ Влад. Й. Радойевичъ.

Всички обичаи въ книгата сж събрани изъ селата Богородица, Мачуково, Сехово, Стояково, Богданецъ, Гявота, Мързенецъ, Негорецъ, Петрово, Смоквица, Орейвица, Баялце, Сирминино, Шльопинецъ и града Гевгелий. Всичко описано било „без никаквих измена и допуна".

Преди всичко Тановичъ се е погрижилъ да даде необходимитѣ сведения за етническия характеръ и демографски бележки за тази каза. Споредъ него Гевгелийско било мѣсто „свих могућих пропаганда у јевропејској турској царевини, јер у сваком селу има по четири-пет школа. У самој Ђевђелији ради (т, ј. пре Балканског рата) српска, бугарска, грчка, влашка (к. м.), католичка, јеврејска и турска школа... Поред поделе на Србе, Грке и Бугаре у Ђевђелијској котлини има и католичких, протестантских и унијатских присталица" (споредъ Цвиичевитѣ „Основе за геологију и географију у Македонији и Старој Србији"). Нѣколко реда по-долу обаче това разпредѣление на населението е съвършено пренебрегнато: „Већину становишта у овој кази чине Словени. Има чисто словенских села, а има и чисто турских" (стр. 4). И по-нататъкъ авторътъ системно си служи съ името „словени," като не дава да се разбере дали подъ него разбира българи или сърби, дали и еднитѣ и другитѣ заедно, или пъкъ съвсемъ особена етнична група. По-нататъкъ Тановичъ допълва демографскитѣ си сведе-

[1] Отъ този родъ е и издаденията презъ 1915 г. трудъ на Тановича „Српска народна јела и пића из Ђевђелијске казе", въ Сръпския етнографски сборникъ, т. XXXII, стр. 237—338, който е важно допълнение на разглеждания тука. Такива сж и отбелязанитѣ отъ проф. Ст. Романски въ страницитѣ на Македонски прегледъ (II, кн. 3, стр. 156—157) предни броеве на сжщия сборникъ, имено кн. XXI — Јужна Македонија 1921 г. отъ Бор. Ж. Милојевића и кн. XXIX — Тиквеш и Рајец отъ С. Радовановића.

ния съ турска статистика отъ 1906 г.: У Ђевђелијској кази, према попису становишта од 1906 године, има 53, 824 становника, од којих су: Словени у већини 22, 500, муслимана (Јуруци, Кујнари, Турци) има 16,700 и влаха 14,624. Ова статистика није тачна. Нарочито је нетачна у погледу Влаха, јер има села чији се становници издају за Влахе, а прави су Словени". И тукъ твзи неустановеность по отношение на славянския елементъ въ населението на Македония (resp. Гевгелийско). Не бидейки въ състояние да посочи по-прѣко сърби, Т. се задоволява съ измисленото име „словени", докато мюсюлманитѣ сж дадени въ тритѣ имъ разновидности (юруци, коняри и турци). Защо не е означилъ тия „словени" съ името сърби, щомъ еималъ смѣлостьта да означи обичаитѣ като „српски"?

За „бугаризам у Маћедонији" става дума при обичая „Служба", пояснена въ скоби („слава") — стр. 215. Тука се привежда разговоръ съ нѣкоя си баба хаджийка „Неша Петровић", която ужъ съжалява, че обичаятъ билъ нѣкога много точенъ, но „уд ка фатија да си бркат Грци и Бугаре, тија адете загинаја." Тази баба хаджийка авторътъ е искалъ да направи „права" сръбкиня, като промѣнилъ името ѝ отъ Петрова на „Петровичъ". Доколко е такава, показва самиятъ ѝ езикъ: „службинта вечера", „мојут думакин" (207). Вземайки за основа това свое твърдение, той продължава по-нататъкъ: „Бугарима је овај обичај много сметао у доказивању бугаризма у Маћедонији. Стога су гледали пошто пото прво њега да збришу. А сећам се да се један бугарски књижевник трудио чак и да докаже да су и Бугари имали своју службу, бар Бугари у Маћедонији. Али кад нису могли доказати, онда су се окренули систематски да раде противу ње". И за да бжде по-убедителенъ, види се, споменува владицитѣ Јеротиос, Стефанос и Камбанија, които ужъ отъ своитѣ амвони укорявали „службата".

Въ всичко туй авторътъ забравя най-напредъ, че тия владици не сж българи, а гърци. Съ това тай опровергава казаното по-горе, че гърцитѣ не сж преследвали този обичай (215). На второ мѣсто трѣбва да се подчъртае онзи Цвиичовски шовинизъмъ, който не допуска никакво разумно вглеждане въ културнитѣ факти, а едно фанатическо възприемане на обичая служба като сръбска културна принадлежность. Въ този случай е достатъчно да се посочи последното дълбоко аналитично проучване на „славата" и „службата" отъ професора на московския университетъ А. М. Селищевъ (вж. въ книгата му „Полог и его болгарское население" София 1929, сѣ. 201 сл. главата за „службата", печатана на български и въ Мак. прегледъ V кн. 2, 85 сл.). Именно тукъ проф Селищевъ изтъква, че специфиченъ за българскитѣ обичаи е курбанътъ, чиито предѣли „совпадаютъ с пределами болгарской речи: Болгария, бассеин Тимока, Македония, Средняя Албания (в прошлом)" (стр. 278).

Не може да не направи впечатление и това въ книгата на Тановичъ, че въпрѣки премълчаването на българското население въ статистиката, той винаги го изтъква при историята на нѣкой обичай, както напр. при службата Така и при обичая „Носене кръсти" на стр. 64. той казва, че въ с. Бого-

родица „отъ 5 години насамъ бугарашитѣ ходѣли на другъ баиръ“ съ кръститѣ, и безъ да схване, какъ се е изпусналъ, продължава: овако су данас подељена [сир. на бугараши и сърби б. м.] готово сва села у овој кази, услед чега и народни обичаји нагло пропадају“. Такава неиздържаность се чете и при празника на св. Кирилъ и Методий (стр. 70—71): „Празнују га само Срби и Бугари — као Словени. . . Бугари га празнују као специјално њихов празник, док га Срби празнују са општег словенског гледишта“. Тука „Словенитѣ„ се състоятъ явно отъ сърби и българи; при това, българитѣ празднуватъ дена на св. Кирилъ и Методий като свой народенъ, а сърбитѣ „отъ общо славянско гледище“. Тъкмо това показва, че, ако има сърби въ Македония, които празднуватъ паметьта на светитѣ равноапостоли отъ општеславянско гледище, то тѣ могатъ да бждатъ само ония сръбски чиновници, които по заповѣдь могатъ да празднуватъ по всѣкакво, но не и отъ народно гледище светиитѣ на българския народъ.

Ето какъ обичаитѣ и историческото имъ проследване открива безосновното означаване на македонското (въ случая Гевгелийското) население като специфична нѣкаква славянска група. Ето какъ къмъ българитѣ, скрити подъ това название, изкуствено се подмѣтатъ и сърби.

Доколко сж сърби пъкъ ония, чиито обичаи сж дадени като „српски“ въ тази книга, поличава отъ самия езикъ, даденъ въ цитуванитѣ отъ автора пословици и пѣсни. Езикътъ е най-сжществениятъ и най-убедителенъ етниченъ признакъ на българщината въ Македония. Следователно и той се оказва най-сполучливо изобличително срѣдство противъ подобни лъжливи етнографски студии. Въ „Македонски прегледъ“ се отбелязаха вече редица такива издания, като се посочиха и характернитѣ български езикови черти на материалитѣ, — вж. „Охридско-преспанската лира“ отъ Ѣ. Ј. Киселиновића Мак. пр. III, кн. 3, стр. 113—120), „Сватбенитѣ обичаи въ Галичникъ“ отъ К. П. Манойловича, (Мак. пр. III, кн. 1, стр. 145—148) и др.

Обичаитѣ сж описани на сръбски езикъ, но авторътъ еималъ желанието да бжде фактиченъ, документиранъ въ езиково отношение, вследствие на което често въ скоби и въ курсивъ е подавалъ изразитѣ въ оригиналенъ видъ; така сж подадени и всички текстове на народнитѣ пѣсни при описанитѣ обичаи. Въ тия текстове и цитати не могатъ да не обърнатъ внимание главно следнитѣ езикови особености:

1. Рефлекситѣ на старобългарската носовка ѫ и на ѣ, които изобщо въ българския езикъ сж изедначени по гласежъ — еровъ, следователно съвсемъ се различаватъ отъ сръбскитѣ имъ рефлекси *у*, resp. *а*, тука се предаватъ твърде често или чрезъ апострофъ, т. е. като се изпускатъ напълно, или се пишатъ по сръбски начинъ напр. „Ми измами *с'та* стока, С'та стока, сите пари“ (стр. 174) вм. съта; „Б'дни вечер“, „Б'дник“ (стр. 181) вм. бъдни, бъдник; въ съчетанието — ъл „жл'та ми камуда“ (204) „ej бре сл'нце, варај сл'нце (стр. 10, 55, 197, 204 и др.): сл'за (55, 94, 204 и др.) вм. сльза; кл'нам (196) вм. клънам, пъкъ дори и въ турскитѣ думи: бухчал'к (165),

мас'р чаршија (204), гјиљанл'к (165), аз'р (13, 161), алт'нче (96), макаръче пише гал'бе (96) (гдето, види се, съвсемъ неудобно би му било да съкрати и двата звука), касмет (194, 195, 309 и др.) и др.; м'шка руба (54, 193 и др.) вм. мъшка; п'т да не чине (13, 93, 94, 172 и др.) вм. път да не чине, с'бута (7, 101 и др.) вм. събута, р'ци (41, 205) вм. ръци, р'ка (53, 189, 202, 203) вм. ръка, к'ту (22) вм. къту (жгълъ), м'жу (стр. 40), м'же (38 и др.), з'б (190) вм. зъб и т. н. А това е позната тактика на сръбскитѣ езикознавци, колчимъ се докоснатъ до езика на македонскитѣ българи. Тѣ ненавиждатъ еровото произношение или по-право еровото означение и затова всѣкакъ го избѣгватъ. Ето какъ се предаватъ следнитѣ стихове:

Фрлила р'ка, Иљо враз мене. . .
Дал'је ф'тебе кабат, Јано,
Или је уф мене. . .
Ф'мен је кабат, мили м'жо. . .

Бела Іана *ф'ц*ркви леже . . .
Си наметна то касаче . . .
Покрај цркви и грубища . . .
Ко*ј*'уд нога, ко*ј*'уд *р'ка* (202, срв. и 54 и др.).

2. Друга фонетична особеность е системното предаване на мекитѣ *к'* и *г'* съ *кј* и *гј* или само съ *к* и *г* предъ *и*, а не съ сръбскитѣ ћ и ђ. Така, четемъ: „Св. Рангјил", обясненъ въ скоби „св. Арханђел" (77), ангјелут, мн. ч. анѓиле (310), гјавул (310) сус варакј, испрашкјат (188), Гјургјевдин (19, 64), синојкј (53), Вангјелина (40), мигју (93), кукја (7, 161), вегите (52), частицата за бжд. време *ки*. Па дори и предъ *е* не се означава специалната мекость; мискет (198) или се означава само регресивно развитата мекость цвејке (198) и др. Срѣщатъ се дори и още по-близки до действителностьта означения като братја (201). Нѣкои непоследователности като „ђавол", „анђел" (309), „за Ђурђин Стојна понува" (101), „роѓене" (310) и др., показватъ само склонностьта на автора посърбява българската фонетика. Такива посръбявания не сж избѣгнати и въ други случаи: конац вм. конец (204), прстан вм. пръстен (203), венац вм. венец (183), и мн. др., па и въ непоследователноститѣ като свекрва и св крва (206), свекур (161), великденски дан, гјургјевдин (64), крстовдин (24) и т. н.

* * *

Фолклорната страна на сборника е сравнително доста пълна и съдържа стереотипнитѣ точки на всѣко описание въ „Српски етногр. зборник", а имено: народенъ календаръ — денонощие, седмица и отдѣлнитѣ ѝ дни, годишни праздници. Излишно сж раздѣлени „остали периоди времена у години" (стр. 12—17) отъ „Народни календар и празднични обичаји преко године" (23—103). Въ много случаи авторътъ напуска спокойното описание на обичаитѣ и се вдава въ обясняване народностната имъ принадлежность, както е при „службата", която той пояснява въ скоби съ „слава" (стр. 207).

Сборникътъ инъкъ съдържа богатъ материалъ изъ общественитѣ

и лични обичаи и обреди. Отъ народното художествено творчество сѫ намѣрили мѣсто само нѣкои пѣсни, свързани съ едни или други обичаи.

Като се изключатъ посоченитѣ и нѣкои други тенденциозни тълкувания, може да се каже, че материялитѣ сѫ твърде подробно и съдържателно записани и като такива представятъ ценно допълнение на онѣзи, които имаме до сега обнародвани у насъ (Н. Д. Рачевъ, „Народописни материали отъ Гевгелийско", Македон. прегледъ II, кн. 4, стр. 108—127; III, кн. 1, стр. 105—116; кн. 2, стр. 93—109; кн. 3, стр. 99—112; кн. 4, стр. 99—102; къмъ описанието на Гевгелийско отъ А. Тошевъ въ Периодическо списание XXXV (1890) стр. 743—753 и записанитѣ пѣсни отъ Д. Лъжевъ въ Сборникъ за народни умотворения II 151).

Изобщо езикътъ и обясненията на фолклорнитѣ материали показватъ, че обичаитѣ и цѣлата култура на Гевгелийско не сѫ сърбски, а чисто български и като такива трѣбва да се взиматъ отъ почитателитѣ на истината въ науката.

Хр. Вакарелски.

Къмъ статията на А. Селищевъ за семейството на Д. Миладиновъ.

Въ „Македонски прегледъ" год. V, кн. 3, проф. Селищевъ помѣства материали изъ петербургскитѣ архиви на отдавнашния руски консулъ въ Битоля, М. Хитрово, въ които се говори за нашето Миладиновско семейство и за мене отъ годинитѣ 1864—1865. Мисля, че не ще бѫде излишно, ако къмъ изтъкнатитѣ отъ проф. Селищевъ факти, свързани съ образованието и възпитанието на македонскитѣ девици отъ епохата, прибавя и азъ, за по-добро освѣтление, нѣколко думи.

Бѣхъ дете на десетина години, когато М. Хитрово презъ 1864 лѣто посети нашия домъ въ Струга. Това бѣ нѣщо три години следъ като изгубихъ баща си. Бѣдния мой татко! Като да виждамъ сега неговото пълно и валчесто като месечина лице, съ изпъкнали ябълчни кости, съ голѣми черни очи и едри вежди. Помня неговитѣ нѣжни милувки всѣки пѫть, когато седнѣше между насъ децата. Хитрово, както отсетне разказваше майка, бѣ слушалъ за него, познаваше неговата дейность, преданостьта му къмъ народното дѣло, самоотвърженостьта му. Тѣзи бѣха причинитѣ, а сѫщо и лошото положение на нашия край, предизвикано отъ гръцки и турски гонения, за посещението на Хитрово.

Презъ 1864 година М. Хитрово идва въ града ни два пѫти. Първиятъ пѫть, посрещнатъ и изпратенъ отъ мѣстното население, мина и замина набързе. Вториятъ пѫть обаче, въ началото на учебната година, той остана въ града ни цѣлъ недѣленъ день, черкува се заедно съ народа, посети училището, въ което ние децата се бѣхме събрали следъ църковенъ отпускъ, дойде и у насъ въ кѫщи заедно съ учителя ни Георги Икономовъ, ученикъ на баща ми Димитръ Миладиновъ. Дойде и поиска следъ единъ разговоръ съ майка ми да вземе съ себе си единствения ни братъ, на което майка се съпротиви. А освенъ това, моя братъ не бѣ въ Струга, а съ буйни като него другари два три дни по-рано бѣ заминалъ за манастира Св. Наумъ. Така жребието се падна

на мене. Предполагамъ, че отиването ми на учение въ Русия се дължеше и на това, че учительтъ ни Георги Икономовъ ме бѣ накаралъ да прочета предъ цѣлия народъ и предъ Хитрово една молитва на старобългарски малко преди това въ църква. Но съображението, за което говори въ рапортитѣ си самъ Хитрово, не ще да е било безъ значение. Той казва, че следъ смъртьта на Братята Димитъръ и Константинъ Миладинови тогавашната турска власть, подпомогната отъ фанариотството, бѣ подгонила всичко интелигентно българско въ Македония, че по-просвѣтенитѣ и пробудени мѫже сѫ страдали много отъ това гонение и че най-добъръ отпоръ сѫ могли, при тия условия, да дадатъ девицитѣ като учителки и възпитателки за пробуждане на националното съзнание въ Македония. Това съобщение на Хитрово е пълната истина. Спомнямъ си цѣлата тѫжна история на нашето отечество Македония отъ въпроснитѣ години на миналия вѣкъ до балканскитѣ войни. Тя е пълна съ дѣлата на просвѣтения патриотизъть на десетки и стотици знатни дъщери на отечеството ни: още въ осъмдесетѣ години ние имахме работа въ солунската девическа гимназия съ тѣхъ и познавахме цената на бѫдещитѣ възпитателки на македонския български народъ, каквито тѣ бѣха желани отъ времето на националното ни възраждане. Но проф. Селищевъ предава, че Хитрово билъ искалъ нѣкои отъ македонскитѣ българки да бѫдатъ изпратени на учение и въ Бѣлградъ. Може би Хитрово да е искалъ отначало подобно нѣщо. Ние знаехме отъ деца, че сърбитѣ не бѣха тогава толкова лоши къмъ насъ македонскитѣ българи, както сѫ днесъ. Помня, че въ кѫщи неведнажъ е ставало дума отъ майка ми, че баща ми Димитръ Миладиновъ е билъ въ кореспонденция съ Сава Раковски, отличенъ български патриотъ, въ Бългрдъ. Но тогава българкитѣ отѣ Македония, какъвто бѣ първия случай съ менъ, се изпращаха на учение въ Русия, защото се бѣ вече създала практика щото малкото наши дейци отъ епохата на възраждането да получаватъ образованието си почти изключително въ Русия, по примѣра на Л. Каравеловъ, на Цанковъ, на Константинъ Миладиновъ и на много още други. Самото мое отиване въ Русия при това не стана изведнажъ следъ заминаването на Хитрово отъ Струга, а едва на другата есень, и по пѫтя, както въ Цариградъ така и въ Одеса научихъ, че това закъснение се е дължало на реда, по който сме били приемани ние българитѣ, за които е имало опредѣлено число мѣста и приемането е ставало по редъ. Впрочемъ една-две българки петь или шесть години по-късно, между тѣхъ и моята по-малка сестра Милка, бѣха изпратени да се учатъ въ Бѣлградъ, но тѣ не останаха тамъ за дълго и се върнаха скоро въ отечеството си, както избѣгаха отъ Бѣлградъ всички наши дейци отъ възраждането, които временно се бѣха настанили тамъ, а по-късно се премѣстиха, до освобождението на една часть на българскитѣ земи, въ Букурещъ.

Царевна Алексиева, род. Д. Миладинова.

По въпроса за истинския портретъ на Д. Миладиновъ.

Бидейки още на учение въ Русия отъ 1866 до 1874 г., неведнъжъ съмъ искала отъ своитѣ въ Струга и специално отъ покойната си майка, Митра Миладинова, да ми изпратятъ портрета на моя приснопаметенъ баща Димитъръ Миладиновъ за да мога, заедно съ портрета на стрико си Константинъ Миладиновъ, изпратенъ ми тогава отъ Москва, да дамъ на учителя по руска литература отъ Фундоклеевската Киевска девическа гимназия, за да ги помѣсти въ нѣкои отъ рускитѣ списания съ надлежнитѣ животописни бележки. Отъ родния ми градъ обаче закъсняваха да удевлетворятъ желанието ми, докато най-сетне ми бѣха писали, че портретътъ на моя баща, намиращъ се въ нѣколко знатни стружки семейства, билъ уничтоженъ отъ страхъ предъ властитѣ на султана. Единственіятъ бащинъ портретъ, който се е билъ запазилъ още известно време отъ моята майка, за жалость по суевѣрни съображеная е билъ погребенъ заедно съ официалнитѣ дрехи на баща ми Димитъръ Миладиновъ въ една процесия, която трѣбвало да представлява присѫтствието на скѫпия покойникъ. По-късно, когато навършихъ образованието си въ Русия и презъ лѣтото на 1874 год. пристигнахъ въ Цариградъ, въ семейството на д-ръ Чомаковъ нѣколкократно стана дума за това, че въ Цариградъ, гдето само преди 12 години бѣха загинали двамата братя, по-лесно отъ всѣгде другаде бихме могли да се допитаме за да установимъ лика на моя баща Димитъръ Миладиновъ. Що се отнасяше до Константинъ Миладиновъ, неговия портретъ азъ бѣхъ донесла съ себе си отъ Русия. Покойниятъ д-ръ Чомаковъ самъ се ангажира да разпита тѣзи, които познаваха баща ми въ Цариградъ, и следъ като изслуша моитѣ спомени за баща ми отъ най-ранно детинство, се реши на свои иждивения да възстанови най-напредъ чрезъ една отъ дъщеритѣ му, която добре рисуваше, после съ фотографъ портрета на моя баща и на Константинъ Миладиновъ за да може по този начинъ да има портретитѣ и на двамата братя. Отъ д-ръ Чомаковъ и отъ негови приятели азъ често бѣхъ запитвана да давамъ допълнителни обяснения за баща си, тъй както го помнѣхъ отъ най-ранното си детинство. А именно, че баща ми бѣ съ правилни черти, съ обло като месечина лице, съ доста изпъкнали ябълчници, съ голѣми черни очи, дебели вежди, високо чело; изобщо много приличенъ на своя братъ Константинъ Миладиновъ. Азъ трѣбва да съмъ била на 5—6 години, когато баща ми ни викаше вечерно време, седналъ на чардака, при себе си. По такъвъ начинъ, надвиснали надъ самитѣ води на Дрина, ние децата дълго милувахме отъ своя страна изгубения отсетне баща. Когато по-късно виждахъ своя вече починалъ братъ Панде Миладиновъ, често си мислѣхъ, колко той приличаше на баща ни. За жалость обаче моитѣ срещи съ брата ми бѣха само кратковременни та не успѣхъ да искамъ отъ него, градинарь въ Струга, да се фотографира. Следъ като останахъ въ Цариградъ до септемврий 1874 год., заминахъ като учителка въ Шуменъ, безъ да зная точно, какво е станало съ желанието на д-ръ Чомаковъ да възстанови портрета на баща ми и заедно съ тоя на стрико ми та да ги даде за разпространение на нѣкой книжарь. Въ

Шуменъ следъ нѣколко годишно учителствуване ме завариха освободителната война и влизането на рускитѣ войски. Спомнямъ си, че презъ това време въпросъ за ликоветѣ на братя Миладинови стана съ дошлия отъ Варна Войниковъ, който ме накара да пиша на д-ръ Чомаковъ, обаче отговоръ не получихъ, защото военнитѣ действия бѣха вече започнали. Следъ войната и освобождението азъ учителствувахъ въ Свищовъ, отъ гдето презъ 1882 год., лѣтото, Негово Блаженство Екзархъ Иосифъ I писменно ме покани да замина въ Солунъ като управителка на тамошното девическо училище. Презъ цѣлото това време за жалость не ми падна случай да видя негде портретитѣ на моя баща и стрико. Едва преди нѣщо 35 години азъ бѣхъ изненадана за пръвъ пѫть следъ срещата ми и разговоритѣ ми съ д-ръ Чомаковъ въ Цариградъ, отъ единъ новодошелъ въ Солунската гимназия учитель, Младенъ Панчевъ, който отъ сетне стана зеть на добрия и старъ солунски гражданинъ Настевъ. Младенъ Панчевъ, който и днесъ е живъ и здравъ, ми донесе и показа портретитѣ на моя баща и моя стрико, повидимому препечатени отъ по-голѣми фотографии. До колкото си спомнямъ, М. Панчевъ ми съобщи, че намѣрилъ тѣзи портрети въ България като сѫщевременно ми ги предостави по молбата ми на мое притежание. Тѣзи два портрета, за мене нѣма никакво съмнение, бѣха отъ сѫщитѣ, които по грижитѣ на д-ръ Чомаковъ се възпроизведоха въ Цариградъ. Тѣзи портрети днесъ се намиратъ въ притежание на моя най-възрастенъ синъ Владиславъ Алексиевъ, доцентъ въ юридическия факултетъ въ София.

Тукъ трѣбва да спомена, че по-късно, нѣщо преди гръцко-турската война отъ 1897 година, новодошлиятъ въ Солунъ консулъ Атанасъ Шоповъ сѫщо така, като бѣ писалъ да му изпратятъ негови приятели отъ нѣкѫде портретитѣ на братя Миладинови, безъ да знае, че точно такива има въ мое притежание, ги предалъ на учителя по рисуване въ Свлунскаеа мѫжка гимназия Буфети, който ги възпроизвелъ на голѣмо. Нѣколкократно следъ това Шоповъ ме е разпитвалъ за подробноститѣ, на портретитѣ на братя Миладинови, и азъ съмъ му съобщавала това, което Ви излагамъ. Нужно е, въ допълнение на всички горепоменати обстоятелства, да спомена, че още при първата си среща следъ рускитѣ години съ моята майка тя неведнъжъ въ най-голѣми подробности ми е потвърждавала чертитѣ, които азъ знаехъ отъ ранно детинство за своя баща. Колкото и да бѣ обикновена жена, моята майка бѣ винаги проницателна, добра, и знаеше значението на въпроситѣ ми, а сѫщо така тя неведнъжъ изразяваше и скръбьта си за това, че навремето въ Струга бѣха уничтожили оригинала. Като и показахъ портретитѣ, дадени ми отъ М. Панчевъ, тя намираше, че тѣ отговарятъ на ликоветѣ на баща ми и стрико ми. Спомнямъ си, че не много следъ това въ девическата гимназия солунски граждани ми бѣха довели въ присѫтствието на мои по-млади колежки влаха Константинъ Мореитъ, родомъ отъ гр. Велесъ и живѣещъ въ Солунъ. Той бѣ старъ човѣкъ; на младини добре е познавалъ моя баща, но е билъ винаги неговъ противникъ и даже преследвачъ. Този Мореитъ е билъ гръцки учитель и фанариотъ. Колкото и вѫтрешно да не бѣхъ въ състояние спокойно да гледамъ този човѣкъ, изслушахъ неговитѣ дълги разкази за

баща ми и особено за затворничеството му съ Константина въ Цариградъ. Константинъ Мореитъ описа баща ми като кѫсъ, широкоплещестъ човѣкъ, съ енергично изражение, голѣми очи, високо чело, дебели вежди, валчесто лице, проницателенъ и силенъ погледъ. Този Мореитъ даже съ въздишка оплака загубата на моя баща и моя стрико и каза, че сега вече се виждатъ последствията отъ тѣхнитѣ дѣла. Азъ на края на разговора му показахъ портретитѣ на моя баща и моя стрико, и той, К. Мореитъ ги намѣри сѫщитѣ съ тази само разлика, че баща ми ималъ много рѣдки и подстригани надъ устата остри мустачки и че той не знае Димитъръ Миладиновъ да си е бръсналь мустакитѣ. Въ по-късни години, когато вече азъ се отстранихъ отъ училищния животъ, поменатиятъ художникъ Буфети, познатъ на цѣли наши поколѣния, минали презъ солунската гимназия, възпроизведе отъ голѣмитѣ портрети на братя Миладинови въ солунската гимназия барелефи отъ гипсъ, които бидоха разпространени въ всички македонски земи. Спомнямъ си още, че по сѫщото това време, когато се полагаха грижи за установяването на точния портретъ на Димитъръ Миладиновъ, стружкитѣ граждани, за да измиятъ петното, причинено отъ тѣзи тѣхни съграждани, които отъ страхъ сѫ скѫсали малкото портрети на моя баща сѫ избрали една комисия, която да установи лика на Димитъръ Миладиновъ и сѫ намѣрили, че познатитѣ вече два портрета на братя Миладинови отговорятъ на ликоветѣ имъ, каквито тѣ сѫ ги запомнили още приживѣ на двамата братя. Нѣкои отъ по-младитѣ членове на тази стружка комисия, а именно Г. Чакъровъ, както се научавамъ, сѫ били въ София. Тази комисия е намѣрила при това, че покойниятъ вече моя братъ Панде Миладиновъ е твърде много приличалъ на баща ни, а моятъ братъ имаше сѫщо така валчесто лице и правилни черти, както и баща ни. Тукъ сѫществено е за насъ да се каже, че при отпразнуването на 25 годишнината отъ смъртьта на Бр. Миладинови солунското учителство чрезъ своитѣ обществени и педагогически списания „Искра“ и „Учителски Гласъ“ не само прослави тѣхната дейность, но и разпространи на широко познатитѣ имъ ликове. Отъ тогава насамъ, други 25 години ни доведоха до 50 годишния Миладиновски юбилей — този пѫть празднуванъ далече отъ бащинитѣ ни огнища. И презъ този юбилей единъ видъ пълно признание и разпространение бѣха получили известнитѣ портрети на Бр. Миладинови.

Това е историята на въпроса около портретитѣ на моя приснопаметенъ баща и на моя стрико.

Но каква бѣ моята изненада като узнахъ, следъ грижитѣ си, положила старателно да може по-точно да се установи ликътъ на баща ми и да се предаде заедно съ дѣлата му на поколѣнията, че единъ отъ Миладиновскитѣ по-далечни роднини, а именно Иванъ Миладиновъ билъ разпространявалъ своя личенъ или своя бащинъ портретъ — (това може да се установи) — като портретъ на приснопаметния ми баща! Тукъ прилагамъ единъ екземпляръ отъ разпространяванитѣ отъ Иванъ Миладиновъ картички съ подправения ликъ на баща ми. Отъ г. Георги Баласчевъ научавамъ, че тояопитъ да се прокара този портретъ, кой знае съ

какви цели, е билъ правенъ и преди повече отъ 20 години, обаче Баласчевъ въ списанието си „Минало“ заслужено е окачествилъ това като пълна фалшификация. За моя голѣма скрѣбь, тази фалшификация трѣбваше да се повтори презъ тия дни, както се научавамъ, даже въпрѣки съпротивата на тукашното Стружко благотворително братство.

БРАТЯ МИЛАДИНОВИ

КОНСТАНТИНЪ

1862

ДИМИТРЪ

Като дъщеря на Димитъръ Миладиновъ трѣбва да протестирамъ противъ това посегателство по такъвъ нелѣпъ начинъ да се изопачава ликътъ на моя баща, и моля почитаемото Министерство на народното просвѣщение да не оставя да виси споменатиятъ лъжливъ портретъ на стенитѣ въ учителската стая на III мжжка гимназия, вмѣсто истинския ликъ на Димитъръ Миладиновъ. Считамъ за неизлишно още да съобща, че казаниятъ издатель на личния си портретъ, като такъвъ ужъ на моя баща, е оправдавалъ постжпката си предъ Стружкото благотворително братство, като е казалъ, че този портретъ той преди 13 години ужъ го билъ намѣрилъ въ нѣкакво литературно виенско списание. Когато обаче сж го запитали за името, номера и датата на списанието, той не е могълъ да каже нищо. Но и да се предположи, че Ив. Миладиновъ е успѣлъ да прокара своя портретъ въ нѣкакво виенско списание, това само показва, че той не избира срѣдствата да се „прослави“ ликътъ му чрезъ Д. Миладиновъ. Такава „прослава“ той си е впрочемъ направилъ, като е поставилъ, въ качеството си на председатель на Стружкото

братство, портрета си и въ печата на братството! Последното е отпечатало и отъ своя страна разпространява отворена картичка съ ликоветѣ на братя Миладинови, а именно съ лъжливия ликъ на Димитъръ Миладиновъ.

София, VII 1929 г.

Царева Алексиева,
родена Д. Миладинова.

Българскитѣ учени и Югославия.

Характеренъ признакъ за печалното състояние, въ което се намиратъ научнитѣ отношения между България и Югославия, е отказътъ на българскитѣ учени да присѫтствуватъ на третия конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи, който се състоя отъ 4 до 17 май т. г. въ Югославия. Споредъ обявената програма, този конгресъ, по подобие на втория, станалъ въ Полша презъ 1927 г., бѣше подвиженъ, така че заседанията ми редомъ се мѣстѣха отъ Бѣлградъ — въ Скопье-Сараево-Сплиетъ-Любляна-Загребъ. Предвиждайки неприятния скандалъ — да присѫтствуватъ дори и въ българския градъ Скопье на заседания, гдето отъ сръбска страна ще се изопачава науката и безогледно ще се представлява етнографскиятъ характеръ на българитѣ въ Македония като сърбски, поканенитѣ български учени предпочетоха да не отидатъ на този конгресъ, като мотивираха своя отказъ чрезъ следната декларация, съобщена на членоветѣ на конгреса (на български и французки) както следва:

„До Господа участницитѣ въ третия конгресъ
на славянскитѣ географи и етнографи.

Българскитѣ учени, които взеха участие въ първия конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи въ Прага (1924 г.) и въ втория — въ Полша (1927 г.) и които сега сѫ поканени на третия конгресъ въ Югославия (отъ 4 до 17 май т. г.), — обсѫдиха въ едно заседание въпроса за своето участие въ последния.

Тѣ намиратъ, че въ единъ научен конгресъ преди всичко трѣбва да е напълно гарантирана свободата на научната мисъль по всички въпроси, които ще се разискватъ въ него. По самия характеръ на конгреса, който ще заседава въ Югославия, етнографскитѣ въпроси по отношение на южното славянство естествено ще заематъ предно мѣсто въ дневния му редъ та, следователно, могатъ да бѫдатъ предметъ на разисквания и въпроси изъ етнографията на Македония, чието славянско население, по всеобщото признание и на науката, е българско, а отъ друга страна, при днешното положение на Югославия, гдето официално се отрича сѫществуването на българи въ Македония, строго се преследва дори и името българи и не се допуска тамъ българска книга, — не сѫществуватъ необходимитѣ условия за свободно научно обсѫждане.

Предъ видъ на всичко това, подписанитѣ български учени смѣтатъ за неудобно да участвуватъ въ третия конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи.

Проф. Д-ръ Ст. Бончевъ, проф. Д-ръ Ст. Ватевъ, проф. Д-ръ А. Иширковъ, проф. Д-ръ Йорд. Ковачевъ, Директ. на етногр. музей Ст. Костовъ, проф. Д-ръ Л. Милетичъ, проф. Д-ръ Ст. Петковъ, проф. Ж. Радевъ, проф. Д-ръ Ст. Романски, проф. Д-ръ Н. Стояновъ.

София, 25 априлъ 1930 г.

Messieurs les participants dans le troisième congrès des géographes et ethnographes slaves,

Les savants bulgares qui ont pris part dans le premier congrès des géographes et ethnographəs slaves à Prague (1924) et dans le second, en Pologne (1927), et qui maintenant ont été invités au troisième congrès en Yougoslavie (du 4 au 17 mai) ont examiné, au cours d'une séance, la question de leur participation dans ce dernier.

Ils jugent que dans un congrès scientifique, avant tout, doit être garantie la liberté de la pensée scientifique sur toutes les questions qui y seront débattues. Vu le caractère même du congrès qui siègera en Yougoslavie, les questions ethnographiques relatives aux Slaves du Sud occuperont naturellement la première place dans l'ordre du jour, de sorte que des questions concernant l'ethnographie de la Macédoine, dont la population slave, d'après aussi le témoignage de la science, est bulgare, pourraient devenir l'objet de débats. D'autre part, dans la situation actuelle de la Yougoslavie, où l'existence des Bulgares en Macédoine est officiellement niée, où le nom même „Bulgareres" est sévèrement poursuivi et où en Macédoine, les livres bulgares sont interdits, — les conditions indispensables pour de libres discussions scientifiques n'existent pas.

Prenant tout cela en considération, les savants bulgares sous-signés jugent inopportune leur participation dans le troisième congrès de gêographes et ethnographes slaves.

Prof. Dr St. Bontchev, prof. Dr St. Vatev, prof. Dr A. Ichirkov, prof. Dr Jord. Kovatchev, Directeur du Musée ethnographique St. Kostov, prof. Dr L. Milétitch, prof. Dr St. Petkov, prof. J. Radev, prof. Dr St. Romansky, prof. Dr N. Stoyanov.

Sofia, le 25 avril 1930.

Résumés des articles de la revue.

Prof. A. Sélichtchev, La frontière sud-ouest actuelle du domaine linguistique bulgare.

M-r Sélichtev détermine avec précision la frontière extrême du domaine linguistique bulgare du côté de l'Albanie. Cette frontière, quand on commence par les chaînes montagneuses de Goroucha et Gramos et par la rivière Bélitza, descend au sud, avec de petites sinuosités, jusqu'au village de Bitchlichta. D'ici la ligne frontière va au nord-ouest jusqu'au village de Podboutché, d'où elle elle se dirige vers la rive méridionale du lac d'Ohrida et le monastère bulgare St Naoum. A l'ouest de cette ligne se trouvent déjà des villages albanais. Au sud, seuls deux points voisins sont bulgares — ce sont les deux villages près de la ville de Kortcha, celui de Drénovo et celui de Bobichta. Jusqu'au début du XXe siècle, il a subsisté encore dans plusieure villages de la région de Kortcha des familles bulgares. Dans la ville même de Kortcha il n'y a pas longtempes se trouvaient deux quartiers bulgares. Dans quelques villages, qui sont maintenant albanais, des vieillards se rappellent encore leur langue maternelle, le bulgare. A l'ouest du lac d'Ohrida, la population est albanaise. Au nord-ouest seulement, la population bulgare s'est maintenue dans les villages de Line, Radojda, Vlahtzi, Kalichta (ici les familles albanaises sont plus nombreuses) et Raïtza (Bulgares mahométans). La ligne frontière passe à partir de la ville de Strouga au sud de la rivière du Drine, tourne au nord-ouest le long de la crête du Golo-berdo. Ici, vers la fin du XIXe siècle, il y avait encore quelques villages limitrophes bulgares. Du village de Torbatchi la ligne frontière passe de l'autre côté du Drine — elle laisse à l'est la ville bulgaro-albanaise de Déber — et de là continue au nord le long de la rivière du Drine. Près du village de Dévoliani la frontière tourne à l'est. Les villages situés sur le cours supérieur de la rivière de Radika sont actuellement albanais.

Des „Mavrovi hanove", la frontière occidentale linguistique bulgare se dirige vers la montagne de Roudoka, vers les villages de l'ainsi nommé „Gora" dans la région de Prizrène. La population bulgare de Gora est mahométane, mais elle a cependant très bien conservé son dialecte bulgare qui est intimement lié aux parlers bulgares de la Macédoine du nord-ouest. L'auteur parle en détail de ce sujet dans son livre „Le Polog" (p. 408—410). De Gora, la ligne frontière se dirige au nord-est, à travers la montagne du Char, au nord-ouest du sommet Rogatch et parvient au nord-est jusqu'à la Tcherna-Gora d'Uskub. Dans les arrondissements de Prizrène, Sredsko et Sitinitch se trouvent des villages slaves: Verbitchané, Novoséliane, Seltzé,

Verbéchtitza, Iajintzé, Chterptzé, Bérévtzé, Gotovoucha, Sredsko, Jiviniané. Dans ces villages, la langue de la population est un mélange de bulgare et de serbe. A une époque plus ancienne, il y a eu aussi des éléments bulgares dans la langue de la population slave qui vivait au nord et au nord-ouest de Prizrène. Ceci est prouvé par la nomenclature topographique slave qui y a été conservée.

Alors qu'à l'ouest de la ligne frontière indiquée on ne trouve plus aujourd'hui des villages bulgares, à l'exception de ceux cités dans la région de Kortcha, il y a, au contraire, dans beaucoup d'endroits à l'est de cette ligne des villages albanais. Les Albanais n'occupent pas ici des rayons compactement peuplés — leurs villages sont situés dans le territoire linguistique bulgare ou ne forment qu'une partie de quelque village bulgare. D'après les données statistiques de 1912—1913, dans toute la Macédoine, inclusivement l'arrondissement de Préchovo, il y a eu 194,195 Albanais en face de 1,103, 111 Bulgares, 543,225 Turcs, 267,862 Grecs, 79401 Valaques, 43,570 Tziganes et 106,360 habitants appartenant à d'autres nationalités. Le plus grand nombre d'Albanais en Macédoine se trouve dans les régions du nord, notamment dans les arrondissements de Gostivar et Tétovo — 43,260 personnes; dans celui de Déber — 33,575 p.; dans celui de Monastir — 14,400 p.; dans celui d'Uskub — 13,240 p.; dans celui de Préchovo — 20,000 p.

Les villages albanais en Macédoine ne sont pas d'origine très ancienne. Les Albanais se sont établis ici principalement au XXVIIIe et XIXe siècles. L'emplacement des anciennes colonies albanaises se trouve dans les régions montagneuses au nord de la rivière Chkoumba, dans le bassin et au nord de la rivière Mati. D'après le témoignage des documents, les Albanais ont commencé à paraître dans la Macédoine occidentale à la fin du XIIIe siècle et durant le XIVe siècle. L'auteur présente des preuves historiques de ce fait. Au XIVe et XVe siècles il y a eu aussi des colonies albanaises dans la partie occidentale de la région d'Ohrida et dans la région de Déber. Plus loin, au nord-ouest de la Macédoine, dans la région de Prizrène, il y a eu déjà au XIVe siècle des colonies de pasteurs albanais, ce qui est confirmé par une charte octroyée par le roi de Serbie Stephan Douchan au monastère „Archanges Michel et Gabriel", situé près de Prizrène. A cette époque, il y a eu aussi des Albanais qui servaient comme gardes armés dans les possessions des monastères et chez les personnages de qualité. Le XIVe et le XVe siècles sont une époque de grande et parfois orageuse émigration des Albanais qui dévalent des montagnes et se précipitent dans les régions voisines plus plates. Dans leur déplacement, ils ont, déjà à ce moment, fortement persécuté la population slave dans certaines régions. Cependant, le mouvement des Albanais acquiert le plus d'expansion — expansion violente, destructive, accompagnée de brigandage — vers l'est et le nord à la fin du XVIIe siècle et au cours du XVIIIe et du XIXe siècles. Les Albanais, en s'établissant dans ces régions, y ont répandu la terreur. Cette oppression devint encore plus violente dans la seconde moitié du XIXe siècle. Les rapports des consuls russes de Monastir et Prizrène de cette époque où ils décrivent la situation de la population slave dans ces régions sont effrayants. L'auteur cite des passages de ces rapports qui n'ont pas encore été publiés.

L'irruption des Albanais en Macédoine et leur établissement par la orce ont eu lieu même jusqu'à ces derniers temps — jusqu'à la guerre balkanique 1912—1913. Des données documentaires témoignent que certaines régions de la Macédoine occidentale sont devenues albanaises à peine dans les dernières dix années. Dans les dernières cinquante années a été aussi complètement albanisée la région bulgare de Déber nommée Gorna Réka. La conversion religieuse a également contribué à l'albanisation. Cependant, le mahométisme n'a pas été adopté par tous les Bulgares albanisés de cette contrée, comme le temoignent les preuves historiques indiquées par l'auteur; d'après elles on définit aussi le dialecte bulgare de Gorna Réka. L'auteur cite également des désignations topographiques dans le rayon des villages actuellement déjà albanisés. L'auteur s'arrête spécialement sur l'émigration albanaise dans le „Polog" — les régions de Tétovo et Gostivar — et le sort de leur population bulgare; il cite le témoignage de voyageurs étrangers qui ont visité ces régions dans le siècle passé et décrivent la terrible oppression politique et économique des Albanais qui n'a pas cessé jusqu'à ces derniers temps, jusqu'à la guerre mondiale. L'établissement des Albanais dans le Polog s'est poursuivi durant tout le XIX-e siècle et parallèlement a eu lieu l'émigration de la population bulgare de ces régions pour tant qu'elle ne s'était pas albanisée pour sauvegarder sa vie. Le résultat de tout ceci est que vers 1912 les Bulgares dans le Polog représentaient une minorité à l'égard des Albanais — il n'y a eu là à ce moment que 33,940 Bulgares en face de 43,230 Albanais.

Prof. N. P. Blagoev, Aperçu critique sur les informations de Leo Diakonus au sujet des Bulgares.

L'auteur jugeant que les informations données par le chroniqueur Lev Diakon sur les Bulgares sont importantes, parce qu'elles se rapportent à des événements de son époque et parce que ces informations n'ont pas été jusqu'à présent spécialement examinées, a voulu par sa présente étude remplir cette lacune de la littérature historique bulgare. Il examine les informations de L. Diaconus, chacune séparément, en les comparant avec les informations sur le même sujet des autres chroniqueurs byzantins. Dans la première partie, après avoir parlé de Lev Diaconus lui-même, de l'importance de son histoire et de ses différentes éditions, l'auteur passe aux informations relatives à la rupture du traité de paix bulgaro-byzantin conclu en 927, à l'expédition militaire de l'empereur Nicéphore II Phocas contre les Bulgares, à l'envoi du patricien Kalokir en Russie. Dans le troisième chapitre, il examine le traité entre le patricien Kalokir et le prince russe Svétoslav, la découverte de ce traité par l'empereur Nicéphore II Phocas et la fortification de Constantinople qui en résulta, et enfin la première invasion des Russes en Bulgarie. Dans la quatrième partie, il étudie les informations de Lev Diaconus relatives à la seconde invasion; au premier appel au secours des Bulgares adressé à l'empereur Nicéphore; à l'envoi de jeunes filles de la famille royale bulgare à Constantinople; au second appel au secours; aux combats et aux rapports entre les Bulgares et les Russes; aux origines des Bulgares; à la victoire des Bulgares près de la rivière Aheloï.

M-r Blagoev terminera son étude dans le numéro suivant de la revue.

Hr. Chaldev, La région Boïmïa dans la Macédoine du sud-ouest.

La Macédoine est un pays d'aspect très varié, morcelé et partagé en une quantité de régions fermées à cause du grand nombre de montagnes et de leurs versants qui s'étendent dans différentes directions et des nombreux fleuves avec leurs affluents. Le nombre de ces régions s'élève à 50. L'une d'elles est la Boïmia, située dans la Macédoine du sud-ouest; pour des raisons exclusivement orographiques, elle représente également un tout géographique et, par suite, sa population se distingue par son type, son costume, son parler et ses occupations.

L'auteur donne d'abord une description détaillée de la montagne du Païak, la plus méridionale des montagnes qui s'étendent sur la rive droite du Vardar. Au sud et au sud-est s'étend la plaine vaste et unie de Salonique; à l'ouest est la vallée de Meglène; au nord le Païak est relié à la montagne Kojouh, et au nord-est il a pour limite la plaine de Guevguéli.

La large vallée qui est enfermée entre les versants des deux parties de la montagne du Païak — le Pogled et le Gandatch — et le fleuve du Vardar est désignée par la population locale et celle des environs sous le nom de B o ï m ï a, et dans certains ouvrages de géographie sous celui de „Bohemia". L'auteur, qui est natif de cette région, a pour la première fois, alors qu'il était encore élève, rencontré cette désignation dans la grande carte de la Macédoine publiée par Chr. Danov et plus tard dans l'ouvrage de V. Kantchev sur l'orographie et l'ethnographie de la Macédoine. Plus tard, il a eu beau tâcher d'apprendre quelque chose de plus sur l'origine de la désignation Boïmïa, il n'a pu y parvenir.

Comme il y a dans cette région des mines de cuivre et d'autres métaux, l'auteur trouve admissible l'hypothèse qu'ici ont dû s'établir au moyen-âge des Bohémiens (des Tchèques) pour travailler dans les mines. En tout cas, le nom Boïmïa est ancien. Cantacousin nomme cette région *Βοιμι*. Dans un décret datant de 1377 et publié dans le ville de Stroumitza par Constantin, le dernier souverain de la dynastie des Deïan, il est fait mention, entre autre, de l'église S-t Georges en „Boïmi". Cette région a eu une grande importance stratégique, parce qu'elle se trouve au sud du défilé du Vardar „Démir-Kapia" où avait été élevée la forteresse „Prossek", ce qu'on peut voir dans la carte de la région de Boïmia annexée par l'auteur à son étude. M-r Chaldev décrit les conditions géographiques et climatériques, et la flore de cette région.

La population de la Boïmïa est groupée dans 31 points habités, dont 25 sont purement bulgares, l'un de population mélée — turco-bulgare (Boïmitza), l'un purement turc (Chiklara) et quatre purement valaques (Gorna Livada, Malka Livada, Tzerna Réka et Koupa). Le centre de l'arrondissement de la Boïmïa est la ville de Goumendjé. La population totale de la Boïmïa selon la statistique s'élevait en 1900 à 16,835 âmes. L'auteur annexe des tables statistiques détaillées de la population, classée selon les villages et les nationalités. Selon les données de 1900, le nombre des Bulgares s'élevait à 12,300, celui des Turcs à 1,435 et celui des Valaques à 3,100. Selon une statistique plus récente, datant de 1910, la population de la Boïmïa comptait 18,978 âmes, dont 13,484 Bulgares.

Quoiqu'il n'y ait pas du tout de Grecs ni de Serbes en Boïmïa, comme il se trouvait ici un petit nombre de grécomanes bulgares, la plupart à Goumendjé et dans les villages de Kriva et Pétrovo, les Serbes essayèrent, eux aussi, de former par leur propagande des serbomanes dans le village de Kriva, mais ils n'y réussirent pas.

La population bulgare de la Boïmïa est pauvre, parce qu'elle a été dans sa majorité soumise aux beys turcs qui possédaient ici des fermes. Au début de ce siècle, la population rurale avait commencé à racheter des beys les terres des fermes par des payements à termes. Mais la guerre balkanique a empêché que la question agraire soit résolue de cette façon dans la Boïmïa et les régions avoisinantes. Après la guerre mondiale, en vertu de la convention relative à l'émigration volontaire imposée par les Grecs dans le traité de paix, la plus grande partie de la population bulgare a été forcée de s'expatrier; la population turque a émigré dans tout son ensemble, de sorte que vers 1928 il n'est resté en Boïmïa de l'ancienne population que 1902 habitants dont 1,335 Bulgares et 517 Valaques. Les lieux abandonnés par l'ancienne population ont été occupés par des Grecs venus de la Thrace orientale, de l'Asie mineure et du Caucase.

La plupart des villages de la Boïmïa sont situés au pied du Païak, à l'exception de 8 qui se trouvent sur les escarpements, les pentes et la crête.

Les maisons sont partout groupées, de sorte qu'il n'y pas un seul hameau avec des habitations dispersées. Les principales occupations de la population sont l'agriculture et l'élevage, mais les habitants des villages montagnards s'occupent aussi de viticulture, de sériciculture et de menuiserie. Le climat et le sol sont favorables pour le développement de la culture des arbres fruitiers.

Les habitants de la Boïmïa se distinguent par une stature moyenne ou presque haute, le front large et droit, le nez régulier, les cheveux noirs ou châtains, le teint mat. Au contraire, la population des régions voisines de Meglène et Stanitza est de stature plutôt basse, le visage est petit et allongé, le front incliné, le nez petit et camus, la barbe et les moustaches rares, le teint jaunâtre. L'auteur décrit aussi le costume national en Boïmïa et quelques traits caractéristiques du dialecte local.

Dans le chapitre „L'œuvre scolaire", l'auteur étudie le développement de l'œuvre scolaire en Boïmïa jusqu'à ces derniers temps. Par suite de la forte influence exercée par les pouvoirs spirituels grecs, qui s'élevait avec hostilité contre tout essai d'introduire l'instruction publique en langue bulgare, la population est restée longtemps illettrée. Les premières tentatives d'enseignement en bulgare ont été faites entre 1860 et 1870 quand commencèrent à paraître des maîtres d'école bulgares. L'auteur expose en détail le développement des écoles nationales dans les différents villages et s'arrête à l'œuvre des maîtres d'école plus en vue. A partir de 1870, dans tous les villages se renforce l'intérêt pour l'enseignement en bulgare et partout s'ouvrent de nouvelles écoles. Cependant, la guerre russo-turque de 1877—1878 vint entraver cet essor. Après une brève interruption, des conditions plus favorables pour les écoles bulgares s'établissent. L'auteur indique, au moyen de tableaux statistiques, ce qu'a été la situation de l'œuvre scolaire bulgare au cours de l'année 1911—1912; selon, eux sur

100 habitants il y avait 11·3 élèves. Dans le même tableau est auss indiquée l'année de l'ouverture de chaque école. La plus ancienne école de la ville de Goumendjé a été inaugurée en 1866, la plus récente en 1907. A la fin, l'auteur parle de la vie et de l'œuvre des deux maîtres d'école qui ont eu le plus de mérites — Guéorgui Peïkov et Zaharï Guéorev.

D-r Saoul Mezan, L'élément israélite en Macédoine.

M-r Mezan expose l'histoire de la population israélite en Macédoine depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Il commence par les rares informations concernant les Israélites dans la Péninsule balkanique à l'époque gréco-romaine jusqu'au IVe siècle après Jésus-Christ et passe ensuite à l'époque byzantine (du IVe au XIVe siècles). La domination byzantine en Macédoine a été une époque de grands malheurs pour les Israélites, à cause de l'intolérance religieuse qui se renforça particulièrement sous le règne des empereurs Théodoce II et Zénon et atteignit son point culminant sous Justinien. L'auteur rappelle également les rapports des S-ts Frères Cyrille et Méthode avec les Israélites — la mission de S-t Cyrille (Constantin) dans le kanat des Hazars pour combattre le prosélytisme des Israélites et des mahométans. On posséde de plus amples informations sur les Israélites de la Macédoine à partir du XIe siècle, principalement à l'époque des Croisades. Sur leur passage les croisés ont détruit par le feu et le fer les communes juives. Les informations se rapportent surtout aux Israélites de Salonique et de Constantinople qui, chassés de l'Allemagne, y étaient arrivés par grandes masses. Les Israélites, cruellement persécutés, considéraient leurs souffrances comme un présage de la venue de leur sauveur, le Messie. Par suite de cette croyance, qui était fort répandue, les esprits parmi la population juive étaient très excités—c'est à ce moment que surgirent des hommes remarquables, inspirés par un fort sentiment national. L'auteur parle du premier juif macédonien remarquable, Tobia ben Eliezer, natif de Kostour, qui vécut au XIe siècle, fut un talmudiste en vue, un grammairien et un poète lyrique. Son élève, le savant rabbin Mayer de Kostour, devint illustre; il est l'auteur d'une étude sur les commentaires religieux de Ibn-Ezra. Un fait intéressant c'est qu'au XIe siècle le trône de la métropolie d'Ohrida fut occupé par un juif converti au christianisme — Lev Moung. Ohrida était restée même après la chute du royaume de Samouïl un important centre de commerce. On ne sait aucun détail sur cet archevêque d'origine juive. D'après son nom — probablement allemand — on peut supposer qu'il descendait du groupe d'émigrants juifs arrivés à Constantinople de l'Europe centrale. Il semble qu'à ce moment il y a eu à Ohrida une colonie juive importante à laquelle appartient aussi un autre Israélite remarquable, Ieouda Moskoni — le juif macédonien le plus savant et le plus illustre.

Aux XIIe et XIIIe siècles, la situation des Juifs continue à être pitoyable, mais cependant elle est, tout de même, meilleure que dans la plupart des pays européens, à l'exception de l'Italie, du Portugal et de la Bulgarie.

Avec la second royaume de Bulgarie, une nouvelle ère pleine d'espoirs s'ouvre pour les Israélites des Balkans. Les souverains bulgares de la dynastie des Assène déclarent la guerre politique et économique à Byzance

et ouvrent largement les portes de leur royaume aux Dalmatiens, aux Italiens et aux Juifs qui portent un coup fatal au commerce grec dans les pays danubiens.

L'auteur s'arrête en détail sur la vie du Juif remarquable d'Ohrida Chouda ben Moché Moskoni, (né en 1328), talmudiste, grammairien et philosophe-métaphysicien. C'est un des grands voyageurs du moyen âge. Quoique éternel nomade, obligé, à cause des troubles de l'époque, de quitter son lieu de naissance, Moskoni a écrit de nombreux ouvrages, a possédé une grande bibliothèque et une collection particulièrement précieuse de manuscrits d'auteurs célèbres.

La plus remarquable commune juive au moyen âge a été celle de Salonique, comme d'ailleurs elle l'est restée jusqu'aujourd'hui. Le célèbre voyageur juif-espagnol le rabbin Ben Iona de Toudella qui a visité Salonique en 1170 y a trouvé jusqu'à 500 Juifs qui s'occupaient de différents métiers. Aux XIIIe et XIVe siècles la commune s'agrandit considérablement par suite de l'arrivée en foule d'émigrants juifs de l'Allemagne, de la France et de l'Italie. — La commune juive d'Ohrida a subsisté jusqu'en 1453, année où Mahomet II, apres la conquête de Constantineple, fit venir les Juifs d'Ohrida dans cette ville, où a existé l'ainsi nommée synagogue d'Ohrida.

Quand, en 1430, le sultan Mourad II s'empara de Salonique, la situation des Juifs de cette ville changea complètement — ils reçurent les mêmes droits que les autres populations non musulmanes et les rabbins furent placés au même rang au point de vue de la dignité et de la considération qu'on leur témoignait que les chefs du clergé grec. Les chefs spirituels des Israélites acquirent le droit de gouverner leurs communes, d'organiser des tribunaux ecclésiastiques distincts, de percevoir les impôts dûs par les Juifs et de les verser dans le trésor de l'Etat. En échange du droit de confesser librement leur foi, de vivre partout dans l'Etat turc, de posséder des biens mobiliers et immobiliers dans les villes et les villages et de s'occuper de commerce sans être inquiétés, les Juifs macédoniens furent taxés, de même que leurs conationaux habitants les autres parties de la Turquie, d'une série d'impôts et de redevances, que l'auteur énumère dans son étude.

Au début de la domination turque, la population israélite se composait de différents groupes qui se distinguaient par leur origine, leur culture, leur langue, leurs mœurs, leurs rites religieux; l'auteur les décrit séparément et s'arrête à leurs particularités: les Juifs hellénophones, les Juifs italiens, les Juifs français et provençaux, les Juifs allemands (appartenant à l'ainsi nommé rite „achkenazi") A ces groupes vinrent probablement s'ajouter plus tard les Juifs de l'Asie mineure arrivés avec les conquérants turcs.

Les Juifs espagnols ont commencé à s'établir à Salonique après 1391, par suite des grandes persécutions contre les Israélites en Espagne. Cependant, la grande immigration des Juifs espagnols n'eut lieu qu'après la chute de Grenade (1492). Les premiers Juifs espagnols qui arrivèrent à Salonique étaient pour la plupart des gens riches. Plus tard vinrent de plus pauvres qui avaient été chassés par force, avaient perdu tous leurs biens et avaient terriblement souffert durant le voyage. A Salonique, les nouveaux immigrants trouvèrent à la tête de la commune juive le grand rabbin Chémouel Franko, homme savant, appartenant par son origine aux Juifs italiens. Les

nouveaux venus apportaient une haute civilisation, il y avait parmi eux des hommes exceptionnellement instruits, connaissant parfaitement les sciences arabes et hébraïques; beaucoup d'entre eux avaient terminé leurs études dans les universités espagnoles ou portugaises et possédaient le latin, l'espagnol, le portugais et le français. Certains d'entre eux avaient été professeurs dans des écoles supérieures, comme par exemple Don Ieouda Benvénisté, petit-fils du vieux Abraham Benvénisté conseiller financier du roi Juan II de Castille. A Salonique fut fondée une Académie et une école talmudiques. L'auteur cite les noms d'une série de célèbres écrivains, de savants et de rabbins juifs qui ont déployé leur activité dans les milieux savants de Salonique déjà en 1922. Partagés en 36 groupes distincts, selon les provinces dont ils étaient originaires (l'Aragon, la Castille, etc.), ils conservèrent au cours du XVIe siècle la langue espagnole dans toute sa pureté littéraire, si bien que Gonzalvo de Lieskas, remarquable voyageur espagnol qui visita Salonique vers le milieu du même siècle, note avec surprise que les Juifs de cette ville, même les tout jeunes, parlent le castillan aussi bien que lui.

Les Juifs espagnols de la Macédoine, porteurs d'une si haute culture, ouvrent de suite — au début de XVIe siècle — une imprimerie à Salonique, font connaître aux Turcs l'emploi de la poudre, développent l'institution des banques et le commerce international à un tel point que Salonique devient le plus grand centre commercial et maritime dans la partie orientale de la Méditerranée. Les médecins juifs, sortis de la célèbre université de Salamanka surpassaient sous tous les rapports leurs collègues des autres nationalités. Connaissant beaucoup de langues étrangères et étant en contact constant avec leurs frères de même race dispersés sur tout le bassin de la Méditeranée, les Juifs centralisèrent dans leurs mains les relations politiques et économiques avec le monde extérieur. Cependant, comme ils avaient trouvé dans la Turquie de cette époque un mauvais terrain et un niveau de culture très bas, conséquences de l'inertie orientale de l'élément souverain turc, du fanatisme et de l'esprit rétrograde de l'Eglise orthodoxe grecque, la civilisation des Juifs espagnols non seulement ne pouvait fleurir, mais était infailliblement condamnée à être étouffée. C'est ce qui arriva dans la suite après une brillante période de deux siècles.

M-r Mezan terminera son étude dans le numéro suivant de notre revue.

Hr. Chaldev, Coutumes nationales en Boïmïa.

Dans la région de la Boïmïa (Macédoine du sud-ouest) beaucoup de coutumes qui se remplissent à certains jours de l'année ont été conservées. Les plus caractéristiques d'entre elles et qui ont entretenu l'esprit de lutte et l'amour de la liberté chez la population ce sont les jeux nommés „Roussalï" et „Todoritchki". M-r Chaldev les décrit en détail et nous donne plus loin des informations curieuses sur les coutumes accompagnant les noces, les fêtes de la S-t Lazar, celles de Noël et quelques autres. Les „Roussalï" sont les plus intéressantes, aussi l'auteur s'y arrête plus longuement. Ils sont exécutés par des adultes qui, revêtus d'habits spéciaux et armés, parcourent les villages de la région en se servant dans les jeux de leurs armes (des sa-

bres). La population leur remet des dons en nature ou en argent. Les ressources recueillies de cete façon servent à des œuvres publiques — construction d'écoles, d'églises, de monastères, etc. Les jeux „Roussalï" commencent le premier ou au plus tard le second jour de Noël et durent jusqu'à l'Epiphanie. M-r K. Chapkarev a parlé, déjà auparavant, de cette coutume „Roussalï", qui est remplie dans les villages bulgares entre Enidjé-Vardar et Koukouch, dans son étude: „Roussalï, ancienne et fort intéressante coutume bulgare dans la Macédoine du Sud" (Plovdiv, 1884). M-r Arnaoudov a également parlé de cette coutume en relation avec d'autres semblables dans son ouvrage „Koukeri et Roussalï" (1929). M-r Chaldev décrit la coutume Roussalï telle qu'on la remplit dans la Boïmïa.

Les „Todoritzi" s'exécutent à la S-t Théodor, dans la première semaine du grand carême, quand de plusieurs villages afflue le peuple pour la fête commune, la foire et les réjouissances qui ont lieu à la lisière de ces villages. Les jeunes gens de 14 à 18 ans s'exercent longtemps à l'avance pour ces jeux; ils sont partagés en deux camps ennemis qui concourent en lançant des pierres avec des frondes „prétchi" à de grandes distances. Les jeunes gens de chaque village forment une compagnie avec en tête un chef. La lutte entre les compagnies ennemies commence à 2 heures de l'après-midi et dure jusqu'à la victoire finale du camp le plus fort.

M-r Chaldev décrit eusuite les autres coutumes nationales mentionnées plus haut; elles sont accompagnées de rites et de chansons rituelles que l'auteur transmet dans le dialecte local.

Comptes rendus et nouvelles littéraires.

Fr. Hýbl, Histoire du peuple bulgare (En langue tchèque). Première partie. Prague, 1930. 8⁰ 302. (Edition du Club Historique de Prague sous la direction de Jan Slavík). — Compte rendu de L. Milétitch.

Après la mort du professeur Fr. Hýbl — le 31 juin 1929 — le Club Historique de Prague a publié l'ouvrage de M-r Hýbl ci-dessus mentionné. Plus d'un demi-siècle s'est écoulé depuis la publication de l'œuvre de K. Irećek et durant cette période, le passé du peuple bulgare a été envisagé par la science sous un aspect assez différent, grâce à de plus récentes investigations, et, d'autre part, de nouveaux événements importants se sont déroulés dans la Péninsule balkanique, de sorte que l'ouvrage de M-r Hýbl devrait être le complément et la suite de l'œuvre d'Irećek, au sens complet du mot, comme l'affirme aussi M-r Slavík dans sa préface. Et en effet, une plus récente histoire du peuple bulgare, due à la plume d'un professeur tchèque, devrait surpasser l'ouvrage d'Iriček et le compléter conformément aux résultats acquis par l'historiographie bulgare. Mais en réalité — selon l'auteur du compte rendu — le livre de M-r Hýbl, de même que l'œuvre récemment parue du prof. Býdlo „Histoire du monde slave" (Voir le compte rendu dans le Revue Macédonienne A. IV № 1, p. 149) montre que la science historique des Tchèques en ce qui concerne les Slaves du Sud est en régression. Le livre de M-r Hýbl représente une compilation à l'usage du grand public, pleine d'inexactitudes, avec une indication sommaire des

œuves plus récentes, parmi lesquelles sont également cités des ouvrages populaires, tendancieux et même dépourvus de tout sens critique. Quoique l'histoire soit en relation étroite avec les questions ethnographiques et philologiques et que par suite celles-ci ne peuvent être négligées, M-r Hýbl ne s'arrête pas à leur étude. Parlant de l'époque de l'établissement des Slaves dans la Péninsule, M-r Hýbl, là où il s'écarte de l'opinion de ces prédécesseurs, évite l'argumentation nécessaire et se met au même niveau que les auteurs populaires et même tendancieux. Quand il est question de la patrie panslave, M-r Hýbl juge opportun de s'appuyer sur les résultats obtenus grâce à la linguistique, à l'ethnographie et à l'archéologie (voir p. 35), mais il n'agit pas de même quand il s'agit de distinguer les contrées de la Péninsule peuplées par les deux groupes ethniques des Slaves du Sud — le groupe slave bulgare et le groupe serbo-croate. D'après le livre de M-r Hýbl, il ressort qu'au moment de leur établissement ces deux groupes n'étaient pas encore tout à fait distincts au point de vue de la conscience nationale et de la langue. Cependant, l'histoire des deux peuples — le bulgare et le serbe — prouve qu'il n'en a pas été ainsi, qu'au contraire ils se sentaient distincts par la nationalité et la langue, par suite de quoi ils étaient en incessante rivalité, ils étaient hostiles l'un à l'autre et combattaient souvent. M-r Hýbl nie ces faits établis depuis longtemps, il dit qu'il n'y a pas de frontière ethnique et linguistique entre les Bulgares et les Serbes — que ces distinctions ethnographiques se sont développées plus tard, que les aspirations actuelles des Bulgares sur la Macédoine sont attisées par la politique, d'autant plus que maintenant encore la langue bulgare et la langue serbe sont tellement proches qu'il existe des dialectes transitoires qui insensiblement passent l'un dans l'autre, ce qui montre que dans une époque plus ancienne il n'y a pas eu de frontière linguistique entre eux, mais seulement une frontière politique, etc. Les langues littéraires auraient le plus contribué à différencier les deux peuples sous le rapport de la langue „A cette époque, dit Hýbl, les Slaves du Sud, quelque dialecte qu'ils parlassent, n'avaient pleinement conscience que des différences par lesquelles tout leur ensemble se distinguait des autres peuples". (Voir. p. 45). L'opinion que soutient M-r Hýbl à ce sujet coïncide parfaitement, par hasard ou non, avec la thèse de la science officielle serbe au sujet de la parenté entre les Serbes et les Bulgares de la Macédoine. Il est à remarquer que ce point de vue, dépourvu de sens critique, n'est pas partout soutenu dans le livre de M-r Hýbl.

Dans son ouvrage, M-r Hýbl expose très brièvement les événements et d'une manière qui révèle son caractère de compilation dépourvue de discernement. Il est clair que l'auteur n'a pas toujours été en mesure de vérifier ses sources d'information, ce que appert aussi de la bibliographie citée, d'ailleurs très peu complète.

Cette nouvelle production de la science historique tchèque est loin de pouvoir occuper une digne place à côté de l'œuvre importante d'Ireček.

La nouvelle carte serbe de la Macédoine sous la domination serbe, à l'échelle 1:100,000. — Compte rendu du prof. A. Ichirkov.

Après la fin de la guerre mondiale, les Serbes ont commencé à dresser une carte topographique à l'échelle 1:50,000 de la Macédoine sous la domination serbe. L'œuvre a été commencée en 1920. Dans l'institut militaire géographique de Belgrade a été maintenant élaborée une nouvelle carte spéciale de la Macédoine à l'échelle 1:100,000. L'auteur du compte rendu trouve que son exécution est excellente et il la considère comme un important apport à la cartographie de la Péninsule balkanique, car beaucoup d'erreurs des cartes précédentes y sont corrigées.

Les isohypses se trouvent dans la nouvelle carte à 20 mètres de distance, mais des izohypses auxiliaires y sont aussi tracés à 10 ou 5 mètres de distance dans les régions légèrement accidentées ou plates. En ce qui concerne les hauteurs, elles sont en général plus petites dans la carte autrichienne et la carte turque. Par erreur on considérait longtemps que dans la Péninsule balkanique le plus haut sommet était le Lubotern (Luboten) de la montagne du Char, haut de 3050 m. selon l'ancienne carte autrichienne à l'échelle 1:300,000. Plus tard, on lui attribua successivement des hauteurs moins élevées — 2700 m., 2510 m. et maintenant selon la nouvelle carte serbe la hauteur de Lubotern serait de 2492 m. Mais ce qui est important, c'est qu'on a établi que beaucoup d'autres sommets du Char sont plus hauts que le Lubotern: Kobilitza — 2526 m; le Tcherni Vreh — 2587, Ezerska Tchouka — 2604; Bistra, le plus haut sommet atteint 2640 m.

L'auteur du compte rendu indique les différences entre les hauteurs des autres montagnes macédoniennes données par la nouvelle carte de la Macédoine et celles indiquées par les plus anciennes.

Grandes sont les modifications dans la carte serbe en ce qui concerne la situation des lieux. Quelques-uns des lacs ont une forme toute différente, (particulièrement le lac de Prespa), et il en est de même du cours des rivières et des montagnes.

Les noms des montagnes, des sommets, des fleuves et surtout des points habités indiqués dans la nouvelle carte serbe diffèrent grandement de ceux donnés dans les cartes précédentes de la Macédoine. Beaucoup de noms sont exactement rendus, mais il y en a qui sont modifiés conformément à la phonétique de la langue serbe, alors que dans les anciennes cartes ils sont exactement rendus, tels que les prononcent la population indigène. Ainsi par exemple la carte serbe indique „Тломено" au lieu de „Тлъмено", „Лисац" au lieu de „Лисец", „Буквац" au lieu de „Буквец", „Лепенацъ" au lieu de „Лепенец", „Ресан" au lieu de „Ресен", etc. On remarque des inconséquences dans l'indication de quelque noms bulgares, par ex. au lieu des formes bulgares: „dol" (vallée), „golema" (grande) on emploie souvent les formes serbes: „do", „velika".

Quand on compare la nouvelle carte serbe avec les nouvelles cartes grecques de la Macédoine du Sud et de la Thrace de l'Ouest, on voit que les Serbes n'ont pas changé les anciens noms des points habités en Macédoine, tandis que les Grecs l'ont fait et il est fort difficile de s'orienter dans leurs cartes, car ils ont transformé les noms non seulement des villages, mais aussi des villes.

Dans la dernière carte serbe il y a de nouvelles listes pour l'ancienne partie sud-est de la Serbie. Des géodésiens et des cartographes russes ont collaboré à dresser cette carte. Il est possible qu'à eux soit due l'indication exacte des noms bulgares, des points habités, des montagnes, des sommets et des fleuves.

D. Drosos, La fondation de l'Alliance balkanique. Etude d'histoire diplomatique. Athènes, 1929, p. 122. — Compte rendu du D-r Vl. Alexiev.

Le livre de M-r Drosos embrasse, quoique d'une façon succincte, toutes les questions qui se rapportent à la conclusion de l'Alliance balkanique de 1912, mises en lumière selon le point de vue grec, c. à d. tendancieusement, dans le but de présenter la Grèce comme ayant joué le premier rôle dans les événements qui ont précédé et amené la conclusion de l'Alliance balkanique, et cela en ne donnant pas au peuple bulgare la place qu'il mérite. Selon l'auteur, le mouvement jeune-turc aurait été organisé par ses chefs pour lutter, principalement sinon uniquement, contre l'hellénisme. L'auteur ne se souvient des Bulgares que quand il parle du danger que représentait le gouvernement jeune-turc, danger qui obligea tous les peuples habitant la Turquie à oublier le passé et leurs luttes séculaires. A part cela, tous les événements les plus importants jusqu'à ce moment, par exemple même la proclamation des droits garantis aux chrétiens par la constitution de Midhat pacha, auraient eu lieu selon l'auteur, principalement grâce à l'initiative grecque, plus précisément du patriarcat grec. Rien ou presque rien n'est mentionné au sujet des pourparlers menés à Salonique entre les ainsi nommés „Clubs constitutionnels" des Bulgares de la Macédoine et les Jeunes Turcs, des pourparlers entre les représentants de l'Exarchat et ceux du Patriarcat, de la lutte électorale pour l'envoi de députés dans le parlement jeune turc, etc. Selon l'opinion partiale de l'auteur, le centre de l'action préparatoire pour le rapprochement entre les peuples chrétiens de l'Empire, principalement entre Bulgares et Grecs, doit être cherché dans les chancelleries du ministère des Affaires étrangères d'Athènes. La tendance fondamentale de ce livre est de faire ressortir avant tout „les grands efforts de la politique du vieux roi Georges et de son gouvernement" pour réaliser le rapprochement des peuples et des Etats balkaniques et élever l'idéal: „Les Balkans pour les peuples balkaniques fédérés."

De la même façon partiale sont aussi étudiées les plus importantes questions politiques particulières. Ainsi, l'auteur avoue que la politique grecque, exclusivement occupée à résoudre la question crétoise et cherchant une issue, a „préparé, sans le remarquer, le terrain du futur rapprochement balkanique", alors qu'il est notoire que cette préparation de l'Alliance balkanique est due à un tout autre facteur. Le même auteur se contredit plus loin quand il dit que dans la situation sans issue où se trouvait le gouvernement grec par suite de la question crétoise devenue aiguë, le représentant grec à Sophia, M-r Panas, fut chargé de demander au ministre bulgare Thodorov quelle position adopterait la Bulgarie au cas où la Grèce serait attaquée par la Turquie. Panas satisfait de la réponse bulgare — que dans ce cas

la Bulgarie resterait neutre — s'empressa de communiquer cela à Athènes. Et cela, M-r Drosos le note comme le premier résultat concret obtenu par suite „des efforts de la Grèce pour rapprocher les peuples balkaniques." Pas un mot n'est dit au sujet de l'action menée derrière les coulisses par les grandes Puissances — pas un mot non plus au sujet de l'action de la diplomatie bulgare à la même époque. Une seule chose M-r Drosos n'a pu passer sous silence, c'est le voyage à Athènes de M-r Bourchier, correspondant du Times à Sophia, et ses efforts pour concilier la thèse bulgare au sujet des questions balkaniques avec la thèse grecque. On sait qu'entre temps surgirent encore d'autres questions présentant un danger pour la Grèce, telle par exemple la question albanaise. Par suite du prolongement de la guerre italo-turque, la Grèce craignait l'extension des prétentions albanaises sur l'Epire et elle fut obligée de rechercher l'appui du gouvernement bulgare pour pouvoir résoudre en sa faveur la question des libertés constitutionnelles en Turquie par rapport à l'élément grec. C'est ainsi qu'on en arriva à des pourparlers plus concrets avec la Bulgarie, et non, incidemment et par hasard, sur l'initiative de la Grèce, comme veut le représenter M-r Drosos qui, remarquons-le, est directeur d'un des départements du ministère des Affaires étrangères en Grèce.

Au début, les Grecs n'ont pas soulevé la question au sujet de la Macédoine. On n'en a parlé que quand au cours des pourparlers à Sophia, le gouvernement bulgare a ajouté une clause spéciale, selon laquelle la Grèce devait collaborer aux efforts de la Bulgarie pour introduire un régime autonome en Macédoine et en Thrace. „Cette proposition bulgare, dit M-r Drosos, qui pouvait soulever des difficultés insurmontables entre les deux gouvernements, a été heureusement retirée par M-r Iv. Evstrati Guéchov lui-même au cours des pourparlers ultérieurs."

Les pourparlers serbo-bulgares sont brièvement rapportés à l'aide de documents et presque sans commentaires. Mais l'action préléminaire pour la conclusion de l'alliance entre tous les Etats balkaniques est toujours considérée par l'auteur comme un mérite de la diplomatie grecque. Cependant, en réalité, c'est le gouvernement bulgare qui a poussé la Grèce à une participation active. Ceci ressort, entre autre, d'un télégramme envoyé par le ministre Guéchov à Athènes par lequel il insiste auprès du gouvernement grec que celui-ci déclare sans retard la mobilisation, en échange de quoi le gouvernement bulgare renonce à la réserve qu'il a faite au sujet de la question crétoise (que les députés crétois n'entrent pas dans le parlement grec tant que les Turcs s'y opposent). Dans le même télégramme, on dit qu'il est nécessaire de ne pas soulever des questions qui exigeraient de nouveaux pourparlers avec les Serbes. En outre, le gouvernement bulgare déclare que dans le règlement de la question des réformes il travaillera en accord avec la Grèce, en faveur des demandes contenues dans les „takrires" (rapports) des chapitres concernant les églises. Le 19 septembre, c. à d. deux jours après la mobilisation, le ministre grec Koromilas envoya aux représentants grecs à Sophia, Belgrade et Cettigné un programme de réformes dans les possessions européennes de la Turquie, formulant en 9 points les réformes que la Turquie devait appliquer immédiatement. Le texte de ces 9 points est cité par Drosos. Selon lui, les gouvernements bulgare et monté-

négrien acceptèrent de suite le programme grec, tandis que le gouvernement serbe s'y opposa le plus énergiquement. Entre temps, ce programme devient sans objet, car le 25 du même mois le Monténégro se hâta de déclarer la guerre à la Turquie. Les efforts de la diplomatie russe et de la diplomatie autrichienne pour obtenir des concessions de la Turquie restèrent vains. Ici l'auteur cite des documents extraits des archives grecques qui prouvent le désir qu'avaient les Grecs de mettre à profit le conflit entre la Porte et les Etats balkaniques, uniquement pour résoudre les intérêts purement grecs relatifs à la question albanaise. En ce qui concerne les droits des populations chrétiennes en Turquie, Drosos s'efforce de démontrer qu'à ce moment-là la Grèce était sincère dans son désir que la question de „l'héritage turc" ne soit pas résolue entièrement, jugeant que ceci serait dangereux pour les intérêts grecs. D'autre part Drosos n'est nulle part clair et catégorique en ce qui concerne la population bulgare en Macédoine et en Thrace.

La grande contradiction chez Drosos consiste justement en ce que dès le début et plusieurs fois au cours de son livre il parle de l'utilité d'un rapprochement entre les peuples balkaniques sur le terrain d'une autonomie des populations dans la Turquie d'Europe, et qu'à la fin il dit que si les Turcs s'étaient montrés plus concillants au sujet de la question crétoise, la Grèce ne serait jamais eutrée dans l'Alliance balkanique! Plus encore: Drosos ajoute que si les Turcs avaient été plus intelligents, la Grèce ne serait jarnais partie en guerre contre eux „épaule contre épaule avec les ennemis séculaires de l'hellénisme". Cet aveu échappé à l'auteur vient effacer tous ses efforts pour démontrer que „la Grèce fut la seule qui a, selon moi, sincèrement désiré une alliance entre les peuples balkaniques". Drosos va plus loin et affirme dans la conclusion de son ouvrage que les autres Etats balkaniques n'auraient pu atteindre des résultats pareils à ceux qui ont été obtenus, si la Grèce n'avait pas voulu leur aider contre les Turcs et par là renforcer le slavisme dans la Péninsule balkanique — mais les Turcs pour ainsi dire par force ont poussé les Grecs à trancher „une fois pour toutes, et à coups de canons" le noeud gordien de la question balkanique.

Il est clair que le livre de M-r Drosos est un ouvrage superficiel et tendancieux et que, si on en retranche quelques informations, et révélations intéressantes, il ne peut représenter un apport „à l'histoire diplomatique des préléminaires de l'Alliance balkanique de 1912 et des guerres qui suivirent" comme l'affirme l'anteur. Les autres livres de M-r Drosos, tels que „Le schisme burgare", „Les premières élections constitutionnelles dans l'Empire ottoman" ont la même valeur.

Α. Δ. Κεραμόπουλλος, Μακεδονία και Μακεδόνες. Εν Αθήναις, 1930, page 48. — Compte rendu de V. Bechevliev.

A. G. Keramopoulos, professeur d'archéologie à l'Université d'Athènes a écrit sous le titre ci-dessus une brochure dédiée à la „Society of hellenic Studies" à l'occasion du cinquantenaire de son institution. M-r Keramopoulos expose sous une forme tres populaire et plutôt du point de vue

archéologique la question de la nationalité des anciens Macédoniens et soutient l'opinion que ceux-ci ont été d'origine grecque. Il commence même son livre par ces mots pathétiques: „Aujourd'hui, tous les Macédoniens croient et affirment qu'ils sont des Grecs, prêts à mourir pour cette nation, de même que tout autre Grec a la même conviction. Cependant, je veux leur demander qu'est ce qui les persuade qu'ils sont depuis toujours membres de cette nation. „Ces paroles de M-r K. montrent clairement que celui-ci, de même que beaucoup de ses compatriotes, considère les Macédoniens grecs actuels comme les descendants directs des anciens Macédoniens. C'est cette hypothèse qui dans la suite sert de base à l'argumentation de l'auteur et qui explique pourquoi les Grecs actuels s'occupent tant de la question du caractère ethnique des anciens Macédoniens et pourquoi ils affirment avec tant d'insistance que ceux-ci étaient des Grecs. M-r Keramopoulos le dit lui-même avec beaucoup de naïveté: „Et aujourd'hui encore des historiens étrangers, en examinant quelques points obscurs chez les écrivains grecs et latins, très postérieurs à Hérodote, et en les expliquant d'une façon erronée, croient avec obstination que les Macédoniens n'ont pas été des Grecs, cela en dépit de l'opposition de C. Hadjidakis ,qui est plein d'érudition philologique, d'exactitude et d'une foi comparable à celle des premiers chrétiens." En effet, M-r K. se trouve entièrement sous l'influence de Hadjidakis qui est loin de représenter le modèle d'une érudition et d'une exactitude telles que lui les attribue M-r K. L'auteur du compte rendu cite à ce propos des critiques de savants sur les travaux de Hadjidakis. Quant à M-r Keramopoulos, il semble qu'il juge inutile de présenter de son côté des arguments en ce qui concerne les „points obscurs" — tant la question est pour lui claire et simple.

Plus loin, l'auteur du compte rendu étudie l'exposé de l'histoire ancienne de la Macédoine dans le livre de M-r K. et s'arrête à quelques affirmations douteuses de M-r K., par exemple que la terminaison *δτης* dans *Λυγκῆδαι* est grecque; que les Pélasges étaient des Grecs, etc., etc.

Selon l'auteur du compte rendu, ce qui mérite plus d'attention c'est ce que dit M-r K. au sujet des découvertes archéologiques en Macédoine, principalement celles de Trébénichté; en s'appuyant sur elles, M-r K. établit une série de résultats concernant l'histoire ancienne de la Macédoine, en mettant sérieusement à profit les ouvrages de savants étrangers, tels que Kretschmer, Blegen et Haleg, Casson, Heurtleg, et c'est pourquoi ce qu'affirme M-r K. correspond dans les grandes lignes aux conclusions établies jusqu'aujourdhui par les recherches scientifiques. Mais plus loin, là où M-r K. expose ses propres opinions, par exemple, quand il dit que même après l'invasion des Illyriens en Macédoine il serait resté ici des Grecs qui auraient réussi à repousser les Illyriens, etc. il ne donne de son côté aucun argument appuyé sur la science, mais se contente seulement de suppositions.

Mais ce que l'auteur du compte rendu trouve encore moins fondé et même ridicule ce sont les preuves présentées par K. pour démontrer le caractère grec des anciens Macédoniens. Dans les derniers temps, les ouvrages scientifiques impartiaux apportent de plus en plus fréquemment des

preuves du caractère non grec de l'ancienne langue macédonienne. M-r K. évite de parler de cette question et seulement à un endroit (p. 35) il l'effleure, en indentifiant les Macédoniens actuels avec les anciens Macédoniens dont la langue se serait conservée au cours de mille années et aujourd'hui encore serait parlée par la population grecque de la Macédoine. Aussi peu sérieux sont les arguments archéologiques dont se sert M-r K. Il est surprenant que M-r K. traduise textuellement une lettre adressée à lui par le célèbre philologue classique U. v. Wilamowitz, cette lettre n'étant pas du tout en faveur de son opinion au sujet de l'origine grecque des anciens Macédoniens. M-r Willamovitz dans sa lettre (que l'auteur du compte rendu reproduit textuellement dans l'original allemand) soutient sans aucune équivoque que les anciens Macédoniens n'ont pas été des Grecs. Il semble que M-r Keramopoulos n'a pas compris la véritable signification de cette lettre.

Stéphan Tanovitch, Coutumes populaires serbes dans l'arrondissement de Guevguéli. Belgrade 1927. XIV+483 p. (En serbe). Edition de l'Académie serbe des Sciences. — Compte rendu de Hr. Vakarelsky.

L'auteur du livre ci-dessus cité, maître d'école serbe, décrit des „coutumes populaires serbes" d'une contrée de la Macédoine où vivent des Bulgares macédoniens et pas du tout de Serbes. Ceci est suffisant pour montrer la tendance de l'auteur de représenter les Bulgares de la Macédoine comme des Serbes; et le fait que cette dénaturation de la vérité est soutenue par une Académie des Science, la serbe, prouve qu'en Serbie la science, elle-même, a été attelée au service de cette politique serbe de dénationalisation qui, par tous les moyens dont dispose l'Etat, est appliquée en Macédoine.

Il est à remarquer que quoique le titre du livre annonce que des coutumes serbes y sont décrites, l'auteur dit lui- même que „la majorité de la population dans l'arrondissement de Guevguéli est composée de „slovènes" et il continue à se servir de ce terme vague, sans définir si par là il désigne des Serbes ou des Bulgares. On sait que les Serbes considèrent la célébration de la „Slava" comme un indice de la nationalité serbe. M-r Tanovitch se juge, lui aussi, obligé de rechercher cette coutume dans l'arrondissement de Guevguéli; cependant, il découvre que parmi la population on se rappelle que dans des temps plus anciens a été fêtée l'ainsi nommée „Sloujba", désignée aussi sous le nom turc: „Kourban", et connue dans beaucoup d'autres endroits de la Macédoine et dans toute la Bulgarie. (Voir à ce sujet l'article de M-r le prof. Sélichtchev dans la Revue macédonienne A. V. № 2. p. 85, et aussi son ouvrage „Le Polog et sa population bulgare" Sophia, 1929, p. 201). Cependant M-r Tanovitch explique entre parenthèses la „Sloujba" bulgare par le terme „Slava" et dit au sujet de la „sloujba" que cela est en Macédoine „un bulgarisme". M-r Tanovitch veut peut-être dire par là que c'est à la „propagande bulgare" qu'on doit le changement de la désignation; pourtant la vieille femme „Nécha Pétrovovitch" qui lui a parlé de l'existence de cette „sloujba" s'est elle-même exprimée devant lui dans un dialecte bulgare comme le montrent les paroles de cette femme citées

par l'auteur. A un autre endroit, M-r Tanovitch parlant de la coutume „le port des croix" (p. 64), dit que les „Bulgares" célèbrent cette fête séparément des Serbes. Et à propos de la fête des S-ts Cyrille et Méthode, M-r Tanovitch dit que cette fête n'est célébrée que par les Serbes et les Bulgares comme Slovènes" et il continue: „Les Bulgares la célèbrent comme leur fête spéciale, tandis que les Serbes la célèbrent au point de vue slovène, général" (p. 70—71). Comment il se fait qu'une partie des Slovènes, tout en se sentant Serbes, célèbrent la fête des S-ts Cyrille et Méthode, non comme leur propre fête, mais au point de vue slovène général M-r Tanovitch ne l'explique pas. Peut-être que M-r T. n'a pas été en mesure de comprendre cette absurdité, mais au moins le rédacteur de l'Académie serbe ne devait pas la laisser échapper, car il est clair que ces Macédoniens, qui, quoique se considérant comme Serbes célèbrent en général certaines fêtes en tant que „Slaves" — c. à. d. sont si cultivés qu'ils ont conscience d'être en général des Slaves — ne peuvent être que des fonctionnaires de la Serbie conquérante, qui, comme tout le monde le sait, dans les derniers temps et suivant en cela les directives données par leurs chefs, fêtent officiellement la St. Cyrille et Méthode — afin de pouvoir de cette façon retirer à cette fête son caractère purement bulgare.

Les coutumes qui sont décrites dans l'ouvrage de M-r Tanovitch ont été recueillies dans les villages bulgares bien connus: Bogoroditza. Matchoukovo, Séhovo, Staikovo, Bogdanetz. Guiévoto, Merzenetz, Négoretz, Pétrovo, Smokvitza, Oreïvitza, Baïaltze, Salminino, Chliopinetz. L'auteur affirme qu'il n'a rien modifié même sous le rapport de la langue. En ce qui concerne cett dernière, cela est exact, à quelques exceptions près dues à la tendance fondamentale de l'auteur de représenter les Bulgares comme étant des Serbes. La langue populaire dans les textes originaux en vers et en prose est rapportée exactement dans le dialecte local. Cependant, l'auteur n'a pas osé se servir pour l'orthographe du signe bulgare ъ représentant la voyelle obscure bien connue et il a préféré la rendre par une apostrophe ou parfois conformément à la phonétique serbe par la voyelle a, par exemple: b'dnik (au lieu de bъdnik), m'chka (au lieu de mъchka), p't (au lieu de pът), z'b (au lieu de zъb), etc.

Indépendamment des défauts relevés plus haut, l'auteur du compte rendu trouve qu'au point de vue purement folklorique le recueil de M-r Tanovitch contient un matériel passablement riche qui complète les matériaux bulgares du même genre relatifs au rayon de Guévguéli, et déjà publiés, de sorte que cet ouvrage sera utile à la science folklorique. (Consultez les „Matériaux ethnographiques de Guévguéli" publiés dans la Revue macédonienne A. II № 4. A. III, №-os 1, 2, 3, 4; la Revue périodique № 35, 1890; le Recueil du Ministère II, p. 151, etc.)

Complément aux informations du prof. A. Sélichtchev sur la famille de D. Miladinov. — Communiqué par Tzarevna Alexieva, née D. Miladinova.

Dans la Revue Macédonienne A. V, № 3, le prof. Sélichtchev publie des informations extraites des rapports du consul russe à Monastir M. Hi-

trovo (1864—1865) au sujet de la famille de D. Miladinov. La fille de ce dernier nous envoie maintenant les présents renseignements et ajoute ainsi à l'article de M-r Sélichtev quelques détails qu'elle emprunte à ses souvenirs.

Le consul russe Hitrovo est allé deux fois à Strouga au cours de l'année 1864. Lors de son second séjour, il a visité l'école bulgare et la famille de Dimitre Miladinov. Hitrovo proposa d'envoyer le fils unique de Miladinov en Russie pour y faire ses études, mais la mère s'y opposa, de sorte que le choix tomba sur la fille — l'auteur de la présente communication — âgée à ce moment-là d'une dizaine d'années. Il est très probable que les raisons de Hitrovo aient été celles qu'expose M-r Sélichtchev, car dans la Macédoine de l'ouest la lutte contre l'oppression intellectuelle des Grecs était à son début, et les jeunes filles, inspirées par leurs sentiments de patriotes bulgares, pouvaient jouer un rôle important pour l'éveil du peuple, comme maîtresses d'école et comme éducatrices, ce qui, plus tard, se confirma en Macédoine de brillante façon. Il est possible que Hitrovo ait eu d'abord l'intention d'envoyer la fille de Miladinov à Belgrade, mais elle fut pourtant envoyée en Russie, et cela une année plus tard, en automne, par Constantinople et Odessa.

Cinq ou six années plus tard, deux jeunes filles bulgares, dont l'une était la petite sœur de Tzarevna, Milka Miladinova, furent envoyées à Belgrade pour y faire leurs études. Mais elles n'y restèrent pas longtemps et, rentrèrent dans leur patrie, pour les mêmes raisons pour lesquelles, tous les pionniers bulgares de la renaissance nationale, provisoirement établis à ce moment en Serbie, s'enfuirent de là.

Au sujet du véritable portrait de D. Miladinov. — Communiqué par Tzarevna Alexieva, née Miladinova.

La fille de D. Miladinov qui habite actuellement à Sophia, raconte l'histoire de deux portraits de son père, dont la véritable photographie qui se trouvait à Strouga chez des parents a été détruite par crainte des poursuites des Turcs, de sorte qu'il a été nécessaire, plus tard, de réconstituer sa physionomie. Sur l'insistance du D-r Tchomakov, Bulgare en vue de Constantinople, le portrait approchant de D. Miladinov a été peint d'après les descriptions les plus dignes de foi de personnes ayant bien connu les deux frères Miladinov, car, seul, le portait authentique de Constantin avait été conservé. Les deux portraits furent plus tard reproduits dans un grand format par Bouffetti, professeur de peinture dans le gymnase bulgare de Salonique; ceci est dû en grande partie aux soins du consul bulgare A. Chopov. Tout le monde trouva que ce portait de Dimitre Milaudinov rappelait beaucoup sa véritable physionomie. Cependant, dernièrement, à la grande et douloureuse surprise de Tzarevna Miladinova, un portrait tout à fait faux de son père se répand. Un parent éloigné des Miladinov, du nom d'Ivan Miladinov, s'est permis de répandre son propre portait comme étant celui de Dimitre Miladinov. Nous le reproduisons ici en même temps que les phototypies des deux frères. Ce même Ivan Miladinov, en sa qualité de président de la confrérie des Macédoniens de Strouga à Sophia, a osé répandre ce faux portrait de D. Miladinov au nom de la confrérie et même la placer

dans les publications de cette dernière. Ce portait ne ressemble pas du tout à Dimitre Miladinov qui n'avait pas le visage long, mais au contraire rond comme l'avait aussi son père „un visage, rond comme la lune, aux pommettes saillantes, de grands yeux noirs, des sourcils épais et le front haut".

Les savants bulgares et la Yougoslavie.

Un indice caractéristique de la triste situation dans laquelle se trouvent les relations scientifiques entre la Bulgarie et la Yougoslavie est le refus des savants bulgares de participer dans le troisième congrès des géographes et ethnographes slaves qui a eu lieu cette année du 4 au 17 mai en Yougoslavie. Selon le programme qui avait été publié, le siège de ce congrès, à l'exemple de celui qui avait eu lieu en Pologne en 1927, devait se déplacer, de sorte que les séances ont été tenues tour à tour à Belgrade, Uskub, Saraévo, Spalato, Lubliana et Zagreb.

Les savants bulgares n'auraient pu supporter que la vérité soit faussée en leur presence par les Serbes, qu'on les obligea à être les spectateurs de ce qui est un scandale au point de vue de la science et à entendre dans la ville bulgare d'Uskub proclamer serbe le caractère ethnographique des Bulgares de la Macédoine; aussi ont-ils préféré ne pas participer dans ce congrès, en motivant leur refus dans une déclaration adressée aux membres de celui-ci; le texte de cette déclaration, en bulgare et en français, est entièrement cité dans ce numéro aux pages 151 et 152.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯТ НАУЧЕН...
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1930

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 2.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1930

Съдържание:

стр.

Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове. 4. Скопие 1

Проф. М. Н. Сперанскій, Изъ преписки Ст. Верковича . . 7

Н. П. Благоевъ, Критиченъ погледъ върху известията на Лъвъ Дяконъ за българитѣ 23

Хр. Шалдевъ, Гумендже 41

Д-ръ Саулъ Мезанъ, Еврейството въ Македония 57

Ив. Апостоловски, Вмѣсто учителствуване — затворъ и заточение (1375—1878) 81

Хр. Чочковъ, Кресненското въстание въ 1878 година. По спомени на Пантелей Урумовъ 87

Рецензии и книжовни вести

Georges Desbons, La Bulgarie après le Traité de Neuilly. Avec 13 cartes hors-texte. Préface de M-r Justin Godart, Sénateur, ancien ministre. Paris 1930. 8⁰ 462-+XII.— Рец. отъ Л. Милетичъ 103

Antonio Baldacci, L'Albania. Con una carta geografica e tre cartine. Roma, 1929, 8⁰, XXI + 463. — Рец. отъ Ст. Романски. . 121

Dott. Angelo Focarile, Bulgaria d'Oggi. Nei suoi aspetti sociali, economici, commerciali e finanziari. Con una carta delle ferrovie bulgare. Milano, 1929, 8⁶ 371.—Рец. отъ Л. Милетичъ. 127

K. D. Spissarevski, La Bulgarie au travail. Cinquante ans après. Marseille, 1930, 8⁰ 242. — Рец. отъ Л. М. 130

Владимиръ Т. Хиндаловъ, Народни движения и въстания отъ освободителната епоха споредъ новооткрити турски официални документи. София, 1929. 190.—Рец. отъ К. Мирчевъ 132

Ст. Чилингировъ, Сърбитѣ и ние. София, 1930, 115. — Рец. отъ Вл. Алексиевъ. 135

Д-ръ П. Джидровъ, Проблемътъ за Македония. София. 1930, 64. — Рец. отъ Л. М. 136

А. Станојевић, Наша емиграција и пропагандистичка књижевност. Нови-Сад, 1930. (печ. въ Летопис Матице Српске, год. 104). — Рец. отъ Мария Романска. 141

Къмъ въпроса за портрета на Димитрий Миладиновъ и нѣкои спомени за него. — Съобщава Ц. Алексиева, родена Миладинова 153

Французко резюме на съдържанието на книгата . . . 157—180

Table des matières:

Page.

St. Romanski, Les noms de quelques villes en Macédoine. — 4. Skopié. 1

Prof. M. N. Spéranski, Extraits de la correspondance de St. Verkovitch 7

Prof. N. P. Blagoev, Aperçu critique sur les informations de Leo Diaconus relatives aux Bulgares. 23

Hr. Chaldev, La ville de Goumendjé. 41

D-r Saoul Mezan, Les Israélites en Macédoine. 57

Iv. Apostolovski, Au lieu de l'enseignements prison et l'exil (1875—1878) 81

Hr. Tchotchkov, L'insurrection de Kresna en 1878. D'après les memoires de P. Ouroumov 87

Comptes rendus

Georges Desbons, La Bulgarie après le Traité de Neuilly. Avec 13 cartes hors-texte. Préface de M-r Justin Godart, Sénateur, ancien ministre. Paris, 1930, 462+XII. — Compte rendu de L. Miletitch 103

Prof. Antonio Baldacci, L'Albania Con una carta geografica et tre cartine. Roma, 1929, 8°, XXI+463. — Compte rendu de St. Romanski 121

Dott. Angelo Focarile, Bulgaria d'Oggi. Nei suoi aspetti sociali, economici, commerciali et finanziari. Con una carta delle ferrovie bulgare. Milano, 1929. 8° 372. — C. r. de L. Miletitch . . 127

K. D. Spissarevski, La Bulgarie au travail. Cinquante ans après. Marseille, 1930, 8°, 242. — C. r. de L. M. 130

Vladimir T. Hindalov, Mouvements nationaux et insurrections durant l'époque précédant la libération, selon des documents officiels turcs récemment découverts. Sofia 1929, 190. — C. r. de K. Mirtchev. 132

Stilian Tchilinguirov, Les Serbes et nous. Sofia, 1930, 115. — C. r. de Vl. Alexiev. 135

D-r P. Djidrov, Le problème de la Macédoine. Sofia, 1930, 64. — C. r. de L. M. 136

A. Stanoyevitch, Notre émigration et la littérature propagandiste. Novi Sad, 1930. (En serbe). — Compte rendu de Maria Romanska. 141

Au sujet du portrait de Dimitrï Miladinov et de quelques souvenirs.—Communique par Tzarevna Alexieva D. Miladinova. 153

Resumé des articles de la Revue en français . . . . . 157—180

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ИМЕНАТА НА НѢКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ.

Отъ Ст. Романски.

4. Скопие.

Голѣмитѣ градове на Балканския полуостровъ днесъ сж обикновено на мѣста, гдето минаватъ или се кръстосватъ важни пжтища отъ най-старо време и гдето отъ тогава още сж сжществували значителни въ търговско отношение селища. Следъ завладяването на полуострова отъ римлянитѣ, благодарение на особенитѣ грижи на последнитѣ за пжтнитѣ съобщения и тѣхната охрана, тѣ сж се превърнали и въ важни военни срѣдища. Едното и другото е спомагало за издигането на тѣхното благосъстояние и за широката имъ известность. Тѣхнитѣ имена били обикновено възприемани отъ славянитѣ, при засѣдането имъ въ балканскитѣ земи, дори и въ случаи, когато старитѣ богати градове бивали разрушавани и замѣстяни съ нови, често пжти и не на сжщитѣ мѣста. При това тия имена били подлагани на известни измѣнения съобразно съ фонетиката и въ духа на езика на славянитѣ.

Такъвъ е случаятъ и съ Скопие, име на единъ отъ тритѣ най-голѣми града въ Македония, наредъ съ Солунъ и Битоля. По своето положение тоя градъ спада въ единъ край, който, въ сравнение съ вжтрешностьта на Македония, гдето старитѣ имена на градове вследствие на плътната славянска колонизация сж изчезнали и замѣстени отъ нови, изобщо спазва старитѣ, предславянски имена на градове. Това е областьта на римскитѣ провинции Дардания и Срѣдиземна Дакия (Dacia mediterranea), които обсѣгали днешна северна Македония, югозападна България и южна стара Сърбия (Моравско и Косовско) и гдето, освенъ Скопие, има още три известни града съ стари имена — Срѣдецъ (Serdica), Нишъ (Naissus) и Липлянъ (Ulpiana) — и гдето, очевидно, старото, предславянско население все още се е задържало до идването на славянитѣ (срв. Jireček, Geschichte der Serben I 101).

Това се потвърждава и отъ сждбата на самото име на града Скопие.

Като столица на провинцията Дардания тоя градъ се явява подъ име Scupi, което е минало и у гърцитѣ, които само по форма го приспособили къмъ своя езикъ: *Σκούπιον* у Прокопия и по-късно. То се държи и въ албански, Shkup, съ преходъ на *s* въ *š* (*sh*), станалъ въ албански въ по-късно време, срв. Shkodra вм. Scodra, shkā „славянинъ, българинъ“ — отъ лат sclavus и под. Спазването на това име у албанцитѣ, които днесъ сж нови жители въ Скопската область, слѣзли постепенно въ ново време отъ Албанскитѣ планини въ долината на горни Вардаръ, и то подъ форма, употрѣбителна тукъ преди дохаждането на славянитѣ, има значение по въпроса за произхода на албанцитѣ, нераздѣлно свързанъ съ въпроса за произхода и на ромънитѣ, при решението на който тъкмо посочената область на старитѣ римски провинции, Дардания и Срѣдиземна Дакия се взема на първо мѣсто предъ видъ.

Колкото се отнася до славянското име, то представя известни отклонения и въ коренния вокалъ, и въ формата. Обяснението на тия различия обаче не е съвсемъ леко.

Загребскиятъ професоръ П. Скокъ въ бележкитѣ си по едно свое пжтуване въ Македония (Лингвистичке бележке с пута по Јужној Србији, Гласник Скопског научног друштва, књ. II, св. 1—2, 1927, с. 280) пръвъ се опитва да обясни по-подробно това име. Той го взема, разбира се, въ официалната му днесъ сръбска форма Скопље, като го намира твърде важно отъ гледището на сърбохърватската фонетика („име је ове вароши са гледишта срп.-хрв. фонетике врло важно“). При това той не поменува ни дума за формата, подъ която редовно се явява то въ старитѣ, не само български, но и сръбски паметници и въ която се държи и до день днешенъ у населението въ Македония. А отъ тая тъкмо форма може по-право да се разтълкува и самата сръбска форма. Но за това по-нататъкъ.

Като се позовава на Georges, Lateinisch-deutsches Wörterbuch II, 2282, проф. Скокъ право отбелязва, че латинската форма на името е съ дълго ū: Scūpi, -orum. Той обаче напусто се сили да докаже, че при все това въ говорения на това мѣсто латински — въ Дардания — („у латинитету овог места“) то е било изговаряно съ кратко *ŭ*, тъй като това се изисквало и отъ ал-

банската форма Shkup, и отъ гр. *Σκούπιον* („и арнаутски облик Škŭp захтева *ŭ*, а исто тако и грчки облик код Прокопија *Σκούπιον*"). Действително, въ албанскитѣ заемки отъ латински дълго ū обикновено минава въ ü сиречь *y* въ обикновената албанска азбука: brymë „слана" <лат. brūma, mük „плесень" <лат. mūcus, vërtyt „сила" <лат. virtutem и пр.), но не малко сж и случаитѣ, въ които лат. ū си остава *u*, като напр. въ lumë (=l'umɛ) „рѣка", покрай lymë (=l'ümɛ), отъ лат. flūmen, mushk (=mušk) „рамо" <лат. musc(u)lus, nuse „невѣста" <лат.*nuptia (вм. nupta) и под. (срв. G. Meyer, Etym. Wtb. der alb. Sprache s. v.). Очевидно, албанската форма на името съ кратко *u* не изисква наложително да се приеме, че коренният вокалъ *u* въ него е билъ изговарянъ кратко. Още по-малко това може да се заключи и отъ гръцката му форма *Σκούπιον*, тъй като въ латинскитѣ заемки въ гръцкия езикъ лат. ū редовно се предава съ *ου*, както може да се види отъ примѣри като *κλεισοῦρα* „клисура" <лат. clausūra (G. Meyer, Neugriech. Studien III 31), *κοῦπα* „Becher" <cūpa (35), *μοῦλος* „копеле", *μοῦλα* „муле" <mūlus, mūla (45), *πέδουλο, πεδούλι* „ремъкъ за обуща" <pedūlis (53), *σκοῦταρι* „щитъ" <scūtum (61) и пр.; дори лат. ō се явява на гръцки като *ου*: *σκοῦπα* „метла" <лат. scōpae, отгдето ед. ч. scōpa (все тамъ 61). Явно е, че проф. Скокъ съвсемъ неоснователно създава форма *Scŭpi, съ кратко *ŭ*, която му е необходима за да може да обясни вокала *o* въ славянското име. Понеже въ латинскитѣ и изобщо въ старитѣ чужди заемки въ славянски ū минава въ *ъі*, а *ŭ* — въ *ъ*, той приема, че тъкмо вокалътъ *ъ*, произлѣзълъ отъ *ŭ* на формата *Scŭpi, е могълъ да се изясни въ *o* — като въ думата bòzej отъ бъзъ („како се територијално Scupi може још прибројти латинској зони, има се узети, да је вокал *u* лат. облика прешау у полуглас *ъ*, а овај као и *y* гореспоменутој речи bòzej (отъ бъзъ) у *o*")! Изяснение на *ъ* въ *o* обаче въ тоя случай не може да стане, понеже еровиятъ вокалъ е въ отворена сричка. Сравнението съ макед. бълг. bozej не помага, тъй като тая дума е новообразувана отъ boz (=бъзъ), гдето правилно, следъ изпадането на крайния *ъ*, коренниятъ еровъ вокалъ се е изяснилъ. Такъвъ случай при името на града Скопие нѣма. Или проф. Скокъ е мислилъ да каже, че предполагаемата лат. форма *Scŭpi е минала първомъ въ *Скъпь, което, следъ изпадането на *ь* въ края, е дало *Скоп?

Не по-сполучливо е и обяснението, което проф. Скокъ дава на окончанието на името въ славянски. Като взема предъ видъ единствено днешната сръбска форма Скопље, той заявява, че -ље се е явило отъ прилагателния суф. -јь — („-ље долази од адјективног суфикса -јь“), така че името Скопље представяло първоначално притежателно прилагателно („поседовни адјектив“), като Ариље (=земята на църквата св. Архилий), Прокупље (=земята на църквата св. Прокопий) и пр. Той пояснява при това, че съ тоя лингвистиченъ анализъ се съгласява и обстоятелството, че днешното Скопие не лежи на сѫщото мѣсто, гдето е било старото римско Scupi, но малко по-далечъ. А освенъ това, славянското притежателно прилагателно отъ срѣденъ родъ означава мѣсто, земя, територия (сравни словенското име на земя Koroško „Каринтия“ и т. н.) или земище (римски ager), което припада къмъ града Scupi, а не самиятъ градъ. „По-късно — продължава Ск.,— когато въ това земище, следъ заселянето на народа, възникнало ново селище, то било наречено, навѣрно, съ прилагателното, което е означавало принадлежностьта на това земище“ (все тамъ, бел. 2).

Всичко това, нѣма съмнение, щѣше да бѫде право, ако формата Скопље, която се употрѣбя днесъ отъ сърбитѣ, да бѣше стара — старобълг. Скопл'е. Такова нѣщо обаче нѣма дори и въ по-старата сръбска писменость. Въ старосръбския речникъ на Даничича (Daničić, Rječnik 3, стр. 115), цитуванъ и отъ Ск., градътъ е назованъ „Скопиѥ, град на Вардару“, а то е форма, засвидетелствувана въ една дарителна грамота на сръбския царь Стефанъ Душанъ отъ 1349 г.: и писа се сїе повелѣнїемь благовѣрнаго цара Стефана ѿ Скопїи (срв. Miklosich, Mon. serb. 145), и въ много други стари сръбски паметници: ѿть Скопиѧ; вь славномь градѣ Скопи царьскомь; ѿ Скопи; веньча се на царьство (царь Стефанъ) оу градѣоу Скопїи; краль Милутин сазида цркву оу Скопїю Троероучицоу; оу Скопю; оу Скопїю; оу Соушицѣ кѡнь Скопїа; приде вь Скопиѥ; пленише Скопе.—Никаква форма съ -л- у Даничича не се привежда. Отъ сбирката „Стари српски записи и натписи“ на Љуб. Стојановић може да се види, че името на града се употрѣбя редовно подъ обикновената по-горе форма отъ 14 до 19-то стол., както въ български, така и въ сръбски: писа сѫ сиѧ книга вь Скопи градѣ попоу Грьдоу, братоу ми, ѡд Виныка

(въ приписка къмъ ржкописъ отъ 1313 г., вж. кнь. I, бр. 43); тоурци приюше Скопию (въ ржк. отъ 1392 г.,—I, 177); прегнаше ѿ Скопа града (отъ 1467 г., — I, 330); прѣселише ѿ Скопа града (сжщо, — I, 331); коупи сию книгѫ... попь Драгославль ѿ Говрьлѣва ѫ Скопьее (1475 г., въ ржк.—I, 340); расипаше цркве оу Скопѣ (1535 г., приписка въ ржкописъ отъ манастира Св. Панталеймонъ въ с. Нерези при Скопие,—I, 478); прїинесена вь место Скопїе оу Кара-Трифѫна (1570 г., въ печатния псалтиръ на „Їаковь, ѿ прѣделехь македонскихь ѿ места зовомь Софиа, Краиков сынь"...—I, 683); трудомъ и подвигомъ владыке кѵръ Нїканора Скопю и Пологу (1641-1648 г., църковенъ надписъ на плоча, — I, 1351); ѡбрѣтох сию книгѫ ѫ Скопъю (1657 г.,—I, 1536); Силиве(с)тарь митрополить скопски... ѿ Маркова монастира иже есть близь града Скопїа (1663 г., къмъ ржк., I, 1594); у града Скопиѭ (1672 г., приписка въ ржкописъ отъ Слѣпчанския ман., Македония—I, 1678); до самого Скопѭ и Косова (1688 г., къмъ старопеч. книга — I. 1693); тогда разби Халилъ паша со воиса (тъй!) Скопъе и Качаник (1690 г., къмъ ржк.,— III, 578); митрополитъ Скопїѭ и Врани (1725 г., къмъ ржк., — II, 2451); послаша митрополита во Скопїи (1799 г., къмъ ржкоп., — II 3759); придохь ѫ Лесновски монастирь во време Али-бегово ѫ Скопѣ (1805 г., надписъ въ Лѣсновския манастиръ, — II, 3822); и пр.. Това сж примѣри изъ първитѣ три книги. Сжщото се потвърждава и отъ примѣритѣ изъ останалитѣ книги.

Само въ три случаи се явява форма съ -л'-. Единь пжть това виждаме въ приписка отъ 1409 г. къмъ единъ ржкописъ (диалогъ на Григория папа Римски) въ манастира Св. Павелъ въ Света-гора: исписа же се вь Чрьнои Горѣ вь странѣ Скоплѭ града (I, 216). Тоя текстъ обаче е даденъ по преписъ на Петковиѣ, до като други учени, както е забелязано и отъ Стояновича, (стр. 34) предаватъ сжщото име безъ -л'-: Скопьѭ у Бычковъ (Обз. рук. еп. Порф. 64), Скопьѭ—въ Гласн. XLIV,300. Очевидно, името ще е подправено отъ Петковича. Такъвъ ще е случаятъ и съ приписката отъ 1494 г. — въ лето .ӟ. тисѫщи. р̈.в̈. изгоре Скопле и Лесковац, — дадена по преписъ отъ П. Костиѣ отъ ржкописъ, собственость на последния (I, 862), както и съ приписка отъ 1682 г. — прїиде проїгѫменъ Герасимъ въ градъ Скоплю... И то быс(ть)... въ градъ Скоплю, — преписанъ и даденъ нему отъ Атан. Пејатовиѣ изъ едно ржкописно

кописно евангелие въ ман. Св. Троица при Плевлйе (I, 1793). Явно е, че днештѣ сръбски учени четатъ и пишатъ името на града по свой начинъ. Поради това тѣхнитѣ преписи не могатъ да иматъ значение при решаване въпроса за произхода на неговото име. Дори самъ Ск. при тълкуването на тур. Üsküb сочи форма „в Скопльи“, като цитува Даничичева Рјечник, гдето обаче стои в Скопи!

Всички гореизброени случаи показватъ ясно, че старото славянско име на града е било Скопье. Съ това свое окончание -ье то напълно съответствува на гръцкото *Σκούπιον* и, подобно на последното, представя форма, нагодена къмъ многобройнитѣ славянски имена съ тоя суфиксъ за обозначение на мѣсто: поморье, порѣчье, приморье, загорье и под. Въ Чехословашко има градец Valašské Mezeříčí (=Междоурѣчье). Сръбската форма Скопље е очевидно нова, подобно на Подунавље, Посавље и под.

Колкото се отнася до коренната гласна *-о-* вм. *-и-* (наше *у*), тя не се дължи на фонетична еволюция, както приема проф. Скокъ, но на народна етимология — усмисляне на корена въ свръзка съ глаголния коренъ -коп- въ копати, скопати, (съ-копати), срв. името на полското селище Zakopanie, може би съ огледъ на положението на града на брѣга на р. Вардаръ.

Несполучливо е и тълкуването, което проф. Скокъ дава на турското име на града — Üsk'üb — отъ сръбски мѣстенъ падежъ „в Скопльи“, понеже и тур. Edirné и Perlepé били представяли славянски форми за мѣст. падежъ. За всѣки, който знае колко-годе турски, е известно, че въ случаи, когато една дума започва съ група съгласни *sk, st, sl* и под., въ турски се предпоставя вокалъ *i* или *ü*, въ хармония съ вокала въ корена. Така Üsk'üb е съ сжщо такова предпоставено *ü-*, както Üsk'üdar вм. Skutari (предградие на Цариградъ на Азиятския брѣгъ), Istefan вм. Stefan, Islimné вм. Sliven и под.

Отъ всичко това следва, че старата славянска форма на името на тоя градъ се пази и до днесъ въ говора на населението въ Македония и въ български изобщо — тя е Скопие или, по-точно, Скопйе. Тая форма се явява и у всички пжтешественици по Македония; тя е минала и въ европейскитѣ езици: италиянски Scòpie, нѣмски Skopie или Skopia и т. н. Иречекъ сжщо въ своята Сръбска история (Geschichte der Serben I, 1911) пише редовно Skopje безъ *l'*.

ИЗЪ ПЕРЕПИСКИ СТ. ВЕРКОВИЧА.

Сообщаетъ проф. М. Н. Сперанскій.

Несколько писем Ст. Верковича и одно И. Гологанова нашлись в небольшой связке архивных материалов в Музее Народоведения (бывш. Этнографич. Музей Дашкова при Рум. Муз.) в Москве. Эта связка — ничтожные остатки большой переписки, ведшейся Комитетом по устройству Этнографической выставки 1867 года в Москве, в частности его отделением, которое вело сношения с славянскими землями под руководством проф. Нила Александровича Попова. Связка представляет, повидимому, остатки бумаг проф. Н. А. Попова, случайно сохранившиеся, тогда как остальное до сих пор не найдено в архиве Общества Любителей Естествознания, Антрополгии, Этнографии, которое и устраивало Этнографическую выставку: Бумаги, касавшиеся сношений с болгарскими этнографами (собственно, с Верковичем) сохранились не в подлинниках, а в русском переводе, который делался известным К. И. Жинзифовым, жившим в то время в Москве. Часть этих бумаг тогда же была опубликована в Университетских Московских известиях (1868 г. № 3) с небольшими пропусками (выпущены: личные обращения Верковича, его краткие сообщения о костюмах, посылавшихся им на выставку). Отдельные письма его и Гологанова остаются не изданными и не использованными; только в предисловии к изданию „Пѣсни объ Орфеѣ“ (М. 1868) есть ссылка на одно из писем Верковича.

Среди тех же бумаг, относящихся к Верковичу, находится также небольшая тетрадь (25 полулистов), содержащая „Извлечения из донесений Верковича“, писанная очень разгонисто по-русски, вероятно, каким либо чиновником: она содержит изложение сношений Верковича через Гарашанина и др. с сербским правительством по поводу сербской агитации в Македонии и кончается кануном русско-турецкой войны 1877—78 г. г.

Нижеследующия письма Верковича отъ части имѣютъ отношение к сведениям о том же предмете в статьях пок. И.

Д. Шишманова, „Glück ung Ende einer barühmten literarischen Mystification — „Веда Словена“ (Arch. f. slav. Philol. XXV. 1903, 580—621) и „Френската наука и Веда Словена“ („Сборникъ въ честь и въ пameть на Луи Леже“, София, 1925, с. 33—108)

Москва, IV. 1930.

* * *

1.

Сересъ 23 мая 1867-г о года.

Милостивый Государь!

Третьяго дня я по телеграфу далъ Вамъ знать объ драгоцѣнномъ открытіи, сдѣланномъ мною, которое для славянства имѣетъ безпримѣрную и неоцѣнимую важность. Эта весьма важная для ученаго свѣта новость безъ сомнѣнія удивила и неизмѣримою радостью и гордостью наполнила, какъ членовъ Этнографическаго Комитета, такъ и благородный Славянскій Съѣздъ, стекшійся со всѣхъ странъ обширнаго славянства въ Москву на этнографическое празднество; безъ сомнѣнія она произведетъ то же самое впечатлѣніе и чувствованіе во всѣхъ славянскихъ земляхъ. Правда, довольно важны и тѣ предметы, которые я недавно послалъ Вамъ черезъ Вѣну, но этотъ драгоцѣнный памятникъ о фракійскомъ пѣвцѣ Орфеѣ своей важностью и послѣдствіями, которыя онъ произведетъ въ наукѣ, превосходитъ очень все то, что я до сихъ поръ открылъ о славянскомъ прошедшемъ; я полагаю, что не преувеличу, если скажу, что онъ сдѣлаетъ эпоху, потому что долженъ разрушить изъ основанія ложное и для славянства унизительное основаніе, на которомъ опирается нынѣшняя европейская исторія, сдѣлавшая славянина чужимъ въ своемъ домѣ и ставила его наряду съ самыми суровыми и самыми глупыми народами на землѣ! Слѣдовательно это униженіе и стыдъ снимутся съ славянства этимъ дивнымъ и славнымъ памятникомъ нашего прошедшаго, который долженъ дать совсѣмъ иное направленіе исторіи и литературѣ, какъ славянской, такъ и всей вообще европейской; по душѣ ли будетъ это, или нѣтъ нѣкоторымъ трутнямъ, которые вѣками властвовали и хозяйничали въ славянскомъ умѣ и питались медомъ, который трудолюбивыя славянскія пчелы изобильно накопляли! Упомянутымъ лѣнивымъ трутнямъ не довольно было, что имъ славянскіе гостепріимныя пчелы дозволили пользоваться плодомъ ихъ труда и пота, но

напослѣдокъ они коварствомъ вытѣснили ихъ изъ ульевъ совершенно и сдѣлались полными хозяевами, какъ всего меда, такъ и ульевъ! Бѣдныя славянскія пчелы, лишенныя своего отечества, долго скитались по свѣту переходя отъ ненавистнаго къ противному, презираемыя и гонимыя всякимъ, особенно тѣми трутнями, усвоишими себѣ ихъ медъ и отчество! Упомянутыя страданія славянскихъ пчелъ тянулись очень долго, но, наконецъ, милостивый Богъ сжалился надъ ними и помиловалъ, ибо онѣ сносили свою горькую судьбу терпѣливо и безъ роптанія, такъ что въ концѣ концовъ онъ послалъ имъ крѣпость (документъ) (пѣсню Орфея), посредствомъ которой въ состояніи будутъ возвратить себѣ назадъ свое отечество, отнятое у нихъ трутнями! Эту аллегорію, мнѣ кажется, излишнимъ объяснять, потому что я увѣренъ, что всякій славянскій ученый пойметъ ее, какъ только прочтетъ пѣсню Орфея. Безъ сомнѣнія Вамъ извѣстно, что всѣ европейскіе этнографы единодушно твердятъ, что вопросъ о происхожденіи древнихъ фракійцевъ, — такая проблемма, которая навсегда останется не рѣшенною. Что это ихъ мнѣніе неосновательно, то это самымъ лучшимъ и достовѣрнымъ образомъ доказывается Орфеевой пѣсней, то есть, они были предками Болгаръ и другихъ Славянъ, живущихъ на Балканскомъ полуостровѣ. Я полагаю, не будетъ лишнимъ привести здѣсь слова одного французскаго ученаго знатока индѣйскаго языка г. Эмиль Бурнофъ (?); онъ въ одномъ мѣстѣ своего сочиненія (Essay sur la Vêda) замѣтилъ о гимнахъ, которые извѣстны были подъ именемъ Орфея: онъ говоритъ, что языкъ гимновъ, на которомъ они въ первый разъ были составлены, разнился отъ языка, на которомъ нашелъ ихъ Александрійскій ученый и передалъ Европѣ; наконецъ, онъ говорилъ, что языкъ гимновъ, съ котораго они переведены на греческій, былъ санскритскій. Изъ этихъ примѣчаній французскаго ученаго слѣдуетъ, что древніе Фракійцы, Македонцы и Иллиры принадлежали къ санскритскому племени, а такъ какъ упомянутая пѣсня объ Орфеѣ сохранилась у болгаръ македонскихъ, то не подлежитъ сомнѣнію, что и они принадлежатъ къ санскритскому племени!

Теперь посмотримъ, какъ европейскіе ученые думаютъ о племени, которому принадлежитъ плодовитая санскритская литература. Въ новѣйшее время, съ тѣхъ поръ какъ Европа стала знакомиться съ дивною санскритскою литературою и необык-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

новенными достоинствами племени, основавшаго ее, они начали отымать у всѣхъ народовъ Аріанское имя и присвоивать его себѣ; особенно выдаются въ этомъ отношеніи нѣмцы. Такъ какъ германскіе и западные ученые въ новѣйшее время (увидали), что и славянскій языкъ имѣетъ нѣкоторое сходство съ санскритскимъ, то поэтому они и славянъ удостоили причисленіемъ ихъ къ родственникамъ Аріанскаго племени, но только въ пятомъ колѣнѣ или линіи, какъ per adoptionem! Между тѣмъ я твердо увѣренъ что эта доктрина Макса Миллера и его друзей не будетъ долговѣчною; это сдѣлаетъ нашъ дивный памятникъ, только что вышедшій на свѣтъ Божій. Я полагаю, что Аріанское имя принадлежитъ тому племени, которое имѣетъ всѣ свойства и достоинства упомянутаго народа-цивилизатора. Главныя свойства и достоинства названнаго племени были: Правда, набожность, кротость, и склонность къ благотворительности, сверхъ же всего этого онъ владѣлъ даромъ творчества въ высшей степени. Слѣдовательно, только тѣ изъ европейскихъ народовъ имѣютъ право называться упомянутымъ именемъ, которые въ состояніи доказать, что обладаютъ вполнѣ вышеизложенными достоинствами и свойствами арійскаго племени. По моему твердому убѣжденію, я полагаю, что не далеко то время, когда вообще будетъ принято и признано, что въ Европѣ есть только одинъ народъ, а этотъ народъ есть именно славянскій, который въ обширнѣйшемъ смыслѣ обладаетъ всѣми свойствами и достоинствами арійскаго племени что онъ ни на волосъ ничего не потерялъ отъ первобытнаго типа арійскаго, который типъ остался такимъ же, какимъ онъ былъ въ то время, когда были воспѣты Гимны Ригъ-Веды, которымъ удивляется весь свѣтъ! Подобныя свойства едва ли могутъ показать тѣ, которыя силою хотѣли убѣдить свѣтъ, что арійское отечество принадлежитъ имъ. Послѣ славянъ большее право на это наслѣдіе имѣетъ племя Латинское. Правда, что оно не безъ чужой примѣси, но при всемъ этомъ оно сохранило нѣкоторыя достоинства упомянутаго племени, по которымъ Латинское племя получаетъ право пользоваться славнымъ арійскимъ именемъ. Нѣмцы же, какъ и греки, не имѣютъ ни малѣйшаго права владѣть чѣмъ либо изъ арійскаго достоянія, потому что они не въ состояніи похвалиться ни съ однимъ изъ вышеприведенныхъ свойствъ и достоинствъ. Они столько заслуживаютъ носить арійское имя, сколько и Мадьяры

и Турки! Что языки эллинскій и нѣмецкій имѣютъ нѣкоторое сходство съ санскритскимъ, то это происходитъ изъ того, что эти два народа, первый въ Элладѣ, а другой въ Германіи, проглотили и перелили въ свой элементъ значительную часть славянскаго племени; но не смотря на это прививаніе къ своему стеблу (sic!) славянскаго элемента, они не могли усвоить себѣ свойства и достоинства арійскаго племени! Слѣдовательно, Греки и Нѣмцы могутъ быть названными л о ш а к а м и (смѣсью) не болѣе, но никакъ не чистыми Арійцами, имя которыхъ идетъ единственно къ Славянскому племени и отчасти народамъ Латинскаго происхожденія. Объ этомъ предметѣ я буду говорить пространнѣе въ другомъ мѣстѣ.

Возвратимся теперь къ пѣснѣ Орфея. Эту пѣснь я открылъ въ Мачвачкомъ округѣ; ее мнѣ разсказалъ старикъ 105 лѣтъ! Слѣдовательно, эту важную пѣснь посылаю теперь Вамъ по австрійской почтѣ, покорнѣйше прося, чтобы Вы были такъ добры представить ее на оцѣненіе Этнографическому Комитету. Если высокославный Комитетъ придастъ ей такую же важность, какую я приписываю ей, и если онъ изъявитъ желаніе печатать ее, тогда прошу Васъ извѣстить меня объ этомъ, чтобы потомъ споразумиться, на какихъ условіяхъ и за какую награду напечатать. Я, Высокородный Господинъ, весь свой капиталъ истратилъ на открытіе подобныхъ вещей, какова пѣсня объ Орфеѣ; поэтому мнѣ кажется, что я стою награды, если только вещи, на которыя я истратилъ свой капиталъ, важны: старость уже приближается, а у меня нѣтъ ни копейки, которую (бы) оставилъ моимъ слабымъ дѣтямъ послѣ моей смерти. Если же высокославный Комитетъ не можетъ принять на себя печатаніе пѣсни, то прошу Васъ передать ее отъ моего имени С.-Петербург. Академіи Наукъ. Я того мнѣнія, чтобы пѣсня была напечатана, сверхъ болгарскаго подлинника, еще и съ русскимъ, чешскимъ и французскимъ переводами, такъ что она была бы доступною и иностранной ученой публикѣ. Этимъ способомъ было (бы) продано въ Европѣ значительное количество экземпляровъ, ибо каждый хоть сколько нибудь ученый пожелалъ пріобрѣсти ее себѣ. — Но гдѣ бы ни напечаталась она, замѣчу, что во второй части моихъ пѣсней, которая напечатается въ этомъ году, будетъ помѣщена и эта пѣсня, гдѣ займетъ второе мѣсто по древности, ибо есть

еще пѣсня древнѣе ея — это пѣсня о пришествіи Славянъ изъ Индіи на Дунай и проч. . .

. . . . . .

Вашъ покорный слуга
Стефанъ Верковичъ.

2.

Сересъ 6/18 іюня 1867 г.

Ваше Высокоблагородіе!
Всемилостивѣйшій Государь!

Телеграмму Вашего Высокоблагородія, которую Вы были такъ добры прислать мнѣ, я получилъ вчера по полудни; изъ нея заключаю и предполагаю, что драгоцѣнная и дивная пѣсня объ Орфеѣ (похвала и талисманъ славянскаго племени) должна была произвести и причинить бурную радость и удовольствіе, какъ славному Этнографическому Комитету, такъ и всему благородному славянскому собранію всѣхъ славянъ, которые въ настоящее время находятся въ св. славянской Мекѣ — матушкѣ Москвѣ — на этнографическомъ празднествѣ, ибо я думаю, что телеграмма послана именно тогда, когда славный Этнографическій Комитетъ получилъ упомянутую пѣсню и узналъ объ ея внутреннемъ достоинствѣ.

Великодушная милость и щедрость славнаго Комитета, которою этимъ случаемъ онъ имѣлъ доброту меня отличить и наградить, весьма меня тронула и исполнила меня безграничною признательностью къ нему; эта милость до того меня ободрила, что я впередъ еще съ большимъ усердіемъ и ревностью посвящу себя на то, на что я уже посвятилъ себя. Такъ какъ я въ то время, когда отправилъ къ вамъ пѣсню объ Орфеѣ, не имѣлъ свободнаго времени, чтобы подробнѣе изложить вамъ мои мысли относительно способа для напечатанія ея, то я это исполняю теперь.

Я того мнѣнія, что было бы очень умѣстно, если бы упомянутая пѣсня была издана въ свѣтъ на болгарскомъ языкѣ съ переводами: русскимъ, чешскимъ, сербскимъ и французскимъ, ибо такимъ образомъ она была бы доступна всей ученой публикѣ всѣхъ европейскихъ народовъ. Если бы она была напечатана въ такомъ видѣ, то можно выпустить, напримѣръ, отъ 20000 до 30000 экз., которые, вѣроятно, разошлись

бы въ очень не продолжительномъ времени. Когда бы было такъ поступлено съ нею, то славный Комитетъ былъ бы мнѣ великою рукопомощію въ моемъ полезномъ, но сопряженномъ съ большими издержками изслѣдованіи, — не обременяя своей кассы, ибо я увѣренъ, что пѣсня не только покроетъ издержки, но еще останется и излишекъ. Я такъ полагаю относительно этого предмета, т. е. относительно печатанія упомянутой пѣсни; но если Комитетъ заблагоразсудитъ поступить съ нею иначе, то я надѣюсь, что и тогда не будетъ никакого вреда (убыли) для меня. Предисловіемъ къ пѣснѣ, по моему мнѣнію, могло бы послужить мое послѣднее письмо, присовокупивши къ нему и излагаемое мною ниже объ упомянутой пѣснѣ.

Скажу теперь еще нѣсколко словъ объ драгоцѣнной Орфеевой пѣснѣ. Правда, лучше было бы, если бы нашелся подобный же памятникъ объ Орфеѣ на пергаменѣ временъ язычества, но при всемъ этомъ мнѣ кажется, что и упомянутая пѣсня столь же важна, какъ и всякій другой памятникъ, писанный на пергаменѣ, потому что пѣсня относится къ тому отдаленному времени, когда пѣлись „Гимны Ригъ-Веды“, со времени которыхъ прошло около пяти тысячъ лѣтъ! Чтобы послѣ столь долгаго разстоянія времени сохранилась въ одномъ народѣ великая пѣсня, какова пѣсня объ Орфеѣ, по устному преданію отъ отца къ сыну — то въ самомъ дѣлѣ я это считаю настоящимъ чудомъ! Трудно найти подобный примѣръ у другого народа! Французскіе ученые, знатоки индійскаго языка, твердятъ, что „Гимны Ригъ-Веды“ прежде всего пѣлись въ народѣ, подобно нашимъ народнымъ пѣснямъ, такъ что лишь по прошествіи долгаго времени они были собраны и записаны на бумагѣ; слѣдовательно, между „Гимнами Ригъ-Ведъ“ и этого нашего памятника только та разница, что „Гимны Ригъ-Веды“ записаны нѣсколько тысячъ лѣтъ тому назадъ, а пѣсня объ Орфеѣ лишь только теперь! Слѣдовательно, что славянское племя и теперь отличается тѣмъ же самымъ даромъ творчества, какъ и въ то время, когда пѣлись „Гимны Ригъ-Веды“ — то это торжественнымъ образомъ показываетъ, что онъ ни на волосъ ничего не потерялъ отъ своего первобытнаго типа и нрава, какіе были у него въ Ведскую эпоху! Я надѣюсь второю частью моихъ Болгарскихъ пѣсней составить такой сборникъ, который можетъ отчасти назваться „воскресшими“ изъ тьмы „Ведами“ Фракійскихъ, Македонскихъ, Иллирійскихъ,

Пеонскихъ и Тривальскихъ Аріанъ! Я питаю твердую надежду, что когда бы то ни было выйдутъ въ свѣтъ и письменные памятники нашего прошлаго языческой эпохи, которые докажутъ, что лгутъ нѣмцы и другіе славянскіе враги, твердящіе, что наши славянскіе предки были народомъ суровымъ, глупымъ и безграмотнымъ??? Я полагаю, что эта ложь и униженіе на счетъ славянскаго имени вскорѣ изчезнетъ: этому уже положено начало дивною пѣсней объ Орфеѣ! Наконецъ, я долженъ замѣтить вамъ и то, что упомянутый нашъ драгоцѣнный памятникъ во многомъ способствуетъ къ цѣли, по причинѣ которой славяне на этотъ разъ собрались въ матушкѣ Москвѣ, т. е. познакомиться взаимно (другъ съ другомъ), а сверхъ того, чтобы у нихъ и впередъ осталась народная гордость, потому что и славный Доситей Обрадовичъ говоритъ: „лежитъ и будетъ лежать въ рабствѣ тотъ народъ, который не, знаетъ что такоенаціональнаягордость!“

(Далее следуютъ поклоны Шафарику, Миличевичу, Гаю, Палацкому др. славянам. — М. С).

Стефанъ Верковичъ.

3.

Въ Сересѣ 2/14 мая 1867 года.

Ваше Высокоблагородіе, Милостивый Государь!

Въ прошедшемъ мѣсяцѣ я послалъ Вамъ черезъ русскаго посланника въ Вѣнѣ описаніе свадебныхъ обычаевъ и народныхъ преданій изъ тѣхъ Македонскихъ предѣловъ, которымъ принадлежатъ одежды, которыя я имѣлъ честь доставить высокославному Этнографическому Комитету въ Москвѣ чрезъ русскаго консула въ Солунѣ; въ то же время чрезъ него же я послалъ Вамъ и пакетъ съ фотографическими снимками отъ упомянутыхъ костюмовъ. При томъ письмѣ приложенъ былъ и счетъ всѣхъ расходовъ, издержанныхъ мною на тѣ предметы.

Въ послѣднемъ моемъ письмѣ я замѣтилъ, что посылаю Вамъ и одну тетрадь, въ которой описаны свадебные обычаи Марвачкаго села Брода на Марвачкомъ нарѣчіи, но съ греческими буквами. Но я вслѣдствіе поспѣшности случайно забылъ приложить при письмѣ и упомянутую тетрадь, которую посылаю Вамъ теперь съ покорнѣйшею просьбою извинить меня за эту мою невольную забывчивость. Такъ какъ тетрадь пи-

сана очень небрежно, то я отдалъ ее одному изъ здѣшнихъ Марваковъ, чтобы переписать ее съ славянскими буквами. Но такъ какъ и этотъ не учился славянскому языку въ училищахъ за исключеніемъ того, что онъ года три тому назадъ выучился у меня читать и писать по славянски, то поэтому и копія не можетъ быть совершенно удовлетворительна; но не смотря на это, я надѣюсь, что Вы при помощи болгарской копіи прочтете и болгаро-греческій оригиналъ. Переписывая тетрадь, здѣшній Марвакъ прибавилъ рѣчь „Брамъ", которой я до сихъ поръ не слышалъ и не зналъ ея значенія. Это слово у Марваковъ означаетъ честь и уваженіе и равняется слову „Господинъ". По моему мнѣнію, это слово будетъ особенно важно для славянской миѳологіи, потому что, какъ мнѣ кажется, по всей вѣроятности оно происходитъ отъ санскритскаго слова „Брама," которое у Индійцевъ, послѣдователей Браминскаго вѣроисповѣданія означаетъ то же самое, что у насъ, Славянъ слово „Господь" или „Богъ".

Къ мыячкому „зобуну" (названіе платья), который я уже послалъ въ Солунь русскому консулу г. Лаговскому, съ просьбою, чтобы онъ отправилъ названное платье, какъ только можно поскорѣе, съ русскимъ курьеромъ въ Москву Этнографическому Комитету, я прибавилъ еще и одну мужскую, черную нарамницу (верхняя одежда) и шерстяныя шаровары, чтобы костюмъ былъ полный. Относительно нарамницы надобно сдѣлать слѣдующую поправку: такъ сказано было, что нарамницу, какъ Мыяки, такъ и остальные христіане Дибра (Поляне) носятъ въ знакъ печали (трауръ) по Скендеръ-Бегѣ (Георгіи Кастріотѣ). Эту вставку я прибавилъ, основываясь на сказаніи и увѣреніи одного болгарина изъ Солуня; но потомъ узналъ отъ одного Мыяка, что упомянутая нарамница происхожденія Албанскаго (Скипетарскаго); ее надѣваютъ христіане только во время путешествія изъ одного мѣста въ другое для того, чтобы турки не узнавали ихъ, что они христіане, такъ какъ обыкновенно носящаго эту одежду считаютъ за турка. Я больше вѣрю показанію Мыяка, нежели моему солунскому пріятелю, давшему мнѣ ошибочное показаніе. Относительно мыячкихъ костюмовъ надо замѣтить еще и слѣдующее: штаны съ фустанелою употребляютъ только въ селахъ Крушевѣ и Смиловѣ, во всѣхъ же остальныхъ дебарскихъ селахъ нѣтъ штановъ, ни фустанелы, ни наколѣнниковъ

но только короткая простая рубашка и бѣлыя шаровары безъ штановъ; эти вещи я вамъ выслалъ вмѣстѣ съ зобуномъ. По изложенному слѣдовательно описанію, я надѣюсь, не трудно будетъ нарядить мыячкую мужскую куклу (манекенъ); въ этомъ могутъ помочь вамъ и Жинзифовъ и К. Станишевъ, которые въ своемъ отечествѣ видывали чистыхъ Мыяковъ. Ежедневная одежда Мыяковъ, Сыраковцевъ и болгаръ, живущихъ по ту сторону рѣки Струмы и въ Неврокопскомъ округѣ одинакова съ праздничною за исключеніемъ весьма незначительной разницы, указанной въ своемъ мѣстѣ. Надобно замѣтить еще и объ Мыячскомъ женскомъ синемъ и чистомъ платьѣ. Это платье всякая Марвачкая дѣвушка получаетъ въ приданное отъ своихъ родителей; оно называется чистымъ потому, что его во всю жизнь надѣваютъ только нѣсколько разъ и то въ особенные дни, т. е. во время причащенія св. тайнствъ и послѣ родовъ по истеченіи сорока дней, когда мать отправляется въ церковь для молитвы; отсюда эта одежда названа чистою, потому что она во всю жизнь считается дѣвичьею одеждою въ отношеніи къ замужнимъ женщинамъ. Когда же она умретъ, то ее хоронятъ въ этомъ платьѣ.

Спустя нѣсколько дней послѣ отправки перваго моего письма я написалъ одному изъ моихъ пріятелей Марваку, который на этотъ разъ находится въ монастырѣ св. Ив. Предтечи недалеко отъ Сереса и просилъ его постараться найти какое либо преданіе объ Марвачкомъ племени, или колѣнѣ. При отвѣтѣ на мое письмо онъ доставилъ мнѣ нѣсколько весьма любопытныхъ свѣдѣній объ Марвакахъ, которыя онъ собралъ отъ одного поселянина изъ села Голешева Воловоштскаго округа. Прилагаю при семъ копіи объ этомъ преданіи. По удивительнымъ комбинаціямъ это преданіе нѣсколько согласно съ моимъ предположеніемъ, высказаннымъ мною въ описаніи обычаевъ объ имени „Рама“! Есть ли это имя того Рамы, который упоминается въ санскритской поэмѣ „Рамаяна“? — объ этомъ нельзя пока сдѣлать достовѣрное заключеніе изъ прилагаемаго преданія; но важно то, что у Марваковъ существуетъ преданіе о подобномъ имени! Судя по содержанію упомянутаго преданія, этотъ Марвачкій Рама долженъ быть гораздо древнѣе санскритскаго Рамы, такъ какъ онъ относится къ той эпохѣ, когда еще не было извѣстно желѣзо ни другой какой либо металлъ между тѣмъ какъ во

время санскритскако Рама люди умѣли дѣлать всякаго рода предметы изъ всякаго металла. По моему мнѣнію, этотъ Марвачкій Рама относится къ той эпохѣ человѣческаго рода, которая предшествовала Индѣйской эпохѣ „Мунита"(?) и называлась Дефта (Дѣвта?), т. е. эпоха Дѣфъ — по сербски Див, самовил Юд Змеев и Самодив. Имя Дефъ (Дивъ?) очень извѣстно въ Марвачкихъ селахъ. Мой пріятель Марвакъ разъ (въ прошломъ году) спросилъ одного поселянина, какого мнѣнія поселяне объ Дефахъ. На это онъ отвѣтилъ, что нѣкогда Дефи жили на землѣ съ людьми, но они теперь — Ангелы! Это замѣчаніе простолюдина весьма важно! Какую бы важность ни имѣло упомянутое преданіе объ Марвакахъ, я теперь только то могу сказать, что оно подтверждаетъ мое предположеніе объ нихъ, высказанное мною въ предыдущемъ письмѣ, т. е. что въ головѣ Марвачкихъ старухъ и стариковъ хранится обильный матеріалъ, который, когда будетъ собранъ весь, можетъ дать совсѣмъ другое направленіе европейской исторіи и литературѣ, особенно славянской! Осуществится ли это мое предположеніе? Это докажетъ только время! — такъ какъ между рукописями моего пріятеля Марвака я не нашелъ обширнаго преданія о Марвакахъ, о которомъ онъ упоминаетъ въ прилагаемой при семъ копіи, то я его просилъ, когда отправится въ свое село, отыскатъ его между своими бумагами; если же онъ не найдетъ его, то отправился бы, какъ только можно поскорѣе, въ село Голешево и снова записалъ бы это важное преданіе. По моей просьбѣ онъ оставилъ монастырскую службу, согласившись на мое предложеніе, чтобы въ теченіе цѣлаго лѣта и осени собиралъ пѣсни, сказки и преданія въ Марвачкихъ селахъ. И такъ я полагаю, что въ концѣ октября получу то, о чемъ мечтаю и днемъ и ночью . . . ! — увидимъ! — Послѣ воскресенья я получилъ письмо отъ него изъ Крушева, но объ этомъ пока еще ничего не упоминаетъ. Сегодня я опять написалъ ему и напомнилъ ему объ этомъ.

Настоящее мое письмо я посылаю чрезъ австрійскую почту въ Москву. Прилагаемое письмо прошу Васъ передать г. Доктору Янку Шафарику, депутату на Этнографической выставкѣ отъ Ученаго Сербскаго Общества въ Бѣлградѣ. Прошу Васъ не оставить меня безъ отвѣта и извѣстить меня, исправно ли

получено в с е, посланное мною Вамъ черезъ Солунь и Вѣну, для моего спокойствія.

Препоручая себя . . . . и проч.

С. И. Верковичъ.

4.

Въ Сересѣ. 4-го апр. 1867.

(Въ пиьсме С. Верковича идет речь о посылаемых им на Этнографическую выставку костюмах с описанием их. Здесь же и кое-что о собирании песен и сказок для Верковича. — М. С.).

. . . Упомянутое изложеніе (описание костюмовъ — М. С.) написано на марвачкомъ мѣстномъ нарѣчіи. Лишь два года не болѣе тому назадъ я сталъ близко знакомиться съ этимъ нарѣчіемъ, и то изъ народныхъ пѣсней и сказокъ которыя собиралъ для меня въ Мървачкой окраинѣ и выслалъ ихъ мнѣ одинъ изъ моихъ отличныхъ пріятелей родомъ Мървакъ, занимающійся учительствомъ. Этотъ мой пріятель, не смотря на то, что прилежный и способный къ подобному предпріятію, однакожъ имѣетъ тотъ важный недостатокъ, что онъ пѣсни и другіе предметы не хочетъ писать такъ, какъ народъ разсказываетъ, особенно что касается произношенія, но смѣшиваетъ марвачкое нарѣчье съ болгарскимъ книжнымъ языкомъ. Не разъ я просилъ его и совѣтовалъ ему почти что въ каждомъ моемъ къ нему письмѣ, чтобы онъ не измѣнялъ ни одной іоты, но писалъ бы слова такъ, какъ ихъ выговариваетъ самъ народъ, но при всемъ томъ онъ до послѣдняго времени не придерживался моего наставленія, но писалъ такъ, какъ и прежде. Поэтому я не въ состояніи сказать Вамъ навѣрно, всѣ ли слова въ упомянутомъ изложеніи написаны такъ, какъ ихъ произносятъ сами Марвацы. Но вслѣдствіе неоднократныхъ моихъ просьбъ и представленій упомянутый мой пріятель удостовѣрилъ меня, что онъ впередъ строго будетъ держаться моихъ указаній съ точностью, не измѣняя ни единаго слова противъ народнаго выговора.

Въ прошломъ году я познакомился и подружился еще съ однимъ Мървакомъ изъ села Брода, который также началъ собирать для меня пѣсни и сказки народныя: но такъ какъ онъ не учился славянскому языку, а умѣетъ читать и писать по-гречески, то онъ и записываетъ слова точно такъ, какъ

народъ ихъ выговариваетъ. Этотъ самый же мой пріятель въ тетрадкѣ изложилъ свадебные обычаи своего роднаго мѣста, такъ что къ первому описанію народныхъ обычаевъ прилагаю и тетрадь въ оригиналѣ, написанномъ на чистомъ марвачкомъ нарѣчіи, но греческими буквами. Поэтому думаю, что посредствомъ этой тетради Вы можете изблизи и основательно узнать это нарѣчіе. Это описаніе написано разборчиво, но неправильно, то есть мѣстами много словъ соединено вмѣстѣ, мѣстами же слова написаны отдѣльными слогами . . . Тотъ же самый мой пріятель, изложившій обычаи, сшилъ и марваякій костюмъ, такъ какъ по ремеслу онъ портной. . .

Стефанъ Верковичъ, археологъ.

5.

Монастыръ (Битоль) 13 апрѣля 1867.

Милостивый Государь!

Потрудитесь отыскать между присланными мною Вамъ сказками и одно баснословное преданіе о Марвакахъ, записанное мною въ селѣ Голошовенцѣ. Я не помню, когда прислалъ Вамъ его: можетъ осенью въ послѣднихъ числахъ октября мѣсяца. Если Вы его не найдете, потому что, можетъ быть, оно находится между моими бумагами въ деревнѣ, то сохраните копію отъ слѣдующей сказки, такъ какъ можетъ случиться, что первая затеряна, которая, если не отыщется, то по крайней мѣрѣ уцѣлѣла бы слѣдующая сказка, которую я вчера только припомнилъ и записалъ ее вкратцѣ, ибо обширнѣе и подробнѣе я не помню ея. Вотъ что говоритъ это баснословное преданіе о Марвакахъ.

„Когда-то у звѣзды Денницы былъ сынъ очень красивъ и чрезвычайно щеголеватъ; когда наступила ему пора жениться, то звѣзда Денница ходила вездѣ по полямъ, горамъ и морямъ искать для него дѣвушки, которая подходила бы къ нему, но она нигдѣ не могла найти такую: вслѣдствіе этого она до того опечалилась, что слегла въ постель больною.

Сестра ея Луна, узнавши, что она больна, отправилась къ ней навѣстить и спросила ее, что за болѣзнь у нея. Она отвѣтила ей: „у меня ничего не болитъ, сестра моя, но отъ печали, что я не могу найти для моего сына подходящую къ нему дѣвушку, и заболѣла.“ Луна засмѣялась и сказала ей:

„Неужели ты, сестра, изъ за этого печалишься? Я отыщу для твоего сына невѣсту достойную его: ночью свѣчу вездѣ и вижу все, что есть на землѣ, такъ что и моря ничего не въ состояніи скрыть отъ меня". Сказавши это, она ушла, потому что приблизилось время, когда ей нужно распустить свой свѣть по землѣ.

Разъ ночью она усмотрѣла на горѣ, что изъ одной изъ пещеръ выходила дѣвушка Юда такой неописанной красоты, что она сіяла словно солнце. Увидѣвши ее, Луна очень обрадовалась; окончивъ свое дѣло, она на разсвѣтѣ отправилась къ сестрѣ, которой и разсказала, что на такой-то горѣ въ пещерѣ находится дѣвушка Юда, которая достойна быть невѣстою ея сына, за которою послала бы взять ее. Узнавши объ этомъ, звѣзда Денница обрадовалась и отправила своихъ служителей отыскать ее и привести ее къ ней. Служители отправились въ горы, нашли ее, какъ только сказали ей, что ее ищетъ звѣзда Денница, она немедленно послѣдовала за ними и отправилась къ звѣздѣ Денницѣ; эта послѣдняя удивилась ея красотѣ и приказала отвести ее къ своему сыну, какъ невѣсту. Черезъ мѣсяцъ сожительства у нихъ родился сынъ, котораго плеча были весьма большія, а надъ ними были еще и крылья, вслѣдствіе чего его назвали Рамянъ. Какъ только онъ родился, попросилъ у своей матери дозволенія отправиться на землю, чтобы царствовать. Мать не отказала въ просьбѣ и дозволила ему царствовать надъ Марваками.

Въ то время Марваки были независимы, они ничѣмъ инымъ не занимались, какъ только тѣмъ, что обрабатывали землю руками, потому что въ то время не было орудій; желѣзо не было изобрѣтено; вслѣдствіе этого они были и очень лѣнивы. Рамянъ, такъ какъ былъ очень силенъ, легко побѣдилъ ихъ и взялъ ихъ подъ свою власть. Сидя въ своей хижинѣ и управляя лѣнивыми Марваками, очень скорбѣлъ о томъ, что мать дала ему дозволеніе царствовать надъ такими лѣнивыми людьми; поэтому онъ часто совѣтовалъ имъ бросить эту лѣность и взяться усердно за обрабатываніе земли, но они не слушались его. Разъ, видя, что они сидятъ безъ дѣла, до того стало ему досадно, что началъ жаловаться своей матери, зачѣмъ она сдѣлала его царемъ надъ такими лѣнивыми людьми. Мать отвѣтила ему: „Ты объ этомъ, сынъ мой, не горюй. Я

тебя поставила царемъ надъ такими лѣнивыми людьми для того, чтобы ты прославился вездѣ (тѣмъ), что и ты изобрѣлъ что нибудь новое. Мѣсто, гдѣ ты царствуешь, очень плодородное (изобилуетъ рудами); ты заставь всѣхъ людей отправиться въ горы, чтобы собирать руду, изъ которой потомъ они сдѣлали бы желѣзо; изъ желѣза ты сдѣлай орудія, съ которыми они обрабатывали бы землю; если ты это сдѣлаешь, то и ты прославишься повсюду тѣмъ, что изобрѣлъ желѣзо, и пріучишь къ постоянному труду, собирая руду и дѣлая изъ нея желѣзо.

Рамянъ послушался матери своей и тотчасъ приказалъ всѣмъ своимъ людямъ отправиться и отыскивать по горамъ и рѣкамъ руду въ продолженіе цѣлаго года, по истеченіи котораго всякій изъ нихъ принесъ бы ему всю руду, которую онъ собралъ. Они стали по его приказанію отыскивать на горахъ и въ рѣкахъ руду; но такъ какъ они были лѣнивые, и надоѣла имъ подобная работа, то они взмолились солнцу, чтобы оно избавило ихъ отъ этого мученія, или превратило ихъ въ животныя, или благословило бы ихъ собирать полегче руду. Солнце выслушало ихъ просьбу, превратило ихъ въ муравьевъ и еще благословило ихъ быть трудолюбивыми. Такимъ образомъ всѣ собиравшіе руду сдѣлались муравьями и остались на горахъ.

Царь Рамянъ дожидался ихъ цѣлую зиму, но, видя, что они не возвращаются, отправился одинъ онъ искать ихъ по горамъ; но онъ ничего другого не видѣлъ, какъ однихъ только муравьевъ. Долго онъ не могъ разгадать, куда дѣвались его люди. Тогда мать его Денница, во время своего восхода, спросила его, чего онъ ищетъ на горахъ и чему онъ дивится. Онъ разсказалъ ей, какъ убѣжали его люди, и не можетъ отыскать ихъ. Она ему на это отвѣтила, что его люди вовсе не убѣжали, но такъ какъ они лѣнивы, и надоѣло имъ собирать руду, то они попросили солнце, чтобы оно превратило ихъ въ животныхъ; солнце вняло ихъ просьбѣ и сдѣлало ихъ муравьями. Услышавъ объ этомъ, Рамянъ очень опечалился и спросилъ ее, что ему дѣлать. На это она ему отвѣтила: „Ты объ этомъ не горюй: я попрошу солнце, чтобы оно снова ихъ превратило въ людей и благословило бы ихъ быть трудолюбивыми.“ Такимъ образомъ звѣзда Денница обратилась со своей просьбою

къ солнцу, которое, внимая ей, снова сдѣлало ихъ людьми и благословило ихъ; поэтому потомъ Марваки стали трудолюбивыми. Всегда съ тѣхъ поръ они занимались рудокопствомъ, обрабатывали желѣзо для орудій, съ которыми они обрабатывали землю. Съ тѣхъ поръ и по настоящее время они занимаются этимъ дѣломъ, отчего у нихъ осталось и названіе Марваковъ.

И. Е. Гологановъ.

КРИТИЧЕНЪ ПОГЛЕДЪ ВЪРХУ ИЗВЕСТИЯТА НА ЛЪВЪ ДЯКОНЪ ЗА БЪЛГАРИТѢ.

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.[1]

V.

Завладяване на гр. Преславъ отъ византийцитѣ. — Императоръ Иоанъ Цимиски и царь Борисъ II. — Отношения между българи и византийци. — Основаване на гр. Доростолъ. — Задигане на пурпурнитѣ дрехи и коронитѣ на българскитѣ царе и иконата на св. Богородица. — Лишение на царь Бориса II отъ царското му достойнство. — Покорение на източна България отъ византийцитѣ. — Година на военния походъ на императоръ Иоанъ Цимиски противъ руситѣ въ България.

Лъвъ Дяковъ съобщава, че въ началото на пролѣтьта на 971 г. византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски по море и суша е предприелъ военен походъ противъ руситѣ въ България, които тогава сж владѣели и българската столица гр. Преславъ. Той твърде лесно е миналъ презъ старопланинскитѣ проходи и на велика срѣда, която въ тази година се е паднала на дванадесети априлъ, е стигналъ предъ гр. Преславъ, който е завладѣлъ на следния день, велики четвъртъкъ, т. е. на тринадесети априлъ 971 година. Споредъ Лъвъ Дяконъ гр. Преславъ цѣлиятъ е билъ ограденъ съ дебела и висока стена, която на върха си е имала кули и мѣста за войницитѣ. Освенъ това споредъ сжщия авторъ здрава, дебела и висока стена е ограждала и царския дворецъ, гдето се е пазило българското държавно или царско съкровище.

Императоръ Иоанъ Цимиски въ гр. Преславъ е празнувалъ Великдень, който въ тази година се е падналъ на 16 априлъ ст. ст. Той тамъ е прекаралъ само нѣколко дена и, следъ като е поправилъ разрушенитѣ части отъ укрепленията му, нарекълъ го е на името си Иоануполисъ и го е снабдилъ съ достатъченъ военен гарнизонъ, съ цѣлата си войска се е отправилъ

[1] Вж. Македонски прегледъ, год. VI, кн. 1.

за гр. Доростолъ (Силистра), гдето се е намиралъ князъ Светославъ съ цѣлата руска войска[1].

За завладяването на гр. Преславъ отъ византийцитѣ съобщаватъ още и византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара. Първиятъ, който навѣрно се е ползувалъ и отъ труда на Лъвъ Дяконъ, казва, че византийцитѣ съ въоржжена сила сж завладѣли гр. Преславъ, който е билъ ограденъ съ здрава, дебела и висока стена, върху която е имало кули и върху която се били построили руситѣ, които сж защитявали града и сж се сражавали противъ византийцитѣ. Сжщиятъ още известява, че и царскиятъ дворецъ сжщо е билъ ограденъ съ здрава, дебела и висока стена[2]. Остатъци и спомени за старитѣ преславски укрепления и сега още сжществуватъ[3]. Иоанъ Скилица още известява, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски, следъ като е завладѣлъ гр. Преславъ, поставилъ е тамъ доста силна стража, снабдилъ го е съ изобилна храна, тамъ е празднувалъ Великдень, нарекълъ е града по името си Иоануполисъ и следъ като всичко това е свършилъ само въ нѣколко дена, веднага е заминалъ за гр. Доростолъ, Силистра, гдето се е намиралъ князъ Светославъ съ главнитѣ руски военни сили.[4] Иоанъ Зонара по-кратко възпроизвежда описанието на Иоанъ Скилица за завладяването на гр. Преславъ отъ византийцитѣ, но и той твърди, че градътъ е билъ ограденъ съ стена[5].

И тримата поменати автори, които единъ отъ другиго сж се ползували едногласно твърдятъ, че българската столица гр. Преславъ е била силно укрепена, че руситѣ храбро сж се сражавали и я защитявали, но въпрѣки всичко това византийцитѣ пакъ сж успѣли само въ разстояние на два дена да я завладѣятъ[6]. Тѣ този успѣхъ приписватъ на храбростьта на византийскитѣ войници. Но това исторически не ще да е вѣрно. Истината ще да е, че българитѣ сж предали града на визан-

---

[1] L. Diaconus, p. 133—138.

[2] Cedrenus, II, p. 394, 395, 396, 397.

[3] К. Шкорпилъ, Преславъ. (Извѣстия на Варненското арх. дружество, кн. III и отд. отпечатъкъ, стр. 11—16).

[4] Cedrenus, II, p. 397.

[5] Zonaras, IV, p. 97, 98.

[6] L. Diaconus, p. 138. *Ἀλλ' οὕτω μὲν ἡ Πραισθλάβα. ἐν δυσὶν ἡλίοις ἁλοῦσα, ὑπὸ Ῥωμαίοις ἐγένετο.* Cedrenus, II, p. = 397. *Καὶ ἡ μὲν πόλις τοῦτον ἑάλω τὸν τρόπον, ἐν δυσὶν ὅλαις ἡμέραις μὴ ἀντισχοῦσα.*

тийцитѣ, защото сѫ ги считали за съюзници. Това се установява и отъ факта, че князъ Светославъ, щомъ се е известилъ за завладяването на гр. Преславъ отъ византийцитѣ, веднага е изклалъ триста видни българи, а пъкъ другитѣ, които сѫ били твърде много, е оковалъ въ вериги и ги е хвърлилъ въ затворитѣ[1], и защото византийцитѣ не сѫ успѣли сѫщо да завладѣятъ и гр. Доростолъ, Силистра, при всичко че го обсаждали повече отъ три месеца[2]. Следъ завладяването на гр. Преславъ отъ византийцитѣ князъ Светославъ е взелъ твърде строги мѣрки противъ българитѣ, защото, казва Зонара, се е страхувалъ, че последнитѣ ще въстанатъ противъ него, или пъкъ ще се присъединятъ къмъ византийския императоръ[3].

Л. Дяконъ по слухъ предава, че въ гр. Преславъ е билъ заловенъ и българскиятъ царь Борисъ заедно съ жена му и две малки деца; той еималъ гѫста червена брада и е билъ заведенъ при императора. Последниятъ, следъ като го е приелъ, почиталъ го е, наричалъ го е царь на българитѣ и му е казалъ, че е дошелъ да помогне на българитѣ, които твърде много сѫ страдали отъ руситѣ.[4]

Този фактъ потвърдяватъ и византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара. Първиятъ казва, че въ Преславъ е билъ заловенъ и българскиятъ царь Борисъ заедно съ жената и децата. Той още е носѣлъ знацитѣ на царското достойнство и е билъ заведенъ при императора. Последниятъ се е отнесълъ къмъ него човѣколюбиво, наричалъ го е царь на българитѣ и всички заловени българи ги е оставилъ волни и свободни да отидатъ, гдето искатъ, като имъ е казалъ, че не е дошелъ да пороби, а да освободи българитѣ, че само руситѣ счита за неприятели и че само къмъ тѣхъ се отнася като къмъ противници.[5] Иоанъ Зонара пъкъ казва, че въ гр. Преславъ е билъ заловенъ и българскиятъ царь Борисъ, къмъ

---

[1] L. Diaconus, p. 139. Cedrenus, II, p. 397—398.

[2] Ibid. p. 142—159. Zonaras, IV, p. 99—101. ibid. II, p. 397—412.

[3] Cedrenus, II, p. 400. Zonaras, IV, p. 98.

[4] L. Diaconus, p. 136. *Τότε δὴ καὶ Βορὴν συλληφθῆναι λέγεται, τῶν Μυσῶν βασιλέα, σὺν γυναικὶ καὶ δυσὶ νηπίοις, οὕτω πυρσοῖς τὴν γένυν περιπυκάζοντα, καὶ προσαχθῆναι τῷ βασιλεῖ· ὁ δὲ, τοῦτον δεξάμενος, διὰ τιμῆς ἦγε, κοίρανον Βουλγάρων ἀποκαλῶν, φάσκων τε, ἥκειν Μυσοῖς τιμωρήσων, δεινὰ πεπονθόσι πρὸς τῶν Σκυθῶν.*

[5] Cedrenus, II, p. 396.

когото, както и къмъ всички българи, императорътъ се е отнесълъ снизходително, оставилъ ги е свободни, като е казалъ, че е вдигналъ оржжие не противъ българитѣ, а противъ руситѣ.[1] Но въпрѣки всичко това той не е оставилъ свободенъ царь Бориса, нито пъкъ, както прилича на съюзникъ, го е приелъ въ военния си походъ противъ руситѣ. Напротивъ, той единъ видъ го е арестувалъ и подъ стража го е оставилъ въ гр. Преславъ.

Споредъ Л. Дяконъ въ русковизантийското сражение въ гр. Преславъ сж били убити и твърде много българи, които сж били неприятелски настроени противъ византийцитѣ и сж помагали на руситѣ, защото византийцитѣ сж станали причина руситѣ да дойдатъ въ България.[2] Това известие исторически не ще да е вѣрно, защото българитѣ на сила сж били заставени отъ руситѣ да имъ помагатъ въ военнитѣ имъ походи противъ византийцитѣ[3] и защото поне всички българи не ще да сж знаели, че руситѣ сж били повикани отъ византийцитѣ да навлѣзатъ въ България. Напротивъ, историческитѣ факти говорятъ, че българитѣ сж съчувствували и помагали на византийцитѣ. Тѣ навѣрно сж съпроводили византийския императоръ Иоанъ Цимиски въ военния му походъ противъ руситѣ въ България, тѣ ще да му помогнали лесно да мине старопланинскитѣ проходи и тѣ ще да сж му предали и гр. Преславъ. Това се установява още и отъ факта, че князъ Светославъ, щомъ се е известилъ за завладяването на гр. Преславъ отъ византийцитѣ, е изклалъ триста българи, а пъкъ другитѣ, които сж били твърде много, е оковалъ въ вериги и ги затворилъ,[4] че той се е страхувалъ, че българитѣ ще въстанатъ противъ него, или ще се присъединятъ къмъ византийцитѣ[5], че когато византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски е пжтувалъ съ войската си отъ гр. Преславъ за Доростолъ, Силистра, българскитѣ градове Плиска, Диния и много други сж се отказали отъ руситѣ и сж се присъедиоили къмъ византийцитѣ[6] и най-

---

[1] Zonaras, tV, p. 98.
[2] L. Diaconus, p. 137.
[3] Ibid. p. 105, 108. Cedrenus, II, p. 384, 386. Zonaras, IV, p. 94.
[4] L. Diaconus, p. 139.
[5] Cedrenus, II, p. 400. Zonaras, IV, p. 98.
[6] L. Diaconus, p. 138—139.

после, когато последниятъ е обсаждалъ гр. Доростолъ, сѫ се явили при него представители на гр. Константия и на другитѣ български градове, които сѫ се намирали на северъ отъ р. Дунавъ, и му заявили, че признаватъ неговата върховна власть и му предаватъ крепоститѣ си.[1] Отъ всички тѣзи факти ясно се установява, че българитѣ сѫ съдействували и помагали на византийцитѣ въ войната имъ противъ руситѣ въ България, защото сѫ ги считали за свои съюзници.

Л. Дяконъ разказва, че знаменитиятъ византийски императоръ Константинъ I отъ основитѣ е построилъ гр. Доростолъ и го е издигналъ на величината и красотата, които е ималъ въ негово време, когато, следъ като на небето е видѣлъ кръстния знакъ украсенъ съ звезди, е победилъ скититѣ, които неприятелски сѫ били настроени къмъ него и бѣсно сѫ нападали.[2] Това известие на автора исторически не ще да е напълно вѣрно, защото е известно, че гр. Доростолъ е било тракийско укрепено селище, което е носѣло тракийското име Dorostorum. Когато пъкъ римлянитѣ сѫ завладѣли Балканския полуостровъ, гр. Доростолъ е билъ важенъ укрепенъ пунктъ на Дунава и гарнизоненъ градъ. Въ началото на II вѣкъ сл. Хр. (105—106 г.) тамъ е билъ премѣстенъ единадесетиятъ Клавдиевъ легионъ. Отъ III вѣкъ сл. Хр. градътъ нѣколко пѫти е билъ ограбванъ, опустошаванъ и разрушаванъ отъ варварскитѣ племена, които сѫ преминавали р. Дунавъ и сѫ опустошавали Балканския полуостровъ.[3] Възможно е императоръ Константинъ I (324—337 г.) разрушениятъ градъ Dorostorum отъ варварскитѣ племена да го е възобновилъ и поправилъ. Но главно гр. Доростолъ е билъ поправенъ и укрепенъ отъ императоръ Юстинианъ I.[4]

Византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски споредъ Л. Дяконъ, следъ като въ разстояние на четири месеца е успѣлъ да съкруши руската войска и да спечели България за византийцитѣ и следъ като гр. Доростолъ е нарекълъ Теодоропулисъ на името на полководеца и мѫченика Теодоръ и въ него е оста-

[1] Cedrenus, II, p. 401.
[2] L. Diaconus, p. 138.
[3] Янко Тодоровъ, Dorostorum, стр. 4, 5, 10, 13, 17, 36—37.
[4] Procopius, Opera omnia, ed. Jcob. Haury, vol. III 2, IV, 7, 10, p. 132.

вилъ достатъченъ гарнизонъ съ много трофеи, се е завърналъ въ Цариградъ, гдето предъ градскитѣ стени е намѣрилъ гражданитѣ, които сѫ го посрещнали съ вѣнци и скиптри, които сѫ били изработени отъ злато и скѫпоценни камъни. Тѣ сѫ водили и една позлатена колесница, на която сѫ били впрегнати бѣли коне и на която сѫ искали той да се качи и да поведе установения триумфъ. Императорътъ е приелъ вѣнцитѣ и скиптритѣ и богато ги е надарилъ, обаче отказалъ е да се качи на колесницата, а на позлатеното ѝ седалище е поставилъ пурпурнитѣ дрехи и коронитѣ на българскитѣ царе, върху които е сложилъ иконата на света Богородица съ Богочовѣка въ обятията ѝ, която икона той е взелъ отъ България. Следъ това той е заповѣдалъ колесницата съ дрехитѣ и коронитѣ на българскитѣ царе и иконата на св. Богородица да върви напредъ, а той възсѣдналъ на конь за яздене съ корона на главата си и носейки вѣнцитѣ и скиптритѣ въ ржцетѣ си е вървѣлъ следъ нея. Така той, като е повелъ триумфа презъ срѣдата на града, който цѣлъ е билъ украсенъ съ пурпурни платове, и като нѣкоя спалня покритъ съ лаврови клонове и златотъкани вещи, е влѣзълъ въ великата църква на св. София, гдето той, следъ като е отдалъ благодарственитѣ си молитви и следъ като е приложилъ на Бога великолепния вѣнецъ на българитѣ, единъ видъ като първопридобитъ даръ, отишелъ е въ императорскитѣ дворци.[1]

Че императоръ Иоанъ Цимиски е взелъ отъ България и пренесълъ въ Византия пурпурнитѣ дрехи и коронитѣ на българскитѣ царе и една икона на св. Богородица, потвърдяватъ още и Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара, които действително тѣзи известия сѫ почерпили отъ Лъвъ Дяконъ, но твърде е възможно да сѫ се ползували и отъ други писмени и устни извори.

Иоанъ Скилица казва, че императоръ Иоанъ Цимиски, следъ като се е погрижилъ за устройството на градоветѣ, които сѫ се намирали покрай брѣговетѣ на р. Дунавъ, и следъ като въ тѣхъ е оставилъ достатъчна стража, е отпѫтувалъ за Византия, гдето патриархътъ заедно съ синода и всички държавни сановници, носейки вѣнци, го посрещнали съ пѣсни и победни прослави. Тѣ още твърде разскошно сѫ били при-

[1] L. Diaconus, p. 157—158.

готвили и една колесница, на която сж били впрегнати четири бѣли коне и на която сж искали императорътъ да се възкачи и да поведе триумфа. Но той, като е избѣгвалъ всѣка високомѣрность и е искалъ да се покаже скроменъ, е приелъ поднесенитѣ му вѣнци и триумфа е извършилъ възседналъ на бѣлъ конь, а пъкъ въ колесницата е сложилъ официалнитѣ облѣкла на българскитѣ царе и върху тѣхъ иконата на св. Богородица, като защитница на града, и заповѣдалъ тя, колесницата, да върви предъ него. Когато шествието е стигнало на градския площадъ, императорътъ е билъ силно акламиранъ. Тамъ е билъ отслуженъ молебенъ, на който той е благодарилъ на св. Богородица и на нейния синъ за победитѣ. Отъ тамъ той е отишълъ въ църквата св. София, въ която поднесълъ българския вѣнецъ даръ на Бога.[1]

Иоанъ Зонара по-кратко възпроизвежда описанието на Иоанъ Скилица за триумфа на императоръ Иоанъ Цимиски. Той казва, че следъ като се е свършила русковизантийската война, императорътъ се е завърналъ въ Цариградъ, гдето твърде добре е билъ приетъ отъ всички държавни сановници. Тамъ сж го посрещнали и патриархътъ съ цѣлото духовенство и сенаторитѣ и градскитѣ управници, които сж носили вѣнци и една колесница, на която сж били впрегнати четири бѣли коне, и сж искали той да се възкачи на колесницата и да извърши триумфа. Императорътъ е приелъ вѣнцитѣ и е извършилъ триумфа възседналъ на бѣлъ конь, а пъкъ въ колесницата, която е предшествувала триумфа, е турилъ официалнитѣ облѣкла на българскитѣ царе и върху тѣхъ иконата на св. Богородица.[2]

Отъ изложеното ясно се установява, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски на връщане отъ Доростолъ се е отбилъ въ българската столица гр. Преславъ и е взелъ отъ царскитѣ съкровища официалнитѣ дрехи и коронитѣ на българскитѣ царе и една икона на св. Богородица. Но не само това. Византийцитѣ при всичко че като съюзници и съ помощьта на българитѣ сж навлѣзли въ България, пакъ сж ограбвали дори църквитѣ имъ и свещенитѣ одежди употрѣбявани за частнитѣ имъ нужди.[3]

---

[1] Cedranus, II, p. 412—413.
[2] Zonaras, IV, p. 102.
[3] L. Diaconus, p. 143.

Л. Дяконъ съобщава, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски е въвелъ въ императорскитѣ дворци въ Цариградъ българския царь Борисъ и се е разпоредилъ да снеме царскитѣ знаци — пурпурната шапка, която е била напъстрена съ злато и маргарити, пурпурната дреха и червенитѣ обуща, и го е удостоилъ съ чина магистъръ.[1]

Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара малко по другояче предаватъ това известие. Първиятъ казва, че на площада въ присѫтствието на гражданитѣ императоръ Иоанъ Цимиски е съблѣкълъ на царь Бориса знацитѣ на българското царство, които сѫ били златенъ вѣнецъ, скѫпоценна ленена шапка и червени обуща. Отъ тамъ той, следъ като е отишълъ въ великата църква и въ нея е сложилъ българския вѣнецъ като даръ на Бога и следъ като е произвелъ Бориса въ чинъ магистъръ, се е отправилъ за царскитѣ дворци.[2] Иоанъ Зонара по-кратко и по-ясно възпроизвежда описанието на Иоанъ Скилица за лишението на царь Бориса отъ царското му достойнство. Той казва, че императоръ Иоанъ Цимиски въ триумфалното си шествие е стигналъ на площада, който се е наричалъ Плакоти, и тамъ е съблѣкълъ на Бориса знацитѣ на българската царска власть и го е назначилъ за магистъръ.[3]

Най-вѣрно и най-близко до историческата истина ще да е известието на Лъвъ Дяконъ, защото той е билъ съвременникъ на събитието и защото като придворенъ дяконъ еималъ възможность вѣрно да се осведоми. При това неговото известие подкрепва и арабскиятъ историкъ Яхя Антиохийски, който казва, че императоръ Иоанъ Цимиски е хваналъ и държалъ царь Бориса и брата му Романъ затворени въ двореца.[4] Въ известията пъкъ на Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара, които сѫ живѣели много по-късно, има нѣщо легендарно, което тѣ ще да сѫ заели отъ нѣкое устно или писмено предание. Обаче въпрѣки това безспоренъ исторически фактъ е, че царь Борисъ II действително е билъ заведенъ въ Цариградъ и въ им-

---

[1] Ibid. p. 158—159. *Εἰς τὴν ἀνακτορικὴν ἑστίαν φοιτᾷ, καὶ τῶν Μυσῶν βασιλέα Βορήν παραγαγὼν τὰ τῆς βασιλείας ἀποθέσθαι παράσημα παρεσκεύασε. τὰ δέ ἦν τιάρα περιπόρφυρος, χρυσῷ καὶ μαργάροις κατάστικτος, ἐσθής τε ἁλουργός, καὶ πέδιλα ἐρυθρά. τοῦτον δὲ τῷ τῶν Μαγίστρων τετίμηκεν ἀξιώματι.*

[2] Cedrenus, II, p. 413.

[3] Znnaras, IV, p. 102.

[4] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

ператорскитѣ дворци веднага или следъ известно време императоръ Иоанъ Цимиски го е лишилъ отъ царското му достойнство.

У Л. Дяконъ на четири мѣста се говори за покорението на българскитѣ градове и на България отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски.[1] На първото мѣсто се казва, че последниятъ съ оржжие е завладѣлъ българскитѣ градове;[1] на второто мѣсто се казва, че на пжть за Доростолъ той е завладѣлъ Плиска, Диня и много други български градове;[2] на третото мѣсто се казва, че той е спечелилъ България за византийцитѣ[3] и на четвърто мѣсто изрично се казва, че императоръ Иоанъ Цимиски е покорилъ България на византийцитѣ.[4] Обаче исторически това не е вѣрно. Защото Лъвъ Дяконъ казва, че императоръ Иоанъ Цимиски военния си походъ противъ руситѣ въ България е предприелъ въ началото на пролѣтьта, т. е. на 28 мартъ 971 г., и го е свършилъ въ края на месецъ юлий сжщата година. Така че походътъ е траялъ само четири месеца.[5] Въ този воененъ походъ споредъ Лъвъ Дяконъ императоръ Иоанъ Цимиски е завладѣлъ българскитѣ градове Преславъ, Плиска, Диня, градоветѣ, които сж се намирали на пжтя между гр. Преславъ и Доростолъ и последния градъ.[6] Споредъ Иоанъ Скилица върховната власть на византийския императоръ Иоанъ Цимиски сж признали Константия и нѣкои други български градове, които сж се намирали на северъ отъ р. Дунавъ, и споредъ сжщия авторъ императорътъ, следъ като е взелъ всички мѣрки за тѣхното управление, въ началото на месецъ августъ 971 година направо отъ Доростолъ се е завърналъ въ Цариградъ.[7] Поради това твърде е право мнението, че въ този

---

[1] L. Diaconus, p. 104. *καὶ τὰ νῦν δὲ πρὸς Ἰωάννου τ. ῦ αὐτοκράτορος, ὃς τὰς τῶν Μυσῶν πόλεις αἰχμῇ παρεστήσατο. . . .*

[2] Ibid. p. 133—139. *Πάρεργον δὲ τῆς ὁδοῦ τήν τε καλουμένην Πλίσκουβαν καὶ Δίνειαν εἷλεν ὁ βασιλεύς, καὶ συχνὰς τῶν πόλεων, . . .*

[3] Ibid. p. 157—158. . . *καὶ τήν Μυσίαν Ῥωμαίοις ἀνασωσάμενος. . . .*

[4] Ibid. p. 159. — *Τοιαῦτα ἐν εὐαριθμήτῳ καιρῷ παρὰ πᾶσαν ὑπόνοιαν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης διαπραξάμενος τρόπαια, . . . , καὶ τήν Μυσίαν Ῥωμαίοις καθυποτάξας, παρά τὸ Βυζάντιον ἐπανελθὼν διεχείμαζε, . . .*

[5] L. Diaconus, p. 128, 152, 157. Chronica Nestoris, p. 42.

„ *Κ. Παπαῤῥηγόπουλος. Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, τ.* IV, *σελ.* 191.

[6] L. Diaconus, p. 138, 139, 155.

[7] Cedrenus, II, p. 401, 412.

воененъ походъ императоръ Иоанъ Цимиски твърде незаконно и твърде несправедливо си е просвоилъ само източна България съ главнитѣ ѝ градове Доростолъ, Плиска, Преславъ и Пловдивъ.[1] Казваме несправедливо и незаконно, защото той е билъ съюзникъ на българитѣ и е воювалъ протигъ руситѣ. Цѣла пъкъ западна и южна България е останала независима и самостоятелна и временно се е управлявала отъ четиримата братя Давидъ, Моисей, Аароиъ и Семуилъ, въ качеството имъ на намѣстници на отсѫтствуващия царь Борисъ II.[2]

Л. Дяконъ изрично не казва, въ коя година императоръ Иоанъ Цимиски е предприелъ военния си походъ противъ руситѣ въ България, завладѣлъ е източна България и лишилъ царь Бориса отъ царското му достойнство. Обаче отъ известията му за тѣхъ е ясно, че тѣзи събития сѫ станали презъ 971 година. Така, авторътъ казва, че императоръ Иоанъ Цимиски веднага, следъ като на 11 декември 969 година се е възкачилъ на византийския императорски престолъ, е почналъ да се занимава съ въпроситѣ за глада въ Цариградъ, руския воененъ походъ въ България и арабския такъвъ въ Сирия[3]. Съ руситѣ той е решилъ да се спогоди по миренъ начинъ и затова имъ е предложилъ да имъ заплати обещаното възнаграждение отъ неговия предшественикъ императоръ Никифоръ II Фока, обаче последнитѣ не сѫ се съгласили[4]. Поради това още въ началото на 970 година той е изпратилъ на българовизантийската граница една десетхилядна войска начело съ полководцитѣ Варда Склиръ и Петъръ Фока, като е проектиралъ презъ пролѣтьта на сѫщата 970 година самъ да предприеме воененъ походъ противъ руситѣ въ България[5]. Обаче въ това време въ Азия е въстаналъ византийскиятъ полководецъ Варда Фока и се е обявилъ за византийски императоръ. Противъ него е билъ изпратенъ полководецътъ Варда Склиръ, който още презъ лѣтото на 970 година е ѹспѣлъ да убеди въстаналия Варда Фока да се откаже отъ въстанието си[6]. Поради това

---

[1] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2 стр. 625.
[2] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. 4, стр. 17—20.
[3] L. Diaconus, p. 103.
[4] Ibid. p. 103, 105—107.
[5] Ibid. p. 107—111. Cedrenus, II, p. 384.
[6] Ibid. p. 112—125, 125—126.

проектираниятъ военененъ походъ противъ руситѣ въ България е билъ предприетъ въ началото на пролѣтьта на 971 година[1]. Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара, които сж се ползували и отъ Лъвъ Дяконъ, така сж го разбрали и затова въ историитѣ си пишатъ, че императоръ Иоанъ Цимиски военния си походъ противъ руситѣ въ България е предприелъ презъ пролѣтьта и въ втората година отъ царуването си, т. е. въ 971 година.[2] Рускиятъ първоначаленъ лѣтописецъ казва, че русковизантийската война въ България е станала въ 971 година[3]. Арабскиятъ историкъ Яхя Антиохийски, който винаги е точенъ въ хронологията си, казва, че императоръ Иоанъ Цимиски въ 971 година е билъ въ България[4]. Колкото пъкъ се касае за известието на Лъвъ Дяконъ, че императоръ Иоанъ Цимиски презъ месецъ ноември се е сгодилъ за дъщерята на византийския императоръ Констадинъ VII Порфирогенитъ Теодора и въ втората година на царуването му сж станали брачнитѣ гощавки[5], по наше мнение, това известие трѣбва да се разбира въ смисълъ, че сгодяването на императора за Теодора е станало презъ месецъ ноември 970 година, а пакъ сватбата и сватбенитѣ тържества сж станали презъ втората половина на месецъ декември сжщата година, когато почва и втората година отъ царуването на императоръ Иоанъ Цимиски, който, както казахме, се е възкачилъ на византийския императорски престолъ на 11 декември 969 година.

И така, отъ изложеното е ясно, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски военния си походъ противъ руситѣ въ България е предприелъ въ началото на пролѣтьта на 971 година и че въ сжщата година е присъединилъ източна България къмъ византийската империя и лишилъ царь Бориса II отъ царското му достойнство.

---

[1] Ibid. p. 128.

[2] Cedrenus, II, p. 392—393. Zonaras, IV, p. 96.

[3] Chronica Nestoris, p. 42.

[4] Баронъ В. Р. Розенъ, императоръ Василій болгаробойца, стр. 181—182.

[5] L. Diaconus, p. 127. *Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα παρεσκευάζετο, Θεοδώραν, τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου παῖδα, ὁ Ἰωάννης πρὸς γάμον ἡρμόσατο, κάλλει μὲν καὶ σώματος ὥραις οὔ τι λίαν οὖσαν ἀριπρεπῆ, σωφροσύνῃ δὲ καὶ ταῖς παντοδαπαῖς ἀρεταῖς ἀδηρίτως τοῦ θήλεος ὑπεραίρουσαν. Νοέμβριος μὴν ἐνειστήκει, ἔτει δευτέρῳ τῆς τούτου ἡγεμονίας, ὅτε ἡ γαμήλιος ἐτελεῖτο ἑστίασις.*

VI.

Първи военен походъ на византийския императоръ Василий II противъ България. — Завладяване на гр. Верия отъ българитѣ.

Лъвъ Дяконъ въ историята си доста подробно описва и първия военен походъ на византийския императоръ Василий II противъ България. Понеже разбойническата банда на съзаклетницитѣ на Варда Склиръ, казва той, е била съвършено разпръсната, императоръ Василий, като е взелъ военнитѣ сили, бързо се е отправилъ противъ българитѣ. Защото тѣхната дързость и жестокость, като е сѣела смърть, е безпокоила византийската империя и безпощадно е ограбвала западнитѣ тракийски области, като е избивала всички безъ разлика жители. Затова императорътъ повече смѣло, отколкото благоразумно е бързалъ съ единъ замахъ да я унищожи. Обаче надеждитѣ му не сѫ били постигнати по липса на щастие. Защото, следъ като е преминалъ тѣснитѣ и стръмни пѫтища, е пристигналъ въ Сердика, която българитѣ обикновено сѫ наричали и Тралица, гдето е поставилъ лагера си и следъ като я обсадилъ, двадесеть дена я пазилъ. Обаче нищо не е успѣлъ да направи, защото поради лошитѣ действия на военноначалницитѣ войската се е отдала на бездействие и леность. Така че най-напредъ българитѣ, като сѫ устройвали засади на ония, които сѫ излизали отъ лагера и сѫ отивали за храна и фуражъ, много люде сѫ избили и много впрегатенъ добитъкъ и коне сѫ откарали. Подиръ костенуркитѣ и другитѣ обсадни машини поради неумението на ония, които сѫ ги пренасяли къмъ стенитѣ, не сѫ вършили нищо и сѫ били изгорени отъ неприятелитѣ. Понеже пъкъ войската е страдала и отъ липса на храна, защото хранитѣ, които сѫ били донесли вече сѫ се свършили, тъй като тѣ не само не сѫ се пестили, но и изобилно сѫ се употрѣбявали, поради всичко това императорътъ се е приготвилъ и заедно съ войската се е отправилъ за Цариградъ. Следъ като пъкъ е пѫтувалъ единъ день, въ една гора е построилъ лагера и е позволилъ на войската да почива. Преди обаче още да бѫде смѣнена първата нощна стража, изведнажъ твърде голѣма звѣзда, като се е впуснала отъ източната страна на лагера и като съ ослѣпителна свѣтлина е освѣтила палаткитѣ, е паднала на западната страна при самата ограда на лагера и е огаснала, следъ като предварително се е раз-

паднала на дребни искри. Падането пъкъ на звездата, казва авторътъ, е предсказвало скорошната гибель на войската. Защото споредъ него гдето нѣщо подобно се е случвало, е означавало гибель за онзи, който се е намиралъ изподъ нея. Ясно доказателство за това е била звездата, която е паднала върху троянската войска, когато Пандаръ е билъ застрелянъ отъ Менелай, защото тамъ въ сѫщия день троянската войска е била обърната въ позорно бѣгство отъ ахейцитѣ. Но и въ време на византийскитѣ войни, продължава авторътъ, нѣкой, като обърне страницитѣ на историята, ще намѣри, че подобно нѣщо се е случвало и войската е била унищожавана, гдето чудовището е падало. И самъ авторътъ е видѣлъ, че подобно нѣщо е паднало и върху кѫщата на проедра Василий, и не следъ много време той се е поминалъ и неговитѣ имоти сѫ били разграбени и разпръснати. Така е станала появата на звѣздата. На следния пъкъ день войската е минавала презъ една гориста и разпукана долина. Щомъ като я изминала и е почнала да се възкачва по едни мѫчнопроходими и стръмни мѣста, българитѣ, като силно сѫ се нахвърлили върху византийцитѣ, избили сѫ твърде много люде, взели сѫ царското облѣкло и съкровище и сѫ ограбили цѣлия обозъ на войската. Тогава и Лъвъ Дяконъ, който описва това, е присѫтствувалъ тамъ, като, както казва, за нещастие е придружавалъ императора и е изпълнявалъ службата на дяконъ. И насмалко, казва, щѣлъ да погине и да стане жертва на българския мечъ, ако нѣкое божествено провидение не бѣ го спасило отъ тази опасность, което е направило бързо да подкара коня и преди още стръмното нагорнище да бѫде заето отъ неприятелитѣ, да го измине и бързо да се възкачи на върха. Остатъкътъ отъ войската едвамъ презъ непроходимитѣ планини е избѣгналъ нападането на българитѣ, като е изгубилъ почти всички коне и цѣлия обозъ и е заминалъ за византийската граница[1].

За първия военен походъ на византийския императоръ Василий II противъ българитѣ известяватъ още и Иоанъ Скилица, Иоанъ Зонара, Яхя Антиохийски и арменскитѣ историци Степаносъ Таронски Асохикъ и Матей Едески.

---

[1] L. Diaconus, p. 171—173.

Иоанъ Скилица казва, че императоръ Василий, понеже е желаелъ да накаже Самуила за извършенитѣ отъ него дѣла, следъ като се е освободилъ вече отъ грижитѣ около въстанието на Варда Склиръ и следъ като е събралъ византийскитѣ военни сили, е решилъ самъ лично да предприеме воененъ походъ въ България, безъ дори да пита командуващия източнитѣ войски Варда Фока и другитѣ източни велможи. Като е навлѣзълъ въ България по пѫтя, който върви покрай Родопитѣ и рѣката Марица, е оставилъ назадъ магистъръ Лъвъ Мелисинъ, като му е заповѣдалъ да пази проходитѣ. Самъ пъкъ императорътъ, като е миналъ тѣснинитѣ и горитѣ, които се намиратъ между Триадица, която нѣкога се е наричала Сердика, и следъ като е пристигналъ на едно мѣсто, което се е наричало Стопонионъ, поставилъ е лагера си и тамъ е мислилъ, какъ да предприеме обсадата на Сердика. Говорило се, продължава авторътъ, че Самуилъ, следъ като завзелъ върховетѣ на околнитѣ планини, защото се е страхувалъ открито и отъ близо да се сражава, отъ всѣкѫде е поставилъ засади съ цель да напакости на противницитѣ. Докато това е ставало и такова е било намѣрението на императора, командуващиятъ западнитѣ византийски войски Стефанъ, когото поради малкия му ръстъ сѫ наричали Кѫсия Стефанъ, понеже е билъ голѣмъ неприятель на Лъвъ Мелисинъ, при настѫпването на нощьта се е явилъ предъ императора и го е помолилъ по възможность по-скоро да отпѫтува, като другитѣ въпроси счита за второстепенни и да се завърне въ столицата, защото Мелисинъ еималъ намѣрение да си присвои царската власть и сега съ голѣма бързина е отивалъ въ столицата. Известието е разтревожило императора и заповѣдаль веднага да се отпѫтува. Самуилъ като е помислилъ, че безредното отпѫтуване ще да е бѣгство, ненадейно съ шумъ и викъ е нападналъ, изплашилъ е византийцитѣ и ги е заставилъ да бѣгатъ, завладѣлъ е лагера и е станалъ собственикъ на цѣлия обозъ, царската палатка и царскитѣ знаци.[1]

Иоанъ Зонара по-ясно и по-кратко възпроизвежда известието на Иоанъ Скилица. Императорътъ, като казва, който е отблъсналъ претенциитѣ на Варда Склиръ върху царската власть, силно е желаелъ да накаже варварина и затова е ре-

[1] Cedrenus, II, p. 436—437.

шилъ самъ лично да предприеме военен походъ. Той е излѣзълъ, безъ да съобщи за дѣлото дори на магистъръ Варда Фока, при всичко че последниятъ е билъ командуващъ на източнитѣ азиатски войски, нито пъкъ на нѣкой другъ отъ началницитѣ на азиатскитѣ войски. Следъ като е навлѣзълъ въ страната на българитѣ, заповѣдалъ е магистъръ Лъвъ Мелисинъ да остане назадъ и да пази проходитѣ; той пъкъ, като е навлѣзълъ, се е готвилъ да предприеме обсадата на Сердика, която се нарича и Триядица. Понеже командуващъ на западнитѣ войски е билъ Стефанъ, който се наричалъ Кжсиятъ Стефанъ, и е мислилъ, че ако военниятъ походъ излѣзе сполучливъ за императора, последниятъ не ще да престане самъ да води войнитѣ и че нито той, нито другитѣ военни началници ще иматъ за него нѣкакво значение, затова е намислилъ да му упропасти предприятието и да му отрѣже стремежа. Затова се е явилъ предъ императора и му е казалъ, че Мелисинъ е предприелъ превратъ и бързо е заминалъ за Цариградъ, за да завземе царската власть и настоявалъ да не отлага, но да отпжтува и да не предпочита друго, т. е. завладяването на Сердика. Това е разтревожило императора и заповѣдалъ на войската завръщане. Самуилъ пъкъ, като се е намиралъ въ върховетѣ на планинитѣ, защото не е смѣелъ да се сражава отъ близо, и като е видѣлъ неочакваното отпжтуване, е помислилъ, че това става отъ страхъ, затова е нападналъ византийцитѣ и съ изненадата си е изплашилъ всички или е обърналъ въ бѣгство, завладѣлъ е лагера, царската палатка и царскитѣ знаци.[1]

Яхя Антиохийски каза, че императорътъ съ голѣма войска се е отправилъ противъ българитѣ и дошълъ до тѣхния градъ, който се е наричалъ Абария (Сердика) и го е обсадилъ. Презъ нощьта се е пръснало слухъ между войската му, че пжтьтъ имъ е отрѣзанъ. И тогава императорътъ и цѣлата войска въ вторникъ на 17 августъ 986 година сж обърнали въ бѣгство и сж се упжтили къмъ пжтя. Българитѣ го преследвали, разграбили и хазната и е погинало голѣмо множество отъ войската му. Това е станало въ десетата година отъ неговото царуване, т. е. въ 986 година.[2]

---

[1] Zonaras, IV, p. 111—112.

[2] Баронъ В, Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

Степаносъ Таронски Асохикъ казва, че следъ това самъ императоръ Василий съ войската си е потеглилъ за страната на българитѣ. Той е навлѣзълъ съ силната си войска и съ войскитѣ си се е установилъ на лагеръ въ срѣдата на страната. Българитѣ сж побързали и сж завзели тѣснитѣ мѣста и планинскитѣ проходи по пжтя, защото страната е била гориста и непроходима. Българитѣ, като сж обградили императора съ цѣлата му войска, всички ги изклали съ мечоветѣ си. Обаче арменскитѣ пехотинци заобиколили императора отъ всички страни и по единъ другъ планински пжть го извели въ Тракия.[1]

Матей Едески казва, че Алусианъ отъ своя страна, като е събралъ една войска, тръгналъ е да посрещне Василия. Станало е голѣмо сражение, българскиятъ краль е взелъ връхъ и е обърналъ войската на Василия въ бѣгство, която е бѣгала до Цариградъ. Българитѣ сж взели отъ тѣхъ грамадна плячка и много пленици. Василий, цѣлъ опозоренъ, се е завърналъ въ столицата си.[2]

Всички поменати автори едногласно твърдятъ, че византийскиятъ императоръ Василий II въ първия си военен походъ противъ българитѣ е билъ разбитъ отъ последнитѣ. Обаче причината и начинътъ на разбиването му е различна у тѣхъ. За това най-вѣрно ще да съобщаватъ Лъвъ Дяконъ и Яха Антиохийски.

Първиятъ, защото е билъ очевидецъ и съучастникъ на събитието, а вториятъ, защото се е ползувалъ отъ достовѣренъ изворъ. Известието пъкъ на Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара за причината на неуспѣха на първия военен походъ на императоръ Василий II е тенденциозно. Защото неговата цель е да оправдае поражението на византийската войска въ Ихтиманскитѣ проходи. Затова, навѣрно, е измислена отъ автора и интригата на полководеца Стефанъ противъ магистъръ Лъвъ Мелисинъ, който въ този военен походъ дори не ще да е взелъ участие, защото въ сжщата година или малко по-рано той е билъ назначенъ за управитель на гр. Антиохия и въ това

---

[1] H. Gelzer und Aug. Burckhardt, Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte, S. 186—187.

[2] А. Гилфердингъ, Исторія сербовъ и болгаръ, Сочиненія, т. I, стр. 9, бѣл. 1. — В. Н. Златарски, История на българската държава. т. I, ч. 2, стр. 675.

време е воювалъ въ Азия противъ арабитѣ.[1] При това Лъвъ Мелисинъ е билъ единъ отъ недоволнитѣ азиатски византийски полководци и затова въ следната 987 година заедно съ много други византийски полководци, които сѫщо не сѫ били доволни отъ императора Василий II, се е присъединилъ къмъ отметника Варва Фока.[2] Известията пъкъ на арменскитѣ историци Степаносъ Таронски Асохикъ и Матей Едески за военния походъ на императоръ Василий II противъ българитѣ и за поражението му отъ последнитѣ въ Ихтиманскитѣ проходи, сѫ невѣрни и иматъ легендаренъ характеръ.

Лъвъ Дяконъ, както и Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара не казватъ, въ коя година императоръ Василий II е предприелъ военния си походъ противъ българитѣ и е билъ разбитъ отъ последнитѣ въ Ихтиманскитѣ проходи. Тази празнина за щастие попълва Яхя Антиохийски, който казва, че това е станало въ вторникъ на 17 августъ 986 година.[3] И Асохикъ сѫщо отнася поражението на византийцитѣ въ Ихтиманскитѣ проходи къмъ 986 година.[4]

Последно известие на Лъвъ Дяконъ за българитѣ е онова за завладяването отъ тѣхъ на гр. Верия, сегашния Беръ въ Македония. Той, като говори за явяването на една нова звезда и на нѣкакви огнени стълбове, казва, че и много други скрѣбни нѣща предизвестявалъ изгрѣвътъ на явилата се звѣзда и на явилитѣ се следъ това на северъ въ срѣднощь огнени стълбове, които сѫ изплашили ония, които сѫ ги гледали. Защото и тѣ сѫ предизвестявали превземането на гр. Херсонъ отъ руситѣ и завладяването на гр. Верия отъ българитѣ.[5]

Лъвъ Дяконъ не казва, въ коя година и въ кой месецъ звѣздата и огненитѣ стълбове сѫ се явили. Обаче известно е, че тѣ сѫ се явили презъ м. априлъ 989 година.[6] Следователно,

---

[1] Баронъ В Р. Розенъ, Императоръ Вксилій болгаробойла, стр. 20.

[2] L. Diaconus, p. 173. Cedrenus, II, p. 445, 446. Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. IV, стр. 42.

[3] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

[4] Stephanos von Taron, armenische Geschichte, S. 185—186.

[5] L. Diaconus, p. 175.

[6] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 681. Б. Прокић, Глас Српске Краљ. Академје, књ. LXXXIV, стр. 97.

гр. Верия е билъ завладѣнъ отъ българитѣ малко по-късно и навѣрно въ началото на втората половина на сжщата 989 година и сж го владѣли до 1001 год.[1], а споредъ Златарски до 1002 година, когато той повторно е билъ завоюванъ отъ византицийтѣ.[2]

София, 24. V. 1930 г.

---

[1] Cedrenus, II, 452. Zonaras, IV, p. 118. Б. Прокић, Глас Серпске Кр. Академије, књ. LXXXIV, стр. 111.

[2] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2. стр. 718.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ГУМЕНДЖЕ.

Отъ Хр. Шалдевъ.[1]

Въ областьта Боймия има до 31 село. Въ административно отношение тѣ не образуваха една околия. Противно на орографията ѝ, селата на Боймия споредъ новото административно турско дѣление отъ втората половина на миналия вѣкъ спадаха къмъ две околии: Енидже-Вардарската и Гевгелийската, като последната заемаше само 6 села — Джбово, Горгопикъ, Боймица, Древено, Изворъ и Купа. Селата, които спадаха въ Енидже Вардарската околия, образуваха отдѣлна нахия и се управляваха отъ мюдуринъ. Въпрѣки изкуственото дѣление на боимскитѣ села, жителитѣ имъ поради орографически причини се чувствуваха като части отъ една административна единица съ пазаренъ центъръ Гумендже. Презъ 1912/13 г., когато по-голѣмата часть отъ Боймия бѣ окупирана отъ българскитѣ войски, бившата турска нахия бѣ въздигната въ околия съ центъръ Гумендже. Следъ настаняването на гърцитѣ въ Боймия тя сжщо образува самостойна околия съ центъръ Гумендже.

Споредъ църковното административно дѣлние цѣлата Боймия спада въ Воденската епархия, къмъ която спада и Гевгелий.

Градътъ Гумендже е разположенъ на политѣ на Паякъ пл., на края на единъ спускащъ се въ ю.-източна посока ридъ, предъ който се изпрѣчва другъ ридъ, простиращъ се въ ю.-западна посока и задъ който се разтила солунското равно поле. Поради това за пжтника, който пжтува отъ станц. Гумендже, градътъ е скритъ до като пристигне до билото на напрѣчния ридъ, отъ гдето се открива обширна вълнообразна котловина, цѣлата осѣяна съ лозя и черничеви градини. Въ дъното на тая котловина е разположенъ градътъ. Ридътъ, на

[1] Вж. отъ сжщия авторъ статията „Боймия“ въ „Макед. прегледъ“, год. VI. Кн. 1.

който е разположенъ Гумендже, се нарича „Калугерски ридъ“, тъй като голѣма часть отъ него е имотъ на Зографския манастиръ. Тоя ридъ се обгражда отъ коритата на рѣкитѣ Боймѝца и Гумендженска, които снабдяватъ населението на града съ вода за пиене и за поливане на градинитѣ както и за каране на двайсетина воденци. Гумендже се намира между Енидже Вардаръ и Гевгелий; растоянието отъ него до поменатитѣ градове е читири часа пѫть, а станцията на ж. п. линия е на 12 клм. растояние.

Гумендже е новъ градъ и е построенъ следъ завладѣването на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ. Предполага се, че той е построенъ въ края на XVI или въ началото на XVII вѣкъ. Преданието казва, че преди да се построи градътъ, тукъ се простирали обширни манастирски ливади, а на около по напрѣчния ридъ имало малки селища, имената на които и до сега сѫ запазени: Рисоко село, Колибитѣ, Стаматово, Църквището и пр., гдето се намиратъ основи на нѣкогашни постройки. Сѫщото предание ни казва, какъ се образувало новото селище — градътъ и поради що е било дадено името му Гумендже. Споредъ това предание на най-високото мѣсто, на единъ по-малъкъ ридъ, съседенъ на Калугерския ридъ, който се обгражда отъ рѣката Гумендженска и притока ѝ Чикарчиеца, въ мѣстностьта „Градище“ е имало манастирче, подведомствено на Рилския манастиръ. Мѣстото, гдето е разположенъ сега градътъ, било ливади на това манастирче, и говедарчетата на съседнитѣ села, чифлици, пускали говедата си тукъ на паша. Единъ отъ игуменитѣ на Градешкия манастиръ не имъ позволявалъ това и често имъ се каралъ, поради което беговетѣ на съединитѣ чифлици се сговорили да хванатъ „лошия“ игуменъ и да го накажатъ чрезъ обѣсване, което и сторили. Игуменътъ билъ обѣсенъ на единъ брѣстъ, който, споредъ сѫщото предание, е тоя, който се намира въ двора на старата градска черква и който е много старъ — дънерътъ му едвамъ трима могатъ да обхванатъ. Следъ време селянитѣ отъ чифлицитѣ се заселили около брѣста, образували ново селище, което нарекли Игуменецъ отъ думата игуменъ, което име после се изродило въ Гумендже.

Образуването на новото селище споредъ сѫщото предание е станало поради следнитѣ две обстоятелства. На единъ селянинъ отъ с. Петгъсъ се изгубила крава, и следъ дълго тър-

сене той я намѣрилъ да стои предъ единъ кѫпиновъ повитъ близу до брѣста, на който билъ обѣсенъ игуменътъ. Когато се вгледалъ въ повита, той забележилъ, че тукъ се намирала иконата на Св. Богородица отъ селската имъ черква. Прибралъ иконата и подкаралъ кравата си къмъ селото, иконата оставилъ въ черквата, а кравата завелъ въ кѫщи. Следъ малко време кравата пакъ се изгубила и пакъ я намѣрилъ да стои на сѫщото мѣсто предъ повита, гдето пакъ е била и иконата. Когато това станало известно на селянитѣ, мнозина си казали, че това е божи знакъ и поржка да се построи черква на мѣстото, гдето иконата сама отивала. Намѣрили се благочестиви и състоятелни хора, които сѫ построили черквица, поставили чудотворната икона въ нея и се заселили около черквата. Скоро следъ това единъ буенъ младежъ, близъкъ на мѣстния сейменинъ, на име Шашо се сгодилъ за едно момиче отъ близкото село Стаматово. Дошло време за свадба. Но когато сватоветѣ се готвили да отидатъ да вематъ момичето, пристигатъ селяни отъ Стаматово и съобщаватъ, че момичето нѣма да го дадатъ на Шашо. Обиденията младежъ се оженва за друга, за храненичето на мѣстния свещенникъ, но се заканилъ да отмъсти на Стаматовчани. Минало се доста време и Шашо поканилъ сейменина на гости, хубаво го нагостилъ и напоилъ, и когато гостътъ си легналъ да спи, Шашо съ единъ свой вѣренъ другарь взима коня на сейменина и отива въ с. Стаматово, запалва го отъ нѣколко страни и бързо се върналъ въ кѫщи. Известието за подпалването и изгарянето на Стаматово се пръснало по околнитѣ села още сѫщата нощь, но сейменинътъ не е могълъ да допусне, че това е работа на Шашо, съ който е билъ презъ всичкото време. Следъ време Шашо изповѣдалъ грѣха си на манастирския духовникъ, и за да бѫде допуснатъ до св. причастие, му била наложена епитимия (духовно наказание), която се състояла въ следното: да изкопае въ селото кладенецъ, отъ който селянитѣ като черпятъ вода да го благославятъ, за да му се опрости стореният грѣхъ. Шашо билъ състоятеленъ и изкопалъ дълбокъ кладенецъ, отъ който бликнала голѣма вода, изпълнила кладенеца, почнала да тече като рѣка и издълбала „дълбоки порой". Следъ време водата намалѣла и престанала да тече и кладенецътъ станалъ, както всѣки обикновенъ кладенецъ, и се именувалъ, както и сега се именува „Шашовъ бунаръ". Презъ

това време, когато водата бликнала като изъ рѣченъ изворъ, селянитѣ отъ колибитѣ, отъ Стаматово, Рисокосело и другитѣ селища, гдето водата е била недостатъчна, се заселили въ новото село Игуменецъ. Това предание е много популярно срѣдъ населението въ града и околията, но не е правдоподобно. Създаването на града се дължи на съвсемъ други причини, както и името му Гумендже нѣма нищо общо съ думата игуменъ.

На северъ отъ града, между стръмния брѣгъ на р. Боймица и града се растиля мѣстностьта „Грамади", която е осѣяна съ измити камъни, натрупани на 3—4 м. дълбочина. Тѣзи камъни споредъ предание и разкази на старци сж остатъци отъ изкопана отъ работници рудари земя, която после била промивана, за да се извади съдържащето се въ нея злато. Старци отъ града сжщо сж ми разказвали, какво тѣ помнѣли, че сж идвали хора отъ къмъ Родопитѣ, които сж копаяли земя отъ „Грамадитѣ", натоварвали сж я на мулетата си и сж я отнасяли въ селата си, за да извадатъ златото ѝ. Че почвата съдържа злато на зрънца и луспи, показва и обстоятелството, че пѣсъкътъ на р. Боймица е златоносенъ и че тукъ до срѣдата на миналия вѣкъ идваха златари, които промиваха пѣсъка подъ „Грамадитѣ" съ специални корита, за да искарватъ злато. Такива златари азъ съмъ виждалъ, когато бѣхъ дете. Промиването на изкопаната земя е ставало съ изобилната вода, която е докарана отъ Паякъ планина по особенъ и старателно изкопанъ я з ъ съ дървени мостове на много мѣста. Та както изкопаването на златосъдържащата земя, тъй и промиването ѝ и довеждането на обилната вода е било дѣло на многобройни работници-мадемджии, които ще да сж работили тукъ съ десетки години и които на първо време ще да сж били принудени да си направятъ землянки-колиби, както показва името на непосрѣдствено намиращата се мѣстность „Колибитѣ." Около тия землянки по-късно сж били построени кжщи за живѣене, и по такъвъ начинъ било създадено новото селище съ достатъчна пивка вода.

Що се отнася до името на новото селище, което е разположено до мѣстноститѣ „Грамади" и „Колибитѣ" и което заема часть отъ тѣхното пространство, то ще да произлиза отъ турската дума „г ю м е", чрезъ прибавяне умалителното окончание н д ж е — Г ю м е н д ж е, що означава колибичка-

землянка, купчинка, грамадичка, хълмче или отъ думата „гюмме“, която означава натрупване, зариване, разкопване и отъ която чрезъ прибаване на сѫщото окончание се получева пакъ името Гюмендже, означаваще малко натрупване, малко зариване, малко разкопване.

Макаръ и построенъ презъ турско време, Гумндже нѣма ориенталски видъ: кѫщитѣ му въ центъра сѫ съ малки или почти безъ никакви дворища и само тия по крайнитѣ махали (квартали) иматъ градини, засадени съ овощни и други дръвчета. Градътъ е построенъ по опредѣленъ планъ. Въ срѣдата е „Срѐцел'то“ (срѣдъ-селото) — градскиятъ площадъ, отъ който почватъ прави и широки улици, простиращи се въ разни посоки: една къмъ „Думчевъ бунаръ“ — за станцията, друга — къмъ „попъ Стоянови порти“ за Енидже Вардаръ и Солунъ, трета — къмъ воденицитѣ и Паякъ презъ „Бакалницата“, четвърта — къмъ старата черква и манастирчето на „Градище“ и петата — къмъ „Гюравецъ“. Друга. широка околовръстна улица пресича петьтѣ прави и оформява ядрото на града, а между първитѣ и околовръстната и навънъ отъ последната има по-кѫси и по-тѣсни улички. Всички улици сѫ настлани съ камъни и на всѣки кръстопѫть и уличенъ жгълъ има чешми съ изобилна пивка вода, която, като изтече отъ „гурнитѣ“, протича съ специално направени отъ камъни „ваги“, които се простиратъ по едната страна на улицитѣ. Водата е хваната близу до изворитѣ на Кривенската рѣка и минава по широкъ и откритъ язъ, който върви по билото на „Калугерския“ ридъ, като на нѣколко мѣста сѫ направени дървени мостове. Два километра надъ града отъ главния каналъ се отбива часть отъ водата, която минава по закритъ „гиризъ“ (каналъ). Тоя каналъ свършва надъ самия градъ при „Калугерската нива“, гдето е построенъ голѣмъ резервоаръ, въ който пѣсъкътъ се отайва и отъ който водата се раздѣля по квартали чрезъ пръстни тржби. Презъ 90-тѣ години на миналия вѣкъ последнитѣ бѣха замѣстени съ желѣзни и при това се даде възможность на желаещитѣ да си прекаратъ вода въ кѫщи. По-късно се построи голѣмъ и великолепенъ шадраванъ на градския площадъ.

Кѫщитѣ на града сѫ построени една до друга съ малко или безъ всѣкакъвъ дворъ. Изобщо тѣ сѫ масивни и повечето сѫ двоетажни съ обширна „аная“ (чардакъ). Едноетажнитѣ

кѫщи се състоятъ най-малко отъ две стаи и тремъ. Едната отъ стаитѣ, която служи за спане, се казва „одая“, а другата, въ която се пазятъ сандъцитѣ съ дрехи и други предмети — „килия“. Одаитѣ на по-старитѣ кѫщи сѫ обширни и обикновено сѫ съ земенъ подъ, измазанъ съ смѣсь отъ глина и говежди изпражнения, за да не се пука и да нѣма прахъ. Одаята се отоплява отъ накладенъ огънь въ огнището на широкъ оджакъ, краищата на който въ полукржгъ сѫ поиздигнати и завършватъ съ „буджакъ“. До дѣсния буджакъ обикновено седи най-стариятъ мѫжъ въ кѫщата — дѣдото или бащата, а на лѣвия — най-старата жена: бабата или майката. Между тѣхъ въ полукржгъ около огнището сѣдатъ на рогозки, послани съ черги, по-младитѣ; тукъ се поставя и софрата (трапезата), която е кржгла и низка. Пространството между буджака и стенитѣ е мѣстото, гдето членоветѣ отъ семейството лѣгатъ да спятъ. Понеже всѣка кѫща разполага съ много горивъ материалъ, то почти всѣка кѫща има и фурна за печене хлѣбъ. Магазинитѣ сѫ наредени около голѣмия градски площадъ и по главнитѣ улици, а най-вече по оная, която отива за воденицитѣ, поради което отъ голѣмия площадъ до малкия тая улица се казва „Бакалницата“. Между магазинитѣ и по разни мѣста въ града има много кафенета и кръчми, които до късно вечерь сѫ пълни съ посетители.

Въ града има две голѣми черкви: „Успение Богородично“ и „св. Георги“, има и три метоха: „св. Георги“ — зографски, „св. Богородица“ — иверски и „св. Троица“ — иерусалимски.

Черквата „Успение Богородично“ е стара, но не е известно, въ коя година е построена. Тя е построена на горната часть на града до стария брѣстъ, за който се споменува въ преданието, има форма на базилика и е доста голѣма. Женската ѝ часть е двоетажна и дървената ѝ решетка и подътъ достигатъ до срѣдата на дѣсното и лѣвото крило на мѫжката часть. Олтарьтъ се отдѣля съ дъсченъ отъ орѣхово дърво иконостасъ, хубаво гравиранъ съ разни фигури, изобразяващи събития отъ стария и новия завѣтъ. По красотата и художествената си изработка той не отстѫпва на иконостаситѣ на скопската черква „св. Спасъ“, на прилепската „св. Благовещение“ и др. Срѣдната му часть между с. и ю. врати е позлатена. Иконостасътъ е билъ изработенъ въ гр. Беръ и отъ тукъ пренесенъ на части и сглобенъ отъ неизвестния му май-

сторъ. Струвалъ е доста много пари, та църковното настоятелство е било принудено да сключи заемъ и отъ богатия бегъ Рустемъ. Понеже заетитѣ 200 лири турски църковното настоятелство не е могло да му ги повърне на уреченото време, извинявайки се съ думитѣ „Богородица сега нѣма пари", то Рустемъ бегъ имъ казалъ да отидатъ заедно въ черквата, за да види „сиромашката Богородица". Когато влѣзли въ черквата и му посочили иконата, той я ударилъ съ тояжката си и казалъ: „Та тая ли дъска ще ми плати паритѣ?" Споредъ преданието Рустемъ бегъ веднага се схваналь та вдървенъ го извели въ притвора, гдето, следъ като се разкаялъ за постжпката си и обещалъ на църквата единъ мехъ дървено масло, ржцетѣ и нозетѣ му се пуснали. Населението отъ града и цѣлата Боймия почита тая икона за чудотворна, поради което на 15/28 VIII, храмовия празникъ на черквата, се стича народъ отъ цѣлата околия и три дни празднува. Църковниятъ дворъ е обширенъ и обграденъ съ висока каменна стена. Тукъ сж градскитѣ гробища, по които стърчатъ високи колкото човѣшки бой надгробни кръстове съ надписи. Следъ идването на гърцитѣ всичкитѣ български надгробни надписи, както и надписитѣ по стенитѣ и иконитѣ на черквата по заповѣдь на гръцкитѣ мѣстни власти били смѣнени съ гръцки. Предъ главнитѣ входни дворни църковни врати се издига висока камбанария, въ лѣво отъ която има двоетажна пристройка за свѣщоливница и съ стаи за църковната прислуга.

Втората черква се издига въ центъра на града близу до градския площадъ съ патроненъ светецъ „св. Георги". Основитѣ ѝ сж положени презъ 1856 г., а е осветена презъ 1861 г. отъ трима митрополита: Воденския, Дойранския и Струмишкия. Тя има форма на базилика, но е много по-голѣма и по-висока отъ старата черква. Женското ѝ отдѣление е двоетажно, както на старата черква,а иконостасътъ ѝ не представлява художественъ интересъ. По стенитѣ ѝ нѣма фрески, каквато има на старата черква. Обширниятъ ѝ дворъ е обграденъ съ висока камена стена и по него сж засадени черничеви дръвчета. Въ черковния дворъ се издига голѣма триетажна жилищна сграда, предназначена за народно училище, но следъ завършването ѝ биде обсебена отъ гръцкия митрополитъ за гръцко училище.

Зографскиятъ метохъ „св. Георги" се намира въ непосрѣдствено съседство съ старата черква „св. Богородица" и

заема едно голѣмо пространство отъ Калугерския ридъ. Метохътъ притежава две двоетажни масивни здания. Въ единия е параклисътъ. Метохътъ се управлява отъ калугеръ-духовникъ, изпращанъ отъ Зографския манастиръ и подчиненъ направо на манастирското управление. Зданието, въ което се намира параклисътъ, се състои отъ десеть стаи, които служатъ и за складъ на прибиранитѣ продукти. Другото здание е сѫщо двоетажна масивна сграда съ обширенъ салонъ — 10 м. ш. и 30 м. дължъ — съ голѣми прозорци въ каменни рамки и оградени сѫ старинни желѣзни решетки, съ каквито се отличаватъ голѣмитѣ старо ханища на търговски центрове. Това здание впоследствие бѣ опредѣлено за училище. Непосрѣдствено отъ метоха се простира „калугерската нива", заемаща 500 декара земя. Тази нива сега е парцелирана и тукъ сѫ построени кѫщи за бѣжанцитѣ. Освенъ тая нива зографскиятъ метохъ притежава още много лозя, черничеви градини и ниви въ гумендженското землище.

Иверскиятъ метохъ „св. Богородица" се помѣщава въ една обикновена сграда вѫтре въ града, въ квартала „Чуката." Неговитѣ имоти сѫ малко и се управляватъ отъ калугеръ, изпращанъ отъ Иверския светогорски манастиръ. Иверскиятъ калугеръ не изпълняваше длъжностьта духовникъ за населението, за туй и не се уважаваше отъ последното.

Най-малъкъ и почти безъ всѣкакви имоти е Иероусалимския метохъ „Св. Троица." Той не се управляваше отъ специаленъ пратеникъ калугеръ, а сегисъ-тогисъ калугеритѣ отъ зографския и Иверския метоси служеха въ него литургия. Метохътъ се състои отъ една малка каменна черквица и една стая, които се намиратъ въ махалта „Грамади." Той е построенъ презъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ отъ архимандритъ х. Павелъ Кониовски.

Отъ другитѣ обществени сгради заслужава да се спомене за тритѣ църковни ханища и тритѣ училищни сгради — български и гръцки.

Единъ отъ черковнитѣ ханища е построенъ на голѣмия градски площадъ. Той представляваше една грамадна двоетажна сграда, около 80 м. дълга и 20 м. широка. По тритѣ му фасади на втория етажъ бѣха построени голѣми стаи, а срѣдата му представляваше единъ обширенъ чардакъ. Долниятъ му етажъ се заемаше отъ пространна и добре уредена

конюшня, нѣколко дюкяна и една фурна. Тоя ханъ се наричаше „Кирана“, съкращение на думата „Килерхане,“ т. е. складъ; тукъ е живѣялъ „Килерихи-баши“, домакинътъ, който е изразходвалъ суровитѣ припаси. До началото на миналия вѣкъ тукъ се тъчеха шаеци за войската. Тъченето и боядисването на шаяка се е извършвало отъ населението въ Гумендже, което е съставлявало всичката му държавна повиность. За приготовляването на преждата било задължено населението на селата Крива, Баровица и Църнарека, поради което тѣзи села заедно съ Гумендже сж минавали за привилигировани та турцитѣ ги именуваха „Дьорт-вакъф-кьой“ (четири вакъфски села). Въ тѣхъ е било забранено да се заселятъ турци а на беговетѣ — и да закупуватъ земя отъ землищата имъ. Презъ 90-тѣ години на миналия вѣкъ стариятъ ханъ бѣ разрушенъ до основи, за да се разшири градскиятъ площадъ. Инициативата за разрушението му бѣ взета отъ чорбаджиитѣ гъркомани, срещу които се противопоставиха българитѣ и заведоха дѣло, но не успѣха да възпрепятствуватъ окончателното му разрушение.

Другиятъ ханъ се нарича „Новия“. Той е построенъ на едно жглово мѣсто до стария ханъ. И той е двоетажна сграда съ много стаи, обширенъ чардакъ, конюшня и фурна. Предназначението му е било да прибира хората и добитъка на керванитѣ, които сж донасяли въ Гумендже сурови материали и после сж товаряли отъ тукъ шаяци.

Третиятъ ханъ е построенъ сжщо на жглово мѣсто на малкия градски площадъ на „Бакалницата.“ И той е двоетажна сграда съ стаи, чардакъ, конюшня и фурна. Наричаше се „Телеграфаането“, защото тукъ се помѣщаваха пощата и телеграфната станция.

Училищнитѣ сгради сж три: две български и една гъркоманска. Основното българско училище се помѣщаваше въ двоетажната сграда на зографския метохъ, за която споменахъ по-горе. Класното пъкъ училище се помѣщаваше въ двоетажната стара сграда, която се наричаше „фабриката“. И наистина, преди да се открие българско училище въ Гумендже, тази сграда е била фабрика за точене на коприна и е била собственость на голѣмия солунски търговецъ на пашкули хаджи Яко, който я продалъ на Майоръ Флоренти. Последниятъ искалъ въ нея да построи хавра за временно пребиваващитѣ въ

града евреи. Като се научили за това гражданитѣ, му предложили да имъ я продаде, и поисканата сума — 500 лири турски веднага му е била броена. Отъ сградата се използуваше за училище само горниятъ катъ, въ който имаше 5 стаи: 3 за класоветѣ отъ прогимназията, 1 учителска и 1 за учебни пособия — кабинетъ. Една значителна часть отъ училищния дворъ бѣ покрита и представляваше обширенъ тремъ, въ който по-рано се е точила и сушила коприната, а въ единъ край отъ двора се намираше модерната фурна за печене на пашкулитѣ. Презъ 1911 г. старата сграда на това училище биде срутена и на мѣстото ѝ се издигна нова, гевгирана училищна сграда, която бѣ построена въ продължение само на два месеца съ материалната и физическа помощь на цѣлото българско насаление въ града. Сградята на гръцкото училище се намира въ двора на новата черква. Тя е триетажна, масивна и бѣ построена отъ цѣлото градско население презъ 1880—1885 год. съ назначение да служи както за българско, тъй и за гръцко училища. Ферманътъ и разрешителното бѣха издадени на името на гръцкия владика, който, следъ като сградата бѣ привършена, я обяви за своя и за гръцко училище.

Градътъ се раздѣляше на 7 махали: 1) Зайкова, която обхваща кжщитѣ отъ центъра на града, 2) Грамадецка (Роша), 3) Църковна (Пашали), която обхваща кжщитѣ отъ енорията около старата черква, 4) Митакова, 5) Поп-Митрева, 6) Поп-Павлева и 7) Поп-Ристева махали.

Градското землище, което е вълнообразно, граничи съ землищата на селата Крива, Батовица, Търна-рѣка, Тушилово, Тумба, Либахово, Геракорци и Петгъсъ. Благодарение на това Гумендже още отъ старо време е служилъ за пазаренъ центъръ. Почвата на гумендженското землише изобщо е много плодородна и се състои отъ черноземъ, разноцвѣтна глина съ примѣси отъ пѣсъкъ, желѣзни съединения и пр. и се пои отъ рѣкитѣ Боймица и Гумендженска, както и отъ обилната вода на построения каналъ. Цѣлото землище е старателно обработено и засѣто само съ лозя и черничеви градини, между които стърчатъ и овощни дръвчета — орѣхи, калинки, смокини, кайсии, праскови, бадеми, круши, сливи, ябълки, череши, та презъ цѣлото лѣто е потънало въ зеленина. Землището се подраздѣля на много участъци, които носятъ чисто български имена или имена на лица, като вагята, бѣлата пръсть,

градище, къртитиръ, калугеръ-каменъ, Узунова кория, попова шума, Гюровецъ, рамнище, чукитѣ, керамидарницитѣ, дългата нива, Суерѣка, лѣска, Ангелова чука, виротъ, чутуритѣ, меанитѣ, Янковъ клинъ, Мандева чешма, Маркова трага, църквището, авлиитѣ, думковецъ, чикутотъ, Поп-Стойкова кория, пороитѣ, турски пѫть, билото, ридътъ, думова чешма, дълбоки порой, колибитѣ, Рисоко село, чаиръ̀тъ, грамади, клопа, голѣмата рѣка, Гюрови палати, дълбоки виръ, селището, Карпиденски ридъ, воденицитѣ, краставо кладенче, Цъкево кладенче и др.

Климатътъ на Гумендже е срѣдиземноморски. Освенъ поменатитѣ разновидни овощни дръвчета тукъ вирѣе и дафината. Зимата изобщо е мека; снѣжнитѣ години сѫ рѣдки, и когато пада снѣгъ, не може да се задържи много дни. Но понеже градътъ не е канализиранъ и почти по всичкитѣ му улици тече обилна вода и понеже въ водитѣ се хвърлятъ сметъ и нечистотии, водата е замърсена, та хигиената на града не е толкова добра. Често населението, особено лѣтно време, страда отъ епидемически болести; страда и отъ малария; маларичнитѣ комари, които идватъ откъмъ р. Вардаръ и близкитѣ езера, намиратъ благоприятни условия да живѣятъ и се размножаватъ по замърсенитѣ води. Санитарнитѣ власти въ последно време бѣха взели мѣрки за почистване на града, безъ да се прибѣгва до канализирането на града, което е неминуемо и при което само градътъ би се радвалъ на чисть и здравъ климатъ, съответствуващъ на хубавата природа.

Споредъ статистическитѣ сведения отъ 1912 г. Гумендже наброяваше 881 семейства съ кржгло 5,000 души население. Съ изключение на 158 души православни цигани, които бѣха напълно побългарени, всичкото население на града е българско. Тѣлеснитѣ черти на това население, както и носията и говоръ̀тъ му сѫ както на всички боимци. И душевнитѣ му качества сѫ както тия на боимци, обаче въ живота му особено се подчертаватъ набожностьта, гостоприемството и демократичностьта.

Обстоятелството, че въ града има две голѣми и добре обзаведени и украсени черкви съ доста недвижими имоти. както и наличностьта на тритѣ манастирски метоха, показватъ, че населението въ града е набожно. Обичай е при смъртни

случаи да се подари на черквата нѣкакъвъ имотъ—лозе, бахча (черничево), люцернова ливада или прелогъ. Почти всички църковни праздници се празднуватъ, и при богослужението черквитѣ винаги сѫ препълнени.

Гостоприемството на градското население се проявява при всѣки удебенъ случай, при който гоститѣ се приематъ въ кѫщи на спане, като се угощаватъ празднично. На гости се поканва и приема всѣки чужденецъ, дошелъ въ града и по частна работа или на пазарь; а на Успѣние Богородично, на панаира (28. VIII) въ продължение на три дни вратитѣ на всички кѫщи сѫ отворени и трапезитѣ сѫ отрупани съ разни госби и напитки. Следъ обѣдъ на всѣки праздникъ става о р о̀. Презъ недѣлнитѣ и обикновенитѣ праздници хорото става на г у м н о т о, обширенъ площадъ до старата черква и Зографския метохъ, гдето старитѣ мѫже и жени сѣдатъ околовръсть на площада, а младитѣ моми и булки въ срѣдата се надпреварватъ да играятъ подъ звуковетѣ на гайди или на зурни съ тѫпани. При голѣми праздници и на панаира хорото става на голѣмия градски площадъ, винаги съ нѣколко чифта зурни и тѫпани. На панаира следъ хорото ставатъ атлетически игри, на които се явяватъ любители отъ близки и далечни села, които получаватъ подаръци. Понеже гуменджани не намиратъ сѫщото гостоприемство у съседнитѣ градове, на присмѣхъ ги наричатъ „панаирджии“.

Всички въпроси отъ общественъ характеръ, като напримѣръ такива, които се отнасятъ до общината, черквитѣ, училищата, опредѣлянето деня на гроздобера, спазаряването на гроздето съ ушурджията и съ търговцитѣ, спазаряването на пашкулитѣ се решаватъ въ общогражданскиѣ събрания. Стареитѣ и гражданитѣ се събиратъ при подобни случаи на Срецѐл’то или въ черковния дворъ при предварително предизвестяване на гражданството отъ глашатая. Стареитѣ обикновено заемаха по-високото мѣсто на площада, а гражданството бѣ около тѣхъ. Първитѣ повдигаха въпроситѣ, по които разискваха гражданитѣ. Разискванията дълго продължаваха и при недоразумения или противоположни интереси спороветѣ се обръщаха на караници при силно възбуждение, но винаги поставенитѣ въпроси се решаваха по вишегласие. Тия събрания на насъ младитѣ правѣха силно впечатление било съ сериозността си, било съ дисциплината или сговор-

чивостьта си, било най-сетне съ караницитѣ или благороднитѣ и хуманни жестове. Така, силно впечатление на насъ младитѣ правѣше надпреварването на гражданитѣ да наддаватъ при разпродажбата на черковни предмети: прежда, коприна, ризи, чорапи, кърпи, черковенъ черничевъ листъ и пр., или при разпредѣлянето на б е д е л я (военния данъкъ), когато беднитѣ се освобождаваха, тѣхниятъ данъкъ се разхвърляше върху по-състоятелнитѣ, или когато, при спирането на водата поради проливни дъждове, всички, кой съ лопата или търнокопъ, на групи и подъ команда, отиваха редовно нѣколко деня да чистятъ канала и да поправятъ развалениятѣ дървени мостове, или, най-после, когато при издигане или поправяне на обществена сграда всички отиваха да работятъ. Всичко това насаждаше у младежьта съзнание на общественъ дългъ и обществена полза.

Населението на гр. Гумендже главно се занимава съ бубарство и лозарство. Всѣко домакинство притежава известно количество собствена земя, която е засадена съ черничеви дръвчета или лози. Но изобщо гуменджани сж дребни собственици и малко сж домакинствата, които притежаватъ повече отъ 50 декара земя. Поради това всичката притежавана земя е засѣта и старателно и добре обработена. Низкитѣ мѣста, които сж подъ вода, обикновено сж засѣти съ черничеви дръвчета и люцерна, а по-високитѣ — съ лозя, по които на широки редове сж засадени черници и тукъ-тамъ овощни дървета, главно смокини и калинки.

Черничевитѣ дръвчета се засѣватъ въ правилни редове на разстояние едно отъ друго до 3 м. Следъ 2-3 години черничевитѣ фиданки се присаждатъ (ашладисватъ) на еднаква височина съ пжпки отъ „ч е с т о р е д н и“ черници, листътъ на които е по-голѣмъ и по-гжстъ. Следъ други 2-3 г. пуснатитѣ и оставенитѣ да растатъ 3 или 4 фиданки се отрѣзватъ на височина колкото човѣшки бой, и оттукъ вече всѣки клонъ пуска множество фиданки, които ежегодно низко се рѣжатъ съ специални сръпчета при храненето на бубитѣ. Черничевитѣ градини се копаятъ най-малко три пжти презъ годината, поливатъ се презъ лѣтото 1-2 пжти и ежегодно или презъ година се торятъ, за да даватъ повече и по-доброкачественъ листъ. Така отглежданитѣ черничеви градини отдалече представля-

ватъ едно тихо, неразвълнувано зелено море, а хората всрѣдъ тѣхъ буквално се губятъ.

Когато се развиватъ черницитѣ почва се и роенето (изтупването) на бубеното семе, което по-рано самитѣ жители сами си приготовляваха, а въ по-ново време си доставятъ отъ специалисти семенари въ унции. Наспроти имотното състояние и жилищното помѣщение разнитѣ семейства отглеждатъ различно количество буби — отъ 3 до 30 унции. Поради това всички кжщи сж построени съ огледъ за отглеждане по-голѣмо количество буби, и всѣко домакинство притежава необходимия инвентаръ за използуване свободнитѣ мѣста и пространство въ кжщата си. Докато бубитѣ преспятъ три пжти, хранятъ се съ ситно изрѣзанъ черничевъ листъ, а после, когато сж на малечко и на голѣмо, имъ се хвърлятъ отначало изрѣзани, а после цѣли фиданки. Така се разпредѣлятъ по на 2—3 етажа по стаитѣ, чардацитѣ и тремоветѣ, като за това се приготовляватъ одъри съ пордии, за да не замърсяватъ тия, които сж подъ тѣхъ. Когато бубитѣ сж на голѣмо, тогава всички дене и ноще сж на работа, и буквално нѣма кой кжде да се подслони и да си отпочине. Това положение трае, докато се прибератъ пашкулитѣ. По това време пристигатъ търговци отъ Солунъ, отъ Италия и Франция и закупуватъ пашкулитѣ въ суровъ видъ. Последнитѣ ги печатъ, сушатъ и складиратъ въ наети за цельта кжщи.

Когато се свърши съ първата бубена реколта, по-бедни семейства отглеждатъ втората реколта, която се нарича „чипонъ“. Тѣзи буби даватъ по-малки пашкули и се хранятъ съ изплевенъ отъ черницитѣ листь. За тази цель по-богатитѣ хора отпускатъ черничевитѣ си градини на по-беднитѣ да ги плевятъ безвъзмездно, за да се развиятъ после черничевитѣ фиданки по-добре.

Произведеното количество пашкули при нормална година възлиза на значителна суми. До 60-тѣ години на миналия вѣкъ произведенитѣ въ Гумендже пашкули се точеха въ самия градъ въ копринената фабрика, която после бѣ купена за училище. Но следъ направата на желѣзницата Солунъ—Скопье пашкулитѣ, опечени, се изпращаха въ Солунъ, а отъ тукъ въ Италия или Франция.

Лозята заематъ много по-голѣма площь отъ градското землище, отколкото черничевитѣ градини. Лозята тукъ се

отглеждатъ, и зимно време поради това, че така зимата е мека, та не се зариватъ. Тѣ се засаждатъ съ специална лозова пръчка — „пиполька“, гроздето на която има сладковъзкиселявъ и горчеливо-стипцовъ вкусъ. Отъ гроздето на тая лоза се приготовява прочутото гумендженско вино, което, въпрѣки примитивното му приготовяване, не отстжпва по качество на французкото бордо. За доброкачественостьта на гумендженското вино свидетелствува пазарната му цена въ Солунъ, която винаги е била по-висока цената на отъ суровичкитѣ, негушкитѣ, тиквешкитѣ, кресненскитѣ и мелничкитѣ вина, макаръ превозътъ за тѣзи последнитѣ да костуваше много повече, отъ колкото превозътъ на гумендженското вино. Грозде за ядене стопанитѣ събираха отъ специални отборни лози, па и гроздето имъ се нарича отборъ; мѣстнитѣ имена на отборното грозде сж: пукавецъ, моминъкъ, скорозрейка, бела прикновица, черна прикновица, фърчало, дзъмбакъ, петлево, желкино, мискетъ и пр.

Гроздоберътъ тукъ се нарича тригосъ; обикновено той става около Кръстовдень, следъ като се закупи десетъкътъ отъ нѣкой ушурджия. Последниятъ пристига съ хората си къмъ това време и влиза въ споразумения съ гражданитѣ, на каква цена да му се плаща товаръть грозде, който срѣдно се взима за 100 оки. Спазаряването винаги става на общогражданско събрание при нѣколкодневи заседания, въ които ушурджията иска по-висока цена отъ пазарната. Следъ постигнатата спогодба се опредѣля деньтъ, въ който се почва гроздоберътъ, когато хората на ушурджията поставятъ палатки на 5-тѣ главни улици извънъ града и отъ тукъ отбелѣзватъ всѣкиму, колко товара вкарва въ града. Сегисъ-тогасъ хората на ушурджията провѣряватъ товаритѣ, когато се поражда съмнение.

Гроздоберътъ трае до 15—20 дена, и тѣзи дни сж най-оживеното и най-веселото време на годината за всички граждани Единъ-два дена до почването на гроздобера въ града се стича маса народъ отъ селата въ околията: момичета и жени съ кошници въ ржце се спазаряватъ за берачки, момци и мжже съ коне се уславятъ като носачи, кираджии. Главниятъ площадъ е препълненъ отъ народъ и добитъкъ всѣка сутринь преди да почне на работата. Нѣкои граждани сами отиватъ въ далечни села да си спазарятъ момичета и кираджии за гроздобера, които презъ всичкото време на беридбата сж негови гости.

Презъ гроздобера цѣлия тоя народъ е плъзналъ по лозята и съ пѣсни и весели приказки събира плодоветѣ на положения презъ годината черенъ трудъ. Голѣмитѣ кощници една по една се пълнятъ и изпразватъ въ наредените край лозето кръбли, които се натоварватъ отъ кираджиитѣ и бързо се пренасятъ въ града. По пѫтищата и градскитѣ улици е върволица отъ натоварени и праздни коне, отъ хора, които тичатъ по натоварените си коне или отъ възседнали на конетѣ, които си и отиватъ къмъ лозята. Всѣки бърза и се мѫчи повече пѫти да товари, да пренесе повече грозде, да използува хубавото есенно време. Пренесеното грозде се туря отъ стопанитѣ въ собствените имъ корита или се продава на търговци — мѣстни граждани или солунски евреи, които предварително сѫ ангажирали винени сѫдове — корита и бъчви. Коритата сѫ голѣми, четирижгълни дървени сѫдове съ заоблени дъна, направени отъ кестеневи дъски и събиращи отъ 15,000 до 30,000 кгр. грозде. Тукъ гроздето се разсича отъ работници, а после отъ сѫщитѣ се гази, докато ширата прекипи. Следъ това сокътъ-виното се точи отъ коритото и се пълнятъ намиращитѣ се до него въ избата голѣми бъчви съ вмѣстимость отъ 1,500 до 4,500 литри вино. Останалата въ коритото джибра се искарва, вари се въ голѣми казани и се искарва отъ нея ракия. Когато търговецътъ иска да използува джибрата за вино, то по известни нему рецепти туря вода и захарь и искарва слабо вино, което се нарича лангеръ. Женитѣ отъ всѣко домакинство изкарватъ отъ гроздовата шира кои колкото искатъ, за да си приготвятъ зимовина: пекмезъ, корички, зрънца, варени смокини, тикви и сини патлижани.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ЕВРЕЙСТВОТО ВЪ МАКЕДОНИЯ

Отъ Д-ръ Саулъ Мезанъ[1]

IV.

Разцвѣтъ на еврейската култура въ Македония 1492—1666 година.

Еврейското печатно изкуство въ Ориента е тѣсно свързано съ Македония, респективно въ Солунъ, който наредъ съ Амстредамъ държи първенство до началото на XIX в. Всичкитѣ опити да се създаде въ Цариградъ единъ още по-голѣмъ типографски центъръ пропадатъ въпрѣки голѣмитѣ усилия на семейството Сончино и паричнитѣ жертви на Наксоския херцогъ донъ Иосефъ Насѝ. Цариградъ съ своитѣ дворцови интриги и постояннитѣ буйства и бунтове на яничаритѣ, съ своето смѣсено общество, въ което евреитѣ се гублѣи, не е можалъ да отнеме интелектуалното първенство на Солунъ, който бързо е почналъ да взема еврейско-стопански ликъ и съ право е нареченъ въ последствие метрополия на испанското (или сефарадско) еврейство. И даже когато придворниятъ лѣкарь Моисей Хамонъ (1490—1565) е поискалъ да устрои на свои срѣдства талмудска школа въ Цариградъ, трѣбвало е да прибѣгне до равинъ Иосефъ Тайтасакъ отъ Солунъ, комуто и възложилъ ректорството на новата академия.

Къмъ 1515 г. нѣкой си португалски типографъ домъ Юда Гедалия, род. въ срѣдата на XV в. въ Лисабонъ, дошелъ на преклонна възрасть наедно съ много свои съотечественици евреи въ Солунъ, устройва въ този градъ еврейска печатница отчасти съ букви, донесени отъ Португалия. Едно отъ първитѣ пачатани въ Солунъ съчинения е книгата „Енъ Яковъ“ на Яакова Хабибъ. На 1522 г. Гедалия издава съчинението „Акедатъ Ицхакъ“ на Ицхакъ Арамъ. Основателтъ на солунското еврейско книгопечатане умира на 1526 г. Синоветѣ продължа-

[1] Вж. Македонски прегледъ год. VI, Кн. 1.

ватъ дѣлото на бащата и издаватъ около тридесеть съчинения. Вѣроятно отъ сѫщото семейство е и равинъ Иеуда бенъ Моше Гедала или Гедалия (XVI в.), авторъ на указателя „Масоретъ Талмудъ Иерушалмѝ“ (Цариградъ 1573), на единъ коментаръ на „Мудрашъ Раба“ (Солунъ 1595) и на една прибавка къмъ книгата на Великолѣпието или Захаръ (Солунъ 1596—1597). [в. Евр. Енцикл. VI 242].

Множество ученици отъ разни кѫтове на Стария Свѣтъ се стичатъ на учение въ Солунъ и презъ цѣлото XVI столѣтие и първата половина на XVII-то оттамъ излизатъ най-способнитѣ и образовани равини, напр. Елиезеръ бенъ Елия Ашкенази (1512—1585), който равинствува последователно въ Египетъ, Позенъ, Краковъ и е познатъ като авторъ на религиозни съчинения (Iud. Lexikon I).

Забележителенъ писатель отъ тази епоха е Моше бенъ Барухъ Алмознино, роденъ въ Солунъ въ 1510, починалъ въ 1580 г. Семейството му е произхождало отъ Арагония, гдето предцитѣ му донъ Авраамъ Алмознино и донъ Авраамъ Каномбриалъ сѫ били живи изгорени на кладата на испанската инквизиция. Следъ като изучилъ астрономията, физиката и равинската литература, той е постѫпилъ на служба като равинъ въ родния си градъ. Като такъвъ той се явява презъ 1565 г. въ Цариградъ, гдето посрѣдствомъ донъ Иосефъ Насѝ, херцогъ на Наксосъ, той е издействувалъ отъ султанъ Сулейманъ I Великолѣпни (1520—1566) особени привилегии за солунскитѣ евреи. Касае се въ случая за тежкото положение, въ което сѫ попаднали солунскитѣ евреи следъ пожара който въ 1545 е унищожилъ 8,000 еврейски кѫщи, множество синагоги и библиотеки, и взелъ около 200 човѣшки жертви. Възползувани отъ голѣмата беда, свърхлетѣла евреитѣ, солунскитѣ гърци се опитватъ по всѣкакъвъ начинъ да ги изтласкатъ отъ града, прибѣгвайки даже до насилия и предизвикване безредици.

Многобройнитѣ речи, проповѣди и коментарии на Моше Алмознино сѫ били отпечатани следъ неговата смърть благодарение на грижитѣ на синоветѣ му Авраамъ и Авшаломъ Алмознино. Негово най-добро творение се счита написаната отъ него на испански дидактическата книга „Regimiento de la Vida“ (Солунъ, печатница Иосеф Яабецъ, 1564 г.) по молба на неговия племенникъ донъ Иосефъ Наси. По чистота и изящество

на езика и стила, тази книга се счита отъ испанския критикъ Санчезъ за една отъ най-добритѣ и най-рѣдкитѣ на тази епоха. Друга, не по-малко забележителна книга на сжщия авторъ е „Extremos y Grandezas de Constantinopla“ (Franco, 77—78).

На сжщото семейство принадлежатъ вѣроятно Ицхакъ Алмознино (XVI в.), който е превелъ Аристотеловата „Етика“ на еврейски, и неговиятъ синъ Шемуелъ, авторъ на разни коментари и дисертации (Franco, 78).

Презъ сжщото това време е живѣлъ, вѣротно въ Солунъ, равинъ Цадикъ бенъ Иосефъ Формонъ (срѣдата на XVI в.), който е превелъ арабската книга на Бахия ибнъ Пакуда (отъ еврейския преводъ на Иеуда ибнъ Гибонъ) на еврейско-испански (четвъртити букви асирийски типъ съ пунктуация) подъ заглавие „Obligacion de los coraçones“ (Солунъ или Цариградъ, печатница Сончино), издадено за втори пжть въ Венеция на 1713 г. (Franco, 77; Евр. Енликл. XV, 328).

Но ученъ отъ европейска величина, чиято дейность се е развивала не само въ кржга на еврейскитѣ науки, а сжщо и вънъ отъ него, това е тайниятъ евреинъ (или маранъ) отъ Португалия Жоанъ Родригезъ де Кастелъ-Бранко (1511—1568 г.), роденъ въ Кастелъ-Бранко, умрѣлъ въ Солунъ, гдето до день днешенъ се пази гробницата му въ старинитѣ еврейски гробища на града. Следвалъ медицината въ Саламанка и Сантаремъ, той е упражнявалъ блѣскаво това изкуство въ Лисабонъ, докато угрозата отъ инквизицията го принудила да се изсели въ Анверсъ, после въ Франция, Германия, Италия и Дубровникъ. Въ Римъ той открито изповѣдвалъ еврейството и се именувалъ Амадо Лизитано или Хабибъ, неговото действителпо име.Въпрѣки това папа Юлий III не се е стѣснявалъ да го консултира като лѣкарь (в. Grtetz., Hist. des Juifs IV, 86). По-късно той открива въ Ферара и Анкона курсове по анатомия, къмъ която по онова време сж предявявали голѣмъ интересъ не само лѣкаритѣ, но още и голѣмитѣ художници на Ренесанса. На 1555 г., преследванъ като отстжпникъ отъ католичеството, той се настанява въ Солунъ гдето и умира, жертва на дълга си, презъ време на една епидемия. Неговъ шедьоверъ е трактатътъ Curationum medicinalium centuriae septem, въ седъмь части, посветени: първата на Козма Медичи, херцогъ на Флоренция; втората на кардиналъ Иполито д'Есте; третата на Алфонсъ де Ланкастръ, португалски посланикъ въ Римъ; четвъртата на

донъ Иосефъ Наси, херцогъ на Наксосъ и Архипелага; седмата на Гедалия Яхия, поетъ, живѣещъ въ Солунъ.

Неговата надгробна плоча, издигната благодарение на близкия му приятель — моранъ Флавио Жакобо де Евора, носи следния възпоменателенъ надписъ: „Амадо Лузитано, който е давалъ животъ на князе и царе, на богати и бедни, е умрѣлъ далечъ отъ родината си и почива въ Македонската земя“ (Franco, 75).

За евреитѣ въ гр. Битоля не се знае нищо до 1492 г. Въ срѣдата на XVI в. въ този важенъ македонски центъръ функционира талмудско училище подъ ржководството на равинъ Иосифъ ибнъ Лебъ, авторъ на четири тома Responsa на религиозни въпроси.

Въ края на третото десетолѣтие на XVI в. въ Солунъ и Битоля намира убѣжище маранътъ Диего Пиресъ (или Перезъ), бившъ португалски кралски нотариусъ (1501—1532), сподвижникъ на тайнствения еврейско-хайбарски „князъ“ Давидъ Реубени, който по онова време се е стремѣлъ да сключи воененъ съюзъ съ Португалия и съ папата за предприемане походъ, целящъ освобождението на Палестина. Пиресъ, познатъ повече подъ еврейското име Шеломо Молхо, изучава въ Солунъ тайната книга Кабала при Иосифъ Тайтасакъ и въ скоро време той се запознава съ всичкитѣ нейни мистерии. По молбата на неговитѣ солунски приятели той публикува на 1529 единъ сборникъ отъ месиански проповѣди „Sefer ha-Mefoar“, споредъ който годината 1540 трѣбвало да отбележи края на Израилевото робство и идването на Спасителя—Месия. Солунскитѣ кабалисти твърдо вѣрвали въ предсказанията на Молхо, както и на неговитѣ свърхестествени качества, и когато последниятъ билъ изгоренъ на кладата въ Мантуа (1532), за тѣхъ не е била никакъ чудна пръсналата се мълва, споредъ която Молхо билъ се спасилъ по чудо отъ пламъка на ауто-да-фето, като отлетѣлъ на небето, (Franco, 52—53; Graetz, V, 49, 50, 52, 56).

Къмъ срѣдата на XVI в. забележителни равини въ Солунъ сж още Овадия Алконстантини, родомъ отъ Никополъ, синъ на донъ Бонафусъ, равинъ въ Авиньонъ, настаненъ въ Никополъ презъ 1510 г., и Ааронъ Афиа или Афиусъ „médico, filòsofo y metafisico excellentissimo“, авторъ на философския сборникъ „Opiniones sacadas de los mas auténticos y antiguos filòsofos que sobre la alma escrivieron y sus definiciones“, изда-

денъ отъ солунския писатель Гедаля Яхиа (Венеция, 1568 г.).

На 1555 г. икономическата сила на солунскитѣ евреи е била вече толкова голѣма, че когато папа Павелъ IV (1555—1559) заповѣдалъ преследването на маранитѣ въ Анкона, тѣ не се колебаятъ да обявятъ търговски бойкотъ на Анкона и да организиратъ знаменитата лига противъ това пристанище подъ водителството на донъ Иосефъ Наси.

Отъ солунскитѣ печатници излизатъ презъ течението на XVI в. редица ценни книги по-забележителни отъ които сж:

Авторъ	Заглавие	Година на изданието
Isaac Abrabanel	Zevah-Pessah	1506
Hanania Isaac Michael	Schaare-Hayim	1512—20
Yaakov Habib	En Yayakov	1515—1522
Itzhak Arama	Akedat Itzhak	1522
Issakhar ben Saissan	Tikun Issakhar	1564
Mosche Almosnino	Regimiento de la Vida	1564
Daniel b. Perakhia	Дабавъчна статия къмъ съчинението Scheerit Yossef	1568
Yomtov Alghazé	Simhat Yom Tov	1594
Mosché Mordekhay	Birkhot Mayim	1594
Yehuda b. M. Gedalya	Коментаръ на Midrasch Raba	1595
Samuel de Medina	Schut Muaresch Dam	1596
Yehuda b. M. Gedalya	Замѣтка къмъ Зохара	1596—97
Ioseph Caro	Schut	1598
Mosche Almosnino	Reschit Daat	XVI в.
David Camhi	Schoraschim	„
Ioseph Caro	Avkat Rohel	„
Yehuda Taytaçak	Scheerit Yehuda	1600

По онова време въ Македония, главно въ Солунъ е имало една цветуща интелектуална срѣда отъ равини, лѣкари, печатари и учени имотни хора. Тогавашнитѣ търговци сж пазили испанскитѣ и португалскитѣ традиции и покрай своитѣ материални нужди сж гледали още да удовлетворяватъ и своитѣ духовни потрѣбности. Всѣко богато семейство е притежавало и подържало по една „йешива“ — малка или голѣма синагога съ библиотека, въ която се намирали скжпи ржкописи и първопечатни книги, публикувани въ Италия, Холандия, а най-вече въ самия Солунъ, Цариградъ и Смирна. Множество равини и ученици сж идвали въ тия „йешива“ за да прекарватъ деня въ молитва, четене и учене; повечето отъ тѣхъ

се издържали частично или напълно отъ домопритежателя, който често пѫти е взимилъ участие въ разискванията наредъ съ самитѣ равини (Franco, 261). Немалко сѫ способствували на разцвѣта на ученията странствуващитѣ книгопродавци (Евр. Енц. V, 483). Но бързиятъ материаленъ напредъкъ на града поражда и упадъкъ на нравитѣ. Напразно равинъ Бенямин бенъ Мататия отъ Арта (Янински вилаетъ) забранява съвмѣстнитѣ танци на лица отъ двата пола, — младежьта, въ своето множинство, отказва да се подчини (Евр. Енц. V, 483). Безмѣрниятъ луксъ на евреитѣ имъ спечелва омразата на султанъ Мурадъ III (1574—1595), комуто било донесено, че нѣкоя еврейка носила накитъ за 40,000 дукати. Тогава за пръвъ пѫть въ Турция се предприематъ притѣснителни мѣрки срещу евреитѣ, на които бива забранено да носятъ копринени дрехи и каукъ (1595). Но главниятъ изворъ на богатствата имъ, търговията на едро и закупването на данъцитѣ, останали въ тѣхни ржце (Franco, 72).

Презъ първата половина на XVII в. редицата отъ солунски учени продължава безъ прекѫсване. Отъ тѣхъ ние можемъ да споменемъ:

Равинитѣ Ицхакъ Пардо, Иосефъ Пардо, Аструкъ ибнъ Санчи (1612 г.

Шемуелъ Алмознино (Franco, 91, 92: Jüd. Lex. I, 135; E. Енц. II, 11).

Шемуелъ Гаонъ, равинъ, ученикъ на р. Яковъ Коенъ, авторъ на много Responsa, и неговиятъ ученикъ р. Михаелъ бенъ р. Моше Коенъ (Евр. Енц. XIII, 906).

Шемуелъ Хармисонъ, родомъ отъ Солунъ, равинъ въ Иерусалимъ, авторъ на останалитѣ въ ржкописъ съчинения „Имрé Бинá“ и „Имрé Нóамъ“. (Евр. Енц. VI 185).

Даниелъ б. Джераси, талмудистъ и проповѣдникъ, роденъ и умрѣлъ въ Солунъ († 1705), авторъ на сборникъ проповѣди „Odéh Adonáy“ (Венеция 1681—82) (Евр. Енц. VI, 342).

Шемуелъ Флорентинъ и неговиятъ синъ Шеломó;

Шеломо бенъ Хасунъ; Шеломо Леви; Барухъ Анжелъ (E, E. II, 479; Encycl. Iudaica I, 582); Даниелъ Струмца или Еструмса (E. E. XV, 317).

Последното име е твърде интересно по своето произхождение; то указва за сѫществуването на еврейско поселение въ гр. Струмица още преди срѣдата на XVII-то столѣтие. — Последнитѣ петь равина сѫ автори на колективния трудъ „Дорешъ-Мишпатъ“ (Солунъ 1655).

Особено известенъ талмудистъ отъ това време е Хаимъ Шабетай (1556—1647), получилъ своето образование въ солунската равинска школа подъ ржководството на рав. Аронъ

Сасонъ. На 1607 г. Шабетай намираме на длъжность главенъ равинъ и директоръ на школата. Той е авторъ на Responsa по семейно право (Солунъ 1651). Другъ неговъ сборникъ отъ сжщо естество е печатанъ пакъ въ Солунъ (1713—22) въ три тома (Е. Е. XV, 507) подъ името „Торатъ-Хайимъ". Неговиятъ ученикъ Хасдай б. Шемуелъ б. Перахя Акоенъ (род. въ Солунъ; † 1677 с. м.), е авторъ на сборника Respona Torat Hessed (Солунъ, 1722) (в. Е. Е. XV, 357).

Родомъ отъ Солунъ е и ректорътъ на равинската школа въ Венеция Иосефъ б. Бенямин Самига († 1629 въ Венеция). По-важнитѣ му трудове сж: „Микраé Кодешъ" — изследване върху 613-тѣ предписания на Моисеевия законъ (Венеция 1586); „Поратъ Иосефъ" религиозни новели (Венеция 1590); „Перушъ Дерухъ Ямимъ"— религиозна полемика и множество Responsa.

Други не по-малко известни на времето си учени сж Ашеръ Коенъ Ардитъ († 1645) и Иосефъ б. Моше Фиго, авторъ на книгата Diné bedikat ha-Reah (1652).

Ето и списъкъ на по-важнитѣ книги, печатани до 1656 г.

Авторъ	Название	Дата
Yossef b. Ezra	Asmoth Yossef	1601
Schelomo ha-Cohen	Schut Mauraschah	1606
Haim Schabetay	Responsa	1651
Michael ha-Cohen	More Sedek	1655
Колективна	Doresch Mischpat	1655

Седъмнадесетиятъ вѣкъ не е тъй блѣскавъ за солунскитѣ евреи, както предшедствуващия. Все пакъ първата половина на това столѣтие е епоха на широкото и добре организирано образование, макаръ и въ тѣснитѣ кржгозори на равинската чисто-религиозна наука. Скоро обаче животътъ на солунци бива смутенъ отъ новопоявилого се месианство.

V.

Шабетай Цеви (Смирна 1629 — Дулцинье 1676 г.). Кризата у македонското еврейство.

Животътъ на тази още недостатъчно разгадана личность ни интересува дотолкова, доколкото последната е била причина на най-голѣмото раздвоение всрѣдъ македонското еврейство и преминаването на значителна часть отъ солунскитѣ и копскитѣ евреи, отначало привидно, отпосле окончателно, въ

лоното на ислама. Още твърде младъ, подъ влиянието на кабалата, този богаташки синъ се обявява „първороденъ и единственъ синъ Божи, Месия-спаситель Израилевъ“ (Hammer, Hist. de Turquie, IX, 239, споредъ Franco, 96) и бива изгоненъ отъ родния си градъ Смирна (1651 г.). Малко време следъ това той се явява въ Солунъ, главенъ центъръ на кабалиститѣ. Тамъ лъжемесията събира своитѣ приятели на пиръ и неочаквано за повечето отъ тѣхъ той заповѣдва да донесатъ свещенитѣ свитъци на Петокнижието, следъ което се извършва мистичната и тържсетвена церемония на духовното бракосъчетание на Моисеевия законъ съ Месията, което споредъ тълкуването на кабалиститѣ означавало единението между Спасителя, синъ Иосифовъ, съ Вѣрата, дъщеря на Небето. (Franco, 97). Солунскитѣ равини обаче възстанали противъ това кощунство съ вѣрата и изгонили Цеви отъ града. Посѣтото отъ него семе дало обаче обиленъ плодъ, и въ главния градъ на Македония се образувала значителна група месианисти-сабатианци.

Особена сила придобива движението, когато къмъ него се присъединява младиятъ Натанъ Бенямин бенъ Елиша Алеви Ашкенази (род. въ Иерусалимъ 1644; † Скопье 1680 г.), нареченъ Натанъ елъ Газати, притежаващъ не по-малко богатства отъ Шабетай Цеви, благодарение на брака си съ еднооката дъщеря на дамасскския богаташъ Шемуалъ Лисбонъ, и надаренъ съ енергия, липсваща на вожда. На 1667 г. Натанъ елъ Газати (или де Газа) се явява въ Солунъ, но проповѣдитѣ му оставатъ безъ успѣхъ вънъ отъ кржга на сабатианцитѣ. И понятно защо: година по-рано Шабетай Цеви престаналъ вече, поне официално, да се числи къмъ еврейството, и станалъ Мехмедъ Ефенди, капуджи-баши-отуракъ или началникъ на стражата на султановитѣ сараи въ Одринъ (24 септ. 1666 г.). По-късно поголѣмата часть отъ привърженицитѣ му последвали своя вождъ въ вѣроотстжпничеството и основали тайната секта „Дьонме“ или „Мааминъ“ (вѣрващи), чиито членове сж носили въ Солунъ и Скопье простонароднитѣ названия „maminicos“ или „sazanicos“, това последно име произхождаще, може би, отъ първия имъ молитвенъ домъ на рибния пазарь въ Солунъ.

Следъ потурчването на Шабетай Цеви въ всички градове въ Македония, както и на другитѣ области на османската империя, гдето е имало сабатианци, се започва нова борба

между вѣрващи и невѣрващи, въпрѣки разумната забрана на равинитѣ да не се обиждатъ бившитѣ сподвижници на лъжемесията. Отначало сломени отъ неочакваното отстжпничество на „царя еврейски", последнитѣ скоро надигатъ глава. Натанъ елъ Газати сполучва да ги укрепи съ следното послание: „. . . Ако до васъ сж достигнали страннитѣ вести досежно нашия Господарь — славата му да се увеличи! — не бойте се и укрепете се въ вашата вѣра, тъй като Неговитѣ дѣяния сж таинствени изпитания, и всичката тази дълбока тайна не може никой да разгадае. Скоро ще се изясни всичко, вие ще узнаете и разберете." Следъ тия ободрителни думи въ лагера не сабатианцитѣ настава оживление вмѣсто униние. Въ нѣкои синагоги отново започнали да четатъ молитви за Шабетай Цеви, а тълкувателитѣ на тайната доктрина Кабала се стараяли да намѣрятъ въ потурчването на „Спасителя" таенъ смисълъ отъ особено значение. Самъ вождътъ ревностно е изучавалъ корана при муфтията Ванни Ефенди, а тайно по цѣли нощи пѣялъ Давидови псалми. Когато наскоро се поминила втората му съпруга, той встжпва въ бракъ съ дъщерята на неговия жаръкъ сподвижникъ и известенъ тогава ученъ Иосифъ Пилософъ отъ Солунъ. Благодарение на пропагандата на последния, въ Солунъ се съсрѣдоточава една фанатична група месианци, както вѣроятно въ Скопье около Натанъ де Газа. Когато обаче турскитѣ власти узнали за постояннитѣ връзки, които новопосветениятъ Мехмедъ Ефенди подържалъ съ бившитѣ си едновѣрци, и неговото двойствено поводение, вождътъ бива заточенъ въ Дулцинье, гдето умира на 1676 г. въ дена на Всеопрощението. Погребението му се извършило отъ мѣстнитѣ християни (E. E. XIII, 781—762; Franco, 94—114; Graetz, V, 194—209).

Следъ смъртьта на Шабетай Цеви третата му съпруга Иохеведъ, нейниятъ баща Иосефъ Пилософъ, Шеломо Флорентинъ и други привърженици на лъжемесията отъ Солунъ, Смирна и Одринъ обявяватъ за глава на движението и въплощение на починалия Шабетай неговия шурей Яковъ Керидо, преименуванъ впоследствие на Яковъ Цеви. Къмъ тѣхъ се присъединили много младежи, наклонни къмъ кабалистични фантазирания, най-забележителенъ отъ които е Шеломо Айлонъ или Айлионъ (E. E. XII, 793). Родомъ отъ Сафедъ (1664), той е пребивавалъ известно време въ Солунъ и е преминалъ

къмъ сабатианството. По-късно той е билъ равинъ на португалско-еврейската община въ Лондонъ (1696—1701) и въ Амстердамъ (1701—1728 †).

Поради самото естество на движението, тайнитѣ доктрини на тази секта не сѫ още напълно известни и добре уяснени. Споредъ правовѣрнитѣ еврейски автори между тѣхъ е господствувало учението, споредъ което злото може да бѫде победено само съ зло, сир. — колкото е по-мръсно тѣлото, толкова е по-чиста душата, доктрина впрочемъ не много нова и доста близка до учението на нѣкои срѣдновѣковни християнски секти и на българскитѣ богомили. Изхождайки отъ това учение, никакъ не е било мѫчно, служейки си съ изтънчената талмудска софистика, да се оправдае отстѫпничеството на Шабетай Цеви, мотивирайки съ това, че предавайки своето тѣло на „нечистата сила и мерзостьта на ислама", душата на Спасителя се е освободила отъ земнитѣ вериги за да се съедини наново съ нейния първоизточникъ — Богъ. По такъвъ начинъ идеалното за сабатианеца се явява състоянието, описано въ Книгата на Великолѣпието съ думитѣ: „вѫтрешно добъръ, обвивката му лоша". Съ тази теория се оправдали разюздаността на нравитѣ и откритиятъ развратъ, царуващъ въ Солунъ отъ дена, въ който „Месията" обявилъ новъ моралъ, унищожавайки стария начинъ на живота.

Преследвани отъ равинитѣ и отъ турскитѣ власти, закоренѣлитѣ месианци преминаватъ окончателно въ ислама презъ 1687 г., а за да убедятъ мусулманитѣ въ искреността на своята постѫпка, Яковъ Керидо Цеви и нѣкои отъ привърженицитѣ му заминаватъ на поклонение въ Мека. На връщане отъ тамъ Цеви II се разболява и умира въ Александрия (1695 г.).

Междувременно сектата е придобила множество последователи въ Холандия, Италия и Полша. Особено активенъ е билъ въ своята пропаганда полскиятъ равинъ Хаимъ Малахъ, който признавалъ Троицата и догмата на превъплощението и въвелъ божественъ култъ въ честь на Шабетай Цеви въ самия Иерусалимъ, гдето той му издигналъ дървена статуя за поклонение отъ страна на вѣрващитѣ. Изгоненъ отъ Иерусалимъ той отива въ Солунъ и се присъединява официално къмъ тамошнитѣ дьонмета (следъ 170), следъ което заминава за Полша, гдето го заварва смъртьта. Малахъ е училъ, че за постигане на светостьта е нуждно да се премине презъ 49-тѣ

врати на нечистотата и че истинското добро е онова, което се смѣта отъ другитѣ за зло (Graetz V 273: Е. Э. З. XIII 793-794).

Следъ смъртьта на Яакова Керидо, водителството на сектата било поето отъ неговия синъ Бераха.

Лъжемесианството е имало пагубни последствия за солунското еврейство въ частность и за отоманскитѣ евреи въобще. Съ години наредъ, почти половинъ вѣкъ, вниманието имъ е било отвлѣчено подиръ месианското умопомрачение, ученията занемарено, занемарени даже трудътъ и търговията. Силнитѣ борби между равинитѣ разклатили устоитѣ на обществото, религията загубила много отъ обаянието си, водителитѣ своя авторитетъ, строгитѣ нрави за запазването на които равинитѣ се борили отъ началото на XVI в. отстжпили своето мѣсто на разврата на очакващитѣ деня на всеобщото спасение месианци. Отъ друга страна турскитѣ власти, които до тогава гледали съ абсолютно довѣрие на евреитѣ, имали вече пълно право да не се довѣряватъ въ тѣхъ. Самиятъ Лъжеспаситель не се ли е хвалилъ, че споредъ предричането на еврейския патриархъ Аврама, той щѣлъ да усмири Великия Драконъ (т. е. султана) воювайки безъ оржжие? Отоманскиятъ императоръ узналъ за революционнитѣ домогвания на евреитѣ, решилъ да вземе редица репресивни мѣрки спрѣмо тѣхъ и, между другото, да накаже съ смърть 50 равина. Наистина евреитѣ сполучили да отклонятъ готвещия се ударъ срещу тѣхъ, обаче тѣ престанали вече да бждатъ галенитѣ синове на султана и били приравнени, съ право, къмъ останалата немусулманска рая. Загубили предишнто си влияние въ двора и предъ властитѣ, моралниятъ, имъ умственъ и политически упадъкъ бива последванъ наскоро и отъ материаленъ. Евреитѣ биватъ изтикани отъ държавнитѣ или близкитѣ до държавата служби и тѣхнитѣ мѣста се заематъ отъ гърци и арменци. Въ действителность страницата на Шабетай Деви е най-черната въ историята на евреитѣ отъ испанско-португалски произходъ. Съ нея завършва по единъ печаленъ начинъ хегемонията на сефарадското еврейство въобще и на солунско-македонското въ частность.

VI.

Периодъ на упадъкъ.

(Отъ края на XVII в. до началото на XIX в.)

Презъ време на месианската буря солунското книгопечатане е въ пъленъ застой. Едва въ последното десетолѣтие на XVII в. се печататъ следнитѣ трудове:

Авторъ	Название	Год.
Avraam Gatenio	Tirat Kessef	1692
Avraam Gatenio	Tzeror ha-Kessef	1692
Nissim Sevilla	Maassé Nissim	1693
Iossef Covo	Guiv'ot Olam	1694
Baruch Calai	Mekor Baruch	?

Забележителни равини на XVIII в. сж следнитѣ: Шемуелъ Ицхакъ Модилиано, равинъ въ Солунъ въ края на XVII в. и началото на XVIII-ия. Авторъ е на „Арухатъ Тамидъ“ (Солунъ 1756), сборникъ отъ проповѣди на теми, взети отъ Петокнижието и речи отъ духовенъ характеръ, и на единъ сборникъ Responsa (Солунъ 1723) подъ името „Нееманъ Шемуелъ.“ (Е. Е. XIII 907.)

Ашеръ бенъ Имануелъ Салемъ, талмудистъ, авторъ на сборникъ Responsa „Матé Ашеръ“ (1748 г.). (Е. Е. XIII.)

Шемуелъ бенъ Давидъ Флорентинъ, авторъ на сборникъ отъ ритуални закони „Бетъ а-Роé“ съ указания къмъ кодекса на Маймонида (Солунъ 1758 г.), и на сборникъ Responsa хомелии и библейски тълкувания подъ название Минхатъ Шемделъ (Солунъ 1776). (Е. Е. XV 317.)

Исакъ бенъ Елхананъ бенъ Шанджú, талмудистъ живѣлъ въ Солунъ, умрѣлъ на 1759 г. въ Иерусалимъ, авторъ на „Бееротъ Майимъ“, сборникъ Responsa и коментарии на Маймонида (Солунъ 1754); „Бееръ Ицхакъ“, сборникъ отъ проповѣди; „Бееръ Лахай“, надгробни речи. (Е. Е. XV. 91.)

Ицхакъ Хананъ, живѣлъ въ срѣдата на XVIII в., авторъ на „Бене Ицхакъ“, сборникъ отъ хомелии и Responsa (Солунъ 1757); Хаимъ бенъ Авраамъ Миранда (край на XVIII в. — нач. XIX в.), авторъ на сборницитѣ: „Ядъ Нееманъ“ (Солунъ 1804) — новели, Responsa върху обрѣзването и коментаръ на литургичния химнъ „Баръ Иохай“; „Дикдукé Хаверимъ“ (Солунъ 1803), талмудически новели; „Руахъ Нееманъ“ (Солунъ 1803) — талмудически сентенции въ азбученъ редъ, и пр. (Е. Е. XV 503.

Презъ сжщата епоха забележитетни равини въ Битоля сж: Иосифъ Яковъ Исраелъ (1768) и Иосефъ Исраелъ (1790).

Въобще литературата презъ този вѣкъ е съвършено посрѣдствена и суха, въ по-голѣмата си часть състояща отъ тълкувания на теми, вече тълкувани отъ много по блестящи автори и Responsa, които иматъ значение като материалъ за изучване бита и нравитѣ на македонското еврейство презъ тия

сто години. Нито единъ отъ авторитѣ, живѣли презъ това столѣтие, не се е сдобилъ съ слава и име, заслужаващи да му опредѣлятъ видно мѣсто въ развоя на еврейската култура.

Книгопечатането, напротивъ, е по-дейно презъ тази епоха, и ние можемъ да споменемъ редица трудове, излѣзли въ Солунъ.

Авторъ	Название	Дата
Haim Schabetay	Torat Hayim (въ 3 тома)	1713—22 (спор. E. E.) 1715 (спор. Franco)
Schelomo Amarillo	Kerem Schelomo	1719
Schelomo b. Hassan	Bet Schelomo	1720
Yaakov b. Naim	Mischkenot Yaakov	1721
Hasday b. Perahia ha-Cohen	Tozat Khessed	1722
Schemuel Modigliano	Neeman Schemuel	1723
Yaakov de Botón	Edút be-Yaakov	1724
Haim Schemuel Florentin	Meil Schemuel	1725
Mair Mizrahi	Peri La-Arety (2 тома)	1727—55
Schemuel Gaon	Mischpatim Yescharim	1733
Yossef David	Bet-David (2 тома)	1734—36
David Hazan	Tehilat Ben David	1738
Itzhak Cohen	Bate Kehuná (2 т.)	1740
Mosche Amarillo	Devar Mosche (2 тома)	1742—43
Haim Assael	Sam Hay	1746
Hanania Schaúl	Magén Schaúl	1747
David de Medina	Ruah David	1747
Mair Bekiasch (Bakisch?)	Magén Avót	1748
Meyohas b. Schemuel	Minhat Bikurim	1752
Mosche Amarillo	Alahá le-Mosché	1752
Itzhak b. Sanche (Schañgí)	Beerot ha-Mayim	1754
Meyohas b. Schemuel	Peri ha-Adama (4 тома)	1755—63
Schemuel Modigliano	Aruhat Tamid	1756
David Hazan	Agen ha-sohar	1757
Itzhak Hanan	Bene Itzhak	1757
Schemuel Florentin	Bet ha-Rohé	1758
Ezra Malki	Malkí Bakodesch	1759
Itzhak Nunez de Belmonte	Schar ha-Melekh (3 тома)	1762
David Amar	Tefila le-David	1763
Schemuel Sornaga	Peraschat ha-Kessef	1763
Haim Motziri (Mosseri?)	Beer Mayim Hayim	1764—94
Yossef b. Ardut (Adut?Ardit?)	Yekare Deschohvé	1666
Daniel Estrumsa (Strumtza)	Magen Giborim	1766
Yossef Meyohas	Schaar ha-Mayim	1768
Yossef Eliakim	Schem Yossef	1769
Изд. И. Е. Алеви	Извадки изъ Маймонида	1770
David Pardo, равинъ въ Сарайево	Mikhtam le-David	1771

Schelomo Camondo	Nearot Damessek	1772
Eliau Hako	Ruah Eliau	1772
Schemuel Salem	Melekh Schalem	1775
Schemuel Florentin	Minhat Schemuel	1776
Meyohas b. Schemuel	Mizbah Adama	1777
Mintzur Mirzok (?)	Korbáu Elyatzur	1777
Avraam Al-Calay	Zekhor le-Avraam (3 т.)	1778
Eliakim Gatenio	Agura be-Oelekha	1779
Israel Alghazé	Schalmé Tzibúr	1780
Avraam Hayon	Schalmé Haginat	1780
Yossef Molkho	Schulkhan Gavoa	1780
Yossef Nahamuli	Esched anehalim	1783
Mintzur Mirzok	Sur Teudá	1783
Itzhak Halevy	Beer Mayim Hayim	1786
Eliakim Gatenio	Ishak Yeranen	1786
Mintzur Mirzok	Ben Pedatzur	1786
Yossef Hazan	Hikeré-lev (8 тома)	1787—1808
Hayim Banbanaste	Baé Hayé (2 тома)	1788
Yitzhak Gatenio	Bet Yitzhak	1788
Nissim Modai	Schaare Sedek	1789
Yossef Nahamuli	Aschdoth ha-Pisga	1790
Mair Halevy	Aschotefim	1790
Efraim Arditi	Maté Efraim	1791
Mair Melamed	Mischpat Sedek (3 тома)	1791
Yaakov Alghazé	Tehilath Yaakov	1791
Avraam Alegre	Lev Semah	1793
Yehuda Askenazi	Mahane Yehuda	1793
Schabetay Nehama	Vezot Torat	1794
Haim Banbanaste	Kenesset ha-Gedola (8 т.)	1794
Yomtov Elnekavé	Schabetay Yom Tov	1794
Yossef S. Modigliano	Oriau Teliti	1795
Mosche b. Aderet (Adret?)	Berakh Moschè	1795
Mair Halevy Abulafia	Batra Schalem	1795
Aaron de Toledo	Divre Hefetz	1795
Yossef b. Gioja	Tal Oroth	1795
Aaron Amarillo	Pene Aaron	1796
Schemuel Itzhak (Modigliano?)	Schaaschua ha-Talmidim	1797
Nissim Gabay	Peat Negeb	1787
Yossef Covo	Ben Porat Yossef	1797
Itzhak Mayo	Schorsche ha-Yam	1797
Avraam Penso	Ape Zutré	1798
Mosche b. Habib	Or Sadikim	1799
Mosche M. Meyohas	Mayim Schaal	1799
Menahem B. Schelomo	Hameiri Yebamot	1719
Schemuel Florentin	Pessaké Dinim	?
Yomtov Alasbeli (Alaschvili?)	Aritba Schabat	?
Schelômo Bula	Lekhem Schelomo.	1800

(Franco, 124—128; E. E. XV, 317, 91, 503, 557 XIII 907)

Правното и политическо положение на евреитѣ въ Македония и цѣлата империя остава почти безъ промѣна презъ цѣлия XVIII в. На 1702 г. великиятъ везиръ Далтабанъ паша забранява на евреитѣ и християнитѣ да носятъ жълти обуща и калпаци отъ червенъ цвѣтъ или украсени съ галуни по татарски образецъ. На 1757 година тази заповѣдь е била подновена отъ султанъ Мустафа III, чието първо дѣло при възкачването на престола е било да забрани всѣкакъвъ луксъ на раята. Въ изпълнение на императорската заповѣдь, вселенскиятъ и арменскиятъ патриарси и главниятъ равинъ (хахамъ-баши) били повикани предъ „чаушъ-башията", който имъ заповѣдалъ подъ страхъ на най-строги наказания да бдятъ върху точното изпълнение отъ страна на подчиненитѣ тѣмъ паства, повеленията на падишаха.[1]

Настжпилото затишие въ лагера на дьонметата било прекжснато поради намѣсата на единъ новъ лъжемесия, мошеникътъ Яковъ Лейбовичъ (1720—1791 г.), познатъ подъ прозвището Франкъ или Баронъ Франкъ, който сполучилъ да мине последователно въ лоното на почти всичкитѣ монотеистични религии: еврейството, ислама, католичеството и православието. Родомъ отъ южна Галиция (Королевки) на 13-годишна възрасть той се хваналъ на служба у единъ букурещски търговецъ, което често го придружавалъ въ неговитѣ пжтешествия на югъ — въ Гюргево, Никополъ, Солунъ и Смирна. Като самостоенъ търговецъ на скжпоценни камъне, той бързо забогатѣлъ, и на 1752 г. се оженилъ за никополката Хана, на 14 години. Неговитѣ богатства, горещия му темпераментъ, трескавата му деятелность и умѣнието да подчинява хората, привлѣкли къмъ него мнозина отъ сектата на Шабетая Цеви, лишили се още на 1740 г. отъ своя последенъ вождъ Берахя. Нито вдовицата на последния, известна подъ прѣкора „Гевира", нито малолѣтната му дъщеря, наречена „Света Дѣва" не могли да обединятъ около себе си всичкитѣ последователи на Мехмедъ Ефенди. Съ съгласието и удобрението на смирненския равинъ и сабатианецъ Исахаръ, Франкъ приема мохамеданството съ цель да застане на чело на сектата. Сжщевременно той развива своеобразната теория за преселението отъ едно тѣло въ друго на месиевата душа, явяваща се органи-

[1] (Hammer, XIII 82, XVI 18, по Franco 118).

ческа часть на самата Първопричина — Божеството (E. E. XV 360; Graetz, V 252). По такъвъ начинъ на единъ пѫть биватъ реабилитирани всички лъжемесии, тъй като царь Давидъ, пророкъ Илия, Мохамедъ, Шабетай Цеви I, Яковъ Керидо Цеви II и Бераха Цеви III не сѫ били нищо друго освенъ въплощение на една и сѫща душа. Тази метемпсихоза не спираше обаче тамъ, а се манифестираше отново въ лицето на самия Франкъ.

Благодарение на своето богатство и на безспорно голѣмитѣ си качества, Франкъ, подпомогнатъ отъ жена си, славеща се съ рѣдката си красота, образува значителна група свои сподвижници въ Влашко и Турция и отпочва борба противъ свещената солунска династия. Съ цель да компромитира солунскитѣ дьонмета предъ турскитѣ власти и за да се покаже поблагонадеженъ и преданъ предъ последнитѣ, Франкъ публично почналъ да нарушава предписанията на еврейската вѣра, — даже ония, които се спазвали отъ дьонметата. Това обаче предизвикало възмущението на еврейското население, което никакъ не е желаело да бѫде изправено предъ нови събития отъ месианско естество, и Франкъ билъ принуденъ да напусне Солунъ и да се откаже отъ намѣрението си да поеме водителството на солунскитѣ дьонмета, предани на наследницитѣ на Берахя. Франкъ се върналъ тогава въ Полша, гдето намѣрилъ добра почва за своитѣ мистификации. Единственъ неговъ принципъ е била пълната безпринципность въ живота. „Азъ дойдохъ, казвалъ той, за да избавя свѣта отъ всички закони, сѫществували досега".

Сектата на дьонметата се развивала, следъ отпѫтуването на Франка, въ пълно спокойствие.

Различавали въ нея три групи: Измирлии или Каравайо отъ последователи на Шабетая Цеви I, негови съграждани-смирненци; Яковити — именуващи се по признатия отъ тѣхъ за Месия Яковъ Керидо Цеви II, и последователитѣ на Османъ-Баба, нареченъ Хониосъ, който се „открилъ" на своитѣ ученици едва къмъ края на XVIII столѣтие. Въ началото на настоящия вѣкъ главниятъ центъръ на дьонметата е билъ все още Солунъ, гдето наброявали около 4,000 „хаверимъ" или другари. Тѣ сѫ живѣели съвсемъ отдѣлени отъ другото население на града, встѫпвали сѫ въ бракъ само помежду си, отбѣгвали сѫ даже смѣсенитѣ бракове

между членове отъ различни групи, минавали официално за мусулмани, а тайно изповѣдвали еврейството въ оная форма, препоржчана имъ отъ Цеви и наследницитѣ му. Тѣхното сакраментално изречение е перифраза на корановия стихъ „Аллахъ иль-Аллахъ ве-Мохамедъ рейсъ улъ-Аллахъ", преиначенъ отъ тѣхъ въ: „Нѣма богъ освенъ Бога и Сабетай Цеви е неговъ пророкъ". Тѣ сж вѣрвали, че ще настане време, когато всички евреи ще признаятъ „Гоеля" (=Спасителя) и ще станатъ „ааминимъ" (=вѣрващи) като тѣхъ самитѣ. За това не трѣбвало да се ненавиждатъ невѣрващитѣ още братя, но не трѣбвало сжщо да се стжпва въ брачни връзки съ тѣхъ, докато не признаятъ Месията. Задгробниятъ животъ сжществувалъ само за вѣрващитѣ. Тѣ носѣли две имена, едно официално, мусулманско, и друго, тайно, еврейско за задгробния животъ. Скривайки своята принадлежность къмъ сектата, въ вжтрешния свой животъ тѣ съблюдаватъ Моисеевитѣ закони, имали собственъ духовенъ сждъ, който е раздавалъ правосждие съгласно съ еврейскитѣ вѣрски закони, задължително за всички членове на сектата. Кървавото отмъщение (албанската беса), двоженството (допуснато у сефардскитѣ евреи; обичайно у мусулманитѣ), разводътъ, употрѣбата на алкохолъ сж имъ били забранени. Отъ друга страна препоржчвало се на членоветѣ на сектата да не се отказватъ отъ турското поданство.

Отъ дьонметата най-бедни сж били членоветѣ на групата Хониосъ; Измирлиитѣ се занимаватъ съ търговия, а Яковититѣ, които сж били най-образованитѣ, въ качеството си на „мусулмани" и на добри познавачи на турски и други езици твърде лесно се настанявали на държавна служба. Запазили въ себе си традиционното съзнание на „богоизбранъ народъ" и на „виша раса" дьонметата сж се отнасяли съ голѣмо макаръ и скрито презрение къмъ турцитѣ, които, отъ своя страна, не сж ги особено обичали.

Най-голѣмиятъ праздникъ на дьонметата е билъ 9 августъ, день на разрушението на Иерусалимския храмъ и на рождението на Шабетай Цеви, а споредъ преданието — още и на Яковъ Керидо Цеви II и на Османъ Баба. Въ този день всички „вѣрващи", освѣнъ девицитѣ и младежитѣ, отиватъ въ „синагогата" имъ (Kal), гдето църковниятъ пѣвецъ, носищъ еврейското наименование Пайтанъ, произнасялъ молитви въ честь на Бога и неговия пророкъ Шабетай Цеви. Повечето отъ

молитвитѣ се четѣли на испански, макаръ че председателътъ на духовния сѫдъ, пайтанътъ и другитѣ „синагогални“ служители да сѫ знаели еврейски.

Освенъ праздника 9 авг., тѣ сѫ празнували още 14, 21 и 24 Сиванъ, 9 и 17 Тамузъ, Светата сѫбота, 24 Тамузъ, 15 (или 16 авг. — годишнината на обрѣзването на Шабетей Цеви?), 17 Кислевъ — Пуримъ, 21 и 24 Адаръ. Презъ есеньта тѣ празднували „деня на агненцето“ — въ този день всички женени последователи на сектата се събирали на обща трапеза въ своята „синагога“. Освенъ установенитѣ молитви пайтанътъ е четѣлъ на изусть мѣста изъ Зохара или Книга на Великолепието и изъ пророцитѣ. Съ особена почить се ползували Пѣсень на пѣснитѣ — „Ширъ а-Ширинъ“ и Псалмитѣ. Молѣли се тихо, отъ страхъ да не привлѣкатъ вниманието на мохамеданитѣ. Самата синагога е била винаги отвсѣкѫде и отблизу заградена отъ кѫщи на дьонмета, тъй като турската власть и мусулманското духовенство често сѫ преследвали последователитѣ на Цеви, (З. Рубашевъ, Евр. Енц. XIII 796).

VII.

Вѣкъ на постепенната гражданска и политическа еманципация.

(1839—1908).

Началото на XVIII в. се ознаменува съ гръцкото въстание и обѣсването на вселенския патриархъ Григорий (1821). Великиятъ везиръ Али паша Бендерли, забелѣзвайки между присѫтствуващитѣ на екзекуцията трима евреи, именуемитѣ Муталъ, Бичачи и Леви, се обърналъ къмъ тѣхъ съ думитѣ: „Хошъ гелденизъ, вие, евреи! Ето го обѣсенъ вашиятъ и нашъ неприятель! Заповѣдвамъ ви, влачете го до морето! „Волею неволею тримата евреи завлѣкли трупа до Златния Рогъ (Franco, 132). Веднага следъ това между гърцитѣ се разпространява слухътъ, че евреитѣ сѫ подбудителитѣ на убийството на патриарха, а по-късно, че сами евреитѣ били го обѣсили. Тия, присѫщи на източната фантазия изопачения и преувеличения ставатъ причина на ужасни погроми въ Гърция, особено въ Морея, гдето числото на жъртвитѣ достига до 5000. Успѣлитѣ да се спасятъ отъ тази сѣчь намиратъ отчасть убѣжище въ Солунъ, съ което се още повече разпалва омразата между евреи и гърци.

Отъ възкачването на Абдулъ-Меджидъ I на османския престолъ (1839—1861) започва ерата на обновата и постепеното уравняване на гражданското и политическо положение на евреитѣ и другитѣ раи съ господствуващето въ империята племе. Още на 3 ноември 1839 г. въ Топъ-Капу (Стамбулъ) бива оповестенъ султанскиятъ Гюлъ-Хане Хати-Шерифъ, по силата на който, свидетелствуването на евреитѣ предъ сждилищата било напълно признато, изтезателнитѣ наказания, поне официално, забранени, конфискациитѣ премахнати и пр. Четири години по-късно великиятъ везиръ Риза паша предъ едно нарочно за тази цель свикано въ островъ Митилинъ събрание на гръцкото, арменското и еврейското духовенства отъ Смирна, Хиосъ и Кавала, потвърждава отъ името на султана гражданското равноправие на всички народности въ империята. На 1846 г. тия увѣрения сж били повторени отъ новия великъ везиръ Решидъ Паша, но, както се знае, сжществени промѣни въ гражданския и общественъ животъ въ страната не сж настжпили. Едва на 7 май 1855 Високата порта премахва данъка харачъ и обявява свободенъ достжпъ за немусулманитѣ. въ войската до чинъ полковникъ, а въ администрацията до първокласенъ чиновникъ. Въ сжщность обаче харачътъ е билъ замѣненъ съ другъ подобенъ данъкъ, но съ друго име, беделъ и аскерие, отъ който сж били освободени само цариградскитѣ раи. На 1856 г. бива обнародванъ султанскиятъ Хати-Хумаюнъ, съ който се потвърждаватъ всички стари привилегии на отдѣлнитѣ вѣроизповѣдни общини и гражданското равноправие на всички отомански поданици, установяватъ се смѣсени сждилища за разглеждане дѣлата между мусулмани и немусулмани или между немусулмани отъ различни вѣроизповѣдания, и се гарантира известно, макаръ и твърде ограничено участие на иновѣрното население въ управлението на страната.

На 1858 г. султанъ Абдулъ Меджидъ, обикаляйки своята империя, придруженъ отъ своя братъ, бждещия султанъ Азизъ, посещава гр. Солунъ, посрещнатъ между другитѣ първенци и отъ солунския главенъ равинъ Ашеръ Ково. Въ града е имало вече такива богаташи евреи, че министърътъ на маринатa Мехмедъ Али паша отседналъ въ дома на Алатини, военния министъръ Риза паша въ дома на Соломонъ Фернандезъ, а имениятa на Абугъ, въ с. Проидрикъ, били отредени за разходкитѣ на султана. Напущайки Солунъ, Абдулъ Меджидъ пода-

рилъ 250 турски лири на еврейското училище и 261 т. лири на беднитѣ евреи.

За близката до Солунъ, сѣрска еврейска община се знае, че по онова време е имала за свой духовенъ глава главния равинъ Менахемъ, чиито знания и влияние трѣбва да сж били твърде голѣми, тъй като той, а не солунскиятъ главенъ равинъ, е билъ поканенъ на 1863 отъ великия везиръ Фуадъ паша да се ороизнесе, наедно съ смирненския главенъ равинъ Палачи и одринския Якиръ Геронъ, по изникнатия въ Цариградъ конфликтъ между напредничавитѣ евреи, начело съ графъ Авраамъ де Камондо, цариградския главенъ равинъ (хахамъ-баши) Авигдоръ и Хезкияу Кармона, и фанатичнитѣ и невежествени тълпи, водени отъ равинъ Ицхакъ Акришъ и нѣкой си Камхи. Известно е, че тричленната равинска комисия, се е обявила напълно съгласна съ напредничавия хахамъ-башия.

Презъ сжщата тази година единъ голѣмъ пожаръ опустошилъ града Битоля — изгорѣли сж 2080 кжщи и дюкяни отъ които 1008 еврейски. Най-влиятеленъ битолски евреинъ е билъ презъ царствуването на султанъ Азиса нѣкой си Авраамъ ефенди. Забележителенъ е битолскиятъ равинъ Яковъ Иосифъ Израелъ (1854—89), авторъ на еврейско-испанската книга „Йисмахъ Моше“ (Бѣлградъ 1896).

На 1864 Соломонъ Фернандезъ, италиански генералеиъ консулъ въ Солунъ, основава въ този градъ мѣстно настоятелство на Alliance Israélite Universelle. Една година по-късно холерата опустошава цѣлата империя, отъ Пловдивъ до Диарбекиръ и отъ о-въ Критъ до Алепо; само Солунъ бива пощаденъ отъ смъртоносната епидемия (1865). На 1873 г. въ Солунъ се основава модерно еврейско училище подъ попечителството на All. Isr. Univ. и оттогава еврейството въ този градъ почва да придобива известния си френско-левантински обликъ. Две години по-късно семейството Алатини основава собствени училища, въ които се обучаватъ до 500 деца. Презъ сжщата година (10 януарий 1875) на мѣстото на починалия главенъ равинъ Ашеръ Ково се избира Авраамъ Гатенйо, авторъ на съчинението „Tselha-Kessef“. Деньтъ на неговото обявяване като хахамъ-башия билъ ознаменуванъ съ освобождаването, по негово искане, на тридесеть затворници евреи.

На 1881 въ сжщия градъ се открива забавачница за деца, на 1887 г. професионално у-ще, на 1891 г. девическо народно

у-ще. Сѫщевременно еврейскитѣ деца посещаватъ отчасть държавнитѣ, преимуществено чуждитѣ мисионерски училища. Много младежи отиватъ въ странство за да попълнятъ своитѣ знания, немалко постѫпватъ и въ цариградскитѣ виши училища.

Презъ 1860 г. евреи отъ Сѣръ и Битоля основаватъ една нова еврейска община въ богатия търговски и земледѣлчески центъръ Драма. Броятъ на еврейското населепие на този градъ достига въ началото на XX в. до 62 семейства върху едно общо население отъ 9,000 жители. Общината е подържала синагога и училище съ 50 ученика.

Въ Битоля презъ 1896—98 год. начело на еврейската община е билъ равинъ Авраамъ Леви отъ Янина. Еврейското население е достигало до 4000 души презъ 1884 г. То се е управлявало отъ единъ хахам-башия, назначаванъ съ султански указъ, подпомаганъ отъ единъ мѣстенъ духовенъ сѫдъ и едно събрание на първенцитѣ, подъ чието ведомство били три синагоги и петь мидраша (параклиси), едно талмудско училище съ 250 ученици, едно свѣтско училище съ 150 ученика, едно девическо училище съ 110 ученички и една детска забавачница съ 120 деца (1905 г.).

Съставявайки грамадно болшинство въ града, солунското еврейство презъ цѣлия XIX в. и въ началото на XX в. е фактически господарь на града, а турскитѣ власти сѫ сѣнка, подъ която се пази знамето на полумесеца. Подържайки добри отношения съ околното българско население, единственъ неговъ съперникъ се явява елинизмътъ, съ когото еврейството води отявлена борба, и когато избухва презъ 1897 г. гръцко-турската война, солунскитѣ евреи се стичатъ масово въ казармитѣ за защита на империята. Презъ сѫщото това време около и въ Солунъ кипятъ революционни движания: евреитѣ поглеждатъ съ симпатия на всички опити на младотурския комитетъ Иттихадъ ве Тераки (въ който участвува и видниятъ солунски депутатъ Карасо) за модернизиране и реформиране на империята. Но когато последниятъ се отклонява отъ своитѣ задачи и се отдава на панисламизма съ явния стремежъ да мине къмъ пантурцизъмъ, което поражда нови изтребителни борби между отдѣлнитѣ народности, мнозина македонски евреи почватъ да виждатъ въ установяването на единъ автономенъ подъ суверенитета на султана, по европейски образецъ режимъ, единственото възможно спасение на страната. Когато обаче

презъ есеньта на 1912 г. гръцки и български войски заематъ града и въпросътъ за подѣлбата на Македония бива предрешенъ безъ даже да се допитва мѣстното население, симпатиитѣ на евреитѣ сж всецѣло на страна на българитѣ. На всѣка крачка избухватъ спорове между гърци и евреи, които се разрешаватъ често по кървавъ начинъ. Евреитѣ се държатъ отрицателно къмъ всичкитѣ гръцки домогвания, но междусъюзнишката война разбива последнитѣ имъ надежди. Предчувствуватъ всички, че краятъ на цветущия еврейски Солунъ настжпва съ бързи крачки.

Отъ подѣлбата на Македония насамъ.

(1912—1928 г.)

Въ началото на XX вѣкъ еврейското население въ Македония се е разпредѣляло приблизително по следния начинъ:

Драма	380	Неврокопъ	110
Щипъ	500	Солунъ	75000
Кавала	2000	Сѣръ	2000
Беръ—Караферия	500	Горна-Джумая	50—100
Костуръ	1600	Струмица	650
Битоля	6000	Скопье	1700—2000

Отъ тия градове само Горна Джумая и Неврокопъ минали подъ българска власть, Струмица, Скопие, Битоля и Щипъ — подъ сръбска, а Солунъ, Драма, Сѣръ, Кавала, Беръ и Костуръ — подъ гръцко влатть.

Евреитѣ отъ Горна Джумая и Неврокопъ влизатъ въ съюза на еврейскитѣ общини въ България и се ползуватъ отъ правата, признати на еврейското вѣрско и народностно малцинство въ тази страна. Въ тия две македонски общини цари пълно спокойствие и евреитѣ не сж били за нищо обезпокоявани презъ този периодъ.

Въ сръбска Македония, доколкото сведенията ни се простиратъ, тѣ се ползуватъ съ всички граждански права; политическитѣ имъ правдини обаче сж такива на вѣрско малцинство и тѣхъ ще последва вѣроятно сждбата на сръбскитѣ евреи, днесъ сърби отъ моисеевска вѣра.

Най-интересно е положението на евреитѣ въ гръцка Македония, особено въ Солунъ. Благодарение на икономическата дейность на солунскитѣ евреи, солунското пристанище се е издигнало до стъпень да бжде единъ отъ най-главнитѣ центрове

на морската търговия въ източната часть на Срѣдиземно море. Но поради тѣхната преданость къмъ религията и строгото съблюдение на сжботата тѣ сж изгубили своето първо и преобладаваще мѣсто въ пристанищнитѣ работи, като сж били измѣстени отъ другото население, работещо презъ седемтѣ дни на седмицата (Memorandum de Joint Foreign Committee de Londres aux membres du Conseil de la S. d. N. 11. 8. 1924). Когато презъ зимата на 1912 г. гръцкитѣ войски се настанили въ града, гръцкото правителство е заявило на Alliance Israélite Universelle, че правата на евреитѣ не ще бждатъ нарушени. Презъ юлий 1913 г. г. Генадиосъ, гръцки пълномощенъ министъръ въ Лондонъ потвърждава тия ангажменти. Съ § 11 на мирния договоръ между Гърция и Отоманската империя, първата се е задължила категорично да зачита живота, честьта, вѣрата и обичаитѣ на мѣстнитѣ жители. На 1919 г. тогавашниятъ и сегашенъ министъръ председатель Елеутериосъ Венизелосъ е заявилъ презъ време на преговоритѣ за миръ въ Парижъ, че евреитѣ могатъ да бждатъ спокойни, че не само ще се ползуватъ съ равноправие, но още и съ права, съответно равни на правата на християнското население по отношение на сжботната почивка и свободата на труда презъ другитѣ дни. Една година по-късно гръцкиятъ парламентъ гласува особенъ законъ (авг. 1920) въ духа на изявленията на г. Венизелосъ. По-късно обаче едно първо ограничение на този законъ се явява въ кралския указъ отъ 1923 г., чийто чл. 135 гласи, че сжбота е седмичниятъ день за почивка на солунскитѣ (а не македонскитѣ) евреи.

Трѣбва да се отбележи, че още отъ първитѣ дни на режима на Венизелосъ въ Македония борбата между гърци и евреи се бѣ разпалила отново подъ покровителството на самата власть: пазарниятъ день става отъ понедѣлникъ въ сжбота съ явна цель да се ощетятъ евреитѣ, носенето на традиционния фесъ се забранява и даже се опитватъ да разрушатъ старитѣ исторически еврейски гробища подъ предлогъ на благоустройство. Евреитѣ разбиратъ много добре, че противоеврейската политика се инспирира отъ самия Венизелосъ, задалъ си за цель да сломи еврейското първенство въ Солунъ и да елинизира града. Въ отговоръ на това негово поведение евреитѣ преминаватъ масово въ консервативно-монархическата партия на Гунарисъ и гласуватъ всички за нейната листа на

изборитѣ презъ 1916 г., въ която и се избиратъ нѣколко народни представители евреи, между които и Малахъ, по-късно министъръ на финанситѣ въ кабинета Гунарисъ. На 1917 г. избухва голѣмиятъ пожаръ въ Солунъ, при още недобре изяснени обстоятелства — почти всички еврейски училища, синагоги и стари библиотеки биватъ унищожени, а сѫщо и множество домове. Настаняването на малоазийски бѣжанци-гърци довършва разнебитването на вѣковния еврейски центъръ. Съ настаняването на последнитѣ въ Солунъ избухва нова кампания противъ евреитѣ. Законътъ за сѫботната почивка бива отмѣненъ въпрѣки поетитѣ международни задължения. Опитътъ на диктатора Пангалосъ да удовлетвори макаръ и частично еврейскитѣ искания пропада поради зложелателството на Търговската камара и Търговския силагосъ. Едничка работническата класа се отзовава симпатично на еврейскитѣ искания. Напротивъ, властитѣ ставатъ все по зле разположени спрямо евреитѣ, а опититѣ да се превърне сѫботата въ пазаренъ день не сѫ изоставени и до сега.

Отъ друга страна гръцкото правителство открива въ Солунъ специална гимназия за евреитѣ и университетъ, казвайки имъ ясно, че тѣ трѣбва да станатъ непремѣнно елини отъ моисеевско вѣроизповедание.

Тъй се очертава днесъ положението въ метрополията на сефардското еврейство при почти пълната апатия на мѣстнитѣ евреи и безучастието на сънародницитѣ имъ отъ други страни.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ВМѢСТО УЧИТЕЛСТВУВАНЕ — ЗАТВОРЪ И ЗАТОЧЕНИЕ.
(1875—1878)

Отъ Ив. Апостоловски.

Следъ освобождението ми отъ солунския затворъ[1] отидохъ въ Цариградъ и после презъ месецъ май 1875 год. въ Лозенградъ. Учителствувахме въ Лозенградъ десетъ месеци съ Христо Захариевъ, но доста тайно, подземно, за да не ни подозрятъ турцитѣ въ комитаджилъкъ.

Въ село Дерекьой, Лозенградско, бѣше учитель Проданъ Сербезовъ, родомъ отъ Чирпанъ. Той доста умѣло работѣше по тия мѣста за въстание. Не зная, какъ го подушиха турцитѣ че билъ опасенъ за турската държава, взеха го и го изпратиха въ одринския затворъ. Понеже селото остана безъ учитель, то дерекьойци поканиха Хр. Захариевъ и мене. И така двамата заехме вакантното мѣсто. Започнахме обучението. Всичко вървѣше добре, но следъ нѣколко време започна да се чува, че върлуватъ разбойници по тия мѣста. Заедно съ селянитѣ наредихме, щото презъ нощьта да дежуримъ, за да запазимъ селото отъ ненадейно нахлуване на разбойницитѣ. Оплакаха се ограбенитѣ селяни на каймакамина въ Лозенградъ, и последниятъ изпрати потера да преследва и излови разбойницитѣ.

А главниятъ водичъ на потерата бѣше Али Пехливанъ, отъ село Карадаръ, близу до Лозенградъ, единъ жестокъ тиранинъ и пръвъ разбойникъ на разбойницитѣ. Иванъ Н. Поповъ отъ село Коджда-Тарла, Лозенградско, го описва по-обширно въ своя споменъ за великия лозенградски патриотъ Рододаровичъ.

Дойде Великденъ. Намѣрихме за добре съ Хр. Захариевъ да отпразнуваме празника въ Малко-Търново. Една сутринь тръгнахме за тамъ. Шосета нѣма. Ударихме по разни пѫтеки низъ горитѣ, защото бѣхме изгубили пѫтя. Най-сетне се изка-

[1] Вж. въ „Македон. прегледъ", г. V кн. 3, стр. 77.

чихме на една висока гора презъ кози-пѫтеки и видѣхме, че на едно равнище пасѣха добитчета. Отидохме тамъ. Срещнахме единъ турчинъ съ натоварена кола съ бакалска стока. Поискахме му хлѣбъ. Даде ни. Бѣхме много огладнѣли. Ние пѫтувахме съ чифтета, а облѣклото ни бѣше нѣщо особено. Турчинътъ ни показа пѫтя за Търново. Слизайки отъ гората надолу, видѣхме жени да ператъ дрехи на рѣката, но село се не вижда. Като ни видѣха женитѣ, хукнаха да бѣгатъ. Извикахме имъ да не бѣгатъ, защото не сме лоши хора. После се спрѣхме въ гората, преоблѣкохме се и така влѣзохме въ село. Минавайки по главния пѫть, видѣхме турчинъ на чардакъ да седи. Поздравихме го и си заминахме за хана срещу голѣмия изворъ-чешма. Умихме со и седнахме да си починемъ. Но ето, че иде заптие да ни кани, че ни викалъ голѣмецътъ. Отидохме. Покани ни да седнемъ и ни поржча кафе. Много любезно взе да ни пита, отъ где сме, на каква работи сме и пр. Казахме му, че сме учители въ с. Дерекьой и дойдохме да си направимъ байрама — Великдена въ М. Търново. Той остана много доволенъ отъ отговора ни и ни пожела честитъ праздникъ. Взехме си сбогомъ и си заминахме за хана. Търновци, мѫже и жени, твърде любезни и гоствприемни хора, каниха ни отъ кѫща на кѫща да ни гощаватъ, и гдето отидѣхме — софрата готова. Цѣлъ день тя не се вдигаше. Минаха се тритѣ великденски дни, прекарани въ най-голѣмъ разкошъ, въ радости и веселби. Следъ това си заминахме въ Деьекьой.

На четвъртия день отъ Великдень започнахме занятията. Мина се доста време отъ тогава. Една сутринь дойдоха въ училището кметътъ съ едно заптие и ни покани да отидемъ при голѣмеца — юсбашията. Отидохме. Погледна ни и веднага се обърна къмъ мене и ми каза да си отида. Рекохъ си на ума: „Има си хасъ мене да забравятъ.“ Отидохъ си въ училището и започнахъ преподаването, а Захариева взеха и го отведоха въ градеца Бунаръ-Хисаръ. Тамъ го затвориха. Не се мина много време, дойдоха пакъ въ село. Взеха и мене. Пѫтувахме цѣлъ день. Пристигнахме въ града късно вечерьта и право въ конака. Отвориха една врата и ме бутнаха вѫтре. Бѣше тъмно, като въ рогъ. Направихъ две-три крачки навѫтре, но веднага се върнахъ назадъ, уплашенъ отъ лаянето на едно куче. Пипайки съ ржце, набарахъ единъ сандъкъ и се

зарадвахъ, че ще легна на хубаво мѣсто. Заспалъ съмъ дълбоко, защото бѣхъ уморенъ отъ дългия пѫть. Не зная, колко време съмъ спалъ, и дойде заптие та ме събуди. Станахъ, но като че не съмъ въ себе си. Заведоха ме при юсбашията.

Той започна да ме пита, где сѫ другаритѣ ми комити. Отговорихъ му, че не знамъ, що е това комити. Накара заптието да ми наведе главата и каза, че ще ми я отрѣже, ако не изкажа комититѣ. Казахъ му: „Аманъ ефенди, вземи ми главата, че да се отърва отъ всѣкидневнитѣ мѫки.“ После юсбашията каза на заптието да ме заведе пакъ въ затвора. Съмна се. Събудихъ се и какво да видя! Тази стая-затворъ била цѣла кучкарница, точно 17 малки и голѣми кучета. Извадиха ме отъ този затворъ и ме заведоха при Хр. Захариевъ. Зарадвахме се, че сме наедно. Поръчахме си гювечъ за обѣдъ. Часътъ стана 12 и гювеча ни го донесоха. Започнакме да ядемъ, но не се минаха нѣколко минути и дойде заптие, което ни заведе въ новъ, по-страшенъ затворъ, подъ стълбитѣ, пъленъ съ дървени вѫглища. Тамъ ни държаха въ това положение четири дена, като наливаха отгоре ни вода презъ дюшемето, до пристигането на кавалерия, аскеръ, която ни взема и закара въ Одринъ. Пѫтуването ни бѣше много трудно. Спѣхме винаги по дамищата и плѣвницитѣ. Въ Одринъ пристигнахме нощно време. Накараха ни да се провираме презъ едно тѣсно прозорче. Бедниятъ Захариевъ, докато мине презъ това прозорче претърпѣ много юмруци, защото турцитѣ го мразѣха, понеже бѣше извънредно високъ, хубавъ и интелигентенъ човѣкъ. Турцитѣ казваха, че той не е българинъ, защото нѣма такива българи, щѣлъ билъ да е най-малко турчинъ.

Следъ това дойде дежурниятъ на вѫтрешната тъмница, взе ни и ни закараха въ най-лошия затворъ, който се казваше „Ишилъ-капи“. Въ този затворъ човѣкъ непремѣнно трѣбваше да бѫде обранъ. Не зная, по какви причини насъ не ни закачиха. На сутриньта кафеджията ни донесе кафе и то за трима души. Разбрахме, че едното ще е за него. Платихме му 30 пари и той остана много благодаренъ, защото тамъ кафето се продава 5 пари, т. е. 3 кафета за 15 пари. Отъ тогава станахме приятели и никой не ни закачи. Не следъ дълго, една сутринь, пристигна въ затвора велика блага весть — султанътъ далъ амнистия за всички стари и нови затворници, безразлично комити или други. Радостьта на всички ни бѣ неописуема. По-

викаха ни всички по имена отъ всѣка стая да излизаме и да се наредимъ въ голѣмия дворъ. Пристигна пашата на конь, спрѣ се въ срѣдата и произнесе горе-доле следното: „Тукъ измежду васъ има много добри хора, но подведоха ги други, лоши хора, а именно даскалитѣ и поповетѣ. Но, султанътъ, нашиятъ баща, прощава грѣшкитѣ на всички ония, които проповѣдватъ да се въстава противъ великата мюсулманска империя. Съвѣтвамъ ви всѣки отъ васъ да се залови за мирна домашна работа, която ще даде на всѣки отъ васъ благодать и спокойствие презъ цѣлия му животъ.“ Извикахме всички „Яшасънъ султана, — за много години!“. . .

Раздѣлихме се съ Хр. Захариевъ. Той замина за родния си градъ Т.-Пазарджикъ, а азъ за Лозенградъ, гдето останахъ за учитель.

Презъ сжщата година продължихъ учителствуването си до 17 септемврий 1877 год. На сжщата дата дойде заптие, влѣзе въ училището и предъ ученицитѣ ми каза, че ме вика каймакаминътъ на конака да отида, а самъ той излѣзе отъ училището и си отиде, като ми каза, че той нѣма да дойде съ мене. Казахъ на ученицитѣ, че ще ида до конака, а тѣ започнаха да плачатъ. Утешихъ ги, че скоро ще се завърна, разпуснахъ ги да си отидатъ и имъ казахъ утре пакъ да дойдатъ. Оставиха ме обаче въ затвора и ме държаха до 25 октомврий. Преди да влѣзна въ затвора, каймакаминътъ ме запита, какви книги имамъ, и поиска да ги види. Казахъ му, че те сж въ сандъка. Донесоха го и взеха да разглеждатъ една по една книгитѣ. Спрѣха се на анатомията и ключътъ на наукитѣ, които имъ се видѣха голѣми, или кой знае какви, и ме запитаха: „Какви кж тѣзи книги?“ Казахъ имъ, че тѣ сж учебници както и другитѣ книги, да се учатъ децата.

На 25 октомврий ме извика каймакаминътъ и ми каза, че ме освобождава подъ гаранцията на Иванъ Даямата, който бѣше ааза т. е. съветникъ въ мезлиша. Сутриньта бѣше Димитровдень. Пѣвецъ черковенъ освенъ мене нѣмаше. Него день извършихме тържествена служба съ тогавашния пръвъ екзархийски свещеникъ Андонъ Драгулевъ, родомъ отъ М. Търново.

Пусна се църква и по обичай тръгнахме по визити отъ кжща на кжща, а азъ трѣбваше да отида пакъ въ затвора, защото гаранцията ми бѣше до отпускъ на църквата. Отидохъ на конака, явихъ се при каймакамина, който ми каза да си

отида и да си гледамъ работата. Отидохъ си. Отворихъ пакъ училището, прибрахъ децата и започнахъ редовно преподаването, но то бѣше за нѣколко дена само. На 12 ноември сѫщата година презъ нощьта ме вдигнаха и право въ затвора. Рано сутриньта ме сабудиха. Излѣзохъ на двора и виждамъ доста събрани хора, чувамъ желѣза да дрънкатъ и започнаха да ни нареждатъ, кой подиръ кого ще бѫде. Наредиха ни. Първиятъ бѣ Д-ръ Павелъ Димитровъ Беронътъ, вториятъ азъ и тъй наредъ, които бѣхме 16 души, туриха ни на всички халки на шиитѣ и презъ тѣхъ прекараха дългъ синджиръ (верига), и тръгнахме за Одринъ. На съмване стигнахме въ село Ениджия. Преди да се влѣзе въ селото, има рѣка бързотечна, а за мостъ служеше една греда, широка около 30 см., и презъ нея ще минемъ както сме свързани. Само Богъ ни запази та не се удавихме. Влѣзохме въ селото и тамъ ни оставиха да си починемъ и похапнемъ. Щомъ се нахранихме, даде се заповѣдь да станемъ и да продължимъ пѫтя си. Стигнахме въ Одринъ. На 14 ноември вечерьта, Заговезни за Божикь (Рождество Христово), а ние нѣмаме дори хлѣбъ. Нея нощь си легнахме гладни. На сутриньта пакъ таинъ нѣма. Благодарение на затворницитѣ другари, дадоха ни по частичка хлѣбъ. На третия день ни повикаха на сѫдъ. Ще ни сѫдятъ по военния полеви сѫдъ. Благодарение на нашия отказъ, че не знаемъ нищо, не познаваме никого и че думата комити сега я чуваме, и още, че не се познаваме съ доктора и много други явни лъжи — спасихме се отъ бесилката, та нн осѫдиха на заточение въ Сирия, гр. Дамаскъ. Следъ два дена ни изпратиха въ Цариградъ. Тамъ ни затвориха въ затворъ, много по лошъ занданъ, отколкото другитѣ. Добре че не ни държаха много време тамъ.

Отъ тамъ ни заведоха на единъ голѣмъ австрийски параходъ, който ни занесе въ Бейрутъ. Тамъ останахме два месеца, защото всички се разболѣхме отъ тифусъ. Благодарение на грижитѣ на трима славяни доктори (отъ Полша и Чехия) бѣхме спасени. Следъ като оздравѣхме добре, изпратиха ни въ Дамаскъ и ни туриха пакъ въ затвора. Научава се покойниятъ д-ръ Вълковичъ (и той бѣше на заточение, но на служба, военен докторъ), дойде при насъ да ни види и ни обеща, че ще работи за да ни турятъ пакъ въ болницата. Така и стана. Пашата въ Дамаскъ живѣеше въ една грамадна кѫща. Тази извънредно красива кѫща бѣше притежание на една крупна

милионерка (тя имала и други такива кжщи) на име Екатерина Караиванова. Почудихме се на това презиме. Отиде д-ръ Вълковичъ при тая госпожа, помоли я, щото тя отъ своя страна да помоли пашата да ги изпрати въ болницата, понеже сме били много слаби. Пашата се съгласилъ и повикалъ д-ръ Вълковича при себе си и му казалъ да се разпореди той самъ за тази работа. Следъ два дена докторътъ намѣрилъ болницата и всичко необходимо доставилъ въ нея. Ние пакъ се наредихме въ прекрасна болница, както въ Бейрутъ, съ всички удобства. Останахме въ тая болница до приключването на мира 1878 год. 19 февруарий въ Санъ-Стефано. — Освободиха ни и останахие два три дена тамъ за да разгледаме града. Д-ръ Вълковичъ ни подари по 4 напалеона за пжть на 10 души. Той ни изпрати твърде радостенъ и ни пожела щастливо пристигане при семействата си. Каза ни, че и той наскоро ще се завърне въ България. Следъ всичко туй ние му благодарихме за услугитѣ, които ни направи презъ всичкото време и си заминахме.

Варна, V. 1930.

КРЕСНЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ ВЪ 1878 ГОДИНА.

По спомени на Пантелей Урумовъ. Съобщава Хр. Чочковъ.

За да стане Кресненското въстание причината бѣше провалянето на Санъ-Стефанския миренъ договоръ, по силата на който Македония пакъ остана турска провинция. Това положение се узакони отъ Берлинския конгресъ презъ 1878 год., който допусна тая голѣма неправда спрямо българитѣ въ Македония.

Когато презъ месецъ августъ узнахме за решенията на Берлинския конгресъ, незабавно въ гр. Пловдивъ се събрахме около 50—60 по-събудени мжже изъ всички краища на Македония за да се занимаемъ съ създаденото положение. Това събрание стана въ пловдивската митрополия. Между присжтствуващитѣ бѣха митрополитъ Панаретъ, епископъ М. Кусевъ, Натанаилъ Охридски, Д-ръ Мишайковъ, Иосифъ Ковачевъ, А. Ляпевъ, Андр. Георговъ, К. Шулевъ, А. Пановъ, азъ (П. Урумовъ) и още много други, умрѣли и живи, чиито имена не си спомнямъ.

Дневниятъ редъ на това събрание бѣше: „Участьта на Македония“. Следъ дълги разисквания събранието се приключи съ следнитѣ решения: 1. да се молятъ за подкрепа европейскитѣ царски дворове; 2. да се отиде въ Русия и да се моли лично рускиятъ императоръ и 3. да се отиде въ Виена да се моли австрийскиятъ императоръ чрезъ посрѣдство на епископъ Щросмайеръ, да вземетъ подъ свое покровителство македонското население. Въ комисията влѣзе и Д-ръ Поменовъ. Обаче реши се, щото имената на членоветѣ на комисията да не се съобщаватъ по чисто политически съображения. При разискванията мнозина застанаха на становището, е че по-добре да се влѣзе въ връзка съ Австрия, защото споредъ тѣхъ Европа била по-склонна да съдействува за австрийски протекторатъ, отколкото за Русия. Поради това реши се преди всичко да се влѣзе въ споразумение направо съ пловдивския

австрийски консулъ чрезъ една тричленна комисия, а следъ това да се отиде въ Виена. Реши се още, единъ отъ тримата делегати да бѫде духовно лице.

Въ това време чрезъ три духовни лица се научава за това екзархътъ, който отъ своя страна уведомява комисаря князъ Корсаковъ-Дондуковъ. Последнитъ чрезъ сѫщитѣ духовни лица внуши на събранието да се изостави идеята за сношения съ Австрия, защото самъ той щѣлъ да отиде въ Ливадия да изложи предъ руския императоръ положението на Македония, и отъ неговата последна дума щѣла да зависи участьта ѝ. И действително подиръ нѣколко дена князъ Корсаковъ-Дондуковъ замина за Ливадия. А на връщане донесе радостната весть, да се успокоятъ македонцитѣ, тъй като за три години тѣ щѣли да бѫдатъ освободени. Дали това е било сериозно казано, е въпросъ, обаче веднага се забеляза едно стремление на рускитѣ власти, щото всички по-будни и интелигентни македонски дейци да се назначатъ на служба, а на останалитѣ имъ се внуши да отидатъ да правятъ въстание. Това бѣше пакъ руска политика — временно да се отстрани вниманието имъ и въ друга посока.

Тогава именно мнозина български и македонски патриоти захванаха да организиратъ въстание. Събираха се пушки и момчета отъ разнитѣ краища на България. Образуваха се комитети, по-главнитѣ отъ които бѣха въ Търново, на чело съ Стамболовъ и Сарафовъ, въ Русе и Рахово — съ Никола Живковъ и Симидовъ Фил., въ Пловдивъ, Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ и Г.-Джумая. А централниятъ и главенъ комитетъ бѣше въ София — подъ председателството на владиката Милетий; дѣловодитель бѣше Икономъ попъ Тодоръ, касиеръ — Георги Грековъ. Това бѣше първиятъ комитетъ за онова въстание. Комитетътъ бѣше въ София, защото князъ Дондуковъ се премѣсти въ София, тъй като Румелия се отдѣли. Отъ София, гдето имаше складъ, се препращаха пушкитѣ, събирани изъ разнитѣ краища на провинцията чрезъ Теневъ, Бракаловъ, Каранфиловичъ, Урумовъ и други видни лица.

Въ едно отъ събранията на софийския комитетъ се предложи да се избере една тричленна комисия, наречена „Комисари“, за временно правителство на въстанието, което предстоеше да се обяви въ Македония — въ Кресненско. За такива бѣха избрани: П. Урумовъ, Андрей Георговъ и Д. С. Стателовъ.

На този комитетъ бѣше даденъ единъ видъ върховенъ надзоръ надъ цѣлото въстание: да кореспондира съ Ц. К. въ София; да раздава пушки, пари, облѣкло, храна и пр.; да тури административенъ редъ въ освободенитѣ краища; да назначава кметове, старейшини, пждари, клисари, сждии и др. Комитетътъ се снабди съ свой печатъ, регистъръ, знаме, евангелие и кръстъ, тъй като всичко се подвеждаше подъ клетва. Прѣката цель на комитета бѣше да ржководи въстанието чрезъ новоназначения главнокомандуващъ, бивши руски офицеръ Калмиковъ (казакъ по военната часть). Не се знае, дали той не бѣше въ връзка съ руситѣ, но следъ въстанието той е билъ екстерниранъ въ Ромъния. Придружаваха го черногорскиятъ войвода Пеко Павловичъ (Бошковичъ), участвувалъ още въ Босненското въстание, отъ гдето бѣше известенъ и прочутъ; единъ сръбски офицеръ, черногорецъ, Панта Сречковичъ или Сретичъ; военниятъ инженеръ Валтеръ Шулце, като кореспондентъ на нѣкои австрийски вестници, и други нѣкои лица въ тѣхната свита.

Презъ единъ хубавъ есененъ день, въ началото на м. октомврий, „временното правителство“ заедно съ този щабъ потеглихме на 4—5 каруци за гр. Дупница. Тукъ още съ пристигането си потърсиха комитета, за да му предаде паритѣ, оржжията и др. събрани нѣща, но за голѣмо очудване не намѣриха нищо, защото комитетътъ е билъ разнебитенъ. На чело на него стоеше г. Никола Пановъ. Отъ Дупница ржководнитѣ фактори на въстанието потеглихме за Г.-Джумая, гдето мѣстниятъ комитетъ начело съ К. Босилковъ ни посрещна и ни настани едни въ училището, други въ попската кжща, а трети въ разни частни кжщи. Тукъ намѣрихме Луисъ Уткевичъ, полякъ, бившъ учитель по французки езикъ въ Велесъ, ожененъ за българка, който самоволно се бѣше нарекълъ главнокомандуващъ на въстанието. Той се придружаваше отъ Мариновъ, офицеръ, родомъ отъ Етрополе, младъ, храбъръ и преизпълненъ съ надежди, и още нѣколко души други воеводи, началници на мѣстнитѣ въстанически чети и други воеводи, между които Капчевъ и единъ гръкъ.

На другия день „правителството“ и щабътъ държаха въ училището своето събрание, на което присжтствуваха всички гореспоменати лица заедно съ мѣстния комитетъ. Тукъ „правителството“ имъ прочете своитѣ пълномощия отъ Ц. К. и имъ

изложи цельта на мисията си, като имъ дали и нужднитѣ за това наставления. Л. Уткевичъ, като разбра, че отъ Ц. К. се назначава атаманъ Калмиковъ за главнокомандуващъ, остана недоволенъ и заяви, че не желае да се подчини и че ще води самъ предприетото въ Разложко отъ него въстание и че съ своитѣ другари нѣма да се подчинява на военнитѣ разпорежданията на Калмикова. Вследствие на това станаха шумни препирни, и въ разисквания се дойде до кървави разправии, съ което се нанесе първиятъ ударъ на дѣлото. Поради това събранието се принуди да раздѣли сферитѣ на влиянието между Калмикова и Уткевича. Последниятъ заедно съ другаритѣ си да оперира и напада въ Разложкия районъ, а Калмиковъ — изобщо въ района задъ селото Сърбиново, именно въ Кресна, Влахи, по лѣвия брѣгъ на р. Струма и Каршиака, по дѣсния брѣгъ на р. Струма. Тукъ по-главнитѣ воеводи на мѣстнитѣ чети бѣха Стоянъ войвода, Петко Чолакътъ, Кочо Лютата и др. Първиятъ отъ тѣхъ Стоянъ войвода, имаше на разположение 300 души добре въоржжени, опитни и пъргави четника. Другитѣ по-малки войводи имаха отъ по 20—40 до 100 четници или всичко подъ Калмикова имаше до 800—900 души; а при Уткевича — около 300-400 души. Но всѣки день прииждаха нови сили: ту отъ мѣстнитѣ селяни, ту отъ провинциитѣ отъ България, които увеличиха броя на четницитѣ. На всички участвуващи временното правителство раздаваше пушки, патрони и др. припаси отъ главния депозитенъ складъ, който се намираше единъ часъ отвънъ града Г. Джумая въ мѣстностьта Чиорлика.

Подъ предводителството на Калмиковъ съ дружината на Стоянъ войвода и на по-малкитѣ войводи една нощь презъ м. октомврий при зори, още въ тъмно, се нападнаха хановетѣ на село Кресна — два хана — две голѣми огромни здания, едно отъ които е на лѣвата страна на шосето, а другото на дѣсната, едно срещу друго. Шосето отива за Мелникъ и има мость на р. Струма.

Селата въ тоя край на Македония освенъ с. Влахи, сж разпръснати по махали, по рътлинитѣ и долищата по на единъ или половина часъ разстояние едни отъ други и обхващатъ една мѣстность отъ нѣколко часа пжть. А съединени сж чрезъ една само цръква, училището, общинското управление и нѣколкото кжщи, принадлежащи на старейшинитѣ.

* * *

Село Кресна (177 м. надъ морето) е разположено въ една долина при политѣ на Пиринъ пл. Мѣстото е хълмисто, залесено съ букова, джбова и кестенева гора. Кресненското поле е плодородно, защото почвата се състои отъ черноземъ; наторено е преимуществено отъ шумата на балкана и прорѣзано отъ безброй бистри като сълза потоци. Поради това плодородието на това поле е доста значително. По-вече се произвежда кукурузъ, а жито по-малко. Обаче тукъ лозята сѫ най-добри въ Македония — разположени на хубаво и топло слънце и окичени като букетъ по цѣлия склонъ. Отъ тѣзи лозя се получава най-хубавото вино, което се харчи въ Мелникъ, Неврокопъ и Сересъ т. е. въ цѣлата мѣстность около Кресна, наречена Каршилъкъ.

Населението е едро, снажно, здраво и бодро. То се носи облѣчено въ черно облѣкло. А женитѣ сѫ хубави и червени като ябълки, спретнати, работливи, чисти, интелигентни. Въ този край нѣма оная сиромашия, която я има въ полскитѣ мѣста. Въ облѣклото на женитѣ има едно украшение, състоящо се отъ червени гайтани, които китно сѫ обшити по сукмана.

Въ селото има хубаво двоетажно каменно училище, хановe и нѣколко десетки групи кѫщи, които, както и населението, сѫ много добре спретнати въ всѣко отношение и правятъ добро впечатление на всѣки пѫтешественикъ.

Въ хановетѣ имаше около 130 души аскеръ отъ турския гарнизонъ, единъ милязимъ, двама юзбашии и нѣколко души турски унтерофицери, а останалитѣ бѣха редовни войски, за да пазятъ мѣстностьта. Като приближиха въстаницитѣ, дадоха единъ залпъ върху хановетѣ, но въ това време отъ турската войска, която вѣроятно още е спѣла, се обадиха само часовитѣ и ставаше само едно движение между войницитѣ. Ала нѣколко души въстаници, които идѣха отъ северъ, се приближиха и промъкнаха до самитѣ ханове и извикаха на турскитѣ войници доброволно да се предадатъ. Но въ това време тѣ си взеха пушкитѣ и се установиха въ хана, който укрепиха. Едни изгърмѣха презъ дупкитѣ, а другитѣ се редѣха предъ хановетѣ въ боевъ редъ. Тогава по командата на Калмиковъ хановетѣ се заобиколиха отъ всички страни и се размѣниха по нѣколко залпа и отъ дветѣ страни, отъ които паднаха двама българи и двама турци и по нѣколко души бидоха ра-

нени. Въ това време турцитѣ извикаха, че ще се предадатъ, понеже бѣха помислили, че въстаницитѣ сж редовна руска войска. Взети имъ бѣха около 200—200 пушки мартинки съ 300—400 патрони, а войницитѣ ги затвориха въ лѣвия ханъ, а въ дѣсния ханъ се настаниха въстаницитѣ. Турцитѣ имаха разни хранителни припаси.

Войводитѣ поставиха стража и преминаха въ Кършилъка, гдето превзеха около 43 села при слаба съпротива на турскитѣ войски. По всички дервенти на взетитѣ мѣста въстаницитѣ поставиха патраули.

Временното правителство, заедно съ военния си щабъ, се установи въ единъ отъ хановетѣ — дѣсния на р. Кресна, и се зае съ административното уреждане на освободенитѣ 43 села. На другия день следъ превземането на тия села разпратиха се куриери по четиритѣхъ страни на освободенитѣ краища да съобщатъ да се събератъ кметоветѣ, старейшинитѣ и нѣкои свещеници за да имъ се дадатъ наставления, какъ да се тури административния редъ въ селета. Събраха се около 200 души, които още рано около изгрѣвъ слънце насѣдаха на кржгъ въ една ливада. Деньтъ бѣше прекрасенъ, зелената трева като чудно кадифе постилаше земята и повѣвайки се канѣше дошлитѣ да седнатъ. А пѣснитѣ на ранобуднитѣ птички допълняха тая чудна обстановка. При тая картина и тримата „комисари“ държаха речь и увещаваха събранитѣ да се подчинятъ на правителството и да се постараятъ да турятъ всичко въ редъ, защото имаше грабежи и разбойничества отъ страна на населението и на въстаницитѣ. На сжщото мѣсто се избраха кметове и старейшини, които тозъ часъ бѣха потвърдени и отъ временното правителство. Раздадоха се брошури и други книжа, съ които се признаватъ за върховни административна власть въ селото, а старейшинитѣ въ съставъ отъ 4—5 души, пъкъ председателствуватъ на кметоветѣ, да пазятъ мира и спокойствието на селянитѣ, за която цель да иматъ постоянно избрани отъ самитѣ тѣхъ по 2—3 полски полицаи, за да пазятъ синоритѣ имъ. А чрезъ уредени патраули отъ по нѣколко селяни, нощна стража, да пазятъ селата имъ. Даде имъ се сжщо така и административно-полицейска и сждебна власть да пресжждатъ по дребни граждански или углавни разпри, а по-голѣми да ги препращатъ на централното управление въ Кресна. Данъци не имъ бѣше позволено да събиратъ, защото това се изостави

за после, когато се уредятъ работитѣ по-трайно. Най-сетне поржча се имъ да запазятъ недвижимитѣ имоти, които не подлежатъ на развала—собственость на избѣгалитѣ турци, за да имъ ги предадатъ, когато се завърнатъ стопанитѣ имъ. А онѣзи предмети, които се развалятъ, се препратиха въ Кресна: 10,000—15,000 ока бакъръ, 15,000 главъ добитъкъ—овце, овни, кози и нѣкои говеда. Бакърътъ се складира на едно мѣсто въ една черква задъ Кресна, а добитъкътъ биде раздаденъ на овчари да го пасятъ.

По-сетне стана нужда, щабътъ и комисаритѣ да се премѣстятъ отъ Красна въ село Влахи.

Въ с. Влахи.

Селото Влахи е разположено на лѣвата страна на единъ потокъ, извиращъ отъ Пиринъ планина. То се заобикаля отъ северъ отъ Пиринъ пл. на извора на потока, отъ западъ отъ единъ каменен хълмъ, а отъ истокъ отъ единъ по-високъ баиръ безъ растителность. Има хубава каменна черква. Кжщитѣ наброяватъ около 160—200 и сж покрити съ плочи. Както хановетѣ, така и кжщитѣ въ по-голѣмата си часть сж двоетажни. Училището сжщо така е двоетажно и съ добъръ, интелигентенъ учитель. Жителитѣ сж заможни, понеже се занимаватъ съ търговия или отиватъ като дюлгери. При всичко че селото се казва Влахи, то е чисто българско.

Настанихме се въ най-голѣмия, хубавъ ханъ. Най-голѣмата стая заеха комисаритѣ и щабътъ, а другитѣ ги заеха воеводитѣ съ свититѣ си. А останалитѣ редовни въстаници бѣха разпредѣлени по кжщитѣ. Вечерьта се запалиха нѣколко голѣми огньове, на които бѣха изпечени около 15—20 глави овни за да се хранимъ всички. Тази вечерь се изпи доста вино съ кофи и стомни за да се подкрепятъ всички — отъ простия войникъ чакъ до щаба и правителството.

Следъ вечерята се състоя военен съветъ подъ председателстрото на атамана Калмиковъ, заедно съ воеводитѣ и правителството, за да се разисква относно мѣркитѣ, които трѣбва часъ по-скоро да се ввематъ, понеже се узна, че турцитѣ се готвятъ да нахълтатъ въ освободенитѣ мѣста, които бѣха вече провъзгласени за самостоятелна провинция. Взеха се за случая следнитѣ мѣрки: реши се на другия день рано сутриньта всѣки войвода съ опредѣлено число въстаници да почне дей-

ствие въ опредѣленъ районъ. Следъ дълги препирни и кавги сполучи се да се опредѣли на всѣкиго районътъ му; следъ нѣколко дена пъкъ атаманътъ заедно съ свитата си да ревизира войводитѣ. Въ това време между разискванията въ съвета дойде една вдовица и просълзена се оплака, че оставенитѣ на квартира въ нейната кжща въстаници, следъ като се наяли и напили, нападнали 17 годишната ѝ дъщеря съ лоши намѣрения. По заповѣдь на главнокомандующия и двамата виновници бѣха арестувани и докарани предъ съвета. Следъ като бѣха разпитани и се установи виновността имъ, опредѣли се да имъ се ударятъ до 100 тояги. До гдето се изпълни това наказание, идва още единъ селянинъ и се оплака, че седъмь души, квартируващи въ кжщата му, следъ като яли и пили, вмъкнали се въ зимника и изпуснали бъчвата му съ 700 ока вино. И тѣ бѣха осждени на по 50 тояги. Въ време на изпълнение на пресждитѣ нѣкои отъ войводитѣ имъ се възпротивиха и работата дойде до кървава разправия между последнитѣ, главнокомандующия и правителството. Правителството за удобство се оттегли въ една стая, отъ гдето успѣ да посрѣдничи, докато наказанието се намали и въпросътъ се уреди окончателно. На другия день докараха двама младежи, единъ свещеникъ и единъ възрастенъ селянинъ оть турската територия, уловени, че се промъкватъ въ с. Влахи отъ вечерьта; обвиняваха ги въ шпионажъ, а особено попа. Нѣкои отъ войводитѣ твърдѣха, че той не е простъ човѣкъ, а другитѣ поради омраза къмъ него бѣха на противно мнение. Но правителството реши да ги изолира затворени, докато се разясни работата.

На другия день атаманътъ съ свитата си отиде къмъ границата, за да ревизира районитѣ. И той на връщане разправяше, че намѣрилъ на едно мѣсто, че отъ 60 момчета липсватъ войводата и 50 души отъ момчетата, а останали само 10 души подъ предлогъ, че другитѣ отишли да се преобличатъ по домоветѣ си отъ други, 300 диши били намѣрени само 50—60 души, всѣки ималъ по 2—3 пушки, които продавали за 1—$1^1/_2$ рубли, пиели по цѣли дни. Единъ войвода, Стойко, поставенъ на главния дервентъ по шосето до р. Струма, най-важната стратегическа мѣстность, съ 140 души, безъ да обади на другаритѣ си съ около 80 души отъ четата си тръгналъ къмъ Сѣрско, а другитѣ въ негово отсжтствие се разбѣгали и оста-

вили това важно мѣсто безъ охрана. По пжтя Стойко плѣнилъ единъ турски бегъ и му взелъ 1500 лири откупъ, а по-нататъкъ се отдалъ на грабежъ по турски и български кжщи, последнитѣ отъ които наричалъ за свое оправдание гъркомански. Като стигналъ до едно село, петь часа далеко отъ Сѣръ, намѣрилъ, че всрѣдъ селото се пекатъ 20-тина овни на шишъ, които били за храна на 200 души черкези, вѣроятно баши-бозукъ. Селянитѣ обаче съ радость посрещнали въстаницитѣ. Въстаницитѣ се развеселили и заиграли хоро. Въ това време се явяватъ черкезитѣ и ги избиватъ. Спасили се само 10-тина души.

Правителството, следъ тѣзи донесения, се завърна въ с. Кресна, защото с. Влахи не е центъръ. За своя охрана то имаше Панта Сретичъ и 10 въстаника. Отиването въ Кресна се наложи, защото се донесоха известия, че около три табора турска войска идва къмъ сжщото направление. Въ Кресна правителството завари нѣкой си Георги Сахатчията отъ Кюстендилъ, М. К-въ и др. самозвани воеводи и авантюристи, които се бѣха разположили и захванали да се разпореждатъ съ склада, безъ да признаватъ временното правителство. Понеже тия хашлаци бѣха повечко отъ правителството, ние се настанихме въ кжщата на кмета, малко по-долу отъ хана. Указа се, че тѣ били хора на кюстендилския комитетъ. Вечерьта тѣ се наговарили да нападнатъ временното правителство. И наистина презъ нощьта тѣ изнасилватъ вратата на кжщата да влѣзатъ, обаче последното бѣше поставило караулъ и той не ги пропусналъ. Въ това време излиза офицерътъ, и като разбралъ кои сж, пусналъ само двама отъ тѣхъ, обезоржжени, като заповѣдалъ на караула, ако другитѣ насилятъ, да стрѣлятъ. Отъ тѣзи двама правителството узна, че ако то иска склада, щѣло да бжде избито. Правителството ги успокои и остави работата за другия день. На другия день, когато пристигна единъ отъ воеводитѣ съ 40—50 души, съ тѣхна помощь заедно съ правителственитѣ хора самозванитѣ воеводи бидоха изгонени. Подиръ 1—2 дена двама отъ комисаритѣ отиватъ въ с. Мечкуевци при склада, за да натоварятъ нѣщата на коли и да ги прехвърлятъ на безопасни мѣста. Третиятъ комисарь г. Д. С. Стателовъ се връща въ с. Влахи при атамана за да му докладва какво става съ добитъка и склада съ бакъра. Комисаритѣ бѣха изненадани огъ съобщението,

коли се товарѣли и по заповѣдь на воеводитѣ се закарвали въ с. Сърбиново. А за добитъка се узна, че синьтъ на Ильо воевода отъ Кюстендилъ дошелъ и го задигналъ, половината отъ който билъ продалъ на предприемачъ за доставка на рускитѣ войници въ Г. Джумая и Дупница по 5—6 гроша главата, а останалитѣ закаралъ на баща си въ Кюстендилъ. Съ това се свърши историята съ склада.

Понеже липсваха пари, двама отъ комисаритѣ отидохме за тая цель въ Гор. Джумая. Но понеже бѣше късно, се настанихме въ хана. Докато единиятъ отъ насъ пишеше рапорта до Ц. К-тъ въ София, вратата се отвори и влиза единъ пиянъ казакъ, който ни запитва: „Що такой?!“ „Здравствувайте“! „Какви сте християнски търговци?“ За да се увѣри въ последното, накара ни да прочетемъ „Воскресенската молитва“. Следъ това поканихме го да ни освободи, обаче той почна да вика и крещи, защото ужъ сме го нарекли „Москов-гяуръ“. Обаче въпрѣки тая сцена той бѣ принуденъ да избѣга презъ стълбата, защото е видѣлъ, че работата съ оплакването върви зле.

На другия дерь пристигатъ отъ Рахово г. г. Ф. Симидовъ и Ник. Живковъ, обаче като се развеселили и гърмѣли, предизвикали голѣма гюрултия, поради което бѣха арестувани отъ комитета. Тѣ сж научили, че отъ комитета въ Рахово сж изпратени 5000 рубли, обаче не стигнали въ Кресна, а въ Кюстендилъ.

Въ това време въ Гор. Джумая пристигатъ Натанаилъ Охридски и Ст. Стамболовъ, които носѣли, споредъ сведения отъ мѣстния комитетъ, около 2000 лири. Като се срещнали съ представителитѣ на комисаритѣ, които имъ изложили положението, тѣ отказали да дадатъ пари, понеже били предопредѣлени за Кюстендилъ, а комисаритѣ да поискатъ отъ София.

Въ това време идва и английскиятъ консулъ отъ София въ Джумая и се упжтва, заедно съ драгоманина си г. Матеевъ, въ Разложко съ цель да се осведоми лично върху хода на въстанието и неговитѣ водители.

Следъ тия събития единъ день двамата отъ членоветѣ на временното правителство тръгнахме на връщане отъ Джумая за Кресна. По пжтя попаднахме въ една мѣстность, наречена „Беклема“ или „Караулъ“. Въ единъ рѣченъ боазъ, въ лѣвата страна на Струма, като бѣхме се отбили презъ шумака, а не по отжпкания пжть, задъ единъ храсть намѣрихме единъ

женски черепъ, полуизгнили 2 косака (плитки), до единъ метъръ дълги, руси, чиси и хубави, като вчера оплетени. Това ни даде поводъ да поразгледаме мѣстностьта и намѣрихме останки отъ човѣшки и добитъшки кости, меса, колчета отъ кола и др. Питахме единъ селянинъ, какво е ставало на това мѣсто. Той ни разправи, че когато бѣгали турцитѣ, въ този дервентъ е имало разни вещи отъ бѣгащитѣ турци. Тогава селянитѣ отъ околнитѣ села, като разрушили моста на рѣката, избили нѣкои отъ тѣхъ и плячкосали сума вещи и избили маса народъ отъ турското население.

По-нататъкъ, като минахме едно бърдо и единъ баиръ, се откри прѣдъ насъ една грозна картина: на една поляна, обраснала съ дребенъ храсть, съ единъ периметъръ отъ 3—4 клм. бѣха запалени много огнища и около всѣки огънь по 10—15 человѣка. Помислихме, че сж наши въстаници на лагеръ или че турцитѣ сж изгонени до това мѣсто. Но като се приближихме до тѣхъ, оказа се, че това сж били б ѣ ж а н ц и, които бѣгатъ отъ турския аскеръ и башибузукъ. Картината бѣше покъртителна: голи-боси жени, деца, старци и девици, измѣсени съ добитъка. Всѣки избѣгалъ съ това, съ което е могълъ. Тѣ бѣха се настанили на това мѣсто да пренощуватъ и на другия день да заминатъ за Джумая. На тръгване очитѣ ми останаха у тѣхъ: нѣкой взелъ старата си майка на гърбъ, други — децата си, трети навързали свини презъ кръста; а една голѣма часть болни се влачеха, кой подъ мишка, кой на гърбъ, на ржце, понеже нѣмаха коли. Когато се явихме прѣдъ тѣхъ, съ камъне щѣха да ни избиятъ, защото заради насъ страдаха. Обаче ние можахме по единъ деликатенъ начинъ да се измъкнемъ и да се приберемъ въ с. Кресна.

Въ това време Калмиковъ заедно съ щаба си се намираше въ с. Влахи. Съ него сжщо бѣха и 2—3 войводи, едни отъ най-привързанитѣ му. Калмиковъ бѣше младъ човѣкъ, около 30—35 години, който говорѣше на единъ смѣсенъ сръбско-български езикъ. Той бѣше доста уменъ, догадливъ, пъргавъ, неустрашимъ и много общителенъ. Ала като виждаше, че е спечелилъ влияние и власть между близкитѣ си другари и воеводи, разпусналъ се бѣше доста много и се бѣ отдалъ на пиянство, а главниятъ му другарь, Пеко Бошковичъ, и безъ това доста пиеше. Така тѣ занемариха работата си и оставиха надзиравването на отдѣлни комити. Това негово поведение

бѣ принудило вр. правителство да му направи забележка, че той отива въ разрѣзъ съ дѣлото. Сѫщевременно докладва се на Центр. К-тъ, поради което последниятъ писа едно писмо да му се внуши акуратность и сдържаность и подчинение на началството му. Писмото бѣше прочетено въ единъ съветъ отъ воеводи и цивилнитѣ власти. Въ време на четенето Калмиковъ се разгнѣви и яростно извика: „Спри!“ и запъна пушката срещу вр. привителство. Но Стоянъ воевода и други воеводи съ извадени револвери се хвърлиха върху му. Завърза се едно сборичкване. Двама отъ вр. правителство подъ предлогъ на служебна работа напуснахме заседанието, а Стателовъ предъ обещаната закрила отъ Стоянъ войвода остана при тѣхъ, за да се помирятъ.

Въ това време турцитѣ бѣха концентрирали на границата на освободенитѣ земи 6 табора войска съ 2 топа. Всѣки таборъ имаше по 500—600 войника. Разпредѣлени бѣха на 3 групи: дѣсна, лѣва и центъръ. Централната вървѣше по шосето на р. Струма, лѣвата по мѣстностьта Кършилъка, а дѣсната насочена срещу височинитѣ по източния баиръ на с. Влахи. Въ тѣхъ се виждаше една стратегическа мѣрка: бавно да настѫпватъ и да гърмятъ съ топоветѣ си повече на въздуха, за да изплашатъ въстаницитѣ. Като приближихме къмъ селото Кресна, виждахме и чувахме стрелбата на турцитѣ, а сѫщо така забелязахме, че на отсрещната страна на Струма въ една тѣснина се води сражение. Въ резултатъ узнахме, че въстаницитѣ, макаръ че имали надежда въ себе, си принудени сѫ били предъ силната турска войска да отстѫпятъ. Но 50—60 души мѫжествено бѣха останали на дервента да се сражаватъ, и когато отъ тѣхъ паднали 20 души, то тогава и останалитѣ остѫпиха и дервентътъ се превзе отъ турцитѣ. Централната група се забави, обаче се вести подъ самото с. Кресна. Опасностьта отъ турската войска наложи на щаба и на вр. правителство да се оттеглятъ по-навѫтре. По частенъ източникъ се узна, че шпионiралъ попътъ на селото, за което биде обесенъ на единъ столѣтенъ яворъ. На сутриньта турцитѣ сѫ го взели за караулъ, надали 1—2 залпове отъ около 20 пушки и трупътъ падналъ. Населението и въстаницитѣ се събудиха и удариха на бѣгъ къмъ западния баиръ. гдето следъ малко се завърза едно слабо сражение. Обаче благодарение на единъ попъ отъ колибитѣ и блоковетѣ камъне на

около, се завърза едно сражение, което трая около половинъ часъ, при което паднаха и отъ двѣтѣ страни по 10—15 души. Следъ това сражение въстанилитѣ се оттеглиха задъ баира въ воденицитѣ. Турцитѣ останаха въ селото и удариха на плячка, разорение и клане. Вечерьта въ една отъ кѫщитѣ се събира съветътъ отъ Калмиковъ, Пеко Бошковичъ, Стоянъ воевода, Панко Чолака, Панта Стретичъ, Валтеръ, Стателовъ и др., които решаватъ подъ предлогъ, че руситѣ това изискватъ, четата на Стойко, която ограбваше въ Сѣрско, да се задържи и да ѝ се отнематъ всички пари, които е заграбила. Обезоржжението ѝ е станало лесно и бързо, и по пѫтя за Джумая довѣрени лица на Калмиковъ ги избиватъ. Сѫщото е станало съ Стоянъ войвода и Панко Чолака, въ които били намѣрени около 5—600 гроша, които Стателовъ е донесълъ въ София на Центр. Комитет. Останалитѣ двама комисари сѫщо потеглили за вѫтрешностьта. По пѫтя пленници турци ни се оплакаха, че стражата ги ограбвала и ги биела, заради което молѣха тѣ да бѫдатъ пратени въ Джуиая и да бѫдатъ предадени на руската власть. Обаче по-късно се узна, че въ нашия лагеръ има шпионство. Нѣкой си Алекс. Филиповъ отъ Прилепъ е билъ личность, която бѣше заподозрена въ разни сношения съ турскитѣ войници, а особено съ офицеритѣ, на които имъ препращалъ писма, безъ знанието на вр. правителство.

Двамата комисари се установихме въ с. Сърбиново, като по-безопосно мѣсто. Спрѣхме въ кметовата кѫща на северната страна на селото. То е разположено на половинъ часъ и 6—7 килом., на лѣвата страна р. Струма на къмъ северъ. Центъръ е на 400—500 кѫщи, разхвърлени по политѣ на малкитѣ пирински предпланини, които обграждатъ една котловина. Баиритѣ сѫ обрасли съ дѫбъ и кестенъ. Селото има една черква, едно училище, една фурна и бакалница.

Вечерьта, следъ като писахме рапорта до Ц. К-тъ за положението, безъ да подозираме, че сме въ опасность отъ страна на турцитѣ, които ги оставихме на далечъ, спокойно си легнахме. Обаче къмъ 10—11 часа вечерьта внезапно турцитѣ изгърмяватъ съ топъ откъмъ източната страна по пѫтя за Кресна. Гюлето падна кѫде черквата, която вѣроятно вечерьта се е приспособила на турцитѣ като крепость. Въ това време изплашенитѣ домашни на кмета почватъ да бѣгатъ, кой на кѫде видѣлъ. Тогава се разбѣгватъ всички, дори и ние, представи-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

телитѣ на вр. правителство. По пѫтя щѣхме да се изпрѣчимъ предъ турскитѣ власти, ако единъ комита не ни бѣ позналъ ни преведе презъ единъ другъ пѫть, гдето временно ни настани въ една овчарска кошара. Отъ тукъ насила се взеха два коня и бързо се отправихме до едно село, а отъ него къмъ Джумая, гдето се настанихме въ една бощинска кѫща.

Както споменахъ по-горе, въ Разлога действуваше Уткевичъ заедно съ поручикъ Мариновъ, бившъ опълченецъ, и др. Този отрядъ се бѣше раздѣлилъ на две отдѣления, а отдѣлението, което предвождаше пор. Мариновъ, следъ като бѣше превзело нѣкои села, пристигнало и нападнало градеца Мехомия или Банско, не помня точно. Тѣ влѣзли въ града, а турцитѣ се разбѣгали, и се изпокрили. Ала въ едно кафене на единъ площадъ били затворени 10—15 души турци, които не искали да се предадатъ. На предложението на пор. Мариновъ да се предадатъ, тѣ отговорили съ единъ залпъ, отъ който повалили нѣколко въстаника, между които билъ раненъ въ бедрото и въ единия кривъ и пор. Мариновъ. Обаче на турцитѣ имъ пристигнала помощь и нашитѣ въстаници трѣбвало да се оттеглятъ, а пор. Мариновъ на носилка го донесоха въ Джумая въ училището, гдето сетне се лѣкуваше. Отъ тукъ бѣше пренесенъ въ София, гдето въ болницата отъ ранитѣ умрѣ.

Сѫщо така разпокѫсана дейность е проявилъ и Ильо войвода, който съ около 200—300 въстаници безъ да се подчини на вр. правителство е водилъ на границата нѣколко сражения безъ резултатъ.

Въ Джумая следъ единъ два дена отъ пристигането на двамата комисари около обѣдъ ненадейно пристигна и третиятъ, Д. Стателовъ. Той пристигна уплашенъ и смутенъ. Той веднага и насъ покани да бѣгаме, защото въстаницитѣ се разбунтували и захванали да вършатъ убийства, та да не би и ние да пострадаме, като ни разправи за всички гореспоменати убийства отъ Стойковата чета, на Стоянъ войвода и Петка Чолака и че тѣ тръгнали да си дойдатъ въ Джумая. Работата била такава: четницитѣ на Стоянъ войвода, като узнали за коварното убийство на войводата си, грабватъ пушкитѣ и почватъ да гърмятъ срещу цѣлия щабъ па дори и Стателовъ. По пѫтя за Джумая въ една тѣснина щабътъ и други четници ги нападатъ, за да ги избиятъ, гръмнали нѣколко залпа, но въ това време всичкитѣ се разпръснали, кой кѫде видѣлъ. Презъ

нощьта ние избѣгахме съ кола, защото имахме положителни сведения, че четата идва къмъ Джумая. Презъ нощьта пристигнахме въ Дупница и се настанихме въ единъ ханъ, отвънъ града за по-лесно бѣгане. Презъ тази нощь захвана една виелица и буря. А отсамъ Дупница къмъ София отъ студъ измръзнахме и слѣзохме да ходимъ пешь, защото язденето или седенето не бѣ възможно. И така вечерьта стигнахме въ София.

Въ София написахме обстоенъ докладъ за всички тия приключения и за цѣлото въстание и за неговия печаленъ край. Рапортътъ бѣ прочетенъ и подаденъ въ общото събрание на Софийския Ц. Комитетъ, който сжщо получи и паритѣ, който донесе Стателовъ.

Документитѣ отъ въстанието и преписката по него — смѣткитѣ, протоколитѣ и др. книжа останаха у дѣловодителя на комитета Икономъ попъ Тодоровъ отъ София. А следъ смъртьта му останаха у сина му, който е офицеръ въ българската армия и който вѣроятно ги държи още или пъкъ ги е предалъ нѣкому.

Отъ гореизложеното се вижда, че въстанието е било неподготвено, неорганизирано, повѣрено на такива атамани и воеводи, дори и чужденци, недисциплинирани, нѣмащи помежду си никакво съгласие или солидарность и не изпълняващи заповѣдитѣ на началницитѣ си. Поради всичко това не бѣше възможно да се очаква другъ резултатъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Рецензии и книжовни вести.

Georges Desbons, La Bulgarie après le Traité de Neuilly. Avec 13 cartes hors-texte. Préface de M. Justin Godart, Sénateur, Ancien Ministre. Paris. 1930, 8⁰ 462+XII.

Къмъ политико-историческата литература, която обяснява положението на България следъ свѣтовната война, се прибави подъ горното заглавие едно крупно съчинение отъ г. Жоржъ Десбонъ, докторъ на правото и адвокатъ при апелативния сждъ въ Парижъ. Трудътъ на г. Десбонъ е голѣма и приятна изненада за всички, които следятъ следвоенната литература досежно Балканския полуостровъ отъ гледна точка на обективната история и на практичната политика. Предговорътъ на книгата е написанъ отъ Жустенъ Годаръ, известния у насъ съ необикновената си прямота доблестенъ синъ на Франция, обикналъ правдата заради самата нея, състрадателенъ къмъ онеправданитѣ, чувствителенъ къмъ злочестинитѣ на невиннитѣ. Съ топли думи Годаръ възхвалява дѣлото на едного като себе си, бележития трудъ на Десбонъ, за който тукъ ще поговоря. И другъ пѫтъ съмъ отбелязвалъ на това мѣсто предимства на съчинения отъ тоя родъ, въ които безпристрастно се изнася истината за България, обаче въ случая има нѣщо повече отколкото да изпълня рецензентски дългъ: чувствувамъ, че трѣбва да дамъ изразъ и на възхищението, свързано съ чувство на признателностъ, що ме обзема следъ прочита на тая бележита книга, образецъ на пълна обективность, основана само върху факти безогледно кому ще бждатъ угодни или неугодни. Отъ нея напълно блѣсва печалната българска действителность, — неправдата, сторена на България, и то въ немалка мѣрка и отъ собствения на автора народъ, французкия. Чувствува се, че книгата е дѣло на човѣкъ съ правдива душа, пламенно сърдце и силна воля. Добре казва уважаемиятъ Годаръ въ предговора си, че книгата на Десбонъ е искрена и мощна, изживѣна отъ автора, вдъхновена отъ

Жоржъ Десбонъ.

страстьта на правдата и на истината. Да, тѣзи добродетели въ Франция още сж живи и тѣ сж латентнитѣ двигатели тамъ къмъ ония велики подвизи, чрезъ които французкиятъ народъ нерѣдко въ историята си нравствено високо се е издигалъ. Четейки тази книга и намъ, тежко пострадалитѣ и отъ сжщата Франция, по-право отъ нейната дипломация, става по-леко на душата та не губимъ вѣра въ западноевропейската човѣщина, въ всемирната сила на човѣшкия гений.

Напразенъ трудъ би било да продължавамъ съ общи изрази на одобрение и възхищение да характеризувамъ книгата на Десбонъ, — тя трѣбва да се прочете. При все това считамъ за умѣстно, съ огледъ къмъ нашия по-широкъ кржгъ читатели, тукъ да изнеса часть отъ своитѣ бележки за нея.

* * *

Госп. Десбонъ не е отъ онѣзи лзки писатели на книги за Ориента, набързо стъкмени възъ основа на повръхностни лични наблюдения и на фрагментарни сведения, черпени отъ случайно попаднали имъ въ ржка чужди съчинения. Напротивъ, съ основателностьта на нѣмеца Десбонъ въ течение на единадесетъ години е събиралъ материалъ за своята книга. Идвалъ е въ България, изучавалъ е българската история отъ край до край, проучвалъ е и цѣлата досежна етнографска и политическа литература — неговитѣ библиографски указания къмъ всѣка отъ дванайсетьтѣ глави на книгата се отличаватъ съ необикновена пълнота — така че, ржководенъ отъ идеята, че има единъ спасителенъ изходъ за България, едно справедливо решение на българския въпросъ включително съ македонския, което би осигурило благоденствието на южнитѣ славяни и би послужило на мира на близкия истокъ, той, напълно осведоменъ върху миналото и настоящето, най-сетне сѣда аргументирано да произнесе своята присжда надъ сторенитѣ исторически грѣшки и неправди спрямо България и да даде и свое мнение по отношение на бждещето.

Поради тѣзи си качества трудътъ на Десбонъ представя най-изчерпателната политическа критика по българския въпросъ между всички, появили се подиръ свѣтовната война подобни съчинения. Съдържанието на книгата на Десбонъ напълно потвърдява това, що самъ авторътъ казва въ своя предговоръ за подготовителнитѣ си студии.[1]

---

[1] „J'ai écrit ce livre en citoyen français — avec une absolue indépendancè de jugement, même à l'égard de la Serbie, dont le courage me séduit et pour laquelle je proffesse une affection profonde, de la Roumanie que jaime, et de la Grèce dont la culture m'emprisonne et m'enthousiasme. — I'ai étudiè sur place, à diverses reprises, les angoissants problèmes bulgares et je ne me suis décidé à livrer ces pages au public qu'après onze années de recherches, d'investigations, de reflexions, après une centaine de conférence dans de milieux, pourtant instruite, où j'ai presque toujours rencontré une déconcertante méconnaissance de difficultés graves pour l'avenir de la paix européenne. — Je me suis attaché à voir impartialement, à disséquer selon les règles de la methode historique, à exposer avec l'objectivité d'un physiologue. D'aucuns me disent, que ce travail est une œuvre de bataille, en même temps qu'un acte d'espérence dans la triomphe de la justice.

La verité est, en effet, une arme".

По-долу азъ особено ще изтъкнамъ онѣзи сжждения на автора, които напълно характеризуватъ неговата римска ригорозность по отношение на дипломатически актове, чрезъ които се е потъпкувало правото на народитѣ да разполагатъ съ себе си, а се е насаждало безправие, било поради грубъ егоизъмъ, било поради политическо кжсогледство главно на дипломатитѣ, най-виновнитѣ за страшнитѣ страдания, на които българскиятъ народъ е билъ изложенъ, особено отъ Берлинския конгресъ насамъ.

I.

Излизащъ отъ тезата, че който нищо не знае отъ българската история, не може да разбере и българската политика, г. Десбонъ е вникналъ въ българското минало, знае до подробности българското национално и културно възраждане. Възраждането ни се характеризува чрезъ морално освобождение, чрезъ училищата, книгата и черквата, следъ което тепърва следва политическата свобода, когато напротивъ сърбското освобождение върви обратно, и затова освободителното движение на Карагеоргевичитѣ е направило повече шумъ отколкото дѣло религиозно, училищно и литературно. Берлинскиятъ договоръ разпокжса Балканския полуостровъ противно на историята, на географията — за да се задоволи австро-германскиятъ егоизъмъ. Тукъ Десбонъ хвърля всичката вина върху Бисмаркъ, когато сега е известно, че не е той толкова отговоренъ за дѣлото на Берлинския конгресъ. Единъ инквизиторски духъ, казва Десбонъ, би могълъ да се запита, да ли въ възвръщането Македония на султана официална Европа не е виждала възможность да се подържа размирица на Балканитѣ. Въ Берлинския конгресъ великитѣ Сили раздадоха на свои протежета земи, които не имъ принадлежатъ и върху които нѣмаха никакво право. Българска Морава се дава на Сърбия, а Ромъния изгубва северна Добруджа (35). Последното е грѣшка у автора, вмѣсто да каже, че въ замѣна на Бесарабия получава северна Добруджа. Следъ Румелийския превратъ България става вече модерна държава. Но българитѣ не забравяха, че вънъ отъ политическитѣ имъ граници оставатъ тѣхни братя по езикъ и по вѣра подъ чуздо иго — македонцитѣ. Стремежътъ на българитѣ да освободятъ последнитѣ довежда най-сетне до сърбско-българския договоръ отъ 1912 г. и войната съ Турция. Българското оржжие се покрива съ слава при Люле-Бургасъ и Одринъ, обаче съюзътъ съ сърбитѣ, които сж български неприятели, доказва сърбската измѣна въ тайно сдружение съ гърцитѣ, които почти що не се биха въ тая война (. . . les grecs qui ne se sont presque pas battus).

Въ момента, когато избухна свѣтовната война (презъ августъ 1914 год.), България е имала само една цель — да използува събитията за да освободи своитѣ земи. Защото България въ 1912 год. воюва за да завърши своето народно обединение; въ 1913 год. тя пакъ дигна оржжието за сжщата цель, а презъ 1915—1918 г. българитѣ съ хиляди изгинаха пакъ за сжщия идеалъ. Колкото и да е сгрѣшилъ единъ народъ и неговиятъ държавенъ глава да заслужава наказание, при все това нищо не може да намали свободата на народа, нито неговото неуве-

даемо (imprescriptible) право да разполага съ себе си. Така е говорилъ Уйлсонъ. А миръ̀тъ въ Ньойи санкционира само наказание и не е нищо повече отъ това: отнема на една часть на българския младъ и пламененъ народъ това свещено право, не му позволява да осѫществи своето обединение.

Единъ проблемъ се изпрѣчва предъ българската съвесть — да въстанови народното единство. Признаванъ или прикриванъ, той еднакво господствува надъ българския политически и общественъ животъ, надъ вѫтрѣшното и външно бѫдеще на България. Той ще остане опасенъ, докато не се осѫществи голѣмото национално обединение на всички южни славяни. Десбонъ именно вижда спасението въ една истинска Югославия отъ Адриатическо до Черно море и отъ Дунава до Егейско море, която ще обедини южното славянство. Десбонъ казва, че не забравя, какво много българи заявяватъ, че предпочитатъ да си останатъ граждани на малка България отколкото да станатъ поданици на една твърде голѣма Югославия, но той не отдавалъ първостепенна важность на тази съпротива. Защото подъ истинска Югославия той не разбира Югославия, подложена на сръбски камшикъ (sous la férule serbe — 41). Великитѣ сили споредъ школата на Бисмарка, който създаде една Германия, която не бѣ друго освенъ уголѣмена и надмощна Прусия, позволиха да се създаде една Югославия, която въ сѫщность е една голѣма Сърбия. Уголѣмението на Югославия, създадена не чрезъ жертви само на сърбитѣ презъ време на голѣмата война, а чрезъ жертви на всичкитѣ съюзници, е означавало за всичкитѣ заинтересувани страни бързо разрешение, опредѣлено и окончателно на македонския въпросъ, тази кама, постоянно потапяна въ отрова, споредъ думитѣ на Стефанъ Пишонъ (ce poignard sans cesse trempé dans le curare, selon le mot de Stephan Pichon). То е означавало удовлетворение на всичкитѣ народни домогвания чрезъ връзкитѣ на единъ братски федерализъмъ. То е щѣло да бѫде спойката на единъ грамаденъ славянски блокъ, солидната халка на една осигурителна верига противъ войната, която трѣбва да започва отъ Балтийското море презъ Полша, Ромъния и Югославия и да свършва въ видъ на вилка (en fourche) до Черното, Егейското и Адриатическото море. То не би, но утре ще стане чрезъ съдействието на другитѣ югославяни включително и на чиститѣ сърби (y compris celle de purs serbes), загрижени за бѫдещето на своето отечество (41).

Това е вѣруюто на нашия авторъ, който и на други мѣста въ книгата си го повтаря и го дообяснява, както ще видимъ по-долу.

II.

На България отрѣзаха разни части отъ родната ѝ земя (Глава II, 45 нат.). Ньойскиятъ договоръ ѝ отне и земя, която се счита за чисто българска. Това е бруталенъ фактъ. Войницитѣ на Съглашението се биха и мрѣха за свободата на народитѣ за да разполагатъ тѣ съ себе си. До единъ милйонъ и осъмстотинъ хиляди само французи сѫ дали живота си въ свѣтовната война. „А Сърбия — не казвамъ Югославия — получи

и земи отъ царство България. Подъ какъвъ предлогъ? Съ огледъ къмъ стратегически възможности. Това е сторено въ интереса на интернационалнитѣ финансисти, тѣзи пирати, които иматъ нужда отъ размирици дори и отъ войни. Като разгледаме и анексиитѣ ромънски и гръцки, постигнати въ Ньойи, явно е, че делегатитѣ на мира тамъ доброволно сж обърнали гърбъ на историческата и географическата истина".

Македонцитѣ, българи по раса, продължаватъ да чакатъ своето освобождение, — тѣ само промѣниха господаритѣ си. Македонцитѣ, тотолкова достойни за съчувствие, бидоха хвърлени въ робство, и то главно чрезъ сръбската администрация въ едно робство невѣроятно, ужасно. Престжплението е толкова възмутително, че тѣзи, които управляватъ народитѣ отъ западна Европа, не могатъ го разбра или пъкъ ги е страхъ да го разбератъ или пъкъ не смѣятъ да го разбератъ и да го отмѣнятъ. „Ние ще хвърлимъ свѣтлина върху неговата скандалность и неговия непоносимъ характеръ, защото Европа не се би, не проливà кръвь, не се осакати и не измрѣ до половина за това мрачно зрелище: историята, географията, етнографията, икономическитѣ нужди, здравиятъ разумъ, моралътъ, почтенността бидоха стжпкани чрезъ договора въ Ньойи! Той ще трѣбва да се ревизира, за да зацари миръ на Балканитѣ".

Цариброд, Трънъ, Босилеградъ винаги въ историята сж се причислявали къмъ българскитѣ земи. Населението по езикъ е българско. И долината на българска Морава и на Нишава съ гр. Пиротъ сж български земи, а по Берлинския договоръ се паднаха на Сърбия. Въ сжщность присвояването на западнобългарски земи продължава политиката, внушена отъ Австрия. Въ 1833 г. по внушение отъ Виена се анексира Тимошката долина съ Кладово, Неготинъ, Заечарь и Княжевацъ съ до 150,000 българско население срещу 43,000 сърби. Сърбия играеше на сигурни карти, — тя използува общитѣ страхувания на Австрия, Германия и Англия отъ едно напредване на Русия къмъ Цариградъ и къмъ Западъ. Желанието на Сърбия да владѣе Търнъ и Цариброд (по погрѣшка на автора е казано „и Тимошката область"), което не се осжществи въ Берлинъ, се постигна въ Ньойи, въ видъ на „стратегична позиция", за да се засили въоржжена Сърбия срещу обезоржжена България. Съ една безочливость и невежество (une impudence et une ignorance) великитѣ Сили така разполагаха съ отечественото наследство на малкитѣ държави, на които дори не позволиха да присжтствуватъ при разискванията за да защитятъ своитѣ гледища. Сърбия получи до 2566 кв. клм. български земи. Така тя следъ Пиротъ се промъкна въ Драгоманския проходъ, втора римска тѣснина (cette clausura secunda des romains). Загубата на Цариброд е сжщо чувствителна за България.

Това поведение на Сърбия, да заграбва български земи, ще да е по внушение на нѣкоя велика сила, — тя обаче не е Франция.

Авторътъ подробно излага историята съ анексията на Добруджа отъ 1877 год. насамъ, като посочва и цѣлата по-важна литература по въпроса. Всѣки французинъ ще съжалява, че делегатитѣ за мира въ 1919 год. съ такава лекота (legerté) забравиха ромънскитѣ изявления противъ анексията на Добруджа отъ 1878 год. И сега отродяването на Добруджа е господствуваща грижа на ромънското правителство (с. 88).

Въ статистикитѣ за източна Тракия е трѣбвало да се вематъ въ внимание и около сто хиляди помаци та въ сжщность българитѣ сж не 228 а 308 хиляди срещу 163 хиляди гърци. Напразно гръцкитѣ атински професори изкарватъ помацитѣ че не били българи. Сжщо тъй и бѣжанцитѣ отъ източна Тракия трѣбва да се причислятъ къмъ българското население. Множество бележити писатели, отъ които авторътъ цитува пасажи, признаватъ българското мнозинство въ Тракия. Това всичко се дължи на по-голѣмата часть делегати на мирната конференция, излѣзли отъ тия посрѣдствени срѣди, каквито сж парламентитѣ, които блещятъ съ невежество. „Дипломацията е одна стара фантосана дама".

Преминавайки къмъ плачевната история на западна Тракия, авторътъ излага възмутителнитѣ обстоятелства, при които Гърция се добра до западна Тракия — до 8000 кв. клм. земя. Привежда се статистиката на населението, направена отъ международната администрация въ тая страна. Картината на бѣжанцитѣ презъ 1920 г. следъ заминаването на французкитѣ окупационни войски е покъртителна. Англия не е искала да остане Франция въ западна Тракия. Описватъ се страшнитѣ жестокости на гърцитѣ, вършени следъ възвръщането имъ въ западна Тракия[1], ужаситѣ въ Скеча (Xanti) отъ гръцки банди и пр.

Авторътъ изтъква благодатнитѣ последици отъ една автономна Тракия, ако да бѣше се създала, което е щѣло да бжде въ интереса на Франция.

III.

Особено голѣмо внимание е посветилъ Десбонъ на македонския въпросъ, (гл. III, с. 144—221). Населението въ Македония въпрѣки разнообразието си представлява ако и нееднородна група, все пакъ една различаващата се отъ съседитѣ си агломерация, която клони къмъ единство, а главно — къмъ свобода. България счита македонскитѣ славяни за българи, а сърбитѣ ги прогласяватъ за сърби. Разглежда се цѣлиятъ въпросъ. Въ сжщность до 1885 година Сърбия не е мислила за Македония (ne pansa point à la Macédoine), както се бѣ изразилъ самиятъ Миловановичъ, известниятъ бившъ сръбски министъръ на външнитѣ работи. Отъ где произлиза, че изведнажъ Сърбия взе да се домогва за Македония? Обяснението е просто: Виена, за да отклони Сърбия отъ Адриатическото море, я насочи къмъ Солунъ. За тая завоевателна политика лесно се е спечелило сръбското обществено мнение. Външното министерство въ Бѣлградъ става центъръ на една скжпа пропаганда. Трѣбвало е да се покаже на Европа сръбскиятъ характеръ на Македония. Това е периодътъ на редица публикации съ чисто лъжлива научна основа, която зле прикрива преследваната политическа цель, както е напр. съ известната книга на Гопчевичъ. Една научна руска мисия на чело съ Кондаковъ и Милюковъ установи истината — българщината на македонцитѣ. Въ противовесъ на руската констатация сръбското правителство мобилизира най-добрия сръбски географъ, професора Iов. Цви-

[1] „Gendarmes sadiques, attentats, viols, bestialités, ne reculant pas devant la pédérastie enfentine, professionnels du chantage à l'internement dans les îles" etc. (129).

ичъ, който систематично почна да обсебва Македония, като отдѣли първомъ Скопье съ околията му отъ Македония и го причисли къмъ Стара Сърбия. Сетне той отиде и по-нататъкъ, а неговиятъ колега Андоновичъ причисли къмъ Сърбия и областитѣ до Островското езеро. Най-сетне дохажда Никетичъ, който просто заличава Македония, която не била друго освенъ продължение на Сърбия, населена съ сърби дори до Солунъ, въпрѣки противоположнитѣ свидетелства на видни автори, чиито мнения Дебонъ цитува.

И гърцитѣ сѫщо така си присвояватъ Македония. Но за тѣхъ главниятъ народностенъ белегъ е вѣрата: всѣки православенъ християнинъ подъ ведомството на цариградската патриаршия е гъркъ. „Всичкитѣ жители на Гърция, които вѣрватъ въ Исуса Христа, сѫ елини“ — е казано въ гръцката конституция отъ 1822 год., и въ тоя духъ за гърци сѫ сметнати и българи, власи, албанци, гагаузи дори и цигани. На тая гръцка теза — на тази църковна система се указалъ ревностенъ адвокатинъ на конгреса на мира самиятъ гръцки министъръ-председатель Венизелосъ. Ректорътъ на Атинския университетъ Казасисъ му дошелъ на помощь, доказващъ, че цѣла Македония, имено Солунскиятъ и Битолскиятъ виляетъ сѫ гръцки, а сърбитѣ имали право само надъ Косовския виляетъ. А въ сѫщность, казва Дебонъ, тъй наречените „българо-гласни“ (bulgarophones) гърци сѫ чисти българи. Дебонъ цитува и отъ рапорта на единъ гръцки полковникъ на 18 гръцки полкъ отъ Сѣръ, въ който се твърди, че българогласнитѣ гърци сѫ до тамъ чисти българи, че ставали опасни за Гърция (с. 159). Гърцкиятъ краль Константинъ изгори толкова много села въ 1913 год. на тѣзи българогласни гърци! Всичкитѣ културни старания на гърцитѣ да изкаратъ Македония за гръцка не можаха никого да убедятъ, и за науката си остава безспоренъ фактъ, че исторически взето Македония е българска (histôriquement, la Macédoine est bulgare, 164).

Забележително е, че и следъ смъртьта на сръбския царь Душанъ велможитѣ, които завладѣха Македония, като Углешъ, Деянъ, Вукашинъ носятъ български титли: „краль на българитѣ“, „войвода български“ и пр. Сърбското господствуване презъ XIV вѣкъ въ Македония е кѫсо, то трае 73 години въ Скопье, 25 год. въ Велесъ, 21 год. въ Прилепъ, 13 год. въ Струмица, 10 год. въ Сѣръ. Исторически указванитѣ граници на българскитѣ земи отъ видни пѫтешественици, дипломати и духовни началници на католическата черква и пр. сѫ: на западъ Морава, Шаръ, Дринъ; на югъ Бистрица и егейското морско крайбрѣжие; на изтокъ Черно море; на северъ Дунавъ.

Македония става въ ново време истинско огнище на българското национално възраждане. Дебонъ изрежда главнитѣ македонски дейци. Референдумътъ (плебисцитътъ), предвиденъ въ X членъ на султанския фермanъ, почва отъ Скопье и Охридъ. Всѫду въ Македония, въ надвечерието на първата балканска война, сѫществуватъ български общини съ български училища, отъ което се вижда българското национално чувство на македонцитѣ. Чрезъ своето множество, сила и солидность тѣ потискаха елинизма къмъ неговитѣ етнографически граници. Гърцитѣ и

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

сърбитѣ затова се обединиха, за да разрушатъ народното и религиозно дѣло на македонцитѣ.

Македония никога не е престанала да дава своята ефективна, полезна и гореща помощь на българитѣ отъ източна България, която се стремѣше да си придобие независимость. Чрезъ усилията и общностьта на страданията и на сподѣленитѣ надежди и чрезъ общитѣ жертви Македония е интимно свързана съ българския народъ, отъ който тя съставлява часть, на който тя и е мозъкътъ. Македонцитѣ ржководятъ политическия животъ на България (176). Чрезъ своитѣ твърде сериозни, неоспорими естествени способности македонцитѣ влияятъ върху общественото мнение въ България. Отъ Бѣлградъ и Атина заблуждаватъ свѣта, че българското правителство подбуждало македонцитѣ къмъ революция; напротивъ, македонцитѣ сж, които спъватъ българското правителство.

Македонцитѣ, изгубили търпение, прибѣгнаха къмъ революционна борба, организирана научно, постоянна (organisée scientifique, permanente 180). Десбонъ разказва историята на вжтрешната македонска револ. организация (В. М. Р. О), чието начало почва въ 1893 год. въ Ресенъ. Втората организация — това е на емигрантитѣ македонци въ България. Обяснява се организацията на четитѣ. „Кой не е чулъ да се говори за страшното македонско въстание презъ 1903 год.?" — пита Десбонъ и разказва историята му, като дава въ цифри жертвитѣ на въстанието: 5428 турци убити, а отъ македонска страна: 198 села разорени, 12,000 кжщи опожарени, 30,000 бѣжанци, забѣгнали въ България, 71,000 души безъ подслонъ, 4,866 д. убити, 3,000 жени изнасилени, 1500 политически затворници, 1000 паднали въ сражения, стотици и стотици ранени (184).

Следъ Мюрцщегскитѣ реформи и младотурската измама македонцитѣ подновяватъ борбата. Тѣ мечтаеха за една автономия на тритѣ македонски виляета. Това доведе до балканската война. Сърбско-гръцката измѣна спрямо Бѣлгария я докара до капитулация въ Букурещъ въ 1913 год. Сърбия и Гърция си подѣлиха Македония.

Въ началото на свѣтовната война вжтрешното положение на Македония бѣше по-лошо отъ преди балканската война. За това България, неразривно свързана съ македонцитѣ и чрезъ пролѣтата кръвь, трѣбваше пакъ да загази въ война за да постигне освобождението на Македония. Въ основата на мисъльта на царь Фердинандъ да се реши да отиде съ Централнитѣ сили сигурно сж били следнитѣ съображения: „България, съ огледъ къмъ предшествувалитѣ преговори и обещанията на Съглашението касателно Македония, при дветѣ предположения, а именно че би воювала заедно съ Съглашението и последното би победило, би зависѣла отъ преценката на дветѣ си съперници, Гърция и Сърбия, които въ 1913 година я тикнаха въ катастрофа, и следователно тя не би можала да освободи освенъ една часть отъ Македония; ако ли пъкъ, напротивъ, тя смѣси знамената си съ знамената на Централнитѣ империи, тя не би имала съюзници, на чиито апетити тя би подлегнала, а сама ще може да завземе Македония, ще я освободи и така ще осжществи своето собствено народно освобождение" (188).

Безспорно е, че въ 1914 год. дипломатитѣ на Съглашението въ София не сж съумѣли да разбератъ България. Въ 1919 година бѣ Англия господарка на мирната конференция, — което тя иска, и конференцията на мира го иска. Не изглежда тя сериозно да е желаела едно окончателно разрешение на македонския въпросъ. И така Македония не биде освободена. Тукъ французинътъ Десбонъ премълчава за ролята на Франция въ лицето на Клемансо на конгреса на мира, която не помалко, а дори и много повече се указа враждебна на България. И тъй' казва Десбонъ, Македония, както и следъ балканската война, си остана подъ гръцко и сръбско управление, една колония, която завоевателитѣ експлоатиратъ и терзаятъ по своя воля.

Рисува се ужасното положение на македонскитѣ българи, оставени вънъ отъ законитѣ подъ гръцка и сръбска власть следъ балканската война. Привежда се между друго за примѣръ и печалната сждба на нещастнитѣ македонски новобранци, които въ надвечерието на втората балканска война бѣха отказали въ Крагуевацъ да се закълнатъ въ вѣрность на Сърбия (189). И сега Македония, казва Десбонъ, било подъ Гърция или Сърбия е сжщо така нещастна, както и въ 1913 год. Даватъ се за потвърждение на това цитати отъ самия сръбски печатъ, гдето се казва, че въ Македония е адъ, че тамъ хората ги колятъ, стрелятъ и изгарятъ, че Македония е Сибиръ въ двайсетия вѣкъ. Всичко това обаче не прѣчи на сърбския представитель въ Парижъ г. Спалайковичъ да твърди, че „Македония не иска вече българитѣ, отъ които твърде много е страдала." Г-нъ Десбонъ изброява ужаситѣ, които се вършатъ въ Македония: Обѣсване съ главата на долу, стискане пръститѣ между гвоздеи, горене подмишницитѣ чрезъ горещи яйца, изгаряне съ нажежено желѣзо, изкрътване зжбитѣ, изтръгване (enucléation) и горене на половитѣ части, изгаряне брадата, мустацитѣ и коситѣ, потапяне деца въ врѣла вода, пълно изгаряне жени, полѣти съ гасъ и пр. и пр.[1] И за българскитѣ мжченици отъ Тарлисъ е споменато. Описватъ се и страшната корупция и моралната низость на администрацията въ дветѣ окупирани части на Македония — гръцка и сръбска. Авторътъ пита, има ли освенъ македонцитѣ другъ народъ на земята, на който, свърхъ всички други страдания, да е забранено да говори на майчиния си езикъ, да носи името на бащитѣ си, а да го измѣня — отъ Петровъ на Петровичъ, отъ Ляпчевъ — на Ляпчевичъ и пр. (вж. с. 198). Македония остава голѣма жертва на войната отъ 1914—1918 год. и на лошия

[1] Нека тоя пъленъ описъ на безчовѣчнитѣ инквизиторски срѣдства, съ които си служатъ въ Македония нейнитѣ завоеватели и които не сж останали неизвестни и на Обществото на Народитѣ чрезъ подаванитѣ до него петиции отъ македонцитѣ (вж. стр. 193) да цитуваме тукъ изцѣло, както го дава Десбонъ:

„Pendaison la tête en bas, écrasement des doigts entre des clous, brûlure des aisselles par des œufs bouillants, cautérisation au fer rouge, arrachement des dents, énucléation, rotissement des parties sexuelles, incendie de la barbe, des moustaches et des cheveux, écrasement des mains, lacération des paumes des mains, immersion d'enfants dans l'eau bouillante, calcination de femmes arrosées de pétrole, strangulation, compression des testicules, flagellation de femmes dénudées, inhumation de vivants, enfonce-

миръ, който последва. Тя не се освободи и биде само разпокъсана и то така, че утре, ако избухне една балканска война, членове на едно и сѫщо семейство — нѣщо ужасно — ще бѫдатъ принудени да се биятъ подъ три различни знамена — гръцко, сръбско и българско.

Това състояние, казва Десбонъ, не може да трае; то готви много нови жертви, много разорения, проливане на кръвь. Македонскиятъ народъ, въ постоянно положение на война, има вѣра въ своето освобождение. Той продължава борбата и се надѣва да победи. Тодоръ Александровъ бѣ казалъ на единъ французки журналистъ: „Това, което изглеждаше да превишава силитѣ ни, само по себе си се създаде подъ натиска на негодованието, причинено отъ начина, по който се постѫпваше съ нашитѣ съотечественици. Ако сърбитѣ да бѣха дали минималнитѣ права на македонското население, ако да бѣха лоялно приложили мирния договоръ относително малцинствата, македонцитѣ не щѣха да подновятъ борбата, която този пѫть ще да е решителна" (199). Македонецътъ преди всичко си е македонецъ. Ако неговитѣ погледи сѫ обърнати къмъ България, това е просто за това, че той е привързанъ къмъ нея чрезъ специялнитѣ връзки, които безъ да засѣгатъ неговата македонска особеность, обясняватъ чрезъ етнографията, езикознанието, преданията както и чрезъ историята неговата принадлежность къмъ майката-родина. Каквото и да казвтъ гърци и сърби — македонецътъ по потекло си е българинъ. Ето една известна и важна истина! (200). Десбонъ въ подкрепа на това привежда редъ изявления на видни чужденци за народностьта на македонцитѣ. Покрай „комитаджията", чиято външна характеристика се дава, има, казва Десбонъ, и другъ типъ македонецъ, който умствено или материално работи и сътрудничи за общия напредъкъ и социялния животъ инакъ, отколкото чрезъ насилия и тероризъмъ, за което Десбонъ дава примѣри.

Имаме различни предложения за разрешение на македонския въпросъ — анексия, автономия, независима Македония. Последното, което би водило къмъ образуването на една нова държава въ Европа, споредъ Десбонъ, нѣмало никакъвъ изгледъ на успѣхъ. Не трѣбва да се правятъ илюзии — Македония нѣма да образува една автономна държава съ всичкитѣ прерогативи на свобода и независимость, които дава международното публично право на народитѣ, облѣчени съ властьта на юридическа личность. „При все това, продължава Десбонъ, — и тукъ е ползата отъ жертвитѣ на комитаджиитѣ — Македония необходимо ще

---

ment d'épins sous les ongles, crucifixion, martelage des hanches et des fesses de femmes déshabillés et accrochées par les pieds, brûlement des yeux avec des bouchons de paille, écrasement du crâne par un cercle de fer à vis, viols en série de vieilles femmes et d'enfants, privation de soins aux mères en couches, incendies de maisons, de bergeries, de granges, de récoltes, bastonnades privées et publiques, épilations brutales, exécutions sans jugement, fusillades, mutilations de cadavres, serrement dans un pressoir, mitraillades, promenades de prisonniers ligottés et nus, disparitions à jamais, —tels sont les soldats, les officiers, les gendarmes, les sous-préfets. les detachaments de poursuite, les bandes à la solde de l'administration." (p. 192—193).

образува въ близко бждеще, — нека това го кажемъ, единъ административенъ блокъ, който ще намѣри своето мѣсто било въ една Югославия, обгърщаща всички южни славяни, на равна нога съ Хърватско, Словенско, Босна и Херцеговина, Черна Гора, Сърбия и България, — било подъ видъ на съединителенъ елементъ (à titre d'élément de composition) въ една Балканска федерация, която голѣмитѣ народи ще се принудятъ, може би, да поискатъ да се образува подъ натиска на народитѣ, уморени безполезно да мратъ по полесражения" (210). Само въ този смисълъ ще се постигне истината, — толкова повече, че това разрешение нѣма да срещне систематична опозиция въ България, която нѣколко пѫти вече е изявила готовностьта си да изпразни македонската зона, която тя владѣе, ако Гърция и Югославия сторятъ сѫщото. И ВМРО въ 1925 год. прецизира крайната цель на македонското движение въ твърде приемливи изрази, които Десбонъ текстуално цитува. Тази аспирация, толкова разумна, къмъ освобождение на Македония, трѣбва, казва Десбонъ, да привлѣче всичкитѣ добри воли (volontés), понеже македонскиятъ въпросъ е европейски въпросъ (212).

Потиснати, македонцитѣ се домогватъ за едно управление демократично, миролюбиво и честно. Като начална мѣрка би могло Обществото на народитѣ да възложи на една безпартийна и великодушна държава да извърши това чрезъ единъ мандатъ. И защо не би могла това да бѫде Франция? Тракийската администрация на генералъ Шарпи показа, че тя може да раздава правда и умиротворение на единъ народъ, мѫченъ за управление, измѫченъ и озлобенъ. Този етапъ би позволилъ да се очаква моментътъ, когато една разширена Югославия, братска и великодушна, би примирила всички южни славяни, за да обединятъ усилията си за едно по-добро бждеще. Етапи сѫ необходими, но нека вървимъ къмъ едно разрешение, да не стоимъ на стату-кво-то. Македония трѣбва толкова повече да се зачита, защото тя безъ да достигне една абсолютна еднородность, все пакъ притежава своя неоспорима самобитность (индивидуалность). И наистина, да се смѣта тя като една лоша смѣсь (амалгамъ) отъ раси, е заблуждение. Своята самобитность, своята особность (personalité) Македония е запазила благодарение на своитѣ опредѣлени естествени граници. Македонцитѣ сѫ сами свои, иматъ си земя, която сѫщо тъй си е отдѣлна. Това е вториятъ мотивъ да не се остави въ сегашното положение. Самото французко правителство е длъжно официално да осѫди статуквото преди всичко отъ стопанска гледна точка, за което Десбонъ излага мотиви. Едно обективно изложение на македонския въпросъ, казва Дебонъ, не може да завърши инакъ освенъ съ единъ позивъ къмъ международното публично внимание върху опасностьта отъ война, която се таи, въпрѣки мирнитѣ договори, въ тази толкова опасна зона на Европа (217).

Самата България, и докато мълчи, не се дезинтересира отъ Македония. Ако и нейнитѣ управници и да биха станали безчувствени (s'engourdissaient), македонската фракция бърже ще ги възвърне къмъ действителностьта. Докато ще има македонци въ България — а тѣ сѫ

до триста хиляди чисти македонци — софийската дипломация не ще може да се дезинтересира по македонския въпросъ. Въ 1914 год. България поиска отъ краль Петъръ да повърне Македония, но той й отказа. България грабна оржжието въ 1915 г. противъ сърбитѣ и дори противъ руситѣ, които не се застжпиха за България. Какво ни крие утрешниятъ день? Деньтъ, когато топътъ ще загърми на Балканитѣ, мѣстнитѣ воюващи не ще останатъ сами въ драмата. Македонскиятъ въпросъ не е изключително балкански, — той е европейски (219). „Въ случай на атентатъ отъ македонцитѣ (които живѣятъ въ България), нашата военна акция ще бжде решителна" — е казалъ на „Matin" единъ день представителътъ на Сърбия въ Франция, г. Спалайковичъ, бивши министъръ на външнитѣ работи. Решителна военна акция, — това на французки ще рече война. А една война на Балканитѣ при днешното стату-кво не може да бжде локализирана.

Първитѣ стжпки, които биха се предприели за освобождението на македонцитѣ, веднага ще донесатъ умиротворение. Въ очакването на тия първи стжпки, които трѣбва да направи европейската дипломация, македонскитѣ революционери, които властьта на българското правителство не достига, въ своята главна квартира запазватъ и съживяватъ въ окупиранитѣ отъ сърбитѣ и гърцитѣ земи чрезъ удвоени жертви своя страшенъ девизъ „Свобода или смърть!" Македонскитѣ студенти въ университетитѣ въ Виена, Парижъ, Берлинъ, София, Грацъ, Лайпцигъ много вѣрно казватъ, че „само една свободна Македония, която ще обедини въ границитѣ си своитѣ разпръснати чеда, ще осигури мира на Балканитѣ и че всѣко друго разрешение на македонския въпросъ ще бжде безъ ефектъ та желанията за миръ на Балканитѣ ще отидатъ по вѣтъра".

IV.

България е лишена отъ достжпъ на свободно море въпрѣки чл. 48 отъ мирния договоръ, споредъ който съюзенитѣ сили й гарантиратъ економически излазъ на Егейското море. Вмѣсто да си служатъ съ двосмислени фрази, дипломатитѣ, които сключиха мира, е трѣбвало просто и ясно да кажатъ: „България ще има това и това пристанище на Егейското море". То би било ясно, разбираемо, опредѣлено, точно. Преточно безъ съмнение и поради това, по балкански, недипломатично. И щѣха, казва Десбонъ, да се избѣгнатъ толкова излишни преговори, хабене мастило, глупости, интриги. Дипломатитѣ, влюбени въ двосмислени решения (amoureux des solutions bâtardes) — за да си отварятъ винаги работа — сж мислили да дадатъ на България пристанището Дедеагачъ. (206). Разбира се, че България не би намѣрила нужднитѣ финансови срѣдства за да уреди това пристанище, ако не би го владѣла спокойно, трайно заедно съ единъ хинтерландъ. Дипломатитѣ много добре схващатъ туй, и за това просто си мълчатъ по въпроса за Дедеагачското пристанище и не говорятъ за приложението на § 48 отъ Ньойския договоръ. При все това България има жизнена нужда да излѣзе на свободно море, понеже Черно море е затворено. Голѣмо лицемѣрие е отъ страна на Силитѣ гарантки да не изпълняватъ чл. 48, а сжщевременно да при-

канватъ България да развиела економически усилия за да смогне да понесе тежкитѣ финансови задължения, съ които я товари сѫщиятъ миренъ договоръ. Какъ така французкото правителство не е реагирало противъ грѣшката, сторена съ отнемането отъ България западна Тракия и лишаването ѝ отъ едно пристанище на нейнитѣ брѣгове? Та съ това България е принудена да насочи своето търговско движение — вносъ и износъ — къмъ Германия презъ срѣдна Европа, което съвсемъ не е въ интереса на французката търговия поради скѫпитѣ италянски и югославянски транзитни такси. Въ сѫщность Съюзницитѣ, тласкани да импровизиратъ двосмислени решения, сѫ пленници на опоритото желание на Англия да даде на Гърция изключително положение, тѣ сами хванаха за ржка България и я поведоха къмъ Германия като неинъ икономически клиентъ. Това е резултатътъ. Всички видни български общественици и държавници, чиито изявления авторътъ редомъ цитува, сѫ се изказали съ болка на сърдце противъ тая неправда, извършена спрямо България, и то въ разрѣзъ съ мирния договоръ. Въ интереса на Франция е да настои да се изпълни даденото на България обещание чрезъ Ньойския договоръ.

Въ глава V. на книгата (242 нат.) се разглежда въпросътъ за обезоржжаването. България съгласно съ досежната клауза на мирния договоръ биде обезоржжена, „за да можело да се подготви общо ограничение на въоржженията на всички народи". България изпълни това си задължение, макаръ че за нея, земедѣлска страна съ селски народъ, доброволческата рекрутна система нѣма здравъ смисълъ и се дължи на психологическа грѣшка. На Балканитѣ лесно се раждатъ конфликти, и затова положението на обезоржжена България е трагично. Излишно е да се доказва, че тя не може да бѫде съ своята малка войска опасна за мира.

И финансовитѣ си задължения, съ които биде тежко обременена, България редовно си посрѣща. И откъмъ тая страна Ньойскиятъ договоръ не е договоръ за миръ, а актъ на наказание (263.). Да се притиска България още въ първитѣ години да го изпълнява, то означава да ѝ се отнеме възможность да си възстанови социалното равновесие, да се обрече населението ѝ на очаяние, фатално да се предизвикатъ размирици, да се намалятъ сигурностьта на кредита и известностьта на плащанията. По-добре осведоменитѣ французи относително България, нейното минало, нейната психология, приходитѣ ѝ и възможноститѣ смѣтатъ, че е трѣбвало зарадъ равновесието въ тоя жгълъ на Европа, толкова смущаванъ, и заради бѫдещето на мира да се постѫпва спрямо нея съ повече великодушие и съ по-вече разумъ. А жестокото отнасяне къмъ България е и лоша политика отъ французко гледище.

Българскиятъ народъ между балканскитѣ народи най-добре изпълнява свещенитѣ права на малцинствата (291 нат.). Българскитѣ власти респектиратъ правата имъ въ тѣхнитѣ езикови, културни и вѣрски прояви. Забележително е, че турцитѣ въ България отъ освобождението ѝ до сега никога не сѫ извършили актъ на неприятелство спрямо нея даже и презъ време на войнитѣ. — До 45,000 арменци ревностно съдействуватъ за развитието на България. Има до 50,000 евреи въ Бълга-

рия отъ испански произходъ. Авторътъ никога не е констатиралъ освенъ добро отнасяне къмъ тѣхъ отъ страна на българитѣ. Само по отношение на помацитѣ по време на войната въ 1912 год. България направи изключение като позволи да се извършатъ надъ тѣхъ известни насилия за да се принудятъ да приематъ християнството и по този начинъ да станатъ истински българи. Изобщо, заключава Дебонъ, въ България се отнасятъ къмъ малцинствата тъй добре, както въ никоя друга балканска държава па нито дори въ Полша и срѣдна Европа (310).

Бѣжанцитѣ съставляватъ за България една икономическа тежесть, а за Европа — опасность (315 нат.). Въ Бѣлградъ казватъ, че нѣмало български малцинства въ Югославия, защото македонцитѣ били сърби па дори и българитѣ въ новоанексиранитѣ отъ Сърбия земи около Струмица, Босилеградъ и Цариброд сѫщо така били сърби. Това е, казва Дебонъ, умишлено заблуждаване.

Всѣки разбира, че присѫтствието въ България на такъво голѣмо количество бѣжанци — до триста хиляди — само по себе си съставлява политическа и социална опасность. Бѣжанцитѣ сѫ сѫщински мѫченици, страдалци; отъ гладъ и болести тѣ измиратъ. „Бѣхъ очевидецъ на покъртителни сцени въ България — казва Десбонъ; очитѣ ми се напълниха съ сълзи". Смъртностьта на децата у тѣхъ е повече отъ 16% годишно. Въ края на първата четвърть на XX. вѣкъ сѫществува въ Европа едно колективно очаяние, което може се сравни съ голѣмитѣ бедствия, чиито страшни описания сѫ ни предадени отъ историята. Такива сѫ страданията на българскитѣ бъжанци. Тѣхното сѫществуване е единъ с к а н д а л ъ, а продължението му е п р е с т ѫ п л е н и е.

Въ глава IX, 335 нат. се разглежда руското психологично влияние въ България, което е още живо. Австрия се противопоставяше на Русия противъ освобождението на България. Когато Австрия престана да се страхува военно отъ Турция, тя дори се зтстѫпяше за последната за да се запази тя. И други европейски сили за жалость вършеха това. Тѣ забавиха освобождението на потиснатитѣ отъ Турция народи заради своя егоизъмъ, който костува стотини хиляди жертви. Фактъ е, че Русия даде свобода на християнскитѣ народи въ Турция. На Берлинския конгресъ осакатиха Санъ-Стефанска България противъ волята на Русия, и тя остана да играе сетне голѣма роля въ България. Българитѣ считатъ руситѣ за свои братя. Императоръ Александъръ II — „Царь Освободителтъ" запази единодушна и силна популярность у българитѣ. България получи първия си князъ отъ Русия. Авторътъ излага по-нататъкъ историята на руско-българскитѣ отношения, които постепенно се влошаватъ. Въпрѣки това всѣки българинъ носи въ сърцето си мисъльта, че българскиятъ народъ е освободенъ отъ най-голѣмия славянски народъ — руситѣ. България се отвращава отъ комунизма (351 нат.).

Франция има въ България полезно влияние, но тя не умѣе да го използува дори и за своята търговия. Французкитѣ търговци изобщо слабо се интересуватъ за българския пазаръ, не даватъ кредитъ на българскитѣ търговци и пр. Франция не би трѣбвало да се сърди на България, че последната дигна оржжие и противъ нея. Разправя

се подробно историята, какъ България влѣзе въ свѣтовната война на страната на Централнитѣ сили. Споредъ Дебонъ отъ тази история следва, че Франция не трѣбва да има лошо настроение спрямо България, която не го заслужва. Трѣбва да се знае значението на македонския въпросъ, който въ 1878 год. не се разреши. Животътъ на Македония, люлка на българското възраждане, представлява трагиченъ нанизъ отъ тежки неуспѣхи, кървави сблъсквания, диви провокации, жестоки преследвания, редици убийства и пр. Въ тая мжченическа и сложна драма не се касае само за борбата на македонцитѣ противъ угнетителитѣ имъ турци, но и за анархията между македонцитѣ, възбудени едни срещу други чрезъ лични омрази и по чужди смѣтки — отъ Атина, Бѣлградъ, Виена, Петербургъ, Букурещъ и Римъ (403).

„Защо се би България въ балканската война? Да освободи Македония или да я завладѣе? — Да я освободи, и въ това тя успѣ". Но въ последствие войната усложни и усили българскитѣ домогвания. Царь Фердинандъ помисли дори да влѣзе въ Цариградъ и пр., докато най-сетне се дойде до междусъюзническата война въ 1913 год. .Десбонъ много добре излага сръбскитѣ извъртания на договорнитѣ задължения, а сжщо и гръцкитѣ извинения за измѣната спрямо съюзницата България. Гръцкитѣ и сръбски власти преследваха българитѣ въ Македония и тѣхнитѣ национални културни учреждения, върху които и турцитѣ до тогава не бѣха посѣгали — българскитѣ общини, училища, черкви; изпждиха българ. учители и свещеници, пълнѣха затворитѣ съ българи. Патриотизъмътъ на сръбската военна лига е прекаленъ патриотизъмъ, който докарва до империалистична хистерия (410). Презъ 1913 год. сръбскитѣ войски бѣха нѣколко месеца си отпочивали, когато българскитѣ напротивъ бѣха паднали духомъ отъ умора, огорчени отъ обрата на събитията поради измѣната на съюзницитѣ, силно неспокойни за бждещето та проявяваха вече и важни признаци на недисциплина. Българскиятъ войникъ предъ 16 юний 1913 год. чувствуваше, че правителството се бори съ една дълбока нерешителность, и не се лъжеше, понеже новиятъ министъръ председатель, г. Даневъ, като наследи колеблivия Гешовъ (succédant au temporisateur Guéchoff), „прояви това чудно равновесие (prodige d'équilibre): приготовлява неприятелски действия, оставяйки си убеденъ партизанинъ на мира" (410). Или да се биятъ или да демобилизиратъ — това бѣше българската дилема предъ 16 юний 1913 год.

Царь Николай II е виждалъ добре, че за да бжде полезенъ неговиятъ арбитражъ, трѣбва да засегне всичкитѣ обекти на разпрата между балканскитѣ съюзници. Той се заканва, ако не бжде послушанъ, но ни Бѣлградъ ни София не вематъ заканата му трагично. Министъръ-председателтъ Даневъ въ министерския съветъ на 9 (22) юний 1913 год. заявява, че размищления презъ една безсънна нощь го убедили, че сърбитѣ се готвятъ да обявятъ война та било по-добре да се предвари неминуемото — да се откриятъ неприятелскитѣ действия. Той е твърдѣлъ, че вѣрно тълкува мисъльта на генералъ Савовъ. На това г. Теодоровъ му е отвърналъ, че войната съ съюзницитѣ би била срамотна, че той се надѣва на посрѣдничеството на Петроградъ и се помжчилъ да

възвърне довѣрието на своитѣ колеги. Решението на арбитъра, е казалъ той, ще бѫде благоприятно за България; сърбитѣ, обвързани съ договора отъ 1912 г., ще сѫ длъжни да се преклонятъ. Ако тѣ постѫпятъ инакъ, цѣла Европа ще ги бламира и ще вземе страната на българитѣ противъ тѣхъ. Мнозинството въ министерския съветъ е одобрило мнението на Теодоровъ.

Дохажда известие, казва Десбонъ, че Сърбия приема арбитража на Царь Николай II. Противъ всѣко очакване българското обществено мнение зле посрѣща това — то желае война. Нека забележѫ, че г. Десбонъ тукъ не е точно уведоменъ, защото сърбитѣ не бѣха приели арбитража съгласно съ пълния смисълъ на договора касателно спорната зона, както е опредѣлена въ съюзния договоръ съ точно опредѣлени граници до подъ Скопье, а подържаха, че цѣла Македония отъ Места на западъ била кондиминиумъ, подлежащъ на арбитража на руския царь. Тъкмо поради тоаа важно извъртане на договора българското обществено мнение реагираше. По-нататъкъ г. Десбонъ говори за натиска, който се е упражнявалъ отъ македонци за да не отидѣлъ Даневъ въ Петроградъ. Въ момента, когато Даневъ се готвѣлъ да тръгне за Петроградъ, се узнава, че войната отъ българска страна е започнала. Царь Фердинандъ, убеденъ, че гърцитѣ и сърбитѣ ще атакуватъ, е заповѣдалъ (a enjoint) срещу 16 юний на генералъ Савовъ да премине въ офанзива, което последниятъ е изпълнилъ.

Гърцитѣ и сърбитѣ въ печата на двата свѣта експлоатиратъ съ удара на царь Фердинанда, твърдятъ, че атаката е дошла отъ българитѣ. Обаче тѣ добре се пазятъ да признаятъ, че самитѣ тѣ сѫ чакали единъ претекстъ за да започнатъ втора балканска война; че тѣ отъ шесть месеца сѫ строили укрепления съ армиранъ бетонъ, насочени противъ България, която още се сражаваше на Чаталджа; че тѣ сѫ сключили още презъ септември 1912 год. едно съглашение противъ България (415).

Госп. Десбонъ е пропусналъ тукъ да спомене за готовата и разпратена на сръбския фронтъ още преди 16 юний прокламация на краль Петъръ, съ която се обявява война на България. Тя е датирана фалшиво отъ 18 юний, а въ изложенитѣ въ нея мотиви противъ България не става ни дума за българския ударъ отъ 16 юний.

Подробно сѫ изложени последвалитѣ следъ 16 юний печални за България събития — гръцкитѣ и сръбски жестокости надъ македонското българско население, за ролята на Делкасе (421, 432), изобщо за поведението на Франция спрямо България тогава. Авторътъ за характеристика, види се, на славянската взаимность, изтъква че сърбитѣ, споредъ Карнегиевата анкета, сѫ празднували победата надъ България съ такава радость, че било мѫчно да се каже, да ли една победа надъ турцитѣ би имъ причинила таково удоволствие (423). По въпроса за присъединението на България къмъ централнитѣ воюващи Сили Десбонъ казва, че решително е било обещанието отъ страна на Австрия и Германия, щото Македония да бѫде българска. За това е характеристично и едно стихотворение отъ българския поетъ Кирилъ Христовъ, силно възбуденъ противъ французитѣ, което се цитува.

Сърбскитѣ дипломати въ своята опоритость неотстжпно сж отказвали да следватъ съветитѣ за сближение съ българитѣ, които Франция имъ е давала. „Никакви отстжпки на българитѣ!“ — това е билъ девизътъ на сръбската военна лига. Резултатътъ отъ това е билъ, че македонскитѣ водители и македонскитѣ бѣжанци сж повлияли тъй сжщо за да се насочи България къмъ оная отъ дветѣ воюващи групи, която не е включвала въ себе си Сърбия. И тъй по въпроса за българската „измѣна“ (trahison), за която често у французитѣ се говори, е ясно, че България не е измѣнила на никакво свое задължение спрямо Франция. „България нѣмаше съ насъ — казва Десбонъ — ни договоръ, ни съюзъ, ни контрактъ. Тя не бѣше нашъ съюзникъ. Никакъвъ текстъ, никакво обещание не я свързваше съ насъ. Тя не практикуваше спрямо насъ политиката „du chiffon de papier“. Отъ нейна страна, по право, нѣмаше никаква измѣна въ реалния смисълъ на думата. Ако не бѣха се явили войски на Съглашението въ Македония, при вратитѣ на царство България, въ страната, която българитѣ считатъ за българска, не би имало презъ четиритѣ години на касапницата ни единъ французинъ, убитъ или раненъ отъ български куршумъ, нито българинъ, убитъ или раненъ отъ французки куршумъ. Това е ясно и очевидно. Историята ще каже, тя вече го каза, че истинскитѣ отговорници за българската драма отъ 1915 год. сж авторитѣ на Берлинския договоръ (438). Македония си бѣше правилно включена въ Сан-Стефанска България. Защо биде България така осакатена въ Берлинъ? Защо не биде тя окончателно освободена? — Защото Англия, винаги подозрителна спрямо славянитѣ, не искаше, както и Австрия, да се развива България.“

Десбонъ хвърля главната вина върху Бисмарка (ainsi pour des motifs égoistes les grandes Puissances, fouettées par Bismark, ont eludé le problème bulgaro-macédonien 442), а въ сжщность публикувани автентични документи доказаха, че не е той най-виновниятъ за Берлинския договоръ. И отъ изложението на Десбонъ на стр. 410—445 се вижда, че и французскитѣ делегати въ Берлинския конгресъ немалко сж виновни, като сж действували поради по-далечни политически смѣтки, изгодни за Франция, противъ нещастна България.[1] Но изобщо Десбонъ съ пълно право на историкъ, който вижда далечнитѣ причини, намира за последвалитѣ страшни страдания и кървопролития, сполетѣли българския народъ отъ договора въ Санъ-Стефано насамъ, делегатитѣ на Берлинския конгресъ и дипломатитѣ толкова виновни, че прямо ги нарича п р е с т ж п н и ц и (Les plénipotentiaires de 1878 et les diplomates qui, en dehors des délegations officielles ont échafaudé ce traité, se s o n t c o n d u i t s e n c r i m i n e l s 442). Тази своя строга присжда Десбонъ

[1] Вж. нпр. на стр. 440 подъ бележка: „Les délegués français astraints à la prudence n'intervinrent pas dans le réglement de la question bulgare rendu si délicate par les sourdes hostilités en présence. Ils durent user d'autant plus de circonspection qu'ils sentirent très vite — leur correspondence privée et leurs rapports l'indiquent — l e f o s s é c r e u s é e n t r e l'A l l e m a g n e e t, p a r s u i t e, l a p r é p a r a t i o n d u n o u v e a u x g r o u p e m e n t d e s Puissences qui devait conduire l'Europe au conflit de 1914“ (440).

мотивира въ 11 точки, всѣка отъ които захваща съ думата „престѫпници“ (criminels), и съ тѣхъ завършва книгата си. Заключителнитѣ доводи на Десбонъ сѫ силнн и откровени. България, ако бѣха я оставили цѣлокупна споредъ Сан-Стефански договоръ, е щѣла да си остане достояние на българския народъ, обединена и възродена споредъ основнитѣ правила на jus gentium. Като додоха Босна и Херцеговина на Австрия, съ това отблъснаха Сърбия отъ Адриатическото море и я тласнаха къмъ Македония, гдето неизбѣжно трѣбваше да се сблъсне съ България. Престѫпници се указаха, че тѣ сѫ пряма причина да се пролѣе толкова кръвъ въ Македония... Най-сетне дипломатитѣ направиха ново престѫпление, когато въ 1919 год. взеха въ Ньойи ново двусмислено решение (une nouvelle solution bâtarde) касателно македонския въпросъ, което ще доведе балканскитѣ народи до нова война, ако не съумѣятъ всичкитѣ южни славяни да се обединятъ въ една истинска Югославия, дори и противъ желанието на известни западни дипломатически канцеларии. Престѫпници сѫ, защото чрезъ своята тройна грѣшка солидното установяване на европейския миръ, толкова желанъ отъ всички народи на цивилизования свѣтъ, е подкопано чрезъ постоянно актюелния македонски въпросъ . . .

Въ последната заключителна глава XIII. подъ заглавие „Утре“ (Demain) Десбонъ още веднъжъ се изказва по българския въпросъ изобщо. Българскиятѣ народъ, ако и мълчаливъ, въ душата си дълбоко е огорченъ отъ Ньойския договоръ и таи въ сърдцето си идеята за народното обединение. Въ подкрепа на това се цитуватъ пасажи отъ българската учебна литература и др. Впрочемъ, казва Десбонъ, ако българскиятъ народъ да бѣ останалъ безучастенъ предъ създаденото чрезъ Ньойския договоръ положение, той би билъ недостоенъ още да се нарича българскиl (452). Изглежда невъзможно да се иска, щото българскиятъ народъ да забрави дори и да се прави, че не знае рефлексията на Бисмаркъ: „Никой народъ не смѣе своето сѫществуване да принесе въ жертва на олтара на единъ договоръ“ (kein Volk darf seine Existenz auf dem Altar der Treue zu einem Vertrage opfern).

Най-сетне Десбонъ си задава въпроса, какви сѫ българскитѣ съседи, и отговаря: сърбитѣ сѫ братя по раса, които не сѫ разбрали, колко е лоша системата на бедни роднини (parents pauvres) — тази система разединява семействата. А гърцитѣ? ромънитѣ? — Това сѫ посрѣдственици (des mitoyens), които не знаейки сами да обичатъ, не умѣятъ да предизвикатъ обичь у своитѣ близки (453).

Ние, французитѣ, казва Десбонъ, трѣбва да помогнемъ на българския народъ да осѫществи своитѣ надежди. Не бива да ни е грижа да знаемъ, да ли ще се харесаме на силнитѣ на деня и да ли ще се харесаме на своитѣ приятели. Малко значение иматъ ругателствата и заканитѣ!

Г. Десбонъ изказва надежда, че никога вече топътъ не ще загърми на българска земя. Обаче условието за това е, да се измѣни сегашното положение — статукво-то. Тази промѣна ще бѫде една Югославия, която ще групира всички южни славяни. Македонскиятъ въпросъ ще може лесно да се уреди, ако влѣзатъ въ една федерална

Югославия, като нейни равноправни членове, България, Сърбия, Хърватско, Словения, Босна, Херцеговина, Черна Гора и Македония. Една възродена България ще служи на мира. „А Ньойския договоръ? — И той ще премине (Le traite de Neuilly? — Et ceci passera aussi!).„

(Къмъ книгата сж приложени 12 карти, представлявайки: 1. България следъ Ньойския договоръ; 2. Етнографическа карта на България; 3. Карта на Софийската область (отъ 1870 год.); 4. България споредъ Цариградската конференция; 5. Страната на шопитѣ; 6. Етнографическа карта на Македония; 7. Националнитѣ домогвания на балканскитѣ народи преди войната въ 1912 г.; 8. Балканскитѣ държави и Спорната зона; 9. Карта на Спорната зона, приложена къмъ съюзния договоръ отъ 1912 г.; 10. Земитѣ, окупирани отъ воюващитѣ балкански съюзници къмъ края на априлъ 1913 г.; 11. Териториалнитѣ измѣнения споредъ Букурещския миръ 1913 г.; 12 Политическа карта на Македония споредъ Ньойския договоръ).

Л. Милетичъ.

Antonio Baldacci, prof. nella R. Università di Bologna: **L'Albania.** Con una carta geografica alla scala 1:500.000 (in tre fogli) e tre cartine. [Pubblicazioni dell'„Istituto per l'Europa orientale", Roma. Seconda serie: Politica — storia — economia. XVII]. Roma [1929], 8°, XXI+463.

Изучването на населения отъ албанци западенъ планински дѣлъ на Балканския полуостровъ презъ първата половина на миналия вѣкъ е тѣсно свързано съ имената на най-известнитѣ пжтувачи въ Европейска Турция по онова време: Пуквиль, Ликъ и Ами Буе. Първиятъ, Pouqueville, въ своето пжтуване въ Гърция (Voyage en Grèce) пръвъ дава подробни и извънредно ценни сведения за южна Албания, до р. Шкумба и Охридското и Прѣспанското езеро, особено за населението, неговитѣ обичаи, нрави и начинъ на животъ. Южнитѣ крайбрѣжни предѣли на Албания се описватъ всестранно въ пжтеписа на английския полковникъ Leake, Travels in Northern Greece (1835, 4 тома). Най-сетне у геолога Ami Boué, който, както никой другъ, е кръстосалъ въ края на четвъртото десетилѣтие на миналия вѣкъ надлъжъ и наширъ цѣла Европейска Турция, Албания заема значително мѣсто, и то не само въ неговия пжтеписъ по Европейска Турция (Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, 1854, 2 тома), но и — главно — въ знаменитото му съчинение La Turquie d'Europe (1840, 4 тома). Отъ по-късно време особено важно за изучването на албанцитѣ, предимно на тѣхния битъ и езикъ, е обемистото съчинение на австрийския консулъ въ Янина, Ханъ, онасловено „Албански изучвания" (J. G. von Hahn, Albanesiche Studien, 1853—1854), отъ когото има сжщо, между друго, и единъ твърде ценен по своето описание на Албания и Македония пжтеписъ — Пжтуване въ областьта на Дринъ и Вардаръ (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Wien 1867). Дѣлото на Ханъ по изучването на Албания и Македония, подкрепено отъ Виенската Академия на наукитѣ, която на своето

време бѣше дала широкото си съдействие и на Ами Буе, сложи основитѣ на една традиция въ бившата Дунавска монархия за всестранното изследване западнитѣ области на Балканския полуостровъ, особено Албания. Единъ професоръ по сравнително езикознание на университета въ Грацъ — Густавъ Майеръ — се прояви особено съ своитѣ работи върху албанския езикъ и специално по неговия словарь: шесть негови езикословни студии, подъ насловъ Albanesiche Studien, излѣзоха въ „Известията“ (Sitzungsberichte) на Виенската академия (между 1883 и 1897 г.), а етимологическиятъ му речникъ на албанския езикъ (Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, 1891) остава и до днесъ единствено и най-добро помагало за сравнителното изучване на тоя езикъ и съ огледъ къмъ съседнитѣ балкански езици. Все отъ сжщата Академия биде издадено едно археологическо изследване на една часть отъ Албания, Бератската область, отъ д-ръ К. Пачъ (D-r C. Patsch, Das Sandschak Berat in Albanien, Wien 1904), директоръ на Босненския земски музей въ Сараево, въ чиито издания, главно въ редицата „Трудове къмъ изучването на Балканския полуостровъ“ (Schriften zur Kunde der Balkanhalbinsel), излѣзоха доста изследвания и върху Албания — отъ баронъ Nopcsa и др. Тая традиция и следъ войната не престана, както може да се види отъ посветенитѣ специално на Албания работи на поменатия проф. Пачъ, на геолога баронъ Нопча, на етнографа Хаберландтъ, на езиковедеца Норбертъ Йоклъ и на мнозина други. Това се дължи въ голѣма степень и на систематическитѣ проучвания по време на австроунгарската окупация на северна и срѣдна Албания презъ време на голѣмата война, плодъ на които е, между друго, новото издание на австрийската карта на Албания (мѣрка 1:200,000), която се издава сега отъ Картографския (по-рано Военно-географски) институтъ въ Виена, възъ основа на направенитѣ подъ ржководството на проф. Оберхумеръ картографски измѣрвания на страната.

Срещу това, за картографията на Албания въ по-раншно време, особено XVI и XXVII в., по-голѣмо значение се пада на италиянцитѣ. На сведенията, събрани въ тая турска провинция отъ страна на военни и политически агенти, предимно италиянци, се дължатъ и по-къснитѣ географски карти. Въ по-ново време пъкъ измежду италиянскитѣ учени, които се отдаватъ специално на изучването на Албания, изпъква особено професоръть въ Болонския университетъ д-ръ А. Балдачи, ботаникъ и географъ, който, поради многобройнитѣ си пжтувания въ Албания и, вследствие на това, поради непосрѣдното си познанство съ тая страна, заема днесъ предно мѣсто между нейнитѣ познавачи. Неговитѣ пжтни бележки — за деветь пжтувания въ Албания (и Черна-гора), направени между 1892—1902 г., следъ като между 1885 и 1890 г. билъ посещавалъ вече нѣколко пжти крайбрѣжието на Албания и съседнитѣ земи отъ северъ и югъ — бидоха преиздадени презъ войната отъ Италиянското географско общество въ единъ обеменъ томъ — Itinerari albanesi (1892—1902), con uno sguardo generale all'Albania e alle sue comunicazioni stradali (Roma 1917, gr. 8º, XXIII+541), — богатъ особено съ сведения природоучни и етнографски. Тогава проф. Балдачи се намиралъ въ адмиралския параходъ „Кралица Елена“ като граждански

съветникъ при Висшето морско командуване въ Валона и, окураженъ отъ издаването на неговитѣ „Албански пѫтеписи“ съ субсидия отъ италиянската армия на албанския фронтъ и убеденъ въ абсолютната необходимость на Италия да притежава своя работа върху Албания (la necessità assoluta che Italia aveva di possedere una sua opera aggiornata sull'Albania), той започналъ новъ свой трудъ върху Албания, който довръшва сетне презъ време на службата си въ Военното историографско бюро (l'Ufficio Storiografico della Mobilitazione) при Министерството на войната, рѫководено отъ проф. Джовани Борели, като използувалъ за това и своитѣ материяли отъ Военния географски институтъ, събрани за монография подъ насловъ: Албания.

Това е родословътъ на отбелязаната въ наслова нова книга върху Албания, за която авторътъ е използувалъ, вънъ отъ своитѣ лични впечатления, и цѣлата, стара и нова, литература върху новата държава, нейната земя и народъ, а особено, както самъ въ предговора обажда, поменатитѣ Albanesische Studien отъ J. G. Hahn, Péninsule Balkanique отъ Cvijić (1915) и L'Albanie et les Albanais отъ Bourcart (1918). Инакъ тая литература не се изброява, въ книгата сѫ избѣгнати каквито и да било книгописни указания, така че всички факти, изнесени отъ проф. Балдачи, било плодъ на лични проучвания и наблюдения, било заети отъ други автори, трѣбва да бѫдатъ вземани на вѣра. Задачата му, както се вижда, е била да даде едно общо изложение върху Албания, което да съдържа подробни сведения върху страната въ географско (с. 9—128), историческо (с. 129—154) и най-вече антропогеографско отношение (с. 155—422), при което се е имало винаги предъ видъ не само Албания въ нейнитѣ държавни граници, начертани въ 1913 г., но Албания въ географско и етнографско отношение изобщо.

Така тая книга се явява, подиръ сбитата статия отъ Р. Алмаджà (R. Almagià) подъ думата Albania въ Италиянския енциклопедиченъ речникъ (Enciclopedia Italiana, vol. II, 1929), като новъ трудъ, въ който ясно се оглеждатъ италиянскитѣ тежнения, насочени къмъ Балканския полуостровъ. И въ това отношение тя представя за читателитѣ на сп. „Македонски прегледъ“ специаленъ интересъ.

Албания се схваща и разглежда не въ политическитѣ граници на новосъздадената държава, но много по-широко: сѫщинска „Албания трѣбва добре да се различава отъ днешното кралство Албания“ (стр. 154). Албанскиятъ брѣгъ на Адриатическото море, дълъгъ 550 км., започва отъ устието на р. Бояна, която изтича отъ Шкодренското езеро, и не спира при Санти-Каранта, гдето свръшва Албанското кралство, но продължава и пò на югъ край Корфенския протокъ и Йонийското море та до залива Арта, гдето свръшваше бившиятъ Янински вилаетъ на Европейска Турция, който въ географско отношение изцѣло се причислява къмъ Албания, при все че подиръ Балканската война по-голѣмата му часть бѣше предадена на Гърция. На северъ Черна-гора сѫщо въ всѣко отношение, особено етнографски, принадлежи, споредъ проф. Балдачи, който е прекаралъ дълго време всрѣдъ нейното население, къмъ Албания. Той представя това население изобщо — по нрави, обичаи, начинъ на животъ — досущъ като албанското, отъ което се отличава само по

езикъ. Дори въ антропологично отношение нѣма разлика между населението на северна Албания и на Черна-гора: „не сѫществува единъ единственъ албански типъ, както не сѫществува и единъ единственъ черногорски типъ. Северна Албания и Черна-гора иматъ единъ типъ за себе си: срѣдна и южна Албания има другъ типъ“ (стр. 208). Авторътъ говори съ симпатия за нѣкогашния стремежъ на князъ Никола Черногорски, който дълбоко „познавалъ албанската душа“ и който „силно чувствувалъ духа на Скендербега и на албанцитѣ“, да основе голѣмо албаночерногорско кралство и за опита му да протегне ржка въ 1875 г. върху североалбанскитѣ мирдити, при което се натъкналъ на противодействието на Австрия. „За Италия и за Европа едно ново царство, по тоя начинъ съставено, би представяло щастие, до колкото това отново би свързало раздѣленитѣ членове на единъ цѣлостенъ и пренебрегнатъ отъ свѣта народъ, който не бѣше познатъ и който наистина можеше да бѫде познатъ и обичанъ. Желателно е, щото възкръснала Черна-гора и Албания да могатъ да се споразумѣятъ и да намѣрятъ, че политическото съгласие е сѫщо така необходимо за тѣхното сѫществуване и за тѣхното развитие“ (стр. 164). Установенитѣ отъ посланицитѣ въ 1913 г. граници на Албания той смѣта като резултатъ на компромисъ. Така симпатиитѣ на разни народи къмъ Сърбия, „страхътъ“ на Англия и Франция отъ развалата на съглашението съ Русия и, „по всѣка вѣроятность, още и жалкото непознаване фактитѣ отъ страна на Италия, допринесоха за едно решение, което, както съ огледъ къмъ Албания, така и къмъ Македония (tanto nel riguardo albanese quanto in quello macedone), включва въ себе си зародиши на бѫдещи смутове (germi di torbidi futuri). Войната трѣбваше да поправи балканскитѣ грѣшки и да създаде на полуострова по-добра атмосфера, а не по-лоша, както стана. Нашата победа не даде решението, което се искаше, и днесъ, повече отъ колкото въ миналото, положението е просто въ ржцетѣ на сѫдбата“ (стр. 165).

Като очертава естественитѣ граници на Албания отъ северъ и североизтокъ, авторътъ включва въ тѣхъ и областьта на Печъ (Ипекъ), Дяково и Призрѣнъ, все отъ водотечието на Бѣли Дринъ, което географски изцѣло спада къмъ Албания. Търговски и икономически тѣ сѫ естественъ „хинтерландъ“ на Шкодра и на Адриатическото море и, тепърва следъ като се прокара желѣзница презъ Санджака, тѣ били насочени къмъ изтокъ. По население тѣ сѫ албански. Като най-добра граница на Албания тукъ той посочва гребенитѣ на планинитѣ Мокра, Суха, Девица, Църнолйева планина и Коджа-балканъ та до Шаръ. Като отбелязва при това, че и Косово поле е населена предимно отъ албанци, сѫщо както и Тетовската долина, той добавя, че „и въ Скопие албанцитѣ сѫ по-многобройни, отъ колкото сърбитѣ въ Призрѣнъ и българитѣ въ Дебъръ“. Страстното желание на Сърбия да владѣе тия земи — пише той — е чисто сантиментално, основано върху позоваване на срѣдновѣковната ѝ история. Сѫщо за всѣки градъ и окржгъ, който славянитѣ могатъ да желаятъ по правото на победата, подъ предлогъ на нѣкакво мъгляво и преходно „impero“, албанцитѣ могатъ да противопоставятъ правото на първоначална собственость върху земята още отъ

епохи, въ които нито историята, нито славянитѣ сж сжществували на Балканитѣ! (il diritto di originaria proprietà della terra da epoche in cui nè la storia, nè gli Slavi erano noti nei Balcani — стр. 159).

Основанията на проф. Балдачи могатъ да бждатъ прави, разбира се, само до толкова, до колкото почиватъ върху етничния образъ на тия области въ днешно време. Даннитѣ отъ далечното минало не могатъ да иматъ въ тоя случай никакво значение, защото днесъ се знае много добре, че албанското население въ очертаната по-горе область северно отъ Шаръ, както и въ Македония, се състои отъ колонисти отъ последнитѣ два вѣка, които отъ планинскитѣ мѣста на Албания се спускаха постепенно въ долинитѣ на „Стара Сърбия" и на Македония, като стигнаха дори до Морава и горни Вардаръ. Другъ е въпросътъ за произхода на албанцитѣ изобщо и за тѣхната изконность въ самата Албания. Но него проф. Балдачи решава независимо отъ сжществуващата днесъ теория за тѣхния тракийски произходъ, като ги смѣта не само по географско положение, но и по кръвь наследници на старитѣ илири.

И въ Македония той поставя границата на сжщинска Албания различно отъ прокараната днесъ източна граница на кралството. Отъ Шаръ надолу той я насочва по билото на Рудока, Яма, Бистра, Стогово, Турия, Илинска планина и Галичица съ Томоръ, между Охридското и Прѣспанското езеро, като включва въ себе си Дебъръ, Струга и Охридъ, които днесъ сж извънъ Албания. Дебъръ съ по-голѣмата часть отъ своя окржгъ днесъ е, споредъ него, безспорно албански, а самиятъ градъ въ действителность билъ едно отъ най-здравитѣ срѣдища на албанската народность. Подобно и Струга и Охридъ, за които впрочемъ признава, че имали „достатъченъ брой българи" (sofficiente numero di bulgari). Съ изключването имъ отъ Албания се побръквало прѣкото сношение отъ северъ къмъ югъ между Дебъръ, Струга, Охридъ и Корча, която, като безспорно албански градъ, съ право остава въ Албания. Естественията търговски изходъ на тия мѣста билъ къмъ Елбасанъ и Драчъ, вмѣсто къмъ Битоля и Солунъ, както е днесъ вследствие на прокараната граница, но прокарването на желѣзница отъ Драчъ до Битоля по старата via Ignatia, която трѣбва да бжде първа въ новата държава, щѣло да има за последица по-естественъ търговски развой (стр. 109—170).

Разбира се, невѣрно е, че тия българи (Bulgari macedoni), които той представя като вмъкнали се въ албанското тѣло (incapsulate nel corpo albanese), сж се били наложили вследствие на пропагандата на Екзархията и на „комитаджиитѣ", за да спечелятъ днесъ толкова напреднало и благоприятно положение въ „албанския изтокъ", гдето заематъ долинитѣ и пжтя на трафика между Адриатическото и Егейското море (стр. 160). „Екзархийска пропаганда" и „комитаджии" сж днесъ у всички, които гледатъ на етнографията на Македония презъ очилата на политическитѣ интереси на своитѣ държави, та и у проф. Балдачи, магически формули, разковниче за лесно обяснение на етнографската сжщность на Македония. Тѣ не търпятъ опровержение, въ тѣхъ трѣбва да се вѣрва. А въ действителность, специално за западнитѣ краища на Македония (Дебърско, Охридско, Струга), които той включва въ Алба-

ния, се знае отъ всички посветени въ етничната история на Балканския полуостровъ, че българското население тукъ сѫществува още отъ срѣднитѣ вѣкове, когато и южна и срѣдна Албания, както свидетелствува и славянската ѝ топонимия, е била населена отъ български славяни, които съ време били поалбанчени. Проникването на албанцитѣ въ Македония е резултатъ на сѫщия процесъ, усиленъ особено по-късно, когато за това способствувала и самата турска власть.

Това не крие впрочемъ и проф. Балдачи, който съ съвсемъ друга цель — за идеята да се създаде Велика Албания — намира за повече отъ любопитно да разправи, че Високата порта, която особено облагоприятствувала албанския елементъ като сравнително надеженъ при защитата на държавата, се показвала въ 1880 г. разположена за създаване една Велика Албания не само отъ вилаетитѣ Шкодра и Янина, но и отъ Косово и Битоля, като се постави въ основата езикътъ; при това дори самата Англия не се въздържала да подкрепи албанската автономия въ най-широкъ и най-правъ смисълъ на думата (стр. 159—160).

Въ свръзка съ тия схващания на автора италиянецъ е любопитно да се изтъкне и особеното внимание, което той отдѣля на аромънитѣ или погрѣшно наричанитѣ и отъ него „македонски ромъни“ (Romeni di Macedonia), на които е посветена специална глава подъ насловъ „Македонско-албанскиятъ романизъмъ“ (стр. 184—189). Тѣхната численость се изкарва отъ 600 до 800 хиляди души, цифра, която е 2—3 пѫти поголѣма отъ възможния най-голѣмъ брой на оцѣлѣлитѣ гдето и да било на свѣта аромъни (цинцари, куцовласи). Въ планинскитѣ мѣста, особено въ Пиндъ, аромънитѣ образуватъ, споредъ него, компактна и хомогенна маса, а въ съседнитѣ мѣста — абсолютно множество отъ населението. „Тия ромънски населения — пише той — при невъзможностьта да се присъединятъ къмъ Велика Ромъния, се чувствуватъ естествено привързани къмъ Италия, отъ която очакватъ покровителство: тѣ гледатъ къмъ Римъ, тѣхната антична майка“ (стр. 184). Въ конференцията за мира трѣбвало да се отдѣлятъ въ самостойна държава, както искали, или поне да бѫдѣли присъединени къмъ Албания, гдето тѣ съ интелигентната си опитность и дейность могли да принесатъ безспорна услуга въ развоя на нова Албания. Това щѣло да даде и на Италия възможность да организира ромънския родъ на Пиндъ, съ огледъ на неговия произходъ и неговитѣ аспирации, изразени и въ позива му до римското правителство, даденъ на италиянскитѣ войски при влизането имъ въ Янина (стр. 160).

Така книгата отъ начало и до край е пропита отъ политически разсѫждения съ огледъ къмъ интереситѣ на Италия. Това служи като канва на обилнитѣ сведения за числеността на албанцитѣ, въ кралството и извънъ него, за градоветѣ, за облѣклото, нравитѣ и обичаитѣ на населението, сѫщо — и особено подробно — за албанскитѣ племена (стр. 244—282), за поминъка на населението, богатството на земята и под., които пълнятъ книгата. Има дори и специална глава за политическото бѫдеще на страната, въ която се изтъква, че „Албания е днесъ сигурна, съ законнитѣ договори, сключени съ Италия, за границитѣ, които има. Ако това не бѣше станало, тя би била изложена на рискъ да бѫде смазана въ самото начало; така че днесъ Албания нѣма основания за съмнение въ своето цвѣтуще и дори блѣстяще бѫдеще“ (стр. 391).

Ст. Романски.

Dott. Angelo Focarile, Bulgaria d'Oggi. Nei suoi aspetti sociali, economici, commerciali e finanziari. (Con una carta delle ferrovie bulgare) 1929. 8⁶ 371. Milano, Editore Ulrico Hoepli. Ц. 25 lire.

Въ последно време зачестиха италиянски книги върху България, главно съ огледъ къмъ нейнитѣ економически условия, търговия и финанси. Въ интереса на италиянското общество е, предъ видъ на засилващитѣ се търговски връзки между Италия и България, да бѫде то добре осведомено върху економическото състояние на нашата страна, а не по-малко е полезно и за България все по-вече и по-вече да я познаватъ и ценятъ въ чужбина споредъ истинската ѝ стойность. Покрай търговскитѣ сношения успоредно се развиватъ и културнитѣ, а тѣзи последнитѣ сѫ за насъ още по-ценни, особено когато чрезъ тѣхъ може българскиятъ народъ духовно да се сближи съ Италия, чието културно и политическо влияние върху Балканския полуостровъ още отъ римско време е било силно и благотворно.

Книгата на г. Анджело Фокариле върху „Днешна България", чието появяване тукъ съ благодарность отбелязвамъ, е дѣло на добъръ познавачъ на нашето отечество, защото независимо отъ щателното и добросъвестно проучване на сегашна България, което е направилъ авторътъ, за това много му е спомогнало и обстоятелството, че той десетина години е проживѣлъ въ качество на италиянски търговски аташе въ София та е усвоилъ и българския езикъ, що му е дало възможность самъ направо да използува всичката досежна по-важна българска литература както и да следи специалнитѣ наши научни списания и ежедневния печатъ. И действително г. Фокариле е успѣлъ да представи въ сбита форма цѣлото наше економическо законодателство и да изтъкне, както той самъ въ предговора си казва, постоянния напредъкъ на българския народъ, който въ педесетина години на своя независимъ животъ успѣ да удвои своята численость и своето производство, да си построи желѣзнопѫтна мрежа и добри пѫтища, да издигне градове, да се цивилизира и преобрази въ модеренъ народъ, съзнателенъ за своето бѫдеще, да засили своята економическа и духовна мощь, — съ една дума полека-лека да издигне своята индивидуалность. Много нѣщо е претеглилъ българскиятъ народъ преди да може да се приобщи къмъ цивилизацията на другитѣ народи; наистина чудо е, че българитѣ презъ дългото си петвѣковно робство сѫ могли да надвиятъ всички спънки, които не сѫ имъ позволявали да се развиятъ духовно и материално. Българското общество, бедно въ края на 19 вѣкъ, постепенно можа да се съвземе, и успоредно съ економическото преобразование почва да се проявява у него и диференциране на обществените класи; образува се вече и буржуазия, която по-рано не сѫществуваше,— капитализмътъ, както и другаде, се развива; занаятчийството се преобразува споредъ нуждитѣ на модерния животъ; работнтчеството се умножава и представлява вече особена работническа класа, а заедно съ това върви развитието на земедѣлието, индустрията, банковото дѣло и търговията.

Желанието на автора, щото съ своя трудъ да представи въ справедлива свѣтлина економическия животъ на България та да послужи за

засилването на търговскитѣ и културни сношения между Италия и България, не ще отиде напразно, неговата книга наистина достойно ще изпълни предназначението си чрезъ безпристрастното и вещно изложение на цѣлата обемиста материя, която, разпредѣлена въ десетъ глави, обгръща всички области на икономичния народенъ и държавенъ животъ: земедѣлие, лѣсовъдство, мини, индустрия, съобщения, кооператорство, търговия и търговска политика, труда и социялната политика, монети и монетна търговия, публични финансии (с. 43—369).

Твърде умѣстно е постжпилъ авторътъ като е далъ въ първата, уводна часть на книгата си кжси сведения върху географията на България, нейната история, езикъ, литература, изкуство, печатъ, народно образование, обществени съсловия, демография и държавна конституция (с. 1—42). Изобщо взето, съобщенитѣ досежни данни сж добре подбрани отъ първа ржка и сж достатъчни да дадатъ обща представа за културна България. Авторътъ при това се отзовава твърде симпатично за духовната мощь на българитѣ, за националнитѣ ни идеали и културнитѣ ни стремежи изобщо. Дѣлото на св. Кирила и Методия се възхвалява, че е турило начало на етнично групиране върху религиозна, морална и интелектуална почва. Изтъква се силното византийско литературно влияние въ България, гдето безразборно сж се преписвали византийски вѣрски съчинения, безъ да иматъ нѣщо национално въ себе си. Само въ Поучителното евангелие на Свещ. Константинъ съдържащитѣ се 33 стиха представляватъ пръвъ примѣръ на писмена поезия въ славянската литература. Следъ падането на „Източна България“, се задържа „Западна България“, първо въ София и сетне въ Охридъ. И тъй, казва авторътъ, Македония става прибѣжище на всички българи, които не сж търпѣли новосъздаденото положение. Ако и въ нѣколко реда, добре сж характеризувани богомилитѣ като секта, която е отричала духовната религия и държавата. Когато е паднало първото българско царство мнозина сж станали богомили. Даватъ се сбити сведения за времето презъ първото и второ българско царство, за социалнитѣ и политически условия на живота, сетне за настжпилото турско иго. Особено внимание е посветено на новото време следъ освобождението на България (1878—1929), дължимо на Русия. Велико-Британия и Австро-Унгария, ревнувайки заради руската победа надъ Турция, наложиха на Русия Берлинския договоръ, въ силата на който останаха българитѣ отъ Източна Румелия и българитѣ отъ Македония (i bulgari della Macedonia) въ ржцетѣ на тѣхнитѣ угнетители. Следъ съединението на северна съ южна България (1885) и последвалата война съ Сърбия, презъ 1887—1894 българското Княжество подпада подъ желѣзната ржка на Стамболова, който, подпомогнатъ отъ завистливитѣ вслики Сили, тури край на руското покровителство надъ България и насочи външната ѝ политика къмъ Австро-Унгария. Възхвалява се управлението на Фердинанда, който е повелъ страната съ мждрото си управление къмъ модерна организация и икономическо благоденствие, създалъ великолепна войска (un esrcito magnifico). Следвайки националнитѣ стремежи на своитѣ поданици, той въ съдружие съ другитѣ балкански народи обявява на Турция война (1912—1913), стремително победоносна, плодоветѣ на която бидоха осуетени

отъ втората балканска война, сключена съ Букурещския миръ (1913). Добре е схваналъ авторътъ, като казва, че това не е можело да не увеличи омразата на българитѣ къмъ тѣхнитѣ бивши съюзници и че поради слабата похватность на дипломацията на Съглашението е трѣбвало България да се хвърли въ обятията на Централнитѣ сили презъ време на голѣмата свѣтовна война.[1] Следъ поражението на България и отказването отъ престола на царь Фердинанда, правителството на Стамболийски сключи на 27. ноември 1919 тежкия Ньойски миръ. Подиръ това страната прекарва тежка криза — социална и икономическа, подпада подъ ударитѣ на една хаотична диктатура (una caotica dittatura) на земледѣлцитѣ, която я разстрои и доведе до гражданска война. Обаче благодарение на едно енергично усилие на интелигенцията и на военнитѣ биде низвъргнато това управление и дойде следъ едно кърваво потисничество правителството на Цанковъ, което образува (9 юний 1923) една концентрация на буржуазнитѣ партии („демократически сговоръ"), която трае и до сега (януарий 1929 г.) съ кабинета на Ляпчевъ.

Интересно е, че авторътъ е отдѣлилъ до четири страници на българския езикъ — на неговата история въ славянската наука, която до началото на 19. в. почти нищо не е знаяла за него. Тепърва сърбинътъ Вукъ Караджичъ дава първитѣ положителни сведения за граматичнитѣ особености на българския езикъ. Авторътъ говори за Юрия Венелинъ, а особено изтъква заслугитѣ за българския книжовенъ езикъ на Найденъ Геровъ, главно неговия български речникъ. Авторътъ се е помжчилъ да формулира характеристичнитѣ особености на българския езикъ, говори за подѣлбата му на две главни наречия — източно и западно, обаче тукъ твърде се е объркалъ предавайки фонетичнитѣ белези на тая подѣлба споредъ проф. Цоневъ, като не ги е разбралъ та твърде неумѣло ги е предалъ (стр. 20). Говори се за нашата азбука, за богатството на книжовния ни езикъ, за сходството на българския езикъ съ руския, за разликитѣ, които отличаватъ българския отъ другитѣ славянски езици. За задпоставения членъ авторътъ погрѣшно мисли, че той произхожда отъ „илиро-тракийския езикъ", понеже го има и въ албанския и въ ромънския. Докато сърбскиятъ езикъ има склонение както и рускиятъ, напротивъ българскиятъ изразява падежитѣ чрезъ предлози както французкиятъ, италянскиятъ и др. Старитѣ български книги сж писани на „черковнославянски езикъ съ силна примѣсь отъ говоримитѣ наречия." Следъ книжовното възраждане, което датува отъ началото на 19. вѣкъ, „народното наречие на Македония и източна България, изчистено отъ старото влияние на черковния езикъ, става български книжовенъ езикъ."

Авторътъ все тъй сбито, но сполучливо дава по-нататъкъ характеристика на българската литература, — говори за писменостьта отъ времето на царь Симеона, на Іоана Екзархъ, за историята на Паисия,

[1] Ciò non fece che aumentare l'odio dei bulgari verso gli antichi alleati che doveva, a causa della poca accortezza della diplomazia dell' intesa, spingere la Bulgaria nelle braccia degl'imperi centrali durante la guerra mondiale (1914—1918).

за Софрония, за Неофитъ Рилски, братя Миладиновци, за писателитѣ и поетитѣ Раковски, Каравеловъ, Ботевъ, Вазовъ, Ст. Михайловски, П. Славейковъ, П. Яворовъ, Алеко Константиновъ, споменува въ края и имената на по-новитѣ писатели — Елинъ Пелинъ (Д. Ивановъ), Д. Дебеляновъ, Дора Габе, Іорданъ Іовковъ, Г. Райчевъ, Н. Райновъ, Т. Траяновъ, Н. Лилиевъ, Г. Мутафовъ (21—25). По сжщия начинъ се характеризува и нашиятъ напредъкъ въ областьта на изкуствата, периодическия печатъ, печатарското изкуство и народното просвѣщение, обществените сѫсловия, дава се статистика на населението по народности, излагатъ се основнитѣ положения на българската конституция, говори се за административното устройство на държавата и се завършва съ данни върху българската войска въ сегашното ѝ състояние следъ Ньойския договоръ.

Л. М.

K. D. Spissarevski, La Bulgarie au travail. Cinquante ans après. Deuxieme édition. Marseille, 1930 гол. 8⁰ 242.

Покрай сравнително немалкото книги върху България и Македония отъ автори чужденци, рѣдко ни се пада случай да отбележимъ сериозни съчинения на българи, писани на чуздъ езикъ и предназначени да запознаватъ чуздия свѣтъ съ нашето отечество. Българскитѣ консули въ чужбина проявяватъ вече похвална ревностъ въ това отношение, съ което правилно изпълняватъ и прямата си задача да засилятъ търговскитѣ ни връзки съ иностраннитѣ държави, давайки подробни и специални сведения за икономическото състояние на България, като сжщевременно рисуватъ и културния уровенъ на българския народъ въ истинския му видъ. И на дветѣ цели добре ще послужи и гореозначената книга на нашия консулъ въ Марсилия, г. К. Списаревски, излѣзла въ разкошно второ, допълнено издание. Който отъ чужденцитѣ читатели дори само повърхностно прегледа труда на Списаревски, сигурно ще престане да подценява България тъй, както обикновено правятъ слабо или никакъ незапознати съ нея чужденци. Въ предговора си авторътъ, за да разсѣе известни и трайно заседнали заблуди за нашата родина като огнище на постояни размирици, обяснява самата действителность, доказва, че напротивъ България е страна миролюбива, предадена на производителна стопанска и културна работа. Това подробно се освѣтлява въ следващитѣ, особено богати съ статистични данни отдѣли въ книгата, въ които се излагатъ постигнатото до сега у насъ въ областьта на народната просвѣта, земедѣлието, индустрията, външната търговия, минитѣ и минералнитѣ извори, пѫтищата и съобщенията, кредитнитѣ институти, приходитѣ и разходитѣ на държавата ни. Авторътъ е използувалъ специялната литература, а освенъ това, както самъ признава, не малко е заимствувалъ, и то главно статистични данни по икономическото състояние на България, отъ статиитѣ на публициста М. С. Башмаковъ, редакторъ на икономическия отдѣлъ на в. La Bulgarie.

Госп. Списаревски изобщо се ограничава въ своето изложение съ царство България, но при все това въ главата за населението не-

говата численость и гѫстота не е пропусналъ да спомене и българското население вънъ отъ границитѣ на България, достигаще приблизително до два милйона, — почти една трета отъ българския народъ, а именно: въ Югославия до 960,000, въ Ромъния до 584,000, въ Гърция до 200,000, въ Турция до 55,000, въ Албания 30,000, въ Русия 80,000 и други 130,000. Общото число на българитѣ г. Списаревски изкарва до 6, 00,000. Съобразно съ това правилно схващане на цѣлокупна България, въ книгата е дадена богата, почти пълна библиография на стари и нови съчинения върху България, излѣзли на французски езикъ. Съ тази библиография, въ която сѫ посочени 290 съчинения, твърде много е спечелилъ трудътъ на г. Списаревски, за което му дължимъ признателность. Французкиятъ читатель отъ нея ще види, колко сравнително много се е писало за България включително и за Македония, Тракия и Добруджа отъ видни европейски учени, общественици и пѫтешественици, между които голѣма часть сѫ французи, та ще разбере, колко низко е паднала днешната политика на западни държави, която позволи въпрѣки историята и етнографията да се разпокѫса българскиятъ народъ, да се изопачава истината та да сме принудени днесъ да доказваме, че въ Македония живѣятъ българи, че тѣ сѫ исторически жители въ тая страна, че иматъ своя национална българска култура и пр..

Една друга особеность на книгата на Списаревски съставя подробното описание на по-главнитѣ български градове отъ царство България — София, Пловдивъ, Варна, Русе, Бургасъ, Сливенъ, Плевенъ, Стара Загора, Габрово (стр. 28—49). Даватъ се и исторически сведения отъ миналото на тѣзи градове въ политическо, археологическо, художествено и просвѣтно отношение. Споменаватъ се и по-важнитѣ околни села съ тѣхнитѣ мѣстни забележителности. И отдѣлътъ за народното образование е подробенъ и ценен съ богати статистични указания за постепенния растежъ на грамотностьта на населението по отдѣлно за двата пола и за непрестанния бързъ развой на учебното дѣло и на нашитѣ научни институти. Отдѣлено е повече мѣсто специално за двата народни музея — археологиченъ и етнографиченъ, като се изброяватъ и досежнитѣ научни издания. Трѣбва да се отбележи още, че е даденъ списъкъ на по-главнитѣ наши литературни и специални-технически списания. Най-сетне се говори за професионалното образование въ България. Въ специялнитѣ отдѣли на книгата, за които по-горе се каза, се даватъ твърде много подробни статистични данни за всички досежни отрасли на земледѣлието, индустрията, търговията и пр. и пр. За всичко, което може да интересува чужденеца за България, сѫ дадени достатъчно сведения. Но и за българския търговецъ и индустриялецъ книгата на г. Списаревски е много полезенъ указатель, па изобщо за всѣки просвѣтенъ българинъ.

Л. М.

Владимиръ Тодоровъ-Хиндаловъ, Народни движения и въстания отъ предосвободителната епоха споредъ новооткрити турски официални документи. София 1929 год. Стр. 190.

Неведнажъ се е обръщало внимание отъ страна на българскитѣ историци върху особената важность на сведенията за недавното наше минало, които биха могли да се почерпятъ отъ официалнитѣ турски архиви, станали вече, благодарение на настжпилитѣ благоприятни условия въ турската държава следъ смѣната на султанския режимъ, достжпни за научни проучвания. Касае се въ случая за по-пълно освѣтляване историческитѣ събития презъ време на турското робство, за проучване стопанското и икономическо положение на българскитѣ области, подвластни въ течение на близу петь вѣка на турската империя, както и за освѣтляване редица въпроси, свързани по-специално съ епохата на нашето възраждане. Още първитѣ опити въ тая посока, направени отъ покойния Ихчиевъ, който извлѣче на времето си маса ценни данни отъ Видинската библиотека на Пазвантоглу и отъ Рилската сбирка, подчертаха голѣмото значение на подобенъ родъ проучвания.

Благодарение на усилията на уредника на ориенталския отдѣлъ при Софийската народна библиотека г. Влад. Тодоровъ-Хиндаловъ, въ последната сж депозирани и съхранени въ недавно време голѣмъ брой важни турски документи, имащи прѣка връзка съ нашето минало. Всички тѣ, издирени и донесени въ София отъ г. Т. презъ време на неговата научна командировка въ Турция, по настоящемъ се превеждали на български и по всѣка вѣроятность по-важнитѣ отъ тѣхъ ще бждатъ и публикувани. Каква стойность представятъ тѣ за историка на епохата на турското робство можемъ да сждимъ по онѣзи нѣколко редици отъ сжщитѣ документи, които въ надлеженъ и пъленъ български преводъ бѣха публикувани отъ г. Т. въ Годишника на Соф. нар. библиотека отъ 1924—1925 год. и въ книга I – II на Църковенъ Архивъ (За първитѣ отъ тѣхъ вижъ отзива на проф. Ст. Романски въ Мак. Прегледъ, год. II, кн. 4, стр. 134—137).

Въ новия си трудъ г. Т. изнася въ български преводъ 55 документа, отъ които само една малка часть, отнасящи се до дейностьта на Хаджи Димитра и Караджата презъ 1868 год., сж били публикувани по-рано. Както до сега изнесенитѣ, така и помѣстенитѣ въ новата книга на г. Т. документи се отнасятъ преди всичко до въстаническитѣ и народни движения около половината на миналото столѣтие. Къмъ тѣзи движения именно, по всичко личи, авторътъ е отправялъ до сега главното си внимание.

Книгата е подѣлена на шесть глави, при всѣка една отъ които следъ кратки уводни и разяснителни бележки следватъ прибавени по нѣколко документа. Нумерацията на последнитѣ обаче върви непрекжснато отъ началото на книгата до нейния край.

Въ първата глава е сложенъ на разискване въпросътъ за участието на Раковски въ Браилския бунтъ отъ 1842 год. Противоречивитѣ и невѣрни сведения, съ които до скоро се боравѣше при описание както на тоя бунтъ, така и на другъ единъ, станалъ на сжщото мѣсто нѣколко месеца по-рано, въ който пъкъ съвсемъ неточно се смѣсваше името

на Раковски като на съучастникъ, можаха да се опровергаятъ и да се въстанови истината едва следъ публикуването отъ проф. Ст. Романски на голѣмъ брой австрийски, френски и ромънски официални рапорти въ студията му „Заговорътъ на Г. С. Раковски (Георги Македонъ) въ Браила презъ 1842 год." (Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ кн. XIV). Турскитѣ документи, които сега ни поднася г. Т. сѫ ценно допълнение къмъ горната студия. Очевидно става, че Раковски не е ималъ нищо общо съ събитието, станало въ Браила на 13 юлий 1841 год., дѣло на нѣкои си Владиславъ Тачичъ. Любопитенъ е рапортътъ на влашкия войвода Александъръ Гика до турскитѣ власти. Войводата, чието положение следъ разигралитѣ се събития въ 1842 год. е станало доста неудържимо, се сили да омаловажи събитието и лишавайки го отъ политическата му окраска го представя като дѣло на обикновени разбойници. Тукъ сѫ намѣрили мѣсто и нѣколко важни турски служебни рапорти за положението въ Търновско презъ 1849 год. Този край, бидейки населенъ съ компактно българско население, е представялъ добра почва за действията на преоблѣчени агитатори, които подстрекавали населението. Почти навсѣкѫде се препоржчва предпазливость въ управлението и засилване на мѣстнитѣ гарнизони.

Въ втората глава и въ прибавенитѣ къмъ нея документи се разкриватъ трагичнитѣ перипетии на хода на едно въстание въ Видинско презъ 1856 год., неизвестно въ българската историческа книжнина. Въ това въстание, което се явява последна брънка въ размирицитѣ, разиграли се въ Западна България въ първата половина на миналия вѣкъ, изпъкватъ имената на нѣколцина неизвестни до сега самоотвержени патриоти като Хараламби Бояра, Димитъръ Петровичъ, Манчо Кръстникъ и Димитъръ Пановъ. Известната коварна роля на сръбскитѣ правителства, проявявана всѣки пѫть неизмѣнно при всички опити за въстания на българското население въ западнитѣ наши краища, е оказала пагубното си влияние върху хода и на Видинското въстание отъ 1856 год. Ето какъ авторътъ характеризува тая роля на стр. 53: „Сръбски агитатори, агенти и разни „началници" одобряватъ и подкрепватъ найнапредъ всѣко въстание въ Видинско; следъ обявяването му обаче сръбскитѣ власти бързатъ да затварятъ, както пише френскиятъ писатель Cyprien Robert, своитѣ граници и отказватъ обещани пушки и щикове, а за потушаването му самото сръбско правителство официално предлага своето посрѣдничество, въ замѣна на български села и градове. Това е традиционната триактна политика на сръбското княжество спрямо поробена България. Князъ Милошъ, князъ Александъръ Карагеоргевичъ, князъ Михаилъ, всички тия короновани сръбски глави преследваха една и сѫща политика — уголѣмяване сръбската територия съ българска земя." Не е безинтересенъ фактътъ, че виновникъ за печалния край на въстанието отъ 1856 год. е сърбинътъ Христо Тодоровичъ, чиято предателска роля се изтъква ясно отъ документитѣ.

Въ третата глава намираме любопитни сведения за единъ конфликтъ на пловдивскитѣ българи съ гръцкия митрополитъ Хрисантъ въ 1857 год. Конфликтътъ, предизвиканъ отъ опита на безкрупулния митрополитъ да образува чрезъ редактиранъ отъ самия него съответенъ пра-

вилникъ единъ съветъ, който да му служи като слѣпо орѫдие въ посегателствата му надъ българитѣ, взема единъ неочакванъ за самия митрополитъ обратъ. Намѣренията на владиката намиратъ силна опозиция всрѣдъ пловдивскитѣ българи. Вследствие на подаденото отъ него клеветническо писмо, съ което е целѣлъ да злопостави предъ турскитѣ власти видни пловдивски първенци, нарежда се анкета, която разкрива виновността на владиката.

Въ следващата IV глава сѫ изнесени четири дознания на лица, взели участие въ изселването на Видинскитѣ българи въ Русия въ 1851 год. и тѣхното бързо връщане обратно. Цената имъ се крие въ подробноститѣ, които научаваме за хода на изселването, за мѫкитѣ на изселницитѣ и за непристойното отнасяне на рускитѣ власти къмъ тѣхъ. Въ желанието си да припечелятъ работното българско население, което, отчаяно отъ лошитѣ условия на работната земя въ Русия, иска незабавно да се върне обратно въ родината си, властитѣ прибѣгватъ до жестоки мѣрки, като отдѣлятъ мѫже отъ жени, деца отъ родители, братя отъ сестри. Прави впечетление благородната роля на младия Никола Савовъ Шоповъ отъ Враца, ученикъ въ Одеса, който подъ псевдонимъ Иванъ Богдановъ, се връща преоблѣченъ заедно съ изселницитѣ въ Видинъ. Следъ като съ горещи убеждения накарва своитѣ съотечественици да поематъ пѫть обратно къмъ България, той не престава презъ време на цѣлото пѫтуване да се грижи особено старателно за тѣхната материална издръжка.

Въ последнитѣ две глави (V и VI) намираме доста важни сведения за сраженията на въстаническитѣ чети на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата съ турскитѣ войски и за злополучното Старозагорско въстание отъ 1876 год., за неговитѣ организатори, предатели и жертви.

На края сѫ помѣстени едно факсимиле и съответенъ български преводъ на една страничка отъ тъй наречената „Караманска история“ отъ Шикяри, следъ което следватъ нѣколко обяснителни бележки на автора върху този интересенъ турски ржкописъ, въ който се намирали сведения за нѣкакво независимо българско княжество по протежение на Булгаръ-дагъ въ Мала-Азия. Споредъ увѣренията на г. Хиндаловъ часть отъ този ржкописъ била вече преведена на български и скоро щѣла да бѫде готова за печатъ.

Новиятъ трудъ на г-нъ Т. е безспорно единъ важенъ приносъ за проучване на въстаническитѣ и народни движения въ България презъ миналия вѣкъ. Не се съмняваме, че на автора ще се удаде да открие между богатата турска ржкописна сбирка на Соф. нар. библиотека и други важни документи, които ще хвърлятъ повече свѣтлина върху събитията отъ епохата на турското робство.

К. Мирчевъ.

Ст. Чилингировъ, Сърбитѣ и ние. Библиотека „Западни покрайнини", кн. I. София, 1930, стр. 115. Издание на Трънското класно учителство.

Следъ бѣгълъ прегледъ на историята на първото и второто български царства, простиращи своята територия далечъ въ земитѣ на западъ, включително съ Поморавието и Браничевската область на Бѣлградъ, авторътъ на книгата се спира на широко върху една отъ най-интереснитѣ и най-малко разработени глави на нашата история — турското владичество. Въ този периодъ, лишенъ отъ сръбски заговори и сръбски нападения противъ цѣлостьта на българгарския народъ, етнографскитѣ граници на България се ясно очертаватъ: На истокъ — Черно море и делтата на Дунава, на югъ — брѣговетѣ на Бѣлото море, а на западъ — долината на Морава, Шаръ и албанскитѣ планини. Тази е историческата действителность на петвѣковния животъ на нашия народъ подъ турското робство, потвърдена и отъ описанията на западноевропейски и други чуждестранни учени, пѫтешественици отъ XV, XVI, XVII и XVII вѣкове. Презъ цѣлия този дълъгъ периодъ отъ време, сърбитѣ до тогава владѣли нѣкои български земи само презъ царуването на Неманя и Душанъ, населяватъ земитѣ на западъ отъ сръбска Морава, Шумадия, Косово, Босна и Херцеговина. Политическитѣ събития въ началото на XIX вѣкъ, лакомството на сърби, гърци и власи да откѫсватъ части отъ българското отечество, постепенно стѣсняватъ обрѫча край живото тѣло на нашия народъ. Отначало и до сега най-непримирими оставатъ сърбитѣ. Следъ освобождението на тѣхното княжество, станало не безъ съдействие на българитѣ, сръбскитѣ князе подхранватъ християнскитѣ и славянолюбивитѣ чувства на българитѣ, но въ сѫщото време кроятъ съ задни цели образуването на една сръбска държава, която да се простира по цѣлия Балкански полуостровъ и да обема въ границитѣ си Сърбия и България. Събитията скоро показватъ, че сръбскитѣ планове сѫ неискрени: сърбитѣ скоро откриватъ своето истинско лице; тѣ скоро насочватъ усилията си да обладаятъ и посърбятъ Поморавието — Пиротъ, Нишъ, Враня, Лѣсковецъ, за които единъ французинъ, добре запознатъ съ областьта, презъ януарий 1886 година пише въ „Temps": J'ajouterai que dans des départements qui étaient annexés à la Serbie conformément au traité de Berlin, l'élément bulgare prédomine, non seulement à Pirot et à Vrania, mais aussi dans toutes les régions montagneuses, comprises entre ces deux villes". Сѫщо „С. Петерсбурская Газета" въ 1884 година пише, че населението което живѣе въ Поморавието е българско. Тогава сърбитѣ сѫ водили австрофилска политика. Съ помощьта на Австроунгарската монархия, срещу която заговаряха и воюваха по-късно, сърбитѣ задържаха тѣзи български земи и получиха насърдчение да отправятъ пропагандата си по направление на македонскитѣ български области. Сега вече тѣ организиратъ въ помощь на завоевателнитѣ си намѣрения за смѣтка на българския народъ и действията на една сръбска шовинистическа литература, главнитѣ вдъхновители на която сѫ нѣколцина бѣлградски учени. Поморавското българско население е преследвано и силомъ денационализирано. Въ Македония се изпращатъ въоръжени сръбски чети,

покровителствувани отъ султанската власть, която започва да се плаши отъ повдигнатия националенъ духъ на тамошното българско население. При такива условия, Сърбия се показва склонна да сключи таенъ договоръ съ насъ, да признае съ подписа си българския характеръ на Македония, а въ сѫщото време заговаря съ гърцитѣ срещу България. Следващитѣ събития, на които г. Чилингировъ сѫщо дава подобаваще мѣсто въ своята книга, сѫ известни, навсѣкѫде въ всички свои дѣла сърбитѣ мислятъ само какъ да уязвятъ българското национално чувство, да се съюзятъ съ враговетѣ на славянството за неславянски цели, да унижятъ България и най-сетне да я ограбятъ, като отнематъ и часть отъ старата и територия, — Царибродъ, Тимокско, Босилеградско и Струмица, и да подложатъ населението въ тия области на преследвания и изтребление.

Всичко това г. Чилингировъ подлага въ книгата си на единъ обстоенъ прегледъ, като търси исторически да обоснове противославянската политика на сърбитѣ и нездравитѣ основи, на които сърбитѣ строятъ държавата си.

Книгата на г. Чилингировъ ни дава прегледно всички исторически събития, които придружаватъ сръбското държавно „строителство", пълно съ примѣри на двоеличие, макиавелизъмъ, жестокость, безпринципность — безъ всѣкакъвъ подборъ на срѣдства за борба. Домогванията на сръбската държава, въ центъра на която има само два и половина милиона сърби, се заключаватъ въ това да подрови съ всички сили спокойствието на единъ шесть милионенъ народъ, стремещъ се отъ вѣкове насамъ следъ като получи това което е негово да заживѣе миренъ животъ. Съ обсебването на западнитѣ покрайнини, както и съ поробването на македонскитѣ българи, напразно мислятъ сърбитѣ че ще могатъ да постигатъ целитѣ, които гонятъ. Духътъ на българския народъ и волята му да живѣе свободно ще надвиятъ всички затруднения. Тази последната именно идея г. Чилингировъ е съумѣлъ сполучливо да прокара въ своята книга.

Вл. Алексиевъ.

Д-ръ П. Джидровъ, Проблемътъ за Македония. Речь, държана на 27 априлъ 1930 год. по покана на Македонското студентческо дружество „Вардаръ" въ София. 1930, 8°, 64.

Г-нъ Джидровъ, известенъ виденъ адвокатъ, членъ на социалистическата партия у насъ и бившъ народенъ представитель, е изнесълъ въ гореприведената речь съ необикновена прямота и твърде вещо, ако и въ разтегната популярна форма, силни аргуминти, съ които напълно оправдава двойната борба, легална и нелегална, която македонскитѣ българи сега водятъ и която, споредъ автора, се явява като неминуема последица отъ създаденото непоносимо положение въ Македония отъ сръбска и гръцка власть. Главната мисъль, която се прокарва въ речьта, е, че никоя сила не може да спре македонското освободително движение нито то може да престане на насилието да противопоставя насилие, докато не се премахне първопричината. Критиката, на която г. Джидровъ подлага досегашната македонска политика на бъл-

гарскитѣ правителства, е колкото безпощадна толкова и справедлива, подкрепена и съ доводи, върху които струва да се замислятъ нашитѣ отговорни фактори, а не по-малко и онѣзи български общественици, които си въобразяватъ, че могатъ да порицаватъ македонското движение и да даватъ само миролюбиви съвети на водителитѣ му, безъ да сѫ вникнали основателно въ дълбокитѣ причини, главно отъ психично естество, поради които то се развива като проява на единъ видъ неумолимъ исторически законъ. Авторътъ съ право отхвърля главния аргументъ, задъ който тѣзи, които осѫждатъ македонската нелегална па дори и легална борба, обичатъ да се закриватъ, като изтъкватъ, че последната носѣла голѣма опасность за самата България. Авторътъ подробно се спира на тая тема и намира, че се касае за мнима опасность, плодъ на безкритично отнасяне къмъ реалната действителность, на наивно възприемане по чужди внушения известни политически формули. Не съ наивни пацифистични пожелания ще се постигне справедливо разрашение на кипещия македонски въпросъ, а съ упорита настойчивость чрезъ всички срѣдства, съ които революционниятъ протестъ на македонцитѣ споредъ нуждитѣ на момента е принуденъ да си служи, ще се дойде най-сетне до единствения спасителенъ изходъ — автономията на Македония. До това си заключение авторътъ дохажда, почвайки отъ начало — отъ зародиша на македонската революционна борба още въ турско време и постепенно излагайки въ логична връзка своитѣ доводи. Не може да се отрече на автора, че е успѣлъ да бѫде като ораторъ твърде убедителенъ отъ край до край, и поради това речьта му ще заема видно мѣсто между нашата политическа литература по македонския въпросъ отъ този родъ.

Струва да се поспремъ тукъ на нѣкои отъ по-важнитѣ мисли на г. Джидровъ.

Съгласни сме съ автора, че въ тоя главенъ политически въпросъ, какъвто е македонскиятъ, най-голѣмо значение въ полза на македонската борба има преди всичко българското съзнание на македонцитѣ, обаче не бива толкова да подценяваме и етнографичнитѣ белези, между които първа роля се пада на езика, на българския езикъ на македонцитѣ. Потисницитѣ на Македония съвсемъ не сѫ наивни, като се мѫчатъ чрезъ разни извъртения да обезсилятъ тъкмо тоя важенъ народностенъ признакъ. Безъ него много по-лесно би било да хванатъ вѣра фалсификациитѣ на историческата действителность чрезъ измислени аргументи, прокарвани отъ сърбитѣ, като напр. че българското съзнание на македонцитѣ било изкуствено, внушено отъ българската пропаганда, ужъ чрезъ влиянието на екзархията и на българскитѣ училища и пр. Тъкмо о българския езикъ като о скала се разбиватъ подобни всевъзможни тенденциозни доказателства, съ каквито и фамозниятъ Венделъ си служи, за когото и авторътъ говори, спомняйки лична среща съ него презъ време на свѣтовната война (с. 5). Колко по-удобно би било и за гърцкитѣ шовинисти, ако нашитѣ гъркомани, патриаршисти не бѣха били „българогласни“. За това тезата на автора, че „нито научнитѣ нито даже правилнитѣ исторически аргументи“ можели да иматъ нѣкакво особено значение въ политиката (с. 6), не може

напълно да се подържа. Днесъ и политиката, заради днешното по-събудено обществено мнение въ свѣта, на което и авторътъ много държи, е принудена да води смѣтка и за морала, който пъкъ изключва явни фалсификации на истината.

Самото подигане на македонския въпросъ, за да доказваме това, що е отъ давна сто пѫти доказано относително народностьта и произтичащитѣ отъ това права на македонскитѣ българи, съ сила ни се наложи отъ политиката на заинтересувани малки и голѣми държави. Българскиятъ народъ нѣмà щастието чрезъ воденитѣ отъ него войни да прокара националното си обединение. Този народенъ идеалъ България го проигра. Всичко туй авторътъ добре обяснява. Първиятъ и главенъ ударъ ни се нанесе съ осуетяването на Санстефанска България. Тепърва следъ като по Берлинския договоръ Македония се остави пакъ подъ Турция, се предявяватъ официално отъ страна на Сърбия претенции върху Македония, тогава сериозно се почва пропагандата, че македонцитѣ ужъ били сърби. Твърде умѣстно се е досетилъ г. Джидровъ тукъ да изтъкне много важния фактъ, че когато въ изоставената подъ турско иго Македония въ последствие се зароди и се засили революционно движение противъ Турция, ние не виждаме опитъ нито отъ гръцка нито отъ сръбска страна за да се помогне на македонското заробено и измѫчено население; не се проявяваше отъ нашитѣ съседи никакво едноплеменно чувство (с. 14). Въ десетолѣтието на епическитѣ борби на македонскитѣ българи отъ 1893 до 1903, „вие ще видите — казва авторътъ — идеалисти българи, родени въ България, които отиваха да умиратъ съ въодушевление за Македония; ще видите симпатията на цѣла България, на цѣлия български народъ, когато нѣкой герой дойдѣше отъ Македония въ България, посрѣщанъ съ голѣми почести. Въ цѣлата тая борба обаче нѣма да видите нито единъ герой сръбски или гръцки, нѣма да посочите нито една сръбска или гръцка жертва. И въ самата Сърбия и въ Гърция нѣма никакво движение, насочено къмъ освобождението на Македония, не ще отбележите никакви овации на героитѣ за свободата на поробена Македония“ (с. 16). Важенъ аргументъ противъ домогванията на гърци и сърби върху Македония, изтъкнатъ отъ автора, е още, че докато цѣлиятъ български народъ бѣше обзетъ отъ идеята за народното обединение, което би се постигнало чрезъ освобождението на Македония, нищо подобно не се забелязва нито въ Гърция нито въ Сърбия. Напротивъ виждаме, че 3—4 милиона сърби, „хора, които сѫ толкозъ взискателни, импулсивни, темпераментни, че тия хора не се разтревожиха нѣкога за сѫдбата на единъ народъ, който страда и пъшка подъ турското иго“. Вмѣсто това обаче официална Сърбия откупува архиерейски постове въ Македония, коронясва за владика Фирмилияна. Тя изобщо съ пари купуваше продажни души, за да може да покаже на свѣта, че въ Македония има сърбомани. Разбира се, не е чудно, че такива отдѣлни мизерни единици сѫ се намѣрвали и тукъ, както чрезъ подобни срѣдства Сърбия ги намѣри и въ Хърватско, напр. оная тълпа хървати, която отиде въ Бѣлградъ да се поклони на сръбската диктатура тъкмо въ деня, когато почваха тамъ да сѫдятъ хърватския водитель Мачекъ, съ когото безспорно е цѣлиятъ

хърватски народъ. Но въпрѣки всички свои машинации, Сърбия не можа да влѣзе въ контактъ съ македонското население отъ вжтрешностьта.

Съ право посочва авторътъ, като съкрушителенъ аргументъ противъ Сърбия, и договора сключенъ на 28. II. 1912 год. между България и Сърбия, въ който последната съ подписа си официално призна, че Македония е българска, че тя трѣбва да принадлежи на българската държава.

Следъ нещастния Букурещски договоръ отъ 1913 г. съкрушена България лесно биде увлѣчена въ свѣтовната война. Авторътъ отрича, че поведението само на една българска политическа партия е можело да доведе до това. „Известна партия дохожда на власть, когато именно трѣбва да се извърши една политика, която тя може да я следва. Винаги това е така. И именно тази партия, която е способна да извърши опредѣлена акция, — въ случая да отиде съ германцитѣ противъ Русия — тя ще трѣбва да се настани на чело на управлението въ онзи моментъ“ (23). И така България се увлѣче „въ единъ неестественъ съюзъ съ Австрия, която по-напредъ комплотираше противъ България, и съ една Германия на кайзера, която не даваше видъ, че се интересува отъ малко-малко за българското племе, Германия, която е една отъ виновницитѣ за разрушението на Сан-Стефанска България“.

Следъ последната военна катастрофа България поради своето безсилие се отказа отъ всѣка идея да подпомогне освобождението на Македония. Отъ друга страна Сърбия и Гърция много държатъ окончателно да задържатъ заграбенитѣ части отъ Македония и всячески бързатъ да отродятъ българското население, останало подъ тѣхна власть. Сжщевременно съзнателно се упропастява то и економически. Тежкото и непоносимо положение на македонския българинъ естествено поражда реакция, — негодуване, бунтъ, кръвь. Гърция се изхитри да признае българщината на македонцитѣ — което е тъй сжщо съкрушителенъ аргументъ противъ сръбската теза за народностьта на последнитѣ, — прокара нещастната клауза въ мирния договоръ за размѣната на населенията. Сърбия напротивъ не пропуска българското население презъ своитѣ граници, а сжщевремено продължава да прокарва денационализацията на българитѣ съ нечуванъ тероръ. Предъ този грозенъ фактъ авторътъ се спира по-обстойно за да обясни, че македонското население, включително съ емигриралото въ България и другаде, не може да стои безчувствено, да не се раздвижи въ защита на себе си, на брата си, на бащинъ домъ, на майчинъ езикъ, на народната култура „съ срѣдства, съ каквито намѣри за добре, да защищава себе си, своята националность“. И така по необходимость на сцената се явява революционното действие въ лицето на В. М. Р. О. — на Вжтрешната македонска революционна организация. Тя е, казва авторътъ, абсолютно логическо и неминуемо последствие на тиранията режимъ на Сърбия и Гърция спрямо българското население въ Македония. Всички решения, дори решения на всички български политически партии противъ В.М.Р.О. биха били безсилни да спратъ протеста, който бушува въ гърдитѣ на македонския българинъ (с. 40). Революционниятъ методъ

на действие не познава изборъ на срѣдства. Като социалистъ, авторътъ е за мирно развитие; социалститѣ хиляди пѫти сѫ доказвали, че за тѣхъ революцията е евентуално единъ краенъ моментъ, който е триста пѫти по-желателно да се избѣгне. Но когато една класа иска да защити своето сѫществуване и срещу него има прѣчки, тя ще ги премахне съ всички срѣдства. Такъвъ е случаятъ и съ българското македонско население, което иска да спаси своето сѫществуване. Нека последното се осигури чрезъ мирни срѣдства и тогава В. М. Р. О. ще се превърне въ една културна организация.

Македонската революционна организация сѫществува безъ да пита нѣкого, и тъкмо нейното сѫществуване поставя предъ свѣта проблема за Македония. Македонското движение се подържа — това е известно на свѣта, не само отъ македонцитѣ въ Македония, но и отъ македонската емиграция, гдето и да е тя. Движението за свобода, при сегашнитѣ условия, не може да се прояви легално отъ населението въ Македония. И всѣки, който тамъ се опита да прояви своя протестъ противъ чуздия гнетъ, неминуемо става емигрантъ. Авторътъ сочи за примѣръ тримата, неотколе напуснали родината си македонски делегати Анастасовъ, Шалевъ и Илиевъ; тѣ вече не смѣятъ да се завърнатъ живи въ Македония, — тѣ сѫ вече емигранти. И така легалниятъ македонски гражданинъ по неволя става емигрантъ, революционеръ, нелегаленъ. Напразно е да проповѣдваме мирна тактика, — насилието отъ горе ражда съпротива, ражда насилие отъ долу.

Авторътъ подробно се спира върху въпроса, истина ли е, че атентатитѣ, които ставатъ въ Македония, пакостятъ на българската държава, истина ли революционната деятелность на ВМРО може да увреди интереситѣ на България (46). Въ своята подробна аргументация по този въпросъ авторътъ дохажда до заключение, че България не може да се счита отговорна, щомъ тя сама не организува революционнитѣ действия, и следователно не може сериозно да бѫде застрашена отъ когото и да било. А безспорна истина е, че България не организува революционитѣ действия на македонцитѣ. Затова пъкъ България може и е длъжна да си издигне гласа противъ причинителитѣ на македонския бунтъ.

Изходътъ на македонската борба най-сетне ще доведе до една автономия на Македония. Съ една Балканска федерация би се достигнало до спасителенъ край, но „какво значи, пита авторътъ, днесъ Балканска федерация? Ако това значи една държава на отдѣлни народности подъ сръбска хегомония, — а това значи днесъ тя — защо ще правимъ такава федерация?“. Преди всичко трѣбва да добиятъ народитѣ своята свобода та като равноправни помежду си могатъ сетне да се съюзятъ въ една федеративна държава. Това е възможно да стане, но въ едно по-далечно бѫдеще. Непосрѣдствената държавна идея по македонския въпросъ, която трѣбва по-скоро да се осѫществи, това е „една Македония, закрѫглена въ своитѣ естествени граници, напълно автономна“. Това е идеалътъ на македонцитѣ.

Л. М.

Сръбската политическа и културна пропаганда презъ свѣтовната война.

А. Станојевић, Наша емиграција и пропагандистичка књижевност (печ. въ Летопис Матице Српске, год. CIIII, кн. 324-325, стр. 237-257; 244-262. Нови-Сад 1930).

Известна на всички е днесъ голѣмата роля, която изигра плъзналата по всички краища на Европа армия отъ люде, пустнати отъ сърби, гърци и ромъни, и пръсканата отъ тѣхъ по вси страни книжна пропаганда, за да се създаде у чужденцитѣ онова особено схващане по балканската народностна проблема и най-вече по сръбскитѣ политически домогвания, предъ което осъмна откжснатиятъ отъ свѣта български народъ подиръ балканската и особено подиръ свѣтовната война.

На времето тази бърза и неочаквана промѣна, дори и у най-убеденитѣ приятели на България, внесе изненада и недоумѣние въ душата на и безъ това покрусения и обезвѣренъ български народъ и особено у българската интелигенция. Днесъ се знае, че тя се дължи на една дълга, упорита и планомѣрно водена пропаганда, която помогна на нашитѣ съседи да развиятъ презъ голѣмата война у великитѣ европейски народи отъ съглашението небивалъ до тогава интересъ къмъ земята и народа си, да ги убедятъ, че претенциитѣ имъ сж законни и да си осигурятъ пълната имъ морална и материяльна подкрепа въ отстояване на народностнитѣ си права и политически домогвания.

Още следъ окупацията на Босна и Херцеговина отъ Австрия въ 1878 година сърбитѣ бѣха започнали оживени агитации въ чужбина, главно, за да печелятъ почва и подръжка въ домогванията си за Македония. Отъ тогава насетне въ услуга на новата сръбска политика се туриха охотно и сръбски учени като Милойевичъ, Гопчевичъ, Якшичъ, а по-късно Цвиичъ, Беличъ, Ст. Станойевичъ, П. Поповичъ и др., които въ своитѣ исторически, етнографски и географски трудове и карти се заеха да докажатъ и обосноватъ научно новитѣ потрѣби на сръбския държавенъ и стопански животъ. Отъ това време именно сръбската политическа пропаганда взема размѣритѣ на една добре обмислена и планомѣрно водена книжна борба, която имъ послужи не само да оправдаятъ измѣната на сключения въ 1912 година съ България договоръ досежно Македония, но и да убедятъ свѣта въ „свещенитѣ“ си права надъ земитѣ, които влѣзоха въ предѣлитѣ на днешна Югославия.

Тази пропаганда намѣри особено благоприятна срѣда и условия въ това време, когато следъ поражението на сръбската армия презъ голѣмата война, многобройна сръбска емиграция се пръсна по всички краища на Европа. Злополуката, която сполетѣ тогава сръбския народъ, биде широко използувана отъ сръбското правителство и отъ сръбската интелигенция, за да спечели многобройни приятели на сърбитѣ и да привлѣче горещи защитници на сръбскитѣ народностни интереси.

Следъ катастрофата, която Сърбия преживѣ въ 1915 година, сръбското представителство въ Парижъ става предметъ на особени грижи и внимание отъ страна на всички съглашенски правителства, а връзкитѣ и

влиянието на забѣгналитѣ тукъ сръбски учени и политици се засилватъ. Тъкмо тогава тѣ използуваха цѣлия свой авторитетъ, за да групиратъ сръбската интелигенция и я подготвятъ за усилена дейность въ полза на народа си, която прехвърли далечъ предѣлитѣ на Франция и се разпрострѣ по всички приятелски на Сърбия страни въ Европа и Америка. Тази емигрантска дейность на сърбитѣ взема размѣритѣ на цѣла невъоржжена акция и се изрази въ безброй манифестации и протести срещу „потисницитѣ“ на сръбския народъ, въ речи и беседи върху сръбската земя, народъ, минало и политически идеали и въ една дълга редица книги, списания, вестници, брошури и листове, вещо списвани и умѣло разгласявани, за да се засили отъ една страна единомислието по всички народностни въпроси у цѣлата сръбска емиграция, а особено да се спечелятъ чужденцитѣ за сръбскитѣ политически интереси.

Обширната и многолика пропагандистична дейность на сръбската емиграция, която допринесе несравнено по-голѣма полза за създаване на днешна Югославия, отъ колкото сръбското оржжие презъ голѣмата война, е напоследъкъ подробно изложена отъ единъ изъ непосрѣднитѣ ратници въ това дѣло, проф. А. Станойевичъ, въ две обемисти статии, които даватъ въ общи черти съвсемъ ясна представа за тази борба въ всичкитѣ ѝ прояви. „Преди войната“, пише авторътъ, „малцина учени и политици отъ Великия свѣтъ сж се занимавали съ живота и политическата уредба на нашия народъ, който, като членъ на Великата европейска коалиция, съ своята преданость къмъ идеята на войната, съ своята храбрость и самопожертвуване надмина всички съюзници... При тѣзи условия да се спечелятъ симпатии, да се даде на свѣта авторитетно запознаване съ земята и народа ни, да се защитятъ законнитѣ народни идеали, бѣше станало насжщна потрѣба. Тази потрѣба се съзна особено отъ емиграцията и отъ известенъ брой наши ратници — учени и политици, — и тѣ охотно се посветиха на това дѣло съ преданость, която и днесъ заслужава внимание и интересъ. Може да се твърди съ право, че за успѣха, постигнатъ съ оржжие, особено голѣма, може би сжщо толкова голѣма заслуга има оная книжна борба“ (кн. 324, стр. 237).

Голѣмиятъ успѣхъ на това дѣло авторътъ отдава преди всичко на онази сплотеность, единомислие и единодушие, които сж свързвали всички слоеве отъ емиграцията. Сближени отъ общата злополука, групирани около дипломатическитѣ представителства, Югославянския комитетъ, Червения кръстъ и други благотворителни дружества, умственитѣ работници сж обмисляли и ржководѣли цѣлата сложна мрежа на тази борба, до като отдѣлни личности, или цѣли политически групи сж подтиквали и насочвали младежьта и широката емигрантска маса къмъ жива, смислена пропаганда въ срѣдата на чужденцитѣ, за широко разгласяване идеитѣ на интелигенцията и къмъ уреждане масови протести и манифестации. „Въ това време“, пише авторътъ, нашитѣ единородци, най-вече сърби, а после и останалитѣ югославяни, внасяха въ Великия свѣтъ, въ неговата книжнина, наука и животъ своята душа и мисли, и изливаха предъ тѣхъ всичката накипѣла мжка за сждбата на нашата родина. Съ това дѣлото не само се налагаше на чуждия

свѣтъ, но се и търсѣше отъ него. Всѣки ратникъ съзнаваше нужда и дългъ да разшири кржга на симпатиитѣ за своята земя и за общото дѣло. Изкористванъ бѣше всѣки сгоденъ случай, въ който Великиятъ свѣтъ искаше да чуе за насъ и да дѣли съ насъ нашитѣ болки, страхове и надежди" (кн. 324, стр. 238).

Срѣдище на емигрантската дейность и отъ най-голѣмо значение е била Франция, гдето сърбитѣ още преди войната бѣха спечелили предани и влиятелни приятели. Трудоветѣ на френски публицисти и учени като Оманъ, Шервенъ и Шерадамъ, а особено Ланиксъ и Ернестъ Дени, проникнати отъ особена любовь и преклонение предъ Сърбия и сърбитѣ, сж били могжща опора на сръбскитѣ учени въ срѣдата на френското общество. Свързани съ най-знатнитѣ представители на парижкия политически и книженъ свѣтъ, както и съ други интелигентни люде, тѣзи влиятелни французи не само сж настанили сръбската младежь въ училищата и университетитѣ на Франция, но и събудили живъ интересъ къмъ прокуденитѣ сръбски учени до най-висшитѣ кржгове на френското правителство, членоветѣ на камарата и сената, и най-виднитѣ лица на френското общество. Живо участие тукъ сж вземали и видни дами, писателки, публицистки, членки на разни дружества и др., а „госпожитѣ Адамъ, Бераръ, Поанкаре, Милеранъ и др. влагали неуморно и въ печата, и въ обществото цѣлия свой авторитетъ" (кн. 324, стр. 239).

Съ помощьта и съдействието на видни учени и политици сж били уреждани събрания и манифестации, гдето сръбски професори и дипломати сж излагали въ блестящи речи злополучната сждба на родината си и будѣли всеобщи симпатии и одобрения. На голѣмата съюзна манифестация на Св. Сава въ 1916 година сж били събрани въ голѣмия амфитеатъръ на Сорбоната надъ 3,000 души, между които сж били председательтъ на републиката, най-висшитѣ правителствени кржгове, цѣлото дипломатическо тѣло и най-видниятъ политически, книженъ и граждански свѣтъ на Франция. Говорили професори, дипломати, народни представители и сръбскиятъ пълномощенъ министъръ въ Парижъ, Весничъ: „Всички говорѣха съ възторгъ и въздаваха слава на Сърбия, която бѣше тогава окупирана отъ неприятеля. Речитѣ бѣха изпращани съ френетически ржкоплѣскания и одобрения. Въ своята речь сръбскиятъ пълномощникъ М. Весничъ намекна на значението и уредбата на сръбската срѣдновѣкова държава, на нейната цивилизация и описа петвѣковната борба съ турци и австрийци. Като свърши речьта си, изяви увѣрението си въ скорошната победа надъ общия неприятель и помена дълга на всички сърби къмъ „безсмъртна Франция", плескания и въодушевението на публиката нѣмаха ни мѣра, ни граница. Цѣлата зала бѣше като наелектризирана и изпълнена съ единъ викъ: Да живѣе Сърбия! Да живѣятъ сърбитѣ! Възбуждението и възторгътъ се подновиха когато една артистка отъ френския театъръ рецитира предъ тази отбрана публика адаптираната за случая Змайева пѣсень „Светли гробови" (кн. 324, стр. 245).

Такива тържества и беседи сж се уреждали при всѣки сгоденъ случай по цѣла Франция. „Такива сцени", пише авторътъ, „имаше на много други мѣста, особено когато темата на речитѣ бѣше отъ

по-голѣмъ интересъ и бесѣдникътъ доволно красноречивъ или угледенъ" (кн. 324, стр. 245). Речи и беседи сѫ се държали въ Бордо, Тулуза, Марсилия, Ница, Поатие, провансалския Ексъ, Алби, Монпелие, Канъ, Лионъ и др. Въ тѣхъ се засѣгали особено въпроси, които вълнували и цѣлия френски народъ по онова време, главно въ свръзка съ „опустошителната дейность" на австро-германцитѣ, а покрай тѣхъ и на българитѣ. Тѣзи речи не само вълнували силно, но и вбѣсявали и безъ това възбуденото френско общество и извиквали горещи симпатии и солидарность. Тѣ били широко разгласявани и въ дневния мѣстенъ печатъ. Ето какъ се е отзовалъ Тулузскиятъ ежедневникъ „Depêche de Toulouse" за една такава лекция на проф. Св. Петровичъ, четена въ Алби на 1918 г.: „Тази лекция за войната и Сърбия е държана въ петъкъ предъ отбрана публика, между която имаше и много отъ нашата училищна младежь. Тѣзи слова, изказани съ дивно красноречие, проникнати отъ сдържано възбуждение, не само повдигаха бурни одобрения у всички велможни дворяни, които бѣха омаяни и въодушевени, но будѣха у тѣхъ силно вълнение. При движенията на тѣлото и ржцетѣ, подъ чара на нѣкои образи, нѣжно провлачване на гласа, подъ впечатлението на онзи речовитъ гласъ, който ту плачеше, ту искаше отмъщение, дворянитѣ избухваха въ болезнена солидарность, която се отекваше въ вика браво, и плесканията допираха до самия предавачъ като братска почесть. Блѣскавата речь за толкова преживени страхотии, толкова неволи и незаслужени напасти, извикваше у всѣки слушатель и слушателка страдалческия образъ на сръбската земя" . . . (кн. 324, стр. 246). Нерѣдко и самитѣ сръбски ученици сѫ използували праздници и манифестации въ провинциялнитѣ лицеи, за да запознаватъ френското общество и учащата се младежь съ сръбската земя и съ духовния животъ на сърбитѣ.

Въ Парижъ били уредени въ 1917—18 год. и редица редовни преподавания въ Сорбоната отъ сръбски професори. Цвиичъ излагалъ главнитѣ особености отъ географията на Балканския полуостровъ и етнографията на балканскитѣ народи. Ст. Станойевичъ преподавалъ сръбска история съ уводъ върху сръбската срѣдновѣкова цивилизация и водилъ редица лекции и върху съвременното положение на сръбския народъ. Беличъ преподавалъ историята на сръбския езикъ, Кумануди — общитѣ принципи на сръбската държавна уредба, сравнявайки я съ уредбата на останалитѣ европейски държави и др. Преподавания върху сръбския езикъ и книжнина сѫ били водени и въ Висшето училището за източни езици отъ М. Ибровацъ, и въ Института за славянски изучвания отъ Павле Поповичъ. Но още по-голѣмо влияние и значение сѫ имали политическитѣ, литературни и информативни беседи, държани въ Географското дружество, Висшето училище за социални науки, Великата франкмасонска ложа, въ разни дружества, театри, лицеи и др. Въ тѣхъ сѫ се засѣгали въпроси за Босна и Херцеговина, за Хърватско и Далмация, за „легендарна Сърбия", за Сърбия въ войната, сръбската душа, сръбския войникъ, сръбската религия, мѫченичеството на Сърбия, народната поезия у сърбитѣ и всичко, свързано отблизу съ сръбския народъ (кн. 324, стр. 246-247).

Дейностьта на сръбската емиграция се пренесла и по останалитѣ приятелски на Сърбия и неутрални страни въ Европа, та чакъ и въ Америка. Женева, Лондонъ, Римъ и Петроградъ сж били важни центрове на сръбската емигрантска дейность. Въ тѣхъ сж били пръснати значителни сръбски колонии, тукъ е била настанена часть отъ сръбската школска младежь, тукъ сж били и главнитѣ органи и ратници на това дѣло. Въ Женева сж имали седалището си, освенъ разни благотворителни дружества, единъ Комитетъ за връзки съ населението въ Сърбия, Сръбското бюро за новини и политическиятъ вестникъ „Србија". Тамъ сж били уреждани митинги и протести противъ българската и австрийската окупация на Сърбия. По цѣла Швейцария и главно въ Женева, Фрибургъ, Лозана, Люцернъ, Ньошателъ и Бернъ сж били четени беседи и лекции за оборване италиянскитѣ претенции и българскитѣ надъ „сръбска Македония", като се излагали „историческитѣ и етнографски права на сърбитѣ надъ този край" и се описвали „страхотиитѣ" отъ българската окупация въ Сърбия. Тукъ сж били уреждани отъ студентскитѣ и други дружества беседи и на сръбски езикъ, предназначени за младежьта и за широката емигрантска маса (кн. 324, стр. 249).

Въ Англия, „гдето условията за работа били по-други, ако и не помалко благоприятни", еималъ седалището си т. н. Югославянски комитетъ. Тамъ сж били четени беседи и лекции отъ членове на този комитетъ, главно за да се популяризира идеята за обединение на сърби, хървати и словенци, а редица други — върху сръбската история и книжнина и за влиянието на английската цивилизация върху сърбитѣ. Все по починъ на Югославянския комитетъ е била уредена въ 1918 г. голѣма манифестация въ Mansion House, на която сж били изложени нашироко идеалитѣ, за които воювали Сърбия и югославянитѣ (кн. 324, стр. 242, 250).

Въ Петроградъ сж били уредени въ 1916—17 г. редовни лекции при университета, четени отъ Ст. Станойевичъ, върху сръбската исторня и тежненията не сръбско-хърватския народъ за обединение, а отъ А. Беличъ върху историята на сърбо-хърватския езикъ и културно-националнитѣ връзки на сърбитѣ и хърватитѣ. Беседи и лекции сж били четени отъ Станойевичъ и въ единъ руско-сръбски клубъ и въ Историческото дружество, а отъ чиновника при легацията въ Петроградъ, Цемовичъ—въ клуба на Националния съюзъ. Тѣ засѣгали сръбския народностенъ въпросъ и били насочени главно да оборятъ българскитѣ претенции и да отговорятъ на статиитѣ на Милюковъ, писани въ защита на българитѣ. „Въ това отношение", пише авторътъ, „Цемовичъ е билъ особено активенъ" (кн. 324, стр. 251). За политическата пропаганда тукъ сж работили особено голѣмъ брой политически люде, пръснати по цѣла Русия, за да запознаватъ руското общество съ сръбската народностна проблема и съ сръбскитѣ аспирации. Тукъ особено важно било да се подържатъ симпатиитѣ на Русия и да се оборватъ българскитѣ претенции. Известна мжчнотия създавали само нѣкои кржгове, които и въ най-мжчнитѣ дни на войната не забравяли българскитѣ „внушения" (бугарске сугестије) и симпатии къмъ руската политика отъ 1878 г. Но условията на войната правѣли такива струи безгласни и безсилни за по-голѣма акция (кн. 324, стр. 251).

Най-слаба е била дейността на емиграцията въ Италия, гдето „италиянскиятъ шовинизъмъ“ се проявявалъ въ нескривана неприязънь къмъ сърбитѣ и не допускалъ никаква интензивна работа. Дейността на емигрантската маса тукъ се ограничавала да ласкае самолюбието на италиянцитѣ, да изтъква взаимнитѣ връзки и интереси на двата съседни народа и да кори Австро-Унгарското потисничество.

Второто мощно срѣдство на сръбската емиграция е билъ дневниятъ и периодически печатъ на западна Европа и на Русия. Всички приятелски вестници бранѣли сръбскитѣ интереси наредъ съ тѣзи на съюзницитѣ си. Тукъ сѫ били помѣствани изявленията на престолонаследника, на председателя на Министерския съветъ и на Югославянския комитетъ, на парижкия и на петроградския посланикъ и др. Най-голѣмитѣ ежедневници въ Парижъ и провинцията, както и редица швейцарски и руски вестници, сѫ имали редовни сръбски дописници. Но тъй като условията на войната правѣли и дневниятъ печатъ на тѣзи държави зависимъ отъ общата политика на съюзницитѣ, за да се застѫпи чисто сръбско гледище по всички въпроси, сѫ били основани дневни и периодични сръбски листове. Въ Парижъ се издавали La Serbie и La Yougoslavie, Bulletin yougoslave (печатанъ сѫщевременно и на английски, и като Лондонско издание излизалъ отъ основяването на Югославянския комитетъ чакъ до края на войната), Bulletin monténegrin (издаванъ отъ единъ черногорски комитетъ), La patrie serbe, Nouvelle Serbie (съ френски и сръбски текстъ) и Mercur des Balkans (издавано въ Марсилия). Въ Женева издаваниятъ политически вестникъ „Србија“ е билъ важенъ органъ на висшата интелигенция. Тукъ е излизалъ и единъ бюлетинъ на Сръбското бюро за новини, който е предавалъ изчерпателно изъ неприятелския печатъ всички статии, важни за сръбското дѣло и за войната. Въ Лондонъ се издавало известно време списание „Мисъль“, печатано съ латиница на сърбохърватски езикъ. Голѣма часть отъ тѣзи издания давали статии и въ сръбски текстъ, предназначени главно за младежьта и за широкитѣ емигрантски маси, лишени отъ информации на родния си езикъ. Тази публицистична дейность се допълняла отъ цѣла редица меморандуми (на американскитѣ югославяни до председателя Уйлсънъ), резолюции, манифести, апели (на Бѣлградския университетъ до съюзнитѣ университети, на сръбскитѣ социалисти до цивилизования свѣтъ) и др., печатани и широко разгласявани и въ чуждия печатъ. Въ голѣмъ брой чужди научни, литературни и политически списания сѫ вземали дейно участие сръбски учени и публицисти, а въ Лондонъ, Лионъ, Женева, Парижъ и др. сѫ били уреждани редица етнографски, индустриялни и художествени изложби, които допълняли и илюстровали дѣлото на емиграцията за популяризиране сръбската национална култура.

Книжовна дейность е имало и въ непосрѣдна близость до самия фронтъ. Въ Корфу е била уредена специална сръбска държавна печатница, гдето се е печаталъ между друго и сръбскиятъ държавенъ вестникъ „Српске новине“, въ Солунъ и северна Африка сѫ се печатали на сръбски езикъ вестници, книги и брошури, предназначени главно за сръбскитѣ войски и емигранти, пръснати по близкитѣ земи.

Още отъ 1915 година, а особено въ следващитѣ три години до края на войната, сръбски па и чужди учени, писатели и политици започватъ да издаватъ и редица книги на френски, нѣмски, английски и сръбски езикъ. Броятъ на тѣзи книги до края на войната е билъ тъй голѣмъ, че днесъ, споредъ думитѣ на Станойевичъ, ни Министерството на външнитѣ работи, нито Народната библиотека, нито Министерството на просвѣтата въ Сърбия сж запазили, нито притежаватъ пълния списъкъ на книги, брошури и статии, обнародвани отъ сръбски и чужди учени и политически люде и тѣсно свързани съ пропагандистичната дейность на сръбската емиграция (кн. 325, стр. 244).

Съ малки изключения цѣлата тази книжнина е засѣгала географията, етнографията, историята и социално-политическата уредба на Сърбия, а крайната ѝ цель е била да пледира за създаване велика Югославия като единна и независима държава, която да обхваща „Сърбия, Хърватско и Словения". Вѣрна на цѣлитѣ на сръбската емиграция изобщо, тази обилна книжна продукция е била насочена къмъ това, да представи изчерпателно предъ свѣта цѣлата югославянска проблема, решението на която е било „върховниятъ идеалъ на сърбитѣ."

При голѣмото разнообразие на теми и въпроси, които сж били засѣгани въ книги, статии и брошури, тази книжнина е спазвала нѣкои особени черти, общи на цѣлата дейность на сръбската емиграция, и които сж били отъ голѣмо значение за сърбитѣ.

Цѣла редица беседи, книги и статии сж били посветени на въпроса да се изтъкнатъ взаимни връзки, интереси и симпатии между сърбитѣ и съюзницитѣ имъ презъ войната. Тукъ спадатъ книги като L'Europe et la résurrection serbe, Paris 1917, отъ Г. Якшишъ, Administration française dans les pays Yougoslaves, Paris 1917, отъ Б. Вошнякъ, Influence intellectuelle française sur les Serbes, Paris 1918, отъ Й. Жуйовичъ, Monarchie française dans l'Adriatique, Paris 1917, отъ Б. Вошнякъ, Један српски англофил — Доситей Обрадовић, Лондонъ 1917, и Шекспир у Србији, Лондонъ 1917 (на английски), отъ Павле Поповичъ и др.

При голѣмото родолюбие и живо усѣщане къмъ цѣлокупното „югославянско племе — сърби, черногорци, хървати и словенци", което вдъхновявало цѣлата устна и книжна пропагандистична дейность на сърбитѣ, една отъ нейнитѣ главни цели е била: „да се представи и популяризира цѣлата югославянска проблема съ описание на Сърбия и сърбитѣ, които да се изтъкватъ като първи и главни носители на народнитѣ аспирации" (кн. 325, стр. 247). Затова и най-голѣма часть отъ беседи, книги, статии и брошури сж били посветени на Сърбия и сърбитѣ, като се наблѣгало на „модерно устроената още въ срѣднитѣ вѣкове Душанова държава", на срѣдновѣковата сръбска книжнина, архитектура, живопись, народна поезия, и се изтъквала политическата история на сърбитѣ — Косовската битка, борбитѣ и падането имъ подъ турцитѣ, „най-ранното имъ освобождение между всички балкански народи", борбитѣ имъ за обединение и новата държава. Съ една дума, цѣлата културна роля въ живота на „югославянското племе" се приписвала на сърбитѣ, които се борятъ за свободата на заробенитѣ въ разни времена отъ турци и австрийци свои братя. Въ съчинението си Péninsule balkanique, Paris 1918, извест-

ният сръбски географъ Йованъ Цвиичъ, като очертава динарския си типъ, въ който включва сърби и часть отъ хървати, пише: „Сърбитѣ иматъ национална душа и силно развита национална свѣсть. Всѣки сърбинъ е проникнатъ отъ идеи ясни като кристалъ: той иска свобода и независимость за земитѣ, за които знае по традиция, че сж влизали въ състава на държавата му и че тамъ живѣе „бѣдна рая", потиснати люде отъ неговото племе" (кн. 325, стр. 249). Въ цѣла редица книги като La Serbie d'hier et de demain, Paris 1917, отъ Н. Стояновичъ, La Serbie agricole et sa démocratie, Paris 1917, отъ М. Зебичъ' Nationalisme serbe, Paris 19.6, отъ П. Шочъ, Civilisation du peuple serbe au Moyen âge, Paris 1918, отъ Ст. Станойевичъ, South Slavs Monuments: Serb. Orthodox Church (London, Oxford, Kambridge, 1917, подъ редакцията на М. Пупинъ), Nouvelle Serbie, Paris 1918, отъ Йеленичъ, Précis d'histoire serbe, Paris 1917, отъ М. Миладиновичъ, Droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat, Paris 1917, отъ Радоничъ, Rôle de Serbie dans l'avenir, Paris 1917, отъ М. Новаковичъ и др., се превъзнася сръбското минало и срѣдновѣкова култура, като се наблѣга на особената културна роля, която е играла и е призвана да играе Сърбия и въ най-новата история на южнитѣ славяни и на цѣлото човѣчество. Тукъ Сърбия и сърбитѣ сж представени като стражъ на Европа и европейската култура отъ източни врагове —„Византия, България и Турция"— и на Истока отъ западни врагове—„Венеция, Унгария ,Австрия и Германия". Като говори за борбитѣ на поляци и руси противъ турското нашествие, А. Станойевичъ е писалъ въ една статия: „Малцина обаче знаятъ, че тѣзи борби (на полския князъ Я. Собйески и на Русия въ ранннитѣ вѣкове) не биха успѣли, ако противницитѣ на турцитѣ не биха имали задъ безбройнитѣ турски войски единъ доброволенъ, вжтрешенъ съюзникъ, непомиримъ борецъ и нечуванъ мжченикъ — сръбскиятъ народъ. Нему и на неговитѣ борби безъ отмора собствено трѣбва да се отдаде упадъка на Турция, той спаси Европа и нейната застрашена цивилизация" (кн. 325, стр. 248). Все съ тази цель сж били издавани на френски и английски „Српске народне песме" (Poèmes nationaux serbes), Paris 1918, отъ Анг. Якшичъ, „Притче и легенди у Срба", Лондонъ 1914 отъ В. Петровичъ, Косоровитѣ притчи (Peoples of the Univers: Four Serbo-Croatian Plays) London 1917, „Албум српских народних игара", Парижъ 1917, отъ Йоксимовичъ, героичната поема на Негоша — „Горски вијенац", (Lauriers de la montagne) Paris 1917, отъ Вековичъ, пѣсни отъ Змай Йовановичъ и др.

Още отъ началото на войната, като се изтъквала на предно мѣсто културната роля на Сърбия и сръбския народъ въ историята на „югославянското племе", отъ политическа гледна точка проблемата се е схващала и популяризирала въ широкъ смисъль, и й се давало югославянски характеръ. Съ тази цель е билъ образуванъ и Югославянскиятъ комитетъ въ Лондонъ, и въ този духъ сж били издавани редица манифести и мемоари. Престолонаследникътъ, главнокомандуващиятъ сръбската армия и председателтъ на Министерския съветъ сж давали на нѣколко пжти изявления предъ войската и въ чужбина въ смисъль, че Сърбия се бори за обединението на всички югославяни —

сърбитѣ отъ Австро-Унгария, хърватитѣ и словенцитѣ. Въ този духъ е билъ издаденъ въ 1915 г. и манифестътъ на обединената младежь въ Женева „Югославянско единство“ (съ предговоръ отъ Масарика). Сжщитѣ мисли сж вложени и въ книгитѣ на една цѣла библиотека, издавана въ 1916 г. на френски и английски отъ Югославянския комитетъ въ Лондонъ като: Programme Yougoslave, Pays et peuples Yougoslaves, Histoire Yougoslave, Littératures, sciences et arts des Yougoslaves и др. Въ тѣзи издания, е била твърде ясно опредѣлена ролята на Сърбия въ бждещата Югославия: „За да дадемъ точна идея за отношенията между Сърбия и другитѣ югославянски земи, ще се задоволимъ да кажемъ, че ние гледаме на кралство Сърбия като „Пиемонтъ“ на цѣлия нашъ народъ, като притегателенъ центъръ за всички наши провинции, като държава, която трѣбва да създаде националното единство и да групира около себе си всички етнични единици на нашия народъ“. . . Pays et peuples Yougoslaves, (кн. 325, стр. 256). Тукъ се отнасятъ и нѣколко книжки на една руско-сръбска библиотека, гдето сж обнародвани отъ Ст. Станойевичъ „Историјски нацрт тежња Срба, Хрвата и Словенаца за уједињење“, Одеса 1917, известната негова „Историје Срба, Хрвата и Словенаца“, а сжщо и написаната отъ него съ А. Беличъ — „Борба за духовно и политичко уједињење Срба, Хрвата и Словенаца“. Този годѣлъ е билъ твърде обиленъ и тукъ се изтъквала нашироко голѣмата роля на новата Югославия, която ще бжде „нераздѣленъ съюзникъ на всички културни народи и държави, които сж изтъкали принципа за право и свобода на народитѣ“, „пазитель на мира на Балкана и зидъ на всички нови германски нападн на Истокъ“, и „помощникъ за ефикасното освобождение на единъ кжтъ отъ Европа, който дветѣ нѣмски държави отъ вѣкове държатъ въ економическа завидсимость“ (кн. 325 стр. 250). Тукъ се е изтъквала голѣмата полза и особенитѣ придобивки, които ще има Франция и всички останали съюзници на Сърбия при новото положение, което би се създало. Най-точно е била формулирана сжщностьта на югославянската проблема въ декларацията отъ Корфу, издадена въ 1917 г. отъ Сръбското правителство и Югославянския комитетъ. Отъ този моментъ името „Югославия“ добило сжщинския си смисълъ, и цѣлата емигрантска литература отъ тогава насетне се е придържала строго о концепцията за Югославия като земя на „сърби, хървати и словенци“.

Въ тѣсна връзка съ нуждата отъ създаване на голѣма Югославия е билъ и въпросътъ да се попрѣчи на задържането на Австро-Унгарвия и подиръ войната. Трѣбвало да се отбиватъ всички гласове за задържане на Австрия като централна държава на Европа. Въ отговоръ на една речь въ този смисълъ отъ английския държавникъ Лойдъ Джоржъ, женевскиятъ в. „Србија“ е поелъ оживена борба за да доказва, че Австро-Унгария не може и не трѣбва да възкръсне. Въ увода къмъ книгата си A Dying Empire, London 1917, Б. Вошнякъ е писалъ: „Какво ще прави Англия съ едно царство, което и днесъ ни подсѣща за най-тъмнитѣ дни на англійскитѣ борби съ режима на самодържавие, когато народътъ е търсилъ правата си отъ краля? Какви симпатии може да има британското кралство, кралството на свободата, къмъ австро-

унгарското, царството на потисничеството и на политическитѣ неправди? Защо Англия не следва Франция въ схващането за насѫщната потрѣба да се подѣли Австрия въ случай на победа? Английското обществено мнение третира австрийската проблема съ известно равнодушие; то не взема предъ видъ, че вѫтрешната анархия на това царство е единъ отъ главнитѣ виновници за тази война“... (кн. 325, стр. 258). Такива мисли сѫ изказвани и въ други съчинения като: La Serbie d'hier et d'aujourd'hui отъ Ник. Стояновичъ, L'Europe sud-orientale отъ Савичъ и др. Въ декларацията на Югославянския комитетъ по случай коронясването на Карлъ Хабсбургски се заявява, че „едничкото срѣдство, което може да задоволи сръбския народъ и да донесе траенъ миръ въ югоизточна Европа, а особено на Адриатическо море и Балкана, е, да се иззематъ отъ Хабсбургската династия всички земи, гдето живѣе народъ съ една кръвь и три имена: сърби, хървати и словенци, и да се съединятъ съ кралство Сърбия подъ славната династия на Карагеоргевичитѣ“ (кн. 325, стр. 259).

При това, твърде важна е била за сърбитѣ и потрѣбата да се снеме отъ Сърбия и най-малката сѣнка на отговорность за войната и да се покажатъ предъ свѣта Австрия и Германия като „истински виновници за нея.“ Този въпросъ е билъ разглежданъ твърде често въ устнитѣ беседи. На него сѫ били посветени и книги и статии като „Смишљан злочин“, Лондонъ 1915, отъ Н. Марковичъ, Pangermanisme en Orient, Nice 1916, отъ сѫщия, Procès politiques de 1908—1916, Paris 1916, отъ В. Приморацъ, Régime politique d'Autriche-Hongrie en Bosnie-Herzégovine et les Procès de Haute-Trahison, Annemasse, 1916 (сбирка статии отъ група югославянски политически люде) и др. (кн. 325, стр. 252).

Друга редица книги сѫ били насочени да изнесатъ предъ свѣта балканската проблема въ свръзка съ България въ освѣтлението, което ѝ се дава отъ сърбитѣ. Тукъ особено характерни сѫ: Questions balkaniques, Paris 1915, и Péninsule balkanique, Paris 1918, отъ Йов. Цвиичъ, Crise balkanique en 1912—13, Paris 1915, отъ Янковичъ, Mirage bulgare et la guerre européenne, Paris 1916, отъ Весничъ, Bulgarie, ses ambitions et trahisons Paris 1915, отъ Ст. Протичъ, Aspirations of Bulgaria, Лондонъ 1915, отъ Ст. Протичъ и др. (кн. 324, стр. 239, 240).

За да печелятъ приятели и защитници, отъ голѣмо значение е било за сърбитѣ да изнасятъ предъ свѣта колкото се може въ най-черни краски австро-българската окупация на Сърбия и „звѣрствата и опустошенията вършени отъ тѣхъ“. Тукъ се отнасятъ илюстровани албуми и книги като Martyre du peuple serbe, Génève 1916, отъ Ж. Дачичъ, Краљевина Србија насупрот бугарском беснилу, Фрибургъ 1916 (на нѣмски) отъ Андоновичъ, Récrutement forcé des Serbes par les Bulgares, издание на в. Србија 1918, L'occupation austro-bulgare de Serbie, Paris 1917, отъ М. Новаковичъ и др. „Илюстровани албуми и документи“ сѫ били издавани на нѣколко пѫти не само отъ сръбското правителство, отгдето се разпращали за широко разгласяване до всички съюзнически правителства, но и отъ мнозина чужденци — предани сръбски приятели. Особено голѣмо влияние сѫ имали „документитѣ“, издадени отъ швейцарския професоръ д-ръ Reiss, „които възбудили цѣлия културенъ свѣтъ“, и изве-

стното съчинение — Les Bulgares peints par eux-mêmes, 1917, отъ V Kühne, „който еималъ за свой интензивенъ сътрудникъ единъ отъ членоветѣ на Сръбското бюро въ Женева, М. Гролъ“ (кн 324, стр. 242).

Трѣбва да се отбележи, че голѣма часть отъ отдѣлнитѣ книги и по-важни статии сж се печатали на нѣколко езика и пръскали въ голѣмо множество по всички приятелски на Сърбия и неутрални страни въ Европа и въ Америка. Три години следъ мирната конференция, въ парижкия Институтъ за славянски изучвания ние сами намѣрихме цѣли грамади, натрупани по маситѣ въ залата за четене лекции, и оставени на разположение за всѣкиго, съ най-внушителни заглавия и съдържание като Les atrocités des Bulgares dans la Serbie occupée (два голѣми албума съ снимки), Les mensonges des Bulgares devant la Conférence de la Paix и др. За да се разбере, какъ сж схващали самитѣ сърби важностьта на емигрантската дейность въ чужбина, ще приведемъ статията на сръбския историкъ Ст. Станойевичъ въ Летопис Матице Српске, кн. 300 за г. 1914—1921, стр. 81—82, която А. Станойевичъ посочва: „Когато започна войната, никой въ съюзнитѣ ни държави не знаеше какво искаме. Никой не знаеше, че нашитѣ стремежи бѣха да обединимъ въ една държава цѣлия нашъ народъ: всички сърби, хървати и словенци. . . Нѣколко дена следъ обявяването на войната Temps писа уводна статия, въ която, увѣренъ, че ще се свърши войната успѣшно и много скоро, дѣлѣше на своитѣ съюзници земи и покрайнини. Тамъ бѣше казано, че Сърбия ще добие Босна и Херцеговина и че съ това нейнитѣ аспирации ще бждатъ задоволени. . . Тази интензивна работа на нашата интелигенция въ неутралнитѣ и съюзнишки земи следъ падането на Сърбия, пъкъ и чакъ до конференцията за миръ, има успѣхъ. Ледътъ бѣше пробитъ. Общественото мнение и мѣродавнитѣ фактори въ съюзнишкитѣ земи започнаха да се ориентиратъ“. . .

А. Станойевичъ опредѣля така значението на сръбската емигрантска дейность: „Когато конференцията за миръ дойде до окончателното решение на нашия въпросъ, Югославия бѣше вече предъ очитѣ и на общественото мнение, и на дипломатитѣ такава, каквато я представяше този книженъ напоръ. Безъ съмнение, трѣбваше не по-малъкъ напоръ задъ дипломатския столъ, за да се признаятъ нашитѣ претенции въ цѣлия имъ обемъ и да се бранятъ тѣ отъ нѣкои съперници и неприятели. За това спомогнаха и публикациитѣ, които сръбското правителство и неговата делегация за миръ обнародваха въ момента, когато се чертаеше новата карта на Европа. Но тѣзи работи бѣха само продължение и подновяване на онова, което бѣше въ главни черти вече поднесено на Европа отъ нейни и наши ратници, още презъ време на войната... Европейското обществено мнение знаеше вече цѣлия обемъ на нашия въпросъ и на нашитѣ претенции. Наистина, тѣзи претенции и на този свѣтовенъ конгресъ не сж напълно задоволени. Но несъмнено е, че книжовната борба на нашитѣ ратници въ чужбина презъ време на войната много помогна да се съзнаятъ и задоволятъ и въ тази мѣра, въ която е разрешена въ днешното положение нашата проблема.“ (кн. 325, стр. 261-262).

На край, като завършва обстойния прегледъ на дейностьта на сръбската емигрантска мисия, която „пласирала сръбската народностна проблема въ срѣдата на чуждото общество“, проф. А. Станойевичъ изтъква „единъ важенъ фактъ“, който заслужавалъ „изрично напомняне: „Това е“, пише авторътъ, „неточното и нееднакво отбелязване на нашитѣ териториални граници“. Той отбелязва, че емигрантската мисия, представена въ най-висшитѣ си кржгове, издала по време на войната и нѣколко картографски прилози, нѣкои отъ които били отдѣлни издания (географски и етнографски карти), други — само скици къмъ отдѣлни книги, статии и брошури (най-често репродукции отъ картитѣ на Цвиичъ и Ст. Станойевичъ), а често и самата корица представяла скица на „югославянскитѣ земи“ и напомня, че тѣзи карти и скици представяли нагледно само „общото положение на югославянскитѣ земи, безъ да даватъ по-близко разграничение съ съседитѣ.“ „Разбира се“, пише проф. Станойевичъ, като отдѣлна политическа „творевина“ Югославия излѣзе тепърва подиръ войната. Днешнитѣ ѝ държавни граници създаде мирната конференция. Но все пакъ не може лесно да се разбере защо въ тѣзи карти и скици не сж се поставяли и „детайлнитѣ граници иа онѣзи територии, за които се борѣше онова дѣло, но дори и въ картата на Н. Жупанича, която иде като приложение къмъ изданията на Югославянския комитетъ, източната граница на Югославия е старата граница между Сърбия и България!“ „Струва ни се“, продължава авторътъ, „че съ нашата скица къмъ „земитѣ на сръбския народъ“, още по-пълно отбелязанитѣ и на тази и на останалитѣ страни политически граници, които сж съ огледъ на оправданитѣ наши претенции, могли сж да дадатъ оня образъ на държавата, която е щѣла да излѣзе следъ войната...“ (кн. 325, стр. 260-261).

Въ този прегледъ на особеноститѣ, които свързватъ цѣлата емигрантска дейность на сърбитѣ не може да не се забележатъ тенденциитѣ вложени въ нея отъ край до край. Между друго не трѣбва да се отмине факта, че и Македония е била представена като нераздѣлна провинция отъ „югославянскитѣ земи“, затова и тази мисия е изтъквала винаги „историческитѣ и етнографски права на сърбитѣ надъ този край.“ Все съ огледъ на тази потрѣба да се сложатъ на научна основа „оправданитѣ сръбски претенции“, сж били безъ съмнение усилено печатани и разпространявани и многоизвестнитѣ две съчинения на покойния сръбски географъ Йованъ Цвиичъ — Questions balkaniques и Péninsule balkanique, а особено две глави отъ последното — „Зоне цивилизације на Балкану“ и „Географско разпространење балканских народа“, които като отдѣлни брошури сж били печатани дори и въ Ню-Йоркъ. И трѣбва да се отбележи, че тъкмо тѣзи еднички по рода си научни мистификации, гдето населението на Македония се изкарва като „аморфна маса, безъ ясно опредѣлено народностно съзнание“, наредъ съ публикациитѣ „за звѣрствата и опустошенията, вършени въ Сърбия“, проф. А. Станойевичъ изтъква изрично като „мериторни документи“, които и днесъ сж останали като „велико дѣло“ въ сръбската пропагандистична книжнина и отъ не малко влияние за „форума“, за който сж били предназначени (кн. 324, стр. 243; кн. 325, стр. 262).

Мария Романска.

Къмъ въпроса за портрета на Димитрий Миладиновъ и нѣкои спомени за него.[1]

[1] Вж. Мак. прегледъ, год. VI, кн. 1, стр. 150.

Въ кн. 1, год. VI. на Македонски прегледъ, предадохъ измисления отъ печатаря г. Ив. Миладиновъ портретъ на баща ми Димитрий Миладиновъ, заедно съ портрета на стрико ми Константинъ Миладиновъ. За да се установи истината, нека ми бѫде позволено тука, въ свръзка съ моитѣ спомени за баща ми, да дамъ неговия портретъ — заедно съ този на Константина — както ми го е предалъ преди четиредесетъ години

Константинъ Миладиновъ
* Струга 1832-† Цариградъ 1862

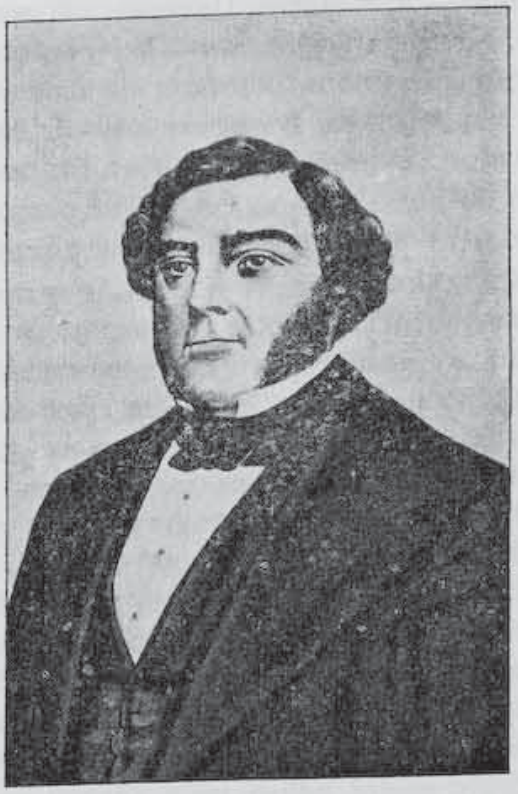

Димитъръ Миладиновъ
* Струга 1810-† Цариградъ 1862

нашиятъ старъ учитель и общественикъ Младенъ Панчевъ, сѫщия този портретъ, който бѣхъ видѣла преди толкова години и у покойния български консулъ Атанасъ Шоповъ, по-рано дългогодишенъ екзархийски секретарь. За мене нѣма съмнение, че този портретъ на баща ми Димитрий Миладиновъ е отъ цариградски произходъ, а именно отъ годинитѣ 1874 — 75, когато майка ми и писващата тѣзи редове въ Цариградъ полагахме грижи да научимъ нѣщо по-положително за кончината на двамата братя и ако е възможно да откриемъ незнайнитѣ имъ гробове. Въ тѣзи грижи ние бѣхме подпомогнати отъ нѣкои дейци на нашето възраждане, тогава намиращи се въ турската столица, а найвече отъ Чомаковъ и Драганъ Цанковъ, особено отъ първия, които се бѣха погрижили да възстановятъ и запазятъ ликоветѣ на Братя Миладинови. Тогава се споменаваха имената на нѣколцина видни търговци

отъ нашитѣ краища, установени на работа въ Цариградъ — между тѣхъ си спомнямъ само оргиналното име Манговъ — които бѣха взели грижата да помогнатъ на Чомакова. Както вече съобщихъ, портрета на Константина носѣхъ съ себе си отъ Русия, и този портретъ остана у Чомакова следъ заминаването ми отъ Цариградъ за Шуменъ. Какъ е билъ възпроизведенъ портретътъ на баща ми и дали нѣкой отъ цариградскитѣ търговци, охридчани и стружани, сж успѣли да извършатъ възложената имъ работа, не ми е известно, защото наскоро отпжтувахъ. Зная само, че майка ми и азъ описвахме въ подробности чертитѣ на баща ми и че много по-късно портретитѣ на баща ми, съхранявани отъ Атанасъ Шоповъ и Младенъ Панчевъ, отговарятъ на това, което помня за баща си. Господинъ Младенъ Панчевъ е живъ и той би могълъ да ни каже, отъ где е ималъ портрета на баща ми, такъвъ какъвто го зная и както го давамъ тука. Въ всѣки случай, баща ми досущъ приличаше на брата си Константина, макаръ и да бѣ много по-възрастенъ отъ него; бѣ само по-пъленъ, по-кжсъ и по-плещестъ. По описанията на майка ми, двамата братя си приличаха „като две китки босилекъ". Баща ми бѣ рѣдъкъ и силенъ човѣкъ, неустрашимъ противъ заплашванията на фанариотитѣ, буенъ въ разпритѣ съ тѣхъ, но инзкъ уменъ и кротъкъ въ разговоритѣ съ приятелитѣ си и съ многобройнитѣ си ученици. Най-любимата му тема за разговоръ въ интименъ кржгъ е била за школуването му въ манастиря Св. Наумъ и за Янинската гимназия. Бащата на Димитрий, моятъ дѣдо, е билъ известенъ въ цѣлата область грънчарь. Неговитѣ ваяни глинести произвидения сж намирали добъръ пазарь въ Охридъ, Битоля, Корча и Шкодра. Димитрий е трѣбвало, като най-възрастенъ, да стане грънчарь, но щасливъ случай го оставя за дълго, къмъ 1830 година, въ килийното училище при Свети Наумъ. Тукъ той учи да чете старобългарски книги и се готви за калугеръ. Св. Наумъ го отдѣля отъ бащинскитѣ занятия и отъ кжщи, за да го изпрати на учение презъ Корча на югъ въ Янина. Преди години, когато моята майка ми е давала тия ценни сведения за живота на баща ми, записвахъ ги въ доста голѣми подробности, но изгнаничеството следъ войнитѣ разпилѣ много отъ споменитѣ ми, а най-вече — най-ценнитѣ, тѣзи за баща ми; все пакъ спомнямъ си, ученици негови сж ми казвали, че той е владѣялъ доста добре италианския езикъ, който научилъ въ Янина, гдето по онова време имало богата италиянска колония. Италианскиятъ езикъ тойималъ случай да използува въ младинитѣ си като кореспондентъ на една търговска фирма въ Драчъ, която е работѣла съ Италия. Познанията си, науката си, силата на харктера си, баща ми е придобилъ и обогатилъ чрезъ елинската култура, както всички наши елинисти отъ епохата на възраждането. Предполагамъ, и предположението ми има голѣми основания за ьѣроятность, че ако не бѣ килийното училище при Св. Наумъ, баща ми би се скоро стопилъ, би се елинизиралъ още въ Янина.

Споменатиятъ въ първитѣ ми бележки престарѣлъ Мореитисъ, съученикъ на баща ми отъ Янина, ми е казвалъ къмъ деветдесеттѣ години въ Солунъ, че Димитрий Миладиновъ билъ единъ отъ най-силнитѣ ученици въ Янина. Познавалъ е отлично всички гръцки класици,

декламиралъ е на изустъ стихове отъ тѣхъ, но при все това още тогава е ненавиждалъ фанариотството и фанариотитѣ. Къмъ сѫщитѣ години, малко по-рано, въ Солунъ бѣ учитель Гр. Пърличевъ, единъ отъ най-виднитѣ ученици на Димитрий Миладиновъ. Тогава Гр. Пърличевъ живѣеше въ жгловата кѫща срещу голѣмия дворъ на мѫжката гимназия, до площада „Мула", при разваленитѣ стари римски бани. Виждамъ го и сега, седналъ въ жгъла на миндерлъка да ни разказва за петдесеттѣ и шестдесеттѣ години въ Охридъ, за вечернитѣ училища, които баща ми тайно е основалъ и въ които е преподавалъ на ученици не само отъ Охридъ и околностьта, но и отъ по-далечни градове на Македония. „Ние ученицитѣ му, каззаше Пърличевъ, бѣхме повече отъ тридесетъ. Всички го обичахме, защото ни въвеждаше въ любовьта народна. Колкото бѣ непокоренъ на владицитѣ и тѣхнитѣ хора, толкова бѣ мекъ и благъ съ насъ. Учеше ни на българско четмо. Научи ни най-много да обичаме народа си и да нѣмаме страхъ отъ гонителитѣ му. Когато по-късно отидохъ въ Атина, разбрахъ силата и смисъла на думитѣ на моя любимъ учитель Димитрий Миладиновъ". — Кузманъ Шапкаревъ, който бѣ оженень за най-възрастната ми сестра, сѫщо ученикъ на баща ми, ми е казвалъ, че той е научилъ да събира народнитѣ приказки, гатанки, пословици отъ Димитрий Миладиновъ. Той е отъ него научилъ, като неговъ зетъ, да седи цѣли нощи и да „пречиства" събранитѣ материали. Тѣзи безсънни нощи за баща ми, помня ги и азъ като дете. И сега виждамъ „газеничето" въ ржката му. Когато ние ставахме отъ сънъ, той отиваше да поспи единъ часъ на своя твърдъ одъръ. Шапкаревъ не веднажъ ми е казвалъ, че баща ми години наредъ е събиралъ, отъ всички краища на българскитѣ земи, материали за народнитѣ пѣсни, които е изпращалъ на брата си Константина за разработване.

Стариятъ покоенъ Станишевъ, баща или дѣдо, не зная, на софийскитѣ лѣкари братя Станишеви, единъ отъ най-любимитѣ ученици на Миладинови, преди много години ми е разказвалъ съ въудошевление за учителскитѣ години на стрико ми въ Кукушъ. „А татко Ви, който нѣколко пѫти дойде въ Кукушъ бѣ необикновенъ и неустрашимъ човѣкъ. Той бѣ всичко за гражданитѣ, които веднага го обикнаха и почитаха. Той спѣше само по нѣколко часа презъ нощьта. Всичкото друго врѣме писваше, обмисляше, разговаряше съ приятелитѣ си. Той не се преклони предъ патриаршията, както не искаше да се преклони и предъ униятитѣ." Стария Д-ръ Константинъ Робевъ, сѫшо ученикъ на баща ми отъ Охридъ, е билъ отъ сетне най-приближения неговъ човѣкъ. Въ домътъ на Робевъ, въ Битоля, баща ми е намиралъ винаги подслонъ следъ учителствуването си въ Магарево до Битоля, или когато е идвалъ отъ Струга и Охридъ, а сѫщо и отъ странствуванията си по всички западнобългарски-македонски краища. Отъ майка си и отъ Робевъ, който преди тридесетина години умрѣ като осемдесетъ годишенъ старецъ, зная, че странствуванията на баща ми въ Австрийскитѣ земи и запознанството му съ австрийскитѣ славяни[1] сѫ били по неговъ собственъ

[1] Моята майка ми е казвала презъ последното посещение, което къмъ деветдесеттѣ години на миналия вѣкъ й бѣхъ направила въ Струга, че баща ми Димитрий билъ й изпратилъ единъ портретъ отъ аустриянскитѣ земи, който тя сѫщо изгубила.

починъ. По неговь починъ е билъ изпратенъ въ Русия на учение и моя стрико Константинъ Миладиновъ следъ учителствуването си въ Кукушъ. Голѣмо нещастие е, казвахъ тогава на Д-ръ Робевъ, а мога спокойно да кажа и сега, че нито единъ отъ ученицитѣ на баща ми Димитрий Миладиновъ, отсетне все видни наши дейци по възраждането, не се е опиталъ да събере и издаде материали не само за баща ми и стрико ми, но и за цѣлата тогавашна епоха. Нѣкой отъ прѣднитѣ Миладиновски ученици, между тѣхъ и зетъ ми Шапкаревъ, писаха само за себе си, а не писаха за епохата и вдъхновителитѣ ѝ. Нека ми бѫде позволено да каже тази горчива истина сега, когато доближавамъ на свой редъ осемдесетѣ години отъ моя животъ. — За баща си Димитрий Миладиновъ азъ лично мога да кажа, че той бѣ всеобилна душа. Той бѣ за насъ, неговитѣ деца, всичко. И сега на старость чувствувамъ, какъ неговата бащинска ржка минава по челто ми, и сега го виждамъ, седналъ на чардака на кѫщата ни надъ течещитѣ води на р. Дринъ, да ни милува, и то толкова рѣдко, на месеци, на години веднажъ. Той бѣ постоянно въ движение, моята майка се бѣ поплакала отъ него. Но азъ го оправдавамъ. Той нѣмаше другъ пѫть, освенъ трънливия пѫть, който си бѣ избралъ. Той искаше да го разчисти. И чинн ми се успѣ въ голѣма степень да го разчисти. Отъ какъ съмъ се съзнала като човѣкъ, ето три четвърти вѣка, виждахъ и виждамъ презъ цѣлия си животъ, че Димитрий Миладиновъ и Константинъ Миладиновъ не сѫ единъ и двама за Македония, а хиляди. Нашата измѫчена земя ги създаде все титани — единъ до другъ. Остава сега на грядущитѣ поколѣния да ги следватъ и да не отпадатъ духомъ до възтържествуването на истината и правдата. Ни, македонскитѣ българи, трѣбва да ценимъ своята сила и своето бѫдеще като просвѣтенъ народъ, и за това трѣбва да осѫждаме такива попълзновения, като това, което е накарало споменатия печатарь да измислюва портрети на нашитѣ дейци отъ възраждането, какъвто е случаятъ съ измисления портретъ на баща ми Димитрий Миладиновъ, помѣстенъ въ миналата книга на сп. „Македонски прегледъ“.

Сефия, 20 Августъ 1930 г.

Царевна Алексиева,
родена Ц. Д. Миладинова.

Résumés des articles de la revue.

St. Romansky, Les noms de quelques villes en Macédoine. — 4. Skopié.

Avant d'aborder le sujet de son article, le prof. Romansky rappelle le fait intéressant que les grandes villes de la Péninsule balkanique d'aujourd'hui sont bâties, en général, dans les endroits, situés sur le passage où sur le croisement des grandes routes importantes, où, dans les temps anciens encore existaient des établissements considérables, d'une importance essentielle pour le commerce d'alors. Après la conquête romaine de la Péninsule, ces centres commerciaux ont été transformés aussi en centres militaires et stratégiques. Ces deux conditions ont largement contribué à la prospérité et à la célébrité de ces villes, dont les dénominations ont été adoptées par les Slaves, à leur arrivée dans la Péninsule, même dans les cas, où les grandes villes prospères avaient été détruites et remplacées par d'autres, bâties même sur d'autres endroits. Mais leurs noms en ont été fréquemment modifiés d'après l'esprit de la langue slave et conformément à sa phonétique.

C'est justement le cas avec le nom de la ville de Skopié, l'une des trois plus grandes ville de la Macédoine avec Salonique et Bitolia. Par sa position géographique cette ville tombe dans une région limitrophe, où les noms de villes anciens par rapport à ceux de la Macédoine intérieure qui, par suite la colonisation compacte des Slaves, ont disparu et ont été remplacés par des noms nouveaux, s'y sont maintenus. C'est la région des anciennes provinces romaines la Dardanie et la Dacie méditerranéenne (Dacia mediterranea), englobant la Macédoine septentrionale d'aujourd'hui, la Bulgarie sud-occidentale et le côté sud de la Serbie (la région de Morava et de Kossovo), qui comptait a côté de Scopié, trois grandes villes encore, portant des noms anciens Srědec (Serdica), Niš (Nissus) et Lipl'an (Ulpiana) et dans laquelle demeurait encore la population qui précédait les Slaves dans la Péninsule.

Le nom de la ville de Skopié comme dénomination de capitale de la Dardanie apparaît sous la forme S c u p i, passée aussi chez les Grecs qui l'avaient adaptée à leur langue: *Σκούπιον* (chez Prokope et après). Ce nom s'est maintenu aussi chez les Albanais sous la forme S h k u p, avec le passage de *s* en *sh* qui s'est effectué en albanais dans une époque plus récente, v. S h k o d r a de S c o d r a, s h k a „Slave, Bulgare" — du lat. s c l a v u s etc. Ce nom qui s'est maintenu chez les Albanais — habitants nouveaux de cette région, descendus par groupes des monts albanais dans la vallée du Haut-Vardar — sous une forme employée avant l'établissement

des Slaves dans la Péninsule, est très important pour le probléme qut traite l'origine des Albanais, problème étroitement lié à la question de l'origine des Roumains, et c'est justement la même région des anciennes provinces romaines, la Dardanie et la Dacie méditerranéenne qu'il faut avoir en vue, lors du traitement de ces questions.

Quant à la forme slave S k o p ь j e, nom de la ville Skopié, elle accuse quelques particularités dans la voyelle thématique et dans le suffixe que M. Romansky prend pour tâche d'expliquer. Il examine d'abord l'explication du nom en question, donnée dans les notes d'un voyage en Macédoine, fait par le professeur de l'Université de Zagreb M. P. Skok, intitulés „Notes linguistiques d'un voyage en Serbie de Sud" (Glasnik Skopskog naučnog društva, vol. II, fasc. 1-2, 1927, p. 280) qui essaye d'expliquer ce nom, le prenant, cela va sans dire, sous la forme officielle serbe S k o p l'e, et le considère important pour la phonètique du serbo-croate. M. Skok n'y fait pas même allusion à la forme, sous laquelle apparaît ce nom régulièrement dans les monuments anciens non pas seulement bulgares, mais aussi serbes et sous laquelle il s'est maintenu aujourd'hui même chez la population de la Macédoine. Et c'est justement la forme la plus exacte pour en expliquer aussi la forme serbe.

Ayant fait recours à Georges, Lateinisch-deutsches Wörterbuch II, 2282, M. Skok relève avec raison que la forme latine de ce nom nous y est attestée avec *ū* dans le radical: S k ū p i, -o r u m et admet que dans le latin local, — puisque la ville de S c ū p i se trouve dans la zone latine de la Péninsule balkanique, — il a été prononcé avec *ŭ*, dont la preuve est la forme albanais S h k u p et la forme grecque *Σκούπιον* (chez Prokope). Cependant M. Romansky cite une série d'exemples qui prouvent que le *ū* du lat. passe fréquemment en alb. aussi en *u* (l u m ë à côté de l y m ë < lat. flumen, m u s h k < lat. m u s c(u)l u s, n u s c < lat. *nuptia de nupta etc.), et en grec régulièrement en *ο υ* (*κλεισοῦρα* < lat. clausura, *κοῦπα* < lat, cupa, *μοῦλος, μοῦλα* < lat. mūlus, mūla, *πέδουλο, πεδούλι* < lat. pedulis, *σκουτάρι* < lat. scūtam etc.Donc, l'explication de M. Skok qui s'éfforce à faire compendre le *o* thématique dans la forme „Skopl'e" par la vocalisation de *ŏ* comme substitut de *ŭ* d'une forme* Scŭpi à l'exemple de b o z e j (de b ъ z ъ) est infondée, étant donné que dans le cas présent le *ŏ* n'est pas dans une syllabe forte: le mot b o z e j vient de b o z < b ъ z ъ et le rapprochement avec cette forme n'est pas à propos. L'explication de M. Skok, touchant le suffixe *l'e* de la forme serbe S k o p l'e n'est plus réussi. Ayant en vue uniquement la forme serbe S k o p l'e, il estime le *l'e* comme suffixe final d'un adjectif possessif, formé à l'exemple des noms de viiles A r i l'e (= la terre de l'église St. Arčhilij), P r o k u p l'e (= la terre de l'église St. Prokopij): la ville Skopl'e sit non loin de l'endroit où était bâti l'ancienne S k u p i, c'est à dire dans sa banlieue).

Evidemment M. Skok ne prend pas en considération le fait important que dans les monuments serbes et bulgares, à partir du Moyen âge jusqu'à XIX-ème siècle, le nom de la ville en question, apparaît sous la forme S k o p ь j e et non pas S k o p l'e, comme le prouvent aussi les exemples nombreux ci-

tés dans l'article de M. Romansky, et tirés de Rječnik de Daničić et du recueil des Inscriptions serbes anciennes de Liub. Stojanović. Il n'y a que trois exemples qui attestent la forme serbe Skopl'é, dus évidemment aux copies inexactes, faites par des Serbes. Dans tout les autres cas c'est l'ancienne forme slave Skopьje qui nous y est attestée, forme qui correspond entièrement à la forme grecque *Σκούπιον* et qui représente aussi bien que cette dernière, une forme adaptée à la cathégorie des noms slaves locaux, faits avec le même suffixe productif: pomorьje, poręčьje, primorьje, zagorьje etc. Donc, la forme serbe Skopl'e dissimule de même une signification comme celle de Podunavl'e, Posavl'e et autres.

Quand à la voyelle thématique *-o-* au lieu de *-ъ-* (bulgare *y*), elle n'est pas due à une évolution phonétique, comme l'admet M. Skok, mais à une étymologie du peuple, qui aurait tâché de mettre un sens dans le radical et l'aurait rapproché du thème verbal kop- du verbe kopati, skopati, (sъ-kopati) „bêcher, enterrer" (v. le nom de l'endroit Zakopanie en Pologne), nom conçu peut-être par rapport à la situation particulière de la ville, située sur les rives du Vardar.

L'explication de M. Skok relative au nom turc de la ville — Üsküb, qu'il considère comme provenu d'un locatif serbe u Skopl'i et rapproche de noms Edirné et Perlepé qui auraient représentés aussi, d'après lui, des formes slaves locatives, n'est aussi admissible. Chacun qui connait tant soit peu le turc, sait que les mots ayant comme lettres initiales les groupes sk, st, sl etc. préposent la voyelle *i* ou *ü*, u en égard à la voyelle de la syllabe suivante, v. ou Üsküdar de Scutari, Islimné de Silimnos, Sliven, Istefan de Stefan etc.

Donc, à la fin l'auteur de l'article fait ressortir que la vraie forme ancienne du nom slave de la ville de Skopié subsiste jusqu, aujourd'hui même dans le parler de la population macédonienne et dans la langue bulgare en général, c'est la forme Skopie, ou plus exactement Skopje. C'est elle qui nous est attesté aussi par tous les voyageurs qui ont parcouru la Macédoine au cours des siècles et par toutes les langues européennes d'aujourd'hui: italien — Scopie, allemand — Skopie ou Skopia etc.

Professeur M. N. Spéransky, Extraits de la correspondance de St. Verkovitch.

M-r M. N. Spéransky, actuellement professeur à l'Université de Moscou, communique le texte de quatre lettres de St. Verkovitch et d'une lettre de Gologanov, conservées dans les archives du Musée ethnographique de Moscou. Ces lettres ne sont qu'une petite partie de la grande correspondance qui a été échangée entre le Comité chargé de l'organisation de l'exposition ethnographique de Moscou en 1867, sous la direction du professeur Nal. A. Popov, et différents personnages des pays slaves. Les lettres ci-dessus mentionnées se trouvent parmi les papiers du prof. Popov, et cela non pas dans l'original mais dans leur traduction en russe qui a été faite en son temps par le publiciste et poète bulgare bien connu K. I. Jinzifov né en Macédoine et vivant alors à Moscou. A côté des lettres de Verkovitch, qui jusqu'à présent encore sont restées inédites, se trouve un cahier de 25 feuilles qui contient des „Extraits des rapports de Verkovitch" ayant pour

sujet les relations de ce dernier, par l'intermédiaire de Garachanine et quelques autres, avec le gouvernement serbe, relations motivées par la propagande serbe en Macédoine jusqu'à la guerre russo-turque de 1877.

Les lettres communiquées par M-r Spéransky ont trait à la question, alors à l'ordre du jour, de l'authenticité des chansons populaires bulgares que Verkovifch avait publiées dans son recueil „Veda Slovéna" (La Veda des Slaves) et contiennent en outre, quelques informations ethnographiques relatives aux Bulgares de la Macédoine Verkovitch ne se doutant pas qu'il s'agissait d'une falsification, parle dans ses lettres avec enthousiasme de sa découverte, et avec une foi absolue dans l'ancienneté des chansons où le chantre thrace Orphée est mentionné. Poussé par son imagination fantaisiste, Verkovitch croit que la chanson concernant Orphée fera époque dans la science, et il s'étend longuement sur la révolution qu'y produira sa découverte (voir la lettre № 1, datée de Sèresse le 23 mai 1867). Dans sa seconde lettre, Verkovitch continue sur le même thème et exprime sa gratitude au Comité de Moscou pour le bon accueil qu'a reçu sa „découvert et pour l'aide généreuse qui lui a été donnée. Il émet l'opinion que la chainson concernant Orphée doit être publiée non seulement dans l'original bulgare, mais aussi en traduction dans toutes les langues slaves, en français, etc.

Dans sa troisième lettre du 14 mai 1867, Verkovitch informe le prof. N. Popov, résidant à Moscou, qu'il lui a envoyé, par l'intermédiaire de l'ambassadeur de Russie à Vienne, la description des coutumes de mariage et des traditions populaires dans les régions macédoniennes dont proviennent les costumes nationaux qu'il a envoyés au comité ethnographique par le consul russe de Salonique. Dans la même lettre, Verkovitch parle de la description envoyée par lui à Moscou des coutumes de mariage dans le village bulgare Brod, peuplé des ainsi nommés Mervatzi, et il explique les dénominations des différentes parties du costume national des Bulgares de la Macédoine — mervatzi, miatzi, sprakovtzi, etc. en se lançant dans des interprétations étymologiques de ses dénominations dénuées de tout sens critique.

Dans la quatrième lettre, Verkovitch donne des informations supplémentaires sur les costumes macédoniens qui lui ont été décrits par un maître d'école bulgare qie se sert de son dialecte „mervak." Plus loin, il est parlé d'un autre Macédonien, „mervak" du village de Brod, qui, lui aussi, a recueilli des chansons populaires pour Verkovitch et qui a décrit les coutumes de son village natal, dans son dialecte, mais en caractères grecs. Cette description, quoique écrite par un homme peu instruit, Verkovitch l'a envoyée à Moscou et il espère que d'après elle on pourra se former une idée plus exacte du dialecte populaire des „mervatzi."

La cinquième lettre est adressée à Verkovitch par le maître d'école macédonien bien connu I. Gologanov (daté de Monastir, le 13 avril 1867) qui est son collaborateur principal dans le recueillement des chansons et des contes de la Macédoine. Dans sa lettre, Gologanov communique le texte d'une légende au sujet des „mervatzi" dans laquelle sont mentionnés un certain tzar Ramène et sa mère Dénitza.

Prof. N. P. Blagoev, Aperçu critique sur les informations de Leo Diaconus relatives aux Bulgares.

M-r Blagoev continue son étude sur les informations de Leo Diaconus relatives aux Bulgares (Voir la Revue Macédonienne, Année VI, № 1). Au chapitre V, M-r Blagoev parle de la prise de la ville de Preslav et de sa conséquence — le complet assujetissement de toute la Bulgarie de l'Est par les Byzantins, de la conduite de ces derniers envers les Bulgares, de la destitution du tzar Boris II et il s'arrête plus en détails à la questiou de la date à laquelle l'empereur Jean Tzimiscès entreprit son expédition militaire contre les Russes en Bulgarie. M-r Blagoev à propos de cette date arrive à la conclusion que l'expédition de Tzimiscès contre les Russes en Bulgarie a eu lieu au début du printemps de l'année 971 et que dans la même année il a annexé la Bulgarie de l'Est et a destitué de son trône le tzar bulgare Boris II. Dans le IV chapitre, il est parlé en détail de la première expédition militaire de l'empereur de Bysance Vassillï II contre les Bulgares et de la prise de la ville de Véria par les Bulgares; l'auteur s'appuie sur les informations de Leo Diaconus, de Ioan Skilitza, Ioan Zonara, Iaha d'Antioche et des historiens arméniens Stépanos Taronski, Assohik et Mateï Edeski. Ils affirment tous que l'empereur Vassillï II a été battu durant sa première expédition contre les Bulgares; cependant ces historiens diffèrent en ce qui concerne les raisons et les détails de cette défaite. M-r Blagoev admet que les informations de Leo Diaconus et Iaha d'Antioche sont les plus exactes et il s'y arrête plus longuement. Le dernier de ces historiens fixe la date de la bataille de Vassillï II contre les Bulgares au 17 août 986. Assohik rapporte également la défaite des Byzantins dans le défilé d'Ihtimane vers l'année 986.

La dernière chronique de Leo Diaconus concernant les Bulgares a trait à la prise par les Bulgares de la ville de Véria, l'actuelle ville de Ber en Macédoine. M-r Blagoev admet que ceci a eu lieu au début de la seconde moitié de l'année 989.

Hr. Chaldev, La ville de Goumendjé.

La ville de Goumendjé est le centre de la région Boïmïa en Macédoine, au sujet de laquelle l'auteur a donné des informations détaillées dans son article „La Boïmïa" publié dans la Revue Macédonienne, Année VI, № 1. Les villages de cette région d'après la répartition administrative turque de la seconde moitié du siècle passé sont partagés, malgré les conditions orographiques, entre deux arrondisements — celui d'Enidjé-Vardar et celui de Guevguelï. Cependant, la ville de Goumendjé, située sur les pentes de la montagne du Païak, est restée de fait le centre des marchés des villages de la Boïmïa. C'est une nouvelle ville, bâtie après la conquête par les Turcs de la Péninsule balkanique — probablement à la fin du XVI-e ou au début du XVII-e siècle. L'auteur rapporte une tradition populaire sur la formation de Goumendjé. L'auteur juge la tradition fantastique et croit que la fondation de la ville est due principalement à l'existence dans le passé de riches mines d'or près de la ville, à l'endroit appelé Gramadi. Les vieillards de Goumendjé se souviennent encore que des hommes des

montagnes des Rhodopes venaient pour emporter de la terre aurifère des Gramadi et en extraire l'or. Le sable de la rivière Boïmitza maintenant encore, est aurifère: jusqu'à la fin du siècle passé des orpailleurs venaient dans cette région, et, dans des récipients spéciaux lavaient le sable. L'auteur lui- même a vu dans son enfance ces orpailleurs; les ouvriers qui dans le temps s'occupaient de l'extraction dans la mine s'étaient construit des cabanes à moitié sous terre, autour desquelles plus tard ont été construites les véritables maisons d'habitation qui furent l'origine de l'actuelle ville de Goumendjé. En ce qui concerne le nom de la ville, l'auteur est d'avis qu'il provient du mot turc „gummé" avec le suffixe „ndjé" Goumendjé signifierait creusement et amoncellement de la terre. Goumendjé n'a pas un caractère oriental, les maisons n'ont pas de cours, les rues sont droites et larges. En général, il semble que la ville a été construite selon un plan défini. Il y a partont des fontaines dont l'eau abondante déborde jusque dans les rues mêmes et coule dans des canaux latéraux spéciaux. Les maisons sont massives et la plupart à deux étages avec de grands et larges balcons de bois (les „tchardatzi"). L'auteur décrit en détail l'intérieur des maisons La ville possède deux grandss églises et trois dépendances de monastères (les „métohs") — de Zoographe, d'Iver et de Jérusalem. L'auteur narre l'histoire des églises et des „métohs". Plus loin il parle de quelques autres biens ecclésiastiques et des bâtiments scolaires de cette ville.

L'auteur décrit les particularités du sol des environs de la ville, par rapport a sa fertilité et aux cultures. Le rayon autour de Goumendjé est divisé en arrondissements qui portent des noms bulgares tels que Gradichté, Gurovetz, Ramnitzé, Tchoukité, Virot, Poroïte, etc. qui se distinguent par des particularités phonétiques bulgares, par l'article bulgare, etc. — Le climat de Goumendjé est méditerranéen. L'hiver est en général doux, les années de neige sont rares. D'après la statistique de 1912, la population de Goumendjé s'élevait à 5000 âmes — tous Bulgares, à l'exception de 158 Tziganes orthodoxes. L'auteur décrit le caractère hospitalier de la population, la façon dont ils se divertissent durant les fêtes, la coutume qu'ils ont de décider dans des assemblées générales les questoins d'ordre social, etc.

La principale occupation de la population de la ville est la sériciculture et la viticulture. L'auteur fournit des détails sur la façon d'élever les vers à soie et sur l'industrie et le commerce séricoles. La viticulture étant également une importante ressource, les vendanges, qui durent de 15 à 20 jours, apportent une animation toute particulière dans la vie des habitants, animation que l'auteur nous décrit d'une façon fort intéressante.

D-r Saoul Mezan, Les Israélites en Macédoine.

L'article de M-r Mezana, commencé sous le même titre dans le premier numéro de la Revue Macédonienne de cette année, continue et se termine dans ce numéro-ci. L'auteur nous fait connaitre l'époque de la floraison de la culture judaïque en Macédoine de 1492 à 1666. L'art typographique des juifs en Orient, est principalement exercé à Salonique

qui tient le premier rang, à côté d'Amsterdam, jusqu'au début du XIX-e siécle. Tous les essais pour créer à Constantinople un autre centre typographique échouèrent. Vers 1515, un typographe portugais, un certain Judes Guédalia, né à Lisabonne, arriva avec un grand nombre de ses compatriotes juifs à Salonique où il fonda une imprimerie juive où s'imprimèrent de remarquables œuvres hébraïques. Beaucoup de jeunes geus de différents pays accoururent pour s'instuire à Salonique, d'où proviennent durant tout le XVI-e et la première moitié du XVII-e siècle les rabbins les plus capables et les plus instruits, entre autres Elizer ben Elia Achkenazi (1512—1585) qui fut rabbin en Egypte, à Pozen et à Krakov, et se fit connaître par ses ouvrages religieux. L'auteur énumère encore d'autres écrivains israélites célèbres de cette époque, parmi lesquels le plus remarquable fut Almogino, né à Salonique en 1510. Sa famille provenait de l'Aragon, où ses aïeux avaient été envoyés au bûcher par l'inquisition espagnole. Joan Rodriguez (1511=1568), né à Kasteli Branko, mort à Salonique acquit une réputation mondiale; son activité ne se dévaloppa pas seulement dans le domaine des sciences hébraïques.

Il y a peu d'informations sur les Juifs de Monastir. Là, au milieu du XVI-e siècle, existait une école talmudique. C'est à Monastir que trouva un refuge Diégo Pires, connu sous le nom de Chélomo Molho, ancien notaire du roi de Portugal, auteur d'un recueil de sermons messianiques; Mr Mezan cite également quelques rabbins éminents qui vécurent à Salonique vers le milieur du XVI-e siècle. Il cite quelques- uns des livres les plus remarquables sortis au cours du même siècle des imprimeries de Salonique.

Dans ce temps-là, il existait en Macédoine et principalement à Salonique un milieu intellectuel florissant de rabbins, de médecins, d'imprimeurs, et autres juifs instruits et fortunés. Les commerçants juifs de cette époque conservaient les traditions espagnoles et portugaises. Les familles riches avaient leur bibliothèque particulière contenant des manuscrits et les premières éditions des livres juifs imprimés en Italie, Hollande, et surtout à Salonique, Constantinople et Smyrne. Les marchands de livres ambulants ont joué également un grand rôle. Avec l'accroissement des fortunes on remarque chez les juifs une décadence de leurs sévères moeurs familiales. L'auteur donne une nomenclature des savants juifs les plus éminents et de leurs œuvres au cours de la première moitié du XVII-e siècle.

Dans le chapite V, Mr Mezan décrit la vie du personnage remarquable Chabétaï Tzévi, né à Smyrne en 1629, qui a joué un rôle important. Il se rendit d'abord fameux dans les milieux cabalistiques de Salonique où il se proclama le Messie et où il créa toute une école; plus tard Chabétaï Tzévi se convertit à la religion mahométane. Dans toutes les villes de la Macédoine et de la Turquie où existaient des membres de la secte des „sabitians" commença une lutte acharnée entre croyants et incroyants. Même après la mort de Chabétaï, la secte est soutenue par de nouveaux disciples, enclins à ajouter foi aux chimères cabalistiques. Les doctrines secrètes de cette secte jusqu' aujourd'hui encore ne sont pas tout à fait connues et éclaircies. Le faux messianisme a eu des conséquences néfastes pour les Israélites de Salonique en particulier et en général pour tous les juifs de l'empire ottoman.

A partir de la fin du XVII-e siècle et jusqu'au début du XIX-e siècle se déroule une période de décadence de la vie culturelle des Israélites de la Macédoine. Durant la tourmente messianique les imprimeries de Salonique sont en pleine stagnation. M-r Mezan énumère les écrivains les plus remarquables de l'époque et leurs ouvrages. Plus tard, les imprimeries s'animent de nouveau. M-r Mezan nous donne la bibliographie d'une série d'œuvres publiées à cette époque à Salonique.

La situation juridique et politique des Israélites en Macédoine et dans tout l'empire ottoman reste la même pendant tout le XVIII-e siècle. En 1702, le grand vizir Daltaban pacha interdit aux juifs et aux chrétiens de porter des chaussures jaunes et des kalpaks rouges. Cette même interdiction fut renouvellée plus tard par le sultan Moustapha III.

Après l'apaisement survenu dans la secte „Deonmé" des juifs convertis au mahométisme, un nouveau faux messie paraît, un certain Jacob Leïbovitch (1720—1791) connu sous le nom de Frank ou Baron Frank, natif de la Galicie méridionale. Il se convertit tour à tour à toutes les religions, réussit à s'attacher les disciples de la secte de Chabétaï Tzev et se mit à la tête de cette dernière. Ceci amena la scission dans la secte des „Deonmés" qui se partagea en trois groupes. M-r Mezan expose les enseignements différents de ces trois groupes.

A partir de 1839 commence la période d'émancipation civile et politique graduelle des Israélites, notamment après l'avènement au trône d'Abdoul Medjid II. Ceci est principalement dû aux droits qui furent donnés aux chrétiens et aux juifs par le „Hatichérif de Gulhanep" du sultan en 1839. En vertu de ce décret, le droit de témoignage devant les tribunaux était reconnu aux Israélites et les châtiments consistant en tortures ou en confiscations étaient interdits, du moins officiellement. Plus tard, ce fut la proclamation de l'égalité civile pour toutes les nationalités dans l'empire turc, la supression de l'impôt „haratch", etc. En 1858, le sultan Abdoul Medjid, au cours de sa tournée en Macédoine, visita aussi Salonique, où il y avait des juifs si riches que le ministre de la marine Mehmed Ali séjourna dans la maison d'Alatini et le ministre de la guerre Riza pacha dans celle de Salomon Fernandez.

M-r Mezan nous donne des informations sur les communes juives dans les villes de Seresse, Monastir et surtout Salonique.

Au commencement du XX-e siècle, le nombre des juifs en Macédoine était à Salonique de 75,000, à Monastir de 6000, à Séresse de 2000, à Cavala de 2000, à Uskub de 2000, à Costour de 1600, à Chtip de 500, à Stroumitza de 650, à Ber-Karaféria de 500, à Névrokop de 110, à Gorna Djoumaïa de 100.

Grâce à l'activité économique des juifs de Salonique, le port de cette ville avait prospéré au point d'être devenu un des centres les plus importants du commerce maritime dans la partie orientale de la Méditerranée. Mais par suite de leur attachement à la religion et surtout parce qu'ils fêtaient le samedi, les juifs perdirent le premier rang dans le travail du port, de ils y furent bientôt remplacés par des travailleurs de religion différente qui travaillaient pendant les sept jours de la semaine.

Après l'occupation grecque de Salonique en 1912, quoique les gouvernements grecs aient donné à tour de rôle l'assurance que les droits des

Israélites seraient respectés, des restrictions systématique furent faites qui entravèrent la vie économique de ces derniers: comme jour de marché fut fixé le samedi au lieu du lundi, etc. En général les Grecs adoptèrent une politique antisémitique inspirée par le ministre grec lui-même, Vénizélos. En 1917, un grand incendie anéantit à Salonique presque toutes les écoles juives, les synagogues et les anciennes bibliothèques et beaucoup de maisons particulières israélites. L'établissement des réfugiés grecs de l'Asie mineure donne le dernier coup à ce centre israélite séculaire. Les autorités grecques montrent une animosité de plus en plus grande contre les juifs Le gouvernement grec ouvre à Salonique un lycée spécial pour les juifs et une université, leur déclarant ouvertement qu'ils doivent devenir des Hellènes de religion israélite. Telle est la situation dans la métropole du judaïsme sépharide.

Iv. Apostolovsky, Au lieu de l'enseignement la prison et l'exil (1875—1878).

M-r Apostolovsky raconte ses souvenirs de l'époque turque, quand en 1875, après son séjour à la prison de Salonique, il fut libéré et se remit à enseigner dans la Thrace orientale, notamment dans le village de Dérékiou près de Lozengrad. Il avait à peine commencé son travail à l'école, quand, brusquement, il fut mandé dans la ville voisine Bounar-hissar et jeté en prison sans savoir de quoi on l'accusait. Plus tard, à l'interrogatoire il devint clair qu'on voulait apprendre de lui où se cachaient les insurgés bulgares „les comitadjis" recherchés par les autorités. Apostolosky, n'ayant rien révélé, fut retenu dans la prison de cette ville. Avec des détails intéressants qui caractérisent l'époque M-r Apostolovsky raconte comment on le transféra plus tard dans une autre prison, pire encore, comment il fut provisoirement libéré, puis de nouveau enfermé, condamné à la déportation à Damask, comment il fut conduit jusqu'à la prison de cette ville, en passant par Beyrouth. Ici Apostolovsky resta jusqu'à la conclusion de la paix de San-Stéfano en 1878, date à laquelle il fut amnistié, en même temps que les autres prisonniers politiques bulgares, et put rentrer en Bulgarie.

Hr. Tchotchkov, L'insurrection de Kresna en 1878.

M-r Tchotchkov communique d'après les souvenirs de feu P. Ouroumov des détails intéressants sur la préparation et l'histoire de la première insurrection en Macédoine qui éclata immédiatement après la conclusion du traité de Berlin en 1878 dans la région du défilé de Kresna au sud de la ville de Djoumaïa, d'où le nom de cette insurrection. L'idée de cette insurrection a été inspirée par le prince Dondoukov Korsakov et cela dans le but, comme le suppose l'auteur de ces souvenirs, d'apaiser provisoirement les Macédoniens agités et de les détourner des actions politiques pleines de risques. Dans le comité national qui se forma à ce moment prirent part des personnalités en vue de la Bulgarie et de la Macédoine. Il fut décidé de proclamer l'insurrection dans la région de Kresna. Une commission composée de trois personnes fut élue pour diriger l'insurrection. L'une d'elles fut l'auteur de ces souvenirs P. Ouroumov. Ce dernier raconte cette insur-

rection dans toutes ses péripéties tragiques où parfois ne manque pas un certain élément comique, jusqu'à ce qu'enfin l'armée turque, aisément et cruellement, réussi à soumettre la population macédonienne révoltée, dont la plus grande partie trouva son salut en franchissant la frontière bulgare.

Le rôle le plus important dans cette insurrection improvisée fut joué par un ancien officier russe, ataman cosaque du nom de Kalmikov qui prit le commandement des opérations insurrectionnelles. L'auteur ignore si le volontaire Kalmikov ne se trouvait pas en relations secrètes avec les pouvoirs russes en Bulgarie, mais c'est un fait qu'après l'insurrection il fut externé par eux en Roumanie. Dès le début du mouvement insurrectionnel, Kalmikov rencontra un rival sérieux dans la personne d'un certain Louis Outkévitch, Polonais, ancien professeur de français à Vélesse, marié à une Bulgare, qui de son propre chef s'était proclamé chef de l'insurrection, ne voulait pas reconnaître comme tel Kalmikov et agit par la suite indépendamment et à sa tête. Il avait à ses côtés un officier natif d'Etropolé, jeune et brave, quelques voïvodes, chefs des bandes révolutionnaires locales et quelques autres personnages. A cause de cette rivalite entre Kalmikov et Outkévitch, le Comité résolut de partager le rayon des opérations entre les deux et Outkévitch fut chargé d'agir dans le rayon plus éloigné du Raslog.

L'auteur décrit la région et sa population, entre autre les villages de Kresna et Vlahi où commencèrent les opérations contre les Turcs, sans aucun plan défini et avec un manque total de discipline parmi les insurgés de sorte que la démoralisation s'empara bientôt des chefs. Cette insurrection, artificiellement soulevée du dehors et sans appui réel parmi la population y laissa les plus tristes souvenirs.

Comptes rendus.

Georges Desbons, La Bulgarie après le Traité de Neuilly. Avec 13 cartes hors-texte. Préface de M-r Justin Godart, sénateur, ancien ministre. Paris 1930. 8⁰ 432+XII. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'ouvrage de M-r Desbons est accueilli avec joie par tous ceux qui suivent la littérature d'après—guerre concernant la Péninsule balkanique au point de vue de l'histoire objective et de la politique pratique. La préface est due à M-r Justin Godart, bien connu en Bulgarie par sa rare droiture, noble fils de la France qui aime la justice pour la justice, dont la sympathie va aux opprimés, et qui compatit aux souffrances des innocents. Avec de chaudes paroles, Godard loue l'œuvre d'un de ses égaux, l'ouvrage remarquable de M-r Desbons dont il est ici parlé. Ce n'est pas la première fois, dit l'auteur du compte rendu, que j'indique dans cette revue les qualités d'œuvres de ce genre où la vérité sur la Bulgarie est impartialement exposée, mais aujourd'hui j'ai à remplir quelque chose de plus que mon devoir de critique — je veux exprimer mon admiration et ma reconnaissance pour ce livre, modèle d'une parfaite objectivité qui ne s'appuie que sur les faits eux-mêmes, sans égard pour ceux à qui ces faits seraient agréables ou désagréables. Dans cet ouvrage est mise en lumière la triste réalité bulgare — l'injustice commise envers la Bulgarie et cela en grande partie par le peuple auquel ap-

partient l'auteur lui-même, le peuple français. Ce livre est l'œuvre d'un homme à l'âme juste, au cœur ardent, à la volonté inflexible. Le livre de M-r Desbons est sincère et puissant, vécu par l'auteur, inspiré par la passion de la justice et de la vérité. M-r Desbons n'est pas du nombre de ces écrivains qui à la légère publient un livre sur l'Orient, hâtivement composé d'après des observations personnelles superficielles et des informations fragmentaires, puisées dans des ouvrages étrangers tombés par hasard entre leurs mains. Au contraire, avec une rare persévérance, M-r Desbons a rassemblé au cours d'une période de onze années des matériaux pour son livre. Il vient en Bulgarie, il apprend l'histoire de ce pays depuis ses origines jusqu'aujourd'hui, il étudie toute la littérature relative à son ethnographie et à sa politique — ses indications bibliographiques se rapportant à chacun des douze chapitres du livre se distinguent par une abondance peu ordinaire — et enfin, inspiré par l'idée qu'il y a une issue pour la Bulgarie, une solution équitable de la question bulgare inclusivement de la question macédonienne, issue que assurera la prospérité des Slaves du Sud et servira au maintien de la paix dans le proche Orient, parfaitement informé sur le passé et le présent, il se met à l'ouvrage pour prononcer, à l'aide d'une forte argumentation, son jugement sur les erreurs historiques et les injustices commises envers la Bulgarie et donner son opinion en ce qui concerne l'avenir.

A cause de ces qualités, l'ouvrage de M-r Desbons, parmi tous les livres du même genre parus après la guerre mondiale, est la critique politique sur la question bulgare la plus complète. Dans tout son ensemble, ce livre confirme pleinement ce que l'auteur lui-même dit dans la préface sur ses études préparatoires.

Plus loin, l'auteur du compte rendu relève le réquisitoire de M-r Desbons contre ceux qui par des actes diplomatiques ont foulé aux pieds le droit des peuples de disposer d'eux-mêmes et qui, soit par égoïsme brutal, soit par myopie politique, ont été les auteurs des terribles souffrances subies par le peuple bulgare, surtout à partir du Congrès de Berlin jusqu'aujourd'hui.

Partant de la thèse que celui qui ne connaît pas l'Histoire bulgare, ne peut rien comprendre à la politique bulgare, M-r Desbons s'est approfondi dans l'étude du passé du peuple bulgare et a appris jusque dans ses détails celle de sa renaissance nationale et culturelle.

Le traité de Berlin a morcelé la Péninsule balkanique en dépit de l'Histoire et de la Géographie. Un esprit inquisiteur pourrait se demander, dit M-r Desbons, si l'Europe officielle dans cette restitution de la Macédoine au sultan n'a pas vu la possibilité d'entretenir un foyer d'agitation dans les Balkans. Au Congrès de Berlin, les grandes Puissances ont donné à leurs protégés des territoires qui ne leur appartenaient pas et sur lesquels ils n'avaient aucun droit. Après le coup d'Etat en Roumélie Orientale, la Bulgarie devint un pays moderne. Mais les Bulgares n'oublièrent pas qu'en dehors de leurs frontières politiques étaient demeurés sous un joug étranger leurs frères par la langue et la religion — les Macédoniens. Le désir des Bulgares de les délivrer amène enfin le traité d'alliance serbo-bulgare en 1912

et la guerre avec la Turquie. Les armées bulgares se couvrent de gloire à Lulé-Bourgas et Andrinople, mais cependant l'alliance avec les Serbes, qui sont les ennemis des Bulgares, prouve la trahison des Serbes de connivence avec les Grecs qui ne se sont presque pas battus.

Au moment où éclata la guerre mondiale (en août 1914), la Bulgarie n'avait qu'un but — profiter des événements pour libérer ses territoires. Car la Bulgarie avait combattu en 1912 pour couronner son unité nationale; en 1913, elle leva les armes dans le même but; en 1915—1918 les Bulgares tombèrent par milliers toujours au nom de cet idéal. Quelques erreurs qu'aient faites un peuple et son chef d'Etat, rien ne peut amoindrir la liberté de ce peuple, ni son droit imprescriptible de disposer de lui-même. Ainsi s'est prononcé Wilson. Mais la paix de Neuilly n'a fait que sanctionner un châtiment et rien de plus: elle a retiré à une partie du jeune et ardent peuple bulgare ce droit sacré, et n'a pas permis à ce peuple de réaliser son unité.

Un problème se pose devant la conscience bulgare — le rétablissement de son unité nationale. Dissimulé ou avoué, il domine la vie politique et la vie sociale, l'avenir extérieur et l'avenir intérieur de la Bulgarie. Il restera menaçant tant que ne se réalisera pas la grande union nationale de tous les slaves du Sud. Desbons voit le salut dans une veritable Yougoslavie qui s'étendrait de l'Adriatique à la mer Noire, et du Danube à la mer Egée et réunirait tous les Slaves du Sud. Desbons dit qu'il n'oublie pas que beaucoup de Bulgares lui ont déclaré qu'ils préféraient rester citoyens de la petite Bulgarie que devenir sujets d'une trop grande Yougoslavie, mais il ne prête par une importance de premier ordre à cette opposition. Car, par la véritable Yougoslavie il ne comprend pas une Yougoslavie sous la férule serbe (p. 41). Les grandes Puissances ont permis la création d'une Yougoslavie qui, en fait, n est qu'une grande Serbie. L'agrandissement de la Yougoslavie, crée non seulement par des sacrifices serbes au cours la grande guerre, mais par les sacrifices de tous les alliés, signifiait pour tous les pays intéressés „un règlemen rapide certain et définitif du problème macédonien, ce poignard sans cesse trempé dans le curare selon le mot de Stephen Pichon." Il signifiait la satisfaction des aspirations de tous les peuples dans les liens d'un fédéralisme fraternel. Il aurait été la soudure d'un formidable bloc slave, le maillon à cette chaîne d'assurance contre la guerre qui doit commencer à la mer Baltique, passer par la Pologne, la Roumanie et la Yougoslavie. et se terminer en fourche à la mer Noire, la mer Egée et la mer Adriatique. Cele n'a pas été, mais demain cela sera, grâce à la collaboration des autres Yougoslaves, y compris celle des purs Serbes soucieux de l'avenir de leur patrie (p. 41).

Ceci est le credo de M-r Desbons qui à d'autres endroits aussi de son livre le répète et l'explique plus en détail.

Plus loin, l'auteur du compte rendu indique les passages les plus importants du livre de M-r Desbons.

Le traite de Neuilly vint arracher à la Bulgarie d'autres régions encore purement bulgares. Les soldats de l'Entente ont combattus et sont morts pour assurer la liberté des peuples et leur droit de disposer d'eux-mêmes. Environ un million et huit cent mille Français ont perdu la vie

dans la guerre mondiale. „Et la Serbie a reçu maintenant des territoires bulgares. Sous quel prétexte ? En vue d'éventualités stratégiques."

Les Macédoniens, Bulgares par la race, continuent à attendre leur délivrance: ils ont seulement changé de maîtres. Les Macédoniens, si dignes de sympathie, ont été jetés dans l'esclavage et grâce surtout à l'administration serbe dans un inouï, un affreux esclavage. Le crime est si révoltant que ceux qui gouvernent les peuples de l'Europe occidentale ne peuvent le comprendre, ou tremblent de le comprendre, ou n'osent le comprendre et le dénoncer.

M-r Desbons a consacrè une attention particulière à la question macédonienne. Les slaves de la Macédoine sont des Bulgares, mais les Serbes les proclament des Serbes. M-r Desbons examine toute la question. En réalité jusqu'à l'année 1885 la Serbie n'avait pas pensé à la Macédoine. D'où vient que brusquement la Serbie émit des prétentions sur la Macédoine ? L'explication est bien simple. Vienne, pour détourner la Serbie de la mer Adriatique, l'aiguilla sur Salonique.

Les Grecs s'approprient également la Macédoine. Mais pour eux le principal indice national est la religion: tout chrétien orthodoxe sous la juridiction spirituelle du patriarcat de Constantinople est grec. „Tous les habitants de la Grèce qui croient en Jesus-Christ sont des Hellènes", dit la Constitution grecque de 1822 et dans cet esprit comme grecs sont considérés les Bulgares, les Valaques, les Albanais, les Gagaouses et même les Tziganes. En réalité, dit M-r Desbons, les ainsi nommés Grecs bulgarophones sont de purs Bulgares. Et le roi de Grèce Constantin à brûlé en 1913 tant de villages de ces Grecs bulgarophones! Tous les efforts culturels des Grecs pour représenter la Macédoine comme grecque n'ont pu convaincre personne et pour la science il est un fait indubitable: historiquement, la Macédoine est bulgare (p. 164). Il est à remarquer que même après la mort du roi serbe Douchan. les seigneurs qui conquirent la Macédoine — Ouglech, Deïan, Voukatchich, etc. — portent des titres bulgares: „roi des Bulgares", „voïvode des Bulgares" etc. La domination serbe en Macédoine au cours du XIVe siècle est de courte durée — 73 ans à Uskub, 25 à Véless, 21 à Prilèpe, 13 à Stroumitza, 10 à Serre. Les frontières historiques des terres bulgares indiquées par des voyageurs célèbres, des diplomates, des chefs spirituels de l'Eglise catholique et autres personnages sont: à l'ouest la Morave, le Char, le Drine; au sud la Bistritza et les rives de la mer Egée; à l'est la mer Noire; au nord le Danube.

La Macédoine devient dans les temps modernes le véritable foyer de la renaissance nationale bulgare. Desbons énumère les principaux militants macédoniens pour la cause nationale. Le plébiscite prévu dans l'article X du ferman du sultan commence par Uskub et Ohrida. Partout en Macédoine, à la veille de la première guerre balkanique, il existe des communes bulgares ayant des écoles bulgares, ce qui prouve bien le sentiment national des Macédoniens. Par leur nombre, leur force et leur fermeté ils repoussent l'hellénisme jusqu'à ses frontières ethnographiques. C'est pour pouvoir détruire l'œuvre nationale et ecclésiastique des Macédoniens que Grecs et Serbes se sont unis.

Les Macédoniens, perdant patience, ont recouru à la lutte révolutionnaire organisée, scientifique, permanente (p. 180). Desbons expose l'histoire de l'Organisation révolutionnaire intérieure (V. M. R. O. Vetrechna makedonska révolutzionna organisatzia), qui fut fondée en 1893 à Ressen. La seconde organisation est celle des émigrants macédoniens en Bulgarie. M-r Desbons explique l'organisation des bandes révolutionaires: „Qui n'a entendu parler de la terrible insurrection macédonienne de 1903 ?"

Après les réformes de Murtzsteg et la duperie des Jeunes Turcs, les Macédoniens reprennent la lutte. Ils révaient d'une autonomie des trois villayets macédoniens. Puis vint la guerre balkanique. La trahison serbo-grecque envers la Bulgarie contraignit cette dernière à la capitulation de Bucarest en 1913. La Serbie et la Grèce se partagèrent la Macédoine.

Au début de la guerre mondiale, la situation intérieure en Macédoine était pire que celle d'avant la guerre balkanique. C'est pourquoi la Bulgarie, indissolublement liée au peuple macédoine, et encore plus par le sang versé en 1913, devait se jeter de nouveau dans la guerre pour aboutir enfin à la libération de la Macédoine. Il est incontestable qu'en 1914 les diplomates de l'Entente à Sophia n'ont pas compris la situation de la Bulgarie. En 1919, l'Angleterre était la maîtresse de la Conférence de la paix — ce qu'elle voulut, la conférence le voulut aussi. Il ne semble pas qu'elle ait sérieusement désiré une solution définitive de la question macédonienne. De sorte que la Macédoine, de même qu'après la guerre balkanique, resta sous la domination grecque et devint une colonie que les conquérants exploitent et oppriment à leur gré. M-r Desbons décrit la terrible situation des Bulgares de la Macédoine qui après la guerre balkanique restèrent hors des lois sous la domination grecque et serbe. Il demande s'il existe dans le monde entier un autre peuple à qui, en plus de toutes les autres tortures infligées, il est interdit de parler dans sa langue maternelle, de porter le nom de ses pères, qui doit changer jusqu'à ce nom (de Pétrov en Pétrovitch. etc) (p. 198). La Macédoine reste la grande victime de la guerre de 1914-1918 et de la paix inique qui l'a suivie. Elle n'a pas été délivrée, elle a été seulement morcelée et de telle façon que si demain une guerre balkanique éclatait les membres d'une même famille seraient obligés de se battue sous trois drapeaux différents le grec, le serbe et le bulgare. Cette situation ne peut durer, dit M-r Desbons; elle prépare de nouvelles victimes, des ruines inombrables, l'effusion du sang. Le peuple macédonien qui se trouve en perpétuel état de guerre a foi en sa libération. Il continue la lutte, il espère vaincre. Quoiqu'en disent Grecs et Serbes — le Macédonien par sa nationalité est bulgare. Voilà une vérité certaine et capitale!

Il y a différentes propositions pour résoudre la question macédonienne: l'annexion, l'autonomie, l'indépendance de la Macédoine. Cette dernière qui amènerait la formation d'un nouvel Etat en Europe n'a, selon M-r Desbons, aucune chance de se réaliser. „Cependant, continue M-r Desbons, — et c'est ici qu'apparaît l'utllité des sacrifices répétés des comitadjis — la Macédoine formera nécessairement un jour prochain, souhaitons-le, un bloc administratif qui trouvera sa place, soit dans une Yougoslavie englobant tous les slaves du sud, sur un pied d'égalité avec la Croatie, la Slovénie, la Bosnie, l'Herzégovine, le Monténégro, la Serbie, la Bulgarie, soit à titre

d'élément de composition dans une Fédération Balkanique dont les grandes nations seront peut-être amenées à exiger la constitution, pour assurer la paix, sur l'injonction des peuples lassés de mourir inutilement sur les champs de bataille. (210) C'est dans ce sens que la vérité se trouvera. La question macédonierne est une question européenne. (p. 212) Les Macédoniens opprimés aspirent à un gouvernement démocratique, pacifique et probe. La Macédoine doit d'autant plus être respectée qu'elle a une individualité incontestable. Un exposé objectif de la question macédonienne, dit M-r Desbons, ne saurait avoir d'autre conclusion qu'un appel à l'attention publique internationale sur le danger de guerre qui couve malgré les traités de paix dans cette si dangereuse zone d'Europe (p. 217)

Les premiers pas qui seraient faits pour libérer les Macédoniens apporteraient de suite un apaisement. En attendant ces premiers pas qui doivent être ceux de la diplomatie européenne, les révolutionnaires macédoniens — qui ont leurs quartiers généraux dans les teritoires occupés par les Serbes et les Grecs — conservent et vivifient par des sacrifices répétés leur angoissante devise: „La Liberté ou la Mort." (p. 220).

Plus loin, M-r Desbons examine la question de l'accès de la Bulgarie à la mer libre, accès dont elle a été privée, en dépit de l'article 48 du traité de paix en vertu duquel les Puissances alliées lui garantissent la liberté des débouchés économiques sur la mer Egée. C'est une hypocrisie de la part des grandes Puissances de ne pas remplir l'article 48 et d'inviter d'autre part la Bulgarie à un gros effort de développement économique pour faire face aux obligations financières mises à sa charge par ce même traité.

Dans le chapitre V, M-r Desbons examine la question du désarmement. En vertu du traité de Neuilly, la Bulgarie a été desarmée „en vue de rendre possible la préparation d'une limitation générale des armements de toutes les nations". La Bulgarie a rempli ces engagements. Mais comme dans les Balkans les conflits éclatent facilement, la situation de la Bulgarie désarmée est tragique. Il est inutile de démontrer qu'avec sa petite armée elle ne peut être dangereuse pour la paix. La Bulgarie a de même rempli les engagements financiers dont elle a été accablée. En ceci également, le traité de Neuilly n'est pas un traité de paix, mais un acte de châtiment (p. 262). Pressurer la Bulgarie dès les premières années de la mise en vigueur des traités, c'est rompre ses possibilités de reprise d'équilibre social, vouer sa population à la détresse, déterminer fatalement des troubles, miner son budget et amoindrir la sécurité de la créance et la certitude des paiements (p. 263).

Parmi tous les peuples balkaniques, le peuple bulgare remplit le mieux les devoirs sacrés envers les minorités (A partir de la page 281). Les pouvoirs bulgares respectent leurs droits en ce qui concerne leur langue, leur culture, leur religion.

La présence en Bulgarie d'un grand nombre de réfugiés macédoniens — environ trois cent mille — constitue, pour le pays, un danger politique et social. Les réfugiés sont de vrais martyrs que la faim et les maladies déciment. A la fin du premier quart du XX-e siècle, il existe en Europe une détresse collective comparable aux grands fléaux dont l'Histoire nous

a transmis la description terrifiante. Telle est la détresse des réfugiés bulgares. Son existence est un scandale, sa prolongation un crime (p. 330).

M-r Desbons passe ensuite à l'examen de l'influence psychologique russe en Bulgarie, qui est restée vivace; il parle plus loin de la guerre balkanique, de la conduite du tzar Nicolas II, de la trahison serbe envers la Bulgarie en 1913, etc, Jetant un coup d'œil rétrospectif sur le passé de la Bulgarie, à partir de 1878, M-r Desbons, avec la juste sévérité de l'historien qui voit les causes lointaines, juge les plénipotentiaires au Congrès de Berlin et les diplomates si responsables des terribles souffrances du peuple bulgare à partir de la palx de San Stéfano qu'il les nomme ouvertement des criminels: „Les plénipotentiaires de 1878 et les diplomates qui, en dehors des délégations officielles, ont échafaudé ce traité se sont conduits en criminels" (p. 442). Cette condamnation M-r Desbons la motive dans 11 paragraphes, dont chacun commence par le mot „Criminels" et c'est par elle qu'il termine son livre. La conclusion de M-r Desbons est puissante et sincère. Si la Bulgarie intégrale du traité de San Stéfano n'avait par été morcelée, elle serait devenue la propriété de la nation bulgare unifiée et régénérée d'après les règles essentielles du jus gentium. En donnant la Bosnie et l'Herzégovine à l'Autriche, on a repoussé la Serbie loin de la mer Adriatique et on l'a jetée sur la Macédoine où elle devait inévitablement se heurter à la Bulgarie. Ces diplomates sont criminels parce qu'ils sont la cause première de tout le sang versé en Macédoine. . . . Enfin les diplomates ont commis un nouveau crime en 1919 en imposant à Neuilly „une nouvelle solution bâtarde du problème macédonien qui conduira les peuples balkaniques à une nouvelle guerre, si tous les slaves du sud ne savent enfin s'unir en une vraie Yougoslavie, même contre le gré de certaines Chancelleries occidentales: Criminels, parce que, par leur faute toujours vivante, l'établissement solide de la paix européenne, tant sonhaité par tous les peuples de l'univers civilisé est faussé par la toujours actuelle question macédonienne. . . .

M-r Desbons conclut en exprimant l'espérance que le canon ne tonnera jamais sur les terres bulgares. Mais une modification du statu quo est la condition de cette espérance. Cette modification sera la fondation d'une Yougoslavie qui groupera tous les slaves du sud en leur donnant des droits égaux. La question macédonienne pourra être résolue si dans une fédération yougoslave entrent comme membres ayant des droits égaux la Bulgarie, la Serbie, la Croatie, la Slovénie, la Bosnie, l'Herzégovine, le Monténégro et la Macédoine. Une Bulgarie régénérée servria l'œuvre de la paix. „Et le traité de Neuilly ? — Et ceci passera aussi."

Antonio Baldacci, Prof. della R. Università di Bologna: **L'Albania.** Con una carta geografica alla scala 1: 500,000 (in tre fogli) et tre cartine. [Pubblicationi dell'„Istituto per l'Europa Orientale", Roma. Seconda serie: Politica-storia-economia. XVII]. Roma [1929]. 8°, XXI+463.

L'auteur du compte rendu passe en revue dans un nombre d'ouvrages l'intérêt, porté à l'Albanie par les auteurs européens à partir de XIX-ème siècle jusqu'à nos jours (Pouqueville, Leake, Ami Boué, von Hahn et autres) et en fait ressortir l'importance des travaux des auteurs autrichiens et hongrois pour l'étude de l'Albanie. Il relève de même qu'en Italie on montre aussi un intérêt non moins grand à ce coin sud-occidental de la Péninsule balkanique.

En Italie, le plus grand connaisseur de l'Albanie et de sa population est, sans doute, le professeur de l'Université de Bologne, M. A. Baldacci, botaniste et géographe qui, au cours de dix ans (1892—1902), a fait huit voyages dans ce pays balkanique. Comme résultat de ses études, ont paru en un volume ses „Itinerari albanesi" en 1917 et aujourd'hui — un nouvel ouvrage volumineux, ci-dessus cité, intitulé „L'Albania."

Dans le livre nouveau du prof. Baldacci les limites de l'Albanie débordent essentiellement les frontières politiques de l'Etat albanais, créé en 1913. La ligne du littoral albanais, d'une longueur de 550 km., partant de l'embouchure de la rivière Boïana, ne finit pas à Santi-Quaranta, mais, continuant loin au Sud, atteint le golfe d'Arta de la Grèce d'aujourd'hui. L'Albanie de M. Baldacci englobe de même le Monténégro (l'auteur considère les Monténégrins sous tous rapports excepté leur langue homogènes avec les Albanais!), le bassin tout entier du Drin-Blanc au nord du Šar (Peć, Diakovo, Prizren), de même que les régions de Dèbre, Ochrid et Strouga en Macédoine. Il est à noter aussi que le professeur Baldacci considère les Bulgares de la Macédoine occidentale comme „importés" (imposti) par la propagande de l'Exarcat et des „comitadjis", et ajoute qu'ils ont conquis des positions avancés et avantageuses dans l'Est albanais, où ils tiennent aujourd'hui les vallées et les voies commerciales vers les mers Egéenne et Adriatique.

Par contre, l'auteur du compte rendu démontre que, à partir du Moyen âge, les Slaves de la branche bulgare ont peuplé en masse compacte non seulement la région en question, mais aussi l'Albanie centrale et mérridionnale jusqu'à la mer. Les Albanais qui n'y sont pas des habitants autochtones, comme le soutient M. Baldacci, y sont descendus dans une époque plus récente, puissamment aidés par le gouvernement turc.

A la fin, l'auteur du compte rendu relève que l'ouvrage tout entier de M. Baldacci qui représente un vaste exposé fournissant des données precieuses sur le pays et sur le peuple albanais, examinés par l'auteur sous tous rapports et surtout au point de vue anthropogéographique et ethnographique, est pénétré du canevas des considérations politiques, rattachées étroitement aux intérêts de l'Italie dans la Péninsule balkanique. Eu égard à ceci, M. Baldacci exagère de même le nombre et l'importance de l'élément aroumain du Pinde (du'il appelle „Macédo-Roumains" et dont il fixe le nombre à 600—800 milles d'âmes!), exprimant même des regrets, qu'ils ne fussent pas constitués par la Conférence de la Paix en un Etat à part, ou au moins réunis à l'Albanie.

Dott. Angelo Focarile, Bulgaria d'Oggi. Nei suoi aspetti sociali, economici, commerciali e finangiari (Con una carta delle ferrovie bulgare) 1929, 8°. 372. Editore Ulrico Hoepli. — Compte rendu de L. Milétitch.

Il est dans l'intérêt de la société italienne, en vue du resserrement des liens commerciaux entre l'Italie et la Bulgarie, d'être bien informée sur la situation économique de la Bulgarie, et il n'est pas moins utile pour cette dernière d'être de plus en plus connue et appréciée à l'étranger à sa juste valeur. Le livre de M-r Angelo Focarile, que l'auteur du compte rendu accueille avec reconnaissance, est l'œuvre d'un bon connaisseur de la Bulgarie, car indépendamment de l'étude consciencieuse des matériaux relatifs à la question traitée, l'auteur a eu l'avantage de vivre une dizaine d'années en Bulgarie en qualité d'attaché commercial italien à Sophia, où il a appris la langue bulgare, de sorte qu'il a pu directement se servir de la littérature bulgare concernant son thème. Et en effet, M-r Focarile a réussi à présenter dans un exposé concis toute la législature économique bulgare et à faire ressortir le progrès constant de la Bulgarie qui pendant les dernières cinquante années d'indépendance a pu doubler le chiffre de population et de sa production, construire un réseau féroviaire et de bonnes routes, élever des villes, se transformer en un peuple moderne conscient de son avenir, renforcer sa puissance économique et morale. L'auteur du compte rendu trouve très opportunes les brèves informations données par M-r Focarili dans son introduction sur la géographie de la Bulgarie, son histoire, sa langue, sa littérature, son mouvement artistique, la presse, l'instructlon publique, les classes sociales, sa Constitution. En examinant ce chapitre, l'auteur du compte rendu dit que M-r Focarile a exactement saisi le développement de l'histoire de la Bulgarie, en faisant ressortir que déjà dans les temps reculés, notamment au XI siècle, quand la Bulgarie de l'Est tombe sous le joug de Byzance et que le royaume de la Bulgarie de l'Ouest avec sa capitale Ohrida se maintient, la Macédoine devient le refuge de tous ceux parmi les Bulgares qui ne peuvent supporter la domination byzantine. M-r Focarile a bien exposé, quoique brièvement, les événements de l'histoire contemporaine de la Bulgarie. Parlant des suites de la guerre interalliée balkaniq.ue M-r Focarile dit avec raison que l'iniquité commise envers la Bulgarie et sanctionnée par la paix de Bucarest en 1912 ne pouvait pas ne pas exciter la haine des Bulgares contre leurs anciens alliés et grâce à la maladresse des diplomates de l'Entente ne pas la jeter dans les bras dos Puissances centrales. L'auteur du compte rendu fait particulièrement ressortir que M-r Focareli assigne dans son livre une place importante à la caractérisation de la langue bulgare dans les particularités qui la distinguent des autres langues slaves et également à la littérature bulgare.

K. D. Spissarevski, La Bulgarie au travail. Cinquante ans après. Marseille, 1930, 8°, 242. — Compte rendu de L. M.

Tous ceux qui, même superficiellement, examineront le livre de M-r Spissarevsky, consul bulgare à Marseille, cesseront de déprécier la Bulgarie sur laquelle l'auteur nous donne des informations abondantes évélant le grand progrès culturel et économique qu'elle a fait dans tous

les domaines — instruction publique, agriculture, industrie, commerce extérieur, exploitation des mines et des sources thermales, routes et communications, institutions de crédit, revenus et dépenses de l'Etat. L'auteur se limite dans son exposé aux frontières du royaume de Bulgarie, mais, d'autre part, il indique les grandes frontières de la Bulgarie ethnographique et, les ayant en vue, il place dans son ample et précieuse bibliographie tous les ouvrages plus importants parus en langue française (290 livres) concernant la Bulgarie y compris la Macédoine et les autres terres bulgares détachées de la mère patrie par la politique. Une autre particularité intéressante du livre de M-r Spissarevsky est la description des villes principales du royaume de Bulgarie — Sofia, Plovdiv, Varna, Roustchouc, Bourgas, Slivène, Plévène, Stara Zagora et Gabrovo. Des informations intéressantes sont données sur ces villes au point de vue politique, archéologique, artistique et culturel. Le chapitre consacré à l'instruction publique est particulièrement précieux par ses abondantes données statistiques sur l'accroissenent progressif du nombre des lettrés, indiquées séparément pour les deux sexes, et aussi sur le rapide développement de l'œuvre scolaire et des instituts scientifiques bulgares.

Vladimir T. Hindalov, Mouvements nationaux et insurrections durant l'époque précédant la libération, selon des documents officiels turcs récemment découverts. Sofia 1929, 190 p. — Compte rendu de Kiril Mirtchev.

M-r Hindalov, directeur de la section orientale à la Bibliothèque Nationale de Sophia, avait déjà auparavant publié dans une traduction bulgare (dans l'Annuaire de la Bibliothèque Nationale 1924—1925), une partie des documents de la riche collection de documents turcs concernant la Bulgarie qui se trouvent dans cet institut. Dans son nouvel ouvrage, plus haut cité, M-r Hindelov donne en traduction bulgare 55 documents, dont quelques-uns seulement, concernant l'œuvre de Hadji Dimiter et Stephan Karadja au cours de 1858 ont été déjà auparavant publiés. Tous les documents ont trait aux insurrections et mouvements nationaux des Bulgares vers le milieu du siècle passé.

Le livre est divisé en six chapitres avec de brèves notes introductives et explicatives du texte suivant. Le premier chapitre contient les documents concernant la participation du révolutionnaire et publiciste G. Rakovsky dans l'ainsi nommée insurrection de Braïla en 1842. Dans le second chapitre sont révélées les tragiques péripéties d'une insurrection bulgare dans la région de Vidine en 1856, insurrection qui n'est pas connue dans la littérature historique bulgare. Le troisième chapitre nous donne de curieuses informations sur un conflit entre les Bulgares de Philippopoli et le métropolite grec Hrisant en 1857. Dans le chapitre suivant sont exposées quatre enquêtes sur des personnes qui avaient pris part dans l'émigration des Bulgares de la région de Vidin en Russie en 1861 et qui peu après étaient revenues en Bulgarie. Les deux derniers chapitres contiennent des renseignements intéressants sur les combats des bandes révolutionnaires de Hadji Dimiter et Stephan Karadja avec les troupes turques et sur la malheureuse insurrection de Stara Zagora en 1876, ses organisateurs, ses traîtres et ses

victimes. A la fin est annexée en fac-similé et en traduction bulgare une page de l'ainsi nommée „Histoire des Karamani" de Chikéri avec quelques notes sur l'auteur de cet intéressant manuscrit turc dans lequel se trouvent des informations sur une certaine principauté bulgare indépendante au pied de la montagne „Boulgardag" en Asie Mineure. M-r Hindalov promet de publier une partie de ce maunscrit traduit par lui en bulgare.

Stilian Tchilinguirov. Les Serbes et nous. Sofia. — 1930, 115 p. — Compte rendu de V l. A l e x i e v.

L'auteur de ce livre s'arrête principalement sur l'époque de la domination turque en Bulgarie, quand l'intégralité du peuple bulgare dans ses frontières ethnographiques n'élaient contestée par personne. Dans tous les ouvrages des voyageurs occidentaux et autres qui ont visité la Péninsule balkanique la Bulgarie ethnographique est définie conformément à la réalité historique, notamment dans les frontières suivantes: à l'est la mer Noire et le delta du Danube, au sud les rives de la mer Egée, à l'ouest la vallée de la Morave bulgare, la montagne du Char et les montagnes albanaises. L'auteur remarque que c'est seulement sous le régne de Néman et du tzar Douchan que les Serbes ont, pendant une courte durée, dominé sur une partie des terres bulgares de l'ouest. Après que la Serbie eut au cours du siècle passé recouvré son indépendance, les Serbes commencèrent à aspirer à former une grande Serbie qui, pour le moins, engloberait la Serbie et la Bulgarie. Les Serbes trouvaient un appui à leur propagande dans l'ancienne monarchie austro-hongroise. M-r Tchilinguirov expose en détail la pénétration progressive des Serbes dans les régionso ccidentales bulgares et princípalement en Macédoine. Les Serbes ont réussi à dénationnaliser la population bulgare dans la Moravie et veulent faire la même chose en Macédoine; pour atteindre ce but ils employaient autrefois des bandes armées envoyées de la Serbie, aujourd'hui — les mesures brutales de leur administration impudente. L'auteur s'arrête, entre autre, sur la trahison de la Serbie qui, en 1912 conclut une alliance secrète avec la Grèce contre son alliée la Bulgarie. En général, M-r Tchilinguirov en analysant les événements cherche à mettre en lumière au point de vue historique la politique bulgarophobe de la Serbie et expliquer les relations hostiles entre Bulgares et Serbes qui en découlèrent. L'auteur, en s'appuyant sur de nombreux exemples, caractérise parfaitement la politique pleine de duplicité et de machiavélisme des Serbes à l'égard du peuple bulgare; cependant l'esprit invincible de ce dernier réussira à surmonter tous les obstacles élevés contre lui par la Serbie et à faire triompher sa volonté de vivre libre dans les frontières de la Bulgarie intégrale.

D-r P. Djidrov, Le problème de la Macédoine. Discours prononcé le 27 avril 1930. Sofia. 1930, 64. — Compte rendu de L. M.

M-r Djidrov, avocat en vue, membre du parti socialiste bulgare et ancien député a présenté dans son discours, avec une franchise et une connaissance du sujet exceptionnelles, de puissants arguments par lesquels il justifie la double lutte, légale et illégale, que les Bulgares de la Macédoine

mènent actuellement et qui, selon lui, est la conséquence inévitable de l'intolérable situation en Macédoine demeurée sous la domination des Serbes et des Grecs. L'idée principale exposée dans son discours est qu'aucune force ne peut arrêter le mouvement macédonien pour la liberté et que celui-ci ne peut cesser d'opposer la violence à la violence tant que la cause première ne sera supprimée. La critique à laquelle M-r Djidrov soumet la politique des gouvernements bulgares jusqu'aujourd'hui en ce qui concerne la Macédoine, est aussi sévère qui juste, fondée sur des arguments qui devraient faire réfléchir nos facteurs responsables aussi bien que les hommes politiques bulgares qui s'imaginent qu'ils peuvent blâmer le mouvement macédonien et se contenter de donner des conseils pacifistes à ses chefs sans approfondir les causes elles- mêmes, principalement les causes psychologiques, qui déterminent son développement comme la manifestation d'une implacable loi historique. M-r Djidrov rejette avec justesse le principal argument derrière lequel se dissimulent ceux qui condamnent la lutte illégale et même légale des Macédoniens, à savoir que cette dernière représente un grand danger pour la Bulgarie elle-même. M-r Djidrov s' arrête longuement sur ce sujet et montre qu'il s'agit ici d'un danger fictif, fruit d'une appréciation de la réalite manquant complètement de sens critique, d'opinions naïves, de suggestions étrangères, de formules politiques. Ce n'est pas avec de naïfs souhaits qu'on pourra obtenir une solution équitable de la brûlante question macédonienne, mais c'est par une insistance obstinée, par tous les moyens dont est obligée de se servir la protestation des Macédoniens selon les besoins du moment qu'on arrivera enfin à la seule issue — l'autonomie de la Macédoine.

M-r Djidrov appuie sa puissante et convaincante argumentation sur des faits empruntés à l'histoire du mouvement macédonien dans le passé et le présent et des rapports avec elle de la Bulgarie et de la Serbie. M-r Djidroff ne rejette pas l'idée d'une fédération, mais il dit qu'avant d'y songer il est nécessaire de créer une Macédoine comprise toute entière dans ses frontières naturelles et parfaitement autonome.

La propagande politique et culturelle des Serbes durant la guerre mondiale.

A. Stanojévitch, Notre émigration et la littérature propagandiste (dans la revue serbe „Létopiss Maticé Srpské, année CIIII, fasc. 324-325, p. 237-257; 244-262. Novi-Sad, 1930). Compte rendu par M. Romanska.

L'article ci-dessus indiqué sous le titre „Notre émigration et la littérature propagandiste", publié récemment dans la chronique de la Matica serbe à Novi-Sad, par le professeur serbe A. Stanojévitch, représente un vaste exposé de l'activité propagandiste, déployée durant la guerre mondiale, dans les pays alliés de la Serbie et dans les pays neutres, par les intellectuels serbes, émigrés de leur pays, après la défaite de l'armée serbe en 1915. Ce fut une longue lutte pacifique, inspirée et menée adroitement et obstinément, par un grand nombre de savants, politiciens, diplomates et autres intellectuels serbes en relations directes avec leur gouvernement, et réunis surtout dans les légations et les consulats serbes de la France, la

Suisse, l'Italie, l'Angleterre et la Russie, aidés par des puissants amis étrangers et secondés par les groupes de la jeunesse et par l'émigration serbe toute entière.

Durant les trois années, depuis 1915 jusqu'à la fin de la guerre mondiale, la propagande serbe réussit à développer chez les nations amies, par des longues séries de manifestations, conférences, cours d'Université, mémoires et manifestes, journaux et revues périodiques, brochures, articles et publications à part, touchant la géographie, l'ethnographie, l'histoire, l'organisation politique, la littérature, la poésie et toute la vie culturelle des Serbes à travers les siècles, un intérêt exceptionnel pour la Serbie et son peuple éprouvé, à en „persuader" le monde étranger que ses prétentions sont „légitimes," d'attirer des défenseurs ardents des intérêts nationaux et des aspirations politiques des Serbes et à leur assurer le soutien moral et matériel de leurs alliés.

Cette œuvre immense, poursuivie avec une persévérence étonnante qui s'éfforçait à faire connaître au monde étranger la Serbie et son peuple au cours de toute leur histoire politique et culturelle, a eu pour tâche de présenter et de populariser au milieu des Européens le problème yougoslave, tel qu'il a été conçu par les Serbes, et pour but, de plaider à la création de la grande Yougoslavie d'aujourd'hui, où le rôle de la Serbie et des Serbes a été bien formulé surtout dans les publications de l'ainsi nommé Commité Yougoslave, fondé en 1916 à Londres, où on lit: „Pour donner une idée exacte des rapports qui existent entre les Serbes et les autres pays Yougoslaves, il faut relever que nous considérons le royaume de la Serbie comme le „Piémont" de tous les peuples yougoslaves, comme un centre de gravité de toutes nous provinces, comme l'Etat qui doit créer l'Unité national et grouper autour de soi toutes les unités ethniques de notre peuple" (Pays et peuples yougoslaves, Londres, 1916).

Poursuivant son but d'activité bien fixé et son programme de publication bien déterminé, la propagande des émigrés serbes a tâché aussi d'écarter de la Serbie tout ombre de culpabilité pour la guerre mondiale, de relever le régime d'oppresion de l'Autriche-Hongrie et le pangérmanisme de l'Allemagne comme „causes directes de la guerre", de faire réfuter la thèse de la restauration du double Empire en cas de victoire, de faire ressortir par des publications illustrées „les atrocités" de l'occupation austro-bulgare de la Serbie et de combattre les prétentions de la Bulgarie. Une longue série d'articles, de brochures, et de publications à part, énumérés par le professeur Stanojévitch dans l'article en question, illustrent bien le programme de la propagande. Pour n'en citer que quelques-uns d'entre eux il faut rappeler les deux ouvrages bien connus du feu géographe serbe, le prof. Iovan Tsviitch „Questions balkaniques" Paris 1915, et „Péninsule balkanique" Paris 1918, „Pangérmanisme en Orient", Nice, 1916, par Marcovitch, „Procès politiques de 1908—1916", Paris 1916, par V. Primorats, „Régime politique d'Autriche-Hongrie en Bosnie-Herzégovine et les Procès de Haute-Trahison", Annemasse 1916, (recueil d'articles par un groupe d'hommes d'Etat Serbes, „The reconstruction of the South-Eastern Europe", London 1917, par V. Savitch, „A Dying Empire", London 1917, par B. Vochniak, „L'occupation austro-bulgare de la Serbie", Paris 1917, par

M. Novakovitch, „Crise balkanique en 1912—13," Paris 1916, par Jankovitch, „Mirage bulgare et la guerre européenne," Paris 1916, par M. Vesnitch, „Bulgarie, ses ambitions et trahisons", Paris 1915, par St. Protitch et d'autres.

Passant en revue les particularités caractéristiques et les traits essentiels de l'œuvre de la propagande, l'auteur de l'article relève que le rôle qu'elle a joué au cours de la guerre et l'effet qu'elle a eu au milieu des étrangers a été bien formulé par l'historien serbe le prof. St. Stanojévitch dans un article, paru dans le „Létopiss de la Matica serbe", fasc. 300, pour les années 1914—1921, p. 81—82 et conçu en ces termes: „Au moment où la guerre a commencé, aucun de nos alliés ne connaissait nos prétentions. Personne ne savait que nos aspirations nous portaient à réunir daus un seul Etat, notre peuple tout entier: tous les Serbes, Croates et Slovènes. . . . . Quelques jours après le déclenchement de la guerre „Le Temps" publia un article de fond, dans lequel, persuadé que la guerre allait finir bientot et avec succès, distribuait aux alliés des terres et des provinces. Il y était dit que la Serbie allait gagner la Bosnie et l'Herzégovine et que ses aspirations en seraient satisfaites. . . Ce travail intense de nos intellectuels dans les pays neutres et dans les pays amis eut du succès. La glace fut rompue. L'opinion publique et les milieux compétents dans les pays alliés ont commencé à s'orienter". (fasc. 325 p. 261).

L'auteur de l'article, le prof. A. Stanojévitch fixe, ce rôle ainsi: „Au moment où la Conférence de la Paix procéda à la solution définitive de notre problème, la Yougoslavie était déja devant les yeux de l'opinion publique de l'Europe et des diplomates „telle qu'elle l'avait representée cette „pression" de livres". Il a fallu sans doute une pression non moins grande derrière le fauteuil des diplomates pour qu'ils eussent satisfait nos prétentions dans toute leur intégrité et pour qu'elles fussent défendu contre nos rivaux et nos ennemis. Ce sont aussi les publications du gouvernement serbe et de ses délégués, parues au moment, où on traçait la nouvelle carte de l'Europe qui y ont largement contribué aussi. Mais ces travaux n'étaient qu'un renouvellement et un rémaniement de ce, qu'était déjà présenté à l'Europe par d'aucuns de nos pionniers et par les siens, au cours de la guerre encore. . . . . L'opinion publique européenne connaissait déjà à fond notre problème et nos prétentions. Il est vrai que ces prétentions ne sont pas pleinement satisfaites même à ce congrès mondial. Mais il n'y a aucun doute que la „lutte littéraire" de nos pionniers au milieu des étrangers durant la guerre mondiale, a largement contribué, pour qu'elles fussent reconnues et satisfaites à présent dans la mesure, où a été solutionné notre problème aujourd'hui.

L'auteur du compte rendu s'arrête à un fait qualifié comme „important" par l'auteur lui-même, à la fin de l'article. Le prof. Stanojévitch y rappelle expressément que dans l'activité des émigrés serbes à l'étranger, une chose importante a fait défaut. „C'est", y écrit-il „que nos frontières politiques n'y sont pas exactement marquées." Ayant noté a ce sujet que les institutions supérieures de la mission propagandiste avait fait paraître aussi quelques cartes géographiques et ethnographiques „des pays Yougoslaves", soit comme éditions à part, soit comme réproductions

jointes aux articles, livres et brochures de la propagande, ou même collées sur leur feuille initiale, le prof. Stanojévitch fait l'observation que ces publications cartographiques, n'y ont pas donné la délimitation détaillée des frontières politiques „des pays Yougoslaves" et exprime son étonnement que même sur la carte de Joupanitch, incluse fréquemment dans les publications du Commité Yougoslave à Londres, la limite qui sépare la Serbie de la Bulgarie y est l'ancienne frontière politique entre les deux Etats. „Il est vrai," écrit-il, „que c'est la Conférence de la Paix qui a créé la Yougoslavie d'aujourd'hui comme unité politique. Mais il me semble à ce sujet, qu'une délimitation exacte et détaillée de cette frontière, et aussi des autres, faite en considération de nos prétentions légitimes, aurait donné l'aspect de l'Etat qui aurait sorti de la guerre" (fasc. 325, p. 261).

A la fin l'auteur du compte rendu fait allusion aux tendances bien nettes de la propagande des émigrés et relève que la Macédoine, dont les Serbes continuent à renier aujourd'hui le caractère bulgare, a figuré de même dans les publications propagandistes de la mission serbe parmi les „pays Yougoslaves", dont la Conférence de la Paix a crées la grande Yougoslavie d'aujourd'hui.

Au sujet du portrait de Dimitrï Miladinov et de quelques souvenirs. — Communiqué par Tzarevna Alexieva, né Miladinova.

Dans le № I, année VI, de la Revue Macédonienne, M-me Tz. Alexieva avait racouté comment Iv. Miladinov, parent de son père, D. Miladnov, avait remplacé le portait de ce dernier par le sien. Maintenant, M-me Alexieva donne la reproduction du véritable portrait de son père qu'elle a reçu en même temps que celui du frère de D. Miladinov, Constantin, il y a 40 ans, de M-r M. Pantchev et qu'elle avait déjà vu auparavant chez le consul bulgare à Salonique feu At. Chopov. Il est hors de doute que ce portrait a été fait à Constantinople vers 1874 ou 1875, alors que Tzarevna et sa mère s'efforçaient d'apprendre quelque chose de plus positif sur la mort tragique des deux frères Miladinov dans la prison de Constantinople et de découvrir l'endroit où ils avaient été enterrés. A ce moment- là, feu Tchomakov eut soin de faire reconstituer et conserver les portraits des deux Miladinov. Selon l'auteur de cette communication, ces portraits reproduisent fidèlement les traits des deux frères.

A propos de la question du portrait de son père, D. Miladinov, M-me Alexieva raconte quelques souvenirs sur lui qui sont intéressants pour sa biographie. Dimitrï Miladinov était un homme d'une force d'âme exceptionnelle, qui ne craignait aucune menace des phanariotes, qui était violent dans ses discussions avec eux, mais sage et doux dans les conversations avec ses amis et ses nombreux élèves. Son père était un potier bien connu dans toute la région. Dimitrï était destiné à apprendre le même métier, mais par un heureux hasard il fut laisé en 1830 au monastère St. Naoum pour apprendre à lire l'ancien bulgare dans l'école de ce monastère. Plus tard, il fut envoyé faire des études à Ianina. En plus du grec il connaissait bien l'italien; à ce moment-là, il y avait à Ianina une riche colonie itailenne. Dimitrï mit plus tard à profit sa connaissance de la langue italienne comme correspondant d'une firme de commerce de Dratch qui travaillait avec l'Italie. Il fut à Ianina un des meilleurs élèves. Vers 1850, Dimitrï Miladinov fonda à Ohrida une école du soir où ii enseignait à ses élèves à lire et écrire le bulgare et leur inspirait l'amour de leur peuple. D. Miladinov recueillait à ce moment les chansons et les contes populaires. Il enseigna aussi à Koukouch. Il fut maître d'école dans le village de Mitcharevo près de Monastir, etc. Il fit des voyages en Autriche, sur sa propre initiative, et lia connaissance avec beaucoup de slaves de ce pays.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1931

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L' INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 3.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1931

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ТОМЪ VI, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITÉE

PAR L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 3.

СОФИЯ — SOFIA

1931

Съдържание:

Л. Милетичъ, Къмъ въпроса за българската семейна „служба“ и сръбската „слава“ 1
А. М. Селищев, И. С. Ястребов о Македонии 11
Н. П. Благоевъ, Българскиятъ царь Романъ 15
Хр. Чочковъ, Солунъ въ историята на България. Исторически погледъ 35
А. М. Селищев, Греко-болгарские отношения въ Македонии в 1870—80 годах. (Изъ консульских донесений) 59
Л. Милетичъ, Интересно завещание отъ преди сто години. 85
Никола Алексиевъ, Разложкиятъ говоръ 91

Рецензии и книжовни вести

Д-р Степан М. Куљбакин, О речничкој страни старо-словенског језика. Београд, 1930, 143 стр. — Рецензия отъ Л. Милетичъ 125
C. Evelpidi, Les Etats Balkaniques. Étude comparée politique, sociale, économique et financière. Paris, 1930, 399. — Рец. отъ Дим. Яръновъ 136
Fr. Hybl, Dějiny národa bulharského. Díl II. V. Praze 1930. 225 (Фр. Хиблъ, История на българския народъ. Часть II. Съ една карта на България презъ 19 вѣкъ).— Рец. отъ Л. Милетичъ 142
D-r phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil. Halle, 1930, 93 (Д-ръ Х. Х. Шахтъ, Македонскиятъ въпросъ въ междустолѣтието). — Рец. отъ Л. Милетичъ 149
Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadschis. (Алфр. Рапапортъ, Македония и комитаджиитѣ. — Печ. въ „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung“, August, 1930) . . 158
Петъръ Ст. Тасевъ, капитанъ о. з., На Битолския фронтъ съ 6-а пех. Бдинска дивизия въ свѣтовната война 1915—1918 г. Зайчаръ-Планиница-Чеганъ-Кенали-Червена стена. Съ 8 фотогр. снимки и 4 карти. София, 1929, 80 159
† Пловдивски Максимъ, Автобиография и спомени. София, 1950, фолио, 236 160
Родопски прегледъ. Двомесечно илюстровано списанае за миналото, настоящето и бждещето на Родопитѣ. Редакторъ Н. Жаловъ. 1930. Книга 5 и 6, декемврий 161
Родина. Списание на македонската младежь, София, 1930, декемврий. 162
La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organ de l'Union des associations d'étudiants macédoniens à l'étranger. I. № 1. 1931. Paris. — Съобщава Л. М. 163
Французко резюме на съдържанието на книгата . . . 164—188

Table des matières.

Page.

L. Miletitch, Au sujet de la coutume bulgare „sloujba“ et de la coutume serbe „slava“ 1
A. M. Selichtchev, I. C. Iastrebov et la Macédoine (En russe) . 11
N. P. Blagoev, Le tzar bulgare Roman 15
Hr. Tchotchkov, Salonique dans l'histoire de la Bulgarie. Aperçu historique 35
A. M. Selichtchev, Les relations entre les Grecs et les Bulgares en Macédoine au cours de la période 1870—1880. (Rapports consulaires). (En russe) 59
L. Miletitch, Un testament intéressant datant d'il y a cent ans. 85
Nicola Alexiev, Le dialecte du Razlog 91

Comptes rendus.

Dr Stépan Koulbakin, Le vieux-slovène sous le rapport lexicologique. Belgrade, 1930, 143 p. (En serbe). — compte rendu de L. Miletitch 125
C. Evelpidi, Les États Balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière. Paris, 1930, 399. — Compte rendu de Dim. Yaranov 136
Fr. Hybl, Dějiny národa bulharského. Díl II. V Praze 1930. 225 (Fr. Hybl, Histoire du peuple bulgare. Seconde partie, Prague). Avec une carte de la Buigarie au XIX siècle — C. r. de L. Miletitch 142
Dr phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil, Halle, 1930, 95. (D-r H. H. Schacht, La Question macédonienne à la fin du siècle passé. Première partie). — C. r. de L. Miletitch 149
Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadjis. (Al. Rappaport, La Macédoine et les comitadjis). Publié dans „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung“. Berlin. 1930. 731—747 158
Péter St. Tassev, capitaine de réserve, Sur la front de Monastir avec la 6-ième division de Vidin, pandant la guerre mondialle 1915—1918. Avec 8 repr. photographiques et 4 cartes. Sofia, 1929, 80 159
† Maxime, métropolite de Philippopoli, Autobiographie et souvenirs. Sofia, folio 236 160
La Revue des Rhodopes. Revue illustrée. Redacteur Nicola Jalov. Sofia, 1930. № 5 et 6, Decémbre 161
Rodina (La patrie). Revue de la jeunesse macédonienne. Sofia. Année V. Decémbre 1930 162
La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organe de l'Union des Associations des étudiants macédoniens à l'étranger. Première année. № 1. Paris, 15 Ianvier 1931 163
Resumé des articles de la Revue en français . . . . . 164—188

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА БЪЛГАРСКАТА СЕМЕЙНА „СЛУЖБА“ И СРЪБСКАТА „СЛАВА“.

Отъ Л. Милетичъ.

Проф. А. Селищевъ въ своя трудъ „Пологъ“[1] подробно обясни тѣсната връзка на обичая „служба“ (курбанъ) у българитѣ и „слава“ у сърбитѣ. Не може да има съмнение, че произходътъ и на двете праздненства е еднакъвъ, ако и въ подробноститѣ на обреднитѣ действия да сѫществуватъ у двата народа незначителни различия, които сѫ отъ секундарно естество та вече не може научно да се разглежда сръбската „слава“, наричана още и „кърстно име“, независимо отъ семейната „служба“ у насъ. Напраздно още отъ сръбска страна продължаватъ да придаватъ на своята „слава“ етнографично значение, като на белегъ, който рѣзко отличава сърби отъ българи. Особено въ наше време сега, когато стремежътъ у сърбитѣ да доказватъ несѫществуващъ сърбски характеръ на българското население въ Македония е въ разгара си, твърде мѫчно се решаватъ сръбски учени да застанатъ по въпроса за сръбската „слава“ на нуждното обективно становище, каквото истинската наука безогледно налага. Като рѣдко изключение въ това отношение трѣбва да изтъкна тукъ студията на Владиславъ Скарић, „Постанак крснога имена“, печатана въ „Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини“ 1920 г. (стр. 245—272), макаръ че и този сръбски ученъ не е посмѣлъ изрично да тегли докрай последицитѣ отъ своето изследване, споредъ което обичаятъ „слава“ съвсемъ не представлява нѣщо оригинално сръбско, нито пъкъ е отъ старинска дата та да му се придава значение на национално характеристично отличие на сръбския народъ[2], както напр.

[1] А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии. С этнографическою картою Полога. София, 1929, 8⁰ 439. (Издание на Македон. науч. институтъ).

[2] Вж. у Скарић, ц. с. стр. 245.

постѫпва проф. Јов. Цвијић въ студията си „Распоред балканских народа“ (вж. „Гласник српск. географ. друштва“, год. II, стр. 250). Скарић доказва, че обичаятъ „крсно име“ (слава) се е създалъ най-напредъ въ сръбското Приморие, гдето сърбитѣ сѫ били изложени на силното романско културно влияние, особено на католическата черква (ц. с. 261). Споредъ него кръстното име е било първоначаленъ обичай на католическитѣ сърби въ Приморието (с. 280). Обреднитѣ особености на обичая сочели прямо на римско влияние. Тепърва отъ крайния приморски западъ — „сръбско-албанското приморие“ обичаятъ постепенно се разпространявалъ къмъ сръбскитѣ народни области на юго-изтокъ въ вѫтрешностьта, гдето главно Рашкитѣ сърби (въ областьта Рашка, Rascia) социално се намирали още дълго време въ културна назадналость (262). Не се допуска отъ автора гръцко влияние въ развитието на сръбската „слава“. Скарић, несъгласенъ съ М. Васић, като отхвърля тракийсхо влияние при образуването на обичая кръстно име казва: „Така сѫщо не можемъ да изтъкваме (не можемо акцентовати) и възможность на гръцко влияние поради сѫщитѣ причини: споредъ д-ръ Јов. Цвијић кръстно име е непознато тъкмо въ онѣзи южни области на Балк. полуостровъ, гдето гръцкото влияние е било най-силно“ (249). Твърде сѫ приемливи повечето отъ доводитѣ на Скарић относително връзката между черковнитѣ храмови праздници и празднуването на „слава“ първоначално отъ цѣли села, а сетне и отъ отдѣлни семейства, защото, както се посочи и отъ проф. Селищевъ въ споменатия му трудъ, това напълно се подкрепя и отъ развоя на подобния български обичай „служба“ (курбанъ). Но тъкмо защото Скарић е пренебрѣгналъ паралелата съ последния, е отишелъ, споредъ мене, твърде далечъ да дири зародиша на славата дори въ Приморието у католическитѣ сърби, което съ други думи ще рече и у католическитѣ хървати, макаръ че самия обичай авторътъ смѣта за изключително сръбски[1]. Ако Скарић бѣше отдалъ надлеж-

[1] Сръбскиятъ характеръ на кръстното име — казва Скарић — е неоспоримъ. Понеже мнозинството на сърбитѣ е отъ православно вѣроизповѣдание, у католическитѣ сърби този обичай сетне нарочно е билъ изкореняванъ, така щото последнитѣ сега почти сѫ го изоставили — и то презъ последнитѣ стотина години. По поводъ на това свое заключение Скарић се е видѣлъ принуденъ да се извинява

ното внимание на българската семейна „служба“, въ чийто обреденъ церемониялъ има толкова много общи сходства съ сръбската „слава“, нѣмаше да отдава толкова голѣмо значение само на романското черковно влияние, когато чрезъ друго твърде подобно влияние, гръцкото, много по-приемливо би се обяснилъ въпросътъ. За подкрепа на последното азъ ще приведа по-долу като приносъ къмъ изложеното у Селищева и едно доказателство изъ единъ български писменъ паметникъ, основанъ върху гърцки източникъ, именно ще цитувамъ едно интересно мѣсто изъ издадения отъ мене „Свишовски дамаскинъ“ (ржкописъ отъ 1753 год.)[1], гдето явно става дума за семейна служба съ характеристичната гощавка, на която Скарић отдава важно значение като вижда въ нея подражание на римската гозба convivium, cena (с. 258—259). Но нека първомъ изтъкнемъ характернитѣ ритуални белези на службата у насъ.

И въ българската семейна служба гощавката, на която домакинътъ кани близки и приятели, съставлява централния интересенъ моментъ на празднуването. У насъ даже това значение на гостбата е засилено, като се явява наложително да се коле животно въ жертва на праздника, та и самото му название „служба“ по нѣкои мѣста въ България просто е замѣнено съ думата „курбанъ“ (жертва), за което подробности се дадоха отъ Селищевъ. За сжщия обичай има у насъ и други названия: светецъ, съборъ, сборъ, панаиръ, записъ, ордия, подкръстъ. На праздненството „служба“ се пѣятъ и обредни пѣсни, въ които се изтъква и гостбата, като напр. въ една отъ Македония: „Веселине, веселъ домакине | Весела ти кукя съ домакини | Весела ти трапеза съсъ гости“ (вж. у Селищевъ ц. с. Мак. прегледъ, год. V, кн. 2, с. 36).

предъ хърватитѣ въ бележка на стр. 245, гдето казва: „Пишейки това ние не се водимъ отъ никакви политически тенденции. Съ горнитѣ думи не сме искали никому да оспорваме неговото национално име, което той счита за свое. Смѣтаме всѣкиго за хърватинъ, който е увѣренъ и иска да е хърватинъ, а сжщо така сърбина за сърбинъ, безъ огледъ на тѣхното потекло. Обаче нашитѣ изследвания върху произхода на кръстното име ни налагатъ съ силата на последователностьта убеждението, че всѣка онази часть отъ сръбско-хърватския народъ, която празднува кръстно име, е сръбска, било по своя произходъ или поради това, че нѣкога въ миналото е била посърбена“.

[1] Л. Милетичъ, Свищовски дамаскинъ. Ново-български паметникъ отъ XVIII в. (Български старини. Кн. VII., София 1923 год., 308. (Издание на Бълг. акад. на наукитѣ).

Семейната „служба“ въ българскитѣ земи има въ обредностьта си задружни елементи съ общата селска или храмова служба: всѣко семейство честувува своя покровитель-светецъ; жертвува се животно (теле, овенъ, ягне); има обредни хлѣбове, украсени съ рисунки (тъй нареч. колакъ, колачъ, боговъ хлѣбъ, богова пита, божи колакъ, божи кравай); има коливо и кадене съ темянъ; на главното тържество се слага трапеза; дохожда свещеникътъ, кади трапезата, разрѣзва хлѣба-светецъ, полива го съ вино; приематъ се гости презъ цѣлия день.

За възникването ва българската служба и на сърбската слава, които обикновено сж свързани съ празднуването на известни християнски светци, несъмнено сж съдействували черковнитѣ храмови праздници — „събори“. По селата и въ България и въ Сърбия „служатъ“ или „славятъ“ въ деня на светеца, чието име носи храмътъ. Семейната „служба“ или „слава“ се развили отъ подобни храмови праздници (вж. у Селищевъ, 67). И Скарић подържа сжщото, като при това изрично казва, че постепенно, особено ако черквата не е била богата, селянитѣ сж приели върху си да канятъ гости въ своитѣ кжщи, докато трае храмовата слава. Следователно всичко, — казва Скарић — което е въ обичая да се канятъ гости при „кръстнитѣ имена“, намираме и при храмовитѣ слави по селскитѣ черкви. И тъй „слава“ е преминала отъ черквата къмъ семействата въ селото. Отъ черковната слава да се развие семейна, спомогнали сж и отдѣлни семейства, които на свои разноски сж градили черква (255, 256).[1] Имало е и у сърбитѣ обичай името на светеца на славата да се дава като лично име на децата при кръщението, а отъ това се развило празднуването ни именния день по сжщия начинъ, както и семейната слава — та види се отъ тамъ е произлѣзло и названието „кръстно име“ вмѣсто „слава“. Това название, кръстно име, ще да е отъ по-ново време, разпространено чрезъ училищата и книгитѣ (270—272). По нѣкои мѣста и въ българската семейна служба ясно се изтъква значението на именния день на най-стария

[1] „Види се дакле нека узајамност између црквених светитеља и крсних слава, које славе цијела села. С тога нам се чини, да нас ово разматрање може довести до ријешења питања, како су постала крсна имена. Обичај о храмским славама звати у госте своје кумове, при јатеље и познанике раширен је врло по нашему народу“ (ц. 283).

членъ на семейството, напр. въ Костурско, Малешево, Кукушко (Селищевъ, ц. с. 76). Именния день се празднува тукъ, ако името е на нѣкой светецъ. Неоснователно твърдятъ сръбски етнографи, че именния день въ Македония билъ въведенъ въ ново време отъ българското духовенство въ противовесъ на сръбската „слава“.[1] И далечъ въ планинитѣ на Албания празднуватъ въ видъ на семейна служба именния день на домакина. Въ Албания сжщо така всѣки албанецъ празднува деня на своя патронъ и въ тоя день той приема гости — роднини и другари, които добре гощава (Селищевъ, 58—60).

Съ огледъ къмъ гореказаното не е безъ значение, че въ споменатия нашъ дамаскинъ отъ 18 вѣкъ въ източна България, вѣроятно въ града Свищовъ, се говори за подобно празднуване на семейна служба. Обичаятъ е на кратко споменатъ, види се, като познатъ у насъ, ако и да е източникътъ гръцки, та писачътъ респективно преводачътъ не е намѣрилъ за нуждно подробно да го обяснява.

Въ разказа героятъ е Св. великомжченикъ Георги, който извършва разни геройски подвизи и чудеса. На „вилаета“ Пав-

[1] Въ брой 1262 на в. „Македония“ бѣ дадено въ факсимиле съдържанието на единъ интересенъ позивъ, ръзлепенъ (на 23.XI.1930) отъ сръбскитѣ власти по улицитѣ на градъ Велесъ, въ който се поканватъ гражданитѣ да ие празднуватъ именень и рожденъ день, понеже този обичай билъ пренесенъ въ Македония отъ Гърция, а трѣбвало всички да възприематъ да празднуватъ сръбската „слава“. Въ позива се казва още, че „като се изостави празднуването на именни и рожденни дни, въ многочисленитѣ семейства биха се спестили много излишни разходи, а „славата“ е общъ праздникъ за всичката семейна челядь само единъ пжть въ годината. Позивътъ завършва:

„На основу овога мудрост налаже заветно решење: без и једног тренутка размишљања у интересу своме напустимо досадањи начин слављења имендана и рођендана, али зато пригрлимо свој лепи и вековима очувани чисто наш народни обичај славу, и начин, на који смо до данас славили имендан, пренесимо на славу, чиме ћемо се у потпуности као јужно-србијанци изједначити са нашом браћом србијанцима, те им и овим путем рећи: наши смо, јер у свему једнаки смо!“

Сръбскитѣ власти, прикривайки своята денационализаторска политика, сж наредили, щото позивътъ да се представи като частна инициятива на нѣкакви велешки граждани, на имената на които личи тъй сжщо прикачено сръбското окончание -ич: „Манушович, Майсторович, Варналиевич, Лукарович, Дебарлиевич“. Позивътъ е датуванъ отъ 20 октомврий 1930, гр. Велесъ.

лагонъ имало на негово име великолѣпни черкви и тамъ населението отъ „Амастридскитѣ села“ всѣка година е празднувало праздникъ въ негова честь. И въ онова мѣсто, при рѣката Икиаконъ отъ старо време имало чудотворна черква на името на Св. Георги, нѣкой си по име Расланъ и жена му Теофана много почитали светеца. Разказътъ продължава както следва (вж. стр. 281 и сл.):

„Ката день не отстъпаха отъ чѐркова негова, обро́ци свое́ въздаваха богу и светому молеще се и струваха му ката година служба на празникътъ неговъ в к҃г Априлїи мѣсеца.

Да речемъ онзи мѣ́жъ Расла́нъ бѣ́ше войни́къ, сїи реч спахїѧ, и с си́чко сръдце държе́ше спахїиски у́редъ. И роди и́м се дѣ́ти мѣ́жко и заради любо́въ светому та му сто́риха име Георгїе. . . И в’ они́е вре́мена събраха се блъгаре и мацаре и тата́ре и ми́дїи и ту́рци и вдигнаха между се́бе си царь и обхо́ждаха и плѣ́нуваха на околу градове. . . И де́то ре́кохме о́нзи мьжъ Расла́нъ нема що да сто́ри, о́ти бе́ше остара́л, ами се наго́во́ри да проводи сина си Гео́ргїе на войска́. А Гео́ргїе бе́ше тоги́ва к҃ годинъ сторилъ. . . И като оти́де техниѧт синъ със дру́гите спахїи на онова́ мѣ́сто, дето се бѣхь събра́ли онїа ва́ри иези́ци та чакаха, коги́ да се уда́рат’, и тоги́ва мръснїе онїи язи́ци нападнаха но́щїю напра́сно на войска́ христїанска и едни с’са́кох(а) а други ги распа́дих(а) и други свезах(а) та ги поро́биха, а други мъчаха да се отрикат от ва́рата си, а други от глад и жедуванїе измра́ха. А онзи мо́макъ Георгїе със по́мощь бо́жїе и със молба светаго, упа́зенъ от са́бїѧ и от ра́ни, нѣкой спахїѧ ту́рчин отне го здравъ та го да́де господину свое́му, дето бѣ́ше на ба́лгарете начѐлнику. И той, като го виде в ли́цето хубав и ра́зумен, ти го оста́ви да му слугува. А родителїе не́гови распитуваха день от день да разбера́тъ къ́к са сто́ри. . . И коги отхождаха в чѐркувата светому Ге́оргїю а тїе по-твърде пла́чеха и в’здѝшеха и мо́лѧха светого да им’ изба́ви сина́то́го от ро́бство. . . А коги́ са приближа́ваше пра́знику светому Гео́ргїю, а то им са по́-твьрде распа́лѧше сръдцету им’ за любовь синова им, и пак са подканиха и тїе да сто́рат служба светому Георгїю. И надвечеръ празднику, коги́ излѣзоха от вечѐрна, а о́нзи мѣ́жъ Расла́нъ, Гео́ргиевъ баща́, зова́ христиа́не, що са наме́рих(а) тамо в’ чѐркова, и заведе ги дома́ си на службата. И

като седѧх(а) на трапе́зат(а), друга ду́мъ не́маха, ами́ тъкмо за сина́ си Геóргїе, де́то минъ́ годи́ната къкъ им самси́ слугу́ваше на трапе́зата. . . А мо̀мкат, те́хни синъ Геóргїе, като бѧ́ше в' ро́бство та зна́еше та приближа́ва денътъ светому, пла́чеше горко със сълзи́, тъй ду́маше: се́га ко́лко ли се радват и весела́тъ днес в'па́меть све́то́му Георгїю, а азь сиромах окаѧнїи кък самъ в'чу́жди поро́бен се́га. Ко́лко ли́ сълзи проли́ва мой баща́ и майка ми в то́зи час за ме́нѣ, като ма не ви́дет да седа със дружи́на и съсѣде мои със тѧ́х на трапе́зата на́ша! Къклѝ щать празник да сто́рат и слу́жба от голе́ми жа́лости! Къкъ ли щат человѣци да доведатъ в'къ́щата наша! . . . Ами́ о вели́комучениче Геóргїе, помогни́ и ме́не, слу́гу своему́. . . Ако ли́ тї е во́ле да си ви́де и азъ нѣкоги баща́ и ма́ика си, а то по́-скоро да бъ́де, мо́лѧ ти са. . . И ави́ сѧ светїи Геóргїе и ѧзде на бѧл ко́нъ и каже: пристѫпи́ и въседни́ зад мене, Геóргїе, на ко́натъ. И мо́мкат ско́чи та въсе́дна. О чу́до голѧ́мо! Напра́сно в'то́зи час наме́ри са на сре́дъ дворатъ ба́щин си пред си́чката трапе́за. . . Та като ви́деха това́ си́чките, викнаха: господи помилуй, господи помилуй! . . Тогизъ пое́ха баща́ му и майка му Георгїе и си́чки негови родни́ни и отидоха в че́рковата светому мученику Георгїю и сичка нощ въздадоха благодаре́ни светому. . . И на у́трѣ, коги́ излѣзоха от божествена литургїѧ, а тїѧ сто́риха служба и трапе́за голѣма на си́чки град Пефлаго́н. . .“

Въ цитувания разказъ сѫ предадени три главни, характерни момента отъ обреда на службата. Първо се отива на черква, на вечерня срещу праздника, сетне се прави служба у дома, на която се канятъ роднини и познати, и се слага тържествена трапеза, а на самия праздникъ сутриньта домакинътъ и гоститѣ се черкуватъ и следъ това се прави потържествена служба, на която се канятъ по̀-вече гости отъ града. Тѣзи обредни моменти се сгаждатъ съ обредитѣ на българската семейна служба, а сѫщо и на сръбската „слава“: въ деня на праздника и тукъ сутриньта домакинътъ или нѣкой другъ членъ на семейството отиватъ въ черква и пр. Следъ черква въ кѫщи става обѣдъ. Въ нашия дамаскинъ не се даватъ подробности, какъ се е извършвала службата въ кѫщи въ връзка съ праздничната гостба, но все пакъ се подразбира, че сѫ се

извършвали обредни действия, известни при семейната служба. Специално у сърбитѣ и поради особени исторически условия се е специфицирало тъй наречено „дизање у славу“, най-тържествения моментъ на „славата“. Въ България, прѣзъ турско време поради чуздото ни духовенство подобенъ обреденъ моментъ постепенно ще да е отстжпвалъ предъ засилващето се жертвоприношение на животно — курбанъ. Скарић намира въ тая обредна часть подобие съ гозбата у римлянитѣ и гърцитѣ (convivium, *συμπόσιον*), когато у последнитѣ се призовавалъ Агатодемонъ, въ чиято честь се изпивала чаша съ чисто вино. Той изтъква и въ християнската черковна литургия сжщо такъвъ моментъ — претварянето на хлѣба и виното въ тѣло и кръвь Христови, което съставлява най-тържествената, най-сжществена часть на черковната служба (ц. с. 260). Нѣма следователно основания да се смѣта заимствуваниятъ у сърбитѣ обредъ, „дизање у славу“ за характеренъ белегъ изключително на сръбската слава, защото отъ сжщия първоизточникъ той е можелъ да мине и въ българската служба, което и фактично се е запазило и до сега въ нѣкои наши мѣста, гдето въ семейната служба важно мѣсто заема чупенето и издигане на кравая (вж. Селищевъ, 50-51). И въ освещаването на хлѣба, виното и пшеницата у българитѣ и сърбитѣ нѣма защо голѣмото подобие да се обяснява съ влияние отъ страна на сръбската слава. Общиятъ първоизточникъ е отъ черковно естество, а сигурно обичаятъ у двата народа е много по-старъ отколкото мисли Скарић. Погрешно той смѣта, че въ разказа на Скилица (респективе Кедрена) за българския войвода Ивацъ въ Македония, който е билъ коварно нападнатъ, когато тържествено е празднувалъ Успѣние Богородично та е поканилъ гости, че въ случая не можело да се касае за семейна „служба“, защото, съ огледъ на неговата хипотеза за потеклото на „славата“, това би било да се приеме, че много рано — въ XI. вѣкъ вече тъй далечъ да е проникнало влиянието отъ Приморието на югъ, когато на рашкитѣ сърби още не е било познато „кръстно име“.[1] Този хипотетиченъ доводъ на Скарић е твърде слабъ; самъ Скарић допуска, че въ случая македон-

[1] „Нама се чини да је 11 вијек превише рано вријеме да се крсно име већ тада пренесе у Маћедонију, јер тада у томе крају још нема носилаца крснога имена приморских и рашких срба“ (ц. с. 271).

скиятъ войвода Ивацъ може да е празднувалъ храмовъ праздникъ на св. Богородица.[1] Ние видѣхме, че и споредъ Скарић дори самата семейна „слава“ е въ генетична връзка съ храмовитѣ праздници. И понеже Ивацъ отъ византийския хронистъ изрично е нареченъ *Βουλγαρος*, то е очевидно, че може да се касае не за „слава“ въ сръбския смисълъ на празднуването, а за „служба“, каквато я има у българитѣ. Въ случая е повѣроятно, че разказътъ се отнася не за храмовъ праздникъ, а за сѫщинска семейна служба. Това ще да е и най-старото свидетелство за сравнително голѣмата древность на обичая у българитѣ и косвено доказателство противъ мнението на Скарић, че „слава“ у сърбитѣ много късно се е развила (Вж. Б. А. Прокић, Војвода Ивац, печ. въ „Братство“ IX—X. 1902).

[1] Вж. Скарић, ц. с. стр. 270; Селищевъ. 56—57.

Доводитѣ, че „славата“ е въ връзка по своя произходъ и съ култа на умрѣлитѣ, у Скарића сѫ твърде неубедителни. Влиянието на свещеницитѣ въ Сърбия донегде е видоизмѣнило първичния характеръ на праздника поради факта, че отъ часть обреднитѣ му действия съ хлѣбъ, свѣщи, кадене темянъ напомнятъ и погребалнитѣ обреди. Много по-убедителни сѫ доводитѣ, съ които се подкрепя мнението, че въ обреда на сърбската „слава“, — ще прибавя и на българската „служба“ — е отразенъ херойскиятъ култъ, смѣсенъ сетне подъ влияние на християнството съ култа на светцитѣ-герои. Ние виждаме, че най-много е разпространено при семейната служба чествуването на Св. Георги. И въ цитувания разказъ отъ нашия дамаскинъ Св. Георги, който извършва геройскн подвизи и чудеса, е светецътъ, въ чиито праздникъ, 23 априлъ, домакинътъ Расланъ е устроилъ семейна служба. Св. Георги у насъ играе изобщо първа роля въ курбанитѣ между светцитѣ, които се чествуватъ като покровители въ българската служба — Михаилъ и Гаврилъ, Илия, Никола, Димитъръ, Св. Богородица и др. Сѫщото е и при сръбската слава, гдето пакъ Св. Георги е най-обикнатиятъ покровитель светецъ. И Скарић казва, че „мѣстото на племенскитѣ богове и герои сѫ завзели християнскитѣ светци“ (270).

Докато въ България семейната служба презъ последнитѣ вѣкове постепенно ослабва като всенароденъ обичай и отстѫпва мѣстото си на общитѣ черковни и манастирски събори (панаири), напротивъ сѫщиятъ обичай у сърбитѣ се указва по-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

консервативенъ, дори се засилва като семеенъ праздникъ до такава степень, че получава значение на отличителенъ сръбски семеенъ култъ, въ чиято обредность известни черковно-християнски елементи сж наддѣлѣли, докато отъ друга страна езическиятъ елементъ — жертвуването на животно съвсемъ се е изоставилъ. Тази жизненость на обичая у сърбитѣ безъ съмнение е въ връзка съ силно развития семеенъ институтъ — родовата задруга у сърбитѣ. Членоветѣ на задругата покрай кръвното родство ревниво сж запазвали като свое родово отличие, което ги свързва, и задружния покровитель светецъ, чествуванъ въ семейната „слава".

Въ България, както е известно, задругата (бащина и пр.) по-рано почва да се разпада. Тамъ, гдето още се указватъ по-консервативни, уцѣлѣли задруги у насъ, по-живо се тачи и семейната служба. Откъмъ тази страна въпросътъ заслужава по-специално изучване съ огледъ и къмъ въпроса, доколко въ семейната служба сж спазени езически елементи отъ старо, дори праславянско време, каквито допуска и Селищевъ (с. 70).

И. С. ЯСТРЕБОВ О МАКЕДОНИИ.

Сообщает А. М. Селищев.

В 1886 году вышел сборник И. С. Ястребова: „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ (въ Призренѣ, Ипекѣ, Моравѣ и Дибрѣ)". Материал этого сборника определен Ястребовым как материал сербский, принадлежащий „турецким сербам". Та же мысли о сербизме, в частности о сербизме населения Македонии, была высказана и в реферате Д. Никольского, напечатанном в „Извѣстіяхъ Славян. Благотв. Общества", 1886 г., № 9 (стр. 443). Иначе отнесся к языковым показаниям сборника Ястребова П. Р[овинский], в 10-ой книге „Извѣстій" за тот же год. Вне всякого политического задора и тенденций, в спокойном тоне П. Р. отметил несколько черт, указывающих на ближайшее отношение языка дебрских песен к языку болгарской группы. „Языкъ дибрскихъ пѣсенъ совсѣмъ не сербскій и при томъ не какой нибудь небывалый славяно-сербскій, а просто болгарскій, который сильно подмѣшанъ какъ и въ пѣсни Средской и Сириничской волостей и на Моравѣ, собственно называемой Бугар-Морава. Вліяніе это ощутительно даже на Косовомъ полѣ да и вообще разстройство въ языкѣ Старой Сербіи нужно приписать, по всѣмъ вѣроятіямъ, этому взаимодѣйствію языковъ сербскаго и болгарскаго, между которыми тутъ и проходитъ граница" (стр. 492). Никакого значения не представлял ничтожный „ответ" Д. Никольского на указанную статью П. Р. (№ 11, стр. 549—550). Подробный анализ лингвистических и этнографических материалов сборника Ястребова представил М. С. Дринов: „Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ" (Извѣстія Слав. Благотв. Общества, 1887, №№ 1, 4, 7; перепечатано во II томе сочинений М. С. Дринова). С возражениями Дринова относительно сербизма дебрского населения согласился В. Ягич. Замечания и дополнительные материалы во 2-м издании сборника не могли изменить отношения Ягича к возра-

жениям Дринова. „Seine [Дринова] entgegengesetzte Ansicht bezieht sich nur auf die Dibraslaven, und darin muss ich ihm schon recht geben. Die einleitenden Worte Jastrebov's zur neuen Auflage vermochten nichts daran zu ändern“[1]).

Иной отклик на статью Дринова шел с сербской стороны. Резко-полемической статьей отвечал на замечания Дринова П. Сретькович (Извѣстія Слав. Благ. Общества, 1887, № 9, стр. 440—449). Ни в малейшей степени возражения Сретьковича не ослабляли замечаний Дринова. Что же касается тона этой статьи, то и редакция „Извѣстій“ нашла нужным заметить, „что совершенно не сочувствуетъ его [Сретьковича] рѣзкимъ и несправедливымъ отзывамъ о г. Дриновѣ, котораго редакторъ высокоуважаетъ и какъ человѣка и какъ ученаго. Такихъ страстныхъ статей, будь онѣ писаны Русскимъ о другихъ Славянахъ, редакція печатать не будетъ“ (440).

В 1889 году вышло 2-е издание сборника Ястребова. Это издание снабжено обширным предисловием составителя, а в конце сборника помещены письма из Старой Сербии и Македонии. Приложенные документы, архиерейские послания и купеческие письма, представляют скудный и неопределенный диалектологический материал, как на это указано было еще В. Ягичем (Archiv f. sl. Phil., XIII, 135). Некоторые письма написаны на литературном сербском языке (напр. 4-е письмо из Тетова). Что касается предисловия, то оно никакого отношения к науке не имеет. Написанное в тоне цитированной выше статьи Сретьковича, предисловие Ястребова представляет собою фельетон политико-полимического и памфлетного содержания. Недовольство „нравственным направлением“ политики Болгарии (после переворота 1886 г.), враждебное отношение к деятелям этой страны, дилетантство, соединенное с необычайной авторитетностью в вопросах языковедения и этнографии резко обнаруживает автор этого предисловия. Выпады Ястребова против деятелей болгарской екзархии, стремящихся „обугарить турецких сербов“ (— „обугарити“ употреблено Ястребовым в значении „испортить“, „изуродовать“) очень далеки от спокойного тона деловых донесений русских консулов в Биголе — Хитрово, Якубовского, Максимова, Няги. По представлению Ястребова, нет никаких реальных оснований для

[1]) Archiv für sl. Phil. XIII, 138.

желания Болгарии объединиться с Македонией. Это желание основано на воспоминании о прошлом, о времени, когда Македония входила в состав Болгарского государства. И. С. Ястребов несомненно знал, что воспоминания о прошлом, как основание для претензий в настоящем, с бо̀льшей настойчивостью и с бо̀льшей романтичностью выражались не в Болгарии, а в Сербии. Русский вице-консул в Скадре Крылов писал 19 ноября 1885 года за № 106 в посольство в Константинополе, между прочим, следующее по поводу поражения сербов в военном столкновении с болгарами в 1885 г.: „Пораженіе Болгарами Сербовъ неожиданно, какъ для моихъ иностранныхъ коллеговъ, такъ и для мѣстнаго населенія, такъ какъ только я одинъ, еще до объявленія братоубійственной войны, утверждалъ, что, въ случаѣ ея, Сербы будутъ побиты, зная нѣсколько исторію, духъ и качества обоихъ народовъ. Здѣшніе мусульмане прямо недоумѣваютъ — какъ это ихъ вчерашніе наипокорнѣйшіе рабы могутъ побѣждать „одно королевство". Мѣстные Сербы, хотя и не сочувствовавшіе войнѣ, теперь страдаютъ, особенно тѣ изъ нихъ, которые нѣсколько образованы и потому самому не знаютъ ничего, кромѣ печатаемыхъ въ Сербіи исторій, гдѣ проводится ярое шовинистическое освѣщеніе по поводу Душана: тамъ, конечно, нѣтъ того, что Сербія тогда лишь усиливалась, когда Болгарія падала отъ внутреннихъ нестроеній или подъ ударами своей данницы — Византіи, а фигурируетъ одна Сербія, semper magna et victrix. Но болѣе всѣхъ пораженъ мой греческій коллегъ, который никакъ не можетъ простить Болгарамъ побѣдъ надъ союзниками Эллады, хотя въ сущности это едва ли помѣшаетъ классической сумѣ Эллады — „на бѣдность", уже и раньше предъявленной Европѣ къ наполненію, раскрыться еще шире".[1])

О сборнике Ястребова, появившемся в период разрыва дипломатических русско-болгарских отношений, пришлось вспомнить в связи с другим документом того же лица, — с документом, который мне встретился среди консульских донесений. В этом документе (1879 г.) отношение Ястребова к македонскому вопросу и н о е. 5 июля 1979 г. он представил директору Азиатского Департамента Министерства Ин. Дел обширную секретную докладную записку. В ней говорится об албан-

[1]) Архив Мин. Ин. Дел, Скутари. 1885. XXI, № 5.

ском движении и о направлении русской политики по решению албанского вопроса. Часть этой записки напечатана в приложении ко 2-ой главе моей работы о славяно-албанских отношениях. В той же записке определяются задачи русского представителя в Македонии. Мысли Ястребова по отношению к Македонии и Болгарии, выраженные в этом секретном документе, совсем не те, какие несколько позднее заявит он в резко-полемической форме своего предисловия к сборнику. Вот извлечение из этой записки.

„Для агента нашего въ Янинѣ не слѣдуетъ противодѣйствовать тенденціямъ Грековъ на присоединеніе Тосканіи къ Греціи до рѣки Скумби. Я не понимаю, почему мы вздумали бы отказать Грекамъ даже въ моральной помощи ихъ стремленіямъ? Мнѣ кажется, что гораздо лучше для насъ, если именно Греки займутъ Эпиръ и Ѳессалію при нашей моральной помощи, чѣмъ Итальянцы, чуждые намъ совсѣмъ. Нельзя вѣдь отрицать, что призваніе Греціи состоитъ въ расширеніи границъ на сѣверъ, гдѣ живетъ единоплеменный народъ. Тоски в[ерхніе] многіе говорятъ по-гречески, какъ греки, и самый языкъ Тосковъ имѣетъ безчисленное количество словъ греческихъ. Зачѣмъ, спрашивается, мы должны препятствовать имъ въ достиженіи ихъ цѣлей!? На западѣ, конечно, нужно ограничить эти стремленія. Они не должны заявлять претензіи на мѣста, гдѣ уже начинается *болгарское народонаселеніе*[1]).

Агентъ нашъ въ Македоніи долженъ заботиться объ умиреніи страстей народонаселенія, возбудившихся вслѣдствіе войны, несчастно кончившейся для мусульманъ; стараться объ увеличеніи количества и качества школъ въ Македоніи и Дибрѣ; внушать народу чрезъ имѣющихся подъ рукою приверженныхъ лицъ надежду на соединеніе съ Болгаріею, *которая рано или поздно должна состоять изъ теперешняго княжества, Румеліи и Македоніи*“ [1]).

---

[1]) Курсив наш. А. С.

БЪЛГАРСКИЯТЪ ЦАРЬ РОМАНЪ.

Отъ Н. П. Благоевъ.

Царь Романъ е твърде важна историческа личность, но малко известна. Той дълго време е царувалъ въ България, но при все това историята не го причислява между българскитѣ царе. Царь Романъ не само изцѣло е възстановилъ царь Симеоновата българска държава, но още и я разширилъ. Неговитѣ идеали и стремежи сж били голѣми, но за жалость е нѣмало достатъчно интелектуални, културни, материални и физически сили, за да бждатъ тѣ изпълнени. Но въпрѣки това царь Романъ повече отъ двадесеть години неуморно е работилъ, за да ги постигне. Македонскиятъ градъ Скопье е билъ негова столица, и неговата дейность се е проявила главно въ Македония и затова последната въ негово време и покъсно изключително се е наричала България. Но въпрѣки всичко това въ историческата литература и до днесъ още нѣма една специална монография за царь Романа и неговата дейность. Тѣзи редове иматъ за задача донегде да попълнятъ тая празнина.

I.

За царь Романа и неговата дейность има известия както въ българскитѣ, така и въ чуждитѣ извори, отъ които поважни сж поменицитѣ на българскитѣ царе, българскиятъ вирпински хрисовулъ, сръбскиятъ вирпински хрисовулъ, византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара, девolскиятъ владика Михаилъ, арабскитѣ историци Яхя Антиохийски и Ал. Макинъ и арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохикъ.

Поменици на българскитѣ царе. — Поменицитѣ на българскитѣ царе сж списъци, които се пазятъ въ нѣкои български църкви и монастири и които при богослужението се прочитатъ за вѣченъ споменъ на записанитѣ въ тѣхъ християнски български царе. До сега сж известни и издадени

само следнитѣ четири поменици на българскитѣ християнски царе отъ първото българско царство, а именно: Боянски, Погановски, Зографски и Дриновски. Царь Романъ на редъ съ всички български християнски царе отъ първото българско царство се поменува и въ четиритѣ поменика.

Иоанъ Скилица. — Иоанъ Скилица е живѣелъ презъ XI вѣкъ и ще да е умрѣлъ къмъ края на сѫщия вѣкъ. Той е заемалъ високо положение въ византийската империя и общество и е билъ началникъ на тѣлесната стража на византийския императоръ Алексий Комнинъ (1018—1118 г.). Иоанъ Скилица е написалъ кратка история, която почва отъ 811 година и свършва въ 1078 година.[1]

Иоанъ Скилица сравнително съобщава най-много известия за царь Романа, но за жалость тѣ не сѫ напълно достовѣрни и затова преди да бѫдатъ употрѣбени трѣбва предварително да бѫдатъ критически провѣрени и обяснени. Но въпрѣки това известията на Исанъ Скилица служатъ за основа и ржководна нишка при описване живота и дейностьта на царь Романа.

Историята на Иоанъ Скилица въ цѣлость още не е издадена и затова ние си служимъ съ историята на Георги Кедринъ, който пъкъ изцѣло я приписалъ и помѣстилъ въ своята история, която е издадена нѣколко пѫти. Ние си служимъ съ бонското ѝ издание, което е последно и най-добро.

Иоанъ Зонара.—Иоанъ Зонара е живѣелъ главно презъ първата половина на XII вѣкъ, заемалъ е високо положение въ византийската империя и билъ сѫщо началникъ на императорската тѣлесна стража и канцелария. Следъ това той се е постригалъ за монахъ и се е посветилъ на наукитѣ. Иоанъ Зонара по настояване на приятелитѣ му е написалъ кратка история, която почва отъ отворението на свѣта и стига до възкачването на Иоанъ Комнинъ (1118—1143 г.) на византийския императорски престолъ.[2]

Иоанъ Зонара сведенията си за царь Романа е почерпилъ отъ историята на Иоанъ Скилица, но въпрѣки това тѣ и пакъ не сѫ безъ значение, защото по-ясно сѫ предадени и защото служатъ за обяснение известията на последния.

[1] K. Krumbacher, Geschichte der byzant. Litteratur, 2-te Aufl. S. 266—269.
[2] ibid. S. 370—376.

Историята на Иоанъ Зонара е издадена нѣколко пѫти. Ние си служимъ съ тойбнеровото издание, което е излѣзло подъ редакцията на Л. Диндорфъ (Ludovicus Dindorfius).

Деволски владика Михаилъ. — Михаилъ е билъ владика въ нѣкогашната Деволска, а сега Корчанска епархия, която е била под ведомството на българската охридска архиепископия и е живѣелъ презъ втората половина на XI и първата половина на XII вѣкъ. Той е преписалъ историята на Иоанъ Скилица отъ 976 до 1057 година и я допълнилъ съ нови известия, които, навѣрно, е почерпилъ отъ историята на севастийския владика Теодоръ, която не се е запазила. Въ прибавкитѣ на деволския владика Михаилъ има известия и за царь Романа. Действително последнитѣ сѫ много малко, но и пакъ сѫ важни и ценни. Прибавкитѣ на владиката Михаилъ сѫ издадени отъ сръбския историкъ Божидаръ Прокичъ.[1]

Яхя Антиохийски. — Яхя Антиохийски се е родилъ около 970 година, навѣрно, въ Египетъ и е билъ роднина на александрийския патриархъ Евтихий. Той по професия е билъ лѣкарь, но сѫщевременно се е занимавалъ и съ наукитѣ. Яхя е написалъ и едно историческо съчинение, което нѣколко пѫти е преработилъ и допълнилъ и което е довършилъ около 1066 година, когато въ дълбока старость и е умрѣлъ.

Яхя Антиохийски съобщава много важни и много ценни известия за царь Романа и съ това допълва и обяснява известията на Иоанъ Скилица. Действително и той грѣши, но грѣшкитѣ му сѫ незначителни и лесно се поправятъ.

Извлечения отъ историята на Яхя Антиохийски на руски езикъ е направилъ рускиятъ ученъ Баронъ В. Р. Розенъ, който ги е придружилъ съ много научни и много ценни обяснения.[2]

Ал-Макинъ. — Ал-Макинъ сѫщо е арабски историкъ и е живѣелъ презъ XIII вѣкъ, когато е написалъ една обща история, която е преведена на латински езикъ и въ която той между другото съобщава, кога точно царь Романъ и братъ му царь Борисъ II сѫ избѣгали отъ затвора си въ Цариградъ. Другитѣ си известия за царь Романа Ал-Макинъ е почерпилъ отъ историята на Яхя Антиохийски.

[1] B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV.

[2] Баронъ В. Р. Розенъ, Императеръ Василій болгаробойца, С.-Петербургъ, 1883 г.

Стефанъ Таронски Асохикъ. — Стефанъ Таронски Асохикъ по произходъ е билъ арменецъ и е живѣлъ презъ втората половина на X и първата половина на XI вѣкъ. Така че той е билъ съвременникъ на царь Романа. Стефанъ Таронски Асохикъ е написалъ една всеобща история, която ще да е почвала отъ сътворението на свѣта и свършва въ 1004 година и въ която той между другото съобщава твърде важни известия и за царь Романа.

Историята на Стефанъ Таронски Асохикъ е преведена на руски езикъ отъ Н. Еминъ[1] и на нѣмски езикъ отъ Heinr. Gelzer und Ang. Burckhardt.[2]

Български вирпински хрисовулъ. — Българскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ българския царь Константинъ Асенъ Тихъ до 1277 г. Въ този хрисовулъ, който е издаденъ възъ основа на издаденигѣ по-рано хрисовули отъ българскитѣ, византийскитѣ и сръбскитѣ владѣтели и съ който се потвърдяватъ старитѣ права и привилегии и съ нови такива се надарява монастирътъ „св. Георги-Горга“, който се е намиралъ на Вирпинското бърдо близо до гр. Скопье, има много ценни и важни известия за царь Романа, който е първиятъ неговъ основатель и даритель.

Българскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ разни автори, но най-добро е изданието на руския ученъ Г. А. Ильинскій.[3]

Сръбски вирпински хрисовулъ. — Сръбскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ краль Урошъ II Милутинъ въ 1300 година. Този хрисовулъ по поржка на краля и възъ основа на хрисовулитѣ, които по-рано сж били издадени отъ българскитѣ, византийскитѣ и сръбскитѣ владѣтели е билъ съставенъ отъ студеничкия архимандритъ Сава, болярина Никола Опареша и кралския секретарь Дабиша.

Въ сръбския вирпински хрисовулъ има ценни известия за царь Романа, защото и въ него се казва, че той е първиятъ основатель на вирпинския монастиръ „св. Георги-Горга“ и из-

[1] Н. Эминъ, Всеобщая исторія Степаноса Таронскаго Асохика и пр. Москва, 1864.

[2] Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte, aus dem altarmenischen übersetzt von Heinr. Gelzer und Ang. Burckhardt. Leipzig, 1907.

[3] Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 14—19.

рично се посочватъ селата, които той му е посветилъ. Сръбскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ Ст. Новаковичъ[1] и отъ Ал. В. Соловьевъ.[2]

II

Царь Романъ е билъ синъ на българския царь Петъръ I и на българската царица Мария, която е била дъщеря на византийския императоръ Христофоръ Лакапинъ.[3] Царь Романъ е билъ кръстенъ на името на византийския императоръ Романъ Лакапинъ, който е билъ дѣдо на царица Мария и неговъ прадѣдо. Положително не е извѣстно, кога царь Романъ се е родилъ, но като се има предъ видъ, че въ 971 година, когато заедно съ брата му царь Борисъ II е билъ заведенъ отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски въ Цариградъ, още не е билъ жененъ, а пъкъ известно е, че старитѣ българи рано сѫ се женили, почти съ положителность може да се каже, че той тогава ще да е билъ още твърде младъ и следователно ще да е билъ роденъ въ началото на втората половина на X вѣкъ. Навѣрно, царь Романъ е билъ последното дете на царь Петра I.

Първото и най-старото известие за царь Романа предава византийскиятъ хронистъ Иоанъ Скилица, който между събитията отъ 963 г. съобщава, че царь Петъръ, следъ смъртьта на жена си, като ужъ е възобновявалъ мира, е сключилъ договоръ съ императоритѣ, далъ е и двамата си синове Борисъ и Романъ за заложници и следъ кратко време се е поминалъ. Следъ това синоветѣ му сѫ били изпратени въ България, за да вематъ бащиното царство и да спратъ комитопулитѣ отъ напредването имъ. Защото Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, които сѫ били деца на едного отъ много могѫщитѣ въ България комиси, се стремѣли къмъ въстание и разбъркали работитѣ на българитѣ.[4] Сѫщото това известие и сѫщо между

[1] Ст. Новаковић, Законски споменици, стр. 608—621.

[2] Ал. В. Соловјев, Одабрани извори, стр. 69—82.

[3] Theophanis Continuati, p. 413—414. Cedrenus, II, p. 310.

[4] Cedrenus, II, p. 346. *Πέτρος δὲ ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς τὴν εἰρήνην τάχα ἀνανεούμενος ἀποθανούσης τῆς αὐτοῦ γυναικός, σπονδὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο, ὁμήρους δοὺς καὶ τοὺς οἰκείους δύο υἱοὺς Βορίσῆν καὶ Ῥωμανόν· καὶ μετὰ μικρὸν ἀπεβίω. οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμφθησαν μετὰ ταῦτα ἐφ' ᾧ τῆς πατρῴας ἀντεσχέσθαι βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δαβὶδ γὰρ καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων, πρὸς ἀποστασίαν ἀπεῖδον καὶ τὰ Βουλγάρων ἀνέσειον.*

събитията отъ 963 година съобщава и Иоанъ Зонара, който, разбира се, го заема отъ Иоанъ Скилица, като казва, че началникътъ на българитѣ, следъ смъртьта на жена му, като е възобновявалъ договоритѣ за миръ съ византийцитѣ, далъ е двамата си синове Борисъ и Романъ за заложници и той е умрѣлъ, а пъкъ на децата му се е позволило да заминатъ за отечеството си и да завзематъ бащината власть. Защото четиритѣ деца на едного отъ комиситѣ въ България, Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ, следъ като сѫ въстанали, сѫ бунтували българитѣ.[1]

Известието на поменатитѣ двама византийски хронисти за заложничеството на царь Бориса II и царь Романа въ Византия приематъ за достовѣрно и съвременнитѣ историци Шлумберже,[2] Златарски,[3] Анастасиевичъ,[4] Баласчевъ[5] и др., като твърдятъ, че ужъ въ 963 година царь Петъръ следъ смъртьта на жена му царица Мария е възобновилъ договора за миръ отъ 927 година съ малолѣтнитѣ византийски императори Василий II и Константинъ VIII и за неговото обезпечение е далъ синоветѣ си Борисъ и Романъ за заложници. Но въпрѣки това известието за заложничеството на царь Бориса и царь Романа въ Византия, по наше мнение, исторически не ще да е вѣрно. Защото, както на друго мѣсто установихме[6], въ 963 година политическитѣ отношения между България и Византия сѫ били приятелски; защото тогава роднинскитѣ връзки между българския и византийския владѣтелски дворове сѫ били добри и сърдечни; защото въ това време Византия

[1] Zonaras, IV, p. 75. *Ὁ μέντοι τῶν Βουλγάρων ἀρχηγετῶν Πέτρος, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ θανούσης, τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀνακαινίζων σπονδὰς ὁμήρους παρέσχε δύο οἰκείους υἱοὺς Βορίσην καὶ Ῥωμανόν, καὶ ὁ μὲν ἀπεβίω, οἱ δ' ἐκείνου παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεῖα καὶ τὴν πατρῴαν ἀρχὴν κατακτήσασθαι. ἑνὸς γάρ τῶν κομήτων τῶν ἐν Βουλγάροις τέσσαρες παῖδες, Δαβίδ, Μωσῆς, Ἀαρών, Σαμουήλ, ἀποστατήσαντες, τοὺς Βουλγάρους ἀνέσειον.*

[2] G. Schlumberger, L'Épopée byzantine à la fin du diziéme siecle, p. 467, бел. 2.

[3] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 569, 588, 590—602.

[4] Др Д. Н. Анастасијевић, Гласник Скопског научног друштва, кн. II, св. 2, стр. 135—137.

[5] Д. Баласчевъ, Българитѣ презъ посл. десетгодишнини на X в., стр. 7.

[6] Н. П. Благоевъ, Годишникъ на Соф. универс. юрид. факултетъ, кн. XXV, царь Борисъ II, стр. 6—8.

-е воювала съ арабитѣ; защото императрица Теофано́, която то гава като регентка на малолѣтнитѣ си синове Василий II и Константинъ VIII е управлявала византийската империя, е нѣмала основание и причина да предяви такива тежки и унизителни условия на царь Петра; защото императоръ Никифоръ II Фока не би имало защо въ 967 година да предприеме воененъ походъ противъ българитѣ и подире да повика руситѣ противъ сѫщитѣ, ако действително въ това време царь Борисъ и царь Романъ сѫ били заложници въ Византия; защото отъ 963 до 969 година между византийци и българи нѣколко пѫти сѫ се водили преговори за миръ и съюзъ и въ тѣхъ не се споменува, че царь Борисъ и царь Романъ сѫ били заложници; защото царь Романъ въ 963 година ще да е билъ още дете; защото въ никой другъ изворъ не се споменува, че царь Романъ и братъ му царь Борисъ II сѫ били заложници въ Византия; защото въ сѫщото известие още се казва, че царь Петъръ следъ като е възобновилъ договора за миръ съ византийскитѣ императори и за неговото обезпечение е далъ синоветѣ си Борисъ и Романъ за заложници, кратко време следъ това се е поминалъ, а пъкъ известно е, че той е умрѣлъ на 30 януарий 969 година[1] и най-после защото въ сѫщото известие още се говори и за завръщането на царь Бориса и царь Романа отъ Византия въ България и за въстанието на четиримата братя Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ, събития, които е установено, че сѫ станали въ 969 година.

Не ни се вижда правдоподобно и мнението на Златарски и на Анастасиевичъ, че само смъртьта на царица Мария, възобновлението на българовизантийския миръ отъ 927 година и изпращанието на царь Бориса и царь Романа за заложници въ Византия сѫ станали въ 963 година, а пъкъ смъртьта на царь Петра, въстанието на четиримата братя Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуила сѫ станали въ 969 година;[2] защото мѫчно ще може да се помѣстятъ на едно и сѫщо мѣсто и подъ една и сѫща година разни събития, които сѫ станали въ доста отдалечени времена.

[1] Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 83.

[2] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 592 забележката.

Д. Н. Анастасијевић, Гласник Скопског научног друштва кн. II, 1927 г. стр. 135.

Но отъ друга страна едвали Иоанъ Скилица и следъ него и Иоанъ Зонара безъ никакъвъ поводъ ще да сѫ помѣстили между събитията отъ 963 година известието си за заложничеството на царь Бориса и царь Романа въ Цариградъ. Затова твърде е възможно въ 963 година царь Борисъ самъ или заедно съ брата си Романъ да сѫ били въ Цариградъ, но не като заложници, а за да съобщатъ на византийския императорски домъ за смъртьта на майка си царица Мария, а сѫщевременно и да изкажатъ на императрица Теофано̀ съболезнованията на българския царски дворъ за смъртьта на императоръ Романъ, който се е поминалъ на 15 мартъ 963 година и който е билъ пръвъ братовчедъ на майка имъ царица Мария.[1] Сѫщо така твърде е възможно Иоанъ Скилица и следъ него и Иоанъ Зонара да съобщаватъ на едно и сѫщо мѣсто за възобновяването въ 963 и 968 г. на българо-византийския договоръ за миръ отъ 927 година и за пребиваването на царь Бориса и на царь Романа въ Цариградъ въ 963 и 969 година. Защото въ 969 година последнитѣ ще да сѫ били въ Цариградъ, но не като заложници, а да преговарятъ съ императоръ Никифоръ II Фока върху срѣдствата за защита отъ руситѣ и тамъ ги е заварила смъртьта на баща имъ царь Петъръ.

Отъ изложеното до тука е ясно, че царь Романъ и братъ му царь Борисъ въ 963 година не сѫ били дадени за заложници на византийцитѣ, но тѣ действително въ 963 и 969 година ще да сѫ били въ Цариградъ. Обаче въ първата година ще да сѫ отишли въ Цариградъ, за да съобщатъ за смъртьта на майка си и да изкажатъ съболезнованията на императрица Теофано̀ за смъртьта на императора Романъ II, а въ втората година тамъ сѫ били, за да се споразумѣятъ съ императоръ Никифоръ II Фока върху срѣдствата за отбраната отъ руситѣ.

III.

Действително Лъвъ Дяконъ изрично не казва, че въ 971 година византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски заедно съ царь Бориса е завелъ и царь Романа въ Цариградъ.[2] Обаче отъ другитѣ извори това положително се знае. Така арабскиятъ историкъ Яхя Антиохийски изрично твърди, че императоръ Иоанъ Цимиски е пленилъ и въ двореца си въ Ца-

[1] L. Diaconus, p. 31. Cedrenus, II, p. 345. Zonaras, IV, p. 74.
[2] L. Diaconus, p. 159.

риградъ е държалъ затворени двамата синове на царь Петра, т. е. царь Борисъ и братъ му царь Романа.[1] Сжщиятъ както и Иоанъ Скилица и деволскиятъ владика говорятъ за тѣхното бѣгство отъ затвора имъ въ Цариградъ.[2] Нѣщо повече Иоанъ Скилица известява, че царь Романъ е билъ скопенъ въ Цариградъ отъ бившия византийски министъръ председатель Йосифъ Вринга,[3] който сжщо е билъ скопецъ. Скопяването на царь Романъ въ Цариградъ е безспоренъ исторически фактъ, защото това потвърдяватъ византийскиятъ хронистъ Иоанъ Зонара[4] и арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохикъ.[5] Обаче въ литературата е споредъ въпросътъ за времето, когато той е билъ скопенъ. Сръбскиятъ ученъ Анастасиевичъ подържа, че царь Романъ е билъ скопенъ въ 963 година отъ бившия византийски министъръ председатель Йосифъ Вринга, който е билъ такъвъ отъ 959 до 963 година и гръцката дума „πρότερον", която въ извора се употрѣбява, тълкува въ смисълъ, че това е било станало преди 976 година и когато Йосифъ Вринга въ 963 година още е заемалъ високото си положение на министъръ председатель, а не и по-късно и че думата „πρότερον" не е могла да значи „бившиятъ".[6] Ние мислимъ, че Анастасиевичъ ще да грѣши, защото, както погоре установихме, царь Романъ въ 963 година не е билъ даденъ заложникъ на византийцитѣ, па дори положително не е известно дали изобщо той въ сжщата година е билъ въ Цариградъ. Но и ако се приеме, че действително царь Романъ въ 963 година е билъ въ Цариградъ, не ще може да се допусне, че тогавашниятъ министъръ председатель Йосифъ Вринга ще да еималъ смѣлостьта да извърши такова едно злодеяние къмъ единъ роднина на византийския императоръ и да оскърби царь Петра, когото византийцитѣ сж почитали.[7] Сжщото така Анастасиевичъ погрѣшно ще да тълкува и гръц-

---

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

[2] Cedrenus, II, p. 435. B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 28.

[3] Cedrenus, II, p. 435. *ὁ δὲ Ῥωμανὸς ἐκτμηθεὶς τὰ παιδουργά μόρια παρὰ τοῦ παρακοιμωμένου πρότερον Ἰωσήφ.*

[4] Zonaras, IV, p. 110.

[5] Des Stephanos von Taron armenishe Geschichte, S. 185.

[6] Д. Н. Анастасијевић, Гласник скопског научног друштва, кн. III, 1928, стр. 1, бележка 3.

[7] L. Diaconus, p. 78.

ката дума „πρότερον“, защото така както тя е употрѣбена въ извора, ние мислимъ, че значи „бившиятъ.“ Действително Иоанъ Скилица известява, че Йосифъ Вринга е умрѣлъ въ 965 година,[1] обаче неговитѣ известия не сж винаги вѣрни и затова твърде е възможно да е основателно мнението на Шлумберже, че Йосифъ Вринга е умрѣлъ въ 971 година.[2]

Отъ изложеното е ясно, че царь Романъ въ 971 година заедно съ брата му царь Борисъ II е билъ заведенъ отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски въ Цариградъ и тамъ тогава е билъ скопенъ отъ бившия византийския министъръ председатель евнуха Йосифъ Вринга или пъкъ отъ нѣкой другъ византийски велможа.

IV.

Царь Романъ и братъ му царь Борисъ II напълно сж съзнавали тежкото си положение въ Цариградъ и затова сж търсили сгоденъ случай да избѣгатъ отъ тамъ и да се завърнатъ въ България. Обаче това не е било лесно, защото споредъ неясното известие на Лъвъ Дяконъ[3] и ясното такова на Яхя Антиохийски[4] византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски па н неговитѣ приемници ги държели затворени въ императорскитѣ дворци въ Цариградъ. Но най-после царь Борисъ и царь Романъ сж успѣли да избѣгатъ въ края на 978 или въ началото на 979 година, когато тѣхнитѣ братовчеди византийскитѣ императори Василий II и Константинъ VIII всецѣло сж били заети съ въстанието на византийския полководецъ Варда Склиръ, който въ срѣдата на 976 година е въстаналъ и се провъзгласилъ за византийски императоръ и който е успѣлъ да победи императорскитѣ войски първо въ Пангалия и подиръ въ мѣстностьта „Царски бани“ въ Азия[5]. Победитѣ на Варда Склиръ твърде много сж смутили както византийското правителство така и византийското общество и победительтъ всѣки часъ се е очаквалъ да влѣзе въ Цариградъ и тържествено да се възкачи на византийския императорски престолъ. Въ такова ду-

[1] Cedrenus, II, p. 351.

[2] G. Schlumberger, Un empereur byzantin au X siecle, p. 294.

[3] L. Diaconus, p. 158.

[4] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

[5] L. Diaconus, p. 162—170. Cedrenus, II, p. 416—420, 422—423, 425, 429. 430, 431.

шевно състояние на византийското правителство и на византийското общество и когато византийскиятъ императоръ Василий II се е намиралъ въ Тракия[1] царь Романъ и братъ му царь Борисъ II сѫ успѣли тайно да избѣгатъ отъ Цариградъ и да се завърнатъ въ България. Шлумберже мисли, че двамата братя сѫ избѣгали съ съдействието на византийския министъръ председатель Василий и на висшитѣ византийски военни началници, които не сѫ били доволни отъ самостоятелната дейность на императора Василий II и които съ завръщането на царь Бориса II и царь Романа въ България сѫ искали да му създадатъ неприятность и така да го застават поне въ бѫдеще да ги зачита[2]. Златарски пъкъ мисли, че бѣгството на синоветѣ на царь Петра отъ Цариградъ е било дѣло на византийското правителство, а главно на министъръ председатель хитрия евнухъ Василий, който съ това е искалъ да предизвика междуособици и вѫтрешни раздори между българитѣ и така да ги направи безопасни за Византия[3]. Мненията и на двамата автори не ни се виждатъ правдоподобни, защото тѣ съ никакви данни не сѫ подкрепени и защото всички известни извори свидетелствуватъ тъкмо противното. Така Иоанъ Скилица казва, че следъ смъртьта на императоръ Иоанъ Цимиски царь Борисъ и царь Романъ сѫ избѣгали отъ Цариградъ и бързали да стигнатъ въ България[4], разбира се, преди византийцитѣ да ги догонятъ. Защото, навѣрно, последнитѣ, щомъ сѫ се известили за бѣгството имъ, сѫ ги гонили, но не сѫ успѣли да ги заловятъ. Деволскиятъ владика Михаилъ го допълва и казва, че тѣ сѫ избѣгали, когато византийскиятъ полководецъ Варда Склиръ е въстаналъ и когато сродникътъ имъ императоръ Василий II се е намиралъ въ Тракия[5]. Яхя Антиохийски по-подробно описва бѣгството на царь Борисъ II и царь Романа. Той казва, че последнитѣ съ хитрость сѫ избѣгали отъ затвора си въ императорскитѣ дорци въ Цариградъ, гдето императоръ Иоанъ Цимиски ги е държалъ затворени и че сѫ избѣгали на коне, които тѣ сѫ били заржчали да имъ при-

[1] B. Prokić, Die Zusätze и пр. 129, приб. 2.

[2] G. Schlumberger, L'Épopée Byzantine à la fin du dixiéme siecle, p. 647—648.

[3] В. Н. Златарски, История на бълг. държава т. I, ч. 2, стр. 657.

[4] Cedrenus, II, p. 435.

[5] B. Prokić, Die Zusätze... S. 28, приб. 2.

готвятъ. И когато сѫ щѣли да преминатъ въ България, двата коня, на които сѫ яздили, сѫ спрѣли. Тогава тѣ сѫ слѣзли отъ тѣхъ и сѫ се скрили въ гората и понеже сѫ се страхували, че ще бѫдатъ догонени, разбира се, отъ византийцитѣ, затова сѫ тръгнали пешкомъ[1].

Колкото се касае за годината, когато тѣ сѫ избѣгали отъ затвора си въ Цариградъ, отъ известието на византийския хронистъ Иоанъ Скилица би могло да се заключи, че това е станало веднага следъ смъртьта на византийския императоръ Иоанъ Цимиски[2], който, както е известно, се е поминалъ на 10 януарий 976 година; а пъкъ отъ сведенията на Яхя Антиохийски би могло да се заключи, че сѫ избѣгали въ 985 год.[3]. Обаче и дветѣ тѣзи известия исторически не сѫ вѣрни, защото за щастие арабскиятъ историкъ Ал-Макинъ ни е запазилъ една бележка, отъ която се установява, че царь Борисъ и царь Романъ сѫ избѣгали въ осма година отъ пленяването си, т. е., въ края на 978 или въ началото на 979 година[4].

И така отъ изложеното е ясно, че въ края на 978 или въ началото на 979 година царь Романъ и братъ му царь Борисъ тайно и по свой починъ сѫ избѣгали отъ затвора си въ императорскитѣ дворци въ Цариградъ и че византийцитѣ щомъ сѫ узнаци за това сѫ ги гонили, обаче не сѫ успѣли да ги догонятъ и заловятъ.

V.

Царь Борисъ, който при минаване въ България е вървѣлъ пръвъ и самъ, случайно е билъ застрелянъ отъ единъ глухъ български пограниченъ войникъ, който е помислилъ, че е византиецъ, защото е билъ облѣченъ въ византийско облѣкло, а пъкъ не е могълъ да чуе, когато царь Борисъ му е обяснявалъ кой е. Царь Романъ пъкъ, който е вървѣлъ следъ него е успѣлъ да обясни кой е и затова се е спасилъ и радостно е бипъ приетъ[5]. По свидетелството на деволския владика Михаилъ царь Романъ следъ като се е завърналъ въ

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21
[2] Cedrenus, II, p. 435.
[3] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій и пр., стр. 21, 404.
[4] ibid., стр. 191.
[5] Cedrenus, II, p. 435. B. Prokić, Die Zusätze и пр. S. 28 приб. 3, 4.

България най-първо се е настанилъ въ гр. Видинъ[1]. Това пъкъ е безспорно доказателство, че когато последниятъ се е завърналъ въ България, източна България съ главнитѣ ѝ градове Преславъ, Доростолъ, Преславецъ, Плиска и Пловдивъ още е била подъ властьта на византийцитѣ. Златарски мисли, че царь Романъ следъ като се е завърналъ въ България се е настанилъ въ гр. Воденъ, Македония и че въ извора думата Видинъ (*Βιδύνη*) погрѣшно е написана вмѣсто Воденъ (*Βοδηνά*)[2]. Това мнение не ни се вижда приемливо, защото думата Видинъ (*Βιδύνη*) е много добре известна на Иоанъ Скилица, който на две мѣста я употрѣбява въ историята си[3]. Тя пъкъ още по-добре е била известна на деволския владика Михаилъ. И най-после царь Романъ не е могълъ да се настани въ гр. Воденъ, защото той е билъ близо до византийската граница и затова не е представлявалъ никаква гаранция за неговата безопасность.

Яхя Антиохийски известява, че царь Романъ, следъ като се е завърналъ въ България, е билъ признатъ отъ българитѣ за царь.[4] И Стефанъ Таронски Асохикъ потвърдява, че Романъ е билъ български царь.[5] Но въпрѣки това Златарски подържа, че следъ като царь Романъ се е завърналъ въ България е билъ заведенъ при царь Самуила въ гр. Воденъ, последниятъ го е взелъ подъ своето покровителство и, принуденъ отъ силата на обстоятелствата да отстжпи отъ предишната си враждебность къмъ старата династия, по-сетне съ съгласието на Аарона и другитѣ мѣстни български боляри е обявилъ Романа за български царь. Самуилъ се билъ решилъ на такава на пръвъ погледъ недопустима постжпка, защото Романъ като скопецъ не е могълъ да бжде за него опасенъ съперникъ и защото фактически властьта се е намирала въ неговитѣ ржце а пъкъ Романъ е билъ само номиналенъ царь. При това Самуилъ е билъ използувалъ появяването на Романа противъ властолюбивитѣ стремежи на брата си Ааронъ, а най-главно за да парализира влиянието на византийцитѣ, което тѣ чрезъ последния сж упражнявали въ вжтрешнитѣ работи на Бълга-

[1] B. Prokić, Die Zusätze и пр. S. 28, приб. 5.
[2] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 654.
[3] Cedrenus, II, p. 454, 455.
[4] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.
[5] Des Stephanos von Taron armenische Geschischte, S. 186.

рия.[1] Този възгледъ ни се вижда неоснователенъ, защото противоречи на историческитѣ факти.

Преди всичко не е вѣрно, че отношенията между братята Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ и членоветѣ на старата династия, а именно братята Борисъ и Романъ, сѫ били враждебни. Напротивъ тѣ, както на друго мѣсто установихме, сѫ били добри и приятелски.[2] Сетне Яхя Антиохийски установява, че, когато царь Романъ се е завърналъ въ България, българитѣ добре го приели и следъ това го направили свой царь. Тѣ сѫ се събрали около него и сѫ предприемали военни нашествия въ византийскитѣ области. Самуилъ е билъ робъ т. е. полководецъ на царь Романа и е воювалъ заедно съ него.[3] Стефанъ Таронски Асохикъ известява, че Самуилъ и Аароиъ сѫ били на служба у царь Романа и че благодарение на тѣхната храбрость твърде много сѫ се издигнали. Въ войната пъкъ на царь Романъ противъ византийския императоръ тѣ сѫ встѫпили въ сериозна борба съ последния.[4] Това потвърдява и деволскиятъ владика Михаилъ.[5]

Българскитѣ извори сѫщото установяватъ, че Романъ е билъ царь не само номинално, но и фактически и че той се е ползувалъ съ всичкитѣ царски права и привилегии. Така наредъ съ всички български християнски царе отъ първото българско царство и той се поменува въ поменицитѣ.[6] Отъ българския вирпински хрисовулъ сѫщо се установява, че Романъ е билъ не само номинално, но и фактически български царь и че като такъвъ той пръвъ е основалъ вирпинския монастиръ св Георги-Горга, на който между другото е подарилъ и селата Кръповласи и Рѣчица.[6] Това потвърдява и сръбскиятъ вирпински хрисовулъ, въ който изрично се твърди, че царь Романъ е първиятъ основатель на вирпинския монастиръ и че освенъ поменатитѣ две села му е подарилъ и селата Грешевляни, Бродъ и Здунье и търговскитѣ панагири въ гр. Скопье

[1] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 658—659.

[2] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. 4, стр. 31—32.

[3] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробовца, стр. 21

[4] Des Stephanos von Tapon, armenische Geschichte, S. 186.

[5] B. Prokić, Die Zusätze и пр., S. 29 приб. 13.

[6] Йор. Ивановъ, Известия на историческото дружество въ София, кн. IV, стр. 222, 224, 225, 228.

Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 15, 16.

и селото Бродъ.[1] Въ Видението на пророкъ Исаия заедно съ другитѣ български царе се споменува и Романъ, като се казва, че той е билъ отъ сѫщия произходъ съ тѣхъ, т. е. българинъ, че обявилъ война на източния царь, т. е. византийския императоръ, че е искалъ да погуби двама царе т. е. византийскитѣ императори Василий II и Константинъ VIII, че е билъ победенъ, че следъ поражението си се е завърналъ въ гр. Преславъ и че следъ като е царувалъ деветь години, се е поминалъ, т. е., е билъ плененъ и изчезналъ.[2]

Другояче едвали ще да е могло да бѫде. Защото споредъ българскитѣ държавноправни понятия царската власть у старитѣ българи се е приемала по наследство отъ мѫжкитѣ потомци на наследодателя царь.[3] Понеже пъкъ следъ смъртьта на царь Борисъ II единственъ мѫжки потомъкъ на царь Петра I е билъ царь Романъ, затова той веднага щомъ се е завърналъ въ България отъ всички е билъ признатъ за царь и е приелъ управлението на бащината си държава. При това твърде е възможно царь Романъ, както и братъ му царь Борисъ II, главно по желание на майка имъ Мария и по подражание на дѣда имъ по майка византийски императоръ Христофоръ Лакапинъ и на съвременнитѣ имъ византийски императори Романъ II, Василий II и Константинъ III[4] да е билъ признатъ за царь още презъ живота на баща му царь Петъръ I. Но въпрѣки всичко това Иоанъ Скилица и неговиятъ компилаторъ Иоанъ Зонара не го признаватъ за царь, защото, поради деградирането на царь Бориса II отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски, тѣ сѫ считали, че българскиятъ царски институтъ е унищоженъ и не сѫществува[5] и защото царь Романъ е билъ скопенъ.[6] Споредъ византийскитѣ пъкъ държавноправни понятия скопениятъ не е можелъ да бѫде царь.[7]

Отъ изложеното е ясно, че царь Романъ е билъ български царь не само номинално, но и фактически и че той като такъвъ се е ползувалъ съ всичкитѣ права и привилегии.

[1] Ст. Новаковић, Законски споменици, стр. 612, 613, 615, 616.
[2] Йорд. Ивановъ, Богомилски книги и легенди, стр. 286—287.
[3] *Μ. Ψελλός, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 69.
[4] Cedrenus, II, p. 297, 325. Zonaras, IV, p. 58, 65, 72.
[5] L. Diaconus, p. 158—159. Cedrenus, II, p. 413.
[6] Cedrenus, II, p. 435. Zonaras, IV, p. 110.
[7] *Μ' Ψελλός, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 5.

Но, разбира се, че скопяването му е билъ сериозенъ недостатъкъ и малко е подценявало неговото царско достойнство.

VI

Въ 971 година византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски, навѣрно, подъ благовидния претекстъ за защита отъ руситѣ е поставилъ военни гарнизони въ по-важнитѣ градове на източна България и съ това тази часть отъ българската държава фактически е била присъединена къмъ византийската империя.[1] Сѫщиятъ, навѣрно, пакъ подъ благовидниятъ предлогъ, че царь Борисъ и братъ му Романъ само ще го придружатъ до Цариградъ и следъ това скоро ще се завърнатъ въ България, завелъ ги въ Цариградъ и ги затворилъ въ императорскитѣ дворци, гдето царь Борисъ е лишилъ отъ царското му достойнство.[2] Българитѣ му повѣрвали, или по-добре сѫ били принудени да му повѣрватъ, защото тѣ тогава сѫ се намирали въ такова положение, въ което е нѣмало какво друго да се прави, освенъ да се вѣрва и търпи. Тогава, навѣрно, по поржка на царь Бориса II сѫ били избрани за временни управители на България четиримата братя Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ, които сѫ били синове на едного отъ много могѫщитѣ въ България областни управители, а възможно и далечни негови сродници; защото, историкътъ казва, близкитѣ по родъ на царь Петра сѫ били покосени отъ смъртьта, а пъкъ синоветѣ му Борисъ и Романъ сѫ били заведени въ Цариградъ и тамъ сѫ пребивавали.[3] Действително Иоанъ Скилица

[1]) L. Diaconus, p. 157, 159. Cedrenus, II, 412.

[2] ibid. 158. ibid. II. p. 413.

[3] Cedrenus, II p. 434—435. *Τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχερίζονται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβὶδ Μωϋσῆς Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατονομαζόμενοι. τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν. Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἔμενον ἐν αὐτῇ,...* Този пасажъ на български езикъ гласи: Понеже българитѣ веднага следъ смъртьта на императора Иоанъ въстанаха, се избиратъ да ги управляватъ четирима братя Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ, които сѫ деца на едного отъ много могѫщитѣ у българитѣ комисъ и затова се наричатъ комитопули, т. е., комиски деца. Защото отъ близкитѣ по родъ на Петра другитѣ се покосиха отъ смъртьта, а пъкъ синоветѣ му Борисъ и Романъ, заведени

казва, че тѣзи събития въ България сж станали веднага следъ смъртьта на византийския императоръ Иоанъ Цимиски, която е настжпила на 10 януарий 976 година; но той и тука, както

въ Цариградъ, както по-горе се каза, пребиваваха въ него. Въ този пасажъ спорни и съмнителни сж думитѣ: *ἀποστατησάντων, ἄρχειν* и *προχειρίζονται*. Думата *ἀποστατέω* значи стоя далеко, отказвамъ се, вдигамъ ржка, оставамъ, въставамъ. Тукъ Иоанъ Скилица я употрѣбява въ смисълъ на „въставамъ". Той и думата „*ἀποστασία*" употребява въ смисълъ на въстание, въ какъвто смисълъ прочее я употрѣбява и новогръцкиятъ историкъ Сп. Ламбросъ като казва: '*Αποστασία τῶν Φωκάδων*. „'*Αποστασία τοῦ Βάρδα Σκληροῦ*" ('*Ιστορία τῆς ἑλλάδος*, *τ*. V, *σελ*. 123, 139). Думата *ἄρχω* значи: почвамъ ставамъ причина, предшествувамъ, съ родителенъ пъкъ падежъ тя значи: ставамъ управитель, заповѣдвамъ, управлявамъ. Иоанъ Скилица и тукъ, както и на нѣколко други мѣста (Cedrenus, II, p. 447, 455) я употрѣбява въ последния смисълъ. Думата „*προχειρίζομαι*" значи и избирамъ се, назначавамъ се Въ този смисълъ тукъ я употрѣбява и Иоанъ Скилица. Впрочемъ пасажа „*ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται*" така го е разбралъ и компилатора на Иоанъ Скилица, Иоанъ Зонара, който го възпроизвежда съ думитѣ „*ἀνατιθέασι τὴν ἀφετέραν ἀρχήν*" възлагатъ своята власть (IV, p. 110). Поради това ние мислимъ, че не ще да е много правдоподобно мнението на Златарски, който казва: „Какво отношение сж имали четиримата братя къмъ отмѣтането на българитѣ въ източната половина, показватъ самитѣ думи на Ив. Скилица. Той съобщава, че когато българитѣ сж се отмѣтнали заедно съ смъртьта на императоръ Ивана (Цимисхия), че четирмата братя *ἄρχειν αὐτῶν* (*Βουλγάρων*) *προχειρίζονται*. Глаг. *προχειρίζομαι* значи: „вземамъ въ ржцѣ, завземамъ се за нѣщо, подготвямъ, устройвамъ," следователно горното изречение при infin. допълнение значи: тѣ се завзематъ да властвуватъ надъ тѣхъ" (българитѣ), а Зонара право казва, че „тѣ (българитѣ) възлагатъ своята власть на четиримата братя". При такова разбиране думитѣ на двамата хронисти — а всѣко друго ще бжде погрѣшно — ясно става, че движението за отпадането на сѣверната часть въ източната половина на царството не е могло да стане безъ участието на четиримата братя, които сж агитирали между населението на сверните и североизточнитѣ области, че то да не очаква освобождение отъ законнитѣ си владѣтели, Бориса и Романа, защото тѣ се намирали въ пленъ въ Цариградъ, а да се присъединятъ къмъ западната — свободната половина на царството. Чрезъ това комитопулитѣ се домогвали да възстановятъ предишнитѣ граници на царството и по тоя начинъ да закрепятъ властьта въ ржцетѣ си." (Златарски, Ист. на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 643-4). Защото тукъ Иоанъ Скилица не говори за отмѣтането на източна България, която до 980 г., а възможно и до 983 година, е била подъ властьта на византийцитѣ, а има предъ видъ и говори за военнитѣ действия на царь Романа противъ византийцитѣ, за които съ-

и въ много други случаи грѣши.[1] Братята пъкъ Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ временно сж управлявали България като намѣстници на царь Бориса, защото и тѣ сж мислили и вѣрвали, че последниятъ скоро ще се завърне и ще приеме управлението на държавата. И така тѣ сж управлявали България до завръщането на царь Романа въ 978 или въ 979 година. Презъ цѣлото това доста дълго време братята Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ сж се въздържали отъ всѣкакви неприятелски действия противъ Византия първо защото следъ руското нашествие България военно и политически е била слаба и изтощена и второ защото не сж искали да влошатъ положението на царь Бориса и царь Романа въ Цариградъ. Отъ друга пъкъ страна византийцитѣ не сж предприели никакви военни действия въ или противъ България, защото Иоанъ Цимиски е билъ заетъ съ войнитѣ си противъ арабитѣ въ Азия,[2] а неговитѣ замѣстници императоритѣ Василий II и Константинъ VIII всецѣло сж били заети съ въстанието на Вардѣа Склиръ.[4] Въпрѣки това Златарски подържа, че веднага следъ смъртьта на византийския императоръ Иоанъ Цимиски, която е постжпила на 10 януарий 976 година, българитѣ отъ източна България сж се отмѣтнали отъ Византия и сж признали властьта на братята Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ, които веднага сж предприели военни действия противъ Византия, като Моисей (976—979 г.) е преминалъ гр. Струма и се е отправилъ противъ гр. Сѣръ, гдето е починалъ, Самуилъ въ сжщото това време се е спусналъ на югъ въ Тесалия и безуспѣшно три години (976—979 г.) е обсаждалъ гр. Лариса а пъкъ Давидъ е билъ убитъ веднага следъ отмѣтането на източна България отъ Византия.[4] Мнението на нашия историкъ не ни се вижда твърде правдоподобно, защото Иоанъ Ски-

общаватъ Яхя Антиохийски (Баронъ В. Р. Розенъ стр. 21) и Лъвъ Дяконъ (L. Diaconus, p. 171). Източна България до 979 година е била подъ властьта на византийцитѣ и затова царь Романъ, следъ като се е завърналъ въ България, не е отишълъ въ бащината си столица гр. Преславъ, а се е установилъ въ гр. Видинъ. (B. Prokić, Die Zusätze, S, 28, приб. 5).

[1] Cedrenus, II, p. 450, 527, 531 и пр.

[2] L. Diaconus, p. 160—163, 165—166, 168. Cedrenus, II 414.

[3] ibid. p. 169—170. ibid. II, p. 418—433.

[4] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 642-647.

лица, който по единъ строго хронологиченъ редъ излага събитията въ България за тази епоха първо говори за завръщането на царь Романа въ България,[1] което, както казахме е станало въ края на 978 или въ началото на 979 година и следъ това говори за убийствата на Давида и Моисея. Поради това, както на друго мѣсто установихме,[2] Давидъ е билъ убитъ около 980 година, а Моисей — около 995 година.[1] Последното обстоятелство се установява още и отъ факта, че споредъ прибавката на деволския владика Михаилъ, Моисей е билъ закланъ отъ единъ войникъ на повишение вече въ чинъ дуксъ Лъвъ Мелисинъ,[3] които въ 986 година е билъ магистъръ.[4]

Поради това съ голѣмо основание може да се приеме, че, когато царь Романъ се е завърналъ въ България, братята Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ сѫ били живи и всички радостно го приели, признали го за царь и сѫ станали негови помощници и съуправители, а сѫщевременно и негови наследници, защото той е билъ скопенъ и затова съ него се е прекратявала старата българска династия. Това напълно установяватъ Яхя Антиохийски, който известява, че Самуилъ е билъ робъ, т. е., полководецъ на царь Романа,[5] Стефанъ Таронски Асохикъ, който казва, че Аароиъ и Самуилъ сѫ били полководци на царь Романа[6] и деволскиятъ владика, който съобщава, че въ българовизантийското сражение въ вакарелскитѣ височини заедно съ царь Романа сѫ взели участне и братята Аароиъ и Самуилъ.[7] Най-после това се установява и отъ изложението на събитията отъ Иоана Скилица, който първо съобщава за завръщането на царь Романа и подиръ за военнитѣ му действия противъ Византия, които по политически причини нарича въстание и въ които сѫ взели участие и Давидъ и Мойсей и затова въ тѣхъ сѫ били убити.[8]

[1] Cedrenus, II, стр. 435.

[2] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ г. II, кн. 4, стр. 40.

[3] ibid. стр. 43, — [1] B. Prokić, Die Zusätze ... S. 29. приб. 8.

[4] Cedrenus, II, p. 436. Баронъ В. Р. Розенъ, Импер. Вас. болгаробойца стр. 20.

[5] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21

[6] Des Staphanos von Taron, armenische Geschichte, S. 185.

[7] B. Prokić, Die Zusätze ... S. 29 приб. 13.

[8] Cedrenus, II, p. 435.

Отъ изложеното се установява, че, когато въ края на 978 или въ началото на 979 година царь Романъ се е завърналъ въ България, братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ сѫ били живи, всички го признали за царь, станали сѫ негови помощници и полководци и всички сѫ взели участие въ войната му противъ византийцитѣ.

(Ще се свърши).

СОЛУНЪ ВЪ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Исторически погледъ отъ Хр. Чочковъ.

Градътъ, който, както сега, така и въ миналото винаги е ималъ най-голѣмо икономическо и търговско значение за Балканския полуостровъ и поради това за завладяването му отъ страна на околнитѣ племена сж се водили още отъ историческо време редъ войни, е градътъ Солунъ[1]. Последниятъ е билъ основанъ въ времето на Александъръ Велики и е билъ нареченъ Тесалоника[2], на името на сестра му, жена на пълководеца Касандъръ, а сегашното му име е славянско и е произлѣзло отъ първото[3]. Поради изтъкнатото значение, градътъ отъ основаването си дори и до днесъ представлява раздорна ябълка между околнитѣ племена, между които единъ отъ сериознитѣ борци е и нашиятъ народъ. Дали последниятъ е билъ въ ранни времена господаръ на този важенъ търговски центъръ, е въпросътъ, който отдавна се повдигнатъ както въ нашата книжнина, а така сжщо и въ нѣкои отъ чуждитѣ. Подтикнати отъ това обстоятелство и въ желанието си да дамъ точно тълкуване на намѣренитѣ по този въпросъ документи, ще се помжча да разгледамъ всички мнения въ настоящата си работа и да извлѣка исторически вѣрното.

И тъй въпросътъ, който си поставяме за разрешение, е дали българитѣ отъ идването си на Балканския полуостровъ до падането имъ подъ турцитѣ сж имали щастието да се

[1] Проф. А. Иширковъ, Градъ Солунъ, политико-географски и народо-стопански бележки. София 1911 г. стр. 1.

[2] Thl. Tafel, De Thessalonica eiusque agri dissertatio geographica. Berolini 1839, стр. IV и стр. 9 и следв.

Проф. Д-ръ Г. И. Кацаровъ, Царь Финтъ II Македонски. История на Македония до 336 год. София 1922, стр 91.

J. Balletta, *Γεογραφία τῆς Ελλαδος* 1841, стр. 163.

[3] А. Иширковъ, цит. съч. стр. 12. — Проф. Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове: Солунъ. Мак. Прегл. год. V, кн. 2. София, 1929, стр. 78.

считатъ нѣкога господари на града Солунъ, каквито сж били византийцитѣ, венецианцитѣ, сарацинитѣ, арабитѣ и турцитѣ. Това ще се уясни, когато разгледаме политиката на българскитѣ царе спрямо този градъ и териториалнитѣ увеличения, които сж придобивали следъ всѣка война. Градътъ Солунъ както е привличалъ вниманието на много народи поради своята предимность въ търговско отношение, така сжщо е привличалъ и праотцитѣ ни. Но това проявление у българитѣ се забелязва доста късно, защото съ идаването си на Балканския полуостровъ тѣ сж имали преди всичко за цель да се закрепятъ и си осигурятъ заетата територмя. И наистина следъ като успѣли въ последното, виждаме ги да се движатъ по стжпкитѣ на славянитѣ. А последнитѣ, било като наемнни войски, било по принуждение като войници въ чужди армии, опитвали се много пжти да турятъ ржка на този градъ, но както ще видимъ по-долу всички тия опити за завладяването му сж останали безрезултатни. За походитѣ на славянитѣ, като предшественици на българитѣ, ще разберемъ отъ единствения най-вѣренъ документъ въ сравнение съ другитѣ източници, — житието на Св. Димитъръ Солунски. Необходимо е да проследимъ борбитѣ на славянитѣ за владичеството на града, защото тѣ се явяватъ отпосле като непосрѣдствено свързани съ българитѣ отъ с.-изтокъ, както е случаятъ съ царь Бориса и съ българитѣ отъ с.-западъ, както е случаятъ и съ нападението на избѣгалия Кубратовъ синъ Куберъ[1]. По тѣхнитѣ стжпки се явяватъ по-после великитѣ български царе, Симеонъ и Иванъ Асенъ II, които, схванали много добре значението на града Солунъ, си поставяли за прѣка цель въ своята външна политика да го завладѣятъ.

Солунъ постояно е билъ заплашванъ отъ нашествието на славянитѣ, поради това че тѣ сж били заседнали около него

[1] Проф. Н. Милевъ, Кубратъ отъ историята и Куберъ въ чудесата на Св. Димитрия Солунски. Пер. Спис. на Бълг. Кн. Д-во, кн. 71, София, (1910), стр. 579 и следв.

Th. Tafel, цит. съч. стр. XCVI

Филаретъ, Св. Великомученикъ Димитрій и Солунскіе Славяне въ „Четеніяхъ на Импер. Общ. Ист. и Древн. Рос. 1848 VI. стр. 37.

В. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове т. I. Първо българско царство, частъ I. София 1918 стр. 121.

Ст. Станоевић, Византија и Срби. Книга II. Нови Сад. 1903, стр 46.

и при единъ натискъ отъ северъ, тѣ сѫщо тъй сѫ упражнявали натискъ върху града, който естествено е трѣбвало да се защищава. Славянитѣ около Солунъ сѫ заели следното разположение: по течение на р. Черна и Баба-планина живѣели бърлзяцитѣ, между последнитѣ и Шаръ-планина — мияцитѣ, а между бърлзяцитѣ и Солунъ — драговичитѣ; по течението на р. Мѣста — смолянитѣ; по р. Струма и р. Струмица и около Орфанския заливъ — ринхинитѣ или рухинитѣ и др.[1] По такъвъ начинъ градътъ е билъ заобиколенъ отъ българо-славянски племена, които постоянно бивали привличани отъ богатствата му та често опитвали щастието на оржжието си, но почти винаги безуспѣшно и то главно защото сѫ действували разпокжсано, по племена.

За пръвъ пжть българскитѣ славяни се упжтили къмъ Солунъ въ 559 година, но византийскиятъ пълководецъ Германъ тогава успѣлъ да ги отблъсне, заради което първитѣ прежде-временно отмѣнили похода си срѣщу града, като се упжтили къмъ Илирия. За този пръвъ опитъ на нашитѣ славяни имаме сведения отъ Иванъ Ефески (558—585), който казва, че на третата година следъ смъртьта на императора Юстинияна и при царуването на Тиверия Победоносни проклетото племе — славянитѣ, тръгнало на походъ по цѣла Елада, въ околностьта на гр. Солунъ и по цѣла Тракия[2]. Житието на Св. Димитъръ Солунски разправя за други две сериозни обсади на гр. Солунъ, първата отъ които е станала въ 597 година на 26 октомврий[3], когато солунци празнували празника на своя покровитель и на другия день видѣли 5000 души славяни „хора отбрани и опитни въ военното изкуство", както бележи и житието. Солунци излѣзли срещу тѣхъ, но били принудени да се прибератъ въ града предъ силния неприятель. Последниятъ презъ това време се ограничилъ съ нападение само въ околностьта на града.

[1] М. Дриновъ, Погледъ върху произхода на българския народъ и начало на българската история. Съчинения т. I, София. 1909, стр. 27 и 28.

Хр. Милевъ, Карта на първото българско царство, 1909.

[2] М. Дриновъ, Заселеніе Балканскаго полуострова славянами. Съчинения т. I. София 1909. стр. 249.

[3] Th. Tafel, цит. съч. LXVI и следв.

Филаретъ, цит. съчин. стр. 10

Ст. Станоевић, цит. съч. стр. 14 и 57.

На другия день обаче, цѣлото население, способно да носи оржжие, предводителствувано отъ покровителя си Св. Димитъръ, излѣзло отъ града и изгонило неприятеля, който оставилъ грамадни жертви и се отказълъ за известно време отъ намѣрението си да напада този хубавъ градъ[1]. Тази втора обсада, е стреснала твърде много гражданитѣ, понеже не сж били виждали другъ пжть такава страшна напасть, толкова неприятелтъ ненадейно се явилъ и почналъ сериозно да напада. Въ нападението взели участие заедно съ славянитѣ и авари, които били подчинени презъ това време на похода. Тази опасность не е била за дълго време, защото неприятелтъ скоро се оттеглилъ безъ да направи почти никакви сериозни опустошения върху града. Но защо е станало това скорошно оттеглюване, житието не обяснява[2]. Следъ този походъ въ 678 година се явява новъ, за който житието на Св. Димитъръ Солунски добавя, че градътъ билъ заобиколенъ отъ суша и море, но на четвъртия день следъ обсадата се явилъ самиятъ свети Димитрий на бѣлъ конь и успѣлъ да разгони неприятеля, който отстжпилъ съ голѣми жертви та за известно време отново се отказалъ да напада Солунъ[3].

Презъ това време отъ северъ се задалъ новъ сериозенъ неприятель на Византия, който още съ стжпването си на Балканския полуостровъ почва борба за да се настани тукъ окончателно. Поради своята сила, той въ кратко време успѣва да си издействува авторитетъ всрѣдъ народитѣ на Полуострова и да се затвърди въ с.-източната му часть. Това сж били Аспаруховскитѣ българи, които въ скоро време, както ще видимъ по-нататъкъ сж обърнали погледитѣ си и къмъ западна Македония. Това сериозно обръщане къмъ западъ въ българската външна политика най-добре се очертава отъ времето на царь Крума и следващитѣ го царе до 1393 година, когато България пада подъ турско иго. А преди Крума дума не е могло да става за западна Македония, а камо ли за града Солунъ, защото предшественицитѣ му, а именно основателтъ на българската държава Аспарухъ и неговитѣ наследници Тервелъ, Кормисошъ, Винехъ. Телериг и другитѣ сж били

[1] М. Дриновъ, цит. съч. стр. 256 и 257.
[2] М. Дриновъ, цит. съч. стр. 257.
[3] М. Дриновъ, цит. съч. стр. 275 и 307.
Филаретъ, цит. съч. стр. 14.

заети изключително съ задачата: да запазятъ самостоятелностьта на северния кжтъ, който Аспарухъ е заелъ въ 679 година и да запазятъ държавата си и да я уредятъ вжтрешно.[1]

Пръвъ опитъ за увеличаване на България откъмъ западъ е направилъ, споредъ историческитѣ сведения, царь Крумъ, обаче безъ значителенъ резултатъ.[2] Сжщото почти може да се каже и за царь Пресиамъ, който следъ тригодишна усилена война съ сърбитѣ се видѣлъ принуденъ да сключи миръ, споредъ който пòследнитѣ запазили земитѣ си, за които той бѣ почналъ сериозни нападения.[3] Понеже тази война се свършила за България безъ всѣкакъвъ резултатъ, за това Борисъ, наследника на Пресиама, подновилъ борбата съ надежда да осигури онова, за което преди него се е воювало. Тази война на Бориса се отнася къмъ 854—860 година и при която той е успѣлъ да навлѣзе доста навжтре въ Македония, обаче както Пресиамъ, така и той не еималъ успѣхъ, защото българската конница не е могла да действува успѣшно въ сръбскитѣ земи. Въ едно отъ тия стражения дори е билъ пленєнъ Борисовиятъ синъ Владимиръ заедно съ 12 боляри, поради което войната се е прекратила и се е сключилъ миръ.[4] Следъ това Борисъ е посветилъ останалото време отъ живота си на вжтрешно преустройство на държавата си, въ което е постигналъ голѣмъ успѣхъ, а особено като е въвелъ християнството, което на времето било главната духовна връзка, която е остранила поважнитѣ недоразумѣния между славяни и българи.[5] Покрай

[1] К. Иречекъ, Исторія Болгаръ. Одесса 1878, стр. 163. — G. Schlumberger, L'épopée byzantine á la fin du deuxième siecle. Paris 1876, т. I. — М. Соколовъ, Изъ древней исторіи болгаръ. Спб. 1879. — А. Гильфердинъ, Собраніе сочиненіи. Спб. 1868. т. I. стр, 1—296. — В. Златарски, цит. съч. стр. 121 след..

[2] Златарски, цит. съч. стр. 261 и 262.

[3] К. Иречекъ, цит. съч. стр. 185. — Проф. Златарски, цит. съч. стр. 149. — J. B. Bury. The Eastern Rom. Empire p. 379. бел. 1, въ Извѣстия на Историческото дружество въ София, 1915, т. IV. — Ст. Станоевић, цит. съч. кн. I—1903, кн. II—1906. — Ст. Станоевић, Историја српскаго народа. Београд 1910. — Ramband, L'Empire grec au deuxieme siecle. Paris 1879, стр. 462.

[4] J. B. Bury, цит. съч. стр. 150. — Ramband, цит. съч. стр. 462. — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 202.

[5] J. B- Bury, цит. съч. стр. 159. — Алек. Ив. Чучулаинъ, Св. Борисъ князъ български т. I 846—865. София 1914, стр. 186 и следв — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 228.

това Борисъ е принесълъ голѣми заслуги за бждещитѣ насоки на българскитѣ царе въ тѣхната външна политика, като е посочилъ пжтя за териториялното увеличение на България къмъ югозападъ. Съ това е далъ да се разбере, каква е цената на богатствата и на голѣмитѣ икономически и търговски облаги, които биха се добили отъ тѣзи земи ако ги биха завладѣли заедно съ града Солунъ, като главенъ търговски центъръ. Борисъ е оставилъ на приемницитѣ следната югозападна граница, която много се приближавала до Солунъ, а именно: почвала е отъ Мокренската планина, отивала отъ Прѣспа до Леринъ, отъ гдето по планинитѣ Мжглена и Бѣласица е достигала, чрезъ Струмишката долина, югозападния склонъ на Родопитѣ, отъ тамъ по тѣхния гребенъ е стигала до Костанция и т. н.[1] Тази граница е забикаляла Солунъ доста добре, защото остава за него единъ малъкъ хинтерландъ, който е билъ съвсемъ не достатъченъ за успѣха на търговията му.

Следъ неспособния Борисовъ наследникъ Владимиръ, престолътъ се заема отъ Симеона. Презъ негово време важно събитие е нападението, което сж извършили арабитѣ срещу Балканския полуостровъ и главно срещу гр. Солунъ. Така въ 902 година арабската флота подъ началството на регента Дамиана унищожила островитѣ по Егейско море, влѣзла въ Пегасейския заливъ около брѣговетѣ на Тесалия и нападнала богатия и населенъ градъ Димитрияда, който е успѣла скоро да превземе Но най-сждбоносни за солунци сж били нападенията на арабитѣ презъ 904 година, когато воевода-началникъ е билъ Левъ Триполитъ, който е решилъ вмѣсто да води борба за превземането на Цариградъ, да се обърне къмъ Халкидическия п-овъ, гдето нападенията му биха били по-успѣшни и ще му докаратъ по-голѣми богатства. Въ това време къмъ сжщата насока имало едно нападение отъ страна на българския царь Симеонъ, който е искалъ да покори и останалитѣ славяни около Солунъ, а именно ринхинитѣ, по долна Струма и Вардаръ, смоленцитѣ, по долното течение на р. Мѣста, сагудатитѣ

[1] Ст. Стефановъ, Границитѣ на българскитѣ царства отъ основаването на България до падането подъ Турция. София. 1916 г. стр. 13 и сл. — J. B. Bury цит. съч. стр. 161, заб. 4. — Хр. Милевъ, цит. съч стр. 13. — Д. Ризовъ, Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници. Berlin 1917, стр. 10, карта 8.

и драговичитѣ, на с.-западъ отъ Солунъ.[1] А за разположението на тѣзи славяни около града и тѣхния животъ отъ една страна, и отъ друга за политиката на Симеона спрямо тѣхъ се вижда отъ това, което пише Ив. Комениатъ, съвременикъ на тия събития:[2] „На западъ се простира равнина, която държи до едни други (планини), гдето се издига единъ градъ, наречень Верея, градъ твърде известенъ както по количеството на жителитѣ, тъй и въ всички други отношения, съ което може да се похвали единъ градъ по уредбата си. Въ срѣдното пространство тая равнина заключава въ себе си нѣкой разпръснати села, отъ които едни близу до Солунъ, наречени съ името драгови и сагудати, подвластни на града, други пъкъ, които плащатъ данъкъ на съседния скитски народъ и който не е далечъ. Но селата по съседство живѣятъ едно съ друго, па бива и това, че тѣ, като влизатъ нерѣдко въ съглашение освенъ съ другитѣ и съ Солунци, завръзватъ търговски сношения съ скититѣ и особено когато тѣ сѫ въ добри отношения по-между си и не вдигатъ оръжие за ожесточена борба. Тъй като това се е желаело още нѣкога си, въ най-старо време, то поради общността на живота тѣ смѣняватъ нуждитѣ едни на други, като спазватъ помежду си чуденъ и дълбокъ миръ.“[3] Тъй че отъ гореизложеното се вижда, че имало славянски племена, които сѫ били подвластни на скититѣ т. е. на българитѣ, които не били далечъ отъ центъра имъ, града Солунъ. При такова разположение на славянитѣ, арабитѣ нападатъ града и всѣватъ голѣмъ страхъ не само всрѣдъ населението му, но и всрѣдъ околнитѣ племена. Тогавашниятъ пазитель на града Никита разпраща писма до всички околни воеводи за помощь, а Стримонскиятъ воевода дори бива заплашенъ, че гневътъ на императора ще се сложи върху него.

[1] В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. Сб. Н. У. кн. 24, стр. 149 и сл. — М. Дриновъ, Южные славяне и Византія въ X. вѣкъ. Сочиненія т. I, София 1909, стр. 402. — Ramband, цит. съч. стр. 408.

[2] В. Н. Златарски, цит. съч. стр. 151. — Филаретъ, цит. съч. стр. 24. — Rambaud, цит. съч. стр. 317.

[3] Joan. Cameniat, De exicidio Thessalonicensi, стр. 6 въ изданието на Theophanis contin, ed. Bon. p. 495. — Thl. Tafel, цит. съч. p. LXXVII—LXXVIII, et. p. 252. — В. Златарски, История на българската държава презъ среднитѣ вѣкове т. I. Първо българско царство часть II. София 1927, стр. 328 и следв.

Но никой отъ околнитѣ воеводи не е дошелъ на помощь, защото между тѣхъ се явила вражда, както всѣкога.[1] Тѣ сж отказали помощьта си още и за това, че сж имали защитата на българския царь Симеонъ, както изрично по-горе разправя Ив. Комениатъ. Следъ този отказъ на воеводитѣ, отъ Цариградъ изпратили евнуха Родофилъ съ злато за да го занесе на воеводитѣ отъ Сицийлиската ескадра, която е действувала противъ африканскитѣ араби. Обаче Родофилъ се отбилъ за нѣкои нужди въ Солунъ, и златото, което носѣлъ съ себе си, изпратилъ го на Стримонския воевода.[2] Защо и какъ е станало това и дали въ него българскиятъ царь Симеонъ е ималъ пръстъ, ще видимъ по-долу, което сжщевременно ще ни даде и една ясна картина за домогването му спрямо гр. Солунъ. Солунци отчаяни, че не могли да получатъ помощь отъ околнитѣ славяни, дали възможность на арабитѣ, начело съ емира Левъ Триполитъ да превзематъ гр. Солунъ, следъ дводневна обсада, която почнала отъ 30 юний 904 година. Тукъ Ив. Комениатъ разправя, че емиръть издалъ заповѣдь, щото всички онѣзи жители, които избѣгали по-рано и се спасили въ околнитѣ на града села, да дойдатъ въ превзетия и ограбенъ градъ за да откупятъ пленениитѣ си роднини. Тогава тукъ се явилъ нѣкой си Симеонъ, мжжъ съ зрѣлъ и твърдъ умъ и съ голѣма опитность въ работитѣ, пратенъ отъ Цариградъ въ Солунъ малко преди това съ нѣкаква мисия отъ императора, безъ обаче авторътъ, Комениатъ, да обясни, въ какво се състои тая мисия. Отъ казаното се вижда, че този Симеонъ се представилъ като делегирано лице отъ византийска страна за да сключи спогодба за размѣна на пленицитѣ. И наистина е билъ сключенъ договоръ, който е билъ подкрепенъ съ клетва и подписъ. Понеже въ това време арабитѣ, били много разярени, Симеонъ взелъ отъ Стримонския (стратегъ) два таланта злато, което бѣ му далъ Родофилъ и го предалъ на арабския емиръ, съ което спасилъ града отъ изгаряне.[3]

За сжщото това събитие въ единъ съвременъ изворъ е казано: „Той (Симеонъ) спаси града Солунъ, който щѣше

[1] В. Златарски, цит. съч. стр. 330 и следв.

[2] В. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на С. Метафраста и Логотета и пр. стр. 154 и след.

[3] В. Златарски, История на българската държава и пр. т. I часть II, стр. 334 и следв.

да бжде отъ основи разрушенъ, когато нечестивиятъ измѣнникъ, нареченъ Левъ Триполитъ, го бѣше превзелъ по божие попущение и поради многото ни грѣхове. Като извърши нечувано дѣло и самолично се видѣ съ безаконника, той като човѣкъ находчивъ и разуменъ убеди го да остави тоя градъ непокжтнатъ и да пусне повече пленници, следъ като представи на арабитѣ изпратенитѣ отъ него за българитѣ подаръци съ количество злато".[1] Двата разказа си приличатъ само съ една разлика, че въ първия се твърди, че златото е отъ Родофила, а въ втория, че е отъ Симеона. Обаче по истинско е първото, защото тъкмо Родофилъ е ималъ за задача да привлѣче българитѣ на помощь въ борбата срещу арабитѣ, а тъй като е било вече късно, той е намислилъ да направи това чрезъ Стримонския воевода, както и станало. И наистина градътъ е билъ спасенъ и арабитѣ на 9 августъ 904 год. заедно съ пленницитѣ си, между които е билъ и Ив. Комениатъ, напуснали Солунското пристанище. Тогава стримонцитѣ заедно съ българитѣ почнали нападения къмъ Солунъ, за което говори и Левъ Магистъръ въ III-то послание, а именно, че „българитѣ искали да заселятъ града Солунъ". Но подъ това заселване трѣбва да се разбира, че славянитѣ и българитѣ, а особено последнитѣ искали на всѣка цена да окупиратъ селата и града. Този неочакванъ ударъ отъ страна на Симеона е билъ съвсемъ критиченъ за империята, затова византийцитѣ решили да уредятъ споровете по миренъ начинъ, за която цель натоварили пакъ Левъ Магистъръ, който действително е успѣлъ да отклони българския царь отъ замисления планъ. Срещу това Симеонъ е получилъ друга териториална отстжпка, за която имаме сведение отъ надписа, намѣренъ при с. Наръшъ, 22 клм. северно отъ Солунъ, който е попълненъ отъ професоръ Успенский, и който дава ясна картина за това събитие:

Ἔτους ἀπὸκτ[ίσεως] κ[όσμος] ϛνιβ ἰν[δικτιῶνος]
Ζ ὄρος Ῥωμαίων κ[αὶ] βουλγάρ[ων]
ἐπὶ Συμεὶον ἐκ θεοῦ ἄρχ[ουτος] βουλγάρ[ων]
ἐπὶ Θεοδώρον Ὀλγον-τρακανοῦ
ἐπὶ Δρίστρον κομήτον.[2]

[1] В. Златарски, Цит. съч., стр. 335. — От. Паисий, История славяно-болгарская, 1862, изд. София, 1916 стр. 29.

[2] Θ. Успенскій, Извѣст. археол. Рус. Инст., Константинополь, III, 1898 г., стр. 184—194. — В. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и пр., стр. 156.

Отъ съдържанието на надписа се разбира, че той е билъ поставенъ при българския цѫрь Симеонъ и при неговия замѣстникъ въ Струмишката область, олгутаркана Теодоръ и при воеводата на мѣстнитѣ войски при сѫщата область, комита Дристъръ въ 6412 год. отъ сътворението на свѣта, индиктионъ 7 или въ 904 год. сл. Р. Х. т. е. въ времето на Левъ Магистъръ. А самата граница презъ това време, или изобщо взето при царуването на Симеона е била следната: почвала отъ върха на Кокезъ-тепе, югозападно по главния вододѣлъ на Централнитѣ Родопи, пресичала е р. Мѣста, къмъ планина Бозъ-дагъ, по тая последната се спущала къмъ Сѣръ, по югозападна посока достигала е с. Наръшъ, на р. Галико, после на западъ между селата Вардаровци и Ахматово е пресичала р. Вардаръ, обикаляла до планината Паякъ, защото епископството ὁ Δρουγουδιτιάς, споредъ списъка на Левъ VI, е било подчинено на Солунския епископъ, минавала е източно отъ Воденъ по пл. Караташъ и Кожани къмъ върха Шинякъ, пресичала горното течение на р. Бистрица, южно отъ Костуръ къмъ пл. Грамосъ, и обхващайки областьта Колония е отивала право на западъ къмъ Химара, като е минавала северно отъ Дринополъ (Аргирокастро[1]).

Отъ гореказаното, както и по мненията на ученитѣ: Дриновъ[2], Иречекъ[3], Rambaud[4], Гилфердингъ[5], Златарски[6] и др. се установява, че Солунъ и въ времето на Симеона не е билъ подъ негово управление, въпрѣки, че се е съкратилъ до минимумъ хинтерландътъ му.

При наследника на Симеона, царь Петра, никакво териториално увеличение на България не е можело да стане, защото въ негово време се туря край на самостоятелностьта на България, която се сгромолясва подъ ударитѣ на византийцитѣ. За това сѫ спомогнали обстоятелствата: че рускиятъ князъ Свѣтославъ се е подалъ на византийската политика[7];

[1] В. Златарски, цит. съч. края.—Ст. Стефановъ, цит. съч. стр. 14 и 15. — Д. Ризовъ, цит. съч. стр. 12, карта 9.

[2] Цит. съчинение, стр. 402.

[3] Исторія Болгаръ, Одесса 1878 стр. 217.

[4] L'Empire grec au deuxième siecle. Paris 1870. стр. 331 и следв.

[5] Собраніе сочиненіи, Сп.Б. 1876.

[6] Цит. съчинение, края.

[7] М. Дриновъ, цит. съчин. стр. 464 и 465.

че не сж ржководени добре държавнитѣ дѣла отъ страна на Петра, та въ резултатъ се откжснала Западна България[1], и най сетне че византийцитѣ се намѣсвали въ вътрешния животъ на страната, което е докарало разколъ въ двореца и недоволство сърѣдъ долнитѣ класи на народа, изразено въ така наречената богомилска ересъ[2]. Така, че презъ времето на царь Петъра пъкъ и до окончателното падане на източното българско царство, градътъ Солунъ е оставалъ далечъ отъ стремленията на България; такива стремления дори и не се забелязватъ, защото както отъ северъ така и отъ югъ е имало сериозни нападения, които не следъ много упорита война сж турили край на първото българско царство.

Ала въ западното царство въпросътъ относно завладяването на Солунъ стои съвсемъ инакъ, защото, както ще видимъ, най-енергичниятъ му царь, Самуилъ не е престаналъ да поддържа стария стремежъ на българската политика къмъ този важенъ търговски центъръ. Виждаме, че отъ 936 година нататъкъ когато следъ битката при Ихтиманския проходъ, византийската съпротива е била намалѣла, българскитѣ войски се насочватъ къмъ югъ, та следъ една усилена обсада е билъ превзетъ дори градътъ Лариса въ Тесалия[3]. Следъ това Самуилъ е направилъ още нѣколко нападения на северъ и западъ, които тжй сжщо се завършили съ добри резултати за българската държава[4]. Това твърде много е стреснало византийския императоръ Василий II, който незабавно е изпратилъ войскитѣ си противъ българитѣ[5]. Първата среща е станала при Солунъ, който тогава заедно съ околноститѣ е билъ опустошаванъ отъ българитѣ, поради липса на защита, тъй като

[1] М. Дриновъ, цит. съч. стр. 483 и следв.

[2] Д. Мишевъ, България въ миналото. София 1916, стр. 70 и следв.

[3] B. Prokič, Die Zusätze in der Handschrift desl. Skylitzes. München 1906. Cecaumen, Strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus ed. B. Wassilewsky et V. Jerstendt. Petropoli 1895. § 159. — В. Василевскій, Совѣты и разказы византискаго боярина XI вѣка. Сп.Б 1881. помѣстена въ Жур. Министер. Народнаго Просвѣщ. стр. 60, 78. — Skylitz., Cedrin II, p. 436 ed Bon. 1838/39. — G. Schlumberger, L'Epopée Bysantine. Paris 1876, т. I стр. 630.

[4] G. Schlumberger, цит. съч. т. II стр. 339 и сл. — Paparigopoullo, Histoire de la civilisation hellenique. Paris, 1878, стр. 265 и сл. — От. Паисийцит. съч., стр. 31.

[5] Paparigopoullo, цит. съч., стр. 96.

императорътъ е билъ заетъ съ потушване бунта на Фоки[1]. При това сражение успѣхътъ е билъ въ полза на българитѣ, които сѫ разбили войскитѣ на управителя Григорий Таронитъ и взели много пленници, между които и сина на последния, и множество плячка[2], но града не сѫ завладѣли. Тогава българскитѣ войски сѫ били вече готови да влѣзатъ въ града, обаче тутакси се е получило известие, че иде силна византийска войска. И действително последната се е срещнала съ Самуила при р. Сперхей.[3] При тази среща българитѣ били разбити и отъ тогава до боя при Бѣласица[4], станалъ въ 1014 г, военното щастие, което по-рано доста много се е усмихвало на Самуила сега го напуснало и докарало смъртьта му, а малко по-късно, въ 1018[5] год. и края на западното българско царство. Югозападната граница, която той е успѣлъ да извоюва съ много борби, е била следната: почвала е отъ града Лариса, който е билъ въ българска територия, вървѣла е на изтокъ и пресичала р. Вардаръ, отъ гдето вмѣсто да иде на югъ, е отивала къмъ северъ до с. западния жгълъ на Тахинското езеро, а отъ тамъ на западъ къмъ Сѣръ, възвивала е къмъ Мелникъ и т. н.[5] И при Самуила следователно Солунъ съ околностьта си, останалъ вънъ отъ предѣлитѣ на България, въ които е влизала почти цѣла Македония.[7]

И така презъ време на първото българско царство града Солунъ, ако и да е билъ вънъ отъ територията на България, е чувствувалъ нейната мощь, защото почти цѣлиятъ му хинтерландъ, необходимъ за търговията му, е билъ подъ нейна власть

[1] Розенъ Баронъ В. Р., Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 27. — G. Schlumberger, цит. съч. т. II, стр, 595.

[2] Cedr. II, p. 449. — G. Schlumberger, цит. съч. стр. 131, т. II. — К Иречекъ, цит. съч. стр. 254. — Paparigopoullo, цит. съч. стр. 265.

[3] Cedr., II. p. 450. — G. Schlumberger, цит. съч. стр. 136—142. — Paparigopoullo, цит. съч. стр. 267.

[4] Иорд. Ивановъ, Бѣласицката битка, 29 юний 1014 г. въ Извѣстия на Истор. Д-во, София 1911 год. кн. III. стр. 3 и сл. — G. Schlumberger, цит. съч. стр. 338—342. — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 257.

[5] Ст. Станоевић, цит. съч. стр. 59.

[6] Ст. Стефановъ, цит. съч. стр. 19. — Д. Ризовъ, цит. съч. стр. 14, карта 10.

[7] G. Schlumberger, цит. съч. стр. 58 — Paparigopoullo, цит. съч. стр. 265.

Съ падането на България подъ византийското иго въпросътъ, който ни занимава, не замира, а напротивъ той се развива заедно съ въстанията на българитѣ за самостоятелность. Въстанията сж били резултатъ следствие недоволството всрѣдъ българитѣ отъ византийцитѣ. Първото въстание е станало въ 1040 година подъ водителството на Петъръ Делянъ,[1] царски роднина, което е завършило безуспѣшно. Центъра на въстанието е билъ градъ Бѣлградъ, който въ това отношение е билъ най-удобенъ, защото Петъръ Делянъ е схващалъ, че при несполука лесно би могълъ да се спаси. Въ първо време успѣха е билъ на негова страна и заради това виждаме въстанието да се разширява къмъ гр. Нишъ, а отъ тукъ къмъ гр. Скопье. Въ този походъ на югъ той е ималъ за цель да завладѣе вододѣла на Егейско и Адриатическо море, който е съставлявалъ ядката на Самуиловата държава и следъ завладяването на който е било възможно да се почне освобождаването на една следъ друга отъ българскитѣ области. Противъ това въстание излѣзълъ на среща Драчкия стратегъ, но билъ разбитъ, защото въ лагера на последния произлѣзло недоразумение между подстратезитѣ му. Въ това време споредъ известията се явилъ Тихомиръ,[2] а по-късно и Алусиянъ,[3] вторията синъ на Арона, който е билъ стратегъ на темата Теодосиопулъ. Той обвиненъ въ нѣкакви злоупотребления, се е принудилъ да избѣга въ българския лагеръ гдето е билъ приетъ отъ Петъръ Делянъ по-радостно, отколкото Тихомиръ,[4] който малко преди това е билъ убитъ отъ войската. Петъръ Делянъ е повѣрилъ на Алусиана войска отъ 40000 души съ задача да превземе Солунъ.[5] Следъ успѣшенъ походъ той стигналъ до Солунъ и разбилъ нѣколко пжти защитницитѣ му, които като виждали, че е невъзможно сами да се спасятъ отъ новата напасть, се уповавали на помощьта на Св. Димитрия

[1] Cedr., II. p. 527—533. — Prokić, цит. съч. § 36 приб. 60. — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 267.

[2] Cedr., II. p. 528.

[3] Cedr., II. p. 531—533. — Prokić, цит. съч. § 34, приб. 49. — Cecaumen, Strategicon — Wass. p. 28.

[4] Cedr., II. p. 528.

[5] М. Дриновъ, Новъ паметникъ за Българската история. Съчинения т. I, стр. 636.— Cecaumen, Strategicon, стр. 16 по Василевскій „Совѣты“ и пр.

та пакъ се спасилъ градътъ отъ българската обсада. Въ такива общи черти ни предава събитието византийския писатель Ив. Скилица отъ XI вѣкъ, и отъ който се е ползувалъ и следващиятъ писатель Кедринъ. За сѫщото събитие има и другъ разказъ съ по-голѣма историческа ценность, който срещаме въ Стратегикона,[1] гдето е казано: „Алусианъ съ голѣма тълпа българи се явилъ да завоюва града Солунъ, но той не укрепилъ отначало своята палатка, не разположилъ на удобно мѣсто войската си на лагера, а тъй както пристигналъ, приближилъ се до укреплението и почналъ да се сражава. Между това хората му били уморени отъ трудъ и тежестьта на похода, понеже това е обикновено нѣщо, голѣмитѣ уморителни походи разслабватъ и уморяватъ и хората, които се отличаватъ съ другитѣ по тѣлесна сила. И наистина безъ да развиятъ лагеръ, тѣ се пръснали — единъ искалъ да пие вода, другъ искалъ да пасе коня си, трети искалъ да си почине. Когато, тѣзи които се намирали въ крепостьта забелязали, че тѣ се разпръснали така безредно, внезапно излѣзли, нападнали веднага и обърнали българитѣ въ позорно бѣгство. Едни били убити, други умрѣли отъ жажда и умора, а останалитѣ, подгонени като овце отъ кошара, били взети въ плѣнъ. Алусианъ, този чуденъ войникъ, избѣгалъ самъ, като си хвърлилъ оржжието“.

Следъ това поражение между двамата герои, Делянъ и Алусианъ, се поражда съмнение и омраза, докато Алусианъ на едно угощение ослѣпилъ Деляна и избѣгалъ при византийския императоръ, съ което далъ на последния възможность да хване въ плѣнъ ослепения Делянъ. Следъ това българитѣ се укротили и изгубили почти всѣка надежда за политическа самостоятелность на своята родина.

Но не се минали и 30 години отъ това въстание, въ България възниква ново, което за нея било по-катастрофално, отколкото първото, защото то убива куража и смѣлостьта у българитѣ за много по-дълго врѣме да правятъ новъ такъвъ опитъ. За това събитие узнаваме пакъ отъ Скилица,[2] споредъ който на чело на въстанието застаналъ нѣкой си Георги Войтѣхъ, човѣкъ знатенъ, произходещъ отъ рода на кавханъ. Но

[1] Cecaumen, Strategicon, § 63 цит. издание.

[2] Cedr., II. p. 715. — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 273.

поради слабата си мощь българитѣ се обърнали за помощь къмъ зетския князъ Михаилъ, сина на Ст. Войславъ, който решилъ да имъ помогне, като за български царь билъ провъзгласенъ Константинъ Бодинъ. На псследния за съветникъ му билъ опредѣленъ воеводата Петрилъ. Потушаването на това въстание било възложено на дука на България, Никифоръ Карантинъ. Както при първото въстание, така и при това произлѣзла свада между Никифора и стратега Даласинъ. Тази свада била използувана отъ българитѣ, които веднага раздѣлили армията си на две: едната подъ водителството на Петрилъ тръгнала къмъ дунавскитѣ земи, а другата подъ ржководството на Константинъ Бодинъ се запжтила къмъ Егейското море. Втората войска въ скоро време стигнала до гр. Скопье, което като го превзела, оставила за комендантъ Георги Войтѣха. Отъ тукъ продължила пжтя и благополучно стигнала до гр. Костуръ, гдето, обаче, била разбита и повърната назадъ. Византийската войска, следъ успѣха си при Костуръ, се запжтила по следитѣ на отстжпващитѣ българи и стигнала дори до града Скопье, който лесно отнима отъ Войтѣха и самия него плѣнява. Падналъ е сжщо въ плѣнъ при боя на Косово поле и Костантинъ Бодинъ, който въ последствие е билъ освободенъ. Съ този неуспѣхъ се туря край на второто българско въстание, което както и първото е имало за цель да освободи българитѣ отъ византийско владичество.

Следъ тѣзи въстания българскиятъ народъ се е почувствувалъ годенъ за нова борба едва въ 1186 год., когато се повдига ново въстание, което въ противовесь на по-първитѣ е завършило благополучно. Деятелитѣ въ това въстание и творцитѣ на второто българско царство сж били братята Асенъ и Петъръ.[1] Презъ време на тѣхното управление една е била задачата на ржководнитѣ фактори въ страната — да освободятъ заетата територия и да бждатъ признати като отдѣлна държава отъ Византия.

И наистина, когато въ това отношение политиката на тѣзи двама български царе се увѣнчала съ успѣхъ, виждаме, че наследницитѣ имъ пакъ почватъ да се движатъ по стжпкитѣ на Симеона и Самуила на югъ дори до града Солунъ. Царь Калоянъ, който благодарение на своята отлична политика е

[1] Ѳ. Успѣнскій, Образованіе втораго болгарскаго царства. Спб. 1879.

успѣлъ въ скоро време да всѣе страхъ всрѣдъ византийскитѣ и латинскитѣ войски, на първо мѣсто е гледалъ да уреди и осигури неприятноститѣ, които имали неговитѣ предшественици съ източната граница, а сетне се е обърналъ сериозно къмъ западнитѣ земи. Помогнало му е и обстоятелството, че тогава умрѣлъ херцогъ Бонифаций, владѣтель на гр. Солунъ, за чието замѣстване се появила вражда. Царь Калоянъ е използувалъ това и се намѣсилъ въ свадата, събралъ войска съ която превзелъ градоветѣ на западъ отъ Одринъ, отдето тръгналъ и се явилъ за кратко време предъ Солунъ.[1] Тукъ той успѣшно е водилъ обсадата и се е намиралъ предъ деня, когато е щѣлъ да го превземе, ако въ една неочаквана нощь не е билъ убитъ отъ воеводата си Манастресъ.[2] И въ това събитие, както и въ всички почти други свързани съ Солунъ, има легенда, че Св. Димитъръ Солунски,[3] специално за този случай се е явилъ облѣченъ въ бѣла премѣна и влѣзналъ вечерьта въ палатката на Калояна и го умъртвилъ. Като имаме предвидъ вътрешнитѣ неуредици, които възникнали въ това време въ България, ще си обяснимъ, че убийството е било резултатъ на заговоръ, на чело на който е стоялъ воеводата Манастресъ, а по всѣка вѣроятность и Борилъ. Калоянъ е умрѣлъ безъ да може да довърши започнатата задача относно Солунъ, но въ замѣна на това пъкъ стѣснилъ хинтерладна му до минимумъ, както е било и при царетѣ отъ първото българско царство. Югозападната граница, която царь Калоянъ е осигурилъ и завѣщалъ на наследницитѣ си е почвала отъ Охридското езеро и е вървѣла на истокъ между Битоля и Сетина до р. Черна и по течението на рѣката, преди да достигне до устието на тая рѣка, се отклонявала на истокъ, като е пресичала р. Вардаръ на югъ отъ Просѣкъ, заобикаляла подъ Сересъ и Драма и по р. Мѣста се възкачвала по старата граница.[4]

Най-забележителниятъ български царь следъ Калояна е билъ Иванъ Асенъ II.[5] По отношение на завладяването на града Солунъ той е билъ най-честитъ. По въпроса, да ли той

[1] К. Иречекъ, цит. съч. стр. 325.

[2] А. Иширковъ, цит. съч. стр. 14.

[3] Paparigopoullo, цит. съч. стр. 293.

[4] Ст. Стефановъ, цит. съч. стр. 23. — Д. Ризовъ, цит. съч., стр. 18, карта 12.

[5] К. Иречекъ, цит. съч. стр. 349.

фактически го е завладѣлъ историцитѣ сж на три мнения. Едното подържа, че Иванъ Асенъ II напълно е владѣлъ града Солунъ, включенъ въ предѣлитѣ на българската държава; второто мнение подържа, че Солунъ е билъ само васаленъ на българския царь, третото — че Солунъ не билъ нито български нито васаленъ, а си останалъ подъ Византия.

По този въпросъ можемъ да сждимъ по нѣколко български паметници, въ които е овековѣченъ споменътъ за силната мощь на царь Иванъ Асенъ II и за границитѣ на неговата държава. Единъ отъ тѣзи паметници е самата черква „Св. Четиридесеть Мжченици", построена тогава, а втори паметникъ, който за насъ представлява по-голѣмъ интересъ е знаменитиятъ надписъ, изрѣзанъ на една отъ мраморнитѣ колони на сжщата църква. На ново български той гласи: „Въ лѣто 6738, индиктионъ 3, Азъ Иванъ Асенъ II, въ Христа Бога вѣренъ царь и самодържецъ на българитѣ, синъ на стария царь Асенъ, създадохъ отначалото тази църква и изписахъ до край въ името на Св. Четиридесеть Мжченици, съ помощьта на които въ 12 лѣто отъ царуването си, въ която година се изписваше тоя храмъ, излѣзохъ на война въ Румания и разбихъ гръцката войска и самия царь Киръ Тодора взехъ въ плѣнъ съ всичкитѣ му боляри и всичката гръцка земя отъ Одринъ до Драчъ превзехъ и още и албанската и сръбската; а градоветѣ, които се намиратъ около Цариградъ и самия него, който градъ владѣеха франкитѣ, и тѣ се подчиняватъ подъ скиптъра на царуването ми, понеже нѣмаха другъ царь освенъ менъ и благодарение на мене прекарваха днитѣ си, защото Господъ бѣше така заповѣдалъ, понеже безъ него нито дѣло, нито дума се извършва. На него слава, въ вѣки, Аминъ.

Третиятъ паметникъ е житието на Св. Петка,[1] написано отъ Патриархъ Евтимий въ което се казва, че „Иванъ Асенъ, синътъ на стария Асенъ е владѣлъ цѣлата Македонска область, гр. Сересъ, всичката Атонска гора и славния му градъ Солунъ и всичкитѣ му околности, цѣла Сърбия и Далмация до гр.

[1] Вел. М., Чет., Октябрь, 14 день стр. 1021—1042. — Журнал. Мин. нар. просвѣщ., Сп. Б. 1869 г., стр. 106—108, VII. — МСб., София, XII. 550—556. — П. Сырку, Нѣсколько замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ терновскаго патр. Евтимія. Въ Сбор. статей по славенов. издан. учениками проф. В. И. Ламанскаго по случаю 25 лѣтія его уч. и проф. дѣятельности. Спб. 1883 г. стр. 352.

Драчъ". Четвърти паметникъ е грамотата, която е далъ Ив. Асенъ II на Дубровнишкитѣ търговци.[1] Ето и превода на самата грамота на новобългарски: „Царството ми дава тази заповѣдь на любезнитѣ и всевѣрнитѣ търговци на царството ми отъ всичката Дубровнишка страна да ходятъ, кждето и да е по всичкитѣ области на царството ми, съ какъвто и да е товаръ, донасятъ ли го или го задигатъ или прекарватъ какъвто и да е товаръ или пристигатъ до каквато и да е земя или страна, или дойдатъ до Видинъ, или до Браничево или до Бѣлградъ или къмъ Търново и по цѣлото Загорие, или пристигнатъ до Преславъ или до Карвунската область или отиватъ до Крънската страна или въ Боруйската или въ Одринъ или въ Димотика или въ Арбанашката земя, или въ Солунъ, навсѣкжде да си купуватъ и продаватъ свободно безъ всѣкаква пакость. По всичкитѣ страни на царството ми по градоветѣ и клисуритѣ да не имъ се запрещава, но да ходятъ и да си купуватъ и си продаватъ безъ стѣснение, като всевѣрни и любезни търговци на царството ми. А който имъ напакости въ каквото и да е или по клисуритѣ, или на тържищата или где да е противъ закона за митата, то нему да е известно, че той е противникъ на царството ми и не ще да има милость, но ще има да изтегли голѣмия гнѣвъ на царството ми. Асенъ царь на българитѣ и гърцитѣ".

Първото мнение, че Солунъ е билъ български, което се подържа отъ историцитѣ Г. Баласчевъ[2], Д. Чаракчиевъ[3], П. Евтимий,[4] От. Паисий[5] и др. се подкрепя отъ следнитѣ доводи. Двата паметника отъ тази епоха, надписа въ черквата на Св. Четиридесеть Мжченици и житието на Св. Петка, тѣ ги свързватъ, понеже се допълняли по отношение на югозападната граница на България, въ която се включвалъ и градътъ Солунъ. Защото, ако последниятъ не е билъ подъ българска власть, щѣло това да бжде изрично упоменато и въ двата паметника, какъвто случая е съ гр. Цариградъ и околностьта му, за който се казва,

[1] Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей съ приложніемъ фотографическихъ снимокъ. Москва 1911 г.

[2] Ив. Асенъ, господаръ на гр. Солунъ, въ Сп. Минало II год. кн. 7—8, София 1903 г.

[3] Вестникъ „Дневникъ", м. Септемврий, София 1913 год.

[4] Житието на Св. Петка — Вел. М. Чет., 1-31—1032. — П. Сырку, Замѣтки, 352.

[5] История словеноболгарская, 1862, стр. 37, издан. София.

че оставатъ въ чужди, латински ржце. Въ полза на това твърдение се явявалъ и четвъртиятъ паметникъ, грамотата, дадена на дубровнишкитѣ търговци, въ която се споменявало вече като пунктъ въ българската територия и гр. Солунъ, та българския царь еималъ правото да заповѣдва. Къмъ този доводъ се отнасяло и онова, което се твърди въ житието на Св Петка, че авторътъ му, патриархъ Евтимий, лично е видѣлъ официални документи, — царь Асеновитѣ хрисували въ Атонския манастиръ, въ които Солунъ е билъ въ всѣкакво отношение поставенъ подъ властьта на българския царь. Въ противовесть на горното, споредъ това мнение, всички останали твърдения сж безъ значение, защото тѣ произхождали отъ византийски източници, които не искали да признаятъ тѣзи исторически факти, защото съ това намалявали значението на своята родина отъ една страна, а отъ друга се явявали въ полза на българското племе, което тѣмъ е било много омразно. Това сж въ кратко доводитѣ на онѣзи, които твърдятъ, че Солунъ презъ време на царь Ив. Асенъ II е билъ напълно български.

Второто мнение, че Солунъ е билъ само васаленъ на българския царь Ив. Асенъ II, което се подържа отъ историцитѣ А. Василевскій[1], В. Златарски[2] и др. се подкрепя отъ следнитѣ доводи. Първо, тѣ свързватъ васалното положение на града Солунъ, съ онова на сръбскитѣ земи, за което изказватъ мнение, че трѣбва да разбираме онѣзи, за които още Калоянъ споменува въ защитителнитѣ си писма отъ притезанията на Маджарския кралъ, а тѣ сж били Бѣлградската, Браничевската и Моравската области. Това положение се обясняло и съ факта, че тогава на сръбския престолъ стоялъ Ст. Владиславъ, който е билъ зетъ на Ив. Асенъ II, та благодарение на това последниятъ свободно се е разполагалъ въ земитѣ на първия. Такива случаи имаме доста много въ нашата история, гдето винаги по-слабиятъ се съюзявалъ съ посилния за да може последниятъ да му гарантира свободата въ земитѣ му въ замѣна на неговото подчинение. Поради това и само въ такъвъ случай Ив. Асенъ II е могълъ свободно да се разполага съ земитѣ и властьта на своя зетъ, и да има дори смелостьта да подчертае това въ паметника, поставенъ

[1] Болгарское патриаршество во время Ион. Асѣня II, печатана въ Журн. Мин. Нар. Просвѣщ., Мартъ и Априлъ, Спб. 1885 г.

[2] Лекции по българска история, София, 1910 год.

въ църквата на Св. Четиридесеть Мжченици. Следователно споредъ двата паметника — надписа въ църквата и житието на Св. Петка, трѣбва да разбираме, че властьта на Ив. Асенъ II се е простирала само върху споменатитѣ по-горе земи, а не и за онези, които се намирали подъ властьта на Епирския деспотъ, защото въ противенъ случай изрично това щѣло да бжде отбелязано въ въпроснитѣ паметници. Второ, по сжщия начинъ трѣбва да си обяснимъ и васалностьта на Солунъ, който е билъ подъ властьта на Мануила, зетъ на Ив. Асенъ II, понеже е билъ женень за дъщеря му, известна подъ имената Мария или Бѣлослава. Трето, колкото се отнася до грамотата, дадена на дубровнишкитѣ търговци, обяснението се състои въ това, че Ив. Асенъ II е използувалъ само роднинскитѣ си връзки отъ една страна, а отъ друга — положението на Солунъ спрямо неговия скиптъръ, та еималъ на своя страна съгласието на зетя си Мануила да бждатъ допуснати въ града дубровчанитѣ. Защото иначе не е могло да бжде, тъй като Мануилъ се е намиралъ въ сжщото васално положение спрѣмо дѣдо си както и Ст. Владиславъ. Четвърто, въ полза на това твърдение се явявалъ и надписътъ въ църквата, въ който никакъ не се споменува за гр. Солунъ, че е билъ подъ пълна власть на Ив. Асенъ, защото той въ действителность е билъ вънъ отъ територията на България, която въ дадения случай е била представена съ ония земи, които сж били нераздѣлни отъ нея. Пето, колкото се онася до житието на Св. Петка, обяснението се състои въ това, че Патр. Евтимий по чисто националистични съображения е трѣбвало да се изрази така, безъ да направи разлика между васалность и пълно подчинение, което може би и не го е добре разбиралъ. Въ всѣки случай това сж доводитѣ на второто мнение, споредъ което Солунъ е билъ презъ тази епоха васаленъ на българския царь Ив. Асенъ II.

Третото мнение, че Солунъ не е билъ нито български, нито васаленъ, подържано отъ историцитѣ Георги Акрополитъ[1], Папаригопуло[2] и др., се подкрепя отъ следнитѣ доводи. Първо, отъ византийското право е било известно, че само напълно самостоятелниятъ господарь е могълъ да се подписва съ червено мастило и да носи червени чизми. А Мануилъ е вършилъ точно това и следователно той не е могълъ да бжде нито подчиненъ, нито васаленъ. Второ, сжщото се отнасяло и

[1] История — въ руски преводъ, Спб. 1865, гл. 24 и следв.

[2] Ἱστορια ἑλληνικοῦ ἔθνος, 1853 стр. 100-101.

до деспотската титла, за която трѣбва да забележимъ, че „василевсъ“ той не се е наричалъ и никой не е могълъ въ тая епоха да носи тази титла, защото тя се е индифитицирала само съ владѣтеля на Цариградъ. За примѣръ може да ни послужи епирскиятъ господарь, който е билъ самостоятеленъ, но не е носилъ титлата „василевсъ“, защото въ дадената епоха той не е билъ свързанъ съ господството на Цариградъ и византийската империя. Трето, известно е, че византийцитѣ по никакъвъ начинъ и въ никоя епоха не се съгласявали да дадатъ титлата „василевсъ“ на български господарь, който дори и да е господствувалъ надъ самитѣ тѣхъ. Четвърто, колкото пъкъ се отнасяло до грамотата на дубровнишкитѣ търговци обяснението се състои въ следното: понеже Ив. Асенъ II е владелъ всички земи около Солунъ та хинтерландътъ му е билъ извънредно малъкъ, а градътъ безъ него рискувалъ да страда, затова Мануилъ се билъ съгласилъ съ искането на царь Асена, да се позволи достжпъ на дубровчанитѣ и въ неговия градъ, за да го спаси отъ търговски загуби. Специаленъ договоръ за случая той не ще да е направилъ, понеже нѣмалъ възможность, тъй като е билъ заетъ съ вжтрешни уредби на господарството си. На това мнение историцитѣ се позоваватъ повече, защото първоизточника е билъ най-близъкъ до тѣзи събития и дори въ сравнение съ останалитѣ източници той напълно се съгласява и схожда. Пето, въ полза на това говорѣлъ и надписътъ въ черквата Св. Четиридесеть Мжченици, въ който за Солунъ не се споменава абсолютно нищо; когато напротивъ, ако бѣше превзеть отъ Ив. Асенъ II това непременно е щѣло да бжде отбелязано, защото за владичеството на Солунъ въ продължение на нѣколко вѣка сж се водили голѣми борби, заради което той е представлявалъ за външната политика на българитѣ твърде ценен обектъ.

Това сж въ кратко доводитѣ на третото мнение. Нека сега направимъ и върху тритѣ мнения единъ критически разборъ, за да установимъ кое отъ тѣхъ е исторически най-правдоподобно. Преди всичко не може да се подържа че Солунъ е билъ български само възъ основа на свидетелството на грамотата на Дубровнишкитѣ търговци и на житието на Св. Петка защото първиятъ документъ е издаденъ за чисто търговски облаги, въ които абсолютно никакъ не се държи смѣтка за владичеството на града, а вториятъ е пресиленъ въ желанието на автора да се покаже значението на българската мощь.

Нѣщо повече, никой отъ източницитѣ на тази епоха не подчертава мисъльта, че градътъ е билъ български. Напримѣръ въ паметника отъ черквата Св. Четиридесеть Мжченици името на гр. Солунъ не фигурира, когато това е трѣбвало да стане, както е случаятъ съ Цариградъ за който се говори ясно и недвумислено. А известно е, че значението на Солунъ е било за българитѣ тъкмо такова, каквото и на Цариграръ, и че при единъ благоприятенъ успѣхъ сигурно щеше да се спомене за него поне въ единъ български документъ отъ политическо значение. Не само това, а още щѣше да се забрани на Мануила да върши действия, какъвто е въпросътъ за политическата кореспонденция между него и папата, които го характеризиратъ като самостоятеленъ господарь въ известна степень. По-приемливо и по правдоподобно е второто мнение, което твърди, че града Солунъ е билъ васаленъ на българския царь Ив. Асенъ II. Преди всичко въ надписа на Св. Четиридисеть Мжченици не се отбелязва нищо за Солунъ, защото въ него фигуриратъ само напълно завладѣни области, а Солунъ, като васаленъ, е оставалъ вънъ отъ територията на България. Патриархъ Евтимий, като се е възползувалъ отъ обстоятелството, че само Цариградъ е споменатъ, макаръ и градъ вънъ отъ България, въ грамотата на дубровнишкитѣ търговци, бърза да потвърди дори съ лично засвидѣтелствуване, че Солунъ е билъ български, безъ да разбира значението на васалностьта[1]. А грамотата на дубровнишкитѣ търговци допълва изцѣло мисъльта, че Солунъ е билъ васаленъ. Защото споредъ източницитѣ е известно, че въ Солунъ се е настанилъ епирскиятъ деспотъ, безъ да е отбелязано, че градътъ е билъ български или че той живѣе въ чуждъ на деспотството си градъ. Щомъ това, е така, българскиятъ царь е могълъ да издава грамоти, подобни на дадената на дубровнишкитѣ търговци, ако Солунъ м/ е билъ васаленъ. Трѣбва да отбележимъ и този фактъ, че Мануилъ затова се е наричалъ „деспотъ“, защото положението му въ политическо отношение е било въ зависимость отъ българския царь, защото иначе, той е щѣлъ да си запази правото да се нарича „василевсъ“, тъй като отъ никжде не можемъ да черпимъ сведения, че това име се е свързало само съ владичеството на Цариградъ. Напротивъ титлата „василевсъ“ е била

[1] Б. Пеневъ, Паисий Хилендарски (историко-литер. студия), Вж. Пер. сп. София, 1910. кн. 71. стр. 747.

винаги свързана само съ византийската империя, която въ тази епоха е сжществувала и естествено е, че и тая титла е могла да се употрѣблява. Че Солунъ е билъ васаленъ на Ив. Асенъ II, се потвърждава и отъ следния исторически фактъ[1]. Когато Ватацесъ е билъ въ Лампсакъ заедно съ Ив. Асенъ II стигнали до тѣхъ оплаквания, които произлѣзли отъ стълкновение между търновския патриархъ и цариградския относно назначението на епископъ въ града Солунъ. Двамата царе следъ като размѣнили мисли, относно духовното минало и политическото положение на града и като взели предъ видъ тогавашното положение, решили да освободятъ солунския епископъ и постановили, щото при ржкополагането да се пита цариградския патриархъ. По силата на това по_тановление тогавашниятъ епископъ въ Солунъ е билъ сваленъ, понеже е билъ ржкоположенъ безъ знанието на цариградския патриархъ. Отъ този фактъ е явно, че и при уреждане на духовнитѣ дѣла въпросътъ е трѣбвало да се разрешава и съ постановление отъ българския царь, което потвърждава, че действително последниятъ еималъ известна власть върху Солунъ. А ако Солунъ е билъ напълно подчиненъ, както твърдятъ подръжницитѣ на първото мнение, нѣмало е да става нужда да се дава оплаквание до двамата господари, а най-малко пъкъ Ив. Асенъ II е щѣлъ да се съгласи да отстжпи единъ свой градъ на чуждъ духовенъ началникъ при наличностьта на български патриархъ. Почти сжщото може да се каже и за мнението, което подържа, че градътъ не е билъ български, защото тогава е нѣмало нужда да се пита българскиятъ царь, относно епископа. А колкото се отнася до правото на Мануила да се подписва съ червено мастило и да носи червени чизми, трѣбва да забележимъ, че това той е трѣбвало да върши, защото своето положение, като деспотъ, той го е схващалъ и като господарь съ известна самостойность, та е могълъ съ право да се разпорежда съ господарството, стига това да не е било въ разрѣзъ съ политиката на неговия сюзеренъ, какъвто е случая и съ кореспонденцията му съ патриарха. Съ тѣзи си разяснения потвърждаваме и допълняме второто мнение, като сжщевременно категорически отхвърляме и последното мнение, което подържа че Солунъ не е билъ нито подчиненъ,

[1] Ватопедское сказаніе, съобщено отъ Преосвещеникъ Порфирій въ „Первое путешествіе по Аѳонѣ. Вж. „Востокъ Христіянскій“ т. I. 46 и 47 (В. Василевскій, цит. съч. стр. 24).

нито васаленъ. Възъ основа на чисто научнитѣ исторически източници се дохожда до неспоримото положение, че при Иванъ Асенъ II областьта Тесалия и градътъ Солунъ заедно съ малкия му хинтерландъ сж образували „деспотия“ подъ неговъ протекторатъ, оставена да се управлява отъ Мануила, братъ на Тодоръ Комненъ и зетъ на Ив. Асенъ II. Това заключение по отношение на владението на Солунъ се потвърждава още и отъ сведенията, които имаме за югозападната граница на България презъ времето на Ив. Асенъ II, която е почвала отъ устието на р. Дѣволь, вървѣла е по обратното течение право къмъ р. Вардаръ, северно отъ Костуръ, Острово, Воденъ, пресичала е р. Вардаръ на северъ отъ Солунъ, отъ гдето е слизала къмъ устието на р. Марица при Еносъ по р. Екрене, южно отъ Българофигонъ, Аркадиополисъ, Месина, та е стигала до Мидия на Черно-море.[1]

Следъ смъртьта на Ив. Асенъ II на българския престолъ идватъ слаби и неспособни царе, които не само че не сж могли да задържатъ завещанитѣ имъ земи, а напротивъ сж ги изгубили, а не следъ много години довели държавата подъ чужда власть. Единственъ по-забележителенъ български царь отъ тази епоха е билъ Михаилъ Шишманъ, който е направилъ опитъ да осигури владичеството надъ югозападна Македония, една отъ най-важнитѣ части на Балканския полуостровъ, защото, както видѣхме, тя е хинтерландъ на Солунъ. Обаче при гр. Велбуждъ въ 1330 година[2] той бѣ разбитъ отъ сърбитѣ, които отъ тази година вече взеха предимство на Балканския полуостовъ, а българитѣ отстжпиха до като въ 1393 година цѣлата имъ държава, България, бѣ покорена и влѣзе въ предѣлитѣ на турската империя.[3] Съ това българитѣ се простили съ политическата си свобода, а заедно съ това и съ идеята за владичество надъ Солунъ. Но поради търговскитѣ връзки, които има тоя градъ съ земитѣ на северъ отъ него и съ народа, който ги населява, въ ново време пакъ връзкитѣ между българитѣ и Солунъ се засилиха. Обаче безъ своя български хинтерландъ и сега Солунъ мжчно ще вирѣе като голѣмъ пристанищенъ градъ.

---

[1] Ст. Стефановъ, цит. съчинеиие стр. 25. — Д. Ризовъ цит. съч. стр. 20, карта 14.
[2] К. Иречекъ, цит. съч. стр. 387. — Ст. Станоевић, цит. съч. стр. 133.
[3] К. Иречекъ, цит. съч. стр. 450.

ГРЕКО-БОЛГАРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В МАКЕДОНИИ В 1870—80 ГОДАХ

(Из консульских донесений)

Сообщает А. М. Селищев.

Греко-болгарские церковно-национальные отношения в Македонии, представляющие такое яркое проявление этнических, общественных и отчасти политических стремлений болгарского населения с одной стороны и греческой иерархии с другой, не изучены еще в полной мере. Для всестороннего освещения этих отношений требуется еще много труда положить на отыскание документальных данных, на опубликование и изучение их. Предлагаемые ниже документы извлечены из того же источника, откуда взяты и ранее напечатанные мною в „Македонском прегледе“ (V, кн. 2, 3, 4), — из консульских донесений.

Первые 4 документа идут из русского консульства в Янине, от 1870, 1872—1874 годов.

1) Первый документ — секретное донесение консула Леонтьева о его беседах с митрополитом янинским Софронием, 1870 г. Митроп. Софроний, как и другие греческие иерархи, мечтает о преобладании греков на Балканском полуострове, о возрождении Византии. Целям греческой гегемонии не соответствует движение среди балканских славян. Митрополит против этого движения; он готов быть за-одно с турками („с Гассаном“ и „с агою“). Интересна характеристика греков и болгар, сделанная Янинским пашею. К документу следует сделать и такое замечание: чувствуется личное недовольство консула Янинским митрополитом. Леонтьев жалуется на резкий ответ митрополита, данный им драгоману русского консульства, предложившего помощь консульства по делу одной девушки, обращенной в мусульманство. Но это предложение было сделано в присутствии посторонних лиц и могло повлечь неприятности для митрополита. Для того, чтобы не давать турецким властям повода к обвинению в совместном

действии с русским консульством, осторожный владыка дал резкий ответ драгоману. (Осторожность митрополита подчеркивает и Леонтьев). Слишком большое значение придает консул тому, что процессия с плащаницею в великую пятницу не остановилась у здания русского консульства.

2) Во втором документе, в донесении секретаря консульства от 2 сент. 1872 г., представлено отношение жителей Янины, в частности митрополита Софрония, к „болгарскому вопросу". В этом и в других донесениях Янинского консульства митрополит Софроний не представляется уже врагом болгарского движения; он не согласен с намерением Константинопольского собора отлучить болгар; он „не находит также ничего противохристианского и антиканонического в желании болгар иметь свою иерархию даже в смешанных епархиях, где болгар большинство."

3) Донесение консула Троянского от 16 янв. 1873 г. Консул подтверждает сообщение секретаря Крылова о неодобрительном отношении митрополита и населения Янины к мерам, принятым Константинопольским собором, об „убеждении в несправедливости" решения этого собора. Таково же отношение населения и прочих краев Эпира и Фессалии.

4) Четвертый документ (1874 г.) придставляет собою извлечение из записки консула Троянского о Фессалии, — извлечение, относящееся к греко-болгарским отношениям. „Фессалийские иерархи, заинтересованные этим вопросом, выражали мне глубокое сожаление о случившемся и не одобряли принятых Великою церковью мер". . . .

Остальные документы (№ № 5—13) идут из русского консульства в Битоле. Они относятся к 1872—1880 г. г. (Архив Мин. Ин. Д. Дела Битольского консульства).

5) Донесение консула Якубовского от 17 июля 1872 г. Извлекаем из этого донесения сообщение об отношении населения Битоли к известию об отделении болгар от греческой патриархии.

6) Консул Максимов сообщает в донесении от 2 ноября 1874 г. об аресте архимандрита Козьмы и о ссылке его на Афон. „Вся вина этого достойного пастыря сводится к тому, что объявил себя за Экзархат, а жители Кырчова, увлекаемые его умом, доброю жизнью и счастливым характером, следуют за ним. Считаю долгом к сему прибавить, что сам архиман-

дрит Козьма был вынужден к такому действию тяготением к Экзархии Болгар Охридской и Пелагонийской эпархий, отказавшихся давать денежное пособие монастырю Пр. Богородицы, пока игумен его не примкнет на сторону болгарского духовенства." В донесении говорится также об „интригах и раздорах" в населении, возбуждаемых еп. Анфимом, и о преследовании Охридского митрополита Нафанаила: Битольский генерал-губернатор „ставит ему в вину сношения с Кырчовянами, Болгарами Дибры и Корицы (Джорджи). Важно здесь отметить, что в то время в Корче и ее районе находилось болгарское население.

7) Донесение Максимова об образовании болгарской общины в Кичеве, — донесение от 25 февр. 1875 г. Важно указание этого документа на одно бытовое явление „в болгарском сельском населении Македонии и Албании." Это — „бегалки" („бегальный брак") — „ежедневное явление тут". Утверждение или расторжение такого брака составляет „источник обогащения местных греческих иерархов." „К сожалению, одно корыстолюбие. . . . обусловливает решения греческих иерархов по поводу таких дел."

8) Донесение того же консула от 12 апреля 1875 г. о протесте еп. Анфима и о суде по делу о нападении в Лерине (Флорине) на сторонника болгарской экзархии Ване: его хотели задушить Георгаки, родственник Леринскаго епископа Прокопия, и грекоман болгарин Афанасий. На суде один из свидетелей — мусульман показал, что он подкуплен еп. Прокопием.

№№ 9—13 — донесения вице-консула в Битоле Л. Няги, весьма ценные по своему содержанию. Няга принимал близкое участие в греко-болгарских отношениях и свои наблюдения и мысли обстоятельно излагал в донесениях. Но его мысли и деятельность не нашли сочувствия в русском посольстве, во главе котораго стоял тогда Е. Новиков. 16 мая 1881 г. Новиков писал „конфиденциально" директору департамента Н. К. Гирсу о своим недовольстве Нягою. Новиков отрицательно отнесся к доводам Няги о преобразовании Битольскаго вице-консульства в консульство, необходимом для придания должного авторитета деятельности его представителя. Недоволен Новиков и образом действий Няги в греко-болгарской распре. „В церковном греко-болгарском вопросе г. Няга высказывал

воззрения, мало соответствующие примирительному направлению нашей политики,[1]) вследствие чего я счел нужным снабдить его наставлением, сообщенным Вашему Высокопревосходительству в копии за № 657.“ Недоволен Новиков и тем, что Няга совершил поездку по Македонии вопреки желанию константинопольского посольства. Провинился Няга перед Новиковым и тем, что испрашивал 29 ноября 1880 г. себе отпуск непосредственно в Министерстве без предварительного о том представления в посольство. И еще была вина: Няга отправил непосредственно в Департамент личного состава представление о награждении золотою медалью коваса Ташко Дойчинова, минуя посольство.[2])

9) В донесении от 4 мая 1880 г. Няга сообщает об аресте священника Деметра в леринском селе Klabourabé (Клодороби). Вина священника заключалась в том, что он на первый день пасхи совершил церковную службу, по настойчивому желанию прихожан, на славянском языке. Кроме того, в донесении представлено положение дела болгар в Леринском и Ресенском краях, указано, с какой враждебностью относятся к население греческие владыки; непослушных им болгар они представляют турецким властям как рьяных революционеров (напр. в Ресене).

10) В донесении от 23 июля 1880 г. Няга пишет о румынской агитаци в Македонии об открытых там румынским правительством школах и о посланных Константинопольским патриархом в Македонию проповедниках. Эти проповедники ведут весьма резкую, фанатически-националистическую эллинскую пропаганду. Злобой по отношению к болгарам проникнуты проповеди этих духовных лиц, легатов патриарха. Ими изготовляется письменные заявления от имени валашского населения, предназначенные Европейской комиссии реформ и константинопольскому патриарху.

11) Донесение от 17 августа 1880 г. сообщает о нападении греческой банды Катрагия на селян Маловишты, собравшихся в церкви. Катрагия запретил священнику под страхом смерти отправлять церковную службу на славянском языке:

[1]) Об этой „примирительной политике“ см. в работе И. Снѣгарова, Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата (Мак. прегледъ, V, кн. 2, стр. 4—5).

[2]) Архив Мин. И. Д. V—A_2, № 148. Битоліа.

„Македония страна чисто-эллинская." Тяжелое положение сельского населения в Битольском крае: разбойничество, непосильные подати. Среди разбойников — грабители-албанцы и носители „великой греческой идеи". Митрополит Битольский Матвей поддерживает греческих бандитов и дает им свое благословение.

12) 24 августа 1880 г. Няга сообщает об общем отсутствии безопасности в вилайете. Банда Котрагия угрожает болгарским и валашским селам. Митроп. Матвей благоволит этой банде. Греческие бандиты рассылают по селам приказы об изгнании болгарских учителей.

13) Большое весьма ценное донесение отправил Няга в посольство 10 ноября 1880 г. Здесь показано, почему необходимо для национально-общественного дела в Битольском крае присутствие тут болгарского иерарха. Изображается гроческая пропаганда и крайне тяжелое положение болгарского населения. В конце донесения сообщается о желании битольскаго населения иметь митрополитом еп. Григория, находящегося в Рущуке. Отзывом Няги об этом лице заканчивается донесение.

№ 1.

Секретно

копія съ донесенія надворнаго совѣтника Леонтьева отъ 30 Іюня 1870 г. за № 96 господину Россійско-Императорскому послу въ Константинополѣ.[1])

Въ одномъ изъ предыдущихъ донесеній моихъ я имѣлъ честь сообщать о прекрасныхъ намѣреніяхъ митрополита Софронія и о той осторожности, съ которою онъ держалъ себя относительно насъ съ самаго начала своего пріѣзда сюда. Я не порицалъ этой осторожности, находя ее сообразной съ обстоятельствами и В. Пр.-во благоволили, раздѣляя мою мысль, совѣтовать не уклоняться безъ нужды отъ этой воздержанности. Видаясь съ митрополитомъ очень рѣдко, но зная все, что онъ дѣлаетъ и предпринимаетъ, я старался съ одной стороны уловить, какова будетъ его роль въ эпархіи по отношенію къ пашѣ, янинскимъ архонтамъ и народу и съ другой стороны опредѣлить наши съ нимъ взаимныя отношенія. Свиданія наши съ нимъ были рѣдки, но всегда продолжительны и въ разговорахъ своихъ Его В. Преосв-ство очень охотно переходилъ отъ чисто мѣстныхъ дѣлъ къ вопросамъ самаго важнаго и общаго свойства. Сначала онъ постоянно защищалъ Турокъ и порицалъ Славянъ, называя ихъ самыми опасными

[1]) Архивъ Мин. Ин. Дел. V—A_2, № 1111. Янина.

врагами Грековъ, жаловался на церковное Греко-Болгарское дѣло и, искусно отстраняя слова „Русскій и „Россія", постоянно нападалъ на другихъ Славянъ, не только на Болгаръ, но и на Сербовъ. Иногда шутя, а иногда и горячась, онъ говорилъ мнѣ даже, что въ случаѣ какого нибудь Славянскаго движенія всякій Грекъ, понимающій интересы своего народа, будетъ за одно „съ Гассаномъ", съ „агою" — ибо только путемъ примиренія съ Турками могутъ Греки достичь вслѣдствіе своего ума и высшаго просвѣщенія (?) преобладанія на Балканскомъ полуостровѣ и подготовить основы возрожденія Византіи.

... Насколько эти частныя бесѣды не переходили за предѣлы нашего съ митрополитомъ здѣсь назначенія, однако онѣ безспорно имѣли двоякую цѣну: съ одной стороны, — такіе общіе взгляды митрополита могли выразиться практически въ какихъ нибудь мѣстныхъ мелочахъ и служить мнѣ руководящей нитью для дальнѣйшихъ моихъ съ нимъ сношеній; съ другой стороны, не смотря на полушуточный тонъ, котораго такъ лукаво и настойчиво придерживался митрополитъ, было, я думаю, не безполезно выслушивать мнѣніе такого способнаго и образованнаго іерарха о Славяно-Греческихъ дѣлахъ. Общія мысли эти интересовали меня еще и потому, что нѣчто подобное о выгодахъ примиренія съ Турціею (если она будетъ продолжать свои реформы) высказывали мнѣ и нѣсколькія другія лица и въ особенности одинъ весьма умный, образованный и благородный молодой Грекъ изъ Аѳинъ, съ которымъ я познакомился нынѣшнею зимою въ Артѣ. И этотъ Аѳинскій Грекъ и митрополитъ и нѣкоторыя другія лица (менѣе впрочемъ смѣлыя на словахъ) повидимому ждали необыкновенной пользы отъ поѣздки Сирскаго митрополита Ликурга въ Англію. Они уже ждали, что вся политика Англіи измѣнится отъ этой поѣздки. Послѣднія событія доказали еще разъ — на кого могутъ надѣяться Греки.

Что касается до примиренія съ Турціею, то это такая несбыточная мечта, что она простительна лишь тому крайне печальному настроенію умовъ, которое распространилось въ средѣ болѣе просвѣщенныхъ Грековъ послѣ неудачи Критскаго дѣла и оскорбленій, нанесанныхъ Европою Эллинскому Королевству.

Если бы даже это желаніе немногихъ и было искренно, то оно встрѣтило бы всегда двѣ непреоборимыхъ преграды: съ одной стороны вѣковую, если можно такъ выразиться, наивную ненависть столькихъ сотенъ тысячъ сельскихъ и городскикъ Грековъ простаго званія и съ другой стороны недовѣріе самихъ Турокъ ко всякой любезности Грека.

Ахмедъ-Рассимъ-Паша однажды въ разговорѣ со мной чрезвычайно характерно опредѣлилъ отношеніе Турокъ къ Болгарамъ и Грекамъ и указалъ ясно и прямо на то, о чемъ

я говорю. Пользуясь моей личной съ нимъ близостью и полагая, что всякое лишнее свѣдѣніе объ этихъ общихъ дѣлахъ поучительно для Русскаго дѣятеля на Востокѣ, я сказалъ ему такъ:

— Я хочу вамъ сдѣлать одинъ нескромный вопросъ. Кого вы любите больше: Болгаръ или Грековъ?

— Я вамъ отвѣчу откровенно, сказалъ Паша. Какъ человѣкъ я Грековъ предпочитаю; съ ними можно, оставаясь Пашею, проводить время: они способны говорить съ нами какъ люди, забывая нашу государственную роль. Съ болгарами личныя сношенія почти невозможны; болгаринъ постоянно видитъ во мнѣ Пашу, все боится и думаетъ, что я слова спроста не могу сказать. Въ политическомъ отношеніи я, конечно, предпочитаю болгаръ ихъ легче удовлетворить; будь къ нимъ справедливъ и снисходителенъ — они скажутъ тебѣ спасибо и будутъ пастись смирно какъ волы. Волы эти становятся опасными только тогда, когда имъ подъ кожу забираются особыя мухи: надо слѣдить за этими мухами. Грековъ я политически ненавижу: ихъ мы никогда удовлетворить не можемъ и что бы мы для нихъ ни дѣлали, они будутъ кричать „народность“. Хотя, съ другой стороны еще, управляя Греками я покойнѣе. Болгарина не поймешь: если онъ и задумалъ что нибудь, то онъ будетъ еще покойнѣе и почтительнѣе; а Грекъ еще за два мѣсяца до дѣла подниметъ плечи выше и начнетъ крутить усы“.

Не знаю, можно ли было яснѣе и лучше опредѣлить отношенія двухъ главнѣйшихъ народовъ Турціи къ ихъ завоевателямъ? . . .

[Сообщение о грубом ответе драгоману русского консульства, пришедшего предложить содействие консульства по делу одной девушки, обращенной в мусульманство. В великую пятницу процессия с плащаницею, шедшая по городу не остановилась у консульства, как это делалось раньше. Злоупотребления митрополита при выборе представителя в Великий Совет патриархии]

№ 2.

Копія съ донесенія Губернскаго Секретаря Крылова Господину Послу въ Константинополѣ отъ 29 Сентября 1872 года за № 208. [1])

Въ послѣднее время греческія газеты дошли до крайнихъ предѣловъ и даже перешли ихъ, исчерпывая болгарскій вопросъ. Въ Имери была помѣщена корреспонденція, совѣтовавшая объявить Болгаръ раскольниками, потому что это будетъ ичень выгодною въ политическомъ отношеніи для Грековъ мѣрою, ибо въ противномъ случаѣ Болгаре, составляющіе большинство сравнительно съ эллинскимъ населеніемъ, бдутъу

[1]) Архив Мин. Ин. Д. V—$А_2$. № 1115. Янина.

всегда имѣть на свой сторонѣ перевѣсъ въ общихъ двумъ націямъ совѣщательныхъ собраніяхъ. Другая газета (Θеатисъ, кажется), обзывая Іерусалимскаго Патріарха Іудою, предающимъ церковь и націю, и иронически критикуя его мнѣніе о томъ, что Св. Гробъ составляетъ его чифтлыкъ, выражаетъ еще болѣе нелѣпое мнѣніе, что святыня эта есть помѣстье эллинской націи и что послѣдняя должна воспользоваться своимъ правомъ и потребовать отъ Іерусалимскаго Патріарха отчета въ употребленіи святогробскихъ доходовъ.

Стало ясно видно, что газеты, не сказавши крѣпкихъ логическихъ доказательствъ въ пользу защищаемаго ими вопроса, выболтались и впадаютъ уже въ нелѣпость.

Съ другой стороны удаленіе Іерусалимскаго Патріарха отъ участія въ соборѣ сильно ослабило значеніе послѣдняго, а предполагаемое рѣшеніе его объявить Болгаръ схизматиками безъ точныхъ каноническихъ основаній угрожало потерею навсегда и этой націи и вмѣстѣ съ тѣмъ и благоволенія Россіи, всегда покровительствовавшей Грекамъ. Поэтому неудивительно, что Яніоты, судившіе доселѣ о болгарскомъ вопросѣ (въ которомъ они не заинтересованы непосредственно) лишь рефлективно по газетамъ — въ виду нелѣпицъ послѣднихъ и положенія, которое готовитъ эллинской націи константинопольская Патріархія, принуждены были отнестись къ болгарскому вопросу критически и выработать собственное мнѣніе.

Въ настоящее время въ здѣшнихъ передовыхъ умахъ совершается внутренняя борьба, исходъ которой будетъ благопріятенъ Болгарамъ и намъ. Въ нѣкоторыхъ умахъ переломъ уже совершился и благотворно подѣйствуетъ и на остальныхъ, такъ какъ Греки вообще говоруны и риторы даже съ чужаго голоса и тѣмъ съ большимъ жаромъ будутъ распространять и отстаивать quasi-собственное мнѣніе, на которое натолкнули ихъ обстоятельства. (Я говорю о здѣшней интеллигенціи, которая была уже нѣсколько времени довольно враждебно расположена къ намъ, а простой народъ съ бѣлымъ духовенствомъ и доселѣ не отдѣлялись отъ насъ въ своихъ симпатіяхъ). Хотя болгарскій вопросъ, особенно въ подробностяхъ, и не получилъ пока надлежащаго освѣщенія во всѣхъ умахъ, тѣмъ не менѣе уже выяснилась у многихъ главная нить его — именно то, что константинопольскій соборъ поступитъ очень дурно, объявивъ Болгаръ раскольниками. Это мнѣніе мнѣ высказалъ на дняхъ янинскій Митрополитъ Софроній въ довольно продолжительной бесѣдѣ. Признавая антиканоничность Ортакейскаго собранія Епископовъ, не получившихъ на то разрѣшенія отъ мѣстной духовной власти, онъ находитъ однакоже, что они заслуживаютъ полнаго снисхожденія и извиненія, а не мѣръ строгости, такъ какъ приведены къ тому единодушнымъ желаніемъ болгарскаго народа, „а когда народъ закуситъ удила, то духовной власти съ нимъ

не возможно справиться". Высокопреосвященный не находитъ также ничего првтивухристіанскаго и антиканоническаго въ желаніи Болгаръ имѣть свою іерархію даже въ смѣшанныхъ епархіяхъ, гдѣ Болгаръ большинство и не ожидаетъ отъ этого вреда эллинизму, такъ какъ, вѣроятно, болгарскіе владыки позаботятся, смотря по мѣстнымъ потребностямъ, объ учрежденіи и поддержаніи не только болгарскихъ, но и греческихъ школъ и допустятъ греческое богослуженіе, гдѣ оно нужно.

Я выразилъ однакоже Владыкѣ мои опасенія, состоявшіе въ томъ, что не смотря на явное и признаваемое имъ неблагоразуміе предполагаемыхъ по отношенію къ Болгаромъ мѣръ константинопольскаго собора, онѣ будутъ приведены въ исполненіе, и расколъ состоится, что̀ будетъ великою смутою въ православной церкви, тѣмъ болѣе, что рѣшеніе собора значительно теряетъ свою силу и достоинство вслѣдствіе уклоненія отъ участія въ немъ Іерусалимскаго Патріарха. Не смотря на порицанія газетъ, замѣтилъ я, онъ одинъ поступилъ вполнѣ благоразумно и въ каноническомъ отношеніи и въ финансовомъ — въ виду пользъ эллинизма. . .

[Следует указание Крылова, что Болгария поступила в ведение константинопольского патриарха после вселенских соборов; Болгария имела своего екзарха; болгаре перестали со времени патриарха Иоакими посещать Иерусалим и тем самым Иерусалимский патриарх лишился ок. 2000 лир ежегодного дохода от этих посещений, — дохода, шедшего на дело эллинизма].

№ 3.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника Троянского Господину Послу въ Констаотинополѣ ота 16 января 1873 года за № 17-мъ[1]).

Я имѣлъ честь получить письмо Вашего Превосходительства отъ 15 прошедшего Декабря, въ коемъ коснувшись между прочимъ греко-болгарскаго вопроса, Вы благоизволили замѣтить, что при существующемъ нынѣ настроеніи Грековъ противъ Россіи полезно слѣдить за проявленіемъ общественнаго мнѣнія въ областяхъ турецкихъ, населенныхъ греками и незамѣтно содѣйствовать благопріятному для насъ реакціонному движенію въ оныхъ. . .

Управлявшій въ мое отсутствіе Императорским консульствомъ въ Янинѣ Г. Крыловъ, донесеніемъ отъ 29 сентября истекшаго года за № 208 имѣлъ честь докладывать Вашему Пр^ву^, что Элиро-Θессалійскіе Греки, судившіе о Греко-Болгарскомъ церковномъ вопросѣ главнымъ образомъ по газетамъ, сначала порицали образъ дѣйствій Болгаръ, но потомъ, послѣ необдуманно принятаго константинопольскимъ Соборомъ рѣшенія объ отлученіи Болгаръ отъ церкви, отнеслись къ дѣлу

[1]) Архив Мин. Ин. Д. V—$А_2$. № 1118, Янина.

болѣе безпристрастно и пришли къ тому убѣжденію, что Соборъ поступилъ не благоразумно, объявивъ отлученнымъ отъ церкви цѣлый народъ, ни въ чемъ не уклоняющійся отъ догматовъ православной вѣры и лишь желающій имѣть славянское богослуженіе и собственную церковную іерархію. Я могу только подтвердить сказанное Г. Крыловымъ и присовокупить, что въ здѣшнемъ обществѣ еще болѣе укоренилось убѣжденіе въ несправедливости принятаго Соборомъ рѣшенія. . . . Нынѣшній митрополитъ Янинскій Софроній, человѣкъ благоразумный и безпристрастный, . . . не смотря на господствующее нынѣ въ Константинопольской и Аѳинской печати раздраженіе противъ Россіи, проявившееся по поводу грекоболгарского вопроса, старается быть въ возможно лучшихъ отношаніяхъ съ Императорскомъ консульствомъ и отнюдь не раздѣляетъ воззрѣній той партіи, которая всюду видитъ происки Императорскихъ агентовъ и этимъ происканъ приписываетъ претепрпѣваемыя Греками неудачи въ ихъ борбѣ съ Болгарами.

Насколько въ настоящее время расположены въ нашу пользу жители Янины, настолько же, и даже еще болѣе предано Россіи остальное христіанское населеніе Эпиро-Ѳессаліи, въ чемъ я могъ убѣдиться во время моихъ неоднократныхъ поѣздокъ по ввѣренной моему наблюденію странѣ и что въ особенности было усмотрѣно мною въ недавнее пребываніе мое въ городѣ Артѣ, гдѣ мнѣ былъ оказанъ самый радушный пріемъ гражданами и митрополитомъ Серафимомъ, относящимся вполнѣ безпристрастно къ греко-болгарской распрѣ и продолжающими питать чувство глубокой преданности къ единовѣрной Россіи. Въ бесѣдахъ со мною Высокопреосвященный Серафимъ высказывалъ мысли совершенно противоположныя тѣмъ, которыя проводятся нынѣ въ греческой печати. . .

№ 4.

Записка о современномъ состояніи Ѳессаліи въ экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ [Л. Троянского]. Къ № 158. 1874 г.[1])

. . . Возобновившійся въ послѣднее время греко-болгарской церковный вопросъ произвелъ большія смуты въ восточной православной церкви и послужилъ между прочимъ поводомъ къ сильнымъ нареканіямъ на Россію со стороны греческаго духовенства и греческой печати. . . Во время моего недавняго путешествія по Ѳессаліи я имѣлъ случай убѣдиться, что въ этой странѣ, населенной почти что исключительно греческимъ племенемъ, греко-болгарскій церковный вопросъ отозвался вообще весьма слабо и что Ѳессалійскій народъ, вопреки разглагольствованіямъ печати, остался твердъ и непоколебимъ въ своей преданности Россіи. . . Умалчивая о гражданахъ, для

[1] Архив М. И. Д. V—$А_2$, № 1120. Янина.

коихъ греко-болгарскій церковный вопросъ вообще не имѣетъ большого значенія, замѣчу здѣсь, что самые Ѳессалійскіе Іерархи, заинтересованные этимъ вопросомъ, выражали мнѣ глубокое сожалѣніе о случившемся и не одобряли принятыхъ Великою Церковью мѣръ. . .

№ 5.

Списокъ съ донесенія ст. сов: Н. Якубовского Е. П. Чрезвычайному Послу въ Константинополѣ отъ 17 Іюля [1872 г.] за № 95.)

. . . По извѣстіямъ отъ 6 Іюля, Асимъ Паша приглашалъ къ себѣ представителей Болгарской Общины и 5 Іюля прочелъ имъ телеграмму отъ Великаго Визиря, которою объявлялось, что Болгары окончательно отдѣлены отъ Греческаго Патріархата. Объявленіе это произвело общую радость между Болгарами. . .

№ 6.

Копія съ донесенія надворнаго совѣтника В. Максимова отъ 2го Ноября 1874 г., № 155, Господину Чрезвычайному Послу Генералъ-Адъютанту Игнатьеву.

Арестъ и отправленіе на Аѳонъ сего 23 Октября Архимандрита Козьмы, извѣстнаго здѣсь подъ именемъ „Папа-Козьмы“ въ сопровожденіи патріаршаго капыоглана, офицера и 4хъ жандармовъ, заставляютъ меня снова утруждать вниманіе Вашего Прев-ства донесеніемъ о движеніи Болгаръ въ дибро-кырчовской эпархіи.

Въ рапортѣ по битолійскаму консульству изъ Солуня я имѣлъ честь доводить до Вашего свѣдѣнія, что, при возникновеніи церковнаго болгарскаго вопроса въ помянутой эпархіи, Али-Саибъ-паша, генералъ-губернаторъ битолійскаго виляета, дѣйствовалъ вполнѣ безпристрастно въ отношеніи обѣихъ партій. Назначая комиссіи для обслѣдованія дѣла, онъ давалъ понять, что относится къ нему серьёзно; выражалъ желаніе узнать дѣйствительное настроеніе умовъ. Приходившіе съ мѣста рапорты и мазбаты давали тотъ-же результатъ, какой въ свое время былъ получаемъ и изъ другихъ мѣстностей, уже ставшихъ болгарскими эпархіями (каковы охридская и ускюбская) или же находящихся наканунѣ введѣнія новыхъ порядковъ (какъ пелагонійская съ Битоліею), то есть, рапорты слѣдователей и мазбаты жителей показывали, что между послѣдними еще не выработалось полнаго согласія, а поэтому рядомъ съ массою стороникова Экзархата есть и желающіе остаться подъ греческимъ іерархомъ. Къ первой категоріи принадлежатъ всѣ селенія дибрскаго уѣзда и 54 деревни кырчовскаго, и только 25 деревень также кырчовскаго уѣзда выразили желаніе сохранить греческое духовенство,

Такое положеніе дѣла, констатированное документами, по меньшей мѣрѣ не давало Али-Саибъ-пашѣ права становиться на сторону греческой іерархіи. Между тѣмъ всѣ его дѣйствія въ этомъ вопросѣ отъ начала Сентября мѣсяца клонятся къ ея поддержанію. Такимъ образомъ онъ не далъ хода восьми болгарскимъ просьбамъ, содержавшимъ жалобы на преосв. Аѳоима; вызвалъ въ Битолію и отдалъ здѣсь купцу Ромби на поруки уважаемаго Кырчовянами игумена монастыря Пресв. Богородицы, который нынѣ, какъ я имѣлъ честь поминать выше, посланъ въ ссылку, какъ „человѣкъ безпокойный, грозящій произвести въ краѣ смуты", — обстоятельство, заявленное мнѣ генералъ-губернаторомъ при свиданіи 30-го минувшаго Октября. На самомъ же дѣлѣ вся вина этого достойнаго пастыря сводится къ тому, что онъ объявилъ себя за Экзархатъ, а жители Кырчова, увлекаемые его умомъ, доброю жизнью и счастливымъ характеромъ, слѣдуютъ за нимъ. Считаю долгомъ къ сему прибавить, что самъ Архимандритъ Казьма былъ вынужденъ къ такому дѣйствію тяготѣніемъ къ Экзархіи Болгаръ охридской и пелагонійской эпархій, отказывавшихся давать денежное пособіе монастырю Пресв. Богородицы, пока игуменъ его не примкнетъ на сторону болгарскаго духовенства.

Возвращаясь къ донесенію о дѣйствіяхъ Али-Саибъ-паши въ пользу греческой іерархіи, должно помянуть о передачѣ вышепомянутаго кырчовскаго монастыря который въ хозяйственномъ отношеніи находился доселѣ въ распоряженіи самихъ жителей, въ непосредственное вѣдѣніе Преосвящ. Аѳоима. Онъ, завладѣвъ монастырскими суммами и сохранившимися въ анбарахъ продуктами прошлогодняго посѣва, пріобрѣлъ значительныя средства для поддержанія въ краѣ интригъ и раздоровъ.

Къ сему—же должно присоединить общее преслѣдованіе лицъ, считаемыхъ во главѣ болгарскаго движенія и къ какимъ нельзя не отнести преосвящ. Наѳанаила охридскаго. Самимъ саномъ поставленный въ необходимость принимать сторонниковъ Экзархата и подавать имъ въ случаѣ нужды совѣты, этотъ достойный и ученый Архипастырь возбудилъ неудовольствіе генералъ-губернатора Битоліи, который ставитъ ему въ вину сношенія съ Кырчовянами, Болгарами Дибры и Корицы (Джорджи) и который на этомъ основаніи требуетъ отъ Высокой Порты его удаленія изъ Охриды.

Посему осмѣливаюсь думать, что только предстательство Вашего Пресв.-ства передъ турецкимъ правительствомъ, которое, безъ сомнѣнія, снабдило Али-Саибъ-пашу инструкціями по поводу болгарскаго вопроса, можетъ заставить этого сановника измѣнить свой образъ дѣйствій, удержать statu quo въ Охридѣ и облегчить произвольно сосланнаго папа-Козьму.

№ 7.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова отъ 25 Февраля № 75 года, № 25, Его Превосходительству Господину Чрезвычайному и Полномочному Послу Генералъ-Адъютанту Игнатьеву.

Въ рапортѣ отъ 2-го Ноября 1874 г., № 156, я имѣлъ честь доносить Вашему Превос-ству о репрессивныхъ мѣрахъ Али-Саибъ-паши, принятыхъ имъ противъ церковно-болгарскаго движенія въ дибро-кырчовской эпархіи.

Мехмедъ-Реефетъ-паша дѣйствуетъ покуда въ болгарскомъ вопросѣ съ большею осторожностью и справедливостью, чѣмъ его предшественникъ. Такимъ образомъ онъ допустилъ образованіе въ городѣ Кырчовѣ болгарской общины. Послѣдняя, по свѣдѣніямъ, полученнымъ въ Императорскомъ консульствѣ, уже вступила въ отправленіе своихъ обязанностей, лежащихъ на Митрополитѣ и къ которымъ особенно должно относить бракоразводныя дѣла, составляющія источникъ обогащенія мѣстныхъ греческихъ іерарховъ, руководствующихся только количествомъ получаемыхъ денегъ при утвержденіи или расторженіи „бѣгалокъ“ („бѣгальнаго“ брака), обычаѣ повсемѣстномъ въ болгарскомъ сельскомъ населеніи здѣшняго края и происхожденіе котораго относится къ глубокой древности. Этого рода бракъ совершается безъ дозволенія родныхъ одной изъ брачующихся сторонъ и недовольные имъ обращаются обыкновенно къ власти митрополита съ просьбою его расторженія. Такъ какъ это явленіе есть ежедневное въ болгарскомъ сельскомъ населеніи Македоніи и Албаніи, то безъ сомнѣнія, для жителей весьма важно, чтобы возникающіе отсюда иски обходились дешево и рѣшались справедливо. Къ сожалѣнію одно корыстолюбіе, какъ я уже имѣлъ честь сказать выше, обусловливаетъ рѣшенія греческихъ іерарховъ по поводу такихъ дѣлъ. А посему желаніе народа утвердить ихъ на болѣе справедливыхъ началахъ служитъ однимъ изъ важныхъ стимуловъ, побуждающихъ поселянъ желать присоединенія къ Экзархіи.

Допустивъ образованіе въ городѣ Кырчовѣ болгарской общины, Мехмедъ-Реефетъ-паша предписалъ кырчовскому каймакаму не стѣснять совѣсти ни жителей, ни духовенства, объявившихъ себя за экзархатъ; а шестерымъ священникамъ кырчовскаго уѣзда, явившимся въ Битолію просить у него защиты отъ притѣсненій, терпимыхъ ими отъ преосвящ. Анѳима, онъ выдалъ эмиръ-намэ, въ которомъ предписывается мѣстной власти не неволить предъявителей въ церковномъ дѣлѣ. Считаю не лишнимъ привести здѣсь имена этихъ священниковъ: папа Димитрій, папа Гино, папа Насто, папа Мицко, папа Григорій и другой папа Мицко.

Вслѣдствіе этихъ облегченій 25 деревень кырчовскаго уѣзда, составляющихъ нахію Пóрече (Порѣчье), подчиненныхъ

доселѣ греческому духовенству, составляютъ нынѣ махзаръ о присоедененіи ихъ къ Экзархату. Съ другой стороны, жители города Кырчова рѣшились смѣнить своихъ двухъ священниковъ, отъ которыхъ въ минувшемъ Декабрѣ мѣсяцѣ была отобрана подпись, свидѣтельствующая объ ихъ подчиненіи Преосвящ. Анѳиму.

При разрѣшеніи этихъ двухъ вопросовъ въ пользу экзархата, ему фактически будетъ подчинена вся дибро-кырчовская эпархія за исключеніемъ монастыря Св. Богородицы, гдѣ настоятелемъ былъ доселѣ находящійся въ ссылкѣ архимандритъ папа-Козьма....

[Представление о скорейшем назначении болгарского епископа в этот край, так как одно общинное управление вредно отражается на нравах и духовенства и мирян, вызывая борьбу партий].

№ 8.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова отъ 12 Апрѣля 1875 г., № 48, Г. Чрезвычайному и Полномочному Послу Генералъ-Адъютанту Игнатьеву.

Въ донесеніи отъ 25 Февраля за № 25 я имѣлъ честь увѣдомлять Ваше Прев-ство о мѣрахъ генералъ-губернатора Мехмедъ-Реефетъ-паши по отношенію къ дибро-кырчовской эпархіи.

Митрополитъ ея Преосвящ. Анѳимъ, провѣдавшій о льготахъ, достигнутыхъ сторонниками болгарскаго экзархата, поспѣшилъ пріѣхать въ концѣ минувшаго Марта въ Битолію въ сопровожденіи 5 священниковъ изъ деревень порѣчьской нахіи, принадлежащей кырчовскаму уѣзду, и 3^{хъ} мірянъ изъ Дибры. Въ поданномъ прошеніи Преосвященный жаловался „на учрежденіе отдѣльной болгарской общины и во имя султанскаго фирмана“, которымъ снабжены архіереи въ Турціи, „требовалъ подчиненія себѣ непокорныхъ“. На первый вопросъ Мехмедъ-Реефетъ-паша отвѣчалъ, что „болгарская община не имѣетъ оффиціальнаго характера“, а по поводу втораго обстоятельства заявилъ, что „гражданская власть не считаетъ себя въ правѣ неволить кого-либо въ религіозномъ дѣлѣ“ (!?). По свѣдѣніямъ, полученнымъ консульствомъ, генералъ-губернаторъ не хотѣлъ принять порѣчьскихъ священниковъ, о представленіи которыхъ хлопоталъ Преосвященный. Троимъ Дибрянамъ, заявившимъ, что движеніе въ пользу болгарскаго экзархата не есть дѣло всѣхъ жителей, желающихъ, по ихъ словамъ, оставаться подъ греческимъ духовенствомъ, выданы были эмиръ-наме, подобныя тѣмъ, которыми въ свое время были надѣлены кырчовскіе священники и о которыхъ я имѣлъ честь упоминать въ предыдущемъ донесеніи.

Приведя своихъ сторонниковъ изъ обоихъ уѣздовъ, Пр. Анѳимъ хотѣлъ доказать битолійскому генералъ-губернатору, что „населеніе не желаетъ перемѣнъ въ церковной іерархіи, посему-де и требуется содѣйствіе свѣтской власти для приведенія къ повиновенію нѣкоторыхъ священниковъ, нарушителей общаго спокойствія". Осторожный Реефетъ-паша не поддался этой демонстраціи, подкрѣпленной заявленіями лицъ, представляющихъ меньшинство, и мѣры, имъ принятыя, имѣютъ, по моему крайнему разумѣнію цѣлью: благовидно отстранить жалобу греческаго архіерея и въ то-же время сохранить въ странѣ statu quo.

Между тѣмъ какъ умный Анѳимъ оставилъ въ началѣ Апрѣля Битолію, сохранивъ декорумъ своей власти, греческій архіерей изъ Флорины Прокопій, пріѣхавшій сюда 6 Апрѣля, потерпѣлъ въ своихъ домогательствахъ полное фіаско. Чтобы выяснить это обстоятельство, мнѣ приходится упомянуть о происшествіи, случившемся въ городѣ Флоринѣ 6 минувшаго января, когда родственникъ пр. Прокопія докторъ Георгаки, вмѣстѣ съ грекоманомъ Болгариномъ Афонасіемъ напалъ на нѣкоего Ване, считаемаго за одного изъ наиболѣе приверженыхъ сторонниковъ экзархата, съ намѣреніемъ задушить. Ване спасся, благодаря содѣйствію Турокъ, сбѣжавшихся на его крикъ. Отсюда уголовное слѣдствіе, обвинившее помянутыхъ лицъ въ посягательствѣ на жизнь Ване. Мазбата, констатирующая это, поступила изъ Флорины въ Битолію, куда былъ присланъ въ тюрьму Афонасій. Зять-же митрополита успѣлъ скрыться.

Флоринскіе грекоманы, подкрѣпляемые своими единомышленниками въ Битоліи и двумя греческими архіереями (Прокопіемъ и Парѳеніемъ Пелагонійскимъ) направили въ Февралѣ мѣсяцѣ свои усилія, чтобы замять дѣло и выручить изъ тюрьмы Афонасія. Въ послѣднемъ въ самомъ дѣлѣ они временно имѣли успѣхъ: Афонасій, который, по показанію самого Ване, былъ сообщникомъ Георгаки, главнаго виновника, былъ выпущенъ на поруки съ обязательствомъ не отлучаться изъ Битоліи и явиться къ суду, какъ только будетъ разысканъ Георгаки. Но, получивъ свободу, онъ бѣжалъ въ Мартѣ мѣсяцѣ въ Флорину, гдѣ былъ схваченъ и снова отправленъ въ битолійскую тюрьму. Это имѣло слѣдствіемъ, что Флоринскіе Болгаре-грекоманы, подстрекаемые родными Афонасія, упросили своего преосвященнаго ѣхать въ Битолію и ходатайствовать объ освобожденіи невинно, по ихъ словамъ, заключеннаго; въ то-же время паства Прокопія пригрозила ему, въ случаѣ неуспѣха ходатайства, перейти на сторону болгарскаго экзархата.

14 человѣкъ свидѣтелей христіанъ и магометанъ, которые должны были опровергнуть жалобу Ване и предварительное слѣдствіе, произведенное во Флоринѣ, явились въ Битолію

вмѣстѣ съ помянутымъ греческимъ іерархомъ. Но онъ обманулся въ своемъ расчетѣ: одинъ изъ свидѣтелей магометанъ показалъ на судѣ, что онъ подкупленъ.

Это вполнѣ дискредитировало заявленія пр. Прокопія и заставило генералъ-губернатора сдѣлать ему внушеніе по поводу укрывательства Георгаки, въ чемъ его винитъ общій голосъ.

Какъ ни скабрёзно это дѣло, но я осмѣлился довести о немъ до свѣдѣнія Вашего Прев-ства; такъ какъ въ немъ концентрировались всѣ пріемы греческой партіи, судорожно ухватывающейся за все, въ чемъ она видитъ надежду продлить въ странѣ свое существованіе. Настоящій — же случай заслуживаетъ вниманіе тѣмъ болѣе, что, по слухамъ, греческое консульство въ Битоліи принимаетъ въ вышеизложенной интригѣ дѣятельное участіе и одно время было не прочь объявить оффиціозно помянутаго Афонасія подъ греческимъ протекторатомъ, — обстоятельство, оставленное безъ вниманія турецкимъ судомъ.

№ 9.

Copie d'un rapport adressé à l'Ambassade Imp-le à Constantinople par L. Neagha, V-Consul à Monastir en date du $^{4}/_{16}$ Mai 1880, sous № 72.

Un incident regrettable vient d'avoir lieu ici pendant les fêtes de Pâques: un prêtre bulgare (popa Démètre) du village Klabcurabé, caza Florina, sur l'insistance énergique de ses paroissiens, le premier jour de fête, fit le service divin en langue slave. Cette insistance des villageois était d'autant plus légitime qu'ils possédaient, depuis nombre d'années déjà, un firman de la Sublime Porte, qui les autorisait à construire même une église bulgare.

Nonabstant, l'evêque grec Germanos de Florina ayant appris le fait fit venir, par l'entremise du Caïmakam local, le prêtre inculpé et, sans nulle procédure, le jeta en prison pour lui faire expier le désir de prier Dieu dans une langue qui n'est pas grecque. En même temps, sur l'invitation du même Prélat, le Caïmakam retira le firman relatif à la construction de l'église.

Etant resté 24 heures en prison, le prêtre ne put s'y échapper qu'en présentant une double garantie. Ensuite accompagné de quelques villageois, popa Démètre est venu à Bitolia m'adresser une plainte à ce sujet.

Indigné de la conduite inqualifiable du Prélat grec, je me suis immédiatement rendu auprès de Mouhtar Pacha en lui demandant d'ordonner d'abord une enquête sur les lieux, et ensuite d'interdire sévèrement aux autorités subalternes toute immixtion dans lés affaires de culte, et en même temps de garantir la liberté entière à tous les cultes sans distinction.

Sur mon insistance le gouverneur général envoya, en ma présence, l'ordre au Caïmakam de Florina de se rendre sans retard à Bitolia afin d'expliquer sa conduite dans cette triste affaire. On

m'apprend du reste que Mouhtar Pacha a pris la décision de destituer cet employé.

En vous exposant cette affaire je prends la liberté de signaler à l'attention de V. E. qu'après la dernière guerre le clergé grec de cet endroit a commencé à exercer d'une manière iusupportable le système d'oppresion sur les bulgares d'ici, surtout s'il leur présume quelques velleités de se détacher de l'église grecque.

Pour justifier ce que j'avance il suffit de citer deux exemples. Les bulgares de Resna, durant bien des années, demandent aux autorités de Monastir de les mettre en possession de l'église de cet endroit—église construite par eux, et qui se trouve au service du clergé grec. Cette demande était d'autant plus légitime, qu'à Resna il n'y a pas un seul grec. Cependant le Métropolitain de Bitolia qui, sans doute, est au courant de cette affaire, se rend chaque fois auprès des autorités Ottomannes pour dénoncer la population de Resna comme la plus révolutionnaire de toute la Macédoine. Ce systèmé avait souvent réussi auprès des turcs, qui, sans cela, sont suspects à l'endroit des bulgares.

Pourtant, dès que les plaintes m'ont été adressées à ce sujet, j'ai cru devoir couper ccurt aux insinuations malveillantes et aux dénonciations indignes du Prélat grec d'ici en me rendant en personne auprès de Mouhtar-Pacha. Je lui ai exposé l'affaire en l'engageant d'abord de mettre fin à ce système de dénonciations et ensuite d'examiner sérieusement la demande des habitants de Resna en leur rendant une justice qui est si nécessaire pour apaiser les esprits.

Muhtar Pacha comprit enfin le triste rôle que les autorités Ottomannes jouaient dans cette question en se prêtant aux intrigues du clergé grec, et fit des démarches auprès de la Porte en faveur de la demande des bulgares.

Pour compléter ce récit je dois cependant ajouter que, lorsque les autorités Ottomannes, pour une raison ou pour une autre, restent sourdes aux dénonciations du clergé grec, alors ce dernier trouve encore quelques portes ouvertes aux calomnies et aux intrigues contre les bulgares récalcitrants. Ces portes-là sont les journaux grecs de Constantinople, Athènes et Salonique: toutes les inventions les plus absurdes y trouvent hospitalité. Cela s'appelle dans leur langage — servir la grande cause de l'Hellénisme.

Au reste, il est bien temps de remédier à cet état de choses, et aux abus du clergé grec,— abus qui portent grand préjudice au développement intellectuel du peuple bulgare de la Macédoine. Il n'y a, à mon avis, que deux moyens pour cela. En premier lieu il est de toute nécessité que l'Exarque envoie dans cette contrée des Evêques bulgares. C'est indispensable d'autant plus qu'avant la guerre les bulgares d'ici avaient déjà quatre diocèses: Bitolia, Ohrida, Iuskub et Vélès, où les Prélats bulgares protégeaient efficacement leurs coreligionnaires; et en second lieu — que le gouvernement bulgare fasse tout son possible pour mettre l'instruction

du peuple bulgare en Macédoine sur le pied de la plus parfaite égalité avec celle des grecs. Une fois ces nécessités satisfaites le peuple bulgare d'ici pourra, j'en suis sûr, revenir à d'autres dispositions, qui lui permettront de contrecarrer l'influence du clergé grec. Je compte beaucoup sur cette évolution du sentiment bulgare pour s'opposer à la propagande grecque, qui tend à dénaturer tout et à se créer ainsi une suprématie au détriment des autres nationalités en Macédoine.

Je m'abstiens de toute appréciation et expose seulement la situation telle que je la comprends afin de Vous donner de mon mieux une idée exacte de la façon dont cette question pourra être tranchée, en surmontant ainsi les difficultés qui s'opposent au développement du peuple bulgare.

Si V. E. veut bien partager mon humble opinion en faisant des démarches auprès de l'Exarque et du gouv-t de la Bulgarie, la population de la Macédoine Vous sera reconnaissante et verra une nouvelle preuve de sollicitude de la part de l'Ambassade Imp-le.

№ 10.

Copié d'un rapport adressé à S. E. Mr Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir, en date du $\frac{27 \text{ Juillet}}{4 \text{ Août}}$ 1880, № 124.

. . . Le Patriarche Oecuménique a envoyé, tout dernièrement, en Macédoine une foule d'Evêques-prédicateurs, qui ont déjà organisé la propagande active et sans relâche en faveur de l'Hellénisme menacé, de sorte que les églises d'ici sont devenues presque une arène politique, où la sagesse et la moderation sont remplacées par des sentiments tout à fait opposés. J'ai assisté à une de ces conférence dans l'église grecque à Bitolia, et chaque parole de cette locution fut empreint d'un sentiment, qui pouvait être tout autre et pas celui de l'Evangile.

Cette tentative de convertir la chaire de l'église dans une arène politique attira en définitif l'attention des autorités musulmanes, qui n'ont pas voulu tolérer plus longtemps cette conduite incorrecte et ont donné un avertissement en conséquence au prédicateur imprudent. Pourtant l'observation des autorités n'a eu pour résultat que de doubler le zèle des préducateures qui, se trouvant dispersés dans le pays, loin de tout contrôle, ne négligent aucun des moyens pour arriver à leur but. C'est à la campagne actuellement que les prédicateurs grecs donnent libre carrière à leur langage, et en même temps ils imposent à la signature de la population valaque deux pièces — l'une à l'adresse de la Commission Européenne des réformes, et l'autre — à S. B. le Patriarche à Constantinople. Le hazard m'a mis en possession de quelques pièces de ce genre, et je ne puis pas dissimuler un sentiment de profonde douleur que ces papiers m'ont inspiré. Ici l'aberration est à son comble. On fait prier le Patriarche d'intércéder

auprès de la Commission Européenne de reconnaître la langue grecque, comme officielle, et pas celle des bulgares „car, disent-ils, ce peuple barbare envoie actuellement en Macédoine des hordes sauvages slaves pour piller et contraindre la population d'ici de ne pas souscrire en faveure de la langue grecque". . .

№ 11.

Copie d'un rapport adressé à S. E. Mr Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir, en date du 17/21 Août 1880, № 133.

Avant-hier, le 15 courant, jour de l'Assomption de la Vierge, le village vallaque Malovichta, caza Monastir vient d'être le théâtre de nouveaux exploits de la bande de Katrahia. Durant le service divin, quand toute la population se trouvait dans l'église, 50 brigands à peu près, de nationalité grecque, se mirent en devoir de cerner l'église et sommèrent tout le monde d'en sortir. Là ils choisirent onze notables les plus aisés du village et les amenèrent avec eux dans la montagne, malgré la lutte qui s'était engagée entre la population et les brigands. A cette occasion un villageois et deux femmes ont été littéralement hachés par les bandits en question. En même temps, le chef de cette bande, le fameux Katrahia, ordonna au prêtre du village, sous peine de mort, d'officier dorénavant en langue grecque et non pas en slave, car, dit-il, la Macédoine n'est qu'un pays Hellénique. Tout ceci est reproduit fidèlement dans le rapport des autorité Ottomannes, qui ont été envoyées sur les lieux pour instruire l'enquête. Comme la distance de Malovichta à Bitolia n'est que trois heures, les habitants ont envoyé le même jour quelques hommes pour donner avis aux autorité d'ici, et en même temps en informer l'office Impérial me demendant aide et assistance.

Emu par ces récits j'ai cru de mon devoir de me rendre immédiatement auprès de Mouhtar Pacha, y insister énergiquement qu'il envoit promptement des troupes à la poursuite des brigands, et de garantir en même temps le village contre une nouvelle attaque de ces malfaiteurs.

Ici je suis à même de rendre justice aux autorités locales, qui ont pris sur le champ, en ma présence, des dispositions pour que les troupes soient envoyées le même jour.

J'arrête ici cet exposé pour résumer en quelques mots la situation du brigandage dans le vilayet de Bitolia, — situation qui mène à la détresse générale. Autant que j'observe les choses et les hommes d'ici il m'est difficile de garantir qu'on puisse s'emparer des brigands, qui ont passé par Molovichta, la vénalité et la corruption des employés et des soldats étant à leur comble, les malfaiteurs, dans la plupart des cas, trouvant protection justement là où la justice et la punition devraient les attendre. Ainsi donc, le brigandage, à l'abri de cette protection fort efficace, a pris ces derniers mois, une telle extension, que la malheureuse popu-

lation de la Macédoine étouffe et dépérit moralement et matériellement dans cette atmosphère désolée, qui accélère sa ruine complète. Presque tous les jours les paysans des environs viennent chez moi se plaindre contre les nombreux abus des employés subalternes, et surtout contre ceux du fisc qui, pour percevoir la dîme de l'état, exigent d'avance d'être payés par les villageois qui, sans cela, sont déjà bien appauvris. Ces menées n'eurent d'autre résultat que même la recolte insignifiante de cet été reste jusqu'à présent sur les champs, exposée aux pluies et aux intempéries de la saison, de sorte que la moitié est déjà pourrie. De cette manière, il faut ajouter à la détresse de l'année passée l'épuisement complet des dernières épargnes du paysan, qui lui créèrent ainsi une situation des plus menaçantes pour l'avenir. D'un autre côté, les vols, assassinats et brigandages, qui régnent en souverains, peuvent achever ce que, par hazard, les employés ont oublié de prendre.

Pour remédier autant que possible à cet état de choses, et prévenir ainsi des complications regrettables ou dangereuses, j'ai souvent attiré l'attention des autorités de Monastir sur cette pénible situation des paysans, mais à mon vif regret, je n'ai recolté que des promesses, dont la réalisation me parait problématique.

En Vous faisant part de ce qui précède j'ose espérer, M[r] l'Ambassadeur, que Votre langage auprès du Gouv[t] Central aura peut être plus de force et sera écouté dans une affaire, qui touche de si près aux intérêts les plus essentiels de la population rurale d'ici.

Pour compléter du reste le tableau de cette situation il est nécessaire que je signale encore à l'attention de V. E. une série de crimes, qui se passent journellement dans le vilayet. A ce sujet, je possède un registre des personnes tuées à Ohrida et dans les environs pendant les deux mois derniers. Pour ce laps de temps les cas d'assassinats remontent au chiffre de 44 y compris chrétiens et musulmans. La même chose se passe dans d'autres cazas du vilayet de Bitolia. Quant à l'enlevement des troupeaux de moutons, bœufs, chevaux etc. cela est entré dans un état chronique, de sorte que les autorités Ottomannes d'ici n'existent, à ce qu'il parait, que pour assurer l'impunité du mal, qui va s'affermir de jour en jour.

Qu'il me soit permis d'ouvrir ici une petite parenthèse: pour le moment le fait le plus saillant est que les autorités demandent aux paysans la taxe des moutons (djelep) qui sont enlevés par les albanais, — ce à quoi les villageois répondent, qu'ils sont prêts à payer si les autorités les feront rentrer en possession de leur bien, et on leur dit, que cela ne regarde point les autorités. Telle est en substance la réponse des employés turcs, et les paysans sont captifs actuellement dans la prison d'Ohrida.

Ce fait mérite aussi d'être cité au gouv[t] Central pour obtenir une justice en faveur de ces victimes.

Pour terminer je dois vous faire part qu'un nouvel élément de malheur vient de s'acharner sur les paysans exclusivement bulgares, — c'est l'apparition de plusieurs bandes grecques, qui ont envahi le vilayet, et sous prétexte d'engager des adhérents à la cause Helliénique, ne font que piller les villages bulgares pour déraciner ainsi le panslavisme. Dans ce but, un certain Léonidas, fameux chef des brigands, ayant reçu la bénédiction du Métropolitain grec Mathéos de Bitolia, se mit à la tête de 60 hommes, et porta ainsi la terreur dans tous les villages. Des faits navrants sont parvenus à ma connaissance au sujet des exploits de ce bandit, et en conséquence je me suis rendu plusieurs fois auprès de Mouhtar Pacha en lui demandant une répréssion énergique. L'attaque des troupes à ce qu'il parait, a été dirigée savamment de sorte, que le chef et dix autres brigands ont été tués et le reste de la bande dispersé.

Il me parait aussi utile, M-r l'Am. de Vous faire connaître la conduite indigne du Prélat grec Mathéos de Bitolia au sujet de la bénédiction donnée aux brigands pour les diriger ensuite contre les bulgares. Je ne doute point que cette conduite est de nature à être prise en sérieuse considération par V. E. en faisant des démarches nécessaires auprès de S. B. le Patriarche Oecuménique pour remplacer le Prélat actuel par une personne digne d'un poste si élevé. C'est à ce titre que j'ai pris la liberté d'en entretenir V. E., d'autant plus que toute la population chrétienne de cet endroit déteste le Métropolitain Mathéos pour ses nombreux abus. Ce serait donner une satisfaction aux sentiments froissés des chrétiens d'ici.

№ 12.

Copie d'un rapport adressé à S. E. M-r Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir en date du $\frac{\text{24 Août}}{\text{5 Septembre}}$ 1880, № 141.

Il est de toute nécessité que je signale de nouveau à Votre connaissance, combien la situation du vilayet de Bitolia devient chaque jour plus compromise dans sa sécurité publique.

Tout dernièrement encore des bandes de malfaiteurs turcs ont fait irruption à Perlepé, où ils ont tué onze chrétiens, et les autorités locales n'ont pris aucune mesure contre ces bandits, par la seule raison peut être qu'ils étaient leur corélig onnaires.

Du reste la même conduite impassible se pratique aussi à 'égard du fameux bandit grec Katarahia, dont les exploits au village de Malovichta ont produit une panique générale dans le vilayet. Profitant de la terreur qu'il inspire le bandit en question menaça plusieurs villages bulgares et valaques de nouvelles attaques; à la suite de quoi les pauvres paysans sont accourus à Monastir pour demander aux autorités des soldats ou des fusils afin de pouvoir se défendre contre ces brigands mais les autorités leur ont nettement refusé ce secours.

A cette occasion je dois constater avec une profonde douleur, que le sentiment public à tort ou à raison attribue au Métropolitain grec Mathéos de Bitolia le conseil donné à ce sujet aux autorités locales de ne pas satisfaire à la demande des habitants, sous pretéxte que ces derniers sont capables de tourner les armes contre les turcs.

Ayant trouvé une telle protection dans la personne du Prélat grec, les brigands ne se gènent plus, et leur audace est actuellement à la hauteur de leurs crimes, dont l'impunité leur est presque assurée.

Fort de cette conviction le bandit Katarahia eut l'idée d'envoyer ces jours derniers dans les villages bulgares des ordres verbaux et écrits pour chasser les maîtres des écoles bulgares. Comme curiosité je place, sous les yeux de Votre Excellence la traduction d'un spéciment de ce genre, dont voici le texte: „Notables et anciens du village Diavat. Dès que vous aurez reçu ma lettre il faut que vous chassiez l'instituteur qui vous enseigne le bulgare; autrement vous devez quitter le pays et aller en Bulgarie. Dans le cas contraire je viendrai et ne laisserai pas un chien. Donc gardez-vous bien puisque le grec ne vous plaît pas". Signé: Le Capitaine Athanasios Katarahia, Naoume Korakas. Au dessous de ces signatures est apposé le sceau du bandit Katarahia.

En terminant je prends la liberté de soumettre à V. E. une courte observation: au risque même d'être placé parmi les adversaires de l'Hellénisme, que les gens de bien d'ici qui tout en considérant la cause grecque juste et sainte, déplorent pourtant de la voir souillée étant servie par les brigands, qui assassinent la population inoffensive bulgare parcequ'elle ne veut pas changer de nationalité.

Au moment de quitter la plume on m'informe que les villages de Gopich, Malovichta ainsi que d'autres des alentours de Monastir, sous le coup des mêmes menaces de la part de Katarahia, viennent d'être subitement désertés en partie par la population chrétienne, dont les familles sont venues se réfugier ici.

№ 13.

Copie d'un rapport adressé à S. E. M-r Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir, en date du $^{10}/_{22}$ Novembre 1880, № 173.

Depuis mon arrivée à Bitolia les bulgares de cet endroit, ainsi que beaucoup d'autres des différents coins de la Macédoine, m'ont bien souvent entretenu, que la question la plus impérieuse pour eux, en ce moment, est celle de la nomination des Evêques bulgares dans cette contrée, afin que ces derniers puissent, à leur tour, protéger efficacement devant les autorités turcques les intérêts multiples de leur population.

Ne pouvant décliner ces ouvertures sans froisser un sentiment des plus légitimes des bulgares, j'en ai à différentes occa-

sions, informé l'Ambassade Imp-le, en la priant de vouloir bien intercéder auprès de S. B. l'Exarque pour mettre un terme à cette situation précaire. Mais, à ce qu'il parait, on n'a encore donné aucune suite à cette demande, car les choses restent dans le même état qu'auparavant.

Et pourtant, c'est une question d'un ordre supérieur, d'une nécessité absolue pour les bulgares de la Macédoine, — une question qui, pour le moment, prime beaucoup d'autres, et en voici le motif:

d'abord, la Macédoine, depuis le commencement de la dernière guerre, étant entièrement privée d'Evêques pour l'ordination des prêtres, il est arrivé que plusieurs villages bulgares manquent aujourd'hui totalement de prêtres, et par conséquent le service divin est interrompu.

Etant donnée cette situation, les pauvres villageois, pour célébrer au moins des offices comme: baptêmes, mariages et enterrements, sont souvent forcés d'aller chercher quelque part un prêtre bulgare, pour satisfaire à ces premières nécessités, ce qui amène, en somme, une masse de difficultés, perte de temps et beaucoup d'inconvénients.

En second lieu, il arrive souvent que, n'ayant pas trouvé de prêtre bulgare dans les alentours, les paysans, placés dans cette extrême alternative, ont recours à des arrangements avec des prêtres grecs, qu'une légitime susceptibilité devrait les mettre en garde contre ces derniers, de la part de qui le villageois bulgare ne voit rien que du mal. Et malgré cela, ces arrangements existent pourtant, et sont dirigés par les prêtres grecs à déterminer, d'une manière précise, l'adhésion formelle de la commune bulgare à l'église grecque. Ensuite, comme conséquence de cette adhésion on suggère aux bulgares des concessions mutuelles, lesquelles sont calculées de manière à promettre aux villageois de la part du Métropolitain local la protection la plus efficace devant les autorités turcques et encore beaucoup d'autres choses. L'expérience du reste a demontré, que ce sont des promesses, dont la réalisation ne se fait qu'au moyen de l'argent, car les portes du Prélat grec ne s'ouvrent que devant la bourse du paysan.

Cependant, les grecs, pour donner, en apparence, un certain gage de leur sollicitude envers les villageois bulgares, et pour mieux attacher cette population à la cause Hellénique, dotent souvent la commune bulgare d'une école grecque, et les dépenses nécessaires à ce sujet sont fournies par les villageois.

D'un autre côté, la population bulgare d'ici, manquant d'Evêques, ses intérêts ne sont point représentés dans le Conseil Administratif, tandis que les communes appartenant à l'église grecque y trouvent leurs représentants et protecteurs dans les personnes des Métropolitains grecs. Ceci est de nature à décourager la pauvre population bulgare, qui est ainsi privée de ses défenseurs

naturels, tandis que les juifs mêmes jouissent de cette faveur ayant un représentant dans le Medjliss.

Ainsi donc, il est d'une necessité impérieuse que les bulgares de la Macédoine aient actuellement des Evêques pour protéger moralement et matériellement le peuple contre les vexations des turcs d'un côté, et la propagande Hellénique de l'autre, et surtout contre cette dernière, qui agit sans aucun scrupule et ne rencontre aucun obstacle.

A cet effet il suffit de rappeler à V. E. plusieurs de mes rapports, qui ont trait à ce sujet, en démontrant jusqu'à l'évidence, que les bandes des brigands grecs ont dirigé toutes leurs actions principalement contre les bulgares, en pillant leurs villages et demandant en même temps de se défaire des prêtres et des maîtres d'écoles bulgares sous menace de mort, car, ils disent, que la Macédoine est un pays tout à fait grec.

Il me revient encore que d'autres bandes de brigands de la même espèce, en parcourant le vilayet de Salonique, détruisent les livres slaves qu'ils trouvent dans les églises des villages bulgares; et tout ceci se fait pour engager les bulgares de faire cause commune avec les grecs. Pourtant, j'ai la satisfaction de constater, que nulle part la population bulgare n'a pas dérogé à sa nationalité, malgré qu'elle est journellement harcelée d'un côté — par les bandits grecs, et de l'autre — par les turcs à la suite des dénonciations des Métropolitains d'ici.

J'observe aussi la même conduite de la part des Evêques grecs, habitant le vilayet de Bitolia, au sujet de la propagande Hellénique. Toutes leurs prédications dans les églises ne font que suggérer l'idée que ce pays est essentiellement grec. La même chose on enseigne aux enfants dans les écoles d'ici, et les cartes géographiques depuis une certaine époque, et surtout depuis le traité de S. Stéfano, ont englobé la Macédoine dans le territoire de la Grèce. Enfin, pour ce qui concerne cette propagande, les auteurs ne laissent aucun point en suspens. Ainsi par exemple: les Evêques, étant en même temps corréspondants des journaux d'Athènes et de Constantinople, ne font qu'y envoyer régulièrement des lettres dans ce sens, qui sont tout de suite publiées, et où les bulgares sont traités comme la race la plus abjecte du monde. Quant au panslavisme, ce dernier est présenté comme l'ennemi séculaire de la nation grecque, et principalement de la cause Hellénique. En lisant tout ceci on est à se demander, si l'aberration n'est point aux prises avec cette malheureuse propagande, car, autrement, jamais l'ingratitude la plus noire envers notre pays n'a été exprimée avec un tel sans façon par un peuple qui, s'il existe actuellement, — c'est toujours grâce à la générosité et à la magnanimité de nos Augustes Souverains.

Pour compléter ce récit, il est cependant nécessaire que je raconte ici, Mr l'Amb., quelques faits dignes de Votre attention, et qui font partie intégrante de la propagande Hellénique. Durant

la dernière guerre, quand les bulgares de ce pays étaient généralement regardés par les autorités turcques comme des gens des plus suspects du monde, le Métropolitain actuel grec de Bitolia, Monseigneur Mathéas, profitant de cette occasion, entreprit une tournée dans son diocèse, accompagné de plusieurs zaptiés ainsi que d'un nombre suffisant de bachis-bouzouks. En descendant dans les villages bulgares, qui tenaient alors de l'église de l'Exarque, il appelait les notables devant lui pour leur imposer l'adhésion de la commune entière à l'église grecque. Ainsi nombre des communes bulgares, sous le coup de la menace, ont alors accepté le clergé grec. Cependant il s'est trouvé quelques unes qui ont resistés, malgré toutes les violences employées par le Prélat en question.

A cette occasion on m'a raconté, et je me suis trouvé depuis dans le cas de vérifier des faits navrants au sujet des supplices infligés en présence de l'Evêque et par ses ordres aux bulgares récalcitrants. Plusieurs individus ont été longtemps enfermés dans les prisons turcques, parce que le Prélat grec trouva moyen de persuader les autorités locales, avec les livres imprimés en Russie, que les bulgares font dans leurs églises des prières pour notre Auguste Famille Impériale. Cela suffisait, certes, aux Turcs pour s'acharner davantage contre les bulgares. En même temps le Métropolitain eut soin de séquestrer la plupart des livres slaves, trouvés dans les églises, pour les remettre ensuite entre les mains des autorités.

A mon arrivée à Bitolia plusieurs villageois et les notables de la ville d'Ohrida m'ont adressé des prières au sujet de ces livres séquestrés; à la suite de quoi je me suis rendu auprès du Mouhtar Pacha qui, indigné lui-même de la conduite du Prélat grec, donna, en ma présence, immédiatement ordre de livrer ces livres à qui de droit. Cette démarche et la livraison des livres m'ont valu un nombre de correspondances de la part de l'Evêque aux journaux de Constantinople et d'Athènes, qui me taxaient d'ennemi mortel de la cause Hellénique.

Le même Evêque, après la conclusion du traité de S. Stéfano, dans une réunion au Palais Episcopal, fit signer aux élèves d'écoles une protestation — c'était la prémière contre ce traité, en disant que la population de la Macédoine ne veut point être englobée dans la Bulgarie.

Outre cela, à la première visite que je lui fit après mon arrivée à Bitolia, l'Evêque en question, eut la maladresse de m'entretenir sur le même sujet, en y ajoutant, que la Macédoine peut appartenir seulement à la Grèce et jamais à la Bulgarie. Pour toute réponse je me suis borné de lui observer, que le domaine de l'action de Son Eminence — c'est l'église, et que les questions de cette valeur ne seront jamais résolues à Bitolia.

Ainsi, il résulte qu'en Macédoine et principalement dans le vilayet de Bitolia, la propagande en faveur de l'annexion de ce

pays à la Grèce se fait ouvertement et activement, en commençant par les Evêques et finissant par les bandes des brigands grecs, et si je suis un peu sévère dans mes appréciations — la vérité est là pour ne pas me démentir.

Néanmoines, pour contrecarrer cette propagande, à mon avis, il faut lui opposer d'autres moyens: des Evêque et des écoles bulgares, qui offriront des garanties suffisantes pour le développement régulier du peuple bulgare; et pour vous donner une idée, à quel point il est nécessaire de satisfaire à ces légitimes aspirations de la population, je prends la liberté d'ajouter, que durant mes courtes excursions, faites dernièrement dans le pays la population urbaine et rurale bulgare m'adressait des prières principalement à ces deux sujets. Ainsi je manquerais à mes devoirs si je ne les portais à la connaissance de V. E., avec le ferme espoir, que l'Ambassade Imp-le ne tardera point d'intercéder auprès de l'Exarque, pour les résoudre dans un sens conforme au désir du peuple bulgare d'ici.

En terminant, il me reste d'informer V. E. de l'avis des bulgares de Bitolia, qui m'ont exprimé le désir de nommer ici, comme Métropolitain bulgare, Monseigneur Grégoire, Evêque actuellement à Roustchuk. Les notables de Monastir sont intimement persuadés, que c'est la seule personne qui pourra occuper avec dignité ce poste difficile sous tous rapports. De mon côté je puis aussi affirmer, qu'après la dernière guerre, me trouvant en Dobroudja, en qualité de gérant de notre Consulat, j'ai pu apprécier les hautes qualités administratives de Monseigneur Grégoire qui, ayant passé longtemps à Toultcha, laissa des traçes ineffaçables d'une sage administration, et des meilleurs souvenirs parmi toute la population, chrétienne de cette contrée. A ce titre donc, il est à espérer, que l'Exarque n'opposera peut-être aucun obstacle à sa nomination à Bitolia, d'autant, plus que l'Evêque en question à sa grande expérience joint encore une parfaite connaissance des turcs; en même temps il parle plusieurs langues et possède au plus haut point le tacte indispensable pour mener les affaires, ce qui, en somme, peut beaucoup faciliter sa tâche.

ИНТЕРЕСНО ЗАВЕЩАНИЕ ОТЪ ПРЕДИ СТО ГОДИНИ.

Отъ Л. Милетичъ.

На сегашния ни книжовенъ езикъ, който културно обедини цѣлокупния български народъ, предшествува дългъ книжовенъ периодъ, когато се е писало споредъ мѣстнитѣ говори, така че подигнатиятъ още преди стотина години въпросъ за общобългарски книжовенъ езикъ бѣ заварилъ създали се две принципиялни становища у нашитѣ тогавашни писатели — едно въ полза на черковно-славянския езикъ, за да се отдѣли по-добре разновидната речь на народа отъ писмения езикъ, и друго, по-демократично — да се основе подирниятъ върху говоримия народенъ езикъ. Въ студията си „Отецъ Неофитъ Рилски като филологъ“ (печ. въ Училищенъ Прегледъ, год. XI, кн. 1. 1906, отд. отпеч. 1—53 стр.) изтъкнахъ заслугата на Отца Неофита, че не се е увлѣкълъ подиръ първото мнение и, ако и немалко да се е влиялъ отъ черковния ни езикъ, той до край не е напусналъ като писатель народната основа на книжовния езикъ, която най-сетне и надви следъ много колебания и остри препирни между първитѣ създатели на новобългарската книжнина. Но за тая победа значително е повлиялъ народниятъ езикъ на нашата писменость отъ периода на дамаскинитѣ до къмъ половината на миналия вѣкъ. Въ споменатата си статия азъ казвамъ: „Неофитъ надали е щѣлъ да устои на заетото си становище предъ практичнитѣ мжчнотии, на които се натъквали всичкитѣ теоретици въ подобни случаи, като сж искали отъ една страна да запазятъ народния характеръ на книжовния езикъ, а отъ друга — да го отдѣлятъ отъ езика на простолюдието, да не е имало и друго нѣкое влияние, което ще да го е крепѣло да не се поколѣбае въ правотата на своя принципъ. Това влияние азъ подозирамъ въ езика на нашитѣ тъй нареч. дамаскини, които въ течение най-малко на два вѣка преди Неофита подържатъ новобългарска книжнина, писана съ малки изключения на простонароденъ езикъ възъ основа на старобългарския. . . Не е мжчно да се забележи, че идеалъ на Неофита по въпроса, какъвъ да бжде нашиятъ книжовенъ езикъ, е билъ тъкмо такъвъ езикъ съ народна основа и съ не малко книжовна примѣсь, почерпана изъ стария нашъ „словенски езикъ“, какъвто е езикътъ на дамаскинитѣ.“

Съ подобенъ езикъ сѫ си служили у насъ още въ началото на миналия вѣкъ въ обиходната писменость отъ общественъ и частенъ характеръ, така че може да твърдимъ, че казаниятъ смѣсенъ писменъ езикъ непрекѫснато е сѫществувалъ у насъ, докато да се установи най-сетне общобългарскиятъ ни книжовенъ езикъ. Езикътъ на посланието на Цариградската патриаршия до българитѣ въ Дебърско отъ 1849 г., което обнародвахъ въ кн. XVIII. на Списание на Бълг. акад. на наукитѣ (17—30), е тъкмо такъвъ преходенъ народно-книжовенъ, съдържащъ въ основата си народния дебърски говоръ съ силни примѣси отъ черковния езикъ. Казаната преемственость се потвърдява и отъ самата графика на посланието, както се вижда на приложеното тамъ факсимиле. Видѣхме почти сѫщото и въ езика на дветѣ търговски условни писма — отъ Башино село (Велешко) и отъ Прилепъ — отъ 1814 и 1815 година, обнародвани въ Македон. Прегледъ, год. V, кн. 1 (вж. В. Н. Златарски, „Какъ сѫ писали македонцитѣ преди 115 години"). Писмото въ тѣхъ е типиченъ преходъ отъ уставъ къмъ бързописъ, което показва, че често се е употрѣбявалъ.

Въ свръзка съ гореказаното сега мога тукъ да обнародвамъ едно интересно завещание, саморѫчно писано на 1828 година отъ единъ котленски българинъ, Хаджи Матей Георгиевъ, което давамъ по-долу въ факсимиле и въ преписъ, като съкращенията сѫ предадени развързани и не се отбелязва и знакътъ на ударение надъ буквата *и*, понеже той замѣстя гръцкия знакъ оксия, а нѣма отношение къмъ ударението. За по-голѣма ясность на съдържанието, собственитѣ имена давамъ съ голѣма насловна буква, а съ сѫщата цель сложихъ и обикновенитѣ препинателни знакове.

Оригиналътъ на завещанието, което е фотографирано въ намаленъ видъ, принадлежи на авторовия правнукъ, господинъ П. М. Матеевъ, известния нашъ писатель, публицистъ и бивши български дипломатически представитель. Хаджи Матей е роденъ въ Котелъ, поминалъ се въ 1836 година. Както се знае, котленци още въ началото на миналия вѣкъ сѫ почнали да се прехвърлятъ съ добитъка си на сравнително пуститѣ полета на Добруджа. Между първитѣ отъ тѣхъ ще да е билъ и Хаджи Матей. Трѣбва той да еималъ възможность да се учи на книга; тамъ или въ близката Ромъния ще да се е образувалъ чрезъ четмо и въ общение съ по-образовани хора, за което свидетелствува и неговото завещание. Той, види се, еималъ търговски работи и съ Бургасъ, защото още при живе е станалъ „ктиторъ" на манастира Св. Анастасъ, на малкия островъ въ Бургаския заливъ, та въ черквата на манастира е висѣлъ и неговиятъ ктиторски ликъ въ видъ на икона, който г. П. Матеевъ е виждалъ на два пѫти — на 1865 и 1880 година. Манастирътъ е зависѣлъ отъ цариградската патриаршия, която го е давала подъ наемъ на манастирския

игуменъ, а този отъ своя страна е използувалъ имотитѣ му. Бургаската община, въ желанието си да обсеби манастира като български, е направила голѣмъ въпросъ съ портрета на Хаджи Матей и най-сетне постигнала цельта си. Преди това обаче игуменътъ изпродалъ, каквото е можелъ, и избѣгалъ, а ликътъ на ктитора Хаджи Матей изчезналъ. — Синътъ на Хаджи Матей, Хаджи Петъръ, за когото се говори въ завещанието, е живѣлъ и въ Цариградъ, говорѣлъ е и гръцки и е билъ въ близки връзки съ князъ Стефанъ Богориди. Синътъ на Хаджи Петра по име Матей (баща на г. П. М. Матеевъ) е свършилъ великата гръцка школа въ Цариградъ на Куручешме и е билъ съученикъ на Раковски. Хаджи Матей е билъ синъ на котленеца Хаджи Георги и затова въ завещанието си се е подписалъ „Хаджи Матей Георгювичъ."

Завещанието прави впечатление преди всичко съ външния си видъ, напомнящъ староврѣмски грамоти, български или влахобългарски, каквито трѣбва Хаджи Матей да е виждалъ и челъ, та по тѣхенъ образецъ до негде се е водилъ, когато го е писалъ. Въ завещанието се споменува като свидетель преславскиятъ тогава митрополитъ Герасимъ, чийто завързанъ подписъ на гръцки личи най-отгоре на завещанието и напомня досущъ подписитѣ на архиереи въ подобни книжа, като напр. въ посланието до дебърчани, за което по-горе се каза. Сѫщо тъй и фразитѣ къмъ края на завещанието: „Аку ли некой .. ни слуша туй мой отеческо заръчани и заповедании, богь да го суди и на този святъ и на онзи" — напомнятъ стереотипната формула въ грамотитѣ, особено въ влахобългарскитѣ, гдето се призовава божие наказание за този, който не би изпълнилъ волята на завещателя.

Езикътъ на завещанието е народниятъ котленски говоръ съ много книжовни примѣси, главно черковнославянски. Вижда се по отдѣлни думи и цѣли фрази изъ евангелието и др., че Хаджи Матей до известна степень е билъ запознатъ съ черковния нашъ езикъ, отразилъ се и въ нѣкои отдѣлни думи, напр. преидеть, пришеть (=пришедъ), внезапус (=внезапь), обрѣщеть ви спяща, ко исходу жизни, перво, смертніять часъ, богь да гу суди, судилище, неизбежима должнусть, мойто сущи завещаніе, сущи наследникъ, своеручно, саморучно. Единъ пѫть е написано дори куща, покрай каща, кащите, пукашнина, зарачамь. На сѫщото влияние се дължи и правописътъ на формитѣ должнусть, исполнихь. Съгласна съ котленския говоръ е формата разгялихь (=раздѣлихъ), разгелихь. Неударенитѣ гласни *е*, *о* редовно се предаватъ съ *и—у*; тъмната ерова гласна въ срѣдословието редовно се пише съ *а*, макаръ че то не я предава точно фонетично, напр. *да*щеря, *да*щери, ут*а*кмих, да ут*а*кмя т*а*й (=тъй), живот*а*ть, ум*а*ть, уджак*а*ть, бак*а*рь, сребарну. По изключение се срѣща буквата *ь*, която редовно се пише въ

края безъ да се произнася, два пѫти въ края съ фонетична стойность на еровата гласна и два пѫти въ срѣдата на думата съ сѫщата стойность: бъдети, ут идньть хиляда, нь Абрашувата тапавица. Въ нь буквата ь замѣстя редуцирано неударено *а* споредъ мѣстния говоръ. Палатално *а* или а̯ се предава и прегласено, напр. козяк, козекь; евангелскиет. Гласната *'а* се предава фонетично чрезъ *я* или *е*: място, мяста, излязоха, тяхь, тяхното, пролять, тес нещ а, но и „тях ящ а“. Нека отбележимъ още: *и* вм. у — дигенят; власъ вм. власть; *а* вм. староб. ѧ: каквоту *ма* богь просвети. Употрѣбява се само форма този и тузи за срѣд. р. ед. ч., която е чистонародна,вмѣсто това. Покрай родително-винителни форми сина, Петра — „на сина си Хаджи Петра“, срѣща се и дателенъ-притежателенъ: „неизбежима должность секиму человеку“. Думата любовь се схваща като отъ мѫжки родъ: братски любовь. Отъ възвратното лично мѣстоимение се употрѣбява само дател. падежъ *си* съ притежателно значение, а и възвратното притежателно мѣстоимение свой се избѣгва: за мене си, за погребението си мой (вм. за себе си, за погребението си свое).

Интересно е, че Хаджи Матей на всичката си челядь споменува собственото име, а за жена си казва: „на баба хаджийка дадухь. . .“, и следъ това по-долу пакъ казва само: „на жината си“.

Ето съдържанието на завещанието въ преписъ, както се каза по-горе:

Во име отца и сіна и светаго духа аминъ. Вь лето 1828 отъ Христа, сіптемвриу на 10.

Всемилостивіи богь сичките световни дубрини дади на человеците да си испотрѣбявать секи и богоугодно и душеспасително на животат си да ги има путь своята си власъ и пудирь животат си да ги придава на своити си законні наследници и на други богоугодни рабути, каквото проізволение има и защото е неизвещень страшніе смертнѧть часъ, затова и неизбежима должность секиму человеку да управи и да настанѧва животат си і именито си и телесно и душевно, затова и ась смирениі и грешніи Хаци Маѳей сѧкуги кату слушамь евангельскиеть глась господа бога моего: готови бъдети, защо ни знаити, когда господь преидеть да не пришеть внезапус обрѧщеть ви спяща, за дубро расудихь іощи на животат си и дури иощи умать ми е нипровреднь, да настанѧ и да утакмѧ сина си Хаци Петра и дащирити си Іова и Хаци Ниделка, и пудирь смьрта ми да ни стани пумижду имь нѧкуи прекословеніе и несогласіе заради моито именіе. Заради това своеручно утакмихь сина си и дащирити си и ги разгелихь тьи: пер(в)о имь давамь и оставѧмь моита отеческа молитва и благословеніе, второ син ми Хаци Петрь, каквото сущи наследникь мои, оставѧмь гу на уцак(а)т си мои и на моито си мѧсто,

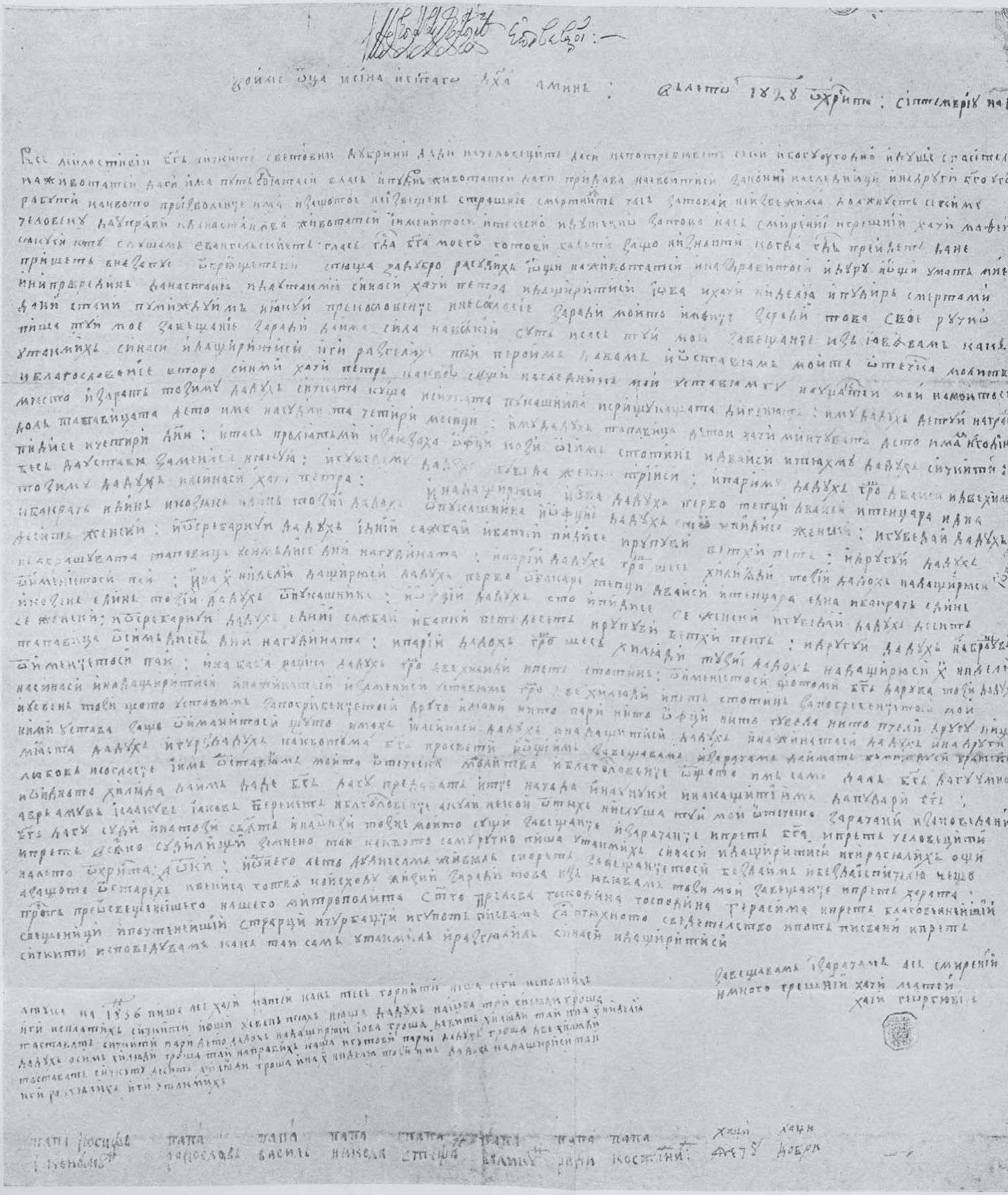

Завещанието на Хаджи Матей.

и зарать този му дадохь сичката куща и сичката пукашнина и срищу кащата дигенѧть; и му дадухь дету и на (а)брашки(?) пидисе и четири дни; и тась пролѧть ми излѧзоха офци, кози осимь стотинь и двайси, и тѧхь дадухь сичкити; този му дадухь на сина си Хаци Петра. — И на дащирѧ си Иова дадухь перво тепци двайси и тенџара идна и бакрачь идинь и козякь идинь, този і дадохь от пукашнина; и офци і дадухь сто и пидисе женски, и гуведа и дадухь, нь Абрашувата тапавица осимьдисе дни на гудината, и парі и дадухь гроша шесь хилѧди; тозі и дадохь на дащирѧ си Іова от именіето си пай. — И на Х(аци) Ниделѧ дащирѧ си дадухь перво от бакарь тепци двайси и тенџара една и бакрачь единь и козекь, тозї и дадухь от пукашнина; и офцї и дадухь сто и пидисе женски; и гуведа и дадухь десить женски; и от сребарну и дадухь иднїи сажбаи и бапки пидисе и рупуви ветхи петь; и другу и дадухь на Абрашувата тапавица усимьдисет дни на гудината; и парї и дадохь гроша шесь хилѧди турiі — дадохь на дащирѧ си Х(аци) Ниделѧ от именїето си пай. — И на баба хаџіка дадухь гроша две хилѧди и петь стотинь. От имението си, щото ми богь дарува, този дадухь на сина си и на дащирити си и на жината си, и за мени си уставѧмь гроша две хилѧди и петь стотинь за погребенїето си мой, и този щото уставѧмь за погрибенїето си, друго имани нито пари нито офци нито гуведа нито пчели, другу нищ/ ни ми устава, защо от иманито си, щуто имахь, и на сина си дадухь и на дащи(ри)ти си дадухь и на жината си дадухь и на други мѧста дадухь и гур (а)здадухь, каквоту ма богь просвети. И още имь завещавамь и зарачамь да имать пумижду си братски любовь и согласїе і имь оставѧмь мойта отеческа молитва и благословенїе, от щото имь самь даль богь да го умножи и от идньть хилѧда да имь даде богь да гу предавать и тїе на чада и на унуки, и на кащити имь да пудари богь Аврьамувь Исаакувь Іаковь берекеть и благословенїе. Акули некои от тѧхь ни слуша туй отеческо зарачани и заповедании, богь да гу суди и на този свѧть и на онзи. Този е мойто сущи завещанїе и зарачанїе и преть бога и преть человецити и преть всѧко судилищи земнено, тай каквото самуручно пиша утакмихь сина си и дащирити си и ги ра(з)гѧлихь още на лето от Христа ѧѡѱкѳ: от него ду днес самь живѧль спореть завещанїето си без да им спечелѧ нещо, а защото остарехь и веки са готвѧ ко исходу жизни, заради това и заявѧвамь този мой завещанїе и преть хората: преть преосвещенеішего нашего митрополита светаго Пре(с)лава Господина Господина Герасима и преть благовеннейшїи свещеници и почтенеишїи старци и чурбаџїи и гу потьписвамь сас тѧхното сведетелство и потьписвани и преть сичкити исповедувамь какь тай самь утакмиль и разгѧлиль сина си и дащирити си.

Завещавамь и зарачамь ась смиренїи и многогрешнїи Хаци Матей Хаци Георгювічь.
(печатъ)

А тука на 1836 пиша ась Хаџи Матеи какъ тесь горнити неща се ги исполнихь и ги исплатихь сичкити и ощи усвень тѣхь нѣща дадухь на Іова три хилѣади гроша та ставать сичките пари, дето дадохь на дащерѣа си Іова, гроша девить хилѣади; та и на Х(аџи) Ниделѣа дадухь осимь хилѣади гроша та направихь каща и гутови пари і дадухь две хилѣади та ставать сичкуту десить хилѣади гроша и на Ниделѣа. Тузи имь дадохь на дащирити си пай и ги разгѣалихь и ги утакмихь.[1]

Папа Іосифъ Иконому, папа́ Радославь, папа́ Василь, папа́ Никола, папа Стефан, папа Вїлику, папа Ради, папа Костадин, Хаџи Жечу, Хаџи Добри.

[1] Приписката отъ 1836 год., както се вижда на приложеното тукъ факсимиле, е вметната на бѣлото поле на първоначалното завещание отъ 1828 г. предъ имената на свидетелитѣ — свещеницн и чорбаджии.

РАЗЛОЖКИЯТЪ ГОВОРЪ.

Отъ Никола Алексиевъ.

Разложката околия се намира въ една висока планинска котловина, която опира на северъ до южнитѣ склонове на Рилския масивъ, на югозападъ до бледосинкавитѣ зжбери на Пиринъ и на изтокъ до западнитѣ предпланински разклонения на Родопитѣ. Състои се отъ околийския градъ Мехомия и града Банско и 11 голѣми села[1], едно отъ които е пръснато на колиби по хълмоветѣ на източния край. Населението е българско, съ малко власи и малко цигани християни. Часть отъ българитѣ сж помаци. Колибарскитѣ махали сж населени изключително отъ помаци, наричани отъ разложкото население *бàбечѐне*, а по рѣдко *бàши*. Не се знае точно, кога сж потурчени разложкитѣ помаци, но вѣроятно това е станало въ сжщата оная година, когато сж били потурчени и чепинскитѣ българи. Попъ Методий Драгиновъ, който ни описва чепинското потурчване отъ Мехмедъ паша, казва, че отъ Чепино пашата заминалъ съ своята орда къмъ Разлога. Въ това време именно трѣбва да е извършено и разложкото потурчване по заповѣдь на сжщия паша. Положителни данни за това обаче не сж ни известни.

Къмъ това предположение ни водятъ и живитѣ християнски традиции между бабячанитѣ. Така — до войната живѣеше въ Бабячката рѣка срещу бѣличкото поле бабячанинътъ Афузо Калъчовъ, който притежаваше стари ржкописи и знаеше на изустъ една църковнославянска молитва. Веднажъ той донесълъ единъ такъвъ старъ ржкописъ въ Бѣлица, но не се намѣрилъ човѣкъ, който да го разбере, и той пакъ си го занесълъ обратно у дома си. Молитвата той често изказвалъ предъ българитѣ и ги каралъ да му я тълкуватъ.

Презъ време на войната тоя ходжа билъ убитъ, и кжщата му заедно съ всички ржкописи била изгорена. На въпроса, отгде има тия книги и кой го е научилъ на молитвата, той

[1] Забележка: Банско до скоро се считаше за село, а сега Мехомия е преименувана въ Разлогъ. Даннитѣ въ настоящата статия се отнасятъ къмъ 1915 г.

отговарялъ, че баща му знаялъ такива молитви и че той му е завещалъ и книгитѣ.

Благодарение на своето изолирано положение Разлогъ е билъ хранилище на буденъ националенъ духъ подобно на балканскитѣ градовце въ стара България, които откърмиха първитѣ будители и борци на българското възраждане. Гръцкото влияние никога не е могло да закрепне въ тоя край, и въ духовно отношение Разлогъ е представлявалъ едва ли не самостойна автономна область[1]. Славяно-българската речь е звучала тукъ презъ цѣлата робска епоха въ църква и училище и никога не е била измѣстена отъ гръцкия езикъ. Самоковскитѣ гръцки владици, подъ чието ведомство е билъ Разлогъ, твърде рѣдко сж посещавали тоя край. Изглежда даже, че въ по-ново време не имъ е било твърде приятно да шетатъ низъ тоя неприветливъ за тѣхъ край[2].

Келийното образование никога не е угасвало. Близостьта на Рилски манастиръ е подържала още повече будното съзнание на разложани. Не е чудно, прочее, ако Неофитъ Рилски, а възможно е и Паисий Хилендарски, двата велики будители на българския родъ, сж родомъ отъ Разлога[3]. Крупни търговци на памукъ между Сѣръ и Виена още презъ 18 в. сж влѣзли въ допиръ съ югославянски особено сръбски възродители и пренасяли просвѣтителния духъ и въ своето отечество. Единъ такъвъ събуденъ търговецъ е напр. Марко Тодоровичъ „бугаринъ изъ Разлога", който въ 1792 г. издалъ на свой разноски „букварь" въ Бечъ.[4] Такъвъ е билъ и единъ представителъ на сръб·

[1] Вж. Мсб. 12 т.: „Пжтуване по долинитѣ на Струма, Мѣста и Брегалница".

[2] Разказватъ следния случай, който доста добре характеризува гордото и буйно настроение, което е владѣло между нѣкои български духовници презъ първата половина на 19-й вѣкъ. Веднажъ самоковскиятъ владика Дели Матей посетилъ околията и служилъ литургия въ с. Г. Драглища. Тамъ билъ повиканъ и попъ Илия отъ с. Бѣлица, наричанъ отъ турцитѣ „дели папасъ". Презъ време на литургията владиката се държалъ много грубо и предизвикалъ попъ Илия, който, безъ много да се чуди, грабва таниря съ нафората и го захвърля къмъ дѣдо владика предъ всички въ олтаря. Отъ тогава, казватъ, гръцки владика не стжпилъ вече въ Разлога.

[3] Наистина нѣма никакви положителни доказателства, че Паисий е отъ Разлогъ, но тая хипотеза за сега изглежда по-приемлива, отколкото предположението, че той е отъ самоковскитѣ села.

[4] Вж. „Български старини изъ Македония" отъ Йорд. Ивановъ.

правителство въ Букурещъ, Германовичъ, въ началото на 19 в. чиито родъ е отъ Банско. Ученолюбието е било отъ рано развито тука и презъ време на възраждането е имало достатъчно добри учители, мнозина отъ които се пръскали изъ разнитѣ кжтове на България да разнасятъ първитѣ семена на новата просвѣта. При обиколката си по европейска Турция въ 1845 год. Григоровичъ намѣрилъ въ Рилския манастиръ ученици отъ Разлога при Неофитъ Рилски, отъ когото твърде рано била възприета новата взаимноучителна метода въ училищата. Отъ тамъ било пренесено и по-хубаво пѣние при богуслужбата въ църква. Все около това време се развива единъ видъ рационализъмъ и доморасълъ реформаторски стремежъ по отношение на религиознитѣ въпроси. Тоя ренесансовъ духъ билъ особено развитъ въ Банско, гдето по-после протестантската мисия намѣри подготвена почва. (вж. Мсб. 12 т.). Отъ такъвъ ренесансовъ духъ били обладани просвѣтителитѣ и по другитѣ села. Попъ Илия отъ Бѣлица тоже се отнасялъ доста критично къмъ обредната страна на религията, като подържалъ нѣкои реформаторски възгледи.[1]

Келийтѣ се пълнѣли съ любознателни ученици. Въ Бѣлица още въ 30-тѣ години е имало случаи и момичета да се учатъ на азбукето. Паисиевата История е била позната. У дѣдо Георги Бѣльовъ въ Бѣлица до 1888 год. се е пазилъ единъ ржкописенъ преписъ отъ нея. Въ църквитѣ се съхранявали много старобългарски пергаментни ржкописи, които въ по-ново време били изгубени. Особенно ценни пергаменти притежавала Недобърската стара църква. Споредъ разказитѣ на населението тия стари ржкописи били задигнати около 1870 год. отъ дѣдо Яне Бодковъ отъ Мехомия, който ги занесълъ нѣкжде къмъ Пловдивъ. Сега въ Недобърската църква се пази само една постаринска хартийна книга, срѣднобългарска юсова редакция, съ окжсани началнитѣ и крайни листове.

Тукъ му е мѣстото да спра малко и на споменатата стара църква въ с. Добърско.[2] Още отъ рано тоя паметникъ е обър-

[1] За него се разправя, че билъ и човѣкъ съ естетиченъ вкусъ и и не могълъ да търпи лошото пѣние въ църква и какъвто си билъ „делия“, когато нѣкой пѣвецъ неумѣло се занасялъ въ пѣнието подъ влиянието на народнитѣ хороводни пѣсни, попъ Илия почвалъ да скача и играе на хоро въ олтаря.

[2] Селото се наричаше до освобождението Недобръцко, което етимологично е развито отъ Гнидобрадско (вж. Рилската грамота отъ царь Ив. Шишманъ).

налъ вниманието на мнозина съ своята старинность. За нея сж писали трима вече. Църквата се намира всрѣдъ селото и е напълно запазена. Съградена е отъ нѣкой си хаджия Хасия, следъ като се върналъ отъ Иерусалимъ. На една бѣла плоча на пода е изобразенъ двоглавъ орелъ съ царска корона отгоре. В. Кънчевъ съобщава за нея въ Мсб. 12 т. въ статията: „Пжтуване по долинитѣ на Струма, Мѣста и Брѣгалница, 273 стр. и я отнася къмъ 12 вѣкъ. Въ Периодическо списание 37 кн. въ статията: „Два санджака въ източна Македония", нѣкой си Z. пише: „Недобръската църква е съградена около 1130 год., вѣроятно отъ нѣкой български царь". Имахъ случая да я посетя и отъ изследванията, които направихъ, дохождамъ до заключение, че църквата не представлява такава старинна ценность. Преди всичко авторътъ на статията въ Пер. Списание прави една очевидна историческа грѣшка. Църквата не е могла да бжде „съградена около 1130 год." отъ нѣкой български царь по простата причина, че тогава Българско царство вече не е сжществувало, понеже България биде поробена отъ Българоубиеца въ 1018 год., а се освободи едва въ 1186 година. Отъ друга страна надписитѣ въ самата църква опредѣлятъ ясно, кой е въздигналъ храма. Ето най-важното мѣсто въ надписа:[1] „Хасиа ктиторь (храма) сего. съ трудо̑ вѣлики. приид. въ иероусалїм и поклонісе сто̑го гроба хво̑а и іне сто̑а места и пото̑ приде. само. и сагрди храмь. сѣго въ лѣт. зркв." Споредъ надписа църквата е съградена на 7122 сир. на 1614 г., а не въ 12 вѣкъ та и приведениятъ текстъ на надписа и всички други по цѣлата църква сочатъ къмъ една много по-късна епоха. Първо, текстътъ има едноерова редакция съ малъкъ еръ, нигде не се среща ъ. Второ, най-характерниятъ признакъ на старобългарския езикъ, носовкитѣ, не се срещатъ никакъ въ текста, а сж замѣнени съ *у* и *е*: с*у*боть, п*е*токъ, с*е*. Трето, имаме изяснение на ероветѣ: с*а*гради, пет*о*к. Четвърто, падежитѣ не се употрѣбяватъ и съгласуватъ правилно, а това безразборно смѣсване на форми, както и на звукове, не би било възможно, ако текстътъ бѣше отъ 12 вѣкъ.

[1] Предавамъ главната часть отъ надписа, понеже до сега е неточно обнародванъ правописътъ му.

Напр.: поклони се сѫ̈го гроба (род. п. вм. дателенъ); сагради храмь сѣго и пр.[1] Най-после самата дата, която намѣрихъ на две мѣста, много ясно, както се каза по-горе, опредѣля времето и лицето, което е съградило църквата. Очевидно е, че Кънчевъ и псевдонимътъ Z сѫ се заблудили въ опредѣляне на датата, като не сѫ се взрѣли по-внимателно въ филологичнитѣ особености на текста, които най-добре биха ги предпазили отъ голѣмата грѣшка.

Народниятъ битъ въ Разлога се е развивалъ за дълго време самостойно съ твърде малко чуждо влияние. Далечъ отъ центроветѣ, въ които сѫ се разиграли главнитѣ исторически събития при падането на България, населението тука не е могло да бѫде увлѣчено къмъ творчество на исторически епосъ. Ето защо въпрѣки безспорното му фолклорно богатство то не е създало оригинални исторически пѣсни. Тѣзи, които могатъ да се наброятъ, нѣматъ мѣстенъ характеръ, а сочатъ на по-западенъ произходъ. Отъ тамъ сѫ и повечето отъ юнашкитѣ пѣсни отъ цикъла на Крали Марко, Боленъ Дойчинъ, Гюро добъръ юнакъ и др., нѣкои, отъ които сѫ събрани въ сборника на С. Ив. Бояновъ. Наистина отъ с. Добърско сѫ излизали твърде много пѣвци божяци, и това е дало поводъ на В. Йордановъ[2] да заключи, че въ това село е имало нѣщо като школа за пѣвци, но внимателниятъ анализъ на самитѣ пѣсни открива тѣхния западно-македонски произходъ, а не мѣстенъ разложки.

Но ако историческиятъ епосъ не е развитъ въ Разлога, то битовитѣ пѣсни издаватъ голѣмо богатство. Най-много сѫ застѫпени мотивитѣ изъ домашния животъ: хороводни, жетварски, свадбарски и пр., а следъ това идатъ хайдушки, празднични и др. Пѣсеньта и хорото се култивиратъ твърде много, особно между женитѣ. Хороводнитѣ и походнитѣ[3] пѣсни се

[1] Пълниятъ текстъ на надписа е публикуванъ отъ Хр. Д-въ въ книжката: „Шестдневното Разложко царуване."

[2] Мисъль XIV т., 11 стр.

[3] Походнитѣ пѣсни се пѣятъ отъ жени, когато се връщатъ отъ работа.

пѣятъ въ хоро на два гласа, отъ които единиятъ е пригласително равнопѣние. Хората сж доста живи. Бѣлишкото хоро минава за едно отъ най-хубавитѣ въ Разлога. Хубостьта му се състои въ особеното тактично движение на хоровата редица като цѣло. Бихме могли да отбележимъ два момента въ това хоро: първо обикновения, правилно съгласуванъ тактъ на всѣки игрецъ и второ, тактъ на цѣлото хоро. Цѣлата редица се сгъва и разгъва тъй хармонично и пъргаво, че дава особена гъвкавость и пластика на цѣлата игра.

Езикътъ.

Разложкиятъ говоръ по своето географично мѣстоположение и по своитѣ особености заема централно мѣсто въ Българското отечество. По фонетичнитѣ си белези той се явява истински компромисъ между двѣтѣ говорни половини на българския езикъ: източна и западна. Това обстоятелство му придава по-голѣмо значение и интересъ за българската езиковна наука, и г. Б. Цоневъ е може би правъ, като съжалява въ една забележка къмъ статията си: „За източнобългарския вокализъмъ“[1], че разложкото наречие не е било турнато въ основата на литературния ни езикъ, нѣщо което би улеснило много нѣкои спорни въпроси въ българския правописъ. Чуждитѣ влияния: турски, гръцки или сръбски сж слаби. Особено сръбското влияние е слабо и се дължи въ ново време на търговски и просвѣтителни сношения съ Сърбия презъ 18 и 19 в.

Първата граматика и първитѣ образци отъ българския езикъ, дадени на външния свѣтъ, сж отъ разложко наречие. Въ речника на Екатерина Велика отъ 1784 год. нѣма никакъвъ поменъ за българския езикъ, той е билъ още непознатъ. Пръвъ Вукъ Караджичъ въ своя „Додатак к санкпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечја с особитим огледима Бугарског језика“, Беч 1822, дава 273 български думи, 12 бройни числа, кжса граматика, 27 народни пѣсни и две глави отъ евангелието на Лука въ простонароденъ български преводъ на чисто разложко наречение. Караджичъ изобщо е предалъ доста сполучливо фонетичния обликъ на разложкия говоръ, но все пакъ тукъ-таме е направилъ значителни грѣшки. Въ пѣснитѣ се срѣщатъ глаголни форми за 3 л. мн. ч. като:

[1] Мсб. 3 т., 322 стр.

фрлет, ходет, молет и др., които съвсемъ не сжществуватъ въ Разлога. Сжщо погрѣшни сж думитѣ: h̀ерка, цвѐh̀е, вмѣсто щерка (resp. шчерка) и цвѐте. Има неточности и въ ударението: òтец, љȕбов, дѐбел, вм. отѐц, любòв, дебѐл. Погрѣшно е употрѣбено и показ. мѣстоимение оне, онаја, вм. личн. мѣстоимение той, тя. Самъ Караджичъ казва на 182 страница на Додатака: „Ове бугарске ријечи мени је писао и казивао прави бугарин из Разлога". Това е нѣкой разложки търговецъ въ Виена, съ който Караджичъ се срещналъ и записалъ първитѣ образци отъ новъбългарски езикъ. Тоя „бугарин" трѣбва да е отъ Банско, защото тукъ-таме употрѣбява шч и ж вм. шт и жд: лешченик, овошче, межа. Кънчевъ въ своята статия е обнародвалъ две писма, намѣрени въ Банско отъ тия търговци, едно отъ които е отъ края на 18 вѣкъ и съдържа доста чистъ разложки езикъ. Влияние на разложкото наречие прозира ясно и въ слово № 29 отъ бележития български проповѣдникъ и дамаскинарь отъ 18 вѣкъ, Иеромонахъ Иосифъ Брадати,[1] което споредъ Д. Мариновъ съдържа дупнишки или горно-джумайски говоръ. Обаче форми като следнитѣ сж по-скоро разложки, отколкото дупнишки или джумайски: лъвове страшни да го изеда; да посте не мога; да чине, да чинеѫ (3 л. сег. вр. мн. ч.); неле, ле, махаіа (3 л. сег. вр. мн. ч.), големичи и др.[2].

При разглеждане особеноститѣ на разложкото наречие ще изхождамъ главно отъ говора на с. Бѣлица, който принадлежи на северната половина, безъ обаче да пренебрег-

[1] Мсб. 18 кн., 128 стр.

[2] Въ по-ново време отдѣлни въпроси отъ разложкия говоръ сж разгледвани отъ г-нъ проф. Цоневъ въ диалектичнитѣ му студии въ Мсб. 18 т. 380—382 стр., и отъ Д. Молеровъ въ цариградския вестникъ „Новини" IV год., 37 и 48 брой и въ „Известия на Слав. Семинаръ" I т., „Вторичното ударение въ Разложкия езикъ". Фолклорни образци имаме записани най-много отъ най-заслужилия въ това С. Ив. Бояновъ: „Свадбени обичаи въ с. Г. Драглища" Мсб. V т.; пѣсни въ „Сборникъ отъ бълг. юнашки пѣсни", София 1884 г. Сжщо въ Мсб.: 3, 4, 5, 7 и 8 томове; въ Пер. Списание: 37 и 38 кн.. Нѣкои отъ пѣснитѣ сж нотирани отъ Бокурещлиевъ. Отъ Разлоговъ има записани пѣсни въ Мсб.: 1, 2 и 3 т.; отъ Нехтѣлинъ — въ Мсб. VI и VIII т. и въ Пер. Сп. 39 кн.

Забележка: Трѣбва да се има предъ видъ, че тоя прегледъ се отнася само до 1915 г.

ватъ типичнитѣ особености и на южната половина съ центъръ Банско[1]

Фонетични особености.

Изговоръ на гласнитѣ.

Обща характерна особеность на разложкото наречие е, че гласнитѣ се изговарятъ отворено, ясно и малко провлѣчено. Това последното качество е много по-слабо въ северната група, но е типична особеность за банския изговоръ. Въ Банско и Якоруда е развита и натъртеностьта въ края на фразата. Гласътъ се повишава и извива къмъ края, като дава на фразата особена интонация, която е твърде характерна за тия два говора. Но докато въ Банско изговорътъ е повече разтегнатъ, силно провлѣченъ, въ Якоруда е по-спретнатъ и отривистъ, и интонацията се чува много по-слабо и то само въ последната дума на изречението. Изглежда, като че ли въ тая интересна интонация на банския говоръ се криятъ следи отъ старото музикално ударение, а така сѫщо и следи отъ квантитетъ. Напр. това може да се долови въ изрази като следния: „Варä Jо̄нку, тука ле е башча̄ ти?“ Въ другитѣ села тая фразова интонация не сѫществува, а провлѣченостьта е много слаба.

Въ народнитѣ пѣсни е развита йотацията на началнитѣ гласни.

а.

Изговорътъ на ударено *а* е ясенъ и отворенъ, но всѣко неударено *а* потъмнява и се приближава до *ъ*. Обаче редукцията не е тъй силна както въ източнитѣ говори, и най-точно бихме означили тоя звукъ въ Разлога съ *а̯*. Срѣдно-бълг. замѣна на *ѧ* съ *ж* следъ *ж* и *ш* се е извършила доста правилно въ разложкия говоръ, затова имаме изговоръ: жатва, шапа, жаден. Следъ *j* замѣната не е пълна: язик, но едро. Следъ *ч* не е станала замѣна: чедо. Йотацията на начално *а* е развита: я̀гне, я̀гуди, я̀бука̯, Яна̯ и др. Колебливитѣ гласни между *я* и *е* се изговарятъ изобщо съ *я*: я̀м, я̯дѐм, я̯да̀, я̀здиме, я̀ре, я̯рйа се, я̀ребица, но покрай ямъ, ядем срѣща се и изговоръ на *е*, когато се учленява по-бързо и не е ударено: щу едѐш, ай да_едѐм.

[1] Бѣлица е въ южнитѣ поли на Рила. Има около 3,000 души население, отъ което около 500 сж помаци. Вижъ повече въ Мсб. 12 т., 266 стр. отъ В. Кънчевъ.

е.

Ударенъ и неударенъ тоя вокалъ се чува като обикновено *е*. Изключение правятъ думитѣ: идинѐесе, ище (енклитика) отъ старобълг. еще, нищѐ (отъ не ща). Изобщо въ Разлога изговоръ̀тъ на *е* е твърдъ даже и следъ гласна: куѐ, а не куіе или ку'е. Сѫщо: твуѐ, заѐх, завйе, знѐе, пѣе, пуѐх и пр. Обаче въ Бабячкитѣ крайнини помацитѣ изговарятъ тоя звукъ твърде палаталенъ и това дава особена омекчителна боя на цѣлия имъ говоръ. Бабячанитѣ изговарятъ спомагателния глаголъ *е* силно палаталенъ: *іе*. Напр.: кѫ іѐ дѫ іѐ (=както и да е). Сѫщо знѐіе, пѣіе. твуіѐ, н'ѐгу, н'ѐму, муіѐ, н'ѐмѫ и пр.

о.

Всѣко неударено *о* се редуцира въ *у*: сѐлу, мѐлку, кунѐту, мумйте, вудѐтѫ, шишѐту, урѐ, изкупѐхъ, напуйхъ, уклепѐхъ и пр. Думата *това* се изговаря: тѫвѐ, вѣроятно по регресивна асимилация.

у.

Етимологичното *у* нѣма особени промѣни. Вмѣсто плувам се изговаря плйвѫм. Сѫщо либе (покрай любне), либим, лизгѐр, зѫпйшувѐм. Поради отметъ на нѣкои думи, особено въ префикситѣ, гдето вмѣсто *у* ударено се явява *о*: òкриа (вм. укрия), òстуа (устоя), òкруте (укротя), òзнаа (узная).

ъ.

Всѣко етимологично *ъ* въ срѣдисловието се изяснява въ *а*, напримѣръ: бѐзе, бѐчвѫ, вѐнкѫ, дѐски, лѐже, мѐкне, сѐѫне, нѫтѐкне, тѐпцкѫ, даж и пр. Отъ това правило правятъ изключение съчетанията *ръ* и *лъ*, които иматъ особенъ изговоръ. Съгласно съ казаното за редукцията на неудареното *а* всѣко *а* отъ *ъ*, когато е неударено, минава въ *ѫ*: нѫтѫкнѐхъ, дѫждѐ, лѫжнй, дѫскйте, бѫжйкѫмъ, гѫгрйцѫ и пр. Г-нъ Д. Молеровъ въ в. Цариградски Новини, IV г. 37 брой въ статията си: „Нѣщо за разложкото нарѣчие“, дава съвсемъ погрѣшно правило за изговора на *ъ*. „Ако думата се пише съ *ъ*“, казва той, „слуша се като *ж*“. Това е вѣрно, но не за чистото етимологично *ъ*, а за рефлекситѣ *ръ* и *лъ*, които въ историята на българската фонетика винаги сѫ се развивали по своя особена

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

посока и затова не могатъ да служатъ за правило въ тоя случай. Тъй поставено правилото на Г-на Молеровъ, безъ да се посочи сжщинското изяснение на етимологичното *ъ* въ *а*, е лишено отъ научность и води къмъ неправилни заключения.

Въ суфикситѣ *ъкъ*, *ъвъ* и *ъръ* подъ ударение *ъ* се изяснява въ *о*, а безъ ударение въ *у*, напр: песо̀к, во̀сук, ва̨то̀к, кро̀тук, дубѝтук, та̀нук, тѐжук, пето̀к, четвра̨то̀к, млечо̀к, белто̀к, жъто̀к, бусил'о̀к, допрато̀к, вин'о̀к, ка̨ко̀ф, тако̀ф, свѐкур.

Въ нѣкои суфикси вмѣсто очакваното изяснение на *ъ* въ *о* (у) се явява *е*: ветер, о̀дер, душѐл, мужѐл, утишѐл и др. Тука вѣроятно имаме замената на *е* вм *ь*.

Въ нъколко думи *ъ* се е изяснилъ и въ срѣдословието въ *о* (resp. въ *у*): зо̀лва̨, svунѐц, буко̀л, сон'.[1] Изяснява се и въ префикситѣ *въ*, *съ* и *възъ*: вуспѝра̨м, во̀зра̨с, фуф ка̀щи, субрание, сус мене, субирам, вуздигам, во̀знак, вуз реката.

ь

Въ Разлога палаталното влияние на краесловния малъкъ еръ въ думи, които свършват на *н*, *л* и *т*, е извънредно силно и мекотата по аналогия е засегнала и разни други думи: Напр.: кон', сол', а̨рма̀н', ка̨шка̨ва̀л', бръка̨да̀н', руда̀н', ка̨тра̀н', ден', пресо̀л', цръвў̀л', прeко̀л', за́бў̀н' ка̨за̀н', пак', зек', трек', тро̀скук, прутука̀л', па̨шкў̀л', дра̨мо̀н', тига̀н', пато̀н', пискун', па̨спал', меса̀л', ра̨ко̀л', ка̨ко̀л', кула̀н', кал', ка̀л'но', жа̀л'но, гро̀ук', телефо̀н', са̨а̀н', врäскук', син' (прилаг.), пистѝл', Го̀спук', пиро̀н', трио̀н', сон', са̨пў̀н', курба̀н', сукма̀н', лимо̀н', римѐн', учимѐн', чекъл', па̨ра̨мо̀н', са̨мў̀н', пуста̀л', буста̀н', врукузў̀н', Дуспа̀к', тра̨а̀н', сулимѐн', на̀пкон', ско̀кук' и др.

Обикновено *ь* се изяснява въ *е*: вес (въ думата везден'), тѐвен, темя̀н, шѐпна̨, пес, пешкам.

Въ нѣкои думи *ь* се изясня прѣко *ъ* въ *а*: та̀нук, са̀вне, ма̀зга̨. Старобългарскитѣ глаголи мьнѫ, жьнѫ и пьнѫ се произнасятъ мна, жна и на̀-пна̨.

[1] Г-нъ Молеровъ въ цитираната по-горе статия неточно предава тая дума сънь вм. сон'. Професоръ Цоневъ въ Мсб. 20 т. 13 стр. въ статията си: „Диалектически студии". навежда и думата зълъ изяснена по разложки въ зол. Азъ я намирамъ навсѣкжде зал или зъл. Грѣшката иде отъ кривозаписанитѣ пѣсни или пъкъ отъ хора, които иматъ западно-македонски произходъ. Примѣритѣ, черпани отъ тия пѣсни, не сж винаги сигурни и водятъ къмъ неточни заключения. Вѣроятно г. Цоневъ е взелъ примѣра отъ пѣсень № 5 въ Мсб. VII т., гдето въ тия пѣсень, ужъ отъ с. Годлево, се срѣща зол вм. зал или зъл.

ръ

Въ съчетанието *ръ* ерътъ се изговаря като *ъ*. Но до като въ всички други села преобладава изговорътъ *ръ*, въ Банско става метатеза и владѣе *ър*. Така въ Бѣлица се изговаря: дрѣву, срѣце, црѣна̀, прѣва̀, брѣже, врѣба̀, брѣду, брѣдо̀ква̀, брѣка̀м, брѣка̀да̀н', брѣбо̀ри, врѣвѝ, врѣшник, врѣтѝ, грѣмѝ, грѣлу, стрѣвѝ, мрѣта̀в, фрѣка̀м, црѣвѐн, црѣву́л' и пр., а въ Банско: дърво, сърце, църна̀, първа̀, бърже, върба̀, бърду, бърдо̀ква̀, бъркамъ, бъркада̀(н'), бърбо̀ри, вървѝ, връшник, вътѝ, гърмѝ, гърлу, стървѝ, мъртав, фъркам, цървѐн, църву́л' и пр. Въ другитѣ села изговорътъ *ър* се срѣща твърде рѣдко: църна̀ покрай црѣна̀, гърнѐ, убърна̀х, върли́на, прегърна. Въ Банско метатезата е прокарана доста добре, но когато се натрупатъ много съгласни следъ *ръ*, метатезата не се извършва: грънчя̀р, кръща̀вам, тръгна̀х, зрънце, трън, кръчма, дръвник, црън, пръскам. Въ нѣкои пъкъ случаи наопаки метатезата е засегнала и думи, които не съдържатъ етимологично *ър*; варта̀ вм. врата, гардина вм. градина. На тая аналогия е помогнало и изяснението на *ъ*, което е станало въ нѣкои думи по аналогия на чистото етимологично *ъ*, напр.: ра̀сиш, вра̀ща̀м, за̀вра̀те, прегра̀ща̀м, убра̀ща̀м, на̀бра̀чка̀м, ба̀мба̀р (= бръмбаръ), кра̀тиш, тра̀сиш и др.

Въ нѣкои думи ерътъ по своя неопредѣленъ изговоръ се приближава до сонантно *р*, но тия случаи сж малко и безъ значение, защото, ако думата се изговори по-бавно, чува се много ясно звукътъ на отдѣленъ еръ, а не на сонантно *р*. Такива съмнителни примѣри могатъ да се посочатъ въ следнитѣ думи: гр̀не, зр̀но, цр̀на, фр̀лам тврдо и нѣкои др.

лъ

Съчетанието *лъ* въ разложкия говоръ изгубва съгласната *л* и се преглася въ едноставенъ звукъ равенъ на *ъ*: въкъ, съзи, мъчѝ, въна̀, сънце, дъгъ, пън (= пъленъ), пъзѝ, бъга̀рѝн[1], къчѝща̀, гъта̀м, бъа̀, въ͡ъва̀ (вълхва), жът, къца̀м, къна̀, мъза̀, жца̀м, дъжен и пр. Изключенията сж малко: ябълка се

[1] Вукъ Караджичъ и В. Облакъ погрѣшно приписватъ на Разлога изговоръ „булгаринъ“, „булгарски“ и пр., защото подобенъ изговоръ не се срѣща. Тѣ сж заблудени отъ кривозаписанитѣ пѣсни.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

изговаря ябука, плъхъ — пухъ. Въ думитѣ стълпъ и стълба съгласната *т* не се чува: съп, съба̨.

ѫ

Старобългарската голѣма носовка въ Разлога се произнася както въ всички централни говори като обикновено ударено *а*: resp. а̨, когато не е подъ ударение: ва̀глен, ва̨то̀к, даб, заб, га̀ла̨б, га̀ба̨, ка̨ко̀л', ка̨пунѝ, ка̀ща̨, краг, ма̀ка̨, пак', па̀пка̨, та̨га̀, прат и пр.

Въ нѣколко думи вж. стб. *ж* се чува *у*: бу̀брек, суд, чубрѝца̨, уру̀же, тру̀дна̨ (= бременна), ну̀жда̨, феру̀глица̨ (отъ хоржгва), уску̀ден, гу̀жва̨, дру̀са̨м.

Останки отъ ринезъмъ срѣщаме въ следнитѣ думи: мънкя̨м, ру̀нта̨в, надрѣнди, пура̨нча̀ла̨ (= поржчала),[1] пунгя̨ (отъ пжгы), трунтестъ, кръндак. Старобългарската дума длжбокъ се произнася дибо̀к.

ѧ

Следи отъ носовото произношение на носовка ѧ могатъ да се констатиратъ въ следнитѣ думи: бенки (отъ пѧги), на̨ранда̀чува̨м = нареждамъ (отъ рѧдъ). Вмѣсто срѣднобългарското внѧтрь се казва фнѐтре.

ѣ

Изговорътъ на удареното разложко *ѣ* е особенъ и прилича на изговора на *ѣ* въ родопскитѣ български говори. Ако старобълг. *ѣ* се е произнасяло като широко отворено ä, то можемъ тогава да приемемъ, че разложкото наречие въ тоя случай е консервативно, понеже е спазило тъй добре старобългарския изговоръ на *ѣ*. Изговорътъ на разложкото *ѣ* може да се получи при слабъ отворъ на устата за *а*, безъ никакво изпружване напредъ или дърпване назадъ на бърнитѣ, съ езикъ пасивенъ, хлабавъ, свободно положенъ въ устата и съ върха опрѣнъ до рѣзцитѣ на долната челюсть. При това положение на устния резонаторъ получава се едно широко, твърдо и разтегнато *е* съ *а* елементъ въ основата, което бихме означили

[1] Тая дума е пренесена вѣроятно отъ гурбетчии разложани отъ Ромъния, но очевидно е че въ основата си тя е старобългарска.

най-добре съ употрѣбения отъ проф. Милетичъ условенъ знакъ ä. Въ всѣки случай тоя звукъ е по-близъкъ до *е*, отколкото до *а*.

И така въ Разлога всѣко ударено ѣ се произнася като ä, а неудареното — като обикновеното етимологично *е*, напр. стрäдᾳ, но стредàтᾳ, рäкᾳ — рекàта, лäгам — легнàх, млäку-млекòту, дрäн-дренò, пäсен, лäп, пувäсму, слäзи, вäй, прäсен, бäгам, лäпи, рäжа, тäсен, плäсен, печäли, връшäх, мижäх, крещäх и пр.[1]

Че въ Разлога се прави разлика между ѣ и *е*, показватъ примѣри съ думи, които се различаватъ само по тоя изговоръ. Така единъ разложанинъ никога нѣма да смѣси следнитѣ думи: рѣкᾳ съ рѐка (кажа), понеже въ първия случай ще изговори рäка, а не река, както въ западнобългарскитѣ говори; обаче то съвсемъ не е и рàка, както се чува въ източнитѣ наречия. Сжщо така нѣма да бждатъ смѣсени думитѣ нѣма (=не има), която се изговаря нѐмᾳ, съ нѣма (не говоряща), която се изговаря нäмᾳ; денѐ (=деньтъ) и денä (вм. едно денѣ, образувано по аналогия); зел (сб. възмлъ) и зäл (мин. пр. отъ зѣя), навѐл (мин. пр. отъ наведа) и навäл (мин. пр. отъ навѣя) и др.

Въ повелително наклонение 2 л. мн. ч., и днесъ ѣ предъ личното окончание се изговаря въ Разлога като *ä*, а не като *е*: земäте, дуйдäте, рᾳзтувᾳрäте, купäте, зᾳкᾳчäте, слезäте, речäте и пр.

[1] Въ по-голѣмата часть отъ обнародванитѣ пѣсни на Бояновъ не е предаденъ тоя особенъ изговоръ на ѣ. Тая неточность дава доста крива представа за фонетиката на разложкото наречие, понеже изговорътъ на ѣ дава специфичния обликъ на говора, като го прави нѣкакъ си по-разтегнатъ, твърдъ и äкавъ. Въ часть отъ тия, иначе сполучливо записани материали владѣе бъркотия по отношение на ѣ. Така въ „Сборникъ отъ български народни пѣсни“ отъ Бояновъ се срѣща употрѣбено ѣ тамъ, гдето не трѣбва, а пропустнато, гдето е нуждно: недѐле, голѐмъ бѐла и др., но бѐгувйтѣ, крàлювйтѣ, посрѣщнà и др. Въ тоя сборникъ има и други чуждици на разложкия говоръ, които лесно могатъ да заблудятъ четеца. Напр. срѣща се слези вм. съзи, бждеш вм. бадеш или бидеш, керка вм. щерка, свекя вм. свäщ. Лавровъ въ своето съчинение „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особеностей болгарскаго языка“ ползувайки се отъ тия материали, прави сжщитѣ грѣшки.

Караджичъ е забелязълъ особеното произношение на разложкото ѣ и го отбелязва съ ѐ, но не е налучкалъ правилото и затова е непоследователенъ въ правописа, като често пжти се влияе отъ етимологията и означава съ ѐ и неударено ѣ.

Изговорътъ на съчетанието *цѣ* съвпада съ западнобългарския рефлексъ *ца*: цàпи, цàди, цᵩдѝлкᵩ, цᵩни, цᵩнà, цал, цàлинᵩ, цаф, цᵩлу̀вᵩм и пр. Съчетанието *ча* се изговаря чä, под ударение, и *че*, безъ ударение: чäшᵩ, чäкᵩм, уфчäр, вуденичäр, телчäр, бàбечäнин, дȕпничäнин, уручäсувам, прäчесте, грънчерѐто, по-чäс и пр.

Думата брѣзда се изговаря брàзда, а прѣпорец — прàпурѐц, което въ Разлога значи звънче, но трáва, а не трава.

Предлозитѣ предъ, следъ, презъ и пр. сж енклитики, затова се изговарятъ: пред, след, през; сжщо като просто *е* се изговаря *ѣ* и въ думитѣ: дѣ̀ту, де, блᵩзѐ и нѣ̀ма.

Въ бабячкитѣ покрайнини *ѣ* е умекчено и съ това тоя говоръ се различава отъ общия разложки диалектъ: д'äца, в'ädом. п'äсен, б'äше, л'äву и пр..

ä (resp. e) вм. срѣднобълг. ѧ.

Срѣднобългарската замѣна на *ж* съ ѧ следъ омекченитѣ съгласни въ Разлога добива по-нататъшно развитие, като всѣко срѣдноб. ѧ минава въ *ѣ* (=*ä*), ако е ударено, или въ *е*, ако е неударено. Замѣна на ѧ съ *ѣ* срѣщаме още въ Врачанското Ев. отъ 13 в., обаче, споредъ проф. Цоневъ изговорътъ на това *ѣ* е билъ палаталенъ, когато въ Разлога той е твърдъ. Така напр. старобългарски вин. п. вонѣ, срѣднобългарски вонѧ, разложки вунä; старобълг. волѣ, срѣднобълг. волѧ, разл. вòле; стб. сьплѣ, срѣднобълг. сп(л)ѧ, разл. спä; стб. ѩвлѣ, србълг. ѩв(л)ѧ, разл. ѩ̀ве; стб. конѣ (вин. п., ед. ч.), срѣдноб. конѧ, разл. ·кòне и пр.

Сжщата замѣна на ѧ чрезъ *е* обхваща следнитѣ случаи:

1) Въ глаголитѣ отъ II спр., 1-л., ед. ч., сег. вр.: мòле, спä, нòсе, чѝне, трѣпе, вѝде, гòвуре, òде, врѣве, мà̀че, пò·ставе, òкруте, пòфᵩле, ѝзбᵩве, тȕре[1] и пр.

2) Въ сжществителнитѣ отъ ж. р. ед. ч. следъ мекитѣ *л*, *н* и *р*, гдето се е генерализирала и запазила винителната форма: недäле, главнä, пустѐле, милостѝне, кушȕле, вòле, изпитнä,бᵩцä, кᵩдѐле, бà̀не, вечѐре, супнä.

[1] Тоя изговоръ най-добре е запазенъ между бабячанитѣ и старитѣ, неповлияни хора. По-младото поколение е почнало да замѣня *е* съ *а* по аналогия на другитѣ спрежения.

3) Въ глаголитѣ отъ II спр., 3. л., мн. ч., сег. вр., когато ѧ е ударено: горä = горѧтъ,[1] спä=сп(л)ѧтъ, стуä, тръпä, цъфтä, шумä, седä, скимтä, квичä, мъчä, дръжä, врѣвä, димä, мижä, пищä и пр. Гдето глаголното лично окончание не е подъ ударение, то по аналогия се е изравнило съ окончанието на другитѣ спрежения. Ударенитѣ окончания, види се, сж могли много по-добре да противостоятъ на силата на аналогията.

Изговоръ *е* вм. *я* по-нататъкъ срѣщаме въ глаголитѣ отъ ia-основи въ тритѣ лица, ед. ч.: тувàрем, тувàреш, тувàре; зᵹбурàвем, зᵹбурàвеш, зᵹбурàве, пурàчем, пурàчеш, пурàче; клàнем, клàнеш, клàне; свàлем, свàлеш, свàле; тръкàлем, тръкàле; утвàрем, утвàреш, утвàре; устàвем, устàвеш, устàве и пр. Замѣната на *я* съ *е* въ глаголитѣ отъ ia-основи иде по аналогия на 1. л. ед. ч. при глаголитѣ отъ и-основи. Асоциацията между двете групи е силна, понеже повечето отъ глаголитѣ на ia-основи сж произведени отъ тия на и-основи, като сж получили имперфектно значение, когато първитѣ сж спазили своята перфектность. Аналогията е започнала въ 1. л. и постепенно завладѣла 2. и 3. л., ед. ч. и отчасти и 1. л., мн. ч., като по-нататъшниятъ ѝ ходъ билъ спрѣнъ отъ противодействието на силното влияние на а-основи. Когато се е изгаваряло òстàве (вм. оставя) много лесно могло по аналогия да се изговори и уставем (вм. оставямъ). А веднъжъ закрѣпналъ изговорътъ на *е* въ 1. л., ед. ч., аналогията почнала да действува и да го налага и на останалитѣ лица.

Аналогията по-нататъкъ е засегнала и повелителното наклонение на тия глаголи: зᵹбуравей, зᵹбурàвейте (покрай зᵹбурàвᵹите), зᵹфалей, зᵹфàлейте, пупрàвей, пуправейте, устàвей, устàвейте, а засегнала е друга категория: дей, дèйте, òстей, и др.

Отвърдяване.

Замѣната на *'а* съ *е* се обуславя до голѣма степень отъ стремежа въ разложкото наречие да отвърдяватъ гласнитѣ. Тая противопалатална тенденция е унищожила йотацията почти навсѣкжде, освенъ въ началото на думитѣ и въ нѣкои случаи, гдето паралелно се срѣщатъ йотовани и нейотовани форми. Напр.: мòа и мэ̀ia (м. р.), муà и муià (ж. р.), твòа-твòia (м. р.) твуà-твуia, чиà-чиià и пр. Но изобщо въ разложкия говоръ се

[1] Въ Разлога *тъ* въ 3. л. мн. ч. не се чува. Вижъ по-нататъкъ.

губи йотацията, затова се чува: тоа̯-то̀о, та̀а̯, тѝа̯, уна̀а̯, унѝа, змиа̀, бу̀а̯, пумѝа̯, па̀а̯, сма̀а̯ се, пѝа̯, крѝа̯, чу̀а̯, гидѝа̯, у̀ба̯виа, а (=я, лич. мѣст., ж. р., вин. п.; напр.: той а̯ вида̀) и пр.

Съкращения.

Законътъ за съхранение на учленителната енергия е довелъ до редъ съкращения въ думи и въ изрази. Изгубване на палаталностьта е първата стжпка къмъ контракция. Затвърдѣлитѣ гласни почватъ да се учленяватъ съ издишната струя на предшествуващата гласна, изгубватъ слоговата си стойность и се редуцират до полугласни. Така думи като: мо̀а̯, та̀а̯, пѣ̀а̯, мѝа̯ и пр. се изговарятъ като еднозложни, понеже последната гласна нѣма самостойно учленение, тя е Консонантъ. Съкращаватъ се и начални гласни, когато ги предшествува друга гласна. Така въ израза: той утидѐ да у̀рѐ, *у* е консонантъ, понеже се учленява заедно съ *а*. Въ глаголитѣ е обикновено нѣщо да изпадне една интервокална съгласна и следъ това да настжпи контракция на гласнитѣ. Напр.: доа=дойда, доѐш =до̀йдеш, кѝѐш = ке идеш, ла̀еш = лажеш, мо̀ѐш = можеш, к'ѝа̯=ке ида, дѝа̯=да ида, са̀ ке до̀а̯=сега ке дойда; ка̯сѝ = как си, кѐѐ = как е, о̀ста̀а̯, о̀стей, на̀прей, дуй = духай, шк'е = що к'е, ѝа̯м = имам, зѝа̯м = взимам, ка̀ѐш = кажеш и пр.

Съгласни.

tj и dj

Рефлексътъ на *tj* и *dj* не е единъ и сжщъ въ говора по всичкитѣ разложки села. Въ южната часть преобладава изговорътъ *шч* и *ж*, а въ северната — *шт* и *жд*. Въ Банско произнасятъ твърде ясно *шч* и *ж*, и тоя изговоръ е прокаранъ последователно въ всички случаи вм староб. *шт-жд.*: свешча̀, ба̯шча̀, нушча̀, шчо, нӓшчу, но́шчуви, га̀шчи, гурѐшчина̯, гушча̀ва̯м, прушча̀ва̯м; межа̀, да̯жо̀вну, ду̀жа̯м, уб̀жа̯м, гло̀жа̯м, пуглѐжа̯м, ну̀жа̯, прѐжа̯, чу̀жа̯, вӓжи и пр.. Изговорътъ на обикновеното *ж* съ тоя на вторичното, произлѣзло отъ *dj*, напълно е еднакъвъ. Вторичното *ж* въ своето развитие, като стигнало до сложния звукъ *жц*, вмѣсто да изгуби последния

елементъ *ж* (отъ *ждж*) и да достигне до общобългарския изговоръ *жд*, изгубва експлозивния си елементъ и се свежда къмъ едно двойно *ж*. Следъ като се извършилъ тоя процесъ, настжпва елизия на двойния звукъ и въ тая именно фаза се намира днесъ банското *ж* отъ *dj*. Процесътъ, който постепенно е довелъ ждж до *ж*, не може точно да се следи по нѣмане по-стари писмени паметници отъ тоя говоръ.

Освенъ въ Банско рефлексътъ на *tj* и *dj* въ *шч* и *ж*, макаръ и по-слабо, владѣе въ селата Добринища и Елешница. Обаче докато въ Банско *шч* е ясно експлозивна въ втората си половина, въ Елешница и въ Добринища, особено въ първата, силата на експлозивния елементъ е намалена и изговорътъ клони къмъ едно двойно *ш*. Обаче тоя процесъ тукъ не е още напълно прокаранъ и изговорътъ се намира въ преходна форма. Отъ Елешница на северъ следи отъ изговоръ на *tj* като *ш* се срѣщатъ изъ бабячкитѣ колиби, гдето експлозивниятъ елементъ е вече напълно изчезналъ. Сжщо така откриватъ се следи и отъ *ж*, като рефлексъ на *dj*. По-нататъкъ още на северъ могатъ да се проследятъ тия следи чакъ до с. Якоруда, гдето тоже се срѣщатъ слаби дири отъ изговоръ на единъ звукъ много по-близъкъ на *шш* и *жж*, отколкото на *шт* и *жд*. Тия умиращи следи въ Якоруда сж преходния етапъ къмъ ония зони на северъ и западъ гдето владѣе напълно общобългарскиятъ изговоръ.

Въ Бѣлица нѣма вече никакви следи отъ банския рефлексъ и напълно е прокаранъ изговорътъ *шт* и *жд*. Сжщо такъвъ изговоръ владѣе и въ останалитѣ разложки села: Горна и Долна Драглища, Добърско, Годлево, Бачево и Баня, както и въ самия гр. Мехомия.[1]

Следнитѣ нѣколко думи въ Разлога иматъ особенъ изговоръ: муги (енклитика) = между, ръгя̀, ръг'есàл, нушкя̀, (покрай нущä), гувѐжг'о, вäшки (покрай вäжди и вäжи), и

[1] Тукъ дължа пакъ да предупредя ония, които черпятъ своитѣ заключения за разложкия говоръ отъ публикуванитѣ пѣсни, че не трѣбва да се довѣряватъ напълно на тѣхъ и по отношение на изговора на *tj* и *dj*. Тия несигурни материали не могатъ да дадатъ точна представа за разграничението на тоя изговоръ по разнитѣ села. Нѣкои пѣсни, приписани на с. Недобърско, употрѣбяватъ *шч* вм. *шт*, когато въ това село нѣма никакви дири отъ подобенъ изговоръ.

спомагателния глаголъ к'е вм. ще. Въ Елешница покрай к'е се чува и ше.

s.

Примѣри отъ изговоръ на африката дз(s) има твърде много: sвездà, sàден, нąsàд, sвунѐц, sвäр, sигвàр, нàsърнą, sўрлą, sàpsąлйя, минsуàр, sуница*), sвунйци, sид, брънsą, пйnsа, кànsą sърsąвàт, клѐnsą, sвйскą, sръцąлą.

ц.

Сжщо така често се чува да се произнасятъ дж(ц) думи като: лąцйцą, гуспòцą, бąцѐ, бацä, цàсąм, кòлецѐв, тòлецѐв, цйркąм цäби се, цòкąм, цòгу (соб. име отъ Георги), цубѐ, ўцąс.

цр.

Въ Разлога владѣе напълно изговорътъ цр, а не чр: црън, цръвѐн, цръвлąк, цräвą, цräпкą, цръпą, цръквą, цräн и пр.

Лабиално л'.

Лабилното л' се е запазило само въ нѣколко думи: цръвлąк, сàбля, дръвля, блйоду.

Палатализация.

Палаталнитѣ *д* и *т* често минаватъ въ палатални г' и к': г'àвул, г'àци, гòспук', трòскук', пак', лйск'ą, брàк'ą, бàк'у, Кръск'у, трек'и, зек', тäк'у (тат'о), свак'а, гòск'я.

Палатализацията на предногутуралитѣ въ зжбногутурали е разширена и засѣга повече думи, отколкото въ книжовния езикъ: дрўзи, дисàзи, зàлąзи, урòци (отъ урочасвамъ), но глухи, малки, благи и пр. Казва се виньòк вм. венецъ.

Примѣри отъ прогресивна палатализация и мадоста: мàк'ą, вм. майка, вäк'ą, вòск'ą, ўк'у (уйко), девòк'ą, Янк'ą (въ Якоруда), престѐл'к'ą, шак'а, ядал'к'а, слун'к'а и др.

Въ следнитѣ думи се среща силно палатално л' въ срѣдисловието: пл'òчą, пл'акą, кл'òмбе, пл'ускąм, пл'ускąница, гл'òждą, бл'уду, бл'увąм, бл'ўмкąм, жл'òбкą, кл'овка, кл'ўсą, кл'усѐ, мл'аскą, кл'опąм, мил'увам, жал'но, кал'но.

*) За значението на непознатитѣ думи вижъ речника на края.

х.

Начално *х* изчезва, напр.: о̀ру, лäп, ла̀ден, рӑна̀, ром, ромѝ (у бабяченитѣ), рам, о̀ди, ѝтрӑр, у̀бӑв, фа̀ли, фа̀не, у̀ркӑ и пр. Интервокалното х тоже изчезва навсѣкжде въ Разлога: упла̀ӑ, мӑал'к'ӑ, ду̀ӑм, прӑу̀ткӑ, к'ѝӑм, видäӑ, зѐӑ, дума̀ӑ, фӑлѝӑ, гураӑ и пр. Понѣкога вмѣсто изчезналото интервокално х се явява в, което се развива при прехода на редуцираното о къмъ гласната а: да̀дувӑ, утѝдувӑ, рѐкувӑ, дунѐсувӑ, ува̀пӑ и пр.

Въ Банско и Якоруда въ глаголитѣ отъ I л., ед. ч. и II л., мн. ч., мин. вр. *х* се е палатализувало до толкова, че се учленява при самитѣ предни алвеоли: дуйдо̀х', дуйдо̀х'те, видäх', видäх'те, фӑлѝх', фӑлѝх'те, сӑдѝх', сӑдѝх'те, фӑна̀х', фӑна̀х'те и пр. Въ глаголитѣ, които съдържатъ въ корена си *х* (не интервокално), както и всички такива отъ I л., мн. ч., мин. вр., то се палатализува тъй силно, че минава въ і сир. j: ду̀іне, вäіне (вехне), са̀іне, муілäсӑ, удрäіне, утидо̀іме, дуйдо̀іме, изкупа̀іме, чека̀іме, ручäіме, флäзуіме, излӑза̀іме, извӑдиіме, нӑредиіме и пр.

Въ Бѣлица, Мехомия и останалитѣ други села х тоже е изчезнало въ горнитѣ случаи; обаче тукъ то не се замѣства съ і, както въ Банско и Якоруда, а вмѣсто това предшествуващата гласна, за да се компенсира загубата въ учленението, се е удължила за смѣтка на изгубеното *х* и се чува като двойна, напр.: са̄не, дӯне, мӯläсӑ, ва̄не, удра̄не, утидо̄ме, вида̄ме, изкупа̄ме, чека̄ме, ручāме, извӑдӣме, нӑредӣме и пр.

Асимилация.

Примѣри отъ асимилация между две съгласни представляватъ следнитѣ случаи: сва̀ббӑ, нäггӑ, (нѣкога), ту̀флӑ, нефтäх (не хотѣхъ) до̀фтур, фно̀гу, но̀фти, глезно̀, кусѝлбӑ, сеѝлба и др. Думитѣ: тъмен, петимен, стомна и помня се изговарятъ: тѐвен, пѐтивѐн, сто̀внӑ и по̀вне.

Лабиализация: щвѐе = що е: *о* прѣко *у* се лабиализира и дава *в*, а за да се възстанови нарушеното число срички, удвоява се *е*. Още по-обикновена е формата щѐе, въ която *в* е изчезнало. Отъ *я ходи* прѣко *я уди* се получило *явди*, което значи ела̀ тукъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

II. Форми.

Падежни остатъци у сжществителнитѣ.

Следнитѣ нѣколко примѣра представляватъ остатъци отъ старитѣ падежни форми: умрä òтглäди, иде ми òтрäки, влäзух в'кàщи, девет гòдин, уцўтрä (отъ старобълг. отъ съ оутра), òтсрäмä, òтгреä и др. Отъ консонантното склонение носнови сж запазени следнитѣ форми: кàмен, плàмен, прàмен, римѐн, учимѐн.

Мѣстоимения.

Личното мѣстоимение 1 л. ед. ч., им. п. е *я*, рѣдко *язе*. За 3 л. ед. ч. личното мѣстоимение е: *той, тя, то*. Формата *тѣ* за 3 л., мн. ч., не сжществува, а функцията му се изпълнява отъ показателното мѣстоимение тѝä. Съкратенитѣ винителни форми за мн. ч. сж: *не* вм. ни, *ве* вм. ви и *и* вм. ги. Появата на тия форми трѣбва да се обясни съ стремежа да се диференцира винителниятъ падежъ отъ дателния, чиито съкратени форми съвпадали още въ старобългарската епоха. Въ срѣднобългарскитѣ паметници срѣщаме формитѣ *на* и *ва* вм. ни и ви, като резултатъ отъ тоя развой. Разложкитѣ *не* и *ве* по всѣка вѣроятность сж се явили като контаминация отъ съкратенитѣ винителни форми въ ед. ч. *ме* и *те* и множественитѣ *ни* и *ви*, като у тия последнитѣ се установило значението за изказъ само на дателенъ падежъ. Мѣстоимението *и* за 3 л., мн. ч. не е доста ясно откъмъ произхода си; най-вѣроятно е, че то може да се е развило чрезъ съкращение на пълната родителна форма *их*, която е поела после функцията на винителния п. Превръщането на *их* въ *и* е напълно въ съгласие съ фонетичнитѣ закони на разложкото наречие за палатализирането и изпадането на *х*. Покрай формата *ѝ*, за ж. р. ед. ч. дат. п. се употрѣбява и множествената форма *им*, напр. я ке *им* река (= я ке *ѝ* река).

Отъ генетивната форма на показателнитѣ мѣстоимения *тоа* и *оне* сж образувани притежателни мѣстоимения: тегòв, тегòва, тегòву,[1] тегòви и унугòв, унугòва, унугòву, унигòви.

Паралелно съ притежателното мѣстоимение *тäен* сжществува и формата *унäен*, произведена отъ *ония*.

[1] Тегòв вѣроятно е форма, образувана по аналогия на негòв.

Противоположно на о̀не, унàа̯, унòва̯ и пр. е показателното мѣстоимение о̀ве, ува̀а̯, увова̯, увйа, което служи да посочва близки на говорителя предмети. Мѣстоимението ко̀леджѐв = колкъвъ, е въпросително и съотвествува на неопредѣлителното то̀леджѐв = толкъвъ.

Мн. число.

Многосричнитѣ сѫществителни, които свършватъ на суфикситѣ ар, ач, ал, ан, он, ил, ун, ул, ир, ор, и мекитѣ на ел образуватъ множествено число съ окончание *е*: гуведа̯рè, дръва̯рè, уфчерè, купа̯чè, ура̯чè, руда̯нè, тиганè, фуста̯нè, ко̀не, чува̯лè, пра̯цалè, цръвлè, пискунè, па̯стирè, ва̯пирè, учѝтеле, рудѝтеле, я̀вуре, ма̀йстуре и пр. Изобщо мекитѣ основи въ мн. ч. иматъ окончание *е*, а твърдитѣ — *и*. Основитѣ съ суф. *ен* и *ин* отъ консонантното склонение сѫщо така иматъ окончание *е* въ мн. ч.: пра̀мене, рименè, пла̀мене, ка̀мене, ергѐне, бъга̯ре, гра̀жда̯не, сѐлене и пр.

Прилагателнитѣ образуватъ мн. ч. съ *и*. Между бабячанитѣ се употрѣбява думата о̀ра, а понѣкога и д е ц а въ ед. число: ло̀ша̯ о̀ра, та̀а дя̈ца.

Членъ.

Членътъ за сѫществителнитѣ отъ мѫж. р. ед. ч. е *о* (resp. *у*, кога е неударено) за твърдитѣ и *е* за мекитѣ основи: брего̀, чувӓку, по̀пу, дво̀ру, во̀лу, бо̀бу, свето̀, плето̀, да̯бо̀, бо̀ру, кутѐлу, петѐлу, сто̀лу, на̯ча̀лнику, па̀тнику, вуйн'ку, увѐну, кунѐцу, ергѐнину, ру̀сину, ка̀мен*у*, пра̀мену[1] и пр.; меки: ца̀ре, кра̀ле, ко̀не, денè, зѐте, па̀те, куза̀ре, ура̀че, куса̀че, вуденичӓре, ма̯жè, гра̯дѐже, да̯ждè, пра̯ца̀ле, па̯стѝре, писку̀не, тува̀ре, цръвў̀ле, кумандѝре, па̯тлиджӓне, а̯рма̀не[2] и пр.

Членътъ за прилагателнитѣ имена м. р., ед. ч., е *а*: гулӓмиа̯, ста̯рйа, бӓлиа̯, нѝзкиа̯, на̀шиа̯, нѐйниа̯, развѝтиа̯, у̀чениа̯ и пр.

Покрай тия членувани форми съ разширена основа въ Разлога сѫ употрѣбяватъ и съкратени форми за мж. р., ед. ч. на притежателнитѣ прилагателни и мѣстоимения. Такива сѫ:

[1] Думитѣ ремен' и очимен' отъ консонантното скл. иматъ оконч. *е*.
[2] Думата гарван е твърда основа и има оконч. *о*: га̀рвану.

негу̀ву, на̀ше (=нашиятъ), ва̀ше, тво̀е (=твоя), Пѐтреву, Гьо̀куву и пр. Напр.: срешна̀х ва̀ше кон' при Г'ьокуву а̨рма̀н; фа̨на̀х негуву вол ф' наше двор.

Членътъ за сѫществителнитѣ отъ м. р., мн. ч., е *те* за тия, които окончаватъ на *и*, и *то* (resp. *ту*) за тия, които окончаватъ на *е*: па̀тницѝте, чува̀ците, кутлѝте, кунцѝте, увнѝте, петлѝте, нача̀лницѝте, вуйнѝците; сто̀лувѐту, ца̀рьовѐту, уфчерѐту, кузарѐту, ергѐнету, бъга̨рѐту, ма̨жѐту, тръ̀нету, кунѐту вуло̀вету, учителѐту, ка̀менѐту, г'ерданѐту, а̨рма̨нету и пр.

Въ с. Горна Драглища се срѣща членъ *те* придаденъ къмъ собственитѣ имена, които окончаватъ на *е*: Пѐтрете, Я̀нете. Ко̀лете, Гьо̀рете, За̀рете, Кръцете, Мѝтрете и пр.

Сравнителна степень.

Остатъци отъ стара сравнителна степень сѫ думитѣ: пуя̀че и бръже. П у я̀ ч е е съединение на старата сравнителна степень отъ якъ съ частицата по. Сега думата има положително значение=силно, яко (наречие).

Глаголи.

Сегашно време

Аналогията е била силенъ факторъ въ морфологичнитѣ промѣни. Така глаголитѣ на *ia*-основи 2 и 3 л., ед. ч., сег. вр. сѫ се изравнили съ тия отъ първо спрѣжение съ *е*- основи, напр.: кла̀неш, кла̀не, ра̨зва̀леш, ра̨зва̀ле, утгува̀реш, утгува̀ре, пура̀чеш, пура̀че, изба̀веш, изба̀ве и пр.. Изравнението е засегнало отчасти и 1 л. мн, ч.: кла̀неме, утва̀реме, утгув ̀реме и пр.

Първо л., мн. ч. въ всички спрежения окончава на *е*: о̀диме, зна̀еме, плетѐме, пишеме, па̀еме и пр. Сѫщо така въ всички спрежения 3. л., мн. ч. сег. вр. краесловното *т* е изчезнало и глаголътъ окончава на гласна. Изглежда, че разложкото наречие нѣма обичь къмъ затворенитѣ крайни срички, затова изпуща крайнитѣ съгласни. Такъвъ е случаятъ и съ членуванитѣ имена отъ м. р., които тъй сѫщо не търпятъ пълната затворена членна форма, а я замѣнятъ съ съкратенитѣ окончания *о*, *е* и *а*. Обаче следъ изпадането на *т* предшествуващитѣ гласни не навсѣкѫде еднакво се произнасятъ станалата промѣна. Въ всички случаи, въ които ударението е падало на последната сричка, се е запазила кѫсотата на последната гласна, която днесъ е *а* при

твърдитѣ и *ä* при мекитѣ основи. Така въ мн. ч. сег. вр. 3 л. глаголитѣ иматъ следнитѣ форми: плетà, берà, перѐ, четà, кувà, нек'а, предà, крᵩдà, ядà и пр.; мекитѣ: връвä, димä, дръжä, кипä, гурä, шумä, седä, плᵩмтä, тръпä, висä, сту'ä, цъфтä и пр.. Всички пъкъ ония глаголи, въ които ударението не пада на последната сричка, за да компенсиратъ изгубената съгласна, удължаватъ краесловната гласна. Ето защо всички тия глаголи въ 3 л., мн. ч., окончаватъ на ā или аā[1] : кòпā= кòпаā, пишā, знàā, рȕкā, пустѝлā, глѐдā, пѣ̀я, тувàрā, цръкȕвā, я̀ā (=яхатъ), фàлā, кàпā се, улѝодā, живȕвā и пр.. Това удължение на крайната гласна трѣбва да се е засилило отъ стремежа да се диференцира множествената форма отъ тая въ единствено число 3. л., съ която иначе би напълно съвпаднала въ глаголитѣ отъ *a* основи.[2]

Имперфектъ.

Въ Бѣлица и отчасти въ Добринища се срѣща единъ твърде интересенъ морфологиченъ архаизъмъ, който не зная да е отбелязанъ до сега нѣкжде другаде. Това е формата за имперфектъ, 3. л., мн. ч., на а ā ш е (resp. яāше и äāше), която правилно се употрѣбява въ тия села наредъ съ обикновената форма аа (resp. яа, äа еа) отъ аха (resp. яха, ѣха). Така въ Бѣлица казватъ: йскаāше, знàяāше, дȕмаāше, йдаāше, глѐдаāше, чȕдаāше се, пѝтаāше, пäяāше, вäяāше, клàнаāше се, рᵩзяждаāше се, бäлаāше, крутȕваāше, ядäāше, пръскаāше, кòсаāше, трȕпаāше пристѝгаāше, плетäāше, чȕваāше, гурäāше и пр.[3]) Този имперфектъ несъмнено се е явилъ следъ като сегашната форма на 3 л., мн. ч., е изгубила краесловното *тъ* и удвоила последното *а* и следъ като обикновената имперфектна форма на глаголитѣ отъ *а* -основи изгубила интервокалното *х*

[1] Разбира се, че въ тоя случай ā не се редуцира, макаръ че не е ударено поради дължината..

[2] Дължината на послѣднята гласна може да се обясни и съ хипотезата, че тя произлиза отъ контракцията на двѣ гласни, които сѫ сѫществували нѣкога въ староб. форми.

[3] Имахъ случай да чуя сѫщата форма и отъ едно момче отъ с. Цапаревска Баня, Дупнишко. Споредъ думитѣ му тоя имперфектъ се срѣща и въ това село. Туй се дължи, може би, на много преселенци отъ Разлога по тия мѣста.

и останала да окончава на аа̀. Тогава двете форми: сегашна и имперфектна съвпаднали, тъй както сж и сега въ Разлога при нѣкои глаголи. Така напр. имперфектната форма отъ глагола викамъ въ 3. л. мн. ч. става вйкаа̀, а и сегашната форма, следъ като изпаднало *тъ*, става вйкаа̀[1]. За да се избѣгне смѣшението при едно такъво съвпадение, явилъ се е на помощь суфиксътъ отъ сложния аористъ, който по това време, вѣроятно, вече излизалъ отъ употрѣба и не е можалъ да причини ново смѣшение. Така отъ контаминацията на обикновения имперфектъ съ окончание *аа* и умиращия сложенъ аористъ съ окончание ша се родила тая нова имперфектна форма за глаголитѣ отъ а-основи. Веднъжъ закрѣпнала въ III спр. тая типична форма, която сполучливо диференцирала имперфекта отъ сегашното време, лесно следъ това по аналогия завладѣла и останалитѣ спрежения. И днесъ, обаче, тя най-добре се крепи въ глаголитѣ отъ а-основи.

Спомагателниятъ глаголъ *к'е*.

Спомагателниятъ глаголъ за бждаще време е *к'е*[2]. Когато тоя глаголъ се употрѣбява като verbum finitum въ отрицателна форма за I л., ед. ч., употребява се формата: нек'ѝ нек'ѐшъ, нек'ѐ, нек'ѐме, нек'ѐте, нек'а̀. Казва се ништà.

Глаголни форми на -увам.

Въ Разлога безъ изключение владѣе пълната многократна форма съ оконч. -увам, а не съкратената съ оконч. -вам, както въ източнитѣ говори. Напр.: требу̀ва̧, пура̀чува̧, уручà-сува̧, харѐсува̧, прика̀зува̧ и пр.

Наречия.

Като остатъци отъ стари причастия могатъ да се посочатъ следнитѣ форми, които сега изпълняватъ адвербиална служба: викащѐц, пла̧чещѐц, не пита̀ч=безъ да пита, напр.: той е душѐл непита̀ч.

[1] Една съвсемъ тънка разлика между двете форми може да се отбележи само въ това, че въ имперфекта *а* като че ли е малко редуцирано: вйкаӑ, когато въ сегашната форма това не се забелязва.

[2] Въ Елешница се употрѣбява и ше.

Твърде много сж разпространени наречията, образувани отъ глаголнитѣ основи и суфикса-ешком: стуешкòм, тръчешкòм, лежешкòм, крадешкòм, дебнешкòм, пасешкòм, заднешкòм и пр. Сжщо — и съ суф. ч к и: легнички, станички, вòзначки. Срѣщатъ се и наречията: набарòм = чрезъ пипане, безъ свѣтлина; навàм = насамъ, нанѐм = нататъкъ.

Ударение.

Интересно фонетично свойство въ разложкия говоръ е едно второ ударение въ многосложнитѣ думи. Тази двойна акцентовка се е явила вследствие на отмета, който е действувалъ въ общобългарския говоръ. И въ Разлога е станалъ такъвъ отметъ въ многосложнитѣ думи, та вѣроятно старото ударение тъй е упорствувало, че най-после и то се е спазило покрай новото и по такъвъ начинъ се явило двойно ударение въ думитѣ, напр.: учѝлищàта, печàтницàта, населѐниѐту, бъгарскàта, пàтицàта, куприѝненàта, рàзтувàри, (imperat.), зàпечàтай, нàшенцѝте, рудѝтелѐту[1] и пр.. Обстойно изложение за това второ ударение, както и въобще за ударението въ разложкия говоръ е направилъ Д. Молеровъ въ „Извѣстия на славянския семинарь“, I т.

По въпроса за ударението дължа да направя една поправка въ статията на г-нъ Молеровъ. Споредъ него всички третосрични сжществителни, „произведени отъ глаголитѣ отъ I спр., на които въ ед. ч. сег. вр. 3 л. ударението пада на последната сричка (предѐ, сечѐ, бодѐ, пасѐ и пр.) приематъ ударение винаги на последната сричка“. Това обаче не може да се твърди, защото повечето отъ тия отглаголни сжществителни иматъ ударение на първата сричка, напр.: пàсене (а не пасенѐ), мѐтене, рѐване, врѣшене, крàдене, сѐчене, пѐчене, мѣзане, грѝзене, прѐдене, чѐтене, плѐтене и пр. Наистина въ нѣкои отъ тия думи ударението е неустойчиво, обаче колебанието е въ полза на предпоследната, а не на последната сричка. Напр. рѐвàне, врѣшѐне и др. Правилото обаче се отнася за първата сричка, понеже тя много по-често привлича ударението върху себе си, отколко предпоследната. Изключение отъ това правило сж думитѣ: кованѐ и оранѐ,

[1] Въ чешкитѣ диалекти има аналогично явление съ двойна акцентовка, напр.: vòzilise.

които изобщо задържатъ ударението на последната сричка.

Старото ударение на прилагателнитѣ ж. и ср. родъ ед. ч. не е спазено никжде, освенъ въ нѣкои наименования на мѣстности: Крапò-дерè, Равнò-буре, Кривà-елà, Равнà-нива, Суòселò, Крапà-маала и др. При членуванитѣ форми то се явява по често: малкòто, деснàта, левàта.

Речникъ.

Бѫцä, ж. р. — отворъ за свѣтлина отъ къмъ покрива на кжщата
бѫцè, ср. р. — малко биволче
бȕгав, а, о — убогъ, умствено недоразвитъ, идиотъ
бурйѫ — малко антре при входа на стая, гдето се поставятъ сждове съ вода
брѣцѫм — посѣгамъ, бъркамъ, газя, цапамъ, питамъ неучтиво
блäка — шишарка
брѣнsѫ — устна
бах — касметъ, дума, воля, беса; напр.: да ти рабòти бàу да пубàрѫш там, та к'е видиш сетне
бѐнкѫ — точка, петно, луничка
брукѫ — пжпка на тѣлото
бруснѝци — боровинки
бабакѐрен — памученъ
бѫтинàѫ — кръстница
бѫтлè — кръстникъ
бѫбȕгер — нощно страшилище, което ходи по кжщитѣ съ което плашатъ децата
беч — едъръ, водитель

Вуспòлници, ж. р. — извезани фугурки на долния край на ризата
вräве, II спр. — говоря, приказвамъ, бърборя
везден — вес-день — цѣлия день
вòзнак — на гръбъ
вàя — бавачка на малко дете
вѫвцå — отокъ на тѣлото, който силно сърби
врäден — силенъ, способенъ, достоенъ
врукузȕн' — връзка, съ която се стѣгатъ гащитѣ
врѣшник — покривка на тава (тепсия)
врѣга — буца на тѣлото или на дърво
в'äдом, в'äм (у бабячанитѣ) — вѣрно, истина, така

Гàру — голѣмъ огънь, който се кладе отвънъ на заговезни
гѣве се — захласвамъ се, бавя се, забравямъ се. Напр.: загъвихъ се по влàшката свабба
гѣвест — който се зазяпва, завѣй-горо
грѫмȕда — буца пръсть
гугȕре — незрѣла слива

гужва̏ — околовратникъ за звънецъ
глà̀тку — хлабаво, нестегнато
гюем — ужъ
глà̀гул, глагур — говоръ, говорна способность, Напр.: уплашѝх се сусем от мечка̏та, исках да се изрукам, но не мужех: глà̀гулу ми бäше зело тава пруклѐту пиле.
грýтка — кжсъ сирене (не дребно)
глàвѐшник — годежникъ
глàвѐш — годежъ
гòлу — само
гяци (въ Банско) — училище, ученици
гръ̀ле II спр. — копая втори пжть царевицата; подметане пръстьта къмъ корена.
гурòпа̏л — голъ, безъ никакви дрехи

Дурýзин — навъсенъ, зълъ, отмъстителенъ
дуда — стомна за вода съ малка чопурка
дрàмòн′ — решето съ много едри дупки
другиш — едно време, въ миналото
делутка̏ — съчка, отдѣлана съчка
дибидус — съвсемъ

Èле — где пъкъ, но пъкъ: еле не е така̀ = где пъкъ не е така; èле па кон′ е тава = но пък конь е туй!
елä — нали, нима: елä и ти дойде = нали дойде и ти.

Живýва̏м си — въ добри отношения съмъ, бивамъ си, погаждамъ се
жа̏бурѝкам — правя гаргара, правя водата да клокочи
жл′òпка̏ — дупка, жлебъ; гл. жл′опна=вкарвамъ

Загаждам — олучвамъ, омѣрвамъ
за̏лýа̏в — идиотъ
за̏пѐски — везани фигурки на ризени ржкави
згвà̀ца̏м — стжпча
за̏съ̀нува̏м се — закривамъ се: засъна̀ме се зад скалата
за̏съ̀та̏м — закривамъ свѣтлина: jèла ми засъ̀тай сънцету на Петрòвден
згýшува̏м — свивамъ се удобничко, лѣгамъ си прибранко, прибирамъ се: детету се сгуши у мàкя му
за̀гнува̏м се — затичвамъ се
згудя̀тик — изпратения съ предложение за годежъ; стройникъ: на таа мума ѝ са душли згудятици
за̏бýн′ — дълга женска дреха безъ гънки
за̏бäла̀ — стопена мазнина: ба̀ница̀та е плювна̀ла в забäла
за̀струг (заструзи) — кржгълъ сждъ съ похлупка
за̏чучäвам се — захласвамъ се, забравямъ се, зяпамъ. Глей па то̀а̏ ка се е зачучäл вуз ма̏глѝте!

Sигва̀р — чифтъ (волове или биволи)
sýрла̏ — муцуна

sвунѝци — горски ягоди
sунѝцӑ — небесна джга
sвѝскӑ — двогодишна овца или коза

Цѝкӑм — пия, сърбамъ
цӑсӑм — дърпамъ
цѝркӑм — блъскам
цӑбӑ се — глезя се, плача разгалено

Избетӳювам — развалямъ, покварямъ; това дете бäше фнѝгу ӳбаву, ӑмӑ се избетуѝ
ѝлювѝцӑ — глина
имӑнец — ножъ, който не се захлупва, — съ ножница
ѝстум — сжщо (употрѣбява се въ отрицателенъ смисълъ или пъкъ за сравнение: истум е турско, истум е бъгарско!) Истум е да си тука, истум да си там=Не е сжщо да си тука и да си тамъ.

Кӑлѐсувӑм — поканвамъ
кӑнsӑ — кучка
кӑслѐм — нарочно
кӑтӑнӑ — много голѣмъ конь
к'ердѝсӑм — използвамъ благополучно
к'еменѐ — цигулка
к'ишиpѐ — шалвари
кѝпър (изкипрувам) — спретнатъ, приличенъ, деликатенъ.
к'ешки — данѝ, съжалявамъ, че не. Кешки да бäх утишел я!
клӑник — мѣстото, гдѣто се поставятъ дървата въ стаята
кл'ѝмбе — много едъръ бѣлъ бобъ
клюсѐ — малъкъ негоденъ конь или другъ видъ добитъкъ
крѝнда — ножъ безъ черенъ, — захвърленъ или негоденъ ножъ
крӳже II спр. — гриза
крӑнтӑ — голѣмъ мършавъ конь
крäкӑм се — смѣя се съ гласъ
крӑсӑткo — ясно и студеничко (за врѣмето)
крѣколѝцӑ — крива линия
крѣндӑк — изкопанъ пънъ за горене
клӑшник — дълга бѣла шаечна дреха
кѝкузе — червени боровинки
кѝмби, кѝмбӑри — барабой
кѝмбус — варено прѣсно цвекло.
кӳндур — пънъ, дънеръ, коренъ
кулӑк — малъкъ хлѣбъ за раздаване
кӳтру — хубаво орѣзано (изкутрувамъ)
кукурѝнӑ — навититѣ стърготини отъ дърво, нѣщо навито въ кржгъ
кусупѝта — голѣма пита хлѣбъ
куд (енкл.) — при
кукудӑ — топка на кантарь

кют — нрав
кȍтура — мѣсто, дѣто се затваря куче, теле и пр.
Ли̏зам се — плъзгамъ се, парзалямъ се
лѐсте II спр. — жаля, фаворизирамъ, галя, обичамъ; к'е те изпади, ич нема да те лести.
лискàфче — слюда
лѐмуга — нимà: лемуга сам тȍлкува прост, та да не разби̏рам
лунгȕр — голѣмъ, дълъгъ човѣкъ
Мàка — мжка, имотъ
мàтица — двоенъ (близнилъ) житенъ класъ
мàтур — старъ бравъ: овенъ или козелъ
мàзен — гладъкъ
месàл' — кърпа за хлѣбъ, трапеза
мумурȕзно — царевично
мäшка — мѣсто.
Навàм (-це) — насамъ
нанàм (-це) — натамъ
набарȍм — безъ свѣтлина, съ напипване; к'е го найдем набарȍм
надни̏чам — показвамъ се, погледвамъ; надникнáх през дупката
натупȕзувам се — намръщвамъ се, разсърдвамъ се.
накàсла — на шега
нàдрънде II спр. — надигна се, скимне ми; кадä се надрънди такȍф?
нефтäх — не искахъ (отъ не хотѣхъ), само въ мин. вр.
нущȕлци — кокили
насвàждам — наклеветвамъ, обаждамъ
нарандȍчувам — нареждамъ, нанизвамъ
нерез — не кастрирано свинче
Олюде II спр. — уредя като хората; сега го улюди̏име!
ȍле-màле — надве-натри.
ȍкрунде II спр. — орежа до дъно.
ȏртусен — пъргавъ, похватенъ, уменъ; ортȍсам — да свърша работа
ȍскрънѐв — соченъ и малко киселъ
Пи̏зма — умраза, злопаметь
прàпурѐц — звънче
пȕав — блъснатъ, глупавъ, несресанъ
прàша — копая царевицата I-пжть
пренгелѐ — нехубаво и необучено конче
палиȍт — старъ волъ (палавот въ Банско)
при̏чав — грозенъ
прàмен — кжсъ вълна
питàр — пита хлѣбъ
путȍн — таванъ, гдето се поставятъ разни вещи
пȍскурник — уредъ съ който се шари хлѣба

прекрȏв — було за булка
пувȍйница — храна и питие, които се носятъ на родилка
плетенѝца — хлѣбъ, който се носи на годеница
пупрелка — седѣнка
путѐшник — изпратения напредъ, който съобщава у момкови, че булката иде
пратäтик — подаръкъ, който се дава при заминаване
прäпив — голѣмъ годежъ
пувратки — първото посещение на младоженцитѣ въ дома на момата
пурȍже — вжже за рогата
пȍста — часть отъ нивата, която жетваритѣ сж подхванали да жънатъ
пусталѐ — кондури, обуща
пȍдвет — рожба между дребенъ добитъкъ
прътест — съ тжпъ носъ
презѐмци — хубави прави сурови дърва
пȍдник — яхъръ, оборъ
пȍдница — глинена тава за печене хлѣбъ
папȕци — чехли
прекȍл′ — извънредно солено
пиянки (у бабячанитѣ) — цигареви книги
пипка — болесть въ мозъка на кокошкитѣ
Ракла — дулапъ, шкафъ за дрехи
рȕкам — викамъ
руд — къдравъ, (рȕдо ягне)
разбуд — съборъ съ ядене на гроба единъ день следъ погребението на умрѣлия
рѐав — рѣдъкъ (не гжстъ); употрѣбява се за платъ: рѐаву платнȍ
рȍшка — почтеното мѣсто до огнището
ром — куцъ, хромъ; румѝ — куца
Скȕткам — събера подъ криле, — на скути
скумѝна — усещането въ зжбитѣ, което се добива следъ ядене на кисели плодове
скрънав — нечистъ, мръсенъ, каленъ
самсȕрин — ненаситникъ, гладникъ
сȕркам — карамъ силно, лошо третирамъ
сардѐк — шкафъ, гдето се държи хлѣба
сȕгра — гънка
сугàрен — късенъ
сȍтра — нѣщо безполезно, непотрѣбно, което пречи
Туплѝка — кърфица
тегȍв — на тоя, неговъ
такнȕвам — тръгвамъ
тлапȕвам — бълнувамъ
тѐкнувами — подсещамъ се, дохожда ми на умъ; тоо чäс ми текнà за нѐгу (веднага се подсетихъ за него)

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

тȕва — тука при мене (при насъ)
трàнав — муденъ, тежъкъ, непъргавъ
татȕ — следъ това, после; тату какво̀ стàна?
тафкà — това (умалително)
тèфка — непохватница
трò̀а, трò̀шка, трò̀нка — малко (quant)
тäркам — бутамъ, тикамъ, блъсвамъ
тèсанȉца — мостъ отъ една или две греди или върлини
тäкю, тäте — баща, татко
трунтест — дебелъ, корместъ
Умàцувам — омокрямъ, оцапвамъ
удàнàд — отсреща, на другата страна: преидòх удàнад реката
угàрук — цепено борово парче дърво за горене
урфàнà — слугина
увò̀ждам — махамъ, изваждамъ: ȕведи това дръву от тука
углàвник — годеникъ; да се òглаве — да се годя
убȉждам — наглеждамъ, посещавамъ; прòлет св. Гьорги òди да убижда нивите
уднäкни — завчера
упецòрувàм се — простирамъ краката си нескромно
ȕжина — яденето на пладне, глаг. ужинувам
утрàшувам — приказвамъ за нѣкого въ негово отсѫтствие; седиме да утрàшувàме людѐту
утрàтувà ме — действието, което произвежда силната тлъста храна; пресища, надвива; таа màнца фнòгу бръже утрàтува
ундѐве — близо
умѐрувам — уреждамъ, нагласявамъ; умерȉ ле саату? (нагласи ли часовника)
удеве — преди малко
удмалä — отъ скоро, употрѣбява се съ обратенъ смисълъ: удмалä сам те зачекàл тука (= отдавна те чакамъ).
узнò̀би — попари, ослани — слана узнобȉ пипере
уȉлен — угриженъ, натѫженъ
улȕк — каналъ, геренъ
утпанȁсувàм — привършвамъ работата, откачамъ се отъ: то се вика утпанясааме се и отъ тука
ȕсип — лунно намаляване
уклѐпувàм — нацапвамъ; уклепан — нацапанъ
укнò̀ — малъкъ отворъ, прозорче
уснà (у бабячанитѣ) — заспа
Фȕкам — хвърлямъ.
ферȕглица — свадбена хоругва
фтрäнчувам се — вгледвамъ се, фиксирамъ, насочвамъ погледъ
фнѐтре — вѫтре
фред — всичко, всички
фтѐкнувам — услаждамъ, харесвамъ се, удовлетворявамъ; ич не ми фтекнà таа пупрелка
фтурàчувàм се — вгледвамъ се

фа̀клув — който гори хубаво (факлова борина)
фудӯла̨ — малко хлѣбче, което се изпича на бързо и се надува; фудулин — надутъ, високомѣренъ; фудуллук — надутость
Црäпка — кжсче отъ пръстенъ сждъ, счупенъ сждъ
цръвӯл′ — опинецъ
црънди — тече по малко, капе
Чӯчур или чо̀чур — чешмичка
чичо̀к — топче отъ растение, което се лови за дрехитѣ и по добитъка
чепра̀зи — пахти
чека̨нѐ — готвено цвекло въ торшия
чо̀тура̨ — бъклица
чäс — довечера; тоо‿чäс — изведнъжъ; по-чäс — по-отвечерь
Шивѐ — тънка леса (плитка на коса) момиче
шишта̀р — пръстенъ сждъ за вода за поливане
шуште, суште — сметь
шимо̀ре, шимо̀рляк — дребничко; каквò шиморе устана, нефтä да пурастѐ
Щунко̀ — колко малко!
Юк — дулапъ за дърва или за сждове
Ягула — змиорка (стб. ꙗгоуля)

Народни пѣсни отъ Разлогъ[1]

Зąспа̀ла̨ ie свeта̀ Недäле

Зąспа̀ла̨ (ie) свeта̀ Недäле
На свeтѝ Гьо̀рги на скӯту.
Свeтѝ я Гьо̀рги бӯдеше:
„Станѝ ми свeта̀ Недäлю,
Да̨ ѝдеме ю гурѝца,
Да̨ утсечѐмъ ду трѝ бо̀ра̨,
Да згра̀диме ду три мо̀ста̨,
Да превѐжда̨ме душѝци.
Куя̀ ie душа̀ пра̀веднą,
Ут дѐсна стра̀на̨ к′е мѝне;
Куя̀ ie душа̀ греовна̨,
Из лѐва̨ стра̀на̨ к′е мѝне.“
Утсäкли са̨ ду три бо̀ра̨,
Зграда̨ѝли са̨ ду три мо̀ста̨,
Превѐли са̨ три душѝци;
Ут лѐва стра̀на̨ мина̀ли,
Пръва̨ ie душа̀ греовна̨:
Кумшѝи ie преслуша̀ла̨.
Вто̀ра̨ ie душа̀ греовна̨:

[1] Йотацията е силна само въ пѣснитѣ, а въ обикновения говоръ е твърде слаба.

Кръщäлниче (іе) кръщавàлъ,
Пувòй рйза не дъвàлъ.
Трèкя іе душà греòвна:
Мумà мумчè (іе) разделйлъ.

Слушана отъ Лилияна Ал. Бѣльова, с. Бѣлица.

Пеперўдъ

Пеперўдъ іòди, вай гугу вай
На Бòгъ се моли „ „ „:
„Дай ми, Бòже, сйтнъ русà, вай гугу вай
Да се рòди жйту, прòсу „ „ „
Жйту прòсу, цàревйнъ „ „ „
Да се трòшаа путунèту „ „ „
Да се пўкаа ъмбарèту „ „ „

Слушана отъ Галена Ал. Бѣльова, с. Бѣлица.

Лèле Яну, желетйну

Лèле Яно, желетйну,
Сестрà брàтъ испрàщàлъ
И гу мйлну испитàлъ:
Йòй ле, брàте, мйлу брàте,
Що си, брàтенце уйлен,
Уйлен òще угрйжен;
Дали житу рòжбъ немà,
Дали стàду пòдвет нèмъ,
Или лòзе — бäлу грòзде.
Брат на сестра ўтгувàре:
Йòй ле, сèстру, мйлъ сестру,
Лä ме пйтъш, к'е ти кàжъ:
Жйтуто ми рòжбъ имà,
Жйту ймъм пètгудйшну;
Стàдуто ми пòдвет имà,
Стàду ймъм прулètушну;
И лузè ми рòжбъ имà,
Вйну ймъм трйгудйшну.
Туку ми іе, другъ жàлбъ,
Друўгъ жàлбъ, друўгъ тъгà
Другъ тагà, та гулäмъ:
Любне мй бе бòлникàву,
Бòлникàву и без рòжбъ.
Одили сме седем гòдин,
Та сдубйхме мажкò детè,
Нè е детè кату детè,
Тўку си іе вòден гявул,
И се рудй и прудўма:
„Йòй ле, тàте, милу тате,
Стàни, тате, вўтрум рàну,

Та си я̏ани врáну кòнче,
Та си иди на нов пазàр,
Та ми кȕпи бäлă книгă,
Да си нàпрăă бȕкувàрче;
И ми кȕпи калѐмченце,
И ми кȕпи дивѝтченце,
Дивитченце за стò парѝ;
Та ме прàти, милу тате,
Та ме прàти в бäлă Бàне.
Там да ȕчă три гудѝни,
Да наȕча ду три кнѝги:
Пръвă кнѝгă за кръщѐне,
Втòра книга за венчäне,
Трекя книгă за ȕпевàне“.

Слушана отъ Милана Рускова, с. Бѣлица.

Момкова тжга

Кату си стäгăш врàнятă кòня
Дă бäгăш, луду, дă бäгăш,
А мене млàду кумȕ јустàвеш?
Юставеш, луду, юставеш
Юстàвем си те нă двäте мàк'и
Две мàк'и, мòме, мàщеи;
Јой ăгă тѝ се жàлбă нăжàли
Нăжàли, я̏гне, нăжàли,
Јой кàчи си се там нă чердàци,
Чердàци, я́гне, чердàци,
Јой да пугледаш нагòре надòлу
В' гурàтă, ягне, в' гурàтă
Јой де ми рòси сѝтна ми роса,
Де рòси, моме, де рòси;
Јой да не мислиш к'е іе от Бòгă
Ют Бòгă, ягне, іут Бòгă,
Јой тавà си са муйте съзи
За тебе, севдо, за тебе.
Јой ăгă ти се іощ пò-нăжàли,
Нăжали, моме, нăжали,
Јой кàчи си се пà на чердàци,
Чердàци, ягне, чердаци
Јой тă пуглѐдай іоще пò-нăдòлу
Ф'пулѐту, севду, ф'пулету,
Јăгă си вѝдиш тевни ми măглѝ
Јой măглѝ, моме ле, măглѝ,
Дă не мислиш к'е іе іут Бòгắ,
Ют Бòга, ягне, іут Бòгă,
Јой тавà си са муйте жàл'би
За тебе, севду, за тебе.

Слушана отъ дъщеритѣ на Ал. Бѣльовъ, с. Бѣлица.

Рецензии и книжовни вести.

Д-р Степан М. Куљбакин, О речничкој страни старо-словенског језика (Из 138 књиге „Гласа" Српске Краљевске академије). Београд, 1930, 143 стр.

На 10 февруарий 1927 година, новоизбранията сръбски академикъ, русинътъ С. М. Кульбакинъ, професоръ по славянска филология сега въ Бѣлградъ, а по-рано въ Харковъ, е челъ своята пристжпна академична речь, която на времето си предизвика немалъкъ шумъ въ сръбския дневенъ печатъ и имà отзвукъ и въ българския. Въ сръбскитѣ вестници („Време", „Политика" отъ 11. II. с. г.) бѣ съ тлъсти букви известено, че въ академичната си сказка „Върху старословенския езикъ отъ лексикална страна" Кульбакинъ билъ доказалъ, че „старословенскиятъ" езикъ на св. Кирила и Методия принадлежи на сръбо-хърватската езикова область и че професоръть, „като най-добъръ познавачъ на черковнославянския езикъ", опровъргалъ българската теза (споредъ която той е старо-български) та вече не можело и дума да ставà за нѣкакво специално родство на езика на Кирила и Методия съ българския езикъ. По-нататъкъ въ сжщото съобщение се повтаря, че Кульбакинъ далъ заключение, че отъ гледна точка на речника сръбо-хърватскиятъ езикъ заедно съ словинския, взети като цѣлость, се указватъ въ най-близна родствека връзка съ „старословенския" езикъ на Кирила и Методия.

По тѣзи вестникарски съобщения, придружени съ още нѣколко неясни подробности, тогава заключихъ, че професоръть зле ще да е билъ разбранъ, ако и да правѣше впечатление, че самиятъ той не се обади въ печата да опровъргае тенденциознитѣ изводи, които съ политически цели се правѣха по поводъ на неговата „беседа". Въ една своя статия, публикувана тогава въ в. „Македония" (бр. отъ 15. II. с. г.), азъ се помжчихъ да защитя г. Кульбакина срещу неблагоприятнитѣ за него коментарии въ нашия дневенъ печатъ, като изтъкнахъ възъ основа на по-рано изказвани отъ Кульбакина мнения досежно родственитѣ връзки на кирилометодиевския езикъ съ българския, че не е възможно сега той да бжде на друго мнение, тъй като и безъ това въпросътъ въ славистиката е отдавна изясненъ и правилно решенъ, и заключихъ, че докато нѣмаме на ржка автентичния текстъ на сказката на К., не бива друго да вѣрваме.[1]

[1] Въ статията си бѣхъ казалъ: „Специялиститѣ знаятъ, че най-голѣмата часть отъ речнишкото богатство на югославянската езикова група, къмъ която принадлежи и старобългарскиятъ езикъ, е обща на югославянскитѣ езици та Кульбакинъ нищо ново не ще да е можелъ

Ето най-сетне следъ по-вече отъ три години очакваната публикация подъ горепосоченото заглавие дойде да изясни споменатитѣ недоумѣния. На бѣлата корица личи следната бележка на автора: „Овде је изнета целокупна грађа, којом се писац послужио у своме проучавању горе наведеног питања, а коју није имао могућности да наведе у пот-

---

да изнесе. Отъ факти, като напримѣръ че въ сръбското Мирославово евангелие отъ XII. вѣкъ не е измѣненъ речникътъ на старобългарския му оригиналъ, не може да се прави друго заключение, освенъ че преписвачътъ буквално се е придържалъ о оригинала си. Най-вѣроятно е, че Кульбакинъ дори не ще да се е опитвалъ да отрече нѣщо отъ това, което по въпроса за народностния характеръ на старобългарския езикъ сж установили преди него голѣмитѣ авторитети по славистиката на чело съ пок. проф. Ягичъ и което самъ Кульбакинъ напълно отдавна е възприелъ и неведнжждъ е изповѣдвалъ въ свои печатани трудове. Така въ предговора на издадената отъ него „Охридская рукопись апостола конца XII. вѣка“ (София, 1907 г.) К. самъ казва: „Въ настоящее время, когда болгарское происхожденіе языка древнѣйшихъ церковнословянскихъ текстовъ доказано, грамматика церковнославянскаго языка должна представить первыя главы исторической граматики болгарскаго языка. Необходимо детальное обслѣдваніе болгарскихъ говоровъ, такъ какъ прекрасныя работы Облака и Милетича не освѣщаютъ всей исторіи болгарскаго языка, но необходимо также внимательное изученіе среднеболгарскихъ и новоболгарскихъ памятниковъ. Этой задачи должна служить настоящая работа. Охридския рукопись апостола едва ли не второй по древности памятникъ среднеболгарскаго періода языка“ и пр. Това бѣ писано въ 1907 г. а следъ четири години Кульбакинъ издаде своето пособие по старобългарския езикъ: „Древнецерковно-славянский языкъ“ (Харковъ 1911 г.), въ увода на което казва: „Какое же изъ нарѣчій IX. вѣка лежало въ основѣ литературнаго языка Константина и Меѳодія, какова народность этого языка? — Очевидно языкъ перевода былъ тѣмъ языкомъ солунскихъ словянъ, который билъ Константину знакомъ съ дѣтьства, какъ солунянину. Это былъ языкъ той словянской вѣтви, которая въ настоящее время извѣстна подъ именемъ болгарь... Итакъ, древне-церковно-словянскій языкъ есть литературный языкъ, въ основѣ котораго лежитъ живое народное нарѣчіе македонскихъ словянъ второй половины IX столѣтія.“ Това бѣше известното досега научно „вѣрую“ на Кульбакина по въпроса, за който бѣлградскитѣ вестници необмислено избързаха да пуснатъ лъжливи съобщения. Професоръ Кульбакинъ, съ когото лично се зная още отъ Харковъ и съ когото съмъ водилъ лична кореспонденция години наредъ, особено по печатането на Охридския апостолъ, може сега въ качество на емигрантъ, намѣрилъ гостоприемство въ Бѣлградъ, приелъ югославянско поданство, избранъ за редовенъ членъ на сръбската Академия и любезно протежиранъ отъ проф. А. Беличъ, да е искалъ въ сказката си да бжде съ нѣщо угоденъ на своитѣ слушатели и да е примѣсилъ донегде и известна тенденция въ своята аргументация, — това го допускамъ, но не допускамъ, че ще отиде дотамъ, щото да отрича себе си, да твърди невъзможни нѣща следъ като вече толкова пжти е давалъ друго, и то правилно мнение. Напразно бѣлградскитѣ вестници, за да придадатъ важность на съобщението си, умишлено тржбятъ, че Кульбакинъ билъ най-голѣмъ специалистъ по старославянския езикъ, — нѣщо, което той самъ никога не ще да е ни помислялъ. Но и да бѣше той такъвъ, още по-малко щѣше да дръзне да се обяви противъ истината“.

пуном обиму приликом читања беседе због ограниченог времена, којим је располагао. Са захвалношћу морам напоменути, да сам се у тражењу ређих лексичких парлела из живих словенских језика служио љубезном помоћи проф. А. Белића, проф. Фр. Рамовша и проф. Б. Хавранека."

Кульбакинъ казва, че ако и „старословенскиятъ" езикъ (авторътъ вече не си служи съ термина „староцърковнославянски") отъ Добровски насамъ презъ цѣлия 19 вѣкъ да е заемалъ централно мѣсто въ славянската филология, при все това не можело да се твърди, че е въ достаточна мѣра проученъ. Още сме нѣмали точно издание на отдѣлнитѣ „старословенски паметници, та, когато ще ги имаме, щѣла да се наложи „ревизия" на цѣлъ редъ граматически въпроси. На това ще възразя, че най-важнитѣ старобългарски („старословенски") езикови паметници и сега сж вече толкова добре проучени откъмъ граматичната имъ страна, щото никаква сжществена ревизия, за каквато К. говори, не може да се очаква. А че речнишката страна на старобългарския езикъ била слабо проучена, както казва К., и това е прекалено да се твърди, както и самъ К. по-нататъкъ признава, като изброява какво е до сега направено и въ тая научна область. Разбирамъ тукъ речника на сравнително оскждднитѣ старобългарски паметници. Ако да имахме на ржка по-богата старобългарска литература, която напълно би изчерпвала речнишкото богатство на кирилометодиевския и сроднитѣ нему съвременни български говори, тогава сигурно биха излѣзли на яве и множество непознати сега рѣдки, старински думи, особено провинциялизми, образували се на старобългарска почва. А че ограниченията старобългарски речникъ съдържа повече думи, на които досущъ съответни може да се посочатъ и въ другитѣ славянски езици, било въ всички, било само въ нѣкои отъ тѣхъ, това не е съставлявало до сега въ славистиката въпросъ на разногласие. Не въ речника, а въ фонетиката и морфологията на отдѣлнитѣ славянски езици се проявяватъ характеристичнитѣ имъ особености. И Кульбакинъ въ свои съчинения само възъ основа на последнитѣ е признавалъ, че говоритъ на Кирила и Методия е органически сроденъ съ говоритѣ, що съставляватъ българския езикъ, както се вижда и отъ цитатитѣ въ бележката по-горе.

Шафарикъ, за потвърждение на панонската теория на Копитара, наистина е търсилъ да се облегне и върху речника на „старословенския" езикъ, но това за онова време е понятно, когато не само Шафарикъ се е още луталъ по въпроса за кирилометодиевския езикъ, та е можело да му прави впечатление, че срещу избранитѣ отъ него педе сетина думи, „глаголизми", е намѣрилъ съответни паралели и въ чехословашкия и въ сърбохърватския езикъ. Обаче при днешното състояние на славистиката нѣма вече смисълъ по тоя пжть да се върви, когато граматичнитѣ свойщини на „старословенския" езикъ така ясно опредѣлиха неговия славянобългарски характеръ. При все това Кульбакинъ е намѣрилъ и сега за интересно да подложи българщината на „старословенския" езикъ още на една провѣрка, именно възъ основа на лексичната му страна. А поводъ за това е взелъ отъ студията на покойния проф. Цоневъ, „Кои новобългарски говори стоятъ най-близу до старо-

български въ лексикално отношение?“ Споредъ К. сега, когато речникътъ на книжовния езикъ на Кирила и Методия до известна мѣрка е вече опредѣленъ, можело да се постави въпросъ: въ кое отношение речнишкиятъ материялъ на сѫщия езикъ се намира спрямо речника на живитѣ славянски езици? И тъкмо тази задача си поставя К. въ студията си — да покаже, има ли ги сѫщитѣ думи и въ други славянски езици та, ако се укаже, че действително ги има, това споредъ К. ужъ обезсилва поставения отъ Ц. въпросъ. Кульбакинъ намира погрѣшни у Цонева цѣлокупната му концепция и метода изобщо, материяла непълненъ и произволно подбранъ, — не се избирали думи само отъ най-старитѣ паметници, но и отъ по-сетнешни, отъ 12, 13 и 14 вѣкъ па дори отъ по-късно време. Кульбакинъ въ това отношение може да е правъ; знае се, че Цоневъ и въ други студии отъ тоя родъ е показалъ такива методични слабости като напр. съ изводитѣ си възъ основа на еднакви или подобни словарни изрази въ българския и словашкия езикъ (вж. у Цонева, „Уводъ къмъ историята на българския езикъ“ стр. 48 нат.). И въ случая не е било много мѫчно за Кульбакина да обори нѣкои изводи на Цонева, който съ недостатъчния речнишки материялъ, съ който е боравилъ, иска не само да посочи „кои български говори иматъ най-много общи думи съ старобългарския“, но още и да докаже, че „само българскиятъ езикъ между славянскитѣ притежава днесъ речникъ, най-близъкъ до старобългарския“ (вж. Увод. и пр. 81 нат.). Кульбакинъ се заловилъ главно да оспорва това последното, и търсейки по речницитѣ на слаиянскитѣ езици, можалъ е да намѣри паралели на всичкитѣ „90-на истински стари думи“ и въ другитѣ славянски езици, за да заключи, че откъмъ лексична страна не можело да се подкрепи тезата на Цонева за „особено близкитѣ връзки на старославянския лексиченъ материялъ съ българския“.[1]

И ако бихме приели това заключение за вѣрно, пакъ съ него ни най-малко не се разклащатъ установенитѣ отъ славистиката особено близки родствени връзки на „старословенския“ съ българския езикъ изобщо, защото, както вече се каза, не върху речнишки сходства и разлики се основава родствената класификация на славянскитѣ езици. При все това самиятъ фактъ, че и въпроснитѣ рѣдки „старословенски“ думи ги има и въ днешнитѣ живи български говори, — безъ огледъ, дали сѫщитѣ думи ги има и въ други славянски езици — е отъ значение за старобългарската теория въ противовесъ на панонската и на всѣка друга теория за народностьта на „старословенския езикъ“. Именно важно е само

[1] „Сасвим је природно да нађемо какву паралелу старословенске речи у македонским дијалектима, ала шта вреди поредити напр. старословенско громъ съ македонским гром, кад у свим српским дијалектима налазимо гром, у руском громъ и у чешком hrom. У свима таквим случајевима имамо посла са чувањем заједничке словенске речи у читавом низу словенских језика. Међутим тако стоји са свима или готово са свима речима, на које се позива Цонев. У једним случајевима имамо посла са речи, чија веза са језиком Кирила и Методија није утврђена, у другима реч, којом оперише Цонев, позната је не само бугарском, већ и другим словенским језицима, а у трећим случајевима има и прво и друго. Да то докажемо, прегледаћемо целокупну Цоневљеву грађу“.

това, че въ новобългарския езикъ и днесъ още живѣе речникътъ на кирило-методиевския езикъ.

Но Кульбакинъ не се задоволява съ тази проста констатация, той отива по-далечъ. Първо той заключава, че като е прегледалъ цѣлокупния материялъ на „старословенския езикъ“ на Кирила и Методия, е намѣрилъ въ него „най-много задружни, общославянски думи, а въ релативно малко количество думи „южно-славянски“, и най сетне думи, „които сж известни и на южнитѣ и на източнитѣ славянски езици“ (сир. на руския езикъ). Свърхъ това К. намѣрилъ около 20 думи, които въ течение на времето сж изчезнали въ всичкитѣ или почти въ всичкитѣ славянски езици. На второ мѣсто Кульбакинъ е установилъ, че западното влияние върху книжовния езикъ на Кирила и Методия (подържано по-рано) е нищожно, а напротивъ си оставалъ вънъ отъ всѣко съмнение „южнославянскиятъ неговъ характеръ отъ лексично гледище“. Това последното твърдение на Кульбакина е излишно откритие дори и противоречи донегде на първата му констатация, че въ „старословенския“ речникъ той е установилъ „већином заједничке словенске речи“. Но това му е било нуждно, за да премине къмъ едно трето заключение: „Но сжщевременно, възъ основа на систематично проучване на речнишкия материялъ можемъ да твърдимъ, че книжовниятъ езикъ на Кирила и Методия, въ който се отражава единъ отъ югоизточнитѣ дялекти на Македония отъ втората половина на IX. вѣкъ, нѣма въ себе си особеноститѣ, които въ него търсѣше Шафарикъ, а още помалко има български особености, които намира въ него Цоневъ“[1]. Нѣмаше тукъ защо да се примѣсва съвсемъ излишно пакъ името на Шафарика, така че като сжществено остава само твърдението, че езикътъ на Кирила и Методия наистина е единъ източномакедонски говоръ, обаче той споредъ К. съвсемъ не билъ български — „отъ лексична гледна точка“. Отъ друга страна Кульбакинъ не се обяснява нигде, какво значи това, когато и пò негови собствени изявления (въ предговора къмъ Охридския апостолъ и пр., вж. по-горе цитатитѣ подъ бележка) тоя македонски говоръ принадлежи къмъ българския езикъ. Нима тукъ може да се има предъ видъ само етимологичната страна на думитѣ, която е общославянска? Че ако срещу „старословенското“ ржка се среща въ македонски говоръ и сега „рънка“, покрай „ръка“ и пр. въ другитѣ български говори, когато въ сърбохърватския отъ една страна и въ руския отъ друга сжщата дума се произнася рука, не е ли тази фонетична разлика на лексикона характерна за българщината на речника на „старословенския езикъ“, въпрѣки факта, че парлели на сжщата дума ги има въ всичкитѣ славянски езици, обаче въ съответенъ на всѣки езикъ фонетиченъ видъ? Всичко, което Кульбакинъ прибавя сега къмъ цитуваното по-горе странно заключение, е излишно пробиване

[1] „Али у исто време на основу систематског проучавана граће можемо тврдити да књижевни језик Ћ. и М., у коме се огледа један од југо-источних дијалеката Македоније друге половине IX. в., нема у себи ни панонских особина, које је у њему тражио Шафарик, ни, још мање бугарских, које је у њему налазио Цонев“ (138).

на отдавна отворени врата. „Наистина — казва К. — видѣхме, че рѣдко по нѣкоя старословенска дума не може да се намѣри въ сръбохърватскитѣ диялекти (даватъ се примѣри). Покрай сръбо-хърватскитѣ често намираме словински („словеначке“) паралели за старословенскитѣ лексични дулаизми, обаче не можемъ сѫщото да кажемъ и за българския езикъ — въ него не намѣрихъ паралели за старослов. дрѫселъ, ближика, непьщевати, неприязнь, опона, шоуи, искони, искрь, къснѣти, обитѣль. Отъ това е напълно понятно, че такива стари изрази още въ най-старитѣ български преписи на старословенски оригинали сѫ замѣнявани съ други думи. Шафарикъ искаше да утвърди панонско, съ други думи словинско (словеначко) потекло на старословенския езикъ чрезъ сравнение на старословенски думи съ кайкавски, чакавски, а по-нѣкога и щокавски думи. Цоневъ искаше да утвърди български характеръ на старословенския езикъ на Кирила и Методия, оперирайки съ думи, които не принадлежатъ на този езикъ и не обръщайки внимание на туй, че старословенски думи се посрѣщатъ съ съответни сръбски, най-вече чакавски и кайкавски думи, което още Шафарикъ бѣ забележилъ. Между туй сега вече това съгласяване може да се обясни, както може да се представи въ истинска свѣтлина и отношението на старословенския езикъ спрямо българския въ лексично отношение“. Все съ такива неслучайно забулени фрази Кульбакинъ продължава да умува, че ученицитѣ на К. и М. сѫ продължили своята книжовна дейность именно въ Македония, защото „южномакедонскитѣ диялекти сѫ имали сѫщитѣ звукови и морфолошкн черти, па и сѫщитѣ лексични особености както и книжовниягъ езикъ на К. и М.“ „А пъкъ дали сѫ сѫществували — пита К. — сѫщитѣ условия за преуспѣването на слов. книжнина въ България? Да ли тукъ е била сѫщата срѣда, сѫщиятъ диялектъ съ напълно сѫщитѣ граматични и лексични особиности?“ — Отъ цитуваното за мене става ясна мисъльта на Кулбакинъ: той иска да каже, че между българския езикъ, който се е говорилъ вънъ отъ Македония, и македонския диялектъ на К. М. ще да е имало сѫществени не само лексични но и граматични (въ звуковетѣ и формитѣ) различия, та за това ужъ ученицитѣ на К. и М. предпочели да отидатъ въ Македония, а не въ България. „Словенската книжнина въ Македония е била въ своята родина“, прибавя К. Знае се сега че и въ 9-ия вѣкъ не е можело да нѣма въ езика на българскитѣ славяни, който е заемалъ сравнително голѣма територия на Балканския полуостровъ, изпресѣчена съ многобройни планини и затворени долини, известни незначителни диалектични различия, които въпрѣки това не сѫ нарушавали видимо единството на старобългарския езикъ въ Мизия, Тракия и Македония, единство, което и сега е спазено, ако и старитѣ диалектични различия да сѫ станали съ течение на времето много позначителни. Това не може никой специалистъ славистъ сега да оспорва. Затова азъ неотколе приведохъ главнитѣ доказателства въ статията си „Единството на българския езикъ въ неговитѣ наречия“, печ въ „Бълг. прегледъ“ год. I. кн. 1 (София, 1929 год.). Па и сръбскиятъ езикъ единенъ ли е билъ и въ старо време? Кульбакинъ, като е събралъ речнишки паралели „противъ тезата на Цонева“ не само отъ по-близкия

щокавския сръбо-хърватски диалектъ, ами още повече и отъ чакавския и кайкавския, не е ли помислялъ, че самъ се опровергава. Да е имало тогава голѣми несъответности между „българския“ и „старословенския“ езикъ, както Кульбакинъ учи, не е ли щѣло и по-нататъшното историческо развитие на тия две езикови области да тръгне въ различни пѫтища? А днесъ виждаме, че по своята звукова и морфологична структура македонскитѣ говори се причисляватъ въ науката къмъ българския езикъ. Та и самъ Кульбакинъ въ предговора на Охридския апостолъ бѣ писалъ; „Въ днешно време, когато българското потекло на язика на най-старитѣ църковнославянски текстове е доказано, граматиката на църковно славянския езикъ трѣбва да представява първитѣ глави на историческата граматика на българския езикъ“ (вж. по-горе въ бележ. 1 стр. подлиннитѣ му думи на руски езикъ). И пакъ Кульбакинъ въ предговора на своето ржководство по старобългарски езикъ — печатано въ 1911 год. поставяйки си въпроса: „Каква е народностьта на езика на К. и М.?“ — самъ отговаря: „Той е билъ езикъ на славянския клонъ, който въ днешно време е известенъ подъ името българи“ (вж. въ сѫщата бележка цитата на руски). А не ще да е неизвестно на К., че тогавашна Македония, когато ученицитѣ на К. и М. избѣгаха въ България, е била подъ българска власть, че тѣ най-напредъ се явиха въ Преславъ, че самъ царь Борисъ ги бѣ пратилъ въ юго-западна Македония и пр., и пр. и сигурно съвсемъ не затова, че езикътъ тукъ е билъ по-близъкъ на кирило-методивския. Да, последниятъ е източномакедонски говори. Но съ това нищо ново не е изобрелъ Кульбакинъ, за да може като ученъ да подържа сега почти сѫщото, което твърдятъ впрегналитѣ се въ услуга на сръбската завоевателна политика бѣлградски слависти отъ рода на Белича, а именно че ужъ македонскитѣ славяни били съвсемъ други славяни, различни отъ онѣзи, които образували българската народность, че езикътъ на македонскитѣ славяни ужъ билъ особено славянско наречие, различно отъ българскитѣ наречия и пр. Кульбакинъ, който като русинъ по-рано бѣ напълно обективенъ по тоя въпросъ, сега, когато е почналъ да криволичи, бѣше длъженъ да даде сериозни аргументи. Обаче нищо подобно нѣма въ студията му. Проф. Ягичъ, който счита македонскитѣ говори за български,[1] съвсемъ друго е мислилъ, като изказва предположение въ приведения отъ К. цитатъ, че ако биха били издадени всичкитѣ текстове отъ Симеоновската епоха, „тогава тепърва би можела да се схване вѣрна картина на Климентовата езикова индивидуалность та би можело да се докаже, че между него и Joana Ексарха все пакъ е имало значителни различия въ употрѣбата на църковния езикъ“. Въ индивидуалния езикъ на двама далечни единъ отъ другъ писатели като Климента и J. Ексархъ ще да е имало известни различия — това е Ягичевата мисъль, а туй нѣма нищо общо съ ми-

[1] Вж. за това и въ обнародванитѣ отъ мене Ягичеви писма (Мак. Прегледъ г. II. Кн. 3), въ които той рѣзко осѫжда и ненаучнитѣ извъртания на Белича относително народностната принадлежность на македонскитѣ говори.

сълта на Кульбакина, подкрепена съ нѣколко леки доводи. Аористната форма рѣхъ, която К. споменува, е безъ съмнение старобългарска и изобщо българска, ако и днесъ вече да е замѣнена всѫду съ формата рекохъ. Отъ нея има следи дори още и сега въ частицата „р'ä," „р'а" въ източнитѣ български говори (вж. за това у мене, Das Ostbulgarische, 134). Сѫщо така не е отъ нѣкакво значение, че въ кирилскитѣ старобългарски текстове, които сѫ по-нови, аористната форма бимь се замѣнява съ бых ъ. Следъ слабия си доводъ съ рѣхъ и бимь К. напуска морфологията и пакъ се залавя за лексични различия: „У лексичком правцу — казва К. — тих замена има још више", а именно че нѣкои старински думи въ глаголическитѣ старобългарски текстове се указватъ въ кирилскитѣ замѣнени еъ други думи „очевидно заради това, че тѣзи думи сѫ били непонятни за съвременицитѣ на Joana Ексархъ". Последното К. подкрепя съ примѣри: въспрь, гоумно, дрьколь (мотика), искрь, приключи сѧ, строупъı (рани), спъıти, ѩзвина, искони, клеврѣтъ, наоустити, ради, склѧзь, съньмъ, дрѧслъ, тоуждь, достояние, жрътва — вмѣсто които се употрѣбяватъ: горѣ, токъ, жрьдь, близъ, прилоучи сѫ, язвъı, безоума, ложе, испрьва, подроугъ, навадитги, дѣлѣ, цѧта, съборъ, сѣтьнъ, штуждь, наслѣдие, трѣба. Следъ тѣзи примѣри Кульбакинъ казва: „Ето материалътъ, който ни даватъ старитѣ паметиици отъ XI—XII. в. за решение на въпроса за отношението на старословенския езикъ спрямо българския отъ лексично гледище" (142). Не може да иматъ нѣкакво значение такива замѣни въ единъ живъ езикъ въ течение на два-три вѣка, когато знаемъ, какъ предъ наши очи въ две-три десетки години известни синоними почватъ да се налагатъ като истласкватъ по-старитѣ паралелни думи. И приведенитѣ по-горе замѣни сѫ отъ тоя родъ: и по-старитѣ и по-новитѣ приведени думи сѫ сѫществували по българскитѣ говори, а че едни сѫ замѣстили други, по-стари, това се дължи на известни влиятелни писатели презъ даденъ периодъ на книжовния езикъ. Разбира се, че въпрѣки това въ живата народна речь могатъ и по-старитѣ изрази да продължатъ по нѣкои говори да сѫществуватъ и по-дълго време. Та и днесъ още у насъ се говорятъ нѣкои отъ приведенитѣ по-стари думи като гумно, ближенъ, приключение, струпи, наущение, сънмище, достояние, жъртва.

Но има друго, което за Кульбакина, изглежда, да е отъ известна важность, а това е, че въ най-стария сръбски еванг. паметникъ, Мирославовото евангелие, преписано отъ старобългарски оригиналъ, за който К. изрично казва, че е „по потеклото си изъ македонскитѣ области" (по пореклу из македонских крајева), много добре се запазили, и то сигурно въ нѣколко преписвания въ течение на два-три вѣка, споменатитѣ отъ К. морфологични (рѣхъ, бимь) и лексични архаизми. „Какъ е това възможно? — пита К. и отговаря: „Това чудно явление (тај се чудноват појав) не може инакъ да се разтълкува, освенъ ако предположимъ, че условията (?), за да се запазятъ старословенски черти на оригинала въ Мирославовото евангелие, сѫ били особено благоприятни на сръбска почва (?). А това значи, че тѣзи старински лексични, а понѣкога и граматически особености сѫ се посрѣщали съ черти(?)[1] на народния

[1] Въпросителнитѣ сѫ отъ мене.

сръбски езикъ отъ XI—XII в." Така напр. въ Маросл. евангелие се употрѣбява по-стариятъ изразъ животъ, а само по изключение по-новиятъ —жизнь, защото, казва К., трѣбва въ народния езикъ на преписвача да се е употрѣбявала думата животъ, а не жизнь. Не било случайно, че въ М. ев. по-често се срѣща и с к о н и, дума, която и сега въ Черна гора сжществува въ видъ искон; сжщо тъй думитѣ: в а р ъ въ смисълъ „жега", докато въ бълг. езикъ в а р има друго значение (сръб. к р е ч); в ъ п и т и, дума, която въ срѣднобългарското Добрейишово евангелие е замѣнена съ з ъ в а т и; глаголътъ г р ѧ д е т ъ, който се употрѣбява и въ македонскитѣ говори („као и у македонским говорима"); з р а к ъ въ смисълъ на поява; с к ѫ д ь л ь, р о з г а, о б и т ѣ л ь, х р а м, я з в и н а. Следъ тѣзи доказателства К. повтаря, че не можело това запазване на старински лексични черти на езика на К. и М. въ Мирославовото евангелие да се обясни само съ механично преписване, защото „когато една дума е била необикновена за сърбина-преписвачъ, той я замѣнявалъ съ дума отъ собствения си говоръ. Така че въ най-малкото случаи старинскитѣ лексични отличия на старословенския езикъ въ Мирославовото евангелие сѫ затова запазени, защото тѣзи думи сѫ били добре познати на народния сръбски езикъ отъ XI—XII. вѣкъ."[1] И така, продължава К., виждаме, че Шафарикъ е билъ на правъ пѫть, когато е констатиралъ известно съгласие („извесно подударање") на лексичнитѣ особености на старослов. езикъ на Кирила и Методия съ думи на чакавския, кайкавския и штокавския диялектъ. Само че Шафарихъ това е съзиралъ чрезъ призмата на панонската теория. Сега, когато м а к е д о н с к о т о

[1] Но като е дума за това сръбско евангелие трѣбва тукъ да кажа противъ мнението на Кулбакина нѣщо по-вече. Не само речникътъ въ това евангелие е останалъ необикновено консервативенъ — старобългарски, но цѣлиятъ евангелски текстъ отъ всѣка страна на езика му па дори и на графиката свидетелствува за робско преписване отъ старобългарския оригиналъ. Нѣма ни поменъ отъ никаква особена самостоятелность на сърбина-преписвачъ поради нѣкакъвъ особенъ усѣтъ за народния му говоръ, за каквото говори Кульбакинъ. Стига човѣкъ малко да се взре въ фототипичното издание на това евангелие (Бѣлградъ, 1897) за да се увѣри, че преписвачътъ му е билъ доста голѣмъ невежа и по отношение на писмото. Той прямо е преписвалъ ѣ съ значение на я (моя волѣ, Илиѣ и пр.), както е въ традицията на българската глаголическа писменость, преминала въ първитѣ кирилски преписи, а не „споредъ традицията на босненскитѣ богомилски паметници", както смѣта издателтъ проф. Л. Стояновичъ. Преписвачътъ непоследователно си служи и съ старобългарскитѣ букви за носовки — ѧ, ѫ, и съ тѣхнитѣ сръбски замѣни — е, у. Характеристично невежество е проявилъ преписвачътъ като пише ю вм. у (стб. оу, ѫ) и то така последователно, че се явява това като уникумъ въ старосръбската писменость отъ XII—XIII в. Тая „забуна" и Стояновичъ не е можелъ да си обясни. Самъ Стояновичъ изтъква, че на писача не ще да е билъ познатъ простиятъ аористъ на глаголитѣ и затова е поправялъ проститѣ аористни форми, които се намирали въ неговия оригиналъ, като напр. формата рѣше (стб. рѣшѧ), която е поправилъ споредъ втория сложенъ аористъ та е написано „рекоше" (вж. у Стояновича 207 стр.) и пр. А тъкмо съ формата р ѣ х ъ, както видѣхме по-горе, Кульбакинъ иска да прави нѣкакъвъ капиталъ за своята теза.

потекло („македонско порекло“) на старословенския езикъ окончателно е утвърденъ, това съгласие („подударање“) се явява въ нова свѣтлина: то показва, че сръбско-хърватско-словинската езикова група отъ лексическо становище е най-близка на старословенския македонски диялектъ на св. Кирила и Метоеия“.[1]

Така се завършва студията на Кулъбакина. Разбирамъ сега, защо на 11 февруарий 1927 год., веднага следъ пристжпната му академична беседа сръбскиятъ печатъ съ тлъсти букви афишира важния за сръбската политика резултатъ на беседата, именно че езикътъ на Кирила и Методия — „едно македонско наречие“, — билъ по-близъкъ на сърбо-хърватския (па дори и на словинския!) езикъ, отколкото на българския езикъ. Напразно мислѣхъ тогава азъ, че Кульбакинъ не е билъ добре разбранъ отъ сръбскитѣ вестникари, когато напротивъ тѣ добре сж го схванали и съ право сж побързали да го използуватъ за сръбската държавна политика по отношение на Македония. Разбирамъ и временнитѣ изгоди, които това противоречеще на науката заключение е можело да донесе автору, който е професоръ въ Бѣлградъ. И тъй, споредъ приведенитѣ отъ К. доводи излиза твърде чудноватъ фактъ, че „старословенскиятъ“ езикъ може да бжде въ цѣлата си граматична структура досущъ български, какъвто е той безспорно, а пъкъ въ речника си да не е български, ами по-сроденъ съ сръбския и то и съ чакавския и кайкавския му диялектъ, па и съ словинския езикъ. А общо известенъ фактъ е, че днешнитѣ македонски говори, наследници на „старословенския македонски диялектъ“ сж досущъ български не само въ граматично но и въ лексично отношение, че тѣ, тъй да се каже, органично сж свързани и отъ лексичната си страна съ източнитѣ български говори. Изобщо казано, безспоренъ фактъ е сега, че старобългарскиятъ езикъ на Кирила и Методия продължава да живѣе включително съ цѣлото си речнишко богатство въ днешния български езикъ изобщо взето, разбира се, сега видоизмѣнено съответно съ извършилитѣ се фонетични и морфологични промѣни. Нищо нѣма, което поради лексични сходства по-вече да свързва „старословенския“ езикъ на Кирили и Методия съ сърбохърватския и словенския езикъ, дължими на праславянския задруженъ речникъ, спазенъ и въ руския па и въ другитѣ славянски езици. Напразно К. си е помислилъ, че е открилъ нѣкаква своеобразна двойственость въ „старословенския езикъ“ и то само „отъ лексично гледище“, и че изследването му може и вънъ отъ кржга на бѣлградскитѣ учени да има значението, което последнитѣ заедно съ самия Кульбакинъ тъй охотно сж готови да му отдадатъ.

Ще си позволя въ заключение въ свръзка съ гореказаното да направя тукъ още нѣколко белижки и съ огледъ къмъ нѣкои странности, които г. Кульбакинъ прояви и въ своя трудъ по старобългарския езикъ, пе-

[1] „Сада, када је македонско порекло ст.-сл. језика дефинитивно утврђено, то се подударење јавља у новој светлости: оно показује да је српско-хрватско-словеначка језична група у лексичкоме погледу најближа старословенском македонском дијалекту св. Кирила и Методија“ (143)

чатанъ на французки подъ заглавие „Le vieux slave“, сиречь „Старославянски езикъ“ (Paris, 1929, 361). Най-напредъ К. тукъ се оправдава, защо не приема Лескиновия терминъ „старобългарски“, който на французки би се предалъ съ „vieux bulgare“, а предпочита да го нарича „старословенски“—„vieux slave“. К. признава, че Лескиновиятъ терминъ показва че има тукъ единъ проблемъ на терминология, който се намира въ връзка съ проблема за потеклото на езика. И тука тъй сѫщо признава, че изследванията на най-виднитѣ слависти сѫ установили, че „езикътъ на Кирила и Методия се основава върху единъ южно-македонски говоръ отъ Солунската область, говоръ, чиито най-важни фонетични черти тѣсно го свързватъ съ българския езикъ.[1]) Разбира се, че трѣбваше К. по-точно да се изрази, та да кажа, че и морфологичнитѣ му черти го свързватъ съ българския езикъ. Споредъ това К. счита за „легитимно“, щото езикътъ на оригиналнитѣ текстове на първия старословенски преводъ да се нарича староцърковно-славянски (le vieux slave d'égllse), но при все това предпочита термина „vieux slave“, защото подъ него се разбирали „не само езикътъ на К. и М, но още и по-сетнешнитѣ говори отъ X и XI вѣкъ, така че би се подразбирало едно неоспоримо цѣло на южнославянски езикъ, който до нѣкжде е бивалъ повлиянъ отъ елементи на различни диалекти“. — Колкото и забъркано да се изразява тукъ Кульбакинъ, ясно е, че главно се касае за него да избѣгне термина „vieux bulgare“ (старобългарски), и понеже терминътъ „vieux slave d'église“, види се, тъй сѫщо му е сега неудобенъ, най-приемливъ му се чини „vieux slave“, защото можело подъ него да се разбира и нѣкакъвъ югославянски езикъ съ разни диалекти. . . А пъкъ терминътъ vieux bulgare (старобългарски), прибавя К., напротивъ ималъ неудобството, че не изчерпвалъ всичкитѣ данни на старитѣ текстове и, отъ друга страна, не отговарялъ точно на схващането относително единъ литературенъ езикъ, създаденъ отъ солунскитѣ братя възъ основа на единъ югоизточенъ говоръ въ Македония отъ втората половина на IX вѣкъ[2]). Мисля, че по-старият терминъ — старо-църковнославянски (рус. древне-церковно-славянски, нѣм. Altkirchenslavisch) още си има нѣкакъвъ смисълъ, когато, напротивъ, възприетиятъ отъ К. терминъ „старословенски“ (vieux slave) не може да има начуно оправдание, а може само да заблуждава, нѣщо, което многоумниятъ Лескинъ е избѣгналъ съ своя твърде легитименъ терминъ „старобългарски“ (Altbulgarisch). Усвоениятъ отъ К. терминъ има само едно предимство, че му дава възможность постоянно да говори за нѣкакъвъ общъ „югославянски езикъ“ (un ensemble slave du Sud), за „югославянски говоръ“ (le parler slave du Sud), и пр., да казва, че текстоветѣ на езика на К. и М.

[1]) La langue de Cyrille et de Méthode repose sur une parler macédonien méridional des environs de Salonique, parler que ses traits phonetiques essentiels rattachent étroitement à la langue bulgare“ (3).

[2]) „Le terme vieux bulgare, par contre, a l'inconvenient de ne pas épuiser toutes les données des textes anciens et, d'autre part, de ne pas correspondre exactement à la conception d'une langue littéraire, créee par les frères de Salonique sur la base d'un parler de la Macédoine sud-orientale de la seconde moitié de IX-e siècle“. (9).

сж произлѣзли отъ „района на южнитѣ славяни“ (du domaine des Slaves du Sud), да нарича българскитѣ славяни въ Македония само „славяни“ и пр. Знае се, че по известнитѣ причини сръбскитѣ учени сега обичатъ да боравятъ тъкмо съ тая ненаучна терминология, но единъ обективенъ специалистъ би трѣбвало да я избѣгва, защото сега, етнографски погледнато, има само българи, сърбохървати и словинци, а подъ „югославяни“ въ практичната класификация на славянскитѣ езици се подразбира една сродна славянска езикова група, която като реална етнична цѣлость исторически не е доказана, а дали и въ по-старо време, — при раздѣлата на славянитѣ — фактически е сжществувала, е повече отъ въпросително, особено предъ видъ на важнитѣ фонетични и морфологични свойщини, които тѣсно сближаватъ всичкитѣ български говори, следователно и македонскитѣ, съ руския езикъ, като напр. редукцията на вокалитѣ, рефлекситѣ на ероветѣ, рефлекситѣ на праслав. съчетания dj, tj, задпоставената членна форма. Затова и въ науката не е прието да се говори за нѣкакъвъ общъ „югославянски езикъ“. Сега, следъ голѣмата война, сърбитѣ наистина искатъ да създадатъ народъ „славяни“ въ Македония и народъ „югославяни“ вмѣсто българи, сърби, хървати и словинци, но това сж политически измислици, съ които науката нѣма нищо общо.

Л. Милетичъ.

C. Evelpidi, Les États Balkaniques. Étude comparée politique, sociale, économique et financière, Paris, 1930, 8º 399.

Гореозначената книга е единъ полусполучливъ опитъ за сравнително изучване на балканскитѣ държави.

И до днесъ не е печатана нѣкоя работа, която всестранно, безпристрастно и точно да разглежда балканскитѣ държави. Или опитвалитѣ се сж бивали чужденци, не сродили се съ Полуострова, който въ много отношения се отличава отъ Запада, поради което опознаването му отъ чужденецъ се явава почти невъзможно, или пъкъ сж се опитвали да дадатъ такава работа балканци, неосвободили се отъ своята национална принадлежность, придружавана най-често отъ непроходимъ шовинизъмъ, или, най-после, тѣзи които сж се опитвали да разгледатъ точно, значи безпристрастно и всестранно балканскитѣ държави, не сж имали необходимата подготовка за да обхванатъ съ еднаква опитность всички въпроси, които разглеждатъ. Втората причина само отчасти, а главно третата причина правятъ и опита на Евелпиди полусполучливъ.

Добре запознатъ съ социялното и стопанско[1] положение на балканскитѣ държави, Е. по-слабо познава географскитѣ отношения, а историческия развой на тѣзи държави той, бихме могли да кажемъ, не познава никакъ. Впрочемъ, изглежда, че авторътъ е съзналъ това,

[1] Би трѣбвало да кажемъ и финансово положение, придържайки се о заглавието на книгата, ако не считахме, че понятието „стопанско“ обема въ себе си и понятието „финансово“.

та въ предговора бърза да каже, че поради трудноститѣ, които представя едно подобно сравнително изучване на балканскитѣ държави, може въ нѣкои глави на труда му да има грѣшки. „Въпрѣки това, казва Е., ние можемъ да твърдимъ, застанали надъ национални интереси и предрасждъци, че сме си поставили една едничка задача: издирването на истината". Изглежда, че Е. наистина се е старалъ, въ повечето случаи, да се придържа о тази си задача. Доколко обаче е успѣлъ, ние накратко ще искаме да разгледаме въ следващитѣ редове.

Приемайки, че познаването на географскитѣ отношения въ Полуострова е необходимо за по-правилното разбиране на разглежданитѣ въ книгата въпроси, Е. започва първата часть на своята студия, която бихме могли да наречемъ геополитическа въ противовесъ на втората, социал-икономическа часть, съ единъ кратъкъ географски прегледъ. Следъ единъ хубавъ погледъ върху особеното географско положение на Полуострова, Е. се спира накратко на неговия релиефъ. Тукъ нито една цифра не е вѣрна. Следващиятъ пасажъ, въ който се казва, че многото планини ограждали много „жупи" и нѣкои други мѣста на този прегледъ, посочвамъ, че главенъ източникъ за написването на прегледа е била книгата Peuple et Nation de Balkans на Ж. Анселъ, въ която не сж дадени цифри за височинитѣ, та Е. е трѣбвало да ги търси въ случайно попаднали му книги. Може би тѣ сж го полъгали да пише, че сръбско-ромънската граница върви по клонъ отъ Карпатитѣ. Обстоятелството пъкъ, гдето Е. смѣта, че Вардаръ извира отъ Сърбия и гдето не дава на Македония мѣсто между голѣмитѣ географски единици, които съставятъ Полуострова, а постави южна Македония заедно съ Бѣломорска Тракия като особена единица,[1] показва, че цитираната въ края на труда му книга на Цвиичь, Le péninsule Balkanique, е указала значително влияние върху автора. Може;би той е считалъ, че въ споменатитѣ книги е казана истината. Впрочемъ, колко смѫтна е представата на Е. за географското дѣление на Балканския Полуостровъ личи отъ това, че той на 187 страница на труда си поставя Косово поле въ Македония.

Смѣтайки, че историческия развой на народитѣ и държавитѣ на Полуострова ще обясни много точки отъ неговата теза, Е. прави следъ географския единъ исторически прегледъ на тѣзи народи и държави. Той е считалъ, че прегледътъ му ще бѫде най-добъръ, ако използува повече книги, и ще бѫде най-безпристрастенъ значи най-близъкъ до истината, ако вземе отъ всѣка книга поравно. Така сѫщо може да се обясни обстоятелството, че възъ основа на книгата на Н. Станевъ, Histoire de la Bulgarie, Е. нарича Самуиловото царство българско, а пъкъ споредъ Histoire des Etats Balkaniques на Йорга нарича второто наше царство и княжеството на Добротича влахобългарски, сѫщо тъй, повлиянъ отъ книгата на De la Jonquière, Histoire de l'émpire Otoman,

[1] Иска ни се да вѣрваме, че авторътъ е дошелъ до това схващане не защото южна Македония и Бѣломорска Тракия сж подъ гръцка власть, а по други съображения, тъй като въ предговора казва, че се поставя „надъ национални интереси и предрасждъци".

казва, че Византия неправилно се нарича отъ нѣкои „гръцка империя".[1] Въ този исторически прегледъ, обаче, има нѣща, за които никакъ не можахме да разберемъ, отъ кѫде ги е заелъ Е., и не ни остава друго освенъ да мислимъ, че е дошелъ до тѣхъ по свои собетвени издирвания. Ето часть отъ тѣзи „нови издирвания":

Римлянитѣ се появили на Балкан. п-въ на 197 год. пр. Хр. Хунитѣ опустошили Полуострова на 375 година, а славянитѣ били доведени на Полуострова като роби отъ първитѣ и отъ други нѣкои варвари.

Св. св. Кирилъ и Методий били монаси отъ Света Гора.[2]

На 1290 год. покрай търновското царство Шишманидитѣ си били основали въ Видинъ българско-куманско царство.

На 1348 год. турцитѣ минали въ Европа, на 1395 год. завзели Търново, а Влашко имъ станало васално едва на 1417 год.

Описвайки опититѣ за освобождение на християнскитѣ народи въ началото на миналия вѣкъ, Е. се мѫчи да ни убеди, че по онова време християнитѣ нѣмали национално съзнание. Тази „истина" автору е потрѣбна за да опре на нея нѣкои аргументи въ предложението му за създаване на Балканска федерация.

И при описване на събития току речи съвременни, авторътъ пакъ губи нишката. Напримѣръ представя хуриета като последица отъ анексията на Босна и Херцеговина и отъ обявяването на независимостьта на България. Интересно е сѫщо, какъ Е. е узналъ, че тъкмо Стамболовъ изгонилъ князъ Александра Батембергъ изъ България.

Съ изтъкнатитѣ и неизтъкнати грѣшки, историческиятъ прегледъ не може да даде никаква представа за развоя на балканскитѣ народи и държави. Но пишещиятъ тѣзи редове би съжалявалъ, ако отъ неблагоприятния отзивъ за увода на книгата читательтъ извади лошо заключение за цѣлата книга. Още въ историческия прегледъ нѣколко пасажа подсказватъ, че Е. ще се отнесе къмъ българитѣ съ симпатии и напълно ще се стреми къмъ истината. Каква борба е трѣбвало да води Е. съ националния си предразсѫдъкъ, за да може да каже: „Българскиятъ народъ, народъ отъ работливи селяни, потисканъ отъ мюсюлманска землевладелска аристокрация и отъ гръцко духовенство, се обособи (retrouve la personnalité) съ създаването на независима българска черква, съ върховенъ началникъ-екзархъ на българитѣ (Болгаръ миллети), установилъ се въ Цариградъ" ... „Берлинскиятъ конгресъ, поради страхъ отъ руското влияние, даде Македония на султана ... на Сърбия даде Нишъ и българѣщия се окрѫгъ Пиротъ".

Въ третата глава на труда си Е. се заниммва съ днешното състояние на балканскитѣ народи, които въ етнично и антроположко отношение не представяли отдѣлни единици. Това Е. иска да потвърди съ географската топонимия, като привежда славянски имена въ Гърция,

[1] Смѣтаме, че отбѣлязанитѣ мнения сѫ взети отъ споменатитѣ книги, а не отъ другаде, защото тъкмо тѣзи книги сѫ цитирани въ библиографията.

[2] На стр. 16 е писано, че сѫ живѣли презъ X в., но поноже на стр. 124 е писано, че сѫ живѣли презъ IX в., приемаме първата дата за сбъркана въ печатницата.

гръцки имена въ славянски земи, славянски имена въ Ромъния и пр., но тукъ трѣбва да забележимъ, че случайни гръцки имена може да има, и има, пръснати по цѣла Румъния, но това не значи, че по цѣла Ромъния сѫ живѣли нѣкога гърци. Не сѫ важни отдѣлни случаи, а общиятъ видъ на мѣстната топонимия. И друго: Е. счита диалектичната форма Рахово на гр. Орѣхово на Дунава за гръцка, което може да предизвика само очудвне. Освенъ това като обобщава многото случаи отъ смѣсване на народи върху всички части на балканскитѣ народи и по едно лесно обяснимо предположение, че населения отъ една религия се смѣсвитъ най-лесно, авторътъ казва, че помацитѣ „сѫ се много измѣсили съ нахлулитѣ турци", което сѫщо не е вѣрно.

Че има смѣсване между балканскитѣ народи, не може да се отрече. Но намъ се струва, че Е. е преувеличилъ резултата отъ това смѣсване и то пакъ съ тази цель, каквато има и смаляването значението на националнитѣ истории на балканскитѣ народи.

Поради това смѣсване (mélange), казва Е., днесъ е мѫчно да се теглятъ етнични граници въ полуострова. Шопитѣ [или Торлацитѣ (?)] били нѣщо преходно между сърби и българи; въ Скопско имало албаносърби, а въ Дебърско албано-българи; македонцитѣ по долината на Вардаръ наричали себе си само „християни" и често нѣмали национално съзнание; сърбитѣ въ Моравско били посърбени българи и пр. И тукъ поличава този методъ на Е., да взима отъ всички по нѣщо, считайки, че по този начинъ нѣма никого да разсърди, защото ще бѫде безпристрастенъ. И както този методъ е обезобразилъ историческия му прегледъ, така е направилъ излишна и тази „встѫпителна часть" въ третата, инакъ отлично написана глава.

Че схващането за неопредѣленитѣ етнични граници е чуждо автору, личи отъ обстоятелството, че веднага следъ встѫплението той се заема съ една наистина рискувана работа: да опредѣли точно численостьта на всѣки балкански народъ поотдѣлно. Изчислилъ е, че албанцитѣ сѫ 1,630,000, гърцитѣ — 7,300,000, ромънитѣ — 13 милйона, сърбитѣ, хърватитѣ и словинцитѣ — 11,800,000 и най-после българитѣ — 6,500,000. Не е безинтересно да видимъ, какъ Е. достига до това число. Той пресмѣта: въ царство България 4,750,000 българи (заедно съ помацитѣ) — число, много близко до истинското, 200,000 души въ Добруджа — главно въ южната ѝ часть; тукъ авторътъ е търсилъ и наистина намѣрилъ истината: събралъ 134,330 души българи въ Южна Добруджа, посочени отъ нашето преброяване въ 1912 год., съ 70,000 българи въ срѣдна и северна Добруджа, колкото приблизително се изчисляватъ отъ нашитѣ учени. Пресмѣта 150,000 българи въ Бесарабия около Болградъ. Споменава за български села въ Влашко и Молдова безъ да дава броя на жителитѣ имъ. Споменава за банатскитѣ българи. Въ Югославия (безъ Македония) живѣятъ българи въ отнетитѣ следъ Ньойския договоръ земи. Българитѣ отъ Нишъ и Пиротъ били посърбени. Въ гръцка Тракия и Цариградъ пресмѣта 20,000, колкото указва официалната турска статистика. Споменава за Херсонскитѣ и Тавридскитѣ българи, които бързо се претопявали въ околната срѣда. Най-интересенъ е пасажа за българитѣ въ Македония и затова го предавамъ буквално (пасажитѣ въ скоби въ оригинала сѫ подъ линия):

„Но къмъ българския народъ ще трѣбва да се отнесе най-голѣма часть отъ славянитѣ въ небългарска Македония, къмъ чийто (български) езикъ, обичаи и особено съзнание се отнасятъ повечето отъ тѣхъ. (Нѣколко български колонии сѫществуваха въ южна Албания. Въ долината на Корча има две села: Дрѣново и Бобошица, гдето старитѣ още говорятъ български, но различенъ отъ македонския диалектъ и наподобяващъ стария черковнославянски езикъ). Това българско население достига около 500,000 души въ сръбска Македония, живѣещи особено въ околноститѣ на Струмица, Битоля и Охридъ. Това (българското население) въ гръцка Македония спадна, вследствие на спогодбата за размѣна на населенията, до 80,000 души, живѣещи въ окрѫзитѣ Леринъ и Воденъ (славяногласното население въ гръцка Македония достига до 150,000 души кръгло, отъ които 70,000, принадлежащи отъ край време къмъ гръцката църква, сѫ запазили гръцко народностно съзнание. Сѫщо така и българитѣ въ Стара Сърбия (разбирай Скопско, б. н.), които не приеха българската черковна схизма, бидоха посърбени). Много отъ тѣзи българи-македонци емигрираха въ Америка, гдето, напротивъ българската емиграция е незначителна. Българскиятъ народъ се състои отъ 5,500,000 души, отъ които 1 милионъ приблизително въ околнитѣ държави (к. н.)“.

Макаръ и да е понамаленъ броятъ на българитѣ въ дветѣ части на Македония, но изобщо явствува, че Е. се е старалъ да бѫде близко до истината.

Следъ този прегледъ на господствуващитѣ въ Полуострова народи, дадена е една прецизна картина за разпространението на небалканскитѣ народи въ Полуострова.

Следващата часть отъ третата глава е посветена на размѣната на населенията, за която авторътъ признава, че се превърнала отъ доброволна въ насилствена, като казва, че този начинъ за разрешаване малцинствения проблемъ е жестокъ, варварски. Важно е и признанието, че не всички изселени етъ Турция въ Гърция християни сѫ гърци. Понататъкъ, като говори за покровителството на малцинствата, Е. съ право бележи, че О.Н. не си изпълоява дълга, и съжалява, че подъ давлението на С.Х.С. Гърция трѣбвало да денонсира спогодбата Калфовъ-Политисъ, че все поради това давление трѣбвало да се измисли за почти несѫществуващитѣ славянски малцинствени училища фамозниятъ Абецедаръ. Лошо е, споредъ автора, положението на българитѣ въ гръцка Македония, но още по-лошо е то въ Македония подъ сръбска власть, гдето съвсемъ не се признава българското малцинство, въпрѣки неговитѣ понѣкога крайни прояви. Не по-добро е положението на българитѣ и въ Добруджа и Бесарабия, казва Е. и заключава: „Това положение съставя не само нарушение на договоритѣ и на човѣшкитѣ закони, но подържа на Балкана духа на умраза и потисничество, духъ пълненъ съ опасность за мира“. Достигналъ до съзнанието за истинската причина на балканскитѣ размирици, Евелпиди не може да се сдържи да се изкаже, какво би трѣбвало да бѫде идеалното положение на малцинствата. Този пасажъ (стр. 61-63) би трѣбвало да стане скрижалътъ на всѣки балкански управникъ.

Третата глава — „Балканскитѣ народи“ — завършва съ едно отлично сравнително демографско изучване, отъ което проличава, че естественията прирастъ въ България е най-голѣмъ (1·7%), много е малъкъ въ Гърцкя (0·8%), а най-малъкъ е въ Албания (0·35%).

Въ четвъртата глава е изложено социялното състояние на балканскитѣ държави. Тази е една отъ най-добритѣ глави на книгата. Особено добре е предадено социялното положение на селянитѣ преди и следъ аграрнитѣ реформи, предприети въ всички балкански държави. Отлично е предаденъ развоя на градския животъ и накрай развоя и състоянието на социялното законодателство въ петтѣ балкански държави.

Въ петата глава Е. се опитва да предаде бита на населението отъ разнитѣ географски области. Отъ първи прочитъ личи, че за да напише тази глава Е. е взелъ поводъ отъ споменатата книга на Ж. Анселъ, Peuples et nations des Balkans, та поради това е останалъ подъ негово влияние. И само на това се дължи обстоятелството, че Е. смѣта мияцитѣ въ Македония за посърбени власи. Но въ тази глава има и нѣкои ценни лични авторови наблюдения.

Въ шеста глава се разглеждатъ политическата организация на балканскитѣ държави,[1] политическиятъ животъ, просвѣтното дѣло (при което излиза, че най-голѣмъ е процентътъ на грамотнитѣ въ България, а най-голѣмъ процентътъ на свършили висше образование — въ Гърция.

Друга много хубаво написана глава е седмата, за съобщенията. Е. по очебиенъ начинъ изтъква нуждата отъ свързване на София съ Скопье и Солунъ, излага голѣмото значение на Дунава за северната половина на Полуострова и това на Солунъ за цѣлия Полуостровъ и напълно оправдава отказа на България да си построи пристанище при Деде-Агачъ при предлаганитѣ отъ Гърция условия.

Въ останалитѣ петь глави Е. прави сравнително стопанско изучване на балканскитѣ държави. На него нѣма да се спирамъ. То може накратко да се характеризира като напълно успѣшно. То достатъчно изкупва грѣшкитѣ, които автора е допусналъ въ увода на книгата си. Общиятъ изводъ отъ стопанския прегледъ е, че всички балкански държави — отъ победена България до Албания — сж въ много тежко стопанско положение.

Остава да се спремъ съ две думи на заключението. То показва, че освенъ търсенето на истината, авторътъ си е задалъ за цель да покаже на читателя, че е възможно и необходимо образуването на Балканска конфедерация. Затова той отново ни увещава, че старитѣ балкански държави не били положени на национални основи, че народностно съзнание се развило у населението на Полуострова едва въ срѣдата на миналия вѣкъ. За да оборимъ последното наивно твърдение е достатъчно да приведемъ думитѣ на отца Паисия, съ които той обяснява, кое го е накарало да пише история — хулитѣ на калугеритѣ срещу българската народность. Да се докаже несъстоятелностьта и на първото

[1] Що се отнася за България, забелязахме да се говори за държавенъ съветъ, какъвто у насъ не съществува.

твърдение е много лесно, но на него не му е мѣстото да се спираме тукъ. Но не можемъ да се стърпимъ да не укажемъ на две типични доказателства противъ тезата на Евелпиди. Ако българската, а после и сръбската държава не бѣха положени на национална основа, нѣмаше царь Симеонъ да се нарича „царь на българитѣ и ромеитѣ", искайки съ това да покаже, че нему принадлежи и населениятъ съ ромеи Цариградъ, нито Стефанъ Душанъ щѣше да се нарича следъ завладяването на земи, населени съ българи, гърци и албанци, „царь и самодрьжьць Срьблемь, Грькомь, Блъгаромь и Арбанасомь". Само Византия, като всѣка империя, е била космополитична.

Понятно е голѣмото старание на гърцитѣ за постигане на Балканска конфедерация, защото само тя е залогъ за неизмѣняемость на днешнитѣ граници. Известно е, че откато се е създала швейцарската федерация до днесъ не е промѣняна границата на никой кантонъ, макаръ границитѣ имъ да сѫ още по-неестествени отъ днешнитѣ гръцки граници, за запазването на които Гърция съ право се бои. И въпрѣки това ние не намираме тази книга за тенденциозна, защото авторътъ ѝ, като се спира на нѣколко истини, ни доказва, че такава конфедерация ще е отъ полза и е осѫществима. Само съ едно условие, ще добавимъ: ако въ това дружество за взаимопомощь всѣки влѣзне съ своя дѣлъ и ако никой не търси да живѣе на чуждъ гърбъ, каквото нѣщо виждаме днесъ въ Югославия.

Дим. Ярановъ.

Fr. Hýbl, Dějiny národa bulharského. Díl II. V. Praze, 1930, 225 (Фр. Хиблъ, Истôрия на българския народъ. Часть втора. Прага 1930. Съ една карта на България презъ 19 вѣкъ).

Върху първата часть отъ българската история на покойния професоръ Хиблъ, обнародвана въ 1929 год., азъ се изказахъ неодобрително въ отзива си, печатанъ въ книга 1, год. VI на Македон. Прегледъ (123—126). Особено изтъкнахъ противъ възгледитѣ на автора, че по своитѣ характеристични етнографски отличия славянитѣ, още когато сѫ се заселявали на Балканския полуостровъ, вече сѫ били раздѣлени на две народностни групи, славяно-българска и сърбска, поради което отъ самото начало тукъ сѫ заживѣли политически обособени, въ опредѣлени етнични граници. Историческитѣ и езикословни изследвания до сега доказаха този първоначаленъ народностенъ дуализъмъ на балканскитѣ славяни, който съ течение на последвалитѣ вѣкове постепенно се е засилвалъ и заострялъ.

Въ сѫщия си отзивъ казахъ, че авторовата хипотеза, която приема първоначално народностно и езиково единство на южнитѣ славяни, не е издържана до край въ книгата му, защото на мѣста въ нея се говори за „българи" въ Македония, за земи, населени отъ „сѫщински сърби" и пр.

Гореотбелязаната, току що излѣзла втора часть на сѫщата „История на българския народъ" се вижда, че не само тѣзи противоречия, но дори и изтъкнатото неприемливо становище на ав-

тора сигурно не е щѣло да ги има въ първата часть на книгата му, ако да бѣше тя излѣзла подъ негова лична редакция, сир. още приживе. Защото въ новата книга вече у автора не сѫществува колебание относно въпроса за сѫществуването на двѣтѣ етнични сфери, които още при заселението на Полуострова отъ славянитѣ фактически рѣзко сѫ раздѣляли българи отъ сърби. Авторътъ въ втората часть на историята всѣкъде най-решително изтъква българския характеръ на македонското славянско население, въ пълно съгласие съ общеприетото становище на днешната наука. Затова много съмъ доволенъ, че самъ авторътъ тъй скоро дойде да разсѣе недоумѣнието, което бѣ възбудила първата часть на труда му, а главно и съмнението въ неговата научна безпристрастность. Това рехабилитиране на автора е въ полза и на старото добро име на чеcката историческа наука досежно южното славянство, въ която блестятъ имената на Шафарика, К. Иречека, Нидерле и др. Въ разглежданото тукъ продължение на труда на Хиблъ, което захваща отъ началото на 18 вѣкъ и свършва до наши дни — съ Ньойския договоръ, виждаме вече пълно съгласие на автора съ възгледитѣ на Иречекъ и Нидерле. Авторътъ ги допълня възъ основа на по-новата досежна литература, отъ която съ право сѫ използувани и бележититѣ трудове и на Влад. Сисъ върху България и Македония. Отъ този отраденъ фактъ, който не е друго освенъ неизбѣжното най-накрай тържество на научната истина, ще могатъ негли да извлѣкатъ полезна за себе си поука и онѣзи славянски, а главно сръбски учени, които така лесно се съгласяватъ да изопачаватъ науката въ интереса на политиката. Това подобре ще се види отъ долуизложенитѣ по-важни мѣста отъ книгата на професоръ Хиблъ.

Следъ като излага първитѣ прояви на българското народностно събуждане отъ началото на миналия вѣкъ презъ всичката му по-бележити фази, авторътъ подробно се спира върху развоя на българската църковна борба. Българитѣ се измѫчваха, казва той, за своитѣ права съ засилваще се участие на всичкитѣ, населени съ българи области, както на истокъ, така сѫщо и въ Македония. Когато гръцкиятъ патриархъ Григорий VI направилъ своето компромисно предложение за една полуавтономна българска църква, подкрепяно и отъ самия графъ Игнятиевъ, българитѣ не искаха и да чуятъ за таково разпокѫсване на националната територия; тогава „отъ македонскитѣ градове Скопье, Дебъръ, Велесъ, Струмица, Прилепъ, Битоля, Охридъ и пр. се сипѣха протести противъ изключването на Македония отъ екзархията“. Когато Али паша, който се бѣ заелъ самъ да ускори разрешението на преговоритѣ за църковната спогодба и бѣ назначилъ за изработване спогодбенъ проектъ комисия отъ по трима българи и гърци, патриаршията отхвърли всичкитѣ посрѣднически предложения, които сѫ допускали да се разшири екзархийската власть и въ Македония. Особено забележително е, че когато били поканени да дадатъ мнението си по тоя въпросъ и другитѣ православни църкво (Иерусалимската, Антиохийската, Кипърската и Атинската) само бѣлградскиятъ архиепископъ взѣлъ страната на българитѣ (41). Българската църковна борба се свършва съ пълна победа при общото ликуване на своя на-

родъ. Оставаше само споредъ султанския фермань да се произнесатъ още македонскитѣ епархии за присъединение къмъ екзархията. Ако и македонскитѣ българи (makedonští bulhaři) да сѫ били въ по-мѫчни условия отколкото тѣхнитѣ сънародници на изтокъ, все пакъ числено тѣ сѫ били най-силни между другитѣ народности въ Македония. Между различнитѣ етнографски статистики на Македония авторътъ намира за заслужващи най-голѣмо довѣрие статистикитѣ на Василъ Кънчевъ и на проф. Нидерле и смѣта, че 52% отъ цѣлото население на страната сѫ славяни, и то „почти всички българи“ (skoru vesmeš bulhaři), заемащи най-голѣмата часть отъ Македония (121). Заедно съ своитѣ съплеменици (soukmenvoci) отъ източна България македонскитѣ българи сѫ взели най-живо участие въ процеса на българското възраждание, па дори отъ тѣхъ сѫ излѣзли първитѣ решителни постѫпки въ културната борба съ гърцизма. Затова и резултатътъ на плебисцита, наложенъ по силата на султанския фермань въ Скопската и Охридската епархия, се указва за гърцитѣ съкрушителенъ (126).

Въ шестата глава, озаглавена „Македонскитѣ българи презъ последната четвърть на 19 вѣкъ“, подробно се излагатъ събитията въ Македония. „Сѫдбата на македонскитѣ българи, казва Х., е най-болезнената страна въ историята на българския народъ презъ последнитѣ петдесеть години“.[1] Описва се тежкото економическо положение на македонскитѣ селяни, зависими отъ голѣмитѣ турски земевладѣлци, които безогледно сѫ използували труда имъ по чифлицитѣ си. Мѫчнията поминъкъ е принуждавалъ македонцитѣ да търсятъ работа и въ съседнитѣ балкански страни и по-далечъ въ чужбина. Докато следъ Гюлханийския хатишерифъ (1839 г.) условията на живота значително се подобрявали, наопаки следъ руско-турската тойна 1877 и 1878 година поради неприятелското настроение, съ което е било надъхано мухамеданското население спрямо българитѣ, животътъ имъ става все по-несносенъ. Осуетяването на Санстефанския миренъ договоръ отъ своя страна внася горчиво разочарование въ душитѣ имъ. При това се прибавятъ и домогванията на гърци и сърби да представятъ Македония като своя бащина. „Отъ всичко се вижда, казва авторътъ, съ какви грамадни мѫчнотии, дори прямо съ опасности е била свързана народната дейность въ Македония и колко е било тежко на българитѣ да се защищаватъ противъ гръцкитѣ отродяващи условия (proti odnárodňovacím snahám řeků). Но не стигало агресивното неприятелство на гърцитѣ, а дохажда още и другъ противникъ на българската народность въ Македония — сърбитѣ. Почнали тѣ да доказватъ своитѣ домогвання върху Македония, привеждайки за доказателство, че славянскитѣ тамъ жители въ сѫщность не сѫ българи, а сърби. Сръбскиятъ народъ и правителството въ сръбското княжество доста време признавали безъ каквито и да е оговорки Македония за българска земя. Народното самосъзнание на македонскитѣ славяни се събужда и развива отъ начало тъй естествено и безъ чужди влияния въ български духъ, че е нѣмало сѫществени доводи за споръ относно

[1] Osud Bulharů makedonských — tot nejbolestnější stránka dějin národa bulharského za posledních padesát let“ (120).

гѣхната народностна принадлежность, па и гърцитѣ тогава сж ги схващали като „българо-гласни елини“ (*βουλγαρόφονοι Ἕλληνες*).[1]

Съзнателно засилване на сръбскитѣ претенции върху Македония, споредъ автора, се почва тепърва следъ Берлинския конгресъ. Наистина се издигали въ Сърбия и нѣколко години по-рано единични гласове, че Македония въ сжщность била сръбска, но сж оставали безъ влияние върху сръбското обществено мнение. Обаче къмъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ настава обратъ. Берлинскиятъ договоръ, който предаде Босна и Херцеогвина на Австрия, отне на Сърбия възможностьта да се разпространи на западъ къмъ Адриатическото море, а остави свободенъ само пжтя на югъ къмъ Егейското море. Австрия отначало не е мислѣла да прѣчи на разширението ѝ на югъ. Въ една тайна спогодба отъ 1881 тя призна на Сърбия правото върху Косовско и Македония и ѝ обеща подръжка по тоя въпросъ, а сърбитѣ се обвързали между друго да не подигатъ никакви противоавстрийски агитации въ Босна. Съ тая политика е била въ връзка и краль Милановата война противъ България въ 1885 год., предприета въ съгласие съ Австрия. Поражението, което тогава сърбитѣ претърпѣха (на Сливница), осуети цельта ѝ, обаче сърбитѣ следъ това почнаха съ горещи усилия да подържатъ поне своитѣ принципиални домогвания върху Македония, доказвайки, че тамкашнитѣ славяни споредъ езика си и други етнографски белези принадлежели къмъ сръбското племе и че сърбитѣ иматъ тъй сжщо историческо право върху Македония, понеже развоятъ на политическитѣ отношения въ срѣднитѣ вѣкове разрешилъ най-накрай (въ времето на Душана) нейната принадлежность къмъ Сърбия (131).

Така съвсемъ правилно схващайки началото на сръбската пропаганда въ Македония, Хиблъ по-нататъкъ неуклонно правдиво следи и преценява македонскитѣ събития до наши дни. Относно езика той добре забелязва, че сръбскиятъ доводъ, че езикътъ на македонцитѣ ималъ сродни черти съ сръбския, би ималъ нѣкакво значение, ако не сжществуваше още по-голѣмо езиково сродство между македонцитѣ и българитѣ. А не може да се спори, че македонскитѣ славяни, откакъ народностно сж се съзнали, сж считали като свои българския езикъ и българския народъ (se hlásili k jazyku a národu bulharskému), и то не само въ 19 вѣкъ, но и въ по-предишното минало. Ако и Македония въ края на срѣдния вѣкъ да е попаднала подъ сръбска власть, тамкашнитѣ славяни сж продължавали да се наричатъ българи сетне и въ турско време сжщо така, както и преди сръбското завоевание на Македония, а така сж ги наричали и чужденцитѣ. Хиблъ отхвърля

[1] „Ale nebylo dosti na útočném nepřátelství Řeků: přišel ještě jiný protivník bulharské národnosti v Makedonii — a to byli Srbové. Počali uplatňovati nároky na Makedonii uvadějíce za důvod, že slovanský tamní lid nejsou vlastně Bulhaři nýbrž Srbové. Národ srbský, a vláda v srbskem knižectví uznávali dosti dlouho bez jakýchkoli námitek Makedonii za zemi bulharskou. Národní vědomí makedonských Slovanů se probuzelo a rozvijelo od počátku tak přirozeně a bez cizích vlivů v duchu bulharském, že nebylo věcných důvodů k sporu o jejich národní příslušnosti, jakož je také Řekove tehdy pojímali do skupiny *βουλγαρόφονοι Ἕλληνες*“ (130).

сръбскитѣ доводи, че името българинъ, съ което се наричатъ славянитѣ въ Македония, нѣмало етнографско значение и пр. и пр. Той се позовава на важнитѣ съчинения на виднитѣ чески слависти Иречека и Нидерле, които сж разрешили тоя споръ, поне отъ филологична и етнологична страна, въ полза на българитѣ като доказаха, че най-характернитѣ белези на македонскитѣ говори ги свързватъ съ българския народъ. И обичаятъ, тъй нареченъ у сърбитѣ „слава", казва Хиблъ не е изключително сръбски. „Ако поставимъ още на везни, казва Хиблъ, че македонскитѣ славяни отъ най-старо време сами сж се чувствували българи, че като такива сж били считани и отъ съседитѣ си, и че най-сетне въ развитието на народното си самосъзнание сами, безъ принуждение и изкуствени влияния, духовно и културно се приобщиха въ едно народно цѣло съ останалитѣ българи, не може да има съмнение, че сръбскитѣ претенции сж изцѣло неоправдани и че македонскитѣ славяни трѣбва да се причислятъ къмъ българския народъ. Отъ това гледище се налага да приемемъ, че 52-тѣ процента славяни въ Македония въ най-голѣмата си часть сж българи".[1]

Въ хронологичния прегледъ на събитията въ България и Македония Хиблъ не е пропусналъ ни едно съ по-значително политическо значение. Българската църква получава постепенно своитѣ владици въ всички македонски епархии. Екзархиститѣ образуватъ по численость три пети отъ всичкитѣ християни въ Македония; само една четвърть отъ македонскитѣ българи остава подъ ведомството на патриаршията. Сърбитѣ не преставатъ да ровятъ заедно съ гърцитѣ противъ екзархията. Разказва се историята на Фирмилияна. Докато числото на българскитѣ училища неимовѣрно расте (въ 1902 год. е имало 82 срѣдни и 859 основни), сърбитѣ успѣватъ да открияъ до 1904 год. 13 срѣдни и до 122 основни училища, защото, „поради липса на свои сънародници въ страната, нѣмало е отъ где да взематъ ученици". Сжщо така и ромънитѣ сж имали 9 срѣдни и само 34 основни училища. „Забележителното несъответствие между числото на срѣднитѣ и на основнитѣ сръбски и ромънски училища, казва авторътъ, показва, че тѣ не сж поникнали отъ естествена потрѣба на двете народности, както е случаятъ съ българскитѣ училища, а съ цель да се създаде, колкото се може по-скоро, сръбска и ромънска интелигенция като ржководенъ факторъ въ по-нататъшната имъ пропаганда" (136). Напротивъ цѣлата македонска интелигенция въ началото на 20 вѣкъ е била отъ българско потекло. Македонската емиграция въ България къмъ 1894 год. вече е наброявала до сто хиляди души. Отъ нейната срѣда се създава въ 1890 год. маке-

[1] „Položíme-li k tomu ještě na váhu, že se makedonští slované od nejstarších dob sami cítili Bulhary, že k nim byli také počítáni od sousedů, a že se na konec přisouzeným vývojem národního uvědomění sami bez nuceni a umělých vlivů sloučili duchovně a kulturně v jeden národni celek s ostatními Bulhary, ne může býti pohybnosti že srbské nároky byly zhola neoprávněné a že makedonské Slovany jest čítati k národu bulharskému. S tohoto hlediska náleží 52 % Slovanů, uvedených na str. 121, největší díl Bulharům" (138).

доно-одринскиятъ комитетъ съ цель да работи за освобождението на Македония. Отъ друга страна въ самата Македония, а именно въ градеца Ресенъ въ 1893 год. се основава т. нар. Вжтрешна македонска революционна организация съ сжщата цель. Революционното движение въ Македония бѣ важно събитие за цѣлия български народъ. Авторътъ посочва по-главната литература върху македонския въпросъ (141—142).

Въ предпоследната глава се следятъ българскитѣ събития отъ началото на 20 вѣкъ, въ които пакъ иматъ значение народното освободително движение въ Македония и дейностьта на дветѣ революционни организации — външната (върховистката) и вжтрешната, които довеждатъ до дветѣ македонски въстания въ 1902 и 1903 година. Даватъ се подробни сведения за подготовката на Илинденското въстание и за даденитѣ жертви отъ турска и българска страна. Мюрцщегскитѣ реформи се явяватъ като последица отъ македонското народно движение. Изтъкватъ се последицитѣ му и въ вжтрешната политика на българското княжество. Българскитѣ правителства сж принудени да подържатъ добри отношения съ Турция, но сжщевремено се считатъ задължени да правятъ всичко възможно за да се подобри положението на македонскитѣ българи. „Такова е било становището на князъ Фердинандъ, казва авторътъ, който добре е знаялъ, че Македония е премного дълбоко легнала на сърдцата на неговитѣ поданици, за да я пренебрѣгва въ своитѣ смѣтки“ (152).

Въ туй време гръцки и сръбски чети въ Македония нападатъ българското население и вършатъ голѣми жестокости. Даватъ се подробности, между които и за грозното избиване на българитѣ въ Загоричани отъ гръцки четници, които въ Атина ги величаели като народни герои (155). Отъ друга страна и българското четничество въ Македония се засилва, положението въ Македония постепенно се усложнява, поради което главнитѣ европейски сили сериозно замислятъ нови, посеризни реформи за умиротворението на Македония, когато избухва младотурската революция и осуетява мѣркитѣ, които сж били уговорени на Ревалската среща на владѣтелитѣ, английски и руски, презъ юлий 1909 г. Младотурцитѣ съ своята неотстжпчива политика даватъ удобенъ поводъ (разказва се и за инцидента съ българския пълномощенъ министъръ Гешовъ въ Цариградъ) България да се прогласи независима. Авторътъ следи подробно развоя на политическитѣ течения въ България, изтъква появата на партията на Ал. Стамболийски и описва културния напредъкъ, който България бѣ постигнала до обявяването на балканската война като се даватъ подробни данни за численостьта на населението, на градоветѣ, състоянието на индустрията, на желѣзницитѣ, на банковото дѣло, хигиената, просвѣтата (съ подробни статистични данни), науката и литературата и пр., и се даватъ имената на по-видни български учени, писатели и художници.

Влошилото се положение въ Македония принуждава Вжтрешната македонска организация да посегне къмъ отчаяни срѣдства, на които отъ турска страна се отвръща съ страшни жестокости (196). Всичко туй прави добритѣ отношения между България и Турция неудържими та българскитѣ правителства замислятъ вече война съ Турция, която

действително се разразява въ 1912 год. Въ заключзтелната глава „Успѣхъ и унижение“ се прави сбитъ прегледъ на събитията презъ балканската и свѣтовната война до Ньойския миренъ договоръ. Заслужава да се отбележи, че авторътъ, говорейки за поведението на руската дипломация презъ време на балканската война, осжжда последната, че тайно е работила противъ България: „Отъ поведението на Русия ставаше все повече и повече явно, че иска да осигури колкото може повече полза за Сърбия“ (179). Нападението отъ българска страна на 16 юлий 1913 год. Хиблъ счита за предохранителна мѣрка отъ българското правителство, „за да се разбие съ военна сила неясната ситуация, въ надежда, че, вършейки това нападение противъ волята на Русия, ще бжде подкрепено отъ Тройния съюзъ“. Сърбитѣ заедно съ гърцитѣ отблъсватъ нападението. Споредъ Х. „България може би е щѣла да надвие и двата си неприятеля, да не бѣ я нападнала задъ гърба Ромъния, у която благоволението на Русия бѣ възбудило охота да извлѣче прямо или косвено по-вече облаги за себе си, отколкото презъ първата балканска война“. Русия наистина скоро почва да съзира, че предалечъ е отишла въ своята неприязнь къмъ България, когато видѣ България да се отбранява противъ четири неприятеля, понеже и Черна Гора бѣ се присъединила като съюзница къмъ Сърбия, обаче е било вече късно за да може Русия да предприеме нѣщо. Изобщо Русия и въ тоя случай е играла сжщата игра, както и при раздѣлата на Македония. „Съ скжпа цена заплати България своето освобождение. Гдето се е касаело за прямитѣ руски интереси, тамъ царска Русия не е чувствувала угризение на съвестьта, та безъ колебание продаде благото не една славянска земя на неславянски държави“ (180). Говорейки за Букурещкия миръ отъ 1913 год. авторътъ между другото казва, че българитѣ, принудени да отстжпятъ най-голѣмата часть отъ Македония, сж искали да осигурятъ поне народностьта на своитѣ откжснати съплеменици та сж настоявали, щото въ мирния договоръ да се приеме клауза, че България, Гърция и Черна Гора гарантиратъ на населението въ новозавладенитѣ земи черковна и училищна автономия. Съпротивата на Сърбия обаче осуети тѣхнитѣ усилия. Къмъ материалнитѣ загуби се прибавиха и морални: България изгуби всѣка симпатия въ чужбина, защото се е разбрало, че съ нападението на 16 юний е дала пръвъ починъ на бротоубийствената война. „Въ Европа, казва Х., разбира се, тогааа не бѣше известно истинското положение на нѣщата. Не бѣше ясно, че то бѣха сърбитѣ, които въ съгласие съ Русия нарушиха първоначалния договоръ отъ 1912 год. Цѣлъ свѣтъ гледаше на България като на егоистиченъ съюзникъ, който издайнически е нападналъ неприготвенитѣ си другари, нежелаещъ да склони на справедлива подѣлба на печалбата. А най-лошо осжждане изпитаха българитѣ отъ страна на славянския свѣтъ. Не се взимаше въ внимание, продължава Х., че сърбитѣ напакостиха, като се съюзиха съ гърцитѣ (съ спогодба отъ 1 юний 1913 год. — следователно цѣлъ месецъ преди българското нападение!) и съ ромънитѣ, много по-зле на славянското дѣло и като предадоха множество българи въ ржцетѣ не исконнитѣ имъ врагове. А голѣма часть отъ вината се пада и

на егоистичната руска политика, която не е имала предъ видъ освенъ своя собственъ успѣхъ“ (180). Русия, казва Хиблъ, късно разбра грѣшката си отъ 1913 г., като бѣ едностранчиво подържала неприятелитѣ на България. Затова сетне, презъ 1915 г. българскиятъ народъ не попрѣчва сериозно на своя царь и правителство да влѣзатъ въ съюзническо споразумение съ Централнитѣ сили. Дипломацията на Съглашението направи всички усилия да притегли България на своя страна и съ нота отъ 14.IX. 1915 год. предложи на България да ѝ гарантира, следъ евентуална победа, македонската земя, заета отъ Сърбия. Понеже и въ тоя случай Сърбия не се съгласи дори и следъ настоятелни наблѣгания отъ руска страна да отстжпи заетата въ 1913 г. часть отъ Македония, силитѣ на Съглашението предложиха на България да окупира Македония съ свои войски. За нещастие балканската политика на Съглашението въ 1915 год. бѣ твърде непохватна и страдаше отъ голѣмо непознаване на отношенията. И така за жалость България встжпи въ съюзъ съ Германия. Настжпи катастрофа. Най-болезнено е, че самиятъ български народъ е безъ вина за нещастието, което го сполетѣ.

Л. Милетичъ

Dr phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil. Halle, 1930, 8°, 93. Verlag Max. Niemeyer. (Д-ръ Хорандъ Хорса Шахтъ, Македонскиятъ въпросъ въ междустолѣтието. Часть I, Халле, 1930, 96).

Докато напразно политически заинтересувани наши съседи всѣкакъ се стараятъ да заблуждаватъ свѣта, представявайки македонския въпросъ просто за изкуственъ плодъ на българска пропаганда, напротивъ той постепенно все повече влиза въ съвременната история като много важенъ исторически проблемъ, отъ чието разрешение, както въ миналото, и въ бждеще твърде ще зависи въпросътъ за мира на близкия изтокъ. Гореприведеното съчинение на Х. Шахтъ е бележито доказателство за това голѣмо значение на македонския въпросъ, който авторътъ разглежда чисто исторически, вземайки го за характеристиченъ примѣръ, какъ Берлинскиятъ договоръ, сключенъ главно съ огледъ да осигури мира между Великитѣ сили, въ сжщность съ своитѣ последици доведе до страшни кръвопролития и човѣшки страдания, на които най-накрай най-много се дължи и днешната трагедия на българския народъ. Авторътъ следи развоя на македонския въпросъ предимно съ огледъ къмъ дипломатическата борба, която въ свръзка съ него се е водила отъ европейскитѣ Велики сили, България и Турция. Съчинението има характеръ на научна дисертация, основаваща се за всѣко изказано положение само върху първоизточници, които авторътъ старателно отбелязва подъ текста. Съдържанието на студията се отнася до събитията отъ края на миналия и началото на сегашния вѣкъ като завършва съ Мюрцщегскитѣ реформи въ Македония. Въ тѣзи рамки се рисува и съвременната европейска политическа констелация, като се засѣгатъ поглавнитѣ събития, свързани що-годе съ предмета на книгата. Авторътъ, въ старанието си да бжде крайно обективенъ, е твърде предпазливъ

въ сѫжденията си, избѣгва да прави каквото и да е заключение, когато не може да се основе на вѣродостоенъ документъ. Поради това, ако и авторътъ да не е, както се вижда, по-рано твърде боравилъ въ тая заплетена и деликатна историческа материя, все пакъ е успѣлъ, постѫпвайки строго методично, да ни даде една напълно обективна студия върху речения отсѣкъ отъ българската история, за което преди всичко му е признателна българската наука.

Интересно е за нашитѣ читатели да проследимъ тукъ по-главнитѣ констатации и изводи на автора по толкова жизнения за насъ македонски въпросъ. Нека веднага да кажа, че авторътъ, както не можеше инакъ и да бѫде, напълно признава правата на борещия се за свободата си български народъ и се отнася съ всичката сериознрсть на историкъ спрямо освободителното македонско движение и неговитѣ водители, чиито мнения, изразени въ официални декларации и мемоари, той често взема въ внимание.

Както и други чуздестранни писатели, и г. Шахтъ е подъ едностранчивото впечатление, че Македония сѣкашъ е населена отъ необикновено множество различни народности, обаче при все това право казва, че главната съставна часть на населението ѝ, безъ съмнение образуватъ б ъ л г а р и т ѣ (den Hauptbestandteil bilden ohne Zweifel die Bulgaren). Само въ северозападна Македония споредъ него има и сърби, а по крайбрѣжията, въ Холкидическия полуостровъ и около Солунъ живѣятъ гърци, на западъ сѫ албанци, докато турцитѣ сѫ разсѣяни всѫду, особено по градоветѣ; евреи най-много има въ Солунъ, а цинцаритѣ сѫщо така сѫ ограничени въ опредѣлени мѣстности. Това е то голѣмата мозаика отъ народности, срѣдъ която все пакъ господствува като компактна маса българскиятъ елементъ. Може да възразя, че таково разнообразие отъ народности го има и го е имало и въ други държави, напр. въ бивша Унгария, гдето имаше освенъ маджари, още и словаци, сърби, малоруси, нѣмци и ромъни; въ бивша Австрия, населена съ нѣмци, италиянци, сърби, хървати, словенци, чехи, поляци, малоруси и евреи. Очевидво е, че главно по книжовна инерция и г. Шахтъ, както се каза, излишно изтъква необикновеното множество народности въ Македония и дори цитува отъ Хлумецки фразата относно Македония: „Като че ли нѣкой е разчупилъ една мозаика и сетне съ часове малкитѣ камъчета ги е разтърсвал въ единъ чувалъ“ (als hätte man ein Mosaik zertrümmert und die kleinen Steinchen stundenlang in einem Sack geschüttelt 15). Освенъ това внушено преувеличено схващане за многото народности въ Македония, инакъ авторътъ въ изложението си, съ малки изключения, е трезвенъ, както ще се види по-долу.

Берлинскиятъ конгресъ не донесе никакво разрешение на българския въпросъ. България остана неудовлетворена и относно добре основанитѣ си желания касателно Македония, поради което се яви на сцената македонскиятъ въпросъ. Българитѣ въ своитѣ домогвания винаги се позоваваха на юридически обосновани доводи (rechtliche Grundlagen). Върху сѫщитѣ се основаватъ и декларациитѣ на „Македоно-одринската вѫтрешна революционна организация“, съзадена въ Ресенъ съ цель да предизвика намѣсата на Великитѣ сили. Подъ паро-

лата „Македония за македонцитѣ“, споредъ автора, сѫ се разбирали само жителитѣ отъ българска народность (19), което не е точно, понеже самъ авторътъ на друго мѣсто цитува официални изявления на макед. революц. организация възъ основа на устава ѝ, че се подразбиратъ и другитѣ народности; естествено е, че българитѣ въ една автономна Македония биха имали ржководна роля. Авторътъ отбелязва, че главнитѣ противници, гърцитѣ и турцитѣ, никога не сѫ оспорвали на нашитѣ македонци българския имъ националенъ характеръ. България не е можела сериозно да противостои на българо-македонското движение, понеже то бѣ „изразъ на понятно и отъ часть оправдано народно стремление“ (da die bulgarisch-mazedonische Bewegung Ausfluss eines verständlichen und zum Teil berechtigten nationalen Strebens war. 20). Гръцката пропаганда, която си служеше съ чети, въ основата си бѣше насочена противъ българитѣ въ Македония — да защити църковната и духовна хегемония на елинизма, и то подъ предлогъ, че църквата била доказателство за народностьта та привърженицитѣ на патриаршията споредъ това били отъ елински родъ. Съ тоя аргументъ на първо мѣсто се засѣгаха българитѣ и аромънитѣ (цинцаритѣ).

И сърбитѣ се явяватъ съ претенции въ Македония, главно подбудени отъ българскитѣ успѣхи тукъ. Тѣ развиха, казва авторътъ, поусилена дейность тепърва въ 1902/3 година. Сърбия можеше да предяви по-ясни претенции само върху северна Македония (Nordmazedonien, „Oldservia“), защото само тукъ има сърби въ по-голѣмъ брой (25). Изглежда, че тукъ авторътъ смѣсва „Стара Сърбия“ съ северна Македония, явно подведенъ отъ сръбската досежна литература. Мѫчно понятно, казва авторътъ, и сигурно доста неоправдано е недоволството и на Сърбия отъ резултатитѣ на Берлинския конгресъ, който благодарение на застѫпничеството на Австрия даде на Сърбия по-вече земя, отколкото ѝ се падаше по Санстефанския договоръ. Сърбската политика по-силно се насочи къмъ Македония, щомъ Петъръ Карагеоргевичъ зае сръбския престолъ и се образува русофилскиятъ кабинетъ на Вуичъ. Освобождението на „неосвободенитѣ“ сърби послужи на радикалитѣ, като политическо опоително срѣдства (politisches Narkotikum), за да се уталожи вѫтрешното незадоволство въ страната. Съ радикалното министерство на Вуичъ тогава е билъ въ тѣсно съприкосновение рускиятъ посланикъ въ Бѣлградъ Чариковъ, който е обещалъ подръжка по „националнитѣ сремежи“ на Сърбия въ защита противъ неприятелскитѣ намѣрения на Австро-Унгария. И гръцката пропаганда е намѣрила тогава официална подкрепа на Русия, като добре дошло равновесие срещу растещето влияние на България (27). Графъ Еренталъ добре е предвиждалъ, че Карагеоргевичитѣ, за да се закрепятъ, ще трѣбва да оставятъ „да затрепти народната струна“ (die nationale Fiber vibrieren lassen müssten).

И Ромъния е била недоволна отъ Берлинския договоръ, защото изгуби въ замѣна на Добруджа, населена съ ромъни, турци, татари и българи, плодородната Бесарабия. Срещу засилена България е трѣбвало да се засили и Ромъния. Понеже тъй нареченитѣ македонски аромъни сѫ много далечъ отъ ромънската граница, намислили сѫ просто отъ

българската кожа да си отрѣжатъ компенсация. Изобщо Ромъния се е стараела да представи засилването на българската мощь като нарушение на равновесието на Балканитѣ, което не било въ интереса не само на Ромъния, но и на Австрия, па дори и на Тройното съглашение. Австрия съвсемъ е била ромънофилска, а Ромъния главно отъ страхъ цредъ руския си съседъ се е присъединила къмъ Централнитѣ сили. Отъ друга страна на българския князъ Фердинандъ презъ май 1902 г. срещу обещанието му, дадено на Русия, че противъ силитѣ на Тройния съюзъ ще помага съ оржжие, тя му е гарантирала държавната територия. Въ първия параграфъ на сключената отъ него съ руския царь тайна военна конвенция (сега оповестена въ Документитѣ отъ руския държавенъ архивъ) е ясно казано, че цельта ѝ е, да служи като противовесъ на сключената между Австро-Унгария и Ромъния военна конвенция. Въ § 6 е установена строга неутралность спрямо Турция, „за да не би чрезъ единъ конфликтъ съ тази държава да се явятъ заплитания въ общото положение“. Тамъ още е казано, че конвенцията запазва сила „само до когато българитѣ не подйематъ нѣкаква нападателна акция, въ която и да било посока“.

Австро-Унгаря и Русия отъ 18 вѣкъ насамъ сж съперници на Балканския полуостровъ. Въ 1897 год. тѣ сключиха спогодба, която ги обвързва да подържатъ statu-quo на Банканския полуостровъ и задружно да действуватъ по балканскитѣ работи. Тепърва по-сетнешни обстоятелства, преди всичко македонскитѣ размирици къмъ края на миналия вѣкъ принудиха и двете държави къмъ активни постжпки, решения и изразителни действия. Понеже българитѣ образуваха мнозинство въ Македония, явно бѣше, че би имала изгоди държавата, която при всѣко възстаническо движение би ѝ гарантирала гърба. Между Русия и Австрия се разви съревнование по тоя поводъ, за което авторътъ дава подробни сведения (31 нат.). Дори въ 1901 г. австрийскиятъ министъръ Калай бѣ се изразилъ, че „македонскиятъ въпросъ е найважниятъ въпросъ за Австро-Унгария“. Австрия никакъ не е желаела едно изглаждане на сръбскитѣ и българскитѣ противоположни интереси, защото последствията му биха се обърнали срещу Австрия. Смѣтайки Сърбия за напълнô зависима отъ Австрия, последната не е отдала голѣмо значание на русофилската политика на сръбското правителство.

Изтересно е поведението на германската дипломация презъ цѣлото време на разгледванитѣ отъ автора събития. На нѣколко мѣста той констатирва все сжщото ужъ безразлично държане на Германия спрямо българския македонски въпросъ, а въ сжщность тя е подържала туркофилска политика обикновено подъ предлогъ, че води само стопанска политика. За това Германия се е противила и на прибързани споредъ нея реформени намѣсвания въ Македония. По тоя въпросъ авторътъ слабо защищава германската външна политика отъ упрѣцитѣ, че е подкрепяла варварството (37). Разбира се, че тя е била въ немалка зависимость отъ австрийската политика. Споредъ Бюловъ три нѣща не е можела Австрия да допусне: да ѝ се затвори Адриатическото море

(отъ Италия), Сърбия да си присъедини Черна гора и Дарданелскиятъ въпросъ да се разреши едностранчиво отъ нѣкоя Сила. Смѣтало се е положението на Русия на Балканитѣ ослабнало, а Австрия се е стараела, въ добро споразумение съ Русия да бѫде по балканския въпросъ заедно съ нея ржководителка. Едно отцепване на Македония отъ Турция или една балканска федерация безъ нейно решително влияние се считали като опасность за сѫществуването на Хабсбургската монархия, защото въ такъвъ случай южната ѝ часть би била угрозявана отъ една славянска иридента.

Английската политика, споредъ автора, е работила въ пуританско-християнска посока, вещо прикривайки задъ етичния отзвукъ чисто егоистични стремежи. Противотурското движение тя е искала да използува за свои завоевания. Англия се е борѣла противъ положението на Германия въ Цариградъ. Особено Балканскиятъ комитетъ, на чело съ братия Бъкстоновци, задъ които сѫ били по-вече или по-малко англійскиятъ народъ и правителството му, е действувалъ противъ европейскитѣ владѣния на Турция. Германската политическа насока добре е изразена отъ Бюловъ: „Сигурностьта на султана и на държавата му и сега, както и по-преди остава кардиналната точка на нашата политика, въ чието подържане съзираме гаранция за общия миръ“ (39). Що се отнася до Италия, споредъ изследванията на автора, въ всички по-важни случаи нейната политика се указва благоприятна на българскитѣ стремежи къмъ подобрение на положението въ Македония дори и въ смисълъ на едно самостоятелно развитие на балканскитѣ държави (im Sinne einer selbstständigen Entwickelung der Balkanstaaten). Италия се е побоявала, да не би Русия сама или заедно съ Австрия да спомогне за освобождението на Македония и да си осигури хегемония на Балканитѣ или пъкъ съ Австрия да се спогоди за подѣлба на сфери на влияние. Италянскиятъ министъръ Принети е предложилъ на австрийския министъръ Голуховски да се гарантира въ бѫдеще автономно развитие на балканскитѣ земи, което последниятъ твърде енергично отказалъ (41). Докато балканската политика на Австрия въ сѫщность се е ржководѣла отъ идеята да се осуетятъ рускитѣ планове на Балканитѣ, незаинтересованостьта на Германия по балканскитѣ въпроси само я вкарвала въ една пълна осамотеность.

Въ книгата подробно се следи дипломатическата акция на Силитѣ по прилагането на реформитѣ въ Македония. „Между българскитѣ и македонскитѣ обществеици не сѫ липсвали честни представители на идеята за една македонска автономия, казва авторътъ, но често се прикриваше подъ това име и панбългарската идея за присъединение. Да се тегли различие по това, понѣкога е мѫчно. Председателтъ на македонския конгресъ, тогава професоръ Михайловски,[1] самъ немакедонецъ, въ програмната си речь е казалъ, че македонцитѣ се борятъ за пълно равноправие на всички македонски жители и за политическо

[1] Погрѣшно е казано, че Михайловски билъ отъ Бѣлградъ (aus Belgrad. c 45).

самоуправление съ възможенъ погледъ къмъ една федерация на балканскитѣ държави. Такива изявления сж давани и другъ пжть. Но отъ друга страна се е изтъквалъ българскиятъ елементъ и като „господствуваща раса“ въ Македония, поради което се е подържало известно недовѣрие въ намѣренията на българската пропаганда. По време на реформената акция Русия се явява постоянна противница на македонскитѣ искания. Въ ноември 1902 г. рускиятъ посланикъ Зиновиевъ настоява предъ Портата да вземе решителни мѣрки противъ македонското движение. И Германия отъ своя страна сжщото е препоржчвала на султана — по своя инициатива да вземе строги мѣрки (47). Напротивъ като английски проектъ е била дадена идеята за едно по възможность самоуправление на Македония, дори съ християнинъ губернаторъ. Съревнованието на Русия и Австрия е осуетявало сериозно да се прокара подобна мисъль, за което авторътъ цитува редъ доказателства. Забележително е, че рускиятъ посланикъ Бахметневъ въ София се рисува като българофилъ, който не е изпълнявалъ, както трѣбва, неблагоприятнитѣ за България напжтвания на своето правителство. По поводъ на оплаквания отъ Зиновиева заради панславистичното българофилско влияние на Бахметьева предъ Ламсдорфа, последниятъ е окачествилъ Бахметьева като лудъ (Narren), когато въ сжщность той е билъ твърде лукавъ агентъ, комуто нито Ламсдорфъ не винаги е можалъ да повѣри коректно изпълнение на инструкциитѣ си. Отъ друга страна и жената на Бахметьева, американка, е организувала помощна акция за македонскитѣ бѣжанци (51). Противъ спънкитѣ на руската и на австрийската дипломация, споредъ автора, твърде вещо сж реагирали декларациитѣ и публикациитѣ на въстаническитѣ водители (51, 54).

Подробно се разправя дипломатическата предистория на февруарскитѣ реформи въ Македония (1903 г.), съ които ни най-малко не се е разчиствалъ пжтьтъ къмъ една автономия. Тѣ главно потвърдяватъ правото на Австриая и Русия да се намѣсватъ въ балканскитѣ работи като най-заинтересувани сили. Англия, подържана отъ Италия, повече или по-малко е била противъ тази палиятивне реформена програма. И българското общество мнение не се е показвало удовлетворено отъ нея. Къмъ това се прибавя и обнародването на французката „Жълта книга по работитѣ въ Македония“ („Libre jaune sar les affaires de Macédoine“), съ която се подкрепя българското становище. Гърцкиятъ министъръ-председатель се оплакваль противъ Жълтата книга. „Това не бѣ чудно, казва авторътъ, защото гърцкото правителство твърдѣше, че въ Македония гърцитѣ били по-многочислени отъ българитѣ“. Цитува се и мнението на българския екзархъ за реформитѣ, съобщено отъ английския посланикъ въ Цариградъ О' Коноръ въ писмо отъ 28 мартъ 1903 г. Споредъ него едно автономно управление би било единственото разрешение на положението въ Македония. Лично екзархътъ не желае никакво отцепване отъ Турция; той предпочита животъ подъ турско знаме предъ едно подпадане подъ Русия. Но неговитѣ едновѣрци трѣбва да получатъ свобода и сигурность на живота и имота, за да раз-

виятъ народнитѣ си желания и да заематъ положение, което имъ се пада споредъ тѣхното числено надмощие.

Ако и французкиятъ министъръ Делкасе да е нарекълъ февруарската реформена програма „проста и практична“ (simple et pratique), въ сжщность той е билъ настроенъ въ полза на българитѣ. Главната личность при прилагането на реформитѣ отъ турска страна е билъ Хилми паша, за когото се даватъ подробни сведения. Неговата първа задача е била, по възможность да спъва реформената акция. Между това македонското движение, изгубило вѣра въ сериозността на предприетитѣ реформени мѣрки, твърде се е засилвало, докато на Илиндень 1903 г. избухва повсемѣстното македонско въстание. Силитѣ се страхували отъ заплитане на положението; допускала се е евентуална австро-руска намѣса въ полза на българитѣ. Германия и въ такъвъ случай е щѣла да седържи неутрално. Характеристична за германската политика е резулюцията, която кайзеръ Вилхелмъ е сложилъ на единъ досеженъ докладъ отъ министра Рихтхофенъ: „Остава си сжщата моя политика спрямо турцитѣ! Да ли съмъ изолиранъ или не, все ми е едно! Въ това разбойнишко нападение нѣма да участвувамъ (diesen Strassenüberfall mache ich nicht mit). Моята политика нѣма да се ржководи отъ господина Бахметьева“ (67). — Ала отъ руска страна не се е ни помисляло за такава намѣса. Напротивъ, рускиятъ посланикъ въ Цариградъ е поискалъ отъ Портата съ строги мѣрки да потуши въстанието. „Русия, казва авторътъ, бѣше противъ една велика България, която би могла да се измъкне отъ руското влияние и да стане дори противникъ“.

Въ това време (8 августъ 1903) албанцитѣ убиха въ Битоля руския консулъ Ростковски и Русия изпраща своя флота предъ Инияда. Султанътъ побърза да й даде удовлетворение, и така инцидентътъ се изглажда. Когато следъ това правителството на Рачо Петровъ изпрати Начевича въ Цариградъ съ задача да влѣзе въ прями преговори съ Турция, Русия пакъ си показва политиката, като нейниятъ посланикъ далъ на турцитѣ да разбератъ, че правителството му не желае прямо споразумение между васала и суверена. Дори и германскиятъ посланикъ въ Петербургъ, графъ Алвенслебенъ, е билъ на мнение, че надали може да се смѣта за желателно едно такова директно разбирателство съ Турция задъ гърба на дветѣ реформаторски сили (70). При това положение македонската революционна организация препраща въ августъ 1903 г. на външнитѣ посланици въ София една програма съ минимални искания, които авторътъ цитува, намирайки ги забележителни, понеже споредъ него Лордъ Лансдау отъ тѣхъ ще да е взелъ идеята да препоржча своята програма съ писмото си отъ 20 септември 1903 г., въ което се предлага християнинъ генералъ-губернаторъ на Македония и пр., като се мотивира, че е дошло време, щото реформената програма да се преработи на по-широка база. Подига се тогава вече въпросъ за едно разширение на реформитѣ и за контролъ, гарантиращъ тѣхното изпълнение. Делкасе сжщо се изказва въ полза за такъвъ контролъ. Идеята и за християнски губернаторъ се засилва. За Австрия

най-голѣма грижа ѝ създавало, какъ ще се постави тя стопанско-политически въ Солунъ, защото тогава още 60% отъ търговията на Македония е била въ английски ржце. Установена програма за македонската си политика тя е нѣмала. Българитѣ пъкъ отъ своя страна винаги сж се страхували отъ една австрийска окупация на западна Македония. Лансдау и английското общественo мнение сж подържали идеята за автономия на Македония. Тѣ сж знаели, че българскиятъ народъ, освободенъ, би представявалъ граниченъ окопъ срещу рускитѣ нападения и балканскитѣ заплитания, които би угрозявали Англия. „Следователно ясно бѣше, казва авторътъ, че сжщински реформи въ Македония сж можели да се прокаратъ противъ волята на Русия. Това не се опровергава и отъ последвалата Мюрцщегска програма. Русия не мислѣше честно; тя само искаше да спечели време поради своитѣ източно-азиятски заплитания". (75).

Най-смѣлитѣ английски искания за реформи се съдържатъ найнапредъ въ споменатото писмо на Лансдау отъ 29. септемврий 1903 г. до английския посланикъ Плункетъ въ Виена. Русия, колкото и да не е показвала явно, въ сжщность е искала да отбие стремежа на Англия да има ржководна роля по балканскитѣ работи, въ което и действително е сполучила, като подби английското предложение за реферми. И германското влияние сжщо така го е спъвало. На 30. септемврий рускиятъ царь пристига въ Виена, а на 2/3 октомврий въ срещата на двамата владѣтели въ Мюрцщегъ бидоха възприети точкитѣ на Мюрцщегското съглашение. Австрия и Русия се споразумѣха въ туй, щото каквито и да е териториални промѣни на Балканитѣ по възможность да се отложатъ. Християнинъ губернаторъ не се предвидѣ, а само двама тъй нареч. цивилни агенти; прие се и въвеждането на една македонска жандармерия съ европейски офицери; Турция се задължава да разпустне резервиститѣ (илавé); налага ѝ се още да не смѣе да си служи съ башибузукъ. Английскитѣ предложения отъ 29 септемврий не се възприеха; тѣ бѣха подкрепени само отъ Италия Но и това, що се постигна въ наложенитѣ Мюрцщегски реформи, значително се дължи на английско влияние. Тѣ се критикуваха отъ много страни като недостатъчни. Преди всичко Англия и Италия искаха да се отиде по-нататъкъ; и дветѣ желаеха да си осигурятъ по-предно положение. „Известно е, казва авторътъ, че Гераания и този пжть се държеше настрана. Тя съ своята платоническа любовь къмъ турцитѣ пакъ се намѣри въ неблагоприятно положение; като се държеше по възможность по-назадъ, едва ли даде и морална подръжка на Турция, а само препоржчваше лоялно изпълнение на поетитѣ реформи (81).

Съ голѣма опоритость Турция е водѣла отстжпателната си борба срещу наложенитѣ ѝ реформи. Повече не е можела да стори. Хилми паша бѣ казалъ, че е по-добре Македония веднага да се отстжпи, отколкото да се приематъ условията на реформената програма. Султанътъ въ стѣснението си е апелиралъ предъ Англия, да не подкрепя една политика, въ основата си неприятелска на мюсюлманското племе. Англия е възразила, че турското правителство е длъжно да въведе реформитѣ, че това е цената за

унищожението на Санстефанския договоръ и че тя се вижда принудена противъ волята си да настоява за изпълнението имъ, отколкото да се обляга на празни обещания. По поводъ на загатването за „цената срещу Санстефанския договоръ", авторътъ отъ своя страна духовито забелязва: „При което Англия получи за себе си островъ Кипиръ!" (83). Предвиденитѣ цивилни агенти, споредъ автора, сж били тъй да се каже само съвестьта на Европа. Забележително е, че тогава Германия, поканена да изпрати офицери за опредѣленъ секторъ въ македонската жандармерия, се отказа отъ това си право, а единственият германски офицеръ, майоръ фонъ Алтенъ, приелъ само да ржководи жандармерийското училище въ Солунъ.

Мюрцщегската програма, въ своята цѣлость, се указва и въ очитѣ на българското правителство несполучлива, защото контролътъ бѣ въ ржцетѣ на Австрия и Русия, представявани отъ двамата цивилни агенти. Погрѣшно е отъ автора (който цитува V. Antonoff, Bulgarien, Berlin, 1917, стр. 16), че тѣзи реформи народътъ въ Македония нарекълъ „пждарски" („padarski"), което споредъ автора значело ужъ „реформици" (Reförmchen), защото това подигравателно название се отнася до февруарскитѣ реформи отъ 1903 год.

Съ огледъ къмъ сжществените слаби страни на Мюрцщегскитѣ реформи, авторътъ счита за заслужващи особено внимание тогавашнитѣ изявления на Вжтрешната макед. организация, въ които се настоява за автономия на Македония. Заключението ни Организацията е, че реформитѣ сж мъртвородени, неудържими. „И въ действителность, казва авторътъ, излѣзе, че ролитѣ на цивилнитѣ агенти и на малцината европейски офицери се указаха по-вече или по-малко фиктивни. Италянецътъ Синьорели (Signorelli) поиска да го отзоватъ и се завърна съ разбити илюзии назадъ въ Италия. Следъ всичко туй чудно ли е, че народното българо-македонско движение (die nationale bulgarisch-mazedonische Bewegung) не преустанови борбата си?!".

Вжтрешното съпротивление на Портата не е засилвало вѣрата въ ефикасността на реформитѣ. Лордъ Лансдау изказалъ съжаление заради бавния имъ напредъкъ въ писмо отъ 24. XII. 1903 г. до О'Коноръ. Постепенно презъ следната година изчезвало и изолираното действие на Русия и Австрия, а на тѣхно мѣсто се явяватъ евпропейскитѣ сили. Само Германия се е мжчела да спаси своето туркофилско положение. Презъ 1904 година българското правителство пакъ намѣрило за поизгодно да се споразумѣе направо съ Турция, съ която отношенията станали твърде натегнати. Спогодбата се сключва на 8. IV. с. г., която се е подкрепяла и отъ Германия. Въ май 1905 г. подписалитѣ Берлинския договоръ Сили даватъ една по-остра нота на Турция по финансови въпроси касателно Македония. Германия пакъ само е съветвала да се приематъ, обаче не взела участие въ полза на английското предложение да се направи флотска демонстрация. „Германия изобщо играеше ролята на приятелка на Турция, безъ да може сериозно да бжде такава, а при агресивнитѣ постжпки на Силитѣ тя се държеше въ бездействие на страна и се плъзгаше (schlitterte) срѣдъ мировитѣ политически кон-

страсти, които се създаваха около Балканския въпросъ. Споредъ автора около македонския въпросъ въ сжщность само се е разигравала борба за надмощие между великитѣ сили; македонскиятъ въпросъ си остава една национална трагедия, която сега нѣмцитѣ съ по-ясни очи могатъ да виждатъ.

Л. Милетичъ.

Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadschis (печ. въ „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung" (Berlin, August, 1930. 731—747).

Бившиятъ австроунгарски генералeнъ консулъ въ Скопье Алфредъ Рапапортъ, за чието ценно съчинение върху Македония „Въ страната на мжчениците" (Au pays des martyrs, 1904—1909) е даденъ подробенъ рефератъ отъ проф. Романски въ кн. 2. год. III. на Македон. Прегледъ (150—162), сега е обнародвалъ въ гореозначената статия сбитъ откжслекъ отъ своитѣ спомени върху Македония въ видното „Берлинско месечно списание за международно освѣтление". Главната тема на автора, чиито данни като на непосрѣдственъ очевидецъ, живѣлъ въ Македония, си запазватъ цена на исторически документъ, състои въ задачата му да обясни появата и дейностьта на въоржженитѣ македонски борци, които минаватъ и подъ даденото имъ отъ турцитѣ име „комитаджии", име, на което заинтересуванитѣ противница на свободата на Македония всѣкакъ се стремятъ да придадатъ одиозно значение на неполитически бандити. Рапапортъ исторически подхваща въпроса по-отдалечъ — отъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ, когато победоносно се завърши четиридесетгодишната борба на българския народъ за църковна самостойность. Берлинскиятъ договоръ е сждбоносното нещастие, което се разрази върху Македония и стана източникъ на всичкитѣ по-нататъшни нейни злочестини. Авторътъ се старае да смекчи упрѣцитѣ, които все пакъ не безъ основание се хвърлятъ противъ Австрия заради пакостното дѣло на Берлинския конгресъ, което извърши спрямо България и частно спрямо Македония, ако и да е важно, което авторътъ твърди, че и безъ съучастието на Австрия надали е щѣла Англия да допусне да се осжществи Санстефанска България. При все това Р. признава, че австрийската дипломация много е сгрѣшила, че подкрепи Сърбия да се простре въ български земи дори до Пиротъ, че тя въ австро-унгарско-сръбския таенъ договоръ отъ 1881 г. остави свободни ржце на Сърбия да се простре на югъ, а въ сжщия договоръ, подновенъ въ 1889 год., даже изрично било казано: „въ посока на Вардарската долина, доколкото позволяватъ обстоятелствата". Нататъкъ на кратко се изтъкватъ главнитѣ етапи въ развитието на македонския въпросъ отъ 1880 год. насамъ, новия факторъ въ балканската политика — Вжтрешната македонска революционна организация и нейнитѣ строги наказателни методи, братоубийствата между самитѣ македонци и пр. „Но, казва авторътъ, въ всичко туй криещето се страшно обезценяване на човѣшкия животъ не може отъ друга страна да ни спре да установимъ, че едва ли въ

нѣкое друго революционно движение могатъ се намѣри толкова голѣмо отечественолюбие и самопожертвователность, храбрость, издържливость, геройство и юнашка смѣлость, колкото въ македонското. Както откъмъ тая страна тъй сѫщо и въ точностьта (Präzision) на подготовката си Илинденското въстание презъ августъ 1903 бѣ и си остава единствено въ рода си (Unikum)." Авторътъ по-нататъ говори за реформената акция въ Македония, за Мюрцщегскитѣ реформи и дипломатическитѣ задкулисни козни на Великитѣ сили, за младотурцитѣ, за Балканския съюзъ 1912 г. и последвалата война съ Турция, за измѣната на съюзницитѣ на България заедно съ Ромъния, за междусъюзнишката война и Букурещския миръ 1913 г., за сръбскитѣ дракновски мѣрки въ заетата отъ сърбитѣ Македония,. Въ заключение се казва: „Въ свѣтовната война Македония първо бѣше цената, съ която Тройниятъ съюзъ се надѣваше да спечели България, следъ това скалата, о която този планъ се разсипа, надеждата, която съюзи България съ Централнитѣ сили и най-сетне бойното поле, на което тази надежда се разби."

Петъръ Ст. Тасевъ, капитанъ О. З., На Битолския фронтъ съ 6-а пех. Бдинска дивизия въ свѣтовната война 1915—1918 год. Зайчаръ—Планиница—Чеганъ—Кенали—Червенастена. Съ 8 фотогр.снимки и 4 карти. София, 1929, 8⁰ 80, цена 30 л.

Авторътъ на тази сериозна книга, самъ участникъ въ голѣмитѣ боеве на битолския фронтъ, за които е водилъ дневни бележки, попълнилъ ги сетне въз основа на запазени военни доклади, е успѣлъ, безъ каквато и да е афектация, съ спокойно, чисто обективно изложение на обиленъ достовѣренъ материялъ да изрисува твърде жива картина на страшнитѣ и сѫщевременно величествени кървави подвизи на нашитѣ бойци срещу много по-силния неприятель; картина, която дълбоко покрътва читателя и му оставя неизгладимо впечатление. Книгата на Ремаркъ за борбата на западния германски фронтъ направи сензация у всички, които не сѫ имали сѫщинско понятие за страхотиитѣ на свѣтовната война. И описанието на военнитѣ действия въ книгата на Тасевъ, ако и да не е предадено въ забавителна форма, е отъ естество силно да увлича, а ефектътъ му у българския читатель е не само извънредно покъртителенъ, но и положителенъ, защото героитѣ сѫ български войници, които се биятъ за отечественъ идеалъ съ неизвестно на европейския войникъ себеотрицание — при мѫченическа обстановка, лишени до неимовѣрность отъ достатъчна храна, облѣкло и санитарни грижи при особено дивитѣ условия на бойната мѣстность и липсата на съобщителни срѣдства. Нашитѣ читатели, които ще прочетатъ книгата на Тасевъ, тепърва ще иматъ чрезъ конкретни образи по-ясно понятие за страшнитѣ жертви, които българската войска е дала на македонския фронтъ презъ свѣтовната война и ще разбератъ дълбокитѣ корени на моралнитѣ връзки, които следъ тая война свързватъ България съ Македония.

Описанието почва съ действията на 6-тата пех. дивизия срещу Сърбия откъмъ Тимошката долина презъ октомврий 1915 г. Следъ успѣшно преследване на неприятеля, дивизията настжпва по фронта между Паракинъ и Алексинецъ къмъ Мраморъ и Прокупле, гдето следъ това е била смѣнена отъ германцитѣ. До намѣсата на Ромъния въ войната 6-та пех. дивизия действува въ долината на Струма и политѣ на Бѣласица, следъ което часть отъ нея се прехвърля въ Добруджа и влиза въ състава на третата армия, а наскоро нейни части се отзоваватъ и на битолския фронтъ. Авторътъ подробно съобщава за участието на така пръснатитѣ части на 6-та дивизия на три-четири страни по бойното поле до отстжпването на Битоля, непосрѣдствено надъ която къмъ края на ноември 1916 г. се установява новата българско-германска отбранителна линия. Отъ часть III нататъкъ вече захваща подробното описание на епическитѣ боеве, водени отъ позицията Червената стена, К. 1248 презъ 1916, 1917 и 1918 год. Съ силно душевно напрежение читателтъ следи описанието на боеветѣ на 15 мартъ 1917 г., боя при Снѣгово, боеветѣ на 17, 18, 19 и 20, 26 мартъ, боеветѣ за ново завладяване на Червената стена и пр. до края на войната, до 23 септемврий, когато се е получила общата печална заповѣдь за отстжпление.

Заслужва да се отбележатъ въ полза на книгата твърде хубавитѣ репродукции на фотографиитѣ, отпечатани на хромова хартия и представляващи генералъ Хр. Поповъ, началника на 6-та пех. Бдинска дивизия, офицеритѣ отъ щаба на дивизията; Червената стена, гледана отъ Перистеръ; землянкитѣ на „Опълченската висота"; батарея отъ 12 артил. полкъ въ време на стрелба; офицеритѣ отъ 12 артил. полкъ; окопи на 15 пех. Ломски полкъ на Червената стена.

† **Пловдивски Максимъ, Автобиография и спомени**. София, 1930, фолио, 236. Ц. 80 лева.

Негово Високопреосвещенство пловдивскиятъ митрополитъ Максимъ (род. въ 1850 г. въ с. Орѣшакъ до Троянския манастиръ) добре е сторилъ, че въ преклонната си възрасть, когато множеството негови почитатели се готвятъ тържествено да чествуватъ 80-годишнината му, е успѣлъ да напише своето животописание, богато съ спомени отъ полувѣковната си разнообразна и родолюбива дейность. Голѣма часть отъ книгата заематъ и „Приложенията", съдържащи беседи, писма и служебни доклади на автора, нѣкои отъ които сж важни документи отъ общественъ интересъ. Изданието е разкошно, изпъстрено съ педесетина хубави снимки, портрети на автора отъ детинството му до сега и др. Подробната биография на автора ни разкрива културно-просвѣтното състояние на България подъ тогавашна Турция и се чете съ любопитство като образна българска история отъ онова време. Животътъ на Негово Високопреосвещенство прехвърля освободителната руско-турска война и е свързанъ съ всичкитѣ ни по-важни национални събития въ наши дни. Митрополитъ Максимъ е заемалъ и най-високото мѣсто въ църковната ни иерархия като председателствуващъ българския Св. Синодъ. Много страници на книгата иматъ непосрѣдствено отношение и къмъ Македо-

ния, въ която митрополитъ Максимъ и самъ известно време е прекаралъ въ качество на български скопски владика и лично е билъ въ съприкосновение съ засилената тогава сръбска пропаганда и нейнитѣ пакостни за българщината домогвания съ всички позволени и непозволени срѣдства. Митрополитъ Максимъ бѣ изпратенъ въ 1892 г. отъ екзархията да смѣни тамъ българския митрополитъ Теодосий. Интересенъ е текстътъ (въ бълг. преводъ) на издадения тогава султански бератъ, въ който изрично се казва, че въ скопската епархия нѣма друга християнска община освенъ българската. Въ главата „Скопски митрополитъ“ (43—53) има любопитни подробности за тогавашното състояние на духоветѣ въ Македония, за отношенията на турскитѣ власти спрямо българитѣ. За жалость митрополитъ Максимъ не е ималъ достатъчно силна подкрепа по-дълго да издържи въ разгорещената македонска духовна атмосфера и да се бори на два-три фронта, защото е ималъ противъ себе си и силния валия Хафузъ паша, та следъ три години — въ 1895 г. се е принудилъ да напусне Македония. Въ приложението сж препечатани спомени, по-рано обнародвани, относещи се къмъ пребиванието му въ Македония — „На пѫть за Скопье, при Солунския валия“ (стр. 150—152) и „Сръбската пропаганда въ Скопско“ (152—161), въ които сж изнесени характеристични примѣри отъ борбата на македонскитѣ българи съ сърбитѣ.

Отъ по-сетнешната дейность на автора като пловдивски митрополитъ особено сж интересни сведенията, които се даватъ върху опититѣ да се покръстятъ българскитѣ помаци въ Родопската часть на епархията. Починътъ, да се тури въ действие осжществяването на идеята да се повърнатъ помацитѣ въ християнската вѣра презъ време на балканската война 1912/13 година, е билъ на митрополитъ Максимъ, както той самъ изповѣдва (64 стр.). Подробности съ твърде интересни снимки по тая печално завършила се акция, която се води твърде неумѣло и безтактно, сж дадени на стр. 63—71. — Отъ най-новитѣ спомени на автора особено любопитенъ е разказътъ му, какъ членоветѣ на българския Св. Синодъ сж посетили лично въ село Славовица бившия тогава министъръ-председатель Ал. Стамболийски. Отъ разказаното тамъ (182—185) съ очудване се вижда, до каква степень тогавашниятъ суровъ режимъ въ България е билъ успѣлъ да всѣе страхъ и у най-висшитѣ представители на бълг. Църква, отишли низкопоклонно да се молятъ на всесилния земедѣлчески министъръ.

Родопски прегледъ. Двомесечно илюстровано списание за миналото, ностоящето и бѫдещето на Родопитѣ. Редактира Никола Жаловъ. 1930. Книга 5 и 6. Декемврий.

Въ последната двойна книжка, съ която се завършва първата годишнина на това списание, виждаме, че то се развива въ посока да се дава по-вече мѣсто на етнографския отдѣлъ. Въ тази книга сж обнародвани интересни народни пѣсни и народни мелодии. Ако въ втората си годишнина списанието се засили въ това отношение, то ще запълни сдна празнина, която твърде се чувствува, откакъ

престана да излиза „Родопски напредъкъ“ на Ст. Шишковъ. Родопитѣ има тепърва да се проучватъ въ етнографско отношение, тѣ сж богати съ езикови и фолклорни особености. Родопската область, непосрѣдствоно географски свързана съ старобългарската кирило-методиевска родина, представя за насъ специаленъ научен интересъ. Желателно е само редакцията на списанието да обърне по-сериозно внимание, щото изнасянитѣ печатно народописни материяли да се предаватъ по-точно, що се отнася до народния говоръ, следователно и да бждатъ записани по възможность съ фонетиченъ правописъ. Хубава е фотографската снимка на родопчанинъ и родопчанка въ типична българска носия отъ срѣднитѣ Родопи. Интересни сж и 5-тѣ пѣсни съ народни мелодии, нотирани отъ Б. Тричковъ и Ст. Семерджиевъ. И по съдържание пѣснитѣ заслужватъ внимание, макаръ че езикътъ не до тамъ точно е предаденъ. Тѣ сж записани въ Павелско, гдето се говори тъй нареченото отъ мене наречие на Ропката (вж. у мене „Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache“), гдето ä е рефлексъ на староб. ѣ; ъ вм. староб. ъ-ж подъ ударение и а̯, когато сжщитѣ гласни сж безъ ударение и пр. Затова не бива да се употрѣбява изключително книжовниятъ правописъ, когато се изнасятъ фолклорни материали· Освенъ това е необходимо да се отбелязва и ударението споредъ народния говоръ. Пожелаваме успѣхъ на списанието.

Родина. Списание на македонската младежь. София, год. V. Декемврий 1930 год.

Списанието на македонската младежь „Родина“ постепенно се подобрява, като донася покрай популярни статии, засѣгащи македонския животъ, и белетристични произведения на млади писатели-македонци, още и по нѣкои интересни приноси къмъ историята и етнографията на Македония. Въ последния декемврийски брой покрай хубавитѣ илюстрации „Македонка“ отъ Наталия Футекова и изгледъ на гр. Кратово, е дадена подъ насловъ „Единъ отъ малцината“ интересна биография (съ портретъ) на свещеникъ Иванъ п. Николовъ, роденъ на 1853 г. въ с. Тетово (Неврокопско), гдето е билъ и първиятъ учитель и единъ отъ първитѣ народни дейци. Заслужава особено да отбележимъ статията на Йосифъ Чешмеджиевъ „Македонскитѣ коледни пѣсни“. Цитувани сж и нѣколко коледни пѣснички, които по коледа пѣе група младежи по домоветѣ. Най-любимата коледна пѣсень въ Македония е (предадена по деоърски говсръ):

Сива, сива голѫбице
Дека си се осѣвила?
— Тамо горе на бел Дунав.
Шчо ѥмаше, шчо нѣмаше?
Злата чаша и кѫната
Да служиме мала бога,
Мала бога, божикьова.
Божик ми е на нѣбеси
Слава му е по свѫ̀ земя.
— Али ке даете али не?

Има и хумористични детски коледни пѣсни.

La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organ de l'Union des associations d'étudiants macédoniens à l'etranger. Première année № 1. 15 Janvier, 1931. Paris.

Току що е излѣзълъ на французски първиятъ брой отъ гореозначеното ново списание, органъ на Съюза на македонскитѣ студенти въ чужбина, който посрѣщаме съ голѣмо задоволство като признакъ на повишенъ родолюбивъ стремежъ на македонската академична младежъ да запознава чуждия свѣтъ съ своята родина, Македония. Списанието излиза месечно на голѣмъ фолио-форматъ. По срѣдата на твърде вкусно изработена корица личи хубава снимка на Солунъ, гледанъ откъмъ пристанището. Първата статия „Нѣколко думи върху историята на Македония", отъ г. Леонъ Ламушъ, на кѫсо но изчерпателно запознава читателя съ най-важнитѣ историко-политически моменти до 1919 години. Даденъ е и образъ на Ламушъ. Стихотворението на П. Яворовъ „Бѣжанци", сполучливо преведено на французски отъ Г. А. Дзивговъ, е тъкмо на мѣсто въ този първъ брой на списанието. Подъ стихотворението е вмѣстена репродукция на трогателна рисунка, представяща група окаяни македонски бѣжанци въ стремителенъ бѣгъ заедно съ челядьта си и това, що може набързо да се помъкне отъ покѫщнината. Рисунката е отъ даровития нашъ художникъ Х. Калъчевъ. Редакцията е намѣрила за полезно да препечати една моя статия, писана и публикувана непосрѣдствено следъ печалния край на свѣтовната война, съдържаща мнения на най-виднитѣ слависти върху езика на македонцитѣ. Види се, поради липса на нѣкои знакове за славянски звукове въ печатницата не точно сѫ предадени съ латиница нѣкои имена като Iagic вм. Jagić и др. Несполучливо е направено малкото клише на стр. 9 подъ текста, въ което грубо сѫ предадени старобългарскитѣ кирилски букви ъ, ь, я, л, щ, ж, ю, ѣ, ц, ч, ѧ. Дадена е и извадка отъ съчинението на К. Струпъ „Юридическото положение на македонцитѣ въ Югославия", а сѫщо тъй и покъртителниятъ апелъ на македонката-студентка госпожица Гена Велева, избѣгала отъ Скопье поради сръбския тероръ. Госп. Никола Коларовъ въ една интересна статия излага историята по въпроса за приемането на македонскитѣ студенти въ международната конфедерация на студентитѣ, повдигнатъ на конгреса въ Брюкселъ презъ 1930 г. Интересни сѫ и подбранитѣ редъ мнения върху Македония на видни чужденци — Викторъ Берардъ, Лудовикъ Нодо, Раулъ Монмарсонъ, Раулъ Лабри. В. Чърчилъ, И. К. Бредероде, Алфредъ Рапапортъ, Люборъ Нидерле, С. Евелпиди. Желаемъ дълъгъ животъ и пъленъ успѣхъ на новото македонско списание.

Л. М.

Résumés des articles de la revue.

L. Milétitch, Au sujet de la coutume bulgare „sloujba" et de la coutume serbe „slava".

Dans son ouvrage sur la population bulgare de la région de Tétovo intitulé „le Polog", M-r le professeur A. Sélichtchev démontre qu'un lien étroit existe entre la coutume bulgare „sloujba" et la coutume serbe „slava" et que, malgré des différences d'importance secondaire dans les détails des rites, on ne peut, du point de vue scientifique, examiner la „slava" serbe que les Serbes nomment aussi „le nom de baptême" séparément de la „sloujba" — coutume familiale bulgare. C'est en vain que du côté serbe on continue à attribuer à la „slava" une signification ethnique en la considérant comme l'indice qui distingue nettement les Serbes des Bulgares. Sous ce rapport, le Serbe Vladislav Skaritch a des opinions relativement plus modérées; dans son ouvrage „Les origines de la coutume du nom de baptême (la slava)" il démontre que cette coutume a pris naissance sur les rives de la mer Adriatique où les Serbes ont été soumis à la forte influence civilisatrice romane, surtout à celle de l'Eglise catholique, de sorte que cette coutume a été d'abord adoptée par les Serbes catholiques de cette région.

M-r Milétitch trouve admissibles la plupart des preuves de M-r Skaritch au sujet de la relation qui existerait entre les fêtes des sanctuaires et la célébration de la „slava", primitivement par des villages entiers comme la fête du sanctuaire, générale pour tout le village, et, plus tard, par des familles distinctes. Ceci est confirmé dans l'ouvrage de M-r Sélichtchev par l'examen de l'évolution de la coutume analogue bulgare „la sloujba". Mais d'après M-r Milétitch, précisément parce que M-r Skaritch a négligé de remarquer l'analogie entre la coutume serbe et la coutume bulgare il a été chercher très loin et en vain l'origine de la „slava", jusqu'aux rives de l'Adriatique chez les Serbes catholiques. Si M-r Skaritch avait examiné avec l'attention qu'elle mérite la „sloujba" bulgare, dans le cérémonial rituel de laquelle il y a tant d'analogies avec celui de la „slava" serbe, il n'aurait pas attribué une si grande importance à l'influence de l'Eglise romane, alors que la question pourrait être expliquée d'une façon beaucoup plus admissible par une autre influence — l'influence grecque. A l'appui de son opinion, M-r Milétitch donne de son côté une preuve extraite d'un monument littéraire bulgare du XVIII siècle basé sur une source grecque; il cite un passage intéressant du „Damaskin de Svichtov" (d'après un manuscrit de 1753) publié par lui et où il est ouvertement parlé de la „sloujba" familiale avec le repas rituel caractéristique auquel Skaritch attache

une grande importance, car il le considère comme une imitation du festin romain (convivium, cena). M-r Milétitch indique les rites caractéristiques de la „sloujba" en Bulgarie, parmi lesquels le repas auquel le maître de la maison invite ses parents et ses amis représente le moment central, le moment le plus intéressant de la fête.

La „sloujba" familiale qui est célébrée dans les contrées bulgares comprend dans son rituel des éléments qui lui sont communs avec la „sloujba" du village ou „sloujba" de l'église: chaque famille fête son saint, son protecteur; on sacrifie un animal (un veau, un bouc, un agneau); on prépare des pains rituels spéciaux, ornés de desseins (les ainsi nommés kolak, kolatch, bogov hleb, etc.) et un plat de grains de blé bouillis et sucrés (le „kolivo"); on fait brûler de l'encens; le jour de la grande fête on prépare la table: le prêtre vient, il encense les plats, il coupe le pain béni, il l'asperge de vin; on reçoit des visites pendant toute la journée.

D'après Skaritch, chez les Serbes la coutume de la „slava" qui à l'origine était une coutume ecclésiastique a passé plus tard dans les familles. Il y a eu aussi chez les Serbes l'habitude de donner aux enfants pour prénom le nom du saint de la „slava" et de là est venu plus tard la coutume de célébrer la fête onomastique de la même façon que la „slava" familiale. C'est évidemment de là que tire sa source, chez les Serbes, la désignation „jour de baptême" au lieu de „slava". Dans quelques régions, dans la „sloujba" familiale bulgare on attache également de l'importance à la fête onomastique du plus ancien membre de la famille. Pour confirmer cela, M-r Milétitch cite un passage extrait du monument mentionné et traduit de l'original grec où est décrit la „sloujba" en l'honneur de S-t Georges, telle qu'on la célèbre aussi en Bulgarie. Ce passage contient, dans le „Sermon sur S-t Georges", un récit où il est conté comment un jeune soldat qui se trouvait en captivité loin de son lieu natal, le jour de la S-t Georges, grâce au saint, brusquement et miraculeusement, a été transporté dans son foyer au moment où ses parents célébraient la coutume de la „sloujba". M-r Milétitch fait ensuite un parallèle entre la „sloujba" et la „slava" au point de vue des moments caractéristiques de leur célébration, parallèle qui confirme leur origine commune. En Bulgarie, au cours des derniers siècles, la „sloujba" familiale disparaît peu à peu en tant que coutume observée par toute la nation et cède la place aux grandes fêtes et assemblées en l'honneur d'une église ou d'un monastère (les panaïrs). Au contraire, chez les Serbes, cette coutume a été conservée et même s'est ancrée plus fortement comme fête familiale. La vitalité de cette coutume chez les Serbes est sûrement due à l'organisation familiale „la zadrouga" si développée chez eux jusqu'à tout récemment. En Bulgarie, cette même „zadrouga" appellée ici „bachtina" a commencé plus tôt à tomber en décadence. Dans les régions de la Bulgarie où existent encore des vestiges plus importants de cette institution familiale, la coutume de la „sloujba" familiale est aussi plus fidèlement observée.

A. M. Sélichtchev, I. C. Iastrébov et la Macédoine (en russe).

I. C. Iastrébov, corsul russe en Macédoine (à Prisrène) et en Vieille Serbie, a publié en 1886 un recueil intitulé „Coutumes et chansons des Serbes de la Turquie" (en langue russe) où il lance l'idée que les Bulgares de la Macédoine sont des Serbes. Cette opinion évidemment tendancieuse de Iastrébov a provoqué une série d'objections sérieuses de la part de slavistes notoires dont M-r Sélichtchev cite les noms dans l'introduction de son article. Dans la seconde édition du même ouvrage, parue en 1889, Iastrebov s'efforce de défendre encore plus obstinément, à l'aide de matériels folkloriques complémentaires recueillis en Macédoine et en Vieille Serbie, la thèse selon laquelle les Macédoniens sont des Serbes. M-r Sélichtchev, en rappelant cette opinion de M-r Iastrébov, présente maintenant un nouveau document qui prouve que la conviction intime de Iastrébov, qui, en sa qualité de consul russe, a soutenu officiellement la dite opinion, a été en réalité toute autre et conforme à la vérité, notamment que les Slaves de la Macédoine sont des Bulgares. Iastrébov, lui-même, avoue cela dans un de ses rapports consulaires confidentiels, daté du 5 juillet 1879 et adressé au directeur du département asiatique. Ce rapport a été maintenant découvert par M-r Selichtchev dans les archives russes du Ministère des affaires étrangères. Dans son rapport, Iastrébov parle du mouvement albanais et de l'orientation de la politique russe en ce qui concerne la question albanaise. Il y définit également les devoirs du représentant diplomatique de la Russie en Macédoine. Ici aussi, Iastrébov exprime ses idées au sujet de la Macédoine et de la Bulgarie et ce ne sont absolument pas les mêmes que celles qu'il soutient, sous une forme polémique, dans la seconde édition de son recueil parue dix ans plus tard (en 1889). M-r Sélichtchev cite le passage suivant extrait de ce rapport secret de Iastrébov:

„Notre agent à Ianina ne doit pas réagir contre la tendance des Grecs à s'annexer la région des Tosques (dans l'original russe „la Toskania") jusqu'à la rivière Chkoumba. Je ne comprends par pourquoi nous refuserions aux Grecs une aide morale à leurs aspirations? Il me semble qu'il serait beaucoup mieux pour nous si, précisément, les Grecs gagnaient l'Epire et la Thessalie avec notre aide morale au lieu que ce soient les Italiens qui nous sont tout à fait étrangers. Car il ne faut pas nier que la mission de la Grèce consiste dans l'extension de ses frontières au nord où vit un peuple de même race que le sien. Une grande partie des Tosques parlent le grec comme des Grecs et, d'autre part, la langue même des Tosques contient un immense nombre de mots grecs. Pourquoi, se demande-t-on, devons-nous les empêcher d'atteindre leurs buts? A l'ouest, bien entendu, ces aspirations des Grecs doivent être limitées. La Grèce ne doit pas émettre des prétentions sur des régions où commence déjà la population bulgare. Notre agent est obligé de s'efforcer de calmer les passions de la population, excitées par suite de la guerre qui a eu une issue malheureuse pour les musulmans; il devra tâcher d'augmenter le nombre et la qualité des écoles en Macédoine et à Déber; il devra par l'intermédiaire des personnes dévouées dont il dispose, donner au peuple l'espoir d'une union avec la Bulgarie, qui, tôt ou tard, devra être faite par la principauté actuelle (bulgare), la Roumélie et la Macédoine."

N. P. Blagoev, Le tzar bulgare Roman.

Le tzar bulgare Roman est un personnage historique très intéressant mais peu connu. Il a longtemps régné sur la Bulgarie et cependant l'histoire ne le met pas au nombre des souverains bulgares. Le tzar Roman non seulement a rétabli dans son intégrité l'Etat bulgare de Siméon, mais il l'a encore élargi. Ses aspirations étaient vastes, mais, malheureusement, les forces intellectuelles, culturelles, matérielles et physiques dont il disposait n'étaient pas suffisantes pour leur réalisation. Cependant le tzar Roman a travaillé infatigablement pendant plus de vingt ans dans ce but. La ville macédonienne de Skopié (Uskub) a été sa capitale et son activité s'est déployée principalement en Macédoine; c'est pourquoi cette dernière dans son époque et plus tard aussi a porté, à l'exclusion de toute autre, la désignation la „Bulgarie". Pourtant, dans la littérature historique, jusqu'aujourd'hui encore, il n'existe pas de monographie spéciale sur le tzar Roman et son œuvre. M-r Blagoev s'est donné pour tâche de remplir jusqu'à un certain point cette lacune.

Il existe des informations historiques sur le tzar Roman aussi bien dans les sources bulgares que dans les sources étrangères dont les plus importantes sont les obituaires des tzars bulgares, la „bulle de Virpin" bulgare, de même „la bulle de Virpin" serbe, les chroniqueurs byzantins Ioan Skilytzès et Ioan Zonara, l'évêque de Dévol — Mihaïl, les historiens arabes Iahia d'Antioche et Al. Makin et l'historien arménien Stèfan de Torone Assohik. M-r Blagoev donne quelques brèves précisions sur ces sources et passe à son thème: la vie et l'œuvre du tzar Roman, fils du tzar bulgare Pierre I et de la tzarine Maria, fille de l'empereur byzantin Christophore Lakapik. En se basant sur les anciennes sources historiques et en prenant en considération la littérature historique relative à cette question, M-r Blagoev expose la vie du tzar Roman depuis les premières informations s'y rapportant. La date exacte de la naissance de Roman n'est pas établie, mais du fait que c'est en l'an 971 que le jeune prince et son frère le tzar Boris II furent amenés à Constantinople par l'empereur Tzimiscès et en se basant sur quelques autres données, M-r Blagoev conclut que Roman est né au début de la seconde moitié du X siècle.

M-r Blagoev terminera son étude dans le prochain numéro de la Revue Macédonienne.

Hr. Tchotchkov, Salonique dans l'histoire de la Bulgarie Aperçu historique.

L'auteur de cette étude s'est proposé pour but de jeter un coup d'œil critique sur les informations historiques relatives aux aspirations du peuple bulgare dans le passé — depuis le commencement de leur histoire jusqu'à l'arrivée des Turcs dans la Péninsule balkanique — à conquérir Salonique, et d'établir si les Bulgares ont été, de fait, maîtres de cette importante ville macédonienne, ne serait-ce que pendant une courte période. Les informations historiques sur ce sujet sont contradictoires et peu claires et c'est pourquoi dans l'historiographie bulgare aussi les opinions relatives à cette question sont différentes. Salonique a été continuellement menacée de l'invasion des

slaves établis autour d'elle, car, à chaque poussée du nord, ils ont de leur côté exercé une pression sur la ville qui toujours s'est défendue opiniâtrement. M-r Tchotchkov, en se basant sur les ouvrages spéciaux traitant cette question, étudie, à partir de l'année 559, les essais des slaves bulgares, à différentes époques, pour conquérir Salonique. La première expédition plus sérieuse et couronnée de succès de l'Etat bulgare pour pénétrer plus avant en Macédoine a eu lieu à l'époque du roi Boris, de 854 à 860. Le tzar Siméon dirigea ses regards vers la région de Salonique pour pouvoir soumettre complètement les tribus slaves sur le cours inférieur des fleuves de la Strouma et du Vardar. A cette époque—vers l'an 904—les Arabes, eux-aussi, assaillirent Salonique. M-r Tchotchkov s'arrête plus en détail sur le rôle de Siméon en relation avec cet événement; le résultat fut que la frontière de l'Etat bulgare se rapprocha tout près de Salonique — fait qui est, entre autre, prouvé pas l'inscription découverte sur la borne limitrophe près du village de Narech, à 22 kilomètres au nord de Salonique. Cependant, cette ville est restée en dehors des frontières de la Bulgarie, aussi bien alors que plus tard à l'époque du royaume occidental de Bulgarie, sous le règne du tzar Samouïl, quoiqu'elle ait été à ce moment sérieusement menacée par les Bulgares, surtout au moment où Péter Déliane envoya contre elle une forte armée, commandée par Agoustiane.

Plus tard, le tzar bulgare Kaloyan continua la même politique d'aspiration vers Salonique. Le tzar bulgare qui eut le plus de succès dans cette politique fut Assène II. Cependant a-t-il réellement conquis Salonique? Sur cette question il existe un désaccord parmi les historiens. Tandis que les uns soutiennent que le tzar Assène régna pleinement sur la ville d'autres admettent que celle-ci fut seulement la vassale du tzar bulgare et les troisièmes nient l'un et l'autre. M-r Tchotchkov s'arrête plus longuement à cette question et fait la critique des trois opinions. Dans sa conclusion il présente de son côté des arguments en faveur de la seconde opinion, notamment que Salonique aurait été seulement la vassale du tzar Assène II. Ceci s'accorde avec le fait historique que, sous le règne de ce souverain, la frontière sud-ouest de la Bulgarie commençait à l'embouchure de la rivière Dévol, se dirigeait en amont de celle-ci droit vers le Vardar, traversait le Vardar au nord de Salonique et de là descendait vers l'embouchure du fleuve de la Maritza près d'Enos et, plus loin, le long de la rivière Ekréné parvenait à Midia sur la mer Noire.

A. M. Sélichtchev, Les relations entre les Grecs et les Bulgares en Macédoine au cours de la période 1870—1883. Avec des documents et des rapports consulaires. (En russe).

On n'a pas encore étudié à fond les rapports bulgaro-grecs suscités par les questions ecclésiastiques-nationales en Macédoine et qui représentent une manifestation éclatante d'un côté des aspirations ethniques, sociales et en partie politiques de la population bulgare et de l'autre du hiérarchisme grec. Pour pouvoir saisir sous toutes leurs faces ces rapports, il sera nécessaire de rechercher et d'étudier de nouveaux documents inédits. M-r Sélichtchev communique des documents de ce genre extraits des rapports

consulaires, conservés dans les archives du Ministère des affaires étrangères russe. Il cite textuellement 13 rapports consulaires écrits en russe et en partie en français.

Les quatre premirs documents émanent du consulat russe de Ianina et sont datés des années 1870 et 1872 à 1874.

1. Le premier document est un rapport secret du consul Léontiev sur ses entretiens avec le métropolite de Ianina, Sophronï, en 1870. Sophronï, de même que tous les prélats grecs, rève à l'hégémonie des Grecs dans la Péninsule balkanique, au rétablissement de Byzance. Mais le mouvement national parmi les slaves des Balkans n'est pas favorable à cette hégémonie. Le métropolite est adversaire de ce mouvement; il est prêt à agir contre lui de connivence avec les Turcs. Très intéresante est la caractéristique des Grecs et des Bulgares donnée par le pacha de Ianina. Sélichtchev, à propos d'un incident avec une jeune fille turquisée raconté par le consul russe, remarque qu'on sent le mécontentement de ce dernier contre le métropolite de Ianina.

2. Dans le second document — un rapport du secrétaire consulaire, daté du 2 septembre 1872 — est exposée la façon dont les habitants de Ianina, en particulier le métropolite Sophronï, envisagent la „question bulgare." Dans ce rapport et dans les rapports suivants du consulat russe de Ianina, le métropolite Sophronï n'est plus représenté comme un ennemi du mouvemeut bulgare; il n'est pas d'accord avec le concile de Constantinople qui veut excommunier les Bulgares; il ne trouve rien d'antichrétien ni d'anticanonique dans le désir des Bulgares d'avoir leurs propres pouvoirs ecclésiastiques, mêmes dans les évêchés mêlés où les Bulgares sont en majorité.

3. Le rapport du consul Troyansky, daté du 16 janvier 1873, confirme l'information du secrétaire consulaire relative au mécontentement du métropolite et de la population de Ianina en face des mesures prises par le patriarcat de Constantinople contre les Bulgares.

4. Le quatrième document, daté de 1874, contient un extrait des informations du consul Troyansky sur la Thessalie qui a trait aux relations greco-bulgares.

Les autres documents du № 5 au № 13 proviennent du consulat russe de Monastir. Ils se rapportent à la période 1872—1880.

5. Le cinquième document est un rapport du consul Iakoubovsky, daté du 17 juillet 1872. M-r Selichtchev donne un extrait de ce rapport dans lequel le consul décrit l'impression qu'a produit sur la population de Monastir l'annonce de la séparation de l'Eglise bulgare du Patriarcat grec.

6. Le consul Maximov annonce, par son rapport du 2 novembre 1874, que l'archimandrite bulgare Kozma a été arrêté et exilé au Mont Athos. „Tout le crime de ce digne prélat se réduit à ce qu'il s'est déclaré du côté de l'Exarchat, et les habitants de Kertchovo, sous l'influence de son intelligence, de sa vie et de son caractère édifiants, l'ont suivi. Il faut ajouter que l'archimandrite Kozma lui-même a été contraint à cette démarche par suite des sympathies pour l'Exarchat des Bulgares des évêchés d'Ochrida et de Pélagonie qui ont refusé de donner une aide pécuniaire au monastère de la S-te Vierge, tant que son supérieur ne se rallierait pas au parti du clergé bulgare. Dans ce rapport, il est encore parlé des „intrigues" et des „dissen-

sions" au sein de la population bulgare, et des poursuites contre le métropolite d'Ochrida, Natanaïl: le gouverneur de Monastir l'accuse d'être en relations avec la population de Kertchovo, avec les Bulgares de Déber et avec ceux de Kortcha et des environs où, à cette époque, existait une population bulgare.

7. Rapport de Maximov, daté du 25 février 1875, au sujet de l'organisation à Kitchévo d'une communauté bulgare. Dans ce rapport, il est parlé, entre autre, d'un trait intéressant des mœurs de la population rurale bulgare en Macédoine et en Albanie, des „jeunes filles en fuite" c. à. d. de jeunes filles qui se sauvent de la maison paternelle pour aller auprès du jeune homme qu'elles veulent épouser. Ces incidents seraient là „quotidiens". La consécration ou l'annulation d'une pareille union représente „une source d'enrichissement pour les prélats grecs de l'endroit"; „Malheureusement, seule, la cupidité détermine la décision des prélats grecs dans ces sortes de procès en divorce."

8. Rapport de ce même consul, daté du 12 avril 1875, relatif à la protestation de l'évêque Anthime et du procès au sujet de l'agression commise à Lérina (Florina) sur la personne d'un partisan de l'Exarchat bulgare, nommé Vané par un certain Guéorgaki, parent de l'évêque de Lérina, Prokopï, et un grécomane, le Bulgare Athanassï, qui auraient essayé de l'étrangler. Devant le tribunal, un des témoins, un musulman, avoua qu'il avait été soudoyé par l'évêque Prokopï.

Les № 9 à 13 sont de forts intéressants rapports du vice-consul à Monastir L. Niéga. Ils sont écrits en français et publiés ici, d'après l'original, dans cette langue, par Mr Sélichtchev. Mr Niéga suivait de près le développement des relations gréco-bulgares et il expose en détails ses observations ets es idées. Cependant ces dernières, pas plus que ses actes n'étaient envisagés avec sympathie par l'ambassade de Russie, à la tête de laquelle se trouvait à ce moment E. Novikov. Celui-ci n'approuvait pas les arguments de Niéga qui disait que le vice-consulat de Monastir devait être transformé en consulat afin de réhausser le prestige de son représentant. D'autre part, Novikov était mécontent de l'attitude adoptée par Niéga en face du conflit gréco-bulgare au sujet de l'Eglise nationale bulgare. Niéga exprimait des opinions qui s'accordaient peu avec la politique de conciliation de la Russie. Novikov était également mécontent de ce que Niéga eût entrepris un voyage en Macédoine, en dépit du désir de l'ambassade russe, et de bien d'autres choses encore.

9. Dans le rapport du 4 mai 1880, Niéga annonce l'arrestation dans un village de la région de Florina, Klabourabé, du prêtre Dimiter, coupable d'avoir célébré le service divin en langue slave sur l'insistance de ses ouailles. En outre, dans ce rapport est décrite la situation de la population bulgare dans les régions de Florina et de Ressen, envers laquelle les évêques grecs se comportaient avec beaucoup d'animosité; les Bulgares récalcitrants étaient dénoncés par ces derniers auprès des autorités turques comme de violents révolutionnaires (par ex. à Ressen).

10. Rapport du 17 août 1880, dans lequel on annonce qu'une bande grecque avec en tête Katratchia. a attaqué les Bulgares du village de Malovichta pendant qu'ils étaient à l'église. Katratchia a défendu au prêtre de dire

la messe en langue slave sous peine de mort, parce que „la Macédoine est une région purement helléne." La situation de la population rurale dans la région de Monastir est très mauvaise à cause des bandes de brigands et par suite des impôts écrasants. Les bandits sont des brigands albanais et les représentants de „la grande idée hellénique". Le métropolite de Monastir, Matheï, soutient les bandits grecs et leur donne sa bénédiction.

12. Par le rapport du 24 août, Mr Niéga annonce le manque total de sécurité dans le vilayet. La bande de Katratchia menace les villages bulgares et valaques. Le métropolite Matheï favorise cette bande. Les bandits grecs envoient dans les villages l'ordre de chasser les instituteurs bulgares.

13. Le 10 novembre 1880, Niéga envoie un rapport très étendu et de grande importance à l'Ambassade de Russie à Constantinople, dans lequel il explique pourquoi il est indispensable pour la cause nationale et sociale dans la région de Monastir qu'il y ait là un évêque bulgare. Il décrit la propagande grecque et la situation extrêmement pénible de la population bulgare. A la fin de son rapport, Niéga communique le désir de la population bulgare de Monastir d'avoir pour métropolite bulgare l'évêque Grigorï qui se trouve alors à Rouchtchouc. Niéga termine son rapport par des renseignements sur cet prélat.

L. Milétitch, Un testament intéressant datant d'il y a cent ans.

Avant la création de la langue littéraire commune à tous les Bulgares, il a existé pendant plus de deux siècles une langue écrite bulgare moderne, formée de la langue populaire selon les parlers locaux et de forts emprunts faits à la langue slave d'Eglise. Dans son article, Mr Milétitch communique le texte d'un testament intéressant, écrit en 1828, par un Bulgare de Kotel, nommé Matheï, dans sa langue maternelle, mêlée d'expressions littéraires. Mr Miletitch fait des remarques critiques sur ce document et donne quelques notes biographiques sur son auteur. Le testament est également remarquable par son aspect extérieur qui rappelle les anciens actes bulgares de texte analogue. Dans ce testament est mentionné comme témoin le métropolite de Preslav, Guérassim, dont la curieuse signature en grec se trouve au haut de ce document; elle ressemble beaucoup aux signatures de prélats sur des actes de ce genre émanant de la chancellerie du patriarcat grec de Constantinople. La formule par laquelle, à la fin du testament, est menacé du châtiment de Dieu celui qui ne remplira pas les dispositions testamentaires rappelle des imprécations de ce genre fréquentes dans les actes valaco-bulgares que Hadji Matheï, qui a vécu en Dobroudja et probablement en Roumanie, a dû voir et lire.

Dans ce testament, qui est reproduit ici en fac-similé et dans une transcription libre, le testateur dispose de ses biens et les partage, dans les moindres détails, entre son fils, ses deux filles et sa femme (dont il ne mentionne pas le nom). Sous le texte ont apposé leurs signatures huit prêtres et deux laïques. Hadji Matheï a vécu jusqu'en 1836 et cette année-là, à la veille de sa mort, il a ajouté de nouveaux legs en faveur de ses filles; ces dernières dispositions ont été écrites avec de plus petits caractères dans la marge du testament, au-dessus des signatures des témoins.

Ce testament est un document important pour l'histoire de la langue littéraire bulgare il est également intéressant en ce qu'il montre le niveau de culture des riches citoyens, des „tchorbadjïs", au début du siècle passé.

Nicolas Alexiev, Le dialecte du Razlog.

La région du Razlog se trouve dans une haute vallée au nord des pentes méridionales du Rila et au sud-ouest du Pirine. Elle comprend les villes de Méhomïa (maintenant appelée „Razlog") et de Bansko avec 11 grands villages, dont l'un est divisé en hameaux dispersés sur les collines. La population est bulgare; une partie est composée de Pomaks, c. à d. de Bulgares mahométans. Les hameaux ne sont peuplés que de Pomaks. On ne sait pas au juste à quelle époque ces Bulgares ont été turquisés. Mr Alexiev fournit quelques données pour l'éclaircissement de cette question.

Grâce à sa position isolée, la région du Razlog, de même que les autres endroits montagneux de la Bulgarie, a conservé l'esprit national. L'influence grecque n'a pu ici s'affermir. La langue slavo-bulgare a été maintenue pendant toute la période de la servitude turque dans les églises et dans les écoles. La proximité du monastère du Rila y a également contribué. Néophite Rilsky, bien connu dans la littérature historique bulgare, est natif du Razlog. Par suite des relations commerciales avec Vienne et Bucarest, l'instruction a pénétré de bonne heure parmi la population; l'amour de l'étude y a été très développé. Les mœurs populaires ont été, également, peu transformées par les influences étrangères. La langue de la population est originale et se distingue par des particularités intéressantes qui jusqu'à présent n'ont pas été étudiées en détail. Par suite de la situation géographique centrale de la région, son langage, par ses particularités phonétiques, représente une transition entre les deux principaux dialactes bulgares — celui de l'Est et celu de l'Ouest. Les premiers exemples du dialecte du Razlog sont donnés par Vouk Karadjitch dans son „Complément aux dictionnaires de Saint Pétersbourg", Vienne 1882, dans lequel sont communiqués 273 mots, une brève étude grammaticale de ce langage, 27 chansons populaires et deux chapitres de l'évangile de Luc dans leur traduction en dialecte du Razlog. Le Bulgare qui a donné à Karadjitch des renseignements sur le dialecte du Razlog a dû être, selon M-r Alexiev, du village de Bansko. M-r Alexiev corrige quelques erreurs dans les données linguistiques de Karadjitch et passe à la définition du parler du Razlog, en se basant principalement sur celui du village de Bélitza. Il examine en détail les particularités phonétiques et morphologiques de ce parler. A la fin de l'article est annexé un vocabulaire de mots plus rares et qui ont une signification spéciale. Afin de mieux caractériser le parler du Razlog, M-r Alexiev publie aussi quelques chansons populaires notées par lui-même.

Comptes rendus.

D-r Stépan Koulbakin, Le vieux-slovène sous le rapport lexicologique, Belgrade, 1930, 143 pages. (En serbe). — Compte rendu de L. Milétitch.

Le 10 février 1927, le professeur Koulbakin, de nationalité russe, actuellement professeur à Belgrade, a prononcé, à l'occasion de son élection comme membre de l'Académie des Sciences serbe, son discours d'admission sur le thème ci-dessus indiqué. Ce discours a fait beaucoup de bruit dans la presse serbe; celle-ci a annoncé que le professeur Koulbakin avait démontré que la langue de Cyrille et Méthode, connue dans la science sous la désignation de vieux-bulgare, était plus proche de la langue serbe que de la langue bulgare, de sorte qu'il ne pouvait plus être question d'une parenté étroite entre le „vieux-slave" (terme sous lequel Koulbakin désigne la langue de Cyrille et Méthode) et la langue bulgare.

A cette époque, M-r Milétitch, l'auteur du présent compte rendu, après avoir cité, dans un de ses articles, des déclarations extraites d'oeuvres antérieures de Koulbakin, selon lesquelles la langue de Cyrille et Méthode est un dialecte de la Macédoine orientale appartenant à la langue bulgare, exprimait le doute que la presse de Belgrade eût exactement saisi la pensée du professeur Koulbakin et avait émis l'opinion qu'il fallait pour se prononcer attendre que le texte authentique du discours fût publié. Maintenant, après trois années, M-r Koulbakin publie enfin son discours académique, sous le titre plus haut mentionné, et M-r Milétitch en fait ici la critique détaillée Il s'avère que les journalistes serbes, auditeurs du professeur Kolbakin, avaient assez bien compris la nouvelle „découvert" que celui-ci présente comme le résultat de ses études sur le „vieux-slave" au point de vue du lexique, notamment que la langue de Cyrille et Méthode sous ce rapport serait plus proche de la langue serbo-croate et même de celle des Slovènes que de la langue bulgare. M-r Milétitch réfute cette opinion de M-r Koulbakin comme n'étant point fondée sur la science et même ouvertement tendancieuse, car elle coïncide avec l'invention serbe selon laquelle la langue des slaves de la Macédoine serait une langue particulière et non un dialecte de la langue bulgare comme cela est admis en général par la science et comme, à plusieurs reprises, M-r Koulbakin, lui-même, l'a affirmé dans ses publications antérieures, c. à d. avant de s'être installé en Serbie en qualité d'émigrant. M-r Milétitch examine en détail les arguments de M-r Koulbakin en indiquant leurs points faibles.

M-r Koulbakin n'a pas osé nier le caractère bulgare des particularités phonétiques et morphologiques du „vieux-slovène" de Cyrille et Méthode, car ceci est une thèse inébranlable de la slavistique. D'autre part, c'est un fait également irréfutable que la classification scientifique génétique des langues slaves est basée justement sur les particularités phonétiques et morphologiques et non sur le lexique. Ceci non plus n'a pu être nié par Koulbakin. Et malgré tout, il a essayé de démontrer qu' il a découvert un phénomène étrange dans la slavistique, notamment qu'un dialecte qui par ses traits les plus importants appartient à une certaine langue slave s'avère pourtant, par son lexique, plus proche d'une autre langue slave. Mais une con-

clusion aussi originale exigeait,avant tout,des preuves démontrant que le lexique „vieux-slovène" (vieux-bulgare) n'existe pas tout entier dans la langue bulgare moderne. Or, personne n'a osé jusqu'à présent affirmer une telle chose et, selon l'auteur du compte rendu, elle ne peut l'être. Dans les parlers macédoniens, non seulement la phonétique, la morphologie et aussi la syntaxe sont bulgares, mais, de même, leur lexique ne se distingue par rien d'essentiel des autres parlers bulgares. La circonstance que dans les autres langues slaves on trouve également des parallèles lexicologiques d'environ 90 des plus anciens mots vieux-bulgares ne change rien à ce fait. Le trésor commun lexicologique du vieux-slave a été soigneusement conservé dans les différentes langues slaves jusqu'à présent, mais il ne s'en suit pas qu'à cause des analogies lexicologiques on puisse nier les traits grammaticaux individuels des langues slaves. C'est en vain que M-r Koulbakin a pris motif pour son étude d'un côté faible de feu le professeur Tzonev qui, dans son ouvrage „Quels sont les parlers bulgares qui ont le plus de mots communs avec le vieux-bulgare ?", s'est exprimé inexactement, en disant qu'aucune autre langue slave ne possédait autant d'analogies lexicologiques avec la langue de Cyrille et Méthode que la langue bulgare. Et M-r Koulbakin s'est acharné à réfuter Tzonev justement en ce qui concerne cette dernière affirmation; il a pour cela longuement compulsé les dictionnaires slaves, aimablement aidé par trois slavistes, dont l'un, M-r Bélitch, est de nationalité serbe, et, en résultat, il a déclaré que tous les 90 mots qui selon l'opinion du prof. Tzonev peuvent être considérés comme purement „vieux-slovènes" (vieux bulgares) se trouvent aussi dans les autres langues slaves. Ceci est l'essentiel dans l'étude de M-r Koulbakin, qui, selon M-r Milétitch, ne contient rien de nouveau et n'a pas la signification que son auteur veut lui donner. En effet, Koulbakin tire la conclusion suivante: „Les dialectes de la Macédoine du Sud ont eu les mêmes traits phonétiques et morphologiques et aussi les mêmes particularités lexicologiques que la langue de Cyrille et Méthode qui, elle, est un dialecte de la Macédoine de l'Est. C'est en Macédoine qu'ont été écrits les monuments littéraires glagolitiques de la fin du X siècle et du XI siècle qui contiennent les meilleurs matériaux pour la caractérisation de la langue vieux-slovène sous tous les rapports, par conséquent aussi sous celui du lexique. Mais il n'a pas dû en être de même en Bulgarie. Ici n'existaient pas le même milieu, le même dialecte, avec d'identiques particularités grammaticales et lexicologiques. C'est pourquoi les disciples de Cyrille et Méthode, forcés de quitter la Moravie, sont allés en Macédoine; ici se trouvait la patrie de la littérature vieux-slovène. Tout cela montre que le groupe linguistique serbo-croate-slovène, au point de vue lexicologique, est le plus proche du dialecte macédonien vieux-slovène de Cyrille et Méthode" (p. 143).

M-r Koulbakin va encore plus loin: selon lui, nous n'aurions pas encore une publication exacte des „monuments vieux-slovènes", de sorte que quand nous l'aurons „la révision d'une série de questions grammaticals" s'imposera. M-r Milétitch, l'auteur du compte rendu, rejette ceci catégoriquement, car les monuments ont été étudiés à fond et on ne peut

s'attendre à aucune révision du genre de celle dont parle M-r Koulbakine. Encore moins peut-on parler d'une révision qui résulterait de l'étude du lexique vieux-bulgare, celui-ci étant également suffisamment connu. M-r Milétitch soumet à un examen critique le petit nombre d'arguments dont M-r Koulbakin étaye sa thèse. M-r Milétitch fait également la critique de la terminologie adoptée par Koulbakin dans son ouvrage „Le vieux-slave" (Paris, 1929); elle dissimule cette même tendance qui, aujourd'hui, après la dernière étude de M-r Koulbakin, devient évidente.

C. Evelpidi, Les Etats Balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière. Paris. 1930. 8°. 399. — Compte rendu de Dim. Yaranov.

Le livre portant le titre ci-dessus indiqué est un essai à demi réussi d'une étude comparée des Etats balkaniques.

M-r Evelpidi est bien renseigné sur la situation sociale et économique des Etats balkaniques, mais il connait moins bien les rapports géographiques et encore moins, nous pourrions dire pas du tout, l'évolution historique de ces Etats. D'ailleurs, il semble que l'auteur s'en rend compte, car, dans sa préface, il se hâte de dire que, par suite des difficultés que présente une pareille étude il se peut qu'il y ait des erreurs dans certains chapitres de son livre. „Cependant, dit M-r Evelpidi, nous pouvons affirmer, qu'en nous plaçant au-dessus de tous les intérêts et préjugés nationaux, nous nous sommes proposé une seule tâche: la recherche de la vérité." En effet, il semble que M-r Evelpidi s'est efforcé, dans la plupart des cas, de s'en tenir à cette tâche; cependant il n'y a pas toujours réussi.

M-r Evelpidi commence la première partie de son étude par un bref aperçu géographique. Après une jolie description de l'originale situation géographique de la Péninsule balkanique, M-r Evelpidi s'arrête à son relief. Ici, pas un seul chiffre n'est exact. Il n'est pas vrai que la frontière serbo-roumaine passe sur une des ramifications des Carpathes. D'autre part, le fait qu'Evelpidi déclare que le Vardar prend sa source dans la Serbie, qu'il ne place pas la Macédoine parmi les grandes unités géographiques dont la Péninsule balkanique est composée, mais considère la Macédoine du Sud et la Thrace de la mer Egée comme formant une unité spéciale, prouve que le livre de M-r Tzviitch „La Péninsule Balkanique", cité à la fin de l'ouvrage de M-r Evelpidi, a exercé une influence considérable sur ce dernier. D'ailleurs on peut juger des notions que possède M-r Evelpidi sur la divison géographique de la Péninsule Balkanique par le fait qu'à la page 187 de son ouvrage il place la plaine de Kossovo en Macédoine.

Dans l'aperçu historique se trouvent des affirmations absolument inexactes; nous ne pouvons comprendre à quelles sources M-r Elvipidi les a empruntées. Par exemple: Les Romains seraient apparus dans la Péninsule balkanique en l'an 197 avant J. Ch.; les Huns auraient ravagé la Péninsule en l'an 375 et les slaves auraient été amenés dans la Péninsule comme esclaves par les Huns et d'autres peuplades barbares; S-t Cyrille et S-t Méthode auraient été des moines du Mont Athos. En 1290, les Chichmans, outre le royaume de Tirnovo, auraient fondé à Vidine un royaume bulgaro-

Roumain. Les Turcs seraient venus en Europe, en 1348, ils se seraient emparés de Tirnovo en 1395, et la Valachie serait devenue leur vassale seulement en 1417.

Même en décrivant des événements contemporains, M-r Evelpidi fait de graves erreurs. Par exemple, il représente le Houriet des Jeunes Turcs comme une conséquence de l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine et de la proclamation de l'indépendance de la Bulgarie. Il affirme que c'est Stamboulov qui a expulsé le prince Alexandre Batemberg de la Bulgarie, alors que c'est précisément Stamboulov qui s'est opposé à son expulsion et qui l'a triomphalement fait rentrer en Bulgarie.

Cependant l'auteur de ces lignes regretterait beaucoup si le lecteur, en lisant cette critique sur l'introduction du livre de M-r E., se faisait une opinion défavorable sur tout l'ouvrage. Déjà dans l'aperçu historique quelques passages font prévoir que M-r Evelpidi parlera des Bulgares avec sympathie et s'efforcera de présenter toute la vérité. Quelle lutte a dû soutenir M-r Evelpidi contre ses préjugés nationaux pour pouvoir dire: „Le peuple bulgare, opprimé par la classe aristocratique des grands propriétaires turcs et par le clergé grec retrouve sa personnalité en créant l'Eglise indépendante bulgare avec pour chef suprême l'exarque des Bulgares (bolgar milléti) résidant à Constantinople" ou encore: „Le Congrès de Berlin, par crainte de l'influence russe, rendit la Macédoine au Sultan . . . et à la Serbie Nich et le district bulgarisant de Pirot". etc.

Dans le troisième chapitre de son ouvrage,M-r Evelpidi s'occupe de la situation actuelle des peuples balkaniques qui, au point de vue ethnique et antropologique, ne représenteraient pas, selon lui, des unités distinctes. Qu'il existe un mélange entre les peuples balkaniques, on ne peut le nier. Mais il nous semble que M-r Evelpidi a exagéré le résultat de ce mélange et cela dans le même but que celui qui est poursuivi par l'amoindrissement de l'importance de l'histoire nationale des peuples balkaniques. Par suite de ce mélange, il est difficile, dit M-r Evelpidi, de tracer aujourd'hui des frontières ethniques dans la Péninsule balkanique. Que cette conception de frontières ethnographiques indéfinies est étrangère à M-r Evelpidi ressort du fait que, immédiatement après l'introduction, il entreprend une tâche en effet risquée: établir exactement le chiffre de chaque population dans la Péninsule balkanique. Il évalue le nombre des Bulgares à 6,500,000; il compte dans le royaume de Bulgarie 4,750,000 Bulgares (avec les Pomaks) — chiffre très voisin du chiffre exact, 200,000 Bulgares dans la Dobroudja — principalement dans la partie méridionale. Il compte 150,000 Bulgares dans la Bessarabie, autour de Bolgrade. Il mentionne des villages bulgares dans la Valachie et la Moldavie, sans donner le chiffre de leur population. Il mentionne également les Bulgares banates. Il dit qu' en Yougoslavie (sans la Macédoine) vivent des Bulgares dans les terres enlevées à la Bulgarie après le traité de Neuilly. Les Bulgares de Nich et de Pirot seraient serbisés. Dans la Thrace grecque et à Constantinople Evelpidi compte 20,000 Bulgares, autant qu'en accuse la statistique turque. Il mentionne les Bulgares de la Hersonie et de la Tauride qui, selon lui, perdent rapidement leur physionomie nationale dans le milieu ambiant. Le passage le plus intéressant est celui concernant les Bulgares de la Macédoine.

„Mais il faut rattacher à la nation bulgare la majeure partie des Slaves de la Macédoine non bulgare, dont la langue, les mœurs et surtout les sentiments se rapprochent le plus d'eux. (Quelques colonies bulgares ont subsisté dans l'Albanie méridionale. Dans la plaine de Kortcha, deux villages subsistent: Drénovo et Boboshica, où les vieilles gens parlent encore un bulgare fort différent du dialecte macédonien, pourtant bien voisin et qui rappelle le vieux slave d'église). Cette population bulgare s'élève à 500,000 individus environ pour la Macédoine serbe habitant surtout les régions de Stroumitza, Bitolia et Ohrida. Celle de la Macédoine grecque s'est réduit, par suite du trait d'émigration des populations, à 80,000, habitant les départaments de Florina et d'Edessa (Vodéna). (La population slavophone de la Macédoine grecque s'élève environ à 150,000 âmes, dont 70,000, attachées de tout temps à l'église grecque, ont conservé des sentiments ethniques grecs. De même ceux des bulgares de la Vieille Serbie, qui n'ont pas adhéré au schisme ecclésiastique bulgare, ont été serbisés). Plusieurs de ces bulgaro-macédoniens ont emigré aux Etats-Unis d'Amerique, où, par contre, l'emigration bulgare est insignifiante. La nation Bulgare comprend une population de 6,500,000 âmes, dont un million environ dans les Etats avoisinants". (Page 47).

Quoique le nombre des Bulgares dans les deux parties de la Macédoine soit un peu réduit, il est évident que M-r Evelpidi s'est efforcé de ne pas s'éloigner de la vérité.

La partie suivante du troisième chapitre est consacrée à l'échange des populations; M-r Evelpidi reconnaît que celle-ci a été transformée d'échange volontaire en échange forcé et il qualifie de cruelle et barbare cette manière de résoudre le problème des minorités.

Selon M-r Evelpidi, la situation des Bulgares dans la Macédoine grecque est mauvaise, mais celle des Bulgares dans la Macédoine serbe est encore pire, car là la minorité bulgare n'est absolument pas reconnue, en dépit de ses manifestations souvent violentes. La situation des Bulgares dans la Dobroudja et la Bessarabie n'est guère meilleure, dit M-r Evelpidi, et il conclut. „Cet état de choses ne constitue pas seulement une violation des traités officiels et des lois humanitaires, mais il maintient dans les Balkans une atmosphère de pressions et de haines, grosse de dangers pour la paix." Ayant saisi la véritable raison des troubles dans les Balkans, M-r Evelpidi ne peut se retenir de dire quelle serait pour les minorités la situation idéale.

Le troisième chapitre — „les Peuples balkaniques"—s'achève par une excellente étude comparée démographique, dont il ressort que l'accroissement de la population est le plus grand en Bulgarie (1·7%), très petit en Grèce (0·8%) et le plus petit en Albanie (0·35%).

Dans le quatrième chapitre est étudiée la situation sociale dans les Etats balkaniques. C'est un des meilleurs chapitres du livre. M-r Evelpidi expose très bien la situation sociale des paysans avant et après les réformes agraires entreprises dans tous les pays balkaniques. Il a parfaitement décrit l'évolution de la vie urbaine et, à la fin du chapitre, le développement et l'état actuel de la législation sociale dans les cinq Etats balkaniques.

Dans le cinquième chapitre, M-r Evelpidi a essayé de décrire les mœurs populaires dans les différentes régions géographiques.

Dans le sixième chapitre, M-r Evelpidi examine l'organisation politique des Etats balkaniques, la vie politique, l'œuvre scolaire (il ressort que la plus grande proportion de lettrés se trouve en Bulgarie, et celle de personnes ayant terminé des études universitaires — en Grèce).

Un autre chapitre très bien écrit est le septième, qui a pour sujet les communications.

Dans les cinq chapitres suivants, M. Evelpidi fait une étude économique comparée sur les Etats balkaniques. On peut brièvement la caractériser en disant qu'elle est parfaitement réussie.

Il nous reste à dire quelques mots sur la conclusion. Elle prouve qu'outre la recherche de la vérité l'auteur de cet ouvrage s'est proposé le but de démontrer au lecteur qu'une confédération balkanique est possible et nécessaire.

Les efforts des Grecs pour parvenir à former une confédération balkanique sont fort compréhensibles, car elle seule peut garantir le maintien des frontières actuelles. De notre côté, nous ajouterons: la conféderation balkanique est possible seulement à une condition — c'est que dans cette alliance, dont la but est une aide mutuelle, chaque Etat entre avec son patrimoine national et qu'aucun n'aspire à vivre aux dépens des autres.

Fr. Hybl, Dějiny národa bulharského. Dil II V. Praze, 1930, 225. (Fr. Hybl, Histoire du peuple bulgare. Seconde partie. Prague 1930. Avec une carte de la Bulgarie au XIX siècle). — C. r. de L. Miletitch.

Dans son compte rendu publié dans le № 1, année VI, de la Revue Macédonienne (p. 123—126), M-r Miletitch s'est prononcé défavorablement sur la première partie de l'Histoire de la Bulgarie de feu le professeur Hybl, publiée en 1929. Il a surtout fait ressortir, à l'encontre des opinions de M-r Hybl, que les slaves, déjà au début de leur établissement dans la Péninsule balkaniques, étaient partagés, par suite de différences ethnographiques caractéristiques, en deux groupes nationaux, le groupe slavo-bulgare et le groupe serbe; c'est pourquoi, dès le début, ces groupes ont vécu ici distinctement au point de vue politique, dans des frontières ethniques définies.

Dans le même compte rendu, M. avait dit que l'hypothèse de M-r Hybl qui admet au début l'unité nationale et linguistique des slaves du sud, n'est pas soutenue jusqu'à la fin de l'ouvrage, puisqu'à certains endroits il y est parlé des „Bulgares" en Macédoine et de terres peuplées de „purs Serbes" etc.

Il ressort de la seconde partie de cette même „Histoire de la Bulgarie" que ces contradictions aussi bien que ce point de vue inadmissible de l'auteur n'auraient sûrement pas trouvé place dans la première partie si celle-ci avait été publiée sous sa propre rédaction, c. à. d. de son vivant. En effet, dans la seconde partie, on ne trouve plus chez l'auteur d'hésitation au sujet de l'existence des deux sphères ethniques qui, dès l'établissement des slaves dans la Péninsule, ont distinctement séparé les Bulgares des Serbes. M-r Hybl, dans cette partie de son ouvrage, fait ressortir le caractère bulgare de la population slave de la Macédoine, et ici il est en plein accord avec le point de vue universellement adopté par la science. Nous voyons dans cette suite du premier volume de l'Histoire des

Bulgares, qui commence par le XVIII siècle et se termine par l'époque actuelle (par le traité de Neuilly), une parfaite concordance entre les opinions de son auteur et celles d'Iriček et de Niederlé. M-r Hybl les complète en se basant sur la littérature moderne relative à ces questions et, entre autre, il a, avec opportunité, mis à profit les ouvrages remarquables de Vl. Sis sur la Bulgarie et la Macédoine.

Après avoir exposé les premières manifestations de l'éveil de la conscience nationale bulgare, depuis le début du siècle passé, dans toutes ses phases plus remarquables, M-r Hybl s'arrête en détail sur les luttes pour l'obtention d'une Eglise nationale. Les Bulgares combattaient pour leurs droits, dit M-r Hybl, avec le concours toujours plus actif de toutes les régions peuplées de Bulgares, aussi bien celles de l'Est que celles de la Macédoine. La lutte pour l'Eglise nationale bulgare s'acheva par une victoire complète saluée par l'allégresse générale du peuple. Quoique les Bulgares de la Macédoine fussent placés dans des conditions plus difficiles que leurs conationaux de l'Est, ils étaient, tout de même, plus forts par le nombre, que les autres nationalités en Macédoine. M-r Hybl trouve qu'entre les différentes statistiques ethnographiques sur la Macédoine celle du Bulgare Vassil Kantchev et celle du professeur tchèque Niederlé méritent le plus de confiance, et il compte que 52% de toute la population du pays sont des slaves, qui sont „presque tous des Bulgares" et qui occupent la plus grande partie de la Macédoine (p. 121).

Dans le sixième chapitre, intitulé „Les Bulgares macédoniens dans le dernier quart du XIX siècle", M-r Hybl expose en détail les événements en Macédoine. „Le sort des Bulgares de la Macédoine, dit M-r Hybl, est la page la plus douloureuse de l'histoire du peuple bulgare dans les dernières cinquante années". Il décrit la pénible situation économique des Bulgares de la Macédoine sous la dépendance des grands propriétaires turcs qui, dans leurs fermes, les exploitaient sans scrupule. A cela venaient s'ajouter les efforts des Grecs pour représenter la Macédoine comme leur patrimoine. Et comme si cette animosité agressive des Grecs ne suffisait pas, un autre ennemi de la nationalité bulgare en Macédoine devait surgir — les Serbes. La conscience nationale des slaves de la Macédoine s'éveilla et se développa dans l'esprit bulgare, sans influences étrangères et si naturellement, qu'il n'y eut pas alors de motifs de contestations au sujet de leur appartenance nationale et que les Grecs les considéraient comme des „Hellènes bulgarophones" (*Βουλγαρόφονοι Ελληνες*).

L'accroissement conscient des prétentions des Serbes sur la Macédoine aurait commencé, selon M-r Hybl, seulement après le Congrès de Berlin. L'Autriche n'aurait pas songé, au début, à empêcher la Serbie de s'étendre au sud. Dans une entente secrète, en 1881, elle reconnut à la Serbie des droits sur la région de Kossovo et la Macédoine et lui promit son appui dans ces questions. La guerre du roi Milan contre la Bulgarie, en 1885, a été en accord avec cette politique et entreprise avec le consentement de l'Autriche. La défaite subie alors par les Serbes (à Slivnitza) fit échouer les plans des Serbes, mais ils continuèrent pourtant à soutenir leurs prétentions sur la Macédoine.

Ainsi, ayant parfaitement saisi les débuts de la propagande serbe en Macédoine, M-r Hybl, plus loin, suit et explique avec exactitude les événe-

ments macédoniens jusqu'à nos jours. En ce qui concerne la langue, il remarque très justement que l'argument serbe au sujet de certains traits de parenté entre la langue des Macédoniens et celle des Serbes aurait une certaine signification s'il n'existait pas une parenté linguistique encore plus grande entre les Macédoniens et les Bulgares. Et on ne peut contester qui depuis que les slaves de la Macédoine ont pris consience de leur nationalité, ils ont toujours considéré comme leurs la langue et le peuple bulgares, et cela non seulement au XIX siècle, mais aussi dans un passé plus lointain. Hybl rejette les arguments serbes selon lesquels le nom „Bulgares" que se donnent les slaves en Macédoine n'aurait pas de signification ethnographique, etc. M-r Hybl s'appuie sur les slavistes tchèques notoires Ireček et Niederlé. „Il ne peut y avoir de doute, dit-il, que les prétentions serbes sont absolument injustifiées et que les slaves de la Macédoine doivent être incorporés au peuple bulgare."

Dans l'exposé chronologique des événements en Bulgarie et en Macédoine, M-r Hybl n'a pas négligé un seul de ceux ayant quelque importance politique. L'Eglise bulgare obtint peu à peu des évêques de sa nationalité pour tous les évêchés macédoniens. Les exarchistes représentaient par leur nombre les trois cinquièmes de tous les chrétiens en Macédoine; un quart seulement des Bulgares macédoniens demeuraient sous la juridiction du patriarcat. Les Serbes ne cessaient de protester, de concert avec les Grecs, contre l'exarchat. Au commencement du XX-e siècle, toute la classe instruite en Macédoine était de nationalité bulgare. Les émigrants macédoniens en Bulgarie étaient déjè en 1894 au nombre de 100000 âmes C'est dans ce milieu que se forma en 1890 le comité macédonien-andrianopolitain dont le but était de travailler à la libération de la Macédoine; en 1893, en Macédoine, fut fondée dans le même but l'Organisation Macédonienne Révolutionnaire Intérieure. Le mouvement révolutionnaire en Macédoine fut un événement important pour tout le peuple bulgare. M-r Hybl indique les ouvrages les plus importants sur la question macédonienne (141—142).

Dans l'avant-dernier chapitre sont exposés les événements bulgares à partir du début du XX-e siècle, dans lesquels jouent un rôle important le mouvement pour la libération de la Macédoine et l'action des deux organisations révolutionnaires — l'Organisation Extérieure (des Verhovistes) et l'Organisation Intérieure, qui amenèrent les deux insurrections macédoniennes de 1902 et 1903. Quelque temps après, les bandes grecques et serbes assaillirent en Macédoine la population bulgare et commirent de grandes cruautés. M-r Hybl donne des détails là-dessus, entre autre, sur l'horrible massacre de Bulgares commis à Zagoritchani par des bandes grecques, qu'à Athènes, à ce moment-là, on célébrait comme des héros nationaux (155). La situation en Macédoine empirant, l'Organisation Macédonienne Intérieure fut contrainte de recourir à des moyens désespérés, auxquels il fut répondu du côté turc par de terribles cruautés (p. 195).

Dans le dernier chapitre „Succès et humilliations", M-r Hybl fait une revue des événements durant les guerres balkanique et mondiale jusqu'au traité de Neuilly. Il est à remarquer que l'auteur, parlant de la conduite de la diplomatie russe au cours de la guerre balkanique, accuse cette dernière

d'avoir secrètement travaillé contre la Bulgarie. „La Bulgarie a chèrement payé sa libération. Là où il s'agissait de ses intérêts directs, la Russie des tzars n'a pas ressenti de remords et, sans hésitation, elle a vendu le bonheur d'un pays slave à des Etats non slaves" (p. 180). Parlant de la paix de Bucarest de 1913, M-r Hybl dit, entre autre, que les Bulgares, obligés de céder la plus grande partie de la Macédoine, ont voulu garantir, au moins, la nationalité des conationaux qu'on leur arrachait et ont insisté pour que, dans le traité de paix, fut introduite une clause, selon laquelle la Serbie, la Grèce et le Monténégro garantissaient à la population des régions nouvellement acquises par elles l'autonomie religieuse et scolaire. L'opposition de la Serbie fit échouer leurs efforts. „Bien entendu, dit M-r Hybl, en Europe on ne connaissait par alors le véritable état des choses. On ne savait pas que c'étaient les Serbes qui, d'accord avec la Russie, avaient violé le traité primitif de 1912. L'égoïste politique russe n'a eu en vue que ses propres succès" (p. 180). La Russie, dit M-r Hybl, n'a compris que très tard la faute qu'elle avait commise en 1913, en soutenant avec partialité les ennemis de la Bulgarie. C'est pour cette raison qu'en 1915 le deuple bulgare n'opposa pas une résistance sérieuse quand son tzar et son gouvernement décidèrent d'entrer dans l'alliance formée par les Puissances centrales. La diplomatie de l'Entente fit tous ses efforts pour attirer la Bulgarie de son côté, entre autre, par la note du 14 septembre 1915. Mais la Serbie ayant refusé, dans cette occasion aussi et même après les instances de la Russie, de céder la partie de la Macédoine prise par elle en 1913, la triple Alliance proposa à la Bulgarie d'occuper avec ses armées la Macédoine.

Dr phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil. Halle, 1930, 8°, 93. (D-r Horand Horsa Schacht, La Question macédonienne à la fin du siècle passé). — C. r. de L. Miletitch.

L'oûvrage de M-r H. Schacht, dont le titre figure ci-dessus, est une preuve remarquable de la grande importance de la question macédonienne. Schacht étudie cette question du point de vue purement historique, la prenant comme un exemple caractéristique qui démontre que le Congrès de Berlin, conclu principalement dans le but d'assurer la paix parmi les grandes Puissances, a eu en réalité, pour conséquences de terribles souffrances et effusions de sang, et que c'est à ce congrès qu'est dû, en grande partie, la tragédie actuelle de la Bulgarie. M-r Schacht suit l'évolution de la question macédonienne surtout en relation avec la lutte diplomatique menée à son sujet entre les grandes Puissances, la Bulgarie et la Turquie. L'ouvrage a le caractère d'une dissertation scientifique, dont chaque assertion est appuyée sur des sources premières que l'auteur note avec soin sous le texte. L'étude se rapporte aux événements de la fin du siècle passé et du début de celui-ci et s'achève par l'application des Réformes de Mürzsteg en Macédoine. Dans ce cadre est décrite aussi la constellation européenne actuelle et il y est parlé de tous les événements plus importants reliés tant soit peu à l'objet principal du livre. M-r Schacht, dans le désir d'être tout à fait impartial, est très prudent dans ces jugements et évite de faire une conclusion quand il ne peut la fonder sur un document digne de foi. Pour cette raison, quoique l'auteur, à ce

qu'il semble, ne se soit pas auparavant beaucoup occupé de cette matière historique si complexe et si délicate, il a tout de même réussi, en travaillant avec une méthode rigoureuse, à nous donner une étude absolument objective sur la dite partie de l'histoire bulgare, ce qui lui assurera, avant tout, la gratitude de la science bulgare.

De même que beaucoup d'autres écrivains étrangers, Mr Schacht est sous l'impression que la Macédoine est peuplée d'un nombre extraordinaire de nationalités différentes, cependant, il dit avec raison que la majorité de sa population est, sans aucun doute, formée de Bulgares (den Hauptbestandteil bilden ohne Zweifel die Bulgaren).

Le Congrès de Berlin n'a apporté aucune solution à la question bulgere. La Bulgarie n'a pas été satisfaite non plus en ce qui concerne ses aspirations bien fondées sur la Macédoine, et de là a surgi la question macédonienne. Les Bulgares ont toujours basé leurs aspirations sur des principes juridiques (rechtliche Grundlagen). Mr Schacht remarque que les principaux adversaires des Bulgares, les Grecs et les Turcs, n'ont jamais contesté le caractère national bulgare des slaves macédoniens. La propagande grecque, qui se servait de bandes, était dirigée contre les Bulgares de la Macédoine, dans le but de défendre l'hégémonie spirituelle de l'hellénisme. De même, les Serbes, eux-aussi, surgirent en Macédoine avec des prétentions éveillées, principalement, par les succès des Bulgares dans cette contrée. Le mécontentement de la Serbie en ce qui concernait les résultats du Congrès de Berlin était injustifié, car, grâce à l'intercession de l'Autriche, elle recevait plus de territoire que ne le prévoyait le traité de San-Stéfano. Dès que Péter Karaguéorguévitch fut monté sur le trône serbe et que fut formé le cabinet russophile de Vouitch, la politique serbe fut encore plus décisivement aiguillée sur la Macédoine. La libération des Serbes „non encore libérés" servit aux radicaux de narcotique politique (politisches Narkotikum) pour endormir le mécontentement intérieur dans le pays. Le cabinet radical de Vouitch se trouvait alors en contact intime avec l'ambassadeur de Russie à Belgrade, Tcharikov, qui promettait de donner son appui aux „aspirations nationales" de la Serbie, en la défendant contre les intentions hostiles de l'Autriche-Hongrie. La propagande grecque, elle aussi, jouissait, à ce moment-là, de l'appui officiel de la Russie, qui la considérait comme un équilibre désirable à l'influence croissante de la Bulgarie (p. 27). Le comte Ehrental avait bien prévu que les Karaguéorguévitch pour affermir leur position devraient laisser „vibrer la fibre nationale" (die nationale Fiber vtbrieren lassen müssten).

L'Autriche-Hongrie et la Russie, depuis le XVIII-e siècle, sont des rivales dans la Péninsule Balkanique. En 1897, elles conclurent une entente par laquelle elles s'engageaient à maintenir le statu-quo dans la Péninsule balkanique. Les circonstances ultérieures, principalement les troubles macédoniens vers la fin du siècle passé, obligèrent les deux Puissances à entreprendre des démarches actives. L'attitude de la diplomatie allemande au cours de toute l'époque qu'examine M-r Schacht est fort intéressante. M-r Schacht constate à plusieurs reprises l'attitude soi-disant indifférente de l'Allemagne en face de la question macédonienne, alors qu'en réalité elle soutenait la politique turcophile, ordinairement sous prétexte qu'elle

ne menait qu'une politique économique. Bien entendu, elle se trouvait dans une certaine dépendance de la politique autrichienne. Selon Bülow, il y avait trois choses que l'Autriche ne pouvait permettre: que la mer Adriatique lui fût fermée (par l'Italie), que la Serbie s'annexât le Monténégro, et que la question des Dardanelles fût résolue partialement par une des grandes Puissances. On croyait que la position de la Russie dans les Balkans s'était affaiblie, et l'Autriche s'efforçait de s'entendre avec la Russie et de diriger, avec elle, la question balkanique.

La politique anglaise aurait, selon M-r Schacht, travaillé dans la voie chrétienne-puritaine, dissimulant avec adresse, derrière le principe ethique, des aspirations purement égoïstes. Elle désirait se servir du mouvement turcophobe pour ses conquêtes. L'Angleterre luttait pour saper les positions de l'Allemagne à Constantinople. En ce qui concerne l'Italie, sa politique, selon M-r Schacht, a toujours été favorable aux aspirations bulgares pour l'amélioration de la situation en Macédoine, même dans le sens d'un développement autonome des Etats balkaniques (im Sinne einer selbständigen Entwickelung der Baikanstaaten). M-r Schacht suit dans tous ses détails l'action diplomatique des Puissances pour l'application des réformes en Macédoine. Au cours de cette action, la Russie manifesta tout le temps son opposition aux désirs des Macédoniens. En novembre 1902, l'ambassadeur de Russie, Zinoviev, insista auprès de la Porte pour qu'elle prît des mesures décisives contre le mouvement macédonien. L'Allemague, de son côté, conseillait la même chose au sultan — qu'il prît l'initiative de l'application de mesures sévères (p. 47). Au contraire, du côté anglais, fut proposée l'idée d'une certaine autonomie de la Macédoine, avec même un gouverneur chrétien. La rivalité de la Russie et de l'Autriche empêchèrent que cette idée fut sérieusement examinée; M-r Schacht cite, à ce sujet, une série de documents. Plus loin, il expose les préléminaires diplomatiques des réformes de février en Macédoine (1903) qui ne contribuèrent pas du tout à frayer la voie à l'idée de l'autonomie de la Macédoine. L'Angleterre, soutenue par l'Italie, se montrait plus ou moins opposée à ce programme de réformes palliatif adopté par les grandes Puissances. L'opinion publique bulgare, elle aussi, n'en fut pas satisfaite.

Le personnage qui joua le rôle le plus important dans l'application des réformes du côté turc fut Hilmi pacha, sur lequel M-r Schacht nous donne des renseignements détaillés. Sa tâche principale était de susciter des obstacles à l'action des réformes. Entre temps, le 20 juillet 1903, éclata la grande insurrection macédonienne de la S-t Elie.

Quand, plus tard, le gouvernement bulgare envoya Natchévitch à Constantinople avec la mission d'entrer en pourparlers directs avec la Porte, la Russie, une fois de plus, découvrit sa politique — son représentant fit comprendre à la Turquie que le gouvernement russe ne désirait pas une entente entre l'Etat vassal et son suzerain. Alors, en août 1903, l'Organisation Révolutionnaire Macédonienne envoie aux ministres plénipotentiaires à Sophia un programme contenant leurs demandes minimales, que M-r Schacht cite, les jugeant remarquables.

car, selon lui, c'est elles qui auraient inspiré à Lord Lansdaw l'idée de recommander son programme, par une lettre du 20 septembre 1903, dans laquelle il propose un gouverneur général chrétien pour la Macédoine. La question d'un élargissement des réformes et d'un contrôle garantissant leur application est soulevée. L'idée d'un gouverneur chrétien se renforce. Lansdaw et l'opinion publique anglaise soutenaient l'idée de l'autonomie de la Macédoine. Ils savaient que le peúple bulgare, une fois libéré, représenterait un mur de granit contre les attaques russes et les complications balkaniques qui pourraient menacer l'Angleterre.

Le 30 septembre, l'empereur de Russie arrive à Vienne et le 2 octobre, dans l'entrevue des deux souverains à Mürzsteg est signée l'entente de Mürzsteg. L'Autriche et la Russie conviennent de retarder, autant que possible, tout changement territorial dans les Balkans. Les propositions anglaises du 29 septembre ne furent pas acceptées; elles n'avaient été soutenues que par l'Italie. Mais, même le peu qui avait été obtenu par les Réformes de Mürzsteg était dû en grande partie à l'influence de l'Angleterre.

La Turquie mena avec opiniâtreté la lutte contre l'application des réformes qui lui étaient imposées. Le sultan fit appel à l'Angleterre pour qu'elle ne soutînt pas une politique qui, dans son fond, était hostile au peuple musulman. L'Angleterre répondit que le gouvernement turc était obligé d'introduire des réformes, que ceci représentait le prix de l'annulation du traité de San-Stéfano et qu'elle se voyait contrainte, en dépit de sa volonté, d'insister pour leur application, au lieu de s'en remettre à de vaines promesses. A propos de l'allusion au „prix du traité de San-Stefano" M-r Schacht remarque avec esprit: „qui donnait à l'Angleterre l'île de Chypre!" (p. 83). Les agents civils envoyés en Macédoine, ne représentèrent, selon l'auteur, que la conscience de l'Europe.

L'insuccès du programme de Mürzsteg, dans tout son ensemble, se révéla bientôt aux yeux du gouvernement bulgare, car le contrôle de son application se trouvait dans les mains de l'Autriche et de la Russie, représentées par deux agents civils.

En ce qui concerne les côtés faibles des Réformes de Mürzsteg, M-r Schacht juge que les déclarations faites à cette époque par l'Organisation Intérieure Macédonienne et dans lesquelles elle insiste pour l'obtention de l'autonomie de la Macédoine méritent une attention spéciale.

La résistance intérieure de la Porte n'était pas faite pour augmenter la foi dans l'efficacité des réformes. En 1904, les relations turco-bulgares étant très tendues, le gouvernement bulgare jugea plus sage de s'entendre directement avec la Turquie. L'entente fut conclue le 8 avril de la même année; l'Allemagne y avait contribué. En mai 1905, les Puissances signataires du traité de Berlin envoyèrent une note plus sévère à la Turquie au sujet des questions financières concernant la Macédoine. L'Allemagne de nouveau conseilla des réformes, mais ne soutint pas la proposition de l'Angleterre de faire une démonstration navale.

Selon M-r Schacht, la lutte entre les grandes Puissances au sujet de la question macédonienne n'a été qu'une lutte pour la suprématie; la question macédonienne demeure une tragédie nationale que les Allemands peuvent, maintenant, comprendre plus clairement.

Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadschis (publié dans „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung". Berlin, August, 1930. 731—747).

L'ancien consul général d'Autriche-Hongrie à Skopié (Uskub), Alfred Rappaport, sur le livre duquel „Au pays des martyrs", 1904—1909, M-r Romansky a donné un compte-rendu détaillé dans le № 2 de l'année III de la Revue Macédonienne (p. 150—162), présente dans l'étude „Mazedonien und die Komitadschis" une partie de ses souvenirs sur la Macédoine Le but principal de l'auteur est d'expliquer la création et l'action des bandes macédoniennes armées qu'on désigne sous le nom qui leur a été donné par les Turcs: „les comitadjis." M-r Rappaport examine la question, au point de vue historique, depuis les trente dernières années du siècle passé alors que s'était victorieusement achevée la lutte menée pendant quarante ans par le peuple bulgare pour acquérir l'indépendance de son Eglise. Le traité de Berlin est le coup fatal qui s'est abattu sur la Macédoine et la source de tous ses malheurs. M-r Rappaport s'efforce d'atténuer les reproches que, non sans raison, on adresse à l'Autriche-Hongrie au sujet de l'action néfaste exercée par elle dans le Congrès de Berlin contre la Bulgarie et en particulier contre la Macédoine; cependant, il importe de remarquer que, comme l'affirme M-r Rappaport, il est peu probable que l'Angleterre, même sans la complicité de l'Autriche, eût permis la réalisation de la Bulgarie de San-Stéfano. M-r Rappaport avoue pourtant que la diplomatie autrichienne a fait une grande faute en aidant la Serbie à s'étendre dans le territoire bulgare jusqu'à Pirot même et d'avoir, par le traité secret austro-hongrois-serbe de 1881, permis à la Serbie de s'étendre au sud. Plus loin, M-r Rappaport expose, brièvement, les étapes principales de l'évolution de la question macédonienne à partir de 1880, sous l'influence du nouveau facteur dans la politique balkanique — l'Organisation Révolutionnaire Macédonienne Intérieure. „Il faut reconnaître, dit M-r Rappaport, qu'il serait difficile de trouver dans un autre mouvement révolutionnaire un si grand patriotisme et tant d'abnégation, de bravoure, de résistance, d'héroïsme et de témérité que dans le mouvement macédonien." Plus loin, M-r Rappaport parle de l'action des réformes en Macédoine, des réformes de Mürzsteg et des intrigues diplomatiques des grandes Puissances, des Jeunes Turcs, de l'Alliance balkanique de 1912 et de la guerre contre la Turquie qui en fut la conséquence, de la trahison, de connivence avec la Roumanie, des alliés de la Bulgarie envers celle-ci, de la guerre interalliée et de la Paix de Bucarest en 1913, des mesures draconiennes des Serbes dans la Macédoine occupée par eux. Dans sa conclusion, M-r Rappaport dit: „Dans la guerre mondiale, la Macédoine a été d'abord le prix par lequel la triple Alliance espérait

gagner de son côté la Bulgarie, ensuite le rocher contre lequel est venu échouer ce plan, l'espoir qui a uni la Bulgarie aux Puissances centrales et enfin le champ de bataille où cet espoir a été brisé."

Péter St. Tassev, capitaine de réserve, Sur le front de Monastir avec la 6-ième division de Vidin, pendant la guerre mondiale. 1915—1918. Zaïtchar — Planinitza — Tchégan — Kénali — Tchervéna sténa. Avec 8 reproductions photographiques et 4 cartes. Sofia 1929. 8º, 80.

L'auteur de ce livre très intéressant et sérieux, qui a lui-même pris part dans les grandes batailles sur le front de Monastir et a tenu des notes quotidiennes complétées plus tard à l'aide des rapports militaires conservés, a réussi, sans aucune affectation, en exposant d'une façon calme et tout à fait objective une multitude de faits absolument authentiques, à dessiner un tableau saisissant des sanglants et grandioses exploits de nos soldats, luttant contre un ennemi beaucoup plus fort; tableau qui émeut profondément le lecteur et lui laisse une impression ineffaçable. Ceux qui liront le livre de M-r Tassev pourront se faire une idée des pertes immenses de l'armée bulgare sur le front macédonien pendant la guerre mondiale et comprendront les liens profonds qui, surtout depuis cette guerre, unissent la Bulgarie et la Macédoine.

Le récit commence par l'action militaire de la 6-ième division d'artillerie contre les Serbes, près de la vallée du Timok, en octobre 1915. M-r Tassev dit la part prise par la 6-ième division sur le front au-dessus de Monastir. Il décrit en détail les combats épiques menés autour de la position Tchervéna sténa, C. 1248, en 1916, 1917 et 1918. Le lecteur suit avec une attention intense la description des combats du 15 mars 1917, du 17, 18, 19, 20 et 26 mars, les combats pour reprendre de nouveau la Tchervéna sténa, etc. jusqu'à la fin de la guerre, le 23 septembre, quand on apprit la douloureuse nouvelle de la retraite sur tout le front.

Les très belles reproductions photographiques méritent d'être mentionnées, car elles donnent encore plus de valeur au livre de M-r Tassev.

† Maxime, métropolite de Philippopoli, Autobiographie et souvenirs. Sofia, 1930, folio 236.

Son Éminence le métropolite de Philippopoli Maxime, dans un âge avancé, alors que ses nombreux vénérateurs se préparent à fêter solenellement son 80-ième anniversaires, a réussi à écrire son autobiographie, riche des souvenirs de son activité sociale et patriotique qui s'est deployée pendant plus d'un demi-siècle. Une grande partie du livre est occupée par les „Compléments" qui consistent en sermons, lettres et rapports de l'auteur dont quelques-uns représentent d'importants documents d'intérêt social. L'édition est luxueuse, ornée d'une cinquantaine de belles reproductions photographiques. de portraits de l'auteur depuis son enfance jusqu'à présent, etc. Cette biographie nous dépeint la situation de la Bulgarie sous la domination turque au point de vue culturel et scolaire et se lit avec intérêt come des pages pittoresques d'histoire bulgare sur cette époque. La vie de son Eminence Maxime a été traversée par la guerre de délivrance russo-turque et elle est reliée à tous les événements nationaux plus

importants de notre époque. Le métropolite Maxime a occupé la plus haute dignité ecclésiastique dans notre Eglise — il a été Président du Saint-Synode. Beaucoup de pages de son livre se rapportent à la Macédoine.

La Revue des Rhodopes. Revue illustrée pour l'étude du passé du présent et de l'avenir des Rhodopes. Paraît tous les deux mois. Rédacteur Nicolas Jalov. Sofia, 1930. № 5 et 6. Décembre.

Le dernier double numéro par lequel s'achève la première année de cette revue, nous montre que celle-ci s'efforce de consacrer un plus grand soin à la partie ethnographique, en donnant une large place aux textes et mélodies des chansons populaires des Rhodopes qui sont toujours si intéressantes. Les Rhodopes doivent être encore étudiés au point de vue de l'ethnographie; ils sont riches en particularités linguistiques et folkloristiques. La région des Rhodopes, directement reliée au point de vue géographique à la vieille patrie de S-t Cyrille et S-t Méthode présente pour nous un intérêt scientifique tout particulier. Il est seulement désirable que les rédacteurs de cette revue appliquent une plus grande attention à ce que les matériaux ethnographiques soient publiés, autant que possible, avec l'orthographe phonétique.

Rodina. (La Patrie) **Revue de la jeunesse macédonienne.** Sofia. Année V. Décembre 1930.

La revue de la jeunesse macédonienne „Rodina" s'améliore peu à peu, et donne, à côté d'articles populaires sur la vie macédonienne, des œuvres littéraires de jeunes écrivains macédoniens et quelques apports précieux à l'histoire et à l'ethnographie de la Macédoine. Dans le dernier numéro de décembre, nous trouvons, entre autre, de belles illustrations, „La Macédonienne" de Natalia Foutékova et une vue de Kratovo, et une biographie intéressante „L'un des rares", — biographie du prêtre Ivan P. Nicolov, né en 1853, à Tétovo, région de Névrokop. Il fut dans cette ville le premier maître d'école et l'un des plus notables pionniers pour la cause nationale. L'article de M-r Iossif Tchechmédjiev „Les chansons de Noël macédoniennes" méritent une mention particulière. M-r Tchechmédjiev cite plusieurs petites chansons que des groupes de jeunes gens chantent à Noël, en allant de maison en maison.

La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organe de l'Union des Associations des étudiants macédoniens à l'étranger. Première année, № 1. 15 janvier 1931. Paris.

Le premier numéro de la revue „La Jeune Macédoine", organe de l'Union des Associations des étudiants macédoniens à l'étranger, vient de paraître et nous l'accueillons avec joie comme l'expression du désir patriotique de la jeunesse universitaire macédonienne de faire connaître aux étrangers leur patrie — la Macédoine.

La revue paraît tous les mois dans un grand format et sous une forme impeccable au point de vue technique. Nous donnons ici quelques notes sur les articles et les illustrations de la revue.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1931

ИЗДАНИЯ НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ:

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293. Цена 100 лева.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. Prix 130 leva.

D. Iaranoff, La Macédoine Économique Avec une carte. Sofia, p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании. (С илюстрациями в тексте и с картою Албании). София, 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrites avec accompagnement de piano). — София, 1931, стр. 172, цена 150 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ“

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония. По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Кьмъ борбитѣ ва югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI. Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

Книга VII. Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, 1927, стр. 193, ц. 35 л.

(Следва на страница II)

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1931

Съдържание

стр.

Проф. А. Селищев, К изучению „службы“ и „славы“ 1

Н. П, Благоевъ, Българскнятъ царь Романъ 23

Проф. Г, Ильинский, Заметки о македоно-болгарском наречии у́шче (у́ште) 45

Хр. Шалдевъ, Народното пробуждане въ Боймия 50

Ел. Георгиева, Народенъ календаръ отъ село Смилево (Битолско). Обичаи, обреди и пѣсни. 70

Ст. Романски, Народописни материали отъ Долновардарско (Изъ архивата на Ст. Верковичъ) 91

Рецензии и книжовни вести

Отзыв профессора A. Meillet о моих очерках по изучению Полога. — Отъ проф. А. Селищевъ. 117

Vlad. R. Petković, La peinture serbe du moyen âge. Première partie. Beograd. 1930. — Рец. отъ Кр. Миятевъ. 118

D. Iaranoff, La Macédoine économique. Sofia, 1930, 219 стр. — Рец. отъ Н. Стояновъ 121

D-r Gerhard Schacher, Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte. Stuttgart, 1930, с. 266. Съ една карта. — Рец. отъ Н. Стояновъ 127

Léon Lamouche, Les Bulgares en Macédoine, dans les confins occidentaux et en Thrace. Paris, с. 66.—Рец. отъ Д. Ярановъ 131

Д. Талевъ, Усилни години. Романъ въ три части: I. Въ дрезгавината на у́тротo; II. Подемъ; III. Илинденъ. София, 1928—1930 г., 618 стр. — Рец. отъ Мария Милетичъ-Букурещлиева. 133

Д. Талевъ, Усилни години. Романъ въ три части. София 1928-1930 г. — Рец. отъ В Йонова 138

Constantin H. Rindoff, Les Etats-Unis des Balkans, Paris, 1930, с. 218. — Рец. отъ Л. Милетичъ 142

Владимиръ А. Карамановъ, Дойранъ съ околията му и българското управление въ тѣхъ презъ войнитѣ на 1912—1913 год, Кюстенвилъ, 1931, мал. 8°, с. 104. — Рец. отъ Л. Милетичъ 145

Тракийски Сборникъ. Книга II. София, 1930, с. 228. — Рец. отъ Л. Милетичъ 147

Полковникъ Л. Ламушъ, Петнадесеть години балканска история. Преводъ на български. София 1931, стр. 171. — Отъ Л. М. 150

Французко резюме на съдържанието на книгата . . . . 151—177

Table des matières

page

Prof. A. M. Selichtchev, **Apport à l'étude de la „sloujba" et de la „slava"** 1

N. P. Blagoev, **Le tzar bulgare Roman** 23

Prof. G. Ilinsky, **Notice sur l'adverb macédonien-bulgare „úchtche (uchte)"** 45

Hr. Chaldev, **L'éveil national en Boïmïa** 50

Elena Guéorguiéva, **Le calendrier national du village de Smilévo (région de Monastir).** Coutumes, cerémonies et chansons. 70

St. Romansky, **Matériaux ethnographiques de la région du bas Vardar** (Extraits des archives de St. Verkovitch) 91

Comptes rendus

Prof. A. Selichtchev, **A propos de la mention du professeur A. Meillet sur mon étude sur le „Polog"** (Le Polog et sa population bulgare, Sofia, 1929, p. 439) 117

Vlad. R. Petković, **La peinture serbe du moyen âge.** Première partie. Belgrade 1930. — C. r. de Kr. Miatev 118

D. Iaranoff, **La Macédoine économique.** Sofia, 1930, p. 219. Avec une carte. — C. r. de N. Stoyanov. 121

D-r Gerhard Schacher, **Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte.** Stuttgart, 1930, p. 266. — C. r. de N. Stoyanov . . 127

Léon Lamouche, **Les Bulgares en Macédoine, dans les confins occidentaux et en Thrace.** Paris, p. 16.— C. r. de D. Iaranov. 131

D. Talev, **Rudes Années.** Roman en trois parties. I. Dan le Crépuscule du Matin; II. L'Essor; III. L'Insurrection de la St. Elie. Sofia, 1928—1930, p. 619. — C. r. de M. Milétitch-Boukourechtlieva 133

D. Talev, **Rudes Annés.** Roman en trois parties, Sofia, 1928—1930. — C. r. de V. Ionova. 138

Constantin H. Rindoff, **Les États-Unis des Balkans.** Paris, 1930, p. 218 — C. r. de L. Milétitch. 142

Vladimir Karamanov, **Doïran et son arrondissement et leur administration bulgare durant les guerres 1912—1913.** Kustendil, 1931, p. 104. — C. r. de L. Milétitch. 145

Recueil de la Thrace. Livre II. Sofia, 1930, p. 228. — C. rendu de L. Milétitch. 147

Colonel Lamouch, **Qinze années d'histoire balcanique (1904—1918).** (En traduction bulgare). Sofia 1931, p. 171, — L. M.. 150

Les articles de la Revue en résumé en français. . . . . . 151—177

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

К ИЗУЧЕНИЮ „СЛУЖБЫ“ И „СЛАВЫ“.

Отъ Проф. А. Селищев.

В своей книге о Пологе я посвятил одну главу анализу празднеств, известных под именем „служба“ или „курбан“ у болгар, „крсно име“ или „слава“ у сербов (стр. 202—278). Анализ всех доступных мне этнографических данных, относящихся к этим празднествам и к их элементам не только у болгар и сербов, но и у других славян, а также у народов, с которыми находились славяне в культурно-бытовых связях, привел меня к выводам, формулированным на стр. 275—278 (см. также Македон. Прегледъ, V, кн. 2, стр. 74—77). Из этих выводов отмечу такие.

Болгарская „служба“ (курбан) и сербская „слава“ основаны на давнем, общеславянском культе предков. Та же основа лежит и в колядных праздненствах болгар и сербов. Основные элементы (предметы и действия) праздненств, связанных с этим культом, унаследованы также от праславянской эпохи. Эти элементы и форма празднества подверглись в течение времени в отдельной жизни славянских народов различным воздействиям, шедшим от соседней культурной и этнической среды и от церкви. Комбинация различных обрядовых элементов в описанных выше празднествах возникла также позднее в жизни отдельных славянских народов. Из этих комбинаций наиболее поздней является празнество фамильной „славы“ („службы“). . .

На фамильной (семейной) „славе“ и „службе“ весьма сильно отразилось влияние церкви. Древнее жертвенное приподнимание хлеба и ломление его заменилось формами христианскими. Церковное освящение пятихлебия, вина, пшеницы и елея внесено и в обряд семейной „славы“ и „службы“. . .

В Македонии и в Болгарии семейная „служба“ имела иной вид сравнительно с сербской „славой“. Были в этих празднествах и общие элементы. Наиболее значительны

общие черты — это черты церковные: один и тот же был источник воздействия — церковь. Были общими и некоторые давние предметы жертвоприношения и акты... (— Опускаем выводы о пределах распространения празднеств, о различиях между сербской „славой“ и болгарской „службой“, об именинном дне, о покровителях семьи, о кровавой жертве, о значении панагюров).

В недавно вышедшем VII—VIII томе „Гласника Скопског Научног Друштва“ помещена статья Д-ра Р. Грујића: Црквени елементи крсне славе (41—74).

С большим удовлетворением констатирую, что главные тезисы, представленные сербским ученым (стр. 73—74), по своему содержанию соответствуют тем выводам, которые получены мною. Напр., 1. „Крсна слава је, у основи, комбинација прасловенског обичаја заветовања божанству и општег хришћанског култа нарочитог завета Богородици и разним светитељима“. 10. „Ритуал крсне славе је црквени и народни. Сви неопходни реквизити њени, као што су: свећа, хлебови-просфора и колач, пшеница или кољиво, вино, уље и тамјан, јесу уједно и црквени реквизити — са свеноћног бденија. . . и са литургије. . . Главни обреди у кући, а нарочито ломљење или резање колача, и благосиљање или дизање у славу, носе на себи јасна обележја црквеног порекла“.

В 1-м пункте различие заключается в следующем: у меня показано на основе многочисленных данных, что жертвоприношение у славян было связано с культом предков, а не с каким-нибудь божеством. Проф. Груич процитировал одно только свидетельство о жертвах у славян, — свидетельство Прокопия, — процитировал, не анализируя его. Цитируется это свидетельство и у меня, но в связи с другими соответствующими указаниями (259).

Тезисы проф. Груича о реформе св. Саввы в ритуале памяти святого совершенно не обоснованы (см. ниже).

Говоря об областях распространения „славы“ („службы“), Р. Груич отмечает и албанские области, ссылаясь на описание H. Hecquard'a (73). Извлечение из этого описания сообщено мною на стр. 228. Дополню еще ссылкой на указание L. Thallóczy, в I-м томе Illyrisch-albanische Forschungen, стр. 23, прим. 2. Мы ожидали бы, что лицо, живущее на северо-западе Македонии, где не мало находится албанцев, могло бы сообщить и более подробные сведения об албанском курбане.

Не можем не высказать сожаления также и об отсутствии значительных дополнений к собранным мною сведениям о „службе“ в Македонии. Все дополнение заключается в описании „службы“ в Дебрском селе Дренок (со слов музейского служителя) да в небольших заметках о „службе“ в Скопье.

Как показывает заглавие статьи Р. Груича, ее главное содержание заключается в анализе элементов „славы“ („службы“) в связи с показаниями церковных памятников и церковного ритуала. Я также имел в виду данныя этого источника. Я сообщил в русском переводе обширное извлечение из послания солунского архиепископа Никиты (в начале XII в.) относительно жертвоприношений, — сообщил для того, чтобы указать на существование такого обычая и празднества на юго-востоке Балканского полуострова. (Ссылку на это послание архиеп. Никиты делает и проф. Груич). Но воспользоваться данными славянских церковных памятников я не мог по той причине, что не располагаю достаточными сведениями в византийской канонической и литургической письменности. Тем с бо̀льшим интересом я обратился к статье Р. Груича, специально сосредоточившего свое внимание на вопросе о церковных элементах славы. Но я не мог удовлетвориться беглым обозрением весьма скудного материала, представленного в статье скопьского профессора.

Данныя, извлеченные им из церковно-славянской письменности, весьма скудны. Они заключаются в следующем: в выдержке из текста, напечатанного по рукописям XIV и XVII вв. В. Ягичем в VI-ой книге Starin, на стр. 148; в извлечениях из рукописи XVII в. Милишевского монастыря (49), из требника второй половины XVIII в. (57) и в общих ссылках на печатные требники и псалтыри XVI—XIX вв. Разумеется, это далеко не всё, что̀ можно было бы привлечь к изучению вопроса, поставленного Р. Груичем. Не говоря уже о рукописях, которые следовало бы просмотреть в сербских и болгарских книгохранилищах, укажу, что проф. Груич не воспользовался и опубликованными в печати извлечениями из рукописей и ссылками на них. Так, он не нашел в старых церковно-славянских рукописях и книгах названий „слава“ и „служба“ и утверждает так: „званична црква називала је тај породични празник код нас увек само са памет (дакле спомен) светом“ (69). Процитировав слова В. Караджича, что ему не удалось найти в

книгах „славу“ и славословия, г. Груич сообщает о своей счастливой находке, — о двух рукописных заметках с славословиями („ва-слава“, т. е. „во славу. . .“). Одна заметка относится ко второй половине XVIII-го в., другая к началу XIX-го. Эти тексты напечатаны им на стр. 57.

Если бы Р. Груич позаботливее отнесся к изучаемому вопросу, то он и в рукописях более раннего времени (по крайней мере XVII-го и первой половины XVIII-го вв.) нашел бы указания на празднество службы и славы и соответствующее название этого празднества. Отмечу, наприм., следующие рукописи нового собрания Софийской Народной Библиотеки: № 631 (102) — часослов XVII в., л. 149, № 624 (190) — требник 1737 г., л. 375 об., № 625 (284) — требник XVIII в., л. 10 об., № 642 (132) — акафист Богородице XVIII в., л. 16 об.[1]). Имеется указание на славы (славословия) и в одном сборнике XVI в. той же библиотеки, № 667 (45), л. 13: „славѣ ст҃ыим избраннымь праз҃никѡ҃“. Но тип слав этого сборника иной: каждое славословие распространено указаниями на деяния и свойства празднуемого святого.

В рукописях №№ 631, 624, 625, 642 содержатся славы в честь Божию и празднуемых святых, а также в благополучие „брата нашего (имя-рек)“, „домакина“, справляющего праздник. В числе святых, упоминаемых в славословиях, находятся и святые XVI в.: Георгий Софийский, Николай Новый, деспоты Бранковичи и мать их Ангелина.

В указанных выше рукописях мы находим такие именно данныя, относящиеся к празднеству „служба“ или „слава“.

В часослове XVII в. № 631, на л. 149 дано указание, как надо петь во славу Божию и на милость и здравие брату (имя-рек) служебнику: „А се славословѣе егда поютъ оу славоу б҃жїю“. Следует перечень славословий („во славу“...) святым, который заканчивается так: „Вь милость и здравїе и во ѿпѹщенихь грехомъ чт҃нѣишѧю брату нашемѫ имерекь слѫж'бникѫ“.

В требнике XVIII в., № 625, на л. 9 находится чин благословения колива, необходимого элемента в празднестве службы и славы. При этом важно заметить, что коливо, эле-

[1]) Б. Цонев, Опис на славянските ржкописи в Софийската Народна Библиотека. II, София, 1923.

мент поминовения умерших, предназначается „въ чéсть и пáмятъ г҃дски҃ праз҃никовъ йли с҃тыхъ б҃жїихъ“. На л. 10 об. показано: „Славослóвїе йже чатéтся на трапéзе на праз҃никъ православнымъ хр҃тїаномъ...“ Напр.: „Во слáвꙋ и во ч҃ть въ мóлбꙋ и въ похвáлꙋ с҃тыхъ м҃чниковъ Георгїа новагѡ йже во Сре҃це гр҃Ѣ за х҃та пострадáвше“ и др. В конце киноварью записано: „За домакúново здрáвїе бл҃гы́ чáшꙋ сїю и бл҃сви дóмъ сéй и рцы́ сїѐ *за слава* домакúнꙋ и за бл҃гословенїе домꙋ сéмꙋ [:]

Во слáвꙋ и во чéсть многолѢтствіе во живóть и во здрáвїе во ѡставлéнїе грѣхѡзъ рабꙋ б҃жїю гдúнꙋ дóмꙋ сéмꙋ кѵ̈рїꙋкѵ̈ръ им҃къ да падастъ ёмꙋ г҃дъ б҃гъ блг҃атъ свыше ѿ рóсы по҃ныѧ. . . .

Тáже с҃щѐнникъ чáшꙋ испїетъ первее во слáвꙋ б҃жїю потомъ и вси́ людїе, певци же пóютъ с л а в а гласъ в҃“.

Как видно, памятник представляет не только текст славословий, но и указания на питье чаши „во славу“. Следует обратить внимание на одну языковую черту этой записи, — на черту б о л г а р с к о г о языка: *за слава*. (Вообще же правописание — церк.-славянское). Несомненные болгаризмы представляет и запись в часослове XVII в. № 631: в языке писавшего не было флективных форм склонения: сравн. путаницу в употреблении окончаний при стремлении этого писца употребить „словенскую“, флективную форму: во ѿпщенихь грехомъ ч҃тнѢишꙋю брату . . . Следовательно, в указаниях на эти славословия и на выполнение ритуала празднества нуждался и болгарский священник, в данном случае вероятно священник в западной Болгарии или в северной Македонии.

В акафисте Богородице XVIII в., № 642, на л. 16 об. находится также „Слáвословїе иже речеть хр҃тїане на трапезꙋ“. Упоминаются святые Афанасий Афонский, Кирилл учитель словенский, болгарские и в конце сербские. Важное указание этого памятника, как и № 625, заключается в том, что славословие произносит священник над т р а п е з о й служебника.

Материал, представленный въ статье Р. Груича, не только скуден, но и н е п р о а н а л и з и р о в а н надлежащим образом. Этот материал взят из церк.-славянской письменности канонического и служебного содержания. Из такого материала извлечь указания относительно формирования „службы“ или „славы“ можно только после исследования этого материала

сравнительно с его источником, с соответствующим ритуалом византийским. Нет указаний на то, что отрывок из текста, напечатанного В. Ягичем в Starin'ax, VI („пам'ть или светомоу или за покой", 148), находился в связи с балканско-славянской действительностью и составлен (редактирован) был св. Саввой[1]). По мнению Р. Груича, до времени св. Саввы, как показывает будто бы этот текст, празднество происходило у церкви: резали животных, устраивали пир с участием священнослужителей; св. Савва запретил коление животного и пиршество у церкви; в церковь следует приносить только свечи, просфоры, масло и темьян; приготовленное угощение священник может благословить в доме празднующего (37—40 след.).

Нет основания для такого объяснения происхождения текста о памяти святых или умерших. Запрещение жертвенных пиров у церкви взято из греческих церковных книг. Такое запрещение издавалось много раз представителями церкви. О бессмысленности церковных агап писал в 392 г. блаж. Августин Гипонийский[2]). В следующем году церковный собор в Гипоне (Hippon Regius) воспретил эти пиршества[3]). О таком же запрещении гласил один из пунктов постановлений Карфагенского собора (397 г.): „Епископы или пресвитеры да не угощаются в церкви . . . И мирянам, насколько возможно, да воспрещаются таковые пиршества"[4]). Пиршества в складчину воспрещал еще ранее Лаодикийский собор (364 г.), LV пунктом своих постановлений: „не должно лицам священным и даже мирянам делать пиршеств на складчину"[5]). Постановлениями Лаодикийскаго собора и комментариями к ним пользовались

---

[1]) Заповѣди сѣго ѡца нашего Иѡ(а)на злтоустагѡ ѡ законѣ цѣквнѣмѣ. — . . . . Егда творите паметь или светомоу илі за покои, не подобаіеть вь црьковь приноситы нищо развѣ свѣще и просфори и масло и θеміѧнь. Аще ли кто ѡть люди донесеть вь црьковь или доведеть чтѡ или вь винаа мѣсто ѡловиноу и прииметь попь тѡ и сѣдь сь людми и ѣасть и пиѣть прѣдь црьквыю, да ѣесть лихь поповьства а людиие ты да се ѕдрьжеть ѡдь комѣканѧ. Нь аще кто творить паметь светомоу или за покои, да еже имать да оуготвить и прѣдложить на трапезѣ вь домоу и тоу да се благословить. . . .

[2]) Th. Zahn, Agapen. (A. Hauck, Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, I, стр. 234—237).

[3]) J. Hefele, Conciliengeschichte. II. Freiburg. 1855, стр. 54, пункт 29.

[4]) *Πηδάλιον*, Афины, 1841, стр. 286—287; Дѣянія девяти помѣстныхъ соборовъ. Казань. 1878, стр. 134.

[5]) *Πηδάλιον*, стр. 257. Дѣянія девяти пом. соборовъ, стр. 59.

не редко представители византийской церкви в своих запрещениях пиров с элементами, не согласными с христианским учением. На этот пункт ссылался, например, архиепископ Солунский Никита (в начале XII в.) в своем послании. В этом послании запрещаются не только пиры в складчину, но и „приношение в дар в церкви живности и мелкого скота и заклание их священниками“, — „обычай, . . . достойный порицания и внушения“[1]). Из византийской церковной среды эти ссылки и обличения перешли и к южным и к восточным славянам. Ссылкой на отцов „Лаодикийского сбора“ обличается другой обычай того же значения, что и „память святым или умершим“, — обычай ставить в честь Богородицы трапезу с крупяными хлебами и сыром и наполнять при этом чаши вином ароматным; во время такого празднества припевают или примолвливают к чаше вина тропарь „рождеству“ и передают ее один другому. В одной из русских рукописей XIV в. (Синод. б-ка, № 954) об этом празднестве так говорится. „Лаѡдикийского сбора. Еже имъ [отцам Лаодикийского собора] повѣда а҃нг҃лъ... Горе. горе члв҃комъ тако творѧщемъ. и҃же есть ненависть б҃гоу. и҃ на гнѣвъ б҃ци и҃же ѿ неразоумьа҃ дѣю҆ще. неподобноѥ и непотребноѥ. мнѧщеса ч҃ть творѧще г҃жи б҃ци. ставѧще трапезоу кроупичьными глѣбы. и҃ сыры. и҃ чѣрпала наполнѧюще вина добровольнаго. и҃ творѧще тре҃рь рожьствоу. и҃ подавающе дроугъ дроугоу а҃дѧть и пьють. и мнятса҃ добро творѧще. и҃ хвалоу тѣмъ въздающе вл҃чци чистии... Нѣ҃ чьсть се д҃вци г҃жи б҃ци. не бо есть се творимоѥ въ славоу б҃гоу и҃ въ похвалоу б҃ци“[2]). Как видно, в этом пиршестве имели ритуальное значение особые хлебы и сыр; возносились с славословиями, с тропаряии, чаши вина. Это те элементы празднества, которые вошли в ритуал „службы“ и „славы“ у болгар и сербов. Представляло эти элементы и соответствующее празднество у восточных славян: пережитки такого применения особого хлеба, сыра (молока), каши до сих пор держатся у них.

Горячо обличается обычай „молвити чашам тропари“ в слове, которое безосновательно приписывалось некоторыми

---

[1]) Селищев, Полог, стр. 268—269.

[2]) Н. Тихонравовъ, Лѣтописи рус. литературы и древности. Томъ IV. М. 1862, стр. 86.

учеными Феодосию Печерскому[1]). Как и в тексте, напечатанном в VI-м томе Starin, повелевается: „въ олтарь же не достойно ничтоже нести снѣдо, ни питіа, но токмо проскуру и темьянъ и свѣчю, иже на службу есть. трепаревъ же не молвити чашамъ в пиру, лише три: поставивше обѣдъ славится Христосъ Богъ нашь, и сѣсти пити лѣпо есть и честно; егда же кончается обѣдъ, прославится Дѣвица Марія, третье е осподарю, а лише не велимъ... Иже бо кто много піеть съ трепари: како ти начнеть полозити на колѣну, а на ногахъ своих не мога отъити; а другый валчется в калу, блюа, хоче ся пересѣсти, въ руганіи, въ посмѣсѣхъ давъ себѣ всѣмъ людѣмъ, а хранителя душа своея, аггела господня отогнавъ отъ себе... Того ради святіи отци уставиша въ уставныхъ книгахъ не молвити трепаревъ всегда въ церкви, но токмо в нарочитыя праздникы“[2]). Это слово в Измарагдах обычно связывается с именем св. Панкратия. „Слово ст҃го сщ҃н҃омч҃нка панъкратиа“, напр. в Измарагде XVI в. Синодальной б-ки, № 765 (230), л. 194. Излишние тропари запрещались и в других сборниках (напр., в сборнике XVI в. Синд. б-ки, № 682 (330), л. 349 и в других). В некоторых сборниках замечание о тропарном пьянстве находится в виде отрывка из жития Василия Нового. Святую Феодору у пьянственного мытарства слуги диавольские спрашивали: „... съ гостьмй и съ соусѣды пїючи и трепарѣ ст҃ым промолъвливаючи къ чаша҃ не оупи сѧ ли“. Так в сборнике Синод. б-ки № 682 (330), л. 350, так и в других памятниках[3]). Дано и объяснение, кто был зачинщиком манеры петь многочисленные тропари и пить чаши вина: „Се чреваработнїи поповѣ оуставили многыѧ тропори в пироу гл҃ати много хотѧчи пити“. (Измарагд XVI в., собр. Вострякова, Историч. Музей в Москве, № 888, л. 97).

Основа этих обличений взята из южнославянских, болгарских рукописей, именно, из жития св. Панкратия, переведенного с греческого при Иоанне экзархе[4]). О болгарском

---

[1]) Об этой безосновательности см. у Антония: Изъ исторіи христианской проповѣди. Изд. 2-е. СПб. 1895, стр. 294—296, 330—332.

[1]) Ученыя Записки II отд. И. Ак. Наукъ. II, вып. 2. 1856, стр. 197—198.

[1]) Н. М. Гальковскій, Борьба христіанства съ остатками язычества въ древней Руси. I. Харьковъ. 1916, стр. 175.

[1]) Горский и Невоструевъ, Описаніе слав. рукописей Моск. Синодальной б-ки. Отд. II, 3, стр. 67—68.

происхождении славянского текста обличений свидетельствуют и отдельные черты орфографии их. Напр. сѓою фе҃ѡдоры вместо среднеболгар. сѓыѫ (сѓоѫ) феодоры. Несомненно, эти обличения вызваны были соответствующими явлениями бытовой жизни на юге и на востоке славян.

„Память“ и „служба“ в честь святых-покровителей справлялась не только у болгар, сербов и восточных славян, но и у чехов. И в Чехии в X-м веке в честь святых патронов не только совершали церковные службы, но устраивали и пиршества. Так, по сообщению хорватской редакции легенды о св. Вячеславе, этот князь особенно чтил св. Эмерама, „к' немоуже бѣ обѣтань Вещеславь.“ В день памяти этого святого было веселие у князя.[1]) По указанию всех славянских легенд о св. Вячеславе, его младший брат Болеслав чтил память Козьмы и Дамиана. Так, по переводу легенды, составленной Гумпольдом, Болеслав „сътвори великъ пиръ честьнъ на памѧт рекїи҆ сватыма коз'мѣ и҆ дамїа҆ноу, и҆ послављъ слы къ братоу своѥмѫ рече: брате, радость велїкѫ на памѧт святыма сътворих. но молю владычествїѥ ваше, да бы сѧ не ѡрек'лъ прїи҆ти к' нам“.[2]) К пиру было приготовлено много пива и меда. Пированье происходило после церковной службы. “В недѣлю же бѣ литѫргиа҆ козмы и҆ дамьи҆ана и҆ слышавъ литѫргию҆. вячеславъ хотѣ ѐхати домовъ къ празѣ. болеславъ же не да ѐмѫ. моляшѧ плачевнымъ смысломъ мола и҆ гл҃ѧ, како хощеши ѡѐхати, пиво цѣло и҆мѣю҆“ (по рукописи Румянцев. Музея), „вино и медъ все цѣло имѣю оу себе“ (по Минейному тексту).[3]) На пиру бывало питие чаш во славу святых и ангелов. Славословия при питии чаш не были связаны непременно с чествуемыми святыми. О питии чаш в честь святых-покровителей сообщает легенда о св. Вячеславе в редакциях Христиана и Гумпольда. Вячеслав, предупрежденный о готовящемся на него покушении, поднимает на пиру у Болеслава чашу в честь архангела Михаила. „Вступив в место пира, взяв чашу [с вином] и раздавая всем кубки, он [Вячеслав] возгласил громким голосом: выпьем ныне во имя блаженного архангела Михаила эту чашу, прося и горячо

[1]) J. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. Praha. 1929, стр. 39.

[2]) J. Vajs, Sborník, стр. 108.

[3]) J. Vajs, Sborník, стр. 17, 25.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

умоляя [orantes et deprecantes], да удостоено будет этим ввести души наши в мир вечного блаженства. Когда же верные сказали ему в ответ „аминь“, он, угощая всех разливаемым вином, повторил приглашение“[1]). В славянской редакции легенды, составленной Гумпольдом, так передан этот момент. Вячеславъ, „ѿ трапезы въставъ, налїàвъ чашꙋ вина, тихим целованием реченом, вса сладцѣ сею рѣчїю примол'ви рекыи тако: целоует вы цѣлы всѣх христосъ. чашꙋ, юже àзъ дръжоу роуцѣ, во имꙗ сватаго àрхаггела испити ѐдиномоу комоуждо вас подобает, к немоу же сватомоу дьни память оутро постъ нам приходить, и тако любовїю доуховною честаще величествїѐ ѐго, да àще в' коую годиноу доуша наша ѿ свѣта преставитса, в раи вѣч'ный восхощет ны прїàти в' мирѣ àминъ. И тогда по семъ словеси весело испивъ, всѣм разны чашѣ тою же любовїю испити повелѣ и целованїемъ лоб'за ласкан'ным“.[2]) См. снимок одной из иллюстраций к легенде Гумпольда, находящейся в рукописи Вольфенбюттельской библиотеки.

Св. Вячеслав с чашею.

Устраивающий празднество служит не только чествуемому святому, но и своим гостям. В легенде о св. Вячеславе такое лицо по отношению к гостям названо „служебником“: „Вещеслав' же озрѣ се к' немоу [к Болеславу] и рече:

[1]) Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile avie eius. Текст Христиана. См. в издании проф. Пекаржа: J. Pekař, Die Wenzels-und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians. Prag. 1906, стр. 112; см. замечание на стр. 164.

[2]) J. Vajs, Sbornik, стр. 109—110; латинский текст на стр. 131.

брате, добарь бѣ нѣмь с'лоужабникь в'чера [в день пира на память св. Козьме и Дамиану].[1]).

Во время празднества устраивались игры, конские ристалища. Так бывало и в Праге и в Болеславле. Вячеслав, „въсѣдъ на конь нача играти и веселитися съ дроги своими на дворе болеславле“ (в день Козьмы и Дамиана).[2])

Вот некоторые черты празнества в память и честь святых у чехов в X м веке, — черты, отразившиеся в легендах о св. Вячеславе. Одни из этих черт давнего, народно-бытового происхождения: пированье, игры. Другие привнесены позднее: церковный ритуал, обеты, даваемые в честь святых-покровителей, питье в пиру чаш в честь святых и ангелов. Христианские формы этого празнества у чехов в X-м веке были такие же, как у славян на Балканах и на востоке Европы (у русских): одинаков был источник этих черт празнества у славян-византийский. Из Византии распространился по Балканскому полуострову и по востоку Европы (у русских) и культ Козьмы и Дамиана.

На воздействие юго-востока, Византии, в церковном и церковно-бытовом отношении в Чехии может указывать и значительность культа св. Георгия в Чехии, по крайней мере, в княжеской среде. Князь Вратислав, отец Вячеслава, построил в Праге церковь во имя великомученика Георгия: „побѣдѣтел'номоу войникъ блаженомоу моученикоу геѡргіѡ церковъ . . . създа.“[3]) Культ же св. Георгия и сказания о нем были особенно сильно распространены в пределах Византии. Оттуда этот культ перешел и к южным и к восточным и к чешским славянам. Легенды о св. Георгии, о его страданиях, чудесах, о покровительстве чтущим память его популярны были на Балканах и в давнее и в новое время. В болгарской письменности эти легенды находились в сборниках „дамаскины“, В честь св. Георгия издавна совершались „памяти“, „службы“ как у греков, так и у народов, испытавших в церковном отношении воздействие Византии. О „службе“ в честь св. Георгия у греков и болгар говорится в одном популярном рассказе о чуде этого святого: пленный воин Георгий чудесно вернулся в родительский дом накануне Георгиева-дня,

---

[1]) J. Vajs, там же, стр. 40.
[2]) J. Vajs, там же, стр. 17; сравн. стр. 25, 40, 108.
[3]) J. Vajs, там же, стр. 89—90; латинский текст на стр. 125.

22 апреля (старого стиля). На этот рассказ обратил внимание проф. Л. Г. Милетич и указал на значение его для изучения „службы“.[1]) Рассказ находится в одном болгарском дамаскине XVIII-го века, — свищовском, изданном Л. Г. Милетичем (Български старини. Кн. VII. София 1908, стр. 308), и представляет собою перевод или пересказ греческой легенды. Но бытовые черты в отношении празднества „службы“, отразившиеся в легенде, те же самые, которые были не только у греков, но и у болгар и у сербов: их источник был общий, — празднество в церковных формах в честь и память святого патрона. У славян это празднество переплелось с элемеотами своего давнего празднества в честь предков — покровителей дома и рода. В рассказе о чуде св. Георгия отразились следующие черты празднества. Родители Георгия, ушедшего на войну, решили „да сторѧтъ слѫжба“. Вечером накануне Георгиева-дня, после вечерни, отец пригласил находившихся в церкви к себе в дом на пир, „на слѫжба“. В доме сели за трапезу, хозяин служил гостям. Горько было сыну, воину Георгию, вдали от родительского дома, в плену, — тяжко встречать тут свой именинный день. Он представил себе праздник, службу в память святому, веселие, пирование, многочисленных гостей, сидящих, за трапезой. „Сéга кóлко ли се радват и веселѧ́тъ днес в' пáметь свéтóму Георгїю“. Св. Георгий чудесно, на белом коне примчал в тот же вечер воина к родителям. На другой день, после литургии, в доме обрадованных родителей была „служба и трапеза голѣ́ма“. Вслед за проф. Милетичем подчеркиваем, что в этой легенде отразились элементы празднества в честь святого-покровителя, как оно издавна справлялось у греков, а под их влиянием у болгар, у сербов, у русских, у чехов и у других народов, испытавших в церковном отношении воздействие Византии. Это — трапеза накануне праздника; хозяин „служит“ гостям (сравн. в славянской легенде о св. Вячеславе значение имени „служебник“); празднество называется „служба“ и „память святому“ (сравн. „память святому“ в славянских памятниках письменности у южных и восточных славян и в славянских легендах о св. Вячеславе; восходит к греч. *ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου)*; литургия, трапеза в день чествуемого святого. В рассказе о чуде св. Георгия не

[1]) Македонски прегледъ, VI, кн. 3, стр. 3–7.

сообщено о трапезном ритуале. Но несомненно, благословение колива и хлеба, его ломление имело место. Об этом рассказывается в другом греческом произведении, в легенде о чуде св. Николая, как на это указывает и проф. Груич, ссылаясь на исследование G. Anrich'a (Hagias Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, 1917. II, стр. 147). Легенда восходит к X—XI в. В ней сообщается о таком обычае у населения в Константинополе: отдельные лица и семьи имели святых-патронов и чтили их память. В ритуале чествования необходимыми предметами являлись коливо и просфора; над коливом священник читал молитвы (Груић, стр. 45). Не подлежит сомнению, что во время праздничной вечери или обеда выпивались у греков, как и у славян, чаши вина со славословиями.

Итак, церковные элементы „службы“ у болгар, „славы“ у сербов введены под воздействием соответствующего ритуала, практиковавшегося в Византии.

Сделаем еще несколько замечаний о питии чаш в честь архангела Михаила, как это представлено в легенде о св. Вячеславе. Это питие также связано с культом святых-покровителей. Культ же Михаила, как ангела смерти, проводника мертвых получил сильное и яркое развитие на востоке.[1]) Из областей греческих культ арх. Михаила перешел к другим народам на Балканах, на северо-востоке и на западе Европы. Так, до сих пор народное верование болгар представляет Михаила в качестве ангела смерти. 8 ноября (старого стиля), как положено церковью, — „Рангелов-день“, день „рангела-душовадника. В этот день изготовляют двух видов ритуальный хлеб: „боговицу“ и „рангелов хлеб“. Последний представляет собою такой же вид, как хлеб, изготовляемый при похоронах. Кроме изготовления хлеба, колют курбан. Обрядовую трапезу кадит священник и разрезает обрядовый хлеб. Ухо и кожа жертвенного животного поступают в пользу священника, как это полагается и при фамильной и обществен-

[1]) См. исследование W. Lucken'a: Michael. Eine Darstellung und Vergleichung der judischen und der morgenländisch-christlichen Tradition von Erzengel Michael. Göttingen. 1898. См. также въ диссертации Д. П. Шестакова: Изслѣдованія въ области греческихъ народныхъ сказаній о святыхъ. Варш. 1910. Стр. 29—36. См. и статью Н. И. Карѣва: Гермесъ-Михаилъ и сказаніе о чудѣ въ Хонахъ (Извѣстія отд. рус, яз. и слов. Ак. Н. 1918 г., XXIII, кн. 1).

ной „службе“, — поступает с глубокой старины (см. Полог..., стр. 267). Как видно, элементы празднества арх. Михаила у болгар являются те же самые, какие свойственны „службе“. В некоторых селах именно в этот день справляется общественная „служба“, общественний курбан. Так, напр., в селе Колиби Троянского окружия.[1]) Много „служб“ в этот день совершается и у болгар Македонии. „Тъгай ко́лем вол и то́гая к'е колем и прасе, та и ти ми до́йдеш на свети а́рангел“, — приглашал меня летом 1914 года один старец в селе Лешок (в Тетовском окружии). Чествование арх. Михаила как ангела смерти происходило издавна у болгар. О давности этого культа свидетельствуют пережитки его у семиградских болгар, переселенцев из Болгарии в XIII-м веке.[2]) Это чествование у них было связано с памятью в честь умерших. Об этом чествовании и памяти у болгар в Малом и Большом Чергедах имеется сообщение священников Андрея Матезиуса (Mathesius) и Венедикта Bottsche (XVII в.).[3]) В их сообщении о разных поверьях и обычаях чергедских болгар имеется описание обряда похорон. После погребения участники похорон шли в дом умермего. Перед воротами они умывали руки и лили воду на угли „для облегчения скорби умершего“. „Для благополучия умершего“ устраивали трапезу, к которой шли званые и незваные. После трапезы отправлялись в корчму, и там родственники умершего наливали „чашу св. Михаила“ („szventi Michelcov Pohar“). Присутсвующие могли пить тогда и за свой счет. Давая несколько пфенигов, говорили: „это я даю своему отцу“, „своей матери“, „брату“ и др. Чаша эта имела значение не только заупокойное, но заздравное: „это пьют во здравие“.

Чаша в честь арх. Михаила пришла с востока, из областей византийских. В связи с этой чашей на острове Родосе называют арх. Михаила „Чашником“ (*Πατητηριώτης*).[4]) Из Ви-

[1]) Д. Мариновъ, Народна вѣра. (Сборн. за народ. умотв. и народописъ, XXVIII, стр. 518—520).

[2]) Л. Милетичъ, Седмиградскитѣ българи. (Сборн. за народ. умотвор., кн. XIII, стр. 185); его же, Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ. (Списание на Бълг. Ак. на наукитѣ, кн. XXXIII, 1926, стр. 2, 9).

[3]) L. Pič und A. Amlacher, Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. (Věstník Král. České Společnosti náuk. Třída filos.-hist.-filologická. R. 1887. Praha. 1888. Стр. 274—275, 279. См. также в статье J. Soukupa: Přípitek o sv. Michalu. (В том же издании за 1903 г., стр. 9—11).

[4]) Д. П. Шестаковъ, Изслѣдованія въ области греческихъ народныхъ сказаній о святыхъ, стр. 34.

зантии почитание арх. Михаила и питие чаш в его честь, а также и в честь других святых, широко распространилось по Балканскому полуострову и по областям центральной и западной Европы.[1]) Так у германских народовъ осенью, в праздник умерших, в Михайлов-день, пили „Mikjalsminni“. Был у них обычай пить чаши с призывом и других святых.[2]) В Чехию культ Михаила вместе с питием чаш в честь его мог приникнуть или непосредственно с юго-востока (из областей византийских или болгарских) или мог притти посредством запада, из областей германских.

Питие же чаш во славу вообще высшей силы или в честь умерших — это обычный момент празднеств у разных народов. Славянские празднества с заздравными чашами восходят к давнему чествованию покровителей семьи, — к чествованию умерших предков. С элементами верований были соединены эти чаши и у других народов. Один знатный болгарин-язычник (тюрк) в IX-м веке пил чашу вина в честь того бога, который из вина своего сотворил кровь[3]).

У болгар, сербов, русских, у чехов чествования-трапезы в честь умерших и во здравие живущих воеприняли в себя церковные элементы: прежние словесные формулы при заздравных и вместе с тем заупокойных чашах заменились церковными славословиями во славу Божию, в честь Богоматери и святых. Это введение церковных элементвв у южных и восточных славян произошло под греческим влиянием. (Вероятно, и в Чехии христианизированные формы пития чаш были заимствованы непосредственно с юго-востока). У греков был широко распространен обычай пить чаши во славу божию, в честь Богородицы и святых угодников. Существовало особое выражение для таких возлияний: „*Πίνειν εἰς πρεσβείαν τοῦ ἁγίου*“ — „пить в честь святого“. Чаши, сопровождаемые славословиями, выпивались и в честь Богоматери при вкушении хлеба, возносимого в честь ее (*Παναγία*; см. ниже). В стихотворении Ф. Птохопродрома или Продрома (XII в.) представлено одно из обычных явлений такого празднества панагии:

---

[1]) О. А. Добіашъ-Рождественская, Культъ св. Михаила въ латинскомъ средневѣковьи V—XIII вѣка, Птгр. 1917.

[2]) H. Meyer, Mythologie der Germanen. Straszb. 1903, стр. 120, 123. J. Soukup, Přípitek o sv. Michalu. (Věstník Král České Společnosti náuk за 1903 год, стр. 7).

[3]) Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Столбец 1224.

Когда б давали по три раза и все бы сходились
И распевали: „вознесу тя“ — и начинали уплетать[1]). („По три раза“ — имеются в виду три чаши вина, которые полагались по уставу, сравн. и в славянских поучениях наставление пить только по 3 чаши: во славу Божию, в честь Богоматери и во здравие „осударя“, т. е. кир (*κύριος*) имя-рек; „вознесу тя“ — слова, преизносимые при возношении панагии; см. ниже).

Таково происхождение чаш с славословиями во славу божию, в честь Богоматери и святых. В областях Византии появились и церковные обличения этих тропарных чаш. Обличения эти переняты были и южнославянскими и восточно-славянскими книжными людьми и применены к соответствующим празднествам на Балканах и на Руси.

Обычай пить чаши в честь святых отразился и на сербском эпосе, — отразился в виде упоминания о возношении и питии во славу.

„Нек помиње Бога истиного,
Мила Бога и светог Ђорђију
И лијепо домаћинско здравље
Нека знамо да смо прославили
И Божију славу поменули...“

„Једну чашу бијаху попили у славу крсна имена,
Другу чашу пијаху у јуначко добро здравље,
Трећу чашу напише у славу вишњега Бога...“

Проф. Груич заметил, что в народных песнях с упоминанием о „славе“, о „крсном имени“ — „нигде се ни једном речи не говори о обредима „благосиљања“ кољива и резања или ломљења колача у кући свечаревој; али се често наглашује „дизање“ и „напијање“ (58). Замечание ограничивается одним только констатированием. Следовало бы сопоставить это сербское „дизање“ и „напијање“ как и все прочие элементы празднества, с соответствующими явлениями у греков, болгар, русских и у чехов. То, что̀ сообщено было выше о греческой *πρεσβεία* и о русских тропарных чашах, проливает яркий свет на упоминяемые въ сербских песнях „славы“ и чаши: сербские

[1]) *ὅταν τὰ τρία δώσουσιν, καὶ πάντες συναχθῶσιν,*
καὶ ψάλουν τὸ «ὑψώσω σε», καὶ ἄρξωνται τοῦ τρώγειν
(из поэмы „*κατὰ ἡγουμένων*“. Ém. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, I. Paris. 1880, стр. 58, стихи 159—160. Du Cange, Glossarium, s. v. *Παναγία*, столбец 1090).

празднества — одного и того же содержания, значения и одинаковой формы с *πρεσβεία* и с тропарными чашами. Сравн. и указание жития Вячеслава чешского на питие чаши во имя архангела Михаила. Благословение колива, ломление колача не представляло обязательного элемента в этих пирах-празднествах. Церковный ритуал, включавший в себе благословение колива или благословение хлеба, пшеницы, масла и вина, поливание хлеба вином и ломление его, происходил в церкви. Возношение хлеба, *παναγία*, бывало в монастырских трапезах. Обряд с „панагией“ усвоен был и частными лицами. Но это было иное празднество. Если хлеб и сыр и имел ритуальное значение в празднестве, как это было, напр., у русских, то это значение было не церковное; это — элементы дохристианских верований славян. Как обнаруживает сербский эпос, полного ритуала „славы“, в составе всех ее элементов и моментов, не было еще в период формирования сербских эпических песен (XV—XVI вв.). Этот ритуал возник несколько позднее, — возник в период Печьской патриархии (возобновление сербского патриаршества въ 1557 г.), Представители патриархии приняли участие в этом формировании празднества и сообщили ему весьма значительный церковный облик. Потверждается это наблюдение относительно времени формирования полного церковного ритуала сербской „славы“ также областью распространения ее: области сербские и соседние на юго-востоке, — северная Албания, северная Македония и юго-западная Болгария, т. е. области, входившие в состав Печьской патриархии[1]). Возможно, что не позднѣе формирования „славы“, а в первые годы применения церковных форм празднества внесены были в славословия болгарские и сербские святые XVI-го века: Георгий Софийский, Николай Новый, Бранковичи и мать их Ангелина.

Недоразумением было считать ритуал сербской „славы“ сложившимся еще в период до водворения предков сербского народа на юге от Дуная: христианские формы этого празднества свидетельствуют против такого представления. Р. Груич сделал шаг вперед полагая, что „слава“ возникла в историческое время,

[1]) Сравн. границы Печьской патриархии на 48-ой таблице в атласе проф. Ст. Станојевића (Исторически атлас за општу и народну историју. Загреб. 1925).

возникла на основе реформы св. Саввы. Но участие св. Саввы, как отмечено было выше, ни в чем совершенно не отражается по отношению к чествованию памяти светых и за упокой: всё то, что совсем безосновательно приписывает ему Р. Груич, находилось, как видно из вышеизложенного, в быте и в письменности у греков и у болгар и у русских.

Нынешний ритуал сербской „славы“ сложился в XVI—XVII в. в области Печьской патриархии. Отделные элементы и моменты соответствующего празднества представлены были и в областях болгарских (в Македонии и в Болгарии). Пережитки этого празднества имеются и у русских, как отмечено было мною в разных местах главы о курбане (в книге о Пологе). Одним из пережитков общинной „службы“ являются братчины. „Братчины совершались и совершаются ныне в определенные дни в году; древние свидетельства указывают на весенние братчины на Святой неделе и на осенние на Николин день, и кроме того они бывают в дни храмовых праздников, в разное время в разных местах. На общую складчину варится пиво для братчины и приготовляются яства. В день праздника служится молебен, ставится мирская свеча и потом делается обед близь церкви летом, а зимою в домах церковнослужителей . . .“ [1])

Проф. Груич сделал обозрение видов благословения ритуального хлеба. Среди этих видов выделяется вариант благословения хлеба в северной Македонии, в частности в Скопье и его райне: священник в доме лица, справляющего праздник, „крева проскура“. Эгу просфору называют там также именами: „пресвета“, „панагија“; при крестообразном возношении просфоры (панагии) он произносит трижди слова: „Велико име“, „Светая Троица“, „Пресветая Богородица“, „Помагай нам“ (48). Проф. Груич указывает источник этого обряда, распространенного в сев. Македонии: возношение панагии в монастырской трапезе. Описание этого возношения он приводит по одной рукописи XVII в (49). Несомненно, по церковноуставному образцу введен такой момент и в праздничный ритуал „службы“ („светца“) в сев. Македонии. Добавим, что

[1]) А. Поповъ, Пиры и братчины (Н. Калачевъ. Архивъ ист.-юридическихъ свѣдѣній кн. II, 2, отд. 9, стр. 41). Сравн. еще Селищев, Полог, стр. 253—255.

возношения панагии после трапезы монастырской братии находится во многих русских рукописях XV—XVI вв. Вот, напр., описание этого обряда по псалтыри XV в., по которой „правил правило сам Зосима чю҃творец [соловецкий]“, как записано в рукописи (Синод. б-ка, № 703, Гор. и Невостр. № 407). — „идоуще на трапезѫ гл҃мъ ѱл҃мъ .ρ҃м҃д. вознесоу та бе҃ мой и цр҃ю мои. . . и по внегда въстати имъ ѿ трапезы гл҃емъ начало пр҃тѣи .сл҃ва і҃ н҃ы .г҃і҃ помилоуі҃ г҃ .блг҃ви. таж Блг҃ви бг҃ъ милоуѧ и питѣѧ на҃ ѿ ю҃ности нашеѧ. . . . [по окончании этой молитвы] слава тебѣ ги҃. . . сл҃ва і҃ н҃ы, гі҃ помилоуи .в҃щ. ги блг҃ви. диа҃конъ снемъ камилафкоу, поклонивь сѧ до поѧса, гл҃ть равнымь гл҃сомь. блг҃гвите ѿц҃и ст҃и и простите ми грѣшномоу. брат҃ѣ же гл҃ють бъ҃ да прости҃ та помилоуѣть. диа҃конъ҃. въздвигь горѣ хлѣбъ надъ панигиа҃ремъ треми персты ѿбойхъ роукъ гл҃ть: велико имѧ. брат҃ѣ гл҃тъ. ст҃ыѧ тр҃ца. ѿнъ же съ хлебо҃ творѧ знамение кр҃тноѣ на панагиа҃рѣ[1]). гл҃ть сице. пр҃таѧ б҃це помогаи намъ. брат҃ѣ же гл҃ть. тоѧ млт҃вами х҃е б҃е помилоуи и сп҃си на҃, и възимлѣмъ пр҃стоую ѣдинъ по ѣдиномоу. гл҃юще сѣ: бл҃жим та вси роди б҃це д҃во .пи҃. в полунощници. потомь достойно е҃, чт҃нѣшоу хе҃ и пиѣмь по панаги[2]) .та҃. мл҃твъ и щедръ г҃дь пищоу далъ ѣси боѧщимсѧ ѣго. . .„

Возношение панагии совершалось преимущественно в монастырях Афона и в обители св. Саввы освященного в Иерусалиме. В рукописи синодальной б-ки № 350, вслед за описанием возношения панагии, находится „Оу҆ставъ ст҃ыа гѡ́ры“, по которому надлежало носить с собою панагию, отправляясь на службу или на какое-нибудь дело (л. 195об.). Показано там же, как должно поступать в пути, если не окажается панагии: „Аще не слꙋчить҃ пѡнагѣй на пꙋти, тѡ҆ возневше хлѣбець на ржкоу правѡ́ж глет҃, бл҃венъ бъ҃ милꙋѧ и питаа҃ на҃, пѡ́ радꙋ, та҃. ꙋчинить ржкꙋ́ своѫ҃ крꙋ́сты три ѿкѡ҃ ѣ҆ѣреи кр҃тъ дѣеть. Въз҃вигнꙋвь выспрь гл҃ѧ, великѡ имѧ. . .“ (л. 196). — Сравн., как священник „крева панагия“ в Скопьском крае.

[1]) В псалтыри синод. б-ки № 350 (403): „на панагїи“.

[2]) В псалтыри № 350 нет указания на питие, а вместо этого указано: и раздрꙋблѧтсѧ [раздробится] ст҃ыи хлѣбъ комꙋждо хѡ́тѧщих православных хр҃тїанъ (л. 195).

В рукописи № 350 представлено также „ѡ пр҃чтѣй [панагии] толкованїе какѡ бы҃ и что̀ радѝ“ (л. 193—193 об.). То же толкование находится и в сборнике XV в. синодальной б-ки № 951 (316), на л. 269—269 об. По этому толкованию, возношение хлеба восходит ко временам апостольским. Этот ритуал, укрепленный таким преданием о его происхождении, стал совершаться не только в монастырской трапезной, но вошел и в мирскую среду у греков. Возношение панагии совершалось у них „каждый раз, когда кто-нибудь собирался в путешествие или морское плавание, было ли [это лицо] в наличности или отсутствовало, этот обряд совершался в его имя священником, вычитывавшим установленные молитвы, в которых испрашивались ему всякие удачи на пути...“ [1]). В словаре Дю-Канжа дано на основании византийских источников описание ритуала панагии (Du Cange, s. v. *παναγία*). Это был совершенно такой же ритуал, с теми же актами, молитвами, призывами, какие показаны в цитированных выше славянских текстах, — в переводах с греческого.

Особый вид благословения ритуального хлеба (проскура, пресвета, панагия) в северной Македонии, в частности в Скопье и его области, перешел от греческой среды, от представителей высшего греческого духовенства в городе Скопье или введен под воздействием какого-нибудь монастыря. (Монастырей было много в районе Скопья).

Важно отметить еще краткое указание одного из греческих номоканонов: „совершают малое освящение, затем литургисают, затем совершают возношение панагии в помощь всем и затем творят поминовение [усопших] с коливом“ (Du Cange). Итак, тут, в греческом источнике, отмечена вся программа церковного ритуала сербской „славы“: малое освящение (хлеба, пшеницы, вина, масла), возношение хлеба с призывом благополучия и поминовение умерших. Церковный обычай освящать коливо (кутью) во славу святых и за упокой умерших идет издавна из Византии. В „слове ст҃ого с҃щен҃но м҃нка пан҃к҃ратиа“, которым запрещаются тропарные чаши, имеется указание на кутью: „оу̑ставлена самѣмъ гд҃емъ, потомъ апостолы тако и ст҃ыми ѿц҃и

[1]) Du Cange, Glossarium ad scriptores med. et infimae graec., Столбец 1089.

оу̂ставлено же е̂. и коутїа в пох'валоу ст̂ымъ кр̂тити въ ч̂ть. и коутїа... оу̂ покои оумр̃ьшимъ кр̂тити“ (Измарагд 1540 г. Востряков. собр., Истор. Музей в М., № 888, л. 93 об.). Как видно, здесь отмечено такое же значение колива, какое оно представляет и в празднестве „слава“. С таким же значением вошла кутья в церковно-бытовой обиход и у болгар и у русских.

Проф. Груич, приведя обширную выписку с славословиями (ва славу...), заметил, что перечень святых взят или из отпуста вечерни и малого освящения воды или с проскомидии (58). Но подобные перечни произносились и по окончании литургии. Обратим внимание на рукописный требник 1737 года Софийской Народной библиотеки, № 624 (190) нового собрания. Там на л. 375 об. находится славословие. Статья имеет заглавие: „Сла̀вит се ва неделꙗхь и на го̂сподские празники“. Тут указаны славословия в честь святых и окончание: „Ва молбꙋ и похвалꙋ ст̃хь срьбскихь просветитель и насьтавникь Сѷ̃меѡна Мироточиваго и Савву ѡс̃щеннаго и ст̃аго крала Милꙋтина иже ва Софии и ст̃аго крала Стефана иже ва Дечанехь и младаго ц̃ра ꙋроша иже ва Породимни иже ѿ своихъ ꙋбиенъ бьсть ⁚⁚ и Арсенїа Пекскаго, Иѡаникиꙗ Девичкаго и Петьра Коришкаго ⁚⁚ и иже ва бльгарсцеи земли четири звезьди просиꙗвшеи: Иѡанна Рильскаго и Прохора Пшинскаго, Иѡакима Сирандапорьскаго и Исаю Велегласнаго ⁚⁚ и ст̃ихь новоꙗвленнихь чет̃ри звезди просиꙗвьшеи ва Фрошкои гори ва последнаꙗ времена: Маѯ̃ма Деспота, Стефана Деспота, Иѡанна Деспота и господжи майки ихь: Ан'гелии и васехь ст̃ихь ѿ века бл̃гомꙋ бг̃ꙋ ꙋгодивиихь ⁚⁚... Многа лета домаѣинꙋ и ѡбе ⁚⁚“

Связь этого славословия и многолетия с празднеством фамильной „службы“ или „славы“ несомненна, как показывают последние слова. Не лишено значения и указание на б о л г а р с к у ю з е м л ю: не в греческой и не в сербской земле „просияли четыре звезды“: Иоанн Рыльский, Прохор Пчинский, Иоаким Сарандапорский и Исаия Велегласный, а в болгарской. И так, в первой половине XVIII-го века область сев.-восточной Македонии была такой, какой она является и теперь — б о л г а р с к о й.

В своем анализе празднества „служба“ болгарского типа я отметил, что в формировании этого празднества имели неко-

торое значение средневековые панагюры, форосы, связанные с храмовыми праздниками (Полог, 216. — Ссылается на значение панагюров и Р. Груич, 64). В некоторых местностях Македонии и Болгарии „служба“ известна под именем „панагюр“. Средневековый тип такого панагюра отразился и на празднестве „службы“ в средней и южной Албании. В отношении панагюра воздействие шло со стороны греческой. В областях сербских проф. Груич не нашел названия „панагюр“ в значени „слава“. Ярмарки, связанные с храмовым празднеством, и пиршества, устраиваемые церковными братствами в этот день, происходили до недавнего времени и у восточных славян.

Общий характер „славы“, по определению Р. Груича, более национальный, чем религиозный (38). Такая оценка этого празднества представляет собою общее место сербской этнографии и публицистики. Но элементы этого празднества и отношение к нему населения вызывают иное определение: „слава“ является празднеством больше религиозным, чем национальным. Наибольшее значение в этом празднестве имеют элементы церковные. В связи с ослаблением обрядово-религиозных элементов в быте, прежде всего в быте городского населения, ослабевает и значение „крсного имени“. Многочисленные извещения в сербских газетах, что такая-то и такая-то семья не празднует своего „крсного имени“ (— разумеется, по каким-нибудь „причинам“), свидетельствует об этом ослаблении.

БЪЛГАРСКИЯТЪ ЦАРЬ РОМАНЪ.

Отъ Н. П. Благоевъ.[1]

VII

Царь Романъ, който много добре е знаелъ тежкото положение, въ което Византия, поради въстанието на Варда Склиръ, се е намирала и върху което той заедно съ брата си царь Борисъ II въ затвора си въ цариградскитѣ императорски дворци често и дълго е мислилъ, обсѫждалъ, говорилъ, кроелъ планове и пр., е решилъ да почне война противъ Византия съ цель не само да освободи източна България отъ византийската власть, но още и да отмъсти на византийцитѣ за злинитѣ, които сѫ направили лично на него, на брата му царь Борисъ и на България. Съ такава цель той е почналъ военнитѣ си нашествия въ византийскитѣ области, които нашествия Иоанъ Скилица невѣрно нарича въстание и още по-невѣрно ги свързва съ смъртьта на императоръ Иоанъ Цимиски,[2] защото тѣ сѫ станали много по-късно. За военнитѣ действия на царь Романа изрично говори Яхя Антиохийски, който казва, че българитѣ следъ като признали Романа за барь, събрали се около него и почнали да предприематъ военни нашествия въ византийскитѣ области,[1] които Лъвъ Дяконъ по-точно опредѣля, като казва, че, следъ като разбойническата банда на Склировитѣ съзаклетници съвършено е била разпръсната, императоръ Василий е взелъ военнитѣ сили и бързо се е отправилъ противъ българитѣ. Защото тѣхната дързость и жестокость, като е причинявала смърть, е правила вреди на византийската империя и безпощадно е ограбвала западнитѣ тракийски области, като е убивала всички безъ разлика жители.[4] Сѫщо това потвърдява и Стефанъ Та-

[1] Вж. М. прегледъ, г. VI, кн. 3.
[2] ibid. II, p. 434.
[3] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.
[4] L. Diaconus, p. 171.

ронски Асохикъ, който казва, че императоръ Василий II е завѣлъ Аарона и Самуила съ наемнитѣ войски въ западна Тракия, която тогава се е наричала Македония, за да воюватъ противъ българитѣ.[1] Впрочемъ това потвърдява и Иоанъ Скилица, който, като излага историята на българитѣ за единъ периодъ отъ около тридесеть години и като изброява византийскитѣ области, въ които българитѣ сж предприели военни нашествия, казва, че Самуилъ е билъ войнственъ човѣкъ и че той, като се е възползувалъ отъ случая, че византийскитѣ войски сж били заети въ сраженията съ Варда Склиръ, е предприелъ военни нашествия въ всички византийски европейски области и не само въ източна и западна Тракия и въ околноститѣ на гр. Солунъ, но още и въ Тесалия, Елада и Пелопонесъ.[2]

Всички поменати автори твърдятъ, че българитѣ начело съ царь Романа първитѣ си военни нашествия сж предприели въ Тракия и че тѣхната цель е била преди всичко да освободятъ българскитѣ тракийски области, гдето византийцитѣ ще да сж имали по-голѣми военни гарнизони, гдето е имало и гръцко население и гдето най-после византийцитѣ сж заселили и чужди колонисти.[3] Колкото пъкъ се касае за североизточна България, Мизия, гдето византийцитѣ ще да сж имали по-слаби военни гарнизони и гдето е нѣмало гръцко население и чужди колонисти, тамошнитѣ българи, щомъ сж се известили, че царь Романъ се е завърналъ и приелъ управлението на държавата, а особено следъ като той е поразилъ византийцитѣ въ вакарелскитѣ височини, веднага ще да сж изпѫдили византийскитѣ военни гарнизони, па възможно последнитѣ и сами доброволно да сж напуснали България, и безъ война да сж се присъединили къмъ свободна България. Затова и историята не говори за военни действия и походи на царь Романа въ североизточна България. Така че не ни се вижда много приемливо мнението на Златарски, че българитѣ първитѣ си военни походи сж предприели въ византийскитѣ области на югъ въ Македония и въ Тесалия.[4] Напро-

[1] Des Stephanos von Taron, armenische Geschihte, S. 186.
[2] Cedrenus, II, p. 435—436.
[3] Cedrenus, II, p. 382. Zonaras, IV, p. 93.
[4] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 644-647.

тивъ, както установихме, тѣ първитѣ си военни действия сж насочили въ днешна Тракия. Затова и византийскиятъ императоръ Василий II тамъ е насочилъ своята отбрана.

VIII.

Императоръ Василий II, следъ като е потушилъ въстанието на Варда Склиръ, е решилъ да тури край на военнитѣ нашествия на българитѣ въ Тракия. За тази цель той, следъ като сериозно се е приготвилъ, навѣрно, презъ месецъ юний 986 г. е предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ и съ всичкитѣ византийски европейски военни сили презъ Тракия се е отправилъ противъ градъ София, който тогава се е наричалъ Сердика и Триадица и който ще да е билъ центъръ на българскитѣ военни действия. И действително императоръ Василий II е преминалъ проходитѣ, пристигналъ е въ гр. София, който е обсаждалъ цѣли двадесеть дена, но не е успѣлъ да го завладѣе, защото защитницитѣ на града му указали голѣма съпротива и сж изгорѣли обсаднитѣ му машини. При това и хранитѣ за людето и добитъка се свършили и войницитѣ, които сж се изпращали да доставятъ храни отъ околностьта сж били избивани отъ българитѣ, които сж откарвали и конетѣ имъ. Поради всичко това императорьтъ се е принудилъ да вдигне обсадата и безъ да постигне цельта си да се завърне въ Цариградъ.[1] Положително не се знае отъ кого се е защищавалъ гр. София, обаче положително се знае, че българскитѣ войски, които сж разбили византийцитѣ въ вакарелскитѣ височини сж се командували отъ царь Романа, Аарона и Самуила.[2] Отъ това пъкъ може да се заключи, че сжщитѣ или само нѣкои отъ тѣхъ сж защитявали и гр. София и следъ като императоръ Василий е вдигналъ обсадата и се е упжтилъ за Цариградъ, тѣ съ войскитѣ си го преследвали и въ вакарелскитѣ височини му пресѣкли пжтя и го разбили.[3] Въ литературата е споренъ въпросътъ за мѣстностьта, гдето българитѣ сж разбили византийцитѣ. Гилфердингъ мисли, че това е станало въ Ихтиманския проходъ;[4] Иречекъ подържа, че византийцитѣ сж били раз-

[1] L. Diaconus, p. 171. Cedrenus, II, p. 436. Zonaras, IV, p. 111.

[2] B. Prokić, Die Zusätze... S. 23 приб. 13.

[3] L. Diaconus, p. 172. Cedranus, p. 437. Zonaras, p. 111—112. Joannes Geometra, Carmina, Patr. Graeca, t. 106, col. 934.

[4] А. Гильфердингъ, Собраніе сочиненій, т. I, стр. 208.

бити при Трояновитѣ врата;[1] Златарски приема и дветѣ мнения за достовѣрни,[2] а пъкъ Баласчевъ казва, че на северъ отъ сегашната Момина баня е билъ задръстенъ пѫтя на отстѫпващата византийска войска и следователно тя тамъ е била разбита.[3] Обаче той забравя, че отъ градъ София до Момина баня има около деветдесеть километра, които една войска не може да измине за единъ и половина день. Защото Лъвъ дяконъ казва, че на другия день, следъ отпѫтуването отъ гр. София, когато войската е минавала презъ една гориста и прорезана долина и едвамъ я била изминала и почнала да се изкачва по едни стръмни и високи мѣста; тамъ българитѣ, като сѫ се нахвърлили върху византийцитѣ, избили сѫ твърде много войници, взели царскитѣ вещи и съкровище и разграбили цѣлия обозъ на войската.[4] Възъ основа на това известие на Лъвъ Дяконъ, който е присѫтствувалъ при катастрофата, ние мислимъ, че разбиването на византийцитѣ отъ българитѣ е станало при вакарелскитѣ височини, до гдето има около четиридесеть километра, колкото една войска може да измине за единъ и половина день.

Следъ победата при вакарелскитѣ височини българска Тракия е била освободена отъ византийската власть, а североизточна България, Мизия въ това време безъ война се е присъединила къмъ свободна България. И така царь Романъ и неговитѣ помощници Моисей, Ааронъ и Самуилъ въ 986 година сѫ възобновили и владѣели цѣлата царь Петрова българска държава. Тука трѣбва да се забележи, че въ защи-

---

[1] Д-ръ К. Иречекъ, Исторія болгаръ, стр. 252.

[2] В. Н. Златарски, История на българската държава т. I, ч. 2, стр. 675.

[3] Г. Д. Баласчевъ, Българитѣ презъ последн. десетг. на X вѣхъ, стр. 62—63.

[4] L. Diaconus, p. 172. *κατὰ τὴν ὑστεραίαν, διά τινος ὑλώδους καὶ σηραγγώδους αὐλῶνος διήει τὸ στράτευμα· ἐκεῖνον δὲ μόλις παραδραμόν, χαραδρώδεις καὶ ἀνάντεις κατελάμβανε χώρους. ἐν οἷς οἱ Μυσοὶ Ῥωμαίοις ἐπιθέμενοι πλεῖστον ὅτι πλῆθος ἀνδρῶν διέφθειραν, καὶ τὴν τε βασίλειον ἀρχὴν καὶ τὸν πλοῦτον εἱλήφεσαν, καὶ τὴν ἀποσκευὴν τῆς στρατιᾶς ἐλαφυραγώγησαν ἅπασαν.* Този пасажъ буквално преведенъ на български езикъ гласи: „на другия (день) войската преминаваше презъ една гориста и просѣчена долина; едвамъ пъкъ я измина, завземаше стръмни и нагорни мѣста; въ тѣхъ българитѣ като се нахвърлиха върху византийцитѣ твърде голѣмо множество люде избиха, взеха царската власть и богатство, разграбиха и цѣлия обозъ на войската“.

тата на градъ София и въ поражението на византийцитѣ въ вакарелскитѣ височини е взелъ живо участие и Аарон. Затова не ще да е вѣрно мнението на Златарски, че Аарон още въ началото на войната се е билъ отдалъ на интригитѣ на византийцитѣ и е билъ византофилъ.[1] Защото първоначално и Аарон е сподѣлялъ мнението на царь Романа за война противъ византийцитѣ и искрено и добросъвестно му е съдействувалъ. Обаче по-късно, когато българитѣ главно по вина на царь Романа и Самуила сж били разбити първо при р. Сперхей въ 996 год. и подиръ при р. Вардаръ въ 1003 год., той е промѣнилъ мнението си, защото се е убедилъ, че войната най-после ще се свърши въ полза на византийцитѣ и затова споразумението съ тѣхъ се е налаго[2]. Това негово мнение и поведение ще да е било известно и на византийцитѣ, които за него ще да сж имали добро мнение. Затова, навѣрно, много по-късно Алусианъ се е препоржчалъ за неговъ синъ, а пъкъ въ сжщность той е билъ неговъ внукъ и синъ[3] на царь Иванъ Владиславъ.[4]

IX.

Царь Романъ следъ победата си въ вакарелскитѣ височини е станалъ господарь на цѣлата бащина българска държава. Обаче той не е билъ доволенъ отъ това и е искалъ да обедини подъ своята власть и всички земи, които нѣкога сж били подъ властьта на дѣда му царь Симеонъ. Нѣщо повече той е възмечталъ да покори и византийскитѣ балкански земи и да образува една голѣма балканска империя. За тази цель той е провъзгласилъ за свой покровитель и помагачъ въ войнитѣ му св. Георги-Горга, победоносецъ и на негово име е построилъ манастиръ на Вирпинското бърдо, близо до столицата си градъ Скопье.[5] Сжщевременно се е отказалъ отъ името си Романъ и се е нарекълъ Симеонъ на името на дѣда си по баща царь Симеонъ.[6] Всичко това сж ясни доказателства на

---

[1] В. Н. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. 2, стр. 647, 659, 668, 667.

[2] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. 4, стр. 45.

[3] *М. Ψέλλος, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 72. Cedrenus, II, p. 531.

[4] B. Prokić, Die Zusätze. . . S, 34, приб. 49.

[5] Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 15. Cedrenus, II, p. 455, 527.

[6] Cedranus, II, p. 455.

неговата войнственость, а сѫщевременно и на страшната му омраза къмъ византийцитѣ и всичко византийско.

Въ литературата твърде е споренъ въпросътъ за първия основатель на Вирпинския манастирь св. Георги-Горга победоносецъ. Шафарикъ[1], Иречекъ[2], Кѫнчевъ[3], Бобчевъ[4], Марковичъ[5] и други приематъ, че пръвъ основатель на Вирпинския манастиръ е царь Романъ, синъ на царь Петра. Новаковичъ[6] мисли, че такъвъ е царь Радомиръ-Гаврилъ (1014—1015 г.), синъ на царь Самуила. Илински[7] подържа, че византийскиятъ императоръ Романъ IV Диогенъ (1067—1071 г.) е първиятъ основатель на Вирпинския манастирь, а пъкъ Груичъ[8] твърди, че неговъ пръвъ основатель е билъ византийскиятъ императоръ Романъ II Аргиръ или Аргиропулосъ (1028—1034 г.).

Мнението на Груича не е вѣрно, защото императоръ Романъ Аргиросъ или Аргиропулосъ възрастенъ се е възкачилъ на византийския императорски престолъ, царувалъ е само петь и половина години и презъ цѣлото това време е билъ заетъ съ разни комплоти, семейни раздори и най-главно съ войнитѣ си противъ арабитѣ въ Азия, та е нѣмалъ време и възможность да строи манастири, а особено въ страни, които той никога не е посетилъ и дори не е познавалъ. При това, ако действително Романъ Аргиръ бѣше пръвиятъ основатель на Вирпинския манастирь, навѣрно, въ запазенитѣ вирпински хрисовули щѣше да бѫде забелезано и презимето му. Действително той е построилъ манастирь, но въ Цариградъ, гдето е билъ и погребанъ.[9] Но вѣрно ще да е мнението на Груича, че свети царь Петъръ, за когото се говори въ българския вирпински хрисовулъ, ще да е Дѣлянъ,[10] който, следъ като е билъ из-

---

[1] P. Šefařik, Památky. Okázky občanskéno písemnisti, стр. 27.

[2] К. Иречекъ, Исторія болгаръ, стр. 513.

[3] В. Кѫнчевъ, Периодическо списание, кн. LV—LVI (1898 г.), стр. 83.

[4] С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, I, стр. 154.

[5] В. Марковић, Православно монашество и манастири и пр. стр. 27.

[6] Ст. Новаковић, Балканска питања (1906 г.), стр. 27.

[7] Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 108.

[8] Д-р Рад. М. Грујић, Гласник скопског научног друштва, кн. I, св. 1, стр. 48.

[9] *М. Ψέλλος, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, τ.* IV, *σελ.* 29—47, Cedrenus, II, p. 485. Zonaras, IV, p. 128—136.

[10] Д-р Рад. М. Грујић, Гласник скопског научног друштва, кн. I, св. 1, стр. 48.

бранъ за български царь, е приелъ името Петъръ и който е освободилъ гр. Скопье отъ византийцитѣ. Твърде е възможно той тогава въ качеството си на български царь съ хрисовулъ да е потвърдилъ правата и привилегиитѣ на Вирпинския манастирь и нови приноси да му е направилъ.

Мнението на Новаковича сжщо не ще да е вѣрно, защото, както се установява отъ поменицитѣ на българскитѣ царе, името на сина на царь Самуила е билъ Радомиръ-Гаврилъ,[1] имена които и сега още често се срещатъ у българитѣ. Но въпрѣки това Иоанъ Скилица го нарича още и Романъ, защото, ние мислимъ, го смѣсва съ царь Романа, сина на царь Петра, чиито дѣла и му приписва.

Мнението на Илински сжщо не ни се вижда вѣрно, защото въ запазенитѣ вирпински хрисовули успоредно съ първия основатель на манастира царь Романъ се споменува и византийскиятъ императоръ Романъ Диогенъ, като дори изрично се казва, кои села последниятъ е подарилъ на Вирпинския манастиръ.[2] При писването или преписването на хрисовулитѣ не допускаме да е станала нѣкоя грѣшка, защото авторътъ на българския вирпински хрисовулъ се е ползувалъ отъ хрисовулитѣ, които по-рано сж били издадени отъ българскитѣ, византийскитѣ и сръбскитѣ владѣтели.[3] А пъкъ сръбскиятъ вирпински хрисовулъ по заповѣдь на краль Урошъ II, Милутинъ е билъ съставенъ отъ студеничкия архимандритъ Сава, болярина Никола Опареша и кралския секретарь Дабиша,[4] които предварително сж проучили хрисовулитѣ, които манастирътъ е притежавалъ.

Мнението на Шафарика, че пръвъ основатоль на Вирпинския манастиръ е българскиятъ царь Романъ, е съвършено вѣрно, защото той е царувалъ повече отъ двадесеть години, защото гр. Скопье е била негова столица и защото манастирътъ е билъ посветенъ на св. Георги — Горга, победоносецъ, когото царь Романъ е считаль за свой покровитель и помагачъ въ войнитѣ му противъ византийцитѣ.

---

[1] Йорд. Ивановъ, Извѣстия на истор. дружество въ София, кн. IV, стр. 222, 224, 225, 228.

[2] Г. А. Ильинскій, Грамоты болг. царей, стр. 15.

„ Ст. Новаковић, Законски спомпници, стр. 612.

[3] Г. А. Ильинскій, Грамоты болг. царей, стр. 15.

[4] Ст. Новаковић, Законски споменици, стр. 608.

Въ това време или малко по-рано или малко по-късно царь Романъ, като е далъ широкъ просторъ на своитѣ чувства, идеали и стремежи, се е отказалъ отъ името си, защото е билъ кръстенъ на името на прадѣда си по майка, византийския императоръ Романъ Лакапинъ и се е нарекълъ Симеонъ по името на дѣда си по баща царь Симеонъ.[1] Съ това той е искалъ да докаже, че не само се отвръщава отъ всичко византийско, но и че ще победи и съкруши византийцитѣ, така както ги е билъ победилъ и съкрушилъ дѣдо му царь Симеонъ. Желания, стремежи и идеали действително велики и благородни, но за жалость е нѣмало достатъчно научна, културна и интелектуална подготовка, за да бждатъ тѣ и осжществени. Но все пакъ българскиятъ народъ достойно е оценилъ заслугитѣ на царь Романа и за вѣченъ споменъ го е вписалъ въ поменицитѣ на българскитѣ християнски царе отъ първото българско царство.[2]

Златарски се съмнява въ достовѣрностьта на известието на Иоанъ Скилица, че плененията въ гр. Скопье Симеонъ е сжщиятъ царь Романъ, синътъ на царь Петра и братътъ на царь Бориса II и мисли, че той е нѣкой другъ българинъ, който сжщо се е наричалъ Симеонъ и е билъ управитель на гр. Скопье.[3] Ние мислимъ, че подобно съмнение не ще да е оправдано, защото, както на друго мѣсто установихме,[4] авторътъ на известието, отъ когото Иоанъ Скилица е черпилъ своитѣ сведения, добре ще да е билъ запознатъ съ събитието, което е описалъ, па възможно и лично да е познавалъ царь Романа. Това се потвърдява още и отъ факта, че царь Романъ следъ като се е предалъ е билъ назначенъ за патриций и препоситъ, т. е., началникъ на императорската спалня,[5] чинове, които преди и следъ него сж заемали високитѣ византийски сановници евнуситѣ Йосифъ Вринга и Иоанъ орфанотровъ.[6]

---

[1] Cedrenus, II, p. 455.

[2] Йорд. Ивановъ, Извѣстия на Ист. дружество въ София, кн. IV, стр. 222, 224, 225, 228.

[3] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 691—692.

[4] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. III, кн. 3, стр. 14.

[5] Basilicorum libri LX, bib. VI, tit. XXV, a.

[6] Cedrenus, II, p. 339, 498

X

Царь Романъ и помощнитѣ му Моисей, Аронъ и Самуилъ, следъ като сж освободили североизточна България и изцѣло сж възстановили царь Петровата българска държава, сж решили да се възползуватъ отъ въстанията на византийскитѣ полководци Варда Фока и Варда Склиръ, които, въстания сж траели две години, отъ срѣдата на месецъ ноември 987 до месецъ октомврий 989 година, и съ които всецѣло е билъ заетъ императоръ Василий и да предприематъ разни нашествия и завоевания въ разнитѣ византийски области. Така тѣ презъ 988 година сж навлѣзли и завладѣли Драчката область съ главния ѝ градъ Драчъ. Тази область е имала голѣмо значение за византийцитѣ, защото е служила за база на тѣхнитѣ военни, търговски и политически действия на Адриатическото море и защото е служила като връзка съ владенията имъ въ южна Италия. За управитель на Драчката область е билъ назначенъ българинътъ Иванъ Хрисилий, който е билъ тестъ на Самуила.[1] Но Драчката область сжщо така е имала голѣмо военно и политическо значение и за българитѣ, защо е запазвала тила имъ отъ византийцитѣ и ги свързвала съ западнитѣ югословенски области. Поради това и Дѣлянъ, следъ като е обявилъ въстанието си въ 1040 година и завладѣлъ тогавашната българска столица гр. Скопие, е изпратилъ кавкана си да завладѣе гр. Драчъ съ областьта му, който и е успѣлъ.[2] Следъ завладяването на Драчската область българитѣ начело съ царь Романа и Самуила още сжщата 988 година сж завладѣли и къмъ държавата си сж присъединили западнитѣ югословенски области: Дукля, Травуния, Захълмие, Далмация, Босна и Сърбия. И така тогава българската държава на западъ се е простирала до р. р. Цетина и Варбасъ, а пъкъ на северъ до р. Сава.[3]

---

[1] Cedrenus, II, p. 502. B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 31, приб. 22.

[2] Cedrenus, II, p. 529.

[3] Popa Dukljanina letopis, ed. Crnčić, p. 42.

А. Гильфердингъ, Собраніе сочиненій, I, стр. 213—221.

Fr. Rački, Rad jugoslavenske Akademije, knj. XXIV, str. 15—17.

М. С. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 511—513.

К. Иречекъ, Исторія болгаръ, стр. 252—253.

Др. Б. Прокић, Глас Српске Краљ. Академије, кн. LXXVI, стр. 285—286.

Златарски този български военен поход поставя въ 998 година[1], като се основава на известието на Дуклянския презвитеръ, който казва, че ужъ у българския народъ е въстаналъ нѣкой си Самуилъ, който е извършилъ много сражения съ византийцитѣ и ги изпѫдилъ отъ цѣла България, така че въ негово време византийцитѣ не сѫ се осмѣлявали да се доближатъ тамъ.[2] Това известие на Дуклянския презвитеръ исторически не е вѣроятно. Защото не е вѣрно, че Самуилъ е въстаналъ, че е извършилъ много сражения съ византийцитѣ, че ги изпѫдилъ отъ цѣла България и че тѣ въ негово време не сѫ смѣели да доближатъ до последната. Напротивъ, византийцитѣ въ негово време най-много нашествия сѫ предприели въ България. Мнението на Златарски още не ни се вижда правдоподобно, защото Иоанъ Скилица изрично твърди, че Самуилъ и другитѣ български мѣстни управители, като сѫ се възползували отъ обстоятелството, че императорътъ е билъ заетъ съ въстанията на Варда Фока и Варда Склиръ (987—989 г.) сѫ причинили много неприятности на византийскитѣ области[3]; защото Яхя Антиохийски казва, че презъ времето на въстанието на Варда Фока и когато императоръ Василий е билъ заетъ съ войната противъ него, българитѣ сѫ се възползували и нѣколко пѫти сѫ нападнали византийската империя, опустошили я до гр. Солунъ и сѫ извършили нашествия въ византийскитѣ европейски области;[4] защото дуклянскиятъ презвитеръ, който е най-главниятъ изворъ за този български военен поход, казва, че българитѣ сѫ предприели военен поход въ западнитѣ югословенски области, когато византийцитѣ сѫ били изгонени отъ цѣла България и не сѫ смѣели да се приближатъ до нея и че тогава дуклянскиятъ князъ Иванъ Владимиръ още е билъ юноша;[5] защото известията на дуклянския презвитеръ, не сѫ напълно достовѣрни и най-после защото следъ натастрофата въ 996 г. при

---

[1] В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 705-712.

[2] Popa Dukljanina letopis, ed. Crnčić, str. 40—41, surexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari jussit, et commisit praelia multa cum Graecis, projecitque eos ex tota Bulgaria, ita ut in diebus eius Graeci non auderent propinquare illuc.

[3] Cedrenus, II, p. 447. Zonaras, IV, p. 117.

[4] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василий болгаробойца, стр. 27.

[5] Popa Dukljanina letopis, ed. Srnčić, p. 41.

р. Сперхей българитѣ въ военно отношение сѫ били съвършено разстроени и не сѫ били въ състояние да водятъ дори отбранителна война.[1]

Отъ всички тѣзи известия мислимъ достатъчно се установява, че българитѣ начело съ царь Романа и Самуила въ 988 година сѫ предприели военния си походъ на западъ и сѫ завладѣли Драчката область и западнитѣ югословенски области до р. р. Цетина и Варбасъ.

Въ следната 989 година българитѣ пакъ начело съ царь Романа и Самуила сѫ предприели воененъ походъ на югъ въ Тесалия. Това се установява отъ известието на Лъвъ Дяконъ, че българитѣ презъ лѣтото на 989 година сѫ завладѣли македонския градъ Верия (Беръ),[2] а възможно и Сервия (*Σέρβεια*, Селфидже) и за правъ пѫть сѫ се впуснали на югъ въ Тесалия, гдето сѫ обсадили и завладѣли и главния ѝ градъ Лариса, чиито жители сѫ преселили въ вѫтрешностьта на Македония, която тогава се е наричала България и сѫ ги вписали въ списъцитѣ на войницитѣ.[3] За завладяването на Тесалия отъ българитѣ освенъ Иванъ Скилица още известява и Кекавменъ,[4] за него се говори още и въ похвалното слово на св. Фотий Тесалийски.[5] И Иоанъ Геометъръ сѫщо говори за опустошаването на византийскитѣ европейски области отъ българитѣ.[6] Обаче нито въ единъ отъ тѣзи извори изрично не се казва, кога българитѣ сѫ предприели своитѣ нашествия въ Тесалия. Златарски мисли, че Самуилъ за пръвъ пѫть е навлѣзълъ въ Тесалия веднага следъ смъртьта на византийския императоръ Иоанъ Цимиски (10. I. 976 г.) и три години (976—979 г.) безуспѣшно е обсаждалъ гр. Лариса, защото Кекавменъ, който тогава е билъ управитель на область Елада, съ разни военни хитрости и падаръци е успѣвалъ да отблъсва нападенията на Самуила и втори пѫть е навлѣзълъ въ 980 година, когато и е завладѣлъ гр. Лариса и жителитѣ му е преселилъ въ вѫтреш-

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 34

[2] L. Diaconus, p. 175.

[3] Cedrenus, II, p. 436.

[4] Cecaumeni, Strategicon, p. 65—66.

[5] В. Васильевскій, Журналъ мин. народн. просвѣщения, CCXLVIII, стр. 100—101.

[6] Ioannes Geometra, Cormina, Patr. graeca, t. 106, col. 920.

ността на Македония.[1] Обаче това мнение не ни се вижда да е историческо вѣрно, защото българитѣ не сж могли да навлѣзатъ въ Тесалия преди да завладѣятъ градоветѣ Верия и Сервия и си обезпечатъ тила, а пъкъ последното е станало въ 989 г.;[2] защото Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара известяватъ, че византийскиятъ императоръ Василий въ 994 година е назначилъ Григорий Таронитъ за управитель на гр. Солунъ и го е снабдилъ съ достатъчно военни сили, за да отблъсва нашествията на българитѣ т. е. въ Тесалия;[3] защото Кекавменъ известява, че той е призналъ Самуила за свой владѣтель и седемь години е билъ подъ неговата власть, т. е., отъ 989 до 996 година, когато последниятъ е взель властьта,[4] т. е. превзелъ градоветѣ Верия и Серия и най-после защото отъ похвалното слово на св. Фотий Тесалийски се вижда, че когато въ 994 година императоръ Василий е билъ въ гр. Солунъ и призовалъ св. Фотий за помощникъ въ войната му противъ българитѣ, тогава именно последнитѣ сж предприемали своитѣ нашествия въ Тесалия и Епиръ.[5] Че българитѣ сж завладѣли Тесалия съ главния ѝ гр. Лариса около 990 година се установява още и отъ факта, че синътъ на Самуила Радомиръ Гаврилъ се е оженилъ за пленицата ларисянка Ирина.[6] Това пъкъ не е могло да стане по-рано отъ 990 година, защото тогава изобщо децата на Самуила сж били за оженване[7] и защото царь Гаврилъ Радомиръ, когато въ 1015 година е билъ убитъ, е оставилъ седемь малолѣтни деца.[8] Поради това той въ 990 година, когато ще да се е оженилъ за царица Ирина, не ще да е билъ по-старъ отъ 20—25 години и когато въ 1015 година е билъ убитъ отъ царь Иванъ Владиславъ не ще да е билъ по-младъ отъ 45—50 години.

Отъ изложеното до тука следва, че царь Романъ и помошницитѣ му Моисей, Аароиъ и Самуилъ сж завладѣли Те-

---

[1] В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 645, 660—663.

[2] L. Diaconus, p. 175.

[3] Cedrenus, II, p. 447. Zonaras, IV, p. 117.

[4] Cecaumeni Strategicon, p. 65.

[5] Cedrenus, II, p. 447. В. Васильевскій, ЖМНПр. ч. CCXLVIII, стр. 101.

[6] B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 31 приб. 31.

[7] Popa Dukljanina letopis, p. 43. Cedrenus, II, p. 451.

[8] Cedrenus, II, p. 468, 469.

салия съ главния ѝ гр. Лариса около 990 година и сѫ я владѣли главно до около 996 година, когато сѫ били разбити при р. Сперхей.

XI.

Завладяването на Драчката область, която винаги е била византийска, на западнитѣ югословенски области, върху които Византия винаги е претендирала[1] и на Тесалия и Епиръ, които винаги сѫ били подъ властьта на византийцитѣ, безспорно е било явно предизвикателство отъ страна на царь Романа и неговитѣ помощници къмъ императоръ Василий, който не е могълъ да го остави ненаказано. Затова следъ като презъ месецъ априлъ 989 година е било потушено въстанието на Варда Фока и презъ ноември сѫщата година се е помирилъ съ Варда Склиръ, е почналъ да мисли какъ да се справи и съ българитѣ, които, като сѫ се възползували отъ въстанията, сѫ причили много вреди на византийскитѣ области. За тази цель, казва Иоанъ Скилица, той е заминалъ за Тракия и Македония, както тогава се е наричала западна Тракия съ центъръ гр. Пловдивъ и отъ тамъ е слѣзналъ въ гр. Солунъ, за да благодари ужъ на великомѫченика Димитрий.[2] Съ тѣзи нѣколко думи авторътъ описва цѣлия втори военен[ъ] [по]ходъ на императоръ Василий II противъ българитѣ, който е траелъ четири години, отъ 991 до 994 година и въ който той еималъ голѣми успѣхи. Следъ неговото благополучно свършване императорътъ отъ Тракия направо е отишълъ въ градъ Солунъ, споредъ автора, за да благодари на великомѫченика Димитрий за победитѣ, а въ сѫщность за да устрои и тамъ единъ новъ фронтъ противъ българитѣ. За тази цель той за управитель на гр. Солунъ е назначилъ Григорий Таронитъ, който до тогава е управлявалъ завоевания отъ византийцитѣ въ този военен походъ български тракийски градъ Верия, сегашна Стара-Загора и го е снабдилъ съ достатъчно военни сили. За този втори византийски военен походъ противъ българитѣ по-обширно известяватъ арменскитѣ и арабскитѣ историци. Така арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохикъ съобщава, че следъ като сѫ били изтребени непокорнитѣ, т. е.,

[1] Const. Porph. III, 153, 159.

[2] Cedrenus, II, p. 447.

византийскитѣ полководци Варда Фока и Варда Склиръ, които сж въстанали противъ императора, последниятъ, като се е възползувалъ отъ свободното време, въ 991 година е събралъ безбройно много войска и се е отправилъ противъ България, съ цель да отмъсти за себе си, т. е., за българскитѣ нашествия въ византийскитѣ области. Въ този воененъ походъ споредъ сжщия авторъ императорътъ е обсадилъ и завладѣлъ българския тракийски градъ Верия, сегашна Стара-Загора, въ който за управитель е назначенъ Григорий Таронитъ, на когото е далъ достатъчно войска, за да може да отстоява противъ българитѣ.[1] Отъ това известие още се установява, че българитѣ следъ победата си въ вакарелскитѣ височини въ 986 година сж освободили и къмъ държавата си сж присъединили цѣлата българска Тракия съ главнитѣ ѝ градове Пловдивъ, Верия и пр. Баласчевъ мисли, че въ този воененъ походъ императоръ Василий е завладѣлъ македонския градъ Верия, Беръ.[2] Но той грѣши, защото последниятъ е билъ завладенъ отъ византийцитѣ въ 1001 година.[3] Арабскиятъ историкъ Ибн-ал-Атира казва, че въ този воененъ походъ византийскиятъ императоръ е проникналъ въ срѣдата на България, но се е върналъ и бързо е вървѣлъ.[4] Но най-обширни известия за този воененъ походъ на императоръ Василий противъ царь Романа, както и за причината му съобщава арабскиятъ историкъ Яхя Антиохийски, който казва, че въ време на въстанието на византийския полководецъ Варда Фока (987—989 г.) и когато императоръ Василий е воювалъ противъ него, българитѣ сж се възползували отъ случая и нѣколко пжти сж нападнали византийската държава и сж я упостошавали до гр. Солунъ. Въ тѣзи свои нападения българитѣ сж опустошавали европейскитѣ византийски области. Императоръ Василий, за да имъ отмъсти, се е приготвилъ за война противъ тѣхъ и въ 380 година, т. е., 31 мартъ 990 — 19 мартъ 991 година е пристигналъ въ гр. Димотика, гдето тогава е живѣелъ и престарелиятъ вече византийски полководецъ и въстаникъ Варда Склиръ. Въ този

---

[1] Стефанъ Таронски Асохикъ, Всеобща история, руски преводъ, стр. 187—188.

[2] Г. Д. Баласчевъ, българитѣ презъ последнитѣ десетгодишнини на X вѣкъ, стр. 76, бел. 1.

[3] Cedrenus, II, p, 452.

[4] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василий болгаробойца, стр. 245.

военен походъ, авторътъ още казва, императорътъ е разбилъ българитѣ, обърналъ ги е въ бѣгство, пленилъ е царь Романа и го е изпратилъ въ затвора, отъ гдето той е билъ избѣгалъ. Самуилъ пъкъ се е спасилъ и продължавалъ да управлява българската държава. Императоръ Василий, продължава авторътъ, е продължилъ да воюва противъ българитѣ и да напада тѣхнитѣ области въ продължение на четири години. Презъ зимата той е навлизалъ въ областитѣ на българската държава, нападалъ е и пленявалъ и презъ това време е превзелъ нѣколко български крепости, отъ които нѣкои е задържалъ за себе си, а пъкъ е разрушилъ ония, които не сж могли да бждатъ задържани. Между разрушенитѣ е билъ и гр. София,[1] който авторътъ тука нарича Бария, навѣрно, вмѣсто Абария, както на друго мѣсто го нарича.[2] За тази четиригодишна българовизантийска война Яхя говори и на друго мѣсто, като казва, че на 12 априлъ 995 година и въ 21 година отъ царуването на Василий е билъ назначенъ за цариградски патриархъ магистъръ Сисиний. Патриаршескиятъ престолъ пъкъ до тогава не е билъ заетъ въ разстояние на четири години, защото императорътъ е билъ заетъ съ войната въ България.[3] Яхя изрично не казва, где императоръ Василий е срѣщналъ и разбилъ българитѣ, где е пленилъ царь Романа и кои български области той е опустошавалъ. Обаче отъ известието му, че въ този военен походъ византийцитѣ сж разрушили и гр. София, ясно е, че и той, подобно на Иоанъ Скилица и Стефанъ Таронски Асохикъ, твърди, че военнитѣ действия сж се развивали въ българска Тракия и Софийско. Обаче Яхя корено се различава отъ Скилица колкото се отнася за сждбата на царь Романъ. Докато първиятъ твърди, че въ този военен походъ царь Романъ е билъ плененъ, вториятъ напротивъ казва, че това е станало въ 1003 година, когато византийцитѣ сж завладѣли и българската столица гр. Скопие.[4]

Златарски приема за достовѣрно известието на Яхя и подържа, че действително царь Романъ е билъ плененъ отъ византийцитѣ въ 991 година и изпратенъ въ Цариградъ.[5] Ние

---

[1] ibid. стр. 27—28.
[2] ibibd. стр. 21.
[3] ibid. стр. 33
[4] Cedrenus, II, p. 455.
[5] В. Н. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. 2, стр. 688, 690, 694.

пъкъ напротивъ считаме, че въ този случай Яхя грѣши и приемаме за достовѣрно известието на Иоанъ Скилица, защото мислимъ, че последниятъ не е могълъ да пропусне и да не забележи едно такова важно събитие, каквото е било пленяването на царь Романа, ако то въ действителность е било станало въ 991 година и защото не всички известия на Яхя Антиохийски за българитѣ сж точни и вѣрни. Нѣкои отъ тѣзи известия сж погрѣшни, или защото сведенията му не сж били достовѣрни, или защото много ги е съкратявалъ, или пъкъ защото не ги е поставилъ на съответното имъ мѣсто. Между последнитѣ ще да е и известието му за пленяването на царь Романа, което е поставилъ между събитията отъ 991 до 994 година, вмѣсто между ония отъ 1001 до 1004 година, които описва почти съ сжщитѣ думи, като само пропуска да спомене за пленяването на царь Романа.[1]

Изложеното доказва, че византийскиятъ императоръ Василий II, за да отмъсти на царь Романа и неговитѣ помощници Моисей, Аароиъ и Самуилъ за извършенитѣ отъ тѣхъ отъ 988 до 989 година нашествия въ византийскитѣ европейски области, въ 991 година съ голѣми военни сили е предприелъ въ българска Тракия и Софийско военепъ походъ, който е траелъ до 994 година и въ който той е ималъ голѣми военни успѣхи, но не е пленилъ царь Романа. Следъ благополучното свършване на този военепъ походъ императорътъ отъ българска Тракия направо е отишълъ въ гр. Солунъ, съ цель да открие и отъ тамъ единъ фронтъ противъ българитѣ. Затова той въ 994 година е назначилъ за управитель на гр. Солунъ и на всичкитѣ византийски европейски области опитния полководецъ Григорий Таронитъ, на когото е далъ достатъчно военни сили, за да може самостоятелно да действува противъ българитѣ.

XII.

Царь Романъ и неговитѣ помощници Моисей, Аароиъ и Самуилъ, при всичко че не сж били много добри полководци и държавници, но все пакъ сж разбрали, че войната съ Византия е много сериозна и че тя ще бжде продължителна и опорита. Затова, щомъ императоръ Василий презъ пролѣтьта на 995 година е заминалъ за Азия въ помощь на обсадения

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 42.

отъ арабитѣ гр. Халепъ,[1] тѣ още презъ сѫщата година сѫ предприели нови военни походи въ Македония съ цель да завладѣятъ и останалитѣ македонски византийски области и така поне по сухо да му отрѣжатъ пѫтя за Македония. Презъ сѫщата година, но точно не е известно кога, Моисей е нападналъ и обсадилъ гр. Сѣръ, гдето и е погиналъ.[2] Навѣрно царь Романъ заедно съ Самуила, а възможно и съ Аарона е предприелъ воененъ походъ противъ гр. Солунъ, разбилъ е военния му гарнизонъ, убилъ е управителя му дуксъ Григорий Таронитъ и е пленилъ сина му Ашотъ, но града не е успѣлъ да завладѣе.[3] Тогава българитѣ ще да сѫ предприели военни нашествия и въ околноститѣ на гр. Солунъ, за да затвърдятъ своята власть тамъ.[4] Императоръ Василий, щомъ се е известилъ за убийството на дуксъ Григорий Таронитъ, е назначилъ най-видния си полководецъ Никифоръ Уранъ за дуксъ на византийскитѣ европейски области и го е изпратилъ въ гр. Солунъ.[5]

На следната 996 година царь Романъ заедно съ Самуила съвсемъ необмислено и, може би, безъ никаква военна и политическа нужда е предприелъ воененъ походъ въ Елладската область и следъ като е преминалъ презъ Тесалия, Биотия и Аттика е стигналъ до Коринтския провлакъ,[6] обаче не е навлѣзълъ и въ Пелопонесъ.[7] Когато пъкъ съ голѣма плячка и много пленници се е връщалъ отъ тамъ е срѣщналъ дукса Никифоръ Уранъ, който, щомъ се е извѣстилъ за военния походъ на българитѣ въ Елладската область, се е спусналъ подиръ тѣхъ и, следъ като е преминалъ планината Олимпъ, стигналъ е въ гр. Лариса, оставилъ е тамъ обоза си и съ лековъоржената си войска е продължилъ похода си и като бързо е миналъ Тесалия, Фарсалската равнина и рѣката Апиданъ, е поставилъ военния си лагеръ на лѣвия брѣгъ на р. Сперхей,

---

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 32, 243, 266, 258).

[2] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. IV, стр. 40—45.

[3] Cedrenus, II, p. 449.

[4] ibid. II, p. 436.

[5] ibid. II, p. 449,

[6] Ibid. II, p. 449.

[7] *Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμος Γ.', τεῦχος Β.', σελ.* 174.

„ Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. IV, стр. 59—60.

на чийто дѣсенъ брѣгъ сѫщевременно сѫ лагерували царь Романъ и Самуилъ съ цѣлата българска войска. Понеже пъкъ сѫ се излѣли твърде силни дъждове, рѣката е надошла и се обърнала на море, затова сблъскването между двете неприятелски войски и било невъзможно. Обаче византийскиятъ полководецъ Никифоръ Уранъ, следъ като внимателно е разгледалъ рѣката и намѣрилъ едно мѣсто, презъ което е мислилъ, че ще може да мине на другата страна, презъ нощьта е вдигналъ войската, миналъ е рѣката и нападналъ българитѣ, когато безгрижно сѫ спѣли. Тогава твърде много българи сѫ били изклани, безъ нѣкой отъ тѣхъ да посмѣе да се защити, тежко е билъ раненъ Самуилъ и царь Романъ, когото, мислимъ, авторътъ погрѣшно отождествява съ царь Радомиръ-Гаврила, сина на царь Самуила. Следъ това авторътъ продължава и казва, че царь Романъ и Самуилъ щѣха да бѫдатъ заловени, ако, смѣсени съ мъртвитѣ, не сѫ лежели като умрѣли и подиръ, следъ като е настѫпила нощьта, тайно сѫ избѣгали въ Етолийскитѣ планини и отъ тамъ по върховетѣ на последнитѣ, като сѫ преминали планината Пиндъ, сѫ се спасили въ България. Византийскиятъ полководецъ Никифоръ Уранъ, следъ като е освободилъ пленницитѣ византийци, следъ като е обралъ убититѣ българи, следъ като е разграбилъ българския воененъ лагеръ и следъ като е взелъ твърде голѣма плячка, съ войската си се е завърналъ въ гр. Солунъ.[1] Иоанъ Зонара по сѫщия начинъ но само по-кратко описва българската катастрофа при р. Сперхей отъ 996 година.[2] За сѫщата знае и Яхя Антиохийски, който, следъ като прибавя нѣкои невѣрни и неточни известия, казва, че Никифоръ Уранъ е победилъ българитѣ, убилъ е твърде много отъ тѣхъ, занесълъ е въ Цариградъ хиляда глави и завѣлъ дванадесеть хиляди пленници.[3]

Твърде е възможно българската катастрофа при р. Сперхей отъ 996 година точно да не е станала така, както я описватъ и тримата поменати автори, възможно е цѣлата българска войска тамъ да не е била избита и съ часть отъ нея царь Романъ и Самуилъ да сѫ избѣгали и сѫ се спасили. Но въ всѣки случай избититѣ тамъ българи сѫ били толкова много, щото

[1] Cedrenus, II, p. 449—450.

[2] Zonaras, IV, p. 118.

[3] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 34.

следъ двадесеть и две години и въ 1018 година, когато отъ тамъ е миналъ императоръ Василий на пѫть отъ Македония за Атина, коститѣ имъ още сѫ стоели и последниятъ, като ги е видѣлъ, твърде много се е очудилъ.[1]

Катастрофата на българитѣ при р. Сперхей въ 966 год. е имала сѫдбоносно значение, защото тамъ е погиналъ цвѣтътъ на българската войска и защота тамъ е била погребана независимостьта на България. За тази катастрофа виновни сѫ били царь Романъ и Самуилъ. Разбира се, ако първиятъ е присѫтствувалъ, както ние предполагаме.

XIII.

Катастрофата при р. Сперхей е имала много тежки последици за българитѣ. Защото между вождоветѣ имъ е настѫпило несъгласие, недовѣрие и взаимно обвинение и защото България въ военно отношение е била съвсемъ съкрушена и военната инициатива е минала въ рѫцетѣ на византийцитѣ. Това между другото се установява и отъ факта, че въ следната 997 година победительтъ при р. Сперхей Никифоръ Уранъ по заповѣдь на императоръ Василий е навлѣзълъ дори въ срѣдата на България и безъ да срещне никакъвъ отпоръ, цѣли три месеца безпощадно е опустошавалъ нейнитѣ области.[2] Следъ това сѫ се заредили византийскитѣ военни походи въ България, които съставятъ и третата българовизантийска война. Историцитѣ Рачки[3], Иречекъ[4], Папаригопулосъ[5], Ламбросъ[6], Златарски[7] Прокичъ[8] и пр. не сѫ съгласни върху хронологията на тѣзи византийски военни походи, па и ние имаме свое мнение,[9] защото главнитѣ извори Иоанъ Скилица[10] и Яхя Антиохийски[11]

---

[1] Cedrenus, II, p. 475. *Ἐν δὲ τῷ διέναι τὸ Ζητούνιον τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων ἐκεῖσε Βουλγάρων, ὁπηνίκα ὁ μάγιστρος Νικηφόρος ὁ Οὐρανὸς τὸν Σαμουὴλ ἐτρέψατο, θεασάμενος ἐθαύμασεν.*

[2] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василий болгароубийца, стр. 34.

[3] Fr. Rački, Rad Jugoslavenske Akademije knj. XXIV, str. 120—123.

[4] Иречекъ, Исторія българъ, стр. 255.

[5] *Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, τόμ.* IV, *σελ.* 228-230.

[6] *Σπ. Λάμπρος, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμ.* V, *σελ.* 197—202.

[7] В. Н. Златарски, История на българ. държва, т. I, ч. 2, стр. 715-726.

[8] Б. Прокић, Глас Српске Краљевске Академије књ. LXXXIV, стр. 110—116.

[9] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. III, кн. 3, стр. 3—6.

[10] Cedrenus, II, p. 452—453.

[11] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василий болгаробойца, стр. 42.

си противоречатъ. Така самъ императоръ Василий презъ пролѣтьта или лѣтото на 999 година, безъ да срещне никаква съпротива, е предприелъ единъ военен походъ въ България и презъ Тракия, гдето въ гр. Пловдивъ е оставилъ патриций Теодороканъ, да му пази гърба, е навлѣзълъ въ вжтрешностьта ѝ и, следъ като е разрушилъ много крепости въ Софийската область, се е завърналъ въ Мосинополъ.[1] Въ следната 1000 година той е изпратилъ патриций Теодороканъ и протоспатарий Никифоръ Ксифия съ силна войска въ северна България. Последнитѣ сж преминали Стара планина и безъ съпротива сж покорили българскитѣ градове Преславъ, Плиска, Преславецъ, Доростолъ и други. Византийската войска казва Скилица, се е завърнала отъ този военен походъ безъ загуби и победоносна.[2] Въ 1001 година самъ императоръ Василий е предприелъ военен походъ на югъ въ Македония и, като е миналъ презъ гр. Солунъ, е нападналъ и завладѣлъ българскитѣ градове Верия, Беръ, който доброволно му е предалъ неговиятъ управитель Добромиръ, който е билъ женен за племеницата на Самуила;[3] Колидронъ, който неговиятъ управитель българинътъ Димитрий Тихона е изпразнилъ при условие съ цѣлата си войска да замине при Самуила;[4] Сервия, който съ военна сила е билъ завладенъ и неговиятъ защитникъ Николица е билъ плененъ и изпратенъ въ Цариградъ, гдето е билъ назначенъ за патриций.[5] Следъ това императорътъ е навлѣзълъ въ Тесалия, гдето разрушенитѣ отъ българитѣ крепости е поправилъ, а пъкъ ония, които още сж били подъ българската власть съ обсади е завладѣлъ, българското имъ население изселилъ отъ тамъ и го е заселилъ въ византийската область Волеронъ, която се е намирала по брѣга на Бѣло море и между долнитѣ течения на рѣкитѣ Марица и Мѣста. Въ всички новозавладени тесалийски градове и крепости той е оставилъ силни военни гарнизони.[6] На връщане отъ Тесалия Василий е нападналъ българскиятъ градъ Воденъ, съ военна сила го е завладѣлъ, жителитѣ му сжщо е заселилъ въ областьта Воле-

[1] Cedrenus, II, p. 452. Zonaras, IV, p. 118.
[2] ibid. ibid.
[3] B. Prokić, die Zusätze... S. 30 приб. 15. Cedrenus, II, p. 452.
[4] ibid. S. 30, приб. 16 ibid. II, p. 452.
[5] Cedrenus, II, p. 452—453.
[6] ibid. II, p. 453.

ронъ, а пъкъ управителтъ му Дракшанъ е пожелалъ да се засели въ гр. Солунъ, гдето по внушение на императора е билъ оженень за дъщерята на първия отъ настоятелитѣ на църквата св. Димитрий[1] Въ 1002 година пакъ самъ императоръ Василий е предприелъ военень походъ въ северна България и е нападналъ силната българска крепость гр. Видинъ, който, следъ като го е обсаждалъ цѣли осемь месеца, най-после, навѣрно, чрезъ предателство го е завладѣлъ и снабдилъ съ силенъ военень гарнизонъ. На връщане отъ Видинъ и на пѫть за Цариградъ той, безъ да срещне съпротива, е разрушавалъ българскитѣ крепости.[2] Въ 1003 година императоръ Василий е предприелъ новъ военень походъ противъ българитѣ и, навѣрно, презъ градоветѣ Пловдивъ и София, които ще да му служили за база, той се опѫтилъ за Моравско, гдето се е съединилъ съ съюзника си, маджарския краль свети Стефанъ и гдето ще да е завладѣлъ тамошнитѣ български градове и крепости. Следъ това и двамата съюзници съ съединени военни сили сѫ се отправили на югъ, разбили българитѣ при р. Вардаръ, завладѣли българската столица гр. Скопье и пленили българския царъ Романъ, а пъкъ Самуилъ съ часть отъ българската войска е успѣлъ да избѣга и да се спаси.[3] Иоанъ Скилица, който съобщава малко повече известия за плениването на царь Романа, казва, че последниятъ е предалъ града Скопие, разбира се и себе си на императора съ условие да бѫде назначенъ за патриций и началникъ на императорската спалня, на която длъжность сѫ се назначавали евнуси. Последниятъ е приелъ това условие и го е изпратилъ за военень началникъ на гр. Абиносъ.[4] Положително не се знае дали плениването на царь Романъ е станало точно така, както го предава Иоанъ Скилица. Но въ всѣки случай може да се счита за вѣрно, че византийцитѣ въ военния си походъ противъ българитѣ отъ 1003 година сѫ имали голѣми военни успѣхи, завладѣли сѫ българската столица гр. Скопье и сѫ пленили българския царь Романъ. Това се установява и отъ маджарския изворъ Fundatio S. Albani, въ който се говори за завладяването, плениването и разбиването на неприятелския, т. е., българския царски градъ,

[1] ibid. 453—454.
[2] ibid. p. 454—455.
[3] Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. III, кн. 3, стр. 4.
[4] Cedrenus, II, p. 455.

т. е., Скопье.[1] Това впрочемъ потвърдява и Яха Антионийски, който съобщава за голѣми успѣхи на византийцитѣ въ военнитѣ имъ походи противъ българитѣ отъ 1001 до 1004 година.[2]

XIV

Царь Романъ се е възкачилъ на българския царски престолъ съ голѣми надежди и при много благоприятни обстоятелства, защото тогава Византия се е терзаела отъ граждански войни, отъ които той се е възползувалъ и почналъ своитѣ военни нашествия въ българска Тракия, съ целъ да я освободи отъ византийското владичество. Победата му въ София и въ вакарелскитѣ височини предоставили на негово разположение източна България, която преди петнадесеть години (971 г.) е била завладена отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски,[3] и така той е станалъ царь на цѣлата си бащина българска държава. Но за жалость вмѣсто да се задоволи съ този успѣхъ и цѣлото си внимание да обърне върху устройството и управлението на държавата си, той напротивъ е далъ широкъ просторъ на личната си омраза къмъ византийцитѣ и е предприемалъ твърде смѣли и недобре обмислени военни походи въ чисто византийски области, като е надценявалъ своитѣ сили и подценявалъ ония на противника си. Въ тѣзи свои стремежи и действия царь Романъ енергично ще се е подържалъ отъ Самуила, който безспорно е билъ много деятеленъ и войнственъ човѣкъ, но малко предвидливъ и предпазливъ. Той, навѣрно, съ войнствеността си ще да е искалъ да изтъкне себе си за необходимъ наследникъ на царь Романа. Но съ тѣзи си действия и стремежи той е причинилъ твърде голѣми пакости на България, па и на себе си. Византия, може би, щѣше да се помири съ освобождението на източна България и съ възстановяването на държавата на царь Петра, който у византийцитѣ се е ползувалъ съ известна почить и уважение.[4] Тя, може би, щѣше да признае и обединението на западнитѣ югословенски области къмъ българската държава, защото последнитѣ и по-рано сж били подъ политическата

---

[1] G. Feher, Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten, S. 181.

[2] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 42.

[3] L. Diaconus, p. 159. Cedrenus. II, p. 412.

[4] L. Diaconus, p. 78.

власть на българитѣ. Обаче Византия по никой начинъ не е могла да позволи да ѝ се отнеме гр. Драчъ и Драчката область и гр. Лариса и Елладската область, които винаги сж съставлявали часть отъ империята ѝ. Защото съ това не само се накърнявали нейнитѣ голѣми политически и военни интереси, но още и националнитѣ ѝ чувства, защото тѣзи области както и гр. Солунъ и изобщо цѣлото Бѣло-морско крайбрѣжие е било населено съ гърци. Императоръ Василий не само е билъ голѣмъ държавникъ и полководецъ, но и голѣмъ националистъ.[1] Той не е могълъ да позволи на царь Романа да завладѣе и владѣе Драчката и Елладската область, които винаги сж били подъ властьта на византийцитѣ, и гръцкитѣ градове Драчъ, Лариса, Солунъ, Серъ и др., които сж били опорни точки на византийскитѣ политически домогвания на Балканския полуостровъ. Вследствие на това е почнала голѣмата българо-византийска война, която се е свършила въ полза на византийцитѣ, защото Византия на времето си е била висококултурна страна и е разполагала съ неизчерпаеми парични и човѣшки срѣдства и защото императоръ Василий е билъ много по-добъръ полководецъ и държавникъ отъ царь Романа и царь Самуила.[2] Затова най-после царь Романъ е билъ победенъ и споредъ Яхя Антиохийски е билъ изпратенъ въ затвора, отъ гдето по-рано е избѣгалъ,[3] а споредъ Иоанъ Скилица е билъ назначенъ за патриций и началникъ на императорската спалня и изпратенъ за воененъ началникъ въ Абидосъ.[4] Но, което отъ тѣзи две известия и да е вѣрно, безспоренъ фактъ е, че царь Романъ много печално свърши и заедно съ него се свърши и славната династия на князъ Крума, която цѣли два вѣка царува, увеличи, разшири и прослави България.

София. 6. VIII. 1930 год.

---

[1] Cedrenus, II, p. 475.

[2] Н. П. Благоевъ, Годишникъ на Соф. университетъ, юр. факултетъ кн. XX, стр. 563—587.

[3] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 28.

[4] Cedrenus, II, p. 455.

ЗАМЕТКА О МАК.-БОЛГ. НАРЕЧИИ У́ШЧЕ (У́ШТЕ).

Отъ проф. Г. Ильинский.

К числу типичных черт македонских говоров, точнее *западно-македонских*, принадлежит употребление весьма странного наречия *у́шче (у́ште)* „еще“. Эта форма вызывает удивление лингвиста прежде всего своим начальным звуком. Как известно, македонским говорам почти чужд столь обычный у их восточно-болгарских собратий переход неударяемого *о* в *у*,[1] — тем более он неожидан в слове, где начальное *о* является носителем ударения: кроме того, неясно, почему этот переход *о́ > и́* совершился только в одной форме *ошче (оште)*, но никогда не встречается в словах *о́гънь*, *о́дъръ*, *о́бга* и других именах с начальным ударяемым *о-*.

Объяснить эту фонетическую аномалию попытался А. М. Селищев в своих „Очерках по македонской диалектологии“ (Каз. 1918, стр. 87). Он не сомневается, что сочетание *ušče* предполагает предшествующую стадию с сильно лабиализованным *о*; и, действительно, в некоторых солунских говорах доныне слышатся *ᵘóšče*, *ᵘošte* (Oblak, Mac. St. 33). Вспоминая затем учение Фортунатова и Шахматова (Очерк древн. пер §§ 57, 98), что слово *ošče* звучало в праслав. языке с начальным *h-*, Селищев заключает отсюда, что „в той ранней южнославянской группе, которая легла в основу македонских диалектов, этот согласный элемент или след его в виде придыхательного приступа держался долее, чем в группе, находившейся далее к востоку“. Но, высказывая это предположе-

[1] Звук *у* на месте безударного *о* в македонских говорах встречается главным образом в адвербиальных выражениях типа *многу, колку, толку, близу* и т. н., но нет никакого сомнения, что их конечное *у* морфологического происхождения. А именно они возникли или по аналогии наречий вроде *долу*, как полагали Матов (За историята на новг.-болг. грам. 23), Oblak (Mac. St. 32), Цонев (СБА I, 1, 128) и Селищев (Очерки I, 84), или по образцу таких окаменелых dativi directionis, как *прѣмоу, противоу, нвцю, тъкъмоу*, как склонен думать я.

ние, Селищев сам же указывает, что ему противоречит наречие *одва (одвай)*, которое нигде и никогда не звучит как **удва (*удвай)*, хотя, по учению фортунатовской школы, и это слово некогда начиналось с придыхательным приступом. В виду этого, Селищеву приходится допустить вмешательство в процесс образования интересующего нас слова еще одного фактора. „Повидимому, говорит он, на переход *о* в *и* в сочетании *ᵘošče* влиял и следующий согласный *š*, произносившийся в этих говорах с значительно развитой артикуляцией губ, с их округлением".

Едва-ли, однако, можно согласиться с таким толкованием загадочного факта. Не говоря уже о том, что его предпосылка — учение о былом согласном *h*, который будто бы некогда слышался перед *о-* в словах *ošče*, *odъva* и др., в высшей степени сомнительно (ср. Slavia II 272) и, в частности, для южнославянских языков абсолютно ничем до сих пор не подтверждено, и возможность столь сильной лабиализирующей аффекции, какую предполагает Селищев для звука *š*, является в его изложении несомненно преувеличенной. Ведь если бы дело действительно происходило так, как изображает Селищев, то мы ожидали бы найти *и́* на месте *о́* скорее всего в словах *во́щина*, *во́щка*, *мощь*, где лабиализация ударяемого *о* со стороны *щ* встречала могущественную поддержку в губной артикулации предшествующих согласных. Почему же эти слова сохраняют всюду в македонских говорах свое *о* без изменения, а форма *о́ште*, — если даже допустить невероятное, что она звучала некогда как **hošče*, — изменилось в *у́шче?* Ведь лабиализирующее действие „согласного элемента" *h* никогда не могло быть столь энергичным, как *v* или *m!* Конечно, ничего не доказывает в этих вопросах и солунск. *ᵘošče*. Как показал Oblak (Mac. St. 39), в окрестностях Солуня лабиализации подвергается *о* не только в слове *ošće*, но и в других словах, напр. в *ᵘosum*, *ᵘogi⁰n*, *xᵘodiš*. Ну, а в этих формах и сам Селищев едва-ли будет предполагать в начале *h!* А так как македонские корреспонденты последних форм никогда не звучат с *и-*, то, ясное дело, что вост.-мак. *ᵘošče* генетически не связано с зап.-мак. *у́шче*.

Надо припомнить, что уже в 1894 год. проф. Л. Милетич дал слову „*у́шче*" другое объяснение. В своем критическом отзыве о труде П. А. Лаврова „Обзоръ звуковыхъ и формаль-

ныхъ особенностей болгарскаго языка“ (Москва 1893 г.), ссылаясь на заметку Лаврова, что в нѣкоторых случаях *у* вм. *о* является и под удареніем напр. в угу́дилъ, погу́сти, гу́веемъ, гу́лабче, ду́ри, *уште*, *у́шче* (стр. 52), Милетич высказывает мнение, что в случае имеем дело с перестановкой ударенія, которое первоначально не падало на *о*: „Въ *у́шче*, *ду́ри*, *гу́веем* и пр. имаме по-новъ отмѣтъ на ударението което е стояло една сричка по-близу къмъ края, така че въ сжщность нѣма никакво *у́* вм. *о́*“ (Мин. Сбор. т. X. Критич. отд. стр. 48). То же самое объяснение повторяет и проф. Ст. Младенов в „Geschichte der bulg. Sprache“ (Berlin, 1929, § 46).

Думаю, что никто не станет отрицать, что переход неударяемого *о* в *у* въ македонских говорах представляет гораздо менее обычное явление, чем в вост.-болгарских. Почему же в последних не встречается *у́шче?* Кроме того, остается неясной причина передвижки ударения въ первоначальном * *ушчé*. Что касается до указанных параллельных изменений в дебрском диалекте *íšte* из *ešté* и общемак. *гу́лап* из *golǫbь*, то и их доказательная сила ничтожна. Ведь первое, так же как и слов. диал. *íšče*, вл. *hišc'ë*, мр. диал. *ище* и влр. диал. *ище*, предполагает праслав. *jьšče* (при *jьščé*, откуда с. *šče*, *še*, мр. *ще*, ср. Slavia II l. c.), а второе могло заменить исконное *о* под влиянием звукоподражательного корня *gul-*; ср. призывную кличку *гу́ли! гу́ли!*, с которой русский народ и теперь так часто обращается к голубям.

Итак, обе попытки объяснить чисто фонетическими причинами изменение начального *о-* в *и-* в форме *ошче* едва-ли можно признать удачными. Это обстоятельство внушает нам надежду, что, может быть, результат получится другой, если на происхождение наречия мы попытаемся направить прожектор славянской морфологии.

Чтобы это сделать, обратим внимание, что в языке Кирилла и Мефодия, прямым потомком которого являетя македонское наречие болгарского языка, довольно часто употреблялось наречие нѣ оу „еще не“, „*οὔπω, οὐσέπω*.“ Это наречие, будучи точным синонимом народного болг. *оште, особенно, когда оно сопровождалось отрицанием не, могло легко скреститься с ним и таким образом дать начало новой форме — *оуште. Более наглядно этот процесс контаминации можно представить на следующем примере. В Супр. ркп. между про-

чим, читается: **дѣвоіж бо бѣ Єүа, не оу бо бѣ мжжа позналa** (ed. Северьянов, стр. 489). В этой фразе **оу**, при быстром чтении или при быстром темпе речи, сливалось со следующим **бо** в одно нераздельное целое, вследствие чего и читатель и слушатель мог легко смешать **оу бо** с союзом **оубо**. Для устранения этого неудобства писатель или проповедник естественно старался заменить **не оу** его синонимом, — в данном случае народной формой ***ошт҃е**. В результате приведенная цитата в его письме или в устах должна была получить вид **дѣвою бо бѣ Єүа, ошт҃е бо не бѣ мжжі позналa**. Конечно, такую конструкцию фраза получила не сразу и не в один прием, и было время, когда оба способа выражения применялись одинаково часто. В это-то переходное время, когда на порог сознания одновременно выплывали формы **не оу** и **ошт҃е не**, между ними и могла легко произойти та контаминация, в результате которой и возникла третья форма **оуштє** > мак. *ýшче*.

Я взял первый попавшийся пример, чтобы наглядно показать, как мог совершиться компромисс между обеими формами *in concreto*, но само собой разумеется, что можно было бы привести и десятки других, не менее точно показывающих, что форма **неоу** была гораздо менее приспособлена к борьбе за существование, чем гораздо более выразительные формы **ешт҃е** и **ошт҃е**. Вот почему она так рано очистила свои позиции в книжной речи в пользу **ешт҃е**, а в народной — **ошт҃е**. В настоящее время она давно исчезла из употребления как там, так и здесь, и если продолжает еще жить, то не в качестве самостоятельной морфемы, а лишь в составе компромиссной формы — мак. *ýшче*.

Москва. XII. 1930.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНОТО ПРОБУЖДАНЕ ВЪ БОЙМИЯ.[1]

отъ Хр. Шалдевъ

Боймия представлява уединена планинска долина — старитѣ керванскипжтища за голѣмитѣ македонски градове Солунъ-Воденъ-Битоля-Охридъ, Солунъ-Велесъ-Скопье, Солунъ-Сересъ-Неврокопъ-Банско отстоятъ далече отъ нея. Поради това тя не е била посещавана и отъ пжтешественици. Нейното значение още въ най-старо време, презъ срѣднитѣ вѣкове и въ ново време е било предимно стратегическо. Тя е била тилна позиция на Филиповата столица — Пела, и тукъ, въ с. Горгопикъ, по предание се пазѣла хазната му, отъ тукъ Филипъ II и Александъръ Велики сж вербували своитѣ най-добри конници и прашници. Сжщото значение тя е имала за славянскитѣ племена — сагудатитѣ и войницитѣ въ нападенията имъ противъ Солунъ. Тукъ потомцитѣ на Евриносъ бей, завоевателя на ю. Македония, сж държали своята бойна сила, която се състояла отъ добре въоржжени конници, стотина души отъ които е трѣбвало да бждатъ добре бронирани и модерно въоржжени. Най-после, отъ тукъ презъ Паякъ планина, която чрезъ северния си склонъ Скриена се съединява съ Кожухъ и Нича планина, се навлиза незабелѣзано въ Мегленъ и Горна Боймия, въ Тиквешко, Мориевско и въ Пелагонийското поле. При това, както е известно, 30% отъ населението ѝ презъ турското робство бѣ чифлигарско, бейоветѣ на което съ малки изключения сж държали страната на официалнитѣ религиозни представители на раята — на гръцкитѣ владици и тѣхнитѣ намѣстници. Тѣзи последнитѣ презъ течение на нѣколковѣковното турско робство, особено презъ XVII и XVIII вѣкове, за да разширатъ етническия хинтерландъ на Солунъ, отъ гдето сж действували за елинизирането на Македония, положили всички усилия, за да измѣстятъ отъ черквитѣ и училищата българската книга и да я замѣстятъ съ гръцка, както и да закриятъ всички други просвѣтителни огнища и на тѣхно мѣсто да издигнатъ гръцки такива. При

[1] Вж. за Боймия въ Мак. Пр. год. VI. Кн. 1 стр. 49 нат.

все това дългогодишното двойно робство не можа да заличи напълно националното съзнание на боимскитѣ българи, и въ Боймия то се прояви твърде рано. Въ една дописка отъ Солунъ до в. „Дунавски лебедъ“ (25. X. 1860 г. бр. 44) дописникътъ Кирякъ Дражиловецъ пише: „Голѣма жялость чувствувамъ къту не познавамъ български писменъ язикъ, ако и да съмъ чистъ българинъ Преди десять и више години съмъ ся установилъ въ тойзи градъ (Солунъ) и имамъ печатница, въ коя печатахъ сички за въ училище потрѣбни елински книги. Но защото, както бѣ праведно, съдействувахъ да искатъ кукушки българи епископъ българинъ Партения, гърци, а най-паче чорбаджии имъ, ведно съ Солунски и Воденски митрополитъ подействуваха чрезъ тукашний (Хюсни) паша, та ми преди шесть месеци затвориха печатницата и сега съмъ останалъ само съ една книгопродавница. . . Гърци, подпомагаеми отъ свещенства си, нападватъ силно на българи, защото тии справедливо искатъ развитие матернаго си язика. Както казахъ, ако и да не познавамъ писмено тойзи язикъ, обаче отдавна съмъ почналъ да говоря за разпространение му между българамъ. Защото българския язикъ улѣкчава твърде много изучение елинскаго и, ако бѣхъ родомъ гръкъ, сжщо тѣхъ да проповедвамъ и да говоря.“ Отъ тая дописка се вижда, че националното съзнание на дописника, който е родомъ отъ село Държилово (Воденска епархия), е будно, както е било будно и на българитѣ отъ сжщата и съседната Полянино-кукушка епархия, които „справедливо искатъ развитие матернаго си язика“.

Обстоятелствата, които сж подържали национално самочувство у боимскитѣ българи презъ течението на многовѣковното турско робство и сж способствували за изблика му презъ срѣдата на миналия вѣкъ, сж били: 1. битовитѣ обичаи, пѣсни, приказки и игри, които ревниво сж били пазени отъ населението до последно време презъ това иго; 2. привилегиитѣ, които сж имали жителитѣ отъ четиритѣ „вакъвски“ села въ Боймия — Гумендже, Крива, Баровица и Черна-рѣка; 3. наличностьта и подържането на метоха „св. Георги“ въ Гумендже, гдето управителитѣ му сж били монаси отъ Зографския светогорски манастиръ, а тѣзи управители-калугери, които населението е наричало духовници, сж извършвали службитѣ въ метоха на

славяно-български езикъ; 4. близостьта на Солунъ, гдето презъ първата половина на миналия вѣкъ бѣха основани една следъ друга българскитѣ печатници на архимандритъ Теодосий Синаитский (1831—1839 г.), на Кирилъ Пейчиновичъ (1840—1843 г.) и на Кирякъ Дръжиловецъ (1845—1852 г.) и гдето деятелитѣ на българското възраждане по-късно при направата на желѣзнопжтната линия Солунъ-Скопье имаха по-голѣма възможность по-често да се срѣщатъ по търговскитѣ си дѣла и да размѣнятъ мисли по народнитѣ въпроси за цѣла Македония.

При първитѣ още явни прояви на национално пробуждане на българитѣ отъ южна Македония гръцкитѣ владици сж прибѣгнали къмъ всички простени и непростени срѣдства съ цель да спратъ това пробуждане. Както се оплаква Кирякъ Дръжиловецъ, печатницана му била затворена отъ гърцитѣ, допустимо е и изгарянето на печатницитѣ на Теодосий Синаитски и на Кирилъ Пейчиновичъ да е тѣхно пъклено дѣло. Въ друга една дописка до в. „Дунавски лебедъ“ (1861 г, бр. 24) дописникътъ, кукушанецъ, на простъ български езикъ пише: „Ви явувамъ, господине, за нашитѣ работи, шо са праватъ отъ гърци фанариоти... Тии (т. е. солунския, воденския и стружкия владици) са печалятъ сосъ нашитѣ гъркомани да на погърчатъ. Ние, брате мой, не знайме, на що ке запре нашата работа, оти на лошо сме на това време, оти сосъ правителството на мизивирлидисатъ (клеветата). Ги лъжатъ сиромаси и печати имъ зематъ, какъ шо сакатъ они. Брате мой, това да го известишъ во вестникутъ твой.“

Борбата за родна черква и школо съ гръцката патриаршия и нейнитѣ органи отъ година на година се е усилвала и изостряла, и понеже гръцкитѣ владици си служили съ правителствени хора и влиятелни турци, съ груби и непочтени срѣдства срещу българитѣ, то нѣкои отъ последнитѣ отъ Ениджевардаръ, както и кукушани, били принудени да приематъ унията, която е задоволила тѣхнитѣ въжделения на националното имъ самочувство: да иматъ български училища и национална църковна иерархия — духовенство, както и богослужението въ черквитѣ да се извършва на славяно-български езикъ. Редакцията на в. „България“ (1862 г., Цариградъ) между другото по тоя въпросъ пише: „Имаме предъ очи копията на едно прошение, проводено до началника на българската патриаршия (разбирай униатската б. н.) и подписано

отъ 115 фамили българи отъ воденската епархия жители на Енидже-Вардаръ, които молятъ българската патриаршия да ги припознае за свои чада и да имъ прати единъ духовенъ и народенъ управитель.“ За такъвъ съ ферманъ отъ Високата Порта е билъ изпратенъ попъ Димо, който бѣ занесълъ прошението въ Цариградъ. Сѫщиятъ, следъ като пристигналъ въ Солунъ, взелъ съ себе си и „единъ български учитель“, който на първо още време записалъ 30 ученика, които обучавалъ въ частна кѫща. Униатското училище въ Енидже-Вардаръ сѫществуваше до междусъюзничаската война и служеше за поддържането на националното самочувство срѣдъ гражданитѣ, една часть отъ които презъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ се обявиха за екзархисти и отвориха българско училище и параклисъ въ града. Въ една дописка до в. „Македония“ (1867 г. бр. 38) дописникътъ, униятъ, между другото, при поставено мото на дописката си: „Дека е текло вода, пакъ ке тече“, възторжено пише: „Отъ солунскиятъ народенъ изворъ текло е просвѣтлението на българитѣ! отъ охридскиятъ священноначалнический престолъ текло е толкова време християнското утешение и науколюбие. . . Тия вситѣ извори народни отъ злобна ржка похлупени или отъ течението на работитѣ са таели покрити и никой не смѣялъ, а повеке въ сегашнитѣ времена, да подбутне похлупката, ако и да билъ напълно увѣренъ, че подъ тая похлупка се таила цѣла златна надежда на златно будуще татковинско. Толку годишното неучение и простота до толку бѣше съборило духътъ на македонскитѣ българи, щото като обаяни ся пазяха народни мисли да споменатъ, колку повеке да приематъ и да се захванатъ за народниутъ изворъ. . . И колку, обаче, да бѣха духомъ паднати, колкото гонеиията, клеветитѣ и безчинствата на враговетѣ да противодействуваха на общото добро, по Божие промишление, при вситѣ тия несгодни обстоятелства само на Енидже-вардарци бѣше предписано да свалятъ булото на двоеличието, да отхлупятъ дерзновено со юнашка и решителна ржка изворътъ и да пуснатъ водата народна по браздата на еднородцитѣ си, кои като смаяни отъ радость останаха.“ Българитѣ отъ Боймия, обаче, не се подадоха на унията. Борбата съ гръцкия митрополитъ за извоюване на родно школо и черквата тѣ водиха направо и безстрашно не напускайки праотеческата си вѣра — православието, къмъ която сѫ силно привързани, и

воденскиятъ митрополитъ Никодимъ въ тая борба е билъ принуденъ да отстжпи. Той „кату слуша(лъ), че българи ще добиятъ свои свещеноначалници, ся приготвилъ да ся учи български“ (Дунавски лебедъ, 1861 г. бр. 38), та сериозно не се противопоставялъ на исканията на българитѣ отъ епархията му, щото при богослужението да се четатъ нѣкои молитви, апостолътъ и евангелието на славяно-български езикъ, както и да се отворятъ български училища, като на назначаванитѣ учители само е правилъ спънки и неприятностни. Никодимъ е билъ родомъ отъ Воденъ и по произхождение билъ българинъ, та поради това ще да е държалъ такъво поведение къмъ пробудата на населението въ епархията му.

Народни будители.

Българитѣ отъ Боймия въ борбата си, която сж водили съ гръцката патриаршия за извоюване родна черква и школо, излжчиха изъ своята срѣда достойни дейци-будители, първо мѣсто между които заема Архимандритъ х. Павелъ Граматиковъ.

За него кратки сведения дава покойния А. П. Стоиловъ.[1] Къмъ казаното отъ последния ще прибавя това, което съмъ можалъ да узная отъ негови роднини, за да стане портретътъ на тоя заслужилъ македонски българинъ — народенъ будитель по-пъленъ.

Архимандритъ хаджи Павелъ Граматиковъ е родомъ отъ чифлигарското село Кониково, Гумендженско, воденска епархия, но въ коя година е роденъ, не е известно. Знае се, че той е отъ рода на Граматиковци отъ сжщото село и че още младъ заедно съ по-голѣмата си сестра е останалъ кржгълъ сиракъ. Като такъвъ той е билъ прибранъ отъ чича си и заедно съ съврътника си братовчедъ е пасълъ овцитѣ на чича си. Вече доста възрастенъ той узнава, че сестра му е била грабната отъ сеймени арнаути и потурчена. Това младиятъ Павелъ не е можалъ да понесе и го взима, като божие наказание, та единъ день обажда на братовчеда си, че напуска родното си село и заминава за Света-гора да се покалугери и да се моли за грѣховетѣ свои и на сестра си. Въ кой именно светогорски мана-

[1] А. П. Стоиловъ, „Български книжовници отъ Македония“, стр. 28—30, ч. I 1922 г. „Общъ Подемъ“. кн. XII, 1917 г.

стиръ той се е настанилъ и колко време тукъ е престоялъ, сжщо не е известно. Навѣрно, той е постжпилъ въ нѣкой гръцки манастиръ, защото виждаме, че владѣе гръцко четмо и писмо както и гръцкия езикъ въ съвършенство. Отъ Св. Гора после той заминалъ за Иерусалимъ, гдето е получилъ духовенъ чинъ архимандритъ, както и титлата хаджия. По-късно той заминалъ въ Русия, отъ гдето се върналъ съ нѣколко такъми черковни свещенически одежди, единъ отъ които подарилъ на черквата въ родното си село Кониково, отъ гдето гръцкиятъ воденски владика ги прибралъ за себе си, а другъ — на черквата „св. Богородица" въ Гумендже.

Презъ 50-тѣ години на миналия вѣкъ архимандритъ х. Павелъ Граматиковъ станалъ протосингелъ на Иерусалимския патриархъ, на когото управлявалъ метоситѣ и имотитѣ му въ Македония, като за седалище си избралъ гр. Солунъ. Близкото му познанство съ Иерусалимския патриархъ Кирилъ е позволило на х. Павелъ Граматиковъ да освѣтли своя кириархъ правилно съ характера на гръцко-българската църковня разпря, та по-късно, когато цариградскиятъ помѣстенъ съборъ обяви българитѣ и българската черква за схизматическа, патриархъ Кирилъ се резервиралъ по това решение.

Въ качеството си на представитель и пълномощникъ на Иерусалимския патриархъ х. Павелъ Граматиковъ не се е задоволилъ само съ управлението на метоситѣ и имотитѣ на патриархата, а сжщевремено той се предалъ на широка народополезна дейность, съ която се стремилъ духовно да издигне своитѣ сънародници, като се сдобиятъ съ родна черква и школо. За тази цель той е посетилъ нѣколко пжти родното си село Кониково и Гумендже, като е съветвалъ съотечественицитѣ си да не се подаватъ на гръцкитѣ лукавства и хитрости, а да обичатъ своя езикъ и родъ. Тогава х. Павелъ донесълъ за чєрквитѣ въ родното си село и Гумендже по една плащаница съ славянски надписи — руска изработка, а край селото построилъ хубава чешма, която и до 1913 г. се именуваше „Хаджи Павлева-Кониковска чешма", при която пжтницитѣ при дългия пжть отъ Солунъ за Гумендже и обратно се спираха за почивка и водопой. Подъ предлогъ, че е искалъ да се срѣща и види съ свои събратия калугери отъ Гумендже, каквито били Икономъ Камче, о. Харалампий Айдариновъ, о. Чаковъ и др., той е посещавалъ града, гдето се срѣщалъ съ

по-виднитѣ граждани, на които е говорилъ за народнитѣ работи и ползата да си отворятъ българско училище, а въ черквата да се служи на славяно-български езикъ. Тогава той издигналъ въ Гумендже новия, третия метохъ „Св. Троица", подведомственъ на Иерусалимския патриархъ. Неговиятъ зовъ за откриване на български училища билъ чутъ отъ съотечественицитѣ му, като презъ 1866 г. въ Гумендже било открито отъ о. Харалампий Айдариновъ, духавникъ на Зографския метохъ „Св. Георги" българско училище. По негова инициатива презъ сѫщата 1866 г. се открило българско училище и въ гр. Солунъ, като за подръжката му обещалъ да внася ежегодно по 1000 гроша.

Въ желанието си да бѫде повече полезенъ на своя народъ, да може интуитивното национално съзнание у сънародницитѣ му да стане съзнателна идея и идеалъ и за да може тя да се разпространи по-бърже между широкитѣ народни маси и духовенството, архимандритъ х. Павелъ Граматиковъ решилъ да преведе евангелието на мѣстното боимско наречие, което е почти еднакво за всички българи отъ южна Македония. И, за да може преведеното евангелие да бѫде четено отъ всички свещеници въ южна Македония, които тогава сѫ знаели само гръцкото четмо, превода си той написалъ съ гръцки букви, съ каквито и го отпечаталъ презъ 1852 г. въ Солунъ въ печатницата на Кирякъ Дръжиловецъ. Това той направилъ, навѣрно, още и по съображения, щото неговото дѣло да не бѫде преследвано отъ гръцкитѣ митрополити още въ самото му начало. Заглавието на евангелието сѫщо било отпечатано съ гръцки букви и гласи: „Евангелие на Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа сега ново написано на б у г а р с к и е з и к ъ за сека неделя отъ година на година по редъ. Преписано и диортосано отъ мене Павелъ, монахъ Божигробски Протосингелъ, родомъ воденска (епархия) отъ село Кониково. Солунъ стампа Кириакова Дръжиденъ 1652 г." Съ този си трудъ х. Павелъ Граматиковъ изпъква и като български книжовникъ. За съжаление х. Павелъ не е можалъ да отпечати цѣлия си преводъ, а само четиритѣ евангелия за тритѣ дни на свѣтлото Христово възкресение: за първия день, за второто възкресение презъ сѫщия день, за свѣтлия понедѣлникъ и свѣтлия вторникъ. Едно отъ тѣзи евангелия покойниятъ А. П. Стоиловъ ни дава въ брошурата си „Български книжов-

ници отъ Македония“ стр. 29. Преводътъ на евангелието е интересенъ, понеже е направенъ на боимско наречие и едно отъ четиритѣ евангелия тукъ предаваме изцѣло, като езиковенъ материалъ, отъ който се вижда, че ю.-македонскитѣ наречия нѣматъ нищо общо съ сръбския езикъ, а сж чисто български наречия. То е следното:

„Пунидѐлникъ на велйкденъ отъ Иоàнна.

Бòга нйкуй нѐкой пжть не гў видѐ. Единурòдниутъ Сйнь що е уфъ пàзвата на тàткутя онъ гу разрѐче. И вòа е мартерйята на Иоàна кòга пущйа чифўтиту утъ Иерусалймъ пòпуве и левйте да го пйтатъ, ти кой си: и исповедà и не се утфърли, мартирисà и рече òти не сумъ азъ Христòсъ. И го попитàа, що си: Санкй Илйя ли си ти; и веле, не сумъ. Профйтутъ ли си; и отговорй, не. И му велятъ кой си; санкй да дàдиме каршилъкъ на тйа дѐка на пущйа. Що вѐлишъ за ради себе си; Речѐ, язъ сумъ глàсутъ на тоа дѐка вйка внàтре уфъ пустйни: исправѐте пжтутъ Господйнуфъ, какъ рѐче Исáйе профйтутъ. И пущѐните беа утъ фарисѐйте. И гу питàа и казàа, защò кòга такà ўбо кръстишъ кàту не си ти Христòсъ, нито Илйя, нйто профйтутъ. Иоàннъ отговорй и рече: àзе кръстамъ ўфъ вода, ама тòа що вйе не гу познàвате, вòа е що йде пу мене. Тòа що са чйни предъ мѐне, на тòа що азе не сумъ достòенъ да утвързамъ рѐменутъ на скорната му. Вйя са чинйа на Витаваràкъ на Иоàнна тàму дѐка Иоàннъ Кръстеше“.

Преведеното отъ х. Павелъ Граматиковъ евангелие, както съобщава А. П. Стоиловъ, послужило за прототипъ на ржкописното недѣлно евангелие отъ 1866 г., което било написано въ с. Кулакия (Солунско) пакъ съ гръцки букви отъ Евстатий Киприади.

Презъ 1866 г. архимандритъ х. Павелъ Граматиковъ напусналъ протосингелската длъжность при Иерусалимския патриархъ и се заелъ съ жива апостолска дейность средъ сънародницитѣ си отъ воденската епархия и заминалъ за гр. Воденъ. Тукъ той заедно съ мѣстнитѣ българи отнелъ отъ гърцитѣ черквата „св. Врачъ“, въ която за първъ пжть презъ 1866 г. се отслужила литургия на славянобългарски езикъ.[1]

[1] Отнимането на черквата е станало по предварително обмисленъ планъ отъ нѣколцина воденски първенци, начело на които стоялъ Гого. За тая цель тѣ сж наредили въ опредѣления праздниченъ день всички

Събитието отъ 1866 г., което се извършило въ Воденъ, като епархийски центъръ, е било епохално за цѣлата епархия и Боймия, тъй като Воденъ е епархийски центъръ и на Боймия. Поради това митрополитъ Никодимъ наредилъ да се изключи отъ гръцкото училище младежътъ Тръпко Шалдевъ, който е отворилъ входнитѣ врата на черквата, толкозъ повече, че той билъ вече известенъ, какво нѣколко първенци отъ Гумендже, между които е билъ и бащата на поменатия младежъ, се отказали отъ патриаршията и сж отворили българско училище въ града. Сжщевременно той насочилъ всички свои стрели противъ х. Павелъ. За последния стоенето му въ Воденъ било невъзможно и, за да изгуби диритѣ си отъ озлобения владика и първенцитѣ гъркомани, по съвета на първенцитѣ българи заминалъ въ северна Македония, гдето се настанилъ въ Лѣсновския манастирь на Осогово край Кратово и останалъ тамъ като игуменъ на манастиря три години, до май 1870 г. Презъ това време х. Павелъ Граматиковъ и тукъ е проявилъ широка обществена дейность, та гражданитѣ отъ Кратово, Паланка и Щипъ сж искали всички да го привлѣкатъ на своя страна, за да имъ стане духовенъ началникъ, председатель на общинитѣ имъ. Той не забравялъ и воденчани, съ които е билъ въ общуване чрезъ хора и писма. Но и тѣ милѣели за своя бившъ председатель и уважаванъ отъ всички българи въ града, та презъ 1870 г. общината съ писмо го кани да дойде

българи при даденъ знакъ да се събератъ въ двора на черквата и да не я напускатъ, до като не се отслужи литургия отъ тѣхния духовенъ вождъ х. Павелъ. Въ уречения день презъ нощьта стареитѣ накарали учащия се въ гръцкото училище младежъ Тръпко Шалдевъ, отъ Гумендже, да забие приготвени по-рано голѣми гвоздеи по стената на черквата, по които, следъ като се изкачилъ до стенния прозорецъ, съ вжже се спусналъ вжтре въ черквата и отворилъ входнитѣ ѝ врати. Следъ това народътъ нахлулъ въ черквата, а х. Павелъ почналъ да извършва утреннята и литургията на славянобългарски езикъ. Голѣма часть отъ народа останалъ въ черковния дворъ, защото черквата не го е побирала. Когато владиката узналъ, че въ черквата св. Врачъ българитѣ служатъ литургия на славянобългарски езикъ, явилъ се предъ мѣстнитѣ власти и поискалъ изгонването на българитѣ отъ черквата и предаването ѝ нему. Пристигналата въ черковния дворъ полиция, обаче, не е била допустната отъ народа да влезе въ черквата, като ѝ било заявено да не безпокои богомолцитѣ, до като извършватъ религиозната си служба. Стражаритѣ останали въ черковния дворъ, до свършването на литургията.

въ Воденъ и да заеме отново председателското мѣсто на общината. Писмото на воденската община ни разкрива чувствата на воденчани къмъ х. Павелъ Граматиковъ както и състоянието на духоветѣ на населението въ цѣлата еъархия, поради което го привеждаме изцѣло. То гласи: „Отъ миналата година мелодичний ви съ насъ разговоръ никой пжть не сме забравили, нъ даже усердно сѣяли и е до толкова уякналъ и пространенъ коренъ хвърлилъ, гдето то е по цѣлата епархия въ силното си цвѣтуще състояние и той самийтъ винитель е за народното ни чюство и съзнание. Тисяща, тисяща благодарения отдавами Всевишнему, задето ни е удостоилъ съ таковъ, каковъ що сте вий достоенъ съотечественикъ отецъ, който самоотвержено ся подвизавалъ и подвизава и е станалъ самоволна жертва за развитието на дълбокозаспалото свое отечество, кое, обаче, сега е въ съвършенно състояние да познава благодетеля свой. Жали само дето го гледа отъ далеко! Вдигнаха я всичко крепко! Никодима изгонихми и новийтъ владика сподействувахме да не му дойде бератъ и да чака часътъ, въ който ке му дюхнимъ. . . Нѣма нищо боязнено! Стига да тя угнетява чуждината! Прииди и успокойся отъ голѣмитѣ си трудове въ широкоотворенитѣ ни сърдца. . . Изпълнете това наше желание“ (вж. въ Народ. етнографски музей, инв. № 157). На писмената покана на воденчани х. Павелъ Граматиковъ се отзовалъ благоприятно и презъ м. юний 1870 г. той отново пристигналъ въ Воденъ, гдето му било дадено председателското мѣсто въ общината. Заедно съ воденчани населението отъ цѣлата епархия се радвало за неговото връщане, а найвече това отъ родната му Боймия. А солунскитѣ българи, мозавиждайки на воденчани за достойния имъ председатель, молили х. Павелъ по-често да посещава града имъ, за да му се радватъ и тѣ и да слушатъ неговитѣ мждри слова и съвети.

На следната 1871 г., обаче, на х. Павелъ Граматикътъ се наложило да напусне Воденъ. Българското население отъ Пелагонийската епархия по това време бѣ подало колективна молба до високата Порта и Екзархията да се назначи за епархията имъ български митрополитъ. По настояване на българскитѣ архиереи въ Цариградъ х. Павелъ е трѣбвало да замине за Битоля, на първо време за председатель на общината, а после да бжде избранъ за митрополитъ, за което както битолската, така и прилѣпската община били уведомени. Преди обаче

да замине за Битоля, х. Павелъ се отбилъ въ родното си село, за да се види съ роднинитѣ и съселянитѣ си и да имъ даде съвети и опѫтвания по народнитѣ работи. Тукъ населението отъ селото му и близкитѣ села го посрещнало като „владика", направило му блѣскавъ приемъ и му устроило народно угощение, следъ което си заминалъ. Но по пѫтя отъ Кониково за Битоля х. Павелъ внезапно заболѣлъ и се поминалъ въ с. Въртокопъ, гдето задъ олтаря на селската черква почиватъ тленнитѣ му останки. Така завършилъ своята обществена дейность архимандритъ х. Павелъ Граматиковъ Кониковски. Неговото дѣло, което бѣ дѣло народно, не загина, а се поде отъ многобройни негови съотечественици и се разрастна въ народно движение. Неговитѣ последователи-ученици сѫ продължили дѣлото му съ сѫщата сѫрчность и упоритость, та безъ да се прибѣгва до унията, грамадното мнозинство отъ населението въ воденската епархия въ продължение на 2—3 десетолѣтия се отказа отъ гръцката патриаршия и мина подъ ведомството на учредената вече българска екзархия. Следъ дълга и опорита борба гърцизъмътъ въ Боймия можа да се задържи подълго време и въ по-голѣми групи само тамъ, гдето правителственитѣ чиновици и беговетѣ по чифлицитѣ си държаха за гърцизъма и принуждаваха населението да признава гръцката патриаршия, както и да подържа въ селата си гръцки учители. Въ борбата си съ патриаршията българското население тукъ е постѫпвало тактично: на първо време то е преставало да плаща владичнината и да приема въ селата си своя официаленъ кириархъ, поради което гръцкитѣ училища останали безъ материална издръжка, та класнитѣ гръцки училища въ Воденъ и Беръ изгубили прежното си значение и обаяние. „Българизъмътъ отъ день на день напреднува и елинскитѣ училища бездействуватъ и никой не приноси ни бодкѫ за елинскитѣ училища", — пише солунскиятъ дописникъ на в. „Македония" (1869 г. бр. 41).

Гумендже, центъръ на борбата съ патриаршията.

Главенъ центъръ на борбата противъ ревностно насаждания отъ гръцкитѣ митрополити елинизъмъ въ Боймия е билъ градътъ Гумендже. Тукъ борбата се пое и води съ голѣма упоритость и носителитѣ ѝ заслужаватъ удивление. Водителитѣ на тая борба, както ще видимъ по-долу, сѫ истински мѫченици на

всебългарския идеалъ та твърдението на гръцки и сръбски държавници и учени, какво българското съзнание на македонскитѣ славяни е плодъ на нѣкаква пропаганда, не намира никакво историческо оправдание. Напротивъ, това съзнание се прояви силно като реакция на стремежа на гръцката патриаршия да погърчи македонскитѣ българи, като въ това противодействие последнитѣ бѣха наклонни даже да промѣнатъ формата на своето вѣроизповедание само и само да запазятъ своята националность. Прегръщането на унията отъ страна на Ениджевардарци и Кукушани е последица на това високо национално съзнание.

Населението на Гумендже почти едновременно съ населението на Кукушъ, Ениджевардаръ и Воденъ пожела да има родна черква и родно училище. И тукъ католическата пропаганда се помжчи да се загнѣзди, та презъ 1860 г. въ града сж пристигнали четири милосердни сестри униятки за пропаганда. Обаче, населението не се е подало на тѣхнитѣ агитации та още сжщия день сестритѣ си заминали обратно въ Солунъ. Следъ нѣколко месеци въ града е пристигналъ воденскиятъ митрополитъ Никодимъ, на когото нѣколцина първенци заявили, че народътъ е съ намѣрение да си построи нова черква, тъй като старата не побирала богомолцитѣ. Имайки предвидъ патриотичното настроение на паството си, за да не се създаватъ условия за разцѣплението му, митрополитътъ посъветвалъ първенцитѣ да се откажатъ отъ това свое намѣрение, изтъквайки обстоятелството, че касата на градската черква не разполага съ материални срѣдства, и си заминалъ въ обиколка по планинскитѣ боимски села. Стареитѣ изложили мнението и съвета на митрополита въ общо гражданско събрание, въ което единодушно се решило: до като владиката се завърне отъ обиколката си, необходимитѣ камъни за строежа на новата черква да се натрупатъ на опредѣленото мѣсто, гдето е трѣбвало да се построи черквата, и повторно да се помоли да разреши постройката, като за това се издействува необходимия ферманъ. Камънитѣ били пренесени отъ близката мѣстность „Грамади“ за нѣколко дни. Старци разказватъ, че по-голѣмата часть отъ камънитѣ били пренесени отъ ржка на ржка, като гражданитѣ били наредени единъ до единъ отъ черковния дворъ до „Грамадитѣ“ и подавали камънитѣ единъ на другъ. Когато митрополитъ Никодимъ се завърналъ и видѣлъ натрупанитѣ камъни, той е

далъ благословията си като сѫщевременно похвалилъ гражданитѣ за единодушието и голѣмото имъ религиозно усърдие. Следъ три години грамадното здание на новата черква било готово. Когато презъ 1864 г. станало освещаването на черквата, сѫщиятъ митрополитъ въ присѫтствието на двамата свои събратия митрополити (Струмишкия и Берския) следъ прочитането на евангелието държалъ поучително слово на български езикъ, като въ края на словото си казалъ: „До сега имахте една черква и бѣхте единъ тарафъ (партия). Сега вече имате две черкви, та гледайте да не се раздѣлите на два тарафа". Предупреждението на владиката като че е било напѫтствие. Следъ освещаването на новата черква енориашитѣ почнали да се дѣлятъ: ония, които милѣели за българска черква и училище, почнали да се черкуватъ въ старата черква, а тѣзи, които сѫ държали за гръцкия владика — въ новата. Членоветѣ на настоятелството на новата черква — епитропитѣ, още първата година се раздѣлили, защото измежду тѣхъ е имало и такива, които не искали да служатъ на Никодима, а сѫ се надѣвали да бѫде назначенъ новъ митрополитъ българинъ, тъй като „се носилъ слухъ отъ касаба на касаба и отъ село на село, оти ке се чине харно за бугаритѣ и ке се клаватъ се бугари владици" (в. Македония, 1862 г., бр. 30). Енориашитѣ българи при старата черква „Св. Богородица" наброявали вече до 300 семейства и на първо време пожелали тѣхнитѣ двама енорийски свещеници — Ив. Липидовъ и попъ Митъръ да четатъ евангелието и нѣкой ектении на славянобългарски езикъ. Но понеже тѣ, като гръцки възпитаници на килийни училища, сѫ знаели само гръцката азбука, черковниятъ пѣвецъ дѣдо Ристо п. Митревъ превеждалъ и имъ написвалъ тия молитви съ гръцки букви, за да ги четатъ презъ богослужението. А самиятъ пѣвецъ превеждалъ отъ гръцки църковнитѣ пѣснопѣения и нагаждалъ славянския имъ текстъ на ржкописни нотни знаци — псалтикийни, които по красотата си съвсемъ приличаха на печатнитѣ. Всички гърчеещи се граждани, виждайки, че богослужението въ старата черква почва да се извършва на български езикъ, почнали да отиватъ въ новата, въ която богослужението се извършвало изцѣло на гръцки, а тѣзи пъкъ, които сѫ милѣели за родна речь, но спадали къмъ енорията на новата черква, почнали да отиватъ въ старата черква. Така, безъ да се дохожда до стълкновения и междуособици, граж-

данитѣ си подѣлили черквитѣ: старата на българитѣ, а новата на гъркоманитѣ, които лека по-лека, насъсквани отъ гръцкия митрополитъ, станали фанатизирани гъркомани.

Презъ 1866 г. духовникътъ на Зографския метохъ о. Хараламиий Айдориновъ, родомъ отъ Гумендже, открилъ при зданието на метоха, който се намира въ непосрѣдствено съседство съ старата черква, частно българско училище, въ което се записали въ първо време около 30 ученика. При него почнали да идватъ да изучаватъ славянобългарската азбука свършилитѣ гръцкото келийно училище, какъвто е билъ Георги Пейковъ и др. Когато узналъ това воденскиятъ митрополитъ Никодимъ, писалъ за това до братството на Зографския манастиръ въ Света Гора и поискалъ отзоваването на поменатия духовникъ.[1] О. Хараламиий билъ отзованъ и смѣненъ съ другъ духовникъ — о. Методий, но българитѣ първенци отъ града презъ 1868 г. назначили за учитель нѣкой си Христо, който е дошелъ случайно въ Гумендже и съ благословението на новия духовникъ отъ Зографския метохъ се настанилъ въ голѣмата каменна сграда на сжщия метохъ, която до 1868 г. е служила за гръцко училище. Гъркоманитѣ и владиката на това не се съпротивили. Напротивъ, гръцкиятъ даскалъ Вангелъ се премѣстилъ въ центъра на града въ две малки вакъвски сгради до стария ханъ и новата черква, съ цель да се обсебятъ за последнята и по такъвъ начинъ да се разшири и закржгли двора на новата черква. На гръцкия даскалъ Вангелъ не му се искало да остане въ зданието на Зографския метохъ още и затова, защото духовницитѣ отъ тоя метохъ извършвали боголужението на славянобългарски езикъ, както и често спохаждали ученицитѣ му, на които говорили за българско учение и български книги, каквито раздавали на учащитѣ се. Гръцкиятъ владика само донесълъ на Ениджевардарския мюдуринъ, че учителътъ Христо учителствува безъ да има нужното правителствено разрешение, поради което билъ прогоненъ. На другата година билъ назначенъ за учитель Хр. Ковачевъ Мачуковски, който сжщо билъ изгоненъ, защото разпространявалъ бъл-

[1] Управительтъ на Зографския метохъ „Св. Георги“ се наричалъ отъ населението „духовникъ“, защото изповѣдвалъ населението преди причастие и се ползувалъ съ голѣмо уважение, когато управительтъ на Иверския метохъ „Св. Богородица“ се именувалъ отъ населеинето просто „калугеръ“.

гарски книги между гражданитѣ: записалъ себе си, първенеца Хр. Севиновъ, Икономъ Камче и О. Методий Зографски духовникъ като спомоществуватели на „Наржчный Св. Посланичникъ", преводъ и издание на К. А. Шапкаровъ (1870 г. Цариградъ). Така борбата за издръжка на родно училище продължила редъ години, презъ които гръцкиятъ владика съ помощьта на правителството гонилъ българскитѣ учители, а първенцитѣ търсили и назначавали на тѣхно мѣсто нови, до като за уч. 1873/74 година билъ назначенъ за учитель Никола Мановъ, родомъ отъ Пиротъ, който проучителствувалъ наредъ три години. Съ своето умѣло държане този учитель е привлѣкълъ въ българското училище много ученици и го издигналъ до такава степень, че гръцкото училище бледнѣело предъ българското. Освенъ това възбудилъ у мнозина първенци интересъ да изпращатъ децата си на по-голѣмо учение въ Пловдивъ, Габрово, Загребъ и другаде.

Изгонване на гръцкия владика отъ черквата и оформяването на българитѣ въ отдѣлна община.

Въпреки систематическитѣ спънки, които Никодимъ правилъ на българскитѣ учители въ Гумендже, този митрополитъ, може би поради българския си произходъ (той е билъ роденъ отъ Воденъ и роднина на даскалъ Вангелъ) — изобщо се е държалъ доста коректно спремо българитѣ и не е преследвалъ двамата свещеници, които въ богослужението сж чели апостола и евангелието или сж пѣели нѣкои църковни пѣснопѣния на славяно-български езикъ. Самиятъ той при обиколкитѣ си въ епархията беседвалъ е съ пасомитѣ си на български и е изяснявалъ евангелието въ черква на простъ български езикъ. Той е искалъ отъ тѣхъ само да бжде признаванъ за тѣхенъ духовенъ началникъ и редовно да му се плаща владичнината. Изобщо, стремейки се да запази единството срѣдъ паството си, той избѣгвалъ явнитѣ конфликти или постжпки, които биха предизвикали конфликти. Поради това, при посещаването на града винаги се е настанявалъ въ кжщитѣ на свои вѣрни и предани познати и епитропи отъ настоятелството на новата черква, въ която винаги е служилъ. Обаче, не така се отнасялъ съ посомитѣ си неговиятъ наследникъ Н. В. Преосв. Агатангелосъ. При една обиколка по епархията си презъ 1872 г. Агатангелосъ пристигналъ въ Гумендже за праздника „Успѣ-

ние Богородично“ — храмовия праздникъ на старата черква. Пристигналъ е той заедно съ архиерейския намѣстникъ въ Енидже-вардаръ попъ Дионишъ и предъ питропитѣ на старата черква изявилъ желание на храмовия праздникъ да служи архиерейска служба. Стареитѣ не само че не му се съпротивили, но и изразили своята радость, че владиката ще служи въ старата черква и то съ двамата свещеници, които вече редъ години извършватъ службата на славянобългарски езикъ. Но по-късно тѣ сж успѣли да узнаятъ, че въ сжщата архиерейска служба щѣло да бжде прочетено нѣкакво патриаршеско послание, съ което се анатемисвали българитѣ екзархисти и българската екзархия, та надумали всички българи да се противопоставятъ на това и да не се допусне четенето на патриаршеското послание. Презъ тоя день, поради храмовия праздникъ, въ града и черквата пристигатъ богомолци отъ всички околни села и както черквата, така и черковния дворъ сж буквално препълнени съ народъ. Службата се почнала и въ края на утреннята, когато Агатангелосъ още стоялъ на владищкия тронъ, енидженевардарскиятъ архиерейски намѣстникъ попъ Дионишъ се качилъ на амвона и почналъ да разтваря патриаршеското послание, за да го прочете, а владиката да произнесе анатемата върху екзархиститѣ схизматици. Настжпилъ решителниятъ моментъ и преди да се почне четенето на посланието народътъ почналъ да вика: „Не сакаме да се чете анатема! Долу, долу!“ Понеже намѣстникътъ не слизалъ отъ амвона, при повторното извикване „долу, долу!“ единъ отъ богомолцитѣ, Тано Калдиевъ, грабналъ единъ отъ задъ него стоещитѣ черковни фенери и го замахналъ къмъ амвона, за да принуди попъ Дионишъ да слѣзе. Въ сжщото време група богомолци, начело на която стояли Ристо Айтовъ и Гоно Бѣлчевъ, хванали владиката за ржка и го изтласкали изъ черквата. Въ черквата станала голѣма бъркотия: едни се карали, други се биели. Владиката заедно съ своя намѣстникъ още сжщия день заминалъ за Енидженевардаръ, гдето се оплакалъ предъ мѣстния околийски началникъ и кадията, отъ които поискалъ примѣрно наказание на виновницитѣ. На другия день, 16 августъ, въ града пристигнали конни стражари, които заловили и арестували всички българи първенци и явно провинилитѣ се богомолци. На третия день на праздника (тукъ праздникътъ Успѣние Богородично се празднува три дни) всички заловени,

вързани съ вжжета, били заведени въ Ениджевардаръ и хвърлени въ тукашния затворъ. Роднини на арестуванитѣ първенци сжщевремено заминали за Ениджевардаръ, явили се при влиятелнитѣ бегове Нешидъ и Мустафа, познати на арестуванитѣ, и приятелски разположени къмъ българитѣ и тѣхнитѣ национални искания, изложили имъ, какъ стои въпросътъ съ черквата и какъ е станало събитието на „Успѣние Богородично“ и ги помолили да се застжпятъ за арестуванитѣ. Нашидъ и Мустафа бегъ обяснили на каймакама и кадията, че двѣтѣ черкви отдавна били раздѣлени по взаимно съгласие между българитѣ и гърцитѣ, че стариятъ митрополитъ Никодимъ никога не е служилъ въ старата черква, въ която се черкували само българитѣ, и че за храмовия праздникъ новиятъ владика пожелалъ да служи въ тая черква съвмѣстно съ енорийскитѣ свещеници, противъ които после както и противъ всички богомолци българи той се опиталъ да произнесе анатема. Та при възбудено състояние богомолцитѣ го изгонили отъ черквата. За кадията и каймакама е било вече ясно, че инцидентътъ билъ предизвиканъ отъ владиката и неговия намѣстникъ, поради което всички арестувани били освободени. Случката на Успѣние Богородично презъ 1872 г. и заведеното му дѣло отъ страна на гръцкия митрополитъ сж послужили като явна причина, щото българитѣ отъ Гумендже не само да се откажатъ формално отъ патриаршията, но и да се обособятъ въ отдѣлна община, призната вече официално отъ турското правителство. Последното позволило на българитѣ да си избиратъ изъ своята срѣда български мухтаръ (кметъ) и ази (съветници) и да си служатъ съ отдѣленъ печатъ. Съ тоя печатъ църковно-училищното настоятелство си служило цѣли десеть години, до 1882 г., когато то се оформило въ българска църковна община, която се снабдила съ отдѣленъ печатъ. Въ едно удостовѣрение, издадено отъ общината на учителя Гоно Пейковъ, четемъ: „Дава му се това свидетелство за всички прослужени до сега години, понеже ний по-рано нѣмахме община, която да му дава редовно свидетелства. Отъ сега общината има и свой печатъ.“

СВИДѢТЕЛСТВО.

Бълг. Черк. Обштина отъ с. Гуменджа чрѣзъ настоящето си свидѣтелство и съ приложение печата си удостовѣрява, че Г-нъ Г. Пѣйковъ прѣзъ 1885/86 год. е учителствувалъ въ с. Гуменджа и, като е посѣщавалъ редовно училиштето, показалъ е отличенъ успѣхъ на испита по прѣподаваемитѣ прѣдмети въ I и II отдѣления.

Гуменджа 4-ий Юлий 1886 год.

Прѣдседатель: Свещеникъ Ив. Баранджиевъ.
Хр. Делевъ
Митъръ Василевъ
Хр. Шалдевъ
Христе Попъ Димитровъ.

Следъ изгонването на гръцкия владика отъ черквата и обособяването на българитѣ въ отдѣлна община между българитѣ и гъркоманитѣ въ Гумендже се почнала ожесточена борба, която хитро и системно била подклаждана отъ Агатангелосъ и наследницитѣ му. Последниятъ отлѫчилъ двамата свещеници и обрисувалъ българитѣ екзархисти предъ своитѣ последователи и орѫдия като другoвѣрци, които нѣматъ миро. Той е заповѣдалъ да му донасятъ всичко, каквото чуятъ и узнаятъ за дѣлата и намеренията на екзархиститѣ българи, а на свещеницитѣ си внушилъ, че извършенитѣ отъ сега нататъкъ религиозни трѣби и таинства отъ българскитѣ схизматически свещеници да се смѣтатъ за неизвършени, та при случаи трѣбва да се извършатъ отъ тѣхъ повторно. За куриозъ ще приведа нѣколко факти, които характеризиратъ фанатизъма и омразата на гъркоманитѣ спремо българитѣ екзархисти. Вдовецътъ Гоно Коринъ се вѣнчалъ отъ български свещеникъ. Когато гъркоманскиятъ свещеникъ Янко Ковачевъ узналъ това, явилъ се при него и го наговорилъ и убедилъ, че вѣнчавката му е недействителна, защото била извършена отъ аргосанъ (отлѫченъ) отъ великата църква свещеникъ екзархистъ, и наивниятъ човѣкъ се съгласилъ да бѫде вѣнчанъ повторно отъ п. Янко. Другъ примѣръ. П. Църноковъ, екзархистъ, се сгодилъ за сестрата на върлия гъркоманъ Т. Чимериковъ. Настѫпилъ сватбениятъ день. Сватбаритѣ отъ момкова страна отишли въ кѫщата на невѣстата да я взематъ и отведатъ въ българската черква, за да бѫдатъ вѣнчани. Братътъ на невѣстата обаче предложилъ, вѣнчавката да стане въ гръцката църква, иначе не давалъ невѣстата. Работата дошла до тамъ, че младоже-

нецътъ съ сватбаритѣ си се принудилъ да напусне кѫщата безъ невѣста, която следъ малко заедно съ своитѣ сватбари настигнала младоженеца на близкия площадъ. Но тукъ става нова сцена: по настояване на брата на невѣстата тѣхнитѣ сватбари начело съ музиката тръгнали къмъ гръцката черква, а тия отъ момковата — къмъ българската, — които били последвани отъ първитѣ. Но когато сватбаритѣ отъ дветѣ страни стигнали българската черква, сватбаритѣ отъ невѣстинска страна не влезнали въ българската черква, а презъ всичкото време на вѣнчавката стояли въ черковния дворъ. За това тѣхно поведение българитѣ имъ отмъстили: когато сватбаритѣ стигнали кѫщата на младоженеца, изгонили невѣстинскитѣ. Такива сватбени и др. истории сѫ ставали често, и винаги гъркоманитѣ сѫ били принуждавани да отстѫпятъ предъ числеността превъзходство на българитѣ.

Въпрѣки произнесената анатема надъ българитѣ екзархисти и лукавата агитация на Агатангелоса и неговитѣ орѫдия, стремежътъ на населението да се сдобие съ родна черква и училище не спрѣлъ. Презъ 1874 г. свещеникътъ Христо Шишовъ отъ село Геракарци заедно съ съселянитѣ си се отказалъ отъ патриаршията и призналъ ведомството на българската екзархия. Въ сѫщата година нѣколцина първенци отъ най-голѣмото планинско село Крива се обявили за екзархисти и си условили за учитель Т. Шишковъ, който станалъ спомоществователь на преведената отъ С. С. Бобчевъ книга „Ключътъ на науката“ отъ д-ръ Е. С. Бруеръ. За спомоществователи били записани нѣколцина първенци отъ Гумендже. Но училището въ Крива било закрито и учителътъ изгоненъ отъ гръцкия владика. Училището въ това село останало затворено за дълго време, тъй като селото се намирало подъ силно влияние на гумендженскитѣ гъркомани, мнозина отъ които по рождение били отъ Крива. Презъ сѫщото време български училища се открили въ следнитѣ села: Тумба, Горгопикъ, Рамель, Кониково, Грубевци, Петрово, Оризарци и Литовой, но скоро и тѣ били закрити, а инициаторитѣ селяни изпозатворени въ Енидже-вардаръ и Солунъ. Непрекѫснато следъ откриването му функционирало само това въ с. Тумба, благодарение на това, че цѣлото село минало подъ ведомството на екзархията и защото тѣхенъ защитникъ билъ българофилътъ Сали бей Стамболи. Воденскиятъ владика се опиталъ да сплаши селянитѣ и на това село

чрезъ клевета, като набедилъ първенцитѣ Божилъ Д. Делюшевъ и Трайко Петровъ Граматиковъ за бунтовници. Обаче поменатиятъ бегъ се застжпилъ за тѣхъ и ги освободилъ отъ затвора. Следъ тая случка Сали бегъ поржчалъ на своитѣ сеймени да не пускатъ гръцкия владика въ селото, както да не допускатъ и никакъвъ башибозукъ. Сжщиятъ бегъ изпращалъ чрезъ сейменитѣ си или лично донасялъ за серския даскалъ и попъ разни български вестници и списания, каквито презъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ излизали въ Цариградъ. Такива вестници и списания той давалъ на Горгопичкия даскалъ Гоно Пейковъ, който, както самъ казваше, следъ като почналъ да ги чете, домилѣло му за българската книга и станалъ вече български учитель въ Горгопикъ презъ 1875 г., а после въ с. Тумба. Черквата на последното село, която има свой патронъ „Св. Атанасъ", е една отъ старитѣ черкви въ Боймия. Въ нея имаше три икони, зографисани презъ 1806 г., а общата зография на черквата е отъ 1862 г.. Тя е извършена отъ българина Дичо Зографъ отъ с. Тресонче (Дебърско). Черквата притежаваше около 40 дюлюма ниви, които се обработваха на исполица отъ малоимотни селяни. Съ получаванитѣ приходи отъ тѣзи ниви, както отъ събиранитѣ отъ пангара на черквата пари селото издържаше учителя. Презъ 70-тѣ години българитѣ отъ Гумендже вече се сдобили съ двама още екзархийски свещеници — Ив. Батанджиевъ и Ив. Бинчевъ, които, като български възпитаници, вече извършвали цѣлата литургия и всички други служби и потрѣби изцѣло на славянобългарски езикъ. Хубавото пѣние въ черквата, въ която за пѣвци бѣха услабяни двамата братя Христо и Тано попъ Митрови, както и благолѣпието въ службитѣ, което се извършваше отъ двамата, уважавани отъ всички свещеници, привличали все повече и повече богомолци въ българската черква, увеличавалъ се е и броятъ на екзархиститѣ, та гъркомани останали около 150 семейства, ржководени отъ 3—4-ма само първенци, орждия на гръцкия владика.

НАРОДЕНЪ КАЛЕНДАРЪ ОТЪ СЕЛО СМИЛЕВО (БИТОЛСКО).

Обичаи, обреди и пѣсни.

Отъ Ел. Георгиева.

На северозападъ, 6 часа далече отъ гр. Битоля при разклоненията на Бигла планина се намира село Смилево. То е заселено преди 160—170 години, а до тогава е било гѫста гора, притежание на нѣкой си турски бегъ. Жителитѣ му сѫ отъ миачко произхождение. Съ името мияци, както е известно, се означава онова българско население, което живѣе въ Дебъръ и околностьта му. Следователно, смилевчани ще да сѫ отъ ония краища. И действително тѣ сѫ преселници отъ дебърскитѣ села Галичникъ, Лазарополе, Тресонче и др. Доказателствата за това сѫ много: езикъ, нрави, обичаи, а сѫщо и еднаквитѣ фамилни имена, които сѫ запазени и до днесъ въ Смилево и гореизброенитѣ села.

Причинитѣ, които сѫ накарали смилевчани да напустнатъ първитѣ си жилища, сѫ били арнаутскитѣ злодѣйства. Понеже животътъ, имотътъ и честьта на населението въ ония краища (дебърско) били постоянно въ опасность отъ насилията и грабежитѣ на арнаутитѣ та часть отъ населението било принудено да търси прибѣжище и подслонъ по̀ къмъ вѫтрешностьта на страната.

Изпърво около 30—40 семейства напустнали Галичникъ и Лазорополе, дошли въ днешното Смилево, откупили го и се настанили тамъ. Следъ това постепенно почватъ да приижда̀тъ и други забѣгнали семейства та отъ първоначално нѣколко колиби селото нараства до 300—400 кѫщи, а до преди Илинденското възстание (1903 год.) то броеше 500 кѫщи, високи, двоетажни, свѣтли, строени отъ самитѣ смилевчани, които се занимаватъ съ дюлгерство.

Сега вече лесно ще си обяснимъ, защо Смилево, ако и толкова близу до Битоля, по говоръ, обичаи и пѣсни стои тъй далече отъ тоя градъ и околнитѣ села, които езиково спадатъ къмъ битолското наречие. Говоръть на Смилево е миячки, т. е. спада къмъ дебърското наречие; обичаитѣ и пѣснитѣ сѫ сѫщи, както въ Дебърско. Обаче вѣкъ и половина Смилево се намира въ общение съ Битоля и околнитѣ села, та можеше да се допустне, че то ще да е позабравило старитѣ си обичаи, обреди и пѣсни и ще да е заело нѣщо ново. Но за голѣмо

наше очудване всичко тамъ е спазено въ първоначалната си чистота благодарение на консерватизма на населението, което свето пази всичко, наследено отъ дѣди и прáдѣди. Смилевчани мжчно се подаватъ на чуждо влияние; всѣко нововъведение се посрѣща неблагосклонно. Да не говоримъ за женитѣ, които не излизатъ вънъ отъ селото, но за мжжетѣ, които като дюлгери повечето време прекарватъ другáде. При все това, нито единъ отъ тѣхъ не усвоява дума, чужда на неговия говоръ. Интересното е, какъ този консерватизъмъ се налага отъ съзнанието, че всичко тѣхно „смилевско“ е по-ценно, посъвършенно, че тѣ превъзхождатъ въ всѣко отношение околнитѣ села, населени съ „бърсяци“, име което за тѣхъ е символъ на застой и некултурность. Затова смиленчанинъ не дава момичето си на другоселецъ — на „бърсякъ“. Найголѣмо унижение и нещастие е смилевчанка да се ожени другáде. Ако това се случи, непрѣменно момата ще е поизостанала, или съ нѣкакъвъ недостатъкъ. У насъ и до сега миячкиятъ типъ е спазенъ въ първичната си чистота. Отъ това става ясно, че смилевчанинътъ се отличава съ нѣкакъвъ вроденъ духовенъ аристократизъмъ. И наистина, той е природно буденъ, енергиченъ, смѣлъ, възприемчивъ, съ силенъ стремежъ къмъ просвѣта и съ високо национално съзнание — горещъ патриотъ. Така може да се обясни, защо Смилево стана центъръ на раволюционното движение въ Битолско; то роди апостола на македонската революция — Дамянъ Груевъ; тамъ стана сждбоносниятъ революционенъ конгресъ презъ 1903 год.; отъ тамъ се разнесе първиятъ мощенъ зовъ за борба и разплата съ вѣковната тирания. Смилево стана центъръ на Илинденското възстание, вписа името си въ историята и се превърна въ пепелище следъ голѣмото сражение на 15 августъ ст. ст. 1903 год. между 15 хилядна редовна турска войска и шепа смѣли въстаници, които пѣейки посрещнаха смъртьта. Следъ опожаряването на селото населението неохотно биде принудено да заживѣе въ България. Но волни балкански чеда — смилевчани мжчно можаха да свикнатъ при новитѣ стѣснителни условия на града. Затова часть отъ тѣхъ отново се върна въ селото, застрои го и заживѣ пакъ съ старитѣ традиции. Напоследъкъ имаме цѣла колония и въ София, избѣгала отъ новитѣ тирани на Македония.

Тукъ имамъ за цель да изложа обичаитѣ и обредитѣ на с. Смилево. Обредитѣ се придружаватъ съ пѣсни, които съмъ записала отъ баба си и леля си.

Отъ запазенитѣ думи „пролéтоска“ „есéнеска“, зúмоска“ и „лéтоска“ личи си, че въ Смилево правятъ разлика между четиритѣ годишни времена, но кое отъ кога почва, не разграничаватъ точно. Напримѣръ, щомъ презъ пролѣтьта слънцето почне да пече по-силно, казватъ, че дошло лѣто, а щомъ презъ есеньта стане студено, — че дошла зима.

Днитѣ се наричатъ съ обикновенитѣ си имена, но съ свойствено на говора произношение. Тъй напримѣръ: понéдлник,[1] фтóрник, стрéда, четвртък, пéток, сóбота, нéдел'а. Запазена е поговорка отъ нѣкоя мързелива жена:

Понéдлник — посéдлник (седи се).
Фтóрник — пофтóрник, (повтаря се седенето).
Стрéда — нéпреда, (не се преде).
Чéтвртък — нéвртък, (не се върти).
Пéток — прошéток, (разхожда се).
Сóбота — миóглавец.
Нèделя — кой рáботи, да и я да рáбота?

Нѣкои месеци наричатъ съ особени имена, напр. януарий наричатъ коложегъ; февруарий — сечко; май — черешарь.

Януарий се нарича съ известното праславянско название „кóложег", което се е запазило и до день-днешенъ у смилевчани.

Първи януарий (старъ стилъ) или нова година у насъ се нарича „Васúлица". На тоя день децата, следъ черковенъ отпускъ, отиватъ да суровакатъ съ сурови дрѣнови пръчки. Цѣла група деца носи съ себе си едно снопче пръчки и една голѣма, съ която ровятъ въ огнището, гдето ходятъ и нареждатъ:

„Сýрова, сýрова гóдина
Вéсела, вéсела гóдина
Гóлем клас нá нива" и пр.

Свършватъ съ думитѣ: „И в'гóдина, и́ в'гóдина", удрятъ домакинята по гърба съ малка пръчка, която оставятъ на домакинитѣ. На по-голѣмитѣ деца се даватъ пари, а на по-малкитѣ кестени, орѣхи и бомбони. Отъ пръчкитѣ, които ще събере всѣка кжща отъ василичаритѣ (така се казватъ децата, които суровакатъ), опичатъ питулица (топеница). Ето какъ я правятъ: замѣсватъ съ лъжица брашно и топла вода, но тъй, че да се образува рѣдка каша. Сипватъ отъ нея въ една намазана съ масло тепсия, подъ която поставятъ огънь (жарь), нажежаватъ добре сача (връшника) и покриватъ тепсията. Следъ като кашата се опече, става на дебела кора, която се намазва отъ горе съ мась или масло. Надъ тая кора пакъ турятъ каша и пакъ нажежаватъ връшника. Туй се повтаря 5—6 пжти, докато се свърши кашата. Така приготвеното се дроби на малки парчета и се полива съ преврѣла мась. Отъ питулицата раздаватъ на съседитѣ за здраве на семейството. Въ нея поставятъ една стара пара, и който я намѣри, се счита за „най-късметлия". Тази пара прибира бащата, за да не остане никога кесията му безъ пари. Следъ обѣдъ, които иматъ годеникъ въ кжщи, повикватъ всичкитѣ си роднини и ходятъ „нàстрой" при годеницата. Какъ става „строя", тукъ нѣма да говоря, защото влиза въ свадбенитѣ обичаи. На „Василица" се пѣе песеньта:

[1] Поради липса на съответнитѣ знакове за слогово *р* и *л*, сир. р̥, л̥, предавамъ ги тукъ съ обикновенитѣ букви *р*, *л*.

„Три́ се сне́га на пла́нина би́ет
Еде́н ла́нски, еде́н оло́мнански[1]
А дру́гиот ми би́л годи́нешен
Бра́тец ши́ет се́стре анте́рия,
А не́весте ср̀мена гла́вина
И я ре́дит пе́тлици, ки́тлици.“[2]

Тази пѣсень ми е предадена като една, обаче по всичко личи, че тукъ имаме две пѣсни.

На нова година всѣки трѣбва да си тури нѣщо ново, та цѣла година все ново да носи и да бжде веселъ.

Отъ 1 до 6 януарий женитѣ не си миятъ главитѣ, защото не била кръстена водата. Щомъ се смрачи, прибиратъ дрехитѣ, които сж простнати на открито; никой не излиза нощно време отъ кжщи, защото вѣрватъ, че презъ тѣзи нощи, докато не билъ кръстенъ Христосъ, се разхождатъ зли духове (караконджоли), които може излѣзлиятъ да настжпи и тогава непрѣменно ще се разболѣе.

На 5 януарий е „Во́донос“. На тоя день не се блажи. Женитѣ ходятъ въ черква, взиматъ „крстена́ вода“ въ нѣкое шишенце, наречена „а́езмо“ и я пазятъ цѣла година. Ако нѣкой се разболѣе, омиватъ го съ нея „за здра́вье“.

Водици. На 6 януарий е праздникътъ „Водици“ или Богоявление. Ако презъ тоя день водата не замръзне, годината ще бжде нездрава, ще върлуватъ много болести, ако ли пъкъ бжде студено, ще бжде здрава и плодородна. Сутриньта, следъ като се отслужи литургия въ черквата, цѣлиятъ народъ на чело съ свещеницитѣ отива да хвърля кръста въ нарочно за това приготвенъ виръ. Главниятъ свещеникъ хвърля кръста, а нѣколко младежи се спускатъ да го дирятъ. Всрѣдъ викове и смѣхъ изкарватъ кръста отъ вира и го подаватъ на попа. Следъ туй мнозина се окжпватъ въ вира, „за здра́вье“, особено, ако нѣкой е малко неразположенъ. Ония, които изкарватъ кръста, съ дискъ (блюдо) въ ржка ходятъ по кжщитѣ да събиратъ „бакшиши“. Събранитѣ пари изхарчватъ вечерьта за веселба. Следъ обѣдъ децата отъ всѣка махала наклаждатъ голѣмъ огънь срѣдъ махалата и го подържатъ до късно презъ нощьта. Следъ вечеря мжже, жени и деца се събиратъ около огъня. На огъня поставятъ да се вари „ба́крда“ (качамакъ), и започватъ да играятъ „шарено оро“ (мжжъ, жена, мжжъ, жена и пр.). Дълго презъ нощьта играятъ хоро и пѣятъ хороводни пѣсни, пригодени за праздника. Ето текстътъ:

„Стигна́ло“[3] се можко́ дете
Мегю Божик и Во́дици.
Тук' се́ чудит и две́умит,
Кого́ нунко[4] кя кла́еме:
Да кла́еме св. Пе́тор
Кя се лютит св. Йо́ван“

---

[1] По-миналогодишенъ. [2] Особенъ видъ украшения.
[3] Родило се. [4] Кумъ.

Друга пѣсень:

„Киńсал ми св. Йóван
Да мѝ одит у рáй божи,
У рáй божи, у гóспода.
И пó него негóвата,
Негóвата старá майка.
Обзрнал се св. Йóван,
Кога вѝдел, що кя вѝдит:
Негóвата старá майка.
Ie сé молит св. Йóван:
Лель врáти се, старá майко,
Овáмо те не пýшчает.
Ти сѝ била менáжифка,
Ексѝк мера си дáвала,
На пóлу си полýвала,
Полý-вино, полý-вода,
А пѝтач[1] си даруýвала,
Полý-пепель, полý-брашно“.

Сжщата вечерь група ергени се правятъ „бубасари“, т. е. маскиратъ се. Оцапватъ си лицата съ сажди, обличатъ се въ най-скжсани дрехи, съ кожуси, обърнати наопаки; турятъ си рога на главата, окачватъ звънци на шията и пр. Така направени, ходятъ низъ селото почти гонейки се единъ другъ и постоянно звънятъ, тъй че и кучетата бѣгатъ отъ тѣхъ. Гдето има огньове срѣдъ махалитѣ, тѣ се спиратъ и импровизиратъ нѣщо.

„Св. Йóванъ.“ На 7 януарий е св. Йóванъ. За тоя день е спазенъ следниятъ обичай. Всѣка махала отдѣлно празднувва (служи) св. Йóванъ. Единъ селянинъ отъ махалата се заема още отъ предидещата година да чествува тоя праздникъ, а това става по изявено желание. Домакинътъ, който служи празднника, приготовлява обѣдъ за цѣлата махала, защото всичкитѣ махаленци ще дойдатъ на гости. Тѣ пъкъ отъ своя страна носятъ погача, тава съ риба или кокошка и една „кáрта“ (бъклица) съ вино. Всичко това предаватъ на домакина. Приносътъ отъ махаленцитѣ се нарича „пóклон“, т. е. съ донесеното се покланятъ на св. Йóвана. Ако е хубаво времето, слагатъ трапезата на двора. Първо поставятъ храната, която е приготвилъ домакинътъ, а следъ туй донасятъ и „поклона“. Гоститѣ раздаватъ помежду си отъ своето ядене и половината отново връщатъ на домакина. Следъ като се нахранятъ, започватъ да се веселятъ, пѣятъ редъ пѣсни, като „Киńсал ми св. Йóван“ и пр. Тъкмо въ това време става единъ отъ гоститѣ и заявява, че догодина той ще служи „св. Йóван“, сиречъ той ще бжде кумъ. Тогава ставатъ всички, хващатъ стария кумъ — домакина, разпасватъ му пояса и съ него обвиватъ презъ кръста и презъ рамо новия кумъ, като пѣятъ:

„Сопашитé го старего кýма,
Опашитé го новего кýма!
Ей кýме, кýме, ей нови кýме,
Не уплашѝ се, тук зарадвѝ се.
Сам Св. Йóван заирье нóсит,
Заирье нóсит бела пченѝца;

[1] Просякъ.

Бела пченúца, црвено вúно;
Црвено вúно, люта ракúя".

Следъ туй се хващатъ на хоро и така отиватъ при новия кумъ да му честитятъ св. Йованъ. По пѫтя пѣятъ:

„По́ небо лéтат кр̀статен óрел;
По́ небо лéтат стрет село пáгят
Да́ ми го бáрат нóвего кума.
Кáко го бáра, тáка го нáйде.
Ей кýме, кýме, ей нóви кýме" и пр.

По-рано предаването на праздника е ставало по-иначе. Понеже се явявали по нѣколцина желаещи, то, за да не се яви препирня, домакинътъ, който служи, замѣсвалъ една погача, въ която поставяли едно кръстче. Следъ обѣдъ разчупвали погачата и раздавали на всѣкиго по едно парче. Който намѣри кръстчето, той ще бѫде новиятъ кумъ.

Танáсов(д)ень е на 18 януарий, сиречъ „средé зима колóжега". Щомъ дойде „Танáсовен", нѣма вече зима, защото денътъ се увеличава съ единъ часъ и половина. Мнозина служатъ тоя праздникъ. Женитѣ се запитватъ: „Вие кóй празни́к го чúните? — Го чиниме Танáсов(д)ен. Нéка ви е айрлия за многу гóдини, со жúвот да дáет гóспот".

Св. Трóица е на 30 януарий. Тоя праздникъ се счита за много голѣмъ — „тéжок", защото тритѣ светители крепѣли земята.

Февруарий наричатъ „сéчко". „Сéчко сéчет, марта влéчет, áприл кóжи прóдават."

На 1 февруарий е св. Трúфунъ, когото наричатъ „Трúфун пиянúца". Празднуватъ го за лозята, които на тоя день „зарезват".

„Аралàмбия" се празднува на 10 февруарий. У насъ той е патроненъ праздникъ на майсторитѣ (дюлгеритѣ), защото мислятъ, че св. Харалампий билъ майсторъ. Почти всички смилевчани, като дюлгери, презъ зимата сѫ въ кѫщи, защото нѣматъ работа, та тоя день се празднува много тържествено. Следъ черковенъ отпускъ свещеницитѣ и народътъ отиватъ въ училището, гдето се отслужва молебенъ за здраве на дюлгеритѣ. Следъ обѣдъ или вечерьта се дава малка забава, приготвена отъ учителитѣ.

Поклади. Тѣ сѫ два вида — месни и сирни. Третата седмица преди чисти понедѣлникъ се казва „рéдовна", защото се „мр̀си" (блажи) и срѣда и петъкъ. На месни поклади заговѣватъ отъ месо, но въобще тоя день не се празднува особено. Следъ това идва сирната седмица, презъ която не се яде вече месо, а само сирене, яйца, млѣко, риба и масло. Въ понедѣлника на сирната недѣля правятъ „питулица" както на нова година, която наричатъ „вéторна". Съ нея поканватъ вѣ-

търа на лѣто да отвѣва житото. Останалитѣ дни отъ сирната седмица мѣсятъ „ко́мати“ (зелници) и то толкова, колкото мѫжка челядь има въ кѫщи. Първиятъ коматъ мѣсятъ за най-стария въ семейството — бащата и го мѣсятъ съ оризъ, за да има бащата пари, колкото оризътъ въ зелника. Най-после въ недѣлята сѫ „про́шчени по́клади“, или сирни заговѣзни. На тоя день по-младитѣ роднини ходятъ при по-старитѣ, за да искатъ прошка, т. е. ходятъ „на прошча́ване“. То става така: по-младата казва на по-старата три пѫти „про́шчавай!“ а последната отговаря: „Бог да́ прости!“ и се цѣлуватъ въ уста — това става главно между женитѣ. Децата цѣлуватъ рѫка на възрастнитѣ, а тѣ имъ даватъ по 10—20 п ри. Следъ обѣдъ мѫжетѣ излизатъ вънъ отъ селото да хвърлятъ „на́ нишан“, т. е. да стрелятъ на опредѣлено мѣсто съ револверъ, чифте и пр. Да улучишъ нишана, счита се за голѣмъ подвигъ. Какъ става заговѣването? Вечерьта най-близкитѣ семейства се събиратъ при най-стария, като носятъ съ себе си всичко, що сѫ готвили за вечеря. Преди да почнатъ да вечерятъ, всички ставатъ прави, за да се прощаватъ. Затова, когато мнозина сѫ станали прави, у насъ казватъ: „Шчо сте ста́нале си́те, како за прошча́ване“. Следъ като вечерятъ, „а́мкатъ“ съ варено яйце, което връзватъ съ единъ конецъ на хурка и го подхвърлятъ до устата на всѣкиго, за да опитватъ, кой ще може да го хване цѣло съ устата, безъ да пипа съ рѫцетѣ. Това правятъ главно за децата, които се надпреварватъ да хванатъ яйцето. Всичко туй става всрѣдъ шумъ, смѣхъ и веселие. Следъ това раздѣлватъ яйцето на всички по малко за здраве, а съ конеца опитватъ щастието си. Опредѣлятъ порано, чие щастие искатъ да узнаятъ, следъ туй подпалватъ конеца на края: ако гори силно и безъ криволичене, лицето ще бѫде щастливо.

Чиста не́деля се нарича цѣлата седмица следъ заговѣзни, защото презъ тая седмица чистятъ коренно навсѣкѫде. Старитѣ жени и по-възрастнитѣ моми презъ тая седмица „три́мератъ“, т. е. ядатъ на 3 дена единъ пѫть. Въ понедѣлникъ и вторникъ не ядатъ нищо, а въ срѣда отиватъ въ черква, пиятъ „а́езмо“, взиматъ, „на́фора“ и се връщатъ вкѫщи. За обѣдъ приготовляватъ нѣколко постни госби и канятъ гости въ честь на „тримержи́ката“. Гоститѣ-роднини и съседи донасятъ варено жито, ошавъ, портокали, смокини и пр., както ги наричатъ „йосмо́кии“. Тримѣрачкитѣ се нахранватъ добре, а вечерьта и въ четвъртъка пакъ постятъ, та чакъ въ петъка почватъ да ядатъ. Момитѣ обикновено тримерятъ, за да имъ помогне богъ, по-скоро да се оженятъ, а старитѣ за да имъ се простятъ грѣховетѣ. Съвсемъ старитѣ жени, които не могатъ да тримератъ, ядатъ само веднажъ на день — „едно́ничатъ“. Презъ тая седмица непремѣнно варятъ жито. На чисти понедѣлникъ не готвятъ нищо за обѣдъ, освенъ коматъ, опеченъ въ подница, за да нѣма бълхи презъ лѣтото.

Къмъ края на месецъ февруарий всѣка кѫща вари малко коприва и всѣки трѣбва да хапне по-малко, защото, който не заяде презъ тоя месецъ, не ще може да яде и презъ мартъ. Туй особено държатъ женитѣ, защото вѣрватъ, че която пръвъ пѫть яде коприва презъ мартъ, ще овдовѣе. Когато за пръвъ пѫть хапватъ коприва, взиматъ я съ сребърна пара вмѣсто съ лъжица и казватъ: „На тýрчино трéска и óгница, нá мене здрáвье и вéселье“.

Мартъ или „баба марта“. Първи мартъ се нарича „летник“, защото времето върви къмъ лѣт[illegible]. На тоя день сутриньта майката събужда децата си и имъ казва: „Застáните на пéнджере да вúдите нéкое пúле, за да лéтате и вие сó лето како нéго“. И възрастнитѣ се стараятъ да станатъ, колкото се може по-рано, преди да ги огрѣе слънце, за да сѫ рано-будни цѣло лѣто; пазятъ се да не срещнатъ първо нѣкой лошъ човѣкъ, или животно, срещата съ което не се счита щастлива. Всѣки иска да види оногова, когото считатъ за „работéн човѣк“ (мѫжъ или жена). Момитѣ и булкитѣ хващатъ желѣзата на прозорцитѣ, за да не имъ се потятъ рѫцетѣ, когато „вéзат“ (шиятъ). Бащата хваща сребърна пара, та цѣло лѣто да има все такива. На „летник“ връзватъ на децата „мрнак“ мартеница отъ бѣлъ и червенъ вълненъ конецъ, за да бѫдатъ бѣли, червени и здрави. На тоя день у насъ лъжатъ, и ако нѣкой те излъже, значи, че цѣло лѣто ще се лъжешъ. Пакъ тогава садятъ въ градинитѣ, каквото иматъ за садене, защото изниквало по-скоро. Отъ 1 мартъ никой не излиза отъ кѫщи безъ да е хапналъ една хапка, за да не го „рáзбие кукáвица на гладнó срце“. Който чуе кукувица безъ да е хапналъ нѣщо, се счита нещастенъ, или въ кѫщата му ще се случи нещастие.

„40 мѫченици“ сѫ на 9 мартъ. Всичко, каквото става на тоя день, трѣбва да бѫде все по 40 пѫти. Напримѣръ, който иска да пие, трѣбва да пие 40 чаши и пр. Тогава хвърлятъ мартеницитѣ на трендафилъ или дрѣнъ, а децата залъгватъ, че щъркелътъ щѣлъ да вземе мартеницата, за да имъ донесе нови великденски дрехи.

Бла́говецъ. На 25 мартъ (все старъ стилъ вземамъ) се празднува „Бла́говец“. Има повѣрие, че срещу Благовещение, въ полунощь се отваря небето и се явява господъ. Всичкитѣ дървета въ това време се покланяли до земята. Ако тъкмо въ тоя моментъ човѣкъ е буденъ, може да поиска отъ бога всичко, що му е необходимо и богъ ще му даде, но трѣбвало много да се внимава, да не би погрѣшно да се поиска едно вмѣсто друго. Разправя се, че нѣкой стоялъ до полунощь и щомъ се отворило небето, поискалъ пари, но вмѣсто да каже: „Гóсподе, дáй ми еден шúник[1] пáри“, казалъ: „Дáй ми еден

[1] Цѣло лѣто.

ши́ник гла́ва“, та богъ наистина му далъ единъ шиникъ глава. Рано сутриньта на тоя день отиватъ въ овощнитѣ градини. Ако нѣкое дърво не ражда, заплашватъ го, че ще го отрѣжатъ. То става така: взима единъ сѣкира, застава предъ дървото и казва: „Кя ра́гяш, али не́?“ и замахва съ сѣкирата ужъ да го отсѣче, а другъ отговаря: „Про́сти му джа́нум, о́тсега кя ра́гят“ и туй се повтаря три пѫти. На Благовещение момичетата, по-голѣми отъ 10 години, почватъ за пръвъ пѫть да мѣсятъ. То става на Благовецъ, за да имъ е „бла́к ле́бот“, за сѫщото нѣщо намазватъ рѫцете на момичетата съ особена церемония: събиратъ се другаркитѣ на „месари́ята“, заставатъ наоколо ѝ и почватъ да пѣятъ.

„Меса́риіо, меса́риіо,
Бе́ла ем црвена
Те́нка ем ви́сока,
Да́ль умееш, да́ль умееш
По́гача да ме́сиш?“

Други отговарятъ: „Уме́ала, уме́ала по́гача да ме́сит“. Отъ тази погача раздаватъ на другаркитѣ и съседитѣ за здраве.

Л а з а р и ц а. Въ сѫбота преди Цвѣтница се празднува „Лаза́рица“, а една седмица преди това е „Гю́пска Лаза́рица“.[2] Тя била „по́-тежка“ отъ нашата. Отъ Гю́пска Лаза́рица до нашата циганки ходятъ по кѫщитѣ да играятъ и пѣятъ. На нашата „Лаза́рица“ децата се събиратъ по-нѣколко въ група и отиватъ по кѫщитѣ „За Ла́заре“. Всѣка група носи по единъ звънецъ, съ който звънятъ, щомъ влѣзатъ нѣкѫде и викатъ: „Яйце, яйце, яйце“. . . Домакинитѣ ги даряватъ съ яйца или пари. На „Лаза́рица“ пѣятъ следната пѣсень:

„Приде́, дойде Ла́заре, Лаза́рица,
Д'овя́ петок, Ла́заре, до дру́гиот
До со́бота, Ла́заре, до дру́гата.
Шети́, мети дво́рови, ой Ла́заре,
Да на́реди сто́лови, ой Ла́заре,
Кя на́доет ла́зарки, ой Ла́заре,
По дво́рови со́каи[3] мину́вае, ой Ла́заре,
Игли́ имъ се кр̀шее, ой Ла́заре,
Во мо́ре ѝ фрляе, ой Ла́заре,
Да се́ правит мо́стеви, ой Ла́заре,
Да по́минет ла́зарки, ой Ла́заре“

Друга: „Ѝмаш, и́маш, не́весто, мошко́ дете,
Проме́ни го, не́весто, наре́ди го;
Опа́ши му, не́весто, свиле́н по́яс;

[1] Мѣрка за жито — крина.

[2] Циганска Лазарица.

[3] Особено украшение, което носятъ булкитѣ на главитѣ спуснато до подъ талията. Сокаи сѫ символъ на булки.

Зака́чи му, не́весто, стребре́н дивит;
Клай му́ прстен, не́весто, на ро́ката;
Лель пу́шчи го, не́весто, пред ла́зарки.
Коя́ кя го, не́весто, бее́ндисат;
Попо́вата, не́весто, най-ма́лата".

Цвѣтници у насъ се нарича „моминскиѧ праздник", защото на тоя день момитѣ за пръвъ пѫть презъ годината ходятъ на черква. За тоя день всѣка мома трѣбва да си направи нѣщо ново. Следъ обѣдъ моми, булки и ергени ходятъ „на́ цвекье" — да събиратъ цвѣтя вънъ отъ селото. Преди да тръгнатъ пѣятъ:

„Бери́те се си де́войки на́ собор, на́ собор,
Ут' се́ собор без де́войки не́ берет, не́ берет.
Бери́те се си не́вести на́ собор, на́ собор,
Ут' се́ собор без не́вести не́ берет, не́ берет.
Бери́те се си мо́мчина на́ собор, на́ собор,
Ут' се́ собор без мо́мчина не́ берет, не́ берет.

Друга пѣсень:

„Стана́ Мара, билье́ берет, би́ляро, би́ляро,
Со би́льки се разго́варат, би́ляро, би́ляро[1].
Коя́ билька ie по́-рано, „ „
Ie по́-рано качу́нчица, „ „
Качу́нчица сиро́тица, „ „
Сиро́тица безъ ма́йчица, „ „
Тая́ с' имат лоша́ майка, „ „
Лоша́ майка зла ма́шчеа, „ „
Мошне́ рано ia ско́реват, „ „
Мошне́ рано стреде́ зима, „ „
Стреде́ зима коло́жега „ „
Да ми́ берет иого́тчици[2] „ „

Следъ като обиколятъ селото, всички се събиратъ въ черковния дворъ и почватъ да играятъ хоро. То се състои само отъ моми и булки. При играното пѣятъ следнитѣ пѣсни:

„Кинисáле ми триста дéвойки;
Триста дéвойки, триста нéвести,
Да мú одит в' димнá гора,
Да мú берет секакво́ цвекье.
Една дéвойка цвекье нé берет
Туку мú берет сува пéлина
Сув пелúн берет, сув венéц виет.
Я догледале самовúлите
И я фáтиле за деснá рока,
И я óтнесле дома нá дворот
И ми я́ клале нокя нá череп,

[1] Повтаря се подиръ всѣки стихъ. [2] ягоди.

Деня на́ слнце жито да́ сушит.
И ми е́ дале два стана́[1] в роци
Ми я пу́шчиле от село́ в село
От село́ в село, в майкино́ село".

Друга:

„Не гази́ цвекье, Стале о́фчаре, туку бе́ри го.
И да го́ берам, Цвето де́войко, кой кя го́ носит?
Да я си́ имам лоша не́веста:
Лебови́ месит, вошки си́ кршит;
Млекото́ мотит, мрсули́ капет;
Глава си́ миет не разпле́тена;
Детето́ копет не развиено;
Кукята́ метет, на метла́ дремет;
На вода́ одит, на пот пре́спиват.
Остави́ лоша, Стале о́фчаре, уземи́ арна.
Как се о́става, Цвето де́войко, що се у́зело.
Тая ми́ имат деветне́ бракя,
Деветне́ бракя си ара́мии,
Кя ме и́сечат ко́сай по́ косай,
Най-голе́м косай, що мрава́ носит.
Ак' ме и́сечат, ти ме со́бери,
Ти ме со́бери в твоя ску́тина
И ме по́сади в'ново гра́динче.
Кя ти и́зникна секаквó цвекье
Киски кя́ правиш, мене кя́ мислиш".

Друга:

„Кини́сало де́войче (горе, горе в пла́нина), (2)
На ко́нь трева да́ жниет. (2)
Коде́ жнало за́спало, (2)
Српо́т клало в ли́згавье, (2)
Со тре́ва се по́крило.
Тук по́мина мла́д овчар, (2)
Скрши́ шумче е́хлово, (2)
Го на́топи во́дица, (2)
Ми по́прска де́войче, (2)
От со́нь ми го ра́збуди. (2)
Летна́ моме да́ бегат (2)
Го су́стрети ко́пина (2)
Офча́р ми се про́викна: (2)
Држ, ко́пино, не́ пушчай, (2)
Твоя́ да е фа́лбата, (2)
Моя́ да е мо́мата".

---

[1] Тояга.

Друга: „Заблéала ми, мáле, мáiко, рудáна офца
Долу пóд село во ливáгьено
А лéле, лéле дýри до бóга,
Дури мú беше офчар нéженен
Сé си пáсехме по присóите
Вода пúехме по извóрите.
Откакó ми се óфчар óжени
Трева пáсеме по буни́щата
Вода пúеме по бари́шчата".

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Друга: „Шчо си повéнала, белá Яно, шчо си завéнала?
Как да не пóвена, зелéн' горо, какъ да не зáвена,
Толку си гó имах, зелéн' горо, едничкагó брата
И той ми óтиде — во зелена́ гора
Во зелена́ гора со арами́ите
И ако гó видиш, зелéн' горо, нему да мý речеш,
Нему да мý речеш, дома да сú доет.
И ако гó вида, белá Яно, я не го пóзнавам.
Той сам се пóзнават, зелéн' горо, зелен' баря́к држит,
Зелен' коня́ водит, зелен' рубá носит!"

Тъй пѣятъ и играятъ до късно. Моминскитѣ хора сж много еднообразни. Мелодиитѣ на пѣснитѣ сж монотонни и следъ всѣки редъ се „йка" (й й й й . . .). Пѣсеньта не се пѣе отъ всички наведнажъ, а започватъ първо две моми. Следъ като тѣ изкаратъ първия стихъ, други две моми почватъ сжщия стихъ отначало и т. н. Пѣсеньта се предава на цѣлото хоро, но така, че оня, който води хорото, довършва пѣсеньта, а последнитѣ я започватъ. При играното и пѣнието се пази голѣмъ редъ, тъй че прави приятно впечатление на зрителя и слушателя.

Страстна недѣля. Отъ „вели понéдлник" до „велú петок" или „голéм петок" се приготовляватъ за Великдень. На „велиá стреда" турятъ яйцата да се „вáпцуват", а на другия день „вели чéтврток" майката взима едно червено яйце и прави кржгъ съ него около лицето на децата, като казва: „цр̀вено бéло, дéбело". На тоя день женитѣ носятъ въ черква погача, медъ и маслини, та раздаватъ „зá душа" на умрѣлитѣ. Вечерьта всички ходятъ въ черква да слушатъ „дванáесет вангьéлии". Старитѣ носятъ въ черква нѣколко червени яйца, за да чуятъ и тѣ „12 вангьéлии", а следъ туй ги пазятъ цѣла година предъ иконостаса, или пъкъ, които иматъ ниви и лозя, занасятъ тамъ по едно яйце и го заравятъ въ земята „за берúкьет". Когато нѣкое дете се разболѣе, потапятъ яйцето, което пазятъ предъ иконата, въ чаша вода и съ водата омиватъ болното за „здрáвье."

Велики петъкъ считатъ за най-голѣмъ праздникъ, затова го наричатъ „голéмъ петок". Всички бързатъ да привършатъ

което е необходимо за Великдень до петъка, а на самия день нищо не похващатъ, дори огънь не палятъ.

Великдень. Още въ полунощь почватъ да ходятъ на черква. Момитѣ и булкитѣ ходятъ по-късно, когато почне да се „обдéнува“. Всѣка мома носи въ джеба си яйце, за да бѫде бѣла и червена. На първия день Великдень момитѣ не ядатъ яйца, за да не останатъ неомжжени. Следъ обѣдъ цѣлото село се стича въ църковния дворъ. Момитѣ и булкитѣ почватъ да играятъ хоро, както на Цвѣтница, и пѣятъ твърде разнообразни пѣсни.

Напр.: „Стигнала́[1] ми се бела Ма́рия,
Стигнала́ ми се на день Ве́ликден,
„Ми я кр̀стиле на день Гю́ргьов(д)ен
Гости и́ брале на день Спа́сов(д)ен
Ми зао́дела на день Пе́тров(д)ен
Я поса́кало ясноно́ слнце
И я у́зело на день И́лигден.“

Друга: „В’ гора ше́тает тристана ю́наци.
От триста ю́наци три юнаци́ немат,
Три юнаци́ немат, три се орли́ виет,
Три се орли́ виет, три нишани́ носит;
Първи о́рел носит от юнака́ глава,
От юнака́ глава со се фино́ фехче;
Фтори о́рел носит от юнака́ рока;
Отъ юнака́ рока со се злати́ прстен;
Трети о́рел носит от юнака́ нога,
От юнака́ нога со се чисти́ скорен.[2]“

Друга:
„Вила́ Неда вито́ оро
Изви́ла го на пла́нина
На пла́нина на ру́дина
И в’ зелени ли́вагье
Друга́чки е зави́дое:
„Блазе́ тебе, бела́ Недо,
Со тво́ява уба́вина
Како́ тебе нигде́ немат“
А Не́да им отго́варя:
Ой дру́гачки, зиля́шарки,
Шчо ми́ мене зави́дохте
На мо́ява уба́вина.
Я су́м била чесна́ нунка
Сум кр̀стила Риста́ бога,
Риста́ бога и го́спода
Пречи́ста ме дару́вала,
Ясно́ слнце по че́лото
По ра́мена месе́чина
По по́лите дробни́ звезди“.

Друга:
„Шчо ми се бе́леет от онаи́ страна?
Дал ie бе́л облак, ил’ бела́ могла?
Ни е бе́л облак, ни бела́ могла,
Туку ми́ било болен Я̀нкула
Болен Я̀нкула, жеден во́дица,

[1] Родила се. [2] Ботушъ.

Жеден во́дица, без пона́дица.
По небо́ летат крстате́н орел,
Под крилье́ носит пресна́ погача
В уста ми́ носит студена́ вода
Да ми по́надит болен Я̀нкула.“

Друга:

„Двори ме́тет млада Огне́ница
Двори ме́тет, градум слзи́ ронит.
Я до́гледа Огне́ничин свекор
Ой ти те́бе млада Огне́нице,
Двори ме́теш, градум слзи́ рониш,
Зашчо ти се толку нажа́лило?
Дали́ ти се тебе здоде́яло
Мете́ейки рамни́ дворье
Носе́ейки конье́ вода.
Ой ти те́бе, мой мили све́коре,
Нито́ ми се мене здоде́яло
Мете́ейки рамни́ дворье
Носе́ейки конье́ вода,
Еве и́мат време деве́т годин
Майка, та́тка не су и ви́дела.
Ой ти те́бе млада Огне́нице,
Лель о́тиди долу в кону́шина,
Изва́ди ми коняна до́рия,
Ми при́готви две здра́вици вино
И за́меси две бели по́гачи
Кье те но́са у майка на́ гости.“

Друга:

„Огнена го село нагле́дало и́ и́ . . .
Дека и́мат убава не́веста,
Дека и́мат дете Дука́динче.
Му фр̀лиле тешкана ве́ргия.
Кому две́сте, кому три́ста,
А О́гнену токмо шесто́тини
Се про́викнал Огнен добо́р юнак:
„Ой не́весто, ой добро го́лемо,
Проме́ни се како шчо си́ дошло,
Проме́ни се в руво неве́стинско
Кя те но́са на нова па́зара
Кя те но́са, кя те препро́дава“.

Друга:

„Два се бра́та милно милу́вает,
От ми́лости веднож с'оже́ние.
Дове́дое две люти ио́трви
Дове́дое и се разка́рае

По-ма́лата по-стара кл́неше:
Да би́ дал бог девет мили́ сина,
От де́ветте еден оста́нало
И не́го го на войска пу́шчило,
От во́йска го жив не пречека́ла!
По-ста́рата по-мала кл́неше:
Да би́ дал бог девет мили́ кьерки
От де́ветте една оста́нала
И не́я я далек' омо́жила"!

Друга:

„В лива́дана зеле́неет
Мойво́ срце ми ве́неет
З' едно́ моме вдови́чинско,
Дека́ одит парта́лаво[1]
Мили́ боже, дай го́ мене!
Кя му́ купа анте́рия,
Да ми́ одит проме́нато
Се во́ руво вели́гденско".

Преди да се развали хорото пѣятъ следната пѣсень:

„Ра́сипи, Тре́ндо, о́ро, по́йди си до́ма,
Де́те ти пла́чет.
Ако ми пла́чет, лудо, не́ка ми пу́кнет,
Све́крва имам, лудо, нека го те́шит,
Нека го те́шит и нека пу́кат."

И тия пѣсни се придружаватъ съ „и́кане". Презъ тритѣ дена на Великдень става хоро. Въ четвъртъцитѣ отъ Великдень до Спасовдень не работятъ, за да не вали градъ.

Георгьовденъ. На **23 априлъ** ст. ст. е „Гюргьевен". Рано сутриньта ходятъ на една чешма наречена „Гора́новец", единъ часъ далече отъ селото. Омиватъ се на чешмата, събиратъ цвѣтя и бързатъ да се върнатъ въ село докато не е „пу́снала черква". Всичко това правятъ за здраве. Съ цвѣтята, запо́тватъ, т. е. поставятъ ги на вратитѣ на кжщата, обора, кошарата и пр. Следъ като се свърши литургията, всички излизатъ отъ черква и заедно съ свещеницитѣ, съ кръстове и икони, които могатъ да се носятъ, обикалятъ селото, като се спиратъ при всѣка чешма и кладенецъ, гдето става водосветъ. Ходейки пѣятъ:

„Се кре́вает чесни́ кръсти, го́споди помилуй,
Се кре́вает бога́ молит, господи помилуй
Да се́ родит дар бе́рикьет, господи помилуй,
Дар бе́рикьет жито́ й вино, господи помилуй,
Жито́ й вино мет и́ млеко, господи помилуй,
Да се́ ранит сира́чина, господи помилуй".

Отъ тази пѣсень се вижда, защо се извършва този обредъ — молятъ бога да бжде годината плодородна. Както на всѣкжде, и у насъ колятъ агне. На гърба

[1] Парцаливо.

му правятъ кръстъ отъ изтеклата кръвь. Тъй се сливатъ езически и християнски обредни елементи. Има сжщо обичай „да се тр̀гат со кантар“ и да се „нишат“ на сурово дърво за „здра́вье“.

Преди да седне момата на люлката, туря си „пс́фит“[1] на кръста, за да не я боли, и „ле́павец“[2] на главата, „за да се ле́пат мо́мчина“ до тѣхъ. Другаркитѣ на тази, що се люлѣе, пѣятъ:

„Ни́шат ле́лька на ле́ляйка, ле́льо, Гю-гю́ргьеле-ле́льо,
Ви́кат мо́мче ото́згорче, „ „ „
Кро́ткум ни́шайте мо́мата, „ „ „
Да не́ паднет да с' о́тепат, „ „ „
Ут ie гни́ло дрви́шчето, „ „ „
Позли́во ie пожи́шчето, „ „ „
Камли́во ie мести́шчето „ „

Следъ обѣдъ става хоро, както на Великдєнь. Пѣятъ се великденскитѣ пѣсни и нѣкои по-специални, като:

„Пе́тор и Па́вел две ора́ водат:
Едно на́ десно, друго на́ лево.
Петре Па́влеве му сбору́ваше:
Ей Павле́, Павле́, ей мило́ брате,
Кроткум во́ди го витото́ оро,
Ут' се не́вести морни, у́морни,
Весден де́неска крсти но́силе
Крсти но́силе, бога мо́лиле“

Друга:

Кини́сала бела́ билка, би́ляро, би́ляро
Со не́йзини си дру́гачки. „ „
Само́ цвекье пора́чуват, „ „
Как да́ знает девойките, „ „
Да до́ет, да ме бе́рет
Девойки ме арно́ носит
Весде́н деня по по́яси
Соно́кь нокя в' студна́ вода.
Неве́сти ме лошо́ носит
Весде́н деня под гр̀лата
Соно́кь нокя под ли́згавье.

Май наричатъ „че́решарь“. На 1 май празднуватъ „Ере́мия“. Срещу Еремия преди да се мръкне момитѣ и булкитѣ ходятъ до едно мѣсто, близу до селото, „умалище“, отъ гдето взематъ червена земя за газене (правене) „че́репки“ (подници). Щомъ се мръкне, момчетата отъ всѣка кжща взиматъ по единъ

[1] Трѣва, която се вие.
[2] Трѣва която се лепи, кждето я поставишъ.

„ле́ген“ или „те́некье“, чукатъ върху тѣхъ, обикалятъ три пѫти кѫщата и викатъ:

„Бе́гай, бе́гай, пога́ния, Ере́мия
Ете́ ти го пога́ния, Ере́мия
Со све́таго Тана́сия
Кя ти́ мотат чере́вата
Со же́лезно мото́вило“.

По този начинъ пѫдятъ „лошотията отъ ку́кьи“. На 1 май всички излизатъ вънъ отъ селото да се „маiосват.“ Ако нѣкой се успи, казватъ му: „убаво май те замаял.“ Момитѣ пъкъ твърде рано ходятъ да събиратъ цвѣтя за „запотване“. Ходейки пѣятъ:

„Заро́сила ситна́ роса (2)
Ситна́ роса маiо́вица“ (2)

Или: „Роса́ росит, Ка́линке, не сто́й на двор,
Кя на́росит, Ка́линке, чисти́ чехли.
Не жа́ли ме, а́го ле, не пла́чи ме,
И́мам татко, а́го ле, папу́жия,
Други́ чехли, а́го ле, кя со́шиет.
Роса́ росит, Ка́линке, не сто́й на двор
Кя на́росит, Ка́линке, чиста́ фута.
Не жа́ли ме, а́го ле, не пла́чи ме
И́мам братец, а́го ле, фуста́нжия,
Друга́ фута, аго ле, кя со́шиет“.

Следъ като се върнатъ отъ цвѣтя — „от билки“ поставятъ цвѣтята по вратитѣ на кѫщата, а главно тамъ, гдето лежи добитъкътъ, за да дава повече млѣко. На тоя день кравитѣ закърмватъ съ „вра́тика“ (една трѣва), за да не имъ се губи млѣкото, или, ако се е изгубило, да имъ се върне отново. Ония, които до тогава не сѫ бу́тали (били) млѣко, окичватъ „бу́тина“ (бучката) и котлето, въ което доятъ млѣкото, съ цвѣтя. Така се прави, за да има млѣко въ изобилие.

Казахъ, че момитѣ носятъ земя, отъ която, следъ като я изгазятъ хубаво съ краката, правятъ подница. За тая цель се събиратъ по нѣколко другарки и газейки пѣятъ:

Гр̀нчаре, море гр̀нчаре,
Твоите гр̀нци у́люпци (парчета)
Наши че́репни же́лезни“

Срѣдата, що се пада наполовина между Великдень и Св. Духъ, се казва „руса́ стреда“. Вѣрватъ, че презъ тая седмица излизали самовилитѣ да се кѫпятъ въ рѣката. Женитѣ не работятъ тоя день, нито си миятъ коситѣ, за да не имъ побѣлѣятъ скоро. 50 дена следъ Великдень се празднува „Ду́овдень“. Тогава ставало разпредѣлението на мъртвитѣ „во ра́йот и пе́колот“. Единъ ангелъ ги пазѣлъ, да не би нѣкой да по-

гледне на земята, та да познае близкитѣ си. Затова богомолцитѣ, които сѫ въ черква, трѣбва да стоятъ на колѣне съ наведени глави. Ако нѣкой дигне главата си, ангелътъ удрялъ неговия близъкъ съ пръчката. На тоя день женитѣ ходятъ на гробища съ обѣдъ, който раздаватъ „за бог да прости". Раздаватъ сѫщо красиви стомнета — за всѣки умрѣлъ по едно. Докато не раздадатъ за умрѣлитѣ, не ядатъ блажно, нито пъкъ череши. Първо трѣбва да се даде на умрѣлитѣ, че тогава да се яде.

Юний се нарича „сенокос", защото презъ тоя месецъ косятъ ливадитѣ. Щомъ пръвъ пѫть видятъ косачи, хвърлятъ по тѣхъ камъни, за да ходятъ бълхитѣ у тѣхъ, т. е. съ това пѫдятъ бълхитѣ отъ кѫщи.

На 24 юний е „Ива́новдень". Тогава изкарватъ всички нови дрехи на слънце, за да не ги гризятъ молци.

На 29 юний е „Петровдень", а на 30. VI. „Павловен". „Св. Пе́тор и Па́вел биле бли́знаци и ни́когаш не се де́леле". На Петровдень става съборъ при манастира „Св. Петор", половина часъ далече отъ селото, гдето се стичатъ хора отъ околнитѣ села.

Юлий се нарича „жетварь", защото тогава се жъне. На 1 юлий е Ку́зманъ и Да́мянъ, наречени „бесре́бреници", защото лѣкували безъ пари сиромаситѣ.

На 15 юлий е празникътъ „Чурузи", който женитѣ празднуватъ, за да не имъ се развалятъ дрехитѣ въ сандъцитѣ.

17 юлий — Св. Ма́рена — празднуватъ го, за да не се развали времето, та да повреди житото, което още не е прибрано.

„И́линденъ" На 20 юлий се празднува св. Илия. Когато гърми, вѣрватъ, че св. Илия гони ламята за да я убие. Следъ 1903 год. той стана националенъ праздникъ съ патриотична подкладка, понеже на тоя день се обяви въстанието.

На 27 юлий е Панде́лемонъ. Св. Панталей билъ терзия, затова се празднува тържествено отъ терзиитѣ.

Първитѣ 12 дена на м. **августъ** се наричатъ „Мака́веи". Тогава женитѣ не работятъ тежка работа, главно не предатъ, за да не валятъ проливни дъждове, които ставатъ причина за цѣло наводнение. Ако се случи да вали силенъ дъждъ на Мака́веи, това считатъ за божие наказание, защото нѣкоя жена ще да е работила та всички я проклинатъ: „Ако не вртнете на Мака́веи, не биду́вате; са́нки се́та работа кя и́ останет за зи́моска; ама на̀, само за у́ригьлок" (лошотия).

На 6 августъ е „Прводображенье". До тоя день не ядатъ грозде, защото било грѣхота.

На 15 августъ е „Богоро́вица". Тогава правятъ сватбитѣ.

„Вр̀толум" се празднува на 25 августъ. Тогава слънцето се завръща къмъ зима. На тоя день не се работи „за да не ти се за́вртит у́мот".

На 29 августъ е „Св. Йóван пóсен“. На тоя день не ядатъ блажно, нито диня, грозде, домати и пр., които съ червения си цвѣтъ напомнятъ кръвьта на св. Иоана. Още на тоя день раздаватъ за душа на умрѣлитѣ. Мнозина пъкъ ходятъ на съборъ въ Слѣпченския манастиръ, св. Йованъ, — 3 часа далечъ отъ селото.

На 8 **септемврий** е „Мала Богорóвица“. Тогава както и на голѣма Богородица стават сватбитѣ, защото тѣ у насъ стават на опредѣлени дни.

„Крстов(д)ен“ е на 14 септемврий. Блажно не ядатъ. Ходятъ на гробища да раздаватъ „зáдуша“.

На 14 **октомврий** е „Пéтков(д)ен“. Празднува се повече отъ ония, които го служатъ. Отъ тогава почватъ службитѣ по праздницитѣ. У насъ служатъ опредѣлени праздници като Петковдень, Димитровдень, Пречиста, Св. Никола и др. Ония, които служатъ праздника, приготовляватъ се за това нѣколко дни по-рано. Срещу праздника носятъ въ черква хлѣбъ и жито за здраве. Преди праздника нѣкой отъ кжщнитѣ ходи да кани роднинитѣ „на зáслук“, т. е. на вечеря. Ако въ кжщи има булка, обикновено тя кани, и я наричатъ „зóвачка“. Кждето тя отиде, казва: „Здравó й живо, от тáтка и от мáйка да дóете вéчерь нá гости да си слýжиме Пéтковен“· На самия праздникъ попътъ дохажда да „крéнет леп“. За обѣдъ и вечеря пакъ канятъ гости. Деньтъ следъ праздника се казва „Патéрица“.

На 4 **декемврий** е „св. Вáрвара“. „Нея многý поти я вáреле в кóтел, áрн' ама пак останýвала жúва, оту била прáведна“.

На 5 декемврий е „св. Сáва“, а на 6 — св. Нúкола, затова казватъ: св. Вáрвара мéсит, св. Сáва гóтвит, а св. Нúкола слýжит“. Това значи че отъ преди два дена почватъ да се приготовляватъ за св. Никола. Първо мѣсятъ, а предпоследния день готвятъ.

Св. Никола се счита за много голѣмъ праздникъ. „Той бил цар на морúнята. Тóгаш и гéмии и пáмпури остáнувает коде шчо се нáшле, защо св. Нúкола знáет да прáвит чудéсии“. На св. Никола пѣятъ следната пѣсень:

„Замрзнáле ми девет гéмии,
Девет гéмии с' темян й восок,
Темян й восок, дрвенó масло,
Во стредé лето Петровú пости“.

Тукъ думата е за лѣтенъ св. Никола.

На 20 декемврий е „Игнат“. „Замóчи се божá мáйка отъ Йгнати до Кóледа“. Вечерьта на „Йгнат“ правятъ питулици на връшникъ и отъ тѣстената каша правятъ кръстъ на кумина.

На 24. декемврий е „Бóдник“ (бъдникъ). Сутриньта, момчетата съ пѣсни и викове ходятъ въ гората. Всѣки отрѣзва по едно

джбово дърво (сокъ), но тъй, че да не падне на земята. Всѣки занася дървото вкжщи, гдето го поставятъ на нѣкаква подложка, но по никой начинъ да не е на земята. Това дърво се нарича „бодник". Следъ това децата ходятъ да коледуватъ като пѣятъ следнитѣ пѣсни:

„Ко́ледица, ме́медица
Ври́ на огонь крва́вица.
Кя се ро́дит божье чедо
Коледе́-е-е, ба́бо, коледе́". . .

Или: Ко́леде, ле́де,
Па́днало гре́де,
Оте́пало де́де
Де́де се вла́чет
Ба́ба го пла́чет:
О́леле, ста́рче,
Со ку́цото мага́рче;
Да́й ми едно ста́пче[1]
Д' о́тепам едно вра́пче".

Или: „Идет бо́жик,
Кя ко́леме те́ле
Со ша́рено но́же.
Те́ле велит: ле́ле,
Не ко́лите ме́не,
Тук' ко́лите ко́кош,
Шчо́ спиет по́т кош,
Шчо́ ядет бела пче́ница,
Шчо́ пиет црвено́ вино".

Или: „Сива́, сива гула́бица,
От ко́де си доле́тала?
Онде́ горе, от бе́л Дунав.
— Шчо и́маше, шчо не́маше?
— Златна́ чаша и ка́ната
Да ми́ служит слава́ бога
Слава́ бога и бо́жикя
Божи́к ми е на не́беси
Слава́ му е по со́ земя".

На коледаритѣ даватъ орѣхи, кестени, смокини и пр. На бъдни вечеръ поставятъ джбовото дърво — „бодника" въ огнището, но така, че малко по-малко да гори цѣла нощь.

На огъня сще отъ вечерьта се варятъ гостбитѣ за Коледа. На бъдни вечеръ вечерятъ варенъ фасулъ, смѣсенъ съ пшеница и „мазник", или както го казватъ „бодничко печиво". То се прави тъй: Точатъ кори, подпичатъ ги на връшникъ, за да станатъ по-корави, поставятъ ги въ тепсия като турятъ единъ редъ кора, другъ — варенъ оризъ съ зехтинъ. Следъ туй го опичатъ хубаво. Сжщата вечерь варятъ кестени, отъ които нижатъ низи, прошарени съ смокини и „колак шекьер" за малкитѣ деца. Женитѣ цѣлата нощь не лѣгатъ, а само предрѣмватъ край огъня — чакатъ раждането на Христа. Щомъ това се извести чрезъ камбаненъ звънъ, всичкитѣ ставатъ, обличатъ се въ дрехи и отиватъ на черква. Въ кжщи оставатъ само момитѣ отъ 10 години нагоре. Следъ обѣдъ нѣкога е ставало хоро, както на Великдень, но сега е изоставено. Хората на такива праздници ставатъ само отъ жени. Мжжетѣ не играятъ, а се нареждатъ наоколо и преценяватъ, коя похубаво играе. Тогава става сгледка между моми и ергени, защото другъ по-удобенъ случай нѣма. Седѣнки у насъ не ставатъ, нито пъкъ на момитѣ се позволява да ходятъ по ули-

[1] Ст апче — пржчка.

цитѣ. Държатъ ги много строго. „За дéвойка пóтишча нéмат. Тая трéбет да си сéдит дóма и да си гóтвит рýвото“.

На 31 декемврий сутриньта децата ходятъ по кжщитѣ да известяватъ приближаването на новата година, като викатъ: „Пéтак, пéтак, дéсетак“ и пр., докато домакинътъ ги дари съ 5—10 пари. Ако ли пъкъ децата сж малки, даватъ имъ кестени, орѣхи, сушици и пр. Тоя обичай се казва „хóдене по Васúлица“.

Момичетата могатъ да ходятъ „по Васúлица“ само до десетгодишна възрасть. Въ всѣка кжща на тоя день мѣсятъ кравайчета, или както ги наричатъ „гулабици“, т. е. отъ тѣстото правятъ различни форми. А тамъ, гдето има годеникъ (свр҃шеник), мѣсятъ не само кравайчета, а и погачи, които ще носятъ на годеницата. Оная, която мѣси погачата, трѣбва да има майка и баща. Когато мѣсятъ погачата пѣятъ:

„Месáриio, месáриio,
Тáткова, мáйкина,
Месáриio, месáриio,
Тéнка ем вúсока,
Бéла ем цр҃вена“.

Народописни материали отъ Долновардарско.

(Изъ архивата на Ст. Верковичъ).

Съобщава Ст. Романски.

Въ намѣрената въ София часть отъ архивата на известния събирачъ и издатель на български народописни материали отъ Македония, Стефанъ Верковичъ, отъ която обнародвахъ вече нѣколко пѣсни и две приказки отъ Сѣрско, записани съ гръцки букви,[1] се намиратъ подобни материали и съ българско писмо. Тукъ има, между друго, една тетрадка, подвързана като книга, срѣдна осмина, 140 листа начертани, по 27 реда на страница. По-голѣмата часть отъ тая тетрадка, отъ стр. 73 до края, съдържа приказки („Приказки събрани отъ села Лехово, Крушово, Тжрлиіж и Старчища“, пѣсни („Разлошки“, „Леховски“, отъ село Егри-дере, Хорвища, Мукленъ, Кжрлуково, Крушово), обичаи (или „хадети“), нѣколко пословици и предания, написани отъ ржката на съставителя на известната мистификация „Веда Словена“, както може да се види отъ бележката му на последния листъ, стр. 279:

Сички пѣсни и приказни„
Що су въ сей тевтеръ писани„
Отъ староискусни пѣвци„
И македонски дѣвици„
Прилѣжно су субраха„
И су редомъ написаха„
Отъ Йована попъ Илиевъ„
Назоваемъ Гологановъ„
Въ Тжрлия село породенъ„
Въ Крушово село приселенъ.„
1866.
Месецъ Февруарія.

Първитѣ 35 листа обаче съдържатъ народописни материали, най-вече обичаи, приказки и пѣсни, писани отъ друга

---

[1] Вж. Македон. прегледъ г. IV, 1928, кн. 3, стр. 110—153 (Български пѣсни съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича); кн. 4, стр. 107—120 (Български приказки съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича).

ржка и събирани отъ други мѣста. Тоя неизвестенъ по име събирачъ — „собирател-ютъ“ се подписва самъ той напр. въ една бележка на стр. 19 — дава материали отъ областьта на долни Вардаръ, по двата му брѣга, както може да се заключи отъ нѣкои указания на самия него. Така при описанието на „Русалиитѣ“, въ самото начало на тетрадката се споменува въ „забѣлеж[ка]“ една случка отъ „село Оризарци Воденцка епархіа“ (стр. 4); на стр. 14 и след. се даватъ „Песни сфатбарцки утъ село Бугданци до Польлинъ близо“, сир. отъ Дойранското с. Богданци; на стр. 20 пъкъ започватъ „Годишни адете (обичае) отъ Мачуково“. Вънъ отъ тия тетрадки, на отдѣлни нечертани листове, четвъртина, сж написани все отъ сжщия нѣколко „Приказки отъ Пазаръ (Енидже-Вардаръ)“, а сжщо и описанието на „развалини-те на село Войново“, „два саати отъ Мачуково“ на изтокъ.

Приказкитѣ отъ тия листове, както и тия отъ тетрадката, заедно съ записанитѣ отъ Гологанова, излизатъ сега въ сбирката български приказки отъ южна Македония изъ Петроградската архива на Верковича, като издание на Чешката академия на наукитѣ, подъ редакцията на покойния руски професоръ П. А. Лавровъ и на проф. Й. Поливка въ Прага. Останалитѣ материали — обичаи, повѣрия, пословици, гатанки, предания и пѣсни — както и поменатото по-горе „описание“ на развалинитѣ на село Вэйново, безъ написанитѣ отъ ржката на Гологановъ, давамъ тукъ като ценен приносъ не само къмъ българския фолклоръ, но и къмъ изучването на българскитѣ диалекти. Въ тѣхния езикъ именно сж отразени най-типичнитѣ особености на Долновардардарския диалектъ — елизии на неударенитѣ гласни (план'н'та=планината, дет'-то=детето, жейн-те=жените, надло=надолу, напкум=напокон и под.), особено въ срички подиръ ударението — нѣщо характерно и за гръцкия диалектъ отъ сжщитѣ мѣста.

При печатането на тия материали, за по-голѣма ясность на диалекта, изхвърлихъ ероветѣ въ края на думитѣ, особено *ъ*, като задържахъ *ь* въ повечето случаи, тъй като съ него се означава и мекостьта на предходнитѣ съгласни; вмѣсто *ж* редовно оставихъ *ъ*; вмѣсто *ѣ*—*е* (диалектътъ е изцѣло западнобългарски); вмѣсто *ы*—*и*; изхвърлихъ сжщо така чертата, съ която редовно се отдѣля членътъ въ членната форма на сжществителнитѣ и прилагателнитѣ (пътут вм. пжт-ут, царувйут вм. царувй-утъ и под.).

I. Обичаи и повѣрия.

Русалии.

За Русилийте.

Русилийте съ вонкашничова работа. Рубата му (им), играйнето, продвикайнето, адетето му (им) съ вонкашничови, т. е. самовилцки.

Играат Русилий за помош на заборджена църква.

Чорбаджійте от селото на църквата извагят книга от кадиата да имат изин да шетат и, ако са погоде да са отепе некой, да нема давиа.

Они играат ут крайнут день на Божикь ду спорти Водици.

Отъ десить души на горе са зберуват млади момчийна, одат по селата, играат, от куките им дават пари, месо от бише (свийна), ризи, предно и др.

Са ублечуват уф кушульци или фустан, цървена шарвета, превързина на гърдите от десното рамо на левата мишка и от левото рамо на десната мишка; в ръците носат калъчка, исправена на горе, а ножничката ѝ на пойсут, която е облечена сус везана риза.

От ка ке зафатат да играат, дур да сфършат, не са кърстат на 'леп, на легнувайне, ни пак кога пиат вино.

Не збруват ич, сълде сус ръка показват и сус уста мучат.

Слънцето дома да 'и зайде, на вечар кондисуват по куките, а от двуйца на доло не кондисуват.

Кога да пие некои вода или да оде на татки (да си праве нуждата), другар мо мае зад него калъчката над главата мо, да не орадисе.

Каба сус тъпан му (им) свире. Има три вида гласове, що не приличат (омесат) на никуй глас от песни, 'и велят самовилцки гласове.

Играки сите одат на рет единь по друкь, сълде (само) тоа, що носе кьор балтийката, играе в стреди спроти танчарут. Пашкарут ут танчарут зафаке, 'и чепнува 'сите по фустанут сус калъчката.

На секой двор поредуват, играки трите речени гласове, на секоа песна обиколюват по еднош дворут, са продвикнуват едногласно: „ооо!" и наведуват калъчките на доло двуйца по двуйца, си измазнуват калъчките от двете страни и па 'и кренуват.

Играки 'сите на рет надраскуват зидут над вонкашната врата, а тиа, що берат парите и др., флеват и в куки, надраскуват зидут над пизулют.

Парите не 'и факят сус ръка, ами уф капа 'и берат.

Болните 'и кръстосват сус калъчките по чел'то, образята,

за да оздравеат; на едни му обиколюват кукята играки, за да му бегье лушутиата от кукята.

Разкърсниците 'и обиколюват играки.

Ако видат некой сус заключени ръци, гу уждират пу них, за да не ся згърчат (приключат).

Основа, превързина на разбой, или ругузина, 'и насечуват, за да не 'и заплете като них.

Пиле не дават да прилете преко них.

Да са стретат една чета сус друга, са истепуват. Още съществуват ду денеска гробища на пътища и друмове, що са велят Русилийцки.[1]

Спроти Водици кондисуват на едно село, що е близо до селото им; на дзастрата рано стануват, одат право на църквата, попут му пее една простена молитва, за да не съ веке вонкашничуви т. е. самовили.

Дудуле (пеперуда).

Кога нема дош, момите са зберуват, прават Дудуле, който требуве да е мома сирак т. е. биз майка, биз татко (за да му падне на Госпут грех за сираците, за да върне дош), ъ наредуват сус бозиль от главата до петь'те; одеки по кукь'те, пеат ваа песна:

Дудул оде низ сел'то,
Ой Дудуле, мили Боже![2]
Дарувай го, мила чино, Дудульто,
Дудульто с' ситьто
Да е сита годин'та!
Дудулова стара майка в стред двори стое,
В стрет двори стое, Бога си моле,
Бога си моле, дош да завърне,
Дош да завърне, бирикет да са чине,
Да са ранат сираци сиромаси.

От кукьта пешин насеуват над Дудульто брашно сус сит'то, туруват вода на връз него и го даруват брашно.

Запѣване отъ пролѣтни птици.

На пролет, кога идат пилците: лъставичката, щъ[р]калют, славякут и др., стари и млади люге, уще ка не са 'и чуле пърф път да запеат, на дзастра, истум ка ке станат ут сонут,

---

[1] Написано отстрани: З а б е л е[ж к а]. На едно село Оризарци, Воденцка епархіа, бе'а са убиле четворица пред 4 години.

[2] Ой Дудуле, мили Боже! са веле на секой ред.

апнуват пу един залък 'леп, да не нещо излеваки вонка 'и чуат да пеат гладни. Ако 'и чуат гладни, велят: „Нъ праби лъставичката, щъркалют, славякут и др.“, и съта таа година к' имат зиан уф кукь'та. Ако лъставичката, зианут къ биде на капайне: руби, стомни, бърдаци и друзи домашна работи. А щъркалют, кіъ имат зиан на алъш-веришут.

А ако славякут, къ умре чувек ут кукь'та.

Ако 'и чуат ситни, велят три пъти: „Тъ прабих!!!“

На дожъване.

От как ке дожниат, фърле секуй сърпут мо (си) пръко него. Ако падне сус сечил'то ут къде него, ке биде здраф, ако напротиф — болен.

На довършаване.

Ка ке довършат, ут ново жито мелят брашно. Пешин месат 'леп, го раздават по кукь'те за Дзевгаруво здраве, да напкум факят от него да ядат.

Име на некръстено дете.

Дет'то, уще ка не е кърстено, гу именуват[1] Цурко, а момата Пужа.

На Св. четиридесеть.

Спроти Свети чтирийсат (9 марта) през нокь'та секое дърво и растеніе си наведуве вървут да си бакнуве коренут От тоги веке факе да расте.

Бабини дни.

„Търш, козо, на планина!“

„Да му са серум на деут[2] Сечко на брадина!“

Кога испаднал месецут Сечко, стара баба, ка пасела койз'те, изрекла горните лафове. Как а дочул дедо Сечко, рекъл: „Мила Марто! Мила сестро! Мила майко! Ти са молюм, ти са клайнум, уще две дни да ми да'иш да държум, как сакум, така да ъ правум (стара баба). Дните да са твой, пувель'та да е моа!“ Тоги фатило зима, виавици, лапавици. Бабата от стут измързнала и са мраморисала заедно сус койзте. Ду динеска на планинта бабата съществува мраморисана коту чешма, сус фурка на пойсут, а койзте спили.

---

[1] Написано: име-именуватъ.

[2] Дедото.

Троеименници.

На тиа, що не им траіът т. е. им умират децата, кога им са роде некое дете, му клават три имийна: Стоян, да стое; Траян, да трае; Стойко, да стое, от които последното му устануве обикновено. А кога е мома, и велят: Стоянка, Траянка, Стойка.

Годишни обичаи отъ с. Мачуково.

Годишни адете (обичае) от Мачуково.

[Коледа].

Денут пред Божикь е Кольде. Децата[1] одат по куките сос колидачки и викат често: „Колйде!!!“ От куките им дават колайчина. В кукя, що има умрен и не е чинил още година, колайчина не дават, ни пак децата одат.

Заедно сус колачийната месат и един колак за караконджалта, който е на вид таков: 8; него го държат и, ка ке са разболюват добиците, 'и заранувят сус него, за да уздравеат.

Таа ден майките на децата им велят: „Елайте, сино!“ Майка що ке им каже? Факе да им збруве така:

Кольде, Кольде!
Търчи да уткиниме чаш'га,
Чаш'та винуто,
И да уткиними икун'та!
— — — — — — — — —

[Бждникъ.]

Вечарта спорти Божикь е Бъдник.

Сечат едно дърво горничково, което го велят Бъдник, го запалюват на ручок и вичера, и горе дур да дуядат. От ка ке дуядат, па го изгъснуват. Това прават дурди крайнут день на Божикь: едни тоги гу дугоруват, а пак орачето го напра'уват нещо за ралото, за да им са чине бирекет.

Месат една пресник пугача, ф' неа клават заманцка пара; а печат в пепалта уф огинут. На вичерта, ка ке седнат на софрата, по-старют факе скаршуве едно коматче на Бога, друго на занаятут, що е ф' кукьта, друго на добиците. Следуве така по съта стока, като: нивя, лозя и пр., ень напкум скършуве на него и сус рет дурду ен малкют; бъркат пар'та и, в кого а наидат, ф него е касметут.

Пред вичерта софрата а клават къде врат'та. Тамо нареждат 'сите манджи, клават и гореречennата пугача. Старите около огинут седат, децата одат а дигнуват софрата: един носе сфетилото, друкь гърнето или мъщрабата сус вин'то, и велят, одеки къде кътот: „Ела, дедо Божике, да вечериме!!!“

[1] Надъ реда поправено: д е ц т а.

Напкум велят на старите: „Добру вечар!“ — Они: „Дай Бо' добро! — Добре дошъл, дедо Божике! Добре, добре дошал!!!“ Децата клават софрата и бакнуват ръка сус рет на старите. Една от жейн'те пракадуве сус тимян по пишин софрата, съта кукя, келарут, постель'та, сгрейта и др. . . , за да бегье лушутйата. Напкум седнуват сите на софрата и зафаке по старют да кърше пугачата, коту що риче'ме по горе. На пар'та от пугачата остават малце тестинце, а нанижуват на цървен копринен кониц да а варзуват на мащрабата или на бутимут.

Прават ушаф т. е. пчиница сус пикмес бъркана; а пак друзи клават и соль, лук. . . да от него пешин зафакят да ядат.

Таа вечар ут се, що са яде, донесуват на софрата; апнуват сите от секое по малце за греа: лукче, кромитче, прахче и др. Дури ут лет'то чуват дийни, лубеници максус за Бъдник. Тоги прават ного манджи и саралиа максус за вичер'та.

Малечките деца обикновенно позаспуват пред вичер'та. Тоги 'и лъжат, не 'и устават да позаспат, за да са и они на софрата.

По вичерта около огинут ядат имише секакви и пиат вино и са веселят. Гледат да галят децата, да не са насърдат, така и они мегю едни друзи са веселят: не са сфрекнуват за нещо, кога збруват, ами смеаки смеаки, защо велят: „Ваа вечар ак' сме радосни, весели, съта година така ке бидиме, ако напротив — ке им'ме мараза и кариница“.

Огинут сънокь горе. По старют (домакинут) до него спие, за да го вале. Да са огъсне е греота! От това е останало да велят на некого, що седе ного нокьта: „Дали Бъдник чувиш?“

Прават пугача, която а велят гумно: отузгоре напрауват сус тесто гумно, стогове. . . и одат на гумното, запалюват връз неа сфекя. Неа а клават на софрата на Бъдник, на първйут и вторйут ден на ръчок и вичера, ама не а ядат. Дури на крайнут ден а накършуват и а изедуват.

Орачето клават на пизульут палишникут, му наденуват един колак на пашката — правают, ушите от рал'то и утрошито. На палишникут запалюват сфекя, кога вичерат. Пу вичер'та одат на чешмата, измиват палишникут, да му биде чисто жит'то, да да са продаве. Палишникут и др. стоят на пизульникут дур ду Сурва.

На воловето им запалюват сфекя на роговето.

[С у р в а.]

Спроти Сурва на денут децата сус рижен уф ръци сурувескат, одат кукя ф кукя и често викат по пътут и по дворовето: „Сурва!!!“ От куките им дават месо бишово, риби и др.

Деньта и старите сурувескат. Сурвата а готват на едно место, и секой си носе от дома 'леп, вино, да са гостат и пиат везден.

[Велико запостейне=Сирни заговѣзни].

Пред Вилико запостейне таа съботта са викье Шамо събота или Дете умрело за байнчка.

Едно дете било болно, пусакало байнчка. Немало масло. Майка мо му рекла: „Кй одум на пазарут, кя купум масло, кя ти правум баница!“ Дур да до'е ут пазарут, дет'то умрело. От това устанало да раздават ду денеска по куките баница и лангиди.

Сфити Тодур.

Спорти Сфити Тодур момите раздават на църквата пшеница и пчиничка бъркано, и чис' 'леп. В лебут замесуват една глава лук и сус неа го печат; го извъртуве сус се 'леп, ка к' ьоде на църквата; дупката, що ке са чине на лебут, туруват пшеница и пчиничка, да напкум сус них заранувaт добиците, и кукешните си апнуват за здраве.

Вели четвърток.

Таа ден колко църни кукошки снесат, яйцата 'и билежуват сус кониц, 'и вапцат, да напкум 'и закопуват уф лозята, за да не 'и удре грат.

Гюргевдин.

Спроти Гюргевдин жените одат на църквата, раздават 'леп и пчиница; отузгоре клават от слива гранка су се сливи и лук една глава.

Надвечерта, пред да дойдат гуве'ата, на уборут на прагут клават едно кросно и едно лайно нагорено, а над врат'та капина и въжинце, преко них да вървaт добиците, за да са здрави и да не му пръзимат максулут.

От вечарта билежуват коприва сус цървен копринин кониц. На дзастрата а скинуват да сус неа терат гуве'ата на пасейне.

Колко са уф кукь'та, на секого билежуват сус цървен копринин кониц по една глава лук на коранут и мо скинуват най стредното лихче (сърцето). На дзастрата гледат, чий лис' не потерал, тоа ки умре.

На дзастрата нат вратта на кукята клават цървена руба и угойка.

Сливите, угойката и малце трички 'и здробуват и заранувaт добиците, а пак сус гранката отъ сливите искаруват гуве'ата на пасейне.

Забележ[ка]. На три дена ф' гудин'та на кукята цървен пояс или некоа друга цървена руба и угойка: на Сфети чтирийсат, на Благовиц и на Гюргевдин.

[Пред Гюргевдин].

Пред Гюргевдин тоа ден берат една трева, що са веле млечна; на дзастрата 'и заранувaт добиците, да имат млеко и да не му го пръзимат.

Тоа ден ако видат некоа желька уф дворут или уф бахчата, а скриуват дома, за да му са чинат бубите. Увераваt, защо умирала, кога ке завиат бубите.

[Храстъ за буби].

Кога носат рас за буби, ако некои са згоде на пътот, ут дек ке помине, стануве, за да качат бубите на рас. Некои лоши люге не стануват, а некой пак си държувале скутовето, за да попаднат бубите от раста.

Иновдин (Яновдень).

На дзастрата прет слънце жейн'те берат билъки, кога са залежуве некое дете болно, 'и варат да сус вод'та гу пуливат.

Щипкат бубакето, листето 'и фърлят уф река, за да биде зилен бубакют, да не са шуше.

[На първи мартъ].

На първиют ден на марта бъркат, отепуват лютица (змиа). Главата ѝ а зимуват: сус неа подкадуват човек, що паге ут вонка, и му зашиват уф капата да носе, за да оздравее.

Кога е за бубичино семе, уще ка ке а утепат 'и разенуват устата, да така да са исуше, да го пуминуват три пъти низ неа, за да не 'и презимат бубите.

Орачето кога извагят семе.

Ке земат една кошуля от урачут, един пърстен от млада нивеста го варзуват сус цървен купринен кониц, до него варзуват чишалька, калинка и една глава лук. Един държе кошулта, пърстенут, чишалката, калинката и лукут, друкь една гърс от семето ке го истуре на три пъта низ пърстенут. Орачут 'и носе на нивата. Напкум 'и клават уф кошут, къде стое жит'то.

Едни пак така правaт: зимуват по една кошуля от брат и сестра, низ гарлийте поминуват три пъта от семето и велят „Кога ке са земат брат и сестра, тоги да ни праземат берекетут".

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

[Първо засѣване].

Ка ке засее сефте урачут, първата ръка насеуьа на Бога, другата на мравите, по другата на просяци, до по другата на приателе, най напкум за него.

Таа ден не дават нищо на заим, пари и др., да не му призимат сетбата, и да не са удаве семето сус гложде, гингяре и пр.

Адете (обичае).

[Коюи Коювица.]

На Чисти понеделник и на Виликдин са зберуват малечко големо на стрет село. Един човек са ублечуве уф дрепаво кепе, сус цървен поис препашан, уф гърбут ръжиница си напикуве, да стое куту гърбуф; от кожа си клаве брада, мустаки и очи и са веле Коьо. Друкь човек са ублечуве уф женцки дрепави руби и е като негува жена; а велят Койвица. Съ визден Коьо и Койвица, 'и задеват, сус будалщини (глупости) им збруват секакви шаки, им са биат пеза на будалщините им. Му криат Койвица, он а бърке; му а кажуват, си а наоге; напилесе на тиа, що му а скриле, 'и фъркье сус пепъл от торбата, що а има убисена на вратут, пълна сус пепъл. Лю'ито сфършуват денут смиаки се и биеки се пеза на Коювут ум, защо си гу загубил и, ер що да му дойде, чине без да миле.

За това велят на некой будала, що не е тикмиль уф умут: „Е, Коьо!!!"

[Първи зжбъ изваденъ.]

Сифте ка ке му искарат зъп на дете, дет'то го фърле на кукята; пред да го фърле, веле три пъти: „Е, врано, врано! На ти коскин зъп, дай ми джилезин!"

[На връщане дъждъ.]

Кога върне дош (дож), децата викат: „Върни, върни, дожо! Ки си па'ам грожо, ки си купум ножо".

[При търсене охлюви.]

Децата, кога бъркат пръжльоци, велят: „Пущи, Стойко, рогове!" Пръжльокут, ка е скриен уф шлюпката си, изваге муцката и пущуве ругове.

[При търсене гжби.]

А кога бъркат гъби, велят: „Друшко, пичурко, прад мен, зад мен!“ за да испагят прад них пичурките.

Обичае (адете).

[При първи гръмъ.]

Пролетта сифте ка загърмуве, си клават на главата камен, за да бидат здрави.

[При падане градъ.]

Кога върне грат, фърлят на дворут пирустиа, сус нозите на горе, и цървено яйце, от Вели чатвърток вапцано, за да престане.

[Гърмене срещу дъждъ.]

Кога са продължаве некога дожут, фърлят пушки, за да разпъдат облакут, да пукне злото и да престане.

[При идване на щъркела.]

Кога иде щъркалют, велят: „Щъркале, кокале, паднале ти гащите на попуво бунище. Попут ти 'и берише, пупадиата ти 'и перише“.

[При първо виждане пилета на квачка.]

Сифте кога видуват малечки пилци от квачка велят: „живо здраво!“ и „въ прабих!!!“ три пжти. Така прават и на ластавичка, щъркаль, кук и славяк и др., кога видуват сифте. Още и на малечки ягнинцийна, сифте кога ке видат.

[При първо виждане цвѣтъ и плодъ.]

На цъф и на овоке велят „живо здраво“, кога виждат сифте.

[Червени яйца за Великдень.]

На Вели чатвърток вапцат цървени яйца, зимат едно, си гу обиколюват по лицето три пъти и велят: „цървено бело!!!“, за да са цървени и бели коту него.

Кога си миат главата за Велигдин, уф лиенут клават цървено яйце и една гранкичка ут калинка за здраве.

Едни тоа яйце го клават и на бубите.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Брада на нивата.

Ка ке зажниат пшиница, плетат ут класуве брада, коята [така!] а велят: Попава брада; а закачуват дома.

Едни забесуват и на църквата.

Уф Водин търговците си купуват, си 'и забесуват пу дукяйнто.

Джамала.

Дж á м а л а.

На гумно (кога вършат) са зберуват мъже, напрауват един ут них джамаларин и жени. Джамаларинут гу напрауват куту плашило-явило: са ублечуве уф кепе, уф гърбут си напикуве ръжиница, си закачуве дзангараци около пулувийнте, си нацърнуве лицето, си клаве брада и веги ут коза, капа ут кожа и пискуль, коту суйтариа. Дървен топус или копан (що белят платнуто) на рамуто. Момите са мъже, са ублечуват уф женцки руби, са факят за пойсут: оро играят джамаларинут на таницут, сус сфирол или сус гайда, или сус тъпан им сфират.

Играят на вечара, а некога дейна. Одат по урачето, играят; им дават жито, го прудават, сус парите купуват вино, ракиа, и манджи са гостат. Некои пак на църквата 'и дават парите.

Одат и по друзи села да играат.

Противъ чумата.

Да не прафате чумата некое село, момите и иргейнто са зберуват, ут ка ке зайде слънце; момите испредуват и исткават едно платно, низ него са поминуват малечко гулемо, що не сакат да и фате чумата, а иргейнто напрауват разбоют. Уф една нокь, ут ка замъркне дур да усимне, требе да го испредат, да го истаят [така!] и да са поминат. Ка ке са стимне, иргейнто зимуват дървата уф ръци за разбоют и момите предеки гу убиколюват три пъти сел'то. Напкумта идат уф една кукя, го сфършуват. Една стара жена довица го раздеруве на стреди да от главата го поминуват, го извагят пот нойзте три пъти. Ут ка ке са зберат момите и иргейнто, дур да са поминат сите, не збруват. Платното го раздеруват на парчийна, си зимуват по малце, си зашиват уф капата.

[Друга:]

Да не прафате чумата село, прават и така: Двуйца братя близнаци праоруват три пъти сел'то сус два вола близнаци; двуйца братя коваче прават рал'то от жилезо, устен от близнак трън. Уф една нокь сите тиа неща 'и зготуват и го праоруват сел'то молчаки. От къде ке зафатат, тамо го закопуват рал'то.

Обичае от Бъдник.

Ут ка ке дувичерат, измиват три лъжици, водата а плиснуват вонка, за да не са ленат съта гудина, да си миат често съдовйго.

На децата му измиуват убразут, за да не са ленат съта гудина, да 'и миат често.

Кукошка заколюват за утрата ден,[1] за да са яде съта гудина пренокювана — т. е. кога ут вечарта готвена да да устане на утрата ден да са яде.

Двуйца мъже одат къде кукушарникут. Едийнут зимува една балтиа и веле 3 пъти: „Ки 'й заколюм виа кукошки!" Другют шире една врекя и му веле на тоа, що сакье да и заколе: „Ним 'и заколюви! Ке снесат яйца".

Па тиа одат ду некоа царничка. Тоа, що има балтиата, веле три пъти: „Кя а сечум ваа царничка." Другют му веле три пъта: „Нимо а сечи! Ке даде лис'."

На жена, що не рожге, веле: „Кя а заколюм ваа жена." Другют: „Ним а заколюви! Ке роде."

Така чинуват на крави, бувилйци и на друга стока.

Зимат трън ут чужди плет, си гу клават на нийнут — за да дойде нийнут касмет уф них.

На жена, що не й споре да преде, зиме едно въртено, оде на плетут на таа жена, що й споре, сус една друга от кукешните, веле три пъти въртеки въртен'то: „Додо, или стрице, или нивесто (Илено), дай ми тфоют спуреш!" Другата са утзоуве на секое викнувайне: „А, ки ти дадум."

Вражайне.

Спурти нова стреда (таа стреда, що е пред нова мисичина, са веле нова стреда) момите насеуват пепъл на една типсиа, а полупуват сус вършник зад вонкашната врата. На дзастрата пудигнуват вършникут: ут какоф занаят момче ке земе, ке са напише на пепълта нещо ут алатут мо. Да речиме, ако е урач, — рало; ако е тирзиа, — нужици; ако е гръматик, — дивит; ако е уфчар, — ут офца стръпалька и пр.

Галатинъ.

Галатин велят на човек, що не държе празниците, ами работе; на некой, що не почите по старите, ами им збруве бетни зборуве; и на човек, що мърсе стреда, петок и определените постове.

---

[1] [Отъ записване бележка:] На место за утрешнют ден.

II. Лѣкувания.

Потнувачки.

Потнувайне от клинове.

Мъш или жена ке земе една глава крумит, кй оде на чужди сънър укулу некуй чаире, дека пасат койне, кй издъргне колут на некой ат и ке кладе главата кромидут на опко т. е. сус ръсулката на горе, сус вървут на доло, и ке рече три пъти: „Коа ке никне воа крумит, тоги клинуве да чине“ (Стоян, как да му е името на детето или човекут).

В понеделник, стреда и ф събутта путнуват. В тоа ден, що му путнуват на човекут, не са топе, ду дек ке биде жиф; ако са потопе т. е. да си мие главата или да му перат рубите, па гу пуфторуве.

Потнувайне на човек, що паге ут вонка.

Максус има баби, що потнуват от таа болька. Таа баба, що знае да потнуве, ако каже на друкь, що веле, кога путнуве, напкум не ѝ са факе лек; на тоа му са факе, що ке му каже.

Тоа, що е болен, гу постат шес ниделн и не му праменуват рубите; секоа ниделя гу прачестуват. Спурти шесте ниделн му сублечуват рубите, бабата 'и зиме оде на чужди сънър, 'и закопуве около гуведно време; купачелникут или мутиката, сус що кй 'и закопе, гу убърнуве на опко, гу клаве на държаль'то.

III. Предания.

Преданія.

Ут заманут Госпут одил пу земята.

Ут заманут небото било близо ду земята; лю'ито, кога са прастигнувале, гу чепкале сус ръката.

[Предание за Крали-Марко].

Къде Димир-капиа имало един бишкар. Имал двеста бишка. Ката дзастра пу една бишка се му гинала. Му устанале уще педасать. „Ке докимасум къде гинат виа бишки.“ Една дзастра стануве рано. Коа да виде, една бишка са отделила от друзите, и он пу неа, пу неа — бишката фтасала на една карпа и са пикнала уф карпата. Бишкарут празирнал уф карпата. Коа да виде, на доло куту кукя. Там бил Крали-

Марко, си чешал койнто. Сите бишки, що загинале, там биле и яделе пчиничка. Ка видел така бишкарут, спърснал да бегье. Тоги Марко фатил да му викье:

„Ела ваки!!!“ Он си избегал.

Описанія.

Два саати от Мачуково на къде слънце огревайне стоят развалините на село Войново. Пътут, що оде от Мачуково на Поллин, е близо до него и остануве на ветър. Спроти развалините, що съ, куките биле ного на делеко една от друга. Църквата са знае, дека им била, а каменут от Св. Престол още си стое исправен, куту как бил. За разсипувайнето на тоа село прикажуват следующето:

На едии Великдень излезле от село вонка стари и млади на един рид, що е близо до селото от къде юг, до чешмата, която съществува ду денеска, да прават джумбуш. Турците, от околните села, отишле и они да гледат. Първийот от бугарето отишъл им рекал, защо не требувало да идат турци на джумбуш, кога играят момите и иргейн'то. Турците го убиле. Друзите бугаре. ка виделе, защо го убиле, са спущат на турците, 'и изстепуват. Оставиле сел'то, бегале кой къде гледе. Турците ка са научиле, защо каурето истепале братята им, отишле запалиле сел'то.

Едни па велят: Кога вървеле пашалийте, кондисувале по селата и правиле ного золумлук. Една вечарь кондисале на тоа село. Истум през нокьта, ка заспале, фатиле каурето 'и истепале. На утрата день, ка дошле друзи пашалий, виделе истепани братята им; като не нашле никого от каурето, го запалиле сел'то.

IV. Детски игри.

Детинцки изречейна.

Ой леле, леле, попут родил теле. Кой ке го пасе? Оджувуто прасе.

Стрижак, бричак, на две яйца квак.

Елим, белим, бель бишче.

Детинцки играчки.

Мижа-таткара-каткара. — Един от децата на едно опредено (така!) си запокриве очите сус капата, друзите са криат. Ка ке са скриат сите, веле: „Аларга!“, си утзатнуве очите, оде да палье скриените, они са явуват скришно и гледат, пред да 'и удре сус капата, да плюнат на местото, дека мижал. Тоа, що ке го удре пред да плюне, он ке миже напкум. Ако не удре никого пред да плюне, па он ке миже.

Тоа, що ке го утделят пешин да миже, сифте ка ке заиграат, ето как го утделяват: Сите ке клекнат, клечаки ке испеат, маяки си ръците, ваа песна три пъти: „Мижи мижитарка, попавата шапка, клекни кулено, мижър!“ Главатарут пешин стануве на нози и слушат друзите, дали ке му плюснат колената. Напкум он на рет на секого веле: „Шоп!“ Сите рет по рет стануват. На тоа, що ке му плюсне колен'то, он ке миже.

И по инакоф начин изберуват за таа играчка, кой ке миже напред. Ето как: Секой си клаве двата пръста от деснаta ръка на башув'то кулено. Башут на къде лева страна веле и чепнуве на единйут пръс — „Ели лига“, на другют — „Пепилига“, на по другют—„Думузари“, на другют—„Дукътари“, на ваа страна—„Чилибиа“ — „Русилиа“—„Там бик“—„Кукулик“ —„Мишава дупка“. На тоа, що ке сфърше Мишава дупка, си гу искаруве тоа пръс, си го наплюьове, си го чепнуве от уото и веле: „Кукуригу!“ Така поредуват сите, по едийнут пръс да си извадат, напкум и вторют. Двуйца от как ке останат, на единют па му гу искаруват, току напкумта съта ръка си а стукмуве, си а прилепуве до пръстут на тоа, що е сфършил, и веле: „Итката“; къде фторют си убърнуве ръката, веле: „Питката“; па къде първиют — „На ти!“, на къде фторют — „Крушничката“. На тоа, що ке падне Крушничката, он ке миже, коту как речеме напред.

Кога играат деца на ръци.

Дамба, дамба, думбиля!
Вгяни койна пийливан,
Да ке одиш на Меглен!
Меглен копан дигьише,
Старата гу биише,
Младата гу бранише.
„Море, пусти Невено!
Дек' ке са жениме?“
— „Пуд букини сеници.“
Сена вода течише,
Жаба нога влечише,
Бумбър ми са женише,
Ешко тъпан чукьише,
Желька таниц теглише.

V. Пословици.

Пословици.

Путсмиал се шутлак на ръблак.
Не даве на Бога сус пърсте, даве на врага сус гърсте.
Ут буф сокол излеве, и от сокол буф. —
Човечките усти не са врекя да 'и затнш.
Отъ умрен койн плочи бъркье.
Жабата видела, как коват [толкова!], и она си подала ногата да ъ коват.
Още на койнь не вгянал, нойзте си размаил.
Пръпадна от трън на глок.
Кари лудо по лудо.
Ем фтесин, ем бесин.
Найдел да зайдел.
Не пу врат, туку пу шиа.
Ум царуве, ум робуве.
Ежут гу терът уф куприн'та, он бегье в капин'та.
Още не вгянал и е боднал.
Тоде, Тоде, що тъ боде?
Зла пастра гутова щета.
Бесна коза пресна рана.
Язикют нема коски, са върте на секъде.

Пословици.[1]

Арнийт день са познаве от дзастрата.
Що чине часът, не чине годината.
Големата риба а гълте малечката.
Криво седи, право вреви.
Не слуши един, да суди два.
Вонка от орото ного песни знае.
Кога вагиш да не клавиш, скоро дибът факиш.
Много песни знаял, от хорото вонка кой бил.
Секой лъжавник има и сфидетельт мо.
Сус по големът ти яди, пій, и с. . . [така!].
Манджа, що не ядиш, що се грижиш ак' изгоре.
Кой как постеле, така и легнуве.
На скържавот парите ф мофлюските ръци.
Къде слушиш много круши, с мала торба оди.
Дойде коса ду камень.
От лут и от піан учиш найстината.
Рибата от главата са осмърдове.
От трън са рожге китката, и от китката трън.
Кучето го милуви и стапът си държи.
Орел с' орел очите не си вагят.

[1] На отдѣленъ листъ.

Кривите ни вартици и оправуват жълтите ни жълтици.
Гяволот кози немаше, а сирене продавише.
Ниа леб немиме, а мачката риби влече.
Слабо е ягнето, ма дебела му е пашката.
Кой вгяе чужд добиток, повике оде.
Кой плюе на нагоре, си плюе на лицето.
Дека пеат често петли, там забаве да осимне.
Учи, старче, книгица, сега на сопнивица.
Ф тайната вода повике мърмърци има.
Дека е ти'а водата, тамо си диги рубата.
Саккиш големата лажица, земи големата лопата.
Кой се скришно жене, явно се той клопоте.
Го велят на сфакървата, за да разбре снаата.
Времето продаве дървата, а скапиата и копуве.
Клоца на офчарот, радос' на вълкот.
Сус чужди раздавки заблазневе родителито си.
Дай си, попе, жената, оди ти оф дърмата.
Умре ли койнот ми, трева ним да никне.
Нова рашето, къд да те обесам.
Не умири, койньо, от к'излезе зелена трева.
Па арно пиле на граница, негели ф кафеза.
Кой скокке него коле, акабот от некой ке са сопне.
Ф слепцко село одн'окют ке царуве.
Паси трева, дека знаиш.
Секоа коза от своята нога висе.
Дека рана (болес), он му'а.
Кой дробе лъжи, ф' мисурт мо си й наоге.
Коту как дроби, така сърки.
Лудото джангарак нема.
Мъчи да гълтне бивул, да гълтна му'а.
Вгяна да бодна.
Кога вгяна, кога бодна.
Бодни пърчка, пій вино.
Нито лук е ял, нито на лук мирисе.
Кой е ял медът, му'ата мо е на капата.
Кой сакке да не месе, день вездень брашно сее.
Грат ти кълкке лозето, удри и ти с' камене.
Козата грат а кълкке, она с пашката на горе.
Гранчарот от дека сакке, ут там клаве чачицата.
Врънчановьйот ум оф просото е.
И кроткото пиле и ут двете нози са факке.
Итра була в празна кула.
Кога брашно даве Господь, врекята а зима гявольт.
Калаян не роден, капата му кроят.
Научих се гол, страмувам се облечен.
Кой има брада, наоге и чешель.
Напреш дълбоко, надзат река.
Гърнето се таркаля, найде си полупачьт.

Фати го слепйот, извади мо очите.
Миш'от дупката не берише, а он и тикви влечише.
Кой са омацове с' трици, сфинете го изедват.
Кой има работа, нека си фате аргате.
Да играе мома саккеше, а папуци не носеше.
Кой си нема пари в кесето, нека си има мет оф устата.
Кой има ного пипер и в зелето торуве.
Секое куче пред портата си лае.
Секое петле на сфоето бониште си пее.
Секой спротивата си гоне, а гюбрето зелето.
Ут ка ке се скърше колата, пътища ного.
Поведена глава калъчка не а сече.

VI. Гатанки.

Гатанки (лъжачки)

[Отъ село Мачуково].

Пълна църква дикеле (зжбето).
Пълн дърмойн яйца (дзвездите).
Дълк Тодор бис коски (кадежот).
Дълга Енка бис сенка (водата).
Имам една[1] крава: нокя стелна, дейна ялова (постелята).
Имам една крава, дека ке легне, три години трева не никне (огинот).
Голо теле оф ясли леже (изикьот).
Отфорих, затфорих, па арамиа оф куки, па арамиа (слънцето).
Имам една бочва вино и рикиа на едно место, не са збаркуве (яйцето).
Имам четири сестри, се са търчкат, на можат са фтасат (въртешка).
Имам две сестри, са прастигат, на можат да са стигнат (очите).
Дрепава гюпка пред цар излеве (баницата).
Сийно галъпче около тумба са върте (бричот).
Имам едно нещо — душа нема, души губе (пушката).
Имам едно нещо — душа нема, души носе (кор'бут).
Слатко, благо — оф мисур не са торуве (сонот).
Бесна кучка оф дол лае (балтиата).
Сийн галъп пот земи лете (палишникот).
Имам една план'на — уттъде снек, у'давъде грат, уф стреди щичка (витлото).
Арапка са чикоре, арапин са тупоре (подницата и врашникут).

[1] Написано: *Ημαμ ἐδνά*.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Малечко турче сус голема чалма (сфителникут).
Кусо мече на амбар клече (куталут).
Имам един стар вол сус три влакна на . . . (крушата).
Живо живониче живо месо тегле (детето).
Имам четири сестри — се са тръчкат, не можат да са фтасат (тракалата).
Имам четири стомнички[1] — на надло висат (ут кравата боските).
Имам двайсат деца се сос бели капички (пръстито и ноктито).
Имам една бабичка сос дванайсат пояса опашана (бочвата).
Имам един вол — го заколюваме, го изедавиме, мо 'и фърлям коските оф бахчата, па во [=вол] са чине (лукот).
Имам една църква — на един дирек стое (гъбата).

VII. Пѣсни.

1.

Утишла е Дона в' горнуто поле,
Утишла е билька да си бере.
Там си е нашла дърво явурово.
Пут дървото седът ду две стари баби;
Да му е рекла: „Поможи Бок, баби!"
Они ѝ отговориле и рекле:
„Не сме стари баби, тук сме църни самовили".
Дур да си оде ду дома главътъ ъ стръкнало.
Ут дилеко викье: „Мале, мила мале!
Глава мъ щрекнало, язе ки си умрум".
Майка ѝ ѝ веле, веле и гуворе:
„Доно, мила керко!
Татку ти утишъл курбан да дунесе,
Курбан да дунесе, курбан да заколе,
Курбан да зъколе, ти да си станиш."
Она ѝ веле, веле и гуворе:
„Мале, мила мале!
Они курбан нейкіът, туку мен мъ сакат".

2.

На Великдинь на орото.

Седнала Стойна пред день добър день,
Пред день добър день, Великдинь,
На първи Вели чатвъртук,
Да шие Стойна, да крое,
На Гьорге бел ми бирингжук.

[1] Първоначално написано, но зачертано: *στόμητζκη*.

Здали се, Стойно, свили се,
Силни ми, вилни витришки.
Кренаа ми те, Стойно, носиа ми те,
Уф таа гора зилена.
Фърлиа ми те, Стойно, фърлиа ми те
Уф девить ора самовилцки:
Едно оро се мали девойки,
Друго оро се млади невести.
Кладеа ми те, Стойно, кладеа ми те,
Кладеа ми те деветь танца да водиш,
Деветь песни да годиш съмовилцки.
Девить танца, Стойно, водиш,
Девить песни годиш,
Дробни сълдзи си рониш.
Дуглида те, Стойно ле, църна чума,
Църна чума, съмовила:
Що плакьиш, Стойно, що тъжиш?
Що ти се тешко видело?"
— „Не ми се тешко видело,
Ми е тешко за мъшкото дете:
Си гу уставих уф пузлатната кулепка.
— „Не плакай, Стойно, не тъжай!
Уфчера ут там минах,
Баба мо си гу люлише
И грейна песна пейше:
„Нани ми, дете сираче,
Като биз майка, биз татко,
Тъка биз рода роднина!"

3.

Мори Маро, бела Маро!
Мара шие бела саіъ,
Бела саіъ ут бугасиа.
Шила, шила, а душила,
Устанало уще малце,
Уще малце за гайтанут,
За гайтанут, бела Маро,
За гайтанут рет пителъки.
Я майка ти, бела Маро,
Я майка ти люто кълне:
„Стани, Маро, не станала!
Пуста саіъ устанала!
Гюпци ти іъ, бела Маро,
Гюпци ти іъ кердусале,
Пусти гюпци, Анадолци!"
Уще речта, бела Мало,
Уще речта не дуриче,
Дуфтасаа пусти гюпци

Пусти гюпци, Анадолци,
Кринаа ми те, бела Маро,
Кринаа ми те, нусиа ми те,
Нусиа ми те в' Анадолут.
Ти кладеа, бела Маро,
Ти кладеа ту[р]цко име,
Турцко име Пишман-кадън:
Да си пишман за верата,
За верата, за Виликдинь,
За Виликдинь, бела Маро,
За Виликдинь за оруто,
За Гюргевдинь за люлките,
За люлките, за песните,
За песните, за друшките.

Лазарски.

На Лазар момичките, одеки по дворовето, пеат ваа песна:

Е Лазаре, Лазаре, море младо войниче!
Чій са виа дворуве
Сус бел босильок метени,
Сус бел босильок метени, сус червен стратур ринани?
Воювал си, воювал сега токма година.
Що чинише царица?
— Мъжко дете дършише,
Капата му нийше (нижише)
С два конца позлатени,
Ус (сус) две игли стребрини.

Лазарцка песна на нивеста.

Нивеста си двори мете,
Двори мете, сълдзи роне.
Нема никуй пу край неа,
Сълде едно летно слънце.
На слънцито му говоре:
„Варай, слънце, летно слънце!
Ти си шетиш дейна, нокя,
Даль' а виде мойта майка?"

На иргенин.

Девойко, девойко, убава девойко!
Вечър къъ поминам кръй ваш'те порти,
Пушка къъ фърліъм, ем ке са продвикнум,
Ти, кузум, да чуиш, вонка да испадниш,
Вонка да испадниш сус финер борна,
Дека ке дъ падне дуйна и нарандза,
Тамо да пустелиш росна дитилина,
Росна дитилина кулку за двамина.

Свадбарски пѣсни отъ с. Богданци.

Песни сфатбарцки ут село Бугданци до Польлин близо.

На армасаната девойка.

Айде, айде, убава девойко,
Ми те викье твоют милен сфекур:
„Нека дойде мойта милна снаа,
„Язе ки си а голем дар дарувам.
„Ке ѝ дадум стребро нетегляно,
„Ке ѝ дадум пояс битивиа,
„Ке ѝ дадум китка 'илядница,
„Ке ѝ дадам пърстен миюрлиа,
„Ке ѝ дадам колби с деветь стърчки".

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

На сфекурут.

Е Боьо, Боьо, челеби Боьо!
Ти имиш, Боьо, ти имиш,
Ти имиш син армасин.
Ке мениш, Боьо, ке мениш,
Ке мениш стребро за злато.

На сфатут.

Кустадине, господине!
Добре ти са госте дошле
Дур' ут цара Цара-града,
Покани 'и, рашени 'и!
Нека ядат, нека пиат,
Нека мома и юнака,
Нека нихка благусоват.

Уф неделя на дзастра, кога армасарито ке си одат.

Искарайте струярцки койне!
Ки кинисат момини госте.
'Са нокь 'и е момчето мислило:
Що чиниа мойте армасаре?
Дали ясте, що носиа, не им стигна,
Или стребро не им аресаа,
Или китка позлатна не биндисаа,
Или пояс битивиа,
Или пърстен миурлиа,
Или колби деветь стърчки?

Кога струяре к' ьодат сус дарут ф момчито, в понеделник на дзастрата, кога ке замесат и кога ке са ублече зетут уф ниделя (недѣля) на дзастрата.

Лете, лете ярабица,
Долетала до офчара,
До офчара на пастира,
Да му веле и говоре:
„Е, зелено, зеленико!
Що си толко пувенала?
Дал' те слана усланила
Ил' те злоба узлобила?
Що се толко ного мислиш?"

Кога зетут ке кинисе за нивеста.

Навгянаа сфатовито.
Зетут нейке да са каче:
Сакье прошка да го простат,
Прошка от татко, от майка,
От братя, от сестри,
От рода и роднина,
От кумут и кумата.

На кумата.

Айде, кумо, айде!
Кумут е наръчал
Кумата да дойде,
Венци да дунесе
За невеста и за зета:
Невеста да венче,
Зета за невеста.

Тоги кумата пръсеуве сфатувето с бубакерно семе.

В невестин'та кукя, кога а даруват дар от зетут и а прекриват с тенко платно т. е. прикривки.

Кладеа ти, моме, кладеа ти,
Кладеа ти мрежа на очите,
Грижа на сърцето,
Венец на главата.
Кога ми те тебе, моме, прекриваа,
Имише ли рода пу край тебека?
— И имише, мале, и имише,
И имише и толко немише.
Повикето беше, повикето,
Повикето рода момчева.
— Обуй ми си, моме, обуй ми си

Ут юнака папуци,
Ут девер чурапе!
Юнак 'и е купил,
Девер 'и е донесел.

Кога прекриват невестата.

Достум, девойко убава!
Доста си мома одила,
Доста си танци водила,
Доста си момци гледала!
До сега малка девойка,
Ут сега млада нивеста,
Ут сега кукя на глава,
Ут сега грижа на сърце.

Кога ке застане зетут и невестата пред момини роди, татко ѝ и др.

Утдели се, девойко, утдели се,
Утдели се ут татко, от майка,
Ут братя, ут сестри,
Ут рода, ут роднина!
Обърни се, девойко, обърни се
Да наръчиш на твойта майка
Да ти ваде цвекето
Вечар дзастра сус вода,
На пладнина сус сълдзи.

На зетут, кога даруве момини посес рими

Се продаде суо грозде,
Суо грозде Цариградцко.
Се наймело да го купе,
Да го купе едно лудо,
Едно лудо лудо младо.

Кога невестата даруве татко, майка, рода, руднина.

Дарувай, друшко, дарувай
Даруве, прауве!
Подуна югут от море,
Заноси тенки даруве.
Подарувай, девойко, подарувай
Твой роди и роднини!

Друга.

Ни ли се, друшко, фалише:
На чужда койна не вгяйше,
На чужда кукя не одише,

На чужди татко тейко не велише,
На чужда брата браче не велише,
На чужда сестра стрице не велише?

Куга невест'та кя а пречекат зетов'те пусестрими.

Мори Радо, бела Радо,
Снощи ти са момци дошле,
Момци дошле, койнь донесле,
Да дунесат малка мома.
На койнут малка мома,
Прет момата шарен гюргеф.

[На край бележка:] Уф денешнют бугарцки изикь мадан (освен) от именитель'нут и звателн'ут падеже не са слуше друкь. А уф песните, макар и да са пеат от сущите, са колундрисат (употребляват) и друзи падеже.— Собирателют.

Рецензии и книжовни вести.

Отзыв профессора A. Meillet о моих очерках по изучению Полога: — „Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии", София, 1929. 8º 439.

В последней книге Парижского лингвистического Общества „Bulletin de la Société de linguistique de Paris" (XXXI, 3) находится отзыв г. профессора A. Meillet о моих очерках по изучению Полога: „M. Seliščev... a visité en 1914 la région qu'il décrit, située à l'Ouest de Skoplje. Il réside maintenant à Sofia, et il a utilisé son ancienne enquête en la complétant par des données recueillies depuis auprès de Macédoniens. Il faut remercier l'organisation macédonienne de lui avoir donné le moyen de publier les résultats des ses enquêtes. . . . Il ne faut pas se laisser impressionner par le mot *bulgare* qui figure en tête du titre. Les faits observés sont macédoniens; il va de soi que, à nombre d'égards, et notamment pour l'accentuation, ils diffèrent des faits bulgares. L'essentiel est d'avoir les données, et l'on sera heureux d'avoir celles que fournit M. Seliščev" (стр. 202).

Я весьма признателен профессору A. Meillet за внимание к моей работе. Но вместе с тем я должен сделать к его отзыву 2 примечания.

1) Я, автор очерков о Пологе, живу не в Софии, а в Москве. На первой странице книги помещено краткое предисловие к ней. Это предисловие г. профессор A. Meillet читал: в его отзыве сообщается о моей поездке в Полог в 1914 году, как это отмечено в предисловии. На той же странице, на несколько строк ниже, я указал свое местожительство и дату написания предисловия: *„Москва, Ноябрь. 1929"*. Книга же вышла в 1929 г., т. е. не позднее декабря этого же года.

Я совершенно не понимаю и теряюсь в догадках, как можно было при таком определенном указании на мое пребыванне в Москве сказать: „il réside maintenant à Sofia"? Я не могу не обратить внимания на это непонятное заблуждение: это последнее может вызвать у некоторых лиц соответствующее недоразумение, вредное в всех отношениях.

2) Г. профессор A. Meillet не согласен с именем „болгарский" по отношению к Пологу. А какие данныя для этого несогласия представляет южнославянская диалектология, история славянских говоров в Мизии, Фракии и Македонии? Г. A. Meillet сделал мимолетное замечание, что говоры Македонии в особенности своим ударением отличаются от болгарских говоров. Разумеется, в настоящее время существует ряд болгарских диалектических групп, в том числе и македонских. Этого

никто не отрицает. Но обозрение всех диалектических фактов Полога и прочих краев Македонии, — фактов в их *истории*, анализ этих фактов сравнительно с соответствующими явлениями в областях Балкан, Фракии, Родоп и в связи с культурно-общественной судьбой, переживавшейся славянским населением в этих областях, утверждает: это население по переживавшимся процессам в культурной и социально-языковой жизни представляло собою группы, с давнего времени тесно связанные между собою; это группы, известные под общим именем: *болгары*.

В разных болгарских краях происходили и областные процессы в культурно-общественной и языковой жизни. К таким процессам, относятся, например, изменения в ударении, — изменения, переживавшиеся значительно в Македонии (— не одинаково во всех ее краях), в юго-западной Болгарии и в Родопах. Взять же те или иные факты македонских говоров в современном их состоянии и, не представляя обстоятельств их появления и отношения к ближайшим диалектическим группам, утверждать особый языковый тип Македонии, — прием, неудовлетворителньный, бесполезный при богатстве исторических и диалектологических данных. Но г. профессор A. Meillet находит возможным для своего категорического утверждения не считаться с результатами исторического и сравнительного анализа и заявлять об особом, не болгарском содержании диалектов Македонии. Это утверждение, не раскрытое в своем основании, для меня так же непонятно, загадочно, как и сообщение о моем местожительстве в Софии.

А. Селищев
Профессор Московского Университета.

Москва.
(ул. Моховая, дом 11, кварт. 11).
2 июня 1931.

Vlad. R. Petković, La peinture serbe du moyen âge. Première partie. Beograd 1930.

Единъ обемистъ албумъ отъ 160 страници, на които сѫ отпечатани около 312 репродукции отъ срѣдновѣковни стенописи въ Македония и Сърбия. Репродукциитѣ сѫ направени по фотографски снимки, и затова, като се изключи само единъ малъкъ брой, възпроизведени по рисунки, тѣ могатъ отлично да послужатъ като материалъ за изучване на тѣзи бележити стенописи. Като такъвъ именно тѣ сѫ издадени и отъ Петковича, който тепърва въ втората часть на изданието обещава да изследва системно иконографията и стила на сръбскитѣ стенописи. Характерътъ на това изследване може да се предвиди до голѣма степень отъ научнитѣ методи и похвати, които е приложилъ П. въ кѫсия обяснителенъ текстъ къмъ репродукциитѣ въ първата часть. Въ три страници той разкрива съвършено откровено идейната подкладка на своето съчинение, задачата на което е съ силата на чужди въ науката срѣдства да убеди широкитѣ маси на западъ, че империалистичнитѣ успѣхи на сръбското оржжие сѫ една историческа необходимость и едва ли не една логическа последица отъ многовѣковния развой на историята.

За П. е съвършено ясно и безспорно, че въ политическо, етнографско, църковно и културно отношение Македония и Сърбия отъ край време сѫ нѣщо нераздѣлно едно отъ друго и този възгледъ той трѣбва да наложи на чужденцитѣ. Неговата тема е срѣдновѣковната живопись и той трѣбва да покаже, че всички паметници отъ този родъ въ Сърбия и Македония сѫ работени само отъ сърби, че тѣ сѫ плодъ на едно голѣмо, почти независимо възникнало сръбско изкуство, чието значение надминава етнографскитѣ граници и чието влияние надхвърля предѣлитѣ на тогавашната сръбска държава.

Обаче задачата на П. е затруднена твърде много отъ обстоятелството, че отъ преди 10 — 20 години върху сръбско-македонскитѣ художествени отношения презъ срѣднитѣ вѣкове започна да се хвърля благодатна свѣтлина отъ незаинтересовани чужди учени. Той е особено недоволенъ отъ бележития французки византологъ и отличенъ познавачъ на балканското изкуство Gabriel Millet, който твърдо и непоколебимо отдѣли македонскитѣ стенописни паметници въ една засебна група, която той нарече македонска школа. Тъкмо срещу тази школа сѫ насочени и първитѣ не съвсемъ невинни стрели на П. Споредъ него, македонскиятъ стенописенъ материалъ представялъ такова разнообразие и такива противоположни тенденции, че не било възможно въ единъ такъвъ конгломератъ да се откриятъ сѫщественитѣ елементи на една школа. Това, обаче, съвсемъ не е попрѣчило на автора да открие още въ по-голѣмото разнообразие на сръбско-македонския стенописенъ материалъ елементитѣ на единното сръбско изкуство. Споредъ П., съ името „македонска школа“ се злоупотрѣбявало отъ нѣкои учени, за да не признаятъ сръбския характеръ на едно изскуство, което се е развило подъ закрилата на сръбскитѣ господари и съ съдействието на сръбски художници. Единъ отъ тѣзи измамници е и Андрей Грабаръ, който не изтъкналъ въ своята книга „La peinture religieuse en Bulgarie“, 1) че почти всички български царе били отъ небългарски произходъ, 2) че българскиятъ народъ билъ масово проникнатъ отъ дълбокия мистицизъмъ на източни секти (богомили, хезихасти) и 3), че обявилъ „сръбскитѣ благородници“ Деянъ и синъ му Константинъ Драгашъ за македонски князе и съ това прикрилъ сръбското художествено влияние презъ източната политическа граница на кралството. Най-голѣмиятъ, обаче, грѣхъ на Грабаръ се състои въ това, че той говори за македонско изкуство и, като твърди за македонска школа въ живописьта, подържа мистификацията на западната наука.

Споредъ П., това голѣмо сръбско изкуство не трѣбва да се схваща и като локална византийска школа, въ която сѫ работѣли византийски майстори. Това заблуждение почивало само на факта, че въ нѣкои отъ църквитѣ стенописитѣ били означени съ гръцки надписи. За П. е парадоксално да се твърди, че не е имало оригинални сръбски майстори. Доказателство за тѣхното сѫществуване е голѣмото политическо надмощие на сърбитѣ на Балкана презъ 14 в. и значителното мѣсто на сръбската църква въ православния свѣтъ презъ 14 и 15 в.. Нуждно ли е да се покаже съ примѣри отъ историята наивностьта на подобни доказателства? П. е класически археологъ и знае много добре, че политическото надмощие на Александъръ Македонски

не е било по-малко отъ това на сърбитѣ презъ 14 в., но смѣе ли нѣкои да твърди, че творцитѣ на онова бележито изкуство презъ IV в. пр. Хр. въ предѣлитѣ на македонската държава сѫ били само македонци? И ако за П. сръбското изкуство възниква и се създава по чародеенъ начинъ изведнажъ само тамъ, гдето стѫпи политическата власть, защо той е включилъ въ рамкитѣ на това изкуство и стенописитѣ въ Охридската църква Св. Климентъ, която е построена и изписана около 40 години преди завладяването на града отъ Ст. Душана въ 1334 год?

Но П. отива още по-далечъ въ своята безогледность къмъ науката. Вѣрва ли той наистина, че ще заблуди нѣкого като твърди, че нѣмало свидетелства, които да установяватъ участието на чужди (гръцки) художници въ срѣдновѣковна Сърбия? Ами гъркътъ Евтихий въ Старо Нагоричино, францисканецътъ Vitus отъ Катаро, който построилъ църквата въ Дечани? Мистификации ли сѫ надписитѣ, които говорятъ за тѣхъ? Лъже ли биографътъ на Св. Сава, Теодосий, като пише въ житието на сръбския светецъ, че за постройката на църквата на Жича последниятъ повикалъ отъ Византия зидари, каменодѣлци и художници? Не трѣбва ли да вѣрваме и на известието, че Стефанъ Лазаревичъ повикалъ майстори и живописци отъ всѣкѫде, дори и отъ островитѣ, за да съградатъ църквата Манасия? П., като добъръ патриотъ, се мѫчи да прикрие тѣзи добре известни нему домашни извори, но това е вече твърде късно, защото тѣ отдавна сѫ изнесени въ науката отъ Иречекъ и Millet, па и отъ самитѣ сръбски учени. Но като скрива тѣзи факти и имена той трѣбва да покаже на свѣта и кои сѫ сръбскитѣ майстори. И ето той ни сочи името на Иоанъ Зографъ, който е изписалъ ц. Св. Андрей на р. Треска (Скопско), но ние познаваме името му и отъ пещерната църква Св. Марина въ Преспа (П. не споменава за това). Иоанъ Зографъ билъ сърбинъ и този сърбинъ билъ родомъ отъ Прилепско! („Il était originaire de la région de Prilep").

За да обясни византийскитѣ и източнитѣ елементи въ сръбскитѣ стенописи, П. обявява сръбскитѣ майстори за еклектици, станали такива отъ желание да създадатъ единъ новъ стилъ. Турското нашествие, обаче турило край на развитието на това голѣмо изкуство, чието влияние прехвърлило далеко границитѣ на сръбската империя. А до кѫде е достигнало то, П. щѣлъ да покажа въ втората часть на своята „Peinture serbe".

Изданието е снабдено съ указатель на паметницитѣ и иконографски репертоариумъ, които външно му придаватъ научень видъ. Но, за съжаление, този научень характеръ не може да се установи нито въ концепцията, нито въ метода на П. Неговитѣ задачи и похвати сѫ показани въ гореизложеното и затова всѣкакви други коментарии сѫ излишни.

Кр. Миятевъ.

D. Yaranoff, La Macédoine Économique. Sofia, 1930, 8⁰ 219, съ една карта. Издание на Македонския научен институтъ.

Книгата на г. Д. Ярановъ е ценен приносъ за опознаване стопанството на Македония. Тя е сѫщевременно ценен приносъ и за изяснение и правилно разрешение на македонския въпросъ, отъ гледна точка на стопанскитѣ интереси на Македония и на нейния културенъ напредъкъ. Младиятъ авторъ, самъ синъ на поробена и разпокѫсана Македония, любещъ своята злочеста родина съ всичкия жаръ на младенческата душа, още не напустналъ студентската скамейка, е успѣлъ да прелисти, да прочете и да проучи почти всичко писано и публикувано до сега за Македония, относително нейнитѣ естествени граници, орография, хидрография, климатъ, флора, фауна, геологиченъ строежъ и подземни богатства, съобщителни срѣдства, числеността и състава на нейното население, земедѣлие, гори, скотовъдство, занаяти и индустрия, търговия, кредитни институти, национално богатство и националенъ доходъ. Черпейки материали отъ официалнитѣ статистически издания на България, Гърция и Югославия, той ни рисува, макаръ и на мѣста съ голѣми подробности, една пълна картина на сегашното твърде незадоволително стопанско положение на Македония, въпрѣки всички благоприятни природни условия за едно възходеще стопанско и културно развитие, на които би трѣбвало да се радва Македония, ако отъ нейнитѣ днесъ разпокѫсани части би се възстановила нейната цѣлость и би се обявила въ автономна държава, та да може нейното население, въ болшинството си българско, да живѣе спокойно и се предаде на творческа работа.

Поради тия си качества книгата на г. Ярановъ, написана строго научно, идва, отъ стопанска гледна точка, да допълни многобройнитѣ съчинения, писани до сега отъ видни учени и изследователи, по македонския въпросъ.

Книгата на г. Ярановъ е раздѣлена на шесть главни отдѣла.

Отдѣлъ А описва природнитѣ условия на страната и нейнитѣ обилни природни богатства. Македония е басейнътъ на четиритѣ рѣки: Бистрица, Вардаръ, Струма и Места, които отвеждатъ македонскитѣ води въ тритѣ македонски бѣломорски заливи: солунския, орфанския и кавалския. Географическитѣ граници на Македония сѫ сѫщитѣ, очертани не веднажъ отъ всички видни географи и историци, обгръщащи една съвършена географическа и стопанска цѣлость. Македония, въ своята цѣлость, покрива една повръхнина отъ 67.445 кв. клм. Днесъ тя е раздѣлена на 12 окрѫзи, отъ които осемь съ повръхнина 34.153 кв. клм. сѫ подъ гръцка власть, три съ повръхнина 25.774 кв. клм. сѫ подъ сръбска власть и единъ съ повръхнина 6.798 кв. клм. е подъ българска власть.

Орографски Македония може да се раздѣли на четири области: 1) бѣломорска, която се простира по цѣлата дължина на македонското Бѣло море, тя е равнина, съ повръхнина 23.786 кв. клм.; 2) вълниста, на северъ отъ първата, отъ двата брѣга на Вардаръ, съ малки но плодородни полета съ повръхнина 12,985 кв. клм.; 3) западна планинска,

на западъ отъ вълнистата съ повръхнина 23.621 кв. клм., върху която се издигатъ високитѣ македонски планини: Водна планина, Бабуна, Нидже, Шаръ; 4) североизточна планинска, на северо-изтокъ отъ бѣломорската съ повръхнина 8.053 кв. клм., върху която се издигатъ: Осогово, Рила, Доспатъ, Пиринъ и Малешевскитѣ планини.

Грамадната двигателна енергия на споменатитѣ четири македонски рѣки и тѣхнитѣ по-важни притоци: Черна, Пчиня, Брѣгалница, особено въ горнитѣ имъ течения и до сега не е използувана за стопански цели. Тѣ не се използуватъ даже и за рационално напояване, нито тѣхнитѣ легла сж урегулирани, за да се избѣгнатъ наводненията и премахнатъ маларичнитѣ блата, поради безгрижието на досегашнитѣ владѣтели на Македония. Хубавитѣ македонски езера: охридско, преспанско костурско, островско, дойранско, сж лишени отъ любознателни туристи, благодарение на днешното ненормално политическо положение на Македония.

Климатътъ на Македония е различенъ въ различнитѣ ѝ части, поради пресѣчения ѝ теренъ: морски, континенталенъ и изобщо сухъ. Флората на Македония е богата и е разнообразна, поради разнообразието на климата и орографическия ѝ строежъ. Извънъ всички растения на централна Европа, които превъзходно вирѣятъ тука, южното положение и морскиятъ климатъ позволяватъ да вирѣятъ въ Македония тютюнъ, макъ, памукъ, сусамъ, маслината и други южни растения.

Природнитѣ условия на Македония позволяватъ развитието на едно доходно скотовъдство.

Македония притежава значителни подземни богатства, обаче, липсватъ срѣдства и нормални политически условия за тѣхната разработка. Хромъ се намира въ Скопско и Моравско, олово въ Кратовско и Охридско, магнезий и медь въ Халкидическия полуостровъ, цинкъ близо до Кавала и т. н. Обилни минерални извори има въ долинитѣ на Струма, Места и Вардаръ.

Отдѣлъ В се занимава съ съобщителнитѣ срѣдства. Македония, макаръ и страна съ пресѣченъ теренъ, е удобна за вжтрешни и външни съобщителни срѣдства. Полетата не сж оградени съ високи планини, а и теченията на рѣкитѣ олесняватъ строежа на пжтища и желѣзници. Рѣка Струма отваря пжтя за България, Лепенецъ (притокъ на Вардаръ) за Стара Сърбия, Дринъ за Албания, Бѣло море я свързва съ цѣлия свѣтъ. Първитѣ шосета въ Македония сж отъ римско време, а най-първото отъ тѣхъ е via Egnatia, служаще за връзка между Европа и Азия. Македония е била кръстосана съ важни шосейни артерии, улесняващи търговията още въ старитѣ и срѣдни вѣкове. Авторътъ дава описание на всички пжтища въ Македония, насочени всички къмъ Солунъ, столицата на Македония. Разпокжсването на Македония разстрои шосейната ѝ мрежа и безъ това недостатъчна и зле подържана презъ турския режимъ, премахна естествената връзка между много македонски центрове и за цѣли области се заприщи търговския имъ пжть къмъ Солунъ.

Корекцията на македонскитѣ рѣки би олеснила значително вжтрешния преносъ на стоки по тѣхъ, но чуждата власть и това не е направила.

Желѣзопѫтната мрежа, построена още презъ турския режимъ, има тоже за изходна точка Солунъ. Желѣзопѫтнитѣ линии Солунъ-Скопие, съ отклонение Скопие-Качаникъ и Скопие-Прешова, Солунъ-Воденъ-Битоля, Солунъ-Окчиларъ иматъ обща дължина 824.7 клм. Тая желѣзопѫтна мрежа не бѣше достатъчна да обслужва стопанството на страната, тя сигурно щѣше да бѫде много по-развита, ако едновременно съ освобождението на България, Македония не бѣше несправедливо отцепена отъ Санъ-Стефанска България, или бѣше получила поне политическа автономия. Сегашното жестоко разпокѫсване на Македония, едновременно съ политическото и национално разпокѫсване на страната, унищожи и единството на нейната основна желѣзопѫтна мрежа, както и единството на нейното стопанство. Линията Солунъ-Битоля изгуби всѣко значение за Битоля, понеже последната отъ важенъ стопански центъръ стана граниченъ градъ. Съ гр. Дойранъ стана нѣщо небивало до сега: градътъ остана въ сръбска територия, а гарата въ гръцка територия.

Презъ време на голѣмата война българскитѣ войски разшириха значително шосейната мрежа въ Македония и построиха тѣснолинейни желѣзници съ обща дължина надъ 400 клм., които останаха да обслужватъ и днесъ населението въ Македония. Следъ войната, макаръ и увеличени, нормалнитѣ желѣзници въ Македония съ 122 клм, тѣ не сѫ достатъчни за стопанското обслужване на страната и не образуватъ една обща система. Днешнитѣ неестествени политически граници презъ Македония отнематъ възможностьта за една разумна желѣзопѫтна мрежа, насочена къмъ Солунъ и Бѣлото море, която да свързва Македония стопански и културно съ цѣлия свѣтъ.

Разпокѫсването на Македония не позволява и рационалното използуване на естествено удобнитѣ македонски пристанища и тѣхното подобрение. Само Солунското пристанище е едно модерно пристанище, но и то изгуби първостепенното си търговско значение, каквото имаше до 1913 г., до когато Македония бѣше единна.

Отдѣлъ Д описва доста подробно производството на Македония, което е главно земледѣлско. Обработваемата земя презъ 1927 г. е била 762.000 хектара, или едва 11.4% отъ общата повръхнина. За Югославия тоя процентъ е 34.5, а за България-31.5. Тоя малъкъ процентъ за Македония, независимо отъ планинския характеръ на страната, се дължи главно на ненормалното й политическо положение, което прѣчи на едно рационално и доходно обработване на земята. Земедѣлскиятъ инвентаръ е примитивенъ и съвсемъ неподходящъ при днешнитѣ условия за едно доходно обработване на земята. 80% отъ ралата сѫ още дървени, а другитѣ земедѣлски машини сѫ голѣма рѣдкость. Населението нито е подготвено да оцени ползата отъ модернитѣ земедѣлски машини, нито пъкъ е олеснено съ евтини кредити, за да може да си ги набави. Кооперативното дѣло особено въ Македония подъ сръбска и гръцка власть не е никакъ развито. Земедѣлското образование е слабо застѫпено, липсватъ опитни земедѣлски полета и станции. Въобще грижитѣ за тая нещастна поробена страна сѫ почти никакви и разликата въ стопанско отношение между нея и свободна България е грамадна,

въ полза на последната, което се дължи на свободния вече 50-годишенъ политически животъ на България. Ето защо, макаръ и плодородна страна, земедѣлското производство на Македония е твърде слабо.

Зърненитѣ храни сж основата на македонското земедѣлие; по стойность то съставлява 46.7 отъ общото земедѣлско производство. Засѣтото пространство отъ тѣхъ презъ 1927 г. е било 592.000 хектара, съ 4.877,000 квинтала производство. Производство на декаръ се пада само 89 кгр., това се дължи на нерационалното обработване на земята. Отъ зърненитѣ храни най-разпространено е житото, особено въ Солунски и Скопския окржзи. Презъ 1927 г. е произведено 1.810.000 квинтала жито въ цѣла Македония. Следъ житото следва ечмикътъ, съ 1.158.000 квинтала. На трето мѣсто идва царевицата, съ 858.000 квинтала. Оризътъ се сѣе на доста мѣста въ Македония, особено въ Македония подъ сръбска власть, но неговото производство следъ балканскитѣ и голѣмата войни е силно намалѣло. Отъ 10.000 квинтала за 1912 г. оризеното производство е спаднало на 17.000 квинтала презъ 1927 г.

Много добре вирѣятъ въ Македония индустриалнитѣ растения, но и тѣхното производство поради нзтъкнатитѣ причини е слабо. Общото имъ производство презъ 1927 г. е било 474.000 квинтала. Отъ тѣхъ първо мѣсто заема тютюнътъ, съ 407.000 квинтала, следъ него идва памукътъ съ 37.000 квинтала. Опиумъ е произведенъ 4.370 кгр.. Особено доброкачественъ тютюнъ се произвежда по долинитѣ на Струма и на Места.

Лозята сж били особено развити въ Македония и сж давали доброкачествено грозде, обаче филоксерата и войнитѣ нанесоха твърде силенъ ударъ на тая култура. Презъ 1910 г. сж били произведени въ Македония 1.380.000 квинтала грозде, а презъ 1927 г. произведеното грозде възлиза само на 267.000 квинтала, или само $^1/_5$ отъ производството презъ 1910 г.

Общата стойность на земедѣлското производство въ Македония за 1927 г. възлиза на 292.5 милиона зл. фр , отъ която сума се падатъ: на зърненитѣ храни 136·5 мил. зл. фр. или 46.7%, на индустриалнитѣ растения 120.7 милиона зл. фр. или 41.3% (тукъ тютюнътъ е застжпенъ съ 112.2 милиона зл. фр. или 38.4 отъ общото производство), на лозята 5.3 мил. зл. фр. или 1.8%, на плодоветѣ 5.9 мил. зл. фр. или 2.0%.

Горското стопанство на Македония е твърде бедно. Въ миналото Македония е била покрита съ гжсти и хубави гори, обаче, чуждитѣ владѣтели на тая страна, бивши и сегашни, не сж полагали достатъчни грижи за запазване на горитѣ ѝ и тя днесъ е обезлесена. Горитѣ покриватъ днесъ една повръхнина отъ 1.010.000 хектара, или 15.1% отъ общата ѝ повръхнина.

Скотовъдството намира въ Македония твърде благоприятни условия за развитие, обаче и то е спънато отъ ненормалнитѣ политически условия въ миналото и сега. Особено отъ втората половина на миналия вѣкъ, а още повече следъ балканскитѣ войни, то е въ постояненъ упадъкъ, заедно съ това е въ упадъкъ и търговията съ живъ добитъкъ. Презъ 1907 г. въ Македония е имало 6.473.000 глави едъръ и дребенъ добитъкъ, презъ 1927 г. това число спада на 5.649.000 глави.

Силно развитото занаятчийство въ Македония е сѫщо въ упадъкъ, а за развитие на мѣстна индустрия липсватъ капитали, а най-много прѣчи разпокѫсването на страната. Въ цѣла Македония има 151 индустриални предприятия, въ голѣмото си болшинство дребни. Въ тия предприятия намиратъ работа 27.000 души, повечето отъ които работятъ въ тютюневитѣ фабрики. Употрѣбяваната двигателна сила съ фабрикитѣ се опредѣля на 22.000 конски сили; вложенията капиталъ на 68 милиона зл. фр., $^1/_3$ отъ който е чуждъ.

Минното дѣло и металургията, макаръ да сѫществуватъ отъ незапомнени времена въ Македония, днесъ сѫ твърде слабо развити.

Въ отдѣлъ E авторътъ ни запознава съ търговията на Македония. Вѫтрешната търговия е разнообразна, поради разнообразието въ производството. До разпокѫсването на Македония, до 1913 год., всѣки по-главенъ артикулъ е ималъ свои централни пазари и свои пѫтища. Консервираното месо и вълната отъ Щипъ сѫ отивали въ Сересъ, а памука отъ Сересъ е отивалъ въ Щипъ. Виното отъ Мелникъ отивало въ Дойранъ, а рибата отъ Дойранъ е отивала въ Мелникъ. Центъръ на вносната външна търговия е билъ Солунъ и отъ части Кавала. Износътъ на тютюнъ и на опиумъ е ставалъ презъ Кавала. Вносътъ въ Македония за 1910 г. възлиза около 115 милиона зл. фр., а износътъ на около 102 милиона зл. фр. При все това платежниятъ балансъ на Македония е билъ активенъ, поради голѣмото число македонци, особено българи, които сѫ работили въ България и въ Америка и спестенитѣ си пари сѫ донасяли или изпращали въ родната си страна.

Следъ разпокѫсването на Македония се разпокѫса и нейната търговия; прокаранитѣ презъ нея нови неестествени граници я отбиха отъ естественитѣ ѝ пѫтиша. Спъна се и вѫтрешната ѝ и външна търговия и невъзможно е даже сега да се има статистика за общата търговия на Македония. Поради увеличението на населението ѝ и увеличение производството на тютюна, авторътъ по околенъ пѫть дохажда до заключение, че презъ 1927 г. вѣроятниятъ вносъ е 134 мил. зл. фр., а вѣроятниятъ износъ — 177 мил. зл. фр.

Въ отдѣлъ F авторътъ, възъ основа на непълнитѣ сведения, които притежава, пресмѣта срѣдния индивидуаленъ доходъ въ Македония на 255 зл. фр., а националния доходъ на 655 мил. зл. фр,

Авторътъ завършва книга си съ следното правдиво заключение:

„Отъ цѣлото изложение за състоянието на македонското народно стопанство се вижда че:

1) поради незаинтересуваностьта на държавитѣ владѣтелки на Македония, земедѣлието въ тази страна не е на висотата, на която може да бѫде благодарение на доброто съчетание на климатъ и почва;

2) скотовъдството поради прекаранитѣ презъ 1913 година граници е въ пъленъ упадъкъ, въпрѣки че и за него има отлични условия за развитие;

3) колкото поради естествени стопански причини, толкова и поради новитѣ граници занаятчийството страшно опадна, но навреме бѣ замѣнено отъ предприемчивия македонецъ съ чужбинуването;

4) все поради сѫщото разкѫсване на Македония на три дѣла, биде забавенъ извънредно много напредъка на индустрията и най-после;

5) единствено това пагубно за народното стопанство на Македония раздѣляне на страната между три държави нанесе жестокъ ударъ върху търговията, особено вѫтрешната, което косвено се отрази и върху току що изброенитѣ дѣлове на македонското народно стопанство.

Обаче, въпрѣки всичко това, македонското население изкарва необходимия му доходъ; въпрѣки всичко това платежниятъ балансъ на страната е активенъ; най-после, въпрѣки всичко, македонското стопанство съ твърдость понесе ужаснитѣ разрушения на воденатa цѣли три години война въ сърдцето на страната. А това е така, защото на всички тия изсипали се едно следъ друго нещастия Македония противопостави стопанската мощь на своята земя и духовнитѣ сили на своя народъ.

Но, за да могатъ стопанската мощь на страната и духовнитѣ сили на народа да се развиятъ напълно и да дадатъ богатъ приносъ къмъ материалната и духовна култура на цѣлото човѣчество, ще трѣбва да бѫдатъ премахнати прѣчкитѣ, които ги спъватъ, на първо мѣсто значи ще трѣбва да бѫдатъ премахнати политическитѣ граници, които дѣлятъ страната. Най-доброто разрешение на въпроса би било създаването отъ Македония на една единна политико-стопанска единица, за каквато има всички условия въ страната.

Както се знае, за да има една страна право на самостойно политическо сѫществуване, тя трѣбва да представлява преди всичко самостойна географско-стопанска единица, а ние видѣхме, че покрай всичко друго, Македония притежава и това важно условие. Изтъкнато бѣ, че границитѣ и рельефътъ на страната неминуемо е трѣбвало да създадатъ една стопанска единица; че природнитѣ пѫтища, по които минаха по-късно и изкуственитѣ пѫтища, създаватъ условие да се развие единъ центъръ на тази стопанска область, чрезъ който да се свързватъ всички части на страната; че страната произвежда достатъчна храна за да задоволи своитѣ нужни; че сѫщитѣ индустриални растения, които вирѣятъ въ Македония правятъ търговския ѝ балансъ да бѫде активенъ; че търговията на страната се е развивала така, щото правѣла отдѣлнитѣ ѝ части да сѫ яко свързвани една о друга, а сѫщевременно да не бѫдатъ зависими отъ никоя извънмакедонска земя.

Че границитѣ теглени въ Македония презъ 1913 година представятъ нѣщо неестествено, напълно се съзнава, както видѣхме, не само отъ мѣстното население, но и отъ чужденци, които сѫ имали случай да пребиваватъ по-дълго време въ страната, за което намираме свидетелство и въ „Bulletin commercial de Macédoine", публикувано презъ голѣмата война въ Солунъ отъ Bureau commercial de l'Armée d'Orient."

Н. Стояновъ.

Dr. Gerhard Schacher, Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte. Stuttgard, 1930, 8⁰ 266, съ една карта.

Недавна излѣзе отъ печать книгата на германския икономистъ д-ръ Gerhard Schacher, подъ заглавие: „Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte“ (Балканътъ и неговитѣ стопански сили). Възъ основа на сериозни проучвания и лични наблюдения, авторътъ ни дава пълна картина на стопанската структура на балканскитѣ държави, голѣмитѣ стопански блага, които криятъ въ себе си, възможноститѣ за тѣхното оползотворение, както и голѣмото значение на балканскитѣ народи за стопанското развитие на цѣла Европа. Преплитането, обаче, на разни външни интереси и раздоритѣ между балканскитѣ народи прѣчатъ на тая часть на Европа да се омиротвори и да се въздигне стопански.

Книгата е подраздѣлена на 14 глави.

Глава първа се занимава съ произхода и характера на балканскитѣ населения и съ стопанския животъ на балканскитѣ страни изобщо. Тука авторътъ на кратко изказва следнитѣ правдиви мисли. Европейското стопанство притежава на Балканския полуостровъ голѣми резерви, на които малко се обръща внимание, когато тия богатства сѫ отъ голѣмо значение за свѣтовното стопанство и за самитѣ балкански народи. Балканскитѣ страни и тѣхнитѣ народи нито сѫ проучени достатъчно, нито е проявенъ достатъченъ интересъ за тѣхното спокойно развитие и стопанско и културно напредване. Въпрѣки непосрѣдствената имъ близость до Западна Европа, нѣкои балкански кѫтове и тѣхнитѣ населения сѫ по-малко известни, отколкото негърскитѣ племена въ Африка. Само единъ интересъ е имало — завладяването на Балканитѣ и на македонската равнина. Тая борба е била отъ голѣмо значение за свѣтовната история и е нанесла голѣми нещастия на балканскитѣ народи, па и днесъ още неразрешенитѣ социални и национални противоречия иматъ най-важнитѣ последствия за свѣтовния миръ.

Като говори за българския народъ, авторътъ го характеризира като твърде работливъ и търпеливъ. Потвърдява факта, че въ балканската война нему главно се дължи победата надъ турцитѣ, безъ обаче да може да пожъне плодоветѣ отъ тая победа, което силно обезкуражи българския народъ. Свѣтовната война му нанесе тежки рани, особено съ загубата на сродната Македония, която и днесъ още представлява най-трудната проблема за България.

Засѣгайки лошото третиране на малцинствата, особено въ Югославия, авторътъ констатира че и нѣмскитѣ малцинства на балканския полуостровъ сподѣлятъ сѫдбата на останалитѣ малцинства. Отъ живущитѣ нѣмци въ Югославия, пише той, има чести оплаквания за незаконни отнасяния на бѣлградското правителство къмъ тѣхъ.

Поради голѣмитѣ недоразумения, що сѫществуватъ на балканския полуостровъ, почти никога тамъ нѣма миръ и за примѣръ посочва Македония, една голѣма область, която отъ много десетки години се намира въ едно непрекѫснато състояние на малка война, гдето населението, лишено отъ спокойствие, нѣма възможность да се благоустрои и да се доближи до европейскитѣ културни държави.

Поради тия причини, при всичкото богатство на почвата и голѣмата хубость на природата, въ балканскитѣ държави твърде рѣдко се забелязва жизнерадость. Това не ще рече, добавя авторътъ, че тия народи не сж способни за по-добъръ животъ и не сж способни да си създадатъ условия, отговарящи на една здрава модерна култура, или че затова е изключително кривъ тѣхниятъ вжтрешенъ партиенъ животъ. По-скоро за днешното имъ състояние сж виновни голѣмитѣ европейски държави, които още отъ началото гледатъ на балкана като на една область за експлоатиране и почти никога не сж се погрижили за едно човѣшко поставяне на тѣхнитѣ условия за животъ. И действително тая констатация е съвършено вѣрна. До преди свѣтовната война нещастието на балканскитѣ народи, особено на българския народъ, се дължеше на кръстосанитѣ интереси на балканитѣ на Русия и на Австрия. Следъ свѣтовната война още по-растроеното политическо положение на Балканския полуостровъ се дължи на френската политика, която въпрѣки всѣки принципъ на народно самоопредѣление, въпрѣки прогласения отъ великата френска революция принципъ за свободата на народитѣ и въпрѣки четирнадесетьтѣ точки на Уилсонъ пожела да засили твърде много и неестествено Сърбия.

Следъ това авторътъ минава къмъ по-подробни проучвания, главно въ стопанско и финансово отношения, на всѣка балканска държава поотдѣлно. Глава втора е посвѣтена на Ромъния; Глава трета на Югославия; Глава четвърта на Гърция; Глава пета на България Глава шеста на Албания.

Глава седма се занимава съ балканската политика на Турция и на Италня: съ умиращия Цариградъ и съ значението за Италия на История, на Фиуме и на Зара. Тука сжщо се описва отношението на балканскитѣ държави къмъ свѣтовната стопанска политика.

Глава осма разглежда доста основно положението на Югоизточна Европа, като европейска стопанска проблема. Авторътъ изтъква значението на балканскитѣ земедѣлски страни, като пазаръ за индустриално европейско производство, особено на това на централна Европа и осжжда аграрния протекционизъмъ на тия страни и купуването отъ тѣхна страна извъневропейски зърнени храни, което засили земедѣлската криза въ балканскитѣ страни. Това засили кризата и въ индустриалнитѣ страни, вследствие намалената покупателна способность на балканскитѣ земедѣлски страни. „Ако искаме да излѣземъ отъ стопанската криза, казва авторътъ, ние трѣбва да обърнемъ по-голѣмо внимание на Европейския югоизтокъ“. Сжщата мисълъ изказва той и относно политическитѣ отношения, когато говори за Македония.

Глава девета разглежда нахлуването на чуждия капиталъ въ балканскитѣ държави и неговата борба за стопанско и политическо влияние.

Въ глава десета, единадесета, дванадесета авторътъ разглежда нѣмската търговия на Балканитѣ, балканскитѣ градове и пристанища и тѣхното развитие, производството и качеството на тютюна въ тия страни, които нарича отечеството на царския тютюнъ.

Глава тринадесета авторътъ посвещава на Македония. Въ тая глава той описва доста подробно изобилнитѣ стопански блага, които притежава Македония, нейното твърде благоприятно географическо положение за стопанско благоденствие и културенъ напредъкъ, а въ сѫщото време, което е фактическото положение, нейната стопанска немощь и мизеренъ животъ, плодъ на политически недоразумения и грѣшки. Тука той засѣга съ безпристрастието на единъ истински ученъ и загриженостьта на единъ добросъвѣстенъ политикъ и македонския въпросъ. Той недвусмислено се произнася, че македонскитѣ славяни, които съставяватъ ядката и болшинството на македонското население, сѫ българи и си оставатъ българи. Авторътъ описва доста подробно развитието на македонския въпросъ, и борбата на македонскитѣ българи за свободенъ политически животъ. Той съ жалъ изтъква раздроблението на Санъ-Стефанска България, която обгръщаше, споредъ него, земитѣ, населени отъ българското племе. Спира се на още по-несправедливия Ньойиски договоръ, който още по-безжалостно разпокѫса българското племе и постави македонскитѣ българи въ чудовищно по своята жестокость въ историята на народитѣ положение. Говори за изкуственитѣ и безрезултатни гръцки и сръбски пропоганди въ Македония презъ време на турския режимъ, както и за сегашнитѣ жестоки мѣрки за денационализирането на македонскитѣ българи, и пакъ изтъква силното национално съзнание на македонския българинъ, което крепи у него надеждата за по-добро бѫдеще. Македония притежава всички благоприятни условия за едно блѣскаво стопанско и културно развитие, но за това е необходимо политическо спокойствие, което споредъ авторътъ би се създало само ако Македония бѫде българска или автономна.

Авторътъ, като изтъква, че македонскиятъ въпросъ не е слѣзълъ отъ сцената на европейската политика и че той очаква своето разрешение, завършва глава тринадесета на своето съчинение както следва:

„За сетенъ пѫть се вижда, че балканската проблема не е само такава предимно на балканскитѣ народи и държави, които сѫ прямо засегнати, но че днесъ, както и отъ преди десетилѣтия до войнитѣ, тая проблема е единъ отъ факторитѣ на общата европейска политика. Даже, ако се абстрахираме отъ много важни интереси на великитѣ сили и чисто опортюнистическото становище на балканскитѣ държави, които днесъ сѫ окупирали страната, и преценимъ македонския въпросъ само отъ гледището на естественото право на самоопредѣлението на народитѣ и на почиващата на това право политическа справедливость, не ще може да отречемъ становището на македонския народъ и неговото справедливо искане. Фактътъ, че жителитѣ на страната сѫ българи, че гръцкото население представлява едно незначително малцинство и че сърбитѣ, като балкански славяни, сѫ близко до македонското население, но въ никои случай не сѫ идентични съ тѣхъ, говори достатъчно ясно за необходимостьта отъ една промѣна на положението създадено отъ мирнитѣ договори. Всички аргументи, които се поставятъ отъ гръцка и сръбска страна противъ тия установени и неспорими отъ науката факти сѫ заблуждение, както и заключението, което се прави отъ твърдението, че е мѫчно да се установи въ пограничнитѣ области,

дали нѣкои говори сж сръбски или македонски. Презъ войната доста разпространенитѣ въ европейскитѣ вестници анекдоти, че сръбскитѣ офицери срѣщали голѣми трудности при опредѣлянето на произхождението, дали нѣкои отъ пленницитѣ сж отъ българско или сръбско произхождение, допринасятъ много за фалшивата картина на отношенията. Българската раса на македонеца днесъ не може да бжде оспорвана и изглежда, че даже въ Бѣлградъ вече се изоставя оспорването на това.

„Ако се цели едно наистина справедливо разрешение на положението на страната, отговаряще на естественото положение на населението, трѣбва да се създаде една автономна Македония, въ случай че тя не може да се присъедини къмъ България. Прѣчкитѣ за постигането на това разрешение сж отъ чистата политика на грубата сила. Докато тя сжществува, не ще се дойде до справедливо разрешение и тя ще остане най-важната политическа проблема не само на Балканитѣ, но и една расова проблема. Днесъ, при днешнитѣ отношения, както и въ миналото, при днешнитѣ съотношения на европейскитѣ сили тая проблема едва ли може да се разреши по миренъ начинъ. До нейното разрешение, което се отлага постоянно, докато не се намѣри една единна формула, която да задоволява едновременно симоопредѣлянето на народитѣ и сжществуващето политическо могжщество, тая богата и плодородна страна ще продължава да бжде мѣсто за разрушение и изтребление и всички наченки на културата ще бждатъ изложени на унищожението отъ партизанскитѣ войни, които не ще престанатъ. Ако и до днесъ въ Европа се говори за некултурни отношения на Балканитѣ, то това важи най-вече за тази страна, която отъ десетилѣтия е поставена на произволи, грабежи и убийства, която като никоя друга страна има всичкитѣ условия да даде едно богато и щастливо сжществуване на своето население. Тая, съ право наречена отъ европейцитѣ изостанала страна, е осждена отъ самитѣ тѣзи европейци на тая ужасна сждба, и вѣроятно пакъ европейскитѣ интереси ще ѝ отсжцятъ още за дълго да понася днешната си сждба".

Въ глава четирнадесета авторътъ се занимава съ развитието и бждещето на балканскитѣ държави. Природнитѣ условия за едно интезивно развитие на земедѣлието и на една значително мѣстна индустрия сж на лице. Балканскиятъ полуостровъ би ималъ едно твърде добро стопанско бждеще, стига да се нормализира политическото положение. Причината за гдето Македония е останала тъй назадъ е жестоката присжда на Европа. Днешното ѝ положение е много полошо отъ създаденото преди 53 години за нея положение отъ Берлинския конгресъ. И авторътъ съ право апелира къмъ европейскитѣ политици и стопански дейци да спратъ вниманието си върху богатитѣ стопански резерви и източници на сила, които сжществуватъ на балканитѣ, да проучатъ и уредатъ на балканскитѣ народи, съ което Европа ще постигне много по-добри резултати, отколкото съ днешната ѝ балканска политика.

Н. Стояновъ.

Léon Lamouche, Les Bulgares en Macédoine, dans les confins occidentaux et en Thrace. Par le Colonel —. Paris, 1931, 8⁰ 66. Книга втора отъ редицата „La Question des Minorités", издавана отъ Action Internationale Democratique pour la Paix.

Международниятъ починъ за миръ е направилъ извънредно сполучливъ изборъ, като е повѣрилъ написването на гореотбелязаната книга за българскитѣ малцинства тъкмо на уважаемия полковникъ, г-нъ Леонъ Ламушъ. Ималъ възможность да прекара въ Македония като членъ на международната комисия за реорганизация на турската жандармерия цѣли петь и половина години, отъ 1904 до 1909 г., авторътъ е днесъ единъ отъ малцината французи, които добре и основно познаватъ Македония и македонския въпросъ. Нѣщо повече Г-нъ полк Л. Ламушъ е единъ отъ малцината, които и до днесъ неуклонно и съ жива симпатия следятъ развоя на този въпросъ. И тъкмо защото сж малцина тѣзи, които добре познаватъ македонския въпросъ и българския националенъ въпросъ изобщо, г. Ламушъ си е поставилъ благородната задача да работи съ вси сили за да освѣтли предъ френското общество истинската сжщность на въпроса. Плодъ на тази благородна задача е и най-новата му книга, за която българскитѣ малцинства въ Сърбия и Гърция, както и македонскитѣ прокудении ще му бждатъ дълбоко благодарни.

Още въ предговора на малката но съдържателна книга авторътъ подчертава вѣрната мисъль, че отъ разрешението на македонския въпросъ зависи мирътъ на Балканитѣ, а може би и въ Европа.

Съзнавайки, че това е най-главниятъ въпросъ отъ групата проблеми, свързани съ българскитѣ малцинства, г. полк. Ламушъ захваща книгата си съ кратъкъ но хубаво написанъ и аргументиранъ прегледъ на македонския въпросъ.

Втората глава, заемаща по-голѣмата часть отъ книгата, е посветена на въпроса за народностьта на македонскитѣ славяни. Преди да пише за тѣхния езикъ, народностно чувство, за свидетелствата на чужденцитѣ по тѣзи въпроси и за стремежитѣ на сжщото това населеиие следъ Берлинския договоръ, г. полк. Ламушъ дава цифри за броя на населението на Македония преди и следъ войнитѣ. За броя преди войнитѣ авторътъ приема цифритѣ на В. Кжнчовъ, добавяйки, че на нѣколко пжти е могълъ самъ да се увѣри въ тѣхната истинность. Ще си позволимъ тукъ да припомнимъ, че ние още преди три години отбелязахме въ в. „Македония" нѣколко факта, които показватъ, че В. Кжнчовъ не само не е притурялъ нѣщо въ полза на българитѣ, но напротивъ много села, въ които положително се знае, че е имало българи, сж отбелязани въ неговата незамѣнима книга „Македония. Етнография и статистика" като чисто гръцки, влашки или турски. До подобно заключение е дошелъ напоследъкъ и г. Н. Михаиловъ, който обработва статистическия материялъ, събранъ въ дирекцията по настаняването на бѣжанцитѣ.

За следъ войнитѣ г. полк. Ламушъ привежда цифрата 627,397 души „македонци" въ Югославия, дадена отъ проф. Мейе, като добавя, че това сж въ сжщность българи. Следъ това привежда цифритѣ за бъл-

гаритѣ въ Македония подъ сръбска и гръцка власть, които ние дадохме въ една сказка, държана на 26. XI. 1930 год. въ София, като отбелязва, че ги приема sous toute réserve. Тази резерва на уважаемия полковникъ не ни очудва никакъ. Преди всичко той нѣмаше възможность да чуе нашитѣ доводи, а освенъ това той има всички основания да се страхува да не бѫде обвиненъ въ слѣпо българофилство, ако приеме безрезервно цифри за населението на Македония, дадени отъ българинъ. Ние, обаче, смѣемъ да увѣримъ уважаемия г-нъ Ламушъ, че цифритѣ, които дадохме, сѫ резултатъ на дълги изследвания и пресмѣтания, и че ако има въ тѣхъ нѣкаква грѣшка, тя ще е въ вреда на българитѣ, защото се основаватъ отчасти и върху даннитѣ на В. Кънчова, за които, споменахме по-горе, може съ положителность да се каже, че сѫ въ вреда на българитѣ, особено въ южна Македония. А явно е, че резервата се отнася за числото, дадено за броя на българитѣ въ Македония подъ гръцка власть — 297,000, защото въ Македония подъ сръбска власть ние посочихме по-малко българи и отъ проф. Мейе — само 625,000 души. Обръщаме внимание, обаче, върху обстоятелството, че би било невъзможно на едно малобройно население да налага своя езикъ на гръцкото мнозинство, — нѣщо което се констатира често отъ самитѣ гърци и което е отбелязано и въ самата книга за която е дума (стр. 52).

Познаващъ добре нашия езикъ, авторътъ разглежда твърде обстойно и сполучливо разликата между сръбския и българския езикъ както и обстоятелството, че по всички белези говоритъ на македонскитѣ славяни е български.

Сбито но ясно сѫ изложени много факти, които свидетелствуватъ за българското народностно съзнание на македонскитѣ славяни, а следъ това сѫ приведени и нѣкои свидетелства на авторитетни чужденци. Стремежитѣ на македонцитѣ следъ Берлинския договоръ, схванати добре, сѫ предадени доста подробно.

Въ третата глава на книгата авторътъ разглежда по-специално положението въ Македония подъ сръбска власть следъ 1913 год., като използува широко неотдавна издаденитѣ отъ Македонския научен институтъ подъ редакцията на г. проф. Л. Милетичъ документи за противобългарскитѣ действия на сърбитѣ въ Македония още презъ време на балканския съюзъ.

Третата, както и четвъртата глава — за западнитѣ покрайнини — сѫ една блѣскава пледоария за правата на българското население подъ сръбска власть, и тѣ сѫ, може-би, най-ценната часть на хубавата книга.

Що се отнася до Македония подъ гръцка власть, авторътъ, изтъквайки лошото третиране на българското малцинство тукъ, счита, че положението би могло да се подобри значително, ако гръцкото правителство започне да се отнася съ по-голѣмо внимание къмъ това малцинство.

По-нататъкъ авторътъ се спира върху македонската емиграция, чиито мощни организации: братствени, научни, студентски, младежки и др. той описва съ възторгъ.

Най-после г. полк. Ламушъ се спира върху отношенията между македонцитѣ и О. Н.. Като изтъква, че на многобройнитѣ петиции на

емигрантскитѣ организации и на пратеници, излѣзли изъ срѣдата на самото поробено население, не се е обръщало до днесъ никакво внимание, авторътъ съ съжаление констатира, че това пренебрежение къмъ стремежитѣ на едно будно малцинство дава моралното право на последното да си служи въ своята борба и съ нелегални срѣдства.

Изходътъ отъ това положение, заключава уважаемиятъ авторъ, е въ образуването отъ Македония една независима политическа единица. И понеже това днесъ за днесъ е мѫчно постижимо, ще трѣбва да се пристѫпи къмъ по-лесното срѣдство — къмъ признаване на българскитѣ малцинства всички права, предвидени въ договоритѣ за миръ. Това е, отбелязва авторътъ, единственятъ пѫть къмъ толкова желаното сръбско-българско сближение.

Явно е отъ този бѣгълъ погледъ върху съдържанието на книгата, колко ценна е тя за доброто освѣтляване на общественото мнение въ Франция върху въпроса за българскитѣ малцинства подъ Сърбия и Гърция.

Дим. Ярановъ.

Д. Талевъ, Усилни години, романъ въ три части: ч. I. Въ дрезгавината на утрото; ч. II. Подемъ; ч. III. Илиндень. София, 1928—1930 г. 8º, 618 стр. (Цена на ч. I. 45 л., II 50 л., ч. III 60 л.).

Сега, когато тритѣ части на романа „Усилни години“ сѫ завършени, налага се да направимъ по-щателна преценка на този твърде значителенъ и ценен трудъ на Д. Талевъ.

За жалость, романътъ на Д. Талевъ не иде въ добро време. Посрещнатъ още при появата на първата си часть (Въ дрезгавината на утрото) съ симпатия, той едва ли ще заеме днесъ онова мѣсто въ българската литература, което бѫдещето ще му отреди, — мѣстото на богатъ битово-исторически романъ отъ рода на „Подъ игото“. Героичнитѣ усилия за обединение на племето ни, завършили тъй трагично следъ дветѣ нещастни войни, донесоха такава умора и разочарования, че реакцията отъ подемитѣ може би за дълго още ще се чувствува въ духоветѣ, които днесъ естествено бѣгатъ отъ всичко онова, що преди ги вълнуваше и вдъхновяваше. Излишно е да споменаваме, че това явление се наблюдава не само у насъ. Успѣхътъ на книги като „На западния фронтъ нищо ново“ говори тъкмо за преситата на цивилизования свѣтъ отъ кървавитѣ саморазправи на народитѣ, даже когато тѣ ставатъ въ името на свещеното право за самозащита, свобода, човѣшки правдини. И тъкмо затова книгитѣ, родени отъ борчески ентусиазъмъ, отъ патриотични пориви не сѫ днесъ любимо и търсено четиво.

Но книгата на Д. Талевъ е достатъчно богата и съ други елементи, та временнитѣ колебания въ литературния вкусъ, търсенето на нѣщо ново не ще я обезценятъ. Напротивъ, струва ми се, че тъкмо следъ известно време тя ще измѣсти много временни творби, за да се наложи въ нашата бедна литература.

Вѣрно е, че тя не блѣсти, не обайва съ поетичната си речь, не подкупва съ нѣженъ лиризъмъ, не обещава нови, непознати свѣтове.

Тя е сдържана и проста, естествена и правдива — като душата на народа, чиято скрита, но несломима сила се усѣща въ всѣка нейна страница. Може би пре-сдържана е тя за очакванията на читателя, който би търсилъ тамъ ехото на героични подвизи, образътъ на голѣми личности, съ които е свързана епичната борба на Македония. Но Талевъ не избира най-примамливия пѫть за въображението на читателя. Отъ извънредното до сензационното не е далечъ, и той сѣкашъ се пази да подкупва. Той ни показва живота на единъ малъкъ македонски градецъ, запознава ни съ обикновени хора.

Но въ дрезгавината на утрото кроткитѣ селяни, скромнитѣ еснафи и даскали добиватъ постепенно ясно очертание, тѣ растатъ предъ очитѣ ни, тѣхнитѣ радости и страдания, тѣхнитѣ надежди и съмнения ставатъ за насъ значителни и важни. Чувствуваме, какъ въ душитѣ на довчерашнитѣ роби се подема вълната на измамни надежди. Тя се надига изпърво въ съзнанието на отдѣлнитѣ личности, разлива се все по-широко, повлича неудържимо всичко и всички, за да ги захвърли на брѣга на страданието. Но този брѣгъ се казва Илиндень. Илиндень — лобното мѣсто, мѣстото на саможертва въ името на възкресението.

Дочитаме последната страница и въ душата ни се раждатъ недоизреченитѣ отъ писателя слова: народъ, който е достигналъ този брѣгъ, не ще се върне вече назадъ, къмъ робството; народъ, който е проливалъ кръвь за свободата си, не ще се отрече отъ нея никога.

Това е книгата на Д. Талевъ.

Но тази книга не може да се прецени съ нѣколко думи. Тя е едно широко платно, изпъстрено богато съ битови картини, сцени, образи. Талевъ рисува живо, пластично, съ удивителна наблюдателность. Има картини, сцени, които съперничатъ на най-хубавитѣ страници въ епичната ни литература. Сочна, разнообразна, пълна съ животъ е напр. картината на събора въ Горенци (ч. II, с. 179—198). Описанието на хорото, съ централната фигура на младия Бюлбюлъ, по своята пластичность напомня подобни картини у И. Йовкова, въ повестьта му „Земляци“ (Разкази, т. I, изд. 1917 г., с. 29). При това картинитѣ, сценитѣ сѫ не само пластично нарисувани, но и психологически правдиво построени: всѣки жестъ, всѣки моментъ се ражда естествено и се налага. Интересна е въ това отношение сцената въ двора на предателя попъ Андрея (с. 292—303); психологически тънко сѫ предадени конфликтитѣ въ душата на Христо Гьорчевъ, когато решава да се нагърби съ тежката задача да накаже съ смъртъ попъ Андрея (с. 318), както и моментитѣ, когато извършва убийството (с. 354—357); силно и правдиво е описано убийството на турчина Расимъ-бегъ (с. 338—352); наситена съ психологически наблюдения е и картината на обявяването на въстанието, — тя напомня описанието на подобни моменти въ „Кървава пѣсень“ на П. П. Славейкова, чиито изворъ сѫ Записките на З. Стояновъ. Не по малко интересно сѫ дадени и следващитѣ моменти — отбраната на Горенци: колебливото настроение на неопитнитѣ въстаници, смѣната на детско безгрижие съ страхъ, на храбрость съ малодушие сѫ тънко и вѣрно набелязани (вж. особено с. 555—559). Въ масовитѣ сцени,

особено тамъ, гдето описва сражения, Талевъ умѣе да внесе динамика, поривистость, разнообразие. Такава е напр. сцената, въ която се описва нападението на кжщата, гдето е скритъ раненията четникъ (вж. с. 309—314); или подобната сцена, въ която обсадени четници се защищаватъ храбро и даватъ скжпи жертви (вж. с. 476—499) и др. Всѣки моментъ е обрисуванъ живо, всѣки жестъ е естественъ и се следи съ напрежение. Но, трѣбва да се отбележи: реалистъ въ описанията, Талевъ понѣкога се впуска въ излишни подробности, което прави описанието претрупано, разтеглено: напр. сцената въ кафенето на Реджебъ-ага (с. 22 и пр.); пжтуването на Смилевъ отъ Горенци за Битоля (с. 87—93); пжченията на Смилева въ затвора (с. 285—291); сценитѣ между учителитѣ въ училището; онѣзи страници, въ които се описватъ сцени между македонски комити въ София, въ кръчмата на Пачата (с. 393—401) и др.; бледо, наивно сж дадени сценитѣ, въ които се срѣщатъ Смилевъ и Ирина (с. 331—338; с. 409—415).

Но това, което придава особена цена на широкия епиченъ разказъ на Талева, сж многото образи на хора отъ различни срѣди, живо, правдиво обрисувани. Сѣкашъ не писательть, а тия селяни и еснафи и даскали и турци ни водятъ презъ страницитѣ на романа, и ние не можемъ да се откжснемъ отъ тѣхъ, ние ги следваме и изживѣваме тѣхнитѣ сждбини.

Въ тия кратки бележки не бихме могли да говоримъ подробно за всичко онова, което представлява несъмненъ интересъ въ книгата на Талева. Но неможе да се въздържимъ да не споменемъ нѣкои фигури отъ богатата галерия, съ която „Усилни години“ съперничи на „Подъ игото“. Съ умѣло завързанъ диалогъ, съ сполучливо набелязанъ жестъ, Талевъ успѣва да очертае индивидуалната психология на всѣко лице въ романа. При това, изобилието на участвувищитѣ лица, както и многото преплетени епизоди не му позволяватъ да се спира за дълго върху отдѣлнитѣ фигури, но той сполучва да ги освѣти правилно и да утвърди създаденото още въ първата ни срѣща впечатление.

Една отъ най-оригиналнитѣ и внушителни фигури е безспорно учительтъ Виларовъ. Заедно съ героитѣ на романа, ние се подчиняваме на скритата сила, която се таи въ този мълчаливъ, привидно суровъ и гордъ човѣкъ. Твърде интересно е дадено отношението му къмъ народа. Самъ отдаденъ на служба на дѣлото, той остава докрай чуждъ на народа, за когото се бори. Той не го познава, не го разбира. Има нѣщо Кориолановски надменно и сжщевременно скромно въ неговитѣ проявления (вж. с. 111—118; 153; 164—165; 615—617; и пр).

Представитель на сжщата срѣда, но твърде различенъ отъ Виларова е учительтъ Христо Гьорчевъ — една твърде симпатична фигура. Довѣрчивъ и чистъ като дете въ идеалистичнитѣ си пориви, той подкупва съ патриотическия си ентусиазъмъ (Вж. с. 79, 98, 105—107, 354—357 и пр). Отъ типа на Гьорчева сж Васката, секретарьтъ на четата (с. 239, 347, 497), учительтъ Божиновъ — наивенъ, нѣженъ момъкъ (с. 122, 160—161), книжарьтъ Чолаковъ (с. 69—70). Твърде оригиналенъ образъ е учительтъ Псалтовъ — страненъ, чудакъ, той неочаквано се проявява като смѣлъ патриотъ, готовъ да мре за великата идея

(с. 97—98, 328—329, 592 и пр.). Тъкмо чрезъ такива неочаквани моменти Талевъ умѣе да подчертае понѣкога силата на движението, което увлича всичко, до което се докосне. Като централна фигура въ срѣдата на интелигенцията въ Горенци е поставенъ младиятъ учитель Петъръ Смилевъ, който дохожда въ селото съ задачата да събуди и организира населението. Съ себеотрицание и доблесть работи той десеть години, за да прероди робската рая въ борци за свободата и, изпълнилъ своята роля на будитель, загинва безшумно въ Илинденското въстание.

Въ образа на Смилева авторътъ е искалъ да даде идеалния революционеръ — апостола на свободата, за когото животътъ е жертвоприношение предъ олтаря на родината, и увлѣченъ самъ отъ този чистъ, свѣтълъ образъ, авторътъ се задълбочава въ душевния миръ на героя си и го оставя да заживѣе двойственъ животъ — да бѫде отъ една страна човѣкъ на дѣлото, а отъ друга страна — да бѫде човѣкъ и на мисъльта. И макаръ да му предназначава ролята на водачъ, той се очертава по-скоро като Хамлетовска натура, човѣкъ създаденъ за тънки и болезнени размишления, а не за жестоката, груба действителность. Самъ героятъ се улавя често въ изкушението да се отдаде на размисъль, на тиха меланхолия, която отслабява душевната му сила. Характерни сѫ подобни моменти: „Петъръ Смиловъ отдавна не бѣ надниквалъ въ дълбинитѣ на своята душа, гдето лежеше тиха, кротка скрѣбь безъ образъ и безъ име, неотлѫчна негова спѫтница, за която не си спомняше, кога се бѣ пробудила въ душата му“ (с. 453); или: „Напоследъкъ той живѣеше въ едно постоянно напрежение“... „и сякашъ не му оставаше време да се рови въ душата си“ и пр. (с. 454). Всрѣдъ трескавитѣ приготовления за отбраната на града, въ очаквание на злокобния часъ на поражението, чийто ужасъ той предвижда, за моментъ се отдава на чисто Хамлетовски разсѫждения и въ душата му се надига пакъ тази безименна тѫга (с. 542—544).

Мечтатель, романтикъ е Смилевъ и въ интимния си животъ: платоническото му чувство къмъ Генчето е почти нереално; при дветѣ срещи съ Ирина той неумѣло, плахо се брани отъ изкушението да превърне въ действителность копнежа си по красота и нѣжность, и нѣкакъ детински наивно остава надвитъ въ тая борба — отъ нѣколко чаши вино.

Смилевъ по своята роля въ романа е единъ паралелъ на Бойчо Огняновъ отъ Подъ игото. И, ако се смѣта, че Огняновъ не е достатъчно героиченъ, за да даде тонъ на романа, който остава една по-скоро битова картина, трѣбва да се признае, че и Смилевъ се губи всрѣдъ живота, който кипва около него, и това създава известна празнота въ романа. Липсва сѣкашъ волята, макаръ самъ той да е даденъ като волева натура; липсва душевната екзалтация, която е сѣкашъ естествената атмосфера на голѣмитѣ идеали.

Съ много по-малко срѣдства, но по-ярки и издържани сѫ нѣкои второстепенни образи — взети отъ народа. Такъвъ е напр. четникътъ Петко, дете на природата, надаренъ съ необикновена физическа сила: той неусѣтно попада въ водовъртежа на борбата и — като онзи момъкъ отъ народнитѣ приказки, който не знаелъ що е страхъ, та търсѣлъ опасности, — той усмихнатъ и наивенъ троши съ здравия си юмрукъ

и предпочита да изложи живота си, но да не се скрие въ нивата, „за да не лежи върху хлѣба". Петко напомня Боримечката отъ Подъ игото. (вж. с. 193—198, 360, 362, 366—367, 369, 452).

Завършенъ и интерасенъ е образътъ на селянина Найдо Димовъ. Този твърдъ и достоенъ селякъ е символъ на здравата, разумна и несломима енергия, която се таи въ народната душа и въ тежки часове е залогъ за по-свѣтли бѫднини на нацията (с. 151—154, 345—346, 374, 461—466).

Еднакво живо и обективно сѫ нарисувани отрицателнитѣ образи въ романа: предателътъ попъ Андрея, подлиятъ Томамджиевъ, словоохотливиятъ училищенъ настоятель Велко Органджията, който напомня Хаджи Смиона отъ Подъ игото, скѫперникътъ Спиро Молеца и много други. Разнообразни и живи сѫ сѫщо тъй образитѣ на турцитѣ.

Много по-слаби и незавършени сѫ обаче женскитѣ образи: Генчето е блѣда, неиздържана фигура; Ирина е замислена по-интересно, но чувствува се, че авторътъ е безсиленъ да се справи съ сложната женска душа, тя му е чужда, непозната. Спира се надълго да описва външния образъ — но подбудитѣ на известни постѫпки, прежиявания, вѫтрешния животъ оставатъ неуяснени, противоречиви, незавършени.

* * *

Тритѣ последователни етапа въ развитието на революционното движение въ Македония — зараждането на революционната идея, подемътъ и избухването на въстанието — представляватъ една естествена градация по общото си настроение, движение, тонъ. Това трѣбва да се чувствува и се чувствува въ романа, но недостатъчно силно е подчертано, поради голѣмата въздържаность на писателя, който, запазвайки равния епиченъ тонъ и точностьта при описанията, спъва собственото си вдъхновение. Тази въздържаность, отмѣреность въ общото настроение се отразява и върху езика на Талева. Винаги чисть, ясенъ, сдържанъ, той изразява точно мисъльта му, но пръснатитѣ, сѣкашъ изплъзнали се, богати метафори, сравнения свидетелствуватъ за това, че този езикъ би могълъ да бѫде по-свободенъ, по-цвѣтистъ. Ето нѣколко фигури, които говорятъ много по-силно на въображението, отколкото най-подробното описание. Надъ с. Горенци се спуща нощьта — нощь въ робска земя: „Страхътъ стискаше съ невидими пръсти треперещитѣ робски сърдца и пошепваше тревожни думи за кървави злодеяния" (с. 44); „Краткиятъ есененъ день бавно затвори своето кърваво око. Безчисленитѣ кораби на нощьта надуха чернитѣ си платна и се понесоха стремително по небето на югъ" (с. 94). Бедната, разнебитена отъ минали нещастия кѫщица на Хр. Гьорчевъ се очертава съ нѣколко думи: „Тя бѣ притисната къмъ земята и стрехитѣ ѝ бѣха увиснали като крила на премалѣла птица" (с. 44). Талевъ умѣе да хармонира настроението на даденъ моментъ съ описанието на съответната обстановка. Така напр. като говори за мѫчителното пѫтуване на заточеницитѣ презъ пустинята, той дава следното сравнение: „Тукъ-тамъ изъ пѣсъка стърчеха остри, изпочупени камъни, сякашъ зѫби на нѣкое огромно животно, разтворило пасть изъ дълбинитѣ на това странно море" (с. 614).

Първа творба на Д. Талевъ, романътъ „Усилни години“ не е лишенъ отъ недостатъци, както посочихме въ тази бележка. Но въпрѣки това, трѣбва да кажемъ, че той е една отъ ценнитѣ придобивки на българската литература презъ последнитѣ нѣколко години. Една книга, която трѣбва да проникне срѣдъ нашата младежь — като щастливо продължение на Подъ игото, като здраво и художествено четиво.

Изградена върху автентични документи (използувани сж между друго ценнитѣ спомени на македонски дейци, съобщени отъ проф. Л. Милетичъ въ изд. „Материяли за историята на македонското освободително движение“), написана съ любовъ и проникновение, тази книга е една колкото фактически вѣрна, толкова и психологически правдива история на македонската национална борба въ нейната първа фаза, история твърде близка до нашата психика на довчерашни роби.

Добре би било тази книга да се преведе на чуждъ езикъ, за да се даде възможность и на онѣзи чужденци, които се интересуватъ за сждбата на македонскитѣ българи, да ги видятъ и опознаятъ.

М. Милетичъ-Букорещлиева.

Д. Талевъ, Усилни години. Романъ въ три части. София, 1928—1930 г.[1]

Прологътъ. Една сцена на диво изстжпление: презъ една бурна нощь цѣла българска фамилия е избита отъ Мустафа бей и неговата шайка другари, дошли да отвлѣкатъ една мома. Ужасътъ парализира селянитѣ, и тѣхнитѣ джелати не срѣщатъ никаква съпротива. Единствена майката, като вълчица, на която сж отнели малкитѣ, се хвърля върху нападателя и се опитва да го удуши.

Единъ младъ човѣкъ, Мурго, лично оскърбенъ отъ Мустафа бей, защищавайки се, наранява едного отъ придружницитѣ на бея, сетне поема гората, събира нѣколцина другари — които като него сж имали разправии съ турцитѣ и не могатъ вече да останатъ въ селото — и образува една хайдушка чета, първото дѣло на която е смъртното наказание на Мустафа бей.

Датата на това събитие е отбелязана върху едно евангелие — октомврий 1859.

Първата часть, озаглавена „Въ дрезгавината на утрото“. Малъкъ македонски градъ отъ 6 или 7000 жители. Ний сме въ 1893 г., една отъ най-знаменититѣ дати въ историята на македонското освободително движение — датата на основаването на Революционната организация. Виждаме да се присъединява къмъ нея една група отъ интелигенцията, главно учители, които съ всичкия жарь на младостьта си и идеализма си се отдаватъ изцѣло на дѣлото. Касае се да се разшири революционната мрежа въ цѣлата страна и поради това да се приближи до народа, да го просвѣти. Мжчна задача. Вече въ първото съ-

[1] Поради важното значение на романа на г. Талевъ даваме мѣсто и на тази втора рецензия върху сжщия романъ, която е излѣзла и на французки въ в. La Bulgarie. (Ред.).

брание единъ отъ учителитѣ се провиква съ отчаяние: „Познавамъ ли азъ народа? Кѫде другаде съмъ го виждалъ освенъ на пазаря?“ Или пъкъ: Виларовъ, сѫщо учитель, намира гостоприемство въ една колиба. Единъ старъ селянинъ му разказва своя животъ, изтъканъ само отъ дълги, търпеливи страдания. Виларовъ не е трогнатъ — не съжаление изпитва той, а нѣкакво презрение къмъ пасивностьта на стареца. Този чувствува отношението на Виларова и млъква, още по-убитъ. Когато Виларовъ напуска колибата, ржката му нервно се бори съ дръжката на вратата, която той не може да отвори, както не е могълъ да отвори душата на стария селянинъ.

Какво значение има това! Дѣлото е толкова велико, тѣхното желание да му служатъ тъй голѣмо, че тѣ ще преодолѣятъ всички пречки въвъ и вънъ отъ себе си.

Втората часть, „П о д е м ъ“. Седемь години сѫ се изминали. Едно чудно прераждане се е извършило въ душитѣ: страхътъ, безсилниятъ гнѣвъ сѫ отстѫпили мѣсто на една спокойна увѣреность. Народътъ знае, народътъ се подготовлява. Въ планината се криятъ чети, добре организирани, добре въоржжени. Тѣ бдятъ. Турцитѣ сѫщо — и тежко на онзи, който падне въ ржцетѣ имъ. Защото е далъ подслонъ на единъ раненъ четникъ, учителтъ Смилевъ е подложенъ на ужасни мѫчения. Пуснатъ на свобода по чудо, той продължава дѣлото си. Предателитѣ трѣбва да погинатъ, каквото и положение да заематъ. Попъ Андрей е предатель. Учителтъ Гьорчевъ го наказва съ смърть. Въ края на втората часть всички организатори сѫ поели гората. Тѣ сѫ вънъ отъ закона.

Третата часть — И л и н д е н ь. Трескава деятелность. Между София и Македония циркулиратъ организаторитѣ на въстанието. Трѣбва да се намѣрятъ пари, да се купи оржжие, муниции, да се пренесатъ съ хитрость вѫтре въ страната. Въстаническитѣ чети се организиратъ по възможность на военни начала. Макаръ че е дадена заповѣдь да се чака общия сигналъ, постоянно избухватъ инциденти — схватки, отчаяни сбивания.

Най-сетне въстанието е обявено. Картината, въ която се описва пробуждането на малкия градъ Горенци презъ нощьта, предшествуваща този свѣтълъ 20 юлий 1903 г., срѣдъ радостнитѣ приветствия, виковетѣ на ентусиазъмъ, революционнитѣ пѣсни, звъна на камбанитѣ; влизането на четитѣ, които слизатъ отъ планината, за да завзематъ затвора и казармата; светата служба въ църквата — женитѣ и децата въ празднични облѣкла, мѫжетѣ, облѣкли части отъ униформи, накичени съ какъвъ да е предметъ, който би могалъ поне отчасти да напомни нѣщо военно; тази вѣра, тази безрезервна увѣреность, тази усмивка, що не слиза отъ устнитѣ и кара народа, тъй дълго изтезаванъ, да прилича на роякъ безгрижни деца, — колко трогателно е всичко това!

Резултатитѣ отъ въстанието: повече отъ 5000 убити, стотици ранени, 12000 кѫщи изгорѣни, 1500 политически затворници.

И въпрѣки това: „Никой никого не обвиняваше за неуспѣха. Дѣлото, що се творѣше съ толкова много жертви и страдания, бѣше общо, народно дѣло и всѣки го чувствуваше като свое. Нивитѣ по цѣло Житно поле и тая есень бѣха изорани, макаръ и по-късно отколкото презъ

другитѣ години. На много мѣста върху пепелищата бѣха издигнати нови кжщурки или набързо скърпени колиби. Народътъ искаше да живѣе."

* * *

Давайки ни това произведение въ такива широки рамки и тъй богато съ епизоди, Д. Талевъ е искалъ да ни покаже зараждането на патриотичното чувство въ страданието, на бавното му развитие срѣдъ хиляди прѣчки, на великолепния му разцвѣтъ въ душата на тоя народъ поробенъ, унижаванъ, ограбванъ, битъ, изтезаванъ, унищожаванъ и у който се подпалва и тлѣе и пламва най-сетне неугасимиятъ огънь, що отначало е само духъ на протестъ и лично отмъщение, за да се издигне до най-възвишеното чувство — пълното самопожертвуване за единъ общъ идеалъ.

Струва ни се, че виждаме какъ поточета, които лжкатушатъ въ равнината, порои, които се хвърлятъ отъ планината, води бавни или бързи, слаби или изобилни, — образуватъ една рѣка широка и мощна, която въ часоветѣ, белязани отъ самия Богъ, ще се надигне, ще прелѣе и ще залѣе страната . . . и сетне ще легне пакъ въ своето корито, но никога, никога вече не ще може да бжде отклонена отъ своя пжть.

По величието на сюжета, по равномѣрния възходъ на развитието му, творбата на Талева спада къмъ епоса. По близостьта си до истината, почиваща твърдо на широка документация, тя се доближава до историческия романъ. Талевъ е изучилъ всички документи отъ епохата, той познава отлично живота на голѣмитѣ революционери отъ Илинденското въстание, той се е допитвалъ до личнитѣ спомени на участвували въ него. Той е искалъ преди всичко да бжде точенъ. Всички епизоди, които рисува сж преживѣни и бихме могли да ги намѣримъ нѣколкократно разказани въ забележителната серия книги „Материали за историята на македонското освободително движение", събрани отъ г. проф. Милетичъ. Всички жестокости, извършени върху македонското население, — отъ изтънченитѣ мжчения въ подземията на затвора, до варварското отнасяне съ политическитѣ затворници въ африканската пустиня. Сжщо и всички героични проявления: отчаяната борба на шепа въстаници съ редовната турска войска; раненитѣ, доубити отъ тѣхнитѣ братя, за да не паднатъ живи въ ржцетѣ на неприятеля; въстаницитѣ, обсадени или обградени, които стрелятъ докато имъ остане единъ единственъ кутшумъ — за самитѣ тѣхъ — и които умиратъ провиквайки се: „Да живѣе свободата". Д. Талевъ не е искалъ нищо да измисльова. Упрекваха го за това. Произнесоха думата „хроника". Струва ми се че днесъ, когато сме жадни за точни, неоспорими документи, и още повече, когато се касае да възкресишъ една епоха толкова богата откъмъ събития, това може едва да бжде единъ упрекъ.

При това, Д. Талевъ не е заслужилъ даже този упрѣкъ. Надаренъ съ необикновено остра наблюдателность, съ дълбока интуиция, вдъхновенъ отъ любовь къмъ своя народъ, Д. Талевъ е успѣлъ удивително сполучливо да възкреси малкия македонски градецъ, съ неговитѣ тъй особени нрави и тъй характерни типове. Неговитѣ главни герои

нѣматъ сложенъ вѫтрешенъ животъ, но тѣ сѫ много живи, много различни единъ отъ другъ. Нѣкои измежду тѣхъ ни напомнятъ революлионери, които сѫ живѣли въ действителность. Видения се мѣркатъ, имена се спиратъ на устнитѣ. Този подофицеръ, дошълъ отъ сърдето на свободна България (отъ Котелъ), за да сътрудничи за освобождението на своитѣ братя въ Македония — не е ли това войводата Марко, нареченъ още „Марко Геройски", добре познатъ въ историята на революционното движение?

Турцитѣ сѫ описани правдиво и безпристрастно. Срѣщаме симпатични типове: Сюлейманъ бей, благороденъ потомъкъ на турцитѣ, които достигнаха до портитѣ на Виена; стария ходжа, който съ болка предсказва разпадането на отоманската империя; файтонджията Сали ага, който не забравя направената му услуга. Турскиятъ фанатизъмъ е даденъ напълно въ една кратка сцена при едно претърсване: турчинътъ, който влиза въ кѫщата, подхвърля на новороденото дете единъ металикъ, като казва: „Хайде, па като порастне — комита да стане". Да не се лъжемъ: омразата, която въодушевява революционеритѣ, и заедно съ тѣхъ цѣлия народъ, не е омразата къмъ турчина, но омразата къмъ подтисника, който и да билъ той.

Д. Талевъ съзнателно е стегналъ юздитѣ на своята фантазия и на всѣка проява на своята чувствителность. Понѣкога обаче, поетътъ, който се крие въ него, се освобождава. Тъй, следъ поражението на въстаницитѣ, когато старци, жени и деца, изоставили своитѣ кѫщи въ пламъци, сѫ се подслонили въ гората и бдятъ, смазани отъ мѫка, страхъ и несигурность за утрешния день, изведнажъ ековатамъ горе на върха една вдъхновена пѣсень, пѣсень на ликуване, на триумфъ. Или пъкъ: обхванатъ отъ велико състрадание, съ нѣжностьта на майка, която приспива своето малко дете, въ топлата южна нощь, подъ звездитѣ, които се запалватъ на небето като безбройни погледи, той оставя своя герой, смъртно нараненъ, да се загуби въ нѣжно съновидение и бавно да угасне.

Но това не е основния тонъ. Тежки сѫ сценитѣ, както сѫ тежки тия години на героични усилия Изглежда, че чувството, което Талевъ е искалъ да събуди у читателя е, може би не толкова безкрайното съжаление къмъ единъ нещастенъ народъ, колкото чувството на благородна гордость, не само национална гордость, но и гордостьта на човѣка, способенъ на всички бунтове и на всички жертви за една идея.

И, струва ми се, не случайно Д. Талевъ завършва своята книга съ следния епизодъ: Въ края на пролѣтьта презъ 1904 г., подъ непоносимо слънце, шестдесеть политически заточеници, въ три редици, съ ржце вързани назадъ и привързани единъ о другъ, изтощени отъ умора, гладъ и жажда, изтезавани отъ заптиитѣ, които ги придружаватъ, минаватъ презъ африканската пустиня. Между тѣхъ е Виларовъ. Поради каменливата почва заточеницитѣ забавятъ хода си. Офицеринътъ, побѣснѣлъ отъ гнѣвъ, слиза отъ своята камила и се спуща съ издигнатъ камшикъ върху затворницитѣ. Когато стига до Виларова, този, последенъ въ редицата, съ свободната си ржка грабва камшика отъ своя мѫчитель, хвърля му въ лицето най-кървавата обида, прави отчаянъ

и безполезенъ опитъ да освободи другата си ржка. Раната му отново се разтваря. Широко, кърваво петно се явява върху ризата му, той се олюлѣва и пада мъртавъ.

Величественъ викъ на протестъ, хвърленъ въ пустинята, съ цената на живота, за да провъзгласи — даже ако този викъ не ще бжде подѣетъ отъ никого — правото, което всѣки човѣкъ има, — да живѣе и да умре свободенъ.

Виолета Ионова.

Constantin H. Rindoff, docteur en droit, Les États-Unis des Balkans. Étude critique sur la possibilité d'une entente politico-économique et moyen de réaliser l'union fédérative des Etats Balkaniques. Paris, 1930, 8º 218.

Предметътъ на книгата ясно е означенъ въ заглавието ѝ — разглежда се, до колко има възможности да се осжществи идеята за единъ федеративенъ съюзъ на Балканскитѣ държави. Авторътъ, К. Риндовъ, нашъ съотечественикъ, се е спрѣлъ подробно върху прѣчкитѣ, които правятъ неосжществимо федеративното съюзяване на Балканскитѣ държави; това е поради стремежа на Гърция и Сърбия да наложатъ своята премощь въ ущърбъ на българския народъ, чиято сжществена часть — Македония тѣ безогледно потискатъ. Много проекти за балканска конфедерация или федерация бѣха предлагани, но тѣ не можеха да успѣятъ, защото задъ тѣхъ все се криеха и задни мисли. Споредъ автора само програмата на Вжтрешната македонска революционна организация е задоволявала всичкитѣ балкански народности, но младотурцитѣ направиха всичко за да я осуетятъ, което Турция сама скжпо плати, като изгуби своитѣ европейски владѣния. Проблемътъ, който е предметъ на книгата на Риндовъ, отъ тогава още повече се е усложнилъ и заплелъ, при все това Риндовъ се е наелъ, хвърляйки кратъкъ погледъ върху домогванията на балканскитѣ народи за политическо сближение, проявено въ миналото имъ, да посочи начинъ, какъ да се дойде въпрѣки всички мжчнотии до едно федериране на балканцитѣ (les Balkanais), както той за краткость се изразява. Проектътъ за една балканска федерация, както г. Р. си я рисува, съвсемъ не вдъхва вѣра, че е приложимъ, защото противоположнитѣ национални стремежи на балканскитѣ народи не могатъ се отстрани само съ прости благопожелания да се направятъ взаимни отстжпки по добра воля. Самъ г. Р. казва, че македонскитѣ българи, имайки пълно национално съзнание, не могатъ по никой начинъ се отказа отъ своята народность, не могатъ да отрекатъ кръвьта на родителитѣ си (ne veulent pas renier au sang de leurs parents). А тъкмо тая невъзможна жертва искатъ отъ тѣхъ сегашнитѣ имъ господари — гърци и сърби. Всичкитѣ исторически аргументи, които Р. привежда изъ българската история за да обясни сегашната обща българска национална култура, тѣсно свързваща всички българи на Балканския полуостровъ, за сръбскитѣ и гръцки политици и общественици нѣматъ значение, понеже тѣ сж решили да наложатъ своя държавенъ национализъмъ на всѣка цена. Сърбскитѣ и гръцки учени не искатъ и да знаятъ за хубавитѣ научни дефиниции за народность, народностни

малцинства, народенъ езикъ, народна църква и пр., съ които г. Р. много вѣрно и правдиво ги защищава (97 нт). Тъкмо за тѣзи неотемлеми народностни скжпоценности — за своето право на самоопредѣление (son droit d'autodisposition) македонцитѣ „се борятъ отъ половинъ вѣкъ на самъ съ единъ героизъмъ, достоенъ за удивление". Самъ авторътъ заключава, че веднажъ македонскиятъ въпросъ така решително поставенъ, става очевидно, че Македония трѣбва да принадлежи на македонцитѣ, „които единодушно желаятъ да бжде Македония автономна область въ Югославянската федерация, която ще бжде естественъ етапъ къмъ балканска федерация" (119). Но какъ да се постигне разрешението на македонския въпросъ, отъ който зависи мирътъ на Балканитѣ? По този сжществень въпросъ авторътъ, следъ като се губи въ теоретически разсжждения върху „елементитѣ на държавата" (139 нат.) както и по въпроса, що е федерация (153 нат.), съ интересенъ огледъ къмъ правенитѣ въ миналото опити за едно федериране между сърби и българи (169—171) и пр., спира се върху изказани мнения по въпроса въ сръбския и гръцкия печатъ (188 нат.). Най-сетне авторътъ стига до най-важното, по кой начинъ практически да се създаде федерация на балканскитѣ народи. Първото срѣдство за едно мирно разрешение на въпроса било да се създадѣлъ най-напредъ единъ митнически съюзъ (Zollverein) съ единъ митнически парламентъ (Zollparlament) като контроленъ и екзекутивенъ органъ, а сжщо тъй да се образува и една федерална банка, на която да се възложи управлението на фондоветѣ на митническия съюзъ. За тая цель трѣбвало да се образуватъ политико-економически сдружения, а за това пъкъ било необходимо да се образуватъ въ всѣка държава по три главни политико-економически групи: земедѣлци, работници и посрѣдници. Земедѣлската група била доста добре организувана въ повечето балкански държави. „Роденъ въ България като политико-економическа доктрина въ края на миналото столѣтие, земедѣлското движение скоро прехвърли малкитѣ граници на своето отечество и получи веднага международенъ характеръ отъ голѣма важность, поставяйки въ безредица цѣлата аграрна философия на Карлъ Марксъ"(!). По-нататъкъ авторътъ става по-откровенъ хвалитель на земедѣлческото съсловие (classe), което представлява три четвърти отъ населението на Балканитѣ и „което образува най-здравия, най-издържливия и най-консервативния елементъ, най-сигурния пазитель на частната собственость, на демократичния режимъ и на мира." Било очевидно, че мирътъ на Балканитѣ въ голѣма часть зависи отъ развитието на земедѣлското съсловие, което по признанието на Р. „върви по стжпкитѣ на международната работническа организация, тъй като той вече основа Зеления интернационалъ (Internationale verte) на чело съ международно аграрно бюро съ седалище въ Прага" (200). Не зная, защо е трѣбвало на г. Р. по-нататъкъ да разправя за борбата на нашитѣ съюзени земедѣлци съ Радославовия режимъ, за Дуранъ-Кулакъ, Шабла, Тръстеникъ — „три български села, бомбардирани отъ български топове, защото отказали да се съобразяватъ съ закона за десятъка" и пр. Нѣщо повече, г. Р. смѣта за умѣстно да даде и други подробности отъ историята на това „народно движе-

ние", чиито основни принципи били поставени отъ четирма лидери на това зараждаще се движение: Янко Забуновъ, Димитъръ Драгиевъ, Цанко Бакаловъ и Коста Илиевъ. Идеитѣ на българския земедѣлчески съюзъ се разпространили „въ кратко време по цѣла Европа", идеята да се образува единъ федеративенъ блокъ на Балканскитѣ държави намѣрила общо одобрение въ земедѣлческитѣ маси, обаче за да може да успѣе напълно, това федеративно движение трѣбвало да си осигури сътрудничеството на други две съсловия — работницитѣ и посрѣдницитѣ (les intermediaires). Главната грѣшка на голѣмия демагогъ Стамболийски била въ това, че той искалъ да отстрани отъ властьта своитѣ лични съперници и противници на неговата диктатура, та открилъ война на работническата класа и на хората съ свободни професии и пр. Като второ срѣдство за постигане на балканска фередация Р. препоржчва „периодически междубалкански конференции или конгреси". На трето мѣсто като срѣдство иде народното образование: трѣбвало да се образува младежьта въ пацифистиченъ духъ, трѣбвало да се попрѣчи щото въ бждеще шовинизъмътъ да прекрача прага на училището; шовинизъмътъ трѣбвало да се изгони отъ всѣко цивилизовано общество, за да можело да се постигне международна солидарность, „толкова добре изложена и мотивирана отъ госп. Бриянъ въ неговия проектъ за европейски федераленъ съюзъ..." Така унасяйки се въ тоя родъ теоретически блѣнове, нашиятъ земедѣлчески апологетъ най-сетне ни поднася и своя проектъ, съ възприемането на който би се постигнало „да угасне за винаги вулканътъ на Балканитѣ", а именно, като се раздѣли Балканскиятъ полуостровъ на следнитѣ държави (по азбученъ редъ): 1. Албания, 2. Банатъ, 3. Бесарабия, 4. Босна, 5. Буковина, 6. България, 7. Цариградъ — свободенъ градъ съ хинтерландъ Мидия-Родосто, 8. Хърватско, 9. Далмация, 10. Добруджа, 11. Епиръ, 12. Гърция, 13. Македония, 14. Света Гора, 15. Черна Гора, 16. Ромъния, 17. Солунъ — свободенъ градъ, 18. Сърбия, 19. Словения, 20. Триестъ — заедно съ Истрия, 21. Трансилвания, 22. Тракия, 23. Далмация и 24. Войводина.

Авторътъ въ заключение се обръща къмъ „балканцитѣ", подъ които разбира главно „трудещи се хора, постояно превити подъ тежестьта на ежедневнитѣ си нужди", и ги подканя да не забравятъ, че тѣхнитѣ правителства не трѣбва да бждатъ друго освенъ тѣхни служители, изпълнители на тѣхната суверенна воля. А това тѣ щѣли да постигнатъ— завършва Р. — когато ще бждатъ добре организирани. Между туй „Италия ви дебне, Русия ви наблюдава (vous surveille), Англия и Франция ви съветватъ да се обедините; вие трѣбва да избирате!" Съ тази политическа рецепта, очевидно внушена на автора отъ другаде, той завръшва книгата си. Трѣбва да припомнимъ, че не само въ Бѣлградъ но и въ Парижъ официалнитѣ мѣродавни кржгове отдаватъ значение на нашата „селска демокрация" като се надѣватъ, че българската земедѣлска партия единъ день ще прокара желаното отъ тѣхъ съюзяване на България съ Югославия, разбира се въ смисълъ, какъвто си е предначертала побѣдителката Сърбия. Азъ имахъ случай по поводъ на книгата на Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie (вж. Македон. прегледъ

V. 1. 134 стр.) да отбележа това политическо схващане у французитѣ, на което г. Ancel се явява усърденъ проводникъ. Той говори сѫщо така за „l'union de toutes democraties rurales" на Балканитѣ. Очевидно е, че нашитѣ земедѣлци, емигранти въ Бѣлградъ и Парижъ, за да си дадатъ важность и да угодятъ на правителственитѣ кржгове, усърдно подхранватъ тѣзи надежди. Затова, види се, — казахъ въ своята рецензия — не само въ Бѣлградъ но и въ Парижъ сѫ толкова на почетъ известни наши представители на тая — селска демокрация. Тамъ прибавихъ още, че г. Анселъ, както сега и Р., който просто повтаря сѫщото, въ своята тенденциозность не е добре вникналъ въ действителнитѣ съотношения на селската и гражданска маса на Балканитѣ: тѣ не се различаватъ толкова много помежду си въпрѣки новитѣ движения срѣдъ селянитѣ, часть отъ които следъ голѣмата война се стреми да стане решаващъ политически факторъ въ страната си. Напротивъ най-вѣроятно е, че голѣмитѣ национални въпроси въ връзка съ желателното бѫдеще обединение на балканскитѣ народи нѣма да се ризрешаватъ безъ преобладаваще влияние на интелигентната класа у всѣки отъ тѣхъ, защото тя е, която държи смѣтка за културното минало и бѫдеще на своя народъ, за всички културни ценности, които опредѣлятъ народностната му самобитность и които нѣма да бѫдатъ пожертвувани току тъй за облаги отъ материялно естество, съ каквито селянията се залъгва (ц. д. 138). Точно това сега подържамъ и по отношение на все сѫщитѣ идеи въ книгата на Р., независимо отъ неговия невъзможенъ проектъ за съединени щати на Балканитѣ.

Л. Милетичъ.

Владимиръ А. Карамановъ, Дойранъ съ околията му и българското управление въ тѣхъ презъ войнитѣ на 1912—1913 год. Кюстендилъ, 1931, мал. 8⁰, 104. ц. 16 лева.

Следъ книгата на г. Карамановъ „Кукушъ и околията му и българското управление въ тѣхъ презъ войнитѣ 1912—1913 год." (1929 г.), за която се отзовахъ въ Мак. Прегледъ г. V, кн. 3, последва отъ сѫщия авторъ нова книга подъ горе посоченото заглавие, писана по сѫщия планъ. За събитията отъ мѣстенъ характеръ презъ време на нашата окупация на Македения 1912/13 година малко е писано, и за това г. К. добре е сторилъ, че сега ни дава интересни подробности относително града Дойранъ и околията му. Тази область отъ Македония ще заеме видно мѣсто въ нашата нова военна история поради голѣмитѣ боеве около Дойранъ, въ които българското оржжие презъ последната война пожъна вѣчна слава и за които вече имаме и подробно описание отъ полк. Н. Недевъ („Дойранската епопея"). Следъ свѣтовната война Дойранъ стана по тази причина най-популярното и свѣтло име, което се запечати въ паметьта на българина изобщо, така че и всѣки, колкото и да е малъкъ приносъ къмъ събитията оть освободителната наша война презъ 1912—1913 год. за Дойранско се посрѣща съ благодарность. Въ книгата на г. К. се даватъ първомъ общи, кратки бележки за Дойранъ — за мѣстоположението му на самото езеро, жителитѣ му

въ надвечерието на Балканската война, за самия градъ, търговията и занаятитѣ въ него. Въ втората глава срѣщаме по-любопитни сведения за живота въ околията презъ означеното време. Предшествува много умѣстно кратко географско описание на околията, следъ което се говори и за населението ѝ тогава, на брой до 40 хиляди души, отъ които две трети се падатъ на турцитѣ, а останалитѣ сж българи. Поголѣмата часть отъ турското население съставяли тъй наречени коняри (юруци). Най-голѣмитѣ и богати турски села се намираха въ областьта Боймйя, повечето собственость на богати турски чифликчии. Въ града турцитѣ повече се занимавали съ занаяти, търговия и чиновничество. Даватъ се подробни сведения и за българското население, което въ две села е изповѣдвало униятско-католишко вѣроизповѣдание. По-оригинални сж сведенията касателно освобождението на Дойранъ отъ турцитѣ и установяването на първитѣ временни български власти въ Дойранско (глава III). Турското население на града, изплашено предъ настжпващата българска войска, влиза въ преговори съ по-видните българи за взаимно пазене, докато градътъ се заеме отъ българскитѣ власти. За тѣзи тревожни дни и следващитѣ презъ време на българската окупация К. съобщава интересни подробности, подкрепени и съ документи отъ струмишкото окржжно управление. Трѣбва да се отбележи, че тогава струмишки окржженъ управитель е билъ авторътъ, г. Карамановъ, та отблизу е билъ запознатъ съ административнитѣ разпоредби на временното наше управление. Когато презъ декември 1912 год. се създало македонското военно губернаторство подъ началството на генералъ М. Вълковъ, губернията е била раздѣлена на четири окржга, и тогава въ кукушкия окржгъ е била включена и дойранската околия, на която първъ околийски началникъ е билъ П. Гжбенски. Разказва се, между другитѣ подробности отъ административенъ характеръ, и за първитѣ неприятности съ сръбската войска и сръбскитѣ власти, които почнали да вършатъ произволи надъ населението и безразборно да налагатъ реквизиция, като успѣли да се настанятъ на западната половина на дойранската околия, да въведатъ свое управление и да останатъ тамъ до междусъюзнишката война. Презъ това време поради вършенитѣ отъ сърбитѣ насилия твърде се изострили отношенията между тѣхъ и българскитѣ власти. Докато българскитѣ училища въ заетитѣ отъ насъ мѣста не сж спрѣли занятията си, напротивъ сърбитѣ въ своята окупационна зона ги закрили. Интересни сж свѣденията за забѣгнали въ горитѣ новопокръстени помаци отъ тритѣ помашки села Горно и Долно Гърбосово, отъ дойранската околия, и Палмъшъ отъ демирхисарската околия (61), за появяването на болни отъ холера и др. На 22 и 22 юний около Дойранъ ставатъ кървопролитни боеве между български и гръцки войски, следъ което, на 25 юний, българскитѣ власти изпразватъ Дойранъ, който заематъ гърцитѣ. Въ глава V. се описватъ отдѣлно лошитѣ междусъюзнишки отношения въ дойранската околия и по-важни инциденти между българи, сърби и гърци (65 нат.). Характеренъ за домогванията на сърбитѣ примѣръ е дохаждането въ Дойранъ на 12. I. 1913 г. на сръбски околийски началникъ, заедно съ секретарь и стражари, за да му се предадѣло управлението, макаръ че то е било

въ български ржце още отъ 25. X. 1912 г. И следъ като е билъ принуденъ да напустне греда, сжщиятъ сръбски околийски началникъ изново се връща на 15. I. 1913 и прави втори напразенъ опитъ да се наложи. Преди това гръцки власти сж успѣли да се настанятъ въ Валандово, но единъ взводъ български войници презъ декемврий освобождава селото отъ гърцитѣ, обаче на 2. февруарий 100 души сръбски войници съ двама офицери и трима административни чиновници насилствено заематъ властьта въ селото, дръзватъ да арестуватъ българския околийски началникъ Гжбенски, военния следователь подпоручикъ Салчо Груевъ и финансовия началникъ Чуловъ. Привежда се текстътъ на телеграмата до българския царь (съ дата 11. II. 1913), съ която българското население се оплаква отъ сръбски насилия. Следватъ сведения за преследване отъ страна на сърбитѣ на българския свещеникъ и учители въ с. Валандово; за убийството на валандовския кметъ Василъ Николовъ, за обиръ на българска поща, за насилия нащъ български милиционери, насилствено установяване на сръбско управление въ с. Пирава и убийството на пиравския кметъ Тома Байльозовъ, обезчестяване на български момичета въ с. Пирава и пр. Съобщаватъ се кратки данни за дойранскитѣ боеве презъ междусъюзнишката война на 22—24. юний 1913 год. — Книгата се завършва съ глава VII. върху гръцкитѣ жестокости въ дойранската околия презъ сжщата междусъюзнишка война. Авторътъ си е послужилъ и съ данни изъ моята книга „Гръцкитѣ жестокости въ Македония презъ гръцко-българската война 1913 г.“, та разказва за клането на българитѣ въ с. Аканджали и др.

Л. Милетичъ.

Тракийски Сборникъ. Книга II. Издание на Тракийския върховенъ изпълнителенъ комитетъ (Редакционенъ комитетъ проф. Д. Михалчевъ, Ив. Пандалеевъ и Хр. Караманджуковъ). София, 1930, 8⁰ 228.

Следъ първата книга отъ Тракийски Сборникъ (1928 г.) излѣзе и втората — сега сравнително съ по-богато съдържание. Следъ статията отъ проф. А. Иширковъ върху Имена и граници на Тракия следватъ статии отъ Ив. Пандалеевъ, Момчилъ войвода въ народната поезия; Архимандритъ Кириловъ, Изъ борбитѣ за българска църква въ Ксанти (лични спомени); Анастасъ Сп. Разбойниковъ, Село Булгаркьой; К. Н. Петкановъ, Странджа; Станимиръ Поповъ, Народонаселението на Тракия до Балканската война. Следватъ рецензии.

Професоръ Иширковъ, както винаги въ тоя родъ свои географски студии, грижливо е проследилъ и исторически сведения относително темата си, та дава пъленъ научен отговоръ за имената и границитѣ на Тракия, като е използувалъ и досежни данни у стари пжтешественици по Тракия. Иширковъ заключава, че въ минали времена цѣла Тракия, макаръ и населена отъ разнообразно население, се е смѣтала за българска страна наравно съ Мизия и Македония, дори за по-българска область, за което има изобилни данни и въ неизползуваната въ случая обширна българска географска, историческа и етнографска литература.

Ив. Пандалеевъ въ своята фолклорна студия върху родопския епически герой Момчилъ войвода е подбралъ възъ основа и на досежната литература сведенията за Момчила, чиято характеристика се дава главно споредъ българскитѣ народни пѣсни, но съ огледъ и къмъ сръбскитѣ, въ които тъй сѫщо се възпѣва Момчилъ юнакъ. Монографийката за Момчила ще бѫде добре посрещната особено като сгодно пособие при изучването на нашитѣ епически юнаци въ срѣднитѣ ни училища.

Архимандритъ Кирилъ разказва свои лични спомени главно отъ Ксанти, гдето е прекаралъ нѣколко години въ края на изтеклото столѣтие като български проповѣдникъ, изпратенъ отъ екзархията. Въ споменитѣ си авторътъ изказва предположение, че българскиятъ патриархъ Евтимий може да е билъ заточенъ отъ турцитѣ въ единъ манастиръ, който е билъ на мѣстото на българското село Манастиръ — на десетина часа растояние отъ Гюмурджина. Авторътъ привежда и запазено предание у селянитѣ, споредъ което селото е било нѣкога на друго мѣсто, на единъ часъ растояние. Тамъ, гдето е билъ разрушенъ отъ турцитѣ стариятъ манастиръ, сега се намира едно параклисче, кѫдѣто ежегодно се стича народътъ на черковенъ съборъ. Авторътъ прави своитѣ съображения за пребиваването тукъ на патриархъ Евтимия и въ свръзка съ почитането у родопското православно население паметьта на Св. Параскева, чието житие е написалъ Евтимий. Авторътъ е посетилъ и близкото голѣмо българско село Съчанли. И двете села страшно пострадаха презъ 1913 год. (Вж. въ моето съчинение „Разорението на тракийскитѣ българи“, стр. 215 нат.). Къмъ статията на архим. Кирилъ е дадена и интересна фотография на епархийския съборъ въ Одринъ презъ 1910 год.

Статията на Анаст. Сп. Разбойниковъ се отнася до голѣмото, нещастно българско село Булгаркьой, което турцитѣ изгориха, следъ като избиха мѫжетѣ и отвлѣкоха въ плѣнъ по-голѣмата часть отъ женското население презъ 1913 год. Ужасната трагедия на Булгаркьой, която азъ щателно изучихъ и описахъ въ съч. „Разорението на тракийскитѣ българи“ (стр. 24—42), ще остане единствена поради звѣрскитѣ жестокости, които се извършиха отъ турска страна тамъ. Сега булгарокьойци, до колкото можаха да уцелѣятъ, сѫ пръснати по България. Споредъ Разбойниковъ най-много сѫ заселени въ Сливенъ, с. Мандра (Бургазка околия), Ямболъ, с. Атолово, Пловдивъ и Варна.

Поради казаната страшна история на селото Булгаркьой то заслужава да бѫде по-обстоятелно изучено и описано до времето на разорението му. Госп. Разбойниковъ, който презъ 1904 г. е билъ учитель въ Булгаркьой (Кешанска околия, Одрински вилаетъ), въ статията си дава любопитни данни за него — за мѣстоположението и произхода му, за училищното дѣло, за народния поминъкъ, за селското жилище, за носията и дори споменава нѣщо и за говора на булгаркьойци. Статията се завършва съ кратко описание на „булгаркьойскитѣ ужаси“ (100—103 стр.). По поводъ на това последното ще упрекна г. Разбойниковъ, че той съвсемъ премълчава споменатото мое изложение по сѫщия предметъ, макаръ че то му е добре известно: имамъ отъ него

писмо, следъ като бѣ получилъ книгата ми, за която той сега сѫщо тъй ни дума не казва. Вмѣсто да дава своитѣ кѫси бележки по булгаркьойското разорение, по-добре е щѣлъ да стори да бѣ направилъ явни извадки отъ моето описание, а още по-добре, ако го бѣ изцѣло препечаталъ. Въ книгата си азъ съобщавамъ и за важни особености въ булгаркьойския говоръ — за употрѣба на инфинитивъ! И това г. Разбойниковъ не трѣбваше да премълчава, щомъ вече се е наелъ да говори и за езика на булгаркьойци, (с. 97). — За всичко друго, изложено въ статията на г. Р., независимо отъ грѣшки и слабомотивирани мнения, не може освенъ да сме му благодарни. Дано се явятъ и други съобщения касателно Булгаркьой.

Госп. Константинъ Н. Петкановъ поетически описва Странджа въ единъ интересенъ разказъ, въ който жнво сѫ отразени лични преживѣвания на автора презъ време на последнитѣ въстанически движения въ Одринско.

Статията на Станимиръ Поповъ (120—201) е сериозенъ опитъ да се внесе по-голѣма ясность относително въпроса за числеността на българското население въ Тракия до Балканската война. Съ тая цель авторътъ подлага на критика до сега изнесенитѣ разни български и чужди статистики за тракийскитѣ българи, между които и най-добритѣ страдатъ отъ неточности главно поради липса на една достовѣрна официална турска статистика, та всички досегашни изследвачи сѫ били принудени да я попълватъ и обясняватъ по странични сведения. Така бѣхъ принуденъ да постѫпвамъ и азъ за статистиката на тракийскитѣ българи, която дадохъ къмъ своята етнографическа карта на народонаселението въ Одринско (вж. съч., „Разорението на тракийскитѣ българи"). Станимиръ Поповъ следъ сравнително проучване на изнесенитѣ до сега статистики въ заключение намира, че: „най-близко до истината сѫ: а) по отношение на броя на турското население даннитѣ на Ст. Н. Шишковъ; б) по отношение на българитѣ-християни — даннитѣ у Рихардъ фонъ Махъ и проф. Милетичъ; в) по общия брой на българитѣ — Ст. Н. Шишковъ и Р. Ф. Махъ" (стр. 199). Докато Махъ изкарва числото на тракийскитѣ българи — православни и мохамедани до 207,803 г., азъ — до 171,005 д., авторътъ г. Поповъ ги изчислява до 199,502 д. Разбира се, че и последната цифра не ще да е безпогрѣшна.

Даденитѣ две фотографски репродукции на булгаркьойци въ народна празднична носия сѫ интересенъ приносъ къмъ фотографиитѣ, възпроизведени въ моята книга, представляващи булгаркьойски жители бѣглеци.

Въ отдѣла „Наука и книжнина" (204, 219) между друго подробно се съобщава за съдържанието на „Спомени на Михаилъ Герджиковъ за Одринското въстание 1914 г.", съобщени отъ мене въ книга IX на „Материали за историята на македонското освободително движение" (1928). Рецензентътъ критически се спира и върху моя предговоръ на Герджиковитѣ спомени. Той е изобщо съгласенъ съ мене, само не му се ще напълно да одобри моитѣ доводи по въпроса, защо тракийската интелигенция не съ такова единодушие и не тъй беззаветно се предаде въ служба на революционната идея, както това стана въ Македония. Както може читательтъ на моя предговоръ самъ да разсѫди, азъ не съмъ

искалъ никакъвъ укоръ да правя на „тракийската интелигенция“, а само посочвамъ обективнитѣ причини за тоя фактъ. Самъ рецензентътъ признава, че одринското въстание бѣше въ тѣсна връзка съ македонското освободително движание, и че не само „органически бѣ свързано съ македонското въстание, но се и ржководѣше отъ македонци“. Та и азъ въ своята преценка не съмъ казалъ нищо повече.

Въ края на сборника е дадено и кжсо французко резюме на съдържанието му.

Л. Милетичъ.

Полковникъ Л. Ламушъ, Петнадесеть години балканска история (1904—1918). Съ три карти вънъ отъ текста. Преводъ. Издание на македонския националенъ комитетъ. София, 1913, 8⁰ 171. Цена 50 лева.

За по-широкия кржгъ наши читатели става достжпна съ този български преводъ французката книга на г. Ламушъ, излѣзла подъ сжщото заглавие. Къмъ превода е даденъ ликътъ на автора въ доста чиста репродукция. Авторътъ, поканенъ отъ макед. националенъ комитетъ, е написалъ и единъ интересенъ предговоръ къмъ превода на книгата му. Въ предговора си между друго изтъква, че макаръ положението на Балканския полуостровъ и сега да не е по-добро, отколкото бѣше, когато е написалъ книгата си (1926), все пакъ презъ туй време се е извършилъ единъ обратъ въ свѣтовното обществено мнение въ полза на българското дѣло: „Тъкмо следъ договора за миръ въ Neuilly, когато помѣстихъ протеста си въ „la Revue politique et Parlamentaire“, азъ бѣхъ почти самъ-самичъкъ да защищавамъ свещеното право на българитѣ. Сега тѣ сж много по-добре познати въ свѣта, а който познае българитѣ, не може да не ги обича... Сега българскиятъ народъ, българското дѣло, следователно и македонското дѣло, иматъ всѣкжде искрени и деятелни приятели — въ Франция, въ Англия, въ Италия, въ Америка. Въ всичкитѣ държави интелигенцията се интересува за българския въпросъ, и преди всичко — за македонския, толкова важенъ за европейския миръ. За този въпросъ може да се каже, както преди тридесеть години по случай на единъ знаменитъ процесъ: „истината е въ походъ, нищо не може да я спре“.

Л. М.

Résumés des articles de la revue.

Prof. A. M. Sélichtchev, Apport à l'étude de la „sloujba" et de la „slava".

Dans son œuvre „le Polog", Mr. le prof. Sélichtchev soutient que le rite de la coutume bulgare „la sloujba",de même que celui de la „slava" serbe reflètent la forte influence de l'Eglise. Les anciens gestes sacrificatoires d'élever et de rompre le pain ont été remplacés par des formes rituelles chrétiennes. La bénédiction du pain, du vin, du froment et de l'huile a été introduite dans le rite de la „slava" et de „la sloujba" familiales. Dans son présent article, A. Sélichtchev donne des explications complémentaires sur l'origine des rites de la „sloujba" et de la „slava", à propos d'un article du professeur serbe D-r R. Gruitch publié dans le „Glasnik Skopskoy Nautchnoy Druchtva" (Revue de la Société Scientifique de Skopié", tome VII—VIII, p. 41—74) sous le titre „Les éléments ecclésiastiques de la slava".

Le professeur Gruitch reconnaît que les moments principaux du rite — le geste de rompre le pain et de l'élever — portent l'empreinte de l'origine ecclésiastique. Les arguments de Gruitch à ce sujet, basés sur des informations tirées de quelques monuments écrits ecclésiastiques, sont jugés par Sélichtchev insignifiants en face du fait que la littérature ecclésiastique fournit un assez grand nombre de preuves réfutant l'affirmation de Gruitch que dans les manuscrits et livres ecclésiastiques on ne rencontre pas les désignations de „slava" et de „sloujba". En effet, Sélichtchev cite dans son article beaucoup de passages de manuscrits serbes et bulgares où les deux désignations sont formellement mentionnées. Il présente encore des données pour montrer que chez les Tchèques aussi la mémoire des saints, patrons de la famille, était fêtée dans des cérémonies au rite analogue. Selichtchev fait ressortir qu'au cours de la cérémonie une coupe de vin était bue en l'honneur du saint. Sélichtchev donne la reproduction d'un tableau qui représente le saint tchèque Ventzéslav (Vàslav) avec une coupe à la main.

Dans les Balkans, le plus répandu des cultes de saints a été celui de S-t Georges. Il existait en son honneur une „sloujba" chez les Grecs et chez les peuples qui au point de vue ecclésiastique se trouvaient sous l'influence de Byzance. Sélichtchev s'arrête sur la „sloujba" d'origine grecque en l'honneur de S-t Georges que le prof. Miletitch a relevé dans l'ainsi nommé „Damaskin de Svichtov" et dont il parle dans son article „Au sujet de la „sloujba" familiale bulgare et de la „slava" bulgare" (publié dans la Revue Macédonienne, A. VI. № 3). Il est dit dans la conclusion que la „sloujba" bulgare et la „slava" serbe ont été intro-

duites sous l'influence du rite correspondant pratiqué à Byzance. M-r Sélichtchev donne des explications sur la coupe de vin bue en l'honneur de l'archange Michaïl — scène décrite dans la légende de St Ventzéslav. M-r Sélichtchev indique des rites analogues chez les Bulgares, les Serbes et les Russes. La coutume de boire une coupe de vin en l'honneur d'un saint est aussi mentionnée dans les chansons épiques serbes. Mr Sélichtchev élève également des objections contre l'affirmation de M-r Gruitch que dans les chansons serbes il n'est pas parlé de la bénédiction du froment et du geste de rompre le pain dans la demeure de celui qui fête, tandis que l'élévation du pain est souvent mentionnée; M-r Sélichtchev fait remarquer que tous les éléments qui se trouvent dans le rite de la coutume serbe se trouvent également dans celui de la coutume correspondante chez les Bulgares, les Russes et les Tchèques, et il fournit à l'appui de son affirmation des preuves puisées dans les monuments écrits du XV-e et du XVII-e siècles. En ce qui concerne la forme spéciale de la bénédiction du pain rituel (proscoura, panaguïa) dans la Macédoine du Nord, Sélichtchev conclut que c'est une influence grecque. Dans un nomocanon grec, un passage cité par Sélichtchev contient tout le programme du rite ecclésiastique de la „slava" serbe. De sorte que le caractère de la „slava" n'est pas „plus national que religieux" comme le soutiennent les ethnographes et publicistes serbes, et en particulier Mr Gruitch, mais au contraire la „slava" se révèle comme une cérémonie plus religieuse que nationale.

N. P. Blagoev, Le tzar bulgare Roman.

M-r Blagoev dans la suite de son article „Le tzar bulgare Roman" dont la première partie a paru dans la Revue Macédonienne, A. VI. № 3) expose les actions militaires du tzar Roman contre Byzance qui était tombée dans une situation difficile par suite de la révolte de Varda Sklir, révolte dont le tzar bulgare voulait profiter non seulement pour délivrer la Bulgarie de l'Est de la domination byzantine, mais aussi pour se venger des maux causés par les Byzantins à lui-même, à son frère le tzar Boris et à la Bulgarie. L'empereur Bazile, après avoir réprimé la révolte de V. Sklir, décida de mettre fin aux incursions militaires des Bulgares en Thrace. Mais les armées byzantines essuyèrent une grande défaite, qui selon N. P. Blagoev aurait eu lieu sur les hauteurs de Vakarel dans la région de Sophia. Plus loin, Blagoev expose les entreprises culturelles et militaires du tzar Roman jusqu'à la défaite catastrophale des armées bulgares près du fleuve Sperheï en 986, qui selon lui serait imputable au tzar Roman et à Samouïl. Blagoev s'arrête en détail sur les suites funestes pour la Bulgarie de la défaite près du Sperheï; en effet, la Bulgarie, militairement épuisée, ne pouvait opposer de résistance aux armées byzantines qui trois mois durant la ravagèrent impitoyablement. L'empereur byzantin, au moyen de nouvelles expéditions militaires, de 1001 à 1004, en Bulgarie et en Macédoine réussit à conquérir toutes les terres bulgares. M-r Blagoev termine son article par la conclusion suivante: „Le tzar Roman était monté sur le trône bulgare avec de grands espoirs et dans des circonstances très favo-

rables, car à ce moment-là Byzance était déchirée par les guerres civiles; Roman en profita pour commencer ses incursions militaires en Thrace bulgare dans le but de la délivrer de la domination byzantine. Sa victoire près de Sopfia et sur les hauteurs de Vakarel mit à sa disposition la Bulgarie de l'Est, qui quinze ans auparavant (971) avait été conquise par l'empereur byzantin Jean Tzimiscès, et ainsi il devint empereur de tout l'Etat bulgare qui avait appartenu à son père. Malheureusement au lieu de se contenter de ce succès et d'attacher toute son attention à l'organisation et au gouvernement de son Etat, il donna libre cours à sa haine personnelle contre les Byzantins et entrepit des expéditions militaires téméraires et mal conçues dans des régions purement byzantines en surestimant ses propres forces et en faisant trop peu de cas de celles de son adversaire. Dans ces aspirations et actions le tzar Roman a dû être soutenu par Samouïl, qui, incontestablement, a été un homme très actif et guerrier, mais peu prévoyant et prudent. Il est probable qu'il aura voulu par ses qualités militaires s'imposer comme successeur tout désigné du tzar Roman. Mais par ses aspirations et actions il a causé de grands maux à la Bulgarie et à lui-même. Byzance se serait peut-être résignée à la reconstitution de l'Etat du tzar Péter qui jouissait auprès des Byzantins d'une certaine considération. Peut-être aurait-elle reconnu aussi l'annexion à l'Etat bulgare des régions slovènes du sud, car ces dernières avaient déjà été auparavant sous la domination politique des Bulgares. Mais Byzance ne pouvait absolument pas consentir à ce que la ville de Dratch et la région de Dratch, la ville de Larissa et l'Hellade, qui avaient de tout temps fait partie de son empire, lui fussent enlevées. Par là il aurait été porté atteinte non seulement à ses grands intérêts politiques, et militaires, mais aussi à ses sentiments nationaux, car ses contrées, de même que la ville de Salonique et en général tout le littoral de la Mer Egée, étaient peuplées de Grecs. L'empereur Bazile était non seulement un remarquable homme d'Etat et chef militaire mais aussi un grand nationaliste.[1] Il ne pouvait permettre au tzar Roman d'étendre ses conquêtes et sa domination sur la région de Dratch et sur l'Hellade qui avaient toujours appartenu à Byzance et sur les villes grecques de Dratch, Larissa, Salonique, Serresse, etc. qui étaient les points d'appui des aspirations politiques byzantines dans la péninsule balkanique. C'est ce qui amena la grande guerre entre les Bulgares et les Byzantins qui devait se terminer au profit de ces derniers, parce que Byzance était à cette époque un Etat ayant une civilisation avancée et disposant d'inépuisables ressources en argent et en hommes et aussi parce que Bazile était un homme d'Etat et chef militaire beaucoup plus capable que le tzar Roman et le tzar Samouïl.[2] Voilà pourquoi le tzar Roman fut enfin vaincu et, selon Jahia d'Antioche enfermé de nouveau dans la prison dont il s'était auparavant enfui,[3] selon Joan Skilitza nommé pair, chef des appartements privés de l'empereur et envoyé comme commandant militaire à Abidos.[4] Quoiqu'il en

[1] Cedrenus, II. p. 475.
[2] N. P. Blagoev. Annuaire de l'Université de Sophia, Faculté de Droit, № XX. p. 563—587.
[3] Baron V. R. Rozen. „L'Empereur Bazile, le tueur de Bulgares" p. 28.
[4] Cedrenus, II, p. 455.

soit, un fait est certain c'est que le tzar Roman eut une triste fin et qu'avec lui s'acheva la glorieuse dynastie du prince Kroum qui au cours de deux siècles régna sur la Bulgarie, élargit ses frontière et la rendit puissante et glorieuse.

Professeur G. Ilinsky, Notice sur l'adverbe macédonien-bulgare „úchtche (úchte).

La forme „úchtche" ou „úchte" (dont la signification est e n c o r e) dans les parlers macédoniens est particulière par la prononciation spéciale ú avec l'accent au lieu de o au commencement de ce mot. L'auteur n'admet pas l'interprétation donnée du côté bulgare, selon laquelle dans ce cas le u se serait développé régulièrement de l'o sans accent à l'époque où il se prononçait: o c h t é (au lieu du plus ancien: e c h t é), après quoi l'accent se serait déplacé sur la première syllabe et ainsi serait devenu ú c h t c h e au lieu de u c h t c h é. M-r Ilinsky après avoir élevé ses arguments contre cette explication, donne son opinion, selon laquelle la singulière forme en question représenterait une contamination du mot u c h t c h é respectivement u c h t é par un autre adverbe vieux-bulgare de même signification consistant en une seule voyelle ú, de sorte que sous l'influence de ce dernier l'accent dans le premier mot se serait transporté sur le u initial qui primitivement n'était pas accentué.

Hr. Chaldev, L'éveil national en Boïmïa.

La Boïmïa, dont il est parlé en détail dans la Revue Macédonienne (A. VI p. 1—49) représente une vallée isolée, entourée de montagnes. Les vieilles routes de communication Salonique-Voden-Monastir-Ohrida, Salonique-Vélesse-Uskub, Salonique-Serresse-Nevrokop-Bansko passent loin d'elle. C'est pourquoi elle n'a pas été visitée par les voyageurs. Son importance dans les temps les plus anciens, au moyen âge et à l'époque moderne a été principalement d'ordre stratégique. Elle a servi de rempart à la capitale de Philippe — Péla, et c'est ici, dans le village de Gorgopik que, selon une légende, aurait été déposé son trésor, et aussi d'ici que Philippe II et Alexandre la Grand auraient recruté leurs meilleurs cavaliers et frondeurs. Elle a eu la même importance pour les tribus slaves dans leurs expéditions contre Salonique. C'est ici que les descendants d'Evrinos bey, conquérant de la Macédoine du Sud, tenaient leurs forces militaires, qui comprenaient des cavaliers bien armés, dont une centaine devaient être couverts d'armures et avoir des armes modernes. Enfin c'est d'ici que, par la montagne du Païak qui par son versant septentrional, Skriéna, est reliée aux monts de Kojouh et de Nitcha, on peut pénétrer sans être remarqué à Méglène, dans la Boïmïa Supérieure, dans la plaine de Pélagonie. D'autre part, comme on le sait, 20% de la population à l'époque turque était occupée dans les domaines agricoles dont les propriétaires, des beys, à de petites exceptions près, tenaient le parti des représentants officiels de la raïa — les évêques grecs et leurs vicaires. Ces derniers au cours de la domination plusieurs fois séculaire des Turcs, et particulièrement au cours du XVII-e et le VIII-e siècles, afin d'agrandir le hinterland ethnique de Salonique, centre d'hel-

lénisation de la Macédoine, firent tous leurs efforts pour chasser des églises et des écoles la langue bulgare et la remplacer par la grecque et pour supprimer tous les autres foyers culturels bulgares et inaugurer des institutions grecques. Cependant, malgré tout, ce long et double joug ne put étouffer complètement la conscience nationale des Bulgares de la Boïmia et elle se manifesta très tôt. Les facteurs qui ont entretenu ce sentiment national chez les Bulgares de la Boïmïa au cours de la domination turque cinq fois séculaire et ont contribué à son épanouissement vers le milieu du siècle dernier sont: 1. Les coutumes, chansons, contes et jeux populaires qui ont été jalousement conservés durant tout le joug; 2. Les privilèges dont jouissaient les habitants des quatre villages „vakefs" (propriétés des institutions religieuses) de la Boïmïa—Goumendjé, Kriva, Barovitza et Tzerna-réka; 3. La posession et l'entretien du „métoh" (petite succursale de monastère) St Georges à Goumendjé, dont les supérieurs étaient des moines du monastère Zoographe du Mont Athos; ces moines-directeurs disaient la messe dans le „métoh" en vieux-bulgare: 4. La proximité de Salonique où au cours de la première moitié du siècle passé avaient été fondées, l'une après l'autre, les imprimeries bulgares de l'archimandrite Thédossï Sinaïtsky (1831—1839), Cyrille Peïtchinovitch (1840—1843) et Kiriak Drejilovetz (1845—1852) et où plus tard les pionniers de la renaissance bulgare, après la construction de la ligne de chemin de fer Salonique—Uskub, eurent la possibilité de se rencontrer plus souvent à l'occasion de leurs affaires commerciales et en outre d'échanger des idées sur les questions nationales concernant toute la Macédoine.

Dès les premières manifestations ouvertes de l'éveil national des Bulgares de la Macédoine du Sud, les évêques grecs recoururent à tous les moyens licites et illicites pour étouffer cet éveil.

La lutte pour l'obtention d'églises et d'écoles nationales menée contre le patriarcat grec et ses organes devint d'année en année plus violente et comme les évêques grecs se servaient de personnages appartenant au gouvernement et de Turcs influents, et, en général, employaient des moyens brutaux et malhonnêtes contre les Bulgares, quelques-uns d'entre eux, natifs d'Enidjé-Vardar, ainsi que d'autres de Koukouch, se virent obligés d'accepter l'Union (Union avec l'Eglise catholique) qui leur permettait de réaliser leurs aspirations nationales: des écoles et un cergé bulgares et l'emploi de la langue slave-bulgare dans le service divin. Le journal „la Bulgarie" (1862, Constantinople) écrit, entre autre, au sujet de cette question; „Nous avons devant les yeux la copie d'une pétition adressée au chef du patriarcat bulgare (il faut entendre par là l'Eglise uniate) et signée par 115 familles bulgares de l'èvêché de Vodène, habitants d'Enidjé-Vardar, qui prient le patriarcat bulgare de les reconnaître pour ses enfants et de leur envoyer un directeur spirituel et national". Comme tel fut nommé par firman de la Sublime Porte le pope Dimo qui avait apporté la pétition à Constantinople. Ce dernier, après être arrivé à Salonique, prit avec lui „un maître d'école bulgare" qui de suite inscrivit 30 élèves qu'il insturisait dans une maison privée. L'école uniate d'Enidjé-Vardar a subsisté jusqu'à la guerre interalliée et servait à entretenir le sentiment national chez les habitants, dont une partie après 1880 se déclarèrent exarchistes et ouvrirent une école et une chapelle bulgares dans leur ville.

Les Bulgares de la Boïmïa dans la lutte qu'ils menèrent contre le patriarcat grec pour acquérir une Eglise et des écoles nationales furent représentés par des pionniers de grand mérite; l'un des premiers parmi eux est l'archimandrite hadji Pavel Gramatikov. M-r Chaldev s'arrête en détail sur la vie et l'œuvre de ce dernier.

Le centre principal de la lutte contre l'hellénisme, qui était soutenu avec acharnement par les évêques grecs en Boïmïa, était la ville de Goumendjé. Ici la lutte fut entreprise et menée avec une grande tenacité et ses chefs ont mérité la plus grande admiration.

La population de Goumendjé désira, presque en même temps que celles de Koukouch, Enidjé-Vardar et Vodène, avoir son Eglise et ses école nationales. Ici aussi la propagande catholique s'efforça d'établir un foyer de propagande et en 1860 quatre sœurs de charité uniates arrivèrent dans ce but. Cependant la population ne se laissa pas influencer et le même jour les sœurs retournèrent à Salonique. Les habitants de Goumendjé ayant décidé de construire une nouvelle église, le métropolitain Nicodime s'y opposa. En dépit de cette opposition, les Bulgares construisirent l'église et en 1866 ouvrient une école bulgare.

Malgré les difficultés systématiques suscitées aux maîtres d'école bulgares de Goumendjé par l'évêque Nicodime, celui-ci — peut-être à cause de son origine bulgare (il était natif de Vodène et parent du maître d'école Vanguel) — se comportait, en général, correctement envers les Bulgares et ne persécutait pas les deux prêtres qui au cours du service divin lisaient les Apôtres et l'évangile et chantaient quelques chants d'église en langue slave-bulgare. Lui-même, pendant ses tournées dans l'évêché, causait avec ses ouailles et à l'église expliquait l'évangile en bulgare. Il ne demandait à ses diocisains que de le reconnaître comme chef spirituel et de payer régulièrement à l'évêché leurs impôts annuels. Toute autre, ouvertement hostile à l'église et à l'école bulgares, fut la conduite du successeur de Nicodime—Agatanguelos; c'est pourquoi la population bulgare entreprit contre lui une lutte implacable qui se termina par l'expulsion de l'évêque grec. Après ce succès, les Bulgares se constituèrent en commune religieuse distincte. Entre eux et les Bulgares grécomanes de Goumendjé éclata une lutte acharnée dont l'issue, après beaucoup de péripéties, fut que les Bulgares de Goumendjé obtinrent leur église et deux prêtres exarchistes.

El. Guéorguiéva, Le calendrier national du village de Smilévo (région de Monastir). Coutumes, cérémonies et chansons.

Au nord-ouest, à 6 heures de distance de Monastir, entre les ramifications de la montagne Bigla se trouve le village de Smilévo. Il a été peuplé il y a 160 ou 170 ans; jusqu'alors sur cet emplacement s'étendait une forêt touffue appartenant à un bey turc. Les habitants sont par origine des „miatzi"—on appelle „miatzi" la population bulgare qui vit à Débère et dans ses environs. De sorte que les gens de Smilévo sont originaires de ces régions En effet ce sont des émigrés des villages des environs de Débère: Galitchnik, Lazaropolé, Tressontché, etc. Les preuves en sont: la langue, les

moeurs, les coutumes, les mêmes noms de famille qui jusqu'aujourd'hui encore ont été conservés à Smilévo et dans les villages ci-dessus cités.

Les raisons qui ont poussé les habitants de Smilévo à abandonner leurs foyers primitifs ont été les méfaits des Albanais. La vie, les biens, l'honneur de la population dans la région de Débère étant continuellement menacés par les pillages et les violences des Albanais, une partie de la population a été contrainte de chercher un abri à l'intérieur du pays.

Au début, 30 à 40 familles seulement quittèrent Galitchnik et Lazaropolé et arrivèrent à l'endroit où se trouve le Smilévo actuel, l'achetèrent et s'y installèrent. Puis, peu à peu, commencèrent à y venir d'autres familles fugitives, de sorte que le village, qui ne comprenait d'abord que quelques chaumières, s'agrandit jusqu'à compter 300 à 400 maisons et à la veille de l'insurrection de la St Elie (1903) atteignit le nombre de 500 maisons, spacieuses, à deux étages, claires, bâties par les habitants eux-mêmes qui sont en grande partie des charpentiers.

Il est donc facile de nous expliquer pourquoi Smilévo, quoique si près de Monastir, diffère tant par le dialecte, les coutumes, les cérémonies et les chansons de cette ville et de ses villages qui ont le dialecte de Monastir. La dialecte de Smilévo est le dialecte des „miatzi" c. à d. appartient au dialecte de Débère; les coutumes et les chansons sont les mêmes que celles de Débère. Pourtant, depuis un siècle et demi Smilévo se trouve en relations avec Monastir et on aurait pu s'attendre à ce qu'il eût oublié en partie ses anciennes coutumes, cérémonies et chansons et à ce qu'il eût adopté quelque chose de nouveau. Mais, à notre grand étonnement, tout a été conservé là dans sa pureté primitive grâce au conservatisme de la population qui garde pieusement tout ce qu'elle a hérité de ses aïeux. Les habitants de Smilévo se prêtent peu à une influence étrangère; toute nouveauté est défavorablement accueillie. Nous ne parlons pas des femmes, — elles ne sortent pas de leur village; mais, même parmi les hommes, qui comme charpentiers vivent la plupart du temps hors de celui-ci, pas un seul ne s'est approprié quelque mot étranger à son dialecte. Les habitants de Smilévo sont éveillés, énergiques, audacieux, entreprenants, aspirent à l'instruction et ont une forte conscience nationale; ce sont d'ardents patriotes. C'est ainsi qu'on peut s'expliquer pourquoi ce fut précisément Smilévo qui devint le centre du mouvement révolutionnaire dans la région de Monastir. Smilévo a donné le jour à l'apôtre du mouvement insurrectionnel macédonien — Damïane Grouev; c'est là qu'eut lieu le fatal congrès révolutionnaire de 1903; c'est de là que partit le premier et puissant appel à la lutte contre la tyranie cinq fois séculaire des Turcs.

El. Guéorguiéva expose plus loin les coutumes et les cérémonies du village de Smilévo. Les cérémonies sont accompagnées de chansons que E. Guèorguiéva a recueillies de sa grand'mère et de sa tante. Les coutumes et les cérémonies correspondantes sont décrites d'après le calendrier en commençant par le mois de janvier.

St. Romansky, Matériaux ethnographiques de la région du Vardar inférieur. (Extraits des archives de St. Verkovitch).

Dans cette partie des archives du collectionneur bien connu des matériaux ethnographiques bulgares de la Macédoine, Stéphane Verkovitch, découverte à Sofia, et dont M-r Romansky a déjà publié quelques chansons et deux contes de la région de Serresse, écrits avec des caractères grecs,[1] se trouvent aussi des matériaux du même genre avec des caractères bulgares. Il y a ici, entre autre, un cahier relié comme un livre in-octavo avec 140 feuilles de 27 lignes chacune. La plus grande partie de ce carnet, de la page 73 jusqu'à la fin, contient des contes (Contes recueillis dans les villages de Léhovo, Krouchovo, Terlïa et Startchichta), des chansons (du Razlogue, de la région de Léhovo, du village d'Egri-Déré, de Horvichta, Mouklène, Kerloukovo, Krouchovo), des coutumes, quelques proverbes et légendes, écrites de la main de l'auteur de la fameuse mystification „Veda Slovéna", comme on peut le voir de la remarque sur la dernière feuille, p. 279:

Toutes les chansons et tous les contes
Inscrits dans ce carnet,
De vieux chanteurs habiles
Et de jeunes filles macédoniennes
Ont été recuellis soigneusement
Et ont été inscrits
Par Iovan pope Iliev
Nommé Gologanov
Né au village de Terlïa
Emigré dans le village de Krouchovo
1866
Mois de février.

Cependant les 35 premières feuilles contiennent des matériaux ethnographiques, principalement des coutumes, des contes et des chansons écrits d'une autre main et recueillis ailleurs. Ce collectionneur inconnu donne des matériaux de la région du Vardar inférieur, des deux rives, comme on peut le conclure d'après quelques indications données par lui-même. Ainsi dans la description des „Roussalïs", au commencement même du cahier, il est fait mention d'un incident dans „le village de Orizartzi, évêché de Vodène" (p. 4); aux pages 14 et suivantes sont données des „chansons de noces du village Bogdantzi de la région de Doïran; à la page 20 commencent les „coutumes annuelles de Matchoukovo." Outre ces cahiers, sur des feuilles sans lignes in-quarto sont inscrits toujours par la même personne quelques „contes de Pazar (Enidjé-Vardar)" et de même la description des ruines du village de Voïnovo" à „deux heures de distance de Matchoukovo" à l'est.

Les contes inscrits sur ces feuilles, ceux du cahier et ceux qui ont été recueillis par Gologanov, paraissent maintenant dans le recueil de contes bulgares de la Macédoine du Sud extraits des archives de Pétrograde de

[1] Voir la Revue Macédonienne, Année IV, 1928, № 3, p. 110-153 (Chansons bulgares avec caractères grecs de la Macédoine extraites des archives de Verkovitch); № 4, p. 107—120 (Contes bulgares avec caractères grecs de la Macédoine extraits des archives de Verkovitch).

Verkovitch édités par l'Académie tchèque des Sciences sous la rédaction de feu le professeur russe P. A. Lavrov et du professeur Polivka de Prague. Le reste des matériaux — coutumes, superstitions, proverbes, énigmes, légendes et chansons — de même que la description plus haut mentionnée des ruines du village de Voïnovo, à l'exception de ce qui a été écrit de la main de Gologanov, est donné ici comme un apport précieux non seulement au folklore bulgare mais aussi à l'étude des dialectes bulgares. Leur langue refléchit les particularités les plus typiques du dialecte du Vardar inférieur — l'élision des voyelles non accentuées (plan'n'ta = planinata, dét'—to = dététo, jeïn-té = jenité, nadlo = nadolou, napkoum = napokon, etc.) surtout dans les syllabes après l'accentuation — chose caractéristique pour le dialecte grec aussi dans ces mêmes endroits.

Comptes rendus.

A propos de la mention du professeur A. Meillet sur mon étude sur le „Polog": „Le Polog et sa population bulgare. Etude historique, etnographique et dialectologique sur la Macédoine du nord-ouest." Sophia 1929, 8°, 439.

Dans la dernière publication de la Société de linguistique de Paris „Bulletin de la Société de linguistique de Paris" (XXXI, 3) se trouve une mention du professeur A. Meillet sur mon étude sur le Polog: „M-r Seliščev... a visité en 1914 la région qu'il décrit, située à l'ouest de Skoplje. Il réside maintenant à Sophia et il a utilisé son ancienne enquête en la complétant par des données recueillies depuis auprès des Macédoniens. Il faut remercier l'organisation macédonienne de lui avoir donné le moyen de publier les résultats de ses enquêtes... Il ne faut pas se laisser impressionner par le mot bulgare qui figure en tête du titre. Les faits observés sont macédoniens; il va de soi que, à nombre d'égards, et notamment pour l'accentuation, ils diffèrent des faits bulgares. L'essentiel est d'avoir les données, et l'on sera heureux d'avoir celles que fournit M-r Seliščev" (p. 202).

Je suis très reconnaissant à M-r Meillet de l'intérêt qu'il manifeste pour mon ouvrage. Mais, en même temps, je suis obligé de faire à propos de sa mention deux remarques:

1) Moi, l'auteur de l'étude sur le Polog, je ne réside pas à Sophia, mais à Moscou. A la première page de mon livre se trouve une brève préface. Cette préface M-r le professeur l'a lue: dans sa mention il parle de mon séjour dans le „Polog" en 1914, comme cela est dit dans la préface. A la même page, quelques lignes plus bas, j'indique le lieu de ma résidence et la date à laquelle j'ai écrit la préface: „Moscou, Novembre, 1929". Le livre a paru en 1929 c. à d. pas plus tard que décembre de la même année.

Je ne comprends absolument pas et je me perds dans les hypothèses, comment en face d'une indication aussi précise au sujet de ma résidence à Moscou, M-r Meillet peut dire: „il réside maintenant à Sophia." Je ne puis pas ne pas attacher d'importance à son inexplicable erreur: cette dernière peut créer pour quelques personnes un malentendu nuisible à tous les points de vue.

M-r le professeur A. Meillet n'est pas d'accord que le mot „b u l g a r e" doit être employé à propos du „Polog". Mais quelles sont les données que présentent la dialectologie yougoslave et l'histoire des dialectes slaves en Misie, Thrace et Macédoine à l'appui de cette opinion de M-r Meillet? Celui-ci fait, en passant, la remarque que les dialectes de la Macédoine par les particularités de leur accentuation diffèrent de ceux de la Bulgarie Bien entendu, il existe actuellement une série de groupes dialectiques bulgares et dans ce nombre les groupes macédoniens. Cela personne ne le nie. Mais l'examen de tous les faits dialectiques du Polog et des autres régions macédoniennes — les faits de leur histoire, l'analyse de ces faits comparés aux phénomènes correspondants dans les régions des Balkans, de la Thrace, des Rhodopes, et en relation avec le sort culturel-social des populations dans ces régions confirme que ces populations, de par le processus de leur vie culturelle et sociale-linguistique, représentent des groupes depuis longtemps intimement reliés entre eux; ces groupes sont connus sous le nom général: l e s B u l g a r e s.

Dans les différentes contrées bulgares, la vie culturelle-sociale et linguistique a subi des processus différents. A de pareils processus se rapportent, par exemple, les transformations dans l'accentuation — transformations qui ont été plus marquantes en Macédoine (pas également dans toutes ses régions) dans la Bulgarie du sud-ouest et dans les Rhodopes. Considérer ces faits des dialectes macédoniens dans leur état actuel sans rapporter les circonstances de leur apparition et de leurs rapports avec les groupes dialectologiques voisins, prétendre que les dialectes macédoniens représentent un type linguistique particulier — c'est un procédé insuffisant, sans valeur, en face de la richesse des données historiques et dialectologiques. Mais M-r Meillet trouve possible pour appuyer son affirmation catégorique de ne pas prendre en considération les résultats de l'analyse historique et comparée et de déclarer que les dialectes macédoniens sont distincts, pas bulgares. Cette affirmation dont il ne révèle pas les fondements est pour moi aussi incompréhensible, énigmatique, que sa communication concernant ma résidence à Sofia.

A. S é i l c h t c h e v
Professeur à l'Université de Moscou.

Moskou.
Rue Mohovaïa, № 11, appartement 11)
Le 2 juin 1931.

Vlad. R. Petković, La peinture serbe du moyen âge. Première partie. Belgrade 1930. — Compte rendu de Kr. Miatev.

Un gros album de 160 pages, avec 312 reproductions de fresques du moyen âge de la Macédoine et de la Serbie. Les reproductions sont faites d'après des photographies, c'est pourquoi, en excluant seulement un petit nombre reproduit d'après des dessins, elles peuvent parfaitement servir de matériel pour l'étude de ces fresques remarquables. C'est en effet dans ce but qu'elles ont été publiées par Petkovitch qui annonce que dans la seconde partie seulement de cette publication il étudiera systématiquement l'iconographie et le style des fresques serbes. Nous pouvons jusqu'à un

certain point prévoir quel sera le caractère de cette étude à en juger par les méthodes scientifiques et les procédés appliqués par M. Petković dans les brèves explications accompagnant les reproductions dans la première partie. Au long de trois pages il révèle ouvertement la tendance de son ouvrage, dont le but est, par des moyens tout à fait étrangers à la science, de convaincre le grand public occidental que les succès impérialistes des armes serbes sont une nécessité historique et presque une conséquence logique du développement de l'histoire au cours des siècles.

Pour Petković, il est absolument clair et indubitable que la Macédoine et la Serbie au point de vue politique, ethnographique, ecclésiastique et culturel sont inséparables et cette opinion il veut l'imposer aux étrangers. Son sujet est la peinture du moyen âge et il doit démontrer que toutes les œuvres de ce genre en Serbie et en Macédoine ont été exécutées uniquement par des Serbes, qu'elles sont le fruit d'un grand art serbe, surgi presque indépendamment, dont l'importance dépassa les frontières ethnographiques et dont l'influence s'étendit au delà des limites de la Serbie de l'époque.

Cependant, la tâche de Petković est rendue très difficile par le fait que depuis 10 ou 15 ans des savants étrangers et désintéressés ont commencé à jeter une grande lumière sur les rapports artistiques entre Macédoniens et Serbes durant le moyen âge. Mr Petković exprime surtout son mécontentement de l'éminent byzantologue et connaisseur de l'art balkanique Mr Gabriel Millet qui catégoriquement sépare les fresques macédoniennes pour les placer dans un groupe spécial qu'il désigne sous le nom d' é c o l e m a c é d o n i e n n e. C'es précisément contre cette école que sont dirigées les premières flèches de Petković. Selon lui, les fresques macédoniennes présenteraient une telle diversité et des tendances si oppossées qu'il ne serait pas possible de découvrir dans une telle conglomération les éléments essentiels d'une école. Ceci n'a cependant pas du tout empêché Petković de découvrir dans la variété bien plus grande encore des fresques serbes — macédoniennes les éléments d'un art uniquement serbe. Un de ces dupeurs serait aussi, selon P., „M-r André Grabar qui dans son livre „La Peinture religieuse en Bulgarie" n'a pas fait ressortir: premièrement, que presque tous les tzars bulgares n'étaient pas d'origine bulgare, deuxièmement, que le peuple bulgare était imprégné dans toute sa masse du profond mysticisme des sectes de l'Est (bogomils, hezihastes), et qui a proclamé les „seigneurs serbes" Deïane et son fils Constantin Dragach princes macédoniens et, de ce fait, a dissimulé l'influence artistique serbe qui s'est étendue au-delà de la frontière politique orientale du royaume." Cependant le plus grand crime de Grabar, toujours selon P., c'est qu'il parle de l'art macédonien et qu'en affirmant l'existence d'une école artistique macédonienne il soutient une mystification de la science occidentale.

Selon Petković, ce grand art serbe ne doit pas être compris comme une école byzantine locale, dans laquelle travaillaient des maîtres byzantins. Cette erreur reposerait seulement sur le fait que dans certaines églises les fresques sont accompagnées d'inscriptions grecques. Petrović trouve qu'il est pardoxal d'affirmer qu'il n'y aurait pas eu des maîtres serbes originaux. La preuve de leur existence serait, selon lui, la grande prépondérance

politique des Serbes dans les Balkans au XIV-e siècle et la place considérable occupée par l'Eglise serbe dans le monde orthodoxe pendant le XIV-e et le XV-e siècles. Est-il nécessaire de démontrer par des preuves puisées dans l'histoire la naïveté de pareils arguments? Petrović est archéologue et il sait très bien que la puissance d'Alexandre de Macédoine n'a pas été moindre que celle des Serbes au XIV-e siècle, mais qui oserait affirmer que les créateurs de cet art célèbre du IV-e siècle avant J. C. dans les frontières de l'Etat macédonien ont été uniquement des Macédoniens! Et si, comme le soutient Petrović, l'art serbe est né et s'est développé d'une façon magique seulement là où s'imposait la domination politique pourquoi a-t-il englobé dans les cadres de cet art les fresques de l'église d'Ochrida St Climent qui a été construite et décorée en 1334, c. à. d. environ 40 ans avant la conquête de cette ville par St. Douchan ?

Pour expliquer les éléments byzantins et orientaux dans les fresques serbes, Pétrović qualifie les maîtres serbes d'éclectiques, devenus tels par désir de créer un nouveau style. L'invasion turque mit cependant fin au développement de ce grand art, dont l'influence dépassa largement les frontières de l'empire serbe. Jusqu'où il s'étendit, Mr Petrović le montrera dans la seconde partie de son ouvrage „La Peinture serbe du moyen âge".

L'album contient un index des monuments et un répertoire iconographique qui lui donnent extérieurement l'aspect d'une œuvre scientifique. Malheureusement le caractère scientifique ne se trouve ni dans les conceptions, ni dans les méthodes de Mr Petrović. La tâche qu'il s'est proposée et les procédés qu'il a employés sont indiqués ci-dessus; tout autre commentaire est inutile.

D. Yaranoff, La Macédoine Economique. Sofia, 1930. 8⁰, 219. Avec une carte. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. — Compte rendu de N. Stoyanov.

L'ouvrage de M-r D. Yaranoff est un apport précieux pour l'étude de la vie économique de la Macédoine, et pour l'explication et la solution équitable de la question macédonienne au point de vue des intérêts économiques de ce pays et de son progrès culturel. Ecrit dans un esprit purement scientifique, ce livre complète au point de vue économique les nombreux ouvrages publiés jusqu'aujourd'hui par des savants et des enquêteurs en vue sur la question macédonienne.

Le livre de M-r Yaranov est divisé en six chapitres principaux:

Le chapitre A décrit les conditions géographiques du pays et ses grandes richesses naturelles. La Macédoine dans son ensemble a une superficie de 67.445 k² Aujourd'hui elle est partagée en 12 départements dont huit, ayant une superficie de 34.153 k², sont sous la domination grecque, trois ayant une superficie de 25.774 k², sous la domination serbe et un, avec une superficie de 6.798 k², sous la domination bulgare.

Au point de vue orographique, la Macédoine peut être divisée en quatre régions: 1) la région de la mer Egée qui s'étend sur tout le littoral macédonien de cette mer; c'est une plaine dont la superficie est de 23.785 k²; 2) une région onduleuse, au nord de la première, qui s'étend sur les

deux rives du Vardar, avec de petites plaines plus fertiles; sa superficie est de 12.985 k²; 3) une région occidentale montagneuse, à l'ouest de la précédente avec une superficie de 23.621 k²; là s'élèvent les hautes montagnes macédoniennes: la montagne de Vodna, la Babouna, la Nidjé, le Char; 4) une région montagneuse située au nord-est de la région de la mer Egée, d'une superficie de 8.053 k² où s'élèvent l'Ossogovo, le Rila, le Dospat, le Pirine et les montagnes de Maléchevo.

L'énorme force motrice des quatre grands fleuves macédoniens: la Bistritza, le Vardar, la Strouma et la Mesta, et de leurs affluents plus importants: la Tcherna, la Ptchinïa et la Brégalritza jusqu'aujourd'hui encore n'a pas été utilisée dans des buts industriels.

Le climat de la Macédoine diffère selon les régions: il y a le climat maritime et le climat continental généralement sec. La flore est riche et variée par suite de la variété des climats et de l'orographie du pays. En plus de toutes les cultures de l'Europe centrale qui poussent ici parfaitement, grâce à la situation méridionale de la Macédoine et à son climat maritime, prospèrent aussi le tabac, le pavot, le sésame, l'olivier et quelques autres plantes du sud.

Les conditions géographiques de la Macédoine permettent le développement de l'élevage qui pourrait être une source de revenus importants.

La Macédoine possède des richesses souterraines considérables; mais les ressources et les conditions politiques nécessaires pour leur exploitation manquent. On trouve du chrome dans les régions d'Uskub et de la Morave, du plomb dans celles de Kratovo et d'Ohrida, du magnésium et du cuivre dans la Péninsule de Halki, du zinc près de Cavala, etc. Il y a d'abondantes sources minérales dans les vallées de la Strouma, de la Mesta et du Vardar.

Le chapitre B a pour but l'étude des moyens de communication. Le morcellement de la Macédoine a bouleversé son réseau de chaussées déjà insuffisant et mal entretenu sous le régime turc, a supprimé tout lien naturel entre beaucoup de centres macédoniens et a fermé les voies commerciales qui auparavant reliaient des régions entières avec Salonique.

La correction des fleuves mecédoniens faciliterait considérablement le transport des marchandises à l'intérieur du pays par voie fluviale mais les pouvoirs étrangers n'ont rien fait dans ce sens.

Le réseau ferroviaire construit au temps des Turcs a pour point d'issue Salonique. Les lignes Salonique-Uskub, avec les embranchements Uskub-Katchanik et Uskub-Préchova, Salonique-Voden-Monastir, Salonique-Okitchilar ont une longueur totale de 8247 klm. Ce réseau n'était pas suffisant pour les besoins du commerce dans le pays. Le cruel morcellement actuel de la Macédoine a détruit l'unité de son réseau de voies ferrées de même que l'unité de son commerce. La ligne Salonique-Monastir a perdu toute signification pour Monastir, parce que cette ville de centre commercial important est devenue une ville limitrophe. Quant à la ville de Doïran son sort est unique: la ville est restée en territoire serbe, la gare en territoire grec.

Le morcellement de la Macédoine ne permet également par l'exploitation rationnelle de ses ports et leur amélioration. Seul Salonique est un

port moderne, mais lui aussi a perdu l'importance de port commercial de premier rang qu'il avait jusqu'en 1913, c. à. d. tant que la Macédoine n'avait pas été partagée.

Le chapitre D décrit assez en détail les productions de la Macédoine qui sont principalement celles de l'agriculture. La terre cultivable a été en 1927 de 702,000 hectares, c. à. d. à peine 11.4% de la superficie totale. Pour la Yougoslavie ce pour-cent est de 34.5, pour la Bulgarie de 31.5. Ce petit pour-cent pour la Macédoine, indépendamment du caractère montagneux du pays, est dû principalement à sa situation politique anormale qui entrave la culture rationnelle et lucrative de la terre. L'instruction agraire est faible, le manque de stations agricoles modèles se fait sentir. En général les efforts pour aider ce malheureux pays asservi sont presque nuls et la différence au point de vue économique entre lui et la Bulgarie, qui jouit de la liberté politique depuis plus de 50 ans, est énorme. C'est pourquoi, et quoiqu'elle soit une contrée fertile, la Macédoine a une production agraire très faible.

Les céréales sont la base de l'agriculture en Macèdoine: par leur valeur ils représentent 46.7% de toute la production agricole. La surface ensemencée a été en 1927 de 592.000 hectares et a produit 4.877.090 quintaux. La production par décare est seulement de 89 klg; ceci est dû à la culture non rationnelle de la terre.

Les plantes industrielles poussent très bien en Macédoine, mais leur production aussi, pour les mêmes raisons, est faible. La production générale a été en 1927 de 474.000 quintaux. En premier lieu viennent les tabacs avec 407000 quintaux, ensuite le coton avec 37.000 quintaux. Il a été recueilli 4.370 klg. d'opium. Les meilleurs tabacs sont obtenus dans les vallées de la Strouma et de la Mesta.

Les vignes étaient particulièrement prospères en Macédoine et donnaient du raisin de bonne qualité; mais le phylloxéra et les guerres ont porté un coup très sensible à cette culture. En 1910 il a été obtenu en Macédoine 1.380.000 quintaux de raisin, mais en 1927 la production du raisin n'atteint plus que 267.000 quintaux, ou seulement $^1/_5$ de la production de 1910.

La valeur générale de la production agricole en Macédoine en 1927 s'élève à 292.5 millions de francs or; sur cette somme il faut compter pour les céréales — 136.5 millions de fr. or, ou 46.7%, pour les cultures industrielles 120.7 millions de fr. or, ou 41.3% (au tabac reviennent 112.2 millions de fr. or, ou 38.4 de la poduction générale), pour les vignes 5.3 millions de fr. or ou 1.8%, pour les fruits 5.9 millions de fr. or ou 2%.

L'élevage trouve en Macédoine des conditions de développement très favorables, cependant lui aussi est entravé par les condition politiques anormales dans le passé et aujourd'hui: surtout depuis la seconde moitié du siècle dernier et encore plus après la guerre balkanique, il est en continuelle déchéance, et avec lui le commerce du bétail vivant. En 1907 il y a eu en Macédoine 6.473.000 têtes de gros et de petit bétail; en 1927 ce chiffre s'est abaissé à 5.649.000.

Les métiers qui étaient florissants en Macédoine sont également en déchéance; quant au développement de l'industrie locale il rencontre

de grandes difficultés à cause du manque de capitaux et surtout du morcellement du pays."

L'oeuvre minière et la métalurgie, quoiqu'elles existent en Macédoine depuis des temps immémoriaux, sont peu développées.

Dans le chapitre E, M-r Yaranoff parle du commerce en Macédoine. Le commerce intérieur est varié par suite de la variété de la production. Jusqu'au partage de la Macédoine, c. à d. jusqu'en 1903, chaque article plus important avait ses marchés centraux. Le partage de la Macédoine a aussi bouleversé son commerce; les frontières artificielles qui y ont été tracées l'ont détourné de ses débouchés naturels. Le commerce intérieur aussi bien que le commerce extérieur a été entravé et il est impossible même maintenant d'avoir une statistique sur le commerce général en Macédoine. En se basant sur l'accroissement de la population et l'augmentation de la production du tabac, M-r Yaranoff arrive indirectement à la conclusion qu'en 1927 l'importation probable a été de 134 millions de francs or et l'exportation probable de 177 millions de francs or.

Dans le chapitre F, l'auteur, en se fondant sur les informations incomplètes dont il dispose, calcule que le revenu individuel moyen en Macédoine est de 255 francs or et le revenu national de 655 millions de francs or. La population macédonienne malgré toutes les difficultés gagne le revenu qui lui est indispensable et la balance des comptes du pays est active.

Pour que la puissance économique du pays et les forces morales du peuple puissent se développer pleinement et donner un riche apport à la civilisation matérielle et morale de toute l'humanité il est nécessaire que soient supprimées toutes les entraves, en premier lieu les frontières politiques qui morcellent le pays. La meilleure solution du problème serait la constitution d'une Macédoine formant une unité politico-économique pour laquelle le pays offre toutes les conditions.

Comme on le sait, pour qu'un pays ait droit à une existence politique indépendante, il doit représenter avant tout une unité indépendante géographique et économique. La Macédoine, comme nous le montre M-r Yaranoff, possède ces conditions.

Dr Gerhard Schacher, Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte. Stuttgart, 1930, 8º 266, avec une carte. — Compte rendu de N. Stoyanov.

Il y a peu de temps a paru le livre de l'économiste allemand D-r Gerhard Schacher „Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte". En se basant sur des études sérieuses et des observations personnelles, G. Schacher nous donne un tableau complet de la structure économique des Etats balkaniques, des grandes richesses économiques cachées en eux, des possibilités de leur exploitation, et démontre la grande importance des pays balkaniques pour le développement économique de toute l'Europe. Cependant, l'enchevêtrement de différents intérêts extérieurs et les dissentiments entre les peuples balkaniques empêchent cette partie de l'Europe de se pacifier et de se développer économiquement.

L'ouvrage est divisé en 14 chapitres.

Le premier chapitre s'occupe des origines et du caractère des populations balkaniques et de la vie économique des pays balkaniques en général.

Parlant du peuple bulgare, G. Schacher le caractérise comme très laborieux et patient. Il confirme le fait que c'est principalement au peuple bulgare qu'est due la victoire sur les Turcs; mais n'ayant pu recueillir les fruits de cette victoire, le peuple bulgare a été profondément découragé. La guerre mondiale lui a porté de profondes blessures surtout par la perte de la Macédoine qui jusqu'aujourd'hui encore représente pour la Bulgarie le problème le plus difficile.

A propos du mauvais traitement des minorités, principalement en Yougoslavie, M-r Schacher constate que les minorités allemandes dans la péninsule balkanique partagent le même sort que les autres minorités. Très souvent, dit-il, des plaintes parviennent des Allemands vivant en Yougoslavie au sujet des actions illégales du gouvernement de Belgrade contre eux.

En dépit de toutes les richesses du sol et de la grande beauté de la nature, on rencontre rarement la joie de vivre dans les pays balkaniques. Cela ne veut pas dire, ajoute M-r Schacher, que ces peuples ne sont pas dignes d'une meilleure vie et ne sont pas capables de se créer des conditions répondant à une civilisation moderne, ou que leur état actuel est dû exclusivement à leur vie de parti intérieure. Ce sont plutôt les grandes Puissances qui en sont responsables, car dès le début elles ont considéré les Balkans comme une contrée à exploiter et ne se sont presque jamais souciées de leur créer des conditions de vie supportables. Après la guerre mondiale la situation politique encore plus enchevêtrée de la péninsule balkanique est due à la politique française qui, en dépit de tout principe d'autodisposition nationale, en dépit du principe de la liberté des peuples proclamé par la révolution française et en dépit des 14 points de Wilson, a désiré agrandir à l'extrême et artificiellement la Serbie.

Plus loin, M-r Schacher passe à l'étude détaillée, principalement au point de vue économique et financier, de chaque Etat balkanique en particulier.

M-r Schacher examine spécialement la politique balkanique de la Turquie et de l'Italie; la question de Constantinople agonisante; l'importance pour l'Italie de l'Istrie, de Fiume et de Zara. Ici il expose également la situation des Etats balkaniques par rapport à la politique économique mondiale.

M-r Schacher examine en détail la situation de l'Europe sud-est qui représente un problème économique européen. Il fait ressortir l'importance des pays agricoles balkaniques comme marchés pour la production industrielle de l'Europe, surtout de l'Europe Centrale, et blâme le protectionisme agrarien de ces pays.

Plus loin, M-r Schacher montre l'invasion du capital étranger dans les pays balkaniques et la lutte qu'il mène pour imposer son influence économique et politique.

Enfin M-r Schacher étudie le commerce allemand dans les Balkans, les villes et les ports balkaniques et leur développement, la production et les qualités des tabacs dans ces pays qu'il dit être la patrie du tabac royal.

Un chapitre spécial — le chapitre XIII — est consacré à la Macédoine. M-r Schacher y décrit les abondantes richesses économiques que possède le pays, sa situation géographique très favorable pour le développement économique et le prógrès culturel, et en même temps — ce qui est en effet la situation réelle de la Macédoine — son impuissance économique et sa vie misérable, fruits des malentendus et des fautes politiques. Ici M-r Schacher, avec l'impartialité d'un vrai savant et la sollicitude d'un homme politique consciencieux, expose la question macédonienne. Les slaves macédoniens qui représentent le noyau et la majorité de la population macédonienne sont bulgares et sont restés bulgares. M-r Schacher étudie le développement de la question macédonienne, la lutte des Bulgares de la Macédoine pour obtenir l'indépendance politique, le morcellement de la Bulgarie de San-Stéfano, l'inique traité de Neuilly. M-r Schacher parle de la propagande artificielle et vaine des Grecs et des Serbes en Macédoine sous la domination turque et aussi des cruelles mesures actuelles pour dénationaliser les Bulgares de la Macédoine. Il fait ressortir la forte conscience nationale de ceux-ci qui entretient chez eux l'espoir d'un meilleur avenir. La Macédoine possède toutes les conditions qui pourraient lui assurer un brillant développement économique et culturel, mais pour cela la paix politique est nécessaire et celle-ci, selon M-r Schacher, ne pourra être établie que si la Macédoine devient bulgare ou autonome.

M-r Schacher, en faisant ressortir que la question macédonienne n'est pas descendue de la scène politique européenne et qu'elle attend encore sa solution, termine ainsi le chapitre XIII:

„Une fois de plus on voit que le problème balkanique n'est pas seulement un problème pour les peuples et les Etats balkaniques, directement intéressés, mais qu'aujourd'hui comme il y a une dizaine d'années, avant les guerres, ce problème est un des facteurs de la politique européenne générale. Même si nous faisons abstraction des intérêts très importants des grandes puissances et du point de vue purement opportuniste des Etats balkaniques qui aujourd'hui occupent la Macédoine, et examinons la question macédonienne seulement au point de vue du droit naturel d'autodisposition nationale des peuples et de l'équité politique reposant sur ce droit, nous ne pourrons pas rejeter le point de vue du peuple macédonien et ses justes réclamations. Le fait que les habitants sont des Bulgares, que la population grecque représente une minorité insignifiante et que les Serbes, comme Slaves des Balkans, sont proches de la population macédonienne mais ne forment nullement avec ceux-ci un peuple identique démontre assez clairement la nécessité d'un changement de la situation crée par les traités de paix. Tous les arguments présentés par les Grecs et les Serbes contre ces faits incontestables établis par la science même sont erronés, de même que la conclusion qu'on tire de l'affirmation qu'il est difficile d'établir dans les régions limitrophes si c'est le serbe ou le macédonien qui est parlé. Les anecdotes répandues durant la guerre dans les journaux occidentaux, selon lesquelles les officiers serbes auraient rencontré de grandes difficultés dans la détermination des origines serbe ou bulgare de quelque prisonnier, ont beaucoup contribué à dessiner un tableau inexact des relations entre les deux peuples. Aujourd'hui le caractère bul-

gare des Macédoniens ne peut être nié et il semble bien que même à Belgrade on ait cessé de le contester.

Si on poursuit une solution vraiment équitable de la question, il faudrait créer une Macédoine autonome, au cas où elle ne pourrait être annexée à la Bulgarie. Les obstacles à cette solution sont suscités par la politique de la force brutale. Tant qu'elle existera on n'arrivera à aucune solution équitable et cette question continuera à être non seulement le problème politique le plus important pour les Balkans et pour l'Europe entière, mais aussi un problème de races."

La péninsule balkanique pourra avoir un excellent avenir économique à condition que la situation politique se normalise. La raison pour laquelle la Macédoine est restée si arriérée est la cruelle condamnation de l'Europe. La situation actuelle est bien pire que celle qui lui a été imposée il y a 53 ans par le Congrès de Berlin.

Léon Lamouche, Les Bulgares en Macédoine dans les confins occidentaux et en Thrace. Par le Colonel — Paris, 1931, 8°, 66. Second ouvrage de la série „La Question des Minorités" éditée par l'Action Internationale Démocratique pour la Paix. — Compte rendu de D. Yaranov.

L'Action Internationale pour la Paix a fait un choix excellent en confiant la rédaction de cet ouvrage sur les minorités bulgares au colonel Léon Lamouche. Ayant eu la possibilité, comme membre de la commission internationale de réorganisation de la gendarmerie en Macédoine, de vivre dans ce pays pendant cinq ans et demi, de 1904 à 1909, M-r Lamouche est aujourd'hui l'un des rares Français qui connaissaient à fond la Macédoine et la question macédonienne.

Dans la préface de ce livre peu volumineux mais de riche contenu, l'auteur souligne la juste pensée que de la solution de la question macédonienne dépend la paix dans les Balkans et peut-être en Europe.

Saisissant que c'est la question la plus importante du groupe de problèmes concernant les minorités balkaniques, M-r L. Lamouche commence son livre par un bref examen de la question macédonienne.

Le second chapitre, qui occupe la plus grande partie du livre, est consacré à la question de la nationalité des slaves de la Macédoine. Avant de parler de leur langue, de leur conscience nationale, des témoignages des étrangers sur ces questions et des aspirations de cette population après le Congrès de Berlin, M-r Lamouche fournit des chiffres sur la population avant et après la guerre.

Pour la période d'après-guerre, M-r Lamouche rapporte le chiffre 627, 397 „macédoniens" en Yougoslavie donné par le professeur Meillet, en ajoutant que ces „macédoniens" sont en réalité des Bulgares.

Connaissant bien la langue bulgare, M-r Lamouche examine en détail et avec compétence la différence entre la langue serbe et la langue bulgare et fait ressortir que les dialectes des slaves de la Macédoine ont tous les traits caractéristiques de la langue bulgare.

Dans le troisième chapitre de son ouvrage, M-r Lamouche examine plus particulièrement la situation de la Macédoine sous la domination serbe

après 1913 en se servant, entre autre, des documents publiés il a y peu de temps par l'Institut Scientifique Macédonien, sous la rédaction de M-r le professeur Milétitch, au sujet des actions antibulgares des Serbes en Macédoine déjà durant l'alliance balkanique.

Le troisième et le quatrième chapitres — sur les confins occidentaux — sont un brillant plaidoyer en faveur des droits de la population bulgare sous la domination serbe. C'est peut-être cette partie du beau livre de M-r Lamouche qui a le plus de valeur.

En ce qui concerne la Macédoine sous la domination grecque, M-r Lamouche, en faisant ressortir le mauvais traitement des minorités bulgares, dit que la situation pourrait être considérablement améliorée si le gouvernement grec commençait à faire preuve de plus de sollicitude envers cette minorité.

Plus loin, M-r Lamouche s'arrête sur l'émigration macédonienne dont il décrit avec enthousiasme les puissantes organisations; les confréries, les sociétés scientifiques, la société des étudiants, celle de la jeunesse macédonienne, etc.

L'issue de la situation, conclut M-r Lamouche, est la constitution de la Macédoine comme unité politiquement indépendante. Et comme ceci pour le moment est difficilement réalisable, il faudra recourir à un moyen plus facile — reconnaître aux minorités bulgares tous les droits prévus par les traités de paix. C'est la seule voie menant au rapprochement serbo-bulgare si désiré.

D. Talev, Rudes Années. Roman en trois parties: **I. Dans le Crépuscule du Matin; II. L'Essor; III. L'Insurrection de la St. Elie.** Sofia, 1928—1930. 8⁰, 618 p. — Compte rendu de M. Milétitch-Boukorechtlieva.

Maintenant, quand les trois parties du roman „Rudes Années" ont paru, il s'impose de faire une critique plus approfondie de cette œuvre de grande importance et de valeur incontestable.

Malheureusement, le roman de D. Talev ne vient pas à son heure. Accueilli avec sympathie dès l'apparition de la première partie (Dans le Crépuscule du Matin), il est peu probable qu'il prendra aujourd'hui dans la littérature bulgare la place que l'avenir lui assignera — la place d'un riche roman historique et de mœurs du genre de „Sous le Joug". Les efforts héroïques pour réaliser l'union des tronçons de notre peuple, dont le résultat, après les deux guerres, a été si tragique, ont apporté tant de lassitude et de déception que la réaction après l'exaltation se fera sentir, peut-être longtemps encore, et qu'aujourd'hui on fuit instinctivement tout ce qui hier encore agitait et enthousiasmait l'âme. Il est presque inutile de faire remarquer que ce phénomène ne s'observe pas rien que chez nous. Le succès de livres du genre de „A l'ouest rien de nouveau" montre justement l'horreur du monde civilisé en face des conflits sanglants entre les peuples, même qund ils éclatent au nom des droits sacrés de la défense de la patrie et de la liberté. C'est pourquoi les livres dont le ressort est l'enthousiasme de la lutte et les transports patriotiques ne sont pas aujourd'hui recherchés et appréciés.

Mais le livre de D. Talev est riche aussi d'éléments d'un autre genre, de sorte que les oscillations passagères du goût littéraire, la recherche du neuf ne lui porteront pas atteinte. Au contraire, il nous semble qu'après un certain temps il déplacera beaucoup d'œuvres éphémères et s'imposera dans notre littérature encore très pauvre.

Il est vrai que cette œuvre ne brille pas, ne charme pas par un style poétique, ne gagne pas le lecteur par un lyrisme émouvant, ne révèle pas un monde nouveau, inconnu. Elle est contenue et simple, naturelle et vraie — comme l'âme de ce peuple dont la force cachée mais invincible se sent dans chaque page de ce livre. Peut-être qu'elle est trop contenue pour satisfaire l'attente du lecteur qui voudrait retrouver là l'écho des exploits héroïques, l'ombre des grandes figures qui sont inséparables de la lutte épique de la Macédoine. Mais Talev ne choisit pas le chemin le plus séduisant pour l'imagination du lecteur. De l'extraordinaire au sensationnel il n'y a qu'un pas et on dirait qu'il craint de nous gagner par cet appât. Il nous montre la vie d'une petite ville macédonienne, nous fait connaître des gens ordinaires.

Mais au cours de la première partie „Dans le Crépuscule du Matin" les paysans pacifiques, les modestes commerçants, les maitres d'école acquèrent peu à peu des contours précis, ils grandissent devant nos yeux, leurs joies et leurs souffances, leurs espoirs et leurs doutes deviennent pour nous considérables et importants. Nous voyons se soulever dans l'âme de ces hommes, hier encore des esclaves, la vague des séduisants espoirs. Elle s'élève d'abord dans la conscience de quelques individualités, puis se répand, toujours plus largement, entraîne irrésistiblement tout et tous pour les jeter sur la rive de la douleur. Cette rive a pour nom „Ilindène". Ilindène — calvaire où un peuple s'immola pour pouvoir renaître.

Nous arrivons à la dernière page et dans notre âme résonnent les paroles que l'auteur n'a pas prononcées mais qu'il a voulu nous faire entendre: un peuple qui a atteint cette rive, ne retournera plus jamais en arrière, vers la servitude; un peuple qui a versé son sang pour la liberté ne renoncera jamais à elle.

Voilà ce qu'est le livre de Talev.

Plus loin, l'auteur du compte rendu examine le roman dans ses détails au point de vue littéraire.

Les trois étapes successives dans le développement du mouvement révolutionnaire en Macédoine — l'éveil de l'idée révolutionnaire, l'essor et enfin i'insurrection elle-même représentent une gradation naturelle au point de vue de l'état général des esprits, du mouvement et du ton. Cela doit se sentir et se sent en effet dans le romen, mais ce n'est pas assez fortement marqué par suite de la sobriété de l'auteur qui en conservant le ton égal de l'épopée et en s'attachant à l'exactitude dans la description entrave sa propre inspiration. Cette contrainte, cette mesure se reflètent aussi dans le style de Talev. Toujours pur, clair, contenu, il exprime exactement sa pensée, mais de riches métaphores qui semblent lui avoir échappées révèlent que ce style pourrait être plus libre, plus riche.

Ce roman, qui est la première œuvre de Talev, n'est pas privé d'imperfections, comme nous venons de le montrer, ajoute l'auteur du compte rendu, mais il faut dire qu'il est cependant une des meilleurs acquisitions de la littérature bulgare dans les dernières années. Un livre qui comme suite au livre de Vasov „Sous le Joug" doit pénétrer parmi notre jeunesse.

Basée sur des documents authentiques (entre autre, ont été mis à profit les „Matériaux pour l'histoire du mouvement révolutionnaire" recueillis par M-r le prof. Milétitch— souvenirs des grands révolutionnaires macédoniens), écrite avec amour, cette œuvre est une histoire de la lutte nationale macédonienne dans sa première phase aussi exacte que psychologiquement vraie.

Il serait à désirer que ce livre soit traduit pour donner la possibilité aux étrangers qui s'intéressent au sort des Bulgares de la Macédoine de les voir et de les connaître.

D. Talev, Rudes Années. Roman en trois parties. Sofia, 1928—1930. — Compte rendu de V. I o n o v a.

L'auteur du compte rendu fait d'abord un bref résumé du prologue et des trois parties du roman de D. Talev. Puis il dégage l'idée maîtresse de l'œuvre.

En nous donnant cette œuvre de si longue haleine et si riche en épisodes, D. Talev a voulu nous faire assister à la naissance dans la douleur, au lent développement au milieu de mille obstacles, au magnifique épanouissement du sentiment patriotique dans l'âme de ce peuple asservi, humilié, pillé, battu, torturé, broyé, et en qui s'allume, et couve, et éclate enfin un feu inextinguible qui n'est au début que l'esprit de révolte et de vengeance personnelle, mais qui s'élevera peu à peu jusqu'au sentiment le plus sublime — l'immolation totale à un idéal commun.

Par la grandeur de son sujet et par la progression régulière de son développement l'œuvre de D. Talev se rattache au genre épique. Par l'ardent souci de vérité, la documentation vaste et sûre elle appartient au genre du roman historique. Talev a étudié tous les documents sur cette époque, il connaît parfaitement la vie des grands révolutionnaires de la S-t Elie, il a interrogé les souvenirs de ceux qui y ont participé. Il a voulu avant tout être vrai. Tous les épisodes qu'il nous retrace ont été vécus et nous pourrions les retrouver — plusieurs fois répétés — dans la remarquable série des „Matériaux sur l'Histoire du mouvement révolutionnaire macédonien" recueillis par M-r le professeur Milétitch. Toutes les cruautés commises sur la population macédonienne depuis les tortures savantes dans les cachots souterrains jusqu'au traitement barbare des déportés politiques dans le désert africain. Tous les héroïsmes aussi: les combats désespérés d'une poignée d'insurgés, assiégés ou cernés, qui tirent jusqu'à ce qu'il ne leur reste plus qu'une seule balle — pour eux-mêmes — et qui meurent en criant „Vive la liberté!". D. Talev n'a rien voulu inventer. On lui en a fait

grief. On a prononcé le mot „chronique". Il nous semble qu'aujourd'hui où nous avons soif du document précis, incontestable, et, encore plus, quand il s'agit de faire renaître une époque si riche en événements, cela est à peine un reproche.

Et pourtant même ce reproche-là, Talev ne le mérite pas. Doué d'une singulière acuité de vision, d'une profonde intuition, inspiré par l'amour de son peuple, D. Talev a su admirablement faire revivre la petite ville macédonienne avec ses mœurs si particulières et ses types si caractéristiques. Ses personnages principaux n'ont pas une vie intérieure très compliquée, mais ils sont très vivants, très distincts l'un de l'autre. Certains d'entre eux nous rappellent des révolutionnaires qui ont réellement vécu.

Les Turcs sont décrits avec beaucoup de vérité et d'équité. Nous rencontrons même des types sympathiques. Ne nous y trompons pas: la haine qui anime les révolutionnaires et, avec eux, le peuple entier, n'est pas la haine coutre le Turc, mais la haine coutre l'oppresseur quel qu'il soit.

Talev a mis volontairement un frein à son imagination et à toutes les manifestations de sa sensibilité. Parfois pourtant le poète qui est en lui se libère. Ainsi, après la défaite des insurgés, alors que vieillards, femmes, enfants, ayant abandonnés leurs maisons en flammes, se sont réfugiés dans la forêt, et veillent, accablés par la douleur, la peur et l'incertitude du lendemain, subitement, il fait éclater, là-haut, sur le sommet, un chant magnifique, un chant d'allégresse et de triomphe. — Ou encore, gagné par une pitié suprême, avec la tendresse d'une mère qui endort son petit, dans la chaude nuit du sud, sous les étoiles qui s'allument au ciel comme d'innombrables étoiles, il laisse son héros, mortellemert blessé, se perdre dans un songe très doux et, lentement, s'éteindre.

Mais ceci n'est pas le ton général. Rudes sont les scènes, de même que rudes furent ces années d'efforts héroïques. Il semble bien que le sentiment que Talev a voulu éveiller chez le lecteur soit, plus que l'immense pitié pour ce malheureux peuple, un sentiment de noble fierté, non seulement de fierté nationale, mais de fierté d'homme capable de toutes les révoltes et de tous les sacrifices pour une idée.

Constantin K. Rindoff, docteur en droit. Les Etats-Unis des Balkans. Etude critique sur la possibilité d'une entente politico-économique et le moyen de réaliser l'union fédérative des Etats Balkaniques. Paris, 1930, 8°, 218. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur de cette étude, K. Rindoff, notre compatriote, s'est arrêté en détail sur les obstacles qui rendent irréalisable une alliance fédérative des Etats balkaniques: ceci est dû aux aspirations de la Grèce et de la Serbie à imposer leur prépondérance au détriment du peuple bulgare dont ils oppriment impitoyabement une partie — les Macédoniens. Beaucoup de projets de confédération et de fédération ont été proposés, mais ils n'ont pu être réalisés car derrière eux se dissimulait toujours quelque arrière pensée. Malgré les difficultés et l'enchevêtrement du problème, Rin-

doff propose une solution pour arriver à une fédération des „Balkanais„ (comme il s'exprime brièvement). Le projet de cette fédération balkanique telle que se la représente M-r Rindoff n'inspire nullement l'espoir qu'il est réalisable, car les aspirations nationales opposées des peuples balkaniques ne peuvent être écartées par le simple souhait que ces peuples fassent volontairement des concessions réciproques. M-r Rindoff lui-même dit que les Bulgares de la Macédoine, ayant une forte conscience nationale, ne peuvent à aucun prix renoncer à leur nationalité. Et c'est précisément cet impossible sacrifice qu'exigent d'eux leurs maîtres actuels — les Serbes et les Grecs. Tous les arguments que Rindoff tire de l'histoire bulgare pour expliquer l'actuelle culture nationale bulgare générale qui relie entre eux tous les Bulgares de la péninsule balkanique n'ont aucune valeur pour les hommes politiques grecs et serbes, car ceux-ci ont décidé d'imposer à tout prix leur nationalisme d'Etat. Les savants serbes et grecs ne s'intéressent pas aux belles définitions scientifiques des notions: nationalité, minorité nationale, langue nationale, Eglise nationale, etc. Mais c'est justement pour ces trésors nationaux — pour leur droit d'autodisposition que les Macédoniens „luttent depuis un demi-siècle avec un héroïsme digne d'admiration". M-r Rindoff conclut lui-même que la question macédonienne étant posée aussi catégoriquement, il devient évident que la Macédoine doit appartenir aux Macédoniens „qui, unanimement, désirent une Macédoine autonome dans la fédération yougoslave qui serait une étape naturelle vers la fédération balkanique" (p. 119). Mais comment arriver à une solution de cette question macédonienne dont dépend la paix dans les Balkans? M-r Rindoff arrive enfin à la chose la plus importante: de quelle façon pratique créer cette fédération des peuples balkaniqnes. Le premier môyen pour arriver à une solution pacifique de la question est l'institution d'une union douanière avec un parlement douanier, comme organe de contrôle et organe exécutif, et aussi la fondation d'une banque fédérative à laquelle serait confiée la gérance des fonds de l'union douanière.

M-r Rindoff propose dans son projet, dont la réalisation selon lui „éteindrait à tout jamais le volcan des Balkans" que la péninsule balkanique soit divisée et forme les Etats suivants (selon l'ordre alphabétique): 1. L'Albanie, 2. le Banate, 3. la Bessarabie, 4. la Bosnie, 5. la Boukovine, 6. la Bulgarie, 7. Constantinople — ville libre avec le hinterland Midia-Rodosto, 8. la Croatie, 9. la Dalmatie, 10. la Dobroudja, 11. l'Epire, 12. la Grèce, 13. la Macédoine, 14. le Mont Athos, 15. le Monténégro, 16. la Roumanie, 17. Salonique — ville libre 18. la Serbie, 19. la Slovénie, 20. Trieste — avec l'Istrie, 21. la Transylvanie, 23. la Thrace, 23. la Dalmatie, 24. la Voïvodina

Vladimir Karamanov, Doïran et son arrondissement et leur administration bulgare durant les guerres 1912—1913. Kustendil, 1931, p. 104. — Compte rendu de L. Milétitch.

Après le livre „Koukouch et son arrondissement et leur administration bulgare durant les guerres 1912—1913" (1929) dont M-r Milétitch a donné un compte rendu dans la Revue Macédonienne X, V. № 3, paraît un nouveau livre sous le titre ci-dessus, composé d'après le même plan. Il a été très peu écrit sur les événements de caractère local durant l'occupation bulgare de

1912—1913 en Macédoine et c'est pourquoi M-r Karamanov a eu une heureuse idée en nous donnant maintenant des détails intéressants sur Doïran et son arrondissement. Le livre commence par de brèves notes sur Doïran, sa situation au bord du lac, ses habitants à la veille de la guerre balkanique, le commerce et les métiers de la ville. Dans le second chapitre nous rencontrons des informations plus intéressantes sur l'arrondissement durant la dite période. M-r Karamanov, nous donne une brève description géographique de l'arrondissement, après quoi il nons parle de la population qui à ce moment-là comptait 40000 personnes dont $^2/_3$ des Turcs et le reste des Bulgares. Les plus grands et les plus riches villages turcs se trouvaient dans la région de la Boïmïa; la plupart appartenaient à de riches propriétaires fonciers. Dans la ville, les Turcs étaient principalement des artisans, des commerçants et des fonctionnaires. M-r Karamanov donne aussi des informations détaillées sur la population bulgare qui dans deux villages appartenait au culte uniate catholique. Plus intéressantes sont les informations au sujet de la délivrance de Doïran de la domination turque et de l'établissement des premières autorités provisoires bulgares dans la région de Doïran (chapitre III). Il faut relever que M-r Karamanov a été à ce moment-là préfet du département de Strouma, de sorte qu'il a connu de près les mesures administratives de notre gouvernement provisoire. Entre autre, il parle des premières difficultés avec l'armée et les autorités serbes qui commencèrent à commettre des abus sur la population et à imposer injustement des réquisitions, réussirent à s'installer dans la partie occidentale de l'arrondissement de Doïran, établirent là leur gouvernement et restèrent dans cette région jusqu'à la guerre interalliée. Pendant cette période, par suite des abus commis par les Serbes, les relations entre eux et les autorités bulgares devinrent très tendues. Tandis que dans la région occupée par les Bulgares les écoles continuèrent à fonctionner, au contraire les Serbes dans le zone occupée par eux les fermèrent. Le 22 et le 23 juin près de Doïran eurent lieu des combats sanglants entre l'armée bulgare et l'armée serbe, après quoi, le 25 juin, les pouvoirs bulgares quittèrent Doïran qui fut occupé par les Grecs. Dans le chapitre V, l'auteur nous décrit en détail les mauvaises relations entre alliés dans l'arrondissement de Doïran et les incidents plus importants entre Bulgares, Serbes et Grecs (p. 66).

Mr Karamanov donne le texte du télégramme adressé au tzar bulgare par la population bulgare (le 11 février 1913) pour se plaindre des abus serbes. Suivent des informations sur les persécutions des Serbes contre des prêtres et des maîtres d'école bulgares, sur des meurtres de Bulgares, etc.

Plus loin, Mr K. nous fournit de brèves données sur les combats autour de Doïran durant la guerre interalliée, du 22 au 24 juin 1913.

Le livre se termine par le chapitre VII sur les cruautés grecques dans l'arrondissement de Doïran durant la guerre interalliée (le massacre des Bulgares dans le village d'Akandjali, etc). L'auteur s'est servi, entre autre, des informations données dans le livre de Mr le prof. Milétitch „Les cruautés grecques en Macédoine pendant la guerre greco-bulgare de 1913".

Recueil de la Thrace. Livre II. Edition du Comité exécutif de la Thrace. (Comité de rédaction: Mr le prof. D. Mihaltchev, Iv. Pandaléev, Hr. Karamandjoukov) Sofia, 1930, p. 228.

Après le premier volume (1928) du Recueil de la Thrace, voilà que paraît le second dont le contenu est, comparativement, beaucoup plus riche. Après l'article du prof. Ichirkov sur les noms et les frontières de la Thrace viennent les articles: Le voïvode Momtchil dans la poésie populaire de Iv. Pandaléev; Au sujet des luttes pour l'Eglise bulgare à Xanti (souvenirs personnels) par l'archimandrite Kirilov; Le village de Boulgarkueï par Athanasse Sp. Razboïnikov; Strandja par C. N. Petkanov; La population de la Thrace jusqu'à la guerre balkanique par Stanimir Popov. Suivent des comptes rendus.

Le professeur Ichirkov, comme il le fait toujours dans ses études géographiques de ce genre, examine aussi avec soin les informations historiques, de sorte qu'il donne ici une réponse entièrement satisfaisante au sujet des noms et des frontières de la Thrace qui même dans les temps anciens et quoique habitée par différentes populations a été toujours considérée comme bulgare, aussi bien que la Misie et la Macédoine.

Mr Iv. Pandaléev dans son étude folklorique donne la caractéristique du héros épique des Rhodopes le voïvode Momtchil, en se basant principalement sur les chansons populaires bulgares, mais en prenant aussi en considération les chansons serbes qui, elles aussi, glorifient le héros Momtchil.

L'archimandrite Kirile (Cyrille) raconte ses souvenirs personnels, principalement de Xanti où il a passé plusieurs années à la fin du siècle dernier comme prédicateur bulgare envoyé par l'exarchat. Entre autre, il émet la supposition que le patriarche Ephtimï a dû être exilé par les Turcs dans un monastère qui s'élevait à l'endroit où se trouve maintenent le village de Monastir — à une dizaine d'heures de Gumurdjina.

L'étude de A. Sp. Razboïnikov a pour sujet le grand et malheureux village de Boulgarkueï, que les Turcs ont brûlé en 1913, après avoir massacré les hommes et emmené en captivité la plus grande partie des femmes. L'épouvantable tragédie de Boulgarkueï—que Mr le prof. Milétitch a étudiée en détail et décrite dans son livre „La ruine des Bulgares de la Thrace" (p. 24—42) — par la férocité des cruautés commises par les Turcs est restée sans pareille. Aujourd'hui, le petit nombre d'habitants de Boulgarkueï qui ont pu échapper sont dispersés en Bulgarie. Selon Razboïnikov la plupart sont établis à Sliven, dans le village de Mandra (arrondissement de Bourgas), à Iambol, dans le village d'Atolovo, à Philippopoli et Varna.

Le village de Boulgarkueï mérite, à cause de cette tragédie, d'être étudié en détail et décrit jusqu'à l'époque de sa destruction Mr Razboïnikov, qui en 1904 a été maître d'école à Boulgarkueï (arrondissement de Kechan, vilayet d'Andrinople), donne dans son article d'intéressantes informations sur la situation géographique du village, ses origines, l'œuvre scolaire, les ressources, les habitations villageoises, le costume national, et dit même quelques mots sur le dialecte des habitants. L'article de Mr Razboïkov se termine par une brève description des atrocités de Boulgarkueï (100—103).

Constantin N. Petkanov fait une description poétique de la Strandja dans un récit intéressant où se reflètent ses souvenirs personnels de l'époque des derniers mouvements insurrectionnels dans la région d'Andrinople.

L'article de Stanimir Popov (120—201) est un essai sérieux pour faire plus de lumière sur la question du chiffre de la population de la Thrace jusqu'à la guerre balkanique. Dans ce but, l'auteur de cet article soumet à la critique les différentes statistiques bulgares et étrangères relatives aux Bulgares de la Thrace parues jusqu'aujourd'hui, dont même les meilleures contiennent des inexactitudes dues principalement au manque d'une exacte statistique officielle turque, de sorte que jusqu'à présent tous les enquêteurs ont été obligés de compléter la statistique turque par des informations prises ailleurs. St. Popov, après avoir étudié et comparé les statistiques parues jusqu'aujourd'hui, dit dans sa conclusion qu'en ce qui concerne les Bulgares chrétiens les données les plus vraisemblables sont celles fournies par Richard von Mach et le professeur Milétitch. Mach fixe le nombre des Bulgares — chrétiens et mahométans — de la Thrace à 207.803 âmes; le professeur Milétitch — à 171,005; l'auteur de cet article, Mr Popov — à 199,502. Il est probable que ce dernier chiffre aussi n'est pas absolument exact.

A la fin du recueil se trouve un bref résumé en français.

Colonel L. Lamouche, Quinze années d'Histoire balkanique (1904—1918). Avec trois cartes hors-texte. En traduction bulgare. Edition du Comité National Macédonien. Sofia, 1931, p. 171.

Cette traduction donne la possibilité à un plus large cercle de lecteurs bulgares de connaître le livre du colonel Lamouche écrit en français sous le même titre. Cette traduction est accompagnée d'un portrait de Mr Lamouche. Sur la prière du Comité National Macédonien, L. Lamouche a écrit une avant-propos pour la traduction de son livre. Il y fait ressortir, entre autre, que, quoique la situation dans la péninsule balkanique ne soit pas aujourd'hui meilleure qu'au moment où il écrivait son livre (1926), il s'est, pourtant, produit dans l'opinion publique mondiale un revirement en faveur de la cause bulgare: „De suite après le traité de paix de Neuilly, quand j'ai publié dans „la Revue politique et parlementaire" ma protestation, j'étais presque le seul à défendre les droits sacrés des Bulgares. Aujourd'hui ils sont mieux connus dans le monde entier, et celui qui connaît les Bulgares ne peut pas ne pas les aimer... Aujourd'hui le peuple bulgare, la cause bulgare, et par conséquent la cause macédonienne, ont partout des amis sincères et actifs — en France, en Angleterre, en Italie, en Amérique. Dans tous les pays, les hommes instruits s'intéressent à la question bulgare, et, avant tout, à la question macédonienne, si importante pour la paix européenne. A propos de cette question, on peut dire comme il y a trente ans à propos d'un procès célèbre: „la vérité est en marche, rien ne peut l'arrêter."

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ